

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI
ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusidagi Respublika ilmiy–amaliy konferensiyasi materillari

Universal International Scientific Journal

UNIVERSAL

XALQARO ILMIY JURNALI
MAXSUS SONI
2024-YIL, APREL

2024-yil 17-aprel kuni Andijon davlat pedagogika instituti hamda
“UNIVERSAL” xalqaro ilmiy jurnali hamkorligida o‘tkazilgan “ Oliy ta’lim
muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli
natijalari: muammo va yechimlar ” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy
anjumani materiallari asosida tayyorlandi.

“UNIVERSAL” xalqaro ilmiy jurnali maxsus soni: “ Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar ”, 2024-yil 17-aprel. – A.: Andijon, 2024.

TAHRIRIYAT HAY’ATI A’ZOLARI

B.M. Rasulov	tarix fanlari doktori (DSc), professor., raisi
B.A. Sirojiddinov	biologiya fanlari doktori (DSc), professor., rais o'rinbosari
M.V.Xalimova	psixologiya fanlari doktori (DSc), professor., rais o'rinbosari
A.A. Egamberdiyev	falsafa fanlari doktori (DSc), professor., a'zosi
N.J.Abdullayeva	pedagogika fanlari doktori (DSc), professor., a' zosi ma'sul muharrir
A.M.Negmatova	pedagogika fanlari nomzodi, dotsent., tahrir hay'ati a'zosi, 1-sho'ba rahbari
U.T.Shoabdurahimova	pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)., tahrir hay'ati a'zosi, 2-sho'ba rahbari
F.X.Sirojiddinova	pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)., tahrir hay'ati a'zosi, 3-sho'ba rahbari
A.A. Abdullayeva	pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)., tahrir hay'ati a'zosi, 4-sho'ba rahbari
Sh.A.Turdiyeva	pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi., 1-sho'ba va 2-sho'ba tahrir hay'ati a'zosi
B.Turg'unov	pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi., tahrir hay'ati a'zosi
M.D.Abdulmadjidova	pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi., tashkiliy qo'mita kotibi

Anjumani materiallari tayyorlashda qatnashganlar

M.Z.Abdutolibov	Universal xalqaro ilmiy jurnal direktori
S.Xusanov	Universal xalqaro ilmiy jurnal bosh muxarriri
M.J.Maxammatova	pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
O.Yusupova	pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

KIRISH SO‘Z

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM, FAN, INNOVATSIYA VA ILMIY TADQIQOTLAR SAMARADORINI OSHIRISH DAVR TALABI

Yangi O‘zbekistonimizda ta’lim-tarbiya borasida amalga oshirilayotgan islohotlar haqida so‘z ketganda, shuni e’tirof etish kerakki, pedagoglarimiz, ustozlarimizga alohida e’tibor qaratilayotganligining ifodasi sifatida joriy yil 1-fevralda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni barcha yurtdoshlarimizni cheksiz quvontirdi. Chunki, har birimiz pedagogdan ta’lim-tarbiya olganmiz, o‘qituvchimizning sharaflari bilan birga mashaqqatli mehnati, hayoti bilan yaqindan tanishmiz.

Tan olish kerak, shu vaqtgacha o‘qituvchilarimiz uchun “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, me’yoriy hujjatlar, dasturlar, Nizomlar mavjud edi, lekin pedagogning maqomi to‘g‘risida qonun qabul qilinmagan edi. Mamlakatimizning barcha fuqarolari tomonidan juda katta mamnuniyat bilan kutib olingan “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonunda pedagogning kasbiy faoliyatini amalga oshirilishini ta’minlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishi, attestatsiyadan o‘tishi, malaka toifasi olishi, uning mehnatiga haq to‘lanishi, rag‘batlantirilishi, ijtimoiy himoyasi, huquqlari to‘la-to‘kis belgilab berildi. Adolat mezonlari asosida qabul qilingan Qonunda pedagog pedagogik etika qoidalariga amal qilishi va uning zimmasidagi majburiyatlar ham batafsil ko‘rsatib qo‘yilgan. Sababi bugun – globallashuv davrida, dunyoda mehr-oqibat tanqis bo‘lib borayotgan, o‘zaro nizolar ko‘lami kengayayotgan paytda pedagogning zimmasida juda mas’uliyatli vazifa – kelajagimiz vorislarini ma’naviy yetuk, vatanparvar, komil insonlar qilib tarbiyalash vazifasi turibdi. Bu vazifa esa pedagogika institutlari uchun bir necha barobar mas’uliyatliroqdir. Chunki pedagogika institutida nafaqat yoshlarni, balki ertaga maktablarga boradigan, o‘quvchilarga dars beradigan, ularning qalbiga mehr ulashish vazifasini zimmasiga oladigan bo‘lg‘usi pedagoglar tarbiyalanadi.

Yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash borasida esa shaxsan mamlakatimiz Prezidenti tomonidan barcha shart-sharoitlar, chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Institutimiz jamaosi tomonidan ham talabalar o‘rtasida keng ko‘lamli ma’naviy-ma’rifiy, ilmiy-amaliy ishlar olib borilmoqdaki, bu talabalarimizning yutuqlarida o‘z samarasini ko‘rsatmoqda. Jumladan, alohida e’tirof etish kerakki, 2023/2024 o‘quv yili uchun 6 nafar talabamiz O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va nomli davlat stipendiyalariga sazavor bo‘ldi. Bitta talabamiz - Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi talabasi Muazzamoy Abduraimova 2022-yilda Islom Karimov nomli davlat stipendiyasiga sazavor bo‘lgan bo‘lsa, 2023-yilda O‘zbekiston Badiiy Akademiyasining Kamoliddin Behzod nomidagi Davlat stipendiyasiga sazavor bo‘ldi.

Talabalarimizni bu yutuqlarida, albatta, professor-o‘qituvchilarimizning alohida o‘rni, xizmati bor. Bugungi kunda institutda faoliyat ko‘rsatayotgan 15 ta kafedralarning asosiy shtatida 255 nafar professor-o‘qituvchi faoliyat ko‘rsatadi. Ulardan 11 nafari fan doktori (DSc) va 61 nafari fan nomzodi (PhD) va dotsent ilmiy unvoniga ega. 2023-yilda institut professor-o‘qituvchilari tomonidan 20 ta dotsentlik va 2 ta professorlik ilmiy unvonlari hamda 13 ta PhD va 1 ta fan doktori DSc ilmiy ishlar himoyasi bo‘lib o‘tdi.

Institutda ilmiy-tadqiqot ishlarini yanada joylatirish maqsadida “Pedagogik-ilmiy tadqiqotlar”, “Ijtimoiy soha ilmiy-tadqiqot markazi”, “Psixologik xizmat”, “Lingvistik tahrir xizmat markazi”, “Forsayt markazi” kabi ilmiy tadqiqot markazlari faoliyat yuritmoqda.

Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish uchun dunyoning nufuzli oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlik qilishni davrni o‘zi talab etmoqda. Oliy ta’limda xalqaro hamkorlik innovatsiyalarning asosiy drayveri deb e’tirof etish mumkin. O‘zbekiston

Respublikasi Prezidentining PQ-289-son Qarorida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida institutimiz professor-o’qituvchilari Rossiya, Finlyandiya, Xitoy, Turkiya, Qozog’iston va Qirg’iziston davlatlarining nufuzli universitetlari, institutlari bilan memorandum va hamkorlik shartnomalari imzolagan va samarali hamkorlik aloqalarini o’rnatdi. Ayni paytda Hindistondagi institutlar bilan hamkorlik aloqalarini o’rnatish bo’yicha ishlar olib borilmoqda. Xalqaro hamkorlik asosida institut professor-o’qituvchilarini xorijiy OTMlarga qisqa muddatli stajirovkalarga yuborish, xorijiy professor-o’qituvchilarni o’quv mashg’ulotlariga jalb qilish, hamkorlikda ilmiy konfrrensiyalar o’tkazish va ilmiy maqolalar chop etish yo’nalishlari samarali yo’lga qo’yilgan.

Ishonamizki, oliy ta’lim tizimida ta’lim sifatini yuksaltirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini yanada rivojlantirish, yangidan-yangi loyihalarni amalga oshirishda **“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar”** mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya alohida o’ringa ega bo’ladi.

Bahtiyor Mahmudjonovich Rasulov
Andijon davlat pedagogika instituti rektori,
tarix fanlari doktori, professor

ЎЗБЕКИСТОНДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ

Эгамбердиев Азизбек Абдумаликович
Андижон давлат педагогика
институты профессори,
фалсафа фанлари доктори

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистондаги олий таълим трансформацияси жараёнига ижтимоий қатламнинг муносабати ва бугунги кунда Ўзбекистонда мавжуд ресурслардан унумли фойдаланган ҳолда ҳалқаро тажрибанинг илгор ютуқларини юртимизга олиб кириш йўллари ёритиб берилади.

Калим сўзлар: трансформация, академик мустақиллик, концепция, барқарор ривожланиш, ижтимоий фикр, Хирш индекси.

Аннотация: В данной статье будет освещено отношение социального слоя к процессу трансформации высшего образования в Узбекистане и пути привнесения передовых достижений международного опыта в нашу страну, используя имеющиеся сегодня в Узбекистане ресурсы.

Ключевые слова: трансформация, академическая независимость, концепция, устойчивое развитие, общественное мнение, индекс Хирша.

Abstract: In this article, the attitude of the social stratum to the process of transformation of higher education in Uzbekistan and the ways of bringing the advanced achievements of international experience to our country, using the resources available in Uzbekistan today, will be highlighted.

Key words: transformation, academic independence, concept, sustainable development, social opinion, Hirsch index.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 25 январь куни Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида: «Олий ўқув юртларига босқичма-босқич академик ва молиявий мустақиллик берилади. Жорий йилда уларнинг 10 таси ўзини ўзи молиявий таъминлашга ўтади. Бундан ташқари, камида 5 та олий таълим муассасасини конкурс асосида танлаб, нуфузли хорижий олий таълим даргоҳлари билан ҳамкорликда уларни трансформация қилишни бошлаймиз» дея таъкидлайди[1]. Янги Ўзбекистон тараққиёти таълим тизимидаги ўзгаришлар муваффақияти билан узвий равишда кечади. Жамият ҳаётидаги ижобий ўзгаришларга таълим тизимидаги ўсишлар асос бўлиб хизмат қилиши зарур. Шу нуқтаи назардан ҳам мамлакат олий таълим тизими, хусусан, 5 та олий таълим муассасаси трансформация қилиниши белгилаб олинди.

Трансформация муаммоси билан шуғулланган бир гуруҳ европалик олимлар «барқарорлик сари трансформация» тушунчасидан фойдаланишган [2;1-16]. «Exploring the governance and politics of transformations towards sustainability» («Барқарор ривожланиш сари бошқарув ва сиёсат трансформациясини ўрганиш») номли мақолада олимлар трансформация жараёнларини тўртта хил – ижтимоий-техник, ижтимоий-экологик тизимлар, барқарорлик йўллари ва трансформацион мослашувчанлик призмасида таҳлил қилганлар. Муаллифлар бошқарув тизими ҳақида мулоҳаза юритиб, бу борада олиб борилган тадқиқотларни батафсил таҳлил қиладилар. Жумладан, трансформация жараёнлари ягона концепцияга асосланмаслиги зарур ва шу билан бирга, бу жараён кўр-кўрона амалга ошмагани маъқул, деган хулосага келадилар.

Трансформация жараёнлари, хусусан, ижтимоий трансформациянинг ўтиш босқичлари билан шуғулланган олим Дерк Лурбак (Derk Loorbach) унинг қуйидаги босқичларини ажратиб кўрсатади:

- стратегик босқич (ўзгаришлар учун майдон яратиш);
- тактик босқич (ўтиш имкониятлари ва тўсиқлари, ўзгаришлар тартибини ишлаб чиқиш);
- оператив босқич (ўтиш жараёнидаги амалиёт рағбатлантирилади, истиқболли йўналишлар ривожлантирилади);
- рефлексив босқич (иштирокчиларни, ўтиш жараёнини мониторинг қилиш ва баҳолаш).

Ҳар қандай ижтимоий ўзгариш жараёни унинг иштирокчилари учун маълум бир ноқулайликларни келтириб чиқариши мумкин. Айниқса, жамият ҳаётининг кенг қамровли йўналишлари – таълим тизими, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар трансформацияси мураккаб кечади. Чунки бу тизимларда миллионлаб фуқаролар меҳнат қилади ва узоқ йиллар давомида шаклланган анъаналар ва қоидаларга амал қилиб келинади. Шу сабабли ҳам ўзгаришлар жараёнида ижтимоий фикрни мониторинг қилиш ва уни йўналтириб бормаслик турли салбий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин.

Шу нуқтаи назардан олий таълим ҳам энг консерватив тизимлардан биридир. Дастлабки олий таълим муассасалари Шарқда ҳам, Ғарбда ҳам илк ўрта асрларда пайдо бўлган бўлса, таълим бериш шакллари (профессор-талаба) ҳанузгача ўзгармасдан келмоқда. Трансформация эса минг йиллик қоидаларни қисқа муддат (ўн йил)да ўзгартиришни талаб этади. Бу жараён оғриқли ва маълум бир йўқотишлар ҳисобига кечишига давлат ҳам, жамият ҳам тайёр бўлиши керак. Мисол учун, ҳозирги кундаги инглиз тилини билиш, Хирш индекси ва АКТни ўзлаштириш талаблари ўрта ёшдан юқори профессор-ўқитувчилар учун жуда катта муаммо яратади. Олий таълим трансформацияси эса айнан профессор-ўқитувчилар контингентининг билим даражаси, хусусан, уларнинг инглиз тили ва ахборот-коммуникацион технологияларни ўзлаштириш даражаси билан бевосита боғлиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси // URL: <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020> (Мурожаат этилган сана: 12.01.2021 й.).
2. James Patterson, Karsten Schulz, Joost Vervoort, Sandra van der Hel, Oscar Widerberg, Carolina Adler, Margot Hurlbert, Karen Anderton, Mahendra Sethi, Aliyu Barau. Exploring the governance and politics of transformations towards sustainability // Environmental Innovation and Societal Transitions. 2017. Vol. 24. –P. 1-16. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2210422416300843>
3. Loorbach D. Transition management for sustainable development: a prescriptive, complexity-based governance framework // Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions. 2010. Vol. 23(1). P. 161-183.

TALABALARDA IJTIMOY MAS’ULIYATNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI.

Andijon davlat pedagogika instituti
pedagogika va psixologiya kafedrası
mudiri Psixologiya fanlari doktori
professor M.V. Xalimova

Annotatsiya: Ushbu maqola psixologning kasbiy faoliyatidagi ijtimoiy mas’uliyat masalalariga bag’ishlangan. Psixolog faoliyati, axloqiy tamoyillarga rioya qilish - psixologning mas’uliyatli xulq-atvorining zarur tarkibiy qismi sifatida ko’rib shiqilgan. Bugungi zamonaviy psixolog yuqori intellektual bilimga ega bolish lozim. Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ta’lim muassasalari bo’lajak mutaxassislarni tarbiyalash jarayonida e’tiborni mustaqillik, ijtimoiy mas’uliyat, harakatshanlik va vakolatni rivojlantirishga yo’naltirishlari talqin etiladi.

Kalit so’zlar: mas’uliyat, ijtimoiy mas’uliyat, axloq qoidalari, psixologning kasbiy muhim fazilatları.

Bugungi kunda talabalarning ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish dolzarbligi muxum ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakat taraqqiyotining zamonaviy modeli demokratik davlat munosabatlarini shakllantirish, bozor iqtisodiyotiga o’tish bo’yisha strategik vazifalarni hal qilishni nazarda tutadi. Ushbu muammolarni hal qilish ushun zamohaviy xar tamonlama rivojlangan, o’z vazifalariga ijodiy yondashsa oladigan, mustaqil va malakali ravishda maqbul qarorlarni qabul qiluvshi, ularni amalga oshirish va ular ushun mas’uliyatni xis etish qobiliyatiga ega bo’lgan mutaxassislar talab etiladi.

Mas’uliyat - bu o’z erkinligidan jamiyat va davlat manfaatlari yo’lida foydalanish qobiliyatidir. Uning shaxs tamonidan o’zlashtiriluvshi bir qansha turlari mavjud bo’lib, ulrdan biri ijtimoiy mas’uliyat xisoblanadi.

Ijtimoiy mas’uliyat nafaqat munosabat, sub’ektiv faoliyatning ob’ektiv vaziyat talablariga muvofiqligi o’lshovi, balki xarakterning o’ziga xos xususiyati, insonning ishki tuzilishi sifatida ham namoyon bo’ladi. Shu munosabat bilan mutaxassislarni tayyorlashda ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish alohida ahamiyatga ega. Shaxsning erkinligi va mas’uliyati ijtimoiy faoliyatning muhim omillaridan biri bo’lib, uning dinamikasi, yo’nalishi va ijtimoiy ahamiyatini belgilaydi. Shaxs erkinligiga muqarrar ravishda uning ijtimoiy ma’uliyatini rivojlantirish orqali erishiladi.

Ijtimoiy mas’uliyatni yosh avlodga singdirish masalalari ko’plab mahalliy va shet el tadqiqotshilari (K.N. Ventsel, I.F. Xerbart, S.I. Gessen, L.N. Tolstoy va boshqalar). Ilmiy adabiyotlarda ushbu muammo A.I.Golubev, N. Ya.Golubkova, N.P.Dubinin, T.F.Ivanova, S.P.Kapitsa, G.V.Kovaleva, K.Muzdyboev, asarlarida taxlil qilingan. N.I. Skorbilina, R.J. Spadey va boshqalar. Mas’uliyatning turli davrlarini turli davrlarida S. F. Anisimov, S. Bekariya, A. I. Orexovskiy, R. Selman, S. Smayls, V.Frankl, A. Frommlar o’rganganlar.

Ijtimoiy mas’uliyatning turli ta’riflari mavjuddir.

L.A.Baranovskayaning fikriga ko’ra, “jtimoiy mas’uliyat - bu insonning haqiqatga, boshqa odamlarga va o’ziga bo’lgan munosabatini yaxlit xolda aks ettiradigan faoliyati va harakatlarining gumanistik yo’nalishida namoyon bo’ladigan axloqiy qadriyatlarga asoslangan barqaror qobiliyatidir”[4]. Bundan tashqari, zamonaviy kasb-hunar ta’limi talabalarda ijtimoiy mas’uliyat elementlarini o’z ishiga olgan omillarning shakllanishini nazarda tutadi: masalan, zamonavi bilimlarni anglash qobiliyati, kasbning ijtimoiy ahamiyati, kasbiy vazifalarni mas’uliyat bilan va yuqori sifatli bajarish, kasbiy madaniyat tamoyillariga rioya qilish bilan belgilanadi [5].

Bugungi rivojlanayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda oily ta'lim muassasalarining bo'lajak psixolog mutaxassislarni tayorlash jarayonida ijtimoiy mas'uliyat, harakatshanlik raqobat omilini rivojlantirishga yo'naltirilgan tizimni yaratish lozim. Bu tizim talabalarda psixologik-pedagogik ta'sir o'tkazish usullarini izlash va ijtimoiy mas'uliyatning, axloqiy ko'rsatmalar va qadriyatlarini rivojlantirishga o'rgatadi. Shaxs faoliyati qanday tuzilishga ega bo'lmasin, uni ijtimoiy munosabatlardan tashqarida ko'rib bo'lmaydi. Shaxsning jamiyat oldidagi vazifalari murakkab va ziddiyatli bo'lib, ularni tartibga solish funktsiyasi ijtimoiy mas'uliyat orqali amalga oshiradi. Mas'uliyatsiz erkinlik bo'lmaganidek, erkinliksiz ham mas'uliyat bo'lmaydi: inson harakatlarni tanlash erkinligiga ega bo'lgan taqdirdagina, uning oqibatlarini etarlisha ishonsh bilan bevosita yoki bilvosita ta'sir doirasidagi xdisalarni oldindan bilishi mumkin. Ijtimoiy mas'uliyat erkinlikdan kam bo'lmagan qobiliyatdir shuning ushun ijtimoiy falsafaning toifasi ekanligidan kelib shiqadi. Bu mas'uliyatning barsha axloqiy, huquqiy, siyosiy, ijtimoiy turlarining umumlashtirilgan ifodasini namoyon etadi. Shaxs ushbu turlarga xos bo'lgan ijtimoiy ahamiyatga ega tomonlarni va xususiyatlarni o'zlashtiradi.

Ijtimoiy mas'uliyatning ayrim turlarini taxlil qilish kerak, ammo uning tarkibini qisqartirish mumkin emas. Shaxs erkinligini bitta soha bilan sheklash mumkin bo'lmaganidek, uning ijtimoiy mas'uliyatiga ham ma'lum soha boyisha sheklov qo'yib bo'lmaydi. Ijtimoiy mas'uliyat va uning turlariga nisbatan umumiy va individual farqlar dialektik bog'liqlik sifatida ifodalanishi mumkin, bu erda ijtimoiy mas'uliyat umumiy bo'lib, uning har bir alohida turi mavjud. Ijtimoiy mas'uliyatning o'ziga xos turlari mavjud, ular o'zlarining sifat jihatidan paydo bo'lishida va mavjudligida muntazam ravishda qarama-qarshi bo'lgan munosabatlar tizimi bilan belgilanadi. Ularning har biri o'z funktsiyalarini faqat bitta mohiyat ijtimoiy mas'uliyat ifodasi bo'lgan taqdirda muvaffaqiyatli amalga oshirilishi va bajarishi mumkin.

Ijtimoiy mas'uliyat shaxs va jamiyat o'rtasidagi muayyan munosabatlarni qismlarga bo'lib emas, yaxlit holda ifodalaydi. Ijtimoiy mas'uliyatning ayrim turlari tizim elementlari sifatida faoliyat ko'rsatadi. Ular bir-biri bilan shambarshas bog'liq bo'lib ko'pinsha bir-biriga bog'langan tarzda amalga oshiriladi.

Ijtimoiy mas'uliyatning mazmuni quyidagi ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarni o'z ishiga oladi:

a) jamiyatning shaxsga bo'lgan talablari va uning ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'rni bilan belgilanadi; shaxsning ijtimoiy munosabatlar tizimidagi pozitsiyasi uning mas'uliyati namoyon bo'ladigan shegaralarni belgilaydi;

b) hissiy tajriba va ijtimoiy talablarning mohiyatini, shuningdek, o'z harakatlarining mohiyati va oqibatlarini oqilona tushunish;

v) insonning erkin tanlov bilan bog'liq faoliyatida ijtimoiy talablarni amaliy amalga oshirishi;

d) shaxsning faoliyatini jamiyat manfaatlariga muvofiqligi nuqtai nazaridan baholash.

Mas'uliyat shaxs faoliyati natijalarining ta'siri bilan belgilanadi. U sub'ektiv va ob'ektiv vaziyat talablarini qoida tariqasida, ma'lum ijtimoiy institutlar, me'yorlar va qadriyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikda aks etadi, bu inson faoliyatining talablarga muvofiqligi o'lshovida, shuningdek jamiyat tomonidan ushbu faoliyatga ma'lum baho berishda ifodalanadi. Shu bilan birga ong va mas'uliyatni his qilish vazifasini bajaradi.

Ong va mas'uliyat hissi inson xatti-harakatining eng muhim ishki boshqaruv tizimidir. Ijtimoiy mas'uliyatni munosabatlar sub'ekti sifatida tahlil qilish asosida quyidagisha ta'rif berish mumkin, bu shaxs tomonidan uning asosiy maqsadlari va asosiy manfaatlaridan kelib shiqadigan jamiyat talablarini bevosita anglash, tajriba va erkin munosabatlarni amalga oshirish lozim. Ushbu jixat shaxs tomonidan oldindan ko'rish vaziyatga nisbatan adaptatsiya sifatida baholanadi.

Ijtimoiy mas’uliyat ijobiy yo‘naltirilgan ijtimoiy faoliyatning eng muhim sub’ektiv hal qiluvshi xususiyatidir.

Birinshidan, shaxsning ijtimoiy faoliyatini tavsiflovshi ixtiyoriylik tamoyilini belgilaydigan mas’uliyat.

Ikkinshidan, ong va mas’uliyat hissi ijtimoiy faoliyat yo‘nalishi ushuncha muhim omil sanaladi.

Shaxs xulq-atvorni tartibga soluvshi omil sifatida mas’uliyat ijtimoiy faoliyatga tegishli ijtimoiy yo‘nalish sifatida baxolanadi. Shaxsning bilimi, o‘z-o‘zidan uning faoliyatini ijtimoiy yo‘nalishini belgilaydi. Ularni jamiyat manfaatlariga xos tarzda ishlatilishi maqsadga muvofiq. Mas’uliyat yanada shuqurroq, kengroq va qadriyatga yo‘naltirilgan bo‘lib, jamiyatimizning ijobiy qadriyatlariga yo‘nalishini, balki uning amalda bajarilishini ham nazarda tutadi.

Hozirgi vaqtda psixologik va pedagogik soxalar bo‘yisha mutaxassislar tayyorlaydigan oily ta’lim tizimi oldida professional kasbiy ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish vazifasi dolzarb masalalar sifatida qaralmoqda. Inson psixikasiga mantiqiy tavsif berilmaydi uni tadqiq etish ushuncha psixolog mutaxassislar tomonidan maxsus usul va vositalar talab etiladi. Psixologiya sohasidagi zamonaviy mutaxassis noan’anaviy ijtimoiy vaziyatlarga dush kelishi muqarar shu ma’noda uning faoliyati murakkab va mas’uliyatlidir. Psixologning ta’siri ko‘pinsha ko‘zga ko‘rinmas, odamlar tomonidan tan olinmagan, shuning ushuncha kasbiy mas’uliyat shizig‘ining buzilishi psixologik yordamga kelgan odam ushuncha sezilmasligi mumkin. Shu boisdan psixologlarning o‘ziga xos tizimi ishlab shiqilgan bo‘lib, bu tizim amaliyotshi psixologlar nizomi bilan belgilangan. Nizom talablarida ijtimoiy me’yor va mezonlarga rioya qilish ushuncha barsha mas’uliyat inson psixikasi kabi murakkab hodisa bilan o‘zaro bog‘liqlikda amalga oshirilishi taxlil qilingan.

Malakali psixolog ta’lim va kasbiy muhim fazilatlarni shakllantirish jarayonida ijtimoiy mas’uliyatni xis etish mijozlar bilan ishlashda o‘zini axloqiy me’yorlariga rioya qilishda ko‘zga tashlanadi.

Psixologning kasbiy muhim fazilatlari - bu faoliyat sub’ektivining individual samaradorligi bo‘lib, faoliyat samaradorligi va uning rivojlanishi faoliyat jarayonidagi muvaffaqiyatiga ta’sir qiladi. [3].

Psixolog shaxsiga qo‘yiladigan asosiy talablarda quyidagi xususiyatlarni ajratish mumkin:

1. Psixolog yuqori (umumiy) aqliy qobiliyatlarga ega bo‘lishi kerak, aqlli, oqilona, erkin fikrlaydigan, mulohazali tahlilshi, eksperiminator bo‘lishi kerak.

2. Psixolog ijtimoiy, odamlar bilan ishlashni yaxshi ko‘radi, ijtimoiy e’tirofdan xursand, odamlarga saxiy, faol guruhlarni osonliksha tuzadi, odamlarning ismlarini yaxshi eslab qoladi, muomalada xushmuomala, diplomatik.

3. Psixolog birgalikdagi harakatlarni yaxshi ko‘radi, shaxsning manfaatlarini guruh manfaatlariga bo‘ysundiradi, vijdonli, vijdonli, bursh va mas’uliyatni his qiladi, kushli, baquvvat, qanday bo‘ysunishni biladi. U jasur, amaliy masalalarni tezda hal qiladi.

4. Psixolog hissiy jihatdan barqaror, o‘zini tuta oladigan, vazmin, vaziyatni haqiqatan ham tog‘ri his etishi, stressga shidamli bo‘lishi lozim.

Psixologning yana bir muhim shaxsiy va kasbiy sifati - bu so‘zlar, harakatlar, amallar, faoliyat natijalari ushuncha, psixodiagnostik, psixorektsiya va konsalting ishlari sifati ushuncha mas’uliyatni oshirishdir. Psixolog o‘zining kasbiy tayyorgarligi sifati, darajasi ushuncha mas’uliyatli bo‘lishi kerak bu qobiliyat ularning intellektual rivojlanganligi bilan belgilanadi. Ilmiy izlanishlar natijasi shuni ko‘rsatadiki, Oliy ta’lim tizimida o‘qish jarayoniga to‘sqinlik qiluvshi omillarni aniqlashtirildi. Bunda talabalarning ko‘pchiligi psixolog kasbining murakkabligi va mas’uliyatini aniq anglamaydilar, bu esa darslarga tayyorgarlik darajasining pasayishiga, motivlarning etishmasligiga olib keladi. Shunday qilib, talabalarning 23%

o‘zlarini mashg‘ulotlarga tayyorlashga majbur qilish qiyinligini, 58% o‘z vaqtlarini tashkil qila olmasliklarini, 60% doimiy sharshoq (jismoniy, hissiy, ruhiy) tufayli motivatsiya etishmasligini ta’kidladilar. 1-kurs talabarlari ushuni talabalik hayoti sharoitlariga moslashish masalasi ayniqsa dolzarbdir, shuning ushuni kelajakdagi kasbni egallashga mas’uliyatli munosabat aniq ixtil qilinnmagan: talabalarining 66% bir kun ishida bir neshta fanlardan juda ko‘p ma’lumot so‘ralishini, tayyorgarlik ko‘rish ushuni vaqt kamligini; 23% ularga materialni tushunmaslik va terminologiyani o‘zlashtirishdagi qiyinshiliklar to‘sqinlik qilmoqda, deb javob berishgan Ammo, etuklik davriga kelib, yaxshi mutaxassis bo‘lish ushuni ijtimoiy mas’uliyatini aniqroq anglagan talabalar faoliyatida keskin o‘shish amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Oliy ta’lim tizimidagi talabalar fikriga ko‘ra "bakalavriat tizimiga o‘tish o‘qituvshi bilan aloqa qilish vaqtini qisqartirdi, mustaqil ishlash ushuni vaqtni ko‘paytirdi, bu mening kelajakdagi psixolog sifatida kasbiy faoliyatimga tayyorgarlik samaradorligini pasaytiradi", "guruhimning ayrim a’zolari darslarga yomon tayyorgarlik ko‘rishgan va buning ushuni uyalib, bizning guruhimizni orqaga tortmoqdalar." Shunday qilib, talabalar Oliy ta’lim tizimidagi talabalar birinshi kunlaridan boshlab, ijtimoiy mas’uliyatli xatti-harakatlarni va psixologning o‘z faoliyati natijalari ushuni jamiyat oldida javobgarligi to‘g‘risida g‘oyani shakllantirish zarur. So‘nggi paytlarda psixologlar tomonidan turli sohalar va faoliyat yo‘nalishlari bo‘yisha kasbiy mas’uliyat, axloq qoidalarini buzish masalasi ayniqsa dolzarb bo‘lib qoldi. Aynan shu jihat psixologlar tomonidan axloqiy tamoyillar va kasbiy faoliyat madaniyatiga muvofiqligi muammosining mazmunini aniqlashtirish va qayta ko‘rib shiqish vazifasini amalga oshiradi.

Psixolog ishi umuminsoniy axloqiy qadriyatlarga asoslanadi. Psixologning kasbiy faoliyati, u qaysi sohada ishlamasin (kasbga yo‘naltirish, ishlab shiqarishni tashkil etish, klinik, rivojlanish, ta’lim psixologiyasi, sud psixologik ekspertizasi, o‘qitish yoki ilmiy faoliyat), uning alohida mas’uliyati bilan ajralib turadi. Psixologga mijozlar, jamiyat va psixologiya fani doirasida ishlashga yordam berish ushuni unga ishonsh kerak. Jamiyatning psixologga bo‘lgan ishonshiga, axloq kodeksida mavjud bo‘lgan xatti-harakatlarining axloqiy asoslariga rioya qilingan taqdirdagina erishish mumkin [3]. Odob-axloq kodeksi - bu ma’lum bir aloqa sohasidagi odamlarning faoliyati va munosabatlari asosidagi xulq-atvorning axloqiy qoidalari to‘plamidir [2]. Ta’lim muassasalarida ishlaydigan psixologga alohida axloqiy talablar qo‘yiladi. Bu uning tadqiqot va ta’sir ob’ekti ko‘pinsha shaxs bilan bog‘liq ekanligidadir.

A.F. Gulevskaya talabalik yillarida ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishning bir qator tamoyillarini belgilab beradi [1].

- talabalarining ijtimoiy mas’uliyatligini shakllantirish tizimini yaratishni, barsha elementlarning o‘zaro bog‘liqligini o‘z ishiga oladigan sistematiklik;
- ijtimoiy mas’uliyatning bosqishma-bosqish shakllanishini ta’minlaydigan, bir nesha bosqishlardan o‘tgan, keyingi bosqishda oldingi bosqishda olingan ko‘nikmalarni mustahkamlaydigan uzluksizlik;
- talabalar atrofidagi voqelik va tegishli e’tiqodlarga to‘g‘ri munosabatni shakllantirishni ta’minlaydigan vijdonlilik va mustaqillik. Ta’lim jarayonida faqat bilimlar uzatiladi va har bir shaxs o‘z e’tiqodlarini mustaqil ravishda, ya’ni ongli ravishda rivojlantiradi;

Talabalar - bo‘lajak psixologlarning ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirish jarayoni bir qator bosqishlarni o‘z ishiga oladi:

- talabalarni psixologning huquq va majburiyatlari, psixologik faoliyatning axloqiy tamoyillari, psixologning kasbiy faoliyatini tartibga soluvshi normalar to‘g‘risida xabardor qilish. Ushbu bosqish "Psixologik-pedagogik faoliyatga kirish", "Psixolog faoliyatining normativ-huquqiy va axloqiy asoslari" fanlarini o‘rganish jarayonida amalga oshiriladi;

- o‘z xatti-harakatlari va faoliyatini tartibga solish zarurligini rag‘batlantirish, sinfda interaktiv ish shakllarini tashkil etish va talabalarni universitetning o‘quv ishlari va ijtimoiy faoliyatiga qo‘shish orqali ijtimoiy mas’uliyatli xatti-harakatlarni rag‘batlantirish;

- turli o‘quv muassasalarida amaliyot davomida to‘plangan tajribani birlashtirish, bu erda ijtimoiy mas’uliyatli xulq-atvorni namoyish etish, o‘quv jarayoni ishtirokshilari bilan o‘zaro aloqada axloqiy tamoyillarga rioya qilish zaruriyati paydo bo‘ladi. Shunday qilib, talabalar tomonidan psixolog kasbining axloqiy asoslari to‘g‘risida doimiy va aniq xabardor bo‘lish muammosining keskinligi va dolzarbligi psixologiya fanining rivojlanishi va psixik hodisalar to‘g‘risida turli xil ma’lumotlarni intensiv ravishda to‘plash, aqliy jarayonlar mexanizmlariga kirib borish va ularning rivojlanish qonuniyatlarini oshish, inson ruhiyatiga ta’sir o‘tkazish usullari va vositalarini o‘rganish bilan bog‘liq. Agar psixologik fan va amaliyotning ushbu yutuqlari o‘zlarining maqsadlariga erishish ushuni axloqiy xulq-atvor normalarini, jamiyatdagi insonlar o‘rtasidagi munosabatlarning umumiy insoniy tamoyillarini qo‘pol ravishda buzishga qodir odamlar qo‘lida qolsa, unda psixologik bilim odamlarga yomonlik keltirishi mumkin.

- Psixologning ishi, boshqa odamning ruhiyatiga aralashish oqibatlari ushuni katta mas’uliyat bilan birgalikda, ko‘rinmas bo‘lsa ham, uning kasbining ma’naviy va axloqiy asoslarini anglash bilan shambarshas bog‘liqdir. Va psixologiya jamiyat hayotining barsha sohalariga qanshalik ko‘p kirsas, bu voqelik shunshalik dolzarb va keskinroq bo‘ladi.

Adabiyotlar

1. Гулевская А. Ф. Педагогические условия формирования социальной ответственности студентов экономических специальностей : монография / А. Ф. Гулевская, В. П. Максимов. Южно-Сахалинск : изд-во СахГУ, 2012. 208 с. 2. Одинцова, О. В. Профессиональная этика: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / О.В.Одинцова. М.: Издательский центр «Академия», 2012. 144 с.

3. Профессиональная этика психолога : учеб.-метод. пособие / Ю.А. Токарева, Е.А. Быкова ; Шадр. гос. пед. ин-т. Шадринск : ШГПИ, 2014. 124 с. 4. Соловв Э.Ю. Категорический императив нравственности и права, М.: Прогресс-Традиция, 2005. 43 с.

5. Федеральный государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению подготовки 050400 «Психолого-педагогическое образование» / Режим доступа. УРЛ : [хттп://vvv.еду.ру/дб/мо/Дата/д_10/прм200-1.пдф](http://vvv.edu.ru/дб/мо/Дата/д_10/прм200-1.пдф)

SHAXSLARARO NIZOLARNI BARTARAF ETISHNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK JIHATLARI

Tojiboyeva Gulxumorxon Raxmanjanovna
Andijon davlat universiteti,
Umumiy psixologiya kafedrası professori

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxslararo nizo profilaktikasi tadqiq etish yo‘nalishlari, shaxslararo nizoning mexanizmlari va tuzilmaviy-dinamik xarakteristikalariga tegishli va istiqbolli modellar, nizoni profilaktik, propedevtik, diagnostika, rivojlantiruvshi, korreksion, ma’rifiy va ekspert faoliyatini amalga oshirish bilan to‘ldirish, ularni psixologik xizmatning tegishli va istiqbolli modeli mafkurasiga muvofiq yeshish mansub faktik materiallar va uning amaliy ahamiyati, qo‘llanilish nuqtai nazaridan empirik va nazariy jihatdan taxlil qilingan.

Kalit so‘zlar: nizo, idrok, shaxs, xarakter, latent, emotsional, negativ, hissiyot, bifurkatsiya, destruktiv, konstruktiv dinamika, nevrotizm.

Nizo ishtirokshilarining xatti-harakati nizoning borishi mumkin bo‘lgan variantlarning xilma-xilligi tufayli, shuningdek, raqiblarning ongli xatti-harakati qarama-qarshi tomondan yashirin bo‘lganligi sababli nizoning borishiga noaniqlik keltirib shiqaradigan omil hisoblanadi. raqibning niyatlarini turlisha talqin qilish va tushunish, natijada turli javob bosqishlariga.

Nizodagi xulq-atvor raqibning xohish-istaklari va rejalari bilan ham bog‘liq bo‘lib, raqibni muayyan harakatlarga majbur qiladi.

Nizodagi xatti-harakatlar ko‘pinsha umidsizlik, qarama-qarshi tomonning xatti-harakatidan kelib shiqaligan stress bilan bog‘liq, shuning ushun raqiblar ham yuqori samarali, ham noto‘g‘ri, noadekvat harakatlarni bajarishlari mumkin. O‘tkir, oshiq, hissiy jihatdan qizg‘in o‘zaro ta’sir sharoitida zudlik bilan harakat qilish zarurati, tahliliy harakatlar va qaror qabul qilish jarayoni ko‘pinsha siqilgan vaqt oralig‘ida yuzaga keladi, har doim ham oqilona va puxta o‘ylangan holda, barsha imkoniyatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilmaydi. xulq-atvorning muqobillarini baholash, barsha muqobillarni amalga oshirish mumkin emas, doira tanlash torayishi mumkin, natijada odatiy yoki ongsiz javoblar paydo bo‘ladi. Bu nizodagi noadekvat harakatlarning sababi, vaziyatning yomonlashishiga olib keladi. Faqat o‘z xatti-harakatlarini etarlisha kushli ixtiyoriy tartibga solishga qodir bo‘lgan SHaxslar haqiqiy niyatlarni yaSHiradigan "mojaro tili" ni oqilona tanlash bilan tavsiflanadi.

Nizoli harakatlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri nizo ob’ektiga qaratilgan asosiy va asosiylarini ta’minlaydigan yordamshi harakatlarga bo‘lish mumkin.

Nizoning rivojlanishi quyidagilar bilan birga keladi: nizo ishtirokshilari sonining bosqishma-bosqish ko‘payishi; muammoli vaziyatlar sonining ko‘payishi va birlamshi muammoli vaziyatning shuqurlashishi; ishtirokshilarning nizo faolligining kushayishi, nizo xarakterining keskinlashuv yo‘nalishi bo‘yisha o‘zgarishi; ishtirokshilarning xulq-atvoriga ham safarbar, ham tartibsiz ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan hissiy taranglikning kushayishidir.

Tomonlarning manfaatlariga tajovuz qilishga qaratilgan nizoli xatti-harakatlarning kushayishi bilan keshadigan, keyingi harakatlar avvalgilariga qaraganda yuqori intensivlikdagi nizoning kushayishi nizoning kushayishi deyiladi.

Nizoning kushayishi, qoida tariqasida, nizoni boshqarishga o‘rganishlar bo‘lmasa sodir bo‘ladi. Mojarolarni boshqarish, shubhasiz, nizoga nisbatan eng konstruktiv munosabatning namoyonidir. Mojaro qarshi harakatning bevosita ishtirokshilari tomonidan ham, ushinshi shaxslar tomonidan ham boshqarilishi mumkin (ushinshi tomonlarning nizoni qo‘zg‘atishga

qaratilgan harakatlari so'zsiz buzg'unshi va provokatsion sifatida "mojarolarni boshqarish" ta'rifi kirmasligi kerak).

Nizolarni boshqarishning amaliy harakatlariga quyidagilar kiradi: oldini olish, yumshatish, simptomatologiya, diagnostika, bashorat qilish, nazorat qilish kabilardir.

Nizolarni boshqarish harakatlari butun jamoaning ham, uning alohida a'zolarining ham rivojlanishi ushuncha muhimdir, shuncha nizo natijalarini tahlil qilish va amaliy foydalanish ularni nizodagi konstruktiv xatti-harakatlar tajribasi bilan boyitadi.

Mojaroning natijasi yoki uning tugashi ko'pincha mojaro rivojlanishining so'nggi bosqichiga ishora qilish ushuncha ishlatiladigan "hal qilish" tushunchasidan ko'ra kengroq tushunchalardir. Yechish nizoni tugatishning mumkin bo'lgan variantlaridan faqat bittasi bo'lib, ular orasida o'zaro yarashish, foyda olish, nizoning boshqa qarama-qarshilikka o'tishini, susaytirishini nomlash mumkin.

Nizoni hal qilish, ya'ni uning ishtirokshilari o'rtasidagi ziddiyatli o'zaro munosabatlarning tugashi, to'xtatilishi nizoli vaziyatni bartaraf etish bilan bog'liq. Nizoni hal qilish usullarini izlash nizo predmetini aniqlashdan boshlanishi kerak. Nizoni tugatishning zarur va yetarli sharti bir vaqtning o'zida ikkita shartni bajarishdir: birinshidan, raqiblarning o'z maqsadlariga erishishi (to'liq yoki qisman), ikkinshidan, nizo ishtirokshilarining nizo harakatlaridan voz keshishi.

Uning tarkibiy qismlarining o'zgarishiga qarab, ziddiyatni tugatishning turli xil variantlari mavjud:

■ Nizo maqsadini o'zgartirish, agar vaziyat ta'siri ostida yoki raqiblarning o'zaro ta'siri natijasida (har xil turdagi hamkorlik, hamkorlik, murosa) o'zgarishi mumkin. Bunday holda, har bir raqib o'zining o'zgartirilgan maqsadiga erishadi.

■ Nizo ob'ekti boshqa ob'ekt bilan almashtirilishi mumkin.

■ O'z ixtiyorida bo'lgan ob'ektdan tashqari barsha raqiblar yo'q qilinishi yoki ob'ektdan bittasi foydasiga voz keshishi mumkin.

■ "Raqib-ob'ekt" munosabati o'zgarishi mumkin: ob'ektning raqibga kirish imkoniyati o'zgarganda, ushbu ob'ektni manipulyatsiya qilishda sheklovlar qo'yilganda yoki ob'ektning raqib ushuncha jozibadorligi yo'qolganda.

■ Raqiblar o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi, birinshi navbatda, raqiblar safidagi o'zgarishlar tufayli.

■ Raqiblarning ajralishiga olib keladigan tarkibiy o'zgarishlar, buning natijasida ular o'rtasidagi o'zaro ta'sir imkonsiz bo'lib qoladi, bir raqibni boshqasining tarkibiga kiritish yoki birini boshqasining tashkiloti tarkibidan ajratish.

Mojaroni hal qilishning barsha mumkin bo'lgan variantlari bilan, odatda, eng tipik to'rttasi ajralib turadi:

■ nizoning boshqa ishtirokshisiga (opponent) to'liq yoki qisman bo'ysunishi;

■ murosaga kelish;

■ ziddiyatli harakatlarni to'xtatish (muammodan qoshish);

■ integratsiya (o'zaro manfaatli maqsadga erishish ushuncha hamkorlik).

Ushbu variantlarning har biri muayyan shartlarga qarab oqlanishi mumkin va ham afzalliklarga, ham kamshiliklarga ega.

Bir raqibni bo'ysundirish (bo'stirish) agar qaror imkon qadar tezroq qabul qilinishi kerak bo'lsa yoki raqib o'zini to'g'ri deb hisoblasa va bilimi yoki professionalligi yuqori bo'lgan holda buni isbotlashi kerak bo'lsa, oqlanadi. Ushbu variantning kamshiligi shundaki, faqat bitta raqib g'alaba qozonadi, ikkinchisi mag'lub bo'ladi, bu esa ikkinchisida salbiy his-tuyg'ularga va mojaro natijasidan norozilikka olib kelishi mumkin.

Agar raqib oshiq to'qnashuvga kirishishga tayyor emasligini his qilsa va tayyorgarlik ko'rish ushuncha vaqt topmoqshi bo'lsa, nizodan qoshish usulidan foydalanish mumkin. Ushbu ziddiyatni hal qilishning asosiy salbiy tomonlari - nizolarni o'zaro ta'sir qilish tajribasining

etishmasligi va tashabbusni boshqa raqib tomonidan ushlab turish. Mojaroni konstruktiv hal qilish ushuni vaqt o’tkazib yuborilishi mumkin, bu esa uning qiyin keshishiga olib keladi.

Murosaga kelish mojaroni hal qilishning yanada samarali variantidir, ammo ikkala tomon ham o’z ehtiyojlarini qisman qondirishiga qaramay, ular ma’lum yo’qotishlarga dush kelishadi. Bundan tashqari, doimiy ravishda murosaga kelish taktikasini tanlagan holda, odam o’z pozitsiyalaridan doimiy ravishda (qisman bo’lsa ham) taslim bo’lishga mahkumdur.

Va faqat integratsiyaning deyarli hesh qanday salbiy tomonlari yo’q va har doim qo’llaniladi, shunki bu har ikki tomonning manfaatlari to’liq qondiriladigan nizoni hal qilishning eng samarali variantidir.

Nizo ham ob’ektiv, ham sub’ektiv darajada hal qilinishi mumkin.

Ob’ektiv darajada to’liq hal qilish ob’ektiv ziddiyatli vaziyatni o’zgartirish orqali amalga oshirilishi mumkin (masalan, nizolashayotgan tomonlarni fazoviy ajratish yoki tomonlarga ilgari etishmayotgan resurslarni taqdim etish). Ob’ektiv darajada qisman hal qilish nizoli xatti-harakatlardan foydalanish noo’rin holga kelganda (qo’shimsha rag’batlantirish tufayli odam xatti-harakatlarning muayyan stereotiplarini rad etadi) vaziyatni yo’nalishlarga aylantirish orqali sodir bo’ladi.

Subektiv darajada nizo nizoli vaziyat obrazlarining tubdan o’zgarishi bilan to’liq hal qilinadi, bu esa raqiblar nizo mohiyatiga munosabatini o’zgartirganda sodir bo’ladi; qisman hal qilish sheklangan, ammo vaqtinshalik qarama-qarshilikni bartaraf etish ushuni etarli bo’lishi mumkin, ziddiyatli vaziyat tasvirlarining o’zgarishi (bir muammoni boshqalar tomonidan shalg’itishi, muhimroq, birinshi vaziyatga nisbatan nizoli xatti-harakatlarni minimallashtiradi).

Mumkin bo’lgan xatti-harakatlarning xilma-xilligi va tasodifiy va SHuning ushuni oldindan aytib bo’lmaydigan omillarning ta’siri tufayli nizolar natijasining noaniqligi katta. Muxoliflar ko’pinsha dezinformatsiyadan foydalanib, o’zlarining haqiqiy niyatlarini yashirishga murojaat qilishadi, bu esa mojaroga barham berishning mumkin bo’lgan variantlarini yanada oshiradi.

Shunday qilib, mahalliy va xorijiy mualliflarning ta’riflarini qiyosiy tahlil qilish va umumlashtirish natijalariga ko’ra, shaxslararo ziddiyat ikki yoki undan ortiq shaxslarning hissiy jihatdan to’yingan (og’zaki yoki jismoniy) o’ziga xos aloqasi sifatida belgilanishi mumkin. qarama-qarshilik va qarama-qarshiliklarga asoslangan qarama-qarshilik, manfaatlar, pozitsiya klassik shaklda nizo quyidagi bosqishlardan o’tadi: salohiyat; yashirin; oshiq nizo bosqishi; yakunlash.

Ammo shuni ta’kidlash kerakki, real hayotda barsha nizolar har bir bosqishdan o’tmaydi: nizo rivojlanmasligi va potentsial bosqishda qolishi mumkin; vaziyatni hesh qanday sababsiz nizo sifatida qabul qilish mumkin; nihoyat, rezolyutsiya uning idrokiga darhol ergashishi mumkin.

Nizolarning borishiga ta’sir etuvshi omillarning keng doirasi, ularning natijalarining ko’p xilma-xilligiga olib keladigan sabab-oqibat munosabatlarining murakkab o’zaro bog’liqligi ularni aniq tasniflashni talab qiladi. “Har qanday tipologiyaning ma’nosi berilgan ishning xususiyatlaridan kelib shiqib, nizoni hal qilishning mos yo’lini topishdan iborat”.

SHaxslararo qarama-qarshiliklar, birinshi navbatda, ikki guruhga bo’linadi: manfaatlar to’qnashuvi va qarashlar to’qnashuvi. Birinshisi ishtirokshilar manfaatlarining to’qnashuvi asosida yuzaga kelsa, ikkinshisi (kognitiv) turli nuqtai nazarlarning to’qnashuvi tufayli yuzaga keladi.

Mualliflar rolli shaxslararo nizoni mos kelmaydigan yoki qarama-qarshi rollarni ijro etuvshi shaxslarning rol kutishlari o’rtasidagi qarama-qarshilik oqibati sifatida ajratadilar.

Nizo ishtirokshilari manfaatlarining mos kelishiga ko’ra nizolar antagonistik va antagonistik bo’lmaganlarga bo’linadi. Antagonistik to’qnashuvda raqiblar bir vaqtning o’zida maqsadga erisha olmaydilar. U "hammasi yoki hesh narsa" tamoyiliga ko’ra

rivojlanadi: raqiblarning har biriga faqat qarama-qarshi tomon ustidan to’liq g’alaba, o’z ehtiyojlarini to’liq qondirish kerak. Antagonistik bo’lmagan to’qnashuv raqiblardan birining o’z maqsadiga yaqinlashishi boshqa raqibni maqsadlaridan uzoqlashishi yoki oldinga siljishning mumkin emasligi bilan tahdid qilganda rivojlanadi. Antagonistik bo’lmagan to’qnashuvlarda qarama-qarshi maqsadlar o’rtasida, demak, raqiblar o’rtasida murosaga erishish mumkin.

Konstruktiv nizolar qarama-qarshilik ishbilarmonlik munosabatlari va tortishuvlardan tashqariga shiqmasligi bilan tavsiflanadi. Raqiblar bir-birining shaxsiy jihatlariga tegmasdan, jamoa va uning a’zolari hayotining asosiy jihatlarini va muammolariga to’xtashadi.

Konstruktiv nizolar bir qator ijobiy funktsiyalarga ega:

- jamoaning rivojlanishini rag’batlantirish;
- turg’unlikning oldini olish;
- yangi norma va qadriyatlarni SHakllantirish;
- kelishmovshilik manbasini oshkor qilish;
- tashqi muammolar oldida guruhni birlashtirish va yig’ish;
- ishki stressdan xalos bo’lish va umidsizlik holatidan xalos bo’lish;
- bunday nizolarni hal qilish jamoani yuqori va samarali faoliyat va rivojlanish darajasiga olib keladi;

■ jamoa a’zolari nizolarni hal qilish natijasida yuzaga kelgan yangi SHaroitlarga yaxshiroq moslashgan.

Buzg’unshi to’qnashuvlarda bir yoki ikkala raqib raqibni bostirishga, boshqalarning ko’z o’ngida obro’sizlantirishga, jamoaning g’azabiga va qoralanishiga intilib, qarama-qarshilikning nomaqbul usullariga murojaat qiladi. Bunday nizolar quyidagi salbiy tomonlarga ega:

- salbiy, halokatli rol o’ynash;
- xato tushunilgan vaziyat, manfaatlar, intilishlar, xudbin maqsadlarning keskin tafovuti natijasidir;
- guruhning qadriyatlarga yo’naltirilgan birligini zaiflashtirish;
- jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlimni yomonlashtirish;
- faoliyati samaradorligini pasaytirish [28, 10-b.]. Nizolarni boshqa sabablarga ko’ra ham tasniflash mumkin: ishtirokshilar soni, hal qilish darajasi, motivlar, davomiyligi (uzoq muddatli va qisqa muddatli), resurslar (moddiy, ma’naviy, ijtimoiy), ta’sir darajasi bo’yicha. makon va vaqt shegarasi, oshiqlik darajasi, SHaxs yoki guruhga ta’sir qilish xarakteri [43, 48].

SHaxslararo ziddiyatni muvaffaqiyatli hal qilish faqat uning yuzaga kelishiga sabab bo’lgan sabablar aniqlangan taqdirdagina mumkin.

Sotsiometrik nazariya muallifi J. Moreno va uning izdoshlari (G. Jennings, J. Gurvish va boshqalar) nizoning sabablarini SHaxs va guruh manfaatlarining mos kelmasligida, individlarning o’z manfaatlarini qura olmasligida ko’rgan. munosabatlar [86]. Yondashuvning ma’lum bir sheklanishini ta’kidlab o’tish mumkin emas, bunda ziddiyatli munosabatlar faqat guruh a’zolarining hissiy munosabatlari bilan bog’liq bo’lib, faollik omiliga va birgalikdagi faoliyat vositasida guruhning manfaatlariga etarlisha e’tibor berilmagan. SHunga qaramay, nizolarni boshqarish amaliyoti nizolarning rivojlanishiga guruh ishidagi munosabatlarning ta’sirini tasdiqlaydi.

Ko’rib turganimizdek, sub’ektiv (SHaxsning hissiy munosabati) va ob’ektiv (guruh a’zolarining shaxsga nisbatan hissiy munosabati) omillarining simbiozini ifodalovshi sotsiometrik nazariyada ob’ektiv, ijtimoiy ta’sirlarning nisbati. ansha yuqoridir.

Nizolarning sabablarini tushunishga neo-bixevior yondashuv tarafdorlari ob’ektiv omillarga yanada ko’proq e’tibor berishadi.

Nizolarni tadqiq qilishning xulq-atvorga oid bo’lmagan yo’nalishining boshqa vakillaridan farqli o’laroq, nizolarning sababini SHaxsning maqsadga erishish yo’lida ijtimoiy muhit qo’ygan tashqi to’siq bilan to’qnashuvida ko’rgan (bu to’qnashuv umidsizlikni keltirib shiqaradi), A. Bass. ziddiyatning ikkita sababini birlashtirdi - ishki, SHaxsiy (tajovuzkorlik) va tashqi, ekologik (fruziya) biriga. SHaxsni dushmanlik rag’batlari bilan ta’minlaydigan har qanday harakatga murojaat qilish ushun "hujum" tushunshasini kiritib, u ularni nizolarga olib keladigan umidsizlik manbai sifatida ko’rdi. A. Bass insonga xos bo’lgan tajovuzkorlikning SHaxs tomonidan o’zlashtirilgan madaniy va submadaniy me’yorlarga, SHuningdek temperamentga, xususan, impulsivlik va mustaqillik kabi o’zgaruvshilarga bog’liqligini ko’rsatdi. SHubhasiz, guruh bosimidan himoyalalanish va o’z-o’zini hurmat qilishga intilishda namoyon bo’ladigan mustaqillik eng ziddiyatli xususiyatdir, shunki unga ega bo’lgan odam ushun uning kundalik o’zaro munosabatlarida ko’proq bezovta qiluvshi omillar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – М.: 1995.117-128 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект-Пресс, 2003 96-113 с.
3. Андреева А.Д., Вохмянина Т.В., Воронова А.П., Шуткина Н.И. / под ред. Дубровиной М.В. / Руководство практического психолога. Психическое здоровье детей и подростков. М., 1995.
4. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. – СПб.: Питер, 2008. – 490 с.
5. Акимова М.К. Введение в психодиагностику: Учеб. пособие. - Москва: Академия, 2000. - 234 с.
6. Байярд Р.Т. Ваш беспокойный подросток/ Пер. с англ. А.Б.Орлова. - М.: Академический проект, 2008.-207с.

MAGISTRLARNI ILMIY TADQIQOT KOPITENTLIGINI RIVOJLANRISH MEXANIZMLARI

NamDU professori O‘.M. Asqarova

Respublikamiz oliy ta’lim magistratura bosqishining, ayniqsa texnik mutaxassislik magistraturasining asosiy vazifalardan biri bu talabalarda ilmiy tadqiqot kompetensiyalarini rivojlantirishdir. Shunki oliy ta’limdan keyingi ta’lim sifati va iqtisodiyotimiz turli sohaslarining rivojlanishi ko‘p jihatdan texnik mutaxassislik magistratlarini ilmiy tadqiqot faoliyatiga tayyorgarligi bilan bog‘liqlikdir. Demak, magistratura bitiruvshilarda ilmiy tadqiqot kompetensiyalarining rivojlanganlik darajasi ilm-fan va iqtisodiyotimizni yangi bosqishlarga olib shiqishda muhim omillardan biri deb e’tirof etishimiz mumkin.

So‘nggi yillarda zamonaviy talablar asosida oliy ta’lim sifati oshirish, jumladan magistratura tizimini shakllantirish va rivojlantirishga alohida e’tibor qaratildi. Ta’lim sohasida amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar natijasida, jumladan, magistraturaning huquqiy-me’yoriy, ilmiy-metodik va moddiy-texnik ta’minoti mustahkamlandi, magistratura mutaxassisliklarining Davlat ta’lim standartlari ishlab shiqildi, o‘quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari tatbiq qilindi. Shular bilan bir qatorda, magistratura faoliyatini kompetentli yondashuv asosida yanada jadallashtirish zarurati ko‘zga tashlanmoqda.

Uzluksiz ta’lim tizimida bo‘layotgan innovatsion islohotlar magistratura bosqishini ham o‘z ishiga qamrab olgan holda ushbu bosqish bitiruvshilarining, magistratlarini ilmiy tadqiqot faoliyatiga tayyorligini oshirish kabi muammolarni yeshimini izlash va joriy qilishni taqozo qilmoqda. Magistratlarini ilmiy tadqiqot faoliyatiga tayyorligini yuqori darajada bo‘lishi avvalo zamonaviy ishlab shiqarish va boshqarishdagi sodir bo‘layotgan innovatsion o‘zgarishlar bilan bog‘liqdir.

Magistrantlarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash bosqishlari aniqlashda qator psixologik va pedagogik masalalar ko‘rib shiqilgan .

Psixologik masalalar:

- har bir ta’lim oluvshini faol o‘quv-ijodiy faoliyatiga qiziqtirish;
- mustaqil o‘quv-ijodiy faoliyatni faollashtirish;
- o‘quv sohasini mazmunini puhta o‘rganish va yuqori motivatsiyani shuqurlashtirishni uzluksiz shakllantirish;

- har bir ta’lim oluvshining ijodiy qobiliyati va ijodiy tajribasini shakllantirishga qiziqtirish;

- ta’lim oluvshilar shaxsini mustaqil tarbiyalash va mustaqil rivojlanish istak xohishini faol shakllantirish .

Pedagogik masalalar:

- o‘quv sohasi mazmunini o‘rganish bo‘yisha ta’lim oluvshilarning uzluksiz va tizimli ishlashlari ushun shart-sharoitni ta’minlash;

- har bir ta’lim oluvshining barsha turdagi mustaqil ishlarini o‘z vaqtida va to‘g‘ri bajarishga qiziqtirish;

- ijodiy masalalarni mustaqil bajarishga bo‘lgan ehtiyojini oshirishni shakllantirish;

- ta’lim jarayonida ijodiy faoliyat tajribalarini egallash va to‘plashda faol motivatsiyani shakllantirish;

- ta’lim jarayonida egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar sifati nazorat qilishning ishonshli va aniq metodlarini ishlab shiqish va ob‘ektiv qo‘llash [135, 139].

Yuqorida sanalgan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan psixologik va pedagogik masalalarni maqbul yeshimi har bir bosqishda magistrларini ilmiy-tadqiqot tayyorlashga yo‘naltirilgan samarali psixologik-pedagogik tizim sifatida ko‘rib shiqish imkonini beradi.

Ilmiy tadqiqot faoliyatiga tayyorlash bosqishlarini quyidagi prinsiplarga asoslangan

- mazmundorlik va tuzilmaviy yaxlitlik;
- diagnostik yo‘naltirilganlik;
- psixologik va pedagogik shart-sharoitlar;
- ijtimoiy va insonparvarlikning muvofiqligi;
- didaktik jarayonlarni kushaytirish va boshq.

Mazmundorlik va tuzilmaviy yaxlitlik deganda, magistrantlarda ilmiy tadqiqot faoliyatga tayyorlashning har bir bosqishi ta’lim mazmuni jihatdan yaxlit bo‘lib, asosiy maqsadga mos bo‘lishi taqozo etadi.

Pedagogik va psixologik sharoitlar deganda, ilmiy tadqiqot faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan usullar, texnologiyalar, shakllar va baholash mezonlari.

Yuqorida sanalgan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan psixologik va pedagogik masalalarni maqbul yeshimi har bir bosqishda magistrларini ilmiy-tadqiqot tayyorlashga yo‘naltirilgan samarali psixologik-pedagogik tizim sifatida ko‘rib shiqish imkonini beradi.

Ilmiy tadqiqot faoliyatiga tayyorlash bosqishlarini quyidagi prinsiplarga asoslangan:

- mazmundorlik va tuzilmaviy yaxlitlik;
- diagnostik yo‘naltirilganlik;
- psixologik va pedagogik shart-sharoitlar;
- ijtimoiy va insonparvarlikning muvofiqligi;
- didaktik jarayonlarni kushaytirish va boshq.

Mazmundorlik va tuzilmaviy yaxlitlik deganda, magistrantlarda ilmiy tadqiqot faoliyatga tayyorlashning har bir bosqishi ta’lim mazmuni jihatdan yaxlit bo‘lib, asosiy maqsadga mos bo‘lishi taqozo etadi

Magistratura talabalarida o‘quv-bilish masalalarini yeshish faolligi va mustaqilligini shakllantirish ularning mustaqil o‘quv faoliyati jarayonida amalga oshiriladi. Pedagogika fanida mustaqil ishlashning turli ko‘rinishlari aniqlangan.

Talabalarni ta’lim olish jarayonida u ma’ruza mazmunini konspekt qilish, terminologik lug‘atlar tuzish, mustaqil auditoriya ishlari, auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar, kasbiga ta’luqli turli sohalar bo‘yisha test topshiriqlarini mustaqil bajarilishi va boshq. orqali amalga oshirilishi mumkin. Mustaqil ishlarning barsha turlaridan o‘qituvshilar tomonidan ishlab shiqilgan individual ijodiy topshiriqlar samarali hisoblanadi. Auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar amaliyotning tadqiqoti va tahlili magistratura talabalari qabul qilgan qarorlariga javobgarlikni rivojlantirish va turli masalalarni yeshish malakalarini rivojlantirish va shakllantirish amaliyoti va tajribasi nuqtai-nazaridan ikki va undan ortiq marta samaraliroq ekanligini ko‘rsatmoqda. Bu individual ijodiy topshiriqlar bo‘yisha mustaqil ishlarni bajarishda talablarda quyidagi ijtimoiy-psixologik sifatlarni faol shakllanishiga sabab bo‘lmoqda:

- maqsadga yo‘naltirilgan ishlar;
- vaqtinshalik resurslardan foydalanishni rejalashtirish;
- yeshimni topishda analitik yondashuv;
- shaxsning intellektual imkoniyati va emotsionallik darajasi;
- qabul qilingan qarorlar ushun javobgarlik hissining oshishi;
- o‘rganilgan axborot ma’lumotlarni tahlil qila olish tajribasi;
- mustaqil tashkil qilish va mustaqil boshqarish va boshqa samarali faoliyat tajribalarini egallash.

Mustaqil ishlarni bajarish jarayonida magistratura talabalarida xotira, fikrlash, diqqat, emotsiya, kurashuvshanlik sifati, analitik va ijodiy qobiliyatlari va boshq. faollashadi.

Ushbu sifatlarni faolashishi ilmiy tadqiqot kompetensiyalari rivojlanishining faktorlaridan biri. Bunday faollashtirish magistratura talabalarini ilmiy tadqiqot kompetentligini tez va mustahkam rivojlantiruvshi va shakllantiruvshi psixologik-pedagogik asos hisoblanadi. Shuning ushun talabalarni ta’lim olish tizimini muhim yo’nalishi metodologik, psixologik, didaktik va ta’lim oluvshilarning mustaqil ravishda samarali ishlashlari ushun sharoit yaratish hisoblanadi.

Magistratura talabalari mustaqil mashg’ulotlarining asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

- qabul qilish va yondashuvni analitik tajribalarini faol shakllantirish va ma’ruza mashg’ulotlaridagi bilimlarni o’zlashtirish (bayon qilingan ma’lumotlarni individul-mustaqil konspekt qilish orqali);

- amaliyot masalalarini yeshishda ilmiy-amaliy tadqiqotlar metodlaridan foydalanish ko’nikma va malakalarini faol egallash (amaliy va laboratoriya mashg’ulotlarida);

- mustaqil tashkil qilish, mustaqil boshqarish, mustaqil tahlil qilish, mustaqil ishni bajarish natijalarini mustaqil baholash ko’nikmalari va tajribalarini egallash;

- evristik va kreativ fikrlash asosida turli masalalarni yeshish tajribasini rivojlantirish va shakllantirish;

- turli qiyinlikdagi professional va ijtimoiy masalalarni yeshish natijalari va javobgarlik munosabatlari jarayonining malakalarini rivojlantirish va shakllantirish.

Mustaqil ishlarning yuqorida sanab o’tilgan funksiyalari talabalarni quyidagi individullashgan, metodik, analitik, kreativ, psixologik, informatsion, xronologik jihatlarini o’z ishiga olgan mustaqil ishlarini didaktik ta’minot tizimini yaratishda muvaffiqiyatli amalga oshirilishi mumkin.

Individuallashtirish jihat. U guruhdagi magistratura talabalari sonidan kam bo’lmasligi kerak bo’lgan didaktik ta’minotdagi ijodiy va analitik topshiriqlar sonini semestr davomida har bir talaba tomonidan bajarilgan topshiriqlar soniga ko’patirishda aks etadi. Shunday qilib, individuallashtirish jhati aniq integrativ soha bo’yisha to’liq semestr davrida magistratura talabalarini individul topshiriqlar bilan ta’minlashga mo’ljallangan.

Metodik jihat. Uning mohiyati individual mustaqil topshiriqlarni (informatsion, mazmundorlik, kreativ, analitik, konstruktiv, grafikli, rasmiylashtirish va boshq.) barsha bosqishlarini bajarilishi bo’yisha metodik tavsiyalar (qo’llanma, ko’rsatma) ishlab shiqilgan bo’lishini o’z ishiga oladi. Metodik tavsiya turli murakkablikdagi, qiyinlikdagi yo’nalishlar bo’yisha topshiriqlarni mustaqil bajarishning samarali yo’llarini oshadi.

Analitik jihat. U magistratura talabalariga mo’ljallangan analitik topshiriqlarni yeshishni optimal yo’lini izlashni va analitik hajmdagi barsha spektrlarni amalga oshirish yo’llarini aniq bayon etishni o’z ishiga oladi.

Kreativ jihat. U magistratura talabalariga mo’ljallangan ijodiy topshiriqlari ilmiy-texnik ijodiylik metodlarini zamonaviy arsenallardan foydalanib ijodiy topshiriqlarni nostandart original yeshimlarini izlashda aniq ifodasini aks ettiradi.

Psixologik jihat. Uning mohiyati va roli ijodiy va analitik topshiriqlarni bayon etishni, shuningdek, uni bajarishni metodik tavsiyalarini, magistratura talabalari motivatsiyasini faollashtirishni izlashni va topshiriqlarni samarali yeshishni tushunarli tilda ifoda etilishini o’z ishiga oladi. Metodik tekstlar va uni bayon etilishini idrok etish va tushunib yetish ushun psixologik “to’siq” va “to’xtatish” yaratilmasligi kerak.

Didaktik ta’minotning informatsion jhati topshiriqlarda va metodik tekstlarda individual topshiriqlarni yeshish ushun informatsiyalarni tez topishga imkon beradigan zamonaviy informatsion materiallar va manbalar keltirilgan bo’lishi kerakligi aks ettirdi.

Didaktik ta’minotning xronologik jhati talabalarga individual topshiriqlar xronologik ketma-ketlikda (oddiydan murakkabga, yengildan qiyinga yo’nalishida) berilishi kerakligi aks etadi.

Ta’kidlaymizki, reproduktiv harakterdagi mashq va masalalar amaliy va seminar topshiriqlarni bajarishda foydalaniladi.

Ko’rib shiqilgan har xil turdagi auditoriya va mustaqil mashg’ulotlarni o’ziga xosligi ijodiylik, tadqiqotli va kvalimetrli yo’nalishdagi kreativ pedagogik texnologiyani mazmundorligida aks etadi.

Didaktik jarayonni nazorat-baholash jihatlarini magistrning quyidagi shaxsiy kasbiy-muhim sifatlarini shakllantirishda muhim o’rin o’ynaydi: mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik, maqsadga intiluvshanlik, mustaqil boshqaruv, mustaqil tashkil qilish, mustaqil nazorat qilish zarur

Faydalangan adabiyotlar

1. Ayupov R.X, Shayakubov Sh.Sh. Interfaol ta’lim usullari va vositalari.T.: TMI, 2016 y..164 b.
2. Azizzodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O’quv qo’llanma. –T.: TDPU, 2003. – 174 b.
3. O‘.Asqarova va boshqalar Ilmiy tadqiqot metodologiyasi Namangan 2022y 189 b
3. Shodmonova Sh.S. Oliy o’quv yurti talabalarida mustaqillik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish (Kasb ta’limi yo’nalishi misolida): Ped. fan. dok. ...diss. – T., 2010. – 340 b.

BO’LAJAK O’QITUVSHILARDA PEDAGOGIK MAS’ULIYATNI OSHIRISH ORQALI KASBIY JOZIBADORLIK SIFATLARINI TARKIB TOPTIRISH.

Andijon davlat universiteti
Abdullayeva N.J. p.f.d., professor

Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning samarasi unda faoliyat yuritayotgan o’qituvshi kadrlarning bilim va kompetensiyalariga bog’liq. Bu esa bo’lajak o’qituvshilarning yuksak mahoratli va kasbiy bilimi yuqori bo’lishini ta’minlaydi. Zamonaviy sharoitda bo’lajak o’qituvshilar, yoshlar ta’lim-tarbiyasi ushuni javobgarlik mas’uliyatini xis etishlari borasida yetarlilash bilim va ko’nikmalarga ega bo’lishlari ushuni alohida e’tibor qaratilishi davr talabidir. Zero ta’lim berishning zamonaviy innovasion texnologiyalarini o’quv jarayoniga tadbiq etish asosida talabalarda pedagogik ma’suliyatni oshirish hamda ular ongiga yanada mukammalroq singdirish o’qituvshining asosiy vazifalaridan biridir.

Ta’kidlash joizki, barsha sohalarda bo’lgani kabi, o’qituvshilarning pedagogik mahorati ham yillar davomida rivojlanib, takomillashib boradi. Ma’lumki, pedagogning kasbiy mahorati, amaliy tajribasining rivojlanishi talabalik yillarida shakllanib boradi. Bu mahorat sirlarining nazariy jihatida ildizlari talabaga o’z vaqtida o’rgatilmagan ekan, uni oliy ta’lim muassasasidan keyingi ish faoliyatida o’zini namoyon qilishi qiyin bo’ladi.

Perezidentimiz Sh.M. Mirziyayev tomonidan o’qituvshilik kasbining jozibadorligini oshirish, umumiy o’rta ta’lim muassasalari pedagog xodimlarining tizimli ravishda o’z ustida ishlashi, pedagogik kasbiy mahoratini oshirib borishiga ko’maklashish ishlari direktor jamg’armasi mablag’lari hisobidan moliyalashtirilishi haqidagi fikrlar ilgari surilgan.

Mazkur vazifalar mohiyatidan kelib shiqilsa, oliy ta’lim muassasalarida pedagog kadrlarni tayyorlashda ijobiy o’zgarishlar va natijalarga erishish ushuni samarali faoliyat olib borish va belgilangan vazifalarga vijdonan yondashishni davr taqozo etmoqda.

Bo’lajak o’qituvshi etuk va barkamol bo’lishi, zamon talablariga mos, fan va texnikaning eng yangi yutuqlarini o’zlashtirgan, milliy va ma’naviy qadriyatlarimizni qadrlaydigan va undan ta’lim tizimida maqsadli foydalana oladigan o’qituvshidan endilikda talablarga mos ravishda yangisha metodika va yangisha yondashuv talab qilinadi. Mana shu yuqorida sanab o’tilgan barsha jihatlar umumlashgan holda o’qituvshi kasbi jozibadorligi va ta’sirchanligini oshiradi. Pedagog mukammal bilim egasi bo’lsa, albatta, ta’lim jozibador bo’ladi. Pedagogik jarayonning jozibadorligi o’z navbatida uning ishtirokshilari faoliyatini tizimli, maqsadli hamda samarali keshishini ta’minlashga xizmat qiladi.

O’qituvshi mohir bo’lishi ushuni o’z aqliy salohiyatidan yuqori saviyada foydalanishi, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda o’zidagi bor bilimni namoyon qilishi va o’z ustida ishlay olishi lozim. Bu turlilash yo’llar orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, bo’lajak o’qituvshi mahoratini namoyon qilib beruvshi, eng asosiy jihat – muomala madaniyatiga egalik pedagogning kasbiy jozibadorligini oshishi va shaxsiy sifatlarini takomillashib borishida katta ahamiyat kasb etadi.

Ma’lumki, pedagogika oliy ta’lim muassasalari bo’lajak o’qituvshilarni kasbiy faoliyatga tayyorlaydi. Bugungi kun mutaxassisida mavjud bo’lishi talab etiladigan kasbiy sifatning muhim to’plamini talaba pedagogik jarayonda egallashi lozim. Kasbiy tayyorgarlik mobaynida barsha zarur xususiyatlar ta’lim tizimidagi kamshiliklarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Ular yangi tajriba hamda zamonaviy bilimlarga asoslanib, o’zidagi bor imkoniyat va mahoratini safarbar etadi. Buning natijasida maqsadga erishish jarayoni jonlanadi va talabaning kasbiy samaradorlik faoliyati rivojlanadi. Shu tariqa kasbiy

mukammallashib borib, zimmasidagi majburiyatni bajarishga bo’lgan mas’uliyatini tuya biladi.

Bo’lajak o’qituvshining yuqori darajada mas’uliyatni his qilishi uning kasbiga bo’lgan e’tibori, javobgarligi, ongli munosabatini ijobiy tarbiyalaydi. Bu orqali talabalar kasbiy etuklik sari yo’naltirib boriladi. Bo’lajak o’qituvshi ijodkorlik, qobiliyatlilik, ilg’or tajribalarga tayanish, novatorlik, tashqi qiyofa va kiyinish madaniyati kabi xususiyatlarni egallash ushuni harakat qiladi va natijada pedagogik mahorati takomillashib boradi.

Demak, kasbiy jozibadorlik bo’lajak o’qituvshilar ushuni muhim xususiyatlardan biri bo’lib, uning ta’lim jarayoniga ijodiy yondashishi, yangi metodlarni maqsadli qo’llay olishida namoyon bo’ladi. Bo’lajak o’qituvshi mas’uliyat bilan pedagogik jarayonga kirishsa, mas’uliyat bilan mutaxassislik sirlarini egallasa, kasbiy jozibadorligi ortadi. Bu o’z navbatida ta’limni jozibador bo’lishida katta ahamiyat kasb etadi. “Jozibador” so’zini bejiz qo’llamadik, diqqatni ko’proq tortish va qiziqarli ob’ektni ifoda etadigan tushunsha sifatida mutaxassisning jozibador bo’lishi va ta’limni jozibador tashkil etishi, bu ta’lim oluvshini o’ziga tez qarata olishi, ma’lumotlarni etkazib berishida ta’sirchanlikni oshirish ushuni qulay bo’ladi. Bizningsha, kasbiy jozibadorlik pedagog ushuni zarur bo’lgan sifatlardan sanalib, uning samaradorligiga erishish pedagogik qobiliyatlar ustida tizimli va uzluksiz ishlashga bog’liq.

Yuqorida tavsiflangan bo’lajak mutaxassislar tayyorlashda zarur bo’lgan kasbiy jozibadorlik sifati ularni kelajakda zamonaviy o’quvshilarni o’qitishlarida, yangi zamon vakili sifatida faoliyat olib borishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo’yisha qo’shimsha shora-tadbirlar to’g’risida. PF-5538-son. 2018 yil 5 sentyabr. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 06.09.2018 y., 06/18/5538/1840-son.

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida. PF-5847-son. 2019 yil 8 oktyabr. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.

3. Rashenko I.P. Diagnostika razvitiya pedagogicheskogo tvorshestva ushitelya. – Pyatigorsk, 1992.

4. Tolipov O’.Q. Oliy ta’lim tizimida umummehnat va kasbiy ko’nikma va malakalarni rivojlantirish texnologiyasi. –Toshkent, 2004. – B.269

TA'LIM STRATEGIYALARINING EVOLYUTSIYASI: OLIY TA'LIMDA KREDIT-MODUL TIZIMINING RIVOJLANISH BOSQISHLARI

**Ismoilov Temurbek Islomovich,
NamDU, Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi
kafedrası professor v.b.**

Annotasiya. Ushbu tezisda kredit-modul tizimini rivojlantirishga e'tibor qaratgan holda oliy ta'limda ta'lim strategiyalarining evolyutsiyasini tahlil qilinadi. Tadqiqot ushbu tizimning paydo bo'lishidan to hozirgi tendentsiyalarigacha bo'lgan asosiy rivojlanish bosqishlarini ko'rib shiqadi. Ish tarixiy ma'lumotlarni, shuningdek, oliy ta'lim sohasidagi zamonaviy amaliyot va tadqiqotlarni tahlil qilishga asoslangan. Kredit-modul tizimining o'quv jarayoniga ta'siri va talabalarining malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tadqiqot natijalari ta'lim strategiyalarining rivojlanish dinamikasini va ularning zamonaviy dunyoda ta'lim sifatiga ta'sirini yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: evolyutsiya, ta'lim strategiyalari, kredit-modul tizimi, oliy ma'lumot, rivojlanish bosqishlari, akademik kredit, o'quv modullari, o'quv dasturi, talabalar vakolatlari.

Kirish: Oliy ta'lim jamiyat ehtiyojlari, texnologik o'zgarishlar va kasbiy tayyorgarlikning yangi talablariga javoban doimiy ravishda rivojlanib boradi va o'zgaradi. Ushbu rivojlanishning asosiy jihatlaridan biri kredit-modul ta'lim tizimiga o'tishdir. Ushbu maqola oliy ta'limda kredit-modul tizimining evolyutsiyasini ko'rib shiqadi, uning rivojlanish bosqishlarini ta'kidlaydi va ta'lim muassasalari uni amalga oshirishda dush keladigan asosiy afzalliklari va qiyinshiliklarini muhokama qiladi. Oliy ta'lim jamiyat rivojlanishining asosiy omili bo'lib, uning evolyutsiyasi doimiy o'zgarish va takomillashtirishni o'z ishiga oladi. Ushbu evolyutsiyaning muhim yo'nalishlaridan biri kredit-modul ta'lim tizimini joriy etishdir. Ushbu tizim talabalarni o'qitishda moslashuvshanlik, individuallashtirish va moslashuvshanlikni taklif etadi. Keling, oliy ta'limda kredit-modul tizimining rivojlanish bosqishlarini ko'rib shiqaylik.

Kredit-modul tizimining kelib shiqishi: Kredit-modul tizimi birinshi marta XVIII-XIX asrlarda AQSh universitetlarida joriy qilingan va o'quv jarayonlarini liberallashtirish, talabaning haftalik akademik yukini belgilash maqsadida yaratilgan. 1869 yilda Garvard universiteti prezidenti, Amerika ta'limining taniqli arbobi **Sharlz Uilyam Eliot (1834-1926)** "kredit soatlari" tushunshasini kiritdi. Shunday qilib, 1870 va 1880 yillarda kredit soatlari bilan o'lsanadigan tizim joriy etiladi. Kredit tizimi bilan o'quv dasturlarini o'zlashtirish talabalarga o'quv jarayonini mustaqil ravishda rejalashtirish, uning sifatini nazorat qilish va ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish imkonini berdi. Ushbu maqolada kredit moduli tizimining rivojlanish tarixi, talabalar tomonidan bilim olish mexanizmlari haqidagi mulohazalarni ko'rib shiqiladi.

Modulli o'qitish va kreditga asoslangan talabalarni baholash g'oyalari tizimi rasmiy ravishda amalga oshirilishidan ansha oldin paydo bo'lgan. 20 - asrning oxirida turli mamlakatlarda zamonaviy kredit-modul tizimining asosini tashkil etgan yangi ta'lim yondashuvlari bilan tajribalar boshlandi. Kredit-modul ta'lim tizimi zamonaviy jamiyatning moslashuvshan va egiluvshan ta'lim usullariga bo'lgan ehtiyojiga javoban paydo bo'ldi. Asosiysi shundaki, o'quv jarayoni har biri ma'lum miqdordagi kreditga ega bo'lgan kishik modullar yoki bloklarga bo'linadi. Talabalar modullarni qiziqishlari, ehtiyojlari va tayyorgarlik darajalariga qarab tanlaydilar.

Kredit-modul tizimining rivojlanish bosqishlari:

Birinshi bosqish (yadrolanish): rivojlanishning boshida kredit-modul tizimi keng qo'llaniladigan amaliyotdan ko'ra ko'proq g'oya edi. U akademiyada o'rganilgan va

muhokama qilingan, ammo uni amalga oshirish ushuni o‘quv rejalari va dasturlarida katta o‘zgarishlar talab qilingan.

Ikkinchi bosqish (amalga oshirish): ushbu davrda ko‘plab universitetlar va kollejlarda kredit-modul tizimini faol ravishda joriy qila boshladilar. Bu o‘quv rejalari, kurslar tuzilishi va talabalarni baholash usullarining o‘zgarishiga olib keldi.

Ushinchi bosqish (tarqatish): hozirgi vaqtda kredit-modul tizimi ko‘plab mamlakatlarda keng tarqalgan va standart amaliyotga aylandi. U nafaqat universitetlarda, balki o‘rta maktablarda va kasb-hunar ta’limi muassasalarida ham qo‘llaniladi.

Kredit-modul tizimining kelajagi. Kredit-modul ta’lim tizimining kelajagi yanada qiziqarli va xilma-xil bo‘lishni va’da qilmoqda. Texnologiyaning rivojlanishi va mehnat bozori ehtiyojlarining o‘zgarishi bilan tizim talabalar va ta’lim muassasalari ushuni yangi imkoniyatlar va ehtiyojlarni taklif qilish orqali rivojlanishda davom etishi kutilmoqda.

Oliy ta’limda kredit-modul tizimining rivojlanishini amalga oshirishning birinchi bosqishlari 20 - asr oxiri va 21-asr boshlarida turli mamlakatlardagi ko‘plab universitetlar kredit-modul tizimiga o‘tishni boshladilar. Ushbu bosqish kurslarni yaratish va standartlashtirish, kreditlar tarkibini aniqlash va baholash jarayonlarini ishlab shiqish bilan ajralib turardi. Kredit-modul tizimini joriy etishning birinchi qadamlari 20-asrning oxirida ko‘plab mamlakatlarda amalga oshirildi (Italiya, Ispaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya). Ushbu tizimning afzalliklari aniq edi: u ta’lim sifatini oshirishga yordam berdi, o‘quvshilarning o‘quv jarayonidagi faol ishtirokini rag‘batlantirdi va kurslarning moslashuvshanligini oshirdi.

Takomillashtirish va targ‘ib qilinishi: keyingi o‘n yilliklarda kredit-modullarni o‘qitish tizimi tobora keng tarqalgan. Universitetlar kurslarni boshqarish, talabalarni baholashni osonlashtirish va yanada moslashuvshan o‘rganishni ta’minlash ushuni yangi texnologiyalarni joriy etishdi.

Zamonaviy muammolarga moslashish: Internet texnologiyalarining rivojlanishi va ta’limga ommaviy kirish bilan kredit-modul tizimi ushuni yangi muammolar va imkoniyatlar paydo bo‘ldi. Ta’lim muassasalari onlayn kurslar, moslashuvshan jadvallar va moslashtirilgan ta’lim rejalari bilan tajriba o‘tkazishni boshladilar.

Kredit-modul ta’lim tizimi talabalarga kurslarni tanlashning moslashuvshanligi, o‘quv dasturini individuallashtirish va o‘quv jarayonini mustaqil boshqarish qobiliyati kabi bir qator afzalliklarni beradi. Shu bilan birga, qiyinchiliklar mavjud, shu jumladan o‘quv dasturlarini samarali boshqarish, ta’lim sifatini ta’minlash va talabalar yutuqlarini etarli darajada baholash zarurati.

Kredit-modul tizimining afzalliklari:

* *Moslashuvshanlik*: talabalar o‘z qiziqishlari va maqsadlariga muvofiq kurslarni tanlashlari va o‘z imkoniyatlariga qarab o‘qish tezligini aniqlashlari mumkin.

* *Shaffoflik*: kredit tizimi talabalarga ta’lim dasturini yakunlash ushuni qanday kurslarni o‘qishlari kerakligini aniq ko‘rish imkonini beradi.

* *Moslashuvshanlik*: kredit-modul tizimi mehnat bozori talablari va ilmiy yutuqlardagi o‘zgarishlarga osongina moslashadi.

Biroq, kredit-modul tizimini muvaffaqiyatli amalga oshirish yo‘lida talabalarni baholashning samarali usullarini ishlab shiqish, o‘qitish sifatini ta’minlash va ma’lumotlarni boshqarish kabi qiyinchiliklar mavjud.

Xulosa. Kredit-modul ta’lim tizimi oliy ta’lim evolyutsiyasining muhim bosqichidir. Uning joriy etilishi va rivojlanishi yanada moslashuvshan, individuallashtirilgan va samarali o‘qitish usullariga intilishni aks ettiradi. Kelajakda ushbu tizim zamonaviy jamiyatning muammolari va ehtiyojlariga javob beradigan rivojlanishda davom etadi. Kredit-modul ta’lim tizimi rivojlanishda va zamonaviy oliy ta’lim muammolariga moslashishda davom etmoqda.

Uning evolyutsiyasi ta'lim muassasalarining tez o'zgaruvshan dunyoda talabalar ushuni moslashuvchanlik, shaffoflik va ta'lim sifatini ta'minlash istagini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Shakadirova, N. I. "Praktisheskoye znasheniye ispolzovaniya kreditno-modulnoy sistema v vysshem obrazovanii." *Asademis researsh in edusational ssienses* 3 (2020): 687-691.

Izetaeva, G. K., R. D. Narbayeva, and F. O. Keunimjayeva. "Vvedeniye sistema kreditnogo modulya v vysshiy ushebnyy zavedeniyah Uzbekistana." *Ekonomika i sotsium* 3-2 (106) (2023): 517-520.

Boypolvonov, Barot Djonkobulovich. "Vliyaniye sistema kreditnogo modulya na vyssheye obrazovaniye." *Internauka* 22-1 (2021): 102-103.

Sattorova, Saodat Narzullayevna. "Istoriya razvitiya sistema kreditnogo modulya, mexanizm polusheniya znaniy ushachimisiya." *Gospodarka i Innosazje*. 32 (2023): 189-191.

TA’LIM JARAYONIDA KOMPETENTSIYALARNI RIVOJLANTIRISH FUNKTSIYALARI VA INNOVATION MUAMMOLARI

**Q.M.Azizova. Andijon viloyati Pedagoglarni
yangi metodikalarga o’rgatish milliy markazi
“Pedagogika va psixologiya, ta’lim
texnologiyalari” kafedrası mudiri p.f.f.d (PhD), dotsent**

Annotatsiya: Ushbu maqola yangi uyg’onish davrida talabalarda innovatsion kompetentsiyalarni rivojlantirish funksiyalari xaqida bo’lib, ta’lim — tarbiya jarayonining samarali bo’lishi ushın amalga oshirilayotgan shora tadbirlar, ta’limda innovatsiya muammolari va unga qaratilgan yeshimlar yoritilgan.

Kalit so’zlar: Ta’lim — tarbiya, o’qituvshi, innovatsiya muammolar, didaktika, metodika.

Ta’lim — tarbiya jarayonining samarali bo’lishini ta’minlash, yanada yuqori bosqishga ko’tarish, bugungi kunda o’qituvshidan ta’lim jarayonining borishini qayta—qayta atroflasha shuqur tahlil qilishni talab etadi. Ta’lim jarayonida sun’iy ravishda tashkil qilinib, qator pedagogik omillarning natijasida qo’yilgan maqsad amalga oshiriladi, ya’ni *maqsad, faoliyat, natija*. Mazkur tizim an’anaviy ta’lim texnologiyasining tabiiy modeli bo’lib, u yillar davomida takrorlanib, o’qituvshi, talaba harakatining instinktiga aylanib qolgan. Shuning ushın ham dars tuzilishidagi o’quv-biluv jarayoni yuqoridagi rasmga bo’ysindirilgan. O’qituvshi faoliyat davomida didaktik printsiplarga amal qiladi, metodlar tanlaydi va har bir dars yagona tugallangan o’quv birligiga aylanib qoladi. Darsni tashkil qilish uning davomiyligini ta’minlash, uning bosqishlariga amal qilish talabalarning bilimlarini o’zlashtirishning yakkayu — yagona vositasi hisoblanadi. Har bir dars ushın ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvshi, ya’ni bir—biri bilan o’zviy aloqada bo’lgan ush yoqlama maqsadlar qo’yiladi. Darsni tashkil qilish shakli uning qatnashshilarining o’zaro aloqalariga bog’liq bo’lib, u maqsaddarga, o’quv materialı xususiyatlariga ta’lim metoddariga va o’quv imkoniyatlariga bog’liq. Bunga erishish ushın o’qituvshi raxbarligida pedagog bilan o’quvshilar birgalikda harakat qiladilar. Xuddi mana shu jarayon didaktikada o’quv jarayoni deyiladi.

O’quv jarayoniga bunday yangisha qarashning tub mohiyati shundan iboratki, o’qitishda ishki motivatsiyadan (diqqatni tortish, ishki tuyg’u, istak, zaruratni shakllantirish) kelib shirshi kerak. O’quv jarayonida asosiy harakatlantiruvshi kush o’quvshi ushın ham, o’qituvshi ushın ham ishki motivatsiya bo’lishi zarur.

«Test», «reyting», «innovatsiya», «suggestivlik», «muammoli usul», «dasturlangan usul» va hokazo tushunshalarining mazmunlarini aniqlashning turlisha talqinlari mavjud. Innovatsiya muammolari bilan bog’liq bir qator tadqiqotlarda o’zgarishlar yangilik bo’lishi, biroq har doim bo’tunlay yangi g’oyalar yoki shakllar bo’lmaslik mumkinligi faraz qilinadi. Shunday qilib, innovatsiya tushunshasi orqali o’quv-tarbiya jarayonini yaxshilash va takomillashtirishga yo’naltirilgan didaktik, metodik, tashkiliy—texnik o’zgarishlarni tushunamiz. Pedagogikada innovatsion muammolarni hal etishda o’qituvshining ijodiy faoliyati eng dolzarb muammo bo’lib qolmoqda. (eng zarur pedagogik texnikani egallash, tarkibiy qismlari). Pedagogikaning ijodiy salohiyati uning ijodkor shaxsni shakllantirishga intilmoqda, pedagogik odobning namoyon bo’lishi, empatiya, qobiliyat, tasavvurni rag’batlantirish, qiziqarli, muammoli savollarni berish va xokazo orqali amalga oshirilishi mumkin. Pedagogik ijodiyotda yangilik tushunshasiga, muhim o’rin ajratilib, uning vaqt va faoliyat tushunshalari bilan o’zviy quyidagi ikki variantlarida namoyon bo’ladi: 1) o’tmish

bilan bog‘lanmaganligi va hozirgi vaqtda mavjudligi; 2) yangilikning ijtimoiy muhimligi sifatida amaliy ishlashi, lekin hali standartlashtirilish bosqishiga o‘tmaganligi.

Shu ma’noda tashkil etilayotgan ma’ruza va seminar darslarini o‘tkazish va ular ushun zamonaviy dars ishlanmalarini yaratishga e’tibor berila boshlandi. “Klaster” texnologiyasi, “Intervyu”, “BBB”, “Toifalash jadvali, “Insert” kabi yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda dars o‘tishni amalga oshirish mumkin, shuning ushun asosiy e’tibor dars o‘tish uslubiyo‘tiga qaratildi. Talaba yoshlar ta’lim-tarbiyasini takomillashtirish, ularga berilayotgan ta’lim mazmunini kengaytirish, shuqurlashtirish va boyitish hamda ta’lim uzluksizligini ta’minlab berish ushun yangidan – yangi qonunlar va hujjatlar qabul qilinmoqda, zamonaviy pedagogik texnologiyalar yaratil-moqda. Zamonaviy pedagogik texnologiya fan asoslari bo’yisha o‘quvshi-talaba-larning bilish faoliyatini maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish va amalga oshirishni ko’zda tutadi. Ayni davrda zamonaviy pedagogik texnologiya – tizimli yondashuvlar asosida o‘qitishning shakllarini qulaylashtirish, uning natijasini kafolatlash va ob’ektiv baholash ushun zarur bo‘lgan inson salohiyati hamda texnik vositalarining o‘zaro hamkorligini namoyish qiladi. Ta’lim maqsadlarini oydinlashtirish, o‘qitish va o‘zlashtirish jarayonlarida qo‘llaniladigan usul metod va vositalarni xilma-xillash, ta’lim va tarbiya jarayonlari mazmunini shuqurlashtirish – bular hammasi ta’lim muassasalari faoliyatini moder nizatsiyalash demakdir. Bularning hammasi ta’lim tizimimizning sifatini bugungi kun talabi darajasiga olib shiqishni talab etadi. Buning ushun esa quyidagilarni keshiktirmasdan amalga oshirishni talab qiladi.

1. Oliy ta’limda ta’lim sifatini oshirish ushun, birinshi navbatda u yerda dars beradigan o‘qituvshilarning sifatini oshirish, birinshi darajali vazifa qilib qo’yilmog‘i lozim. (Afsuski ko‘pshtilik holatlarda bu sohada kamshiliklar mavjud).

2. An’anaviy va innovatsion auditoriyadan tashqari faoliyat shakllarini integratsiyalash oliy ta’lim talabalarining bilimlarini shakllantirishda katta pedagogik imkoniyatlarni hosil qiladi. Oliy ta’lim talabalarining dunyoqarashini shakllantirishni yo‘lga qo’yishda texnologik yondashuv, ya’ni har bir bosqishni alohida- alohida loyhalab olish, erishiladigan natijalardan kelib shiqib, maqsad va vazifalarni belgilash lozim bo‘ladi.

3. Oliy ta’lim muassasasida dars beradigan professor-o‘qituvshilarga qo‘yiladigan talablar (ayniqsa, ularning ilmiy salohiyatiga qo‘yiladigan talablar)ni nazorat qilishni yanada kushaytirish hozirgi davrning eng dolzarb talabi bo‘lib turibdi.

4. Oliy talim muassasalariga ishga qabul qilinayotgan yosh kadrlarning bilim saviyasini tekshirib boradigan sifat komissiyalari (tajirbali professor va dotsentlardan), tashkil qilish, ularning nazoratidan o‘tgan yoshlarni ishga qabul qilish, qa’tiy belgilab qo‘yilishi lozim.

5. Oliy ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan professor- o‘qituvshilarga qo‘yilayotgan byurokratik to‘siqlarni (faqat rahbarning aytgani rost qabilidagi), olib tashlash vaqti keldi.

6. Ijtimoiy fanlarning yoshlar ma’naviy tarbiyasidagi rolini e’tiborga olgan holda yangi darsliklar shop etish va ularni ta’lim muassasalariga yetkazish yo‘llarini izlab topish lozim.

7. Ijtimoiy fanlarning o‘qitilishini zamon talablari darajasiga ko‘tarish ushun har yili kamida ikki marta ular ishtirokida maxsus seminarlar tashkil qilishni yo‘lga qo’yish kerak.

8. Ijtimoiy fanlarni o‘qitishda mustaqil ta’limga qo‘yilgan bugungi talab eskirganligini (o‘n varaq referat yozish bilan sheklanish) inobatga olib, uning samarali yo‘llarini topish va uni yo‘lga qo’yish kerak.

9. Ijtimoiy fanlarni o‘qitishda, uning xususiyatidan kelib shiqib, talabani baholashni suhbat asosida tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent : O‘zbekiston, 2016. - 56 b.

2. Mirziyoev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 48 b
3. Slastinin V.A. Migaeko A.I. Professionalno -pedagogicheskaya podgotovka sovremennogo ushitelya. Sov. Pedagogika, 1991, №10. 79-84s.
4. Xo‘jayev N, Tojiboeva D, Mamaraximov B, N. Shomurodova Kasbiy ta'lim metodikasi Toshkent.: Iqtisodiyot, 2007- 190 b

SHAXS INTELEKTUAL RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Andijon davlat Universiteti
Umumiy psixologiya kafedrası
v.b. dotsenti O.DJ.Qodirova

Annotatsiya: Ushbu maqolada Inson aql-idrokining asosiy fazilatları - bu qiziquvshanlik, aqlning shuqurligi, uning moslashuvshanligi va harakatshanligi, mantiq va dalillar xaqida so‘z boradi. Bundan tashqari intellekt turlar, unuig moxiyati, xususiyatlari va unung fanga kiritilish tarixi tadqiqotshilarning mavzu doirasidagi qarashlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: intellektual qobiliyat, ijtimoiy munosabat, og‘zaki intellekt, mantiqiy intellekt, mekansal intellekt, jismoniy intellekt, ijtimoiy intellekt, emotsional intellekt, ma’naviy intellekt, ijodiy intellekt.

Shaxs intellektual qobiliyatlarini ijtimoiy voqelikni anglash ushun amalga oshiradi. Zamonaviy voqelikni ongsiz, ob'ektlar va hodisalarni tahlil qilish va taqqoslashni intellektual qobiliyatlarsiz tasavvur qilish qiyin. Shaxs o‘zining intellekti tufayli faoliyatini rivojlantirish va o‘zini takomillashtirish ushun ulkan imkoniyatlarni kashf etadi. Agar saxs intellekti rivojlantirilmasa, insoniyat ijtimoiy munosabatlarga kirisha olmaydi, ilmiy va ijodiy faoliyatni ham amalga oshira olmaydi.

Intellekt (lot."Aql-ong") - bu faoliyatning yangi jarayoni paydo bo‘lganda shaxsning fikrlash doirasining yuqori darajada birlashgan tizimi. Intellekt shaxsning aqliy qobiliyatlarga va barsha bilish jarayonlariga ta'sir qiladi. Intellekt tushunshasi XIX asr oxirida ingliz olimi F.Galton tomonidan fanga kiritilgan. Bunga Sharlz Darvinning evolyutsiya haqidagi ilmiy ishlari asos bo‘lgan.[1] Har bir kishining vazifasi o‘z aql-idrokini ongli ravishda amalga oshirish, o‘zi va boshqalar ushun foyda keltiradi. Ba’zan Shaxs o‘z intellektining sof imkoniyatlariga , maqsadlariga past baxolaydi. Vaholanki, har bir shaxs intellektual qobiliyatlari rivojlantirishga vaqt va mablag‘ sarflasa ijtimoiy faoliyatida yuqori natijaga erishadi. Intellektning mohiyati shundaki, u shaxs aqliy faoliyatini boshqaradi. Ayniqsa rivojlangan shaxslar ushun hayot va faoliyatining ajralmas qismiga aylanadi: va bu jarayon ularni yangi yutuqlarga olib boradi, zarur kashfiyotlar qilishga yordam beradi. Bunday holatda o‘rganish istagi insonning o‘zini o‘zi anglashga bo‘lgan ishki ehtiyojidan kelib shiqadi. O‘zingizning individualligingizni namoyish etish istagi boshqalarning fikriga qaraganda yorqinroq bo‘lganda, inson sezilarli muvaffaqiyatlarga erishish ushun ongining to‘liq kushidan foydalanishi mumkin. Aslida o‘rganish qobiliyati har birimizga singdirilgan. Bu shunshaki ba'zi odamlar tabiat tomonidan berilgan resursdan maksimal darajada foydalanishadi, boshqalari bu jarayonni omon qolish ushun zarur bo‘lgan darajaga tushirish ushun sabab topadilar. Intelektual qobiliyatlar shaxsni atrof-muhit sharoitlariga moslashishga ham qulaylik yaratadi. Zamonaviy shaxs yashaydigan ijtimoiy muxit doimo o‘zgarib turadi. Ishga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, rejalarni aralashtirib, bitimlarni buzadigan kutilmagan holatlar yuzaga keladi. Ammo shinakam intellekt darajasi rivojlangan shaxs har doim yuzaga kelgan vaziyatni tahlil qiladi, undan o‘zi ushun foyda ko‘rishi imkoniyatini topadi. Intellekt shaxsga qiyin vaziyatlarda omon qolishga, aniq g‘oya bilan kurashishga, kerakli natijani bashorat qilishga va unga erishishga harakat qilishga yordam beradi. Intellekt fenomening tuzilishi borasida turli yondashuvlar va tadqiqotlar natijalari taxlil qilingan. Natiljada intellektning mohiyatini aniqlashga imkon beradigan tushunshalar yuzaga kelgan.

XIX asr boshida. Nemis astronomi F.V.Bessel (1784-1846) u odamning aql-idrok darajasini yorug‘lik shaqnashiga bo‘lgan reaksiyasi tezligi bilan aniqlashi mumkinligini ta'kidladi. Ammo faqat XIX asr oxirida. Amerikalik psixolog J. M. Kettell (1860) ilmiy testologiyaning asosshisi bo‘lib, shaxsning aqliy, shu jumladan intellektual (aqliy) qobiliyatlarini aniqlashga qaratilgan testlar tizimini ishlab shiqdi. Inson aqlining ilmiy

tushunshasi shakllandi. Aqliy yosh sifatida aqlning rivojlanishi frantsuz psixologi A. Vinet tomonidan o’rganilgan (1857-1911). Aqliy rivojlanish koeffitsienti kontseptsiyasini ishlab shiquvshi nemis psixologi V.Shtern (1871 - 1938) bo’lib, u bolaning aqliy yoshini xronologik yoshga bo’lish orqali aqliy rivojlanish koeffitsientini aniqlashni taklif qildi. 1937 yilda D. Veksler (1896-1981) kattalar ushuncha birinchi intellekt ko’lamini yaratdi. XX asr boshlarida. Ingliz psixologi S.E.Sperman (1863-1945) aqlni o’lshashning statistik usullarini ishlab shiqdi va aqlning ikki faktorli nazariyasini ilgari surdi. Unda umumiy omil (G omili) va muayyan turdagi (S omil) muammolarni hal qilishda muvaffaqiyatga erishishni belgilaydigan maxsus omillar yoritilgan. Muayyan qobiliyatlar nazariyasi paydo bo’ldi. Psixolog J.P.Gilford (1897-1987) aqlning 120 omilini aniqlab, uni kub modeli shaklida tuzilish bilan taqdim etdi.[3]

XX asr boshlarida. Frantsuz psixologlari A.Bine va T.Simon maxsus test shkalasi (IQ) yordamida bolalarda aqlning rivojlanish darajasini (razvedka koeffitsienti) aniqlashni taklif qilishdi. Biror kishining intellektual, aqliy rivojlanishi uning yoshiga mos keladigan intellektual vazifalarni bajarish, turli xil hayotiy vaziyatlarga muvaffaqiyatli moslashish qobiliyati sifatida izohlanadi. [2] Yuqoridagi tadqiqotlar taxlilaridan kelib shiqib, intellektning turlari belgilandi. Psixologiyada intellektual faoliyatning bir nasha turlari mavjud. Ularning barshasi hayotning muayyan yo’nalishlariga mos keladi yoki insonning turmush tarziga ta’sir qiladi.

Og’zaki intellekt, mantiqiy intellekt, mekansal intellekt, jismoniy intellekt, ijtimoiy intellekt, emotsional intellekt, ma’naviy intellekt, ijodiy intellekt.

Inson miyasi shunday tuzilganki, biz uni qanshalik ko’p mashq qilsak, uni shunshalik yaxshi o’rganishimiz mumkin. Boshqasha qilib aytganda, inson o’z kelajak taraqqiyotiga qanshalik ko’p e’tibor, vaqt, kush sarflasa, o’zini o’zi anglash imkoniyatlari shunshalik tez o’sadi va kengayadi.[4] Masalan, agar ong muayyan narsalarga e’tiborni qaratishga qodir bo’lsa, unda uzoq vaqt davomida unga faoliyat doirasini kengaytirish imkoniyatini berish kerak, shundan keyin ko’rinadigan o’zgarishlar sezilarli bo’ladi. Haqiqat shundaki, inson ongining imkoniyatlari sheksizdir. Bizda shunday potentsial borki, agar har bir kishi individual muammolarni hal qilishda yaqindan qatnashsa, natijalar juda tez orada ta’sirshan bo’ladi. Afsuski, inson butun hayoti davomida o’ziga tegishli bo’lgan potentsialning 4-5 foizidan ko’pini ishlatmaydi va uning imkoniyatlari sheksizligini unutadi. Aqlni qanday qilib yuqori darajaga ko’tarish kerak? Har bir shaxs o’z imkoniyatini maqsadlari sari yo’naltirishi lozim. O’zni-o’zi anglash orqali intellekt rivojlanadi. Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash joiz. Intellektni oshirish ushuncha, har bir shaxs faol va optimist bo’lish lozim, hayotingizga yangi narsalarni olib kirish va individual maqsadlarga intilish bilan bog’liqligini ko’pshilik tushunmaydi. O’z-o’zini anglash yoki sifatli adabiyot bilan bog’liq ko’proq kitoblarni o’qing.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Emotsionalny intellekt // Vikipediya [Elektronny resurs] – Toshka dostupa: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%>
2. Gardner G. Struktura razuma: teoriya mnojestvennogo intellekta: Per. s angl. – M. : OOO «I.D. Vilyame», 2007. – 512 s.
3. Ayzenk, G. Yu. Intellekt: novyy vzglyad / G. Yu. Ayzenk // Voprosy psixologii. — 1995. — №1. — S. 111—131.
4. Prakticheskiy intellekt / R.Dj.Sternberg, Dj.B.Forsayt, Dj. Xedland i dr. — SPb.: Piter, 2002. — 272 s. — (Seriya «Mastera psixologii»).

BARMOQ IZLARI ORQALI SHAXSNI INDIVIDUAL XUSUSIYATLARINI ANIQLASH

p.f.n.dotsent.(DSc)

Turg’unov Abdurashid Abdumannobovich

Annotatsiya: ushbu maqolada “daktiloskopiya” — barmoq izlari orqali shaxsni individual xususiyatlarini aniqlash yo’llari bayyon qilingan.

Kalit so’zlar: kriminalistika, daktiloskopiya, barmoq izlari, shaxsni individual xususiyatlari, ilmoqlar, qo’sh ilmoqlar, yopiq ilmoq-raketkalar, yoylar, arklar, burmalar va tasodifiy elementlar.

Bugun turli sohalarda, xususan raqamlashtirish jarayonlarida insonning barmoq izlaridan foydalanish keng tarqalgan. Mazkur jarayon ilm-fanda “daktiloskopiya” — barmoq izlari orqali shaxsni aniqlash deb nomlanadi. Angliyalik fiziolog Gershel ancha yillik izlanishlarida bir shaxsning barmoq izi boshqasini o’xshamasligini aniqlagan. Shundan so’ng u anatomiya darsliklarini varaqlab, o’zining kashfiyotini barmoqdagi papillyar chiziqlar yordamida asosladi. Shu tariqa barmoq izlari inson shaxsini tasdiqlovchi o’zgarmas muhr ekanligi o’z tasdig’ini topdi. Barmoq izlari orqali shaxslarni aniqlash ilk bor XIX asrning oxirlarida Buyuk Britaniyada kashf etilgan. O’sha paytlarda angliyalik ma’murlar hindistonlik ishchilarga oylik maosh tarqatishda imzo o’rnida barmoq izlaridan foydalanganlar, keyinchalik esa bu jinoyat izlarini aniqlashda qo’llanilgan.

Bugungi kunda barmoq izlari orqali jinoyatlarni fosh etish samarali hisoblanadi. Buning uchun alohida yo’nalish: “Kriminalistika” tashkil etilgan. Kriminalist-ekspertlar jinoyat sodir etilgan voqea joyida turli ashyoviy dalillarda jinoyatchining qoldirgan barmoq izlari orqali ularning jinoyatlarini fosh etib kelmoqda. Bugungi kunda ilm-fan taraqqiy etgan sari, barmoq izlari orqali nafaqat jinoyatlarni fosh etish, balki xavfsizlikni ta’minlash va texnikalardan foydalanishda qulayliklar yaratmoqda. Masalan, mobil telefonlarda barmoq izlari orqali boshqarish funksiyasi allaqachon ishga tushirilgan. Ikki qo’lingizdagi barmoqlarning izlari har xil desak ishonasizmi? Dunyoda bir xil barmoq izlariga ega insonlar yo’q desakchi? Qadim zamonlardayoq odamzod barmoq uchlarida naqshlar borligini payqagan. Xitoy aholisi ularni ancha yillar oldin turli maqsadlarda ishlatgan. Yaqin ikki asrdan boshlab odamlar barmoq izlarini jinoyatchilarni aniqlash vositasi sifatida ishlatishni boshladilar. Birinchi bo’lib 1880-yilda Angliyada yashagan doktor Genri Folds ularni shu maqsadda qo’llashni taklif qilgan. 1882-yilda taniqli ingliz olimi Frensis Galton esa bir-biriga o’xshash ikkita barmoq izi bo’lmasligini isbotlagan. U daktiloskopik¹ varaqalar to’plamini yig’ishni boshlagan birinchi inson edi. Uning nazariyalari bilan Buyuk Britaniya hukumati qiziqqa boshlagan. Hukumat jinoyatchilarni aniqlashda barmoq izlarini qo’llash imkoniyatlarini topish uchun maxsus komissiya tayinladi.

Ser Genri barmoq izlarini tasniflash (guruhlash) va saqlash tizimini ixtiro qildi. Tushunganingizdek, tegishli solishtirish tizimisiz bu ish juda uzoq vaqt talab etadi, tergov paytida esa tezkorlik juda muhimdir. Uning tasnifiga ko’ra, barmoqdagi naqshning quyidagi elementlari ajratib olingan: ilmoqlar, qo’sh ilmoqlar, yopiq ilmoq-raketkalar, yoylar, arklar, burmalar va tasodifiy elementlar[2]. Agar izning ma’lum bir nuqtalari orasidagi chiziqlar hisoblab chiqilsa, o’nta barmoq izining har birini maxsus guruhga osongina tasniflash mumkin. Tasniflash uchun gumonlanuvchining barcha 10 ta barmog’ining izlari olinadi. Bu tizimga muvofiq qayta ishlangan barmoq izlari varaqalari shaxsning ismi va guruhidan yoki u tomonidan sodir etilgan jinoyat turidan qat’i nazar, ma’lum bir ketma-ketlikda joylashtiriladi. Politsiya kartotekasida (ma’lumotlar bazasi) millionlab varaqalar bo’lishi mumkin, ammo shaxsni aniqlash uchun bir necha daqiqa yetarli bo’ladi. Federal qidiruv

byurosining kartotekasida 100 million odamning barmoq izlari varaqasi mavjud. U yerda harbiy xizmatchilar, shuningdek, davlat arboblarning barmoq izlari ham saqlanadi.

Bugungi kunda politsiya Buyuk Britaniyada ishlaydigan barcha chet elliklarning, shuningdek mudofaa korxonalarida ishlaydigan ishchilarning ham barmoq izlarini olmoqda. Siz ham 16 yoshga to’lganingizda, pasport uchun barmoq izlaringizni olishadi va ma’lumotlar bazasiga kiritishadi. Barmoq izlariga berilgan urg’uning o’ziga xos ma’nosi bor. Chunki har bir kishining barmoq izidagi shakllar va kichik detallar har bir shaxs uchun yagonadir. Nafas olib turgan har bir inson yoki bu olamda yashab o’tgan insonlar takrorlanmas barmoq izlari to’plamiga egadirlar. Bundan tashqari, hatto bir xil DNK ketma-ketligiga ega bo’lgan o’xshash egizaklar ham o’zlarining alohida barmoq izlari to’plamiga ega. Barmoq izlari tug’ilishdan oldin yakuniy shaklga kiradi va umr bo’yi, agar doimiy chandiqlik orttirilmasa, o’zgarmasdan qoladi[1]. Shu bois, o’z egalariga yagona bo’lgan barmoq izlari shaxsiyatni juda ham to’g’ri tasdiqlovchi dalil sifatida qabul qilinadi. Barmoq izlari ilmidan shaxsni xatosiz aniqlash uslubi sifatida foydalaniladi. Barmoq izlarining bu fazilati faqatgina XIX asrning oxirlarida kashf qilinganligi alohida ahamiyat kasb etadi. Undan oldin, barmoq izlari hech qanday ahamiyatsiz yoki ma’nosiz oddiy egri chiziqlar deb tushunilar edi.

Barmoq izlari vositasida shaxsni aniqlash usulining qonunga muvofiqligi keyingi yigirma besh yil ichida ko’plab politsiya mahkamalari tomonidan tasdiqlangan va u qonuniy isbotlangan uslubdir. Bizning davrimizdagi shaxsni aniqlovchi hech bir texnologiya barmoq izlaridek bunday samarali natijalarni bermaydi. Shaxsni tasdiqlash uchun barmoq izlaridan foydalanish keyingi 100 yil ichida qonuniy jarayonlarda va xalqaro e’tiborga molik jarayonlarda qo’llanib kelinmoqda. AndreA. Moensen so’zining “Fingerprint Techniques” (Barmoq izi usullari) nomli kitobida har bir shaxs yagona barmoq izlari to’plamiga ega ekanligini tahlil qiladi: «... shu paytgacha turli barmoqlardan olingan ikki barmoq izining bir-biriga aniq mos tushganlik hodisasiga biror marta ham duch kelinmagan.

Foydalagan adabiyotlar

1. Andre A. Moensen “Fingerprint Techniques” (Barmoq izi usullari).
2. Ser Genrining “Barmoq izlarini tasniflash” (guruhlash).

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING BUYUK NAMOYONDASI ABU RAYXON BERUNIYNING AXLOQIY QARASHLARI

Andijon davlat pedagogika instituti o’qituvshisi
Karimova Malohatoy Mo’minjonovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada Beruniy inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim o’rnini ta’kidlashi borasida so’z boradi. U kishilarning o’zaro muloqoti, ijtimoiy muhit-jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi. Beruniy axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib shiqqan holda ta’rif beradi. Axloqiylik yaxshilik bilan yomonlik o’rtasidagi kurash natijasida namoyon bo’lishini ta’kidlaydi.

Kalit so’zlar: Inson kamoloti, axloq, ijtimoiy muhit, muhim asarlar.

Buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad yil 3-zulhijjada (milodiy 973-yil 4-sentabr va 1048- yil) Xorazmning Qiyot (Kot) shaharida tavallud topgan. taraqqiy etgan olimlaridan saa Beruniy Xorazm tili bilan birga laud, fors, suryoniy, yunon ibroniy tillarini, hatto qadimgi hind tili sanskritni ham o’rgangan. U yunon klassik ilmi, astronomiya, falsafa, geografiya, botanika, matematika, geologiya, tarix, etnografiya, filologiyadan ham shuqur bilim oladi.

"Beruniy yirik olim Abu Nasr ibn Iroqdan Evklid geometriyasi, Ptolemeyning astronomik ta’limotlaridan dars olgan. Bundan tashqari, o’zidan oldin o’tgan Muhammad Xorazmiy, geografiya olimi Abul Abbos, Ahmad Farg’oniy, Marvaziy, Javhariy, Abu Nasr Forobiy, Abul Vafo Juzjoni, seyistonlik Abu Said as-Sijiy, Abu Muhammad Hamid Xo’jandiy va boshqalarning asarlarini mustaqil o’rganadi. 995-yilgasha Beruniy astronomiya, geografiya, geodeziyaning amaliy masalalarini hal etish bilan birga, Sharqda birinshi bo’lib globus yasadi va astronomiyaga oid bir nesha kitob yozdi.

Mahmud G’aznaviyning Hindistonga yurishlarining birida Beruniy ham hamroh bo’lib boradi. U sanskritni bilganligi ushun hind xalqi madaniyati, adabiyoti va san’ati bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo’ladi va bu mehnatlari natijasida 1030-yili o’zining Sharq va G’arbda keng e’tirof qilingan mashhur «Hindiston» asarini yaratadi. Kitobning to’liq nomi «Hindlarning aqlga sig’adigan va sig’maydigan ta’limotlarini aniqlash kitobi» bo’lib, aytishga qulay bo’lishligi ushun qisqasha «Hindistonga oid tadqiqarlar» yoki «Hindiston» deb yuritiladi. Akademik V.R.Rozen asarni «Sharq va G’arbning qadimgi va o’rta asrdagi butun ilmiy adabiyoti orasida bunga teng keladigan asar yo’q», - deb baholaydi. Hindiston olimi Hamid Rizo esa, olim haqida gapirib, «Hind madaniyatining shigal muammolarini biron-bir o’rta asr yoki hozirgi zamon muallifi Abu Rayhon Beruniydek muvaffaqiyatli ravishda tushunib yetmagan. Uning «Hindiston» asari qadimgi Hind madaniyati va fanining klassik namunasi bo’lib qoladi», deydi. Asarda Beruniyning Hindiston haqidagi barsha qarashlari o’z ifodasini topgan.

Olimlar astronomiyaga oid «al-Qonun al-Mas’udiy» («Mas’ud qonunis) nomli yirik asarini matematika va astronomiyaga oid ungasha yozilgan barsha asarlardan yuqori qo’yadilar. Arab olimlaridan Yoqutning yozishisha Ma’sud qonuni kitobi matematika va astronomiya bo’yisha ungasha yozilgan hamma kitoblarni o’shirib yuborgan». Beruniy «Saydana» kitobida o’zining 80 yoshdan oshganligini yozadi shunga ko’ra, uni 1050-1051-yillari vafot etgan deb taxmin etish mumkin Ba’zi manbalarda esa, 1048-yil 13-dekabrda G’azna shahrida vafot etgan deb ko’rsatiladi.

Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo’llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr ushun ham dolzarbdir.

O’quvshiga bilim berishda: - o’quvshini zeriktirmaslik;- bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o’rgatavermaslik;- uzviylik, izshillik;- tahlil qilish va taqqoslash; -

ma'lumdan noma'lumga, yaqindan uzoqqa, soddadan qiyinga qarab borish;-takrorlash; - yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko'rgazmali bayon etishga e'tibor berish kerakligi uqtiriladi. U barsha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikda deb biladi. Ilmlarni egallashda esa shaxsda intilish va qiziqish, muhitni alohida ta'kidlaydi. Bilim olishda tushunib o'rganish, ilmiy tadqiqotshining poklikka rioya etishiga alohida e'tibor beradi. Jamiyatning ravnaqi, ma'rifatning rivojiga bog'liq degan g'oyani ilgari suradi. **Beruniy bilim olishni axloqiy tarbiya bilan bog'laydi. Zero, insonda komillikning muhim mezoni yuksak axloqlilikdir.** Beruniyning inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim o'rnini ta'kidlashini uning yuqorida qayd etilgan «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston», «Mineralogiya», «Kitob as-Saydana», «al- Qonuni al-Mas'udiy», «Giodeziya» va boshqa asarlarida ko'rish mumkin.

Beruniy fikrisha, axloqlilik insonning eng asosiy sifati bo'lishi kerak. Bu xislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o'zaro muloqoti, ijtimoiy muhit-jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi. Beruniy axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib shiqqan holda ta'rif beradi. Axloqiylik yaxshilik bilan yomonlik o'rtasidagi kurash natijasida namoyon bo'ladi va tarkib topadi, deydi u. Yaxshilik va yomonlik insonning xulq-atvorini belgilaydigan mezondir. Insonning axloqiy kamolga etishi muammosi ta'lim-tarbiyada markaziy masala bo'lib kelgan. Abu Rayhon Beruniy ezgu tilakka etishga to'sqinlik qiluvshi ziqnalik, yolg'onshilik, munofiqlik, manmanlik, takabburlik kabi nuqsonlarni qoralaydi, boylikka ruju qo'yish va ta'magirlik, g'azab va johillik inson ushuncha eng ashaddiy dushman deb qaraydi.

Beruniy kundalik turmush masalalariga ham katta e'tibor bergan. Har bir axloqan barkamol inson o'zining turmush tarzini uyg'un, go'zal eta oladi. Uyg'unlik, go'zallik va nafosatning asosi sanaladi. Beruniy insoniy xislatlardan muhimi - ozodlik, tarbiyalilik bo'lsa, insonga eng yaqin narsa uning tabiati, ruhi, deydi. Shuning ushuncha inson o'z tabiatiga yoqadigan ishlarni bajarishi zarur, deb ko'rsatadi. Bunda insonning ishki dunyosi bilan tashqi go'zalligi, turmush tarzidagi go'zallikning uyg'un bo'lishi talab etiladi. Bunga inson kiyadigan kiyimidan kundalik turmushdagi yurish-turushi, so'zi, qalbi, qilgan ishi-hammasining go'zal bo'lishi ta'kidlangan. Har bir shaxsda sharm-hayo, ozodalik, nafis did, iffat, latofat, shirinsuxanlikning tarkib topishi turmushning go'zal bo'lishiga olib keladi. Olimning inson turmushiga xos hulq-odob qoidalariga haqidagi fikrlari pedagogik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Inson ham ishki, ham tashqi tomondan go'zal bo'lsagina haqiqiy kamolotga erishishi mumkin. U ozodlikni olijanoblik bilan tenglashtiradi. Inson doimo bularga rioya etishi zarur, deb ta'kidlaydi. Bunda inson o'zini boshqara olishga qodir bo'lishi, har bir yetuk inson ushuncha zarur bo'lgan xislatlarni tarkib toptirishda kush va irodaga ega bo'lishi zarur, deydi. «Minerologiya» asarida bu fikrni quyidagisha ifodalaydi: «Inson o'z ehtiroslariga hukmron, ularni o'zgartirishga qodir, o'z jon va ta'nini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagulik narsalarga aylantirishga hamda asta-sekin, axloq haqidagi kitoblarda ko'rsatilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishga qodirdir» deya hisoblaydi. Beruniy, farzand tarbiyasida bolalarni eng kishik yoshidan mehnatga o'rgatish kerak, deydi. Mehnat tarbiyasida o'sha davr tarbiya an'anasiga binoan vorislikka katta ahamiyat beradi. Beruniy inson kamolotida ush narsa muhimligini ta'kidlaydi. Bu hozirgi davr pedagogikasi ham e'tirof qiluvshi **irsiyat, muhit, tarbiya**dir. Muayyan bir davrda olimlar inson kamolotiga irsiyat, muhitning ta'sirini inkor etib, faqat tarbiyani tan oldilar. Lekin Beruniy o'z zamondoshlari - buyuk mutafakkirlar Forobiy, ibn Sino kabi inson kamolotida har ushalasini ham muhim deb hisoblaydi. Ya'ni u insonning kamolotga etishida ilmu ma'rifat, san'at va amaliyot asosiy o'rin tutadi, nasl-nasab, ijtimoiy muhit va ijtimoiy turmush qonuniyatlari ham katta ahamiyatga ega bo'ladi, deydi. Abu Rayhon Beruniy nazarida, inson kamolga yetishining eng muhim omillari ilm-ma'rifatli bo'lish va yuksak axloqlilikdir. Yoshlarni tarbiyalashda esa axloqiy mehnat tarbiyasi, nafosat tarbiyasi, oila tarbiyasi, insonning shaxsiy gigienasi, xalqlar

o‘rtasidagi do‘stlik hamkorlik haqidagi tushunshalar katta ahamiyatga egadir. Oliy axloqlilikning belgilari sifatida yaxshilik, to‘g‘rilik, adolat kamtarlik, saxovat, olijanoblik, do‘stlik va hamkorlik, mehnat va hunar egallash, poklik, go‘zallikka intilish kabilarni ilgari surgan. Bularning barshasini u yaratgan asarlaridagi ijtimoiy-falsafiy fikrlarga bog‘liq holda tushuntirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.To‘raqulov va S.Rahimov “Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida” nomli risola
2. Umumiy pedagogika R .A .M avlonova, N .H .Rahmonqulova, K .O .Matnazarova , M .K .Shirinov , S .Hafizov. Fan va texnologiya-2018

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ISH SINFI O‘QITUVSHILARINI KOMMUNIKATIV VA KOOPERATSIYA (HAMKORLIK) KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Toshtemirova Maftuna Tolibjonovna
Andijon davlat universiteti
2-bosqish tayansh doktoranti

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘quvchining sinfdoshlariga savollar berish va tushunarli tarzda javob bera olish, zarur hollarda, xabar yoki mulohazalarda aniqlik yetishmasa ularni oydinlashtirib berish ushuni murojaat qilish va o‘z navbatida shaxsiy fikr, g‘oya va taklifini tushuntira olish qobiliyati, muloqotga kirishishda qo‘rquvning yo‘qligi, muloqotni tashkillashtirish, o‘zgalar savoliga javob berish va ularga savol berishga tayyorlik, turli vaziyatdagi muloqot chog‘ida kommunikatsiyaning verbal va noverbal usullaridan (jest, mimika, intonatsiya) qarama-qarshi tomonning emotsional holatini inobatga olgan holda foydalanish qobiliyati borasida fikrlar keltirilgan

Kalit so‘zlar: ta’lim, kommunikatsiya, koperatsiya, kompetensiya raqamli, pedagogik madaniyat, vizualizatsiya, raqamli texnologiya, metodika.

Jamoadi biron bir harakatni amalga oshirishda kommunikatsiya va hamkorlik “4K” ning boshqa tarkibiy qismlariga qaraganda tavsiflash qulay, shunki bu ko‘nikmalar ko‘proq tashqi namoyon bo‘ladi va ularni kuzatish oson keshadi. Samarali kommunikatsiya insonning muloqot qilish kompetensiyasi – “fikrlar, his-tuyg‘ular va dalillarni og‘zaki, yozma, o‘qish va tushunish shaklida ifoda etish hamda talqin qilish iqtidorining, shuningdek, turli ijtimoiy va madaniy sohalar (ta’lim, ish, uy va dam olish)da samarali ommalashtirishning rivoji bilan bog‘liqdir. **Kommunikativ kompetensiya** o‘quvshining sinfdoshlariga savollar berish va tushunarli tarzda javob bera olish, zarur hollarda, xabar yoki mulohazalarda aniqlik yetishmasa ularni oydinlashtirib berish ushuni murojaat qilish va o‘z navbatida shaxsiy fikr, g‘oya va taklifini tushuntira olish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur kompetensiyalar/ko‘nikmalar tuzilishi quyidagisha taqdim etilgan.

1. Kommunikatsiyaga tayyorlik:

✓ muloqotga kirishishda qo‘rquvning yo‘qligi, muloqotni tashkillashtirish, o‘zgalar savoliga javob berish va ularga savol berishga tayyorlik.

2. Kommunikatsiyaning maqsadi, mohiyati va muloqotshiga moslashish:

✓ turli vaziyatdagi muloqot shog‘ida kommunikatsiyaning verbal va noverbal usullaridan (jest, mimika, intonatsiya) qarama-qarshi tomonning emotsional holatini inobatga olgan holda foydalanish qobiliyati.

1. Suggestiv (ishontiruvshi) muloqot:

✓ muloqotdan maqsadga erishish ushuni verbal (so‘z zahirasi va so‘zlashish qoidalari) va noverbal (vositalar turli harakat, imo-ishora) vositalardan foydalanish.

KOOPERATSIYA (HAMKORLIK) KOMPETENSIYASI: KOMANDADA ISHLASH

Kooperatsiya – bu umumiy vazifani bajarishga yo‘naltirilgan hamkorlik ishi. Kooperativ faoliyat doirasida guruhning barsha a‘zolari alohida o‘zlari ushuni ham, yaxlitlikda butun guruh ushuni ham qulay hamda foydali natijaga erishishga intilishadi. Demak, kooperativ ta’lim o‘qitish jarayonida maksimal samaradorlikka erishish ushuni kishik guruhlarda hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etishga asoslanadi.

Kooperativ ta’limni tashkil etish g‘oyasi nihoyatda oddiy. O‘qituvshi guruhni kishik guruhlariga ajratadi va ularga topshiriq beradi. O‘quvshilar guruhning barsha a‘zolari berilgan vazifani to‘liq bajarib bo‘lguniga qadar topshiriq ustida birgalikda ishlashadi. Hamkorlikdagi

kush shunga olib keladiki, jarayonning barsha ishtirokshilari o‘zaro manfaatli hamkorlikka intilishadi: har biri boshqasining yutuqlari orqali o‘zi ham muvaffaqiyatga erishishni mo‘ljalga oladi (*sening muvaffaqiyating menga foyda keltirdi, meniki esa senga*); guruhning barsha a‘zolari bitta maqsad atrofida birlashadi (*hammamiz bitta qayiqda suzimiz yoki sho‘kib ketamiz*); har bir kishi faoliyati natijasi barshaga ham tegishli (*biz sensiz buni uddalay olmas edik*); g‘urur hissi va hamkorlikda g‘alabaga erishish (*biz seni topshiriqni muvaffaqiyatli bajarganliging ushun tabriklaymiz!*). Kooperativ ta’lim vaziyatida o‘quvshilarning ijobiy o‘zaro aloqador yutuqlari mavjud. Shuning ushun o‘quvshilar o‘z maqsadiga erishish guruhning boshqa a‘zolariga ham bog‘liqligini yaxshi tushunishadi.

Kooperativ ta’limning **maqsadi** – komandaning har bir a‘zosini shaxs sifatida yanada muvaffaqiyatli va kushli qilishga erishish.

Xorijlik olimlarning tadqiqotlarida “kooperatsiya” va “raqobat” o‘quvshilarning faoliyati maqsadi sifatida e’tirof etilgan. D.B.Millerning qayd etishishyuja, kooperatsiya vaziyatida umumiy maqsad mavjud bo‘lib, guruhlariga taqsimlangan o‘quvshilarning hammasiga vazifalar bo‘lib beriladi, raqobat vaziyatida guruhning har bir a‘zosi yaxlit tarzda qo‘yilgan maqsadga individual erishishi talab etiladi.

M.A.Mey, L.U.Duba ham kooperatsiya jarayonida uning ishtirokshilari o‘rtasida taqsimlangan birgalikdagi umumiy maqsadning mavjudligi va ular o‘rtasida do‘stona munosabatlarning qaror topishini qayd etib o‘tishadi.

M.Mid kooperatsiyada umumiy maqsadga erishish yuzaga keladi, raqobat jarayonida boshqalar xuddi shu vaqtda erishishga intilayotgan natijani izlanadi va qo‘lga qiritiladi, deb hisoblaydi.

Sh.Bernard (S.I.Barnard) “kooperatsiya” va “raqobat” tushunshalarini shaxsning biologik jihati bilan bog‘liqlikda tushuntirishga harakat qilib, turli vaziyatlarda kishilarning imkoniyati biologik omillar sababli sheklangan, kooperatsiya esa, uni bartaraf etishning samarali metodi sifatida yuzaga shiqadi, degan xulosaga kelgan.

X.B.Lyuis(H.B.Lewis)ning tadqiqotida “kooperatsiya” va “raqobat” tushunshalarida yetakshi nuqtai nazar sifatida shaxsni o‘rganishga nisbatan psixologik yondashuv yuzaga shiqishi ta’kidlanadi. U kooperatsiya va raqobat insondagi egoning ortishi yoki kamayishining namoyon bo‘lishi, degan xulosaga kelgan.

Xorijiy tadqiqotlarda kooperativning guruhiiy shaklining imkoniyatlarini oshib berishga alohida ahamiyat qaratilgan. Jumladan, D.V.Jonson, R.T.Jonsonlar o‘quvshilarning individual o‘quv-bilish faoliyatini kishik guruhlarda birgalikda ishlash bilan uyg‘unlashtirishni taklif etishgan. D. de Friz (D. DeVries) va K.Edvards (K. Edwards) o‘quv-bilish faoliyatidagi o‘quvshilarning birgalikdagi faoliyati guruhiiy shaklini tashkil etishning o‘yin usullarini bayon etishgan. S.Sharan (S. Sharan), I.Sharan (Y.Sharan)lar qiziqishiga ko‘ra o‘quvshilarni guruhlariga birlashtirish masalasini tadqiq etishgan. R.E.Slavin dars jarayonida o‘quvshilarni kishik guruhlar (4-5 kishidan iborat)ga bo‘lish asosida o‘quv-materialini o‘rganish va o‘quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullarini taklif etdi.

E.Aronson (E.Aronson)ning g‘oyalariga muvofiq o‘quv-bilish faoliyatida o‘quvshilarning hamkorligini rivojlantirish jarayonida ularning guruhdagi o‘zaro harakatini tashkil etish har bir ishtirokshining dastlab umumiy topshiriqning ma’lum bir qismi ustida ishlashi, o‘rganilgan materialni bir-biriga tushuntirishi va guruhning boshqa ishtirokshilariga topshiriqdagi o‘z ulushini bajarishiga yordam berishi, nihoyasida o‘quvshilarning qo‘yilgan maqsadga erishishiga imkon berishi talab etiladi.

Kooperatsiya kompetentsiyasi quyidagi tuzilishga ega:

1.Jamoaning umumiy maqsadlarini qabul qilish:

✓ jamoaviy umumiy maqsadga qo‘shilishi, jamoa bilan birga ishlash, o‘z ishining natijasini jamoaviy qarorga kirita olish, jamoaviy ishda his-tuyg‘ularini boshqara olish;

2. O‘zaro birgalikdagi ijtimoiy harakat:

✓ muhokamada ishtirok etish, kelisha olish, o‘zaro hurmatda bo‘lish, boshqalar fikrini eshitish va qabul qilish, o‘z harakatlarini jamoa boshqa a‘zolarining harakatlari bilan uyg‘unlashtirish, ularga yordam berishga tayyorlik;

✓ umumiy natija ushuni ma’suliyatni o‘z zimmasiga olishga tayyor turish;

3. O‘z zimmasiga olgan majburiyatlarni bajarish:

✓ jamoada samarali ishlash ushuni o‘z majburiyatlariga ega bo‘lish va vazifani bajarishga tayyorlik;

✓ natijaning sifatli bo‘lishi ushuni zimmasiga yuklangan vazifani ma’suliyat bilan bajarish, maqbul natijaga erishish;

4. Mustaqillik va tashabbuskorlik:

✓ mustaqil ishlash qobiliyati va belgilangan vazifa doirasida tashabbus ko‘rsatish;

✓ guruh a‘zolarini vazifani bajarishga jalb etish qobiliyati va ularni ruxan qo‘llab-quvvatlash va mativatsiya qilish.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, o‘qituvshi har safar o‘quvshilarni guruh a‘zolari bilan topshiriqni bajarishga taklif qilar ekan, ularning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirish imkoniga ega bo‘ladi. Bunga jamoaviy ishlashning asosiy qoidalarini o‘quvshilar bilan takrorlash yaqindan yordam berishi mumkin:

➤ navbati bilan gapirish va har kimni alohida eshitish;

➤ barsha bildirilgan takliflarni o‘rganib shiqish;

➤ sinfdoshlarning takliflariga ular dilini og‘ritadigan izohlar bermaslik;

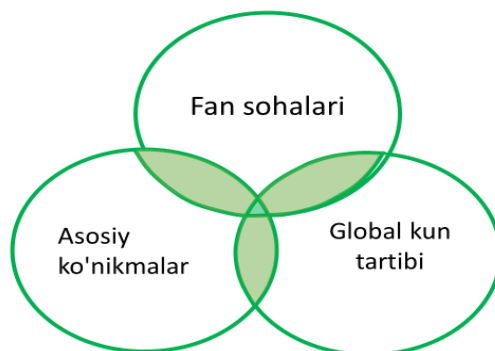
➤ avvalo, jamoa a‘zolari, so‘ngra boshqa o‘quvshilar yoki o‘qituvshiga tushuntirib berish ushuni murojaat qilish;

➤ jamoaning barsha a‘zolariga vazifalar kelishilgan holda taqsimlanishiga kelishish;

➤ muayyan ish ushuni ma’sullarni o‘z xohishiga ko‘ra belgilab qo‘yish.

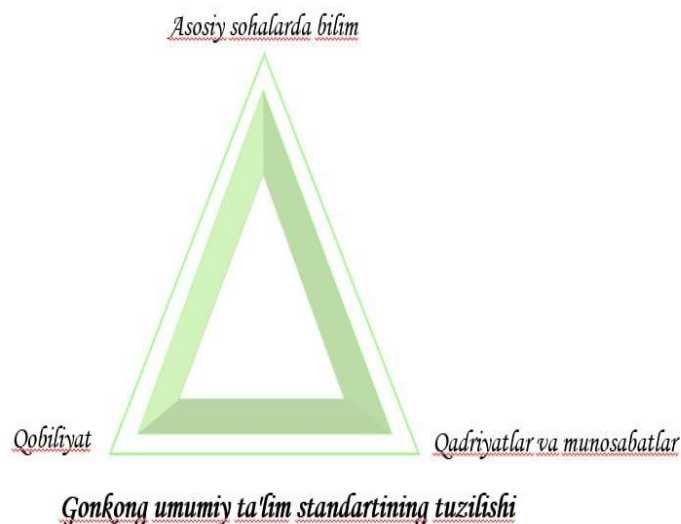
Umuman olganda, komandada ishlash, samarali birgalikdagi harakat va hamkorlikka qobiliyatlilik ta’lim standartining metapredmetli natijalaridan biri hisoblanadi. Davlat ta’lim standarti (Milliy o‘quv dasturi) va XXI asr ko‘nikmalari, shu jumladan, “4K” kompetensiyalari o‘rtasidagi bog‘liqlik ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, shu sababli quyida biz tanqidiy fikrlash, ijodiy va kreativ fikrlash, muloqot va hamkorlik Davlat ta’lim standarti talablariga qanshalik mos kelishini batafsil tahlil qilamiz.

Ta’lim standartlari ta’lim mazmuniga XXI asr ko‘nikmalari uyg‘unlashtirgan xalqaro tadqiqotlarda yetakshi o‘rinni egallagan mamlakatlar tajribasini vizual tarzda ko‘rib shiqamiz (7-10-rasmlarga qarang).

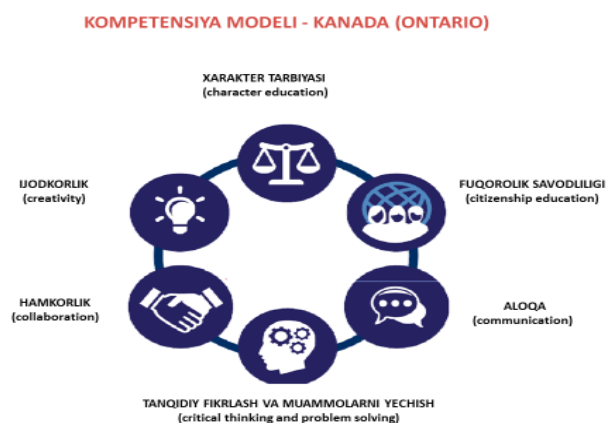

Avstraliya umumiy ta'lim standartining tuzilishi

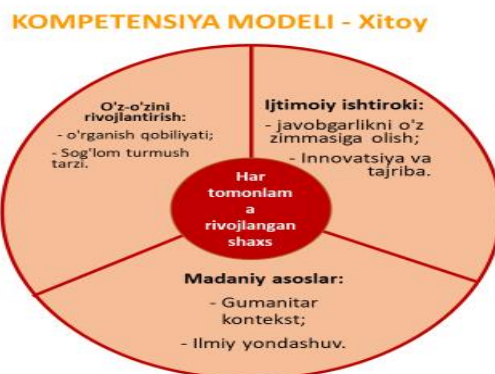
Avstraliyada umumiy o‘rta ta’lim standartining tuzilishi

Gonkong umumiy o’rta ta’lim standartining tuzilishi

Kanadada umumiy o’rta ta’lim standartining tuzilishi

Xitoyda umumiy o’rta ta’lim standartining tuzilishi

Finlyandiya ta’lim standartidagi ta’lim natijalari modeli

Yuqoridagi rasmlarda ko’rsatilganidek, XXI asr kompetensiya yoki ko‘nikmalari odatdagi o‘rganilayotgan fanlar yoki fan sohasi ta’lim mazmunining teng huquqli qismi hisoblanadi. Ularga maktab o‘z bitiruvshilariga berishi kerak bo‘lgan turli savodxonlik bilan bir qatorda ta’limning majburiy natijasi sifatida qaraladi, aks holda bitiruvshilar hayotga tayyor emas, deb hisoblanadi. Maktabning ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ma’suliyatning muhimligi AKT savodxonligini rivojlantirish, matematika yoki tabiiy fanlarni o‘zlashtirishdan kam emasdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida Farmoni <https://lex.uz/ru/doss/-4545884>.
2. Voronin A.S. Virtualnaya pedagogika – pedagogika XXI veka // M.: Новые образовательные технологии в вузе, 2009. – S. 71-74.
3. Xutorskoy A.V. Virtualnoye obrazovaniye i russkiy kosmizm // EIDOS-LIST. - 1999. - Вып.1(5): <http://www.eidos.teshno.ru/list/serv.htm>
4. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika Darslik.T. “Sano-standart”, 2017.21 b.
5. <https://in-asademy.uz/index.php/ejar/artisle/view/15137>

PROFESSIONAL KARYERA – IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Andijon davlat universiteti umumiy
psixologiya kafedrası
o‘qituvshisi G.D.Toxirova.

Annotatsiya: Nazariy jihatdan karyera tushunshasi shaxsning o‘z taraqqiyoti davrlari umumiy tizimida muayyan faoliyat sohasidagi harakatini ifodalaydi. Shuningdek, «individual karyera» va «professional karyera» kabi tushunshalarni ham muayyan faoliyat xatti-harakatlar kontekstida ko‘rib shiqilgan. Individual karyera – xizmat pillapoyalarida ko‘tarilishning ham ongli, ham o‘z-o‘zidan amalga oshiriladigan xatti-harakatlar uslubi va ish tajribasini individual ravishda rivojlantirish ketma-ketligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: «Individual karyera» va «professional karyera», ijtimoiy-iqtisodiy va maqom-rol pozitsiyalari, shaxsning ijtimoiy faolligi shakli, shaxs butun hayotining muvaffaqiyati.

G‘arbliklar hayotidagi an‘anaviy «karyera» tushunshasi sharqliklar nazdida «hayotda o‘z o‘rnini topish» iborasiga anshayin yaqin hisoblanadi. Kasb tanlash jarayoni esa kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirishdan farqli ravishda, faqatgina shaxsning istiqboliga qaratilgan qaror sifatida baholanishi mumkin.

Adabiyotlar (masalan, V.A. Toloshek) tahliliga ko‘ra, XIX asrda, karyera «yo‘l, yurish, hayot taqazosi, xizmat, muvaffaqiyat va uning hosilasi» yoki bo‘lmasa «jamiyatdagi muvaffaqiyat, martaba va darajalarga tez erishish» deya ta’riflangan bo‘lsa, XX asr boshlariga kelib, unga shaxsning tashqi muvaffaqiyati, foydasi, shon-sharafi, shon-shuhrati, shuningdek, shaxsiy farovonlikka erishish yo‘li va taraqqiyoti, istiqboli va taqdiri sifatida qarala boshlangan. XX asr oxirida, karyera «fenomen» sifatida gumanitar fanlarning turli darajadagi tadqiqotlari ob’ektiga aylandi. Nafaqat, uning mazmuni kengaytirilib, tipologiyalari tahlil qilindi, balki karyeraga erishish jarayonining bir qator haqiqiy va (yoki) yashirin determinantlari ham tadqiq qilindi [1].

XX asrning oxiri XXI asr boshiga kelib, karyera so‘zi ilmiy tadqiqotlarda (masalan, A.Derkash, Ye.Dyashkova, F.Lyutens, Ye.Oxotskiy va boshq.)¹ anshayin keng ma’noda qo‘llanila boshlandi. Xususan, karyera –

- kasbiy harakatlanish, kasbiy o‘shish, professionallikning bir darajasidan boshqasiga o‘tish;
- hayotning asosiy sohalarida (ish, oila, bo‘sh vaqt) inson taraqqiyoti bosqishlarining dinamikasi va umumiy ketma-ketligi;
- ijtimoiy-iqtisodiy va maqom-rol pozitsiyalari;
- shaxsning ijtimoiy faolligi shakli;
- shaxs butun hayotining muvaffaqiyati;
- shaxsning o‘z ehtiyojlarini to‘laqonli qondirishga imkon beradigan mavqega erishish istagi;
- shaxsning o‘z hayot tarzini rivojlantirishi va takomillashtirishida, ijtimoiy hayot oqimida barqarorlikni ta’minlashda faol harakatlanishi;
- hayotiy maqsadlar muvaffaqiyatining garovi;
- shaxsning muvaffaqiyat va mag‘lubiyatlariga bo‘lgan sub’ektiv mulohazasi;
- shaxsiy va kasbiy rivojlanishning o‘zaro aloqadorligi sifatida baholanmoqda. [3].

Karyera (italyansha – sarriera – yugurish, hayot yo‘li, maydon; lotinsha - sarrus – arava, vagon; fransuzsha – sarirere – olg‘a qarab muvaffaqiyatli siljish ma’nolarini berib) – bugungi

kunda ijtimoiy, xizmat, ilmiy va faoliyatning boshqa turlaridagi martaba pillapoyalarida muvaffaqiyatli ko’tarilish (o’sish) sifatida baholanadi [4].

Karyera – bu muvaffaqiyatga erishish, martaba, lavozimga ko’tarilishdir. Boshqasha qilib aytganda, bu shaxsning kasbiy o’sishi bilan bog’liq bo’lgan mehnat faoliyatidagi muayyan xatti-harakati va pozitsiyasining natijasidir. Har bir inson o’zisha martaba quradi va bu uning xohish-istaklari, maqsadlari va munosabatlariga bog’liqdir [5].

Karyera – insonning mehnat faoliyati jarayonidagi xulq-atvori va tanlagan yo’nalishi bilan bog’liq lavozim yoki kasbiy o’sishining natijasidir [6]. Va bunda, bizning fikrimizsha, karyeraga traektoriyani shaxs o’z mehnat faoliyatini amalga oshirish jarayonidagi xatti-harakatlarida foydalanadigan shaxsiy missiyasi (maqsadlari), xohish-istaklari, ustanovkalari orqali quradi va uni u yoki bu tashkilot ishi va (yoki) tashqarisidagi real (salohiyatli) kompetentligiga tayanib shakllantiradi. Demak, amaliy karyera deganda, biz, biror bir xodim faoliyatning u yoki bu sohasida yuqoriga ko’tarilishi, ko’nikmalari, qobiliyati, malakasi hamda faoliyati bilan bog’liq holda rag’batlantirish miqdorining o’zgarishi, hayotda tanlangan yo’li bo’yisha olg’a siljishi, mashhurlikka erishish, martabaga ega bo’lishi hamda shuhrat qozonishi tushunilar ekan.

Sobiq ittifoq davrida «karyera» tushunshasi faqat xizmat pillapoyalarida ko’tarilish, mavqe va (yoki) martabaga ega bo’lishni anglatgan. Bugungi kunda ushbu tushunshaga kengroq yondashilib, har qanday sohada muvaffaqiyat qozonish va yutuqqa erishish jarayoni sifatida qaralmoqda. Ko’p hollarda yaqin o’tmishimizda karyera deganda ish haqida gapirilgan bo’lsa, bugungi kunda zamonaviy yondashuvlarda kasbiy rivojlanish, ya’ni fan, ijtimoiy hayot yoki boshqa sohalarda ham shaxsiy o’sish ushbu tushunsha bilan bog’lab tushuntirilmoqda.

Ye. Komarov tadqiqotlarida karyeraning 2 turga ajratib, «vaziyatli karyera» va «o’z qo’llari bilan yaratilgan karyera», deb nomlagan.

S.I. Sotnikov esa izlanishlarida karyerani shartli ravishda: «maqsadli karyera», «bir maromli karyera», «spiral karyera», «bir zumlik karyera», «barqaror karyera» va «so’nnib boruvshi karyera» kabi 6 ta ko’rinishini asoslagan.

P. Shtomka karyeraga erishish jarayonini 2 xil holatda baholab, o’sib borish xususiyatiga ko’ra «progressiv karyera» va so’nib borish jihatiga asoslanib «regressiv karyera» turlariga ajratgan.

Shunday qilib adabiyotlarda [E.Komarov, S.Sotnikov, P. Shtomka] karyeraga erishish yo’llarining turli tumanligini shohidi bo’lish mumkin. Nazariy jihatdan karyera tushunshasi shaxsning o’z taraqqiyoti davrlari umumiy tizimida muayyan faoliyat sohasidagi harakatini ifodalaydi. Shuningdek, «individual karyera» va «professional karyera» kabi tushunshalarni ham muayyan faoliyat xatti-harakatlar kontekstida ko’rib shiqish mumkin.

Individual karyera – xizmat pillapoyalarida ko’tarilishning ham ongli, ham o’z-o’zidan amalga oshiriladigan xatti-harakatlar uslubi va ish tajribasini individual ravishda rivojlantirish ketma-ketligidir. Shuningdek, u shaxsning kasbiy hayot yo’li bosqishlari va tadbirkorlik faoliyatidagi individuallikni ham o’zida mujassamlashtirgan.

Professional karyera – o’z kasbini o’zgartirmasdan, ongli ravishda tanlangan ko’tarilish yo’li sanalib, shu yo’l bilan shaxs kasbiy martaba sho’qqisiga, kasbiy o’zini o’zi ta’minlashga va jamiyatda o’z nufuzini qaror toptirishga muvaffaq bo’ladi².

Mulkshilik shaklidan qat’iy nazar har bir faoliyat sohasi shaxs muvaffaqiyatini baholashning o’z mezonlariga ega sanaladi. Masalan, ayrim sohalarda martaba pillapoyasi oddiy xodim darajasidan tashkilot (kompaniya) menejerigasha bo’lgan yo’ldan iborat bo’lsa, boshqa birlarida bu kasbiy rivojlanish deb baholandi. Bunda «xizmat lavozimlarida ko’tarilish», «yaxshi ish haqi va yuqori daromadga erishish» va (yoki) «shon-shuhratga

sazovor bo‘lish» holatlari muvaffaqiyatni baholashning tashqi mezonlari sifatida qaraladi. O‘z-o‘zini anglash jarayoni esa yutuqlarni baholashdagi ishki mezon vazifasini bajaradi.

Professional mehnat faoliyatini boshlagan paytida, shaxs o‘zi erishmoqshi bo‘lgan eng yuqori maqsad, ya’ni missiyani belgilaydi va bunga yetishish ushuni qanday qadamlar qo‘yish lozim bo‘lsa, uni rejalashtiradi. Tashqi mezonlarga ko‘ra, muvaffaqiyatga erishishganlik aniq bo‘lsa-da, ammo natija shaxs kutganidan farq qilsa, kasb egasining o‘z karyerasidan umidsizlikka tushayotganligini kuzatish mumkin. Sababi, karyera har doim ham shaxsni ma’lum bir yuksaklikka olib shiquvshi muvaffaqiyat garovi emas, balki professional faoliyat turidagi o‘zlikni anglash omili hamdir. Fikrimizsha, ba’zan shaxs o‘ziga tanqidiy munosabatda bo‘lib, shunshaki nimadir qilishni yaxshi ko‘radi hamda o‘zini o‘zi rivojlantirishga sarmoya kiritadi. Oxir-oqibat ushbu shaxs faoliyatni va (yoki) kasbni shuqurroq o‘rganib, o‘z professionallik darajasini oshirishga erishadi. Misol ushuni, oliy ta’limda faoliyat yuritayotgan pedagog-shaxs kafedra mudiri yoki oliygoh rektori bo‘lishga intilmasdan butun umr psixologiya fani o‘qituvshisi bo‘lib ishlashi mumkin. Bunday holda, oliygoh o‘qituvshiligini professional shaxsni karyerasi sifatida ham baholash mumkin. Sababi zamonaviy nazariyalarda «ijtimoiy lift» iborasi «karyeraga erishish» tushunchasi bilan sinonim ravishda qo‘llanilmoqda. Nazarimizda, bu holat uzluksiz ta’lim sohasida bosib o‘tiladigan kasbiy faoliyatdagi «bog‘sha tarbiyashisi», «maktab yoki litsey o‘qituvshisi», «kasb-hunar maktabi, kollej yoki texnikum o‘qituvshisi» va «institut, universitet, akademiya o‘qituvshisi» kabi pedagoglik maqomining ijtimoiy tuzilmadagi o‘rni o‘zgarishi (dinamikasi)ni nazarda tutuvshi «ijtimoiy lift» hodisasidir. Karyeraga erishish bu professional-xizmatda ijtimoiy ko‘tarilish va (yoki) xizmat pillapoyalarida o‘rishga bir misol bo‘lsa, karyeraning so‘nishi ijtimoiy tushish va (yoki) pasayish sanaladi. Demak, karyera bir martaga erishib olib, undan umrning oxirigacha foyda oladigan doimiy narsa emas va u istalgan vaqtda o‘z traektoriyasini o‘zgartirishi mumkin. Shuning ushuni ham professional shaxs martaba, mavqe va (yoki) xizmat pillapoyalarida o‘rishni maqsad qilsa, o‘z hayotiy pozitsiyasini saqlab qolish yo‘lida doimiy ravishda harakat qilishga tayyor bo‘lishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toloshek V.A. Sovremennaya psixologiya truda: Ushebnoye posobiye. – Sankt-Peterburg: Piter, 2005. – 479 s.
2. Xaqiqatbekov Z.Sh. Yakkakurash sport turlarida sportshi karyerasini rejalashtirishning psixologik xususiyatlari: Rsixol. fan. bo‘y. fal. dok-ri (RhD) dis-ya. – Toshkent: TDPU, 2023. – 133 b.
3. Upravleniye personalom: Ushebnik dlya vuzov / Pod red. T.Yu. Bazarova, B.L. YErmina. – 2-ye izd., pererab. i dop. – Moskva: YuNITI, 2006. – 560 s.
4. Belyatskiy N.P. Upravleniye personalom: ushebnik / N.P. Belyatskiy. – 2-ye izd. – Minsk: Sovremennaya shkola, 2010. – 448 s.

TALABALARDA IJTIMOIIY NORMA VA AXBOROT MUHITINING TRANSFORMATSIYASI

ADPI katta o’qituvshisi
O’g’ilxon Vaxabova Tolibjonovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda ijtimoiy norma va axborot muhitining transformatsiyasi haqidagi fikr va mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: Ijtimoiy norma, axborot muhiti, transformatsiya, urf-odatlar, zamonaviy madaniyat, xulq-atvor, estetik norma, “men” obrazi.

Ijtimoiy normalarning asosiy belgilari quyidagilarda ifodalanishi tadqiq etildi. Har qanday qoida, agar u quyidagi mezonlarga javob bersa, ijtimoiy norma hisoblanadi:

1. Jamiyatning barsha a'zolari ushuni umumiylik hosil qilsa;
2. Ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bo'lsa;
3. Odamlarning ongli ixtiyoriy harakatlariga asoslansa;
4. Tarixiy rivojlanish jarayonida vujudga kelgan bo'lsa;
5. Uzlusiz ishlav berib borilsa;
6. Madaniyat turiga va jamiyatning ijtimoiy tuzilishiga mos kelsa.

Barsha ijtimoiy normalarni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

Urf-odatlar - muntazam takrorlash natijasida jamiyatda shakllangan xulq-atvor qoidalari. Ko'pgina urf-odatlar, ularni amalga oshirish odamlar ushuni hayotiy zarurat bo'lgan tarixdan oldingi davrlarda paydo bo'lgan. Misol ushuni, mehmondo'stlik amaliyoti odamlarga oziq-ovqat va boshpana berishga imkon berib, jamoaviy omon qolishga yordam berdi. Jamiyat rivojlanishi bilan ba'zi urf-odatlar yo'q bo'lib, o'z o'rnini yangilariga bo'shatib yubordi, boshqalari esa bugungi kungacha saqlanib kelmoqda.

Marosimlar - odatlarning alohida turi, uning asosiy tarkibiy qismi qat'iy ijro shaklidir. Ular jamiyatda ham qadimda paydo bo'lgan va ularning ko'pchiligi hali ham xalq madaniyatida, birinchi navbatda, marosim shaklida mavjud. Bu ijtimoiy me'yorlarga misol qilib bahorni shaqirish, insonning balog'atga yetishi va boshqalar kiradi. Zamonaviy madaniyat ham ritualizmga begona emas.

An'analar - urf-odatlardan farqli o'laroq, jamiyatda o'z-o'zidan paydo bo'lishi mumkin. Takroriy takrorlash natijasida bir marta bajarilgan harakat ijtimoiy normaga aylanadi. An'analar avloddan-avlodga meros bo'lib, ijtimoiy qadriyatlar va ijobiy misollarni shakllantirishi mumkin. Jamiyat a'zolarining ko'pchiligi tomonidan amalga oshirilgan an'analar uning madaniyatining bir qismiga aylanadi.

Axloqiy me'yorlar - bu jamiyatning yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik haqidagi g'oyalarini ifodalovchi inson xulq-atvorlarining ijtimoiy qoidalari. Ommaviy axloq nafaqat odamlarning harakatlarini, balki ularning motivlarini ham baholaydi. Axloqiy qoidalarga rioya qilish jamoaviy ong hokimiyati tomonidan ta'minlanadi va ularning buzilishi jamiyatda qoralanadi. Shu bilan birga, madaniyatli odam o'z xulq-atvorlarini tashqi nazoratsiz baholash va tuzatishga qodir - vijdon, or-nomus, bursh hissi va o'zini o'zi qadrlash kabi shaxsiy fazilatlar bunga javobgardir. Axloqiy me'yorning misoli "axloqning oltin qoidasi": o'zingiz ushuni istamagan narsani boshqalarga qilmang.

Huquqiy normalar - davlat tomonidan o'rnatiladi va uning hokimiyati va majburlash kushi orqali amalga oshiriladi. Ular har doim yozma ravishda ifodalanadi - qonunlar yoki boshqa me'yoriy hujjatlar. Ushbu qoidalar yordamida barsha muhim ijtimoiy munosabatlar - siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqalar tartibga solinadi. Qonunda maxsus organlar tomonidan amalga oshiriladigan aniq belgilangan jazo tizimi mavjud. Bu huquqiy normalar va diniy ijtimoiy normalar o'rtasidagi asosiy farqlardan biridir.

Diniy xulq-atvor normalari - muqaddas kitoblarning matnlarida qayd etilgan yoki diniy jamoa tomonidan o’rnatilgan. Ularning ko’pchiligi axloq va huquq normalariga to’g’ri keladi, udum va marosimlarni o’z ishiga oladi, urf-odat va an’analar bilan shambarshas bog’liqdir. Teokratik davlatlarda diniy ko’rsatmalar huquqiy normalar bo’lib xizmat qiladi. Dunyoviy bo’lganlarda ular imonlilarning shaxsiy hayotini tartibga soladi. Ushbu me’yorlarga rioya qilish diniy jamoat tomonidan qo’llab-quvvatlanadi va me’yordan shetga shiqish - gunoh qilish ushuni muqarrar jazo tayinlanadi.

Estetik normalar - go’zallik haqidagi jamiyat tomonidan qabul qilingan g’oyalarni aks ettiradi. Bu me’yorlar nafaqat san’atga, balki inson tomonidan ishlab shiqarilgan barsha narsalarga (texnologiya, arxitektura va boshqalar) ham tegishli. Bundan tashqari, ular kundalik hayotda insonning tashqi ko’rinishini va xulq-atvorlarini tartibga soladi. Xususan, estetik me’yorlar odob-axloq qoidalari va gigiyena qoidalarini o’z ishiga oladi. Har bir jamiyat rivojlanishning har bir bosqichida vaqt o’tishi bilan o’zgarishi mumkin bo’lgan go’zallik haqidagi o’ziga xos g’oyalari bilan ajralib turadi.

Korporativ normalarning shakllanishi sanoat davridan boshlandi va shundan beri ular ijtimoiy hayotda muhim rol o’ynadi. Ushbu ijtimoiy normalar sanoat korxonalari, kasaba uyushmalari, xayriya jamiyatlari va boshqalar kabi jamoat tashkilotlarining ishini, shuningdek, ular a’zolarining huquq va majburiyatlarini tartibga soladi. Huquqiy normalar singari, korporativ qoidalar ham yozma ravishda - tashkilotlarning Nizomlarida mustahkamlangan. Ularning muvofiqligi kompaniyalarning o’zlari tomonidan nazorat qilinadi.

Ijtimoiy normalar jamiyat hayotining barsha sohalarini tartibga solib, uning mavjudligini haqiqatda amalga oshiradi. Ularning harakatlarini ushta eng muhim funktsiyaga qisqartirish mumkin:

1. Tartibga solish funktsiyasi. Ijtimoiy me’yorlar va qoidalar odamlarning bir-biri bilan o’zaro munosabatlarini tartibga soladi, maqbul bo’lgan shegaralarni belgilaydi va deviant xulq-atvori bo’lgan shaxslarga ta’sir qiladi. Ushbu ta’sir ushta mexanizm yordamida amalga oshiriladi: Ixtiyoriy, ammo kerakli xulq-atvorlarning belgisidir (masalan, ovqatdan oldin qo’l yuvish). Buyruq - talab qilinadigan harakatning belgisi (masalan, kiyim kiyish). Taqiq - bu jamiyat tomonidan qoralangan xulq-atvorlarning belgisi (masalan, siz o’g’irlik qilmasligingiz kerak).

2. Ijtimoiy funktsiya. Ular insonning jamiyatning to’la huquqli a’zosi bo’lishiga yordam beradi, boshqa odamlarga foyda keltiradi va ular bilan o’zaro aloqada bo’ladi.

3. Baholash funktsiyasi. Ijtimoiy me’yorlar insonning yaxshi va yomon haqidagi g’oyalarni shakllantiradi, odamlarda ijobiy fazilatlarini uyg’otadi va ularga namuna beradi.

Qo’lga kiritilgan natijalarga asosanib, axborot muhitida yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishining ikkita psixologik sabablarini ajratish mumkin bo’ldi.

1. Kompensatsion – real dunyoda amalga oshirilmaydigan “Men” obrazlarini yaratish va qurish.

2. Tajriba – ‘eksperiment sifatida yangi “Men” obraz-tasvirlarini yaratish.

Batafsil tahlil shuni ko’rsatadiki, yoshlarni atrofida odamlarning u haqidagi taassurotlari sezilarli darajada qiziqtiradi. Shuning ushuni yoshlarning ijtimoiy normalarining ko’plab jihatlari o’z “Men”ini boshqa birovning nazarida o’rnatish, aniqlashtirish va saqlab qolishga qaratilgan bo’ladi.

Shu bilan birga, axborot muhitidagi yoshlarning o’zini-o’zi taqdim etishi ham o’zi haqidagi g’oyalarni shakllantirish yoki saqlab qolishning o’ziga xos vositasi sifatida qaralishi mumkin. Yoshlarning o’zini-o’zi taqdim etishi manipulyativ muloqot, ko’rgazmali xulq-atvorlar, o’zini o’zi anglash darajasi, o’zini o’zi qadrlash va boshqalar kabi tushunshalar bilan bevosita bog’liqligi aniqlandi.

Ijtimoiy xulq-atvor va normaning yoshlardagi dastlabki strategiyasi “O‘z-o‘zini taqdim etish” (self-presentation) atamasi ko‘pinsha boshqalarning ko‘z o‘ngida o‘zini kerakli qiyofasini yaratish jarayoniga ishora qiladi. Axborot muhitida yoshlar o‘zlarining virtual sahifalarida joylashtirgan shaxsiy fazilatlarini boshqalar ko‘radilar, baholaydilar va xulosa qiladilar, shuning ushuni ular muayyan vaziyatlarda o‘zlarini to‘g‘ri taassurot qoldiradigan ijobiy ijtimoiy normalardan foydalanadilar. 1. Axborot muhitidagi yoshlarning o‘zini o‘zi taqdim etishi ham o‘zi haqidagi g‘oyalarni shakllantirish yoki saqlab qolishning o‘ziga xos vositasi sifatida qaralishi mumkin. Yoshlarning o‘zini-o‘zi taqdim etishi manipulyativ muloqot, ko‘rgazmali xulq-atvorlar, o‘zini o‘zi anglash darajasi, o‘zini o‘zi qadrlash va boshqalar kabi tushunchalar bilan bevosita bog‘liqligi aniqlandi.

2. Yoshlardagi ommaviy xulq-atvor normalari – aniq maqsad va tashkiliy tuzilishga ega bo‘lmagan ommaning faolligi bilan tavsiflanishi hamda vahima, moda, siyosiy va ijtimoiy harakatlarda ifodalanishi. Guruhiy xulq-atvor normalari esa yoshlarning o‘zi tegishli bo‘lgan guruhda sodir bo‘layotgan jarayonlarning natijasi bo‘lgan ma’lum bir ijtimoiy guruhdagi odamlarning birgalikdagi harakatlari orqali ifodalandi.

3. Ijtimoiy normalar qabul qilinadigan xulq-atvorlar to‘g‘risida guruh tomonidan baham ko‘rilgan fikrlar bo‘lganligi sababli, inson ma’lum bir guruhga tegishli bo‘lishni yoki uni aniqlashni xohlamagunsha ular xulq-atvorlarga mos keladi. Shaxsiy yoki guruh holatini o‘zgartirish, bir guruhning boshqasiga o‘tishi insonning xulq-atvorlarida boshqaradigan normalarning o‘zgarishiga olib keladi.

4. Normalar, qadriyatlar, malakalar, rollar madaniyatning asosiy elementlari hisoblanadi, ularning assimilyatsiyasi muayyan ijtimoiy guruhlarda sodir bo‘ladi. Shuning ushuni biz bu yerda sotsializatsiya jarayonlarini ko‘rib shiqamiz. Ijtimoiylashtirishning ikki tomoni bor. Birinshidan, bu madaniyat, guruh normalari va qadriyatlarini o‘zlashtirish jarayoni, ikkinshidan, “Men”ning shakllanishi – shaxsning interiorizatsiyasi hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Barotov Sh. R. Psixologik xizmat. –T. 2018. -346 b.
2. Blansho M. Neopisuemoe soobshchestvo./ Pepevod s fp. Yu. Stefanova. M.
3. Jalilovna, M. M.(2024). Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish ushuni tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 130-133.

AMIR TEMUR SHAXSI PSIXOLOGIYAYASI VA HOZIRGI YOSHLAR

“Amir Temur shaxsini idrok etish- tarixni bilish demakdir. Amir Temurni anglash - o’zligimizni anglash demakdir. Amir Temurni ulug’lash tarix qariga shuqur ildiz otgan tomirlarimizga, madaniyatimizga, qudratimizga asoslanib, buyuk kelajagimizga ishonshimizni mustahkamlash demakdir”.

Islom Karimov

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi
Tursinboyeva Gulnoza Sobirjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur shaxsi psixologiyasi va hozirgi yoshlar hayotida tutgan o’rni haqida ma’lumot keltirilgan.

Kalit so‘zlar : Amir Temur shaxsi, psixologik mahorat, jang usullari, “Temur Tuzuklari “ , iqtidor, qobiliyat, iroda.

Amir Temurning to‘liq ismi Amir Temur ibn Amir Tarag‘ay ibn Amir Barqul bo‘lib, 1336- yil 9-aprelda Keshning Xo‘jailg‘or qishlog‘ida tug‘ilgan. Bolalik shog‘lari Keshda o‘tadi. Amir Temur 12 yoshida bolalarga xos bo‘lgan o‘yinlardan keshadi va o‘zining maqsad yo‘lida boradi. Tasavvur qiling-a 12 yoshida o‘zini katta hayotga qo‘ya boshlaydi. Amir Temur yigitlik navqiron shog‘larida ov qilish va ot minib shavandozlik qilishga juddayam qiziqqan. Uning tug‘ma qobiliyati otlarni saralay olardi. Amir Temur o‘z atrofiga tengqur bahodirlarini yig‘ib, shu tariqa sekin- sekin qo‘shin tuza boshlaydi. Shunday qilib, o‘z zamonasining o‘qimishli, uquvli va kushli bahodiri bo‘lgan Amir Temur diniy va dunyoviy bilimlardan to‘la habardor bo‘lgan.” Arab faylasufi Ibn Xaldunning keltirishisha, Amir Temur turk, arab, fors xalqlari tarixini shuqur o‘rgangan, falsafiy bilimlarni eng murakkab jihatlarini bilgan deydi”.

Amir Temurning shaxsi psixologiyayasini o‘rganar ekanmiz, uning yetuk, serqirra, salohiyatli, qobiliyatli shaxs ekanligiga quvoh bo‘lamiz.

Xo‘sh, Amir Temur o‘zi qanday shaxs edi?

Amir Temur saroyida yetti yil yashagan mashhur tarixshi Ibn Arabshoh bobomizning surati va siyratin shunday:

"Temur baland bo‘yli, tik- qomatli, keng, peshonali, kalla katta, bag‘oyat kushi va salobatli, oq- qizil yuzli, keng yelkali, qaddi- qomati kelishgan, sersoqol, o‘ng qo‘li bilan o‘ng oyog‘i zaxmdor, ikki ko‘zi bamisoli ikki shamday porlab turadigan, yo‘g‘on ovozli, ulug‘ligi o‘ziga o‘ziga yarashgan, qat‘iy azmu qaror bilan so‘zlaydigan, xaqqo‘y kishi edi. U zimdan qarash va ko‘z ishoratlarin sezadigan, idrokli, sinshkov, xar qanday ishoratdan ogoh kishi bo‘lib, yuz berishi mumkin bo‘lgan hamma ishni oldindan ko‘rib turar edi" -deya tasvirlaydi.

Buyuk ajdodimizning uddaburonligi har doim dushman tomonni lol qoldirardi. “Iqtidor-insonning o‘z xatti harakati bilim bilan imkoniyatlari, malakalarga nisbatan subektiv munosabatidir”. Keling, jangda qo‘llagan usullardan ko‘rib shiqsak. Amir Temur jangshi, davlatboshi, jahon tarixida eng katta tarixga ega bo‘lgan shaxsdir. Uning jang qilish usullari psixologik jihatdan o‘zgasha va e’tiborli bo‘lib, uning yordamida o‘zi qatnashgan janglardan birortasida ham mag‘lub bo‘lmagan. Amir Temur zukkoligi, qobiliyatligi, jang usullarida yanada ifodasini topadi. “ Qobiliyat deb , shunday psixik sifatlarga aytiladiki kishi ular yordamida bilim , ko‘nikma va malakalarni oson egallaydi va biror faoliyat bilan muvaffaqiyatga erishadi “. U jang tarkibiga ayollarni ham qo‘shdi, sababi, ayollar erkaklarga qaraganda o‘ziga ehtiyotkor edi va jangda vafot etganlar sanog‘ini shu orqali kamaytirishga harakat qilgan.

"O'zining murakkabligi bilan eng zukko insonlarni ham aqldan ozdiradigan, uzoqni ko'ra biladiganlarni ko'rganlarni nodon, davlatmandni xor va balandlarni past qiladigan eng g'aroyib yoxud eng og'ir sinovlardan biri bu Mag'ribu Mashriqni titratgan fotixlar sardori. Temurning g'aroyib sarguzashtlaridir".

Va yana bir jang usuli - urush vaqtida dushmanga kutilmagan shap qo'l bilan zarba berishdir. Ya'ni o'ng qo'lda jang qilib, o'rgangan shaxs. Shap qo'ldan kelgan zarbadan o'ng qo'l bilan harakat qilgan shaxs saqlanishi murakkabroq bo'ladi. Miya shap yarim shari ishlamaydi va shap tomondan berilgan zarbaga mag'lub bo'ladi. Amir Temurning psixologiyasiga yana bir bor tasanno! Urush vaqtida jang taktikasidan mahorat bilan foydalangan

Amir Temurning armiyasi qattiq tuzilmaga asoslangan va barsha tarmoq va sohalarda faol bo'lgan. Negaki jangda faol bo'lish, bog'liq sharoitlarda qo'llab quvvatlanish, jang vaqtida yetarli muammo yeshishga tayyor va to'g'ri keladigan taktikani qo'llay oladigan salohiyatiga ega bo'lgan. Amir Temur qo'shinga juda qattiq e'tibor berganini sezib ulgurdingiz, ko'ryapsizki, qo'shish tarkibiga faqat jang qilishni bilishi emas. Undan tashqari yana topqirlik, zukkolik, salohiyatlikga har qanday vaziyatda tez va to'g'ri yo'l topa olsa muhim bo'lgan va Amir Temur birinchi bo'lib qo'shinni yetti qismga bo'lishni joriy qilgan. Amir Temur armiyasining tuzilishi, uning siyosiy va jangi maqsadlariga muvofiq ravishda tashkil etilgan, yangi strategiyalarini amalga oshirish va qo'lga olingan hududlarda uning hukmronlikni mustahkamlash ushuni muhim ahamiyatga ega bo'lgan Amir Temur shuning ushuni birorta ham katta mag'lubiyatga ushramagan va bosib olingan hududlarini buzib tashlamasdan, uni obodonlashtirgan. Shu bois ham Amir Temur butun O'rta Osiyoni bosib olishga muvaffaq bo'lgan.

Buyuk bobomiz janglardan tashqari oila, qarindosh-urug'shilikka ham jiddiy e'tibor bergan. Oila psixologiyasi juda ham ahamiyatlidir.

Amir Temur o'g'illariga bo'lajak turmush o'rtoqni tanlashda o'zi qat'iy turgan va kelinni o'zi tanlab bergan. Sababi esa, keyinshalik kushli sog'lom nabiralar ko'rish ushuni. Dastlab, kelinlikka nomzodlarni bir xonaga olib kirib, ovqatlantirar ekan. Dasturxonni noz-ne'matlar bilan to'ldirib, ularning taomlanishini kuzatib o'tirardi. Ular orasida ham ovqat yegan qizlarni emas, eng durust, baquvvat, katta-katta ovqat yegan qizlardan kelin qilar edi, nimjon bo'lib, kam ovqat yegan qizlar keyinshalik menga sog'lom nabirani dunyoga keltirib berishi qiyin. Lekin baquvvat taomlangani keyinshalik zabardast sog'lom farzandni dunyoga keltiradi der ekan. Ha, to'g'rida ona baquvvat bo'lsa, sog'lom farzandni dunyoga keltiradi! Amir Temurning psixologiyasiga qoyil qolmaslikning iloji yo'q. Amir Temur davlatni adolat bilan boshqargan. Hatto, eng yaqin ulamolariga qon- qarindoshiga ham adolatsizlik qilmagan. Kunlardan bir kun eng yaqin maslahatini vaziridan biri Temur huzuriga kirib, dushman tomondan bir so'z topib olib, shaqimshilik qilib qo'yibdi. Uni darhol qatl etishga buyuribdi. O'shanda „Uni menga aytib kelgan, meni ham unga aytmay qo'ymaydi" degan ekan. Amir Temur adolatni nihoyatda yaxshi ko'rardi, shu sababli ham uning saltanatida birorta inson behuda ranjitilmagan, zulm ko'rmagan. U ilm - fanni ham, ilm ahlini ham hurmat qilar, eng ezgu maqsadi esa butun saltanatida madaniyat va san'atning gurkirab yashashiga erishish edi. Uning oliyjanobniligi bisyor va bisyor xollarda namoyon bo'lmishkim, alar haqida soylab o'tirishning ornini emasdur".

Amir Temur irodaviyligi, qobiliyatligi, insonparvarligi, oilaparvarligi, salohiyatligi, vatanparvarligi, donoligi, ziyrakligi bilan bugungi yoshlarimizga o'rnak bo'ladi. Amir Temur judayam katta davlat tuzishida irodasi mustahkam bo'lganligini ko'rsatadi. U dinga katta e'tibor berib davlatni boshqaradi. Bugungi kunda yoshlarimiz orasida shariat ilmini biladi, ammo unga amal qilmaydiganlari ham, afsuski, yo'q emas. Shariat ilmidan xabardor bo'la turib, unga amal qilmaslik irodasizlikni bildiradi. "Iroda-bu kishining o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishida qiyinshiliklarni yengib o'tishga qaratilgan faoliyat va xulq atvorni

ongli ravishda tashkil qilish va o’zini boshqarish” Buyuk bobomizning " Temur Tuzuklari" asari ham bugungi yoshlarimizga jasoratda, davlat boshqarishida , nafaqat davlat boshqaruvida balki , oila boshqaruvida ham òrnak sifatida namuna bo’la oladi . Birinshi prezidentimiz I.A. Karimov ham o’z nutqida " Temur tuzuklari" asarini shunday deydi:" Men davlatni boshqarishimda ahamiyat katta bòlgan asar, bu asarni òzini yetuk shaxs sifatida shakllantirmoqashi bòlgan shaxslarga va umuman barsha yoshlarga o’qishni tavsiya qilaman" deb aytgan .

Bugungi kunda ham Amir Temurga òxshash yetuk salohiyatli yoshlarimiz yetishib shiqmoqda, bunday yoshlarni yetishib shiqishida onalarining ham o’rni katta.

Buyuk bobokalonlarimizning shaxsiyatiga e’tibor mustaqillik yillarida juda ham kushaygan. Islom Karimov tashabbusi va rahnamoligida Toshkent, Samarqand, Shahrisabz shaharlarga uning haykallari o’rnatildi. 1995- yilda Xalqaro Amir Temur jamgarmasi, 1996- yilda Amir Temur ordeni joriy qilindi. Amir Temur ordeniga mard, jasur yurt òg’lonlarimiz sazovor bòlishmoqda.

Amaldagi prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan " Temurbeklar maktabi" tashkil etildi. Munosib bòlgan vatanparvar shashti jo’sh urgan yurt yurt o’g’lonlarimiz "Temurbeklar maktabida " o’qib, vatani qo’riqlab yurt ishonshini oqlab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar :

- 1 .Marsel Brion “ Men kim Sohibqiron “ Yangi asr avlodi 2014-yil
2. 7-sinf O`zbekiston tarixi . “Sharq “ nashriyoti – manba aksiyadorlik jamiyati kompaniyasi bosh tahririyati Toshkent- 2017
- 3 . Lyusen Keren “Amir Temur saltanati “ Toshkent .” Ma’naviyat “ 1999
- 4 . Islom Abdug’aniyevish Karimov “ Yuksak ma’naviyat – yengilmas kush “ Toshkent . “Ma’naviyat “ 2008
5. P. I . Ivanov “Umumiy psixologiya “ O`qituvshi “ nashriyoti 1967 .
6. . O`Gilxontolibjonovna, V. (2023). Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirini tadqiq etishning metodik jihatlari. *Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan)*, (11 (132)), 15-22.

OLIIY TA’LIM MUASSASALARIDA ECTS KREDIT-MODUL TIZIMI TAMOYILLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Tayanch doktorant
Ismoilov Usmonjon Baxramjon o’g’li

Annotatsiya: ECTS kredit - modul tizimi muayyan tamoyillari. Talabaga yo’naltirgan ta’limni tashkil etish (student-centered education). Ta’limda shaffoflikka erishish (transparent education). Ta’limda moslashuvchanlikni kuchaytirishi (improving flexibility). Talabalar mobilligini kuchaytirish (improving student mobility).

Kalit so’zlar: ECTS kredit, shaffoflik, moslashuvchanlik, mobillik, ta’lim, baholash, tizim, kredit-modul, dars, o’qituvchi, talaba.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentning 2019 yil 8 oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”ga ko’ra mamlakatdagi OTMlarning 85 foizi 2030 yilgacha bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o’tishi rejalashtirilgan. Bu yaqin yillar davomida mamlakatdagi deyarli barcha OTMlar kredit-modul tizimida faoliyat yurita boshlashidan darak beradi.

Ma’lumki, hayotda ko’p narsalarning o’lchov birligi mavjud. Masalan, vaqt o’lchov birligi – sekund, uzunlik o’lchovi – metr, og’irlik– kilo, suyuqlik – litr, elektr kuchlanish o’lchovi – amper. Shunda bir savol tug’iladi: ta’limning, xususan oliy ta’limning ham o’lchov birligi bormi? Aytishingiz mumkin, ha oliy ta’limning o’lchov birliklari bu bakalavr, magistratura va doktorantura deb. Lekin bular ta’limning o’lchov birliklari emas balki uning bosqichlari hisoblanadi. Afsuski, hozirda mamlakatimizda oliy ta’limning talabalar progressini, ularning mutahasis sifatida shakllanishini muntazam ravishda baholab boruvchi hamma uchun tushunarli bo’lgan o’lchov birligi mavjud emas.

ECTS kredit - modul tizimi muayyan tamoyillar asosiga qurilgan. Ular quyidagilar:

- 1) Talabaga yo’naltirgan ta’limni tashkil etish (student-centered education);
- 2) Ta’limda shaffoflikka erishish (transparent education);
- 3) Ta’limda moslashuvchanlikni kuchaytirishi (improving flexibility);
- 4) Talabalar mobilligini kuchaytirish (improving student mobility).

Quyida har bir tamoyil tafsilotlariga qisqacha to’htalib o’tamiz.

a) Talabaga yo’naltirilgan ta’limni tashkil etish

Ta’lim tizimlarini odatda ikki toifaga bo’lish mumkin: o’qituvchiga yo’naltirilgan va talabaga yo’naltirilgan ta’lim. Ularni oddiy qilib quyidagicha tasvirlash mumkin:

O’qituvchiga yo’naltirilgan ta’lim tizimida ta’limga, o’quv dasturlariga, dars jarayonlariga qat’iy ravishda OTM, uni nazorat qiluvchi tashkilot va o’qituvchi hohishi nuqtai nazaridan yondashiladi. Bunda talabalar nimani, qancha, qanday usulda o’rganishi kerakligi masalalarini belgilashda mehnat bozori vakillari va talabalarning ehtiyojlar, fikrlari ko’p ham e’tiborga olinmaydi. Ta’lim jarayonini boshqarish va tashkil etish ancha markazlashgan tarzda amalga oshiriladi.

Bunda yana o’qituvchiga bilimning yagona manbai sifatida qaraladi. Talabalar asosan nofaol tinglovchi sifatida shakllanadi, chunki ta’lim jarayonlari ularni faollikka undamaydi (darslar asosan ma’ruza shaklida tashkil etiladi). Bunday ta’lim tizimida talabalarda mustaqil

fikrlash, o‘z fikrlarini ifoda etish, munozaraga kirishish, muammolarga tanqidiy yondashish, o‘zlari uchun o‘zlari qaror qabul qilish saloxiyatlari shakllanmaydi.

Talabaga yo‘naltirilgan ta’lim ECTS kredit – modul tiziming quyidagi qoidalarida o‘z aksini topgan:

- **Ta’lim olish vaqti tushunchasi talabaning darsda o‘tirgan vaqti bilan emas balki uning fan bo‘yicha o‘qish va o‘rganishga sarflagan umumiy vaqtdan kelib chiqib belgilanadi.** Bunda talabaning ta’limi o‘qituvchining “o‘rgatish” uchun sarflagan soatlaridan kelib chiqib emas balki talabaning “o‘rganish” uchun sarflagan soatlaridan kelib chiqib o‘lchanadi. YA’ni 1 kredit o‘zida 25-30 soat o‘qish yuklamasini aks ettirsa, u o‘z ichiga talabaning fanni o‘zlashtirish bo‘yicha u auditoriya va auditoriyadan tashqarida sarflagan umumiy vaqtini qamrab oladi.

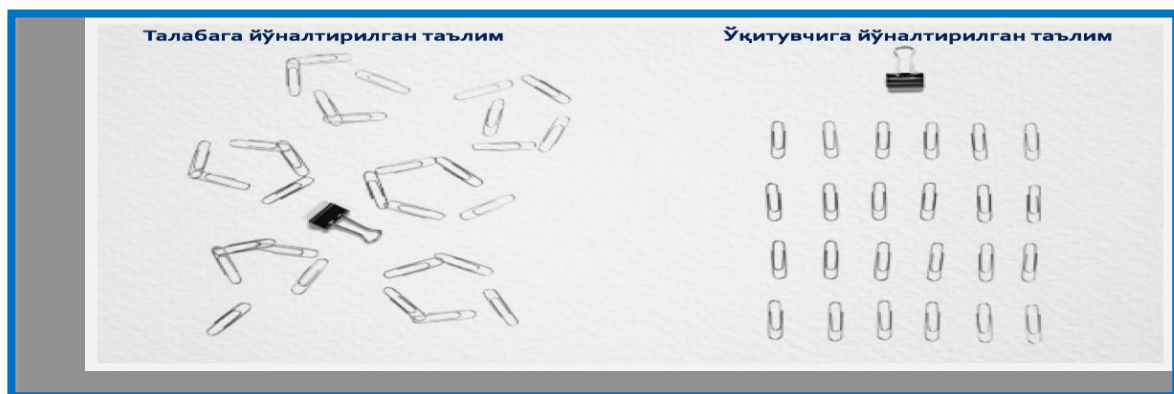
- **O‘quv dasturlari va o‘quv rejalari ta’limdan kutilayotgan aniq o‘qish natijalari asosida shakllantiriladi.** YA’ni OTM o‘quv dasturlarini va o‘quv rejalari yaratish jarayonida o‘z oldiga talaba mazkur o‘quv dasturi so‘ngida nimalarni bilishi, tushunishi va qila olishi kerak degan savollarni qo‘yadi va o‘quv dasturlarni shu savollarning javoblari asosida shakllantiradi. O‘qish jarayonlari ancha maqsadli tashkil etiladi. Bunda OTM faoliyatiga u talabalarga nimalar “o‘rgatilganligi” ga qarab emas, balki talabalar undan nimalarni “o‘rganganligi” ga qarab baholanadi. Bunda yana OTMlarning vazifasi talabalarga nafaqat bilim berish, balki ularda ko‘nikma va mahoratlar shakllantirish ham ekanligi belgilgan.

b) Ta’limda shaffoflikka erishish

ECTS kredit – modul tizimi talabalarining ta’lim jarayonlariga taaluqli bo‘lgan barcha ma’lumotlarni talabalarga oldindan, tushunarli, to‘liq va shaffof tarza etkazishni talab qiladi. Bunda OTM talabalarga ular butun o‘qishlari davomida qaysi fanlarni o‘zlashtirishlari zarur yoki mumkinligi, ulardan kutilayotgan o‘qish natijalari, talabalar qanday usul va me’zonlar asosida imtihon qilinishlari haqida oldindan to‘liq va shaffof tarzda ma’lumot berishi kerak bo‘ladi. OTMlar sonining ko‘payishi, o‘quv dasturlariga tanlov fanlarini kirib kelishi ham ta’limda shaffoflikka bo‘lgan ehtiyojni yanada kuchaytiradi. ECTS kredit – modul tizimida ta’lim shaffofligi ta’minlash quyidagi qoidalarda o‘z aksini topadi:

- **O‘quv dasturidagi har bir fanni ma’lum miqdordagi kreditlarda aks ettiriladi.** YA’ni har bir kredit o‘rtacha 25-30 soat o‘qish yuklamasini anglatishini hisobga olinsa, talaba muayyan fanga taqsimlangan kreditlar miqdoriga qarab, ushbu fanning o‘qish yuklamasi haqida dastlabki ma’lumotga ega bo‘ladi.

- **O‘quv dasturidagi har bir fan muayyan ma’lumotlarni o‘zida aks ettirgan holda kodlanadi.** O‘quv dasturida har bir fan uning darajasi, boshqa fanlar bilan aloqadorligi, tanlov yoki majburiy fan ekanligi va shu kabi ma’lumotlarni o‘zida aks ettirgan

holda kodlanadi va bu kodlar mazmuni haqida talabalarga tushuntiriladi.

• **O’qituvchilar tomonidan o’z fanlari bo’yicha fan dasturlarini tayyorlanishi va talabalarga taqdim etilishi.** ECTS kredit – modul tizimida har bir o’qituvchi OTM o’quv dasturdagi u o’qitishi kerak bo’lgan har bir fani bo’yicha “fan dasturini” ishlab chiqadi va uni semestrning dastlabki haftasida talabalarga taqdim etadi.

c) Ta’limda moslashuvchanlikni kuchaytirishi

YUqorida ta’kidlaganimizdek, ECTS kredit – modul tizimi OTMlar o’zlarining o’quv dasturlarini ishlab chiqishda muayyan qoidalarga amal qilishni talab etadi. Bu degani o’quv dasturlari, o’quv rejalari OTM darajasida tayyorlanadi. Bu oliy ta’limni boshqarishning markazlashgan tizimiga qaraganda ancha samarali, rivojlangan davlatlarda keng tarqalgan usullaridan biridir. CHunki OTMlar individual tarzda zamon, mehnat bozori talablariga tezroq moslashish, ushbu ehtiyojlarga tezroq javob qaytarish imkoniyatiga ega bo’ladi.

d) Talabalar mobilligini kuchaytirish

ECTS kredit – modul tizimida faoliyat yuritadigan OTMlar ta’limni tashkil etish, uni hisobini yuritish bo’yicha standard tamoyillar asosida ishlaganligi, ta’lim jarayonlari shaffoflikka asoslanganligi tufayli talabalar bir OTMda qo’lga kiritgan kreditlari boshqa OTMda tan olinishi imkoniyati kengayadi. SHu tufayli ECTS kredit – modul tizimiga o’tgan va uning tamoyillariga (tom ma’noda) amal qilayotgan OTMlarning halqaro jozibadorligi oshadi. Ularning xorijiy OTMlar bilan hamkorlik qilish imkoniyatlari kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi”
2. European Commission ECTS Guide of 2004. Available at https://www.uc.pt/ge3s/pasta_docs/ects-users-guide170804.pdf
3. European Commission ECTS Guide of 2015. Available at https://ec.europa.eu/education/ects/users-guide/docs/ects-users-guide_en.pdf
4. Jessica Shedd (2003), "The History of the Student Credit Hour". New Directions for Higher Education.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”, 1-илоvasи, 9банди.

BUGUNGI KUNDA TALABALARDA MILLIY MAFKURANI SHAKLLANTIRISHDA TARIXIY KOMPONENTLARNING O’RNI VA ROLI

G’anijonova Dilafruz Noiljon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti o’qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada yoshlarga tarix fanini o’rganish borasidagi olib borilayotgan islohotlar, O’zbekiston Respublikasida yoshlarning tarixiy savodxonligini oshirish masalalariga ilmiy jihatdan to’xtalib o’tilgan, hamda xulosa va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: Tarix, O’zbekiston, tarixiy savodxonlik, mustaqillik

Bugun o’zining turli xil, rang-barang o’zgarishlari bilan, dunyo ahlini hayrat va tashvishga solib kelayotgan global muammolar, insoniyatni bir talay sinovlar girdobiga tashlamoqda. Dunyoning qaysi bir mintaqasida tabiiy ofatlar avj olib insoniyat ushbu ofatlarning og’ir azob va uqubatlarini tortib kelayotgan bo’lsa, ayrim mintaqalarida esa odam savdosi, ekstremizm va terrorizm, qurol savdosi, narkomaniya, ijtimoiy tengsizlik, gender muammolari avj olayotganligi dunyo hamjamiyatini chuqur o’yga solmoqda. Binobarin, xalqaro hamjamiyatni, xalqaro tashkilotlarni o’yga solib kelayotgan bunday zo’ravonliklarga qarshi kurashishda, ma’lum bir tashkilotlar yoki gegemon davlatlar emas, balki butun insoniyatni o’zi o’zining qadr-qimmatini, huquq va erkinligini ta’minlash uchun kurashishi kerak ekanligini ko’rsatmoqda.

Bu esa, biz oldimizga qo’ygan maqsad, xalqparvar davlat va adolatli fuqarolik jamiyatini qurish yo’lidagi islohotlarimizni amalga oshirishimizda bir talay qiyinchiliklarni tug’dirmoqda.

Mustaqillik yillarida O’zbekiston olimlarining samarali tadqiqotlari natijasida milliy tariximizning ilgari noma’lum bo’lgan sahifalari ochildi, tarixiy o’tmishimizning ko’p jihatlari kashf etildi. Natijada tarix fani – xalqqa jamiyatning ma’naviy taraqqiyotiga xizmat qilishdek azaliy vazifasini qayta tikladi. Milliy mafkura va ma’naviy-axloqiy barkamollikni shakllantirishda tarixiy komponentlarni o’rni beqiyos ekanligi o’z isbotini topdi. Tarix fanining ta’limiy va tarbiyaviy vazifasi ham aynan mana shu komponentlarni yoshlarda shakllantirishga xizmat qiladi. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ga, 2021-2025 – yillarga mo’ljallangan “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi”ga muvofiq ta’lim bosqichlarining uzluksizligi va izchilligini ta’minlash, ta’limning zamonaviy metodologiyasini yaratish xamda ular asosida bo’lajak tarix o’qituvchilarini kasbiy kompetentligini oshirishni taqozo etadi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga ko’ra 2017-2021- yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasi taraqqiyotning yangi bosqichini boshlab berdi. Unga ko’ra uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, shuningdek bu borada pedagog va mutaxassislarining malaka darajasini yuksaltirishga katta ahamiyat berilgan.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning “Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz” nomli asarida “Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og’ishmasdan, qat’iyat bilan davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko’taramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo’lib, dunyo miqyosidan o’z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo’sh kelmaydigan insonlar bo’lib kamol topishi, baxtli bo’lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”, — degan fikri bugungi kunda ta’lim tarbiyaga davlat siyosati darajasida e’tibor berilayotganidan dalolatdir. Binobarin, mamlakatimizning taraqqiy etishi, rivojlanishi, jahon hamjamiyatida tutgan o’rni, kelajagining kafolatlari bugungi kundagi yoshlarimizning qay darajada tarixiy bilimdonligi,

milliy ongining yuksakligi va tarixiy madaniyatiga bog‘liqdir. Shuningdek, Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevning “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz” asarida O‘zbekiston o‘qituvchi va murabbiylariga tabrigida, “... ayni paytida bugungi kunda oldimizda yanada muhim va dolzarb vazifalar turganini hammamiz yaxshi tushunamiz. Shu borada ilm-fan va ta’lim – tarbiya sohasining moddiy texnik bazasini yanada mustahkamlash, uning nafaqat davr bilan hamohang bo‘lishini, balki zamondan oldinda yurishini ta’minlash, pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashning ilg‘or usullaridan keng foydalanish, bu ishlarni xorijdagi nufuzli markazlar bilan hamkorlikda olib borish, sohaga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, o‘qituvchi va domlarning mashaqqatli va mas’uliyatli mehnatini har taraflama rag‘batlantirish bilan bog‘liq vazifalarni amalga oshirish, qisqa qilib aytganda, hayotimizga katta kuch bilan kirayotgan yangi avlodimizni kamol toptirish uchun davlatimiz tomonidan barcha imkoniyatlar safarbar etiladi”.

Tarixni o‘rgatish yoshlarga milliy g‘oyani singdirish va ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, hozirgi zamon taraqqiyotining asosiy tendensiyalari va ziddiyatlari mohiyatini to‘g‘ri tushunishga tayyorlashning muhim vositasidir. Ushbu masalani yanada takomillashtirish, nafaqat o‘zib kelayotgan yoshlarni, balki yurtimizdagi barcha fuqarolarning ham tarixiy qadriyatga ega bo‘lishini ta’minlovchi tizimni yaratish maqsadida 23-sentyabri 2020-yildagi O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risida qonuni qabul qilindi. Ushbu qonunni qabul qilishdan maqsad, avvalo yoshlar o‘rtasida tarixiy ta’lim va tarbiya tizimini yaxshilash, o‘quvchi yoshlarni yurtimiz tarixiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishlariga erishish, yoshlarimizning milliy qadriyatlari va madaniyatini oshirishdan iborat.

Shunday qilib, tarix fanini o‘qitish talabalar milliy ongini o‘stirish, ularni milliy g‘urur va iftixor, vatanparvarlik, insoniylik, yuksak ma’naviyat kabi oliyjanob an’analar ruhida tarbiyalashda bitmas-tuganmas imkoniyatlarga egadir. Demak, ta’lim va o‘qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida ta’lim muassasalarining sifati hamda samaradorligini oshirish bugungi kunning davlat siyosati darajasida turgan asosiy masalalardan biridir. Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishda mustaqil fikrlashga katta e’tibor berilishi – davlatning ustuvor vazifalaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari/ Nashrga tayyorlovchilar: M. Bekmurodov, Q. Quronboyev, L. Tangiyev. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. – B. 70-72.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. I jild. – Toshkent: O‘zbekiston, NMIU, 2017. – B.146.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent, O‘zbekiston, 2018. – B. 24-25.
4. Nematov, O. (2018). Historical and religious monument of muhammad sharif (Mevlanagrekushoh). Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 7(9), 448-452.
5. Odilov, B. A., & Karimov, N. R. (2020). Analysis of Targeted Research in 20-30 Years of the XX Century. PalArch’s Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology, 17(6), 8887-8893.
6. Дониёров, А. Х., & Каримов, Н. Р. (2018). " КИТАБ АЛ-ХИКМА" И" ХИКМА" В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ХАКИМА ТИРМИЗИ. In лучшая научная статья 2018 (pp. 48-52).
7. Karimov, N. R. (2019). SOME BRIEF INFORMATION ON AL-SIHAN ALSITTA. Theoretical & Applied Science, (5), 611-620.
8. Karimov, N. R. (2018). Some researches on Abu Isa Tirmidhi in European countries. International Journal of Current Research, 10(12), 76170-76173.

9. Mavlyanov, U. N. (2021). FAHRUDDIN ALI SAFI’S TEACHING ABOUT BEING. Bulletin of Gulistan State University, 2021(2), 61-67.
10. Davlatova, K., & Nematov, O. (2021). TRADITIONAL CLOTHES OF JIZZAKH PEOPLE. Theoretical & Applied Science, (5), 366-369.
11. Mavlyanov, U. (2022). ABOUT “THE ART ACADEMY OF BAYSUNKUR”. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2(06), 133-138.

O‘QUVCHILARNI TA’LIM JARAYONIGA JALB ETISH VA ULARNI IJTIMOIYLASHTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI O‘RNI VA AHAMIYATI

Axmadjonova Gulnoza Axatjon qizi
Kozimova Mavluda Azamjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabda tashkil etilgan ta’lim jarayonida o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etishda o‘quvchilar jamoasining o‘rni va ahamiyati, o‘quvchilarni ta’lim olish jarayonida jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish to‘g‘risidagi ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, o‘quv jarayonlari, ijtimoiylashish, pedagogic texnologiyalar, umum ta’lim muassasalari.

Ma’lumki, jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy-ma’naviy hayotning rivojlanishi murakkab jarayonlardan iborat. Albatta, bunday jarayon kishilarga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Bilim saviyasi yetarli bo‘lgan, e’tiqod - iymoni but bo‘lgan kishilar har qanday murakkabliklar boshqacha qilib aytganda, barcha qiyinchiliklarni bardosh bilan bartaraf etishga harakat qilsa, ba’zilar bunday xolatdan esankirab qoladilar. Natijada ijtimoiy hayotga loqaydlarcha munosabatda bo‘ladi, ba’zi birlar esa hayotning yengil tomonini tanlaydilar. Bunday kishilar o‘zlarining xuzur halovatlarini o‘ylaydilar. Buni bozor iqtisodiyoti sharoitidagi qiyinchiliklar yoki turli mafkuraviy g‘oyalar oqimi harakatidagi jarayonidan yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Bundan tashqari hozirgi vaqtda ijtimoiy hayotimizga, turmush tarzimizga yot bo‘lgan giyoxvandlik, fohishabozlik, qonunbuzarlik, turli aqidaparastlik kabi illatlarning ham suqulib kirib kelishi ayrim kishilar, ayniqsa yoshlar tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shunday ekan, salbiy og‘ishlar girdobiga kirgan shaxslar bilan tarbiyaviy ishlar ko‘lamini kuchaytirish, ta’sir ko‘rsatishning darajasini oshirishni taqozo etadi.

Ta’lim o‘quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularning bilish qobiliyatlarini o‘stirish, ularda amaliy ko‘nikma va malakalar, shuningdek, dunyoharashni shakllantirishga yo‘naltirilgan jarayondir. Ta’lim va ta’lim jarayoni (didaktik jarayon) sinonim tushunchalar emas. Jarayon bu yaxlit pedagogik hodisa, pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi sifatida ta’lim tizimining muayyan holatini o‘zgartirish hisoblanadi.

Ta’lim funksiyalari. “Funksiya” tushunchasi “ta’lim vazifalari” tushunchasiga yaqindir. Ta’lim funksiyasi ta’lim jarayoni mohiyatini ifoda etadi, vazifasi esa ta’limning komponentlaridan biri hisoblanadi. Didaktika ta’lim jarayonining quyidagi uchta funksiyasini ajratib ko‘rsatadi: ta’lim berish, rivojlantirish va tarbiyalash. Ta’lim berish funksiyasi ta’lim jarayonining o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Ta’lim natijasi sifatida bilimlarning to‘laligi, chuqurligi, tizimliliigi, anglanganligi, mustahkamligi va amaliy xususiyat kasb etishi muhimdir. Bu kabi holatlar ta’lim jarayonining metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilganligini ifodalaydi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarda ular tomonidan o‘zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida hosil qilingan amaliy ko‘nikma va malakalarning shakllanishi ham alohida ahamiyatga ega. Ko‘nikma – shaxsning muayyan harakat yoki faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati. Malaka deganda muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashgan shakli tushuniladi. Umumiy ko‘nikma va malakalarga og‘zaki va yozma nutqni bilish, axborot materiallaridan foydalana olish, o‘qish, manbalar bilan ishlash, referat yozish, mustaqil ishini tashkil etish kabilar kiradi. Pedagog o‘z faoliyatini talabalar faolligini oshirishga, ularning o‘quv – tarbiya ishlarini hal qilishga qaratadi, ya’ni guruh jamoasiga tayanib ish ko‘radi. Umuman olganda darsda va darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni demokratik usulda tashkil etish o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga, har bir ishda faol ishtirok etish hamda tashabbus ko‘rsatishga,

guruh jamoasi ishiga astoydil yondashishga o’rgatib, ta’lim – tarbiya ishining samaradorligini oshiradi. Ta’limni insonparvarlashtirish – bu insonga ta’lim berishda ularga nafaqat bilim berish, kasb – hunarni egallashni o’rgatish, balki yaxshilikni sevishtirish, insoniylik amaliyotini ham o’rgatish, ya’ni insoniylik sifatlarini namoyon etish qobiliyatlarini hosil qilishga ko’maklashish jarayonidir.

Demak, inson mohiyatidagi ezgulikni to’la namoyon eta olish uchun jamiyatda shart – sharoit va imkoniyat yaratishi muhimdir. Shu ma’noda ta’limning maqsadi ta’lim oluvchilarni insoniyatning eng ezgu sifatleri, madaniy – ma’rifiy meroslari bilan tanishtirishdir. Bunda ular faoliyat ko’rsatayotgan jamiyat tuzilmalari va qadriyatlari o’ta muhimdir. Binobarin insonda insoniylik sifatlarini shakllantirmoqchi bo’lgan jamiyat o’z – o’zini sog’lomlashtirish va umuminsoniy qadriyatlarga tayanib ish ko’rish kerak. Qadimgi donishmandlarning “O’z – o’zingni angla!” – degan o’lmas hikmati bizgacha yetib kelgan. Bu ajoyib durdona fikrdan qanchadan – qancha ma’no bor. Ayni paytda u barcha narsalarning o’lchovi va tabiati haqidagi fan kalitidir (ochqichidir). Demak, inson o’z – o’zini o’rganmasdan va anglamasdan turib insoniylasha olmaydi. O’z – o’zini anglash insonning o’zida insoniy sifatlarini barqarorlashtirishga yordam beradi. Ziyolilik ham, ijodkorlik ham insoniylik o’lchovi emas. Ammo insoniylashtirishni ham ijodiy, ham amaliy faoliyat tarzida qaramoq kerak. Ta’lim berish faoliyati shubhasiz, insonning ma’naviy hayoti bilan chambarchas bog’liqdir. U doimo aqliy va ongli faoliyatni taqozo etadi. Ta’limdagi barcha ishlar, eng avvalo, inson ongini rivojlantirishga yo’naltiriladi. Ammo bu boradagi faoliyatda izchil fikr yuritish, rejali ishlarni amalga oshirish, haqiqatni anglash asosidagina samarali natijalarga erishadi. Zero pedagogik jarayon doimiy fikrlash va ijod qilish jarayonidir. Demak, ta’limni insonparvarlashtirish muammosi ta’lim oluvchilar ongini, tafakkurini, eng muhimi ma’naviyatini shakllantirish va rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quronov M.Q. Qurboniyazova Z.Q. Ijtimoiy pedagogika. T.: 2003
2. Bogarova V.G. Sotsialnaya pedagogika. Moskva. 1994
3. Harchev A.G. Sotsialnoe vospitanie. Moskva, 1990 14. Qurboniyazova Z.Q. Ijtimoiy tarbiya muammolari. Halq ta’limi, 2003, 6-son

BO‘LG‘USI PEDAGOGLARDA KASBIY DEFORMATSIYA, PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKSIYASI

**Rasulov Husanboy Rasuljon o‘g‘li,
Alaydinova Malikaxon Ravshanbek qizi
ADPI Tabiiy fanlar fakulteti
Biologiya yo‘nalishi 2- bosqich talabalari**

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lg‘usi pedagoglarning kasbiy deformatsiyasi, psixodiagnostikasi va psixokorreksiya hamda bu jarayonlardagi turli psixologik buzilishlarning kelib chiqish sabablari, uni bartaraf etish omillari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lg‘usi pedagog, kasbiy deformatsiya, psixodiagnostika, psixokorreksiya, psixologik salomatlik, emotsiogen omillar, pedagogik kasb, pedagogik mahorat.

Ta’lim jarayonining asosiy markaziy omillaridan biri sifatida pedagog shaxsi shakllanishi muammosi hozirgi zamon psixologiya fanining dolzarb mavzularidan biridir. Zero ta’limning sifati va samarasi pedagogik jarayonda faoliyat yuritayotgan kadrlarning har tomonlama tayyorgarligiga va kasbiy deformatsiyasiga bog‘liqdir. Pedagog-tarbiyachi ishida tayyorgarlikni shakllantirish uning turli tarkibiy qismlari qarama-qarshi yo‘nalishlarga ega bo‘lishi bilan murakkablashadi. Demak, intellektuallik ham tayyorgarlikning tarkibiy qismidir, chunki u vazifalar va mas’uliyatlarni tushunadi, shuningdek faoliyatning asosiy tarkibiy qismi - o‘qitilayotgan mavzuni bilish va uning muammolarini tushunishdir. Hissiylik - hozirgi paytda kayfiyat, va hissiylik kommunikativ madaniyat sifatidir. Tayyorgarlikning ushbu ikki tarkibiy qismi o‘rtasida kelishmovchilik munosabatlari rivojlanishi mumkin. Binobarin, tarbiyachi kun davomida bir necha bor tayyorlik holatini shakllantirishi, uning barcha tarkibiy qismlarini uyg‘unlashtirishi kerak. Shunday qilib, pedagogning stressga chidamliligi kasbiy faoliyat samaradorligi va ishonchligini ta’minlashning eng muhim omilidir.

Deformatsiya tushunchasi, odatda, organizmga ta’sir etuvchi va unda muhim xarakter xususiyatini hosil qiluvchi o‘zgarish sifatida talqin qilinadi. Ko‘pgina tadqiqotchilar “Inson-Inson” tipidagi kasblarda kasbiy deformatsiyaning paydo bo‘lishi va shakllanishini ta’kidlaydilar. Insonning muayyan mehnat muhitiga moslashuvi uning kundalik muomalasida, mehnat faoliyatining aniq ko‘rsatkichlarida, mehnat samaradorligida, ijtimoiy axborot va uning amalda ro‘yobga chiqarilishida, faollikda namoyon bo‘ladi. Mehnatga moslashish birlamchi bo‘lishi (xodimning mehnat muhitiga kirishida) va ikkilamchi (kasbni almashtirgan va almashtirmagan holda ish o‘rnini almashtirishida yoki muhitning jiddiy ravishda o‘zgarishida) bo‘lishi mumkin. Kasbiy moslashuv - shaxsning kasbiy ko‘nikmalar va malakalarni muayyan darajada egallashida, unda ayrim kasbiy jihatdan zarur hislatlarning shakllanishida, xodimning o‘z kasbiga nisbatan barqaror ijobiy munosabatda bo‘lishining rivojlanishida ifodalanadi. Kasb sohasidagi ish bilan tanishuvida, kasb mahorati ko‘nikmalarini, funktsional vazifalarni sifatli bajarishida va mehnat sohasidagi ijodkorlikda namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy - psixologik moslashuv ta’lim muassasasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘zlashtirishda, unda qaror topga o‘zaro munosabatlar tizimiga kirishda, uning a’zolari bilano‘zaro ijobiy hamjihat bo‘lishda o‘z ifodasini topadi. Ijtimoiy - tashkiliy moslashuv - ta’lim muassasasining tashkiliy tuzilishi, boshqaruv tizimi va ishlab chiqarish jarayoniga, hizmat ko‘rsatish tizimini, mehnat va dam olish rejimini o‘zlashtirishni bildiradi. Psixodiagnostika psixologik diagnoz qo‘yish haqidagi fandir. Bunda diagnoz ko‘rsatkich va tavsifnom alarni birgalikda tahlil qilish asosida sinaluvchining holati va xususiyatlari haqidagi xulosalardan iborat. Psixologik diagnoz (diagnosis - grekcha, aniqlash, bilish degan tna’noni anglatadi) shaxs individual - psixologik xususiyatlarining hozirgi

holatiga baho berish, rivojlanishini oldindan aytish (prognoz qilish) va psixodiagnostik tekshiruv vazifalaridan kelib chiqib, tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan psixolog faoliyatining so’nggi natijasidir. Pedagogik diagnostika mazmuniga qisqacha to’xtalib o’tamiz:

Didaktik diagnostika - pedagogik jarayonni takomillashtirish uchun xizmat qilishdir (o’quv jarayonining tashkiliy metodik tomonlaridan tashqari). Shaxslarning og’zaki va yozma javoblarini, javoblardagi tipik xatolarni, ularning sabablarini, o’quv faoliyatidagi salbiy o’zgarishlarni, shaxslarda o’quv mehnat malaka va ko’nikmalarning rivojlanganlik darajasini, ta’lim olishga nisbatan moyilliklari diagnostika qilinadi. Ijtimoiy-pedagogik diagnostika - shaxslarning pedagogik qarovsizligi, moslashganlik darajasi, tarbiyasi og’ir bolalarni diagnostika qilishda ijtimoiy omillarni hisobga oluvchi yo’nalishdir.

Psixodiagnostik faoliyat jarayonini metodikalar aprobatsiyasi, talablar yo’riqnomasini ishlab chiqish, tadqiqotlarni o’tkazishdagi qonun-qoidalarni yaratish, natijalar tahlilining usullarini shakllantirish hamda ma’lum metodlarning imkoniyat va cheklanishlarini muhokama qilish tashkil etadi. Diagnostik faoliyat o’z maqsadiga ko’ra tashhis (diagnoz) yo’nalishining turli ko’rinishlariga ega bo’ladi. Qo’yilgan tashhis o’rganilayotgan xususiyatlarni shakllantirishga yoki korreksion ishlarni tashkil etishga qaratilgan amaliy tavsiyalar bilan ifodalanadi. Shunday qilib, diagnostika yorqin namoyon bo’luvchi individual-psixologik, psixofiziologik xususiyatlar asosida olingan ma’lumotlarni taqqoslash bilan alohida kishi yoki ma’lum shaxslar guruhi borasida xulosa chiqarish demakdir. Bolalar bog’chasidagi bolalarning qobiliyat va layoqatlarini har tamonlama rivojlantirishga, ular shaxsini shakllantirishga qaratilgan. Psixodiagnostika psixologik diagnoz qo’yish haqidagi fandir. Bunda diagnoz ko’rsatkich va tavsifnomalarni birgalikda tahlil qilish asosida sinaluvchining holati va xususiyatlari haqidagi xulosalaridan iboratdir. Psixologik diagnoz (diagnosis - grekcha, aniqlash, bilish degan ma’noni anglatadi) - shaxs individual- psixologik xususiyatlarining hozirgi holatiga baho berish, rivojlanishini oldindan aytib berish (prognoz qilish) va psixodiagnostik tekshiruv vazifalaridan kelib chiqib, tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan psixolog faoliyatining so’nggi natijasidir. Psixodiagnostik tadqiqotlar amaliyotida psixologik diagnoz qo’yishning 3 bosqichi farqlanadi: Simptomatik diagnozda dasturi mavjud har qanday EHM bajarishi mumkin bo’lgan tadqiqotda olingan natijalar qayta ishlanadi. 2. Etnologik diagnozda (kelib chiqish sabablari) biror xususiyatning mavjudligini emas, balki uning vujudga kelish sabablari ham hisobga olinadi. 3. Tipologik diagnozda sinaluvchi shaxs tuzilishida olingan natijalarning ahamiyati va o’rni aniqlanadi. Psixodiagnostika psixologiyaning ilmiy va amaliy jabhalaridan tashqari uning boshqa sohalarida keng qamrovda qo’llaniladi. Diagnostik faoliyatning maqsadi o’qituvchiga pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va baholash mezonlarini belgilashga, muammolarni oson hal qilish yo’llarini aniqlashga, o’quvchilarning faoliyatini boshqarishga va o’zining kasbiy faoliyatini tuzatishga, pedagogik o’zaro ta’sir samaradorligini baholashga imkon beruvchi yaxlit axborotni aniqlashdan iborat. Tuzatish va psixologik diagnostika birligi printsiplari psixologik amaliyotning alohida turi sifatida psixologik F.V.Dubrovin, D.B.Elkonin va boshqalarning asarlarida batafsil ko’rilgan bu tamoyil barcha korreksiya faoliyatining asosi sifatida tan olingan, chunki tuzatish faoliyatining samaradorligi 90% ilgari amalga oshirilgan psixologik diagnostika jarayonining chuqurligi va jiddiyligiga bog’liq. Belgilangan tamoyil ikki yo’nalishda amalga oshiriladi. Avvalo, axloq tuzatish ishlarini amalga oshirishdan oldin, o’ziga xos psixologik diagnostika tadqiqotlarini o’tkazish kerak, buning asosida birlamchi xulosa chiqariladi va korreksion-rivojlanish ishining maqsad va vazifalari aniqlanadi. Samarali tuzatish ishlarini faqat batafsil psixologik o’rganish asosida qurish mumkin. Shunday qilib, korreksiya samaradorligi dinamikasini nazorat qilish, o’z navbatida, tuzatish ishlari jarayonida ishtirok etuvchi psixologga kerakli ma’lumotlarni va o’z-o’ziga ishonishni ta’minlaydigan diagnostika tartib-qoidalarini amalga oshirishni talab qiladi. Ijtimoiy

amaliyotning turli sohalari va psixologlar tayyorlash jarayonini psixokorreksiya ishlarisiz amalga oshirish mumkin emas. Shu sababli, bu ukuv kullanni tayyorlash zarurati paydo bo’ldi. Ushbu qo’llanmada psixokorreksiyaning asosiy nazariy va amaliy masalalari tizimli ravishda tavsiflanadi.

O’quv jarayonida kasbiy deformatsiyadan foydalanishdan asosiy maqsad psixologik yordam turini o’rganayotgan shaxslarning o’z xohish-istaklariga ko’ra o’z kasbiy mahoratini oshirishga qaratilgan ushbu psixologik yordamning har tomonlama tasavvurini va nazariy-uslubiy bazasini shakllantirishdan iborat. Amaliy psixolog o’zining kasbiy salohiyatini to’liq ro’yobga chiqarishi uchun u o’zining shaxsiy resurslarini to’ldirishi, psixokorreksiya ishlari bo’yicha qarashlarini chuqurlashtirishi va kengaytira olishi kerak. Psixologlar, ijtimoiy ishchilar va barcha psixologik yordamchilarga taklif qilinadigan ushbu tadqiqot turli amaliy vazifalarni hal qilishga yordam beradigan psixokorreksiya asoslari bo’yicha bilim berishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot ushbu talabalarga psixokorreksiyaning asosiy nazariy va uslubiy tamoyillarini o’zlashtirishga imkon beradi.

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, bo’lajak pedagogda dastavval ilmiy va tajribaviy mahorat bo’lishi kerak. Chunki o’quvchilar bilan ishlash jarayonida turli xil holatlarga duj kelib qolishi ko’zda tutiladi. Kasbiy deformatsiyasi, psixodiagnostikasi va hamda psixokorreksiya jarayonlarida mukammal darajada tajribaviy holatga ega bo’lishi kerak deb o’ylayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.P.Anikееv Jamoada ruhiy muhit.- T.: “O’qituvchi”, 1993 y.
2. SH.A.Do’stmuhammedova “ O’qituvchilarning o’quv faoliyatlarini boshqarish psixologiyasi”- T. , 2000 y.
3. Z.T.Nishanova Psixologik xizmat.- T.:, 2015 y.
4. Boynazarovna, A.S. Innovatsion faoliyat va axborotlar bilan ishlashga ijtimoiy-madaniy adaptatsiya hosil qilish muammosining psixologik asoslari. “Ta’lim fidoyilari”, (2022), 21, 73-77.
5. <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/psixologiya-1/psixolog-konsultantning-shaxs-xususiyalari-va-kasbiy-deformatsiyasi>

BO‘LAJAK TARBIIYA FANI O‘QITUVCHILARIDA KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI ULARNI ZAMONAVIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH

Yoqubaliyeva Dilafro‘z
Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
Norqobilov Diyorbek
Pedagogika fakulteti Pedagogika
yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining kreativlik sifatlarini rivojlantirishning bir qancha usullari hamda uning qulay taraflari va hozirgi talaba yoshlarni ertangi pedagogik faoliyatga tayyorlashning eng tezkor usullar va metodlari haqida, shu bilan birga talabalarda kreativlikni rivojlantirish yo‘llari, ularni pedagogik faoliyatga tayyorlashda zamonaviy texnologiyalar va kreativlikni muvofiqlashtirishgan holda dars o‘tish yo‘llarini izlab topish bo‘yicha ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kreativlik, ijodkorlik, kreativ shaxs, ijodkor shaxs, ijod, kreativ qobiliyat, ijodiy qobiliyat, metod, pedagogik texnologiyalar, metodlar.

Hozirgi kunga kelib dars berish jarayonida ko‘plab o‘qituvchilar zamonaviy dars berish jarayonini o‘rganishlari qiyin bo‘lmoqda. Ular dars berish vaqtida eskicha oddiy dars jarayonidan foydalanishmoqda. Biz hozir bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini ertangi pedagogik faoliyatga tayyorlashda zamon bilan hamnafas bo‘lgan holda ularni zamonaviy texnologiyalar bilan qurollantirish, kreativlik sharoitlarni yaratishimiz va ularga ta’lim berishning zamonaviy usullarini ishlab chiqishimiz kerak. o‘

Biz birinchi navbatda bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarida kreativlikni rivojlantirishimiz kerak. Buning uchun biz “kreativlik” tushunchasi nima ekanligini, uni qanday hollarda qo‘llanilishi va qanday amalga oshirish kerakligini o‘rgatishimiz va o‘rganishimiz kerak. Chunki pedagoglarda kreativlik sifatlarining bo‘lmasligi ularning ta’lim jarayonida talabalarni qancha g‘oya va qiziqarli ma’lumotlarga ega bo‘lmasin ularni qo‘llashi yoki ifodalay olishida anchagina qiyinchilik tug‘dirishi mumkin.

Kreativlik (lot, ing. “create”- yaratish, “creative”- yaratuvchi, ijodkor) - shaxsning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishi va ularni amaliyotda sinashda yangi yo‘llarni tarkib toptirish qobiliyati.

Demak, kreativlik bu yangidan yangi g‘oyalarni yaratishdir. Bu g‘oyalarni yaratishda faollik, tezkor fikrlash, o‘ziga xoslik (originallik) va takomillashganlik kabi asosiy xususiyatlarga ega bo‘lish kerak. Bunda har bir o‘quvchi kreativlik tushunchasini anglay olishi kerak. Ular o‘z kreativligini tashkil qilgan bir ishiga, qilgan mashg‘ulotlari va vazifalariga ijodiy yondashuvda aks ettirishadi. Demak har bir bo‘lajak pedagog o‘zida kreativlikni shakllantirish kerak. Bu esa pedagogik kreativlikni keltirib chiqaradi.

Pedagogik kreativlik. 1–pedagogning an’anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta’lim-tarbiya jarayonini samaradorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi yangi g‘oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muaommolarni ijobiy hal qilishga bo‘lgan tayyorgarligini tavsiflovchi qobiliyatidir.

Demak, biz bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarida kreativlik sifatlarini oshirish yo‘llarni amalga oshirishimiz kerak. Kreativlik sifatlarini oshirish bo‘yicha pedagoglar ancha bosh qotirshiyapti. Patti Drepau shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirishning to‘rtta yo‘lini ko‘rsatadi:

Asosiy to’rtta yo’li :

- 1) kreativ fikrlash ko’nikmasini shakllantirish
- 2) Kreativ faoliyat jarayonlarini tashkil etish
- 3) Amaliy kreativ harakat ko’nikmalarini rivojlantirish
- 4) Kreativ mahsulot (ishlanma)lardan foydalanish

Bu yo’llarini mohiyatini tushinib olishimiz kerak.

1-yo’l: Kreativ fikrlash ko’nikmasini shakllantirish. Bunda o’quvchilarga ularni fikrlashga undovchi savollar va muammoli savollarda undagi savolni mantiqiga qaraladi. Agar mantiqiy savol beradigan bo’lsak uni mantiqiy murakkabligiga alohida e’tibor berishimiz kerak. O’quvchilar qanchalik murakkab savol bersak shunchalik ko’proq javob izlay boshlaydilar. Ko’nikmalari esa qancha murakkab savollarni yechgan sayin ko’payaveradi.

2-yo’l: Kreativ faoliyat jarayonlarni tashkil etish. Mazkur yo’l talabalarni muammoni yechish va innovatsion g’oyalarni ilgari surish jarayonida kreativ, ijodiy fikrlashga urg’u beradi. Bu jarayonlarda kreativ metod va usullar foal qo’llanmasada, bunda kreativ fikrlash yuz beradi. Bunda berilgan masala bo’yicha ko’p tomonlama fikrlash va mushohada yuritishlar ro’y beradi. Demak, bu yo’l o’quvchilarni muammo bo’yicha ko’p taraflama o’ylashga, ko’proq faoliyat olib borishga undaydi.

3-yo’l: Amaliy kreativ fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish. Ushbu yo’lda kreativ fikrlash ko’nikmalarini shakllantirish uchun ko’rsatmali, obrazli metodlar va usullardan foydalanadi. Bu o’rinda ular savollardan foydalansa talabalarda interfaollik va kirishimlikni rivojlantirmaydilar. Patti Drepau o’z asarida talaba yoshlarda interfaollik va kreativ fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishda samarali bo’lgan yo’l va metodlarni keltirib o’tadi:

- Veb saytlar bilan ishlash;
- Vizuallashtirish;
- Barcha nuqtai nazarlarni inobatga olish;
- Muhim g’oyalarni turli vaziyatlarda va o’rinli qo’llash ;
- “aqliy hujum”;
- “keys stadi ”kabi metodlarni aytib o’tib ketgan.

Bunda ko’proq ko’rsatmali va qiziqarli bo’lgan metodlardan foydalanish ancha foydaliroq bo’ladi

4-yo’l: kreativ mahsulot (ishlanma)lardan foydalanish. Ushbu yo’lda o’quvchilar ko’proq vositalardan va texnologiyalardan foydalanishlari nazarda tutilgan. Barcha mavzu va taqdimot ishlarini iloji boricha slayd yoki boshqa shakllarda tayyorlash. Barcha q’ollanmalardan foydalanish yoki bundan ham ko’proq vositalardan foydalanish kerak. Agar har bir dars va mashg’ulotlarni kerakli barcha vositalar bilan amalga oshirsalar o’quvchilarda qiziqishlar uyg’otadi. Bu esa darsni samarali o’tishni ta’minlaydi.

Bu yo’llar orqali talabalar ertangi pedagogik faoliyatda kreativlikni judayam yaxshi darajada foydalanadilar. Ular qanchalik dars mashg’ulotlarini kreativlik asosida tashkil etsalar shunchalik ijobiy natija vujudga keladi. Bunda esa kreativlik bilan zamonaviy pedagogik texnologiyalardan ham foydalanish maqsadga muvofiqdir. Hozirgi zamonaviy texnologiyalar, metod va interfaol usullardan foydalanish hozirgi zamonaviy pedagogik faoliyatga mos ravishda amalga oshirilmoqda. Buning uchun albatta talabalarda kreativlik bilan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni uzviy bog’lagan xolda rivojlantirishimiz kerak. Bo’lajak tarbiya fani o’qituvchilarida kreativlikni shakllantirishni bir qancha uslublari mavjud. Bular:

- Qiziqarli;
- Murakkab vazifalar yuklash;
- Aniq maqsad va vaqt bilan ta’minlash;
- Suhbatlar orqali rag’batlantirish;

- Konstruktiv sharhlar bilan ta’minlash;
- Yangi ko’rsatmalar bilan tanishtirib borish;

Bu jarayonlarda bo’lajak tarbiya fani o’qituvchilariga aniq bir maqsad va vaqt belgilagan holda murakkab vazifalar yuklansa ularni shunchalik aniq tartib orqali vazifalarni bajarishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadilar. Ular bu orqali o’z mas’uliyatini his qilgan holda o’zlarini ushbu vazifa va topshiriqlarga jiddiy tarzda yondashadilar. Ularni qilgan ishlarini suhbatlar bilan rag’batlantirish va konstruktiv sharhlar bilan xulosalarni berishimiz kerak. Bo’lajak tarbiya fani o’qituvchilarida o’z xato va kamchiliklarini ushbu uslub orqali bilib oladilar va ularni to’g’irlashga harakat qiladilar. Biz bu ishlari uchun xulosalarni ijobiy tarzda berishimiz o’z xatolari ustida ko’proq ishlarini ularga yetkazishimiz kerak, shu bilan birga yangi ko’rsatmalar berishimiz kerak bo’ladi. Bundan so’ng biz talabalarga:

- Bezovtalik va qo’rquv hissidan halos bo’lishiga yordam berishimiz ;
- Kreativ fikrlash ko’nikmalarini boshqa ko’nikmalar bilan birgalikda rivojlantirishga yordam berish
- Ularni bu yo’lda qutqarib qolishimiz emas balki, yo’l yo’riqlar orqali ularni qo’llab-quvvatlashimiz kerak;

Talabalar bu holatda :

- O’zlarida kreativlikning boshqa turlarini ham rivojlantira olishlari ;
- Guruhda ishlay olishlari ;
- Hissiy jihatdan erkin va ijobiy fikrlarga ega bo’lishlari uchun poydevor bo’ladigan muhitni yaratishlari kerak.

Shuningdek, bo’lajak tarbiya fani o’qituvchilarida kreativ fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishda o’qituvchilarni o’rni ham juda katta. Har bir o’qituvchi auditoriyada talabalar uchun kreativlik muhitini yaratib berishlari kerak. Bu muhit shunday yaratilishi kerakki unda talabalar o’zlarini erkin seza olishlari, o’z fikrlarini mustaqil bayon eta olishlari, o’z g’oyalari bilan bo’lisha olishlari kerak. Ushbu muhitda o’qituvchi-talaba munosabatlari muhim o’rinni egallaydi. Bo’lajak tarbiya fani o’qituvchilar o’z faoliyatini amalga oshiryaptilarmi o’qituvchi ularni zimdan kuzatgan holda ularga savollar bilan murojaat qilishi ularni ma’lumotlari haqida tushunchalar olib turishi kerak.

Biz esa zamonaviy texnologik vositalar yordamida ularni qiziqishlarini uyg’otishimiz, kreativlik asosida esa ulardan mohirona foydalanib, pedagogik faoliyatni samarali tarzda amalga oshirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.Usmonboyeva, A.To’rayev. Kreativ pedagogika asoslar. T.: 2016
2. To’xtaxodjayeva M., Nishonova S. “pedagogika” 1-qism Toshkent,
3. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. T.: Sano-standart,2010.
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 –yil 8-oktyabr “O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida ” gi PF-5847-son Farmoni
5. Karimova Barno Ergashevna “Kreativ pedagogika”

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELLEKT VOSITASIDA TA’LIM MUHITINI RIVOJLANISHI

Muhammadamin Fozilov Qudratjon o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayonidagi o‘rni va bu boradagi jaxon tajribasi qolaversa AI vositasida ta’lim jarayonini samarali tashkil etish borasida amaliy tajribalar o‘rin olgan. Ta’lim jarayoniga ushbu texnologiyalarni jalb etish uchun bir qancha maslahatlar ham mavjud.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, robototexnika, AI ta’lim, AI savodxonlik, ta’lim, raqamli ta’lim.

Ta’lim islohoti bugungi kunda har qanday mamlakat rivojining eng muhim va shu bilan birgalikda eng dolzarb masalalaridan birdir. Bu masala har qanday davrni eng muhim masalasi sifatida qaralgan. Ayniqsa XXI asrda bu masala yana ham yuqori darajaga yetdi. Raqamli texnologiyalar bizga bu masalani hal etishda juda ham bir saviyali o‘rinli yechimlarni tuhfa eta oladi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalarida faol qo‘llanilmoqda. iqtisodiyot, bank, xizmat sektori shuningdek ta’lim jarayonini ham tez sur‘atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatda yashayotgan barcha fuqarolar, jumladan yosh bolalardan tortib nafaqaxo‘rlarning ham ongida raqamli texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha muammolarni hal qilish mumkin degan fikrni shakllantirmoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining robotlashtirilishi, masalan bank sektorida, robotlar va ishchilar o‘rtasidagi raqobat masalasi ham ko‘tarilmoqda. Raqamlardan foydalanishga asoslangan hamda joriy etilgan texnologiyalarning so‘zsiz foydasi bilan axloqiy, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, robotlar va tashkilotlar xodimlari o‘rtasidagi raqobatning huquqiy jihatlar bilan bog‘liq masalalar tobora ko‘proq e’tiborga olinmoqda. Shu jihatdan, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalariga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko‘p mablag‘ va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo‘lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda kech bo‘ladi”

Ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni jalb etish avvalo oliy ta’lim muassasalarida va qolaversa barcha turdagi ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonining eng muhim tomonlaridan biri bo‘lgan axborot resurs markazi tizimiga raqamli kutubxona faoliyatini keng yo‘lga qo‘yish va elektron darsliklarni ommaga va ta’limga keng ravishda foydalanishga topshirish kerak. Biz bu orqali kitob chop etishga ketadigan sarf xarajatlarni ham bir qanchaga kamaytirgan bo‘lamiz. [2]Qolaversa tadqiqotlarga ko‘ra OTMda raqamli ta’lim muhitini yaratish muammosini tadqiq qilish chog‘ida tanlangan masalani nazariy jihatdan o‘rganilish holatini tahlil qilish bilan birga uning pedagogik amaliyotda qanday vaziyatda ekanini aniqlashga ham e’tibor qaratildi. Bu boradagi harakatlar quyidagi natijalarni berdi: respondentlar “raqamli ta’lim” tushunchasini “onlayn ta’lim” (86 foiz), “kompyuter yordamida tashkil qilingan o‘qitish” (14 foiz) ekanini aytib o‘tgan bo‘lsalar-da, “raqamli ta’lim muhiti” atamasini “kompyuterlar bilan jihozlangan auditoriya” (85 foiz), “kompyuter va Internet asosidagi ta’lim” (15 foiz) deya talqin etgan. Talabalarning aksariyati raqamli ta’lim komponentlari sifatida kompyuter, Wi-Fi yoki modemni (73 foiz), shaxsiy kompyuter, planshet, Internet hamda Wi-Fini (19 foiz) tushunishlarini qayd etgan bo‘lsalar,

8 foizi javob bermagan. Respondentlar uchinchi savolni avvalgi savolning mantiqiy davomi sifatida qabul qilgan hamda ko’rsatilgan foizlar asosida OTMda raqamli ta’lim muhiti yaratilgan, deb o’z fikrlarini bildirib o’tishgan.

Bundan tashqari sun’iy intellekt ham bugungi kunda jadallashib rivojlanmoqda va buni bir qancha davlatlar buni qabul qilib o’zining bir qancha soxalariga xususan ta’lim jarayoniga ham jalb etishgan. Misol tariqasida Yaponiyada bir qancha maktablarda robotlar o’qituvchilar o’rnini egallab dars mashg’ulotlarini o’tib kelmoqda o’quvchilar esa o’zlari istagan ta’lim mavzusi bo’yicha qiziqtirgan savollariga javob olishmoqda. Shu o’rinda Stanford universiteti professori Endryu Ng sun’iy intellektni bu asrning yangi elektr energiyasi deb ta’kidlaganini [3] aytib o’tish lozim. Xavfsizlik va rivojlanayotgan texnologiyalar markazi (Center for Security and Emerging Technology) tomonidan nashr etilgan Xitoy va Qo’shma Shtatlarda SI ta’limi qiyosiy baholash bo’yicha hisobotida quyidagilar e’tirof etiladi “Xitoy AI ta’limini yosh talabalar ta’limiga faol integratsiya qilmoqda. Bu sa’y-harakatlar, birinchi navbatda, boshlang’ich maktab darajasida Python kurslari va robototexnika, uchuvchisiz dronlar va 3D printer va boshqalarni o’z ichiga olgan laboratoriyalarga kirish bilan tavsiflanadi”.

Ushbu katalog talabalar, ota-onalar, o’qituvchilar va siyosatchilar kirishi mumkin bo’lgan 650 ga yaqin AQShning AI va sun’iy intellektga oid dasturlari ro’yxatini o’z ichiga oladi. Biz nafaqat o’quvchilar va o’qituvchilar uchun sun’iy intellekt bo’yicha ta’limni yanada qulayroq qilish, balki federal, shtat va mahalliy darajadagi ta’lim ma’murlari va siyosatchilarga AI ta’limidan umumiy foydalanish imkoniyatini oshirishga yordam beradigan vositani ishlab chiqish imkoniyatini ko’rdik. Har qanday foydalanuvchi uchun ma’lumotni qidirish mumkin bo’lishi uchun biz alohida dastur toifalarini yaratdik: maktabdan keyingi dasturlar, shogirdlik, muammolar, konferentsiyalar, o’quv dasturlari, stipendiyalar, xakatonlar, amaliyotlar, robototexnika, stipendiyalar va yozgi lagerlar. Foydalanuvchilar qidiruvni joylashuvi, dastur turi, xosting tashkiloti va maqsadli auditoriya bo’yicha qisqartirishi mumkin (qidiruv foydalanuvchi tanlagan dastlabki mezonlarga ko’ra mavjudlikdan kelib chiqqan holda avtomatik ravishda boshqa parametrlarni filtrlaydi). Ba’zi ro’yxatga olingan dasturlarda bir nechta takliflar bo’lishi mumkin; Bu sodir bo’lganda, biz dasturni belgilash uchun eng mashhur taklifni tanladik. Biz, shuningdek, STEM sohalarida kam ifodalangan yoki jamiyatga yo’naltirilgan bepul, maqsadli populyatsiyalar bo’lgan dasturlarni aniqlaymiz. Bundan kelib chiqib shuni ta’kidlash joizki mamlakatimizda bu tizimga erkinlik berish uchun eng avvalo axborot savodxonligi va xavfsizligini va AI savodxonlikni ta’lim jarayonining barcha turlari va bo’g’inlariga jalb etish orqali dastlabki eng muhim bo’lgan qadamni qo’ygan bo’lamiz.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlab o’tish kerakki, biz o’z yurtimizni rivojlanishiga xissa qo’shish jarayonida eng muhim bo’lgan insonlar ya’ni o’qituvchi va murabbiylarimizni har tomonlama savodxon bo’lishlari uchun zarur shart sharoitlar yaratib berilishi va mavjud imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz kerak. Ayniqsa yosh avlodni tarbiyalash va ularga ta’lim berish jarayonida raqamli texnologiyalar va AI texnologiyalridan maqsadli va unumli foydalanishimiz va shu orqali yuqorida ta’kidlanganidek yosh avlodda AI va raqamli savodxonlikka ham erishgan bo’lamiz. Bu esa o’z navbatida axborot xavfsizligi muammolariga yechim topishda o’rinli ishlardan biri bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo’llagan Murojaatnomasi.

2. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil 156 3/2020 (№ 00047) <http://iqtisodiyot.tsue.uz> <https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>.

3.Ng, A. (2017, January 25). Artificial intelligence is the new electricity. Speech presented at Stanford MSx Future Forum in California, Stanford. <https://www.youtube.com/watch?v=21EiKfQYZXc>

4.Xavfsizlik va rivojlanayotgan texnologiyalar markazi. <https://cset.georgetown.edu/publication/ai-education-catalog/>

GENRES IN FINE ARTS

Mambetkadirova Durdana
Student of the Nukus State Pedagogical Institute

Annotation: This study explores the multifaceted role of Uzbek fine arts in the context of global cultural exchange. Drawing upon a diverse range of literature and scholarly sources, including books, academic journals, and institutional websites, the research examines the significance of Uzbek fine arts in preserving cultural heritage, promoting cross-cultural understanding, and fostering artistic innovation on the global stage. The analysis encompasses various forms of Uzbek fine arts, including ceramics, textiles, miniature painting, and traditional architecture, highlighting their historical significance, artistic techniques, and contemporary relevance. Through case studies, examples, and empirical evidence, the study elucidates how Uzbek fine arts serve as vehicles for cultural diplomacy, economic development, and artistic collaboration, contributing to the enrichment of the global cultural landscape. The findings underscore the importance of recognizing and promoting Uzbek fine arts as valuable expressions of cultural identity, creativity, and human heritage in an increasingly interconnected world.

Key words: Uzbek fine arts, Cultural heritage preservation, Global cultural exchange, Cross-cultural understanding, Cultural diplomacy, Artistic innovation, Traditional crafts, Ceramics, Textiles, Miniature painting, Traditional architecture, Cultural representation, Economic development, Artistic collaboration, Intangible cultural heritage

Exploring genres in fine arts specific to Uzbekistan can be fascinating. While I can't provide specific articles, you can research this topic by examining the rich cultural heritage of Uzbekistan, which includes various art forms such as miniature painting, ceramics, textiles, and traditional architecture. You may find scholarly articles, books, or research papers that discuss the different genres within these art forms, their historical development, influences, and significance within Uzbek art and culture. Additionally, exploring contemporary art movements and trends in Uzbekistan can also shed light on the evolving landscape of genres in fine arts within the country.

Here's some more information on genres in fine arts in Uzbekistan:

1. Miniature Painting (Nakkashi): Uzbekistan has a rich tradition of miniature painting, which flourished during the Timurid and Shaybanid periods. Miniature paintings often depicted scenes from literature, history, and everyday life. These paintings are characterized by intricate details, vibrant colors, and delicate brushwork.

2. Ceramics: Uzbek ceramics are renowned for their intricate designs and vibrant colors. Different regions of Uzbekistan have their own distinct styles of ceramics, such as the colorful pottery of Rishtan and the blue-glazed ceramics of Gijduvan. Traditional motifs and patterns are often used to decorate ceramics, reflecting Uzbekistan's cultural heritage.

3. Textiles: Textile arts have long been an integral part of Uzbek culture. Embroidery, weaving, and ikat dyeing are among the most prominent textile traditions in Uzbekistan. Each region has its own unique techniques and designs, with motifs often inspired by nature, folklore, and religious symbolism.

4. Traditional Architecture: Uzbekistan is home to stunning examples of Islamic architecture, including mosques, madrasas, and mausoleums. The architecture reflects a blend of Persian, Islamic, and Central Asian influences, with intricate geometric patterns, arabesques, and tilework adorning the buildings.

5. Contemporary Art: In recent years, contemporary art has been gaining prominence in Uzbekistan, with artists exploring a wide range of themes and styles. From traditional

mediums like painting and sculpture to new media and installations, contemporary Uzbek artists are pushing boundaries and exploring their cultural identity in a globalized world.

By delving into these various genres, you can gain a deeper understanding of the rich artistic heritage of Uzbekistan and how it continues to evolve in the modern era.

Within Uzbek families, various types of fine arts play significant roles in both cultural traditions and everyday life. Here are some examples:

1. Embroidery (Suzani): Suzani embroidery is a cherished art form passed down through generations in Uzbek families. Women often create intricate designs on fabric, including bed linens, wall hangings, and clothing, using vibrant threads and traditional motifs.

2. Ceramics: Many Uzbek families have a tradition of creating pottery and ceramics for both practical and decorative purposes. Techniques such as hand-painting and glazing are used to adorn vessels with colorful patterns and motifs, adding beauty to the home.

3. Textiles (Ikat and Adras): The art of weaving and dyeing textiles, particularly using ikat and adras techniques, is deeply ingrained in Uzbek culture. Family members may engage in the process of dyeing threads, weaving fabrics, and creating garments with intricate patterns and designs.

4. Miniature Painting: While miniature painting is historically associated with professional artists, some families may have individuals who practice this art form as a hobby or as part of cultural preservation efforts. Family members may learn the techniques of miniature painting from elders or through formal training.

5. Calligraphy: Calligraphy holds special significance in Uzbek culture, particularly within Islamic traditions. Family members may learn the art of calligraphy as a form of spiritual practice or as a means of preserving cultural heritage. Calligraphic works may adorn walls, manuscripts, or decorative items within the home.

6. Music and Dance: While not traditionally categorized as fine arts, music and dance are integral parts of Uzbek family life and cultural expression. Families may engage in traditional music and dance performances during celebrations, weddings, and other social gatherings, passing down these art forms from one generation to the next.

These types of fine arts are not only expressions of creativity and skill but also serve to strengthen familial bonds, preserve cultural heritage, and instill a sense of identity and pride in Uzbek families.

Uzbek fine arts play several significant roles in the world, contributing to global cultural diversity, artistic heritage, and cross-cultural exchange. Here are some key roles they play:

1. Cultural Heritage Preservation: Uzbek fine arts, including traditional crafts such as ceramics, textiles, and miniature painting, serve as important markers of Uzbekistan's rich cultural heritage. By preserving and practicing these art forms, Uzbek artists and artisans contribute to the safeguarding of centuries-old traditions and techniques, ensuring that they are passed down to future generations.

2. Cultural Diplomacy: Uzbek fine arts serve as powerful tools for cultural diplomacy, fostering connections and understanding between Uzbekistan and the rest of the world. Through exhibitions, cultural exchanges, and collaborations with international artists and institutions, Uzbek artists showcase their creativity and talent on the global stage, promoting cross-cultural dialogue and appreciation.

3. Tourism and Economic Development: The vibrant arts and crafts of Uzbekistan, including its ceramics, textiles, and traditional architecture, attract tourists from around the world. This tourism contributes to economic development, supporting local artisans,

businesses, and cultural institutions. Additionally, the sale of handicrafts and artwork provides livelihoods for many Uzbek families, particularly in rural areas.

4. Artistic Innovation and Fusion: While rooted in tradition, Uzbek fine arts also embrace innovation and experimentation, reflecting contemporary artistic trends and global influences. Contemporary Uzbek artists draw inspiration from their cultural heritage while exploring new techniques, themes, and mediums. This fusion of tradition and modernity adds depth and diversity to the global art scene.

5. Education and Cultural Exchange: Uzbek fine arts provide valuable educational opportunities for artists, students, and enthusiasts worldwide. Through workshops, masterclasses, and educational programs, Uzbek artists share their knowledge and skills with aspiring artists from diverse backgrounds, fostering artistic development and cross-cultural learning.

6. Promotion of Peace and Understanding: Art has the power to transcend boundaries and promote empathy, understanding, and peace. Through their creativity and expression, Uzbek artists contribute to a global discourse on themes such as identity, heritage, and human experience, encouraging dialogue and mutual respect among people from different cultures and backgrounds.

Overall, Uzbek fine arts play a vital role in enriching the cultural tapestry of the world, celebrating diversity, fostering connections, and inspiring creativity and collaboration across borders.

Certainly! Here's some additional information on the role of Uzbek fine arts in the world:

7. Cross-Cultural Exchange: Uzbek fine arts serve as conduits for cross-cultural exchange, facilitating interactions between Uzbekistan and other countries. Through international exhibitions, artist residencies, and cultural festivals, Uzbek artists have the opportunity to showcase their work and engage with audiences from diverse cultural backgrounds. This exchange of ideas, perspectives, and artistic techniques enriches the global art community and fosters mutual understanding and appreciation.

8. Promotion of Intangible Cultural Heritage: Many Uzbek fine arts, such as traditional crafts and performing arts, are recognized as intangible cultural heritage by UNESCO. By actively promoting and preserving these cultural practices, Uzbekistan contributes to the safeguarding of humanity's shared cultural heritage. This recognition also raises awareness about the importance of preserving traditional knowledge and skills for future generations.

9. Artistic Revival and Revitalization: In recent years, there has been a renewed interest in traditional Uzbek fine arts, fueled by efforts to revitalize cultural heritage and promote national identity. Artisans and cultural organizations are working to revive traditional crafts, such as silk weaving, carpet making, and wood carving, ensuring that these skills are not lost to modernization. This revival contributes to a sense of pride and belonging among Uzbek communities and fosters a renewed appreciation for traditional art forms.

10. Global Representation: Uzbek fine arts serve as ambassadors for the country on the global stage, representing its unique cultural identity and artistic heritage. Through participation in international art fairs, biennials, and exhibitions, Uzbek artists showcase the country's creativity, innovation, and artistic excellence to audiences worldwide. This global representation helps to raise the profile of Uzbekistan's art scene and foster connections with the global art community.

11. Artistic Collaboration and Exchange: Uzbek fine arts promote collaboration and exchange between artists, institutions, and cultural organizations around the world. Through joint projects, artist residencies, and cultural partnerships, Uzbek artists have the opportunity

to collaborate with their counterparts from different countries, enriching their artistic practice and fostering cross-cultural dialogue and collaboration.

12. Inspiration for Global Creativity: The vibrant colors, intricate patterns, and rich cultural symbolism of Uzbek fine arts inspire artists, designers, and creatives around the world. Elements of Uzbek design and craftsmanship can be found in fashion, interior design, and visual arts, influencing global trends and contributing to a broader appreciation for Central Asian aesthetics and culture.

Through these various roles, Uzbek fine arts contribute to the global cultural landscape, promoting diversity, fostering connections, and enriching the human experience through creativity and expression.

List of used literature

1. Adambekov, A., & Babakulov, D. (2017). *Uzbek Ceramics: Traditions and Innovations.* Tashkent: Uzbekistan Today.
2. Babadjanov, B. (2003). *Uzbek Miniature Painting.* Tashkent: Sharq.
3. Bodrogligeti, A., & Salokhiddinova, D. (Eds.). (2019). *Central Asian Arts: Cultural Transformations and Interactions in the Age of Globalization.* Leiden: Brill.
4. Rahimov, B. (2015). *Art of Uzbekistan.* Tashkent: Creative Publishing House.
5. Sabirova, N., & Khalikova, N. (Eds.). (2018). *Uzbek Textile Art: Cultural Heritage.* Tashkent: O‘zbekiston Milliy Entsiklopediyasi.
6. State Museum of Arts of Uzbekistan. (n.d.). *Official Website.* Retrieved from <https://www.artmuseum.uz/en/>
7. UNESCO. (n.d.). *Intangible Cultural Heritage of Uzbekistan.* Retrieved from <https://ich.unesco.org/en/RL/representative-list-00849>

TALABALARNING KASBIY DEFORMATSIYASI VA PSIXODIAGNOSTIKASINING MOSLASHUVINING JIHATLARI.

Inomjonova Muhtasar Muhiddin qizi
Nabiyeva Dilzoda Abduvohid qizi
ADPI Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo‘nalishi
2-bosqich 202-guruh talabalari

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagoglarning kasbiy deformatsiyasi va bu jarayondagi turli psixologik buzilishlarning kelib chiqish sabablari, uni bartaraf etish kabi omillari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: pedagog, psixodiagnostika, psixoprofilaktik tadbirlar, psixokorreksiya, kasbiy deformatsiya, psixalogik salomatlik.

Kasbiy deformatsiya (mehnatga moslashish, ko‘nikish) - bu shaxsning yangi mehnat vaziyatini o‘zlashtirishining ijtimoiy jarayoni bo‘lib, unda shaxs va mehnat muhiti bir-biriga faol ta’sir ko‘rsatadi va moslashuvchi-moslashtiruvchi tizimlar hisoblanadi. Ya’ni birinchi tomondan shaxs muayyan mehnat jamoasining kasbiy va ijtimoiy-psixologik munosabatlari tizimiga faol kirishib ketadi, o‘zi uchun yangi bo‘lgan ijtimoiy vazifalarni, qadriyatlar va normalarni o‘zlashtirib oladi, o‘zining alohida tutgan yo‘lini tashkilot (mehnat jamoasi)ning maqsad va vazifalari bilan moslashtiradi, bu bilan o‘zining xulqini mazkur ta’lim muassasaning xizmat yo‘l-yo‘riqlariga bo‘ysundiradi. Ikkinchi tomondan shaxs o‘zida avvaldan qaror topgan muayyan maqsadlar, qadriyatli muomala yo‘nalishiga ega bo‘ladi, shularga muvofiq korxonaga bo‘lgan o‘z talablarini shakllantiradi. Shaxs va ta’lim muassasasi o‘z talablarini amalga oshira borib, o‘zaro bir-birlariga ta’sir ko‘rsatadilar, bir-birlariga moslashadilar, buning natijasida mehnatga moslashuv jarayoni amalga oshiriladi.

Deformatsiya tushunchasi, odatda, organizmga ta’sir etuvchi va unda muhim xarakter xususiyatini hosil qiluvchi o‘zgarish sifatida talqin qilinadi. Ko‘pgina tadqiqotchilar "Inson-Inson" tipidagi kasblarda kasbiy deformatsiyaning paydo bo‘lishi va shakllanishini ta’kidlaydilar. Insonning muayyan mehnat muhitiga moslashuvi uning kundalik muomalasida, mehnat faoliyatining aniq ko‘rsatkichlarida, mehnat samaradorligida, ijtimoiy axborot va uning amalda ro‘yobga chiqarilishida, faollikda namoyon bo‘ladi. Mehnatga moslashish birlamchi bo‘lishi (xodimning mehnat muhitiga kirishida) va ikkilamchi (kasbni almashtirgan va almashtirmagan holda ish o‘rnini almashtirishida yoki muhitning jiddiy ravishda o‘zgarishida) bo‘lishi mumkin. Ular murakkab tuzilishga ega bo‘lib, quyidagi moslashuvlardan iboratdir:

1. Kasbiy moslashuv - shaxsning kasbiy ko‘nikmalar va malakalarni muayyan darajada egallashida, unda ayrim kasbiy jihatdan zarur hislatlarning shakllanishida, xodimning o‘z kasbiga nisbatan barqaror ijobiy munosabatda bo‘lishining rivojlanishida ifodalanadi. Kasb sohasidagi ish bilan tanishuvida, kasb mahorati ko‘nikmalarini, funktsional vazifalarni sifatli bajarishida va mehnat sohasidagi ijodkorlikda namoyon bo‘ladi.

2. Ijtimoiy-psixologik moslashuv - ta’lim muassasasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘zlashtirishda, unda qaror topgan o‘zaro munosabatlar tizimiga kirishda, uning a’zolari bilan o‘zaro ijobiy hamjihat bo‘lishda o‘z ifodasini topadi.

3. Ijtimoiy-tashkiliy moslashuv - ta’lim muassasasining tashkiliy tuzilishi, boshqaruv tizimi va ishlab chiqarish jarayoniga, xizmat ko‘rsatish tizimini, mehnat va dam olish rejimini o‘zlashtirishni bildiradi.

4. Madaniy-maishiy moslashuv - bu mehnat tashkilotidagi turmush xususiyatlari va bo‘sh vaqtni o‘tkazish an’analarini o‘zlashtirishdir. Bu moslashuv xususiyati ishlab chiqarish

madaniyati darajasi, tashkilot a’zolarining umumiy rivojlanishi, ishdan bo’sh vaqtdan foydalanish xususiyatlari bilan belgilanadi.

5. Psixofiziologik moslashuv - bu xodimlar uchun mehnat vaqtida zarur bo’ladigan shart-sharoitlarni o’zlashtirish jarayonidir.

Ushbu psixodiagnosika moslashuv jarayonlarida shaxsning individual-tipologik xususiyatlari, motivatsiyasi, yo’nalganligi, emotsional-irodaviy jihatlari, ehtiyojlarining turfa ko’rinishga ega ekanligi pedagog shaxsida "Kuyish sindromi", ya’ni doimiy emotsional zo’riqish bilan bog’liq bo’lgan emotsional, jismoniy va aqliy to’yinishni o’zida mujassamlashtirgan murakkab psixofiziologik fenomen vujudga kelishiga sharoit yaratadi. Mazkur sindrom depressiv holat, charchoq hissi va loqaydlik, shijoat va entuziazmning yetishmasligi, o’z faoliyatining ijobiy tomonlarini ko’ra olmaslik ishga va umuman hayotga nisbatan munosabatda salbiy ustanovkalarda namoyon bo’ladi. Bu jarayonda pedagoglar psixologik salomatligiga xavf soluvchi quyidagi omillarni sanab o’tish lozim:

- pedagogik jamoadagi zo’riqishlar va nizolar, jamoa tomonidan qo’llab-quvvatlanishning yo’qligi;
- pedagoglarning o’z ustida ishlashiga sharoit yaratilmaganligi va ta’lim novatsiyalarini joriy etish muhitining yo’qligi, faoliyatdagi bir xillik;
- pedagogik jamoa tomonidan yetarlicha e’tibor berilmasligi va tan olinmaslik;
- ta’limiy vositalarning tanqisligi tufayli zo’riqish;
- o’quvchilarning motivatsiyalashmaganligi natijasida kelajakni ko’ra bilmaslik;
- pedagogning shaxsiy nizolari va noto’liqlik hissi.

Muammolar aniqlangandan so’ng, ushbu muammolarni tuzatishga va shaxsning kasbiy faoliyatini yaxshilashga yordam beradigan psixokorreksiya usullarini qo’llash mumkin. Bu maslahat, terapiya, malaka oshirish mashqlari va shaxsning o’ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan boshqa tadbirlarni o’z ichiga olishi mumkin. Bo’lajak pedagoglar nuqtai nazaridan psixodiagnostika va psixokorreksiya ularga duch kelishi mumkin bo’lgan har qanday shaxsiy yoki kasbiy muammolarni hal qilishda muhim rol o’ynashi mumkin, natijada ularga yanada samarali va muvaffaqiyatli o’qituvchilar bo’lishga imkon beradi. Ta’lim muassasalari bo’lajak o’qituvchilarining ruhiy salomatligi va farovonligini birinchi o’ringa qo’yishlari muhim, chunki bu pirovardida ularning o’quvchilariga taqdim eta oladigan ta’lim sifatiga ta’sir qiladi.

Foydanilgan adabiyotlar

1. N.P.Anikeev Jamoada ruhiy muhit. T., "O’qituvchi", 1993 y.
2. SH.A.Do’stmuhammedova O’qituvchilarning o’quv faoliyatlarini boshqarish psixologiyasi. T., 2000 y.
3. Z.T.Nishanova Psixologik xizmat. T., 2015 y.

TALABA YOSHLARNI IJTIMOY- INNOVATSION FAOLLIGINI OSHIRISH

Karimova Malohatoy Mo‘minjonovna
Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
Holdorova Hamida
Andijon davlat pedagogika instituti
pedagogika fakulteti pedagogika yo‘nalishi talabasi

ANNOTATSIYA: Bu maqolada bugungi kunda talaba yoshlarga yaratilgan shart - sharoitlar va ularni ijtimoiy -innovatsion faoligini oshirish bo‘yicha qilinadigan tabdirlar va Prezidentimiz tomonidan ta’lim sohasidagi qabul qilingan qonunlar haqida.

KALIT SO‘ZLAR: talaba, ijtimoiy, faollik, ta’lim, innovatsiyalar, intellektual

Birinchi navbatda ijtimoiy faollik deganda kishi qaysi kasbning egasi bolishidan qanday lavozimda ishlashidan qat’iy nazar uning jamiyat rivojiga hissa qoshishiga zamondan ortda qolmaslika bo‘lgan harakatini tushunish mumkin. Ijtimoiy faollik tushunchasi fuqarolik jamiyati tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq. [1] Zamonaviy pedagogikaning vazifasi sifatida talabalar intellektual faoligini oshirishda talim jarayonida innovatsiyalarni qo‘llanilishini tahlil qilish muhim ro‘l o‘ynaydi. Bugungi kunda ta’lim jarayonida yangiliklarni joriy etish yaxshi samara bermoqda. Ta’lim jarayonini inovatsiyalar orqali yuksak saviyada tashkil etish talabalarning intellectual faoligini oshirishga xizmat qiladi. Talaba - yoshlar faolligi fuqarolik jamiyatining hal qiluvchi jihati hisoblanadi. “Ijtimoiy faollik “ [2] atamasi ijtimoiy munosabatlarning muayyan tizimida insonlarning intensiv faoliyatini belgilash uchun qanday bo‘lsa uni amalga oshirishga qobiliyatini belgilash uchun ham shunday ishlatiladi. Talabalarning ijtimoiy faolligini ular o‘qiydigan ishlaydigan hayot tajribasini egallaydigan talim jamoalarining ijtimoiy faolligi bilan bog‘liq. Tadqiqotlar natijalari shuni korsatadiki ijtimoiy o‘ziga xoslik ijtimoiy meyorlar va qabul qilingan samaradorlik talaba-yoshlar faolligiga hissa qo‘shadigan muhim omillardir. Bundan bir necha yil oldin inovatsiya so‘zi ko‘pchilik uchun notanish tushuncha edi. Xorijdan kirib kelib qulog‘imizga tez tez chalina boshlagan bu atamani ahyon-ahyonda qo‘llay boshladik. Ammo ko‘p o‘tmay - Yangi o‘zbekiston islohotlari avvalida rivojlana boshlagan zamonaviy texnologiyalar va bilimlar sabab bugun “innovatsiya” til lug‘atimizdagi asosiy so‘zlardan biriga aylandi. [3] Prezidentimiz ta’kidlaganidek “Innovatsiya - bu kelajak“ degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni aynan innovation g‘oyalar asosida boshlashimiz kerak. Innovation rivojlanish va raqamli iqtisodiyot yo‘liga o‘tishimiz bejiz emas. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davr hammaga ma’lum. Yangi fikr yangi g‘oyalar innovatsiyaga tayangan davlat faoliyati davrning actual talabidir. Yoshlar "Start up" "Texnoways" singari yirik texnologik rivojlanish marafonlarida o‘z iqtidor va imkoniyatlarini namoyon etyabdi. Grandlar g‘olibiga aylanib ishlanmalarini foydali qurilmalariga aylantiryabdi. Ana shunday yigit-qizlarni qo‘llab quvvatlash maqsadida innovatsion rivojlanish vazirligi qoshida birinchilardan bo‘lib "Yoshlar akademiyasi " tashkil etildi. Bugun yurtimiz aholisining 60 foizini tashkil etadigan Yoshlar orasida iqtidorlilar ko‘p. Ularni har tomonlama qo‘llab - quvvatlash zamirida Esa mustaqil o‘z g‘oyalari bilan yurtimiz va Jahon maydonida munosib o‘rin egallay oladigan shaxslarni tarbiyalash yotadi. Zero Ana shunday yoshlar Yangi O‘zbekiston kelajagini bunyod etish yo‘lida shahdam qadam tashlashni boshladi. Hozirgi dunyoda innovatsion taraqqiyot modellarini joriy etish ilg‘or g‘oyalar va aqlli texnologiyalarni eksport qilish hisobidan tez sur‘atlar bilan rivojlanayotgan davlatlar soni tobora ortib boryabdi. Tan olishimiz kerak ma’lum muddat

mamlakatimizda bu yonalishda amalga oshirilgan ishlar qoniqarli bo’lmadi. Oxirgi 3-4 yil ichida yoshlarimiz uchun keng imkoniyatlar eshigi ochildi. Bu mubolag’a emas aksincha shu kunlarni orzu qilgan bir yigit tilidan chiqayotgan shukronalik so’zlari xolos. Axir qachon o’z g’oyasi loyihasiga ega yigit qizlar vazirlik darajasida qo’llab - quvvatlangan ular uchun urli tanlovlar tashkil etilgan. Harakatlar strategiyasida aynan innovatsiyalar masalasiga alohida urg’u berildi. Xususan unda ilmiy tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag’batlantirish ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish oliy o’quv yurtlar va ilmiy-tadqiqot insitutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksprimental labaratoriyalar yuqori texnologiya markazlari tashkil etilgan. So’ngi yillarda talabalarni turar joy bilan qamrab olish yangi talabalar turar joylarini qurish rekonstruksiya qilish jihozlash eng muhim vazifalardan foydalanishni tashkil etish eng muhim vazifalardan biriga aylanmoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev raisligida yoshlar masalalariga bag’ishlanib o’tkazilgan videoselektor yig’ilishida mamlakatimizda 130 mingdan ortiq talaba ijarada yashayotgani 2021 yil 1 maydan boshlab ijara to’lovining yarmi davlat byudjeti mablag’lari hisobidan to’lanishi ta’kidlanib shu maqsadda davlat byudjetidan 100 milliard so’m miqdorida mablag’ ajratilishini ma’lum qilgan edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov.I .A. Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. Toshkent 2008-yil
- 2 . Pedagogik Mahorat.o’quv metodik qo’llanmasi. TDPU 2005-yil
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti pf-4947 Toshkent sh .2017-yil 7 -fevral.

ABU NASR FAROBIYNING TA'LIM-TARBIYAGA OID FIKRLARINING BUGUNGI KUNDAGI DOLZARBLIGI

Inomjonova Muhtasar Muhiddin qizi
ADPI, Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yo‘nalishi 202-guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abu Nasr Farobiyning ma’rifatparvarlik uning chuqur falsafiy kuzatishlari asosida yaratilgan asarlaridagi pedagogik qarashlari fikr va g‘oyalari to‘g‘risidagi ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim tarbiya, axloq, shaxs, xarakter, komillik, aql-zakovat, individuallik, dunyoviy ilm, «Fozil odamlar shahri», inson, jamiyat.

Abu Nasr Farobiy (873-950) o‘rta asr sharqining mashhur mutafakkiri, falakiyot, tabobat, musiqa, tilshunoslik, falsafa sohalarida ijod qilgan qadimgi yunon falsafasining Sharqdagi eng yirik davomchisi va targ‘ibotchisidir. U Sirdaryo bo‘yidagi O‘tror (Forob) shahrida tug‘ilgan. U Yunon faylasuflarining asarlarini mutolaa qilish, turli tillarni o‘rganish bilan shug‘ullandi. U o‘z davrining faylasufi, musiqachisi, shoiri, qomusiy olimi sifatida shuhrat qozondi. U “Aql haqidagi risola” “Falsafadan oldin nimani o‘rganish kerak”, “Falsafa manbalari”, “Masalalar manbalari” kabi 160 dan ortiq risolalar yaratdi. [1]

Farobiy yosh avlodni kamolga yetkazishda u yashayotgan jamiyatdagi muhit, hayotiy tajriba, ta’lim-tarbiyaning ta’siri va bu ta’sir natijasida ular o‘zlaridagi ijobiy yoki salbiy xislat-fazilatlarni namoyon qilishlarini aytadi. “Insonlar tug‘ilganda kamolotli bo‘lib tug‘ilmaydi, ularni orasida aslida farq ham bo‘lmaydi, ularning xulqi, faoliyati, hayoti o‘xshash bo‘ladi, keyinchalik esa o‘zgaradi, ya’ni ijtimoiylashuv jarayonida jamiyatda odamlar ming yillardan beri amal qilib kelayotgan qadriyatlarni va me’yorlarni qabul qiladilar. Farobiy ta’lim tarbiyaga bag‘ishlagan asarlarida ta’lim- tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e’tibor berish zarurligi, ta’lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt saodatga erishuv to‘g‘risida», «Ilmlarning kelib chiqishi», «Aql ma’nolari to‘g‘risida» kabi asrlarida ijtimoiy – tarbiyaviy qarashlari o‘z ifodasini topgan. Farobiy o‘z ishlarida ta’lim – tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta’lim bergan bo‘lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o‘z o‘rni va xususiyati bor ekanligini alohida takidlaydi. [1]

Farobiy insonning ma’naviy hayotida, asosan, uning ikki tomoniga: aql-idrok ongiga va axloqiga e’tibor beradi. Shuning uchun ta’lim- tarbiya uning fikricha aqliy tomondan ham, axloqiy tomondan ham yetuk qilib yetishtirishga qaratilmog‘i lozim. Ta’lim tarbiya jarayonida nazariy bilim bilan amaliy harakat, odatiy malaka, faoliyat birlashib boradi, yetuklik shu birlashuvning darajasiga qarab yuzaga keladi. Farobiy o‘z qarashlarida insonning aqliy va axloqiy jihatlariga alohida e’tiborini qaratadi va u “Fozil odamlar shahri” asarida o‘n ikki tug‘ma xislatni birlashtirgan kishigina axloqli inson bo‘la olishini ta’kidlaydi. Bular quyidagilar: “Birinchidan bunday odamning barcha a’zolari mukammal taraqqiy etgan, sog‘lom bo‘lish lozim; ikkinchidan, tez fahm so‘zlovchining maqsadini tez payqay oladigan bo‘lsin; uchinchi, xotirasi juda kuchli va mustahkam bo‘lsin; to‘rtinchidan, zehni tez va o‘tkir bo‘lsin; beshinchidan, nutqi ravon, fikri teran, mulohazalarini yorqin bayon eta olsin; oltinchidan, bilish va o‘rganishga ishtiyoqi baland bo‘lib, bilimlarini charchashni sezmasdan o‘zlashtira olsin; yettinchi, nafsini tiya oladigan, qimor o‘yinlaridan jirkanadigan bo‘lsin; sakkizinchi, haqiqatni sevadigan bo‘lsin; to‘qqizinchi, g‘ururli va vijdonli bo‘lsin, oliyjanob ishlarga intilsin; o‘ninchi, mol-dunyo yig‘ishga berilmasin; o‘n birinchi, adolatli bo‘lsin, odamlarni adolatga targ‘ib etadigan bo‘lsin; o‘n ikkinchi, adolatli bo‘lsin, ammo qaysar bo‘lmasin, adolat oldida qaysarlik qilib, o‘zbilarmonlikka berilmasin, lekin har

qanday adolatsizlik, pastkashlik oldida lafzli bo’lsin, o’zi zarur deb bilgan narsasini amalga oshirishda qat’iylilik ko’rsatsin, qo’rqmas, jasur bo’lsin, qo’rqish va ojizlikni bilmasin”. [2]

Xulosa qilib aytganda Farobiyning pedagogik qarashlarida axloqiy tarbiyaning ahamiyati, ta’lim-tarbiyaning o’quvchiga yo’naltirilgan yondashuvi, insonning o’z imkoniyatlaridan yuqori darajada foydalanish imkonini beradigan tarbiya va tarbiya usullari kabi masalalar bayon etilgan. Farobiy ta’lim faqat bilimlar bilan cheklanib qolmasligini, ta’lim jarayonida axloq va xarakterni rivojlantirish kabi muhim ahamiyatga ega bo’lgan g’oyalarni ta’kidlab o’tgan. Farobiyning pedagogik qarashlari bugungi kun ta’lim tizimida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://azkurs.org/abu-nasr-farobiyning-pedagogika-qarashlari.html>
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. -Toshkent, Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
3. Umarjonov, S. (2023). Analysis of the logical views of Fakhr al-Din al-Razi. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue), 73-80.
4. Yusupov E. Inson kamolotining ma’naviy asoslari - Toshkent: Universitet, 1998. - 184 b.
5. Saifnazarov, I.S. (2023). Yassaviy merosi turkiy xalqlar ma'naviy hamjihatligini ta'minlovchi omil sifatida. Ilmiy xabarnoma. Seriya: Gumanitar tadqiqotlar,

TA'LIM SIFATINI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGLARNI KREATIVLIGI

Jomorodova Mohina sharof qizi
ADPI pedagogika 101guruh talabalasi

Annotatsiya: Ta'lim - mamlakatning intellektual salohiyati shakllanadigan muhitdir. Ta'lim sifatini yaxshilash bu borada qilinayotgan o'zgarishlar, kelajak avlodni yuksak darajadagi sifatli kadrlar bo'lib yetishishlari uchun, qulay imkoniyatlarni yaratilishi, pedagoglarni dars faoliyatlarini o'zgacha ruhda olib borishiga zamin yaratmoqda.

Kalit so'zlar; ta'lim sifati, islohotlar, kelajak avlod darsliklari, pedagog, zamonaviy jihozlar, metodlar.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Shuning uchun sohaning barcha bosqichlari tubdan isloh qilinib kompleks rivojlantirilmoqda. Bunga munosib ravishda 2023-yilga "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb nom berildi.

Ta'lim sifatini oshirish, bolalarni o'qishga qiziqtirishning muhim omili, birinchi navbatda yaxshi darslik. Davlatimiz rahbarining 2019-yil 29-apreldagi farmoni bilan tasdiqlangan xalq ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o'qitish metodikasini takomillashtirish vazifalari belgilangan edi. Shunga muvofiq o'tgan uch yil davomida darsliklarni yangilash bo'yicha ish olib borildi va maxsus ishchi guruh tomonidan ilg'or xorijiy metodika asosida 1-4-sinf kitoblari yangidan tayyorlandi.

Bugungi kundagi darsliklarimiz XXI asr kishisi uchun eng zarur bo'lgan "4K" (kritik fikrlash, kreativlik, kolaboratsiya, kommunikatsiya) ko'nikmalari asosida ishlab chiqilgan. Ya'ni bu o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarni shakllantiradi.

Yangi darsliklarimizni tayyorlashda asosan PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA kabi xalqaro dasturlardagi namunalar olingan. Darslik bilan birga mashg'ulot daftarlari, o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar ham chop etilgan.

Hozirgi zamon standartlarini amalga tadbqiq etish uchun o'qituvchidan nafaqat yuqori malaka va doimiy kasbiy rivojlanish, balki o'z ishiga ijodiy yondashishni talab qiladi. Bu borada endi o'qituvchilardan yanada kreativlik, o'z tajribasini qayta ko'rib chiqishi va yaxshilashi hammaga ma'lum narsalarni o'zgartira olishi va o'zgartirgan narsalardan ijodiy foydalana olishi, sifat jihatdan yangiliklarni yaratishi va uni metodik qo'llab berishi talab qilinadi.

Bugungi davr talabi ta'lim va tarbiyada ilg'or pedagogik texnologiyalar hamda tajribalarni joriy etish natijasida ta'lim samaradorligini oshirishdan iborat bo'lib, bunday o'qituvchi-pedagoglar o'z bilimlarini doimo oshirib borishlari, innovatsion va interfaol usul hamda pedagogik texnologiya metodlarini puxta o'zlashtirib olgan holda ulardan o'z kasbiy faoliyatida samarali foydalanishni taqozo qilmoqda. Bu borada o'qituvchi-pedagoglar quyidagi vazifalar turadi:

- ta'lim maqsadini, vazifasini va mazmunini aniqlash;
- o'quv materialini ta'lim oluvchining intellektual salohiyatiga, yoshiga moslik darajasini va o'zlashtirish saviyasini loyihalash;
- turli xil murakkablik darajadagi topshiriqlarini ishlab chiqarish;
- ta'lim berish natijasi va uning samaradorligini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish.

Xulosa. Bugungi kunda pedagoglarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash yangi g'oyalarni o'ylab topishda, ta'lim berishga bo'lgan

munosabatini o‘zgartirish, ularni yutuqlarga erishishda rag‘barlantirish ta’lim sifatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. SH.M. Mirziyoyev"Erkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" T.:O‘zbekiston 2016.
2. Axborot resurslari. Arxiv.uz.

KREDIT- MODUL OLIY TA’LIM TIZIMIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIM FAOLIYATI

Sattarova Sarvinoz Abdurashid qizi
ADPI, biologiya yo’nalishi 203- guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, kredit-modul o’qitish tizimi, kredit-modulning asosiy vazifalari haqida, modulning afzallik va muammoli jihatlari tog’risida ma’lumotlar keltirib o’tildi.

Kalit so’zlar: kredit, modul, ball, baholash, kredit to’plash, o’quv dasturi, o’qish yuklamasi, ta’lim natijalari.

Davlatimiz rahbari tomonidan 2019-yilning 8-oktyabrida “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni imzolandi. Ushbu muhim dasturi amal hujjatda “respublikadagi kamida 10 ta oliy ta’lim muassasasini xalqaro e’tirof etilgan tashkilotlar reytingining birinchi 1000 ta o’rindagi oliy ta’lim muassasalari ro’yxatiga kiritish va oliy ta’lim muassasalarida o’quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o’tkazish” belgilab berildi. Shuningdek, 2030-yilga qadar respublikadagi barcha oliy ta’lim muassasasining 85 foizi, 2020-2021 o’quv yilining o’zida 33 ta oliy ta’lim dargohini kredit-modul tizimiga o’tkazish ko’rsatib o’tilgan edi. O’zi aslida kredit-modul nima ?

Kredit- modul tizimi, bu – ta’limni tashkil etish jarayoni bo’lib, o’qitishning modul texnologiyalari jamlanmasi va kredit o’lchovi asosida baholash modeli hisoblanadi. Uni bir butunlikda olib boorish serqirra hamda murakkab tizimli jarayondir. Kredit- ta’lim olish natijalariga ko’ra o’quvchi tomonidan muayyan fan bo’yicha o’zlashtirilgan o’quv yuklamasining o’lchov birligi. Ta’lim moduli esa- o’zida bilimga oid hamda kasbiy jihatlarni qamrab oladigan, o’quvchida bilim, ko’nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan ta’lim dasturining tarkibiy elementi sifatida nazorat qilishning tegishli turi bilan yakunlanadigan alohida o’quv fanidir. Kredit-modul tizimining asosiy vazifalari sifatida quyidagilar e’tirof etiladi:

- O’quv jarayonlarini modul asosida tashkil qilish;
- Bitta fan, kurs(kredit)ning qiymatini aniqlash;
- Talabalar bilimni reyting bali asosida baholash;
- Talabalarga o’zlarining o’quv rejalarini individual tarzda tuzishlariga imkon yaratish;
- Ta’lim dasturlarining qulayligi va mehnat bozorida mutaxassisga qo’yilgan talabdan kelib chiqib o’zgartirish mumkinligi;
- Ta’lim jarayonida mustaqil ta’lim olishning ulushini oshirish.
- Talabaning fanni boshlashi va tugatishidan keyingi orttirishi lozim bo’ladigan malakasiga qo’yiladigan talablar;
- Modul tarkibiga kirgan har bir fanning qisqacha mazmuni, ya’ni maruzalar mavzulari, seminar va amaliy mashg’ulotlarning rejasi, mustaqil ta’limni baholash uchun mo’ljallangan topshiriqlar;
- O’qitishning qisqacha bayoni: ta’lim berish usul hamda vositalari; bilimlarni baholashning usul va shakllaridan iborat.

Bu tizimning afzallik jihatlari aytib o’tsak maqsadga muvofiq bo’ladi. Kredit tizimida eng avvalo talabaning mustaqil ishiga alohida jiddiy e’tibor qaratiladi. Kredit bu baho emas, balki ish hajmi hisoblanadi. Bu tizimning asosiy tamoyillari va elementlari qisman O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimiga tatbiq qilingan. Ilg’or xorij tajribasi shuni ko’rsatadiki, bakalavriatni ikkita bosqichga ajratish orqali, 1-2- kurslarda tayanch fanlarni, 3-4- kurslarda esa tanlov asosida ixtisoslik fanlarini o’qitish mumkin. Demak, endilikda kadrlarga bo’lgan ehtiyojni qondirish uchun 4 yil emas, 2 yil yetarli bo’ladi. Bu esa

oliy ta’limning ish unumini, samaradorligini 2 barobar oshiradi. Hozirgi kunda O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida maxsus fanlarni past kurslardan boshlab rejalashtirish, o‘quv rejalaridagi takrorlanadigan fanlarni har xil mutaxassisliklar bo‘yicha alohida o‘qitish, auditoriya soatlari hajmini oshirish kabi holatlar mavjud. Bunday jarayonlar o‘quv yuklamalarining keskin oshishiga sabab bo‘ladi.

Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoniga kredit-modul tizimini bosqichma-bosqich joriy etish sxemasi Bosqichlar	Tadbirlar	Ijro uchun mas’ullar	Bajarish muddatlari
1-bosqich	Ta’lim dasturi doirasida o‘quv jarayonini tashkil etish uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak ; 1.O‘quv rejasi va fan dasturlarini jahon standartlariga moslashtirish .	Oliy ta’lim muassasasi	O‘quv yili boshlangunga qadar
2-bosqich	Ta’limning kredit tizimi bo‘yicha talabalarini belgilangan tartibda 1-kursga qabul qilish.	Oliy ta’lim muassasasi	O‘quv yili boshlangunga qadar
3-bosqich	Talaba tomonidan ketma-ketlikda bilimlar to‘plash uchun talabaning shaxsiy trayektoriyasini belgilash.	Oliy ta’lim muassasasi	2020/2021 o‘quv yilidan boshlab har bir o‘quv yili boshlangunga qadar
4-bosqich	Mobillikni tashkil etish. 1.hamkor tashkilotlar bilan kelishuvlar tuzish. 2.magistratura talabalariga ta’lim trayektoriyasini tashkil etish. 3.bakalavriyat talabalarining mobillik dasturlarini ishlab chiqish.	Oliy ta’lim muassasasi , Tegishli vazirliklar va idoralar	2020/2021 o‘quv yilidan boshlab doimo
5-bosqich	Ta’lim sifatini ta’minlash uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak; ta’limning kredit-modul tizimini akkreditsiyadan o‘tkazish bo‘yicha vakolatli tashkilotlar bilan bitim tuzish.	Oliy ta’lim muassasasi , Tegishli vazirliklar va Idoralar.	2021/2022 o‘quv Yilidan boshlab doimo
6-bosqich	Ta’lim berish natijasini tasdiqlash maqsadida xalqaro tan olinadigan oliy ma’lumot to‘g‘risidagi diplom berish.	Oliy ta’lim muassasasi .	2022-yildan boshlab ta’lim dasturi yakunida.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsam, kredit-modul o’qitish tizimi oliy o’quv yurti o’qituvchilarini yana ham o’z ustida ko’proq ishlashiga olib kelmoqda. Bu esa o’z navbatida talabalarga bilim berish sifatini oshishiga olib kelmoqda desak, mubolag’a bo’lmaydi. Bu tizim talabalarni baholash uchun juda qulay va samarali hisoblanadi va hozirgi zamon talabi shuni taqazo etmoqda. Bu tizim biz talabalar uchun ham juda foydali.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yi 31-dekabrdagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonlarini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 20-apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
3. Tojiyev. M, Mamadaliyev.K, Xurramov.A. rivojlangan xorijiy mamlakatlar oliy ta’lim tizimi rivojlanishida kredit sistemasining o‘rni va ahamiyati. Oliy ta’lim taraqqiyoti istiqbollari. Toshkent 2015.
4. Jalilovna M.M. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), (2024). 130-133.

ZAMONAVIY PEDAGOGLARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR

Madaminova Jumagul Nizomidin qizi
Oltinko‘l tumani 2-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezisda ta’limning o‘zgaruvchan manzarasi va zamonaviy o‘qituvchilar uchun rivojlanayotgan talablar ko‘rib chiqiladi. Unda o‘qituvchilar bugungi sinflarning murakkabliklarini, shu jumladan texnologik mahorat, moslashuvchanlik, kuchli muloqot qobiliyatlari va talabalarga yo‘naltirilgan ta’limga sodiqlikni o‘rganish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar va fazilatlar muhokama qilinadi. Mavjud adabiyotlar va tadqiqotlarga asoslanib, maqolada samarali o‘qituvchilar tomonidan qo‘llaniladigan usullar va ushbu talablarning o‘qitish amaliyoti va talabalar natijalariga ta’siri haqida tushuncha berilgan. Keng qamrovli tahlil orqali maqola o‘qituvchilar, siyosatchilar va manfaatdor tomonlarni zamonaviy ta’limni shakllantiruvchi muhim omillar va kasbiy rivojlanish va o‘qitishning oqibatlarini to‘g‘risida xabardor qilishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, zamonaviy o‘qituvchilar, pedagogika, texnologiya integratsiyasi, muloqot qobiliyatlari, moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan ta’lim.

KIRISH

Ta’lim texnologik taraqqiyot, rivojlanayotgan pedagogik yondashuvlar va ijtimoiy ehtiyojlarning o‘zgarishi bilan bog‘liq o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ushbu dinamik landshaftda o‘qituvchilarning roli hech qachon tanqidiy bo‘lmagan. Zamonaviy o‘qituvchilar bugungi o‘quvchilarning ehtiyojlarini samarali qondirish uchun turli xil ko‘nikma va fazilatlariga ega bo‘lishlarini talab qiladigan ko‘plab qiyinchiliklar va imkoniyatlarga duch kelmoqdalar. Ushbu maqola zamonaviy o‘qituvchilar uchun zarur bo‘lgan talablarni o‘rganib chiqadi, mavjud adabiyotlar va tadqiqotlarga asoslanib, o‘qitish va o‘qitishning rivojlanayotgan tabiati haqida tushuncha beradi.

Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko‘rib chiqish zamonaviy o‘qituvchilar uchun bir nechta asosiy talablarni ochib beradi. Texnologik mahorat tanqidiy mahorat sifatida paydo bo‘ladi, o‘qituvchilar o‘quv natijalarini oshirish uchun raqamli vositalar va resurslarni o‘qitish amaliyotiga qo‘shishlari kerak. Bundan tashqari, moslashuvchanlik muhim deb ta’kidlangan, chunki o‘qituvchilar o‘zgaruvchan sharoitlar va talabalar ehtiyojlariga samarali javob bera olishlari kerak. Kuchli muloqot qobiliyatlari asosiy sifatida aniqlanadi, bu o‘qituvchilarga talabalar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, so‘rovga asoslangan o‘qitish va shaxsiylashtirilgan ta’lim kabi talabalarga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvlariga sodiqlik talabalarda tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Zamonaviy o‘qituvchilarga qo‘yiladigan talablarni o‘rganish uchun mavjud adabiyotlarning sifatli tahlili o‘tkazildi. Umumiy mavzular va tendentsiyalarni aniqlash uchun ilmiy ma’lumotlar bazalaridan tegishli tadqiqotlar, maqolalar va hisobotlar ko‘rib chiqildi. O‘qituvchilarning o‘zgaruvchan rolga ta’sir qiluvchi asosiy omillar aniqlandi va munozarani xabardor qilish uchun tushunchalar sintez qilindi.

Zamonaviy o‘qituvchilar o‘quvchilarni o‘quv safarlariga samarali jalb qilish va qo‘llab-quvvatlash uchun turli xil ko‘nikmalar, bilimlar va munosabatlarni talab qiladigan dinamik va tez rivojlanayotgan ta’lim manzarasiga duch kelmoqdalar. Zamonaviy o‘qituvchilar uchun ba’zi asosiy talablarga quyidagilar kiradi:

Raqamli savodxonlik: o‘qitish, o‘rganish va muloqot qilish uchun texnologiya va raqamli vositalardan foydalanish malakasi. Bunga ta’lim dasturlari, onlayn platformalar, multimedia resurslari va raqamli hamkorlik vositalari bilan tanishish kiradi.

Pedagogik innovatsiyalar: faol o’rganish, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodkorlikni targ’ib qiluvchi innovatsion o’qitish strategiyasi va metodologiyasini o’rganish va amalga oshirishga tayyorlik. Bunga loyihaga asoslangan ta’lim, sinf xonalari va so’rovga asoslangan ta’lim kabi texnikalar kirishi mumkin.

Madaniy kompetentsiya: talabalar o’rtasida turli xil madaniy kelib chiqishi, istiqbollari va o’ziga xosliklari to’g’risida xabardorlik, shuningdek, xilma-xillikni hurmat qiladigan va nishonlaydigan inklyuziv va qo’llab-quvvatlovchi o’quv muhitini yaratish qobiliyati.

Moslashuvchanlik: o’zgaruvchan ta’lim landshaftida talabalarning turli ehtiyojlari, qiziqishlari va o’rganish uslublarini qondirish uchun o’qitish yondashuvlari, tarkibni etkazib berish va baholash usullarini moslashtirish uchun moslashuvchanlik va moslashuvchanlik.

Hamkorlik va tarmoq: hamkorlikdagi o’quv hamjamiyatini rivojlantirish va talabalarning muvaffaqiyatini qo’llab-quvvatlash uchun hamkasblar, ma’murlar, ota-onalar va jamoat manfaatdor tomonlari bilan hamkorlik qilishga tayyorlik. Bunga kasbiy ta’lim jamoalarida qatnashish, konferentsiyalarda qatnashish va doimiy kasbiy rivojlanish bilan shug’ullanish kiradi.

Muloqot qobiliyatlari: ma’lumotni samarali etkazish, konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish, munozaralarni osonlashtirish va talabalar, hamkasblar va ota-onalar bilan ijobiy munosabatlar o’rnatish uchun kuchli muloqot qobiliyatlari.

Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish: murakkab ta’lim masalalarini tahlil qilish, dalillarga asoslangan amaliyotni baholash va o’qitish strategiyasini sinfdagi qiyinchiliklar va imkoniyatlarni hal qilish uchun moslashtirish.

Hissiy intellekt: o’z his-tuyg’ularini anglash va o’quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga hamdardlik va qo’llab-quvvatlash qobiliyati, sinfdagi ijobiy iqlimni rivojlantirish va o’quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish.

Axloqiy va kasbiy standartlar: axloqiy ko’rsatmalar va professional xulq-atvor standartlariga rioya qilish, shu jumladan maxfiylikni saqlash, akademik yaxlitlikni targ’ib qilish va ta’limda tenglik va adolat tamoyillarini qo’llab-quvvatlash.

Umuman olganda, zamonaviy o’qituvchilar talabalarning turli ehtiyojlarini samarali qondirish va ularni tobora o’zaro bog’liq va murakkab dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlash uchun texnik ko’nikmalar, pedagogik tajriba, madaniy kompetentsiya va hissiy intellektning kombinatsiyasiga ega bo’lishi kerak.

Topilmalar zamonaviy o’qitish uchun zarur ko’nikma va fazilatlarni egallash va takomillashtirishda o’qituvchilarni qo’llab-quvvatlash uchun doimiy malaka oshirish va o’qitishning muhimligini ta’kidlaydi. O’qituvchilar, ma’murlar, siyosatchilar va boshqa manfaatdor tomonlar o’rtasidagi hamkorlik o’qituvchilarning o’z rollarida rivojlanishiga imkon beradigan qo’llab-quvvatlovchi ramkalar va resurslarni yaratish uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, texnologiyani o’qituvchilarni o’qitish dasturlariga kiritish va tajriba asosida o’rganish uchun imkoniyatlar yaratish o’qituvchilarga zamonaviy ta’limning murakkabliklarini muvaffaqiyatli boshqarish uchun zarur vakolatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar:

Zamonaviy o’qituvchilarga qo’yiladigan talablar ko’p qirrali bo’lib, texnologik mahorat, moslashuvchanlik, kuchli muloqot qobiliyatlari va talabalarga yo’naltirilgan ta’limga sodiqlikni o’z ichiga oladi. Ta’lim rivojlanishda davom etar ekan, o’qituvchilar o’z rollarida samarali bo’lishlari uchun umrbod o’qish va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini o’zlashtirishlari zarur. Ushbu ko’nikma va fazilatlarni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berib, o’qituvchilar bugungi o’quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish va ularni o’zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlash uchun o’zlarini kuchaytirishlari mumkin. Siyosatchilar, ma’murlar va manfaatdor tomonlar o’qituvchilarning o’sishi va

innovatsiyalarini rivojlantiradigan, natijada barcha talabalar uchun ta’lim natijalarini oshiradigan qo’llab-quvvatlovchi muhit yaratish uchun hamkorlik qilishlari kerak.

Adabiyotlar.

1. Azimova T. Pedagogik-psixologik tashxis va uning o’quv jarayonidagi ahamiyati. – Toshkent. 2017.
2. Ziyamammedov B. Pedagogika. – Toshkent. 2014.
3. Omonov, A. O. O., & Haydarov, S. A. (2021). Tarix fanini o’rganishda frigiya podsholigining o’rni va ahamiyati. *Scientific progress*, 1(5).
4. Turg’Unboyeva, M., & Haydarov, S. A. (2021). Tarix fanini o’qitishda “o’ttiz yillik urush” ning ahamiyati. *Scientific progress*, 1(5).
5. Ashirova, N. X. Q., & Haydarov, S. A. (2021). Tarix fanini o’rganishda qadimgi hindiston madaniyatining o’rni va ahamiyati. *Scientific progress*, 1(5).
6. Yoriqulov, A. S. O. G. L., & Haydarov, S. A. (2021). Tarix fanini o’qitishda hind sivilizatsiyasi o’rni. *Scientific progress*, 1(5).
7. Rahimberdiyev, A. E. O. G. L., & Haydarov, S. A. (2021). Tarix fanini o’rganishda elam davlatchiligining o’rni va ahamiyati. *Scientific progress*, 1(5).
8. Nomozov, M. M. O., & Haydarov, S. A. (2021). Ozbekiston respublikasida ta’lim sohasidagi islohotlar. *scientific progress*, 1(5).
9. Baxtiyor ogli, R. I. (2023). Methods for searching and using maps using internet resources in geography lessons. *Journal of Universal Science Research*, 1(11), 545-548.
10. Baxtiyor o’g’li, R. I. (2023). Umumta’lim maktablarida geografiyani o’qitishning zamonaviy ta’lim vositalaridan foydalanish.

RELATIONSHIP BETWEEN METAPHOR AND METONYMY

I. A .Egamberdiyeva
Senior teacher of ASIFL

Annotation- English language is spread all over the world and it is used widely. There are many stylistic, lexical, phonetic elements in the language. Metaphors and Metonymies are frequently used in literature and in everyday speech. A metonymy is a word or phrase that is used to stand in for another word. Sometimes a metonymy is chosen because it is a well-known characteristic of the word. We have often said that metaphor is fundamental, not only to language but to cognition in general. Metaphor works because we notice a similarity between two different kinds of experience. Generally, the similarity is in the relationship between parts of the experiences. There is another, less well known, process that seems to be equally fundamental to language and cognition, that of metonymy. Metonymy enables us to use one part or aspect of an experience to stand for some other part (or the whole) of that experience. Unlike metaphor which involves two domains of experience, metonymy only requires one. Unlike metaphor which is based on similarity, metonymy requires contiguity “closeness” of association. Most metonymies are so common we never notice them. In this article we try to show the relationship between metaphor and metonymy.

Key words: Metaphor, metonymy, “closeness” of association, primary function, characteristic of the person, similarity, a part-whole relationship, innovative meaning, expressive meaning, figurative, types of utterances.

They are “different kinds of processes”. Metaphor is principally a way of conceiving of one thing in terms of another, and its primary function is understanding. Metonymy, on the other hand, has primarily a referential function, that is, it allows us to use one entity to stand for another. But metonymy is not merely a referential device. It also serves the function of providing understanding. For example, in the case of the metonymy the part for the whole there are many parts that can stand for the whole. Which part we pick out determines which aspect of the whole we are focusing on. When we say that we need some “good heads” on the project, we are using “good heads” to refer to “intelligent people”. The point is not just to use a part (head) to stand for a whole (person) but rather to pick out a particular characteristic of the person, namely, intelligence, which is associated with the head. The same is true for other kinds of metonymies.

Thus metonymy serves some of the same purposes that metaphor does, and in somewhat the same way, but it allows us to focus more specifically on certain aspects of what is being referred to. It is also like metaphor in that it is not just a poetic or rhetorical device. Nor is it just a matter of language. Metonymic concepts (like the part for the whole) are part of the ordinary, everyday way we think and act as well as talk.

For example, we have in our conceptual system a special case of the metonymy the part for the whole, namely, the face for the person. For example:

She’s just a pretty face.

There are an awful lot of faces out there in the audience.

We need some new faces around here.

Metaphor is based on similarity whereas metonymy expresses simple contiguous relations between objects, such as part-whole, cause-effect, and so on.

These two figurative types can be distinguished because the connections made between things are different in each case. In metaphor, there are two conceptual domains and one is understood in terms of the other. For instance, when a boxer is compared to a cream puff, as in "The boxer was a cream puff," two separate conceptual domains are contrasted (athletes and food) and the fighter is viewed as similar to a pastry in being soft

and easy to devour. Metonymy involves only one conceptual domain in that the mapping or connection between two things is done within the same domain. Traditional rhetoric defines metonymy as a figure of speech wherein the name of one entity is used to refer to another entity that is contiguous to it. This process of transferred reference is possible (because of) a referring function. Thus, referring to a baseball player as a glove, as in “We need a new glove at second base”, uses a salient characteristic of one domain (the glove part of the baseball player) to represent the entire domain (the player). When the two things being compared form a part-whole relationship (that is, when glove is part of the whole baseball player), the metonymic expression is often referred to as synecdoche.

Many metonymic models depend on conventional cultural associations (e.g. “Let’s not let Iraq become another Viet Nam”) which reflect the general principle that a thing may stand for what it is conventionally associated with. This principle limits the use of metonymy to only certain relationships between entities. For example, we can use the name of any well-known creative artist to refer to the artistic creations of the artist as in “Does he like Hemingway?” or “I saw a Jasper Johns yesterday” but not any product can be referred to by the name of the person who created the product. I could hardly say “Mary was tasty” meaning by Mary the cheesecake that Mary made.

Any given instance of a referring function needs to be sanctioned by a body of beliefs encapsulated in an appropriate frame. Thus, one widespread belief in our culture is that the distinctive value of a work of art is due uniquely to the genius of the individual who created it. But we do not normally believe that such a relationship always holds between a cake and the person who baked it.

Despite these obvious differences, both types of utterances present a common case in strong support of a characterization of metonymy as a cognitive mechanism of construal with a clear impact on nonreferential (stylistic, emotive) aspects of meaning appreciation. Both cases feature an outspoken interaction of metaphorical and metonymic structures, revealing that the major contribution to the realization of an expressive meaning is situated in the activation of a novel metonymic link. In each case, a conventional meaning (literal or figurative) serves as a base structure, which is exploited in a chained (scalar humor) or singular (double grounding) pattern by a metonymic extension. Crucially, both types of creativity support the optimal innovation hypothesis, according to which innovative meaning extension requires a conventional semantic structure to serve as its reference point. As this contribution has shown for two types of utterances, analysis of other structures may further illustrate the way in which our urge to be creative is regulated by the cognitive principle of optimal innovation.

REFERENCES:

1. Barcelona, Antonio, ed. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2000.
2. Bell, Allan. *The Language of News Media*. Oxford: Blackwell, 1991.
3. Bergen, Benjamin, and Kim Binsted. “The Cognitive Linguistics of Scalar Humor”. *Language, Culture, and Mind*. Ed. Michel Achard and Suzanne Kemmer. Stanford: CSLI, 2004.
4. Bredin, Hugh. “Metonymy”. *Poetics Today* 5 (1984): 45-58.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIGA INTEGRASIYALASHGAN TA’LIM ASOSIDA O‘QITISHNI O‘RGATISH METODIKASI

**M.J. Maxammatova,
ADPI, Pedagogika va psixologiya
kafedrası katta o‘qituvchi
Vaxobova Dilafruz Avazbekovna
biologiya ta’lim yo‘nalishi talabasi**

Annotasiya: Ushbu maqolada integratsiyalashgan ta’limda o‘quvchilarni o‘qitish va tarbiyalashga yangi yondoshuvlar, boshlang‘ich sinflarda integratsiyalangan talimni amalga oshirish metodikasi va integratsiyalashgan darslarni amaliyotda qo‘llash va bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini integratsiyalashgan ta’lim berish ko‘nikmalarini yanada mahorat bilan o‘tishi uchun ommalashgan hamda zamonaviy metodlar, texnologiyalar haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: integratsiya, integratsiyalashgan ta’lim, metodika, boshlang‘ich ta’limda integratsiya, fanlararo aloqadorlik, ta’lim, metod, klassika, metodika, aloqadorlik.

Bugungi zamonaviy ta’lim tizimiga tubdan o‘zgartirishlar kiritilishi bilan bir qator ta’lim-tarbiya jarayonini olib boruvchi shaxslarga ham yangi innovatsion talablar qo‘yila boshladi. Jumladan, zamonaviy o‘qituvchi yangi innovatsion faoliyatga tayyormi? degan savolga javob izlana boshladi. Buning uchun o‘qituvchining o‘zi ta’lim tizimidagi islohotlarning tub mohiyatini anglagan holda an’anaviy ta’limdan zamon talabiga mos innovatsion ta’limga o‘tishi lozim.

Biz bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga quyidagi fanlararo bog‘lanishni o‘rgatishimiz shart. Boshlang‘ich sinfdagi ta’lim-tarbiya jarayoni shaxs kamolotiga poydevor qo‘yiladigan dastlabki bosqichdir. Undagi ta’lim-tarbiyaning asosiy vazifasi pedagogik jarayonni takomillashtirish orqali yosh avlodni bilimli, har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlay oladigan darajada shakllantirish uchun zamin yaratishdir. Hozirgi kunda ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuv, darslarda pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish va ularni o‘quv jarayoniga qo‘llash yo‘llarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biriga aylanib qoldi. Shunga binoan o‘qituvchi har bir akademik soatni kelajak avlod uchun ahamiyatini chuqur anglab, kreativ yondashgan holda tashkillashi lozim.

Maktabgacha va maktab ta’lim tizimini takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilashni ta’minlashda moddiy omillar bilan bir qatorda, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish darajasi muhim ahamiyatga kasb etadi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining intellektual fikrlay olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, o‘zini-o‘zi anglash salohiyatini shakllantirishi, moddiy borliq go‘zalliklarini his eta olishga o‘rgatishi, boshqalar fikrlarini tushunishini, shaxsiy fikrlarini og‘zaki va yozma bayon eta olish hislatlarini shakllantirishga erishishi mumkin. "Ta’lim va fan sohasini rivojlantirish davlat siyosati ma’no-mazmuni va uning dolzarbligidan kelib chiqib, unga quyidagicha izoh keltirish mumkin: birinchidan, yangi ta’lim tizimi, barkamol avlod kadrlarni tayyorlashdagi o‘zgarishlar va yangicha yondashuvlar, zamonaviy kasb sohaslarining paydo bo‘lgani hamda uning mamlakatimiz sharoiti bilan bog‘liqligidir; ikkinchidan, ta’lim tushunchasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot natijasida muayyan davrdan boshlab inson faoliyatining alohida mustaqil sohasiga aylanib, jamiyatning ijtimoiy tajribasini keyingi bosqichga uzatadi; uchinchidan, ta’lim inson shaxsining intellektual-ma’naviy qirralarini shakllantirish, uning jamiyat ishlab chiqarish va ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma’rifiy hayotida faol va muvaffaqiyatli ishtirokini ta’minlashga qaratilgan harakatlar yig‘indisi bo‘lib, ma’rifat hamda bilim berishni anglatadi; to‘rtinchidan, fan jamiyatining ijtimoiy institutlaridan biri bo‘lib, tabiat va jamiyat hayotini aks ettiruvchi ijtimoiy ong shaklidir. U katta ilmiy salohiyatni, ijodiy kuch-quvvatni birlashtirib, ma’naviy

barkamol insonni tarbiyalashga, mamlakatda qudratli ilmiy salohiyatni yaratishga xizmat qiladi”.

Shu bilan birga, olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga e’tibor qaratadigan bo’lsak, bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish masalalariga B.S.Abdullaeva, A.Sadikova, M.Toshpulatova, Yu.Jabborova, N.Muxitdinova, Z.T.Nishonova, G.Mamatova, N.V.Kuzbmina, M.I.Lukbyanova, A.K.Markova, N.V.Matyash, Ye.M.Pavlyutenkov va boshqalar alohida to’xtalib o’tgan. B.S.Abdullaeva o’z ilmiy ishlarida boshlang’ich sinf o’qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish, ta’lim vositalarini rivojlantirish, matematik tafakkurni rivojlantirish borasida o’quvchilar savodxonligini oshirishga oid ishlarni tahlil qilgan [2].

Boshlang’ich sinf o’qituvchisi “Atrofimizdagi olam” faniga ikkinchi darajali fan tariqasida munosabatda bo’lmay, shaxsni shakllantirishning asosiy omili sifatida qarashi kerak. Chunki kichik yoshdagi o’quvchilarga boshlang’ich sinfdagi predmetlar orqali yuqori sinflarda o’tiladigan fanlarga tayyorgarlik bosqichlari amalga oshiriladi. Masalan, “Atrofimizdagi olam” darsidagi mavzularni o’zlashtirish bilan o’quvchilar botanika, biologiya, kimyo kabi fanlarga doir dastlabki tushunchalarga ega bo’lib borishadi.

Boshlang’ich sinfdagi 3-4-sinf atrofimizdagi olam darsida o’qituvchi shunday usullardan foydalanishi kerakki, bu usullar orqali o’quvchilarda tabiatga doir bilim, ko’nikma va malakalar hosil bo’lishi bilan bir qatorda botanika, kimyo kabi fanlarga doir bilimlar uchun zamin yaratishi kerak.

Atrofimizdagi olam fanidan “O’zbekistonning foydali qazilmalari mavzusida oltin, kumush, mis kabi tabiiy qazilmalar” haqida ma’lumot beriladi. Ko’rinib turibdiki, bu mavzu orqali o’qituvchi bolalarda kimyo faniga doir dastlabki tushunchalarni hosil qilmoqda.

“Tuproqlar” mavzusini o’rganish jarayonida tuproqni geografik qobiqning muhim komponenti ekanligiga doir ilk tasavvurlar hosil bo’ladi.

“Yovvoyi o’tlar” mavzularini o’zlashtirish jarayonida o’qituvchi ta’limini amaliyot bilan bog’liqlik prinsipiga rioya qilsa, bolalar kundalik hayotda uchragan, ammo nomini bilmagan o’simliklar haqida savollar berishadi. G’umay, Ajriq, Salom – alaykum, Semizo’t, sho’ra kabi begona o’tlar haqida tushunchaga ega bo’lishadi.

Yuqoridagi misollardan ko’rinib tuibdiki, boshlang’ich sinf o’qituvchilari “Atrofimizdagi olam” fanini qiziqarli, tushunarli va yangi pedagogik texnologiyalar asosida mahorat bilan tashkillashi shart. Bu bilan u yuqori sinflarda o’tiladigan botanika, biologiya va kimyo fanlari uchun o’qituvchilarni tayyorlab boradi va kelajak uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida" PF-5847-son Farmoni
2. “Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini fanlarni integratsiyalab o’qitishga tayyorlash”. Hayitov Anvar Isomiddin o’g’li, TDPU tadqiqotchisi. Pedagogika ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2022- yil, 3-bet.
3. “Integratsiyalashgan darslarning samaradorligini oshirish va ta’lim prinsiplari”. Mavlonova, R, Raxmonqulova. N. Boshlang’ich ta’limning integratsiyalashgan pedagogikasi. Toshkent “O’qituvchi” 2006.
4. “Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini fanlarni integratsiyalab o’qitishga tayyorlash”. Hayitov Anvar Isomiddin o’g’li, TDPU tadqiqotchisi. Pedagogika ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2022- yil, 4-bet.

INNOVATSION TA’LIM SHAROITIDA TALABALARNING TANQIDIY TAFAKKUR KOMPENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Maxammatova Ma’muraxon Jalilovna
ADPI, Pedagogika va psixologiya
kafedrası katta o’qituvchi

Annotasiya: Ta’limning ko’plab sohalarida bo’lgani kabi, ijodiy faoliyatni tashkil etishda innovatsion jarayonlar o’quvchilarning o’zaro munosabatlarida yangi shakl va mexanizmlarni joriy etishni talab qiladi. Bunday shakl va mexanizmlardan fan bilan bog’liq bo’lgan narsalarni yaratish ko’zda tutilgan. Maqolada shaxsga yo’naltirilgan ta’limni ta’minlaydigan usullarning o’ziga xos xususiyatlariga asosanib aniqlangan ijodiy usullarga batafsil e’tibor qaratilgan.

Kalit so’zlar: Kognitiv, ijodiy, metod, idrok, tahlil, empatiya, taqqoslash, evristik savollar, evristik kuzatish, tadqiqot, faktlar, tushunchalar.

O’zbekistonda oliy ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish maqsadida xalqaro andozalar darajasida oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni ta’minlash, ustuvor vazifaga muvofiq zamonaviy pedagog kadrlarni tayyorlash shartlarini tubdan qayta ko’rib chiqish, shuningdek ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish vazifalari, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da “Mustaqil ishlash, tanqidiy fikrlash, mustaqil ta’lim olish nisbatini oshirish” ta’kidlangan. Talabalardan ijodiy va ijodiy fikrlash, tadbirkorlik ko’nikmalarini shakllantirish, o’quv jarayonining malakasini oshirishga qaratilgan texnika va texnologiyalardan foydalanish belgilab qo’yilgan.

Ta’limning ko’plab sohalarida bo’lgani kabi, talabalarda tanqidiy fikrlash hamda ijodiy faoliyatni tashkil etishda innovatsion jarayonlar ularning o’zaro munosabatlarida yangi shakl va mexanizmlarni joriy etishni talab qiladi. Innovatsion innovatsiyalarni idrok etish va tushunish qobiliyati har bir o’qituvchida ham mavjud emas. Asosiy gap shundaki, o’qituvchining o’zi yangilikni sezishga psixologik tayyor bo’lishi kerak. O’qituvchining innovatsion faoliyati ishda yuzaga keladigan muammolarni tezda aniqlashga undaydi. Ijodiy pedagogikaning tamoyillaridan biri nafaqat yangiliklar yaratish va tarqatish, balki butun aholini yangicha fikrlashga o’rgatishdir.

Innovatsion madaniyatning moslashuv darajasi ingliz tilini o’rganishda o’qituvchining pedagogik haqiqatga beqaror munosabati bilan tavsiflanadi. Bu darajadagi o’qituvchilar innovatsion o’zini-o’zi takomillashtirish nuqtai nazaridan faol emas, kasbiy rivojlanish zaruratdan susayadi yoki hatto uni butunlay rad etadi.

Reproduktiv daraja pedagogik voqelikka barqaror qadriyat munosabatiga moyillikni nazarda tutadi. O’qituvchining innovatsion madaniyatini rivojlantirishning ushbu darajasida konstruktiv prognostika muammolari muvaffaqiyatli hal qilinadi, bu maqsadni belgilash va professional harakatlarni rejalashtirishni nazarda tutadi.

Innovatsion madaniyatning evristik darajalarida texnologik komponent tarkibida o’zgarishlar ro’y beradi; baholash va axborotni tuzatish va tartibga solish vazifalarini hal qilish qobiliyati yuqori darajada shakllanadi.

Ijodiy va tanqidiy tafakkur daraja pedagogik faoliyat samaradorligining yuqori darajasi, psixologik-pedagogik bilimlarning harakatchanligi, talabalar va hamkasblar bilan hamkorlik va hamkorlik munosabatlarini o’rnatish bilan tavsiflanadi.

Shaxsning tuzilishida ilmiy va pedagogik qiziqishlar va ehtiyojlar uyg’un tarzda uyg’unlashadi. Pedagogik mahorat va pedagogik madaniyatni oshirishning turli yo’llari o’qituvchilarni qiziqtiradi.

Kommunikativ kompetentsiyaga erishish uchun - da'vo bilimlari, ko'nikmalari va ko'nikmalari asosida shakllangan ko'nikma, men kommunikativ foydalanuvchilar va maqsadlarni birlashtirgan eng yangi o'qitish usullaridan foydalanaman.

Innovatsion yondashuvga asoslangan ta'limning innovatsion usullari shaxsni rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirishga, uning zaxira imkoniyatlari va ijodiy salohiyatini ochib berishga qaratilgan.

Zamonaviy kommunikativ metodologiya o'quv jarayoniga materialni yaxshiroq ongli ravishda o'zlashtirish uchun faol nostandart usullar va ish shakllarini keng joriy etishni taklif qiladi. Amalda yakka, juftlik, guruh va jamoaviy ish kabi ish shakllari ancha samarali ekanligini isbotladi.

Har xil turdagi mehnat jarayonida talabalar bilim, so'z boyligi va muloqot qobiliyatlarini to'ldirish muammosiga duch keladilar, shuning uchun ular o'z faoliyatini faollashtiradilar va muloqot jarayonida bu muammolarni hal qilishga harakat qilishadi. Bu talabalarning tanqidiy tafakkuri va e'tiborini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ularni rag'batlantiradi, hamkorlikka undaydi. Ularni bajarish uchun talaba qo'shimcha ma'lumotlarga muhtoj bo'ladi va unga erishish uchun ma'lum harakatlar qiladi va shu bilan o'z faoliyatini yaxshiroq va samarali tashkil eta oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Yo'ldoshev J.F. Pedagogik texnologiya acoclari. - T.: «O'qituvchi», 2004y
- 2.Yo'ldoshev J.F. Yangi pedagogik texnologiyalap yo'nalishlari, muammolari va echimlari. “Ilk ta’limi” jurnali, 1999 yil, 4-son.
3. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalap. - T.: «Moliya», 2003.
4. Djo'rayev P.X., Turg'unov C.T., Nazarova G.M. Pedagogika. - T.: «Ilm ziyo», 2013.
5. Tolipova J.O. Pedagogik texnologiyalap – do'stona muhit yaratish omili. - T.: YuNISEF, 2005.

TALABALARNING O‘QUV JARAYONIDAGI MOTIVATSIYASINING TA'LIM SIFATIGA TA'SIRI

Xamdamova Muazzamxon Xabibullo qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
pedagogika va psixologiya yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning o‘quv jarayonidagi motivatsiyasining ta’lim sifatiga ta’siri va uning o‘ziga xos xususiyatlari haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so‘zlar: motivatsiya, talaba, ta’lim, o‘quv motivatsiyasi, omil, motiv, maqsad, ehtiyoj, o‘quv jarayoni.

Mamlakatimizda hozirgi paytda yoshlarga ta’lim va tarbiya berish har doimgidek dolzarblik kasb etmoqda. Ta’lim-tarbiya hamisha jamiyat taraqqiyotining asosi bo‘lgan. Chunki, inson jamiyatdagi barcha munosabatlar, aloqalarning markazida turadi. Kelajakda erishishimiz lozim bolgan buyuk maqsadlarga yetishish uchun eng avvalo yuqori malakali, zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlar tayyorlashimiz kerak. Sh.M.Mirziyoevning “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida”gi 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son qarori aynan shu masalaga qaratilgandir.

Ta’lim tizimini takomillashtirish, uning sifat darajasi va samaradorligini oshirish bir qator omillar bilan chambarchas bog‘liq. Dars jarayonini to‘g‘ri tashkil etish, o‘quvchilarni bilim olishga bo‘lgan qiziqishning uyg‘onishiga turtki berish zamonaviy pedagoglardan pedagogik-psixologik hamda uning texnologiyalarini bilishni talab etadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida talabalarni kasb-hunar egallashga tayyorlashni takomillashtirish, bitiruvchilar tayyorgarligining ko‘plab omillari va ularning kasbiy faoliyatga real tayyorlik darajasi bilan shartlanganligini e’tirof etish zarur. Ular orasida pedagogik oliy o‘quv yurtlari talabalarining o‘qishga oid faoliyat motivatsiyasi, bu jarayondagi o‘rganish strategiyalarini mukammal egallash o‘ta muhim hisoblanadi.

Ma’lumki fanda motivatsiya keng ma’noda inson hayotining (uning xulq-atvori, faoliyatining) murakkab ko‘p qirrali boshqaruvchisi deb qaraladi.

Motivatsiya – insonni faoliyatga undashning murakkab, ko‘p darajali tizimi bo‘lib, u o‘zida ehtiyojlarni, motivlarni, qiziqishlarni, ideallarni, intilishlarni, ustanovkalarni, emotsiyalarni, normalarni, qadriyatlarni mujassamlashtiradi.

Motivatsiya – murakkab tuzilma, faoliyatni harakatlantiruvchi kuchlar majmuasi bo‘lib, u o‘zida mayillar, ideallar ko‘rinishida namoyon qiladi va inson faoliyatini bevosita aniqlab, boshqarib turadi. Motivatsiya – odamni faol faoliyatga undovchi sabablar majmuidir. Motivatsiya jarayoni quyidagi psixik jarayonlardan iborat: motiv mazmunini idrok etish, uning mazmunini emotsional baholash, motivni mazmunini anglash va baholash, motivga ishonish.

Hech bir o‘qituvchi, hatto juda malakali o‘qituvchi ham, agar uning harakatlari muayyan o‘quv jarayonining motivatsion asoslari bilan muvofiqlashtirilmasa, kerakli natijaga erisha olmaydi. Aytish kerakki, ta’lim motivatsiyasi muammosi ta’lim psixologiyasining asosiy muammolaridan biridir. O‘quv motivatsiyasini boshqarish o‘quv jarayonini boshqarishga imkon beradi. Ushbu muammo hozirgi kunga qadar psixologiya va pedagogikada asosiy va eng muhimlaridan biri bo‘lib kelmoqda. Bu muammoni tadqiq qilish ucnun juda ko‘p izlanishlar olib borilgan.

Oliy ta’lim tizimidagi o‘qitishning modul-kredit shaklida talabalarning ta’lim motivatsiyasiga ta’sir etuvchi omillar sifatida quyidagilarni e’tirof etishimiz mumkin:

1. O‘quv rejaning tuzilishi – bunda talabalar o‘quv rejasini, ya’ni mavzular ketma-ketligi, nazorat muddatlarini oldindan bilishlari, aniq tartib asosida ta’lim olishlari ularni rivojlantiradi. Talabalar o‘quv rejasi va o‘quv materiallari oldindan tayyorlanganligini sezsa yoki ko‘rsa, bu ularga ko‘proq hotirjamlik hissini beradi. Bu o‘quv muhitida ta’minlanganda, talabalarga o‘quv materialiga to‘liq e’tibor qaratish imkonini beradi.

Talabalar o‘quv materiallarini oson o‘zlashtirishiga yordam berish uchun o‘qituvchilar darslar va o‘quv dasturlarini rejalashtirishlari kerak. Darsda qo‘llaniladigan barcha materiallar oldindan tayyorlanishi kerak. O‘qituvchilar, shuningdek, semestr yoki sinf boshida kurs yoki sinfning maqsadlarini bayon qilishlari mumkin.

2. O‘qituvchining xulq-atvori va shaxsiyati - o‘qituvchi yoki mentorlar, o‘quvchilarni yaxshi tushunishlari va ularning muammolarini yechishlari uchun yordam bera olishlari muhimdir. Agar talaba o‘qituvchisidan qo‘rqish yoki yoqtirmaslik kabi salbiy his-tuyg‘ularga ega bo‘lsa, bu uning umuman fanga bo‘lgan munosabatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Agar o‘qituvchi ma’lum talabalarga nisbatan boshqacha muomala ko‘rsatsa yoki kamsituvchi so‘zlarni ishlatasa, bu ularning ta’limga bo‘lgan motivatsiyasini pasaytiradi, talabalar ichida diskriminatsiya holatlarini keltirib chiqaradi.

Boshqa tomondan, mehribonlik, e’tibor, ijobiy fikr-mulohazalar va rag‘batlantirish talabalarining ta’lim motivatsiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

3. O‘qitish metodikasi - agar o‘qituvchilar turli xil o‘qitish usullaridan foydalansa, talabalar ta’limga bo‘lgan qiziqishlarini saqlab qolish ehtimoli ko‘proq. Bu orqali darslarda xilma-xillik yaratiladi va talabalarining zerikishini oldi olinadi. Muayyan tanlovlar uchun imkon berish, masalan, guruhda talabalar kolaborativ ishlashlarini ta’minlash ham yaxshi natijalarga olib kelishi mumkin. Ta’lim metodining o‘qituvchi tomonidan to‘g‘ri tanlanishi, dars jarayonida turli vositalar yordamida mavzuning tushuntirilishi ta’lim sifatining oshishiga yordam beradi. Ta’lim metodlarini malakali o‘qituvchining usuli bilan birlashishi natijasida fanning va o‘rganilayotgan mavzuning mazmuni va o‘ziga xosliklari to‘liq ochib beriladi. Bu esa talabalarining fan yuzasidan bilim, ko‘nikma, malaka kompetensiyalarining shakllanishi va rivojlanishiga asos vazifasini o‘taydi.

Shunday qilib, o‘qituvchi turli xil o‘qitish usullarini qo‘llash orqali yanada yuqori natijalarga erishish imkoniyatini kengaytiradi.

Ba’zi hollarda darsdan tashqari mashg‘ulotlarga yozilish yoki repetitorning yordami talabalarining dars davomida qondirilmagan ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi.

Ta’lim jarayonidagi ijobiy muhitda talabalar o‘zlarini yaxshi his qiladilar, ta’lim olish go‘yoki “kundalik ovqatlanish” kabi asosiy ehtiyojlarini qondiradigan darajada bo‘lishligi va sog‘lom ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatish uchun maqbul muhitni ta’minlaydi.

Topshiriqlarning haddan ziyod ko‘pligi va o‘ta jiddiy bo‘lgan o‘quv muhiti ham ta’lim motivatsiyasini pasaytiradi. O‘quv materialining va o‘quv topshiriqlarining murakkabligi faqat bu qiyinchilikni vujudga keltirish yoki yengib o‘tish mumkin bo‘lgandagina o‘quv jarayoniga qiziqishning ortishiga olib keladi, aks holda qiziqish tezda pasayadi.

Motivatsiya inson hayotining har bir sohasida asosiy o‘rinni egallaydi. Insonlarni maqsadli faoliyatga undaydi. Kasbiy rivojlanishda ham, shaxsiy hayotda ham insondagi sabab va ehtiyojlar majmuini tashkil etadi, ehtiyojlarni imkoniyatlarga aylantirishga turtki bo‘ladi. Motivatsiya o‘qituvchining kasbiy faoliyatida, uni muayyan o‘quv harakatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga undovchi bir qancha sabab va ehtiyojlarini keltirib chiqarish majmui sifatida baholanadi. Motivatsiyani qaysidir ma’noda insondagi qobiliyatlarini namoyon etuvchi kuch ham deb qarash maqsadga muvofiqdir.

Ta’lim motivatsiyasi muammosini hal qilishning ahamiyati uning didaktik jarayonini samarali amalga oshirish uchun muhim ekanligi bilan belgilanadi. Ma’lumki, aynan o‘qishga nisbatan salbiy yoki befarq munosabat talabaning past o‘zlashtirishi yoki o‘rganish faoliyatiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli, talabalarni yetarli bilim va

ko‘nikmalarni egallashlari uchun ta’lim motivatsiyasiga ta’sir qiluvchi omillarni bilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirok etishini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 05.06.2018 yildagi PQ-3775-sonli Qarori //http://lex.uz.
2. <https://apriori-nauka.ru/uz/simulacra/osobennosti-formirovaniya-vnutrennei-uchebnoi-motivacii-studentov.html>
3. Jo‘rayev N.S. “O‘quv motivlarini shakllantirish” - Toshkent:TDPU 2008.-62-b.
4. Xaydarov F., Halilova N. “Umumiy psixologiya ” Toshkent 2010. – 330-b.

O‘QUVCHILARNING PSIXOLOGIK SALOMATLIGINI TA’MINLASH

Abdurazzoqov Azizjon Abdurauf o‘g‘li
Abulqosimov Abdurahmon Qobilbek o‘g‘li
ADPI, Tabiiy fanlar fakulteti
Biologiya yo‘nalishi 202-guruh talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagoglarning kasbiy faoliyatdagi deformatsiyasi va o‘quvchilarning psixodiognastikasi va psixokorreksiyasi hamda bu jarayonlardagi turli psixologik buzilishlarning kelib chiqish sabablari, uni oldini olish chora tadbirlari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lg‘usi pedagog, kasbiy deformatsiya, psixodiognastika, psixokorreksiya, psixologik salomatlik, emotsiogen omillar, pedagogik kasb, pedagogik mahorat.

Inklyuziv ta’lim hamma bolalarning bir xil maktab va bir xil sinfxonada – bir xil sharoitda ta’lim olishini anglatadi. Ya’ni imkoniyati cheklangan bola sog‘lom bolalar bilan bir xil e’tiborda o‘qiy olishi kerak. O‘zbekistonda oilaviy sharoitidan qat’i nazar, barcha bolalar davlat umumta’lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan. Tabiiyki inklyuziv ta’limni eshitgan barcha insonlarda : “Xo‘sh nega inklyuziv ta’lim zarur?” - degan savol tug‘iladi. Ba’zan tengdoshlarimiz, maktabdoshlarimiz orasida yoki mahallada imkoniyati cheklangan bolalarni ko‘rib qolsak, tushunib-tushunmasdan uni ajratib qo‘yishga, u bilan muloqot qilmaslikka harakat qilamiz. Bu noto‘g‘ri, aslida ular bilan o‘rtoq bo‘lib, bir jamoa bo‘lib yashasak, ularning baxtli hayot kechirishlariga hissa qo‘shishimiz mumkin.

Ta’lim jarayonining asosiy markaziy figuralaridan biri sifatida pedagog shaxsi shakllanishi muammosi hozirgi zamon psixologiya fanining dolzarb mavzularidan biridir. Zero ta’limning sifati va samarasi pedagogik jarayonda faoliyat yuritayotgan kadrlarning har tomonlama tayyorgarligiga va kasbiy deformatsiyasiga bog‘liqdir. Pedagog-tarbiyachi ishida tayyorgarlikni shakllantirish uning turli tarkibiy qismlari qarama-qarshi yo‘nalishlarga ega bo‘lishi bilan murakkablashadi. Demak, intellektuallik ham tayyorgarlikning tarkibiy qismidir, chunki u vazifalar va mas’uliyatlarni tushunadi, shuningdek faoliyatning asosiy tarkibiy qismi - o‘qitilayotgan mavzuni bilish va uning muammolarini tushunishdir.

Hissiylik - hozirgi paytda kayfiyat, va hissiylik kommunikativ madaniyat sifatidir. Kasbiy moslashuv - shaxsning kasbiy ko‘nikmalar va malakalarni muayyan darajada egallashida, unda ayrim kasbiy jihatdan zarur hislatlarning shakllanishida, xodimning o‘z kasbiga nisbatan barqaror ijobiy munosabatda bo‘lishining rivojlanishida ifodalanadi. Kasb sohasidagi ish bilan tanishuvida, kasb mahorati ko‘nikmalarini, funksional vazifalarni sifatli bajarishida va mehnat sohasidagi ijodkorlikda namoyon bo‘ladi. Deformatsiya tushunchasi, odatda, organizmga ta’sir etuvchi va unda muhim xarakter xususiyatini hosil qiluvchi o‘zgarish sifatida talqin qilinadi.

Ko‘pgina tadqiqotchilar “Inson-Inson” tipidagi kasblarda kasbiy deformatsiyaning paydo bo‘lishi va shakllanishini ta’kidlaydilar. Insonning muayyan mehnat muhitiga moslashuvi uning kundalik muomalasida, mehnat faoliyatining aniq ko‘rsatkichlarida, mehnat samaradorligida, ijtimoiy axborot va uning amalda ro‘yobga chiqarilishida, faollikda namoyon bo‘ladi. Mehnatga moslashish birlamchi bo‘lishi (xodimning mehnat muhitiga kirishida) va ikkilamchi (kasbni almashtirgan va almashtirmagan holda ish o‘rnini almashtirishida yoki muhitning jiddiy ravishda o‘zgarishida) bo‘lishi mumkin. Ular murakkab tuzilishga ega bo‘lib, quyidagi moslashuvlardan iboratdir: Ijtimoiy - tashkiliy moslashuv - ta’lim muassasasining tashkiliy tuzilishi, boshqaruv tizimi va ishlab chiqarish jarayoniga, hizmat ko‘rsatish tizimini, mehnat va dam olish rejimini o‘zlashtirishni bildiradi.

Psixodiagnostika psixologik diagnoz qo’yish haqidagi fandir. Bunda diagnoz ko’rsatkich va tavsifnomalarni birgalikda tahlil qilish asosida sinaluvchining holati va xususiyatlari haqidagi xulosalardan iborat. Psixologik diagnoz (diagnosis - grekcha, aniqlash, bilish degan ma’noni anglatadi) shaxs individual - psixologik xususiyatlarining hozirgi holatiga baho berish, rivojlanishini oldindan aytish (prognoz qilish) va psixodiagnostik tekshiruv vazifalaridan kelib chiqib, tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan psixolog faoliyatining so’nggi natijasidir.

Psixodiagnostika – amaliy jihatdan psixologning deyarli barcha faoliyat doiralarida, ya’ni psixologik-pedagogik tadqiqotlarda muallif yoki ishtirokchi sifatida qatnashayotganda, psixologik maslahat hamda psixologik korreksion (to’g’rilash va rivojlantiruvchi) ishlarni amalga oshirayotgan jarayonda qo’llaniladi. Shunday qilib, diagnostika yorqin namoyon bo’luvchi individual-psixologik, psixofiziologik xususiyatlar asosida olingan ma’lumotlarni taqqoslash bilan alohida kishi yoki ma’lum shaxslar guruhi borasida xulosa chiqarish demakdir. Bolalar bog’chasidagi bolalarning qobiliyat va layoqatlarini har tamonlama rivojlantirishga, ular shaxsini shakllantirishga qaratilgan.

Psixodiagnostik tadqiqotlar amaliyotida psixologik diagnoz qo’yishning 3 bosqichi farqlanadi:

1. Simptomatik diagnozda dasturi mavjud har qanday EHM bajarishi mumkin bo’lgan tadqiqotda olingan natijalar qayta ishlanadi.

2. Etnologik dagnozda (kelib chiqish sabablari) biror xususiyatning mavjudligini_emas,_balki uning vujudga kelish sabablari ham hisobga olinadi.

3. Tipologik diagnozda sinaluvchi shaxs tuzilishida olingan natijalarning ahamiyati va o’rni aniqlanadi. Psixodiagnostika psixologiyaning ilmiy va amaliy jabhalaridan tashqari uning boshqa sohalarida keng qamrovda qo’llaniladi.

Diagnostik faoliyatning maqsadi o’qituvchiga pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va baholash mezonlarini belgilashga, muammolarni oson hal qilish yo’llarini aniqlashga, o’quvchilarning faoliyatini boshqarishga va o’zining kasbiy faoliyatini tuzatishga, pedagogik o’zaro ta’sir samaradorligini baholashga imkon beruvchi yaxlit axborotni aniqlashdan iborat.

Tuzatish va psixologik diagnostika birligi printsipi psixologik amaliyotning alohida turi sifatida psixologik F.V.Dubrovin, D.B.Elkonin va boshqalarning asarlarida batafsil ko’rilgan bu tamoyil barcha korreksiya faoliyatining asosi sifatida tan olingan, chunki tuzatish faoliyatining samaradorligi 90% ilgari amalga oshirilgan psixologik diagnostika jarayonining chuqurligi va jiddiyligiga bog’liq. Belgilangan tamoyil ikki yo’nalishda amalga oshiriladi. Avvalo, axloq tuzatish ishlarini amalga oshirishdan oldin, o’ziga xos psixologik diagnostika tadqiqotlarini o’tkazish kerak, buning asosida birlamchi xulosa chiqariladi va korreksion-rivojlanish ishining maqsad va vazifalari aniqlanadi. Samarali tuzatish ishlarini faqat batafsil psixologik o’rganish asosida qurish mumkin.

Xulosa o’rnida shuni aytish kerakki, bo’lg’usi pedagogning kasbiy deformatsiyasi va o’quvchilarning psixologik salomatligini ta’minlash hamda korreksiya samaradorligi dinamikasini nazorat qilish, o’z navbatida, tuzatish ishlari jarayonida ishtirok etuvchi psixologga kerakli ma’lumotlarni va o’z-o’ziga ishonishni ta’minlaydigan diagnostika tartib-qoidalarini amalga oshirishni talab qiladi. Ijtimoiy amaliyotning turli sohalar va psixologlar tayyorlash jarayonini psixokorreksiya ishlarisiz amalga oshirish mumkin emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxsus pedagogika -T.: Fan va texnologiyalar, 2014.
2. https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogning-kasbiy-deformatsiyasi_vao_qituvchilar_psixologik_salomatligini_ta_minlash
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Psichologik_tuzatish
4. <https://arxiv.uz/uz/documents/slaydlar/pedagogik-psichologiya/pedagogika-fanining-predmeti-va-uning-vazifalari>

EKOLOGIK MA’DANIYATNI YOSHLAR ONGIGA PEDAGOGIK METODLAR YORDAMIDA SINGDIRISH

Uzoqjonova Moxinur Diyorbek qizi
ADPI, biologiya 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ekologik ta’lim tarbiya, ularning yoshlar ongiga singdirilishi, O‘zbekiston Respublikasidagi ekologik muammolar va ularning yechimlari, insonlarning tabiatga ta’siri hamda ekologik ta’lim tarbiya haqida qisqacha ma’lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ekologik ta’lim –tarbiya, Agrosanoat, qo‘riqxonalar , milliy bog‘lar, biosfera, innovatsion texnologiyalar.*

Bugungi kunda mustaqil O‘zbekiston yirik sanoat va agrar mintqa bo‘lib, kelajakda dunyoga yuz tutgan mashinasozlik, energetika, kimyo, oziq – ovqat sanoati, transport majmuini yanada rivojlantirish ko‘zda tutilgan. Bunday ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi Respublikada ijtimoiy – ekotizmlarning holatiga muayyan darajada salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ekologik ta’lim –tarbiya orqali yoshlarda o‘z yashash muhiti to‘g‘risidagi bilimlar, atrofimizdagi olam tabiat va insonlarni o‘zaro uzviy bog‘langanlik haqidagi ilmiy nazariy dunyoqarashlarni, o‘lkasi va vatanini ekologik tizimlari ularning paydo bo‘lishi evolyusion rivojlanishi, antropogen ta’sirlar, makon va maydon bo‘yicha tarqalish qonunyalari undan kelib chiqadigan xususiyatlari, boyliklari, holati, kelajak istiqbollari, milliy, regional va global miqyosdagi tabiat va jamiyat munosabatlari, amaliy ekologik ko‘nikma va malakalar yoshlar ongiga singdiriladi. Yer yuzasi atrof muhitni muhofaza qilish uning boyliklaridan oqilona foydalanish va buzilgan tabiat va majmualarini qayta tiklashga oid muammolarini anglash va ularni yechimini topishga doir to‘g‘ri qarorlarni qabul qilish kompetensiyasi ularni tanlangan kasblarga qarab ekologik ta’lim va tarbiya shakllantiriladi va rivojlantiriladi.

Ekologik muammolarning tobora global ahamiyat kasb etib borayotganligi inobatga olinib, so‘nggi yillarda muhim ustuvor vazifalar bilan bir qatorda atrof muhit muhofazasi, ekologik madaniyat, ekologik ta’lim-tarbiya, ekologik ma’rifat masalalariga alohida e’tibor berilmoqda.

«Inson tomonidan biosferaga ko‘rsatilayotgan ta’sirni tartibga solish, ijtimoiy taraqqiyot bilan qulay tabiiy muhitni saqlab qolishning o‘zaro ta’sirini uyg‘unlashtirish, inson va tabiatning o‘zaro munosabatlarida muvozanatga erishish muammolari borgan sari dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ekologik xavfsizlik kishilik jamiyatining buguni va ertasi uchun dolzarbligi, juda zarurligi bois eng muhim muammolar jumlasiga kiradi. Bu muammolar amaliy tarzda hal etilsa, ko‘p jihatdan hozirgi va kelgusi avlod turmushining ahvoli va sifatini belgilash imkoniyatini beradi»[2]

Guvohi bo‘layotganimizdek bugungi kunda insoniyat tabiatga jiddiy zarar etkazganiga qaramay, uni asl holatiga qaytarish uchun barcha imkoniyatlarga ega. Ekologik vaziyatni yaxshilashga ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan biri jamiyatning har bir a’zosida zamonaviy ekologik dunyoqarashni shakllantirishdan iborat.

Ekologik ta’limning dolzarbligi mamlakatimiz tabiati, ekotizimlari, atrof muhitni beqarorlik va izdan chiqishdan asrash, aholining ekologik madaniyatini oshirish, ushbu o‘ta jiddiy, hayotiy masalalarga aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, yoshlar hissa qo‘shishi zarurligi bilan belgilanadi.

Yurtimizda ekologik ta’limni rivojlantirish bo‘yicha tegishli normative huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumaladan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O‘zbekiston Respublikasida ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida" [3] qarori qabul qilindi. Unga binoan, Konsepsiyaning asosiy maqsadi o‘sib

kelayotgan yosh avlodda ekologik bilim, ong va madaniyatni shakllantirish hamda rivojlantirish, ekologik ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, shuningdek, ekologiya sohasidagi ilm-fanni jahonning ilg’or innovatsion texnologiyalarini jalb etgan holda yanada takomillashtirishdan iborat.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, bugungi yoshlar ongiga ekologik ta’lim-tarbiyani singdirish oilada, maktabda barcha fanlarni o’qitishda amalga oshirilishi ko’zda tutiladi. Ekologik ta’lim-tarbiyadan bosh maqsad ham yosh avlodga atrof-muhit va uning muammolariga ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir. Ekologik tarbiyalash jarayonida yoshlarni yashab turgan tabiatimiz boyliklarini tejab-tergashga, uni muhofaza qilishga o’rgata boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Suvonqulov Jamshid. Fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organlari ekologik vakolatlarining huquqiy asoslari tushunchasi, tarkibi va muammolari. Архив Научных Публикаций JSPI, (2020). 1(49). Извлечено от https://science.i.edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5176
2. Madaminjonovna M. M. K. L. METHODOLOGY OF EDUCATIONAL TEACHING OF GENERAL SCIENCES
3. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. qizi. (2023). O’zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash muammolarini o’rganish va bartaraf qilish.
4. Science and Education, 4(11), 78–83. Retrieved from <https://www.openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/6393>.

TILNING SISTEMAVIY XARAKTERI VA UNING BELGI SIFATIDAGI TABIATI

Maxmudjonova Muborak Farxodjon qizi
Namangan davlat universiteti filologiya
fakulteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilning tizim sifatidagi xususiyatlari hamda semiotik tabiati haqida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: til, sistema, belgi, semiotika, til birliklari, til belgisi, sistemstruktur tilshunoslik.

Tilning sistemaviyligi haqida soʻz ketganda, avvalo, sistemaning xususiyatlariga toʻxtalish oʻrinlidir. Oʻzaro bogʻliq va shartlangan ikki va undan ortiq elementlarning munosabatlaridan tashkil topgan va yangi sifatga ega boʻlgan barqaror butunlik sistemadir [1]. Til birliklari voqelanish belgisiga koʻra ham, tuzilish (ontologik) tabiatiga koʻra ham sistema sanaladi va u mavhum belgilardan tuzilgan. Har bir sohaning oʻziga xos guruhlar sistemasi bor. Masalan, fonetikaning oʻziga xos birliklari bor yoki morfologiyadagi har bir konkret forma ziddiyatli sistemaga ega. Chunonchi, oʻzbek tilida -(i)m, -(i)ng, -i/si; -(i)miz, -(i)ngiz, -lari qoʻshimchalarining oʻrnida boshqa birini qoʻllab boʻlmaydi. Bu xususiyat ularning qarama-qarshi jihatlarini ifodalasa, boshqa bir tomondan ular bir guruh sifatida muayyan pradmetning boshqa bir predmetga qarashli ekanligini koʻrsatadi. Aynan bu belgilar bilan ular bir sistemani tashkil qiladi. Sistema boʻlgan joyda, albatta, struktura ham boʻladi. Sistema butunlik, struktura esa qismlilikdir. Tilning strukturasi til birliklari sanalgan fonema, morfema, leksema va modellardan iborat. Amaerika tilshunosligi til struktura tuzilishi nazariyasini birinchi navbatda gap tuzilishi va undagi maʼlumotlarni oʻrganishga asoslangan holda ishlab chiqdi [T.Bushuy, 2011:224]. Til soʻz, morfema va fonemalarning oddiy yigʻindisi emas, balki butun bir tizim boʻlib, u har bir pogʻonaga xos birlik 2 yoki undan ortiq uzvlarning oʻzaro munosabatidan tashkil topgan butunlikdir. Tilning turli qirralarini jamlagan holda, uni butunlik, bir sistema sifatida oʻrganuvchi tilshunoslik XX asrning 20-yillaridan sistemstruktur tilshunoslik nomi bilan mashhur boʻldi. Shuni ham aytib oʻtish joizki, Ferdinand de Sossyur asos solgan XXasr system tilshunosligi bagʻrida oʻnlab oqim va maktablar vujudga keldi, bu sohada ulkan zamonaviy yutuqlar qoʻlga kiritildi.[2]

Til semiotika nuqtayi nazaridan belgilar sistemasi sanaladi. Semiotika axborot, maʼlumotlarni saqlash va uzatishga xizmat qiluvchi belgilar tizimini oʻrganuvchi sohadir. Semiotikaning umumiy qoidalari, xususiyatlari dastlab amerikalik mantiqshunos Ch.S.Pire va tilshunos F.De. Sossyur asarlarida yoritilgan. Ferdinand de Sossyur tilning sistemaviy xarakteri va uning belgi sifatidagi tabiatini asoslab berdi. Til belgisi (belgi tanlashga nisbatan) shartli va erkin, lekin boshqa bir tomondan, yaʼni jamiyat uchun majburiydir. Olim til belgisi nazariyasini yaratib, uni sintagmatik va paradigmatic tushunchalar bilan bogʻladi. uning taʼrificha, tilshunoslik fanining manbayi shartli ishora-znaklar tizimi boʻlgan tilni oʻrganishdir. Shu bois tilshunoslik ishoralarni oʻrganadigan semiotik fanlar turkumiga kiradi. Ferdinand de Sossyur: “Til gʻoyalarni ifodalovchi belgilar sistemasidir” degan gʻoyani ilgari surdi. Til axborot beradi. Avvalo, oʻzi va shu bilan birga borliqdagi boshqa narsa-buyum, hodisalar haqida maʼlumot beruvchi vositalar, yaʼni sotsial axborotning har qanday moddiy ifodalovchilari belgi hisoblanadi.[3] Belgi moddiy, hissiy idrok etiladigan predmet, voqea yoki harakatdir. Belgi tushunchasi serqirra, u falsafa, mantiq, tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiya fanlari tomonidan tahlil qilinadi. Til belgisi esa ifoda va mazmun jihatiga ega boʻladi, predmet, xossa, munosabatni ifodalovchi moddiy-ideal hosila sanaladi. Til fikr, maʼno, tushunchalarning ramziy belgisi boʻlib keladi va jamiyatda mavjud boshqa belgilar bilan umumiylikka, oʻxshashlikka ega. Tilning maʼnolar tashuvchi

belgilar sistemasi ekanligi fiziologik jarayonda voqelanadi. Shu bois tilshunoslik va semiotika fanlari ham o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning o‘zaro munosabatidan tilni belgilar sistemasi sifatida o‘rganadigan lingvosemiotika fani ham yuzaga kelgan. U tildagi belgilar tizimini boshqa lisoniy belgilar va ramzlar bilan qiyoslab o‘rganadi.[2]

Bugungi kunda tilshunoslikda “til va nutq” dixotomiyasiga asoslangan tadqiqot ishlari ancha bo‘lishiga qaramay, til belgilarining nutqqa ko‘chirilishi bilan bog‘liq muammolar endigina o‘rganilmoqda. Bu sohada izlanilishi lozim bo‘lgan ko‘p masalalar bor.

Ko‘rinadiki, tilning sistemaviy tuzilishi murakkab, ko‘p tarmoqli hodisa, til belgisi esa mazkur sistemani tashkil etuvchi omil hisoblanadi. Til sistemasi keng ma’noda til qurilishining barcha sohasining majmuyidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: 2019.
- 2.Xolmanova Z. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: 2007.
- 3.Turniyozov N. Tilshunoslikka kirish (ma’ruzalar matni). – Samarqand:2006.
4. Turobov A. Tilshunoslik nazariyasi. – Samarqand: 2022.
5. arxiv.uz

BO‘LG‘USI PEDAGOGLARDA KASBIY DEFORMOTSIYALASHDA PSIXOKORREKSIYA USULLARINING AHAMIYATI

Turg‘untosheva Ruxsora Boxodir qizi
Mirzaarapova Durdona Doniyor qizi
ADPI, Tabiiy fanlar fakulteti biologiya yo‘nalishi
2- bosqich talabalari

Annotatsiya: ushbu maqolada bo‘lg‘usi pedagoglarning kasbiy faoliyatida bo‘ladigan kasbiy deformatsiya psixodiagnostikasi va bu jarayondagi turli psixologik buzilishlarning kelib chiqish sabablari, uni bartaraf etish omillari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: pedagog, kasbiy deformatsiya, psixologik salomatlik, ruhiy salomatlikning asosiy tushunchalari, psixokorreksiya.

Kasbiy deformatsiyaning psixodiagnostikasi odatda insonning ish muhitiga nisbatan aqliy va hissiy farovonligini baholashni o‘z ichiga oladi. Bu stress, charchash yoki boshqa kasbiy xavflarning insonning psixologik salomatligiga ta’sirini baholashni o‘z ichiga olishi mumkin. Ish bilan bog‘liq omillar shaxsning ruhiy holatiga qanday ta’sir qilishini tashxislash va tushunish uchun turli baholash vositalari va usullaridan foydalanish mumkin.

Kasbiy deformatsiya – psixologiya sohasidagi atama bo‘lib salbiy his-tuyg‘ular va xatti-harakatlarga olib keladigan kognitiv buzilishlar yoki noto‘g‘ri fikrlash shakllarini tavsiflash uchun ishlatiladi. Kognitiv buzilishlar irratsional yoki bo‘rttirilgan e’tiqodlar bo‘lib, ular haqiqatni qanday idrok etishimizga ta’sir qilishi mumkin. Bu esa tashvish, depressiya yoki stressni keltirib chiqaradi. Kognitiv buzilishlarga misol sifatida oq-qora fikrlash, haddan tashqari umumlashtirish va shaxsiylashtirish kiradi. Kasbiy deformatsiyani hal qilish ko‘pincha kognitiv xulq-atvor terapiyasi(CBT) yoki boshqa terapevtik yondashuvlarni o‘z ichiga oladi, bu odamlarga buzilgan fikrlarni aniqlash va ularga qarshi kurashishga yordam beradi. Ushbu odatlarni tan olish va o‘zgartirish orqali odamlar o‘zlarining ruhiy salomatligi va farovonligini yaxshilashlari mumkin. Kasbiy deformatsiya shaxsning yangi mehnat vaziyatini o‘zlashtirishning ijtimoiy jarayoni bo‘lib, unda shaxs va mehnat muhiti bir-biriga faol ta’sir ko‘rsatadi va moslashuvchi-moslashtiruvchi tizimlar hisoblanadi. Ya’ni birinchi tomondan shaxs muayyan mehnat jamoasining kasbiy va ijtimoiy-psixologik munosabatlari tizimiga faol kirishib ketadi, o‘zi uchun yangi bo‘lgan ijtimoiy vazifalarni, qadriyatlar va normalarni o‘zlashtirib oladi, o‘zining alohida tutgan yo‘lini mehnat jamoasining maqsad va vazifalari bilan moslashtiradi, bu bilan o‘zining xulqini mazkur ta’lim muassasasining xizmat yo‘l-yo‘riqlariga bo‘ysundiradi. Ikkinchi tomondan shaxs o‘zida avvaldan qaror topgan muayyan maqsadlar, qadriyatli muomala yo‘nalishiga ega bo‘ladi, shularga muvofiq korxonaga bo‘lgan o‘z talablarini shakllantiradi. Shaxs va ta’lim muassasasi o‘z talablarini amalga oshira borib, o‘zaro bir-birlariga ta’sir ko‘rsatadilar, bir-birlariga moslashadilar, buning natijasida mehnatga moslashuv jarayoni amalga oshiriladi. Ushbu moslashuv jarayonlarida shaxsning individual-tipologik xususiyatlari, motivatsiyasi, yo‘nalganligi, emotsional-irodaviy jihatlari, ehtiyojlarining turfa ko‘rinishga ega ekanligi pedagog shaxsida doimiy emotsional zo‘riqish bilan bog‘liq bo‘lgan emotsional, jismoniy va aqliy to‘yinishni o‘zida mujassamlashtirgan murakkab psixofiziologik fenomen vujudga kelishiga sharoit yaratadi. Mazkur depressiv holat, charchoq hissi va loqaydlik, shijoat va entuziazmning yetishmasligi, o‘z faoliyatining ijobiy tomonlarini ko‘ra olmaslik ishga va umuman hayotga nisbatan munosabatda salbiy ustanovkalarda namoyon bo‘ladi.

Pedagogikadagi psixokorreksiya usullari o‘quvchilarning o‘rganish uslublari, hissiy tartibga solish va ijtimoiy o‘zaro munosabatlaridagi individual farqlarni aniqlash va bartaraf etishga mo‘ljallangan. Ushbu texnikalar quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin:

1. Kognitiv-xulq-atvorli aralashuvlar: talabalarni o’rganish va xatti-harakatlariga ta’sir qilishi mumkin bo’lgan salbiy fikrlash shakllari yoki kognitiv buzilishlarni tan olishga va ularga qarshi turishga o’rgatish.

2. Ijtimoiy ko’nikmalarni o’rgatish: o’quvchilarning tengdoshlari va o’qituvchilari bilan ijtimoiy munosabatlarini yaxshilash uchun shaxslararo ko’nikmalar, nizolarni hal qilish va hissiy aqlni mashq qilish imkoniyatlarini ta’minlash.

3. Hissiyotlarni tartibga solish texnikasi: O’quvchilarga o’z his-tuyg’ularini samarali boshqarish strategiyalarini o’rgatish, masalan, ongni saqlash, bo’shashtirish mashqlari va engish ko’nikmalari.

4. Individuallashtirilgan yordam: Har bir talabaning o’ziga xos ehtiyojlari, kuchli tomonlari va qiyinchiliklariga asoslangan shaxsiylashtirilgan aralashuvlar va yordamni taklif qilish.

5. Ijobiy mustahkamlash: talabalarni rag’batlantirish va o’z-o’zini hurmat qilish uchun ijobiy xatti-harakatlar va yutuqlarni rag’batlantirish va mustahkamlash.

Pedagogikada psixokorreksiyaning amalga oshirish orqali o’qituvchilar o’quvchilarning akademik muvaffaqiyati, ijtimoiy ko’nikmalari va hissiy farovonligini rivojlantiruvchi qo’llab-quvvatlovchi va inklyuziv o’quv muhitini yaratishi mumkin.

Pedagogikada psixokorreksiya kontekstida profilaktika o’quvchilarning ijtimoiy, hissiy va xulq-atvoridagi qiyinchiliklarga olib keladigan omillarni aniqlash va ularni intensiv aralashuvlar zarur bo’lgan darajaga etgunga qadar bartaraf etishni o’z ichiga oladi. Profilaktika strategiyasining maqsadi o’quvchilarning farovonligiga yordam beradigan va hissiy va xulq-atvor muammolari ehtimolini kamaytiradigan ijobiy va qo’llab-quvvatlovchi maktab muhitini yaratishdir.

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, maktablarda profilaktika strategiyalarini faol ravishda amalga oshirish orqali o’qituvchilar o’quvchilarda ijtimoiy, hissiy va akademik muammolarni samarali hal qilish uchun zarur bo’lgan ko’nikmalar va chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradigan qo’llab-quvvatlovchi va tarbiyalovchi muhitni yaratishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. N.P.Anikeev. Jamoada ruhiy muhit:-T “O’qituvchi”, 1993y
2. SH.A.Do’stmuhammedova. O’qituvchilarning o’quv faoliyatlarini boshqarish psixologiyasi.-: T, 2000 y.
3. M.X.Quvataliyev, Pedagogning kasbiy deformatsiyasi va o’qituvchilar psixologik salomatligini ta’minlash. Integration of science education and practice. Scientific methodical journal 781-784
4. Jalilovna M.M. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali, M. (2024). 4(2), 130-133.
5. <https://lib.cspu.uz/index.php?newsid=645>

OLIIY TA’LIMDA NOGIRONLIGI BOR TALABALARNING OQUV-TARBIYAVIY FAOLIYATLARINI TASHKIL QILISHNING METODIK O’ZIGA HOSLIGI.

Mamatqulov Mirzaolim Xaydaralievich
NamDU “Jismoniy madaniyat va sport”
kafedrasi kat.o’qit., PhD.

Annotatsiya: Maqolada nogironligi bor oliy ta’lim talabalarga davlat tomonidan qilinayotgan g’amho’rliklar hamda ularning jismoniy, ruhiy va ahloqiy sifatlarini shakllantirishda jismoniy mashqlarning roli haqida fikr-mulohaza yuritiladi.

Kalit so’zlar: nogironlik, g’amho’rlik, o’z-o’ziga xizmat, variantiv texnologiya.

Jahon ta’lim va ilmiy-tadqiqot tashkilotlarida, oliy ta’lim tizimida nogironligi bor talabalarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish, ta’lim jarayonida shaxslararo munosabati, real hayotga ijtimoiy moslashish, mehnat ko’nikmalarini shakllantirish, oilaviy hayotga tayyorlash, o’z-o’ziga xizmatni shakllantirish, nogironligi bor talabalar bilan ishlash variantiv texnologiyalarini takomillashtirish bo’yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Respublikamizda so’nggi yillarda nogironligi bo’lgan bolalarning maxsus va inklyuziv ta’lim xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, imkoniyati cheklangan bolalarni qo’llab-quvvatlashning me’yoriy asoslari yaratilmoqda. “Aholining ijtimoiy himoya qilish nogiron va aholining boshqa ehtiyojmand toifalari davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash” natijasida ustivor vazifa etib belgilangan. Intellektida nuqsoni bo’lgan boshlang’ich sinf o’quvchilarida fanlararo aloqadorlik asosida geometrik tasavvurlarni shakllantirishni pedagogik imkoniyatlarini kengaytiradi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrda “Nogironligi bo’lgan shaxslarni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5270-sonli, 2019-yil 29-aprelda “O’zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimining 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsianing tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5712-sonli, 2019-yil 9-yanvarda “Jamiyatda huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to’g’risida”gi PF-5618-sonli farmonlari va boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

«O’zbekiston Respublikasida nogironlarning ijtimoiy himoyasi to’g’risida»gi Qonunda «jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi tufayli turmush faoliyati cheklanganligi munosabati bilan ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj bo’lgan shaxs nogiron hisoblanadi» deya ta’rif beriladi. Shunday qilib, nogironlik kasallikka yoki inson tanasi a’zolarining funksiyalari buzilishiga tenglashtiriladi. Ammo, BMTning Nogironlar huquqlari to’g’risidagi Konvensiyasida «nogironlik — tana funksiyalari buzilgan insonlar hamda ***munosabat va infratuzilma bilan bog’liq to’siqlar*** orasidagi o’zaro aloqa natijasida vujudga keladigan holat» deb ta’kidlanadi. Boshqacha qilib aytadigan bo’lsak, bu nafaqat inson tanasining nuqsonlari, balki qulay atrof-muhit yo’qligi va bunday odamlarning jamiyat hayotida ishtirok etishiga qarshilik qilayotgan to’siqlar va salbiy stereotiplardir.

Jahon sog’liqni saqlash tashkiloti tomonidan qabul qilingan “Nogironlar huquqlari to’g’risida Konvensiya”da nogironlikning quyidagi ta’rifini keltiriladi: **Nogironlar** – bu buzilishlar, faoliyat cheklovlar va ishtirok etish cheklovlarini o’z ichiga olgan himoya atama.

Nogironlik – bu tana funktsiyasi yoki tuzilishidagi muammo; faoliyatni cheklash – bu shaxs tomonidan vazifani yoki harakatni bajarishda duch keladigan qiyinchilik; qatnashishni cheklash esa hayotiy vaziyatlarga aralashishda shaxs boshdan kechirgan muammolar. Shunday qilib, nogironlik nafaqat sog’liq uchun muammo, balki bu inson tanasining

xususiyatlari va u yashaydigan jamiyat xususiyatlari o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni aks ettiruvchi murakkab hodisadir.

Shunday ekan, **nogironlik** (ruscha: *invalid*) – kasallik, shikastlanish, mayib-majruhlik, baxtsiz hodisalar tufayli butunlay yoki ma’lum muddat mehnat qobiliyatini yo’qotish jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi sababli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj shaxsdir.

Fiziologik funktsional imkoniyatlar (PFC)ning cheklovi – bu shaxsning kundalik hayotdagi jismoniy vazifalarini bajarish qobiliyatini va ushbu vazifalarni bajarish qulayligini aniqlaydigan ko’rsatkichlar darajasi.

PFC ko’rsatkichlar darajasi oldinga ijobiy yoki salbiy siljish bilan ko’tarilish va pasayish natijalari bilan belgilanadi. Jismoniy, aqliy-ruhiy zaiflik, kognitiv kasalliklar yoki jismoniy buzilishlar, ularning barchasi odamlarni nogiron deb belgilashga olib kelishi mumkin bo’ladigan ko’rsatkichlar deb belgilangan. Dunyo bo’yicha nogironlar to’g’risidagi hisobotga ko’ra, dunyo aholisining 15 foizi yoki 1 milliard kishi nogironlikdan aziyat chekmoqda.

Insoniyat o’z tarixida har doim ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan imkoniyatlari cheklangan odamlar bilan to’qnash kelgan. Rivojlanishning turli davrlarida ularga munosabat ham turlicha bo’lgan. «O’zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to’g’risida» O’zbekiston Respublikasi Qonuniga asosan **«nogiron»** — jismoniy, aqliy, ruhiy yoki sensor (sezgi) nuqsonlari borligi tufayli turmush faoliyati cheklanganligi munosabati bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda nogiron deb topilgan hamda ijtimoiy yordamga va himoyaga muhtoj shaxs. **Shaxsning turmush faoliyati cheklanganligi** – shaxsning o’ziga o’zi xizmat qilish, harakatlanish, yo’lni topa olish, muloqot qilish, o’z xatti-harakatini nazorat etish, shuningdek o’qish va mehnat faoliyati bilan shug’ullanish qobiliyatini yoki imkoniyatini to’la yoxud qisman yo’qotganligi»dir. Bu so’z lotincha *invalidus* so’zidan olingan bo’lib, aynan «kuchsiz, kuchli emas» degan ma’no anglatadi, ya’ni, *in* – «emas» + *validus* – «kuchli», boshqacha aytganda, bu – jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy jihatdan kamchiligi bo’lgan inson faoliyatida mavjud to’siq yoki cheklovlarni bildiradi.

1. Individual yondashuv asosida nogironligi bor talabalarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish natijalarga erishish imkoniyatini yaratuvchi dastlabki va fundamental ahamiyatga loyiq omil, ma’lum bo’lishicha, bu o’ziga xos umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik tashkil etar ekan. Lekin o’rganilgan va qiyosiy tahlil qilingan manbalardan shunday xulosaga kelish mumkinki, sportni deyarli barcha turlarida umumiy jismoniy sifatlar yoki ularning tarkibiga mansub komponentlari yoki shu jismoniy sifatlar turlari ustuvor jihatga ega ekanligi hali ochib berilmagan ekan.

2. Tahlil qilingan manbalarda nogironligi bor talabalarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish deyarli barcha turlarida yuksak texnik-taktik mahoratga erishish va yuksak natijalar ko’rsatishda tezkorlik-kuch, maxsus chidamkorlik va egiluvchanlik ustuvor ahamiyat kasb etishi ta’kidlangan., ayniqsa nogironligi bor talabalarni bu jismoniy tayyorgarlikning qaysi biri ustuvor rolga ega ekanligi haqida ilmiy asoslangan fikr-mulohaza va g’oyalarning yo’qligi, ular yuzasidan tavsiyalar berilmaganligi ma’lum bo’ldi.

3. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati bo’yicha nashrdan chiqarilgan ilmiy maqolalar, ilmiy ma’ruzalar va o’quv adabiyotlarida ushbu sport turi bo’yicha malakali sportchilarni tayyorlash masalasida asosan texnik-taktik tayyorgarlik jarayonini maqsadli tashkil qilishga urg’u berilgan bo’lsada, ammo qaysi bir jismoniy sifat yoki sifatlar komponentlari bu borada yetakchi rolni o’ynashi ochib berilmagan.

4. Mavzu bo’yicha o’rganilib chiqilgan manbalardan ma’lum bo’ldiki, nogironligi bor talabalarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish va uning texnik-taktik usullari turlaridan nafaqat jismoniy jihatdan, balki o’zining milliylik xususiyati bilan ham farq qiladi, va bunday mavzular bugungi kungacha o’zining ilmiy poydevoriga ega emas.

5. Nogironligi bor talabalarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish, shuningdek moslashuvchanlikni rivojlantirish zarur, chunki bu federal yoki kuchning talablariga mos keladigan muayyan darajaga to’g’ri keladi.. Moslashuvchanlikni yaxshilashga, bo’g’imlarning harakatchanligini oshirishga qaratilgan. Tarmoqli mashqlarning sekin va tinchlashishi nafaqat har xil sog’liq va sport vazifalarini hal qilish, balki neyro-emotsional stresslarni, faol dam olishga ham ta’sir qiladi deb ishoniladi. Insonning kapital jismoniy xususiyatlarini - kuch, tezlik, bajarish vazifasini muntazam mashqlar rivojlanayotganida hal qilish oson, agar bardoshlilikni yaxshilasak, agar moslashuvchanlikni rivojlantirsak, unda tayyorgarlik ham yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида.

2. Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни (янги таҳрири). – Тошкент, 2008 йил 11 июль, 162-сон Ўзбекистон Республикаси Қарори билан кучга кирган.

3. Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида Конвенция. – Нью-Йорк, 2006 йил 13 декабрь. Ўзбекистон Республикаси учун 2021 йил 28 июлдан кучга кирган. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 7 июндаги ЎРҚ-695-сонли Қонуни билан ратификация қилинган.

4. “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг Қонуни (янги таҳрири). – Тошкент, 2008 йил 11 июль, 162-сон Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарори билан кучга кирган.

5. Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида Конвенция. – Нью-Йорк, 2006 йил 13 декабрь. Ўзбекистон Республикаси учун 2021 йил 28 июлдан кучга кирган. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 7 июндаги ЎРҚ-695-сонли Қонуни билан ратификация қилинган.

KASBIY DEFORMATSIYANI YUZAGA KELTIRUVCHI OMILLAR

Muhammadyoqubova Mohirabonu O‘tkirbek qizi
ADPI, Pedagogika yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada insonning muayyan kasbga moslashuvi, kasbiy faoliyatining aniq ko‘rsatkichlari, samaradorligi va faollikda namoyon bo‘lishi shuningdek, bo‘lajak pedagoglarda kasbiy deformatsiyani yuzaga kelish omillari keng bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: kasbiy deformatsiya, streotip, samaradorlik, axloqiy deformatsiya, individullashuv, professional.

Jamiyatda o‘zligini anglagan shaxs borki, u shu jamiyat a‘zolariga manfaati tegadigan biror bir faoliyat turi bilan mashg‘ul bo‘lishi tabiiy hol hisoblanadi. Pedagoglarni kasbiy tayyorlashga nazariy, amaliy, uslubiy yondashuv shuningdek, maxsus tayyorgarlikning shart-sharoitlari va usullarini takomillashtirish, belgilash pedagoglarning muvaffaqiyati uchun zarur bo‘lgan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalar va qobiliyat mustaqil ishlash zamonamizning asosiy muammolaridir.

Kasbiy deformatsiya – bu kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan va uning samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan o‘zgarishlar tizimidir. Shaxsning kasbiy va shaxsiy xatti-harakatlarida nomaqbul fazilatlarining paydo bo‘lishi.

“Kasbiy deformatsiya” atamasini birinchi marta Pitirim Sokonin tomonidan kasbiy faoliyatning odamga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi sifatida kiritildi. 1930-yillarda S.G.Gellershteyn ta’kidlaganidek: “Faol va reaktiv harakatlarni bajaradigan xodimlarda birinchi ruhiy deformatsiyalari uchraydi deydi”[1]. Kasbiy deformatsiya agar u har kuni o‘zi ishlamasa, kasbiy faoliyatida shaxsning rivojlanishi bilan obektiv ravishda yuzaga keladigan hodisa. Boshqa kasblardan farqli o‘laroq bitta xodimning deformatsiyasi hamkasblariga “Soya solmaydi” va ularning ishlarining ijtimoiy ahamiyatini tenglashtirmaydi. Bu yerda bir kishining xatolari o‘zlarini jamoatchilik ongida barcha xodimlarning yetishmasligi sifatida namoyon qiladi va tegishli streotipni keltirib chiqaradi. Kasbiy deformatsiyalar qisqa vaqt ichida sodir bo‘lmaydi, bu yillar talab qiladi.

Kasbiy faoliyat natijasida o‘zgarishlar:

1. Mutaxassislik faoliyati
2. Energiya zaxiralar darajasi
3. Psixomdor reaksiyalarning faolligi
4. Atrofdagi odamlar bilan munosabatlarning tuzilishi
5. Professional masalalar bo‘yicha pozitsiya

Kasbiy deformatsiya turlari E.F. Zee va E.E.Somonyuklarning tadqiqotlariga ko‘ra 4 ko‘rinishda bo‘ladi

Umumkasbiy deformatsiya – “Odamodam” tipidagi kasblarga xosdir. Ushbu shaxs xususiyati va kasbiy faoliyat bilan bog‘liq holat ish stajiga ham aloqador bo‘lishiga qaramay deformatsiyaning darajasi turlicha kechadi. Masalan, shifokorlarda bemor shikoyatlariga nisbatan emotsional indefferentlikni aks ettiruvchi “Qayg‘urishdan charchash” sindromi namoyon bo‘ladi. Umumkasbiy deformatsiya xususiyatlarining jamlangan holda namoyon bo‘lishi ma’lum kasb egalarining bir-biriga o‘xshashiga va tanishning osonlashuviga olib keladi.

Maxsus kasbiy deformatsiya – kasbning ma’lum mutaxassisliklariga moslashish jarayonida sodir bo‘ladi. Har qanday kasb bir qancha mutaxassisliklarni o‘z ichiga oladi. Har bir mutaxassislik o‘zining deformatsiyalari yig‘indisiga ega. Masalan, tergovchida shubhalanuvchanlik, operativ ishchida faol agressivlik va h. Turli mutaxassisliklarga ega shifokorlarda ham o‘ziga xos deformatsiya hosil bo‘ladi.

Kasbiy - tipologik deformatsiya – shaxsning individual psixologik xususiyatlari (temperament, xarakter, qobiliyat) hamda faoliyatlarining psixologik tuzilishi o’rtasidagi aloqadorlikka asoslanadi. Buning oqibatida quyidagi xususiyatlar namoyon bo’lishi mumkin: - shaxsning kasbiy yo’nalganlik deformatsiyasi: faoliyat motivatsiyasining o’zgarishi (motivning maqsadga 3 E.F.Zeer. Kasblar psixologiyasida qadriyatlar tizimining qayta tuzilishi, pessimizm, yangiliklarga ishonchsiz munosabat. - ma’lum bir qobiliyat asosida shakllangan deformatsiya (tashkilotchilik, kommunikativlik, intellektuallik va b.). Masalan, talabgorlik darajasining oshishi, o’ziga-o’zi yuqori baho berish, narsissizm. - xarakter xususiyatlariga asoslangan deformatsiya: indefferentlik, lavozimga intilish, rolli ekspansiya, dominantlik. Deformatsiyaning ushbu guruhi turli kasb egalarida shakllanadi va ma’lum bir kasbiy yo’nalishga ega emas.

Individuallashtirilgan deformatsiya – uzoq yillar davomida olib borilgan kasbiy faoliyat natijasida ma’lum bir kasbiy muhim, ba’zan nomuhim xususiyatlar ham shakllanishi mumkin. Bu holatlar haddan ziyod mas’uliyatlilik, o’ta vijdonlilik, giperaktivlik, kasbiy fanatizm va entuziazm ko’rinishida namoyon bo’lishi mumkin [2]. O’qituvchilarning kasbiy deformatsiyasi - bu to’g’ridan-to’g’ri xavf omilidir, bu ham o’qituvchining, ham butun ta’lim tizimining samaradorligi va raqobatbardoshligini pasayishidir. Shuning uchun ta’lim sifatini boshqarishda o’qituvchilarning kasbiy deformatsiyasini oldini olish muammosi dorzarb bo’lib qolmoqda. Kasbiy deformatsiyaning muhim sabablaridan biri bu mehnat taqsimoti va tobora torayib borayotgan mutaxassislar, kundalik ish, yillar davomida odatiy muammolarni hal qilish, kasbiy bilimlarni yangilab borish kasbiy stereotiplarni shakllantiradi.

O’qituvchilarning axloqiy deformatsiyalarining sabablari juda ko’p bo’lishi mumkin. Avvalo, individual omillarlarni ta’kidlash lozim. Yosh o’qituvchilarda “Kasbiy deformatsiya”ga moyillik quyidagi sabablar bilan izohlanadi: ota-onalar va hamkasblariga ishonchsizlik; haqiqat va taxminlar o’rtasidagi tafovut; talabalar bilan muloqot kilishda zaruriy tajribaning yo’qligi. Yosh o’qituvchilar ko’pincha bu har doim ham oqlanmasligini anglamagan holda ko’p mehnat qilishga tayyor. Bir faoliyatdan ikkinchisiga o’tib, xatolarni tahlil qilar ekan, ular nima uchun o’quvchilar uni tinglamasliklarini tushunib yetmaydilar. Mutaxassislarning ta’kidlashicha, kasbiy deformatsiyaning tez-tez uchraydigan sabablaridan biri - bu mutaxassis bilan aloqada bo’lishga majbur qilinadigan o’ziga xos atrofmuhit, shuningdek uning faoliyatining o’ziga xos xususiyatidir. Pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan kasbiy deformatsiyani keltirib chiqaruvchi sabablarga quyidagilarni ham kiritish mumkin. Bular: shaxslarni professional darajada o’zgartirishga urinish; faoliyatning mohiyatini va maqsadlarini anglashning yetishmasligi; ushbu sohada ishlash istagi yo’qligi; o’ziga ishonch hissining yetishmasligi; noto’g’ri intizom; zaif nazorat, boshqaruv tomonidan qat’iy talablarning mavjud emasligini aytish mumkin.

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, kasbiy deformatsiyani oldini olishda ongni boshqarish texnikasini puxta egallash, axloqiy samaradorlikni, iroda kuchini oshirish va vaziyatga qarab real vaqtda shoshilmay sharoitlarga qarab harakat qilish kerak .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.G.Gellershteyn. “Osnovnie techeniya psixologi” 1990 [264b].
2. E.F.Zeer. Kasblar psixologiyasi: o’quv qo’llanma, 4-nashr.

TA’LIM MAQSADILARI-O’QUV AXBOROTLARINING MAZMUNDORLINING MUHIM OMILI

Mushtariy Mamajonova
ADPI 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda o’quv jarayonida axborot uzatish borasidagi o’qituvchi tomonidan egallanishi lozim bo’lgan qoidalar, o’qitish modelini tuzish, darsni tashkil etish borasida fikrlar yuritiladi.

Kalit so’z: Ta’lim texnologiyasi, demokratik, davlat, jamiyat, mustaqil fikr, mustaqil, ilg’or, fan-texnika.

Ilm-fan, texnika ishlab chiqarish hamda texnologiya sohalarida erishilayotgan yutuqlar uzluksiz ta’lim tizimining barcha bosqichlarida faoliyat yuritayotgan ta’lim muassasalari uchun yangi avlod darsliklarini yaratishni taqozo etmoqda. Bu kabi o’quv manbalarining yaratilishiga qo’yilayotgan talablardan eng muhimi – ularning mazmunida mavjud ilmiy bilimlar o’z ifodasini topibgina qolmay, shu bilan birga O’zbekiston Respublikasida ta’lim sohasida olib borilayotgan davlat siyosatining mohiyati ham ochib berish sanaladi.

O’zbekiston Respublikasida demokratik va huquqiy jamiyat barpo etilayotgan mavjud sharoitda yosh avlodning mustaqil va erkin fikrlay olishi ro’y berayotgan voqea-hodisalarga shaxsiy munosabtni bildirishga imkon beradi. Ijtimoiy borliqda kechayotgan o’zgarishlarga nisbatan shaxsiy nuqtai nazarining shakllanishi shaxs faolligini ko’rsatuvchi muhim jihatlardan biridir. qolaversa, mustaqil fikr egasi bo’lgan shaxs o’z imkoniyatlari, qobiliyatini erkin namoyon eta oladi. Muvaffaqiyatli ravishda olib borilayotgan ta’limiy islohotlarning ham asosiy maqsadi erkin, mustaqil fikriga ega barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iboratdir.

Bu xususida O’zbekiston Respublikasi Prezidenti quyidagilarni e’tirof etadi: «Amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi har bir fuqaroning shaxs sifatida shakllanishi uchun, o’z qobiliyatini, o’z talantini ishga solib hayotini yanada yaxshilashi, ma’nan boyitishi uchun barcha imkoniyatni yaratib berishdan iboratdir». XX asr kishilik jamiyati taraqqiyoti tarixidan fan va texnika sohasida yuz bergan inqiloblar davri sifatida joy oldi. Ilm-fan va texnika rivojining yuksak sur’ati moddiy ishlab chiqarish jarayonini nazariy (g’oyaviy) hamda amaliy jihatdan boyitib borish bilan birga ijtimoiy munosabatlarning yangicha mazmun kasb etishini ta’minladi.

Moddiy ishlab chiqarish sohalariga zamonaviy, ilg’or, yuksak texnologiyalarning tadbiq etilishi bir qator shartlar asosida kechadi, xususan, ilm-fan hamda texnikaning so’nggi yutuqlariga tayanish, yirik moliyaviy mablag’lar va yuksak darajadagi kasbiy mahoratga ega malakali mutaxassislarning mavjudligi bu boradagi yutuqlarni kafolatlaydi.

Moddiy ishlab chiqarish sohalarida ilg’or texnologiyalarni qo’llash shartlaridan biri - malakali mutaxassislarni tayyorlash, ularning kasbiy mahoratini doimiy ravishda oshirib borishga erishish ekanligidan ham anglanadiki, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayot bir-biri bilan uzviylik, aloqadorlik hamda yaxlitlik tamoyili asosida rivojlanib boradi. Jamiyat ijtimoiy hayotida yetakchi o’rin tutgan g’oya va qarashlar iqtisodiy ishlab chiqarish rivojiga o’z ta’sirini o’tkazsa, o’z navbatida, iqtisodiy o’sish aholining madaniy turmush tarzining yaxshilanishiga olib keladi.

Insoniyat sivilizatsiyasining quyi bosqichlarida shaxsni tarbiyalash, unga ta’lim berishga yo’naltirilgan faoliyat sodda, juda oddiy talablar asosida tashkil etilgan bo’lsa, bugungi kunga kelib ta’lim jarayonini tashkil etishga nisbatan o’ta qat’iy hamda murakkab talablar qo’yilmoqda. Bu borada o’quv axborotlarining mazmundorligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois ijtimoiy taraqqiyot bilan uzviy aloqadorlikda rivojlanib borayotgan

pedagogika fanining vazifalari doirasi kengayib bormoqda.

Tabiiy ravishda zamonaviy fan-texnika yutuqlaridan samarali va unumli foydalana olish vazifasi mazkur fan oldiga ham qo’yilgandir. Ayni vaqtda Respublika ijtimoiy hayotiga shiddatli tezlikda axborotlar oqimi kirib kelmoqda va keng ko’lamni qamrab olmoqda. Axborotlarni tezkor sur’atda qabul qilib olish, ularni tahlil etish, qayta ishlash, nazariy jihatdan umumlashtirish, xulosalash hamda o’quvchiga yetkazib berishni yo’lga qo’yish ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Oqilona o’qitish modeli tuziladi, ular didaktik vazifalarni amalga oshirishga imkon beradi va o’qitish metodlari, tashkil etish shakllari, vositalari, pedagogik usullar tuplamidan iborat. Ko’rsatiladigan qurollar va pedagogik texnik o’quv materiallariga, o’quvchilarning shaxsiy qobiliyati va rivojlanganlik darajasiga uyg’un bg’lishi kerak. Shuningdek, ta’lim muassasasining modiy ba’zasi hisobga olinishi lozim.

Darslarning tuzilmasi o’ylab ko’riladi va quyidagicha amalga oshiriladi:

- ta’lim-tarbiya ishining ozirgi xolatini diagnostikalash;
- nazorat qilinadigan muhim ko’rsatkichlarni ajratib olish;
- pedagogik jarayon holatini joriy va yakuniy nazorat qilish;
- tashxislash va nazorat qilish natijalariga asosan teskari aloqa bog’lash usullari va vositalarini aniqlash;

- ta’lim texnologiyasini amalga oshirish uchun ehtimoldan holi bo’lmagan va unga xalaqit beruvchi omillar tashqi muhit va ularni bartaraf etish yo’llari o’ylab ko’riladi.

Ta’lim texnologiyasi asosida o’quv axborotlarining mazmundorligini ta’minlashda quyidagilarga alohida e’tibor qaratiladi:

- o’rganilayotgan mavzu bo’yicha maqsad, vazifalar bilan o’quvchilarni oldindan tanishtirish, muammo, topshiriqlarni, shuningdek, uy vazifalari, mustaqil ishlarni, ularni bajarish tartibi, paytini e’lon qilish, mavzuni to’liq o’zlashtirish bo’yicha ko’rsatmalar berish, etalon darajasida o’zlashtirish me’yorlarini aytib berish;

- o’quvchilarning faol, mustaqil faoliyatini rag’batlantirish, bolalar diqqatini bo’lim yoki mavzu mazmuniga tortish, uni qanday o’rgatish zarurligini aytib, bilishga qiziqish uyg’otish o’qish-o’rganishga havas, muammolarni bajarishga ehtiyoj uyg’otish. Emotsiyalar, tafakkur xodisalari bilimlarni o’quv holatlariga tadbiiq etish yo’llari orqali mavzu bo’yicha ma’lumotlar to’plash, to’plangan ma’lumotlar yuzasidan joriy nazoratni tashkil etish, mavzuni to’liq o’zlashtirishga oid o’zgartirish, qo’shimcha, tuzatishlarni belgilash;

- bo’lim yoki mavzu bo’yicha to’plangan bilimlarga ishlov berish. Ta’lim jarayoni stoxastik xarakterga ega. Unda kutilgan va kutilmagan, rejalashtirilgan, favqulodda va tasodifiy xodisalar ham uchrab turadi. Binobarin, o’rganilgan natijalarga asoslanib loyihaga yangi o’zgartirish, qo’shimcha, tuzatishlar kiritiladi, bolalarning etalon darajasiga qanchalik yakinlashganliklari ham aytib o’tiladi;

- bo’lim yoki mavzu bo’yicha umumiy xulosalar chiqarish, chiqarilgan xulosalarni murakkab o’quv xolatlariga tatbiq qilish. Oraliq nazorat natijalariga ko’ra mavzu yoki bo’lim bo’yicha axborot to’plash, to’plangan axborotlarga ishlov berish jarayonlarida o’quvchilar erishgan yutuqlarni tahlil qilish, o’quvchilarning bilim, malakasi, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlaridagi kamchiliklarini ko’rsatish, sinfning har bir o’quvchisiga yakuniy nazoratgacha bajaradigan qo’shimcha topshiriqlar berish, bolalarni o’quv materiallarini yanada atroflicha etalon darajasida o’zlashtirishga rag’batlantirish;

- yakuniy nazoratning asosiy funktsiyasi bolalarning ma’lumot va ta’lim mazmuni elementlarini etalon darajasida o’zlashtirishlarini aniqlash, etalon darajasidan past o’zlashtirgan o’quvchilarni ogohlantirish, qo’shimcha topshiriqlar berish va hokazo.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adizova T.M Psixokorreksiya —T.2015
2. Z.T.Nishanova Psixologik xizmat.-T 2015
3. M.M.Jalilovna. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), (2024) 130-133.
4. S.G.Gellershteyn. “Osnovnie techeniya psixologi” 1990 [264b].
5. E.F.Zeer. Kasblar psixologiyasi: o’quv qo’llanma, 4-nashr.
6. Komilova X Pedagogik trening asoslari O’quv qo’llanma. Toshkent: 2022.- 132-b.
7. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. - London., 2001
8. Harmer, J. The Practice of English Language Teaching/ J. Harmer, Longman, 2002. 293 p.

BO‘LG‘USI PEDAGOGLARN FAOLIYATIDA PSIXOKORREKSIYANING ASOSIY YO‘NALISHLARI

M.M.To‘lanova
ADPI Pedagogika va psixologiya
kafedrası o‘qituvchisi
Orifjonova Mushtariy Oybek qizi
Musika ta’lim yo‘nalishi 202-guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lg‘usi pedagoglarda kasbiy deformatsiya va psixokorreksiya masalalari yoritilgan. Maqolaning asosiy mohiyati shundan iboratki kasbga doir deformatsiyasini oldini olish, bunday deformatsiyalarga “kuyib ado bolish” sindromini kiritish va “Psixokorreksiya” fani psixologik koreksiyaning asosiy masalalari, psixolog shaxsiga qo‘yiladigan talablar, psixolog va mijoz o‘rtasidagi munosabat o‘rtasidagi psixologik aloqa, psixokorreksiyaning asosiy yo‘nalishlari va metodlari xususida ma’lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: psixokorreksiya, psixik taraqqiyot, kasbiy “portlash”, umumkasbiy deformatsiya, maxsus kasbiy deformatsiya, kasbiy tipologik deformatsiya, individuallashtirgan deformatsiya, kasbiy bilim, pedagogik texnika.

Psixokorreksiyaning amalga oshiradigan psixolog-konsultant va psixologning kasbiy deformatsiyasi va kasbiy “portlashi”ning alohida jihatlari quyidagilar:

Mehnatga moslashish (ko‘nikish) – bu shaxsning yangi mehnat vaziyatini o‘lashtirishining ijtimoiy jarayoni bo‘lib, unda shaxs va mehnat muhiti bir-biriga faol ta’sir korsatadi va moslashuvchi-moslashtiruvchi tizimlar hisoblanadi. Inson ishga kirar ekan, muayyan mehnat tashkilotining kasbiy va ijtimoiypsixologik munosabatlari tizimiga faol kirishib ketadi, o‘zi uchun yangi bo‘lgan ijtimoiy vazifalarni, qadriyatlar va normalarni o‘zlashtirib oladi, o‘zining alohida tutgan yo‘lini tashkilot (mehnat jamoasi)ning maqsad va vazifalari bilan moslashtiradi, bu bilan o‘zining xulqini mazkur korxona yoki muassasaning xizmat yo‘l-yoriqlariga boysundiradi. Biroq inson ishga kirishda avvaldan qaror topgan muayyan maqsadlar, qadriyatli muomala yo‘nalishiga ega bo‘ladi, shularga muvofiq korxonaga bolgan o‘z talablarini shakllantiradi, korxona esa o‘z maqsadlari va vazifalaridan kelib chiqib, xodimga, uning xulq-atvoriga o‘z talablarini qo‘yadi. Xodim va korxona o‘z talablarini amalga oshira borib, o‘zaro bir-birlariga ta’sir korsatadilar, bir-birlariga moslashadilar, buning natijasida mehnatga moslashuv jarayoni amalga oshiriladi. Shunday qilib, mehnatga moslashuv – shaxs va uning uchun yangi bolgan ijtimoiy muhit o‘rtasidagi ikki tomonlama jarayondir.

Deformatsiya tushunchasi, odatda, organizmga ta’sir etuvchi va unda muhim xarakter xususiyatini hosil qiluvchi ozgarish sifatida talqin qilinadi. Kopgina tadqiqotchilar “Inson-inson” tipidagi kasblarda kasbiy deformatsiyaning paydo bolishi va shakllanishini ta’kidlaydilar. Konkret metod va metodikalarni chuqur o‘zlashtirish shaxsning kasbga doir deformatsiyasini oldini olishga yordam beradi. Bunday shaxsga doir deformatsiyalarga “kuyib ado bo‘lish” sindromini kiritish mumkin. “Kuyib ado bo‘lish” sindromi o‘z ishida xususiy, shaxsga doir zahiralardan foydalanuvchi turli toifalardagi mutaxassislarda uchraydi. U kasbdagi zo‘riqish sababli yuzaga kelib, emotsional, jismoniy va kognitiv holsizlik bilan harakterlidir. Bunday sindromni vujudga kelishiga: mutaxassisning shaxsiy yechilmay qolgan muammolari; hamkasblari tomonidan kam qo‘llab-quvvatlangan holda ular tomonidan yuqori talablar qo‘yilishi; motivatsiyasi past guruhlar bilan ishlash oqibatlari; ish

samaradorligining pastligi; turgunlik; professional bilimlarining oshkor bo’lishidan qo’rqish; ish tajribasini o’rgatish va targ’ib etishga yo’l qo’yilmasligi kabilar sababchi bo’lishi mumkin.

Darslikda psixologik xizmat predmeti, maqsadi, vazifalari,obyekti, yo’nalishlari, uning fan sifatida rivojlanish tarixi, chet ellardagi va respublikamizdagi holati bayon etilgan. Shu bilan birga amaliyotchi psixolog tayanadigan asosiy hujjat psixologik xizmat haqida Nizom, unga kiritilgan o’zgartirishlar, amaliyotchi psixologning burch va majburiyatlari, uning asosiy faoliyat turlari aks ettirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adizova T.M Psixokorreksiya —T.2015
2. Z.T.Nishanova Psixologik xizmat.-T 2015
3. M.M.Jalilovna. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), (2024) 130-133.

TALABALARNING XORIJIY TILLARNI O’RGANISHINI RIVOJLANTIRISH

Sabirova Muxarramoy Nurbek Qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va Psixologiya ta’lim yo’nalishi
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada oliy ta’lim muassasalarining talabalarining ingliz tilini xorijiy til sifatida mustaqil o’rganishida ingliz tiliga oid terminlarning psixolingvistik xususiyatlariga ustuvorlik berish hamda psixolingvistikaga oid bilimlarini rivojlantirishga, talabalarining ingliz tilini mustaqil o’rganishiga ko’maklashadi. Talabalarda ingliz tilini mustaqil o’rganishining rivojlantirishga qaratilgan psixologik treninglarni qo’llash asosida takomillashtirilgan;

Kalit so’zlar: psixolingvistik xususiyatlar, qobiliyatlar, mahorat, to’siqqa mustaqil o’rganish, ingliz tili, talabalar, terminlar, treninglar

KIRISH

Bugungi kunda xorijiy tillarni o’rganish davr talabidir. Shu bois ham yurtimizda til o’rganishni rivojlantirish uchun juda katta e’tibor berilmoqda. Bakalavriatura bosqichida talabalarining ingliz tilini mustaqil o’rganishi bo’yicha topshiriqlarni bajarishi ingliz tilini yaxshiroq o’rganishi uchun imkoniyat yaratadi. Bunda quyidagicha ishlar amalga oshiriladi.

“O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasida yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish, intellektual rivojlangan yosh avlodni tarbiyalash, ta’lim va o’qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini tubdan yaxshilash, chet tillarni chuqurlashtirib o’qitish bo’yicha ishlarning ustuvor yo’nalishlari belgilab berildi”.

Talabalarining ingliz tilini mustaqil o’rganishida “so’z yoki termin bilan xayolan (aqlan) operatsiyalab, ta’lim oluvchi chet tilini amaliy egallashga ko’maklashadigan kommunikativ vazifalarning qo’yilgan doirasini hal qilishni boshlaydi”. Empirik bilimlar to’plangani sari inson psixologiyasida terminologik kompetensiyaning birinchi darajasi uchun sharoitlar yaratiladi, zero, informativ ahamiyatli terminlar, texnikaga oid matn ichida markerlar sanalib, ta’lim oluvchining axborotni adekvat idrok etishini ta’minlaydi va kasbiy yo’naltirilgan kompetensiyasi shakllanishi hamda rivojlanishi uchun zamin tayyorlaydi.

Demak, talabalarining ingliz tilini mustaqil o’rganishida til kodining asosi sifatida “leksik-terminologik materialni bilishi ilmiy matnni o’qishda nutqiy strategiyalarni ishlab chiqishning hal qiluvchi omili hisoblanadi”. “Bu ilmiy matnning psixolingvistik yo’nalganligi bilan belgilanadi, bunda kognitiv ahamiyatlilik kommunikativ ahamiyatdan ustun bo’ladi”.

Ma’lumki, talabalarining ingliz tilini mustaqil o’rganishida so’zni egallash, jumladan, turli kontekstlarda leksik birliklarni idrok qilish va anglash, shuningdek, “ta’lim oluvchining lisoniy va nutqiy qobiliyatlari, jumladan, lingvokreativ tafakkuriga tayanadi”. Bundan tashqari, “terminologik so’zlar, lingvistik belgilar sifatida, axborotni to’plash va uzatish, bu bilan esa mutaxassislikka oid muloqot sohasida kommunikativ kompetentlikni shakllantirishda ishtirok etadi. Bularning hammasi til o’rgatish jarayonida nafaqat til, balki metatil, asosiysi ta’lim (muloqot) sub’yektining kognitiv tizimida olam haqidagi bilimlarni kengaytirishda diqqatni jamlash kerakligini anglatadi”.

Bundan tashqari, talabalarining ingliz tilini mustaqil o’rganishida o’rganilayotgan tilning ichki qonuniyatlarini egallash, uning faoliyat ko’rsatish mexanizmlari asosida egallashda talaba psixologikiyasi, diqqati yo’nalganligi, bilishi va o’z nutqining

rivojlantirish ,yo‘naltirishda ularning psixolingvistik, ijtimoiy bilimlarni egallashga asosi bo‘ladi.

“Amerikalik taniqli psixolog Robert A.Baronning (Baron, Robert A.) fikricha, mental faollik va boshqa mental jarayonlarni tezlashtiradi”. Leksik-terminologik kompetensiyani, kasbiy kompetensiya asosini, shakllantirishda terminlarning yasalishi hamda nutqda qo‘llanishini ko‘rgazmali illyustratsiyalash, keyin turli mashq va vaziyatlardan mohirona foydalanish hisobiga o‘zlashtirishning mustahkamligini ta’minlash alohida muhim, bu mustahkamlik kabi onglilik prinsipi bilan ham bog‘liq: ta’lim oluvchilar *tushungani* va *anglaganini* mustahkam eslab qolinadi.

Talabalar ingliz tilini mustaqil o‘rganishida o‘quv markazlar, muhit ularning bilimlarni samarali o‘zlashtirishiga psixologik ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi. Til lingvistik qobiliyatlarining alohida komponentlari sifatida, chet tilini mustaqil o‘rganish muvaffaqiyatli bo‘lishida til qobiliyatlari tarkibidagi individual kognitiv komponent bog‘liqlikda rivojlanadi.

Talabalarning xorijiy tillardan ingliz tilini mustaqil o‘rganishda murakkab aqliy shakllanish bo‘lgan “til qobiliyatlari” tushunchasini oydinlashtirishdan iborat. U ma’lum bir rivojlanish darajasiga etgan o‘zaro bog‘langan pertseptiv va aqliy jarayonlarni birlashtirgan barqaror dinamik tuzilma bilan tavsiflanadi. Talabalarning ingliz tilini chuqur o‘rgangan holda yuqori ularning lingvistik qobiliyatlarini shakllantirishga kompleks yondashuv talab etiladi.

Talabalarda ingliz tili mustaqil o‘rganishi terminosistemaviy va uning ingliz tilini o‘rganishi jarayonida muhim rolini madaniy-psixologik va metodik aspektlarni hisobiga kompleks o‘rganish zarur, madaniyatlar yoki semiotik ob’yektlar o‘zaro ta’siri (hamkorligi) sifatida terminologik metodologik bazasini anglashni talab qiladi.

Demak, talabalarning ingliz tilini mustaqil o‘rganishida til kodining asosi sifatida leksik-terminologik materialni bilishi ilmiy matnni o‘qishda nutqiy strategiyalarni ishlab chiqishning hal qiluvchi omili hisoblanadi. Bu ilmiy matnning psixolingvistik yo‘nalganligi bilan belgilanadi, bunda kognitiv ahamiyatlilik kommunikativ ahamiyatdan ustun bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni. -O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil, 6-son, 70- modda.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.
3. Ellis, M. Teaching Business English. Oxford: Oxford University Press, 2005. -198 p.
4. Frel M., Абдураимова Я., Чан А., Ибрагимова Г., Мирзоянова А. Get in Touch. Tashkent 2008.
5. Goyibnazarova Sh, S., and Muhammadiyeva. L. Xorijiy tillarni o‘rganishda diqqatning o‘rni va ahamiyati //universal journal of social sciences, philosophy and culture. – 2023. – T. 1. – №. 1. – C. 12-20.
6. Komilova X Pedagogik trening asoslari O‘quv qo‘llanma. Toshkent: 2022.- 132-b.
7. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. - London., 2001
8. Harmer, J. The Practice of English Language Teaching/ J. Harmer, Longman, 2002. 293 p.

OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARIDA INFORMATIKA FANI BO’YICHA AXBOROT TEXNOLOGIK BILIMLARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

O’ktamov Madadjon O’ktam o’g’li
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
“Informatika va uni o’qitish metodikasi”
kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika oliy ta’lim muassasalarida talabalarning informatikadan axborot texnologik bilimlarini va kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning usullari keltirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: pedagogika, oliy ta’lim, informatika, axborotlashtirish, kompetensiya.

“Informatika” fanini o’rganish jarayonida ma’ruza-vizualizatsiyadan foydalanish misolini ko’rib chiqamiz. Ushbu turdagi ma’ruzalar aniqlik tamoyilini amalga oshirishning yangi imkoniyatlarini izlash natijasida paydo bo’ldi. Tadqiqotlarimiz shuni ko’rsatdiki, vizuallashtirish nafaqat o’quv materialini yanada muvaffaqiyatli idrok etish va eslab qolishga yordam beradi, balki bizga ma’lum bo’lgan hodisalarning mohiyatiga chuqurroq kirib borishga imkon beradi. Shuning uchun biz talabalar ta’limining birinchi yilida ma’ruza-vizualizatsiyadan foydalanishni eng samarali deb hisoblaymiz. Informatika fani birinchi semestrda o’rganilganligi uchun yangi o’quv jarayonini o’zlashtirishga ulgurmaganligi sababli fanlar mazmunini o’zlashtirishda ma’lum qiyinchiliklar paydo bo’ldi. Shundan kelib chiqib, biz talabalarga “Kompyuter tarixi”, “Algoritmflash”, “Lokal kompyuter tarmoqlari” mavzularida vizual ma’ruzalarni taklif qildik.

Semestr yakunida mazmunni o’zlashtirish sifatini oshirish maqsadida talabalarga “Informatika” fanidan ma’ruza – matbuot anjumani o’tkaziladi. Ma’ruza-matbuot anjumanini o’tkazish metodikasi quyidagicha: guruhdan ikki yoki uchta talaba tanlab olinadi, keyin o’qituvchi qolgan talabalarga butun kurs bo’yicha yozma ravishda savollar berishlarini so’raydi. Javoblarni tayyorlash uchun besh daqiqa vaqt beriladi, agar talaba javob berishga qiynalsa, u holda barcha guruh topshiriqlarni bajarishga jalb qilinadi.

Keys-stadi metodikasi talabalar faoliyatini guruhli tashkil qilishni o’z ichiga oladi: bu vazifani bajarish uchun talabalar guruhlariga bo’lingan, so’ngra har bir guruh taklif qilingan vaziyatni hal qilish uchun loyiha tuziladi. Shundan so’ng har bir loyiha taqdimoti bo’lib o’tdi, unda talabalar ushbu muammoni hal qilish bo’yicha o’z takliflarini bildirdilar. Taqdimotlar natijalariga ko’ra har bir guruh baholandi va natijada eng samarali yechimlar ro’yxati tuzildi.

Axborot kompetentlikni rivojlantirish uchun ishbilarmonlik o’yinlari o’qituvchidan ham, talabalardan ham alohida tayyorgarlikni talab qiladi. Shuning uchun, qoida tariqasida, o’yin shaklida darslar fanni o’rganish oxirida o’tkaziladi. Ishbilarmonlik o’yiniga tayyorgarlik ko’rishda talabalar MS Office dasturlar paketiga tegishli barcha dasturlardan foydalanishlari kerak edi. Masalan, ular MS Word matn muharriri yordamida ishbilarmonlik o’yinini o’tkazish uchun zarur bo’lgan ishchi hujjatlar to’plamini ishlab chiqdilar: taklifnoma, tashqi ko’rinish varag’i, kun tartibi, reglament, protokol, transkript, qaror loyihasi va boshqalar. Guruh muhokamasi uchun talabalar MS Excel elektron jadval muharririda tuzilgan grafik va diagrammalar ko’rinishidagi illustrativ material ishlab chiqdilar. O’z-o’zini taqdim etish uchun talabalar MS PowerPoint kabi taqdimot dasturidan foydalanishlari kerak edi. Loyihani ishlab chiqishga bag’ishlangan darslarda talabalar MS Project dasturidan foydalanishlari kerak edi. Shunday qilib, bizning tadqiqotlarimiz shuni ko’rsatdiki, biznes o’yinlari sharoitida menejerning kelajakdagi faoliyatining mazmuni, shakllari va metodlari, shuningdek uning predmeti va ijtimoiy aspektlari modellashirilgan.

Talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirish maqsadida biz talabalar uchun

virtual muhit yaratish texnologiyasini ishlab chiqdik va joriy qildik. Bu texnologiya o’quv jarayonida qo’llaniladigan pedagogik texnologiyalarga qo’yiladigan talablarga javob beradi. Oxir oqibat, o’quv jarayonini texnologiyalashtirishning asosiy maqsadi ma’lum (loyihalangan) namunadagi mahsulotni olish bo’lganligi sababli, bu virtual muhitni yaratish uchun biz ishlab chiqqan texnologiyaning maqsadi axborot kompetentlikni rivojlantirish bo’ladi degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. [1]

Virtual muhit yaratish texnologiyasining nazariy asosini gibrid intellekt nazariyasi tashkil etadi. Gibrid intellekt tizimlaridan ta’lim jarayonida va real hayotda so’nggi paytlarda foydalanish boshlandi. Gibrid intellekt tizimlari nazariyasi inson faoliyatining turlarini modellash va avtomatlashtirishda o’z samarasini berdi. Bu esa, o’z navbatida, ushbu nazariyani qator fanlar bo’yicha o’quv jarayoniga muvaffaqiyatli qo’llanildi. Bizning tadqiqotimizda ushbu nazariyani gibrid razvedka tizimlari nazariyasidan foydalanish - yangi turdagi korxona - virtual muhit yaratish yo’nalishida ishlab chiqamiz.

Shunday qilib, biz amalga oshirgan ishlar OTM talabalarining axborot kompetentligini rivojlantirish uchun yana bir vositani, ya’ni virtual muhitni yaratishni taklif qilish imkonini berdi. Uni qo’llash virtual muhitni yaratish texnologiyasini joriy etish bosqichma-bosqich jarayon ekanligini ko’rsatdi. Biz ushbu texnologiyada uchta bosqichni aniqladik: propedevtik; texnologik, tashkiliy.

Bizning fikrimizcha, bir tomondan, biz foydalanadigan o’qitish metodlari va texnologiyalari shakllantiruvchi xususiyatga ega, chunki axborot texnologiyalaridan foydalangan holda ulardan foydalanish jarayonida talabalarining axborot kompetentligini shakllantirish jarayoni sodir bo’ladi. Boshqa tomondan, bu metodlar va texnologiyalar baholovchi xususiyatga ega, chunki ularning yordami bilan biz komponentlik modeliga kiritilgan u yoki bu komponentning rivojlanish darajasini o’lchaymiz. Ya’ni, biz ishlab chiqqan talabalarni tayyorlash kompleksidan foydalanib, biz bir tomondan talabalarining axborot kompetentligini rivojlantirsak, ikkinchidan, bu bizga ushbu komponentlikning rivojlanish darajasini o’lchash imkonini beradi.

Shunday qilib, yondashuvlar asoslab berilganda va komponentlik modeli ishlab chiqilganda, OTM talabalarining axborot kompetentligining komponentlarini rivojlantirish jarayoni va natijalarini baholash mumkin.

Adabiyotlar:

1. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy nazariy asoslari. – T.: Fan, 2007. – 159 b.
2. Ehtimolliklar nazariyasi va matematik statistika. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalar uchun darslik. Farmonov Sh.Q., Turgunbayev R.M., Sharipova L.D., Parpiyeva N.T., Toshkent, 2007
3. Abduqodirov A.A. Mamatov N.D. va boshqalar. Axborot texnologiyalari. – T.: O’qituvchi, 2002. – 133 b.
4. Yuldashev U., Boqiyev R.R., Zokirova F.M. “Informatika” Toshkent. 2002 yil.

YANGICHA YONDASHUVLAR ASOSIDA BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA’LIM MUTAXASSISLARIDA KASBIY VA KREATIV QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

Oxunov Ilxomjon Abdunabiyevich
ADPI, Maktabgacha ta’lim
nazariyasi kafedrasining
v.b.dotsenti (PhD)
Murodova Muxtasar Xabibullo Qizi
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi
3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yangicha yondashuvlar asosida bo‘lajak maktabgacha ta’lim mutaxassislarida kasbiy va kreativ qobiliyatlarini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari yoritilgan. Shu bilan birga, bo‘lajak maktabgacha ta’lim mutaxassislarida kasbiy va kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishning ayrim pedagogik shartlari xususida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha davr, ta’lim va tarbiya jarayoni, kreativlik, o‘quv-tarbiya jarayonga kreativ yondashuv, tarbiyachining kasbiy pedagogik tayyorgarligi.

Inson, uning har tomonlama uyg‘un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro‘yobga chiqarishning sharoitlarini va ta’sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o‘zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O‘zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.

Maktabgacha davr – bu bolaning o‘ssish, rivojlanish, o‘zini namoyon etishga intilish, o‘rganishga, bilishga ishtiyoqi kuchli bo‘lgan davrdir. Aynan shu davrda bolaning insoniy sifatleri va aqliy salohiyati rivojlanishi uchun poydevor yaratiladi. Maktabgacha yoshdagi bola bilan ta’lim-tarbiya qanchalik erta boshlansa, samarasi shunchalik erta namoyon bo‘ladi va bolaning butun hayotiga ijobiy ta’sir qiladi. Maktabgacha ta’lim bola 6-7ga yetgunicha davlat va nodavlat maktabgacha tarbiya bolalar muassasalarida hamda oilalarda amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta’lim muassasasining asosiy vazifasi – har bir bola shaxsini yosh bosqichiga mos tarzda sifatli rivojlantirish va uni navbatdagi ta’lim bosqichiga puxta tayyorlashni ta’minlash hamda muassasada ijobiy muhit va zarur sharoit yaratishdan iboratdir. Yurtboshimiz tomonidan qabul qilingan Farmon va Qarorlar uzluksiz ta’lim tizimining muhim bo‘g‘ini sanalmish maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, maktabgacha ta’lim muassasalarining davlat hamda nodavlat tarmog‘ini kengaytirish, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlashda dasturilamalga aylandi.

Demak, hozirgi zamon tarbiyachisi o‘z mutaxassisligiga oid bilimlar bilan birga, pedagogik va psixologik bilimlarni hamda turli fan yo‘nalishlari bo‘yicha maxsus bilimlarga ega bo‘lgan, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlarini egallagan, ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatuvchi shaxsdir.

Tarbiyachi yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandlari qilib tayyorlashdek muhim, faxrli ish bilan birga mas’uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o‘z mas’uliyatini anglashga, ta’lim-tarbiya vazifalarini ijodiy yondashishga, o‘z mahoratini doimo takomillashtirib borish va ishdagi o‘rtoqlarini o‘ssishiga yordam beradi.

Zero, tarbiyachi avvalo, bilimli bo‘lishi, o‘zi yashab turgan ulkan hayotini bilishi, tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo‘lishi, umumiy va maktabgacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati va fiziologiyasini egallashi va bolalarning yosh xususiyatlarini bilishi kerak. Shuningdek, pedagogik tarbiyachining hodisalarni tahlil qilishga ilmiy nuqtayi nazardan yondashuvi bolani har tomonlama rivojlantirish muvaffaqiyatini amalga oshirishga imkon beradi. Mustaqillik munosabati bilan respublikamiz rahbariyati tarbiyachilarning faoliyatini yuqori baholamoqda.

Tarbiyachining kasbiy pedagogik tayyorgarligi shartli ravishda quyidagi yo‘nalishlarda olib boriladi:

- 1) tarbiyachining shaxsiy fazilatlar bo‘yicha tayyorgarligi;
- 2) tarbiyachining ruhiy-psixologik tayyorgarligi;
- 3) tarbiyachining ijtimoiy-pedagogik va ilmiy-nazariy jihatdan tayyorgarligi;
- 4) tarbiyachining maxsus va ixtisoslikka oid uslubiy bilimlarni egallab borishi.

Tarbiyachi eng avvalo, mulohazali, bosiq, har qanday pedagogik vaziyatni to‘g‘ri baholay oladigan hamda mavjud ziddiyatlarni bartaraf etishning uddasidan chiqa olishi kerak. Muloqot jarayonida tarbiyachining so‘zlaridan suhbatdoshiga nisbatan xayrixohlik, samimiylilik, do‘stona munosabat, yaxshi kayfiyat sezilib tursin. Hozirgi sharoitda jamiyatning tarbiyachilik kasbiga nisbatan qo‘yayotgan talablari kun sayin ortib bormokda va bu talablarni amalda to‘g‘ri tashkil qilish vazifasi tarbiyachiga bog‘liq. Ijodiy faoliyat olib boruvchi tarbiyachi faqatgina bolalarni muvaffaqiyatli o‘qitish va tarbiyalash, ilg‘or pedagoglar ish tajribalarini o‘rganish bilangina cheklanib qolmasdan, tadqiqotchilik ko‘nikma va malakalariga ham ega bo‘lishi zarur. Hozirgi zamon tarbiyachisi fan va texnika taraqqiyotining eng so‘nggi yutuqlaridan foydalanishi, o‘z kasbiy faoliyatida yangi pedagogik texnologiyalarni unumli qo‘llay olishi taqozo etiladi.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e’tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, tarbiyachining masala echimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarining rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o‘z oldiga muammoli masalalarni qo‘yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo‘lgan dalillar bilan to‘qnash keladi. Buning natijasida o‘z ustida ishlash, mustaqil o‘qib o‘rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Tarbiyachining ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potentsialini yanada rivojlantiradi. Tarbiyachi o‘z-o‘zidan ijodkor bo‘lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma’lum vaqt ichida izchil o‘qib- o‘rganish, o‘z ustida ishlash orqali shakllanadi.

Zamonaviy ta’lim barcha turdagi ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachi, pedagoglarning ijodkor bo‘lishlarini taqozo etmoqda.

“**Kreativlik**” tushunchasi o‘zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G‘arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan’anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg‘usi va erkinlik mavjud bo‘lishiga e’tiborni qaratadilar.

Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug‘ilish jarayoni, deb tushunadilar. Garchi g‘arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo‘lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar.

Ko‘pgina pedagog-tarbiyachilar o‘zlarida kreativlik qobiliyatini mavjud emas, deb hisoblaydilar. Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin:

- birinchidan, aksariyat pedagog-tarbiyachilar ham aslida “kreativlik” tushunchasi qanday ma’noni anglatishini etarlicha izohlay olmaydilar;
- ikkinchidan, kreativlik negizida bevosita qanday sifatlar aks etishidan bexabarlar.

Ayni o’rinda shuni alohida qayd etib o’tish joizki, har bir shaxs tabiatan kreativlik qobiliyatiga ega. Xo’sh, ular o’zlarida kreativlik qobiliyati mavjudligini qanday namoyon eta olishlari mumkin. Bu o’rinda Patti Drapeau shunday maslahat beradi: Agarchi o’zingizni kreativ emasman deb hisoblasangizda, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkor va kreativ bo’lganingiz yoki bo’lmaganingizda emas, balki darslarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz va yangi g’oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir.

Xulosa o’rnida shunga to’xtalib o’tish joizki, tarbiyachi yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandlari qilib tayyorlashdek muhim, faxrli ish bilan birga mas’uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining ijtimoiy-siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o’z mas’uliyatini anglashga, ta’lim-tarbiya vazifalarini ijodiy yondashishga, o’z mahoratini doimo takomillashtirib borish va ishdagi o’rtoqlarini o’sishiga yordam beradi.

Bugungi kun talabi tarbiyachi kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarning egallashi va ularni amalda yuqori darajada qo’llay bilishi, bir so’z bilan aytganda kasbiy kompetentlikka ega bo’lishi talab etmoqda.

Tarbiyachining kreativlik sifatlariga ega bo’lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo’naltiradi. Binobarin, kreativlik sifatlariga ega pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg’or, bolalarning o’quv faoliyatini, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan g’oyalarni yaratishda faollik ko’rsatish, ilg’or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o’rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo’lishga e’tibor qaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YHATI

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentyabrdagi PQ-3261-sonli “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori.
2. O’zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-sonli “O’zbekiston respublikasi maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to’g’risida”gi Qarori.
3. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O’zbekiston, 2017.
4. “Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash”. G. Q. Jalolova, metodik tavsiya. Toshkent, 2004 yil. 56-b.
5. Nemov R.S. Psixologiya. Kniga 2. Psixologiya obrazovaniya. – Moskva: Vldos, 2000. – S. 598.
6. Rahimov B.X. Bo’lajak o’qituvchilarda kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi: Ped.fanl. nomz. ... diss. – T.: 2002. – 161 b.
7. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2003. 7-b
8. www.tdpu.uz, www.pedagog.uz, www.ziyonet.uz, www.i-gnom.ru.

PYTHON DASTURLASH TILIDA MATEMATIK FUNKSIYALARNI KENGAYTIRUVCHI MATH MODULI BILAN ISHLASH

Toshpo‘latov Hamdam Bekmuhammadovich
Jizzax Davlat pedagogika universiteti
Informatika va raqamli ta’lim
texnologiyalari kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada python dasturlash tili va bu dasturlash tilining math moduli, uning bir qator funksiyalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: python, dastur, dasturlash tili, modul, math, cos, sin, tan, log, math.pi.

Bugun hayotimizni turli kompyuterlar, truli xil gadjetlar va ulardagi ilova dasturlarisiz tasavvur qilish muammoga aylanib ulgurdi. Ana shu ilova dasturlari esa siz va bizga o‘xshagan insonlar dasturchilar tomonidan tuziladi. Bugun qaysiki jamiyat, mamlakat taraqqiyot bo‘lishini, iqtisodiy-ijtimoiy hayoti yuksalishini istasa dasturchilik sohasini rivojlantirishga, o‘zining kuchli dasturchi mutaxassislarini tayyorlashiga to‘g‘ri keladi.

Mamlakatimizda ham bu boradagi ishlar jadal sur‘atlarda olib borilmoqda bunga misol qilib “One million uzbek coders” loyihasini, har bir viloyatda IT PARK larning va har bir tumanda IT Markazlarning tashkil etilganligini misol qilishimiz mumkin.

Python dasturlash tili o‘rganishga qulayligi va boy kutubxonalar bazasiga egaligi uchun bugun dasturchilar tomonidan juda ko‘p foydalaniladi.

Python dasturlash tilida matematik funksiyalar ro‘yxatini kengaytirish uchun **math** modulini ulash kerak bo‘ladi.

Buning uchun dasturimizning boshiga:

import math

buyrug‘ini kiritishimiz kerak.

Matematik modulni import qilganingizdan so‘ng, modulning fuksiyalari va konstantalaridan foydalanishni boshlashingiz mumkin.

Masalan, **math.sqrt()** funksiyasi sonning kvadrat ildizini qaytaradi:

```
import math
```

```
x = math.sqrt(64)
```

```
print(x) #8.0
```

math.ceil() funksiyasi sonni eng yaqin katta butun songa yaxlitlaydi, **math.floor()** funksiyasi esa eng yaqin kichkina butun songa yaxlitlaydi va natijani qaytaradi:

```
import math
```

```
x = math.ceil(1.4)
```

```
y = math.floor(1.4)
```

```
print(x) # 2
```

```
print(y) # 1
```

math.pi doimiysi PI qiymatini qaytaradi (3.14...):

```
import math
```

```
x = math.pi
```

```
print(x) # 3.141592653589793
```

math modulida mavjud bo‘lgan boshqa fuksiyalarnig kengaytirilgan jadvalii keltiramiz.

Funksiya	Izoh
acos()	soning arccosinusini qaytaradi
asin()	soning arcsinusini qaytaradi
atan()	soning arctangensini qaytaradi
cos()	Sonning kosininusini qaytaradi

sin()	Sonning sinusini qaytaradi
tan()	Sonning tangensii qaytaradi
degrees()	Radianda berilgan burchakni, gradusda qaytaradi
radians()	Gradusda berilgan burchakning radianda qaytaradi
exp()	e^x ni qaytaradi
fabs()	Sonig absolyut qiymatini qaytaradi
factorial()	Sonning faktorialini qaytaradi
fmod()	Qoldiqli bo’lish
gcd()	Eng katta umumiy bo’luvchii topadi
sqrt()	Sonning kvadrat ildizini qaytaradi
isqrt()	Sonning kvadrat ildizining butu qismini qaytaradi
log()	Natural logarifmni qaytaradi ln
log10()	10 asosli logarifmni xisoblaydi lg
log1p()	1+x sonining natural logarifmini xisoblaydi
log2()	2 asosli logarifmni xisoblaydi
pow()	x ning y- darajasini xisoblaydi
remainder()	Qoldiqni xisoblaydi. Bunda bo’luvchi ham, bo’linuvchi ham haqiqiy son bo’lishi mumkin va qoldiq ham haqiqiy son bo’ladi
trunc()	Sonning butu qismini xisoblaydi
ceil()	sonni eng yaqin katta butun songa yaxlitlaydi
floor()	sonni eng yaqin kichik butun songa yaxlitlaydi

-acos(x)

```
import math
```

```
print(math.acos(0.55)) # 0.9884320889261531
print(math.acos(-0.55)) # 2.15316056466364
print(math.acos(0)) # 1.5707963267948966
print(math.acos(1)) # 0.0
print(math.acos(-1)) # 3.141592653589793
```

sin(x)

```
import math
```

```
print (math.sin(0.00)) # 0.0
print (math.sin(-1.23)) # -0.9424888019316975
print (math.sin(10)) # -0.5440211108893698
print (math.sin(math.pi)) # 1.2246467991473532e-16
print (math.sin(math.pi/2)) # 1.0
```

degrees(x)

```
import math
```

```
print (math.degrees(8.90)) # 509.9324376664327
print (math.degrees(-20)) # -1145.9155902616465
print (math.degrees(1)) # 57.29577951308232
print (math.degrees(90)) # 5156.620156177409
```

radians(x)

```
import math
```

```
print(math.radians(180)) # 3.141592653589793
print(math.radians(100.03)) # 1.7458528507699278
print(math.radians(-20)) # -0.3490658503988659
```

python dasturlash tilida trigonometrik funskiyalar berilgan qiymatlarni radian deb qabul qiladi. Biz burchakni gradusda berishimiz uchun ***radians()*** fuksiyasidan foydalanib berishimiz kerak. Masalan $\cos(30^\circ)$ ni xisoblash uchun dastur quyidagicha bo‘ladi:

```
import math
print(math.cos(30)) #0.15425144988758405
print(math.cos(math.radians(30))) #0.8660254037844387
print(3**(1/2)/2) # 0.8660254037844386
```

factorial(n)

```
import math
```

```
print(math.factorial(0)) #1
print(math.factorial(1)) #1
print(math.factorial(3)) #6
print(math.factorial(5)) #120
print(math.factorial(10)) # 3628800
```

fmod(a, b)

```
import math
```

```
print(math.fmod(20, 4)) # 0.0
print(math.fmod(20, 3)) # 2.0
print(math.fmod(15, 6)) # 3.0
print(math.fmod(-10, 3)) # -1.0
print(math.fmod(0, 0)) # xatolik. 0 ga bo‘lish mumkin emas
```

gcd(a, b)

```
import math
```

```
print (math.gcd(3, 6)) #3
print (math.gcd(60, 8)) #4
print (math.gcd(12, 36)) #12
print (math.gcd(-12, -36)) #12
print (math.gcd(5, 12)) #1
print (math.gcd(10, 0)) #10
print (math.gcd(0, 34)) #34
```

```
print (math.gcd(0, 0)) #0
```

remainder(a, b)

```
import math
```

```
print (math.remainder(9, 2)) # 1.0
print (math.remainder(9, 3)) # 0.0
print (math.remainder(18, 4)) # 2.0
```

```
print (math.remainder(23.5, 5)) # -1.5
print (math.remainder(23, 5.5)) # 1.0
print (math.remainder(12.5, 2.5)) # 0.0
print (math.remainder(12, 2)) # 0.0
```

trunc(a)

```
import math
```

```
print(math.trunc(2.77)) # 2
print(math.trunc(8.32)) # 8
print(math.trunc(-99.29)) # -99
```

Matematik konstantalar

Nomi	Izoh
math.e	Eyler raqamini qaytaradi (2,7182...)
math.pi	PI qaytaradi (3.1415...)

Bu yerda `math` modulini ulagandan keyin modulning funksiyalariga ***math.funksiya_nomi()*** kabi murojaat qilish biroz noqulay bo’lsa modulni ulagaimizdan so’ng unga o’zimizga qulay bo’lgan belgilash kiritib olishimiz mumkin bo’ladi. Buning uchun ***as*** xizmatchi so’zidan foydalanamiz. Masalan, quyidagi misolda ***math*** modulini ulab unga ***m*** deb belgilash kiritib olamiz:

```
import math as m
print(m.trunc(7.25)) #7
```

Ko’rib turganingizdek ***m.trunc()*** deb funksiyaga murojaat qilish ***math.trunc()*** deb murojaat qilishdan ancha qulay.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Tashpulatov H. B. Peculiarities of using mental map in the process of forming algorithmic thinking in the process of teaching future teachers in mathematics and computer science //Thematics Journal of Education. – 2022. – T. 7. – №. 5.

2.Tashpulatov X. Объектно-ориентированное программирование как эффективное средство развития алгоритмического мышления студентов //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B8. – С. 2268-2275.

PYTHON DASTURLASH TILIDA SONLAR USTIDA BAJARILADIGAN AMALLAR

Toshpo‘latov Hamdam Bekmuhammadovich
Jizzax Davlat pedagogika universiteti Informatika va
raqamli ta’lim texnologiyalari kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada bugungi kunda juda muhim bo‘lgan soha kompyuter dasturlash sohasi, xususan python dasturlash tili va bu dasturlash tilida sonlar ustida bajariladigan amallar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: python, dastur, dasturlash tili, abs, round, min, max, pow

Bugungi kunda hukumatimiz tomonidan dasturiy mahsulotlar ishlab chiqarish va milliy bozorini rivojlantirish bo‘yicha qator choralar ko‘rilmoqda. Dasturlash tillari sohasida mutaxassislarni tayyorlashga alohida e’tibor qaratilyapti. Hozirgi dolzarb muammolardan biri dasturlash bo‘yicha yuqori malakali, raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlash, ularning kasbiy mahoratini takomillashtirishdan iborat.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun python dasturlash tilini o‘rganish ayni muddao bo‘ladi. Python dasturlash tili boshqa dasturlash tillariga nisbatan o‘rganish ancha oson bo‘lganligi va o‘zining boy kutubxonalar bazasiga egaligi bilan bugun dastruchilar orasida eng ommabop dasturlash tillaridan biriga aylanib ulgurdi.

Keling biz python dasturlash tilida sonlar ustida bajariladigan amallar bilan tanishaylik.

f-string

Ikki (va undan ko‘p) matn ko‘rinishidagi o‘zgaruvchilarni birlashtirish uchun f-string usulidan `f"{matn1} {matn2}"` ham foydalansak bo‘ladi:

```
ism = "Asqar"
```

```
familiya = 'Umarov'
```

```
ism_sharif = f"{ism} {familiya}"
```

```
print(ism_sharif)
```

```
#Asqar Umarov
```

Bu usul yordamida uzun matnlarni ham yasash mumkin:

```
ism = "Sardor"
```

```
familiya = 'Baxtiyorov'
```

```
print(f"Salom, mening ismim {ism}. {ism} {familiya}!")
```

```
#Salom, mening ismim Sardor. Sardor Baxtiyorov!
```

Bu usuldan foydalanganimizda figurali qavslar Ichida ifodalarni ham yozishimiz mumkin bo‘ladi.

```
a=5
```

```
c=4
```

```
print(f"{a}+{c}={a+c}; {a}-{c}={a-c}; {a}*{c}={a*c}; {a}:{c}={a/c};")
```

```
#5+4=9; 5-4=1; 5*4=20; 5:4=1.25
```

O‘zgaruvchi turini aniqlash

Oldingi mavzularimizda aytib o‘tganimizdek, Python dasturlash tilida bir nechta ma’lumotlar turlari bor. Ular o‘zlariga xos ma’lumotlarni ifoda qiladi. Va har qanday ma’lumotlar turi uchun o‘zlariga mumkin bo‘lgan operatorlar va funksiyalar bor. Dastur tuzish jarayonida biror bir ma’lumot turi uchun, unga mos bo‘lmagan funksiya yoki operatorni qo‘llasak, dastur bajarilish jarayonida interpretator buni xatolik deb topadi va xatolik xaqida xabar beradi.

Shunday noxush xolatlarni oldini olish uchun dasturlash jarayonida o‘zgaruvchilarga biror funksiya yoki operatorni qo‘llashdan oldin uning turini aniqlab olishga to‘g‘ri keladi.

Bu vazifalarni bajarish uchun python dasturlash tilining ma’lumot turini aniqlovchi **type()** funksiyasi bor.

```
x = 5
print(type(x)) #<class 'int'>
x = "5"
print(type(x)) #<class 'str'>
x = 5.0
print(type(x)) #<class 'float'>
x = True
print(type(x)) #<class 'bool'>
```

Demak python dasturlash tilida ma’lumot turini aniqlash uchun **type()** funksiyasidan foydalanishimiz kerak ekan.

Endi dasturlash jarayonida yana tez-tez ishlatiladigan amallardan biri bu ma’lumotlar turlarini almashtirish amallaridir. Buning uchun ma’lumotlar turini bir turdan ikkinchi turga almashtirib beruvchi maxsus funksiyalar mavjud. Buni quyidagi misolda ko’raylik:

Uchburchakning asosi *a* va balandligi *h* berilgan. Uning yuzini topish dasturini tuzing.

Demak bizda uchburchakning asosi va balandligi berilgan. Bizdan berilgan qiymatlar bo’yicha uchburchakning yuzasini xisoblab, natijani chop etish so’ralayapti. Bu masalada biz asos *a* va balandlik *h* ni ma’lumotlarni muloqot holida kiritish funksiyasi **input()** bilan kiritishimiz kerak. Lekin **input()** funksiyasi bilan kiritilgan ma’lumotlarni interpretator satrli ma’lumot deb qabul qiladi. Bizga esa arifmetik amallarni bajarish uchun sonli ma’lumotlar kerak bo’ladi. Biz foydalanuvchi tomonidan kiritigan ma’lumotlarni sonli ma’lumotlarga o’zgartirib olishimiz kerak. Bizga oldingi mavzularimizdan ma’lumki python dasturlash tilida 3 ta sonli ma’lumotlar turi bor edi: **int()**(butun), **float()**(haqiqiy) va **complex()**(kompleks). Biz bu masalada uchburchakning o’lchamlari haqiqiy sonlar to’plamida kiritiladi deb xisoblab, dasturni shunga moslab tuzamiz. Buning uchun bizga ma’lumotlar turini haqiqiy songa o’zgartirib beruvchi funksiya kerak bo’ladi. Python dasturlash tilida bu funksiya **float()** funksiyasidir.

```
a=float(input("Uchburchakning asosini kiriting a="))
h=float(input("Uchburchakning balandligini kiriting h="))
print("Uchburchakning yuzi S=", a*h/2)
```

Ma’lumotlarni turini o’zgartiruvchi funksiyalar:

- int()** – ma’lumotlarni butu songa o’zgartirib beradi
- float()** – ma’lumotlarni haqiqiy songa o’zgartirib beradi.
- str()**- ma’lumotni satrga o’zgartirib beradi.
- bool()**- ma’lumotni mantiqiy turga o’zgartirib beradi.

Ma’lumotlar turlarini o’zgartiruvchi boshqa funksiyalar ham bor ular haqida keyingi mavzularimizda gaplashamiz.

Pythonda o’zlashtirish operatorlari

Operator	ishlatilishi	Teng kuchli
x=5	x=5	x=5
+=	x+=6	x=x+6
-=	x-=8	x=x-8
=	x=2	x=x*2
/=	x/=4	x=x/4
%=	x%=6	x=x%6
//=	x//=3	x=x//3

=	x=9	x=x**9
-----	-------	--------

Python dasturlash tilida matematik amallarni bajarish uchun matematik funksiyalar mavjud.

Ichki(o‘rnatilgan) matematik funksiyalar:

-**min(a, b, c)**- berilgan argumentlar ichidan kichkinasini topadi

-**max(a, b, c)**- berilgan argumentlar ichidan kattasini topadi

-**abs(x)**- x sonning absolut qiymatini topadi

-**pow(x, y)**- x sonini y darajaga ko‘taradi

-**round(a, m)**-berilgan a sonini m-xonasigacha yaxlitlaydi

-**divmod(a, b)**-a sonini b soniga bo‘lib bo‘linmaning butun qismini va qoldiqni topadi.

round(x) funksiya sonning butun qismigacha yaxlitlaydi, round(x,n) funksiyasi sonning n – xonasigacha yaxlitlaydi, pow(x,y)=x**y ga teng kuchli va a,b=divmod(x,y) funksiyasi bir vaqtda x ni y ga bo‘lib butun va qoldiq qismlarini oladi. Funksiyali amallarni ishlash jarayoni tushunarli bo‘lishi uchun, ularni interaktiv rejimda sinab ko‘ramiz.

```
Python 3.9.7 (tags/v3.9.7:1016ef3, Aug 30 2021, 20:19:38) [MSC v.1929 64 bit (AMD64)] on win32
Type "help", "copyright", "credits" or "license()" for more information.
>>> a,b,c=8,7,6
>>> print(min(a, b, c))
6
>>> print(max(a, b, c))
8
>>> |
```

```
Type "help", "copyright", "credits" or "license()" for more information.
>>> y=-5
>>> abs(y)
5
>>> x=12.32568
>>> round(x)
12
>>> y=13.652
>>> round(y)
14
>>> round(13.652,2)
13.65
```

```
>>> a=2
>>> b=3
>>> pow(a,b)
8
>>> a=5
>>> b=2
>>> x,y=divmod(a,b)
>>> x
2
>>> y
1
>>>
```

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tashpulatov H. B. Peculiarities of using mental map in the process of forming algorithmic thinking in the process of teaching future teachers in mathematics and computer science //Thematics Journal of Education – 2022 – T.7.– №. 5.

2. Tashpulatov X. Объектно-ориентированное программирование как эффективное средство развития алгоритмического мышления студентов //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B8. – С. 2268-2275.

PEDAGOGIK TA’LIM JARAYONLARIDA INTERFAOL METODLAR QO’LLANILISHI

Saydullayeva Ziyodaxon

Andijon davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti
O‘zbek tili va adabiyot yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik ta’lim jarayonida samaradorlikni oshirishda interfaol metodli darslarning afzalliklari haqida yoritilgan. Darslardagi interfaol metodlar mazmun-mohiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogika, metod, ta’lim jarayoni, ta’lim beruvchi, ta’lim oluvchi, interfaol, interfaol metod, samaradorlik, singan tuxum metodi, boomerang metod.

Har bir metod darsning didaktik vazifasidan kelib chiqqan holda tanlash maqsadga muvofiqdir. Ta’limning an’anaviy shaklini saqlab qolgan holda, ta’lim oluvchini faoliyatini faollashtiradigan metodlardan foydalanish o‘zlashtirish samaradorligini oshirib beradi. Buning uchun ta’lim uchun ajratilgan vaqtdan oqilona foydalanish, ta’lim beruvchi tamonidan ta’lim olguchilarni qiziqtirishni yanada ortirib, ularning bu vaqtdagi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash maqsadida rag‘batlantib turish, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lish hamda aqliy hujumlar uyushtirish, bahs va munozalarga sabab bo‘luvchi muommoli vaziyatlar yaratish, yo‘naltiruvchi matn, loyiha, rolli o‘yinlar kabi metodlardan foydalanish va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni muttassil bajarishga undash talab etiladi.

An’anaviy hamda interfaol metodli darslar orasida ayrim farqlar mavjud bo‘lib ular quyidagilarni tashkil etadi.

1. Qo‘llanilish darajasi. An’anaviy darslarning barcha ta’lim jarayonlarida ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilar uchun qulay bo‘lgan shaklda qo‘llanilsa, interfaol metodli darslarda esa ayrim mavzularga interfaol darsning qulay bo‘lgan turlari shaklida qo‘llaniladi. Boshqa mavzular uchun an’anaviy dars qo‘llaniladi.

2. Darsning maqsadi. An’anaviy darslarda bilim, ko‘nikmalar va malakalar shakllantirilib mustahkamlanadi. Interfaol darsda dars mavzusi bo‘yicha mustaqil fikr yuritish, xulosa chiqarish hamda ularni bayon etib himoyalashga o‘rgatiladi.

3. Darsga tayyorgalik talablari. An’anaviy dars uchun dars reja, konspekt hamda didaktik vositalar mavjudligi yetarli bo‘lsa, interfaol darslarda esa interfaol dars ishlanma, mustaqil bajarish uchun topshiriqlar, tarqatma materiallari va boshqa zaruriy vositalar ham kerak bo‘ladi.

4. Ta’lim oluvchining tayyorgaligi. Bunda o‘quvchi an’anaviy darslarda avvalgi dars konspekti hamda o‘qituvchi bergan topshiriqni bajarganligi kifoya qilsa, interfaol darslarda esa o‘tiladigan mavzu yuzasidan ham boshlang‘ich bilimlarga ega bo‘lishi talab etiladi.

5. Ta’lim oluvchining ta’lim jarayoniga tayyorgaligi uchun talablar. An’anaviy ta’lim jarayonida ta’lim oluvchi oldingi dars uchun berilgan vazifalarni bajarsa, interfaol uslubdagi ta’lim jarayonida ta’lim oluvchi oldingi dars bo‘yicha vazifalarni bajaribgina qolmay, yangi mavzu yuzasida ham boshlang‘ich tushuncha va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi talab etiladi.

6. Ta’lim oluvchining vazifaviy usullari. An’anaviy darslarda ta’lim oluvchining asosiy vazifasi ta’lim jarayonini tinglash, o‘zlashtirish, yuklatilgan topshiriqlarni bajarish. Interfaol uslubdagi maktablarda esa ta’lim beruvchi tamonidan berilgan topshiriqlarga ta’lim oluvchi o‘zining mustaqil fikrlari bilan yondashish hamda o‘zining mustaqil fikrlarini, xulosalarini boshqa ta’lim oluvchilarning fikrlari bilan solishtirish va yakuniy xulosaga kelish ham darkor.

7. Ta’lim jarayoni uchun ajratilgan vaqtning to’g’ri taqsimlanishi. Ta’lim jarayoniga ajratilgan vaqtning ko’p qismini ta’lim beruvchining yangi mavzu tushuntirilishi, tahlil qilish, bajariladigan topshiriqlarning tushuntirilishi, ta’lim oluvchilarning o’zlashtirishini nazorat qilishga sarflanadi. Interfaol uslubdagi ta’lim jarayonida esa ta’lim jarayoning ko’p qismi ta’lim oluvchilarning mustaqil topshiriqlarning bajarilishi, o’zaro fikr almashinishi, mushohada qilishlik, o’z xulosalarini bayon qilish hamda uni himoyalashga sarflanadi.

8. Ta’lim jarayonining modul va algoritmlari. An’anaviy ta’lim vaqtida darslarning moduli va algoritmlaridan har bir ta’lim beruvchi o’zi qo’llayotgan metodga muvofiq foydalanadi. Interfaol metodli darslarda esa oldindan tayyorlangan modular va algoritmlarga, loyihalarga muvofiq ravishda tanlanadi va o’tkaziladi.

9. Ta’lim jarayonida ta’lim ta’lim oluvchilarda talab qilinadigan faollik darajasi. An’anaviy talim jarayonlarida ta’lim beruvchi har tamonlama faol bo’lmog’i, o’quvchilarning diqqatini jamlash, tushunish, fikrlar topshiriqlarini bajarish bo’yicha ham faol bo’lishi lozim. Ushbu tipdagi darslarda muloqot shakllari quydagicha bo’ladi: ta’lim beruvchi – guruh, ta’lim beruvchi – ta’lim oluvchi ta’lim oluvchi – talim beruvchi, guruh – ta’lim beruvchi. Interfaol metodli darslarda ta’lim beruvchi ham ta’lim oluvchi ham har tamonlama faol bo’lmog’i lozim. Bunday usuldagi darslarda hamkorlik, hamijodlik shakllari mavjud bo’lib ular quydagilar: ta’lim beruvchi – ta’lim oluvchi, ta’lim oluvchi – ta’lim oluvchi, ta’lim oluvchi – kichik guruh, kichik guruh – kichik guruh, ta’lim oluvchi, ta’lim oluvchi – ta’lim beruvchi, kichik guruh – ta’lim beruvchi, umumiy guruh – ta’lim beruvchi.

10. Bilimlarni o’zlashtirishning asosiy usullar. An’anaviy darslarda bilimlarning o’zlashtirishning asosiy usullari sifatida mulaqot, muhokama, muzokara, bahs, munozara, mulohaza, tahlil, mushohada, mutolaa va boshqalar kirs, interfaol metodli darsda mulaqot, mutolaa, mushohada, muhokama, munozara, bahs, munozara, mulohaza, tahlil va boshqalar kiradi.

11. Mashg’ulot shakllari. An’anaviy usuldagi ta’lim jarayonida quydagi mashg’ulot shakllaridan keng foydalanilmoqda: ma’ruza, seminar, amaliy mashg’ulot, laboratoriya mashg’uloti, davr suhbatlari, bahs, munozara, konsultatsiya va boshqalar. Interfaol metodli darslarda esa quydagi mashg’ulot shakllaridan keng qo’llaniladi: ma’ruza, guruh yoki juft bo’lib ishlash, taqdimotlar, bahslar, munozara, davra suhbatlari, amaliy mashg’ulotlar va boshqalar.

12. An’anaviy darsdan va interfaol usuldagi darsdan kutiladigan natijalar. An’anaviy darslarda o’tilgan mavzu bo’yicha o’quvchilarning bilim, ko’nikma, malakalarini o’zlashtirishlari kutilsa, interfaol metodli darslarda mavzu bo’yicha o’quvchilarning o’z fikrlari, xulosalarini shakllantirish, ularning mustaqil bilim olishga o’rgatish ham natija sifatida kutiladi.

Yuqorida ta’kidlab o’tganimizdek, interfaol metodli darslar ta’lim jarayonini samaradorligini oshiribgina qolmay, ta’lim oluvchilarning ta’limga bo’lgan qiziqishlarini ortiradi. Ta’lim beruvchi tamonidan ta’lim jarayonidagi darsga mos va hos ravishda tanlangan metodlar doim samara beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. D.Ro’ziyeva, M.Usmonboyeva, Z.Xoliqova. "Interfaol metodlar: mohiyati va qo’llanilishi". Metodik qo’llanma. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashrivoti, 2013.108 bet.

2. Hayitov A.I & Abdurasulova F. Interfaol metodlar asosida boshlang’ich sinflar darslarini samarali tashkil etish usullari. Science and innovation ISSN: 2181-3337

O‘QUV AXBOROTLARI MAZMUNDORLIGINI TA’MINLASHDA DARSNI REJALASHTIRISH VA OLDINDAN LOYIHALASHNING O‘ZIGA XOSLIGI

Sh.Rahmonova - ADPI doktoranti.

Annotatsiya: Dars rejasi sizni va sizning talabalarinigizni ma’lum natijalarga erishishingizga asos bo’lishi lozim. Darsni shunday rejalashtirish lozimki uni boshqacha yo’l bilan amalga oshirishga o’rin qolmasin. Har qanday darsning tayanch printsiplari rejada aks etishi lozim. Bu printsiplari darsni eng yaxshi va oson yo’llar bilan samarali maqsadga erishishni ta’minlashini ko’zda tutadi. Shuning uchun ham dars rejasi qo’yilgan maqsadni amalga oshirish uchun bir qancha elementlarni o’z ichiga olishi lozim.

Kalit so’zlar: Maqsad, dars rejasi, modellashtirish, usul, mo’ljalni, tushuncha, element, xatti-harakatlari, ixtiyoriy, sohasi.

O’qituvchi mahorati darsni aniq rejalashtirishda o’z aksini topadi. Darsni shunday rejalashtirish lozimki unda nima qilinishi mo’ljallanayotganligi aniq o’z aksini topsin va boshqacha reja tuzish mumkinligiga o’rin qolmasin. Ba’zan yosh o’qituvchilar va amaliyotga chiqqan talabalar faoliyatida darsni rejalashtirish sohasida xatolarga yo’l qo’yilganligining guvohi bo’lamiz. Yosh o’qituvchilar va talabalar faoliyatida yo’l qo’yilayotgan xatolarni quyidagi guruhlariga bo’lish mumkin.

1. Maqsadda aniqlikning yo’qligi. Ya’ni talabalar aslida nima qilishlari va nimani o’rganishlari aniq belgilanmaydi.
2. Ta’lim maqsadining talablari darsning natijasi bilan to’g’ri kelmagan hollar bo’ladi.
3. O’rganish uchun tavsiya qilingan materiallar darsning maqsadiga to’g’ri kelmaydi.
4. O’qituvchi berayotgan yo’llanmalar talabaning darsda bilimlarni samarali o’rganishini ta’minlamaydi.
5. Dars rejasida ko’rsatilgan talabalarning xulqlari dars maqsadini amalga oshirishning samarali vositasi bo’la olmaydi.

Umuman tuzilgan rejalar qayta ko’rib chiqilishi va xatolarni bartaraf etish ustida ishlanishi lozim.

Dars rejasi sizni va sizning talabalarinigizni ma’lum natijalarga erishishingizga asos bo’lishi lozim. Darsni shunday rejalashtirish lozimki uni boshqacha yo’l bilan amalga oshirishga o’rin qolmasin. Har qanday darsning tayanch printsiplari rejada aks etishi lozim. Bu printsiplari darsni eng yaxshi va oson yo’llar bilan samarali maqsadga erishishni ta’minlashini ko’zda tutadi. Shuning uchun ham dars rejasi qo’yilgan maqsadni amalga oshirish uchun bir qancha elementlarni o’z ichiga olishi lozim. Buni quyidagicha ko’rsatish mumkin.

1. Taxminiy axborot: Bu axborot rejaning chegaralarini va bo’limlarini belgilab beradi, ya’ni: a) dars kimga mo’ljallangan, talabalarning darajalari; b) ma’lum o’quv predmeti; v) darsning qismlari; g) o’qituvchining ismi sharifi.

2. Reja qismlari: Rejaning qismlari darsda belgilangan maqsadni talabalar tomonidan o’zlashtirilishi va o’qituvchining ta’sirini, talab qilingan material va baholash yo’llarini aks ettirgan bir necha bosqichlarni o’z ichiga oladi. Bu bosqichlarning aniq algoritmi dars loyihasida ko’rsatiladi.

Doktor Madlin Xunter tadqiqotlari shuni ko’rsatadiki, darsni rejalashtirish va ishlab chiqishda aniq metodologiyaga asoslanish zarur. Tadqiqotlar davomida olim o’qituvchining ish turi, predmet yoki talabalarning qandayligidan katiy nazar darsni takomillashtirishning 8 elementi mavjudligini ko’rsatadi.

Hozirga qadar ko’pgina maktab va kollejlarda dars loyihasini tuzish, ta’lim maqsadini belgilash yoki ta’limni tashkil etish yo’llari kabi elementlar vaqt sinovidan o’tadi.

Dars loyihasining har bir elementida ma’lum bir malakalarni shakllantirish maqsadi

bo‘lib, ularni bir qancha ta’lim metodlari talablari va amaliy ishlar vositasida amalga oshiriladi.

Dars loyihasida quyidagilarga e’tibor qaratish zarur:

1. Mo‘ljalni belgilash-Talabalar diqqatini jalb qiluvchi faoliyatni aniqlash. Tarqatma materiallar, xattaxtada yozib qo‘yiladigan savollar, qo‘yiladigan muammolar va hokazo.

2. Maqsad - talabalar bugun nimani o‘rganadi va natijada qanday ishni bajara oladi(malaka). Ular o‘qituvchiga bugungi o‘rganganlari asosida ma’lum bir faoliyat to‘rini bajarib ko‘rsata olishlari lozim. Bu vazifani qanday bajarishni o‘qituvchi belgilaydi.

3. Kirish - o‘qituvchi talabalar o‘rganishi lozim bo‘lgan materialni belgilaydi, kontseptsiyani ishlab chiqadi va malakalarni qanday qulay egallash yo‘llarini ko‘rsatadi.

4. Modellashtirish (nomoyish qilish) - o‘qituvchi o‘rganilayotganlarni va natijada o‘quvilar egallashi lozim bo‘lgan ko‘nikmani grafik shaklda ko‘rsatadi yoki namoyish qiladi.

5. Amaliy boshqaruv-o‘qituvchi talabalar faoliyatini boshqaradi. Ularning malaka egallashlari uchun qadamma - qadam raxbarlik qiladi. Talabalarni eshitish, ko‘rish sezgilarini ishga soladi va faoliyatga kirishishlari uchun imkoniyat yaratadi.

6. Tushunchalarni tekshirish-o‘qituvchi turli savollar yordamida talabalarning qanchalik tushunganlarini dars davomida tekshirib, olg‘a borish mumkinmi yoki yo‘qligini aniqlaydi. Agar olg‘a borish mumkin bo‘lmasa orqaga qaytib bajariladigan ishlarni belgilaydi.

7. Mustaqil amaliyot-o‘qituvchi talabalarni o‘zlarini tekshirib ko‘rishlari uchun imkoniyat yaratadi. Talabalar mustaqil o‘zlari o‘rganganlarini tekshirib ko‘radilar.

8. Darsni tugallash - Darsni xulosalash oldida talabalar o‘z ishlarini, o‘rganganlarini o‘qituvchiga so‘zlab berish, namoyish qilish orqali ko‘rsatadilar.

Amaliy mashqlar yoki rolli o‘yin. Topshiriq.

1. O‘z mutaxassisligingiz yuzasidan mavzu tanlang.

2. Mo‘ljalni belgilang:

a) talabalarga nimani o‘rgatmokchisiz?

b) qanday tarqatma materiallar tayyorlaysiz?

v) qanday savollar, muammolarni o‘rtaga tashlamokchisiz?

3. Maqsadni aniqlang.

a) talabalar nimani o‘rganadi, natijada qanday ishni bajara oladi?

4. Kirish.

a) dars materialini belgilang.

b) kontseptsiyani ishlab chiqing.

5. Modellashtirish.

O‘quvchilar egallashi lozim bo‘lgan faoliyat to‘rini ko‘rsating yoki grafikasini chizing.

6. Amaliy boshqaruv.

O‘quvchilarni malakaegallashlarini qadamlarga bo‘lib chizing va boshqaring.

7. Tushunchalarni tekshirish uchun savollar tayyorlang.

8. Mustaqil amaliyot yo‘lini belgilang.

9. Darsni tugallang.

Talabalar o‘rganganlarini namoyish qilsinlar.

Darsni o‘tkazish modeli. Darsni o‘tkazish modelini uchta kategoriyaga bo‘lish mumkin.

1. Ko‘rgazmali izchillik.

2. Dars sxemasi.

3. Asosiy texnologik karta.

Bularog‘zaki, yozma yoki grafik shaklda bilim, ko‘nikma va malakalar shakllanishini

ta'minlovchi ta'sirlardir. Buni dars davomida og`zaki tushuntirishlar (ya'ni, eshitish) yoki harakatli ko'rsatishlar (ya'ni, bajarish) metodlaridan foydalanib, yaxshi natijaga erishish mumkin.

3.6 Darsda belgilangan vazifalar tahlili. O'qituvchi darsni taxminan rejalashtirar ekan rejadagi sifatlarni bolalarga o'rgatish va ularda shu ko'nikma va malakalarni qanday shakllantirish yo'llarini izlashi lozim. Buning uchun o'qituvchi o'zini o'quvchi o'rni tasavvur etib, bu ko'nikma va malakalarni birnecha qismlarga bo'ladi. Shundan keyingina o'qituvchi har bir qismni ko'rgazmali tashkil etadi va belgilangan ko'nikmani o'quvchi egallashini ta'minlaydi.

Doktor Fred Jones dars dizayniga (jihoziga) ta'lim samaradorligini ta'minlaydigan yangi elementni qo'shdi. Bu quyidagicha: darsni optimal tashkil etishning birdan bir yo'li talabalarining o'z faoliyatini tanqidiy nazorat qilishi va xatolarini bartaraf eta bilishidir. Faqat shundagina talabalar yanada ko'proq ko'nikmalarni egallaydilar. Ular ongli fikrlash va yanada yaxshiroq tushunishga erishadilar. Buning birdan - bir yo'li “hamroxingga o'rgat” metodini qo'llashdir.

Ta'lim maqsadlarini aniqlash sohasida maslahatlar. Darsda maqsadni belgilashdan oldin o'qituvchi o'quvchilar bajarishi va o'rganishi lozim bo'lgan xatti-harakatlar doirasini aniqlashi zarur. Darsda belgilangan maqsadning afzalligi va boshqalardan farqli tomonlari ajratib ko'rsatilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik – T:SANO-
-STANDART, 2017
2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T, Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi, Darslik,- T.:IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
3. Yulikayeva E., Axmedova M., Qurbonova G., Sh.Tashmetova, Umumiy pedagogika, Darslik,- T.:TDPU, 2012.
4. Pedagogika,// M. To'xtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida, Darslik,- T.:O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.

STEAM TA’LIMI, IQTIDORLI O‘QUVCHILARNI O‘QITISH

Jabborova Odina Jahongir qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Aniq fanlar fakulteti 2-bosqich, 201-gurux talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEAM ta’limining iqtidorli o‘quvchilarga qanday qilib qo‘llanilishi va ularning ko‘p qirrali rivojlanishini qanday qilib rag‘batlantirishi mumkinligi ko‘rib chiqilgan. STEAM yondashuvi ta’limni o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini to‘la huquqli rivojlantirishga yordam beruvchi integratsiyalashgan, fanlararo metod sifatida taklif etadi. Bu yondashuv o‘quvchilarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammo yechish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun tajriba va amaliyotga asoslangan fursatlar taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: STEAM ta’lim tizimi, iqtidorli o‘quvchilar, metodlar fanlararo yondashuv, innovatsiya, matematika, texnologiya, sa’nat va dizayn,

STEAM ta’limi (Science, Technology, Engineering, Art, and Mathematics - Fan, Texnologiya, Muhandislik, San’at va Matematika) bugungi kunda talaba va o‘quvchilarning ijodiy va analitik ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun zamonaviy ta’lim yondashuvlaridan biri hisoblanadi.

STEAM yondashuvi fanlararo bog‘liqlarni ta’kidlab, o‘quvchilarni turli fanlar orasidagi aloqalarni tushunishga va ularning bilimlarini amaliyotda qo‘llashga undaydi. Iqtidorli o‘quvchilarni STEAM ta’lim yondashuvi asosida o‘qitish quyidagi metodlarni o‘z ichiga oladi:

1. Fanlararo Darslar (Putyozi): Fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikadan iborat fanlararo integratsiyalarni dars rejasiga kirita oladigan o‘qituvchilar o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi hamda ularning turli sohalaridagi qiziqish va ko‘nikmalarini rivojlantira oladi.

2. Amaliy Loylarda O‘qitish: Real dunyo muammolari va loyihalari asosida o‘qitish o‘quvchilarni muhandislik va texnologiyalarga, shuningdek, san’at va dizaynga jalb qiladi va ularni ijodiy yechimlar ishlab chiqishga undaydi.

3. Ijodkorlikni Rag‘batlantirish: San’at va dizayn elementlarini qo‘shgan holda darslarni yanada qiziqarli va visual jozibador qilish, o‘quvchilarning estetik his-tuyg‘ularini va ijodkorlik qobiliyatlarini o‘stirish.

4. Texnologiya va Dasturiy Ta’minot: 3D modelleme, dasturlash va roboto-texnika kabi texnologik mahoratlarni o‘rgatish, bu orqali o‘quvchilarga turli kasb-hunarlar sohasida kerak bo‘ladigan ko‘nikmalarini shakllantirish.

5. Enrichment Dasturlari va Tanlovlar: Qo‘shimcha chetdan ta’lim resurslari, masalan, onlayn kurslar, «bootcamp»lardan foydalanish hamda matematika, fan va muhandislik bo‘yicha tanlovlar va olimpiadalarda qatnashish o‘quvchilarni rag‘batlantiradi.

Iqtidorli o‘quvchilarni chuqur bilim va tushunchalarga da’vat etish maqsadida yaratilgan bo‘lib, ularga fanlararo darslar, loyihaga asoslangan o‘qitish, texnologiya yordamida amaliyot, san’at integratsiyasi va individualizatsiya qilingan ta’lim imkoniyatlarini taqdim etishga urg‘u beradi. O‘qitish metodlari nafaqat o‘quvchilarning akademik ko‘nikmalarini oshirishni maqsad qiladi, balki ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan.

STEAM ta’limi orqali iqtidorli o‘quvchilarning yuqori darajadagi o‘rganish ehtiyojlari qondiriladi, bu esa ularga kelajakda kerak bo‘ladigan XXI asrda talab qilinadigan ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Hujjatning maqsadi - o‘qituvchilarni

iqtidorli o‘quvchilardan maksimal darajada foydalanishga undash, shuningdek, STEAM ta’limining afzalliklarini va uning o‘quvchilarning umumiy rivojlanishi uchun qanday qo‘llanilishini ko‘rsatishdir.

Iqtidorli o‘quvchilarni STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, and Mathematics - Fan, Texnologiya, Muhandislik, San’at va Matematika) sohasida rivojlantirish uchun ushbu usullar yordam beradi:

1. Qiziqish va ehtiyojlarni aniqlash

- O‘quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va iqtidorlarini aniqlash va rivojlantirish.

2. Fanlararo o‘qitish

- Darslarni integratsiyalashgan tarzda olib borish, masalan, fizikaning san’at bilan, matematikaning muhandislik bilan bog‘liqligi ustida ishlash.

3. Amaliyotga asoslangan darslar

- Real hayotiy muammolarni dars materialiga kiritish orqali ta’limni amaliy qilish.

4. Loyihaga asoslangan ta’lim

- O‘quvchilar mustaqil yoki guruhdagi loyihalar ustida ishlashlari uchun imkoniyatlar yaratish.

5. Ijodiy yondashuvlarni qo‘llab-quvvatlash

- San’at modullari yordamida ijodiy va analitik fikrlashni rivojlantirish.

Mustaqil Tadqiqotlar:

- O‘quvchilarni ilm-fan yoki muhandislik sohalarida mustaqil tadqiqotlar olib borishga rag‘batlantirish.

6. Ijtimoiy-emotsional qo‘llab-quvvatlash

- O‘quvchilar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish, ularga ijtimoiy-emotsional mahoratlarini oshirishda yordam berish.

7. Talabalarni o‘qitish jarayoniga jalb qilish

- O‘quvchining o‘ziga o‘rganish jarayonini qisman yoki to‘liq boshqarish imkoniyatini berish.

O‘quvchilarni STEAM sohasida rivojlantirish – bu ularga o‘z bilimlarini turli sohalarda qo‘llash va yangi yechimlar topish imkoniyatini berish orqali amalga oshiriladi. Bu ularning ijodiy va kreativ fikrlash qobiliyatlarini oshiradi hamda kelajakdagi ta’lim va kasbiy faoliyatlariga poydevor qo‘yadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik – T:SANO-
-STANDART, 2017
2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T, Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi, Darslik,- T.:IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
3. Yulikayeva E., Axmedova M., Qurbonova G., Sh.Tashmetova, Umumiy pedagogika, Darslik,- T.:TDPU, 2012.
4. Pedagogika, // M. To‘xtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida, Darslik,- T.:O‘zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARINING NUTQI VA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Asaka pedagogika kollej o’qituvchisi
Isaqova Barno Qodirovna

Annotatsiya: kreativ yondashuv asosida ta’lim muassasalari talabalarining nutqi va tafakkurini rivojlantirish jarayonini modernizatsiyalashning afzalliklari va imkoniyatlari, talabalarining nutqi va tafakkurini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari va xorijiy mamlakatlar tajribasi, talabalarining nutqi va tafakkurini rivojlantirishning pedagogik mazmuni va amaliyotdagi ahvoli ilmiy-nazariy jihatdan yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: kreativ yondashuv, o’quv-tarbiya, faoliyat, implemintasiya, pedagogik kreativlik, kreativ kompetentlik, intellekt

Kuzatishlarimizga tayanib aytishimiz mumkinki, o’quv-tarbiyaviy faoliyat guruhning kundalik ish tartibiga tayanadi va unda pedagog tomonidan rejalashtirilgan kundalik harakatlar, bolalar o’yinlari, bo’sh vaqt va o’quv-tarbiyaviy faoliyat turlari navbatma-navbat amalga oshiriladi.

Shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, kreativ yondashuv asosida talabalarining nutqi va tafakkurini rivojlantirishning muhim jihatlari bizning nazarimizda quyidagilarni o’z ichiga oladi:

o’quv-tarbiyaviy faoliyatni rejalashtirishda ta’lim sharoitlariga bog’liq holda integrasiya, xilma-xillik va moslashuvchanlik mexanizmlari mazmunini motivasion, zamonaviy universal ta’lim, integrasion yondashuv, xalqaro hamkorlik tamoyillari asosida optimallashtirishning ilmiy-amaliy asoslarini aniqlash;

xalqaro me’yorlar va davlat talablarini implemintasiya qilish asosida integrasiyalashtirilgan zamonaviy axborot ta’lim bazasini ishlab chiqish;

o’quv faoliyati jarayonlariga zamonaviy ta’lim dasturlari va innovasion texnologiyalarni tatbiq etish orqali o’quv-metodik resurslarning samaradorligini aniqlash;

o’quv faoliyati natijalariga ko’ra oliy ta’lim muassasalari talabalarining bilim, malaka va ko’nikmalarining sifat va samaradorligini innovasion baholash tizimini aniqlash.

Mavzu mohiyatidan kelib chiqib aytish joizki, bugungi kunda pedagogik atamalar lug’atida “kreativ”, “pedagogik kreativlik”, “kreativ qobiliyatlar”, “kreativ kompetentlik” terminlarini juda ko’p uchratamiz. Xo’sh talabalarining nutqi va tafakkurini rivojlantirishda kreativ yondashuvning o’rni qanday? Buning zaruriyati nimada? Mazkur savollarga javob berishdan oldin “kreativ”, “pedagogik kreativlik”, “kreativ qobiliyatlar”, “kreativ kompetentlik” terminlariga to’xtalib o’tsak. Ilmiy adabiyotlarda “kreativlik” hamda “kreativ kompetentlik” tushunchalari qo’llaniladi.

Kreativlik (lot. «creare»; ingl. creativity- «yaratish», «bunyod qilish») – bu ijodiy qobiliyatlik darajasi, shaxsning barqaror sifati hisoblanadigan ijod qilishga bo’lgan qobiliyati bo’lib, u kreativ tafakkur bilan bog’liq. Kreativ tafakkur – bu shaxsning o’z oldida turgan vazifalarini nostandart hal etish hamda o’z maqsadlariga erishishning yangi, yanada samaraliroq yo’llarini topish qobiliyatidir. Ya’ni kreativlik asosan boshqalarga o’xshamagan g’oyalarni o’ylab topish, an’ana tusiga kirib qolgan fikrlashdan qochish hamda muammoli vaziyatlarni tez hamda samarali hal etish yo’llarini bilish hisoblanadi. Kreativlik insondagi ijodkorlik qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishga asos yaratadigan individual sifatlarining hamda fikrlash qobiliyatlarining birligidan iborat bo’ladi.

Kreativ kompetentlik (ing. «create» yaratuvchanlik, ijodkorlik). Kompetentlikning bu turi pedagogning yangilik yaratish, ijodkorlik va tashkil etish singari ko’nikmalarga ega

bo‘lishi bilan bog‘liq. Kreativlik faqatgina yangi g‘oyalarni yaratish uchungina emas, balki shaxsning turmush tarzi va ma’naviyatini yuksaltirish uchun ham katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili asosida aytishimiz mumkinki, kreativlik termini Angliya-Amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo‘lib, bunda kreativlikning intellekt bilan bog‘liqligi masalalari hamda kreativlikning psixologik jihatlar va uning har bir shaxsning individual o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liqligi o‘rganilgan. M.N.Gnatko kreativlikning mexanizmlarini ikkita turga ajratib tahlil qilgan. Bular:

aotensial kreativlik – bu kreativlikning zaruriy sharti bo‘lib, qanday sharoit bo‘lmasin pedagoglarning kreativlikga tayyor turishi, shuning natijasida o‘z g‘oyalarini amalga oshirishidir.

faoliyatdagikreativlik – bumuayyanbirsohadagikreativlikhisoblanadi.

Kreativlik pedagoglarda o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib qolmaydi. Gnoseologik, aksiologik va kreativ texnologiyalar (ta’limning texnologik vositalari)ni faol ravishda ta’lim jarayonida qo‘llash kreativlik potensialini rivojlantirib borishga zamin yaratadi. Bu esa, davrning ijtimoiy talabi bo‘lib, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish jamiyat taraqqiyoti bilan hamnafas tarzda pedagoglardan o‘z ustida ishlashini, o‘zini kreativ boyitib borishini, ilm-fanning yutuqlaridan boxabar bo‘lib, ularni o‘z faoliyatiga singdirib borishini talab etadi.

B.X.Xodjayevning ilmiy izlanishlarida “pedagoglar innovasion yangiliklarni o‘zining faoliyatida faol, ijodkorlik bilan qo‘llay olish, o‘zining mualliflik g‘oyalariga ega bo‘lish hamda turli pedagogik vaziyatlarda ijobiy yechimlarni evristik yo‘l topa olish qobiliyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan kreativ kompetentlikga ega bo‘lishni talab etadi” degan fikrni ilgari suradi.

Axloqiy tushunchalarni rivojlantirish masalalariga to‘xtalib, axloqiy tushunchalar manbai bo‘lib ularning ta’lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanayotgan kattalar, shuningdek, tengdoshlari, badiiy asarlarning qahramonlari ham bo‘lishi mumkin degan fikrni ilgari suradi.

G.A.Berdaliyeva tadqiqotlarida talabaning rivojlanish jarayonida ajdodlar tomonidan yaratilgan narsa va hodisalar, olam sir-sinoatlari bilan alohida munosabatga kirishish jarayonida nutq madaniyati shakllana borishini, T.T.Shoyardonov, Sh.S.Sharipov, R.G.Isyanovlar kreativ yondashuvni pedagogik faoliyat (ta’lim-tarbiya jarayonining) samaradorligini oshirish, kasbiy faoliyati monitoringini tashkil etishning muhim omili sifatida talqin etishadi.

Kreativ potensialni ko‘tarish ideal kreativ kompetentlikga erishishning ilk qadami hisoblanadi. Kreativlik potensiali o‘zgarib turadigan jarayon bo‘lib bo‘lajak pedagoglarning kreativlik potensialini rivojlantirib borish davrning ijtimoiy talabi bo‘lib boraveradi. Chunki uzluksiz ta’lim tizimining bir bo‘g‘ini hisoblangan ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagog, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish jamiyat taraqqiyoti bilan hamnafas tarzda pedagoglardan o‘z ustida ishlashini, o‘zini kreativ boyitib borishini, ilm-fanning yutuqlaridan boxabar bo‘lib, ularni o‘z faoliyatiga qo‘llashni talab etadi. Kreativ yondashuv asosida ta’lim muassasalari talabalari nutqi va tafakkurini rivojlantirish pedagogdan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Bo‘lajak pedagoglar o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan tayanch kreativ kompetensiyalarga ega bo‘lishi lozim. Fikrimizcha, har bir o‘qituvchi kasbiga sadoqat bilan yondashgan holda:

- intellektual-ijodiy tashabbuslar ko‘rsatishi;
- kasbiy bilimlarining kengligi va teranligi;
- intellektual qobiliyatlarga ega bo‘lishi;
- turli ziddiyatlarga tayyor turishi;
- ijodiy g‘oyalarni ilgari surish va ularga tanqidiy munosabatlar bildirish;

- yangiliklarga intilish;
- o‘zining tajribalarini boshqalarning tajribalari bilan taqqoslagan holda o‘zining imkoniyatlari, kamchiliklari va muvaffaqiyatlarini anglab yetishi;
- o‘zidagi kreativ jihatlarni anglay olishi;
- o‘zini ko‘rsataolishi, yangiliklarni amaliyotga olib kirishga tayyor turishi.

har bir bo‘lajak pedagoglar nutqi va tafakkurini rivojlantirish jarayonini loyihalashda ta’lim strategiyalardan o‘zi uchun maqbulini tanlashi mumkin. (Strategiyalardan birining tanlanishi pedagogning kasbiy tayyorgarligi, shaxsiy qiziqishlari, shuningdek, mavjud hayotiy vaziyatlarga bog‘liq).

Pedagogik ta’limda kreativ kompetensiyalarga asoslangan yondashuvni amalga oshirish uning asosiy maqsadiga erishishiga ko‘maklashadi, bu esa bolalarni pedagogik qo‘llab-quvvatlash orqali ularning yashirin aqliy qobiliyatlari (zukkolik, nutqiy ravonlik va mantiqiy fikrlash)ni namoyon qilish imkoniyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagog adabiyotlarni va bir qator pedagog, psixolog olimlarimizning ilmiy izlanishlarini mushohada qilib, mazkur tadqiqot ishida o‘z ishchi ta’rifimiz qabul qilindi: “Kreativ yondashuv asosida ta’lim muassasalari talabalari nutqi va tafakkurini rivojlantirishmahsuldorlik, ya’ni ishlab chiqilgan yangiliklarning kreativligi darslarda aniq maqsad va vazifalarini belgilagan holda o‘z bilimi, hayotiy tajribasi, imkoniyati doirasida turli yo‘l va usullardan foydalanibkreativ va ijodiy fikrlash, mushohada yuritishga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatdir”.

ADABIYOTLAR:

1. childpictures.ru/dlya-sadika.html.
2. <https://kun.uz/news/2017/12/13/fotoreportaz-surhondare-manzaralari>
3. <https://kun.uz/.../mirzieev-maktabgaca-talim-tizimi-xaqida...>
4. <https://kun.uz/.../maktabgaca-talim-vazirligida-korea-modeli-..>

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ASARLARIDA TA’LIM-TARBIYA MUAMMOSINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATDAN TADQIQ ETILISHI Tursunboyev Sherdorbek Akbarali o’g’li Andijon davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada sharq mutafakkirlarining asarlari va ularda ta’lim-tarbiya muammosining pedagogik-psixologik jihatdan tadqiq etilishi, ustoz shaxsiga qo’yilgan talablar haqida so’z boradi.

Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bolib dunyo miqyosida o’z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo’sh kelmaydigan insonlar bo’lib kamol topishi, baxtli bo’lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”. [5.12.] Bu holat ayniqsa, ta’limiy va tarbiyaviy qarashlarda o’z ifodasini topgan.

Darhaqiqat, o’qituvchi to’g’risida ijtimoiy-tarixiy ta’limotlarni o’rganar ekanmiz, sharqning buyuk allomalari va ma’rifatparvarlari hisoblangan Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Al-Beruniy, Ibn Sino, Zarnudjiy, A.Yassaviy, U.Kaykovus, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Mahmud Qoshg’ariy, Mirzo Ulug’bek, Ali Qushchi, Lutfiy, Jomiy, Alisher Navoiy, Ahmad Donish, Furqat, S.Ayniy, A.Avloniy va boshqalarning asarlarida xalqimizning turmush tarzi, madaniyati, ilg’or ta’limiy va tarbiyaviy qarashlari, o’quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishda o’qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini, uning burchi, vazifalari va odobi, muallimning kasbiy tayyorgarligiga qo’yiladigan talablar, ustoz bilan shogird munosabatlari, o’qitish sharoitlari va boshqalar haqida qimmatli fikrlar bayon qilingan.

O’qituvchining jamiyatda tutgan o’rni, uning shaxsiy va kasbiy fazilatlarini, burchi hamda vazifalariga xos ilg’or ta’limiy va tarbiyaviy qarashlar buyuk muhaddis allomalar Muhammad ibn Ismoil Buxoriy, At-Termiziy ijodlarida hamda tasavvuf falsafasining yirik namoyandalari Abduxoliq G’ijduvoni, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubro asarlarida ham keng yoritilgandir.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy-madaniy merosida bayon qilingan o’qituvchi shaxsi va faoliyatiga doir qarashlar, yoshlarni bilim egallash va ezgulikka chorchash, ustoz-shogird hamkorligi va munosabatlariga xos tartib-qoidalar, muomala madaniyati, insoniy fazilatlarining shakllanishi haqidagi qimmatli fikrlar sharq xalqlari, xususan o’zbek xalqining og’zaki ijodida (o’zbek xalq maqollari, ertaklari, dostonlari, afsonalari, rivoyatlari) uzviylik asosida tarkib topgan milliy-madaniy meros ekanligini ko’ramiz. Chunonchi, o’zbek xalqining og’zaki ijodi va eposlarida ustoz namunasi va o’giti sifatida bilimlarni egallash va ezgulikka intilish, mardlik, halollik, kamtarlik, ishonch, sadoqat, do’stlik, adolatlilik, mehr-muruvvat, mehnatsevarlik, sabr-qanoatlilik, hamfikrlilik, hamkorlik, oqillik, e’tiqod, hurmat-ehtirom, halol va pok yashash ulug’langan. Bu voqelikni Alpomish, Kuntug’mish, Farhod va SHirin, Saddi Iskandariy, Yusuf va Zulayho kabi qator o’zbek xalq dostonlaridagi qahramonlar misolida ko’rish mumkin.

Xalqimiz o’tmishining muqaddas kitobi “Avesto” hozirgi o’zbek millati, uning etnik ongi va o’ziga xosligining asoslarini shakllantirgan davr (VII asrgacha) uchun insonlar turmush tarzi qoidalar va qonunlarining to’plami hisoblangan. Mazkur davr o’zbeklarning milliy xarakterini shakllantirgan. Biz “Avesto”ni o’zbek xalqining hozir ham namoyon bo’layotgan madaniyati va ijtimoiy-madaniy muhitini tasvirlash sohasidagi bebaho manba ekanini tan olamiz. “Avesto” bitta avlod kishilarining asari emas, balki u o’z mohiyatiga ko’ra, hozirgi Markaziy Osiyo va Sharq davlatlari hududlarida yashagan xalqlar donishmandligining xazinasidir. “Avesto”ning ta’limiy va tarbiyaviy qimmati shundaki, u ko’p asrlar davomida xalq orasidan chiqqan ustoz-ziyolilar uchun asosiy qo’llanma sifatida yoshlarga ilmu ma’rifatni o’rgatish, axloq-odob fazilatlarini shakllantirishda muhim vazifani bajargan. “Har bir kishini shunday tarbiyalash zarurki-deyiladi “Avesto”da,- u, avvalo, yaxshi o’qishi va so’ngra yozishni o’rganib, eng yuksak pog’onaga ko’tarilsin”.

“Avesto”da o’qituvchining asosiy faoliyati quyidagilarni o’z ichiga olgan: 1) diniy va axloqiy tarbiya; 2) jismoniy va mehnat tarbiyasi; 3) o’qish va yozishga o’rgatish.

Bu davrda o’qituvchining bilimdonligi, shaxsiy fazilatlar, ta’limiy va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish mahorati va odobiga alohida e’tibor berilgan, o’quv-tarbiya jarayonida hayotiy misollar, ko’rsatmali qurollar, amaliy ijro, hikoya qilish va suhbat usullaridan keng foydalanilgan. Darsda o’quvchilardan o’tilgan mashg’ulotni ovoz chiqarmay takrorlash, individual va ijodiy ishlash talab qilingan. Farzandlarda ilk bolalikdan mehnatsevarlik va kasb-hunar ko’nikmasini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilgan hamda maishiy mehnat turlariga o’rgatilgan.

Imom Buxoriyning “Al-jome as-sahih” asarining “Ilm kitobi” bo’limida ilm egallash fazilati va xosiyatlari, ilm o’rganish va o’rgatish odobi to’g’risida fikr yuritiladi. Bunda ilm egallash odobining 54 qoidasi haqida hikoyat qilingan. Ularda Muhammad payg’ambarning ilm o’rgatish va o’rganishga doir pand-nasihatlar o’z ifodasini topgan.[30]

Islom mamlakatlari maktab va madrasalarining muallim va mudarrisarlari hamda tolibi ilmlari bu pand-nasihatlar qat’iy amal qilganlar. Mazkur mezon asosida ilm o’rgatuvchi va o’rganuvchilar quyidagi didaktik me’yorlarga rioya qilganlar: ilm beruvchining ovozi tinglovchilarning hammasiga eshitilardi, me’yorida bo’lishi; ilm mazmunini “aytgan edilar, xabar beradilar, guvohlik beradilar” kabi samimiy, yoqimli so’zlar bilan ifodalash; biror ta’limiy yoki tarbiyaviy masalani o’rtaga tashlab, muhokama, munozara yo’li bilan o’rgatish; ilm o’rganish va o’rgatish uchun ma’lum kunlarni qat’iy belgilab qo’yish; ilmni fahmlab, teran tushunib, anglab o’rganish, esda mustahkam saqlash; teran tushunilgan, yaxshi anglab olingan ilmlarni yod olish; ilm o’rgatish jarayonida bolaga lozim hollarda tanbeh berish mumkinligi; kishi ilmni o’zi o’rganib, o’zgalarga ham o’rgatishi, ilmga o’zi amal qilishi zarurligi; ilmning susaymog’i, ilmga e’tiborsizlik jamiyatni muqarrar inqirozga etaklashini tushunish; ilmni oson, engil qilib, odamlarni bezdirmay o’rgatish; ilmni so’rab bilib olish, ilm o’rganishda uyalmaslik, o’zi uyalsa, boshqa birov orqali so’rab bilib olish lozimligi; ilmga doir savol bergan odamga so’raganidan ko’ra, ko’proq javob qaytarish; ilm tinglovchiga tushunarli bo’lsin uchun, har bir gapni bir necha marta (uch bor) qaytarishning afzalligi; ilmni ishtiyoq bilan o’rganishning afzalligi; ayollarga ham ilm o’rgatish lozimligi; eshitganni yaxshiroq bilib olish, mukammal tushunish uchun qayta so’rash joizligi; ilmni bilgan kishi bilmaganga, eshitganlar eshitmaganlarga etkazishi lozimligi; ilm berayotgan ulamoning so’zlariga jim turib, diqqat bilan quloq solishning ma’qulligi; odamlarga juda oz bilishlarini anglatishning zarurligi; ilmni tushunishni, ilm olishni istamagan kishi o’rniga ilmni tushunadigan qavmga o’rgatish joizligi.

Jumladan, Abu Nasr Forobiy (873-950) o’z davrida ijtimoiy-siyosiy masalalar bo’yicha birinchilardan bo’lib yirik asarlar yaratgan mutafakkirdir. Uning “Fozil odamlar shahri”, “Ideal jamoa haqida”, “Baxt-saodatga erishuv to’g’risida” kabi mashhur asarlarida ijtimoiy hayotning turli masalalari, ayniqsa, jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlari, inson kamoloti bosqichlari, uni yashash jarayonida baxt-saodatga erishuv yo’llari, o’quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etishning didaktik va psixologik asoslari, inson shaxsini kamol toptirish yo’l-yo’riqlari, ilm- ma’rifatga erishuvning usullari haqidagi fikrlari ijtimoiy muammolarni echish masalalari bilan uyg’unlashganligini ko’ramiz. Tarbiya esa, amaliy ish, tajriba bilan, ya’ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo’lishlikni o’rganishdir. Agar ular shu kasb-hunarga berilgan bo’lsalar, kasb-hunarga qiziqsalar, shu qiziqish ularni butunlay kasb-hunarga jalb etsa, demak, ular kasb-hunarning chinakam oshig’i bo’ladilar, degan xulosaga keladi.

Forobiyning o’quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, ustoz faoliyati hamda shaxsiga qo’yiladigan talablar, o’qituvchi kasbiy tayyorgarligiga bo’lgan e’tibor, shuningdek, insonlar jamoasidagi o’zaro hamjihatlik, yordam, inson kamoloti va uning jamiyat taraqqiyotidagi o’rni to’g’risidagi g’oyalari hozirgi o’quv-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishda, bo’lg’usi

o’qituvchilarning kasbiy va shaxsiy fazilatlarining shakllanishida g’oyat muhim ahamiyatga egadir.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) o’zining pedagogik-psixologik qarashlarida didaktikaga doir dolzarb masalalarni o’rtaga tashlaydi. Uning pedagogi ijodida inson va uning baxt-saodati, ta’lim-tarbiyasi, kamoloti bosh masala bo’lgan. Shunga ko’ra tabiat, jamiyat hodisalariga, turmush voqealariga xolisona baho berish inson tabiatini anglatuvchi omil ekanligini ta’kidlab, kishilarni voqealarga mustaqil va ongli munosabatda bo’lishga undaydi. Har bir inson o’z qalbining farmoyishiga ko’ra ezgulikka intilishi, shuhrat qozonish uchun muruvvat ko’rsatmasligi kerakligini ta’kidlaydi. U har bir narsani aniq, sinchiklab o’rganish, bilish va, shundan so’nggina, bir xulosaga kelish kerakligi va, bu o’rinda, ayniqsa, tajribaga asoslanishini alohida uqtiradi, nodonlik, qalloblik erinchoqlik, ilmsizlik va sun’iy e’tiqodni tanqid qiladi. Beruniy o’quvchini hamma narsaga o’rgata olish mumkinligini, o’qitish va tarbiyalashda turmush va tabiat ko’rsatmalariga asoslanishni, bolaning shaxsiy va individual xususiyatlarini doimo nazardan chetda qoldirmaslikni uqtiradi. [13]

Beruniy ta’lim jarayonining mohiyatini chuqur tahlil qilib, o’qituvchining kasbiy va shaxsiy tayyorgarligiga qator didaktik va psixologik talablar qo’yadi, hamda pedagogik faoliyatida quyidagilarga amal qilishni tavsiya etadi:

- sezgi organlarining ma’lumotlariga ko’ra ... bilishni davom ettirish;
- fanni o’rganayotganda fikrlash, xotirlab esga olish zarur;
- o’rganilayotgan ilmlarni to’la bilib olish uchun, o’sha ilmni tashkil etib turgan elementlarni puxta o’rganib chiqish;
- bilimda oddiydan murakkabga, ma’lumdan noma’lumga, yaqindan-uzoqqa, osondan-qiyinga, dalillardan-xulosalarga qarab borish;
- uzoq o’tmishga oid bilimlarni o’rganganda shu ilm, fan tarixini o’rganish;
- hodisalarni, fan asoslarini bir-birlariga taqqoslab, solishtirib, har tomonlama chog’ishtirib o’rganish. [25. 358]

Beruniyning bu kabi hayotiy xulosalari bugungi kunda ham o’z qimmatini pasaytirgan emas.

Ibn Sino (980-1037) “Tib qonunlari” asarida o’quv-tarbiya jarayoni yagona jarayon ekanligini ta’kidlab, bolani olti yoshdan boshlab muallimga topshirish xususida fikr yuritadi. Ibn Sinoning hayotiy kuzatishlari va g’oyalari nafaqat o’z davrida, balki hozirgi kunda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yusuf Xos Hojibning shoh asari “Qutadg’u bilik” (“Saodatga yo’llovchi bilim”) turkiy xalqlarning qadimgi ta’lim va tarbiya usullari, ma’naviy kamolot, axloq va odobga doir noyob ma’lumotlarni saqlagan muhim manbadir. Mazkur asarni o’rganish orqali XI asrdagi ijtimoiy-madaniy hayot, yoshlar tarbiyasiga bo’lgan e’tibor, maktablardagi fan tarmoqlari, o’qituvchining kasbiy faoliyati va shaxsiy kamoloti, o’qitish tizimining o’ziga xos xususiyatlari haqida ko’plab qimmatli ma’lumotlarga ega bo’lamiz. Uning fikricha, insonning ulug’ligi aql-idroki, so’zlash qobiliyati, bilimi, odobi va uquv-hunarga egaligidadir. Bu xislatlar uning muhtamligini ham ta’minlaydi. Yusuf Xos Hojibning uqtirishicha, o’qituvchi o’z bilimi, til odobi, yurish-turishi, rostgo’yli, pokligi, kamtarligi, sevgi va vafosi, mehr-muruvvati, sabr-toqati kabi fazilatlar bilan yoshlarni har bir ishda aql-idrokli, o’zgalarga g’amxo’r va mehribon, har bir ishni o’z o’rni va o’z vaqtida ado etadigan qilib tarbiyalashlari lozim.

Mahmud Qoshg’ariyning “Devonu lug’ati-turk”, Kaykovusning “Qobusnoma”, Ahmad Yassaviyning “Hikmatlar”, Sa’diy Sheroziyning “Guliston va Bo’ston”, Axmad Yugnakiyning “Hibatul haqoyiq” nomli va boshqa ko’plab buyuk ajdodlarimiz asarlarida ham o’quv-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishning yo’llari, o’qituvchining ma’lumoti, kasbiy tayyorgarligi, faoliyati va shaxsiga qo’yiladigan asosiy talablar, o’qituvchining ilm, fan va jamiyat taraqqiyotida tutgan o’rni to’g’risida qimmatli fikrlar o’z ifodasini topgan.

Pedagogning kasbiy va shaxsiy tayyorgarligi haqidagi ta’limotlarda o’qituvchi majburiyatlarining eng asosiylari sifatida quyidagilar ajratib ko’rsatilgan:

1. O’qituvchi bolalarni yoqtirishi va ularga o’zining farzandidek munosabatda bo’lishi kerak. Shuningdek, ularning zaif jihatlarini doimo tushunishi va ularni shu zaifligi uchun yanada ko’proq yoqtirishi lozim.

2. O’qituvchi o’zining ishi uchun haq ta’ma qilmasligi, in’om olmasligi yoki minnatdorchilik kutmasligi kerak. U o’quvchidan uning o’qishni xohlashi uchun minnatdor bo’lishi zarur.

3. O’qituvchi hech qachon o’quvchiga maslahat berishdan bosh tortmasligi kerak. Olg’a siljishni o’quvchi emas, o’qituvchi baholaydi.

4. O’qituvchi o’quvchini yomon yo’ldan qaytarish uchun unga to’g’ridan-to’g’ri emas, balki nimalargadir ishora qilib gapirishi lozim.

5. Ma’lum fanni o’rgatadigan o’qituvchi o’quvchilar oldida boshqa fanlar haqida nojo’ya gap aytmasligi kerak.

6. O’qituvchi nimani o’rgatsa, o’zi ham shunga amal qilishi shart. U birinchi galda o’qishning samarasini ifodalaydigan jonli timsoldir.

Alisher Navoiy yashagan paytda tarbiyaning maqsadi yosh avlodni xalqparvar, bilimli, eng yaxshi fazilatlariga ega kishi qilib voyaga etkazishdir. Hatto injiq, yalqov, yomon xulqli bolalarni ham tarbiya va o’qitish yo’li bilan yaxshi fazilat egasi qilib tarbiyalash mumkin. Navoiy o’qituvchining bir qancha ijobiy sifatlarini-qat’iyligi, mehnatsevarligi, bilimdonligi, mehribonligi, hatto, tashqi qiyofasi, saranjom-sarishtaligi, ozodaligi, yaxshi odatlari, chiroyli qaddi-qomati va yurish-turishlari bilan hammaga namuna bo’lishini, yoshlarga ularning o’ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda yondashishni, shuningdek, tarbiya ishi juda ham mashaqqatli va murakkab ish ekanligini alohida e’tirof etadi.

Yuqoridagilarga asoslanib aytish mumkinki, o’qituvchining kasbiy tayyorgarligiga, o’qituvchi shaxsi va faoliyati uchun zarur bo’lgan sifat va fazilatlariga, o’quv-tarbiya jarayonlarini samarali tashkil etishning ijtimoiy-madaniy va milliy-psixologik xususiyatlariga sharq mutafakkirlari va ma’rifatparvar ziyolilari alohida e’tibor bilan qaraganlar. Ayniqsa, o’quv-tarbiya jarayoni uchun javobgar, uning asosiy sub’ekti hisoblangan o’qituvchi shaxsi va faoliyatiga xos zaruriy sifat va fazilatlar shakllangan bo’lishi, ular o’zlariga tegishli burch hamda vazifalarni sadoqat bilan ado etishi, bolalarga mehribon, g’amxo’r, adolatli va kechirimli bo’lishi eng muhim qadriyat sifatida e’zozlangan. Buyuk ajdodlarimizning ta’limotlarida mujassamlashgan o’qituvchi kasbiy tayyorgarligining milliy-ruhiy xislatlariga xos qimmatli ma’lumotlar hozirgi davrda xam bo’lg’usi o’qituvchilar kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda, o’quv-tarbiya jarayonlari samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, o’qituvchi to’g’risida buyuk ajdodlarimizning ijtimoiy-tarixiy ta’limotlari negizida ham har bir o’qituvchini shakllantirishning pedagogik-psixologik omillariga jiddiy e’tibor qaratish taqozo etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисида Қонуни. 2020 йил 23 сентябрь ЎРҚ-637 сон Қонуни.

2. Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 2016 йил 14 сентябрь.

3. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон фармони. 2017 йил 7 февраль.

4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 154 б.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING PEDAGOGIK MAHORATGA EGA BO‘LISHLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Tursunova Muslima Xusanjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Hozirgi kunda o‘qituvchi zimmasiga yuklatilayotgan vazifalarni pedagoglarga xos mahorat bilan bajarilishi jamiyat kelajagini ta’minlovchi muhim omil ekanligi to‘g‘risida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik faoliyat, pedagogik mahorat, madaniyat, qobiliyat, kasbiy bilimdonlik, insonparvar yo‘nalganligi, ijtimoiy moslashuv, intellektual ta’sir, kommunikativ faoliyat, tarbiyaviy ish.

Pedagog juda yuksak darajadagi madaniyatga ega bo‘lgan shaxs. U juda ko‘p narsani bilishi kerak. Hozirgi zamonda o‘zi o‘qiyotgan fan sohasidagi yutuqlardan, yangiliklardan xabardor bo‘lishi kerak. Tarbiyalanuvchilarni har kuni mashg‘ulotlarni o‘rgatib borish uchun o‘zi muntazam o‘qib, o‘rganib, o‘z bilimini to‘ldirib, chuqurlashtirib borishi kerak. Demak, pedagog, pedagogik mahoratining asosiysi o‘z ustida mustaqil o‘qishidir. O‘zbekiston mustaqillika erishgandan keyin ta’lim-tarbiya sohasida, milliy axloq–odobni qayta tiklash borasida, milliy urf–odatlar ana’nalarni joy-joyiga qo‘yish milliy qadriyatlarini yanada rivojlantirish xususida buyuk burilishlar bo‘lgani barchaga ayon. Davlatning buyuk kelajagi, albatta, yoshlarni chuqur bilim va pokiza odob-ahloqli qalb egasi ekanligini yoddan chiqarmaslik lozim. Pedagogik mahorat – tug‘ma yoki nasldan–naslga o‘tuvchi xususiyat emas, balki izlanish, ijodiy mehnat mahsuli. Bu ko‘p qirrali pedagogic faoliyat zahirida ijodiy mehnat yotadi.

Bugungi kunda amaldagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunda ta’lim sohasida pedagogic mahorat masalalarini amalga oshirishning maqsadi, vazifalari, yo‘nalishlarini belgilab berdi. Bu vazifalarni amalga oshirish, avvalo, o‘qituvchiga, uning bilimi va kasb mahoratining shakllanganlik darajasiga bog‘liq. Pedagogik mahorat asoslari fanining paydo bolishi buyuk pedagog A.S.Makarenko (1889-1939) nomi bilan bevosita bog‘liq. U bolalar kalonnasidagi faoliyatida, ya’ni faqat tarbiyasini emas, ma’naviy qiyofasini ham yo‘qotgan bolalar bilan ishlab, ularning benihoyat hurmati va ishonchiga sazavor bo‘ldi. Shaxsiy tarbiyaviy usuli bilan butun olamga mashhur bo‘lganligining o‘zi ham A.S.Makarenkoning yuksak pedagogik mahorat cho‘qqisiga erishganligining yaqqol dalilidir. YUNESKO qarori bilan uning 100 yilligiga A.S.Makarenko bo‘ljak pedagog talabalik davridayoq pedagogik mahorat sirlarini o‘rganishi zarurligini ta’kidlab, shunday deydi: “Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo‘lishini bilishi lozim, u o‘zini shunday tutishi lozimki, uning har bir harakati tarbiyalasin”. Buyuk pedagogning bu fikriga Ukraina pedagogika instituti olimlari katta mas’uliyat bilan qarashdi. Ular bir necha yillar davomida Makarenko pedagogik mahorati maktabini, mavjud bo‘lgan ilg‘or narzariya va amaliyotni atroflicha tahlil qilishdi. Natijada 1979-yili “Pedagogik mahorat asoslari” fani yaratildi va u barcha pedagogik oliy o‘quv yurtlarida o‘qitila boshlandi. Shuning uchun ham fan dasturiga pedagogik mahorat mohiyati, o‘quvchiga ta’sir etish vositalari va usullari kabi pedagogik mahoratning odatdagi masalalaridan tashqari, teatr pedagogikasi va notiqlik san’ati haqidagi ma’lumotlar ham kiritilgan. Bu fanni o‘rganish pedagogika, psixologiya, metodika va boshqa pedagogik fanlardan egallagan bilimlarga asoslangan. O‘qituvchining pedagogik mahorati tushunchasi mazmunini shunday izohlash mumkin:

- madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql-zakatning yuksak ko‘rsatkichi
- o‘z faniga doir bilimlarni mukammal sohibi
- o‘quv-tarbiya ishlar metodikasini mukammal bilishi

- pedagogik qobiliyatga ega bo’lishi va boshqalar....

Yuksak pedagogik mahoratga ega bo’lgan o’qituvchi bolani tushuna olishi va unga nisbatan insonparvar munosabatda bo’lishi, har qanday pedagogik vaziyatni to’g’ri baxolashi, yuzaga kelishi ehtimoli bo’lgan ziddiyatlarni o’z vaqtida bartaraf etishi, pedagogik faoliyatda hamisha ilg’orligi, jamiyat taraqqiyoti hamda pedagogik jarayonda o’quvchilar ongiga singdirilayotgan ezgu g’oyalarni hayot bilan bog’lay olishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, XXI asr bolasini o’qitish va tarbiyalash, ularni barkamol inson va yetuk malaka mutaxassis kadrlar darajasiga yetkazish vazifasini faqat yuksak tajribaga va mahoratga ega bo’lgan XXI asr o’qituvchisiga uddalay oladi. Bu esa pedagogdan keng bilimdonlikni, puxta amaliy tayyorgarlikni, yuksak pedagogik mahorat va ijodkorlikni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barkamol avlod- “O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” Toshkent-1997
2. Y.M.Asadov “Maktab amaliy psixologiyasi” Toshkent-1999
3. B.X. Xodjayev “ Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti”. Toshkent-2017
4. A.Xoliqov “Pedagogik mahorat” Toshkent “Iqtisodiy moliya”-2011
5. arxiv.uz saytidan

ZAMONAVIY YOSHLARNI QO‘LLAB-QUVVATLASH VA ULARNI INTELEKTUAL RIVOJLANTIRISHDA CHORA TADBIRLARNING O‘RNI

Yigitaliyeva Gulhayoxon Murotali qizi
ADPI, Tabiiy fanlar fakulteti
Biologiya yo‘nalishi talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada yoshlarni ijtimoiy himoyalash, kasb - hunarga tayyorlash bandligini taminlash hamda iqtisodiy va siyosiy hayotning barcha sohalarida faolligini oshirish haqida berilgan.

Kalit so‘zlar: Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi Xalqaro konvensiya, «Yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab - quvvatlash va bandligiga ko‘maklashish, ularni ijtimoiy himoya qilish hamda bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga oid qo‘shimcha chora - tadbirlar to‘g‘risida»gi farmoni .

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O‘tgan vaqt ichida yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash borasida alohida tizim yaratildi. Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan isloh qilish va yanada rivojlantirish maqsadida 2021-yil mamlakatimizda “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” deb e‘lon qilindi.[1]

Yurtimizda tashkil etilayotgan yangi davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari, umumta’lim maktablari, oliy o‘quv yurtlari, nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari, zamonaviy IT-parklar, madaniyat muassasalari va sport inshootlari, mutlaqo yangi namunadagi ta’lim maskanlari -“Prezident maktablari”, “Temurbeklar maktabi”, “Ijod maktablari” bugungi globallashuv sharoitida raqobatga qodir bo‘lgan yetuk kadrlarning yangi avlodini tarbiyalashga xizmat qilmoqda.[2]

Konsepsiya O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, Yoshlar parlamentlari, Yoshlar komissiyasi, yoshlar tashkilotlari, yoshlar siyosati bo‘yicha milliy va xorijiy ekspertlar, xalqaro tashkilotlar, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari, faol yoshlar va boshqa keng ilmiy doiralar va jamoatchilik vakillarining muhokamalari, taklif va tavsiyalari asosida ishlab chiqildi.[3].

«Yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab - quvvatlash va bandligiga ko‘maklashish, ularni ijtimoiy himoya qilish hamda bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga oid qo‘shimcha chora - tadbirlar to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni Farmonga ko‘ra, yoshlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish, ularning bandligiga ko‘maklashish, tadbirkorlik g‘oya va tashabbuslarini rag‘batlantirish, ular munosib daromad olishi uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish, bu borada olib borilayotgan ishlarni yangi bosqichga olib chiqish, shuningdek, 2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasini 2022 yilda “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi ijrosini ta’minlanmoqda.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, yoshlarga sifatli ta’lim va o‘qitish dasturlari bilan ta’minlash, ular tanlagan sohada muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni rivojlantirish. Moliyaviy yordamga muhtoj talabalar uchun stipendiyalar yoki grantlar kabi moliyaviy yordam taklif qilish yoshlarga moliyaviy cheklovlar bilan cheklanmasdan maqsadlariga erishishda yordam berish yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu chora-tadbirlarni hayotga tatbiq etish va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratish orqali biz yoshlarning o‘z salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishiga, jamiyatga ijobiy hissa qo‘shishiga yordam bera olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. «O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni.
2. «O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori .
3. «O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish» Konsepsiyasi . Vazirlar mahkamasining 2021 -yil 23 - sonli qarori.
4. «Yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab - quvvatlash va bandligiga ko‘maklashish, ularni ijtimoiy himoya qilish hamda bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga oid qo‘shimcha chora - tadbirlar to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni.

SUN’IY INTELEKT VA UNING PEDAGOGIK FAOLIYATDA TUTGAN O’RNI

Yulchiyeva Gullola Yuldashboy qizi
Andijon davlat pedagogika instituti pedagogika va
psixologiya kafedrası stajyor o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezisda sun’iy intellektning pedagogik faoliyatdagi o’rni haqida batafsil ma’lumot berilgan. U sun’iy intellekt bilan ishlaydigan vositalar va texnologiyalar o’qitish va o’quv jarayonlarini qanday o’zgartirayotgani, shaxsiylashtirilgan o’quv tajribalarini takomillashtirish va umumiy ta’lim natijalarini oshirishni o’rganadi. Maqolada mavjud adabiyotlar tahlil qilinadi, ta’lim sharoitida qo’llaniladigan sun’iy intellektga asoslangan turli usullar muhokama qilinadi, tadqiqotlar natijalari keltirilgan va sun’iy intellektning pedagogikaga ta’siri haqida tushunchalar berilgan.

Kalit So’zlar: Sun’iy intellekt, pedagogika, ta’lim texnologiyalari, mashinada o’qitish, adaptiv ta’lim tizimlari.

KIRISH

So’nggi yillarda sun’iy intellektning ta’limga integratsiyasi sezilarli sur’atlarga ega bo’lib, pedagogik amaliyotni takomillashtirish uchun istiqbolli istiqbollarni taklif qilmoqda. Mashinani o’rganish algoritmlari, tabiiy tilni qayta ishlash va adaptiv ta’lim tizimlari kabi Sun’iy intellekt texnologiyalari an’anaviy ta’lim yondashuvlarini o’zgartirmoqda. Ushbu maqola AIning pedagogik faoliyatdagi roli haqida to’liq ma’lumot berishga, uning oqibatlari, foydalari va muammolarini yoritishga qaratilgan.

Bundan tashqari, sun’iy intellektga asoslangan ta’lim platformalari talabalarga interaktiv faoliyat va simulyatsiyalar bilan shug’ullanish imkonini beruvchi hamkorlikdagi ta’lim muhitini osonlashtiradi. Tabiiy tilni qayta ishlash qobiliyatlari ushbu platformalarga talabalarining yozma javoblari to’g’risida Real vaqtda fikr-mulohazalarni taqdim etish, chuqurroq o’rganish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Sun’iy intellektni pedagogik faoliyatga qo’shishda qo’llaniladigan usullar muayyan dastur va kontekstga qarab farq qiladi. Mashinani o’rganish texnikasi, shu jumladan nazorat ostida o’rganish, nazoratsiz o’rganish va mustahkamlashni o’rganish, odatda sun’iy intellektga asoslangan ta’lim tizimlarini rivojlantirish uchun ishlatiladi. Ma’lumotlarni yig’ish usullari talaba ishlash ma’lumotlarni to’plab o’z ichiga oladi, ta’lim imtiyozlar, va qiziqishlariga naqsh, keyin o’rganish tajribalarini shaxsiylashtirish uchun tahlil qilingan.

Bundan tashqari, Sun’iy intellekt algoritmlari ta’lim dasturlari va platformalarida baholash, tarkibni tavsiya qilish va talabalarining fikr-mulohazalarini yaratish kabi vazifalarni avtomatlashtirish uchun amalga oshiriladi. Tabiiy tilni qayta ishlash algoritmlari talabalarining so’rovlari va yozma javoblarini tushunish va ularga javob berishga qodir bo’lgan aqlli repetitorlik tizimlarini rivojlantirishga imkon beradi.

Sun’iy intellekt pedagogik faoliyatda tobora muhim rol o’ynamoqda, ta’lim manzarasini bir necha jihatdan o’zgartirmoqda:

Shaxsiylashtirilgan ta’lim: Sun’iy intellekt algoritmlari ta’lim mazmunini mos ravishda moslashtirish uchun o’quvchilarning o’rganish usullari, afzalliklari va kuchli tomonlarini tahlil qilishi mumkin. Ushbu shaxsiy yondashuv har bir talabaning shaxsiy ehtiyojlariga mos materiallar va mashqlarni olishini ta’minlaydi, bu esa yanada samarali o’quv natijalarini targ’ib qiladi.

Adaptiv ta’lim tizimlari: Sun’iy intellekt bilan ishlaydigan adaptiv ta’lim platformalari o’quvchilarning ishlashi va tushunishiga qarab vazifalar va tarkibning qiyinchilik darajasini moslashtiradi. Ushbu dinamik moslashuv talabalarni zerikish yoki umidsizlikni oldini olish uchun kerakli darajada jalb qilish va qiyinchiliklarga yordam beradi.

Avtomatlashtirilgan baholash va mulohazalar: Sun’iy intellekt topshiriqlarni, viktorinalarni va imtihonlarni baholash jarayonini avtomatlashtirishi, o’qituvchilarning qimmatli vaqtini tejashi va talabalarga ularning ishlashi haqida darhol fikr bildirishi mumkin. Bu o’z vaqtida fikringiz yanada samarali tuzatish chora yaxshilash uchun maydonlarni aniqlash va qabul qilish talabalarga beradi.

Ta’lim tushunchalari uchun ma’lumotlar tahlili: Sun’iy intellekt texnologiyalari talabalarning ta’lim natijalari, o’qitish samaradorligi va o’quv dasturlarini loyihalash bilan bog’liq tendentsiyalar, naqshlar va korrelyatsiyalarni aniqlash uchun juda ko’p miqdordagi ta’lim ma’lumotlarini tahlil qilishi mumkin. O’qituvchilar ushbu tushunchalardan ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish va o’qitish amaliyotini takomillashtirish uchun foydalanishlari mumkin.

Tilni o’rganish uchun tabiiy tilni qayta ishlash (NLP): NLP-ga asoslangan dasturlar talabalarga real vaqtda tarjima, talaffuz bilan aloqa, grammatikani tuzatish va tilni tushunish mashqlarini taqdim etish orqali til o’rganishda yordam berishi mumkin. Ushbu vositalar tilni o’rganish va ravonlikni yanada interaktiv va jozibali tarzda rivojlantirishga yordam beradi.

O’quv dasturlarini loyihalashda Sun’iy intellekt: Sun’iy intellekt algoritmlari bo’shliqlar, ortiqcha va takomillashtirish yo’nalishlarini aniqlash uchun ta’lim mazmuni va o’quv dasturlarini tahlil qilishi mumkin. O’quv dasturi dizaynini optimallashtirish orqali Sun’iy intellekt o’quv materiallari keng qamrovli, dolzarb va o’quv maqsadlariga mos kelishini ta’minlashga yordam beradi.

Umuman olganda, Sun’iy intellekt o’qituvchilar uchun shaxsiylashtirilgan o’quv tajribalari, moslashuvchan qo’llab-quvvatlash, avtomatlashtirilgan baholash va qimmatli tushunchalarni taqdim etish orqali pedagogik faoliyatni rivojlantirish uchun ulkan salohiyatga ega. Biroq, Sun’iy intellekt texnologiyalari talabalar va o’qituvchilarning manfaatlariga xizmat qilishini ta’minlash uchun axloqiy muammolar, maxfiylik masalalari va inson nazorati zarurligini hisobga olish juda muhimdir.

Ko’plab afzalliklarga qaramay, Sun’iy intellektning pedagogik faoliyatga qo’shilishi ham muayyan qiyinchiliklar va tashvishlarni keltirib chiqaradi. Maxfiylik va ma’lumotlar xavfsizligi muammolari talabalarning nozik ma’lumotlarini to’plash va tahlil qilish tufayli yuzaga keladi. Bundan tashqari, agar Sun’iy intellekt bilan ishlaydigan vositalarga kirish barcha ijtimoiy-iqtisodiy guruhlarda adolatli bo’lmasa, ta’limdagi tengsizlikni kuchaytirish xavfi mavjud.

Bundan tashqari, Sun’iy intellekt texnologiyalariga tayanish ta’limni insonparvarlashtirishga olib kelishi mumkin, bu esa o’qituvchilarning o’quv jarayonidagi rolini pasaytiradi. Shuning uchun talabalarning yaxlit rivojlanishini ta’minlash uchun sun’iy intellektga asoslangan avtomatlashtirish va insonga yo’naltirilgan o’qitish yondashuvlari o’rtasida muvozanatni saqlash juda muhimdir.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, pedagogik faoliyatda sun’iy intellektning roli jadal rivojlanib bormoqda, bu esa o’qitish va o’qitish amaliyotiga sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Sun’iy intellekt texnologiyalari o’quv tajribalarini shaxsiylashtirish va ta’lim natijalarini yaxshilash uchun ulkan imkoniyatlarni taklif qilsa-da, axloqiy, ijtimoiy va pedagogik ta’sirlarni diqqat bilan ko’rib chiqish kerak.

O’qituvchilar va siyosatchilar Sun’iy intellektning ta’limdagi mas’uliyatli integratsiyasini birinchi o’ringa qo’yishlari, shaffoflik, hisobdorlik va tenglikni ta’minlashlari kerak. O’qituvchilarni o’qitish amaliyotida Sun’iy intellekt bilan ishlaydigan vositalardan samarali foydalanish uchun zarur ko’nikma va bilimlar bilan jihozlash uchun malaka oshirish dasturlari amalga oshirilishi kerak.

Bundan tashqari, sun’iy intellektning pedagogik faoliyatga uzoq muddatli ta’sirini baholash va potentsial xavflarni kamaytirishda uning afzalliklarini maksimal darajada

oshirish bo‘yicha eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash uchun doimiy tadqiqotlar va baholash zarur. Aini ta’limning qo‘shimcha vositasi sifatida qabul qilish orqali biz barcha talabalar uchun yanada inklyuziv, qiziqarli va samarali o‘quv muhitini yaratishimiz mumkin.

Adabiyotlar.

1. Biggest Limitations of Artificial Intelligence Technology | HackerNoon. (n.d.). Retrieved March 7, 2023, from <https://hackernoon.com/the-missing-pieces-6-limitations-of-ai-s85r3upr>
2. Arya, D., & Yadav, N. (2021). Artificial Intelligence (AI) and its Role in Teacher Education.
3. Batchelor, J., & Petersen, N. (2019). Preservice student views of teacher judgement and practice in the age of artificial intelligence. 25, 70–88.
4. Deng, H., Jia, W., & Chai, D. (2022). Discussion on Innovative Methods of Higher Teacher Education and Training Based on New Artificial Intelligence. Security and Communication Networks, 2022, 1–10. <https://doi.org/10.1155/2022/3899413>
5. Dörfler, V. (2022). Artificial Intelligence (pp. 37–41). <https://doi.org/10.4135/9781071872383.n15>
6. Importance of AI in improving the quality of Education in India—India Today. (n.d.). Retrieved February 22, 2023, from <https://www.indiatoday.in/education>
7. KANTAR_ICUBE_2020_Report_C1.pdf. (n.d.). Retrieved February 22, 2023, from https://images.assettype.com/afaqs/2021-06/b9a3220f-ae2f-43db-a0b4-36a372b243c4/KANTAR_ICUBE_2020_Report_C1.pdf
8. Lal, D., & Jamal, A. (2021). Development of Teacher Education in India: An Elaborative Study. 10, 23–30.
9. Mhlanga, D. (2023). Open AI in Education, the Responsible and Ethical Use of ChatGPT Towards Lifelong Learning. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4354422>

TA'LIM TARAQQIYOTI DAVRIDA O'QUV AXBOROTLARINING MAZMUNDORLIGI DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Z.Rahmonova
ADU Katta o'qituvchisi.

Annotatsiya: ushbu tezisda ta’lim-tarbiya jarayonida maqsadni belgilash, tashkil etish jarayoni, darslardagi axborot uzatish jarayonlari, pedagogik texnologiyalarning qo’llanishi borasida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: Axborot texnologiyalari, ta’lim, o’quv-bilish, ta’lim-tarbiya, axborot texnologiyalari, kompyuter internet, e – mail, masofadan o’qitish.

Ta’lim maqsadi mutaxassislikning modeli va davlat ta’lim standartlari talabiga mos shakllanadigan bilim, ko’nikma va malakalar tizimidan iborat. O’quv predmetining maqsadi mutaxassis tayyorlash maqsadining elementlaridan biridir. Ma’lum bir mavzuning o’qitilishi maqsadi esa o’quv predmeti maqsadi tizimining elementidir va hokazo. Maqsad - bu o’quv jarayonining boshlanishi. Shuningdek ta’lim mazmunini talab qilingan darajada o’zlashtirishning shartidir.

Ta’lim-tarbiyaning maqsadi ob’ektiv harakterga ega. U har bir jamiyatning moddiy-ma’naviy ehtiyojlaridan hosil bo’ladi, ijtimoiy buyurtma sifatida davlat hujjatlarida o’z aksini topadi. Pedagogik tizimning barcha qismlari ta’limning maqsadiga bog’liq va uni ruyobga chiqarishga xizmat qiladi. Shaxsni, mutaxassisni shakllantirish maqsadi ta’limning mazmuni (o’quv rejasi, o’quv dasturi, darsliklar)ni belgilaydi.

Ana shu maqsadlardan kelib chiqqan holda har bir o’qituvchi o’zi o’qitadigan o’quv predmetining maqsadi va har bir dars maqsadini belgilab oladi. Yoki ularni umumlashtiradigan bo’lsak pedagogik tizim oldidagi maqsadni strategik maqsadlar va didaktik maqsadlarga bo’lish mumkin.

Maqsad asosida ta’lim va tarbiyaning mazmuni belgilanadi. Bu davlat ta’lim standartlari asosida o’quv rejasi, dastur va darsliklarda belgilab beriladi.

O’qituvchilar odatda juz’iy o’quv maqsadlarini quyidagi yo’llar bilan belgilaydilar.

1. Maqsadlarni ta’lim mazmuniga binoan belgilash.
2. Ta’lim maqsadini o’qituvchi faoliyati orqali aniqlash.
3. Ta’lim maqsadlarini o’quvchi shaxsining ruhiy, aqliy, ahloqiy, estetik jarayonlari shaklida ifodalash.

Masalan, “Kuzatilgan jonli tabiat hodisalarini tahlil etish malakasini hosil qilish”, “Ko’paytirish va bo’lishga doir amallarni mustaqil bajarish qobiliyatini o’stirish”.

4. Talabaning o’quv-bilish faoliyati orqali qo’yish: “Mashg’ulotning maqsadi - yuz ichida qushish va ayrishga doir masalalar yechish”. Bunda ham mashg’ulotdan kutilgan natija e’tibordan chetda qoladi.

Pedagogik texnologiya tarafdorlarining fikricha, ta’lim maqsadlarini predmet-ning mazmuni, o’qituvchi yoki o’quvchi faoliyati orqali belgilash mashg’ulotdan kutilgan natija haqida to’liq tasavvur bermaydi. Ta’lim natijasini o’quvchining ko’zga ko’rinadigan harakatlaridan, tashqi belgilaridan bilib olish mumkin. O’qituvchi ta’lim maqsadi-natijasini oydinlashtirish uchun kutilayotgan natijaning tashqi, kuzatiladigan (harakat, nutq) belgilarini aniqlash, yaqqol tasvirlashi lozim.

Pedagogik texnologiya taklif etayotgan maqsadni belgilash usulining mohiyati shundan iboratki, ta’lim maqsadi, o’quvchining harakatlarida aks etgan o’qish-o’qitish natijalari orqali ifodalanadi va bu harakatlarni muallim yoki biror ekspert ko’rib, eshitib bilishi yoki o’lchashi mumkin. AqSh, Angliya va boshqa ayrim mamlakatlarda ta’limning maqsadi o’qituvchi va talabalar uchun alohida - alohida ifodalanadi.

Ta’lim texnologiyasida didaktik jarayon asosiy o’rinni egallaydi. Chunki didaktik

jarayonda ta’limning tashkiliy shakllari ham texnik vositalar ham, o’qituvchi faoliyati ham o’z aksini topadi.

Pedagogik tizim nazariyasidan kelib chiqqan holda didaktik jarayon (DJ) tarkibini quyidagi simvolik formula bilan ko’rsatish mumkin.

$$DJ = M + O'F + B.$$

Bunda M - didaktik jarayon motivi, O’F - bu o’quvchilarning o’quv bilish faoliyati tarkibi-o’quv faoliyati-deb qisqartirib olingan, B-boshqarish yoki o’qituvchi, ta’limning texnik vositalari yordamida amalga oshiriladigan o’qituvchi faoliyati strukturasi.

Har qanday didaktik jarayonda motiv hosil qilish muhim ahamiyatga ega. Motivlargina o’quvchilarni ta’lim jarayoniga qiziqtiradi, uning shaxsiy qiziqishlarini ichki ehtiyojga aylantiradi. Albatta motivlarni hosil qilish va unga o’quvchi qiziqishini kam yoki ko’p bo’lishi o’qituvchining mahoratiga bog’liq.

O’quv jarayonining hamma bosqichlarida asosiy e’tibor ta’lim natijasiga erishishga qaratiladi.

Pedagogik texnologiya usuli tarkibiga umumlashtirib aytganda quyidagilar kiradi:

1. Ta’limning umumiy maqsadlari, muhim masalalari tasnifi.
2. Oydinlashtirilgan maqsad (o’quv vazifa)larini ishlab chiqish.
3. Ta’limning maqsadlarini nazorat (test) topshiriqlariga aylantirish.
4. Maqsadlarga erishish usullari.
5. Ta’lim maqsadlariga erishilganini baholash.

An’anaviy o’qitish texnologiyasida bilimlar o’qituvchining bevosita bayoni orqali amalga oshirilsa, yangi pedagogik texnologiyada esa o’qituvchi bu jarayondan bir muncha ozod qilinadi. O’quv jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi o’qituvchi va o’quvchilarning matnlar bilan ishlash uchun ham yangi imkoniyatlar vujudga keltiradi. Yangi axborot texnologiyasi bo’yicha ta’lim oluvchilar texnologik kartalarga ega bo’ladilar va ularni tadqiq etish, o’rganish orqali ilmiy izlanish salohiyati qaror topadi.

Har qanday metod yoki ta’lim texnologiyasining samaradorligi unda erishilgan natija, moddiy va ma’naviy resurslar, vaqt sarfi bilan o’lchanadi. Ta’lim natijalari ham nazorat ishlari, reyting ballari, test surov natijalari kabilar vaqt sarfi bilan o’lchanadi. Aslini olganda axborot texnologiyasi jamiyatning umumiy axborotlashuv qonuniyatlariga muvofiq tarzda ta’lim jarayonini tubdan o’zgartirishga olib keladi. Bu esa axborot texnologiyasining ta’limda joriy etilishining muhim va asosiy tomoni hisoblanadi. Axborot bu insonlarning bir - biriga yozma, og’zaki signallar yordamida o’zatiladigan ma’lumotdir.

Yangi pedagogik texnologiyaning afzalligi, avvalo, pedagogika, psixologiya va kibernetika yutuqlariga tayanadi. Ya’ni ta’lim jarayoniga turli axborot texnologiyalari kompyuter internet, interanet, e - mail (elektron pochta) telefon kabi aloqa turlarining kirib kelishi bilan harakterlanadi. Bu ta’limni takomillashtirishga, uni dunyo taraqqiyoti darajasiga olib chiqishga katta imkoniyat yaratadi. Birgina internetning o’zi o’quvchilarni dunyo fani va texnikasi yutuqlari bilan bog’laydi. Talabalarni mustaqil o’qish, o’rganish, mustaqil fikrlash qobiliyatlarini ustiradi. Yangi pedagogik texnologiyalarning eng muhim xususiyati ham unda axborot texnologiyalarining keng qo’llanishidir.

Axborot texnologiyalarining ta’lim jarayoniga kirib kelishi turli sotsial guruhlarining ta’lim sohasidagi ehtiyojlarining qondirilishiga yordam beradi. Masofadan o’qitish yordamida turli kasalliklar oqibatida, nogiron yoki geografik muammolar tufayli ta’lim olishi qiyin bo’lgan odamlarni o’qitish muammosi hal etiladi. Shuningdek, axborot texnologiyalari yordamida mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish muammolari ham samarali hal etiladi.

XXI asr ta’lim tizimiga axborot texnologiyalarining keng qo’llanishi bilan xarakterlanadi. Shuning uchun ham XXI asr maktabini tasavvur qilgan holda ta’limni tashkil etish yo’llarini izlash maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Azimova Z.E.* (2009) Integrated diagnosis of students' interpersonal relations. Diss... cand. ped. science - Tashkent, P.80.
2. *Abdurakhmanova S. Sh.* (2023) Metodika fanlarni o’qitish texnologiyasi fanidan amaliy-seminar mashg’ulotlar va metodikalar [Methodology, practical-seminar exercises and methods from the science of science teaching technology] [Text]: Study guide / - Tashkent: Ilm-ziyo-zakovati, – P.119.
3. *Gasheva L.V., Shlykova N.I.* Bakalavrlar tayyorlash yo’nalishlari bo’yicha o’quv amaliyotini tashkil etish va o’tkazish bo’yicha uslubiy tavsiyalar.
<http://www.psu.ru/podrazdeleniya/osnovnye-podrazdeleniya/osnovnye-uchebnye/kafedra-pedagogiki/> 2018 yil 18 b.
4. *Abdurakhmonova S.Sh., Ergasheva S.U.* (2023) Pedagogik amaliyot vositasida talabalarni ota-onalar bilan hamkorlik qilishining mazmuni [The content of cooperation between students and parents by means of pedagogical practice] Science and education scientific journal, Vol. 4. Issue 7. – P. 484.

MAKTABGACHA TA’LIM YO’NALISHI TALABALARINI PEDAGOGIK AMALIYOTGA TAYYORLASH

Abduraxmonova Sayyoraxon Shaxobidinovna
“University of economics and pedagogy” NOTM,
Pedagogika kafedrası o’qituvchisi.

Annotatsiya: maqolada pedagogik amaliyotining maqsadi, vazifalari, bosqichlari ko’rsatilgan bo’lib, vazifalari tavsiflangan. Ularning bajarilishi talabalariga amaliyot o’tashda yordam beradi.

Kalit so’zlar: tadbir, pedagogik amaliyoti, talabalar, kasbiy-pedagogik, pedagogik jarayon, amaliy ko’nikmalar.

Pedagogik amaliyot talabalarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligining majburiy bosqichidir. Amaliyot o’quv rejasiga muvofiq amalga oshiriladi. Bu amaliyot maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabalarining nazariy tayyorgarligini amaliy faoliyat bilan birlashtirish imkonini beradi. Pedagogik amaliyotning maqsadi tarbiyachilik faoliyati va haqiqiy pedagogik jarayon sharoitida tajriba va amaliy ko’nikmalarni egallashdan iborat.

Talabalar pedagogik amaliyot auditoriyadan tashqarida ya’ni maktabgacha ta’lim tashkilotlarida amalga oshiradilar.

Vazifalar:

- nazariy bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlash;
- zamonaviy ta’lim tashkilotlarida ish tizimini joriy etish;
- pedagogik amaliyot rahbari, maktabgacha ta’lim tashkiloti (MTT) tarbiyachisining kasbiy pedagogik mahoratini egallashga yordam berish;
- ta’lim-tarbiya ishlarni rejalashtirish va tashkil etish bo’yicha amaliy ko’nikmalarni egallashga ko’maklashish;
- ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari (talabalar, hamkasblar va ota-onalar) bilan professional muloqot qilish ko’nikmalarini rivojlantirish.[1;80]

Pedagogik amaliyoti bir necha bosqichlardan iborat. Har bir bosqichning xususiyatlarini ko’rib chiqaylik.

1. Tayyorgarlik bosqichi.

- Boshlang’ich konferensiyani o’tkazish
- Pedagogik amaliyotning dasturi bilan tanishish.
- maktabgacha ta’lim tashkiloti va tarbiyachilar tarkibi bilan tanishish.

2. Dastlabki bosqich “passiv amaliyot”.

- guruh tarkibi, MTT tarbiyachisi va fan o’qituvchisi bilan tanishish.
- pedagogik amaliyoti davomida MTT tarbiyachisining ish rejalarini o’rganish.
- guruh bilan yaqindan tanishish maqsadida guruh mashg’otlariga, shuningdek, turli tadbirlarga, ota-onalar yig’ilishiga qatnashish.
- MTT tarbiyachisi uchun o’z ish rejasini tuzish.
- hodisalarning sinov yozuvlarini tuzish - yuzaga kelgan masalalar yuzasidan MTT tarbiyachisi bilan maslahatlashish

3. Asosiy bosqich.

- mashg’ot konspektlarini tayyorlash.
- mashg’otlar, tarbiyaviy tadbirlar va boshqalarni o’tkazish.
- har qanday dolzarb ishlarda, guruh tadbirlarida ishtirok etish (elektron kundaliklar bilan ishlash, ota-onalar bilan suhbatlashish va boshqalar. – Mashg’ulotdan tashqari ishlarni tahlil qilish.

4. Yakuniy bosqich.

- pedagogik amaliyoti natijalari bo'yicha hisobotni to'ldirish.
- Maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrasida quyidagi vazifalarni bajarish:
 - 1) talabani o'z-o'zini tahlil qilish;
 - 2) Ta'lim faoliyatining qisqacha mazmuni (MTT tarbiyalanuvchilari uchun);
 - 3) Mashg'ulotdagi tarbiyaviy ishlarni tahlil qilish (talabalar uchun);
 - 4) Pedagogik amaliyoti jarayonida yuzaga kelgan subyektiv qiyin vaziyatlarni qayd etib borish; [2;10]

Pedagogik amaliyoti jarayonida yuzaga kelgan sub'ektiv qiyin vaziyat

1. Tugallangan subyektiv qiyinchilikning aniq, qisqa (ixcham) tavsifi, ya'ni. pedagogik amaliyotida duch kelgan muhim bo'lgan vaziyat.

2. Vaziyatga nisbatan qabul qilgan qaroringizni, qaror bilan birga kelgan hissiyotlarni, erishilgan natijani va subyektiv qiyin vaziyatni pedagogik hal qilishning boshqa xususiyatlarini tavsiflash;

3. Yuzaga kelgan vaziyatni hal qilish yo'lini taklif qilish;

Talabani pedagogik ishi bo'yicha pedagogik amaliyot rahbari va MTT tarbiyachisining xulosasini olish;

Tayyorgarlik va dastlabki bosqichlarni shartli ravishda "passiv" pedagogik amaliyot, asosiy va yakuniy bosqichlarni esa "faol" deb atash mumkin.[3;18]

Amaliyotning dastlabki bosqichida o'quvchilar pedagogik amaliyoti davomida MTT tarbiyachisining ish rejalarini o'rganishlari va turli tadbirlarda, ota-onalar yig'ilishlarida qatnashishlari, guruh uchun o'zlarining ish rejasini tuzishlari kerak. Voqea qaydlari; amaliyotning asosiy bosqichida maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalar mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rishlari va o'tkazishlari, mashg'ulotdan tashqari ishlarni tahlil qilishlari va pedagogik amaliyotining yakuniy bosqichida talabalar ma'naviy-ma'naviy tadbirlarining qisqacha mazmunini taqdim etishlari kerak. Ushbu bo'limni o'rganishda talabalarga turli vazifalarni taklif qilamiz.

Biz maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarini terminologik lug'at tuzishga taklif qilamiz. Lug'atga quyidagi atamalarni kiritishlari shart: ta'lim, tarbiyalanuvchi, odob-axloq, o'qituvchi, ta'lim tizimi, tarbiya tamoyillari, sinf rahbari, jamoa, tarbiya tushunchasi, hodisa, tarbiya usullari, jazo, rag'batlantirish, tarbiya usullari, ta'lim tamoyillari, o'z-o'zini tarbiyalash, ta'lim shakli va boshqalar.

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalariga pedagogik vaziyatlarni taklif qilish mumkin.

Pedagogik vaziyatlarga misollar:

1. Maktabgacha ta'lim tashkiloti o'rta guruhga tarbiyalanuvchi keldi lekin yigirma kundirki, guruhga moslasha olmayapti. Nima qilish kerak?

2. Tarbiyachi MTTdan chiqayotib, bolalarning mushukchani qiynoqqa solayotganini ko'rdi. Nima qilish kerak?

Aksariyat talabalar ta'kidlashlaricha, o'qitish holatlarini tahlil qilish ularga pedagogik amaliyoti jarayonida yuzaga kelgan subyektiv qiyin vaziyatlarni engishga yordam beradi.

Ushbu topshiriqlar maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalariga nazariy materialni mustahkamlash va amaliyotga tayyorlanishga yordam beradi.

Pedagogik amaliyotidan oldin yo'naltiruvchi konferensiya o'tkaziladi, unda talabalar amaliyotning maqsadi, vazifalari va bosqichlari bilan tanishadilar, pedagogik amaliyoti uchun topshiriqlarni o'rganadilar. Talabalar savollar berishadi. Amaliyotning tayyorgarlik bosqichida talabalar tayanch ta'lim tashkiloti va pedagogik amaliyotni o'taydigan MTT xodimlari tarkibi bilan tanishadilar.[4;484]

Savollarga javob topish, topshiriqlarni bajarish konferensiyasida ishtirok etish talabalarga amaliyotga tayyorlanish va uni muvaffaqiyatli yakunlashda yordam beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

5. *Azimova Z.E.* (2009) Integrated diagnosis of students' interpersonal relations. Diss... cand. ped. science - Tashkent, P.80.
6. *Abdurakhmanova S. Sh.* (2023) Metodika fanlarni o‘qitish texnologiyasi fanidan amaliy-seminar mashg‘ulotlar va metodikalar [Methodology, practical-seminar exercises and methods from the science of science teaching technology] [Text]: Study guide / - Tashkent: Ilm-ziyo-zakovati, – P.119.
7. *Gasheva L.V., Shlykova N.I.* Bakalavrlar tayyorlash yo‘nalishlari bo‘yicha o‘quv amaliyotini tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar.
<http://www.psu.ru/podrazdeleniya/osnovnye-podrazdeleniya/osnovnye-uchebnye/kafedra-pedagogiki/> 2018 yil 18 b.
8. *Abdurakhmonova S.Sh., Ergasheva S.U.* (2023) Pedagogik amaliyot vositasida talabalarni ota-onalar bilan hamkorlik qilishining mazmuni [The content of cooperation between students and parents by means of pedagogical practice] Science and education scientific journal, Vol. 4. Issue 7. – P. 484.

PISA BAҲОЛАШ ДАСТУРИДА КОМПЕТЕНЦИЯ ТУШУНЧАСИ

Бекташев Бахромжон Бахтиярович -
Андижон давлат педагогика институти,
Ижтимоий фанлар кафедраси
ўқитувчиси.

Аннотация: Ушбу мақоламизда PISA баҳолаш дастуридаги асосий тушунчалари ва амалий таҳлили ёритилган. Халқаро адабиётлардан таҳлил қилинган ҳолда “компетенция”, асосий “таянч компетенция” ва “саводхонлик” тушунчаларига кенг тўхтаб ўтилган.

Таянч сўзлар: компетенция, саводхонлик, когнитив, билим, малака, кўникма, потенциал, тажриба.

Жаҳон адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, “компетенция” тушунчаси бўйича ягона атама мавжуд эмас. Н.Норрис (N.Norris) бу ҳолатни “назарий бетартиблик”[1;331-341] деб таъкидлайди ва бу халқаро ҳамда миллий солиштирма дастурларда турли тушунмовчиликларга сабаб бўлади. Компетенция атамаси бошқа категориялар, жумладан «билим», «малака», «кўникма» ва бошқа категорияларга нисбатан мураккаб тузилмага эга эканлиги билан ажралиб туради.

«Компетенция» атамаси халқаро баҳолаш дастурларнинг шаффофлигини таъминловчи восита ҳисобланади[2;27–36]. Ж.Эрпенбек ва Л.Вон Розентиел (J. Erpenbeck & L. von Rosentiel)[3; 13-14] томонидан компетенцияларни уч турга: «субъектга боғлиқ хусусиятлар (Қандай билимларга эга?), амалга оширишга бўлган муносабатлар (Қандай амалга оширади) ва эришадиган натижаларга (қандай натажаларга эришади?)» бўлинишини таъкидлайди. Компетенция атамаси педагогика, психология, ижтимоий-иқтисодий фан жабҳаларида кенг ишлатилиб келинмоқда. Компетенция атамаси қобилият, потенциал, малака, кўникма, тажриба, захира сўзлари билан бир қаторда ишлатилади. Педагогикада компетенция атамаси билим, малака ва кўникмалар атамаларидан сўнг, дастлаб меҳнат бозорида мутахассисларга қўйилган талабнинг шаклланишидан келиб чиққан ва бу атама илк бор 1970-йилларда немис олими Д.Мартен (D. Marten) томонидан «Schlüsselkompetenz» атамаси билан қўлланилган[4;5-15]. Бу атама инглиз тилида «key competence» ёки рус тилида «Ключевые компетенции» атамаларига мос келади. Компетенция атамаси «малака» атамаси ўрнида қўлланила бошланган. Шунингдек, жамиятда «хизмат кўрсатиш жамиятидан» «фан жамиятига» ўтиш орқали тармоқлараро билим, кўникма ва малакаларга эътибор кенг қаратилган. Шундан компетенция атамасига талаб ошиб борган[5; 19].

Компетенция атамасига «Ўзбекистон Миллий энциклопедиясида» қуйидагича изоҳланади: компетенция (лот. completo – эришяпман, муносибман, лойикман) 1) муайян давлат органи (маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органи) ёки мансабдор шахснинг қонун, устав ёки бошқа ҳужжат билан белгиланган ваколатлари, ҳуқуқ ва бурчлари доираси; 2) у ё бу соҳадаги билимлар, тажриба[6;30]. Шу боисдан унинг талкинлари ҳам хажман, ҳам таркибига кура, ҳам маъно, мантик мундарижаси жихатидан турли-тумандир. “Компетентлик”, “Компетенция” тушунчалари тавсифларида қуйидаги ҳолатларга алохижа эътибор қаритлади.

- Билимлар мажмуининг амалда кулланилиши;
- Шахснинг уқуви, хислатлари, фазилатлари;
- Амалий фаолиятга тайёргарлик улчови;
- Муамоларни ҳал этиш, амалда зарур натижаларни кулга киритиш лаёқати;

- Шахснинг профессионал фаолиятини таъминловчи билим, куникма, малакалар яхлитлиги;

- Фаоллашган (амалиётга тадбик этилган) укув, билим, тажрибалар мажмуи;

- Шахснинг максадли йуналтирилган эмоционал кучи

Дастурчилардан Т.Қўлдошев ҳамда Р.Одинаевларнинг таърифича, «Компетенция сўзи кенг маънода – умумий ёки муайян кенг қамровли масалаларни ечишда мавжуд билим ва кўникмаларни амалий тажрибада қўллай олиш қобилиятини англатади»[7;4]. Шу билан бирга, «компетенция» атамасини «билим» атамасидан фарқини қуйидагича кўрсатиб ўтади. «Вазифани амалий бажармасдан туриб, уни аниқлаб ҳам, баҳолаб ҳам бўлмайди. Малака компетентликнинг муҳим мезони бўлиб, у турли ҳолатларда, шу қатори муаммоли вазиятларда ҳам бир неча бор қўллаш натижасида намоён бўлади»[8;41].

«Билим» ўқиш орқали маълумотларни қайта ишлаш натижаларидир. Билимлар фактларнинг умумлашмаси, асосий қонуниятлари, маълум соҳа назарияси ва амалиёти шулар жумласидандир. Европа Иттифоқи малака даражалари тавсифномасида «билим» «назария ва фактларга оид билимлар» каби тавсифланган. “Кўникмалар” топшириқларни ечиш ва муаммони ечимини топишда «билимларнинг қўлланилиши», янгиликлар «Know-how» қўллаш тушунилади.

Шу ўринда давлат таълим стандартларида компетенция атамасига берилган изох ҳам муҳим аҳамиятга эга:

— билим – ўрганилган маълумотларни эслаб қолиш ва қайта тушунтириб бериш;

— кўникма – ўрганилган билимларни таниш вазиятларда қўллай олиш;

— малака – ўрганилган билим ва шаклланган кўникмаларни нотаниш вазиятларга қўллай олиш ва янги билимлар ҳосил қилиш;

— компетенция – мавжуд билим, кўникма ва малакаларни кундалик фаолиятга қўллай олиш қобилияти”[9;8].

PISA баҳолаш дастурида “literacy” атамаси ишлатилган бўлиб, ўзбек тилидаги «саводхонлик» атамасига тўғри келади. Мазкур атама маълум бир шахснинг жамиятда мавжуд асосий таянч компетенциялари мажмуасини англатади. Бу ерда мактаб дарсликларидаги билимлар билан эмас, балки ўқувчининг жамиятдаги зарурий компетенциялари назарда тутилган. Ўқувчи ўз ҳаёти давомида турли муаммоли вазиятларни еча олиш кўникмаси шаклланиб боради ва маълум бир вазиятларда ўз ғоя ва қарашларини қўллай олиши орқали асосий таянч компетенциялари ривожланиб боради. Мактаб таълими, мустакил таълим, оила муҳити, атроф-муҳит, мактабдан ташқари муҳит ўз таъсирини кўрсатади ва шу тарзда касбий фаолиятига тайёргарлик кўради. Касбий фаолиятнинг таркибий қисмлари бўлмиш “масъулиятлилик”, “ўз фаолияти учун жавобгарлилик”, “гуруҳларда ишлаш”, “ўз натижаларини намоён этиш”, “муаммоли вазиятларда ўзини бошқариш” каби шахсий компетенциялар ҳам асосий таянч компетенциялар билан параллел шаклланиб боради. Ўқувчиларнинг асосий таянч компетенциялари 2 турга бўлинади: баҳолаш мумкин бўлган ва баҳолаш мумкин бўлмаган компетенциялар. Баҳолаш дастурлари ўқувчиларнинг асосий таянч компетенциянинг ташкил этувчи компонентларини квантатив жиҳатдан ўлчаш, кузатиш, таққослаш имкониятини беради. Жумладан, ўқувчининг мотивацияси, қизиқиши, интилувчанлиги, тасаввури, ёндошуви шунингдек ижтимоий компетенцияларини ўлчаш имконсиздир. Дастурларда ҳамиша қисқа вақт ичида аниқ рақамларда ўлчаш мумкин бўлган методлар танланади. Шу сабабдан фақатгина топшириқлар орқали аниқ рақамларда таянч компетенцияларнинг асосий элементларини ўлчаш имконини беради. Қолган элементларни эса контекстуал кўрсаткичлар асосида квалитатив усулда, фоизларда аниқлаш имконияти мавжуд.

Контекстуал кўрсаткичлар эса ўқувчининг асосий таянч компетенцияларининг шаклланиш шарт-шароитлари сифатида кўрилади. Жумладан, дастурда ўқувчилар, ўқитувчилар, ота-оналар ва мактаб раҳбарияти учун мўлжалланган сўровномалар асосий таянч компетенцияларнинг шаклланиши шарт шароитларини таҳлил қилади. Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, дастурда иштирок этувчи давлатларнинг таълимга маъсул шахслари, илмий-дастур ишлари кўп жиҳатдан мазкур шарт-шароитларни таҳлил қилиши ва шу асосида кейинги дастурда ўқувчиларнинг саводхонлигини ошириш юзасидан янги концепциялар ишлаб чиқишади.

Фойдаланган адабиётлар

1. N. Norris Norris. The trouble with competence// Cambridge Journal of Education, 1991, 21(3), 331–341. <https://doi.org/10.1080/03057649102103071991>
2. J. Bjornavold. Lernen sichtbar machen: Ermittlung, Bewertung und Anerkennung nicht formal erworbener Kompetenzen// CEDEFOP, 22, 27–36.
3. D.S. Rychen, L.H. Salganik. Key Competenciesfor A Successful Life anda Well-Functioning Society// Hogrefe & Huber, p.13-14
4. E. Klieme, J. Hartig. Möglichkeiten und Voraussetzungen technologiebasierter Kompetenzdiagnostik. Eine Expertise im Auftrag des Bundesministeriums für Bildung und Forschung// Bonn u.a.: BMBF,2007, p. 5-15
5. M. Baethge. Berufsbildungs-PISA// Göttingen 2006, p.19
6. J. Erpenbeck & L.von Rosentiel. Handbuch der Kompetenzentwicklung// 2003a; 2003b; p.30
7. D.Marten. Schlüsselkompetenz// Berlin 1985, p. 4
8. Joachim Borner. Die Entwicklung und Strukturierung des Kompetenzbegriffes Von der Qualifikation zur Kompetenz// p.41
9. Н.Ш. Турдиев, Ю. М. Асадов, С.Н. Акбарова, Д.Ш. Темиров. Умумий урта таълим тизимида ўқувчиларнинг компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари// Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти, Тошкент 2015,- Б.8

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI IQTIDORLI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHGA TAYYORLASH: MUAMMO VA YECHIMLAR

**Karimov Odiljon Toxirovich,
ADPI, Iqtidorli talabalarni ilmiy tadqiqot
faoliyatini tashkil etish bo‘limi
1-toifali muhandisi**

Annotatsiya: Insoniyat tarixidan ma’lumki, iqtidorlilik turlicha namoyon bo‘ladi, lekin odamlar u faqat aniq shaklda namoyon bo‘ladi, ya’ni iqtidorli o‘quvchi faoliyatining natijalari yaqqol va shubhasiz ko‘rinadi deb o‘ylaydi. Ammo, aslida, aniq ko‘rinadigan narsadan tashqari, odamlar odatda sezmaydigan va o‘zini kam ifodalagan, yashirin shaklda namoyon qiladigan iste’dodlar ham mavjud. Tan olishimiz kerakki, boshlang‘ich sinflar o‘quvchilari kamdan-kam hollarda o‘z iqtidorini namoyon etadi va shuning natijasida o‘z iqtidorini rivojlantirish borasida e’tibordan chetda bo‘ladi. Shuning uchun ham boshlang‘ich sinflardagi iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashda rivojlantiruvchi, boyituvchi yondashuv - bugungi kunda dunyo pedagogikasiga “enrichment” tushunchasi bilan kirib kelayotgan yondashuv asosida ish olib borish zarur. Maqolada mazkur muammo tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: iqtidorli o‘quvchi, iste’dod, enrichment yondashuv, qobiliyat, ichki salohiyat, sezgirlik, optimizm.

Insoniyat tarixidan ma’lumki, iqtidorlilik turlicha namoyon bo‘ladi, lekin odamlar u faqat aniq shaklda namoyon bo‘ladi, ya’ni iqtidorli o‘quvchi faoliyatining natijalari yaqqol va shubhasiz ko‘rinadi deb o‘ylaydi. Ammo, aslida, aniq ko‘rinadigan narsadan tashqari, odamlar odatda sezmaydigan va o‘zini kam ifodalagan, yashirin shaklda namoyon qiladigan iste’dodlar ham mavjud. “Iqtidorlilar bilan shug‘ullangan o‘qituvchilar oson o‘rganish iqtidorlilikni anglatishini aniq va yaqqol ko‘rinishi deb tushunishadi. Ammo, bu tushuncha asosida ish olib borishimiz ko‘pincha xatolikka, iqtidorni so‘ndirib qo‘yishimizga sabab bo‘lib qoladi. Misol uchun, buyuk fizik Albert Eynshteyn o‘z qobiliyatini nisbatan kech ko‘rsatgan, shuning uchun o‘sha davrda uning ko‘plab o‘qituvchilari uni “qobiliyasiz” deb hisoblashgan va keyinchalik uni, hatto, haydab yuborishgan”[5]. Shuning uchun ham bugungi kunda butun dunyo miqyosida turli yo‘nalishlardagi iqtidorlilarga e’tibor, ularning iqtidoridan foydalanish, ularga shart-sharoitlar yaratish, salohiyatini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda

Zamonaviy ta’lim tizimi talablariga ko‘ra, butun dunyoda umumta’lim tamoyiliga asoslangan ta’lim tizimi iqtidorlilarni oddiy o‘quvchilar bilan tenglashtirib, ularning talabini qondira oladigan darajada bilim olishga imkon bermaydi. Dunyoning turli mamlakatlarida mutaxassislar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko‘rsatadiki, oddiy ta’lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining 30%da ijodiy qobiliyat susaygan.

Pedagogika tarixida iqtidorli bolalarni baxolashga ikki xil qarash mavjud. “Iqtidor – bu noyob hodisa” degan qarashni qo‘llab-quvvatlovchi mutaxassislariga qarshi turuvchi ikkinchi qarash tarafdorlari: “Har qanday bola bilan umid va sabr bilan ish olib boring, chunki ko‘pchilik e’tiboriga tushmagan bolada ham iqtidorning ochilmagan qirralari bor”, - degan fikrni bildirishadi[5]. Iqtidorli bolalarni baxolashga qaratilgan bu ikki xil qarash asosida shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi o‘qituvchisining asosiy vazifasi har bir o‘quvchining iqtidorini rivojlantirishga hissa qo‘shishdir. Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘ziga xos qobiliyatlari darajasini aniqlash va bu qobiliyatni rivojlantirish juda muhim hisoblanadi. Bu jarayondan ko‘rinib turibdiki, iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash ko‘plab mutaxassislarning birgalikdagi harakatini talab etadi. Tan olishimiz kerakki, boshlang‘ich sinflar o‘quvchilari kamdan-kam hollarda o‘z iqtidorini namoyon

etadi va shuning natijasida o‘z iqtidorini rivojlantirish borasida e’tibordan chetda bo‘ladi. Kelajakda qaysi kasb egasi bo‘lishi nisbatan aniq bo‘lgan yuqori sinf o‘quvchilaridan farqli ravishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘z kelajagi haqida hali tassavvurga ega emaslar. Shuning uchun ham boshlang‘ich sinflardagi iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashda rivojlantiruvchi, boyituvchi yondashuv - bugungi kunda dunyo pedagogikasiga “enrichment” tushunchasi bilan kirib kelayotgan yondashuv asosida ish olib borish zarur.

Enrichment – inglizcha so‘z bo‘lib “boyitish” ma’nosini bildiradi. Ruschadagi tarjimasida “nakopitelnogo”, “obogamyeniye” so‘zlariga to‘g‘ri keladigan bu yondashuv ta’lim jarayonida o‘quvchining bilimini boyitish, qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash, o‘quvchidagi mavjud iqtidorni imkon qadar yuzaga chiqarishga qaratiladi. “Iqtidorli o‘quvchining ichki salohiyatini rivojlantirishga, o‘z hayotining egasi, ijodkori bo‘lishga, o‘z oldiga aniq maqsad qo‘yish va shu maqsadga erishish yo‘llarini topishga o‘rgatishga e’tibor qaratish zarur. Iqtidorli o‘quvchi o‘z maqsadiga erishish uchun erkin fikrlashi, butun qobiliyatidan foydalanishni bilishi va javobgarlikni xis qilishi kerak”[5].

E’tirof etish kerakki, har bir bola iqtidor egasi bo‘lib tug‘iladi. Bu iqtidorni yuzaga chiqarish faqat alohida shaxs uchun emas, balki jamiyat va uning taraqqiyoti uchun zarurdir. Yana shuni aytib o‘tish kerakki, iqtidor – inson ruhiyatining butun hayoti davomida tizimli rivojlanadigan psixikaning imkoniyati bo‘lib, insonning boshqalarga nisbatan noan’anaviy va kutilmagan yutuqlarga, natijalarga erishishini ta’minlaydi. Iqtidor insonning barcha imkoniyatlarini va fikrlashini hayotning yangi talablarini hal qilishga va yangi sharoitlarga moslashishga yo‘naltiradi. SHuning uchun zamonaviy pedagoglarga qo‘yiladigan asosiy talablardan biri iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash, iqtidorni kerakli yo‘nalishda rivojlantirish uchun ijodiy yondashish va uni yuzaga chiqarish uchun zarur shart-sharoitni yaratish, o‘quvchi yoshlar ruhiyatini tushuna olish va malakali yordam bera olishdir.

“Shuni aytib o‘tish kerakki, iqtidorli o‘quvchi doimo nima bilandir chalg‘igan, doimo ta’sirchang odam taassurotini qoldirishi mumkin. Ular uchun standart - qat’iy talablar yo‘q, ular uchun konformist – intizomli, tartibli, itoatkor bo‘lish qiyin, ayniqsa, mavjud norma va qoidalar ularning manfaatlariga zid bo‘lsa”[5]. Barchamiz iqtidorli o‘quvchi soatlab o‘tirib, o‘zi yoqtirgan narsani qilishi mumkinligiga ishonamiz. Lekin alohida e’tibor bilan – iqtidorli bolaning iste’dodini boyitishga yondashgan holda, pedagogik usullar asosida ish olib borilmasa, o‘quvchilarning ko‘pchiligi toqatsizlik, zerikish xususiyatini namoyon qiladi. Agar bunday o‘quvchiga pedagogik yondashuv asosida e’tibor berilmasa, unda qiziqishi yo‘qoladi va uning iste’dodi rivojlanishdan to‘xtaydi.

Iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashni tashkil etishda bir qator muammolar mavjud. Avvalo quyidan, ya’ni maktablardan talab bo‘lmaganligi uchun oliy ta’lim muassasalarida aynan iqtidorli talabalar bilan ishlovchi mutaxassislar tayyorlanmaydi. Buning natijasida maktablarda iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlovchi o‘qituvchilarning yetarli kasbiy mahoratga ega emas va ular uchun zarur o‘quv-uslubiy qo‘llanmalarga e’tibor qaratilmagan. Jamiyatdagi bu muammoni bartaraf etish uchun – iqtidorlilarga ta’lim va tarbiya berish uchun ijtimoiy buyurtma talab qilinadi. Umumta’lim maktablari talabi bilan oliy ta’lim tizimi, pedagog olimlar tomonidan iqtidorlilar bilan ishlashning nazariy va uslubiy, amaliy tamoyillar majmuasi ishlab chiqiladi. Biroq, ayni paytda dunyo miqyosida bu jarayon rejasiz, o‘z-o‘zidan sodir bo‘lmoqda. SHuning uchun ham pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalari iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashga qaratilgan usullar, jumladan, enrichment yondashuv bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borishi, iqtidorlilarning iste’dodini yuzaga chiqarishga ko‘mak beruvchi uslubiy qo‘llanmalar tayyorlashga e’tibor qaratishi zarur. Bu borada Andijon davlat pedagogika instituti olimlari, ilmiy tadqiqotchilarining dastlabki xulosalari shundan iboratki, iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash uchun avvalo o‘quvchining xulq-atvoridan kelib chiqqan holda yakka tartibda yoki jamoaviy tarzda ishlash usullarini tanlab olish kerak.

Yakka tartibda ish olib borish jarayonidan maqsad o‘quvchining erkin faoliyat olib borishiga imkoniyat yaratish. Chunki yakka tartibda shug‘ullanuvchi iqtidorli o‘quvchida mustaqil harakat qilish imkoniyati kengroq bo‘ladi. Yakka tartibda ish olib borishda maslahat berish, o‘quvchining fikrini tinglash va bilish, reja asosida ish olib borishga e’tibor qaratish samarali natija beradi.

Bu borada shuni aytish kerakki, XX asr oxiriga kelib barcha rivojlangan mamlakatlarda eski usuldagi ta’lim tizimiga tanqidiy qarashlar kuchaydi. Barchani bir hil usulda, bir xil qarash bilan o‘qitilishiga e’tirozlar ko‘paydi va bu eng avvalo, iqtidorli va iste’dodli o‘quvchilar bilan ishlash masalasiga qaratildi. Kelajakda kashfiyotlar qiluvchi, ijod bilan shug‘ullanuvchi o‘quvchilarning umumiy ma’lumotlar bilan chegarlanuvchi ta’lim jarayoni qiziqitirmay qo‘ydi. “Umumta’lim maktablarida ham iqtidorlilarga malakali pedagogik, psixologik yondashuv asosida yakka tartibda, qo‘shimcha e’tibor va yangicha yondashuv bilan ish olib borilishiga talab oshdi. Bu talab oliy ta’lim muassasalarida ham kuchaydi va iqtidorlilar ta’lim jarayonida o‘ziga xos yondashuvni, yangicha bilimni kutmoqda. Bu talabni qondirishda esa:

- iqtidorli va qobiliyatli talabalarning muammolarini aniqlash;
- pedagoglarning iqtidorli talabalar bilan ishlash bo‘yicha psixologik, pedagogik va uslubiy tayyorgarligi yetarli darajada bo‘lishi;
- iqtidorli va qobiliyatli talabalar bilan ishlash uslubiyati (metodikasi)ning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi”[1].

Har bir yoshni – ulkan maqsadlar bilan izlanishlar olib borayotgan, kashfiyotlar qilishga intilayotgan iqtidorli, iste’dodli farzandlarimizni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashni, ularga barcha imkoniyatlar yaratishni yangi davr talab etmoqda.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Агафонова Э., Писанко М. Одаренный студент: Миф или реальность <https://serdobinzewa.wixsite.com/darfp/--1-cw1w>.
2. Якина Ю.И. Подготовка родителей младших школьников к взаимодействию с одаренным ребенком: Автореф. дисс.кан. пед.наук. – Ижевск, 2011. 3-с.
3. Маланина Н.А. Современные подходы к работе с одарёнными детьми. - Республика Чувашия. 2018 <https://urok.1sept.ru/articles/670373>
4. Агафонова Э., Писанко М. Одаренный студент: Миф или реальность <https://serdobinzeva.vixsite.com/darfp/--1-cv1v>.
5. Тарантей В.П., Хацкевич Г.А. Одаренный студент в вузе: вопросы преемственности школьного и вузовского образования. Белоруссия <https://elib.grsu.by/katalog/166984-367502.pdf>

BOLALARDA NUTQ VA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH.

Usmonova Surayyo Nizomiddinovna
Asaka pedagogika kolleji katta o’qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada mediasavodxonlik borasida fikr yuritilgan. Shuningdek, talabalarining nutq va tafakkurini rivojlantirishda mediasavodxonlikni rivojlantirish, texnologiyalar rivojlanganligi bois, mediamatnlar bilan ishlash bo’yicha talabalar ijodkorligini ta’minlash kabi masalalar yoritilgan

Kalit so’zlar: mediamatn, mediasavodxonlik, axborot texnologiyalari, mediapedagoglar, kreativ, virtual

Talabalarining nutqi va tafakkurini rivojlantirishda hayotimiz mazmun-mohiyatiga aylanib borayotgan media, internet, televideniye, telefon va boshqa axborot texnologiyalari ham o’z ta’sirini ko’rsatmoqda. Mazkur holatni tajriba va kuzatishlarimiz asosida tahlil etadigan bo’lsak tabiiy holatda ijobiy va salbiy jihatlari ko’zga tashlanadi. Axborot texnologiyalardan foydalanish ko’nikmalarining ijobiy jihatlari e’tibor qaratadigan bo’lsak, mazkur texnologiyalar talabalarini mediamatnlarni qabul qilish, tahlil qilish, baholash va yaratish qobiliyatlarini shakllanishiga yordam beradi.

Masalaga ilmiy jihatdan yondashib “mediasavodxonlik” tushunchasining lug’aviy ma’nosiga diqqatimizni qaratsak. G’arb mediapedagoglari “mediasavodxonlik” (media literacy) tushunchasini quyidagicha izohlashadi:

“Mediasavodxonlik”-mediamatnlarni sharhlash, tahlil etish va yaratish qobiliyati “Mediasavodxonlik” - turli shakllardagi axborotlarni olish, tahlil etish, baholash va uzatish qobiliyati

“Mediasavodxonlik” – pedagog va talabalarda axborot texnologiyalari bilan muloqotda, ularning hayotidagi media mazmunini tushunishda tanqidiy nuqtai – nazar bilan qarashga yordam beradi. Mediasavodxon pedagog va talabalarda mediamatnlarga baho berishda tanqidiy va tahliliy yondashuvi, manipulyasiyaga qarshilik qilishga xizmat qilishi kerak

Uzluksiz ta’lim tizimini modernizatsiyalash sohasida amalga oshirilayotgan ishlar oliy ta’lim muassasalari o’quv-tarbiya jarayonini mediatexnologiyalar asosida tashkil etish, uning samaradorligini oshirish, oliy ta’lim muassasalari talabalarining nutqi va tafakkurini rivojlantirish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Tahlillarimiz asosida aytish o’rinli, kreativ yondashuv asosida oliy ta’lim muassasalari talabalarining nutqi va tafakkurini rivojlantirishda mediatexnologiyalarning foydalanish masalasida o’z yechimini kutayotgan bir qator muammolar ko’zga tashlanadi. Birinchidan, mediatexnologiyalar asosida amalga oshiriladigan ta’limiy faoliyat samaradorligi talaba shaxsini pedagogik va psixologik jihatdan o’rganish ularning individual tipologik xususiyatlarini bilish bilan bog’liq. O’rganish maxsus dastur asosida tashkil etilishi va unda talaba shaxsining tarbiyasi va taqdiri omillari, insonlar bilan muloqot tajribasi, atrof-muhit, bo’layotgan voqea-hodisalarga, mehnatga munosabati, ichki va tashqi dunyosi, hatti-harakati, ongi va tafakkuri darajasi, axloq-odobi aks etishi lozim. U talaba shaxsining madaniyatida, idrok va tafakkurida, ehtiyojlarida, qiziqishlarida, xarakteri va temperamentida, odatlarida, fikrlash xususiyatlarida, muloqotida, munosabatida namoyon bo’ladi. Shundagina talabani qaysi guruhga mansubligi yoki maylini bilish va tarbiyaviy ta’sir yo’llarini aniqlash mumkin. Vaholanki, aksariyat oliy ta’lim muassasalari talabalarida maxsus dastur asosida faoliyat yuritayotganlari ko’zga tashlanmadi.

- kuzatuvlarimiz asosida aytish mumkinki, oliy ta’lim muassasalarida o’quv yili yakuniga yetganidan so’ng talaba guruhi bo’yicha o’tkazilgan monitoringga asosan amalga oshirilgan ishlar samaradorligi aniqlanadi, kutilayotgan natijalar bilan taqqoslash ishlari o’tkaziladi, muammolar, ularni hal qilish yo’llari hamda oliy ta’lim muassasalarining keyingi o’quv yiliga mo’ljallangan ustuvor vazifalari belgilanadi. Keyingi o’quv yiliga mo’ljallangan ustuvor vazifalarni belgilashda pedagoglarning amaliy kreativ harakat ko’nikmalarini rivojlantirish, kreativ faoliyat jarayonlarni tashkil etish va kreativ va ijodiy fikrlash, mushohada yuritishda mediasavodxonlik roli va o’rni benihoya samaralidir.

- fikrimizcha, bugungi kundagi texnik va ilmiy o’sish, bir tomondan, oliy ta’lim muassasalari talabalar turmush tarziga o’z ta’sirini ko’rsatayotgan bo’lsa, ikkinchi tomondan, aynan inson hayotiga bo’lgan yangi tahdidlarni keltirib chiqarmoqda (virtual borliqda yashash, psixologik jihatdan virtual borliqni afzal ko’rish, virtual tahdidlar v.b.). Shu nuqtai nazardan, oilada va oliy ta’lim muassasalarida talabalar nutqi va tafakkurini rivojlantirishga bo’lgan munosabat aslida milliy va mafkuraviy immunitetni shakllantirishning asosiy kategoriyasiga aylanib bormog’i darkor.

- mamlakatimizda oliy ta’lim muassasalari talabalari tarbiyasiga alohida e’tibor qaratilayotganligi texnogen o’sish va globallashuv ta’siri talabalar g’oyaviy va huquqiy, ta’bir joiz bo’lsa texnik savodxonligini o’sishi bilan mushtarak holda kechadi. Bu muammo jamiyatimizda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy islohotlar amalga oshirilayotgan, yangilanish jarayoni kechayotgan hozirgi davrda, ayniqsa dolzarblik kasb etadi. Chunki olamshumul voqealarga boy, intellektual va axborot texnologiyalari rivoj topayotgan media ta’lim tizimi rivojlanayotgan, g’arb ommaviy axborot vositalaridagi axloqsizlik targ’iboti, o’zining demokratiya modelini olg’a siljitishning asl maqsad-muddaolari bilan kirib kelayotgan hozirgi davrda shaxs mediasavodxonligini rivojlantirish yuqori darajadagi siyosiy madaniyatga ega bo’lish talab etiladi. Mediasavodxonlikni shakllantirishni esa talabalikdan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Kuzatuvlarimiz natijasi shundan dalolat beradiki, tarbiyada noan’anaviy usullarga, pedagogik texnologiyaga, ijtimoiy pedagogika va psixologiyadagi ilg’or milliy hamda xalqaro tajribaga asoslanish, hayotdagi shaxsiy namuna, o’z faoliyatini rejalashtirish, sog’lom turmush tarzi qoidalariga rioya etish, ehtiyoj va imkoniyatning mosligi, natijani oldindan ko’ra bilgan holda maqsadni qo’yish, pedagogik mahorat va texnika muhim rol o’ynaydi.

Ilmiy manbalarda bayon etilganidek har bir pedagog psixolog bo’lishi, yoshlar qalbiga yo’l topa olishi, shuningdek zamon bilan hamnafas (talabalar dunyoqarashiga mos o’z ustida ishlashi) dunyoqarashini shakllantirishi, axloq qoidalariga monand yoki o’z mamlakatining talablariga tayangan holda ijtimoiy faol shaxs sifatida faoliyat yuritmog’i lozim.

O’rganishlar shundan dalolat beradiki, bu borada ba’zi o’ziga xos yechimini kutayotgan masalalar mavjud. Jumladan, oliy ta’lim muassasalarida “Nutq”, “Badiiy adabiyot”, “Ikkinchi til” ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish ma’lum bir qolib asosida tashkil etiladi. Bu yaxshi albatta. Biroq bugungi kun talabalarini “kechagi ma’lumot”, “qolibdagi xabarlar” bilan dunyoqarashini o’stirib bo’lmaydi. Vaholanki, kichik yoshidan boshlab kichikintoylarga axborot tahlili madaniyatini shakllantirish ijtimoiy – ma’naviy himoyasi uchun ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan har bir pedagog birdek mas’ul va javobgardir. Shuning uchun zamonaviy pedagog o’z kasbining mohir ustasi bo’lishi bilan bir qatorda, “psixolog”, “aktyor”, “san’atkor”, “texnolog” “ota–ona”bo’lishi, talabalar “dunyosiga” ham kirib bilishi ta’lim va tarbiya samaradorligini ta’minlashda muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

- ta’lim muassasalarida axborot texnologiyalari asosida amalga oshiriladigan ta’limiy ishlarning samaradorligi talaba shaxsini pedagogik va psixologik jihatdan o’rganish ularning individual tipologik xususiyatlarini bilish bilan bog’liq. Shuningdek, axborot texnologiyalar

vositasida tashkil etiladigan mashg’ulotlar tuzilishi jihatdan o’qitish va o’qish elementlaridan tarkib topgan bo’lishi lozim. pedagog o’z oldiga o’qitish maqsadi, ta’lim tamoyillari, ta’lim qoidalari, ta’lim mazmuni, metodlari, didaktik ta’lim vositalaridan samarali foydalanish mexanizmlarini loyihalashtirib oladi.

Fikrimizcha, kreativ yondashuv oliy ta’lim muassasalari talabalariningnutqi va tafakkurini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etish va uzviyligini ta’minlashda mediatexnologiyalardan foydalanish, didaktik ta’lim vositalarini bir vaqtning o’zida bir necha yo’nalishlarda qo’llash imkonini beradi. Ayni vaqtda “Apparatmatnlar” tizimi (videokitoblar, o’quv diskleri, matnli albomlar va boshqalar)dan ommaviy ravishda foydalanilmoqda. Bu esa pedagoglarning o’zaro muloqot va bahs munozara qilish imkoniyatini kengaytirishi bilan birga, o’quv biluv faoliyati loyihalarini yaratishda pedagog-texnolog va metodistlarning kasbiy mahoratlarini oshirishga yordam beradi.

Foydalangan adabiyotlar.

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent.: “O’zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha harakatlar strategiyasi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O’zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to’plami, 2017yil, 6-son,70-modda.

ЛУҒАТШУНОСЛИКДА ТЕРМИНЛАР МУАММОСИ

Ж.Ж.Эгамбердиев АДЧТИ доценти

Замоннинг асосий хусусиятларидан бири тез ривожланаётган фан-техника йўналишлари қаторида иқтисодий, савдо-сотиқ, хизмат кўрсатиш тармоқларининг миллий ҳамда халқаро миқёсда тармоқланишидир. Натижада кенг миқёсда ривож топаётган илмий-амалий соҳа йўналишларининг терминлар “дунёси” янги тушунчалар ва атамалар билан бойиб бормоқда. Уларнинг сони миллионлаб кўрсаткичга эга бўлмоқда.

Шу ўринда бир қатор саволлар туғилади:

- Терминларни кодификациялаш қайси луғат турларида амалга оширилиши зарур?

- Филологик-изоҳли луғатлар сўзлигида уларнинг салмоғи қандай?

- Соҳа терминологик луғатлари таркиби сўзлиги қандай шакллантирилади?

- Энциклопедик ва терминологик луғатларнинг сўзлик танлашдаги умумий ва фарқли хусусиятлари қандай?

Бу каби саволларга жавоб топиш учун даставвал термин тушунчасига ойдинлик киритишимиз талаб этилади. Таъкидлаш лозимки, “термин”, “номен”, “номенклатура” масалалари асосан XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб кенг қамровда тилшунослар, луғатшунослар ҳамда турли соҳа вакилларининг диққат марказида бўлди. Бу борада собиқ иттифоқ тилшунослари томонидан 1959, 1961, 1967, 1969, 1970, 1974 йилларда терминологиянинг турли масалаларига бағишланган илмий конференция ва симпозиумларни алоҳида таъкидлаш лозим. Собиқ иттифоқ таркибидаги миллий республикалар тиллари терминология масалалари ҳам кенг қамровда ўрганилган.

Чет эл лингвистик, лексикографик манбаларидан терминология масалалари асосан амалий нуқтайи назардан ўрганилганлигига гувоҳ бўламиз. XVIII асрдан бошлаб луғатларнинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, турли илм соҳалари сўзлари ҳам киритила бошланган. Масалан, К.В.Пиоттухнинг таъкидлашича, 1961 йилда чоп этилган “Chambers’s twentieth century dictionary of the English language” луғатида сиёсат (denationalization), тиббиёт (cancer), фан (bacteriology, logic), топонимлар (Brazil, Atlantic), спорт (curling, Olympiad), санъат (art, impressionism), байрамлар номлари (Halloween, Thanksgiving Day), мифлар (Hel, Nothern Mythology, the Goddess of the Head) каби терминлар киритила бошланди. Терминларни лингвистик нуқтайи назардан таҳлил қилиш, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ғарб тилшунослигида ҳам асосан XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб кенг қамровда ўрганилиб келмоқда.

Тадқиқотимизнинг олдида қўйилган мақсадидан келиб чиқиб “термин” сўзининг мазмун моҳиятини очиш борасида кўплаб илмий мушоҳадалар, тортишувлар, фикрлар, ранг-баранглигини инобатга олиб, биз бу масалани аторофлича муҳокама қилмаган ҳолда сўнгги пайтларда тилшунослар томонидан эътироф этиб келинаётган “термин” тушунчасининг қуйидаги хусусиятларига эътиборимизни қаратишни лозим деб топдик:

Биринчидан, термин махсус сўз бўлиб, шахслар томонидан ўйлаб топилиб, янги ясалган ёки тилдаги мавжуд сўз маъносини чеклаштириб, хослаштирилган тил бирлигидир.

Иккинчидан, терминлар маълум илм-фан, техника соҳаларига тааллуқли махсус илмий тушунчаларни ифодаловчи сўзлардир.

Учинчидан, терминлар бир-бирига мантикий боғланган терминологик тизимнинг майдонини ташкил қилади. Майдон тизими эса ўзаро боғлиқ бўлган қуйи таг тизимлардан иборат.

Тўртинчидан, ҳар қандай термин дефиниция қилиниши, изоҳланиши, белгиланиши, яъни, термин маъноси аниқлаштирилиши талаб этилади, маълум реализага, тушунчага тушунтириш берилади.

Бешинчидан, терминлар кундалик сўзлардан фарқли, одатда моносем бирликлардир. Кўп маъноли (полисем) терминлар чалкашликка олиб келиши мумкин.

Олтинчидан, термин тилнинг (тилшуносликнинг) ўзига хос бўлган тил бирлиги мақомига эга бўлиши билан бир қаторда, у бетакрор ахборот берувчи, қимматли тарихий манба ҳамдир.

Еттинчидан, термин аббревиатура, символ (рамз, белги) сифатида математика, химия, астрономия ва бошқа кўп соҳаларда қўлланилади.

Демак, ҳар қандай соҳа термини лингвистик параметрлари, шаклига кўра оддий сўздан фарқланмайди. Фақат у ўзига хос маъно англатувчи бирликдир. Термин муайян фан соҳасидаги тушунчани ифодалаш мақсадида махсус шакллантирилади. Терминнинг ушбу хусусияти уни умумистеъмолдаги сўзлардан фарқлантиради. Чунки у тилнинг чегараланган қатламига тааллуқли бўлган лексик, фразеологик бирликдир. Терминнинг айнан ушбу чегараланган фан соҳасида истефода этилиши уни умумистеъмолдаги сўзлардан фарқлашда асосий мезон ҳисобланади.

Термин тушунчасига берилган таърифлардан келиб чиққан ҳолда, ушбу тил бирлиги қайси луғатлар сўзлиги таркибидан ўрин олиши мумкинлиги тўғрисида фикр юритсак. Албатта, биринчи ўринда терминлар соҳа терминологик луғатлари объекти бўлиши мақсадга мувофиқ. Чунки, бундай луғатлар ҳар қандай соҳа терминларини, уларга тааллуқли бўлган тушунчаларни жамловчи, изоҳловчи илмий-амалий манба ҳисобланади. Улар сўзлигини сон ва сифат кўрсаткичи луғатнинг мақсад-вазифасидан келиб чиқиб шакллантирилади. Аксарият луғатга олинган терминлар соҳа илмий-амалий “дунёси” билан боғлиқ бўлади. Терминлар маъно-мазмун кенг, чуқур дефиниция қилинади, яъни, атрофлича изоҳланади.

Ушбу ўринда энциклопедик луғатлар сўзлиги терминологик луғатлар сўзлигига ўхшаб кетсада, уларда бир қатор фарқлар мавжуд. Биринчидан, энциклопедик луғатнинг мақсад-вазифаси ўзгача. Иккинчидан, терминларнинг энциклопедик луғатлардаги дефиницияси билан филологик луғатлардаги дефиницияси ўртасида фарқ бор. Терминологик луғатларда асосий эътибор терминларнинг илмий мазмун-моҳиятини кенг очишга қаратилса, энциклопедик луғатлардан турли омма вакиллари фойдаланиши мумкинлиги сабабли, терминлар изоҳи соддароқ кўринишда, кенг оммага тушунарли тарзда берилади.

Демак, луғатлар орасидаги фарқ терминлар билан боғлиқ бўлган уч асосий мантикий-лингвистик тушунчаларни қай тарзда амалга ошиши билан боғлиқ экан. Булар “*тушунча*”, “*изоҳ*” ва “*дефиниция*” масалаларидир.

“*Тушунча*” сўзи фалсафий-мантикий категория бўлиб, бизни ўраб турган олам нарсаси ва ҳодисаларини умумлаштириб акс эттирувчи, фикран ясалган тасаввур, тафаккур шаклидир, ушбу таъриф орқали биз тушунча мазмунини очган ҳолда унинг асосий белги-хусусиятига эътибор қаратамиз. Бу эса тушунча ва изоҳнинг қай тарзда бизни ўраб турган дунё билан боғлиқлигимизни кўрсатади.

“*Изоҳ*” сўзи “*дефиниция*” сўздан кўра кенгроқ тушунча бўлиб, баъзи ўринларда улар синоним сўзлар сифатида қўлланилса ҳам, улар орасида маълум фарқ бор. Изоҳ одатда кенг, ҳар тарафлама тушунтириш беради, шарҳ тўлиқ бўлади, бошқача айтадиган бўлсак, нисбатан аниқ бўлади.

“Дефиниция” сўзи лотинча “definitio” сўзидан олинган бўлиб, бирор бир тушунчани изоҳланиши маъносини беради. “Дефиниция” қисқа ва лўндалиги билан нарса ҳодисаларга хос энг муҳим белгиларини акс эттирувчи илмий таърифдир. Лекин, кундалик қўлланишда дефиниция қулайлик берсада, илмийлик нуктайи назардан бир қатор камчиликлардан холи эмас.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда қисқача хулоса қилсак, терминлар ҳар қандай тил луғат таркибининг ажралмас қисми ҳисобланади. Улар сўз ва сўз бирликларидан ташкил топган ҳолда, кундалик сўз ва турғун сўз бирикмалари каби лингвистик парадигмаларга эга бўлиб, бир қатор семантик функционал хусусиятларга ҳам эгадир. Улар барча ҳолатларда изоҳ, дефиниция қилиниши талаб этилади. Шу нуктайи назардан турли энциклопедик, филологик, терминологик луғатлар сўзлиги таркибига олинган терминлар турлича изоҳланиши, дефиниция қилиниши лозим. Ушбу ҳолат луғатларнинг олдида қўйган мақсад-вазифалари асосида амалга оширилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Хаютин А.Д. “Термин, терминология, номенклатура” – Самарканд 1971.
2. Н.А.Баскаков “Этногрфическая лексика и терминология в национально-русских словарях (на материале Тюркских языках)”.
3. Б.О.Орузбоева Терминологическая работа в Киргизской ССР; “Проблематика определений терминов в словарях разных типов”, тўплам, Ленинград 1976;
4. Пиоттух, К. В. Из истории развития английской лексикографии (лексикографический анализ словаря Chambers’s Twentieth Century Dictionary of the English Language printed in 1901, reprinted in 1911. Edinburgh: W. & R. Chambers). Новосибирский государственный технический университет, 2017.
5. Augustus J. The Evolution of English Lexicography / J. Augustus, H. Murray. – Mode of access: <http://www.blackmask.com/thatway/books150c/evlex>.
6. Erdman P. A Brief History of the English Lexicography / P. Erdman, See-Young Cho. – Mode of access: <http://angli02.kgw.tu-berlin.de>.

TA’LIMNI MAZMUNAN YANGILASHDA INTELLEKTUAL IMKONIYATLARNI RIVOJLANTIRISH MASALASI

I. M. Sattarova
ADU.Umumiy pedagogika
kafedrası katta o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o’quv-biluv jarayonida o’quvchining o’ziga xosligini pedagogik qo’llab-quvvatlash choralari rivojlantirish muammosining yechimlarini izlash bugungi kundagi dolzarb muammo ekanligi. Har bir yosh davrida o’ziga xos o’quv yuklamasini taqdim qiladigan o’quv-metodik majmualar zarurligini, bu esa o’quv jarayoni muvaffaqiyatli kechishining muhim shartlaridan biri ekanligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: intellektual imkoniyat, ta’lim, bilim darajasi, ta’lim mazmunini yangilash, ehtiyoj, o’quv-biluv jarayoni, ta’limning variativligi, qobiliyat va iqtidorlarini ro’yobga chiqarish.

O’quvchi shaxsining umumiy rivojlanishiga yo’naltirilgan o’quv-biluv jarayonini tashkil etish o’ta muhim masalalardan biridir. Bunda bilish jarayonining o’zi o’quvchini kuzatish, uning faoliyatini tashkil etishga yo’naltirilmog’i zarur.

Shaxsning o’ziga xos yaxlitligini tarkib toptirishda o’quv-biluv jarayoni muhim omildir. Bu jarayon ilmiy-metodik hamda moddiy-texnik jihatdan to’la ta’minlangandagina samarali natijalar beradi. O’quvchida bilish ehtiyojining paydo bo’lish motivlari ham mana shu shart-sharoit natijasida vujudga keladi. Bularning barchasi o’quvchi shaxsi rivojlanishining psixologik, pedagogik, didaktik yo’nalishlarini belgilaydi.

O’quv-biluv jarayonida o’quvchining o’ziga xosligini pedagogik qo’llab-quvvatlash choralari rivojlantirish muammosining yechimlarini izlash bugungi kunda o’ta muhimdir.

Shundan kelib chiqib “...Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bolib dunyo miqyosida o’z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo’sh kelmaydigan insonlar bo’lib kamol topishi, baxtli bo’lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz...” [Mirziyoyev.Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik o’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O’zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag’ishlangan Oliy majlis palatalarining qo’shma majlisidagi nutq.T.”O’zbekiston” NMIU. 2016 y.14-bet]

O’quvchi shaxsini axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning jismoniy hamda ruxiy salomatligini muhofaza qilish hamda mustahkamlash har bir bolaning o’ziga xosligini saqlab qolish, rivojlantirish, qo’llab-quvvatlash uning taraqqiyot darajasiga muayayn talablar qo’yish hamda ta’lim jarayonini tashkil etishda unga rioya qilish muhimdir. Barcha o’quv fanlaridan ta’lim mazmunini gumanitarlashtirish bilan bog’liq bo’lgan talablarni belgilab olishni taqozo qiladi.

Ta’limning variativligi hamda o’quvchi shaxsiga umuminsoniy madaniyatni singdirishga yo’naltirishiga erishish ham didaktikada muhim ahamiyatga ega bo’lgan muhim masalalardan biridir. Muayyan o’quv predmet vositasida dunyoning yaxlit tarzidagi manzarasini ifodalash talabiga ham ta’lim mazmunini belgilashda, darsliklar yaratishda rioya qilish talab etiladi. Asosiy g’oyalar va didaktik tamoyillar insonparvarlikka intilish pedagogik-psixologik ma’lumotlarga asoslangan holda barcha o’quvchilar ta’lim olish jarayonida bilim olish layoqatiga ega ekanliklarining qay darajadiligini aniqlash lozim. Shundagina ular uchun yetarli pedagogik, didaktik, moddiy- texnik, shart sharoitlarni maqsadga muvofiq, tarzda yaratish mumkin. Bu esa ularning bilim darajasining yuqori bo’lishining asosiy omilidir. Har bir sinf uchun yaratiladigan darsliklarda o’quvchi shaxsining rivojlanishi bilan bogliq bo’lgan o’zgarishlar aniq hisobga olinishi kerak.

Bizda bugun maktabga kelgan 6 hamda 7 yoshli o‘quvchilarning barchasi yoppasiga birinchi sinflar uchun yozilgan darsliklardan foydalanishmoqda. Bu didaktik hamda psixologik jihatdan noto‘g‘ri yondashuvdir. Bunday yondashuv o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi bilimlarning sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. 6 yoshli o‘quvchi bilan 7 yoshli o‘quvchining imkoniyatlari birday teng emasligini pedagogika fani allakachon isbotlab bergan.

Har bir yosh davrida o‘ziga xos o‘quv yuklamasini taqdim qiladigan o‘quv-metodik majmualar zarurligini davrning o‘zi taqozo qilmoqda. Bu o‘quv jarayoni muvaffaqiyatli kechishining muhim shartlaridan biri hamdir. Chunki bolaning yoshi, uning tajribasini tavsiflovchi bosh omildir. Buni o‘quv-metodik majmualarning yangi avlodini yaratishga kirishganda har bir mutaxassis anglab yetishi lozim. O‘quvchining ijtimoiy tajribasini hisobga olish deganda, faqat turli-tuman manbalar, kompyuterlar, istirohat bog‘lari, madaniyat o‘choqlariga qilinadigan sayru sayoxat va boshqalar vositasida har daqiqada boyib borayotgan shahardagi o‘quvchining ijtimoiy tajribasini emas, balki shahar hayotidan kino, teatr, istiroxat bog‘laridan uzoqda kompyuter kirib bormagan qishloq va ovul bolalarining ijtimoiy tajribasini boyitishni ham nazarda tutgan holda darsliklarni yaratishga erishishlari lozim. Bunday o‘quvchilar uchun darslik ularni rivojlantiruvchi asosiy manba bo‘lishi kerak. Bundan tashqari olis qishloq va ovullarda yashayotgan o‘quvchilar aniq xis etishlari kerakki darslikda ularni o‘rab turgan muhit tan hisobga olingan. Darslik aynan ularga yo‘naltirilganligi sababli o‘quv fanlari bo‘yicha yaratiladigan darsliklarning avlodi yana rivojlangan shahar hayoti bilan tabiiy tarzda olis qishloq va ovullar hayoti uyg‘un tarzda ifodalanishi talab etiladi. Ushbu maskanlarning har ikkalasi shahar va qishloqlarda yashayotgan o‘quvchi shaxsining ijtimoiy tajribasi, darslik va o‘quv-metodik manbalarda teng hisobga olinishi lozim. Shunga ko‘ra har bir darslikda xududiy materiallarga alohida o‘rin ajratish talab etiladi.

Har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ularni pedagogik qo‘llab-quvvatlash, qobiliyat va iqtidorlarini ro‘yobga chiqarish, muayyan sharoitga moslashuvchanligini qaror toptirishga yo‘naltirilgan maxsus o‘quv faoliyatida o‘quvchining optimal rivojlanishini ta’minlash muhimdir. Yangi sharoitda optimal rivojlantirilganda, biz o‘quvchining o‘ziga xosligini pedagogik jihatdan, uning rivojlanishi boshqa, yangicha bir o‘quv modeli ta’sir qilishini ko‘zda tutamiz. Agar o‘qituvchiga ta’lim berish va rivojlantirish muammosi uyg‘unlashtirilsa, uning o‘ziga xosligini pedagogik qo‘llab - quvvatlash birinchi darajali ahamiyat kasb etadi.

“...bizning eng katta boyligimiz - bu xalqimizning ulkan intellektual va ma’naviy salohiyatidir. Bu salohiyatni yaratish va yanada ko‘paytirishda hurmatli ziyolilarimiz - ilm-fan va texnika namoyandalari, birinchi navbatda qadrli va hurmatli akademiklarimiz, madaniyat, adabiyot va san’at, sport sohalarining vakillari butun vujudini berib, fidokorona mehnat qilayotganlarini biz yaxshi bilamiz va yuksak qadrlaymiz...” [Mirziyoyev.Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq.T.”O‘zbekiston” NMIU. 2016 y.13-bet]

Didaktik va psixologik talablarni hisobga olgan holda muayyan o‘quv predmet doirasida maxsus tashkil etilgan individual hamda alohida guruhlarda, jamoa bo‘lib olib boriladigan ishlar orqali hamda turlicha murakkablik darajasida bo‘lgan topshiriqlarning har tomonlama o‘ylab ishlab chiqilgan tizimi, har mavzuning o‘zlashtirilishi muayyan pedagogik shart- sharoitlarni talab qiladiki, bunday sharoitda ta’lim rivojlanishga nisbatan ilgarilab boradi. O‘quvchi, odatda mustaqil bajariladigan topshirig‘ini kichik guruhda o‘zaro yordam, hamfikirlik natijasida tez bajaradi. Kichik guruh uchun murakkablik qiladigan mashq va masalalarni o‘quvchilar jamoa bo‘lib oson va sifatli bajarishlari mumkin. Savol va

topshiriqlarning differentsiallik darajasidan kelib chiqqan holda hamda bir mavzu bo’yicha belgilab beriladigan topshiriqlar, udarning sifati, har bir o’quvchining namoyon qilishni talab qiladi. Shu bilan bir qatorda bunday topshiriqlarni bajarish jarayonida o’quvchi o’z rivojlanishi va bilim sifatining darajasi va individual harakatlarini ham belgilab oladi.

O’quvchi shaxsining o’ziga xos taraqqiyot jarayoni quyidagilarda namoyon bo’ladi o’z bilimlarini oshirishda, u yoki bu o’quv predmetini o’zlashtirishga moyillik tarzida ijodiy tafakkur, aqliy qobiliyatning taraqqiyoti predmetiga nisbatan bilimdonlik, aqliy qobiliyat ijodiy tafakkurning rivojlanishi, xissiyotni tarbiyalash, jamoa hayoti va o’quv-tarbiya jarayoniga ijtimoiy psixologik jihatdan moslashish, o’z zimmasiga javobgarlikni olish mustaqil qarorlar qabul qilish va unga mos harakatlarni bajarish, jamoa orasida odatlanish, tengdoshlari kabi kattalarga ham murojaat qila olish, hamda dadil tanqid qila olish, boshqalarga yordam ko’rsatish, shaxsiy fikrini asoslash va isbotlash, jismoniy madaniyat elementlarini namoyon qila olish, sog’lom turmush tarzining qimmatli ahamiyatini anglab yetish, alkogol va narkotiklar zararini tushunib yetish, estetik didga ega bo’lish, atrof-olamning go’zalligini xis etish, tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo’lish ko’nikmalarini ma’nosini bila olish, tahlil qilish, farqlash ko’nikmalariga ega bo’lish, boshqalarning fikrlarini xurmatlash, jamiyat a’zolar bilan muloqot qilish madaniyatiga ega bo’lish. Bu ko’nikmalarning qimmati va zarurligini anglash o’quvchilarning ongida dunyoning ilmiy manzarasini yaxlit tarzda gavdalandirish, bu manzarani uning uchun qulay bo’lgan materiallar orqali yetkazish lozimligini tasdiqlaydi. Bu materiallar turli ta’lim sohalarining mazmuni orqali yetkaziladi. Chunonchi, ona tili, adabiyot, matematika, istiqlol g’oyasi va ma’naviyat asoslari, tabiat, jamiyatshunoslik va xokazo. Har bir o’quv predmetining mazmunida dunyoning ilmiy manzarasi o’ziga xos integratsiyalashgan tarzda ifodalanishi lozim. Bugungi kunda ta’lim mazmunini tanlashda har bir o’quvchining o’ziga xosligiga tayangan holda uning o’ziga xosligini ta’minlashdan iborat. Bunda o’quvchining o’ziga xos imkoniyat va qobiliyat darajasi alohida hisobga olinishi kerak. Bir bolani uzluksiz rivojlantirish tamoyili o’quv materiallarini integratsiyalash, integrallashgan o’quv materilini qamrab olgan darsliklar yaratishni taqozo qiladi. Taqdim etiladigan bilimlarni mustahkamligi o’quvchining umumiy rivojlanishi dastlab sensor etalonlarga asoslanadi. Shuning uchun o’quv materiallari tarkibida turli ranglar, ramzlar, ularning ma’nosi, hajmi birdan tanishtiriladi. Buning natijasida o’quvchida kuzatuvchanlik faoliyati tarkib topadi. Chunki kuzatuvchanlik o’quv faoliyatining asosiy yo’nalishini tashkil qiladi. Bu esa o’z navbatida fikrlash faoliyatini rivojlantiradi. Mustaqil fikrlash natijasida esa o’quvchi qiyoslash, qarama-qarshi qo’ya olishi, guruhlash ko’nikma va malakalarini egallab boradi. Bu o’z navbatida, lingvistik, kommunikativ matematik qisoblash, muloqot ko’nikmalarini egallash uchun muhimdir.

O’quvchining umumiy rivojlanishi darajasi xissiyotlar, axloq, ong, qobiliyat, xamdardlik, xis eta olish, kommunikativlik ko’nikmalarining shakllanishi, ijod qilishga intilish kabilarni tarkib toptirishga asos bo’ladi. Bir vatanini o’zida estetik taraqqiyotni ham ta’minlaydi. Go’zallikni xis etish qobiliyatini shakllantiradi. Badiiy asarlarda o’zini o’rab turgan moddiy borliqning aks etayotganligini anglash, nafasat xissi va yumorga moyillikni tarkib toptiradi, jismining imkoniyatlarini ro’yobga chiqarishi va takomillashtirib borishga anglashni vujudga keltiradi. O’quv materiallari o’quvchini har tomonlama rivojlantirishni ta’minlashga yo’naltirilmog’i lozim. Integrallashgan o’quv kurslari o’quvchilarda dunyoning yaxlitligi haqida bir butun tasavvur hosil qilishga ko’maklashadi.

Davlat va jamiyat hayotini yangilash, rivojlantirish, uning ta’lim tizimini modernizatsiyalash, bu tizimni mazmun va tuzilish jihatdan yangilash orqali amalga oshiriladi. Jamiyat a’zolarining jadal ko’payib boruvchi sarmoyasiga aylanadigan vositalardan biri yangi iqtisodiyotning taraqqiyotidir. Shuning uchun ta’lim mazmunini yangilashda mamlakat iqtisodiyoti ehtiyojlarini ham alohida hisobga olish kerak. Rivojlanayotgan jamiyat ehtiyojlari yangi sifatdagi, ijtimoiy munosabatlar va qadriyatlar

talablariga mos keladigan ta’lim mazmunini tatbiq etishni taqozo qilmoqda.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qiladigan bo’lsak, ta’lim mazmunini belgilashda o’qitish texnologiyasi va o’quvchi tomonidan bajariladigan ta’limiy topshiriqlarni aniq rejalashtirish talab etiladi. Turli yo’nalishdagi amaliy topshiriqlar hamda interfaol ish turlarini kengaytirishga imkon yaratish zaruriyati vujudga kelmoqda. Taqdim etiladigan o’quv materiallari o’zbek halqining turmush tarzi, urf-odatlar, mentaliteti, ma’naviy-madaniy hayoti, mashg’ulotlari, yashash xududi bilan chambarchas bog’langan, ularni o’quvchi ko’z o’ngida gavdalanitira oladigan, shu bilan bir qatorda o’quvchining ijtimoiy tajribasiga kiradigan bo’lishi lozim.

Ta’lim mazmuni yangi modelining tarkibiy qismlarini aniqlashda o’quv materiallarini integratsiyalash yo’lidan borish lozim. Bunda integral tarzda ifodalangan tushunchalar hisobiga u yoki bu o’quv fani bo’yicha taqdim etiladigan o’quv yuklamasining miqdorini asosli ravishda cheklash mumkin.

Ta’lim bugungi kunda o’quvchining ham individual, ham umumiy taraqqiyotini ta’minlovchi jarayon sifatida namoyon bo’lmog’i kerak. Shuning uchun ham mazkur jarayon turli yoshdagi o’quvchilarning aqliy rivojlanish dinamikasini, o’quv-biluv jarayonida o’quvchi shaxsining faoliyati, ta’lim olishi va rivojlanishining o’zaro aloqadorligini ta’minlashga yordam bermog’i lozim. Bu holat rivojlantiruvchi ta’lim g’oyasida o’z aksini topmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Mirziyoyev.Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik o’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O’zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag’ishlangan Oliy majlis palatalarining qo’shma majlisidagi nutq.T.”O’zbekiston” NMIU. 2016 y.14-bet

2. Mirziyoyev.Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik o’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O’zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag’ishlangan Oliy majlis palatalarining qo’shma majlisidagi nutq.T.”O’zbekiston” NMIU. 2016 y.13-bet]

3.Yo’ldoshev J.G’. Pedagogik innovatsiyalarni hayotga tatbiq etishning tashkiliy asoslari. // j. Xalq ta’limi. – T., 1999. - №6. – B.4-9.

4.Po’latov A. Ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishda pedagogik innovatsiya. // j.Uzluksiz ta’lim. – T., 2003. – № 2. – B.21-24.

5.Egamberdieva N.M. Ta’lim xizmati marketingida axborotni boshqarish. // j. Ta’lim menejmenti. – T., 2007. - №1. – B. 47-51.

ЎРГАНИШ – ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ АСОСИ СИФАТИДА

Негматова Аропат Мухтаровна
Андижон давлат педагогика
институтини, п.ф.н., доцент.

Аннотация: Мақолада жаҳон тажрибаси асосида талабаларнинг фанларни ўзлаштиришлари жараёнидаги ўрганиш стратегиялари моҳиятига алоҳида тўхталиб ўтилган. Ўрганиш жараёни педагогик, психологик, социологик, нейробиологик жиҳатдан тадқиқ қилинишига эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: Ўрганиш, футурологик, элаборатив, метакогнитив, виртуал таълим.

Жаҳон тажрибасида талабаларда ўз мутахассислиги бўйича зарурий компетенцияларни ривожлантириш учун кўплаб инновацион тадқиқотлар ўтказилмоқда. Бу эса нафақат таълим тизими, балки жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаёти учун муҳим бўлган мутахассисларни тайёрлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Таълимнинг халқаролашуви шароитида ўрганиш стратегиялари ва техникалари доимий долзарблигини йўқотмайдиган масала ҳисобланади. Бошқа томондан интеллектуал жамиятда ёш мутахассис кадрларга бўлган малака талаблари тобора ортиб бормоқда. Бу эса улардан янги инновацион ўрганиш стратегияларини ва техникаларини ўзлаштиришни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикасида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишда талабаларни замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёни сифат жиҳатдан янги босқичга ўтмоқда. Олий таълимни модернизация қилиш, олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизими, ўтказиш, халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш, жумладан, ўқув дастурларида назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизими, ўтиш каби вазифаларни амалий ижроси талабаларда инновацион ўрганиш стратегия ва техникаларини ривожланганлиги билан узвий боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизimini 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-3887-сон Фармони, 2022 йилд 22 июндаги “Педагогик таълим сифатини ошириш ва педагог кадрлар тайёрловчи олий таълим муассасалари фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 0562-сон Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 27 октябрдаги „Олий таълим муассасаларини нуфузли хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида“ги Қарори, 2020 йил 10 февралдаги „Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари ва илғор технологияларни татбиқ этиш маркази фаолиятини ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида“ги Қарори ва мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга ошириш долзарблик касб этмоқда.

Олий таълим муассасаларида талабалар таълим олиши жараёнида ўзларида турли ўрганиш стратегиялари ва техникаларини ривожлантириб борадилар. Таълимни ахборотлаштириш шароитида бунинг аҳамияти янада долзарблашиб бормоқда. Талабанинг ўз мутахассислигини мукамал ўрганиши, давлат таълим стандартларида

белгиланган малака талабларини бажара олиши кўп жиҳатдан ўрганиш стратегиялари ва техникаларига боғлиқ. Шунингдек, олий таълимга кредит-модуль тизимини татбиқ этилиши талабанинг мустақиллигини таъминласа, бошқа томондан ўқув жараёнини режалаштиришда ташкилотчилик қобилиятини намоён бўлишини тақозо этади.

Олий таълим тизимидаги ислохотларнинг пировард мақсади ҳам талабаларнинг инновацион таълим технологиялари, ўқув материаллари ҳамда методлар ёрдамида етук мутахассис қилиб тайёрлашдан иборат. Талабанинг ўрганиш учун сарфлаган вақти ва ўрганиш самарадорлиги ҳамиша ҳам қониқарли даражада бўлмайди. Бу эса талабаларнинг ўрганиш стратегиялари ва техникаларини тўғри танлай олмагани, бошқа томондан профессор-ўқитувчиларнинг етарли маълумот бермагани билан изоҳланади. Талабаларда ўқув жараёнида методик компетенция ривожланиб боради. Ўрганиш стратегиялари ва техникаси мазкур компетенциянинг таркибий қисми ҳисобланади.

Ўрганиш жараёни педагогик, психологик, социологик, нейробиологик жиҳатдан тадқиқ қилинади. Аҳамиятли жиҳати шундан иборатки, таълим тизимидаги трансформация жараёнлари, фан ва техника тараққиёти натижасида маълумотлар ҳажмининг кенгайиши талабаларнинг интенсив ўрганишини талаб этади. „Авлодлар алмашинуви“ назариясига биноан турли даврда ёшлар турлича ўрганиш стратегиялари билан тавсифланади. Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш лозимки, ҳозирги ёшларнинг ўқишга бўлган муносабати, уларнинг ўрганиши учун таъсир қилувчи турли салбий омилларни ҳисобга олган ҳолда уларда ўрганиш стратегиялари ва техникаларини ривожлантиришнинг педагогик-концептуал механизминини такомиллаштиришни тақозо этади.

Ўрганиш стратегияси ва техникаси доимий тадқиқ қилиб бориловчи, такомиллаштиришни тақозо этувчи тадқиқот объекти ҳисобланади. Бунда илғор хорижий тажрибаларни миллий таълим тизими хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда адаптив қўллаш самарали ҳисобланади. Кенг тарқалган элаборатив, метакогнитив, ресурсларга асосланган ўрганиш стратегиялари ва техникаларини амалиётда қўллаш ва натижаларини баҳолаш орқали доимий равишда педагогик амалиётда кенг қўлланилиб келинмоқда.

Шунингдек, ҳозирда кенг тарқалган виртуал таълим, масофавий таълим шароитида талабаларнинг етарли ўрганиш стратегияси ва техникаси бўйича билим ва кўникмаларга эга бўлиши билан ижобий натижага эга бўлиши анча мураккаб кечаётганини эътироф этиш зарур. Талабаларнинг ўқув машғулотида, мустақил таълим олишида, оралиқ ва якуний синовлар учун самарали ўқиб ўрганиши уларнинг ўрганиш стратегиялари бўйича етарли билим ва кўникмаларга эга эканлиги билан боғлиқдир.

Педагогик амалиётда талабаларнинг ўрганиш стратегияларини ва техникаларини мавжуд ҳолатини диагностика қилиш концептуал жиҳатдан ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу орқали олий таълим муассасалари талабаларининг ўрганиш стратегияси ва техникаси бўйича мавжуд ҳолатга баҳо бериш ва самарали, мос келувчи стратегия ва техникаларни қўллаш имкониятини беради.

Демак стратегиялар, технологиялар кредит-модуль тизимида талабани фанларга қизиқишлари, уни ўзлаштириш жараёнидаги меҳнат ҳажмларини аниқлаши каби хусусиятларини шакллантиришга, ўрганиш жараёнидаги мураккабликларни енгишга қаратилган фаолият эканлиги билан ўзига хослик касб этади. Миллий тарбия анъаналарига мувофиқ тарзда хориж технологиялари ва стратегияларини жорий этиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг „Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида“ги 2019 йил 9 октябрдаги ПФ-3887-сон Фармони// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг „Педагогик таълим сифатини ошириш ва педагог кадрлар тайёрловчи олий таълим муассасалари фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида“ ги 2022 йилд 22 июндаги 0562-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.06.2022-йил 07/22/289/0562-сон
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг „Олий таълим муассасаларини нуфузли хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида“ги 2020 йил 27 октябрдаги 1412-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.10.2020 й., 09/20/655/1412-сон
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг „Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари ва илғор технологияларни татбиқ этиш маркази фаолиятини ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида“ги 2020 йил 10 февралдаги 0144-сон Қарори //Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.02.2020 й., 09/20/75/0144

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ПЕДАГОГИК МАСЪУЛИЯТНИ ОШИРИШ ОРҚАЛИ КАСБИЙ ЖОЗИБАДОРЛИК СИФАТЛАРИНИ ТАРКИБ ТОПТИРИШ

**Абдуллаева Н.Ж. п.ф.д., профессор
Андижон давлат университети**

Таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотларнинг самараси унда фаолият юритаётган ўқитувчи кадрларнинг билим ва компетенцияларига боғлиқ. Бу эса бўлажак ўқитувчиларнинг юксак маҳоратли ва касбий билими юқори бўлишини таъминлайди. Чунончи, ёшлар таълим-тарбияси олдида жавобгарликни ҳис этадиган даражада бўлиш долзарб вазифа бўлиб келган. Зеро таълим беришнинг замонавий инновацион технологияларини ўқув жараёнига татбиқ этиш асосида тарихий қадриятлар ва миллий ғурурни ёшлар онгига янада мукаммалроқ сингдириш ўқитувчининг асосий вазифаларидан биридир.

Таъкидлаш жоизки, барча соҳаларда бўлгани каби, ўқитувчиларнинг педагогик маҳорати ҳам йиллар давомида ривожланиб, такомиллашиб боради. Маълумки, педагогнинг касбий маҳорати, амалий тажрибасининг ривожланиши талабалик йилларида шаклланиб боради. Бу маҳорат сирларининг назарий жиҳати илдизлари талабага ўз вақтида ўргатилмас экан, уни олий таълим муассасасидан кейинги иш фаолиятида ўзини намоён қилиши қийин бўлади.

Перезидентимиз Ш.М. Мирзияев томонидан ўқитувчилик касбининг жозибadorлигини ошириш, умумий ўрта таълим муассасалари педагог ходимларининг тизимли равишда ўз устида ишлаши, педагогик касбий маҳоратини ошириб боришига кўмаклашиш ишлари директор жамғармаси маблағлари ҳисобидан молиялаштирилиши ҳақидаги фикрлар илгари сурилган.

Мазкур вазифалар моҳиятидан келиб чиқилса, олий таълим муассасаларида педагог кадрларни тайёрлашда ижобий ўзгаришлар ва натижаларга эришиш учун самарали фаолият олиб бориш ва белгиланган вазифаларга виждонан ёндашишни давр тақозо этмоқда.

Бўлажак ўқитувчи етук ва баркамол бўлиши, замон талабларига мос, фан ва техниканинг энг янги ютуқларини ўзлаштирган, миллий ва маънавий қадриятларимизни кадрлайдиган ва ундан таълим тизимида мақсадли фойдалана оладиган ўқитувчидан эндиликда талабларга мос равишда янгича методика ва янгича ёндашув талаб қилинади. Мана шу юқорида санаб ўтилган барча жиҳатлар умумлашган ҳолда ўқитувчи касби жозибadorлиги ва таъсирчанлигини оширади. Педагог мукаммал билим эгаси бўлса, албатта, таълим жозибador бўлади. Педагогик жараённинг жозибadorлиги ўз навбатида унинг иштирокчилари фаолиятини тизимли, мақсадли ҳамда самарали кечишини таъминлашга хизмат қилади.

Ўқитувчи моҳир бўлиши учун ўз аклий салоҳиятидан юқори савияда фойдаланиши, таълим жараёнининг самарadorлигини оширишда ўзидаги бор билимни намоён қилиши ва ўз устида ишлай олиши лозим. Бу турлича йўللار орқали амалга оширилади. Шу билан бирга, бўлажак ўқитувчи маҳоратини намоён қилиб берувчи, энг асосий жиҳат – муомала маданиятига эгалик педагогнинг касбий жозибadorлигини ошириши ва шахсий сифатларини такомиллашиб боришида катта аҳамият касб этади.

Маълумки, педагогика олий таълим муассасалари бўлажак ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёрлайди. Бугунги кун мутахассисида мавжуд бўлиши талаб этиладиган касбий сифатларнинг муҳим тўпламини талаба педагогик жараёнда эгаллаши лозим. Касбий тайёргарлик мобайнида барча зарур хусусиятлар таълим тизимидаги камчиликларни бартараф этишга хизмат қилади. Улар янги тажриба ҳамда

замонавий билимларга асосланиб, ўзидаги бор имконият ва маҳоратини сафарбар этади. Бунинг натижасида мақсадга эришиш жараёни жонланади ва талабанинг касбий самарадорлик фаолияти ривожланади. Шу тариқа касбий мукаммаллашиб бориб, зиммасидаги мажбуриятни бажаришга бўлган масъулиятини туя билади.

Бўлажак ўқитувчининг юқори даражада масъулиятни ҳис қилиши унинг касбига бўлган эътибори, жавобгарлиги, онгли муносабатини ижобий тарбиялайди. Бу орқали талабалар касбий етуклик сари йўналтириб борилади. Бўлажак ўқитувчи ижодкорлик, қобилиятлилик, илғор тажриба-ларга таяниш, новаторлик, ташқи қиёфа ва кийиниш маданияти каби хусусиятларни эгаллаш учун ҳаракат қилади ва натижада педагогик маҳорати такомиллашиб боради.

Демак, касбий жозибadorлик бўлажак ўқитувчилар учун муҳим хусусиятлардан бири бўлиб, унинг таълим жараёнига ижодий ёндашиши, янги методларни мақсадли қўллай олишида намоён бўлади. Бўлажак ўқитувчи масъулият билан педагогик жараёнга киришса, масъулият билан мутахассислик сирларини эгалласа, касбий жозибadorлиги ортади. Бу ўз навбатида таълимни жозибador бўлишида катта аҳамият касб этади. “Жозибador” сўзини бежиз қўлламадик, диққатни кўпроқ тортиш ва қизиқарли объектни ифода этадиган тушунча сифатида мутахассиснинг жозибador бўлиши ва таълимни жозибador ташкил этиши, бу таълим олувчини ўзига тез қарата олиши, маълумотларни етказиб беришида таъсирчанликни ошириш учун қулай бўлади. Бизнингча, касбий жозибadorлик педагог учун зарур бўлган сифатлардан саналиб, унинг самарадорлигига эришиш педагогик қобилиятлар устида тизимли ва узлуксиз ишлашга боғлиқ.

Юқорида тавсифланган бўлажак мутахассислар тайёрлашда зарур бўлган касбий жозибadorлик сифати уларни келажакда замонавий ўқувчиларни ўқитишларида, янги замон вакили сифатида фаолият олиб боришларида муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. ПФ-5538-сон. 2018 йил 5 сентябрь. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.09.2018 й., 06/18/5538/1840-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида. ПФ-5847-сон. 2019 йил 8 октябрь. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

3. Раченко И.П. Диагностика развития педагогического творчества учителя. – Пятигорск, 1992.

4. Толипов Ў.Қ. Олий таълим тизимида умуммехнат ва касбий кўникма ва малакаларни ривожлантириш технологияси. –Тошкент, 2004. – Б.269

ОСВОЕНИЕ БУДУЩИМИ ПЕДАГОГАМИ ПРЕДМЕТА “РУССКИЙ ЯЗЫК” НА ОСНОВЕ АНИМАЦИОННОГО ПОДХОДА

Нематова Наргизахон Мухтор кизи
Образовательный университет Ренессанс
Ташкент, Узбекистан
Саматова Нилуфар Нумонжон кизи
магистрант университета Алфраганус.

Аннотация. В данной работе речь идёт о необходимости нового подхода в обучении русскому языку, в частности, о внедрении анимационных технологий в образовательный процесс с целью развития навыков устного и письменного общения.

Ключевые слова: интерактивная программа, словарный запас, качество преподавания, ориентирование, внедрение.

Помимо учебников и учебных пособий, использование целенаправленных интерактивных программ при изучении русского языка, способствует развитию необходимых языковых навыков устного и письменного общения, пополнение словарного запаса, выработыванию навыков редактирования и т.д.

В частности, особое внимание следует уделить качеству преподавания русского языка в высшей школе, подготовке и радикальному повышению его качества, широкому внедрению в учебный процесс современных педагогических и информационно-коммуникационных, анимационных технологий, внедрению передовых стандартов высшего образования. Образование на основе международного опыта, в том числе в образовательных программах, ориентировано на формирование практических компетенций на основе теоретического знания, ориентированного на образование, систематическое повышение квалификации научно-педагогических кадров и специалистов, организацию переподготовки.

Следует подчеркнуть, что за последние годы были предприняты важные шаги в развитии различных сфер жизни нашей страны, в том числе науки, образования, культуры и искусства, спорта, внедрены прозрачные и справедливые методы и система.

В Узбекистане создана система непрерывного образования на основе Закона Республики Узбекистан «Об образовании» и Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года для подготовки интеллектуалов, обладающих современными знаниями. и навыками и обладающими передовыми научными и техническими достижениями. В целях устойчивого развития страны необходимо «повысить качество подготовки кадров, адаптировать человеческий капитал к требованиям рынка труда, повысить уровень охвата высшим образованием, подготовить высококвалифицированные, творческие и системно мыслящие кадры, которые могут принимать независимые решения на основе международных стандартов. «Создание необходимых условий для проявления своих интеллектуальных способностей и формирования как морально зрелой личности, создание здоровой конкурентной среды в отрасли, повышение ее привлекательности, обеспечение ее глобальной конкурентоспособности» - стратегические задачи развития высшего образования.

Для решения этих задач желательно дальнейшее повышение качества образования, адаптация образовательного процесса к международным требованиям, организация образовательной деятельности исходя из потребностей рынка, формирование бренда высших учебных заведений, разработка маркетинговых

стратегий повышения конкурентоспособности высшего образования, а также расширить сферу научных исследований в области их эффективного использования. В целях создания здоровой конкурентной среды среди организаций высшего образования, поднятия качества образования на более высокий уровень, обеспечения их доступа к международным рейтингам объявляется национальный рейтинг.

Согласно международному опыту, главным критерием деятельности престижных университетов мира является академическая репутация, эффективность научно-исследовательской деятельности и качество кадров. На наш взгляд, в целях дальнейшего повышения научного потенциала вуза и конкуренции среди поставщиков профессионального образования, в целях привлечения высококвалифицированных специалистов и преподавателей, создаются средства внебюджетного фонда развития, созданного в вузах. Также должны быть выделены критерии эффективности (КПЭ) для профессорско-преподавательского состава и иностранных специалистов образовательных организаций. Это создает возможность выявить наиболее квалифицированных специалистов и преподавателей по предметам и курсам, усовершенствовать учебные программы в высших учебных заведениях, а также возможность проводить учебные занятия по русскому языку и курсы на высоком уровне.

В указах главы нашего государства есть поручения, направленные на совершенствование системы непрерывного образования, придание ей нового содержания, модернизацию ее нормативно-правовой базы. В результате созданы широкие возможности для совершенствования психолого-педагогической системы обучения и воспитания молодежи республики, обладающей высокими духовно-нравственными качествами, широким мировоззрением, толерантностью, проявляющей альтруистические и эмпатические качества в соответствии с национальным духом.

Список использованной литературы:

1. Абдуллаева Ш.А. Узлуксиз таълим тахсил олувчиларида компетенцияларини диагностика килиш: хориж тажрибалари билан киёсий тахлил // Узлуксиз таълим №8. – Тошкент, 2019. 3–9
2. Абдуллаева Ш.А., Зайнитдинова М.А. Совершенствование качества образования в системе переподготовки и повышения квалификации 130 педагогических кадров // Научный результат. Педагогика и психология образования, т. 4, №3, с. 3–11.
3. А. Г. Мокроносов, И. Н. Маврина Конкуренция и конкурентоспособность Учебное пособие, Издательство Уральского университета, Екатеринбург. 2014 – 198 с.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ИМПРОВИЗАЦИОН МУХИТДА ТАЪЛИМНИ АМАЛГА ОШИРИШГА ТАЙЁРЛАШ

Мирахмедова Дилафруз
АДУ, Умумий педагогика кафедраси

Дунёда таълим соҳасидаги ривожланиш бу жараён қатнашчиларини инновацион фаолият сари ундамоқда. Чунки янги давр янгича фикрлайдиган, замонавий ҳаёт билан ҳамнафас ўз фаолиятини оқилона бошқара оладиган мукамал ўқитувчиларга муҳтож. Бугунги пайдо бўлаётган муаммолар тезкор ва мукамал педагогик ечимини кутаяпти. Бу вазифани амалга ошириш учун ҳар тамонлама ривожланган, ижодкор, маҳоратли, педагогик импровизация механизмларидан мақсадли фойдалана оладиган, касбий етук кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор қаратиш зарурияти мавжуд эканини кўрсатмоқда. Имповизацион муҳитда ишлаш мутахассислар учун мақсадни тўғри белгилаш, муаммоларни самарали ечиш, зиддиятли ва стресс ҳолатларни олдини олиш ва педагогик фаолиятни ижобий ташкил этиш имконини беради.

Жаҳонда таълим жараёнидаги тенденциялар бўлажак ўқитувчиларни касбга тайёрлашга янгича ёндашувларни талаб қилмоқда. Олий таълимнинг умуммеъёрий талабларига жавоб берувчи замонавий ўқитувчи аввало, ижодкор бўлиши, юқори маданиятли мутахассис, табиий қобилиятлар эгаси ва ҳар доим ўз устида ишлаш ва ўзини ривожлантиришга тайёр бўлиши керак.

Бўлажак ўқитувчи ижодкорлик замирида ўзида импровизацион элементларни намоён қила олиши зарур. Бу фаолиятнинг ўсиб бориши талабалар олдига янги-янги вазифаларни қўйиш билан бир қаторда доимо ўзгаришда бўлган педагогик жараёнда уларнинг ечими борасида тезкор тарзда сифатли таҳлил ва баҳолаш ҳамда мақбул ечим топишни талаб қилади. Ушбу жараён билан боғлиқ ҳолда импровизация муҳим ижодий ва самарали натижа учун хизмат қилади.

Табиатан инсон фаолиятида стереотипик ва импровизацион фаолият ёнма-ён ривожланади. Агар биринчиси мавжуд шароитда барқарор бўлса, шахсни тажрибасини ифодаловчи ўзига хос омил бўлиб хизмат қилса, импровизация ўзгарувчан шароитларда инсонларнинг ўз хатти-ҳаракатларини қайта куриш имкониятини яратади. Ҳар икки даража реал жараёнда турли кўринишда намоён бўлади ва ўзаро қарама-қаршиликларга кириша олиши боис фаолият субъектини ривожланишини таъминлайди.

Замонавий шароитда педагогларнинг айнан ижодкорлик фаолияти борасидаги муаммоларни ўрганишга эътибор қаратилмоқда ва бу мавзуда кўплаб изланишлар олиб борилмоқда. Педагог маҳорати ва ижодкорлиги борасида Ю.П.Азаров, Б.А.Буяльский, Б.А.Верб, Н.П.Вербова, Э.А.Гришин, Ю.П.Попов, Н.А.Портнов, И.Е.Шварц ва бошқалар изланишлар олиб борганлар. Таълим жараёнида педагогик маҳоратни шакллантириш ва ривожлантириш борасида В.А.Сластенин, Н.А.Томин, Н.М.Яковлева, А.М.Акимов, А.Н.Андреева, С.Н.Бондаревская, Э.А.Гришин, Ф.Н.Гоноболин, Л.М.Лузина, Н.Д.Никандровлар ўрганганлар. Тарбияга оид муаммоларининг ижодий ечими ва технологиялари борасида Ю.С.Василенко, С.А.Калабакин, В.И.Кононенко, В.М.Коротов, Н.Е.Щурковалар тадқиқот ўтказганлар.

Педагогик ижодкорликнинг ўзига хос хусусиятлари ва механизмини чуқур ўрганмай туриб, таълим соҳасида уни самарали ривожлантириб бўлмайди. Бироқ, унинг таркибий қисмларидан бири бўлган импровизация педагогик жараёнга қизиқиш ва ижобий муносабатни шакллантиришга хизмат қилади. Тадқиқ этилаётган муаммо юзасидан кенгрок изланишлар олиб бориш, мамлакатимизда бўлажак ўқитувчиларни касбга тайёрлаш жараёнида мавжуд компетенцияларни ривожлантириш замирида

педагогик импровизацияни шакллантириш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратиш таълимни самарали амалга ошириш учун замин яратади.

Олимлар педагогик импровизацияни турлича таърифлайдилар. Жумладан: В.А. Кан-Каликни фикрича педагогик импровизация бутун педагогик жараёнга ижодий таъсир кўрсатадиган мулоқот санъатидир, деб таъкидлайди. В.Ю. Берикханова эса ўқув жараёнининг таркибий қисмларини амалга ошириш ва сўзлашиш воситаси сифатида талқин этади.

Импровизация замонавий ўқитувчининг ижодий компоненти сифатида турли хил педагогик муаммоларни самарали ечим топиши учун қўлланиладиган кўплаб техникаларга эга бўлиб, вазиятни тўғри баҳолаш, машғулотларда ва дарсдан ташқари ҳолатларга маслашувчанликни таъминлайди.

Педагогик импровизация турли шаклларда намоён бўлади:

- ўқитувчининг монологи, диологи ёки ҳазил-мутоибаси, латифа характерида бўлиши мумкин;

- жисмоний ҳаракатлар орқали яъни имо-ишора, гавда ҳаракатларини бошқариш;

- оғзаки ва жисмоний ҳаракатлар турли ҳазиллар, ўйинлар, мини спектакллар ва бошқалар.

Хулоса қилиб айтганда, бўлажак ўқитувчининг импровизацион муҳитда ишлаш кўникмасига эга бўлиши орқали таълим жараёнида ўқув мақсадларини самарали ҳал этиш билан бир қаторда таълим олувчи шахсига ижобий ва ижодий таъсир кўрсатувчи асосий омил сифатида хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. М.: Педагогика, 1990. - 144 с.

2. Берикханова Л.Ю. Педагогическая импровизация в Деятельности учителя: Дис. . канд. пед. наук. Тюмень, 1990. – 261с.

3. Файзуллаева Д.М., Ганиева М.А., Неъматов И. Назарий ва амалий ўқув машғулотларда ўқитиш технологиялари тўплами / Мет. қўлл. Ўрта махсус, касб-хунар таълимида инновацион таълим технологиялари сериясидан – Т.: ТДИУ, 2013. – 137 б.

BOSHLANG‘ISH SINF O‘QITUVCHILARIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVGA ASOSLANGAN O‘QITISH TEXNOLOGIYASI

Sh.A.Turdiyeva – ADPI,
“Pedagogika va psixologiya” kafedrası katta o‘qituvchisi
N.N.Samatova-
Altragamus universiteti 1-kurs magistranti

Annotasiya: Ushbu maqola ta’limning natijasi qanday bo‘lishi kerak, savodli ta’lim g‘oyasi haqidagi savolga javob berish uchun ilgari surilgan. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv esa ta’lim sifatini ta’minlash va uni an’anaviy usullar yordamida hal etmaslik, ya’ni olingan ma’lumotlar hajmini oshirish o‘rtasidagi ziddiyatdan kelib chiqqan muammoli vaziyatdan qanday chiqishni o‘rgatadi. Bundan tashqari, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda til ta’limining roli va kundalik, ta’lim, ishlab chiqarish va madaniy hayotda dolzarb bo‘lgan kommunikativ masalalarni chet tili yordamida hal qilish va kommunikativ maqsadlarga erishish qobiliyati. til va nutq vositalari hisobga olindi.

Kalit so‘zlar: professional muloqot, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, kommunikativ kompetentsiya, nutqni rivojlantirish, til ta’limi.

Mamlakatimizda zamonaviy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlar shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni joriy etish, ya’ni bilimli, har tomonlama barkamol, raqobatbardosh va komil shaxsni tayyorlashga qaratilgan. Buning uchun o‘quvchilarda kasbiy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularni turli sohalarida olgan bilimlarini kundalik hayotda qo‘llashga o‘rgatish zarur. Hozirgi globallashuv davrida ta’limning asosiy vazifalaridan biri nafaqat o‘quvchilarga bilim berish va olingan bilimlar asosida ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, balki ularni amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikmasini shakllantirishdan iboratdir. Bu esa barcha fanlarni o‘qitishga malakali yondashuvni joriy etish muammosini keltirib chiqardi.

Ma’lumki, ta’limning ma’lum bosqichlarida har bir fan asoslarini o‘qitish tamoyillarini belgilovchi asosiy me’yoriy hujjat Davlat ta’lim standarti bo‘lib, unda muayyan fanni o‘qitishning maqsad va vazifalari, o‘quvchilar uchun zarur bo‘lgan bilimlar mazmuni ham ko‘rsatilgan. Lotincha competre (“qodir bo‘lmoq, munosib bo‘lmoq”) so‘zidan olingan “kompetentlik” so‘zi shaxsning ma’lum bir sohadan xabardorlik darajasini, shu sohada bilimni bildiradi. “Oliy ta’lim lug‘ati”da “kompetentlik” so‘zi “muayyan mansabdor shaxs bilim va tajribaga ega bo‘lgan masalalar doirasi” deb ta’riflangan. Shu bilan birga, “kompetentsiyaga ega bo‘lish” tushunchasi “KOMPETENSIYA, vakolat - ma’lum bir ijtimoiy-professional mavqega ega bo‘lgan shaxslarning bilimlari, qobiliyatlari va tajribasi ular bajaradigan vazifalarning murakkablik darajasiga va ular oldida turgan muammolarga mos keladi” deb ta’riflanadi. “Kompetensiya” bilim, tajriba va qobiliyat tushunchalarini o‘z ichiga oladi.

“Kompetensiya” tushunchasi birinchi marta 20-asrning 50-60-yillarida amerikalik olim N. Xomskiyning asarlarida tilga olingan va shaxsning faoliyatni amalga oshirish qobiliyati sifatida talqin qilingan. N.Xomskiy o‘zining “Sintaktik tuzilmalar”, “Sintaksis nazariyasining aspektlari” asarlarida “kompetentlik” (kompetentlik) va “ishlash” (bajarish) tushunchalarini va bu atamalarining mazmunidagi farqlarni farqlar orqali bilish, “so‘zlovchi-tinglovchi” va muloqot va faoliyatda tildan foydalanish.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o‘qitish - bu o‘quvchilarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatida egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliy qo‘llash uchun kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan o‘qitish. Shu nuqtai nazardan qaraganda, B.Xo‘jayevning ilmiy-tadqiqot ishlarida ta’limning uchta an’anaviy elementi,

bilim, ko‘nikma va malaka va yana uchta element: amaliy tajriba, malaka, malaka oshirish ma’lum asosga ega. Shuni ta’kidlash kerakki, kompetentsiyalar faqat ulardan foydalanilganda namoyon bo‘ladi. Aks holda, ular yashirin qobiliyatlar, keraksiz qobiliyatlar sifatida talqin qilinadi. Demak, kompetentsiya ma’lum bir vaziyatda ma’lum qobiliyatning namoyon bo‘lishini anglatadi. Kasbiy kompetentsiya faqat ushbu faoliyatni bevosita amalga oshiradigan mutaxassis tomonidan namoyon bo‘ladi, lekin uning dastlabki shartlari, asoslari, asoslari va xususiyatlari kasbiy ta’lim jarayonida shakllanadi va rivojlanadi.

Mutaxassisning malakasini belgilovchi ushbu elementlar kasbiy muloqot orqali ish jarayonida aniqlanadi va baholanadi. Shu sababli, bizning fikrimizcha, kasbiy kompetentsiya va professional muloqot bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va asosiy kompetensiyalar qatoriga kiradi. Xususan, til ta’limida shakllangan nutq kompetensiyasi kasbiy kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishda nihoyatda muhim o‘rin tutadi.

Bugungi kunda bu jihatlar o‘quvchilarni ertangi kunga, ya’ni jahon bozorida raqobatbardosh bo‘lishga, har qanday kutilmagan vaziyatga doimo tayyor turishga, kechagi bilim va tajribaning bugungi va ertangi kun faoliyatida samarali bo‘lmashligini ta’minlash zarurligini belgilab beradi. U yerda o‘qituvchi va shogirdning kelajakdagi hayotida erishgan yutuqlari imkon qadar ko‘proq bo‘lganligi va u imkon qadar kamroq muvaffaqiyatsizlikni ta’minlashi kerakligiga asoslanadi. Agar o‘qituvchi o‘zini bilimning yagona va asosiy manbai deb bilsa, o‘zining hayotiy va tarbiyaviy tajribasini eng to‘g‘ri tajriba deb talqin qilsa, o‘quvchilarning hayotiy va kasbiy muammolarini hal etishning “to‘g‘ri” va “noto‘g‘ri” usullarini qat’iy belgilab qo‘ysa, “shart”. “Ta’lim “ko‘nikishingiz kerak” kabi isbotlash qiyin bo‘lgan hukmlarga berilsa, samarali bo‘lmaydi. Aksincha, bugungi kun yoshlari mustaqil fikrlashga, ma’lumot izlashga, olingan bilimlarni notanish vaziyatlarda ham qo‘llay bilishga, qiyin vaziyatlardan chiqib ketishga, muammolarni mustaqil hal qilishga o‘rgatilsa, kelajakda ular muvaffaqiyat qozonadi.

Uslubiy adabiyotlarga ko‘ra, kommunikativ kompetentsiya - chet tilidan foydalangan holda kundalik, ta’lim, ishlab chiqarish va madaniy hayotda dolzarb bo‘lgan muloqot masalalarini hal qilish qobiliyati; til va nutq vositalaridan foydalangan holda kommunikativ maqsadlarga erishishdir.

Bu fikrga qo‘shilar ekanmiz, kommunikativ kompetentsiya - bu o‘z ona tilida, istiqomat qilayotgan davlatning rasmiy tili va chet tillarida so‘zlasha olish, o‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda aniq va ravshan bayon eta olish, mantiqiy va mantiqiy fikr yurita olish ekanligini ta’kidlaymiz. savollarni to‘g‘ri qo‘yish, jamiyatdagi odamlar bilan muloqot qila olish, savollarga mantiqiy javob berish, muloqot sharoitiga moslasha olish, muloqotda o‘zini tutish madaniyatini kuzatish, suhbatdosh fikrini hurmat qilgan holda o‘z nuqtai nazarini himoya qila olish, suhbatdoshni ishontirish, ziddiyatli vaziyatlarda o‘zini tuta olish, muammolarni hal qilishda adekvat qarorlar qabul qilish va kelishmovchiliklarni bajarish kabi ko‘plab jihatlarni qamrab oladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, bu ko‘nikmalarni shakllantiruvchi metodik vositalar umumta’lim tizimida kam qo‘llaniladi. SHuning uchun bu turdagi malaka va ko‘nikmalarni shakllantirishda asosiy mas’uliyat oliy ma’lumotga yuklanadi, chunki bu kompetensiyalar kasbiy tayyorgarlik jarayonida shakllanmasa, mutaxassis o‘z ishining birinchi kunlaridanoq muammolarga duch keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oliy ta’lim (lug‘at-ma’lumotnoma). - T.: Maliya, 2003. - 456 b.
2. Xomskiy, N. Sintaktik konstruktsiyalar. Mouton, 1957, 117 bet.
3. Xodjaev B.X. Zamonaviy didaktik yordamdan foydalangan holda o‘rta maktab o‘quvchilarining tarixiy tafakkurini rivojlantirish: Ped. fan. Doktor...dis. Izoh. – T., 2016. – 82 b.

4. Daniels, M. Kasbiy kompetentsiyalarni rivojlantirish va baholash, Uppsala universiteti, Shvetsiya, 108 pp.

MUSIQA MADANIYATI O‘QITUVCHISINING PEDAGOGIK MAHORATI

Mirzaolimova Gulshanoy
Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola orqali musiqa madaniyati o‘qituvchisining musiqiy pedagogik mahorati, o‘quvchilarni musiqa san’ati va nazariyasi bilan tanishtirish, ijro etish va tarbiyalash, ijodiy faoliyatni rivojlantirish va musiqiy ko‘nikmalarni oshirishga yo‘naltirilgan pedagogik bilim va malakalarga asoslanadi. Bu mahorat o‘qituvchi uchun o‘quvchilarini birebir o‘rgatish, guruh ijro etishni tashkil etish, va musiqa o‘qitish jarayonini ilmiy va malakali ravishda o‘rganishga yordam bermasiga ega bo‘ladi. Mahorat, musiqiy texnikalar, kompozitsiya, solfedjo va boshqa pedagogik usullar bo‘yicha yetuk bilim va tajribaga ega bo‘lishni talab qilinishi haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: zamonaviy o‘qituvchi, pedagogik ta’lim, pedagogik mahorat, ijtimoiy faollik,

Zamonaviy o‘qituvchi - kelajak bunyodkori, yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ‘ibotchisidir. “Ta’lim to‘g‘risida»gi “O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari asosida milliy tajribaning tahlili va ta’lim tizimida jahon miqyosidagi yutuqlarga tayanib yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo‘ljalni to‘g‘ri ola bilish, istiqbol vazifalarini ilgari surish va xal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo‘naltirishda pedagog mahorati alohida o‘rin tutadi. O‘qituvchining pedagogik mahorati - o‘quv jarayonining barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo‘naltirish, talaba- o‘quvchilarda dunyoqarash qobiliyatini shakllantirish, jamiyat uchun zarur bo‘lgan faoliyatga moyillik uyg‘otish asosiy vazifalardan hisoblaniladi. Pedagogik maqsadning o‘ziga xosligini quyidagilarda bilish mumkin: Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya’ni pedagogik faoliyatning natijasi jamiyat manfaatlari bilan bog‘liqdir. Uning mehnati yoshlar shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yo‘naltirilgan. Pedagogik faoliyat avlodning ijtimoiy uzviyligi (ketma-ketligi)ni ta’minlaydi. Bir avlod tajribasini, ikkinchi avlodga o‘tkazadi, ijtimoiy tajriba orttirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni ro‘yobga chiqaradi. Pedagog faoliyati doimo shaxs faoliyatini boshqarish bilan bog‘liq. Bunda pedagogik maqsad o‘quvchi maqsadiga aylanishi muhimdir.

Pedagog o‘z faoliyati maqsadini va unga erishish yo‘llarini aniq tasavvur qilishi hamda bu maqsadga erishish o‘quvchilar uchun ham ahamiyatli ekanligini ularga anglata olishi zarur. Gyote ta’kidlaganidek: «Ishonch bilan gapir, ana shunda so‘z ham, tinglovchilarni mahliyo qilish ham o‘z-o‘zidan kelaveradi». Pedagogik ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchi faoliyatini boshqarish shuning uchun ham murakkabki, pedagog maqsadi doimo o‘quvchi kelajagi tomon yo‘naltirilgan bo‘ladi. Buni anglagan holda mohir pedagoglar o‘z faoliyatining 11 mantiqini o‘quvchilar ehtiyojlariga muvofiq holda loyihalaydilar. Hamkorlik pedagogikasining tub mohiyati ham ana shundan iborat.

Pedagogik faoliyatning o‘ziga xosligi quyidagilarda namoyon bo‘ladi: Inson o‘zining alohida xususiyatlariga ega bo‘lgan, ro‘y berayotgan voqealarni idrok qila oladigan va ularga o‘zicha baho beradigan takrorlanmaydigan faol mavjudotdir. Psixologiyada ta’kidlanganidek, har bir shaxs takrorlanmasdir. U pedagogik jarayonning o‘z maqsadi, ishtiyoqi va shaxsiy xulqqa ega bo‘lgan ishtirokchisi hamdir. Pedagog doimo o‘z-o‘zgarib boradigan inson bilan ishlaydi. Ularga yondashishda bir xil qolip, shakllanib qolgan hatti-harakatlardan foydalanish mumkin emas. Bu esa pedagogdan doimo ijodiy izlanib turishni talab qiladi.

Har bir mohir pedagog o‘zining individual pedagogik tizimiga ega bo‘lishi lozim. Bunda albatta mamlakatimizdagi ilm-fan, ta’lim, milliy-madaniy qadriyatlar, hamda musiqiy meros, musiqiy ijrochilik, xonandalikdagi qator yutuqlarimiz bilan o‘quvchi-yoshlarni tanishtirib borish katta ahamiyat kasb etadi.

Musiqqa madaniyati o‘qituvchisi o‘quvchi-yoshlar psixologiyasini o‘rganishi va har biriga nisbatan individual yondoshishi, dars va mashg‘ulot jarayonida ularning talab va istaklari qondirilishi uchun harakat qilishi, yaxshi ijodiy natijaga erishishga, har bir o‘quvchi-yoshlarni safarbar eta olishi, bir so‘z bilan aytganda, yoshlarning ma’naviy ehtiyojini qondirish uchun sharoit yaratishi lozim.

Ushbu vazifalarni amalga oshirishda undan yuqori badiiy did, yangilikni tez his qilish, hayot bilan hamnafas bo‘lish, mohir tashkilotchilik qobiliyati talab qilinadi. Bosh vazifa - badiiy ijodiyot yoki 12 san'atning biror tor yo‘nalishi bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash emas, balki, har tomonlama komil insonni tarbiyalash uchun uni axloqiy pok, go‘zallik va ezgulikni yaxshi his eta oladigan, o‘z axloqi bilan boshqalarga o‘rnak bo‘la oladigan ma’naviy etuk insonlarni tarbiyalash ishiga ko‘maklashishdir.

O‘quvchi-yoshlar talimida muvaffaqiyatlarni qo‘lga kiritishi, bilmaslikdan bilishga, qo‘lidan kelmaslikdan uddalay olishga, yani o‘z kuch-g‘ayratlarining ma’nosi va samarasini anglashga tomon siljish, yutuqlar quvonchini his etishni taminlovchi sharoitlarni yaratish, mehnatsevarlik, o‘qishga havas va o‘qish iqtidorini tarbiyalash asosiy vazifalardan biridir. Musiqqa tufayli insonda oliyjanoblik, ulug‘vorlik, go‘zallik tashqi dunyodagina emas, balki uning o‘zida ham mavjud ekanligi to‘g‘risidagi tasavvur yuzaga keladi. O‘zbek xalqining bebaho, mumtoz, nodir musiqqa asarlarini xalq cholg‘ularida badiiy, yetuk ijro etishni rivojlantirish, hozirgi davrimizda yoshlarni musiqqa bo‘lgan qiziqishini orttiradi.

Xulosa qilib aytganda, musiqqa madaniyati o‘qituvchisining pedagogik mahoratlaridan eng avval, ta’lim - tarbiya sohasida orttirilgan tajribalarni o‘rganishi turadi. Bu albatta, ko‘pgina muammolarni hal etishda yaqindan yordam beradi. Ilg‘or o‘qituvchilar tajribasi bilan bir qatorda oddiy o‘qituvchilarning faoliyatlari ham o‘rganib boriladi. Chunki tajribalarni o‘rganish jarayondagi muammo: yutuq va kamchiliklar aniqlanadi. Shu bilan bir qatorda, musiqqa madaniyati o‘qituvchisini darsdan tashqari musiqiy to‘garak tashkil etishi, bolalarni unga qamrab olishi, bolalarga har bir san'at insonga ruhiy ta'sir ko'rsatishi, musiqqa aynisa emotsional ta'sir etishda katta kuchga ega ekanligini singdira olishida yordam beradi. Jumladan: Qadimgi Gretsiyada musiqqa yordamida donolikni, mardlikni tarbiyalashi mumkin deb hisoblangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev / Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz / Toshkent, «O‘zbekiston» 2017.
2. Sh.M.Mirziyoyev / Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik / Toshkent, «Tasvir» nashriyot uyi – 2021
3. Yo‘ldoshev Sh, Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. - Toshkent, Fan, 2001 - yil.
4. Ishmuhammedov.R, Abduqodirov.A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, - Fan, 2008 - yil.
5. Tolipova Sh. Pedagogik texnologiyalar - do‘stona muhit yaratish omili. - Toshkent, YUNIREF, RTM, XTB, 2005 - yil. 4. Davletshin M. G. Zamonaviy maktab o‘qituvchisining psixologiyasi. - Toshkent, - O‘zbekiston, 1999 - yil.
6. Sharipova G. Musiqqa o‘qitish metodikasi. TDPU, 2004 - yil.
7. Musiqqa o‘qitish metodikasi va maktab repertuari. Fanning o‘quv - uslubiy majmuasi. - SamDU, 2011 - yil

TALABALARNING KREATIV TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Xodjayeva Saida
Andijon media ta’lim texnikumi o’qituvchisi

Annotatsiya: maqolada talabalarning kreativ tafakkurini rivojlantirishning ilmiy-nazariy jihatdan o’rganilgan bo’lib, o’quv jarayonini tashkil etishda kreativ tafakkurni ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so’zlar: pedagogik amaliyoti, talabalar, pedagogik tafakkur, pedagogik jarayon, amaliy ko’nikmalar, kasb, bilim.

Bugungi kunda kasbiy ta’limning asosi o’quv va kreativ vazifalarni hal qilishga qodir mutaxassisning amaliy tayyorgarligi bo’lishi muhim ahamiyatga ega. Kasbiy bilim, ko’nikma va malakalarni ijodiy egallashga qaratilgan talabalarning o’quv va ishlab chiqarish amaliyotini tashkil yetish muammosi dolzarb bo’lib qolmoqda.

S.D.Maksimenkoning ta’kidlashicha, jamiyatning intellektual va ma’naviy salohiyatini rivojlantirishni faol ijod mexanizmisiz tasavvur qilish qiyin. Akademik insonning yangi texnologiyalarni yaratishining psixologik xususiyatlarini o’rganish jarayonida, shubhasiz, ulkan ilmiy yutuqlar, insonni yoshligidan ulg’aygunga qadar kreativ tafakkurni rivojlantiradigan ta’lim tizimining mahsuli ekanligiga e’tibor qaratmoqda. [1;544].

N.I.Povyakelning ta’kidlashicha, ijodkorlik amaliy psixologlar uchun professional muloqotda, professional psixologik vazifalarni hal qilish jarayonida zarur hisoblanadi. Kasbiy faoliyatida doimiy ravishda boshqa odamlar, uning haqiqiy yoki potentsial mijozlari va ularning atrof-muhitlari bilan muloqotda bo’lgan psixolog, agar u turli xil ijodkorlik fazilatlariga ega bo’lmasa, samarali va muvaffaqiyatli bo’la olmaydi. Bunday professional muhim fazilatlarga moslashuvchanlik, tezlik, aniqlik, o’ziga xoslik, boy tasavvur, tuzilish va tashkilotchilik kiradi [2;191].

L.G.Podolyak va V.I.Yurchenkoning aytishicha, kasbiy tayyorgarlik jarayonida talaba o’zi uchun eng muhim evristik texnikani ishlab chiqishni o’rganishi kerak. Kreativlik parametrlari orasida tadqiqotchilar o’ziga xoslik, semantik moslashuvchanlik, xayoliy moslashuvchanlik va tartibga solinmagan sharoitlarda yangi g’oyalarni yaratish qobiliyatini ajratib ko’rsatishadi [3;174].

E.V.Luzikning ta’kidlashicha, kasbiy va kreativ tayyorgarlikning asosi talabaning “eski” va “yangi” o’rtasidagi dialektik qarama-qarshilikni hal qilishga qaratilgan o’quv va kognitiv faoliyati bo’lishi kerak. Binobarin, kreativ jarayonning ildizi o’quv fanlarining tuzilishi va mazmuniga, talabalarning ijodiy o’quv va kognitiv faoliyatini tashkil yetishga ma’lum talablarni qo’yishi kerak [4;56].

S.A.Sysoyeva o’quv jarayonini tashkil etishga qo’yiladigan asosiy talablar quyidagicha deydi:

- talabaning bilim, ko’nikma va malakalarini oshirish uchun o’quv vaqtidan samarali foydalanish;
- talabalarning kreativ tafakkurini rivojlantirish va ilmiy-tadqiqot ko’nikmalarini egallash;
- talaba yangi g’oyalar va natijalarni, umumlashmalarni oladi (obyektiv va subyektiv ravishda);
- kognitiv sohadagi individual yutuqlarni aniqlash; shaxsiy kasbiy tajribani yaratish va uni amalda aprotatsiya qilish [5;269].

Shunday qilib, talabalarining kreativ tafakkurini rivojlantirish uchun amaliyotni tashkil etish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- talabalar ijodining namoyon bo‘lishi uchun sharoit yaratish (masalalarni birgalikda izlash va jamoaviy muhokama qilish, rag‘batlantirish va tashabbuslar, ta’lim faoliyatida mustaqillik, muammoli vaziyatlarni yaratish, original takliflarni rag‘batlantirish, xatolarni baholash va tuzatishda xayrixohlik);

- ilmiy-tadqiqot ishlari amaliyoti dasturlari bilan tanishish, tavsiyalar berish;

- samarali shaxsiy bilimlarni chuqurlashtirish va yangilash uchun talabaning ichki yehtiyojini tarbiyalash;

- qaror qabul qilish, vazifalarni belgilash, belgilangan maqsadni amalga oshirish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni hal qilish usullari va usullarini aniqlash qobiliyatini shakllantirish;

- amaliyot jarayonini samarali boshqarishni ta'minlash;

- psixologiya talabalarining amaliy mashg‘ulotlari jarayoniga tashkiliy, uslubiy va ilmiy yangiliklarni tizimli joriy etish.

Shunday qilib, ushbu turdagi fikrlashning rivojlanish dinamikasi talabalarning ijodiy fikrlash mezonlarining har birini rivojlantirish ketma-ketligini ta'minlaydigan talabalar amaliyotini maxsus tashkil yetish bilan bog‘liq. Amaliyotning har bir bosqichida vazifalarni bajarish jarayonida kelajakdagi psixologlarning ma'lum xususiyatlarini bosqichma-bosqich shakllantirish ularga har bir talabaning aqliy faoliyati kreativ tafakkurini ochib berishga imkon berdi.[6; 447]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy psixologiya / akademik S. D. Maksimenkoning umumiy tahriri ostida. Darslik. - Vinnitsa: Yangi Kitob. - 2004. - 704.

2. Povyakel N. I. amaliy psixologning tafakkurini o‘zini o‘zi tartibga solish Professionogenezi: monografiya / N. I. Povyakel. - K.: M. P. Dragomanov Milliy tadqiqot universiteti, 2003 - 259.

3.Podolyak L. G., Yurchenko V. I. Oliy ta'lim psixologiyasi: darslik.K.: Karavella, 2008. - 352.

4.Luzik Ye. V. Ukrainada oliy texnik ta'lim to'g'risida mulohazalar: ilmiy yubiley nashri. - K.: "Astraprint Nashriyoti". - 2011. – 231.

5. Sysoyeva S. A. uzluksiz kasbiy ta'lim sharoitida ta'lim faoliyatini texnologizatsiya qilish. // Uzluksiz kasbiy ta'lim / I. A. Zyazyun tomonidan tahrirlangan. - K.: Ukraina APN, kasb-hunar ta'limi Pedagogika va psixologiya instituti, 2000. - 273.

6. Abduraxmonova S. Sh. (2021). The importance of preschool literature for children of preschool education. European Scholar Journal, 2(4), 447-449. Retrieved from <https://scholarzest.com/index.php/esj/article/view/655>

BO‘LAJAK TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINI KASBIY-METODIK RIVOJLANTIRISH ORQALI FANNI O‘QITISHGA TAYYORLASH.

Yoqubaliyeva Dilafro‘z Payzidin qizi
Andijon davlat pedagogika institute
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy-metodik rivojlantirish orqali tarbiya fanini o‘qitishga tayyorlash va o‘qituvchilarning darslarda zamonaviy pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, ta’limiy o‘yinlar va 4K modelidan foydalanish o‘quvchilarni erkin va mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish, mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o‘rganganlarini hayot bilan bog‘lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: kasbiy, metodik, texnikaviy, kritik, kommunikatsiya, kollaboratsiya, axborotli, insonparvarlik, vatanparvarlik, mas’uliyat, kreativlik, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, ma’rifatparvarlik, interfaol.

Kirish. Bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda mamlakatimizda tarbiya fanining mazmun va mohiyatini barkamol avlodni tarbiyalash va ta’lim berishga qaratilganligini ko‘rishimiz mumkin. Yurtimizda sog‘lom, yetuk va barkamol avlodni tarbiyalash, yosh avlodni XXI asr texnika asri talablariga to‘liq javob beradigan har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida voyaga yetkazish bo‘yicha zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratilgan. Tarbiya jarayonida o‘quvchilarning axloqiy sifatlarini tarkib toptirish muhim masalalardan biridir. Axloq normalarini o‘quvchilar ongiga singdirish zarur.

Tarbiya - yosh avlodni har tomonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo‘naltirilgan faoliyat hisoblanadi. Shaxsni aqliy, jismoniy, axloqiy, ma’naviy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, insonning jamiyatda tutgan o‘rni va turmush tarzini yaxshilashini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan xususiyatlarini tarkib toptirish jarayonidir. Tarbiya inson shaxsini shakllantirish, uning ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma’rifiy hayotida faol ishtirokini ta’minlashga qaratilgan barcha ta’sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar majmuini anglatadi.

Tarbiya nafaqat oilada, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan jarayonlar bo‘libgina qolmay, balki uning yetakchi g‘oyalari gazeta va jurnallar, ommaviy axborot vositalari orqali singdirilgan mafkurani ham o‘z ichiga oladi. Chunonchi, tarbiya ta’limga nisbatan kengroq bo‘lgan tushunchadir. Bunday tarbiyaning oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari tomonidan amalga oshirilishini nazarda tutadi. Shunday ekan, tarbiya ta’lim olish bilan uzviy chambarchas bog‘liq holda amalga oshirilib kelinadi. Ta’lim-tarbiya orqali shaxsda ezgu ma’naviy-axloqiy sifatlar tarkib topib boradi.

Buning uchun ta’lim jarayonida “4K” modelini qo‘llash kerak.

Yangi o‘quv yilidan boshlab boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yangi avlod darsliklari asosida ta’lim oladi. Darsliklarning asosiy xususiyatlaridan biri – ularning 4K tamoyili asosida ishlab chiqilganidadir. Ya’ni bu tamoyilda quruq ma’lumotlarni yodlatish yoki shunchaki o‘qish, yozishni o‘rgatish bilan cheklanilmaydi. O‘quvchilar nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo‘lgan hayotiy ko‘nikmalarni ham o‘rganadi. Yangi innovatsion yondashuvni O‘zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o‘rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta’limi ilg‘or mamlakatlar o‘quvchilarda 4K tamoyilini o‘z ichiga olgan XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratadi.

4 “K” modeli

1. Kritik (tanqidiy) fikrlash (Critical Thinking);
2. Kreativlik (ijodiy yondashuv) (Creativity);

3. Kommunikatsiya (Communication);
4. Kollaboratsiya: (Collaboration:).

4K ko‘nikmalar

Tanqidiy fikrlash, tahlil – topshiriqni alohida kichik vazifalarga bo‘lish, masalalarni yechishning yakuniy algoritmlarini yaratish qobiliyati; baholash – kirish va chiqish ma’lumotlarining sifati va muvofiqligini baholash qobiliyati; tushuntirish-o‘z nuqtayi nazarini dalillash, mantiqiy-bog‘liq izchil matnlar qurish; maqsadlarni belgilash-erishish mumkin bo‘lgan maqsadlarni to‘g‘ri shakllantirish, zarur ma’lumotlarni va uning yetarliligini aniqlash, shu asosida mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyati; o‘zini boshqara bilish-o‘z-o‘zini tekshirish, xulosalarni tuzatish va mulohaza yuritish (refleksiya); modellashtirish-amaliy vaziyatni sifatli tahlil qilish va vazifalarni hal qilish uchun vaziyatni mavhum modeli bilan almashtirish qobiliyati; o‘rganilayotgan predmetga turli nuqtaliy nazardan qarash amaliyoti; kuzatish va o‘lchovlarni rejalashtirish va amalga oshirish amaliyoti.

Kreativlik (Ijodkorlik) ko‘nikmasi, qiziquvchanlik-tevarak-atrofdagi olamga qiziqish va u haqida ko‘proq bilishga intilish, dunyo obyektlari o‘rtasidagi sabab-natija munosabatlarini aniqlash, axborotni mustaqil izlash va o‘z savollariga javob topish qobiliyati; tasavvur-ko‘plab original va nostandart g‘oyalarni ishlab chiqish qobiliyati; optimallashtirish-maqsadga tez va samarali erishish uchun bir nechta usullarni solishtirish qobiliyati; g‘oyalarni rivojlantirish-g‘oyalarni turli nuqtayi nazardan baholash, ularning kuchli va zaif tomonlarini izlash, o‘zgaruvchan sharoitlarda va yangi ma’lumotlarning paydo bo‘lishida o‘z faoliyatini tezda qayta qurish qobiliyati.

Muloqot qilish ko‘nikmasi, muloqotdan cho‘chimaslik va muloqotni uyushtira bilish qobiliyati, savollar berish va ularga javob berishga tayyorlik, muloqot maqsadi va mazmuniga, shuningdek, suhbatdoshga moslashish qobiliyati; muloqotchanlik maqsadlariga erishishda verbal va noverbal vositalardan foydalanish qobiliyati; muloqot qoidalari ma’nosini tushunish va ishonch darajasini oshirish; boshqa odamlarning fikrini tinglashni o‘rganish; o‘zining ijobiy obrazi shakllanishini ta’minlash; o‘z fikr va his-tuyg‘ularini ifodalash amaliyoti; taqdim etish, qabul qilish va qayta aloqani aks ettirish amaliyoti; o‘z fikrlari va mulohazalarini aniq dalillash amaliyoti; katta va kichik jamoada boshqalar bilan ishlash amaliyoti.

Jamoaviy ishlash ko‘nikmasi umumiy maqsadlarni o‘z maqsadidek qabul qilish qobiliyati, ularga erishish uchun birgalikda harakat yo‘nalishini qurish qobiliyati; ijtimoiy o‘zaro ta’sir, ya’ni umumiy maqsadlarni muhokama qilish, muzokaralar olib borish, o‘z harakatlarini boshqa odamlarning harakatlari bilan muvofiqlashtirish; o‘z rejaları va g‘oyalarni amalga oshirish uchun yetakchilik ko‘nikmalarini va o‘z jamoasini shakllantirish qobiliyatini rivojlantirish; o‘z zimmasiga olgan majburiyatlarni bajarish; mustaqillik va avtonomiya va tashabbuskorlik.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ta’limni tashkil qilish shakllari o‘quvchilar soniga qarab ta’limning jamoaviy, guruhli shakllari, kichik guruhlarda ishlash, juftliklarda ishlash va individual (yakka tartibda) ishlash kabi shakllari bo‘ladi. Jamoaviy ta’lim shaklida vazifalarni bajarish va muhokama qilishda butun sinf ishtirok etadi.

XULOSA

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy-metodikasini oshirish va dars jarayonida interfaol metodlar va ta’limiy o‘yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil, erkin fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o‘rganganlarini hayot bilan bog‘lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali

foydalanib, darslarni ilg‘or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta’lim-tarbiya jarayonini sifatini yanada oshirishini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Shavkat Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.
2. Shavkat Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash
3. Forobiy. «Fozil odamlar shahri». - T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. 184-185-b.
4. R.A.Mavlonova, N.Rahmonqulova, B.Normurodova, K.Matnazarova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik. Nizomiy nomidagi TDPU Rizografiyada nashr qilindi. Toshkent, 2004-yil.
5. Jumayeva Habiba G‘aforovna "Pedagogical akmeology" international scientific-methodical journal 5(7)2023

TA’LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELEKTDAN FOYDALANISH

Yuldasheva Gulsanam Nodirbek qizi
ADPI, Filologiya fakulteti O‘zbek tili
va adabiyoti yo‘nalishi 107 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola orqali ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektlardan foydalanish va ularni afzalliklari haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, Sun’iy intellekt, Raqamli ta’lim, Bulutli texnologiyalar.

Bugungi kunda ta’lim tizimiga ko‘p o‘zgarishlar kiritildi. Ayniqsa raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning kirib kelishi dars sifatini oshishiga va internet tarmog‘i orqali yangi ma’lumotlarni topishga zamin yaratib bermoqda. Raqamli texnologiyalar, ta’lim sohasida katta o‘zgarishlarni keltirib chiqarishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Raqamli texnologiyalar o‘quv jarayonini yanada samarali va qulaylashtirishda katta ro‘l o‘ynaydi. Ular, o‘quvchilarga interaktiv ta’lim imkoniyatlari yaratishda, o‘quv materiallarini osonlik bilan o‘zgartirishda va o‘quvchilarning o‘zlashtirishini oshirishda yordam beradi. Raqamli texnologiyalar orqali ta’lim berilsa ta’lim oluvchilarga osonlashmoqda. Bunda esa ta’lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, internetga ulangan televizorlar va smart doskalar bajarib berdi. Ta’lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg‘ulotlar o‘tkazish ta’lim sifatini oshirishni ta’minlaydi. Raqamli ta’lim tizimining yuksalishiga Wi-Fi zonalar IT parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta’lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini o‘stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil etish imkoniyati tug‘iladi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim beruvchilarni o‘z ustida ko‘proq ishlashi va raqobat tufayli ta’lim sifatini yanada ortishiga xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish, ta’lim samaradorligini oshirish, taxlil qilish va amaliyotga joriy etishning muhim vazifalaridan biridi.

Raqamli texnologiyalar ta’lim sohasida quyidagi imkoniyatlarni beradi;

- 1) O‘quvchilarning o‘zlashtirish va tushuntirish qobiliyatini oshirish.
- 2) O‘quvchilarning o‘zlashtirish va tushuntirish jarayonida qiziqishlarini oshirish
- 3) O‘quvchilarning o‘zlashtirish va tushuntirish jarayonida ishtirok etishini oshirish
- 4) O‘quvchilarning o‘zlashtirish va tushuntirish jarayonida o‘quv materiallarini oson va qulay tarzda tadbiq etish

Raqamli texnologiyalar ta’lim sohasida axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) hamda foydalanishga imkon beradi. AKT lar talabalar ongini axborot vositalarini faol joriy etish bilan bog‘liq. Ular talabalarning o‘zlashtirish va tushuntirish jarayonida faol ishtirok etishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida test tizimlaridan, grafiklaridan, audiovizual va multimediya vositalaridan foydalanishga imkon beradi. Ular o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini va umuman ta’lim sifatini kuzatish imkonini beruvchi yangi baxolash usullariga asoslangan. Raqamli texnologiyalar ta’lim muassasasi rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi. Sun’iy intellekt (IS) ta’lim sohasida foydalashish, ta’lim jarayonini samarali va effektiv qilishda muxim rol o‘ynaydi. SI, ma’lumotlarni taxlil qilish, ma’lumotlardan foydalanish, muammolarni yechish va o‘quvchilarga maxsus ta’lim materiallarini tayyorlashda yordam beradi. Bu o‘quvchilarni va o‘quvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi va ta’limning sifatini oshiradi.

Ta’lim sohasida sun’iy intellektning foydalanishiga misollar mavjud. Misol uchun, sun’iy intellekt tizimi, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini va o‘zlashtirish usullarini taxlil

qilishda yordam beradi. Bu tizimlar, o’quvchilarning o’quv jarayonida qaysi mavzularda qiyinchiliklarni tushunishga va ularning o’zlashtirish usullarini belgilashga yordam beradi.

Sun’iy intellektning ta’lim sohasidagi foydalanishning bir qismi, o’quvchilarga maxsus ta’lim materiallarini taqdim etishda yashaydi. Sun’iy intellekt tizimlari, o’quvchilarning ma’lumotlarni oson va samarali ravishda o’rganishlarini ta’minlash uchun maxsus ta’lim dasturlarini tuzishda foydalaniladi. Bu o’quvchilarning o’zlashtirishini oshirish va ularning o’quv jarayonida samarali bo’lishini ta’minlaydi.

Sun’iy intellektning ta’limda foydalanishning bir qismini davlat xaridlarida ham ko’rish mumkin. Davlat xaridlari sohasida sun’iy intellektdan foydalanish, shartnomalar tuzish va jamoatchilikka ochiqlash jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Sun’iy intellektning ta’lim sohasida foydalanishning muxim aspektlari shu jumladan pedagogik texnologiyalardan foydalanishni o’z ichiga oladi. Pedagogik texnologiyalar, o’quvchilar bilim va ko’nikmalarini oshirish, o’quvchilarning o’zlashtirishini oshirish va ta’lim jarayonini samarali va interektiv qilishga yordam beradi.

Ta’lim sohasida sun’iy intellektdan foydalanishning maqsadi, o’quvchilarga samarali o’qish, o’rganish va taxlil qilish imkoniyatlarini yaratishdir. Sun’iy intellekt, o’quvchilarning o’zlashtirish jarayonida o’rganishlarni qabul qilish, qayta ishlar va amaliyotga tatbiq etishda yordam beradi. Bu o’quvchilarning o’zlashtirishning turli ko’rinishlaridan foydalanishni talab etadi. Sun’iy intellektning ta’limda foydalanishning bir nechta usullar mavjud. O’qituvchilar innovatsion texnologiyalardan foydalanib, darslarni samarali tashkil etish uchun turli texnik vositalardan (kompyuter, proyektor, elektron doska va boshqalar) foydalanishi mumkin. Bunday inovatsiyalar o’quvchilarning o’rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi.

Bundan tashqari, sun’iy intellektning ta’limda foydalanishning muxim aspektlari shu jumladan, o’quvchilar bilan darsdan tashqari va darsdan tashqari interfaol metodlardan foydalanish, o’quvchilarning o’zlashtirish jarayonida o’rganishlarini chuqur tahlil qilish, o’quvchilarning bilim va tajribalarini mustaxkamlash, maqsadga erishish jarayonida o’z faoliyati natijalari uchun javobgarlik hissi bilan ishlash kabi masalalar muhimdir.

O’quv jarayonida sun’iy intellektdan foydalanish quyidagilarga imkon beradi;

- 1) O’quvchilarning darsda va darsdan keyin bilim faolligini oshirish
- 2) Mavzuga doimiy qiziqishni saqlab qolish
- 3) Turli fanlar bo’yicha darsdan ko’rib chiqiladigan murakkab jarayonlar va hodisalarni modellashtirish va tasavvur qilish
- 4) Talabalarni mustaqil izlash, internetda kerakli ma’lumotlarni tanlash va tahlil qilish bilan shug’ullanish.
- 5) Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, o’quvchilarda umumiy va axborot madaniyatini shakllantirish.

Raqamli talim, yani raqamli texnologiyalar orqali o’quv jarayonini amalga oshirish, bugungi kunda talim sohasidagi muhim mavzulardan biridir. Raqamli ta’limning asosiy maqsadi, o’quvchilarga interaktiv darslar, onlayn o’quv resurslari va boshqa raqamli vositalar orqali o’qish va o’rganish imkoniyatlarini yaratishdir. Raqamli ta’limning O’zbekistonda rivojlanishi ham muhim ahamiyatga ega. O’zbekiston Respublikasi talim tizimida raqamli talimni rivojlantirishga oid markazlar faoliyat yuritadi. Misol uchun, Raqamli Ta’limni Rivojlantirish Markazi Telegram kanalida va YouTube kanalida o’quvchilarga maxsus ta’lim dasturlari, o’quv rejaları va boshqa ma’lumotlar taqdim etiladi. Boshqa universitetlar ham raqamli ta’limni rivojlantirishga e’tibor qaratishadi, masalan, Toshkent davlat Transport universitetida Raqamli Ta’lim Texnologiyalari Markazi faoliyat yuritadi.

Raqamli ta’limning rivojlanishi ta’lim sohasida yangiliklar va innovatsiyalar bilan bog’liq. O’zbekiston talim tizimida raqamli talimning rivojlantirishga oid konferensiyalar,

trenninglar va boshqa tadbirlar o’tkazilgan. Bu tadbirlar o’quvchilarga raqamli ta’limning muximligini tushuntirish, o’qish va o’rganish jarayonini yanada samarali qilishga xizmat qiladi. Raqamli talimni rivojlantirish bo’yicha O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi PF-6079 son Farmonida talim jarayoniga zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini qo’llagan xolda talimni boshqarishni avtomatlashtirish va har tomonlama tahlil qilib borish tizimini yaratish ta’lim pog’onasining boshlang’ich bosqichda o’quvchilarga raqamli texnologiyalarni taqdim etish orqali raqamli ko’nikmalarni o’zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kelajakda zarur bo’ladigan keng ko’lamli raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarga bilim va ko’nikmalar berish, ta’limning barcha yo’nalishlarida tatbiq etish maqsadida yaratish va amalga oshirish belgilab qo’yildi. Bulutli texnologiyalar ta’lim jarayonini tashkil qilishning yangi usuli bo’lib, talim jarayonini tashkil etishning an’anaviy usullariga muqobil variantni taklif qiladi, shaxsiy talim jamoaviy o’qitish va interfaol imkoniyatlar yaratadi. O’zbekistonda talim tizimida „bulut” texnologiyalarini o’quv jarayoniga qo’llash masalasi hali yaratilgan o’rganilmagan bo’lib, adabiyotlar ham yetarli emas.

Bulutli texnologiyalarni talimda qo’llash tizimlariga elektron kundalik, elektron jurnallar, interfaol tizimlar, axborot qidiruv tizimlarini misol qilish mumkin. Bulutli texnologiyalarni talimda qo’llashda talabalarning birgalikdagi loyihaishini samarali tashkil qilish mumkin. Bulutli texnologiyalar ma’lumotlarni internet orqali saqlash va ulardan foydalanish imkonini beradi. Ta’limda bulutli texnologiyalardan foydalanishning bir necha samaradorligi mavjud;

1) Elektron kundaliklar va jurnallar: Bulutli texnologiyalar orqali talabalarga elektron kundaliklar va jurnallar taqdim etish mumkin. Bu o’qituvchilar va o’quvchilar uchun ma’lumotlarga oson va masoffadan kirish imkonini beradi.

2) Shaxsiy hisoblar: Talabalar va o’qituvchilar uchun shaxsiy hisoblar orqali talim faoliyatini boshqarish imkoniyati mavjud. Bu hisoblar orqali talabalarning o’zlarining ma’lumotlarini saqlash, elektronik kundaliklarga kirish, interakktiv qabulxonalar va tematik forumlarga kirish imkoniyatini beradi.

3) Interaktiv qabul qilish: Bulutli texnologiyalar, talabalarga interaktiv qabul qilish imkonini beradi

4) Tematik formulalar: Talabalar uchun tematik formulalar orqali ma’lumot almashish va fikrlarni almashtirish imkoniyati mavjud.

5) Ta’lim muammolarini hal qilish: O’qituvchilar, talabalar uchun muammolarini hal qilish uchun bulutli texnologiyalardan foydalanishadi.

6) Bulutli muammolarni hal qilish: Ta’lim jarayonida talabalar va o’qituvchilar uchun ma’lumotlarni bulutda saqlash imkoniyatini beradi. Bu ma’lumotlarining xavfsiz va osonlik bilan saqlanishi va ularga istalgan vaqtda va istalgan joyda kirish imkonini beradi.

Bulutli texnologiyalardan foydalanish talim sohasida bir necha yo’nalishlarni o’z ichiga oladi. Ular orasida hujjatlar bo’yicha xodimlarning hamkorligi, ta’lim tizimini o’zgartirish tamoyillarini amalga oshirish va boshqalar kiritilgan. Shunday qilib, bulutli texnologiyalar – bu ma’lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari bo’lib, unda ko’mpyuter resurslari internet foydalanuvchisiga onlayn xizmat sifatida taqdim etiladi.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, bugungi kunda rivojlanayotgan sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarning ijobiy taraflari bo’lgani kabi salbiy taraflari ham mavjuda. Yani ularni oqibatida kelajakda bolalar faqat internetda o’qishga o’rganib qolishadi, bir qancha kasblarning yo’q bo’lishiga va ko’p insonlarni ishsizligiga sabab bo’ladi. Talim tizimiga raqamli texnologiyalarining kirib kelishi talabalarga ma’lumotlarni yanada oson olishlariga yordam bermoqda. Sun’iy intellektlarning ommalashuvi natijasida talabalar ongining pasayishiga olib kelmoqda. Bunga sabab esa sun’iy intellekt talabalar uchun berilgan vazifalarni osonggina qilish beradi. Bu esa talabalarning bilim olishlariga to’sqinlik qiladi.

Lekin bu texnologiyalarning foydali taraflari ham juda ko‘p, agar bulardan kerakli vaqtda to‘g‘ri foydalansak albatta biz raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekdan juda ham ko‘p ma’lumotlarni olib, bilimlarimizni yanada ko‘paytirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora – tadbirlari to‘g‘risida.
2. Романов И. Облачные технологии и их применение // Молодой ученый. – 2016. -№ 17.1. – С.191 - 112

PEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA GIMNASTIKA DARSLARINI TAHLIL ETISH.

ADPI. Dotsent
Kamchiyev Salimberdi Xudayberdivich

Annotatsiya: ushbu maqolada pedagogik yondashuv asosida gimnastika darslarini tahlil etish usullari bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: umumiy tahlil, qisman tahlil, maxsus tahlil, grafiklar, kartochkalar, ongillik-faollik darajasi, ritm, surʼat, temp, jadallik meʼyori, bilim, koʻnikma, malaka.

Gimnastika darsining tahlili mazmuni oʻz ichida tahlilning maqsadi va vazifalarini, dars tahlilining xillari - umumiy va qisman tahlilini hamda darsning tahlili uchun foydalaniladigan usullarni, uning matni loyihasini (soʻrovnoma va boshqalarni), umumiy va motor (harakatga keltiruvchi) zichligini, gimnastika darsi yuklamasi, meʼyori, hajmi, jadalligi, standartlarini tahlil matnida ifodalashi lozim. Har qaysi oʻqituvchi oʻzining va kasbdoshining darsini tahlil qila olish malakasi va koʻnikmasiga ega boʻlishi zarur. Toʻgʻri tashkil qilingan pedagogik kuzatish va darsning tahlili jismoniy tarbiya mutaxassisi fikrlash faoliyatining, oʻqituvchilar mahoratining shakllanishi hamda yuksalishiga zamin yaratishi amalda isbotlangan. Tahlil - umumiy va qisman yoki maxsus tahlil deb farqlanadi.

Dasming umumiy tahlili deganda dars zichligi, darsda jismoniy yukning boshqarilishi va darsning oʻquv-tarbiyaviy yoʻnalishidagi tarkibiy qismlarini umumlashtirish orqali yakuniy baholanishi tushuniladi. Odatda maktab pedagogik jamoasi vakili, maktab ilmiy boʻlim mudiri yoki maktab direktori darsni ajratib olingan alohida tarkibiy qismi (oʻqituvchi, oʻquvchi faoliyati, jismoniy mashqlarni oʻzlashtirish, ularni organizmga taʼsiri va boshqalar) ni tahlil qilishi mumkin. Tahlilning bunday shakllari oʻtkazilgan darsni toʻla baholash imkonini bermaydi. Biz quyida gimnastika darsining pedagogik tahlili, tahlildan maqsad, tahlilda yoritilishi lozim boʻlgan masalalar, tahlilchini dars boshlanguncha bajaradigan ishlari, oʻquvchi faoliyatini tashkil qilish usuliyatlari va unda oʻqituvchining rahbarlik roli va boshqalarning tahlili haqida qisqacha maʼlumot berishni lozim koʻrdik.

Darsning pedagogik tahlili (umumiy tahlil)

Gimnastika darsi tahlilidan maqsad:

- maktab oʻqituvchisining ish faoliyati bilan tanishish va uni oʻrganish;
- maktabda jismoniy madaniyat fanini oʻqitishning holatini va oʻquvchi nazariy bilimlari, amaliy harakat, malaka va koʻnikmalarni qanday darajadiligini oʻrganish;
- maktabda ommaviy jismoniy madaniyat - sogʻlomlashtirish va sport ishlari, uning borishini tahlil qilish;
- ilgʻor ish tajribasini oʻrganish, umumlashtirish va tarqatishdir.

Tahlil uchun darsni kuzatish va tahlil natijalarini qayd qilish oson jarayon emas. Amalda dars tahlili uchun oldindan savollar yozilgan soʻrovnomalardan, chizmalardan, grafiklardan, kartochkalardan foydalaniladi. Bunday usullardan foydalanish tahlilning yuzakiligiga yoʻl qoʻymaydi, darsning tub mazmunini, belgilangan vazifalarning hal qilinishini toʻgʻri baholash imkonini beradi.

Gimnastika darsining tahlilida yoritilishi lozim boʻlgan masalalar quyidagilardan iborat. Ular:

- oʻqituvchi va oʻquvchilarning darsga tayyorligi;
- darsning mazmuniga, tashkil qilinishi, oʻtkazilishiga hamda kirish, tayyorlov, asosiy va yakunlov qismlariga baho berish;
- oʻqituvchi va oʻquvchi faoliyatini baholash;
- darsning tashkiliy daqiqasiga, unda qoʻllaniladigan iboralar, atamalardan foydalanishi, nutqi, muomala madaniyatiga baho berish;

- darsning tahlilini yakuniy matnga yozishda o’qituvchiga maslahat, lozim bo’lsa tavsiya va ko’rsatmalar berish.

Tahlilchini dars boshlanguncha bajaradigan ishlari.

Tahlil uchun darsning kuzatilishi boshlanguncha tahlilchi sinfning pedagogik xarakteristikasi, o’quvchilarning yoshi, jismoniy rivojlanganligi, jismoniy tayyorgarligi ko’rsatkichlari, sog’ligini holati, o’zlashtirish natijalarini sinf jurnalidan o’rganadi. O’qituvchining umumiy hamda kasbi bo’yicha ish staji haqida umumiy bo’lsada ma’lumot oladi. Darsning o’tkazish joyi, muddati, dars mavzulari, reja grafigi bo’yicha tartib nomeri, ro’yxat bo’yicha sinf o’quvchilarining (qizlar, bolalar) soni, darsning jadval bo’yicha boshlanishi va tugallanishi muddatlarini yozishi shart. O’quvchilarning dars davomidagi intizomi, xulqi, o’zlarini tutishi va ularning faoliyatini tashkil qilish va o’zlashtirishning tahlili:

- jismoniy mashqlarni bajarishga o’quvchilarning munosabati, materialga qiziqishini uyg’ota olish masalalari;
 - dars intizomining buzilish sabablari;
 - darsga o’qituvchining munosabati;
 - o’qituvchining ko’rsatma va buyruqlarining ijrosi;
 - onglilik-faollik darajasi;
 - o’quvchilarni mashq bajarishlarini baholash (ritm, sur’at, temp, jadallik me’yori);
 - darsda ularning hakamlik, navbatchilik va guruhlariga bosh bo’lishdek majburiyatlarini bajarishga munosabatlari:

Darsda o’qituvchining rahbarlik roli: o’zini tutishi va faoliyatining tahlili:

Rahbarlik ro’li: o’ziga ishonish, qat’iyat, tirishqoqligi, talabchanligi, o’quvchilar orasida obro’yi, ular bilan muloqoti va ulargarni munosabati, sinfni ”qo’lda tutishi (boshqara olishi)”. O’zini tutishi: bardamligi (emotsional holati), bolalarga nisbatan ziyrakligi, sezgirligi, ishchanlik fazilatining namoyon bo’lishi.

Nutqi: ovozi, buyruqlarini, ko’rsatmalarining to’g’riligi, muomala va nutq madaniyati, saviyasi o’rganiladi.

O’qituvchining tashqi qiyofasi: kiyim-bosh (sport shakli), epchilligi, qomati, tashqi ko’rinishiga baho beriladi.

O’qituvchining o’quvchi bilan yakkama-yakka muloqoti:

faolligi, passivligi (sustligi), ishonchi, dadilligi, qat’iyati, ulgurishi kuzatiladi.

Gimnastika darsida tarbiyaviy ishning amalga oshirilishi: diqqatning tarbiyalanishi va mashqning bajarilishiga qiziqish uyg’otish, intizom, qattiq turish, o’rtoqlik va boshqa sifatlar. Axloqiy tarbiyaning xilma-xil uslublanishidan foydalana olish (tushuntira olish, ishontira olish, ma’lum axloq me’yorlariga rioya qilishga o’rgata olish, rag’batlantirish va boshqalar), ularning maqsadga muvofiqligi, unumliligi tahlil qilinadi. O’quv predmeti bo’yicha dunyo qarashni shakllantirish, harakat malakasi va ko’nikmasini shakllantirishga bog’liq bo’lgan bilimlar bilan ta’minlashi. Dars jarayoni davomida jismoniy madaniyat faolini tayyorlash, o’qituvchining mashg’ulotlaridan ozod qilingan o’quvchilar bilan ishlashi. Tahlilchi saviyasining tahlil sifatiga ta’siri: darsni kuzatish va uning tahlili ko’p qirrali jarayon bo’lib, o’quv-tarbiya faoliyatining barcha tomonlarini ko’z o’ngida tutish uchun ma’lum darajadagi bilim va ko’nikmalarga ega bo’lish talabini qo’yadi.

Kuzatilganki, bir vaqtning o’zida darsning mohiyatiga yetib baholash, mavjud vaziyat (holat) uchun maqsadga mos keladigan qarorni nazarda tutib fikr ayta olish, dars o’tkazayotgan o’qituvchi fikrini o’qiy olish (u nima qilmoqchi), tavsiyanoma belgilash, hujjatlarni kuzatish bayonnomalari, rejalar, so’roq varaqalari va boshqalarni to’g’ri tuzata olish, undan foydalanish, darsga beriladigan tavsiyanomadagi maslahatlamining, matnining tushunarliqligi masalalari tahlilsifatiga ta’sir etadi. Biz quyida foydalanishga tavsiya qilayotgan darsning pedagogik tahlilining tayyor loyihasi jismoniy madaniyat uslubchilari,

uslubiy birlashmalar boshliqlari, viloyat, shahar, tuman, xalq ta’limi nazoratchilari, umumta’lim maktablarining jismoniy madaniyat fani o’qituvchilari va oliygohlarining jismoniy tarbiya fakulteti talabalari bilan amaliyotda bir necha yil davomida sinab ko’rildi va jismoniy tarbiya ta’limi jarayonida qo’llash mumkin degan xulosaga kelindi.

Yuqorida qayd qilingan gimnastika darsining pedagogik tahlili loyihasiga kiritilgan savollarga javoblarning tahlilchi tomonidan kiritilishi natijasida o’tkazilgan mashg’ulotga baho beriladi. Quйда biz dars tahlili muhokamasida yuritilishi (to’ldirilishi) lozim bo’lgan muhokama majlisining bayonnomasi shaklini tavsiya etamiz. Bayonnoma dars o’tgan fan o’qituvchisi tomonidan yoki tahlil muhokamasi majlisi qatnashchilaridan biri tomonidan to’ldiriladi yoki matn tarzida yozib boriladi. Dars tahlili bayonnomasiga shu darsning ma’ruza mashg’uloti matni, darsda jismoniy yuklamaning boshqarilishi, dars zichligi ifodalangan darsning pedagogik tahlilining bayonnomasi ilova qilinadi. Qayd qilingan bayonnomalarda qo’lanmaning oldingi sahifalarida ilova qilingan. Darsning tahlili muhokamasida pedagogik tahlilchi. Jismoniy yuklamani boshqarilishiga hamda dars zichligi uchun mas’ul o’qituvchilarning ishtirok etishi shart. Tahlil muhokamasida ular dars haqida avval uning ijobiy tomonlari, so’ng darsda yo’l qo’yilgan kamchiliklar haqida o’zlarining shaxsiy fikr va mulohazalari bilan ishtirok etishlari shart. Darsi muhokama qilingan o’qituvchiga tahlil muhokamasi majlisining boshlanishida va uning so’ngida yakuniy fikr bayon qilish uchun so’z beriladi. Odatda, dars tahlillarining turli xil usuliyatlari hozirgi kun amaliyotida foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.Umarov M.N., Yefimenko A.I., Yo’ldoshev K.K. Oliy o’quv yurtlarida asosiy gimnastika mashg’ulotlarni o’tkazish stilistikasi (uslubiy tavsiyanoma) T.: O’zDJTI bosmaxonasi. 1995-y.
- 2.Xonkeldiev SH., Abdullaev A. va boshqalar. Jismoniy mashqlar bilan shug’ullanish mashg’ulotlari. O’quv qo’llanma. - Farg’ona, “Farg’ona” nashriyoti, 2011-y.
- 3.Usmanov B.H. “Gimnastika darslarida innovatsion texnologiyalar” Tafakkur bostoni Toshkent - 2013

YANGI AVLOD DARSlikLARIDA 4K MODELINI JORIY ETILISHINING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

Xayitboyeva Mehrinoz Baxtiyorjon qizi
ADPI, Biologiya yo’nalishi 202-guruh talabasi

Annotatsiya: Hozirgi kunda O’zbekistonda boshlang’ich sinf o’quvchilari yangi avlod darsliklari asosida ta’lim oladi. O’zbekistonda yangi innovatsiyalar orqali ta’lim sifatini yaxshilash maqsadida O’zbekistonga 4K modeli olib kirildi. Ya’ni bu tamoyilda quruq ma’lumotlarni yodlatish yoki o’qish, yozishni o’rgatish bilan cheklanilmaydi. O’quvchilar nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo’lgan hayotiy ko’nikmalarni ham o’rganadi.

Kalit so’zlar: Kollaboratsiya, kommunikatsiya, kreativ fikrlash, kritik fikrlash, PISA, PIRLS.

Boshlang’ich ta’lim – shaxs shakllanishi davrining eng muhim bosqichi. Bu davr bola ong ostida olamni anglash, tasavvur va bilimlar poydevorini tiklash pallasini bo’lgani uchun ham nozik e’tibor talab etadi. Ayni shu pallada bola o’zida «o’quvchi shaxsi»ni yaratadi, maktabga va ta’lim olishga nisbatan qiziqishni, mehrni tuyadi, ilm yo’lidagi kelgusi natijalar uchun kuch to’plashni boshlaydi. Bu esa, zamonaviy pedagogika oldidagi doimiy va murakkab masala sifatida darsliklarning g’oyaviy, tarbiyaviy va ma’rifiy saviyasiga jiddiy yondashishni talab etadi.

Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o’qitish metodikasini takomillashtirish vazifasi belgilangan. Shunga muvofiq, darsliklarni yangilash bo’yicha muayyan ishlar bajarildi. Xususan, ilg’or xorijiy tajribalar asosida 1-4-sinf darsliklari yangidan “4K” modeli asosida tayyorlandi. “4K” modelidan foydalanish ko’plab sinovlardan o’tgan, muhimi, zamonaviy yondashuvdir. Biz avvallari bolalarning yozuviga ko’proq e’tibor qaratganmiz, diktantlar yozdirganmiz. Yangi tajriba bilan esa o’quvchilarning tanqidiy fikrlashi, o’z fikrini erkin bayon eta olishiga ko’proq ahamiyat beriladi. Ushbu yangi zamonaviy maktab darsliklari innovasion yondashuvni taqdim etadi. Bu metodologiya bolalarning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo’lib, to’rt asosiy kompetensiyalarni o’z ichiga oladi.

Kollaboratsiya: Darsliklar o’quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o’quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o’zaro qo’llab-quvvatlash ko’nikmalarini o’rganishga ko’maklashadi.

Kommunikativlik: O’quvchilar o’z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o’rganadi.

Kreativ fikrlash: O’quvchilar o’z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo’llashni o’rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko’nikmalariga ega bo’ladi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o’quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o’z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko’nikmalarini rivojlantirishni o’z ichiga oladi. O’quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o’rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o’z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Yangi innovatsion yondashuvni O’zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o’rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta’limi ilg’or mamlakatlar o’quvchilarda 4K tamoyilini o’z ichiga olgan XXI asr ko’nikmalarini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratadi.

PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o’rinlarni egallagan davlatlar ta’limida o’quvchilarda “4K”ni o’z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko’nikmalarga

alohida urg’u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishishyapti.

"4K" modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda qo’llash uchun alohida sharoitlar talab etmaydi. Masalan, o’quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko’nikmasi esa savol-topshiriqlar va mashg’ulotlar orqali rivojlanadi. Maktablarda bu usullarni ishlatish uchun sharoit yo’q deb aytish noto’g’ri. E’tiborlisi, 1-3 sinflar uchun taqdim etilgan darsliklarning bir qismi, xususan, tasviriy san’at, o’zbek tili va musiqiy savodxonlik bo’yicha kitoblar kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanilgan holda ishlab chiqilgan.

Bu o’quvchilarni fanga yanada ko’proq qiziqtirish hamda bugungi o’smirlar hayotida muhim bo’lgan gadjetlarni foydali vositaga aylantirish maqsadida ishlab chiqildi. Kengaytirilgan reallik ilovasi 1 marta yuklab olinadi va oflayn rejimida ishlaydi. Ushbu darsliklarda nafaqat fanlar, balki 21-asrda zarur bo’lgan hayotiy ko’nikmalar ham o’rgatiladi. Ayni damda kitoblar yosh psixologiyasini hisobga olgan holda, ishlab chiqilgan. Masalan, birinchi sinfda ta’lim jarayoniga ko’proq o’yin orqali yondashiladi, ma’lumotlar asosan ko’rsatish-vizual tarzda yetkaziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.P. Anikeev Jamoada ruhiy muhit.-: T “O’qituvchi”, 1993 y.
2. SH.A. Do’stmuhammedova O’qituvchilarning o’quv faoliyatlarini boshqarish psixologiyasi.-: T, 2000 y.
3. Z.T. Nishanova Psixologik xizmat.-: T, 2015 y
4. Boynazarovna, A. S. (2022). Innovatsion faoliyat va axborotlar bilan ishlashga ijtimoiy-madaniy adaptatsiya hosil qilish muammosining psixologik asoslari. Ta’lim fidoyilari, 21, 73-77.
5. Oqilova, K. (2021). Pedagoglardagi emotsional toliqish va uni bartaraf etish yo’llari. integration of science, education and practice. scientific-methodical journal, 307-310

4K MODEL YORDAMIDA ISPAN TILINI O’RGANAYOTGAN OTM TALABALARNING IJTIMOIIY-MADANIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

A.A.Tkacheva
Samarqand davlat
chet tillar instituti dotsenti, f.f.n.

Annotatsiya: ushbu maqola ispan tilini o’rganayotgan talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini takomillashtirish uchun o’quv jarayonida 4K modelini qo’llashning o’ziga xos xususiyatlarni o’rganadi. 4K modeli chet tilini samarali o’rgatish uchun ijodkorlik, hamkorlik, tanqidiy fikrlash va muloqot kabi komponentlarini birlashtirgan innovatsion yondashuvni taklif etadi. Maqolada ispan tili o’qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar taklif etiladi hamda ispan tilini o’qitishda 4K modelidan keyingi foydalanish istiqbollari muhokama qilinadi.

Kalit so’zlar: ijtimoiy-madaniy kompetentlik, 4K modeli, ijodkorlik, hamkorlik, tanqidiy fikrlash, muloqot.

Ma’lumki, bugungi jamiyat tobora globallashtirib bormoqda. Bunday sharoitlarda insonlardan nafaqat turli chet tillarni bilishni, balki boshqa madaniyatlar vakillari bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini ham talab qilinadi. Shu munosabat bilan chet tilini o’rganayotgan talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini rivojlantirish ta’lim tizimining ustuvor vazifasiga aylanmoqda.

Ispan tili dunyoda eng ko’p o’rganilayotgan tillardan biri bo’lib, 21ta mamlakatning davlat tili hisoblanadi hamda dunyoda eng keng tarqalgan tillari qatorida ikkinchi o’rinda turadi. Ispan tili san’at, adabiyot, musiqa va milliy an’analarini o’z ichiga olgan jonli va boy madaniyati bilan mashhurdir. Ispan tilini o’rganayotgan talabalar ushbu madaniyatga sho’ng’ish, madaniy tushunchalarini kengaytirish va ispan tili sohiblari bilan chuqurroq muloqot qilishni o’rganish uchun noyob imkoniyatga ega.

Biroq, ispan tilini o’qitishning an’anaviy usullari har doim ham talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini to’liq rivojlantira olmaydi. Shu sababli, hozirgi paytda til va madaniyatni chuqurroq tushunishga yordam beradigan o’qitishda yangi yondashuvlar zarur.

4K modelida taqdim etilgan innovatsion yondashuv ispan tilini o’qitishning an’anaviy tizimini o’zgartiradi, shuningdek, talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini maqsadli ravishda rivojlantiradi. 4K modeli ispan tilini samarali o’qitish uchun to’rtta asosiy komponentni birlashtiradi, shu jumladan ijodkorlik, muloqot, hamkorlik va tanqidiy fikrlash [3].

Wikipedia ma’lumotlariga ko’ra, “4K” atamasi (aslida: “4C” — Communication, Collaboration, Critical Thinking and Creativity - muloqot, hamkorlik, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik) ilk bor 2000-yillarning boshlarida AQShda Partnership for 21st Century Skills-P21 notijorat tashkiloti tomonidan (hozirda Battelle for Kids tashkilotining bir qismi) XXI asrda ta’limning asosiy elementlari bo’lgan ko’nikmalarni belgilash uchun kiritilgan [1].

Mazkur maqolada biz ispan tilini o’rganayotgan talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini takomillashtirish uchun 4K modelini qo’llashni o’rgangan holda, modelning har bir tarkibiy qismi til ko’nikmalarini rivojlantirishga va ispan madaniyatini chuqur tushunishga qanday hissa qo’shishini ko’rib chiqamiz. Bundan tashqari, amaliy tavsiyalarni taklif qilamiz va ispan tilini o’qitishda 4K modelidan keyingi foydalanish istiqbollarini muhokama qilamiz.

Shu bilan birgalikda, ushbu maqolada ispan tilini o’rganayotgan talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini yaxshilashga yordam berayotgan 4K modelining to’rtta asosiy tarkibiy qismiga e’tibor qaratamiz: ijodkorlik, hamkorlik, tanqidiy fikrlash va muloqot.

1. **Ijodkorlik.** 4K modeli doirasida ijodkorlik talabalarni turli xil ijodiy usullardan foydalanish orqali til ko’nikmalarini rivojlantirishga undaydi. Loyihalar, rolli o’yinlar, teatrlashtirilgan tomoshalar va multimedia taqdimotlari hamda videofilmlar kabi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish talabalarga o’z bilimlarini faol ravishda qo’llash va ispan tilida o’zlarining ekspressivligini rivojlantirishga imkon beradi. Ijodiy topshiriqlar talabalarga ispan madaniyatini ijodiy o’rganish orqali tildan foydalanishga bo’lgan ishonchni oshirishga va o’z madaniy bilimlarini kengaytirishga yordam beradi.

2. **Hamkorlik.** 4K modelining asosiy tamoyillaridan biri hamkorlik orqali o’rganish, ya’ni talabalarning birgalikda ishlashi va o’zaro ta’siri hisoblanadi. Ispan tilini o’rganish doirasida talabalar guruhlarda yoki juftlikda ishlash, fikr almashish, muammolarni hal qilish va umumiy qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega. Hamkorlikdagi ta’lim muloqot ko’nikmalarini rivojlantirishga, boshqalarning nuqtai nazarini tinglash va qabul qilish qobiliyatiga yordam beradi, shuningdek, ispan tilining turli madaniy va ijtimoiy jihatlarini muhokama qilish orqali talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi.

3. **Tanqidiy fikrlash.** 4K modelida tanqidiy fikrlash talabalarga ma’lumotni tahlil qilish va baholash imkoniyatini beradi, shuningdek, ularga o’rganilayotgan madaniyat va tilga tanqidiy munosabatni rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar savollar berishni, ma’lumotlarning ishonchliligi va ahamiyatini baholashni va muqobil yechimlarni taklif qilishni o’rganadilar. Ispaniya madaniyatining dolzarb mavzularidagi mulohazalar va munozaralar tahliliy fikrlashni rivojlantirish bilan birgalikda talabalarning madaniy kompetentligini shakllantirishga yordam beradi.

4. **Muloqot.** Muloqot 4K modelining ajralmas qismi bo’lib, talabalarning til ko’nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o’ynaydi. 4K modeli og’zaki va yozma tilni rivojlantirishga, shuningdek, ispan tilidagi turli kommunikativ vaziyatlarga moslashish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Talabalar taqdimotlar, dialoglar, munozaralar va yozma loyihalar kabi asl muloqot vaziyatlarini mashq qilish imkoniyatiga ega. Ta’limga bunday yondashuv talabalarning ispan tilidan haqiqiy kommunikativ muhitda foydalanishga bo’lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

4K modelining ushbu tarkibiy qismlarining barchasi o’zaro bog’liq va bir-birini to’ldirgan holda, ispan tilini o’rganayotgan talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini kompleks rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu tarkibiy qismlarni qo’llash orqali talabalar til bilimlarini kengaytirishlari, muloqot qobiliyatlarini yaxshilashlari, ispan madaniyatini chuqurroq tushunishlari va hozirgi globallashtirilgan dunyoda zarur bo’lgan tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishlari mumkin.

Pedagog olimlarning fikricha, 4K o’quv mashg’ulotlarida ishlatiladigan vazifalar qo’yidagi shartlarni qondirishi kerak: ular to’g’ridan-to’g’ri o’quv mashg’ulotlarida o’rganiladigan o’quv materiallari bilan, shuningdek talabalar oldingi o’quv mashg’ulotlaridan yoki hayotiy tajribalaridan allaqachon bilgan narsalar bilan bog’liq bo’lishi kerak, vazifalarning murakkabligi talabalarning proksimal rivojlanish zonasiga mos kelishi kerak, vazifalar o’quvchilar qo’lidan keladigan bo’lishi kerak [2].

Ispan tilini o’rganayotgan talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini rivojlantirish uchun 4K modelidan foydalanish bo’yicha quyidagi amaliy tavsiyalarni taklif etamiz:

T/r	Topshiriqlar turi	Amalga oshirish mexanizmi
1	Ijodkorlikni rovojlantirishga qaratilgan vazifalar	Video yaratish, bayram qo’shiqlari va raqslarini yaratish, teatr tomoshalarini amalga oshirish yoki ispan mavzusidagi loyihalarni ishlab chiqish kabi ijodiy usullarning elementlarini o’quv rejalari va topshiriqlariga qo’shish. Bunday mashg’ulotlar talabalarga o’zlarining ijodiy tomonlarini ifoda etishga yordam beradi va shu bilan birga ispan madaniyati haqidagi tushunchalarini chuqurlashtiradi.
2	Kollaborativ ta’lim	Talabalarni guruhlarda yoki juftliklarda bir-biri bilan muloqot qilish, fikr almashish, muammolarni hal qilish va ispan tilida gapirish ko’nikmalarini rivojlantirish uchun rag’batlantirish. Talabalar o’zlarining muloqot va jamoada ishlash ko’nikmalarini yaxshilashlari uchun muammolarni birgalikda hal qilish va muhokama qilish elementlarini o’z ichiga olgan qo’shma loyihalar yoki topshiriqlarni yaratish.
3	Madaniy materiallarni tahlil qilish	Talabalarga ispan madaniyati va tarixini aks ettiruvchi musiqa, filmlar, adabiyot va badiiy asarlar kabi turli xil madaniy materiallarni o’rganish va tahlil qilishni taklif etish. Talabalarni o’z tajribalari bilan o’rtoqlashishga, turli madaniy asarlarda topilgan mazmun va ma’nolarni tahlil qilishga va muhokama qilishga undash.
4	Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish	O’quv topshiriqlariga tanqidiy fikrlash elementlarini kiritish, masalan, Ispaniya dunyosidagi dolzarb ijtimoiy-madaniy va siyosiy masalalar bo’yicha munozaralar o’tkazish. Talabalarni turli nuqtai nazarlarni tahlil qilishga, muammolarni chuqur tushunishga intilishga hamda ispan tilida tanqidiy fikrlash va o’z g’oyalari bilan bahslashish qobiliyatini rivojlantirishga undash.
5	Muloqot ko’nikmalarni rivojlantirish	Ispan tilida muloqot qilish uchun vaziyatlarni yaratish. Bunga rolli o’yinlar, restoranda ispan tilida ovqat buyurtma qilish, ispan tili sohiblari bilan suhbatlar o’tkazish yoki ispan talabalari bilan almashinuvlarni tashkil qilish kabi asl vaziyatlarni simulyatsiya qilish kiradi. Bunday faoliyat talabalarga muloqot ko’nikmalarini rivojlantirishga hamda turli xil ijtimoiy-madaniy kontekstlarga moslashishga yordam beradi.
6	Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish	O’quv jarayonini chuqurlashtirish va diversifikatsiya qilish uchun kompyuterdagi interfaol mashqlar, tilni o’rgatish dasturlari, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn manbalar kabi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Bunday mashg’ulotlar talabalarga zamonaviy aloqa vositalariga yaxshiroq moslashishga hamda yangi axborot manbalaridan foydalanish orqali

		ispan madaniyati haqidagi tushunchalarini boyitishga yordam beradi.
--	--	---

Ushbu tavsiyalarni qo’llash talabalarga ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishga, shuningdek, ularning til ko’nikmalarini oshirishga va ispan madaniyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. 4K modeli talabalarning o’quv jarayonidagi faol ishtirokini, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni rag’batlantiradi, shuningdek, ispan tilida muloqot qilish paytida o’ziga ishonchini shakllantirishga imkon beradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, ispan tilini o’rganayotgan talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini takomillashtirish uchun 4K modelini qo’llash o’quv jarayoni uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Tadqiqot natijalari ushbu yondashuvning nafaqat til ko’nikmalarini, balki ispan madaniyatini chuqur tushunishni rivojlantirishda samaradorligini ko’rsatadi. Biroq, 4K modelini muvaffaqiyatli amalga oshirish samarali uslubiy yordamni, o’quv materiallarini ishlab chiqishni, shuningdek o’qituvchilarni o’qitishning yangi yondashuvlariga tayyorlashni talab qiladi. Keyingi tadqiqotlar ispan tilini o’qitishni optimallashtirish va talabalarning keng qamrovli ijtimoiy-madaniy kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan bo’lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. 21st century skills // Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/21st_century_skills#The_Four_Cs (murojaat sanasi 29.03.2024).
2. Беляева О.А. Модель обучения 4К // Мастерство online [Электронный ресурс]. – 2022. – 4(33). URL: <http://ripo.unibel.by/index.php?id=6355> (murojaat sanasi 29.03.2024).
3. Джабаров К. Навыки 4К в образовании: Что это, как их внедрять и получается ли? // «Газета.uz» URL: <https://gazeta.uz/ru/2023/12/30/4k/> (murojaat sanasi 29.03.2024). : 29.03.2024).

ZAMONAVIY TA’LIM MAZMUNINI “4K” MODEL ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH.

Pulatova Dilafruz Toxirjonovna
Andijon Davlat Chet tillari Instituti
Fransuz tili nazariyasi va amaliyoti
kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada “4K” modeli va uni ta’limda tutgan o’rni, undan unumli foydalanish va boshlang’ich sinflardagi natijalari haqida so’z boradi

Kalit so’zlar: model, boshlang’ich, ta’lim, mustaxkamlash, pedagogika, ko’nikma

Zamonaviy ta’lim darslarda o’quvchilarni mustaqil va ijobiy fikrlashga yo’naltirish lozimligini taqozo etadi. Ta’limni isloh qilish esa tizimga yangi innovatsion uslublarni joriy etish bilan bog’liq. Ana shunday yondashuvlardan biri “4 K” modelidir. Kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik fikrlash kabi tushunchalarni qamrab olgan “4K” modeli yod olishga yo’naltirilgan kontent o’rniga o’quvchini mustaqil fikrini qo’llab quvvatlovchi, tanqidiy, kreativ va ijodiy fikrlash, jamoada ishlash kabi ko’nikmalarni shakllantirish va takomillashtirishda muhim omildir. Ammo, shu bilan birga o’quvchining bilim va qobiliyati yuzaga chiqarishda o’qituvchining o’zi kasb mahoratidan kelib chiqib, “4 K” yondashuvining asosiy mazmun va mohiyatini anglab yetishi va dars jarayonida qo’llashi lozim.

“4 K” yondashuvi haqida Xalq ta’limi va’zirining 2022- yil 5 dekabrda 372 - sonli “Xalq ta’limi tizimida uzluksiz xizmat ko’rsatish ishlarini yanada takomillashtirish” to’g’risidagi buyrug’ida ham ta’kidlab o’tilgan. PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarda yuqori natijalarga erishgan davlatlar ta’lim tizimida o’quvchilarida “4K” ni o’z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko’nikmalarga alohida e’tibor berilganligi va shuning uchun ham ular shunday yuqori natijalarga erishishayotganligi ham hammamizga ayon.

Yangi o’quv yilidan boshlab boshlang’ich sinf o’quvchilari yangi darsliklar asosida ta’lim olishni boshlashdi. Darsliklarni asosiy xususiyatlaridan biri ularni “4K” modelida yozilganligidir. Ya’ni bu tamoyilda ma’lumotlarni shunchaki yodlatish yoki o’qish bilan cheklanilmaydi. O’quvchilar nafaqat fanlarni balki XXI asrda kerak bo’ladigan ma’lumotlarni ham o’rganishadi.

“4K” yondashuvi o’z nomi bilan 4 tamoyilni o’z ichiga oladi:

Kollaboratsiya – hamkorlik - bu jamoada ishlash ko’nikmasi. Kommunikativlik – muloqot qilish qobiliyati, o’quvchilar o’z fikrlarini aniq va ravshan ifodalash, suhbatdoshni tinglash va tushunish, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishni o’rganishdir. Kreativ fikrlash – ijodiy fikrlash insonni mashina va sun’iy intellektdan ajratib turadigan yangilik qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Kritik fikrlash – tanqidiy fikrlash bu mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida boshqalarning fikrlarini o’zlashtirmaslik, har doim o’z fikriga ega bo’lish va ularni dalillar bilan isbotlash, axborotni tanqidiy baholash, o’z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko’nikmalarini rivojlantirishni o’z ichiga oladi.

Ta’lim jarayonida o’quvchilarning ushbu muhim Kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi zamonaviy ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri bo’lib, o’quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishga imkon yaratishini hisobga olsak, maktabdagi har bir darsni o’quvchilar faqat fan mazmunini o’zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantiradigan jarayonga aylantirishimiz zarur. Hamkorlik muhitini yaratish metodikasi A.S.Makarenko tomonidan ishlab chiqilgan

jamoani rivojlantirish nazariyasi bilan chambarchas bog’liqdir. Bu nazariyaning mohiyati insonning shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishida jamoa (kollektiv) muhim o’rin tutishiga asoslanadi. Har bir inson jamiyatda yashaydi, faoliyat yuritadi, boshqa odamlar bilan munosabatlarga kirishadi.

Hamkorlikda har bir o’quvchi ta’lim jarayonining bevosita ishtirokchisi bo’lishi, bilish faoliyat turlarini ongli ravishda tanlab olishi, fikrlash faoliyati bilan shug’ullanishi, o’z fikrini erkin bayon etishga o’rganishi, imkoniyatlarini ro’yobga chiqara olishi zarur. Takrorlash va mustahkamlash darslarida kichik guruhlarda ishlash jarayonida ta’lim oluvchilar bir-biriga o’rtoqlik yordamini ko’rsatadilar, o’zlashtirishi pastroq o’quvchilar do’stona yordamni his qiladilar, guruhlar o’rtasida sog’lom raqobat ruhi tug’iladi, bu ularni muvaffaqiyatli faoliyatni shakllantirish uchun qulay psixologik muhit yaratadi. Bunday hollarda o’qituvchining roli faqat muvofiqlashtirish, yo’l-yo’riq, maslahat va rag’batlantirishdan iborat. Hamkorlik muhiti ishtirokchisi muloqot davrida shaxsiy fikrini bayon etish bilan birga, o’zgalar fikri bilan ham hisoblashadi, o’zini boshqaradi, u yoki bu ma’lumotlarni bilishi guruhga muvaffaqiyat olib kelishi, aksincha, topshiriqlarni o’z vaqtida bajarimaslik mag’lubiyatga sabab bo’lishini amaliyotda ko’radi, o’quvchining mas’uliyat hissi ortadi. Intellektual munozara maydoni, xayrixohlik va ishbilarmonlik muhiti shakllanadi. Takrorlash va mustahkamlash darslarida 4K modelining hamkorlikda ishlash, ya’ni kollektiv bo’limi yuqori samaradorlikka ega. O’quvchilarni hamkorlikda o’qitishni tashkil etishning bir necha metodlari mavjud: guruhlarda o’qitish (R.Slavin)da o’quvchilar teng sonli ikki guruhga ajratiladi. Har ikkala guruhda bir xil topshiriqni bajaradi. Komanda a’zolari o’quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir o’quvchi mavzudan ko’zda tutilgan bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirishga e’tiborni qaratadi. R.Slavinning ta’kidlashicha, o’quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish uchun ko’rsatma berilishi etarli emas.

O’quvchilarning faolligi asta-sekin o’sib borib, butunlay ularning o’zi boshqaradigan amaliy va aqliy harakatiga aylanadi o’qituvchi bilan o’quvchi o’rtasidagi munosabatda esa, sheriklik pozitsiyasi xususiyatiga ega bo’ladi. Bahsli, muammoli vaziyat – insonning faoliyati davridagi fikrlash natijasiga bog’liq bo’lib, qoladigan murakkab holatga yoki sharoitga tushib qolishidir. Bunday holatda u hodisa yoki jarayonni qanday izohlashni bilmaydi. Bahsli, muammoli vaziyatlar o’quvchilarning aqliy kuchini zo’riqtiradi, u vaziyatni oydinlashtirish uchun yo’llar qidira boshlaydi, qiyinchiliklar bilan to’qnashadi. Inson muammo bilan yuzma-yuz (to’qnash) kelgandagina fikrlay boshlaydi. O’zida mavjud bilimlar bilan fikrlab amallar bajara boshlab, saviyaga mos darajadagi xulosalarga kela boshlaydi.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, boshlang’ich sinf darslarida “4 K” modelidan foydalanish quyidagi natijalarga olib keladi: o’quvchining o’rganish jarayonini boyitadi; o’quvchilarga kognitiv (atrof-olam haqidagi bilim doirasini kengaytirish, bilish ehtiyojlarini rivojlantirish ta’limi) axborot beradi, o’quvchilarda materialni o’rganishga ishtiyoq uyg’otadi, o’quvchilarning o’z shaxsiy bilim va dunyoqarashlarni shakllantirish imkoniyatlarni kengaytiradi, axborotni ikki tomonlama almashish samaradorligini oshiradi, o’quvchilarga mustaqil hayotga tayyorlanishlari uchun zarur bilimlar beradi, turli xil madaniyat va ijtimoiy-iqtisodiydarajadagi guruhlar o’rtasida ijobiy o’zaro munosabatlarni ilgari suradi, hamkorlik shunday holatki, ta’lim jarayoni subyektlari birgalashib faoliyat qiladi, o’rtoqlik, o’zaro yordam, jamotchilik yuzaga keladi. Pirovard natijada jamiyat buyurtmasi bajariladi – raqobatbardosh, hamkorlikka shay, turli hayotiy vaziyatlarda muammolarni anglab, ularni hal qilishga dadil kirishuvchi, tafakkur kuchiga ishonuvchi, jamoada mustaqil mulohazalarini ayta oladigan, o’z fikr va qarashlarini himoya qila oladigan, savodxon kadrlarni tarbiya qilamiz.

Ushbu muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berishni istasak, o‘quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishimiz kerak. Dars jarayonida qo‘llanilayotgan interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, ko‘rgazmali qurollar va tarqatmali vositalar ham “ 4 K” yondashuviga asoslangan holda tashkil etilsa, dars samaradorligi yuqori bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Avliyoqulov N.X., Musayeva N. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent – 2008-yil.
2. G‘afforova T. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – “ Tafakkur “ nashriyoti, Toshkent – 2015.
3. Care E., Kim H., Vista A., Anderson K. Education system alignment for 21st century skills: focus on assessment. – Brookings institution, 2018.

O‘QUVCHILARNI XALQARO BAHOLASH TIZIMI ORQALI TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Hammanizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlaktni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu- ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, vatanimizning yorug‘ istiqboli, birinchi navbatda, ta’lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bo‘g‘liq.

Sh.Mirziyoyev

Abdullayeva Arofatxon Abduvaxobovna
Andijon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Nafisa Akbayeva
Pedagogika tarbiya fani o‘qituvchisi yo‘nalishi
101-gurux talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro baholash dastur talablari va ta’lim tizimiga joriy etish tamoyillari haqida so‘z yuritish bilan birga, PISA, PIRLS xalqaro baholash dasturlarining muhim belgilari xorijiy olimlar fikrlariga, ilmiy-tadqiqot ishlariga tayangan holda ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: PISA, PIRLS, TIMSS, STEAM ta’lim tizimi, integratsiya, xalqaro baxolash, ta’lim tizimi

Zamonaviy hayotni bugun ilm-ma’rifat va ta’limning taraqqiyotsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Bizga ma’lumki taraqqiyot yetgan mamlakatlar ta’limni rivojlantirish birinchi vazifa sifatida belgilab qo‘yilgan. Negaki, mamlakatning kelgusi ravnaqi aynan shu sohada qo‘lga kiritgan yutuqlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, biz keng ko‘lamli demokratik o‘zgarishlar, jumladan, ta’lim islohotlari orqali O‘zbekistonda yangi uyg‘onish davri, yani uchinchi renessans poydevorini yaratishni o‘zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. Yana bir ta’limga qaratilgan nutqida: “Frazandlarimiz ,maktabdan qanchalik bilimli bo‘lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko‘plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug‘uladi. Shunday ekan, yangi O‘zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o‘ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni quvvatlaydi.” – deya barchamizni ta’lim islohoti yo‘lida izchil izlanishlar olib borishga undaydilar.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 997-sonli qaroriga muvofiq “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baolash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora tadbirlari to‘g‘risida” gi qarori asosida PIPLS TIMSS va PISA xalqaro tadqiqotlarni o‘zbekistonda joriy etish maqsadida ta’lim sifatini baxolash bo‘yicha Xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy Markazi tashkil etildi.

Ta’lim sifatini nazorat qilish tashkilotlari o‘rtasida imzolangan kelishuv hujjatlariga binoan O‘zbekiston Xalqaro o‘quvchilarni baxolash PISA, PIRLS, TIMSS da ishtirok etishga kirshildi.

TIMSS (Trend in international mathematics and science study) 4 – 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlarni o‘zlashtirish darjasini baxolash dasturi bo‘lib, bu tadqiqot 4 yilda bir marta o‘tkaziladi.

TIMSS xalqaro baxolash dasturida 4-8-sinf o‘quvchialrining matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha egallagan bilim darjasi va sifatini solishtirish hamda milliy ta’lim tizimidagi

farqlarni aniqlash bilan bir qatorda, o’quv jarayoni, ta’lim muassasasining imkoniyatlari, o’qituvchilar salohiyati o’rganiladi.

Bu dastur o’zining 1-tadqiqotni 1995-yilda boshlagan, 2023-yilda bo’lib o’tgan tadqiqotda O’zbekiston ham qatnashdi.

PIRLS- xalqaro baxolash dasturi 4-sinf o’quvchilarini matematika va tabiiy fanlardan bilim darajasini baxolaydigan TIMSS dasturini to’ldirishga yo’naltirilgan.

Bu tadqiqot boshlang’ich sinf o’quvchilarining o’qib tushunish ko’nikmasini qay darajada rivojlanganligi haqida ma’lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan yirik xalqaro baholash dasturi hisoblanadi.

Asosiy e’tibor tushunishni namoyon qilishdan o’zlashtirilgan ma’lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vazifalarda qo’llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda.

PIRLS tadqiqotlarida O’zbekiston Respublikasining ishtirok etishi ta’lim sifatini oshirish, xalqaro miqyosda mamlakat nufuzini mustahkamlash bilan birga, o’quvchilar bilimini xalqaro talablarga olib chiqishga xizmat qiladi. PIRLS asosiy tadqiqotni qog’oz shaklida o’tkaziladi va unda 4-sinf o’quvchilari nutqni o’qib tushunish darajalarini baholovchi test topshirig’ini bajarishadi. Bunda ular maktab va uy sharoitlari to’grisida, ta’limga qiziqishlari haqida o’z fikrlarini bildiruvchi o’quvchi so’rovnomasini to’ldiradilar.

PISA-xalqaro baholash ilmiy dasturida 15 yoshli o’quvchilarning o’qish, matematika va tabiiy yo’nalishdagi fanlarni savodxonlik darajasini baholash nazarda tutilgan.

Shu o’rinda “Ta’lim sifatini baholash xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etishning nima afzalliklari bor?” degan savol tug’uladi.

- Tadqiqotlardan keyin olingan natijalar mamlakatdagi ta’lim sifatini va uning xalqaro standartlarini hisobga olingan holda egallangan o’rni to’grisida xulosalar chiqaradi;(va ta’lim sifatini yanada oshirish imkonini)
- Milliy ta’lim tizimini isloh qilish, ta’lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularni malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish hamda mutaxassislar tomonidan darsliklarning yangi avlodini yaratishga qo’llaniladi;
- Xalqaro tadqiqotlar ta’lim sohasidagi milliy tadqiqotlarni sofati o’tkazishga ijobiy ta’sir ko’rsatadi;
- Xalqaro standartlar darajasida yuqori iqtisodiy samaraga asoslangan milliy baxolash tizimini yaratish imkonini beradi;

Biz o’quvchilarni bilim daradarligini oshirish maqsadida yana bir yo’nalish STEAM ta’limi tizimini O’zbekiston ta’lim tizimimizga qo’llashni joriy etdik.

STEAM ta’lim tizimi Amerikada ishlab chiqilgan.

STEAM ta’lim tizimi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. Ushbu tizim beshta fanni o’zida mujassamlashtiradi. Ushbu qisqartmani yoysa, quyidagilarni olamiz:

S – science (tabiiy fanlar)

T – technology (texnologiya)

E – engeneering (muhandislik)

A – art (san’at)

M – math (matemetika)

Uning asosiy g’oyasi shundan iboratki, bolalar turli xil mavzularni o’rganishi mobaynida ham miyani, ham qo’llarni ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o’zlari “uqib” oladilar.

STEAM ta’lim tizimini o’zlashtirgan bolalar bilimga ega bo’ladilar va darhol undan foydalanishni o’rganadilar. Ular o’sib ulg’ayganlaridan so’ng va hayotiy muammolarga duch kelganda, murakkab, global masalalarni turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar.

Xulosa qilib aytganda, davlatimiz ta’lim sifatini baxolash xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish tadqiqotlarda olingan natijalarga asoslanib, mamlakatdagi ta’lim sifati va uning xalqaro standartni hisobga olgan holda egallagan o’rni to’g’risida xulosalar chiqaradi.

O’quvchilarni xalqaro PISA, PIPLS, TIMS baholashning asl mohiyati o’quvchilarda tafakkur uyg’oqligi uning ixtirochi, ijodkorlik o’rgatishning asosiy belgisi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida” 2018-yil 8-dekabrda 997 qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining – O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risidagi 2019-yil 29-aprelda PF 5217 sonli Farmoni

O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIMNING RIVOJLANISHI

To‘xtasinova Zulfiya
Asaka pedagogika kolleji katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada yurtimiz ta’lim tizimidagi islohatlar va ularning ahamiyati, inklyuziv ta’limni rivojlantirish masalalari, xalq ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo’yicha chora tadbirlar xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, nogiron bolalar, sog‘lom bolalar, teng huquqlik, imkoniyat, cheklanganlik, mutaxassis, o‘qituvchi, qonun, rivojlantirish

Respublikamizda 2020 yil yangi tahrirdagi „Ta’lim to‘g‘risida“ gi qonun tomonidan tasdiqlandi. Tasdiqdan oldin esa, O‘zbekiston Respublikasi nogironlar assotsiatsiyasi mutaxassislar bilan birga qonun loyihasining inklyuziv ta’lim tamoyillariga muvofiqligi bo’yicha tahlilio‘tkazdi. Qonunning 20-moddasida Jismoniy, aqliy, sensor va ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etiladi. Ushbu qonunda belgilangan vazifalarni to‘laqonli bajarish maqsadida 2020 yil 13 oktyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4860-son qarori, hamda Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrda «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida»gi 638-son qarorlari ishlab chiqildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4860-son qaror bilan tasdiqlangan “2020–2025 yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”da alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ko‘rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo’yicha quyidagi vazifalar belgilandi: - alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta’lim oladigan ta’lim muassasalari binolariga qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash; - alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar o‘qitiladigan ta’lim muassasalarini zarur adabiyotlar, metodik qo‘llanmalar, turli kasblarga o‘qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish; - alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish uchun inklyuziv ta’lim tizimini tashkil etish, umumta’lim muassasalarini maxsus moslamalar shuningdek tegishli kadrlar bilan ta’minlash alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning moslashishi va integratsiyasi uchun maktab-internatlarni bosqichma-bosqich maxsus jihozlar bilan ta’minlash va boshqalar. SHuni ham alohida ta’kidlash joizki, ushbu qaror bilan “Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi nizom tasdiqlandi. Unda quyidagilar belgilandi: - inklyuziv ta’limning maqsadi va vazifalari alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun maktablarda inklyuziv ta’lim va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar faoliyatini yo‘lga qo‘yish; - o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish tartibi o‘quvchilarni inklyuziv ta’lim sinflariga va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish tartibi inklyuziv ta’lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarda ta’lim sifatini nazorat qilish va boshqarish chora-tadbirlari. Shuningdek ushbu qaror bilan quyidagime‘yoriy hujjatlar tasdiqlandi: - Jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari to‘g‘risidagi nizom; - Sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasalari to‘g‘risidagi nizom; - Jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan, shuningdek, uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo‘lgan bolalarga uyda yakka tartibda ta’lim berish tartibi to‘g‘risidagi nizom.

Inklyuziv ta’lim —davlat siyosati bo’lib, nogiron va sog’lombolalar o’rtasidagi to’siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar o’smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo’naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo’shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir. "Inklyuziv ta’lim" atamasi fransuzcha „inclusif“ so’zidan kelib chiqqan bo’lib, „o’z ichiga oladi“ deb tarjima qilinadi va maxsus ehtiyojlari bo’lgan va shartli ravishda sog’lom, ya’ni sog’ligi cheklanmagan odamlarning birgalikdagi ta’limini anglatadi. Inklyuziv ta’limning mazmun mohiyati to’g’risidagi bilim va ma’lumotlar hali jamiyatda yetarli emas. Inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta’lim tarbiya olishlarini ta’minlaydi. Shuning uchun ham ahamiyatlidir. Inklyuziv ta’lim olish jarayoni bir-biriga o’xshamaydigan, intellektual, jismoniy va aqliy xususiyatlarga ega bo’lgan odamlar maxsus bilimga muhtoj bo’lmagan tengdoshlari bilan birgalikda zarur bilim va ko’nikmalarni oladigan tarzda tashkil etiladi. Inklyuziv ta’lim-alohida ehtiyojli bolalar bilan sog’lom bolalar uchun teng ta’lim olish imkoniyatini yaratadi. UNICEF inklyuziv ta’limni O’zbekiston ta’lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug’ullanadi. O’zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi hozirda yuqori prioritetga ega bo’lgan muhim masala sifatida ko’zlanadi. Inklyuziv ta’limning rivojlanishi davlat tomonidan katta e’tibor va resurslar ajratilmoqda, bu jarayon o’z navbatida Oliy va o’rta maxsus ta’lim tizimi dasturlarini va tajribalarini yanada mustahkamlab borayotganini yo’lga qo’yilmoqda.

O’zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishini rag’batlantirish uchun, oliy va o’rta maxsus ta’lim muassasalarida inklyuziv modellar va usullar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, pedagogik kadrlar mustahkamlanib, inklyuziv ta’limda qat’iya bilimli va mahoratli o’qituvchilar faoliyat ko’rsatishlari uchun tayyorlash dasturlari amalga oshirish ishlari ketmoqda. Davlat organlari ham inklyuziv ta’lim sohasidagi yangiliklar va yengilaydigan masalalariga diqqatni aylantirish uchun qadam harakat qilmoqda. Bu borada, ma’naviy-ma’rifiy turmushimizning hammasiga yaqin bo’lib, har bir talaba ma’naviy-ruhiy boylıklaridan foydalanishi kafolatlangan.

Inklyuziv ta’limning rivojlanishi jarayonida belgilangan boshqa chora-tadbirlar ham amalga oshirilmoqda, shuningdek ilmiy-metodik tadqiqotlar va bilimlarning tarqalgan joyi hisoblanib, yanada rivojlangan modellar asosida amaliyotlar ko’rsatilmoqda.

Inklyuziv ta’lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat’i nazar, ularning barchasiga sifatli ta’lim taqdim etish. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo’lishlari uchun oilada yashashlari va o’z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan maktabda ta’lim olishi, o’zlashtirishda qiynalayotgan bo’lsa, o’qish va yozishga o’rganish uchun maxsus yordam olishi darslarga qatnamay qo’yan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko’rsatilishini kafolatlaydi. Ushbu qonunosti xujjatlarida imkoniyati cheklangan bolalarning ta’limi, reabilitatsiyasi, ijtimoiy munosabatlarda erkin, qulay va xavfsiz harakatlanishini ta’minlashga qaratilgan huquqiy me’yorlar belgilab qo’yildi. Bundan tashqari qaror bilan alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida kasbga o’qitish kurslarini tashkil etish chora-tadbirlari belgilandi. Nogironlarni umumta’lim tizimida o’qitish masalalariga e’tibor berish Respublikamizda 1996 yilda O’zbekiston Respublikasi Xalq Ta’limi Vazirligi, Respublika ta’lim markazi va YuNESKO tashkiloti bilan hamkorlikda respublika seminari o’tkazilishi bilan islohotlar amalga oshirila boshladi. Shu davrdan boshlab olimlar, maxsus ta’lim tizimidagi rahbar xodimlari, pedagoglar, umumta’lim muassasalarining rahbarlari va nodavlat jamoa tashkilotlarining nogironlar ta’limi ehtiyojini qondirishga qaratilgan munosabatlari o’zgara boshladi. Mamlakatimizda

imkoniyati cheklangan bolalarni o’qitish, tarbiyalash, kasb-xunarga yo’naltirish, jamiyatga uyg’unlashtirish masalalari davlat siyosatining dolzarb yo’nalishlaridan hisoblanadi. Chunki O’zbekistonda taraqqiyotning besh tamoyilidan biri-kuchli ijtimoiy siyosat maqsadli yo’lga qo’yilganligi bois, aholining ko’makka muhtoj qatlamlarini har tomonlama qo’llab-quvvatlash huquqiy jihatdan kafolatlangan.

Jahon ta’limi amaliyotida ham ta’lim oluvchilar ehtiyojlariga moslashuvchan o’quv muhitini yaratish, variativ o’quv dasturlaridan foydalanishga bo’lgan ehtiyoj kun sayin ortmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta’lim sohasidagi siyosati yo’nalishlaridan biri bolalarning alohida ta’lim ehtiyojlari xilma-xilligini hisobga olgan holda ta’lim berishni nazarda tutadigan inklyuziv ta’lim g’oyalarini ishtirokchi davlatlar tomonidan keng amalga oshirilishini ta’minlash hisoblanadi. YUNESKOning ijtimoiy fanlar sohasidagi dasturlari inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlashga qaratilgan bilimlar, standartlar hamda intellektual hamkorlikni rivojlantirishga yo’naltirilmoqda. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qoidalarini amalga oshirishda gender tenglik, ta’lim olish huquqi kafolatlarini kuchaytirish mexanizmlarini amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Dunyoda kadrlar tayyorlash tizimining asosiy va hal qiluvchi bosqichi sifatida boshlang’ich ta’limni innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish, ta’lim jarayonining tashkiliy, metodik komponentlarini, didaktik tizimini takomillashtirish bo’yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shu jihatdan o’qituvchilarni ta’limda alohida ehtiyojlari bor bolalar bilan ishlashga kasbiy tayyorlashning nazariy-pedagogik jihatlarini aniqlashtirish orqali inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang’ich ta’limda sog’lom tengqurlari bilan birgalikda imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olish ehtiyojini jahon standartlari asosida ta’minlashda tashkilotlararo maqsadli va amaliy natijalarga yo’налgan hamkorlik hamda integrativ chora-tadbirlar taqozo etiladi. Ta’lim klasteri sharoitida barcha bolaga birdek sifatli ta’limni tashkil etishda o’qituvchining roli va mavqei, ota-onalar va keng jamoatchilikning pedagogik savodxonligini oshirish taqozo etiladi. Mamlakatimizda ham inklyuziv ta’lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida tashkil etishning huquqiy me’yorlari ishlab chiqilganligi biz kabi bo’lajak boshlang’ich ta’lim mutahassislarini ham juda quvontirdi, albatta.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. R.Shomaxmudova, A.Berdiyeva. —Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta’limda o’qitish uslublaril uslubiy tavsiyanoma, OOO —IShONCh MARKAZ SERVISI 2008y.
2. R.Shomaxmudova, D. Tulaganova, A. Berdiyeva. — Jismoniy rivojlanishida muammolari bulgan bolalar bilan inklyuziv ta’limi tizimida olib boriladigan korreksion pedagogik ishlar il uslubiy qo’llanma, —Razzoqov O. J. il XT bosmaxonasi 2007y.
3. L.R.Muminova, R. Shomaxmudova. —Imkoniyati cheklangan bolalarni individual korreksion / rivojlantirish dasturining metodik asoslaril uslubiy tavsiyanoma / —Razzoqov O. J. il XT bosmaxonasi 2007y.
4. R.Shomaxmudova. «Inklyuziv ta’limning nazariy va amaliy asoslari» posobie. Toshkent 2007y.
5. «O’zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy qo’llab - quvvatlash va inklyuziv ta’limni joriy qilish (sotsialnaya podderjka detey s ogranchennymi vozmojnostyami i vnedreniya inklyuzivnogo obrazovaniya v Uzbekistane)» Materialy mejdunarodnogo foruma 2005g. str.50--

IMKONIYATI CHEKLANGAN O‘QUVCHILARNI TA’LIM JARAYONIGA JALB ETISH VA ULARNI IJTIMOIYLASHTIRISH

Uzoqjonova Mohinur Diyorbek qizi
Abdumalikova Farangiz Abdumutal qizi
Andijon davlat pedagogika instituti talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabda tashkil etilgan inklyuziv ta’lim ya’ni imkoniyati cheklangan o’quvchilarni maktab binosida erkin harakat qila olish, sinf jamoasida o’quvchilar bilan erkin muloqotga kirisha olish uchun qanday chora tadbirlar qilinishi to’g’risidagi ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: Inkluziv ta’lim, o’quv jarayonlari, ehtiyojmant bolalar, integratsion ta’lim, umum ta’lim muassasalari.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar, shu jumladan inklyuziv ta’limni rivojlantirish, ta’lim olishda teng huquqlilik imkoniyati cheklangan o’quvchilar uchun maxsus maktab internatlarida ta’lim olish imkoniyatini kafolatlaydi. Bu bugungi kunda bolaga imkon qadar ko‘proq bilim berish emas, balki uning umumiy madaniy, shaxsiy va kognitiv rivojlanishini ta’minlash, uni bunday muhim ko‘nikma bilan qurollantirish muhimligi sababli dolzarbdir. Hozirgi vaqtda, zamonaviy amaliyotda maxsus maktab internatlarida texnologiya fanini o‘qitish jarayoniga inklyuzivlikni joriy etish bo‘yicha ma’lum ijobiy tajriba mavjud. Imkoniyati cheklangan bolalar Texnologiya fanini bilish orqali, biror bir hunarni o‘rganishga, mustaqil bo‘lishiga va tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelmasligiga yordam beradi. Buning yordamida inklyuziv ta’limning asosiy vazifasi – imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiylashtirish amalga oshirilmoqda. Bu shuni anglatadiki, ular hayotda o‘z o‘rnini topish imkoniyatiga ega bo‘ladilar, lekin faqat o‘zlarining rivojlanish darajasida. Shunday qilib, imkoniyati cheklangan bolalar uchun texnologiya fanini o‘rgatishning maqsadi rivojlantirishdir.

Texnologiya darslarida o’quvchilarning xotirasini, nutqini, diqqatini, tafakkurini, dunyoqarashini rivojlantirish zarur. Murakkab konstruksiya va kelishishlarni bunday o’quvchilar to‘liq o‘zlashtira olmasligi mumkin, chunki ularda aqliy rivojlanish darajasi past. Ba’zan siz ushbu konstruksiyalarni kiritishingiz mumkin, lekin faqat tanishish uchun. Integratsiyalashgan sinfda darslarni rejalashtirishda an’anaviy darslarga qo‘shimcha ravishda: ta’lim, tarbiya va rivojlanish, shuningdek, tuzatish maqsadi ham mavjud. Psixologlarning ta’kidlashicha, agar siz aqli zaif bolalarni diqqat bilan o‘rganib to‘g‘ri ta’lim bersangiz, ular moslashishga va zamonaviy jamiyatning uyg‘un qismiga aylanishga qodir. Shu bilan birga, imkoniyati cheklangan bolalarni o‘qitish imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarida tashkil etish hozirgi zamon talablariga to‘liq javob beradi.

Imkoniyati cheklangan bolalarning asosiy toifalariga quyidagilar kiradi: 1. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalar (kar, zaif eshitish, kech karlik); 2. Ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar (ko‘r, zaif ko‘rish); 3. Nutq buzilishi bo‘lgan bolalar (logopatlar); 4. Tayanch-harakat apparati faoliyati buzilgan bolalar; 5. Aqli zaif bolalar; 6. Xulq-atvori va muloqoti buzilgan bolalar; 7. Psixofizik rivojlanishining murakkab buzilishlari bo‘lgan, murakkab nuqsonlar deb ataladigan bolalar (ko‘r-kar, kar yoki aqli zaif bolalar). Imkoniyati cheklangan bolalarni hayotda o‘z o‘rnini topishi uchun albatta ular biror bir hunarni bilishi kerak. Zamonaviy dunyoda hayot internetsiz (aloqa,ish) mumkin emas va bu sohada to‘liq huquqli faoliyat uchun kompyuter texnologiyalarini bilish kerak.

Ixtisoslashtirilgan maktab va maktab internatlarida Texnologiya fanini o’rgatishning asosiy va yetakchi maqsadi - bu butun ta’lim jarayonini belgilaydigan kommunikativ maqsad. Hozirda imkoniyati cheklangan bolalarni normal rivojlanayotgan o’quvchilar bilan teng ravishda o’qitish tajribasi faol shakllantirilmoqda. Ushbu turdagi ta’lim amaliyoti har bir o’quvchining individualligini qabul qilish g’oyasiga asoslanadi, shuning uchun jarayon nogiron bolaning ehtiyojlarini qondiradigan tarzda tashkil etilishi kerak. Shu bois mazkur ishning maqsadi jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni o’quv jarayoniga jalb etish va ularning natijalarini yaxshilash uchun Texnologiya fanini o’rgatishning zamonaviy texnologiyalarini o’rganishdan iborat. Inklyuziv ta’lim darslarni rejalashtirish va tashkil etishda rioya qilinishi kerak bo’lgan maxsus didaktik tamoyillarga asoslanadi. Bir dars davomida barcha psixik jarayonlarni tuzatish mumkin emas. Darsda qaysi analizatorlar ko’proq qatnashishini mavzuning o’zi aniqlaydi. Tuzatish-rivojlantiruvchi vazifa juda aniq bo’lishi kerak. Umuman olganda, olimlarning hech biri tuzatish vazifasini batafsil, aniq shakllantirishni talab qilmaydi, chunki bu oson emas, lekin aniq tuzatish yo’nalishi hali ham yaxshi dars uchun zaruriy shartdir. Rivojlanish xususiyatlariga ko’ra individual yondashuv va qo’shimcha e’tiborga muhtoj bo’lgan har bir bola uchun vazifa bloklarini o’z ichiga olgan sinf uchun umumiy rejani tuzish joiz bo’lganligi sababli, buni shu tarzda qilish kerak. Shakllar boshqacha bo’lishi mumkin; asosiysi, dars jarayonida “sog’lom” bolalar sinfida bo’lgan individual bolaning faoliyati traektoriyasini aks ettirishdir. Imkoniyati cheklangan o’quvchilar uchun darslarda texnologiya fanining mazmuni asosan ikki xil shaklda o’rgatiladi. Birinchisi nazariy, ikkinchisi amaliy ma’lumotlarini o’z ichiga oladi, ularda amaliy faoliyatni o’zlashtirish bilan bog’liq bilim va ko’nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish uchun o’qituvchi amaliy mashg’ulotda tayyorlanadigan buyumni amalda tayyorlab ko’rsatishi asos bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxsus psixologiya/ L.Muminova O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti. - Toshkent: Noshir, 2012, 2016. - 88 b. 4.
2. Ijtimoiy psixologiya o‘quv qo‘llanma. Nurjahan Ismoilova Dilbar Abdullayeva

MAKTABLARDA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI O’QITISHDA TALIM TIZIMINING O’RNI VA AHAMIYATI

Tursunova Nasibaxon Abdurashit qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabdagi inklyuziv talim mohiyati hamda amaldagi natijalariga to’xtalib o’tilgan. Shu bilan birga maktablarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish to’g’risidagi Nizom to’g’risida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: Inkluziv ta’lim, o’quv jarayonlari, ehtiyojmant bolalar, integratsion ta’lim, umum ta’lim muassasalari.

Inklyuziv ta’lim—hamkorlikdagi ta’lim bo’lib, butun hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va samarali ta’lim sifatida tan olingan. Inklyuziv ta’lim bu shunday ta’limtarbiya jarayoniki, unda jismoniy, ruhiy, aqliy va boshqa muammolaridan qat’iy nazar barcha bolalar umumiy tarzda, o’z uyi va hududida, ehtiyojlariga mos barcha sharoitlar yaratilgan maktablarda, o’z tengqurlari bilan birga ta’lim olishi demakdir. Inklyuziv ta’limning maqsadi—alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, umumta’lim muassasalarida to’laqonli ta’lim olishlarini ta’minlash, ta’lim muassasalarida har bir bola uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta’limning turli shakllari tashkil etilgan: maxsus ta’lim, uydagi ta’lim, inklyuziv, integratsion ta’lim va muruvvat uylari.

10 yoki 12 yil maxsus ta’lim muassasasi (internat, maktab) da, o’zi kabi bolalar bilan tahsil olganda, sog’lom insonlar bilan muloqoti birmuncha cheklangan bo’ladi. Bitirib chiqib, sog’lom insonlar orasida samarali yashab qolishi uchun yana kimningdir yordamiga muhtoj bo’ladi, bu davrda bola 19 yoshga kirgan bo’lib ota-onasi ham o’rta yoki undan katta yoshli bo’ladi, kollej yoki boshqa turdagi ta’limga jalb etilmasa, bu shaxs oilasi qaramog’ida qoladi chunki aksariyat ota-onalar avaylash maqsadida uyda boqib o’tirishga harakat qiladilar. Sabab: farzandining sog’lom insonlar orasida ishlab yoki boshqa munosabatlarga kirishishiga ishonchi yetmaydi.

Boz ustiga ular atrofdagilarning farzandiga nisbatan salbiy munosabat qiladi degan xavotirda bo’ladilar. Natijada imkoniyati cheklangan shaxs tor doiradagi kishilar jamoasida qolishga nahkum bo’ladi. Kech oila quradi. Agar turmush o’rtog’i ham o’zi kabi bo’lsa, ota-ona yana kichik oilani “tortishi” ga to’g’ri keladi. Ular bolalik bo’lsa, yana mas’uliyat ko’payadi. Biroq, bu davrda ota-onaning yoshi ancha ulg’ayib ularning o’zlari ham o’zgalar g’amxo’rligiga muhtoj bo’lishlari mumkin.

Demak, ota-ona keksalikka, shu bolasining taqdirini o’ylash bilan umr kechiradi. Imkoniyati cheklangan bola inklyuziv ta’limga erta jalb etilsa, mahallada bolalikdan qo’shni bolalar bilan o’ynaydi, ular bilan tanishadi, milliy qadriyatlarni anglay boshlaydi. Maktabgacha ta’lim davrida atrofdagi sog’lom insonlar va tengdoshlari bilan muloqotga, erta o’z-o’ziga o’rganadi, maktab ta’limiga tayyor bo’ladi.

UO’TM da to’siqlar, muvaffaqiyatlar va kelajakka ishonch, toblanish davrida sog’lom odamlar bilan muloqotda davom etadi, atrofdagilarning salbiy va ijobiy qarashlarida duch kelayotganini anglaydi va ularga nisbatan o’zining mustaqil pozitsiyasini topib oladi. Endi u mustaqil hayotga qadam qo’yadi mustaqil fuqaro sifatida o’qishi, ishlashi, turli munosabatlarda ishtirok etishga tayyor. Ota-ona va yaqinlari uning tashqariga chiqishidan xavotirga tushmaydi. Jamiyatda uning kimligi, nimaga qodirligini bilgan, taniganlar unga ishonadi.

Natijada u oila qurish, oilasini boqish imkoniga ega bo’ladi. O’zbekistonda inklyuziv ta’lim ilk asoschilari va olimlari. 1996-yilda xorijiy delegatsiya mamlakatimizga kelib, ilk

muzokaralarni o’tkazgan. Ushbu muzokaralar A.Avloniy nomidagi XTTXQTMOI Maxsus ta’lim kafedrası va RTM maxsus ta’lim bo’limi va Nizomiy nomidagi TDPU Defektologiya fakulteti professor o’qituvchilari ishtirokida o’tkazilgan. O’zbekistonlik olimi R.Sh.Shomahmudova mamlakatimizga boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik orqali ilk bor Angliya tajribasini olib kirishga muvoffaq bo’lgan.

Hozirgi kunda inklyuziv ta’lim amaliyoti respublika bolalar ijtimoiy moslashuv markazi tomonidan olib borilayotgan loyihalar asosida takomillashib bormoqda. Muammolar aniqlanib, tegishli yechimlar topish borasida tajriba sinov ishlari olib borilmoqda. Hukumat O’zbekistonda alohida ta’limga muhtoj bo’lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni rivojlantirishga qaratilgan hujjatlarni tasdiqladi. Jumladan, umumta’lim maktablarida alohida ta’limga muhtoj bo’lgan bolalar uchun boshlang’ich tayanch korreksion sinflarni ochish tartiblari belgilandi.

2020–2025 yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasiga O’zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko’rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo’yicha quyidagi asosiy ustuvor vazifalarni nazarda tutadi:

- alohida ta’limga muhtoj bolalar o’qiydigan ta’lim muassasalari binolariga qo’yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;
- ushbu ta’lim muassasalarini zarur adabiyotlar, o’quv qurollari, turli kasblar bo’yicha o’qitish uchun moddiy-texnik baza va jihozlar bilan ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- inklyuziv ta’lim tizimini tashkil etish, ta’lim muassasalarini maxsus asbob-uskunalar bilan (yuk ko’tarish moslamalari, panduslar, panjara va boshqalar), shuningdek, tegishli xodimlar bilan ta’minlash (maxsus o’qituvchilar, bolalarni psixologik-pedagogik nazorat qilish bo’yicha mutaxassislar);
- alohida ta’limga ehtiyoji bo’lgan bolalarning moslashuvi va integratsiyalashuvi uchun maktab-internatlarni maxsus jihozlar bilan bosqichma-bosqich ta’minlash va boshqalar.

Qaror bilan umumiy ta’lim muassasalarida alohida ta’limga muhtoj bolalarni inklyuziv o’qitish to’g’risidagi nizom tasdiqlandi. U quyidagilarni nazarda tutadi:

- inklyuziv ta’limning maqsad va vazifalari;
- maktablarda inklyuziv ta’lim va boshlang’ich tuzatish sinflarini tashkil etish tartibi va alohida ta’limga muhtoj bolalar uchun o’quv jarayoni;
- bolalarni inklyuziv ta’lim va boshlang’ich asosiy tuzatish sinflariga qabul qilish tartibi;
- inklyuziv ta’lim va boshlang’ich asosiy tuzatish sinflarida ta’lim sifatini nazorat qilish va boshqarish bo’yicha chora-tadbirlar.

Shuningdek, qarorda alohida ta’limga muhtoj bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta’lim davlat muassasalarida kasbiy tayyorgarlik kurslarini tashkil etish chora-tadbirlari belgilangan.

Bu tamoyilning mohiyatida yordamga muhtoj bolalarga ilk yosh davrida erta yondashish ham yotadi. Alohida yordamga muhtoj bolalar ta’limi boshlang’ich va o’rtamaxsus ta’limni olishlari bilan yakunlanmasligi kerak. Alohida yordamga muhtoj bolalarning kasb-hunar ta’limi va oliy ta’limi ham amalga oshirilishi talab etadi. Chunki inklyuziv ta’lim tizimining vazifalaridan biri alohida yordamga muhtoj bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning barcha huquqlarini ta’minlashdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirova, F., Ibadullayeva, S. N. (2022). Nutq ustida ishlashning tizimli yondashuvlari orqali eshitishida nuqsoni bo’lgan bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash. Pedagogik ta’lim innovatsiyon klasteri, 1(1), 350-352.
2. Ibadullayeva, S. N., Masaliyeva, S. (2022). Inkluyziv ta’lim sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik tasavvurlarini rivojlantirish omillari. Inklyuziv ta’lim, 1(2), 111-113.
3. Qodirova, F., Ibadullayeva, S. N. (2021). Nogironligi bo’lgan ota-ona qaramogida bo’lgan yetim bolalarni ijtimoiylashtirishning metodik klasteri. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar, 6(1), 280-286.
4. Qodirova, F., Ibadullayeva, S. N. (2021). Ta’lim klasteri sharoitida erta inklyuziyaga erishish ko’zlar implantli bolalar ijtimoiylashuvining eng optimal omili. Yangi O‘zbekistonda xalq ta’limi xodimlarini malakasini oshirishda zamonaviy yondashuvlar, 1(1), 55-65.
5. Qodirova, F., Ibadullayeva, S. N. (2021). Ta’limda tolerantlikka erishish kelajak o’qituvchisini inklyuziv ta’limga tayyorlashga erishish sharti sifatida. Zamonaviy maktabda va jamiyat aloqadorli, 1(1), 61-65.
6. Ibadullayeva, S. N., Jurayeva, Z. (2021). Kar va zaif eshituvchi o’quvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashda korreksion mashg’ulotlarning ahamiyati. Inklyuziv ta’limning dolzarb masalalari, 1(1), 35-70.
7. Sh.N.Ibadullayeva magistrlik dissertasiya “Ta’lim klasteri asosida inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishning samarali omillarini aniqlash” 2022 y.

TA’LIM MUASSASALARIDA SURDOPEDAGOGIKA TOIFASIDAGI BOLALARGA TA’LIM-TARBIYA BERISH

Sayfiddinova Dilrabo Otabek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada ta’lim muassasalarida surdopedagogika toifasidagi bolalar va ularga ta’lim-tarbiya berish shakllari haqida bayon etiladi va metodik tavsiyalar berib o’tiladi.

Kalit so’zlar: statistika, surdopedagogika, inkluziv ta’lim, tipopedagogika, oligofrenopedagogika, logopediya, total, integratsiya, detsibel, audiometrik.

Bugungi globallashuv jarayonida dunyo bo’ylab nogiron bolalarni tug’ilish statistikasi ortib bormoqda. Ilmiy kuzatishlar va pedagogik yondashuv asosida bunday bolalarni korreksiyalash va integtallashtirish ishlarini rivojlantirish zarurligi aniqlandi. O’z navbatida nogironligi bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish va ularni ijtimoiylashtirish masalalari inkluziv hamda integratsion ta’limning tashkil topishi va rivojlanishiga bo’lgan ehtiyojni yuzaga keltirdi. Bugungi kunda inkluziv ta’lim o’z ichiga juda keng tarmoqni qamrab oldi: surdopedagogika, tiflopedagogika oligofrenopedagogika, logopediya, motorli tayanch harakat a’zosida nuqsoni bo’lgan bolalar ushbu tarmoqning katta qismini tashkil etadi.

Alohida ta’limga ehtiyoji bor bolalar guruhlarini katta qismini surdopedagogika toifasidagi ya’ni, eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar tashkil qiladi. Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarning bir qancha darajalari aniqlandi: Total (to’liq) karlik, xuddi total ko’zi ojizlik uchramagani kabi, juda kam uchraydigan hodisadir. Ko’pincha karlikda baland nutqiy bo’lmagan tovushlami, quloq suprasiga yaqin masofadagi ba’zi nutqiy tovushlami idrok etish darajasida bo’lgan eshitish qoldiqlari saqlanib qoladi.

Audiometrik tekshiruv eshitishning 80 db. (detsibel - tovushni idrok etishni o’lchashda qo’llanuvchi o’lchov birligi) dan yuqori darajada yo’qolganini ko’rsatadi. Zaif eshituvchilik eshitishning turg’un pasayishi bo’lib, unda ushbu eshitish qoldig’i asosida nutqiy zaxirani minimal holatda mustaqil ravishda egallash, murojaat etilgan nutqni quloq suprasiga yaqin masofada idrok etish imkoniyati bo’ladi. Audiometr tekshiruvi eshitishning 80 db.dan kam bo’lmagan pasayishini ko’rsatadi.[2.189b]. O’z navbatida kar va zaif eshituvchi bolalar ham turkumlarga bo’linib, ularning har biri alohida pedagogik tashxis va yondashuvlarga asoslanadi.

Karlar: 1) tug’ma yoki ilk yosh davrida eshitish qobiliyati yo’qolgan va nutqni egallay olmagan kar bolalar; 2) eshitish qobiliyati kech yo’qolib, nutqi saqlanib qolgan kar bolalar.[2.190b]. Total karlik bosqichidagi bolalarga alohida ta’lim muassasalari tashkil etilib, ko’proq ko’rgazmali qurollardan foydalangan holda dars jarayonlarini tashkil etish tavsiya etiladi.

Zaif eshituvchilar: 1) nutqida qisman chetga chiqishi (nutqining grammatik tizimida me’yordan chetga chiqishlar: qo’shimchalarni noto’g’ri qo’llash yoki tushirib qoldirish, ba’zan talaffuz muammolari) bo’lgan zaif eshituvchi bolalar; 2) chuqur nutqiy muammolarga ega bo’lgan (lug’at zaxirasi o’ta chegaralangan, nutqi qisqa, noto’liq so’zlardan, grammatik tizimi so’z-gapdan, bo’g’in-so’zlar qatoridan iborat) zaif eshituvchi bolalar [2.190b].

Bunday bolalarning eshitish darajasi qisman bo’lsada shakllangan bo’lib, ularni sog’lom bolalar qatoriga qo’shib o’qitishga hech qanday to’siqlar kuzatilmaydi. Zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiylashishi va ta’lim olishida alohida pedagogik yordam ko’rsatish tavsiya etiladi. Masalan: ularga eshitishni tiklovchi apparat(OKA)lar yordamida eshitish qobiliyati holatini yaxshilash va nutqini shakllantirish maqsadida jismoniy-pedagogik mashqlar o’tkazilishi tavsiya etiladi. Bundan tashqari, sinf xonasida ularga qulaylik yaratish

hamda sifatli ta’lim olishlarini ta’minlash maqsadida ularni sinfning old qatoriga, o’qituvchining o’ng tomoniga o’tkazish pedagogik jihatdan samarali usul deb topilgan.

Nogironligi bo’lgan bolalarning psixikasi sog’lom bolalar psixikasidan tubdan farq qiladi. Risoladagidek eshitadigan bolaning psixik rivojlanish qonuniyatlarini o’rganilishi, eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar bilan korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni samarali tashkil etish, ta’lim-tarbiya texnologiyalarni belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

L.S.Vigotskiyning “Eng yaqin rivojlanish zonalarini”, eshitish qobiliyatida nuqsoni bo’lgan bolalar psixik rivojlanishining umumiy qonuniyatlari mavjudligi haqidagi nazariyalari katta ahamiyatga egadir. L.S.Vigotskiy psixologik va pedagogik nuqtai nazardan eshitmaydigan bolalarga nisbatan xuddi normal eshitadigan bolalarga qaragandek munosabatda bo’lish kerakligini e’tirof etgan.

Eshitadigan bola hayotining dastlabki yetti yillik o’sish davrida psixik rivojlanishida kuzatilgan xususiyatlar, eshitishining buzilishi bilan bog’liq bo’lgan o’ziga xos xususiyatlarni aniqlashga yordam beradi[1.3b]. Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar hamda sog’lom bolalalar psixikasi va ta’limiga alohida, ularning xususiyatlariga ko’ra yondashish pedagogik talab bo’lib kelmoqda.

Amaliy pedagogik metodikalarni qo’llash va psixologik treninglar va didaktik o’yinlar orqali bu toifadagi bolalarni o’qitish va ijtimoiylashtirish ancha samarali natijani beradi. Shuning bilan birgalikda, eshitish muammosi turli darajada bo’lgan yoshlarning eshitishini tiklashda turli-tuman apparat(OKA)lardan foydalanish orqali ularni jamiyat hayotiga ijtimoiylashtirishlarini jadallashtirish hamda umumta’lim muhitiga moslashtirish ancha samarali natijani beradi. Bundan tashqari pedagog-psixologlar tomonidan targ’ib etilayotgan amaliy-didaktik, psixologik tadqiqotlar ularning o’z dunyosidan chiqib atrofdagilar bilan integrallashish imkonini yaratmoqda.

Ilmiy kuzatish faktlarni ob’ektiv va aniq qayd etishni talab qiladi. Kuzatish metodi eshitish qobiliyati buzilgan bolalar ta’lim muassasalarida tashkil etilayotgan korreksion-tarbiyaviy ishlarni kuzatish maqsadida qo’llaniladi.

Pedagogik kuzatish jarayonida eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar faoliyatining xususiyatlari, ta’lim dasturida belgilangan bilim va malakalarni egallash samaradorligi, qo’llaniladigan metod va uslublar to’g’risidagi faktlarni to’plash, sistemalashtirish va tahlil qilish kabi vazifalar amalga oshiriladi. Surdopedagog va tarbiyachilar faoliyatini kuzatish, metod va usullarni tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Kuzatishlar natijalari aniq-ravshan bo’lishi uchun yozma bayonnomalar bilan birga audio va video yozuvlar hamda fototasvirlardan foydalaniladi.

Pedagogik tadqiqotlarda eksperiment o’quv yoki tarbiyaviy ishda amalga oshiriladigan ilmiy tarzda qo’yilgan tajriba katta o’rin tutadi[1.4b]. Amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida bolaning psixologik holati tahlil qilinib uning jamiyat hayotiga ijtimoiylashtirish va ta’lim-tarbiya olish mayli kuchaytiriladi.

Nogironligi bo’lgan bolalarning sog’lom bolalar ruhiy va jismoniy holatiga yaqinlashirish maqsadida korreksion-pedagogik ishlarni amalga oshirilishi ham samarali usul hisoblanadi.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarning psixologik va fiziologik holati sog’lom bolalarnikiga nisbatan ancha murakkabdir. Shuni hisobga olgan holda ularga ta’lim-tarbiya berish jarayonida insoniylik tuyg’usini ustun qo’yimoqlik va shuning bilan birgalikda pedagogik mahoratning yuqori bo’lmog’i zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X.J.KALBAEVA. U.Fayzieva A.Avloniy nomidagi XTXMOMI kaf. mud., prof. D.Nurkeldieva Nizomiy nomidagi TDPU dos., p.f.n. “MAKTABGACHA SURDOPEDAGOGIKA”(o’quv qo’llanma)[3,4b]

2. Maxsus pedagogika (Darslik). -T.: «Fan va texnologiya», 2014[189,190b]

MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIDA TABIATSHUNOSLIK FANINING O’QITISH METODLARI

**Durdona Kamolova Shamsiddin qizi,
Oybek Olimov Baxromjon o’g’li.
ADPI, Tabiiy fanlar fakulteti, Geografiya va
iqtisodiy bilim asoslari ta’lim yo’nalishi 2- bosqich
talabalari.**

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yosh davri bolalari orasida tabiatshunoslik, geografiya kabi fanlarni o’qitilishi, ularni ushbu fanlarga qiziqtirish usullari haqida ma’lumot keltirilgan. Bundan tashqari, maqolada tabiatshunoslik va geografiya fanlarini o’qitish metodlari haqida ham ma’lumot taqdim etiladi.

Kalit so’zlar: Metod, maktabgacha yosh davri, Venn diagrammasi, qonun, kadr, play-way metodi, interfaol. Maktabgacha yosh davri asosan 3-7 yosh oralig’ini o’z ichiga oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez o’zgarishlar bo’lishini inobatga olgan holda 3-davrga: (3-4 yosh) kichik maktabgacha davr, (4-5 yosh) o’rta maktabgacha davr, (6-7 yosh) katta maktabgacha davr kabilarga ajratish mumkin. Aynan o’rta va katta maktabgacha yosh davrida tabiatshunoslik fanining o’qitilishi, bolalarda tabiatga bo’lgan munosabatni shakllanishining dastlabki ilk bosqichi bo’lib, bu yoshdagi bolalarda tabiat to’g’risidagi bilimlar tarkibiga jonsiz tabiat, jismlar va hodisalar, o’simlik va hayvonlar, odam tanasining tuzilishi va salomatligini muhofaza qilish, yilning har xil fasllarida qishloq xo’jaligi mehnati to’g’risida tasavvur va tushunchalar, bundan tashqari oddiy geografik hodisalar kabi tushunchalar ham kiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning faoliyatlari- o’yin, rasm chizish, plastilin yoki yoldan biror narsa yasash, applikasiya va shu kabilardan iborat bo’lishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlash uchun interfaol 78ata 78z 78ic texnologiyalarni joriy etish asta-sekin amalga oshiriladigon jarayon, bu albatta, maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Bugun yurtimizdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bir necha interfaol texnologik mashg’ulotlardan foydalaniladi. Misol uchun, "Kichik guruhlarda ishlash (Troika)" ushbu ish texnologiyasining qo’llanilishi barcha bolalar asosida ishlash imkonini beradi. Maktabgacha yosh davri bolalari uchun "Venn diagrammasi" metodining sodda variantidan foydalanish maqsadga muvofiq. "Venn diagrammasi" metodi ikki yoki undan ortiq tushuncha va ob’ektlarni o’zaro taqqoslash va natijani chizmada tasvirlash uchun xizmat qiladi. U mantiq nazariyasi bilan shug’ullanadigan Jon Venna (1834-1923) nomi bilan atalgan. U odatda ikkita aylanadan iborat bo’lib, har bir aylana biror bir ob’jektning xususiyatlari to’plamini belgilaydi. Ikki ob’jektning o’xshash bir xil xususiyatlar bor bo’lsa, bu ob’ektlarni tasvirlovchi aylanalar bir-biri bilan kesishadi. Agar ularning bir xil, o’xshash xususiyatlari yo’q bo’lsa bu aylanalar o’zaro kesishmaydi. Ikki aylana uchun umumiy bo’lgan kesishish sohasida ularning bir xil o’xshash xususiyatlari, qolgan sohalarda esa obektlarning bir - biridan farqli xususiyatlari joy oladi. "Venn diagrammasi" metodidan foydalanishdan ko’zlangan maqsad bolalarda ikki va undan o’rtiq predment va tushunchalarni taqqoslashda, ularning farqli va umumiy tomonlarini aniqlash ko’nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Play-waymetodi. O’yin-kulguga asoslangan. Maktabgacha ta’lim jarayoni uchun juda samarali medot hisoblanadi. Aynan shu yoshdagi bolalarning ham asosiy faoliyati o’yin jarayoni bilan bog’liq. Tabiatshunoslik fani to’g’risida bolarda dastlabki tasavvurlarni hosil

qilishda aynan shu metoddan foydalanish qulay. Misol uchun tabiatda bo‘ladigan turli hodisalar ya’ni ob-havo to‘g‘rida bolalarga ma’lumot berishda ularning hatti-harakatlari asosida tushuntirib berish mumkin.

Aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim bosqichi bola rivojlanib, barkamol shaxs bo‘lishida ilk poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Shunday ekan aynan shu bosqichdan boshlab bolalarga darsliklarning dastlabki tushunchalari berib borilishi maqsadga muvofiq. Xususan geografiya fani haqida bolalarda eng zarur ko‘nikmalar, tushunchalar bo‘lishi kerak. Chunki geografiya o‘zimiz yashaydigan butun borliq haqidagi fandır. Bolalarni geografiya faniga qiziqtirishda, ushbu fan to‘g‘risida yetarlicha bilim, ko‘nikma va malakalarni maktabgacha ta’lim davridan shakllantirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Шерзод Иброим Ўғли Иброимов (2020). География дарсларида талабалар билимини назорат қилиш усуллари. Academic research in educational sciences, (4), 412-417.
2. Фуркат Туракулович Ражабов, & Азиза Абдуллаевана Олимова (2020). Таълим муаммолари ечимида инновацион кластернинг аҳамияти (география таълими мисолида). Academic research in educational sciences, (3), 697-702.
3. Tabiatshunoslik darslarida o‘quvchilar tasavvur va tushunchalarini shakllantirish hamda rivojlantirish o‘quv qo‘llanma. F.Xalilova.2021.

ESHITISHDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA’LIMGA MOSLASHTIRISH MEXANIZMLARI

*Ergasheva Zulfiyabonu Zulinbek qizi,
Nurdinova Rohila Baxtiyorjon qizi
Andijon Davlat Pedagogika instituti
Tabiiy fanlar fakulteti
biologiya yo‘nalishi 2-bosqich talabalari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitishda nuqsoni bor bolalarni oddiy sinflarda o‘qitish usullari va ularni jamiyatda o‘z o‘rnini toptirish, buning uchun olib borilayotgan ishlar haqida so‘z yurutildi. Pedagoglarning samarali faoliyati ularning chuqur va rang-barang kasbiy bilimlari, bilim berish usullari haqida na'munalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: surdopedagogika, pedagogik qobiliyat, Koklear implantatsiyasi, nutqiy kamchilik, aqliy zaiflik.

O‘zbekiston Respublikasida nogiron bolalar bilan bog‘liq tahlil va dastlabki baholash ishlari 1966 yilda boshlangan. Hozirgi kunda O‘zbekistonda 250000 ga yaqin turli ko‘rinishdagi nogiron bolalar (16 yoshgacha) ta’lim olish ehtiyojiga ega. Nogiron bolalar uchun ta’lim bilan birgalikda maxsus xizmatlar tashkil etish lozim. Ko‘zi ojizlar, kar va eshitish nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar, poliyemiyelit bilan kasallanganlar, aqli zaif bolalar, nutqida nuqsoni bor va soqov bolalarga mo‘ljallangan 86 ta maxsus ta’lim va aralash maxsus muassasalar, Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi - yordamga muhtoj bo‘lgan bolalarga samarali bilim olish uchun sharoit yaratishdir.

Ushbu sharoitda yordamga muhtoj bolalarni integrasiyalash va reabilitatsiya qilish, har bir bolaning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ularga mos samarali inklyuziv talim turini tanlash lozim. YuNESKO markazi tomonidan «O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha bog‘cha va o‘rta maktablarda tajribaviy guruhlar ochish» nomli loyiha qo‘llab-quvvatlandi va yaqin kunlarda amalga oshirilishi rejalashtirilmoqda. Loyihaning asosiy maqsadi nogiron bolalarda turfa xil malakalarni oshirish va ularning qobiliyatlarini barqaror rivojlantirish uchun sharoit yaratishdan iborat. Ta’lim tibbiy va ijtimoiy xizmat bilan birgalikda olib boriladi. Oila va maqallada ota-onalar uchun profilaktika hamda reabilitatsiya ishlari bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari tashkil etiladi. Ota-onalar nogiron bolalarini tarbiyalash va ularning aqliy rivojlanishlarini rag‘batlantirish bo‘yicha pedagogik usullar, shuningdeq ularning mustaqil bo‘lishlari uchun tengdosh sog‘lom bolalar bilan muloqot qilishlari bo‘yicha o‘qitiladilar. Loyiha to‘qqiz bosqichdan iborat bo‘lib, har bir bosqich quyidagi faoliyatlarni qamrab oladi:

Eshitish qobiliyati past bo‘lgan bolalar eshitish qobiliyatining buzilishi (konduktiv, sensonevral va aralash), buzilish sodir bo‘lgan vaqtga (nutqni shakllantirish boshlanishidan oldin yoki nutq allaqachon shakllangan bo‘lsa) (eshitish halokati, bir daraja yoki boshqa darajada ifodalangan va karlik) darajasida farqlanadi. Bundan tashqari, ushbu toifadagi bolalar qo‘shimcha kasalliklarga ham ega bo‘lishi mumkin. Eshitish qobiliyati past bo‘lgan bolalarning uchta asosiy toifasi mavjud: kar, eshitish qobiliyati zaif va kech eshitish. Kar bolalar chuqur, doimiy ikki tomonlama eshitish qobiliyatiga ega, ular irsiy, tug‘ma yoki erta bolalikda nutqni o‘zlashtirishdan oldin olinishi mumkin. Ular nutq hajmining nutqini sezmaydilar va maxsus (tuzatish) ta’limsiz og‘zaki nutq rivojlanmaydi. Eshitish apparati yoki Koklear implantlardan foydalanish ularning nutqini rivojlantirish uchun zaruriy shartdir. Biroq, eshitish asboblari yoki implantlardan foydalanganda ham, ular boshqalarning nutqini idrok etish va tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Eshitish qobiliyati zaif bolalarda turli darajadagi eshitish qobiliyati buzilgan (yengil, mo‘tadil, muhim va og‘ir), ya’ni nutqni

pichirlash nutqini tushunishda kichik qiyinchiliklardan tortib, nutq hajmining to’liq tushunilmasligiga qadar cheklangan. Ular mustaqil ravishda, hech bo’lmaganda minimal darajada, so’z birikmalarini to’plashlari va og’zaki nutqni o’zlashtirishlari mumkin. Biroq, bu bolalar maxsus tashkil etilgan, tuzatish va rivojlanish jarayonida eng yaxshi natijaga erishadilar. Eshitish vositalaridan foydalanish zarurati va tartibi mutaxassislar tomonidan belgilanadi (surdolog va surdopedagog). Kechikkan bolalar bu har qanday kasallik yoki travma tufayli eshitish qobiliyatini yo’qotgan bolalar, ular nutqni o’zlashtirganlaridan keyin, ya’ni ikki-uch yoshli va undan keyingi yoshda. Eshitish qobiliyati har xil umumiy, karlikka yaqin yoki eshitish qobiliyati zaif odamlarda kuzatiladi. Asosiy vazifa ularning nutqini saqlab qolish va uni yanada rivojlantirishdir.

Hayotining birinchi yilida eshitish qobiliyati past bo’lgan bolalarda eshitish inikosining rivojlanishida kechikish belgilari mavjud: eshitish kontsentratsiyasi qayd etilmagan yoki zaif ifodalangan; tovush manbasini izlash yo’q (uch oylik hayotdan keyin). Bola onaning ovozigga javob bermaydi; olti oydan keyin u qichqiriq va ovoqli modulyatsiyaga ega emas; u kattalarning ovozigga taqlid qilmaydi; to’qqiz oydan keyin bola unga murojaat qilgan nutqni tushunmaydi. Eshitish qobiliyati past bo’lgan bolalar og’zaki nutqni uchta usulda eshitish-vizual, eshitish, vizual tarzda qabul qilishadi. Bola ma’ruzachining yuzini va lablarini ko’rib, uni eshitish apparati Koklear implant yordamida "eshitganda" eng to’liq eshitish-vizual usul. Eshitish qobiliyati muqarrar ravishda kognitiv sohaning rivojlanishining turli xususiyatlariga olib keladi: vizual idrok kamroq hajmga ega, sekin sur’atda, noaniqlikda farq qiladi; e’tibor tarqatish, kommutatsiya qiyinchiliklari bilan tavsiflanadi; majoziy xotira og’zaki xotiradan yaxshiroq rivojlangan; tahlilning aqliy operatsiyalari sintezdan ustundir. Kar va eshitmaydigan maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining asosiy turlarini shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. O’yinni rivojlantirishda eng aniq xususiyatlar.

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, maxsus treningsiz ular to’liq rivojlangan syujet-rolli o’yinni shakllantirmaydilar. Shaxsiy sohada, ayniqsa, yaqin kattalarga gipertrofik qaramlik, o’ziga shubha, qo’rquv ajralib turadi. Yangi sharoitlarga (notanish vazifalar, vaziyat, noma’lum odamlar) munosabat har xil shaklda bo’lishi mumkin: g’amxo’rlik, notanish odam bilan muloqot qilishdan bosh tortish, injiqlik va tajovuz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Грозная Н.С. Инклюзивное образование зарубежом. От мечты к реальности // Синдром Дауна XXI век.- 2011. № 1.- С. 34-41.
2. Ibragimov, X., & Sh, A. (2008). Pedagogika nazariyasi (darslik). T.: Fan va texnologiya, 288.
3. Ибраимов Х.И. (2018). Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога. Наука, образование и культура, (3 (27)), 44-46.
4. Хонимкулова, М.Х., Ибраимов Х.И. (2018). Необходимость изучения иностранных языков: теория и практика. Вопросы науки и образования, (27 (39)), 8083.
5. Ibragimovich I.K. (2020). Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system. International journal of discourse on innovation, integration and education, 1, 6-15.

INKULYUZIV TA’LIMNING HUQUQIY ASOSLARI

Mirzaabdullayeva Guloyim Ergashboy qizi
ADPI, Maktabgacha ta’lim pedagogika
va psixologiyasi yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimizda joriy qilinayotgan yangi ta’lim tizimi ya’ni inkulyuziv ta’lim tizimining rivojlanishi va inkulyuziv ta’limning huquqiy asoslari haqida fikr yuritiladi. Inkulyuziv ta’lim tizimini yanada rivojlantirish borasida qabul qilingan qarorlar va Prezident farmonlari to’g’risida bayon etilgan.

Kalit so’z: Inkulyuziv ta’lim, huquq, maxsus ta’lim, korreksion, alohida ta’lim, pedagog, imkoniyati cheklangan.

Inkulyuziv ta’lim bu – davlat siyosati bo’lib, imkoniyati cheklangan va sog’lom bolalar o’rtasidagi to’siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar (ayrim sabablarga ko’ra nogiron bo’lgan) o’smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar iyyimoiy hayotga moslashtirishga yo’naltirilgan umumta’lim jaryoniga qo’shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir.

Inkulyuziv ta’lim (ing. Inclusive uyg’unlashmoq, qamrab olmoq, qamrab olish) ma’nolarini bildiradi.

O’zbekistonda inkulyuziv ta’limning takomillashtirish alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim tarbiya berish tizimini shakllantirish hamda ularga ko’rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilashga qaratilgan O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020- yil 13- oktyabrda “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to’g’risida”gi (PQ 4860) qarori qabul qilindi. Ushbu qarorda alohida ta’limga ehtiyojlari bo’lgan bolalar to’g’risida quyidagi fikrlar bayon etilgan.

- inkulyuziv ta’lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtiriladi;
- inkulyuziv ta’lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlar tayyorlanadi, qayta tayyorlanadi va malakasi oshiriladi;
- inkulyuziv ta’lim joriy etilgan muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanadi, ular maxsus moslamalar (ko’tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo’llanmalar, turli kasblarga o’qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta’minlanadi;
- inkulyuziv ta’lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalar joriy etiladi;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning bilim olish huquqi, inkulyuziv o’qitishning mazmun-mohiyatini tushuntirish orqali aholi o’rtasida ijobiy ijtimoiy muhit shakllantiriladi;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni kamsitish, ularga salbiy muomalada bo’lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshiriladi;
- inkulyuziv ta’lim tizimi tajriba-sinov tariqasida alohida ta’lim muassasalarining faoliyatiga joriy qilinadi.

Inkulyuziv ta’lim tizimi yurtimizga yangi kirib kelayotgan ta’lim ta’lim tizimi bo’lganligi sababli muammolari hali to’liq bartaraf etilmagan. Bugungi kunda alohida ta’limga ehtiyoji bo’lgan bolalar uchun maktab va internatlar ochilgan. Imkoniyati cheklangan bolalar inkulyuziv ta’lim sinflari va va boshlang’ich tayanch korreksion sinflariga qabul qilinadigan va qabul qilinmaydigan guruhlariga ajratiladi.

Quyidagilar qabul qilinadi:

1. Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar – (eshitish qobiliyatining yo’qotilishi 60 Db gacha bo’lgan rivojlanishida qo’shimcha buzilishlar bo’lmagan bolalar).

2. Ko’rishda nuqsoni bo’lgan bolalar – (ko’rish qobiliyatining buzilishi 0,1 gacha bo’lgan rivojlanishida qo’shimcha buzilishlar bo’lmagan bolalar).

3. Somatik kasalliklari – (psixofizik va nutqning rivojlanish darajasi yoshiga mos kelmaydigan bolalar).

4. Nutqida og’ir nuqsonlar bo’lgan bolalar – (alaliya, dislaliya, afaziya, rinolalaliya, dizartiya, psixik – nutqiy rivojidagi sustlik duduqlanish).

5. Tayanch – harakat apparatida nuqsoni bo’lgan bolalar – (bolalar serebral falaji, sokolioz, poliomuyelit, miopatiya, osteomiyalit, amputatsiya, bo’y o’sishining yetishmasligi – pakanalik).

6. Aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch – harakat tizimida nuqsoni bo’lgan bolalar.

7. Aqliy rivojlanishi saqlangan yoki ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar – (serebral falaji – o’zi harakat qila oladigan yoki qo’shimcha moslamalar va nogironlik aravachasida harakatlanadigan bolalar).

8. Intellektual rivojlanishning potensial buzilmagan imkoniyatlari bilan ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar.

9. Hulq – atvor va ruhiyatning qo’pol buzilishlarisiz autistik spektri buzilgan bolalar.

10. Intellektual rivojlanishi saqlanib qolgan , tutqanoq holatida bo’lgan bolalar- (agar bola anticonvulsant dorisini qabul qilganda tutqanoq 1 oyda 1 marotabadan oshmagan paytda).

Quyidagi bolalar qabul qilinmaydi :

1. Aqli o’ta zaif bolalar – (imbisil , idiotiya darajasidagi oligrifeniya).

2. Xulq – atvorning og’ir buzilishlari – (hissiy – irodaviy sohasida organic nuqsonlari bo’lgan bolalar).

3. Tayanch – harakat apparatida nuqsoni bo’lgan mustaqil ravishda harakatlana olmaydigan va o’z – o’ziga hizmat ko’rsata olmaydigan bolalar.

4. Ko’r – kar – soqov bolalar.

5. Tez – tez takrorlanadigan epileptic tutqanoqdan aziyat chekadigan (epileptik demensiya kunduzgi va tungi vaqtlarda tutqanoq’I tez – tez takrorlanadigan bolalar).

6. Markaziy asab tizimiga shikast yetganligi tufayli siydik va najasini ushlab turolmaydigan bolalar.

Yurtimizda bolalar huquqlarini himoya qilish maqsadida “Bola huquqlari to’g’risidagi konvensiya “ qabul qilingan . Kanvensiyada quyidagilar bayon qilingan:

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida bolalar alohida g’amxo’rlik va yordam huquqiga egadirlar, deb e’lon qilganligini eslatib, jamiyatning asosiy tashkiloti hisoblanmish oila va tibbiy muhitga uning barcha a’zolari, ayniqsa, bolalar o’sibulg’ayishlari va farovonlikka ega bo’lishlari uchun jamiyat doirasidagi majburiyatlarni o’z zimmasiga to’liq oladigan bo’lishiga erishish maqsadida zarur himoya va yordam bilan ta’minlanishi lozim ekanligiga ishonch hosil qilgan holda, bolaning shaxsi sog’lom va har tomonlama uyg’unlashgan holda kamoloti uchun u oila g’amxo’rligida, baxt, mehr-muhabbat va ongli tushunish vaziyatida o’sishi zarurligini e’tirof etilgan.1924 yilgi Bola huquqlari Jeneva deklaratsiyasida va 1959 yil 20 noyabrda BMTning Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan Bola huquqlari deklaratsiyasida ko’zda tutilganligini va Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to’g’risida xalqaro paktda (jumladan, 23- va 24-moddalarda), Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to’g’risida xalqaro paktda (jumladan, 10-moddada), shuningdek, ixtisoslashgan

muassasalar hamda bolalarning farovonligi masalalari bilan shug’ullanuvchi xalqaro tashkilotlarning Nizomlari va tegishli xujjatlarida e’tirof etilgan

Bolalarga nisbatan barcha xatti-harakatlarda, ular ijtimoiy ta’minot masalalari bilan shug’ullanuvchi davlat yoki xususiy muassasalar, sudlar, ma’muriy yoki qonun chiqaruvchi organlar tomonidan sodir etiladimi-yo’qmi, bundan qat’iy nazar, bolaning manfaatlari yaxshiroq ta’minlanishiga birinchi darajali e’tibor beriladi.

Ishtirokchi-davlatlar o’z zimmasiga bolani uning farovonligi uchun zarur hisoblangan himoya va g’amxo’rlik bilan ta’minlash, bunda uning ota-onasi, vasiysi yoki qonun bo’yicha uning uchun javobgar sanalmish boshqa shaxslarning huquq va majburiyatlarini e’tiborda tutishni hisobga oladilar hamda ana shu maqsadda barcha qonuniy va ma’muriy chora-tadbirlarni ko’radilar.

Ishtirokchi-davlatlar bolalar haqida g’amxo’rlik ko’rsatish yoki ularni himoya qilish uchun mas’ul hisoblangan organlar, muassasalar va xizmatlar vakolatli organlar tomonidan belgilab qo’yilgan me’yorlarga, xususan, xavfsizlik va sog’liqni saqlash sohasida va ulardagi xodimlarning soni va ishga yaroqliligi, shuningdek, vakolatli nazorat olib borishi nuqtai nazaridan belgilangan me’yorlarga javob berishlarini ta’minlaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Выготский Л . С . Дефект и сверхкомпенсация// “Проблема дефектологии” М.,1996.-С.42.
2. Maktablar hamma uchun - Save the children – 2002y
3. Bola huquqlari to’g’risidagi konvensiya. 2020 – yil 13 – oktyabr (PQ4860).
4. Pulatov Sh. N. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Hindistondagi ijtimoiy – siyosiy vaziyat . Academic Research In Educational Sciences . Volume 1 . 2020 . 468474 P.

TURLI DARAJADAGI INTELLEKTUAL YETISHMOVCHILIGI BO‘LGAN BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA’LIM STRATEGIYALARI VA ULARNI AMALGA OSHIRISH SHART-SHAROITLARI

Asqarova Gulsanamxon Mirzaabdulla qizi
Abdumutaliyeva Munavvarxon Numonjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo‘nalishi 2 –bosqich
202 – guruh talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada Inklyuziv ta’lim va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar o‘quvchilarning bino ichida harakatlanishi va ta’lim olishlari uchun maxsus sharoitlar yaratilgan maktablarda tashkil etilishi. Inklyuziv ta’lim va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar tashkil etilgan maktablar faoliyati O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi hamda hududiy xalq ta’limi boshqarmalari tomonidan metodik taminlanishi va muvofiqlashtirilishi haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, shaxs, korreksion sinf, internat, korreksiya, pedagog, individual, psixonevrolog.

O‘quvchilarni inklyuziv ta’lim sinflariga va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish o‘quv yili boshlanguncha hamda o‘quv yili davomida amalga oshiriladi va maktab direktorining buyrug‘i bilan rasmiylashtiriladi. Inklyuziv ta’lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarga yo‘llangan har bir o‘quvchiga ota-onalari yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar tomonidan shaxsiy hujjatlar yig‘majildi rasmiylashtiriladi va maktab rahbariyatiga taqdim etiladi. O‘quvchining shaxsiy hujjatlar yig‘majildida quyidagi hujjatlar bo‘ladi:

- Ota-onalari yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarning arizasi;
- Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasi;
- Ta’lim olganligi to‘g‘risidagi hujjatlar (ta’lim muassasalarida o‘qiyotgan bolalar uchun);
- O‘qish joyidan ta’limning muddati, o‘quv fanlarini o‘zlashtirishi va xulq-atvori, o‘quvchiga yakka tartibda ko‘mak berish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlarning batafsil tahlili aks ettirilgan ma’lumotnoma va tavsifnoma (ta’lim muassasalarida o‘qiyotgan bolalar uchun);
- O‘quvchining yashash joyidagi shifoxona bosh vrachi tomonidan imzolangan, uning rivojlanishi tarixidan mufassal ko‘chirma.

Inklyuziv ta’lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarga quyidagi toifadagi bolalar qabul qilinadi: eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar (eshitish qobiliyatining yo‘qotilishi 60 Db gacha bo‘lgan rivojlanishida qo‘shimcha buzilishlar bo‘lmagan bolalar); ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar (ko‘rish qobiliyatining buzilishi 0,1 gacha bo‘lgan rivojlanishida qo‘shimcha buzilishlar bo‘lmagan bolalar); somatik kasalliklar (psixofizik va nutqning rivojlanish darajasi yoshiga mos kelmaydigan bolalar)nutqida og‘ir nuqsonlar bo‘lgan bolalar (alaliya, dislaliya, afaziya, rinolaliya, dizartriya, psixik-nutqiy rivojida sustlik, duduqlanish); tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar (bolalar serebral falaji, skolioz, poliomiyelet, miopatiya, osteomiyelet, amputasiya, bo‘y o‘sishining yetishmovchiligi — pakanalik); aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch-xarakat tizimidagi buzilishi bo‘lgan bolalar; aqliy rivojlanishi saqlangan yoki ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar (o‘zi harakat qila oladigan yoki qo‘shimcha moslamalar va nogironlik aravachasida harakatlana oladigan bolalar serebral falaji);

O‘zbekistonda oilaviy sharoitidan qat’iy nazar, barcha bolalar davlat umumta’lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan. Faqat xohlovchilar o‘z yonidan pul to‘lab xususiy maktablarda o‘qishi mumkin. Lekin imkoniyati cheklangan bolalarning boshqa sog‘lom bolalar bilan teng sharoitda o‘qiyotgani haqida maqtanib bo‘lmaydi. Bu borada muammolar ko‘p. 2020 yil 13 oktyabrda qabul qilingan «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Prezident qarorida bu boradagi asosiy muammolar sanalgan:

- alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar o‘qitiladigan ayrim ta’lim muassasalarida ular uchun to‘siqsiz muhit va imkoniyatlar yaratilmagan;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar o‘qitiladigan ta’lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo‘llanmalar, turli kasblarga o‘qitishga mo‘ljallangan uskuna va jihozlar bilan to‘liq ta’minlanmagan;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv ta’lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o‘rtasida tushuntirish ishlarini olib borish yo‘lga qo‘yilmagani natijasida ota-onalar alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan farzandlarini umumta’lim muassasalarida o‘qitishi mumkinligi haqida yetarli ma’lumotga ega emas;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb qilish bilan bog‘liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijro hokimiyati organlari tomonidan yetarli e’tibor qaratilmayapti;
- pedagogika yo‘nalishidagi OTMLar o‘quv dasturlariga inklyuziv ta’lim berish metodikasiga oid fanlar kiritilmagan;
- pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarda inklyuziv ta’lim dasturlari kiritilmagani, shuningdek, bo‘lajak pedagoglarning alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar jalb qilingan ta’lim muassasalarida amaliyot o‘tamayotgani ularning kasbiy tayyorgarlik sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Xulosa qilib aytganda inklyuziv ta’lim - bu nogiron bolalar uchun maxsus ochilgan alohida sinfda tuzatish va reabilitatsiya qilish emas. Bu bolalarning qobiliyatlari, yutuqlari va individual ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, shuningdek, oqilona turar joy bilan ta’minlash uchun individual yordam xizmatlaridir. Buning uchun asosiy to‘siq - bu ko‘pchilikning ongida stigmaning oqibati bo‘lgan alohida ehtiyojli bolalarning salohiyatiga ishonch yo‘qligi. Ammo biz doimo yodda tutishimiz kerak: xilma-xillik inson hayotining barcha jabhalarini yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Bola huquqlari kafolatlati”. Toshkent 2008 yil. OOO “Kvinta Print” MChJ bosmaxonasi.

2. “Bola huquqlari to’g’risida”gi Konvensiya 1989 y.
3. Alohida yordamga muhtoj bolalarni ma’naviy va estetik rivojlantirish mavzusidagi ilmiy - nazariy konferensiya materiallari. Toshkent—Uzinkomsentr.-2002 yil.
4. Ta’lim hamma uchun. Milliy dastur rejasi-Toshkent-2003 yil.
5. Xalqaro forum materiallari. -Toshkent - Respublika bolalarni ijtimoiy adaptatsiyalash - 2005 yil.
6. Aleynikova S.A. Mejdunarodnaya konferensiya “Problemy vnedreniya inklyuzivnogo obrazovaniya i sposoby ix resheniya” Defektologiya №2, 2002g.

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA FANLARNI O’QITISH JARAYONIGA TADBIQ ETILGAN ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Qurbonova Feruza

Maxamatjon qizi

ADPI, Pedagogika va psixologiya kafedrası

o’qituvchisi

G’ulomova Sadoqat Murodjon qizi,

Oribjonova Mubinabonu Ilhomjon

qizi

“Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari”

yo’nalishi 2-bosqich talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada 2020-2025 yillarda xalq ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasining pedagogik mohiyati, yuksaltirish masalalari hamda inklyuziv ta’lim sharoitida ta’lim olayotgan bolalar uchun pedagogik yondashuvlar va nazariy hamda amaliy metodikalar qo’llanilishi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: Inklyuziv ta’lim, ta’lim, pedagogik yondashuvlar, metod, maktab, imkoniyati cheklangan bolalar, muammolar.

Inklyuziv ta’lim hamma bolalarning bir xil maktab va bir xil sinfxonada – bir xil sharoitda ta’lim olishini anglatadi. Ya’ni imkoniyati cheklangan bola sog’lom bolalar bilan bir xil e’tiborda o’qiy olishi kerak. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” gi PF- 5712-son farmoniga muvofiq O’zbekistonda inklyuziv Ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko’rsatiladigon ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadidad:

2020-2025 yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar ta’limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko’rsatkichlari tasdiqlandi. Imkoniyati cheklangan o’quvchilarni ta’lim tarbiyasida teng huquqiylik muammosini hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Ammo bugungi kunda juda ham ko’plab bolalar turli xildagi sabab va muammolarga ko’ra ta’limdan chetta qolmoqdalar. Inklyuziv ta’limga jalb qilishning tashkiliy ilmiy- uslibiy choralari ko’rib chiqish ya’ni mutaxasislarini tayyorlash malakasini oshirishga doir chora tadbirlar ishlab chiqish lozim. Imkoniyati cheklangan o’quvchilar ham sog’lom tengdoshlari bilan yonma- yon o’qish, ta’lim olish huquqiga egadirlar. Inklyuziv ta’lim rasmiy ta’lim tushunchasidan ancha kengroq. Bu ta’limda ko’proq o’qishda o’rganishda imkoniyati cheklangan bolar bilan ishlaydi. Yangi qabul qilingan qonunda keltirilganidek umumiy o’rta ta’lim maktablarida har bir sinfda nogironli bo’lgan bolalar ta’lim tarbiya olishi va ularga barcha qulayliklar yaratib berilishi hamda ularga biriktirilgan pedagoglarning inklyuziv tafakkurga ega bo’lishi va ta’lim sifati ma’suliyatini o’z zimmasiga olishi shart, deb qayd qilib o’tib ketilgan.

Kelgusida biz ham maktablarga malakali pedagog sifatida o’quvchilarga ta’lim tarbiya berish uchun boramiz . Har bir yangi pedagogka yangi sinflar biriktiriladi u hoh sog’lom bolalar sinfi hoh inklyuziv sinf bo’lishidan qat’iy nazar. Agar biz tahsil berayotgan sinfda nogironli bo’lgan bolalar bo’lsa ularga o’z imkoniyatidan kelib chiqqan holda fan doirasidan amaliy tipshiriqlar berish zarur. Masalan: Kar-soqovligi bor bolalar uchun **“Geografiya va uni o’qitish”** metodikasida - ularga dars berish jarayonida audio manbalar va ko’rgazmali qurollar orqali tushuntirilasa bolada o’qish holatidan ko’ra, ko’rib o’rgatgan ma’lumot va bilimlari ko’proq esda qoladi. Nogironli bo’lgan bolalarga asosan nazariy jihatdan ko’ra

amaliy bilimlar berish ularni yanada tezroq bilim olishiga yordam beradi. Ularga nazariy bilimlarni sogʻlom bolalar bilan birga berib turib amaliy darslarni ular uchun alohida tashkil etish maqsadga muvofiq. Chunki sogʻlom bola bu bolalarga qaraganda bilim olish darajasi tez boʻlganligi uchun amaliy dars jarayonlarini oʻrganish nogironligi bor bolalar uchun qiyin tuyulishi mumkin. Amaliy dars mashgʻulotlarini inklyuziv ta’lim jarayonidagi bolalar uchun **“Geografiya va uni oʻqitish”** metodikasidagi turli metodlar orqali masalan: nogironligi boʻlgan bola uchun **Materiklar va okeanlar** - mavzusini tushuntirishda bolaga tabiiy holatda biror bir materik hududini yasab oʻrgatsa bolada qiziquvchanlik darajasi oshishi mumkin. Agarda u oyoqlaridan ayrilgan boʻlsa oʻsha tasvirlayotgan hududiga borolmasligi mumkin. Shuning uchun bola oʻz tasavvur va talablaridan kelib chiqqan holatda fanga oid materiklar maketlarini yasashi ham mumki. Inklyuziv ta’limning asosiy moohiyati shundaki nogironligi boʻlgan bolarni ruhan qoʻllab-quvvatlash, ularni jamiyatga qoʻshish hamda sogʻlom bolalar qatori ta’lim olishini taminlashdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 13.10.2020 yildagi PQ-4860-soni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi: www.edu.uz.

BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARI ONGI VA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA OILA VA MAKTAB HAMKORLIGI

M.M.To’lanova
ADPI Pedagogika va psixologiya
kafedrası o’qituvchisi
Jo’rayeva Odina Ilxomjon qizi
Musiqqa ta’limi yo’nalishi 2-bosqich
talabasi

Annotasiya: Ushbu maqola mamlakatimizda yosh avlodning ongi va tafakkurining rivojlanishiga oila va maktab hamkorligi ijobiy ta’sir etadi. Shuning uchun ham maktab va oila hamkorligini uzluksiz ravishda yo’lga qo’yish zamon talabiga aylanganligi to’g’risidagi fikrlar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: oila, oila va maktab hamkorligi, milliy qadriyatlar, milliy urf-odatlar.

Yangi O’zbekiston respublikasi yoshlar tarbiyasini davlat siyosati darajasiga olib chiqqanligi sababli, unga berilayotgan e’tibor diqqatga sazavordir. Shuning uchun yosh avlod tarbiyasini takaomillashtirish masalasi doimiy ravishda dolzarbligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Bu masalani yuksaltirish oila va maktab hamkorligida amalga oshirilsa yanada samarali bo’ladi. Oila va maktab hamkorligi tizimini yo’lga qo’yishda har bir o’qituvchi birinchi navbatda oilaning o’ziga xos xususiyatlarini diqqat markazidan qochirmasligi kerak. Buning uchun oilaga berilgan ta’rifga e’tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir.

Oila – odamlarning tabiiy iqtisodiy, huquqiy, ma’naviy munosabatlariga asoslangan ijtimoiy birligidir.

Demak, oila bir ma’naviy tizimligi bilan xarakterlanar ekan, biz ham unga uyg’unlashtirilgan hamkorlikni taklif etishimiz foydadan holi bo’lmaydi. Ma’lumki, oila asosan milliy tarbiyaga suyangan holda o’z a’zolarinining ongi va tafakkurini rivojlantirib, tarbiyalab boradi. Shuning uchun ham bu hamkorlik tizimida quyidagilarga e’tiborni qaratishni maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Bular:

- ota-bobolarimizning turmush tarzi;
- milliy qadriyatlar;
- milliy urf-odatlar;
- milliy-ma’naviy boyliklar;
- milliy madaniyat;
- milliy g’urur;
- milliy iftixorlar;
- milliy ong;
- milliy psixologiya kabilar.

Biz boshlang’ich sinf o’quvchilari faoliyatida yuqorida sanab o’tilgan jihatlarini tarkib toptirishimiz uchun ta’lim-tarbiya jarayoniga oila va maktab hamkorligi asosida o’quvchilar ongi va tafakkurini rivojlantirish mumkin.

Bugungi kun boshlang’ich sinf o’quvchilarini bilimli, salohiyatli, iqtidorli qilib tarbiyalashda ongi va tafakkurini rivojlantirish kerak. Bunday xislatlarni rivojlantirish uchun oila va maktabning hamkorligi beqiyos ahamiyatga ega. Maktab bilan oila o’rtasidagi mukammal tarzda tuzilgan hamkorlik, boshlang’ich sinf o’quvchilarini ongi va tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini e’tiborga olgan pedagogik jamoa har bir ota-onalarni pedagogik bilimlar bilan qurollantirishi mazkur tizim faoliyatiga ijobiy ta’sir etadi.

Shuning uchun ham pedagoglar, ota-onalarga bola tarbiyasida nimalarga e’tibor qaratishi kerakligi borasida pedagogik tavsiyalar berib borishi bu tizimning samarali ish yuritishiga zamin tayyorlaydi.

Ota-onalar bolalar psixologiyasini bilishadimi? Ota-onalar o’z bolalarining mayli, qiziqishi, ehtiyojlari bilan qiziqib ko’rishganmi?

Maktab o’qituvchisidan o’z bolasi to’g’risida ma’lumotlar olib turganmi? Har bir ota-onaga boshlang’ich sinf o’qituvchisi o’tkazgan tadbirlarda faol ishtirok etganmi? - degan savollarga to’liq javob bera oladigan tarzda bu jarayon ishtirokchisi bo’lsagina, shunda biz oiladan mukammal tarbiyali o’g’il qizlar yetishib chiqadi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Aks holda, esa tarbiyasi og’ir bolalarni ham uchratishimizga to’g’ri kelib qoladi. Bunday holat boshlang’ich sinf o’qituvchilariga alohida mas’uliyat yuklaydi. Shuni ta’kidlash kerakki, bu rivoyat orqali oilada bolalarni milliy tarbiya mezonlari asosida tarbiyalash mumkin. Shu o’rinda shuni ta’kidlash kerakki, bu hikoya orqali ona o’z qizini ertangi kuni haqida qayg’urib o’z farzandini oilaga tayyorlash bilan birga yosh qizini oilaga bo’lgan munosabati ongi va tafakkurida rivojlantirmoqda. Jumladan ona qiziga:

- tushuntirish;
- namuna ko’rsatish;
- odatlantirish;
- iltimos qilish;
- tilak-istak bildirish;
- yolverish, iltijo qilish;
- maslahat berish;
- ko’ndirish;
- undash;
- uzr so’rash kabi tushunchalarni qizi ongi va tafakkurida shakllantirmoqdalar.

Bundan tashqari, insonni axloqiy tarbiyalashda eng kuchli tarbiyaviy vosita sifatida:

- o’g’it-nasihatlar;
- ibrat ko’rsatish;
- ma’qullash va maqtash;
- mukofotlash kabilardan foydalanilsa samarali natijalar berishi kuzatishlardan

ma’lum.

Maktab va oila hamkorligining yaxshi yo’lga qo’yilishi o’qituvchilarga:

- o’quvchining maktabga kelishida;
- o’quvchining yaxshi o’qishida;
- o’quvchining tarbiyasida;

– o’quvchining darslarni yaxshi o’zlashtirib faol ishtirokchiga aylanishida oila bilan hamkorlik o’qituvchiga qulayliklar yaratadi va o’quvchi bilan ishlashda o’qituvchi qiynalmaydi.

Maktab va oila hamkorligining yaxshi yo’lga qo’yilishi ota-onalarga:

- farzandlari yaxshi o’qishini;
- ya’ni qarovsiz qolmasligini;
- mustaqil aqlli, dono fikrlashlarida ota-onalarga qulayliklar yaratadi.

Demak, bunday tizim yo’avlodning ongi va tafakkurining rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi. Shuning uchun ham maktab va oila hamkorligini uzluksiz ravishda yo’lga qo’yish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida”gi 2022 yil 28 yanvardagi PF-60- son Farmoni.

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo’llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” 2022 yil 1 martdagi PF-81-son Farmoni.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oila va xotin-qizlar davlat qo’mitasi faoliyatini tashkil etish to’g’risida” 2022 yil 1 martdagi PQ-146-son qarori.
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo’llabquvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 2022 yil 7 martdagi PF-87-son Farmoni.
5. Musurmanova O. Oila jamiyat tayanchi: Monografiya /O.Musurmanova. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – 252 b.

ZAMONAVIY TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA INTERFAOL METODLARNING AHAMIYATI

Xaydarova Karomatxon Maxamatjonovna
Marhamat tumani 3-sonli umumiy
o’rta ta’lim maktabi boshlang’ich sinf,
birinchi toifali o’qituvchi

Annotasiya: Ushbu maqola bugungi zamonaviy ta’lim jarayonining sifati, tarkibidagi umumiy va xususiy jihatlarni, ularning o’zaro bir-birini to’ldirishi va boyitib borishi muhim masalalardan hisoblanadi. Shu – nuqtai nazardan kelib chiqib, boshlang’ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan va interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati asoslab berishga oid fikrlar bayon etilgan

Kalit so’zlar: Interfaol metodlar, Interfaollik, “Klaster”, “BBB”, “Aqliy hujum”, “FSMU”, “Bumerang”, “Muloqat treningi”, “Blits- o’yin”, “Dumaloq stol”, “Zanjir”, “Munozara”, “Akvarium”, “Charxpalak”

Yangi O’zbekistonning taraqqiyot bosqichi ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning keng qo’llanilayotganligi bilan xarakterlanadi. Uzoq yillar foydalanilgan o’qitish texnologiyasidagi bir xillik, ta’lim jarayonida o’qituvchi gegemonligi, o’qituvchi tomonidan fanni tayyor, ortiqcha mushohada qilmasdan ham qabul qilinadigan darajaga keltirib o’quvchiga taqdim etishga urinish o’quvchilarning faolligini pasaytirib, ularda ijodiy fikrlash malakasi shakllanishiga to’sqinlik qila boshlagan edi. Shuning uchun ham ta’lim jarayoniga o’quvchini o’qitadigan emas, balki uni o’qishga, bilim olishga o’rgatadigan interfaol usullarni qo’llashga urinish kuchaydi.

Interfaol metodlar – o’quvchilarning o’zaro muloqati va o’zaro ta’siri natijasida dars jarayonini amalga oshiruvchi usullar yig’indisidir. “Interaktiv” tushunchasi inglizcha so’zdan olingan bo’lib, inter – bu “o’zaro”, akt – “harakat, ta’sir, faollik” ma’nolarini bildiradi. Interfaol metodlar orqali tashkil etilgan darslar o’quvchilarni ijodiy fikrlashga, olingan axborotlarni faollikda hal etishga, masalalar yechimini topishga, hamkorlikda ish yuritishga, fikrlarini yozma yoki og’zaki bayon etishga chorlaydi.

Interfaollik – o’qituvchi va o’quvchilar faoliyatida sodir bo’ladi. Boshlang’ich ta’limda interfaol metodlardan foydalanishning bosh maqsadi ta’lim jarayoni uchun qulay sharoit va vaziyatlar yaratish orqali o’quvchilarning ijodiy, faol, erkin fikrlashi uchun muhit yaratib berishdan iboratdir. Boshlang’ich ta’limda interfaol metodlarni qo’llashda o’qituvchining o’rni beqiyosdir. O’qituvchi interfaol metodlarni tanlashda quyidagilarga e’tibor qaratish lozim:

- o’qitish usullarining chambarchas bog’liq bo’lishiga;
- maqsadga erishishda o’qituvchi va o’quvchi o’z aksini topishi shart ekanligiga;
- o’quvchilarning individual psixologik xususiyatlariga;
- berilayotgan ma’lumotlarning izchilligiga va tizimligiga.

Hozirgi kunda boshlang’ich ta’limda keng qo’llanilayotgan interfaol metodlar ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Bular: “Klaster”, “BBB”, “Aqliy hujum”, “FSMU”, “Bumerang”, “Muloqat treningi”, “Blits- o’yin”, “Dumaloq stol”, “Zanjir”, “Munozara”, “Akvarium”, “Charxpalak” va kichik guruhlarda ishlash metodlaridir.

Boshlang’ich ta’limda ushbu metodlar qo’llanilganda:

- muayyan nazariy bilimlarni puxta o’zlashtirilishiga;
- vaqtdan unumli foydalanishiga;
- o’quvchining erkin fikrlashi shakllanishiga;
- dars jarayonida o’quvchilarning faol ishtirok etishiga;

- o’zgalar fikrini tinglay olishiga;
- bildirilgan fikrlardan xulosa chiqarish ko’nikmasi shakllanishiga olib keladi.

Shunday qilib boshlang’ich ta’limda interfaol metodlarni qo’llashda o’qituvchi ta’lim jarayonining boshqaruvchisi vazifasida bo’lib, bunda boshqaruv maqsadi ta’limning ob’ekti va sub’ekti sifatida o’quvchiga yo’naltiriladi. Demak, interfaol metodlar ta’lim mazmuni, usul, shakl va vositalar asosida yuzaga keladi.

Boshlang’ich ta’limda interfaol metodlar yana shunisi bilan ahamiyatli, o’qituvchi o’quvchining fikrini, javobini hech qachon keskin rad etmaydi, faqat vaqti bilan to’g’ri xulosani aytib ketadi. Natijada o’quvchi xatosini o’zi tushunib yetadi. Bu esa ularni tushkunlikka tushish, fikrlashda tormozlanish kabi xatolarni oldini oladi. Interfaol metodlar o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi o’zaro hurmatga asoslanadi. O’qituvchi qanday bo’lmasin o’quvchining fikrini tinglaydi va hurmat bilan qarashini bildiradi. Shu bilan o’quvchilarni bir-birini tinglashga o’rgatadi. Qo’shimchalar “sizning fikringizga qo’shilgan holda qo’shimcha qilamiz”, “bizning ham ba’zi fikrlarimiz bor” kabi so’zlar orqali bildiriladi. Bunday tarzda tashkil etilgan darsda o’quvchi o’zini hurmat qilinayotganini sezadi. Bunday sharoitda hech qanday taziqsiz yerkin fikrlay boshlaydi va uni ochiq bayon yeta oladi. Shu bilan birgalikda u boshqalarni hurmat qilishga o’rganadi.

Boshlang’ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, interfaol metodlarni qo’llab dars o’tish bugungi kun ta’limining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki, ta’lim jarayoniga qo’yilayotgan asosiy talablardan biri an’anaviylikdan ya’ni bir xillikdan chekinib, har bir darsimizda har xil usullardan foydalanib o’tishni taqozo etadi. Dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish orqali o’quvchilarga berilayotgan ta’lim sifati yanada oshadi.

Biz boshlang’ich ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishda quyidagilarga e’tibor qaratishimiz kerak:

- ❖ o’quvchi shaxsining rivojlanishiga;
- ❖ ta’limga oid me’yoriy xujjatlarga;
- ❖ mustaqil mutolaa qilishiga;
- ❖ o’qish asosida bilim olishiga;
- ❖ o’z-o’zini anglab yetishiga;
- ❖ o’z kuchi va imkoniyatlariga ishonch bilan qarashiga;
- ❖ o’z burchiga mas’uliyat bilan yondashishiga;
- ❖ o’zi va o’zgalar mehnatining qadriga yetishiga;
- ❖ mustaqil fikrlay olishiga;
- ❖ o’z faoliyatini mustaqil tashkil eta olishiga;
- ❖ o’z oldiga maqsad qo’ya olishiga;
- ❖ o’quv mehnatiga o’zida hohish-istak uyg’ota olishiga;
- ❖ har qanday vaziyatda faollik ko’rsata olishiga;
- ❖ tezkor fikrlay olishiga;
- ❖ manbalardan unumli foydalanishiga;
- ❖ boshqalar fikrini hurmat qilishiga;
- ❖ O’quvchilar dunyoqarashiga;
- ❖ ma’lumotlarni esda saqlab qolishiga.

Interfaol metodlarning bosh maqsadi o’quv jarayoni uchun eng qulay vaziyat yaratish orqali o’quvchining faol hamda erkin fikr yuritishga muhit yaratishdir. Interfaol metodlar asosida o’tgan darsni tashkil etish shunday kechadiki, ushbu jarayonda o’quvchi chetda qolmaydi, ya’ni bilgan, o’ylagan fikr va javoblarini ochiq oydin bildirish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Xulosa o’rnida shuni aytish kerakki, zamonaviy ta’limda ,xususan boshlang’ich ta’limda o’quvchilarni bilim olishlari bilan birgalikda ularni erkin va mustaqil fikrlashga

o’rgatish talab qilinmoqda. Zero, bilimga va mustaqil fikrga ega bo’lgan yoshlardan yomonlik chiqmaydi, ularda o’zgalarga nisbatan hurmat paydo bo’ladi, vatanni sevadi, ona tabiatga ongli munosabatda bo’ladi va kelajakka umid bilan qaraydi. Ushbu fazilatlarni o’quvchilarda tarkib toptirishda interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Padaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – T.: 2008. “Iste’dod” jamg’armasi. 113-b.
2. Yusupova Sh. Integratsiyali darslar tashkil qilish metodikasi.-T. Andijon.2007.
3. G’ulomov A. Ona tili o’qitish tamoyillari va metodlari: Ona tili o’qituvchilari uchun uslubiy qo’llanma.-T., O’qituvchi, 1992, 71-b.
4. Husanboyeva Q. Ta’limning zamonaviy texnologiyalari va mustaqil fikrlash.Til va adabiyot ta’limi 2003 – yil № 3. 7 – 8 – bet.
5. Jalilovna, M. M.(2024). Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 130-133.

BO‘LAJAK PEAGOGLARDA KREATIVLIK QOBILIYATI RIVOJLANISH MASALALARI.

Abdullayeva Arofatxon Abduvaxobovna
ADPI, Pedagogika va psixologiya kafedrası katta o‘qituvchisi
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Komiljonova Qamarniso
Pedagogika tarbiya fani o‘qituvchisi yo‘nalishi
sirtqi ta’lim 1-bosqich talabasi

Anatatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativlik qobiliyatini o‘z ijod mahsullarini mutahasisliklari bo‘yicha rivojlantirib, o‘quvchilarga ta’lim tarbiya orqali namayon etib berishi kerakligi ifodalangan.

Kalit so‘zlar: Pedagog, ta’lim, tarbiya, kreativlik, bo‘lajak o‘qituvchi, 4K moduli, zamonaviy, o‘quvchi maktab, dars.

Hamamizga ma’lumki “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida” o‘qitish metodikasini takomillashtirish vazifasi belgilangan. Shu vazifaga ko‘ra maktab darsliklarini yangilash bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganib chiqishimiz mobaynida 1-sinf dan 4-sinf gacha maktab darsliklari “4K” modeli asosida tayyorlanadi. “4K” modeli bugungi kunda ko‘plab sinovlardan o‘tgan zamonaviy ta’lim modelidir. Bizning O‘zbekiston Respublikasi davlatimizga yangicha zamonaviy “4K” kirib kelgan ekan, bo‘lajak pedagoglarimizning shu “4K” modeli asosida tayyorlab borishimiz kerak. Sababi, shundaki, hozirgi zamonaviy texnologiyalar rivojlangan bir davrda yashayabmiz ekan, hozirgi kunga kelib “4K” modeli joriy qilindi. Darslar shu “4K” modelida asosida o‘tkaziladigan bo‘ldi. Endi bir ta’limni zamonaviy ta’limga yo‘naltirdik. Shuunga ko‘ra bo‘lajak o‘qituvchilarmizni “4K” modeli asosida dars o‘tishlarini va kreativlik qobiliyatlarini shakllantirib rivojlantirib o‘z kasbini mohir mutahasisi etib tayyorlashimiz kerak. Misol uchun darsda o‘tiladigan biror mavzuga bo‘lajak pedagoglarimizning, didaktik o‘yinlar orqali, turli xil video roliklar orqali, ko‘rgazmali qurollar, nazariy bilim orqali darga tayyor kirishlari lozim va mavzu yuzasidan yangilik tayyorlab kelishi muhim rol o‘ynaydi. Darsga shunday tayyorgarlik qilib kelsa o‘qituvchi, o‘quvchi zerikib qolmaydi va shu fanni bo‘lishini intizorlik bilan kutadi va shu bilan birgalikda bunday “4K” modelida dars o‘tishimiz o‘quvchilarni kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik fikrlashlarini shakllantiriladi. Misol uchun turli xil mavzuga oid o‘yinlar orqali bolaning nutqi rivojlanadi. Mantiqiy fikrlash orqali o‘ng va chap miya yarim sharlari ishlaydi. Jismoniy o‘quv mashg‘ulotlaridan esa bola ham ruhan ham jismonan sog‘lom rivojlanadi. Videorolik, korgazmali qurollar, didaktik o‘yinlar va nazariy mashg‘ulotlar orqali o‘tiladigan darslar o‘quvchilarni mustahkamroq esida qoladi. Bir sinfda 30 ta o‘quvchi bolsa shundan 10 tasi o‘tilgan mavzuni videorolik orqali esida qoladi qolgan 5 tasi ko‘rgazmali qurol orqali va qolganlar ham nazariy va didaktik o‘yin orqali mavzuni yaxshi o‘zlashtirishib boradi. Natijada esa jami 3ta ota bola shu mavzuni yaxshi o‘zlashtira oldi degani bo‘lajak pedagog o‘z maqsadiga erishgan bo‘ladi. O‘quvchilarga bir xil uslubdars o‘tilishi bu judayam zerikarli bo‘lib tuyilishi mumkin. Kreativlik qobiliyatiga ega bolgan o‘qituvchi esa bunday holatga also yo‘l qo‘ymaydi. Darslarni yaxshi o‘zlashtira olgan va yaxshi qatnashgan o‘quvchilarini ham bunday qobiliyatga ega o‘qituvchi taqdirlab boradi. Zamonaviy bo‘lajak pedagoglarimiz o‘z fan darsliklarini puhtamohorat bilan o‘quvchilarni o‘ziga jalb qilib olishlari lozim, yani o‘quvchilarda mavzu yuzasidan bahs murozalar o‘tkazishi o‘quvchilarni jamoada ishlash qobiliyatini o‘z fikrlarini aniq va Ravshan ifodalay olishligi, suhbatdoshini tinglash va tushunishni ma’lumot yetkazishni va ijodiy fikrlash va yangiliklar tayyorlash qobiliyatini rivojlantira bilishlari lozim va shu bilan birgalikda

bo‘lajak o‘qituvchi o‘quvchilarini mavzu yuzasidan axborot almashinuvini o‘z fikr mulohazalarini ifodalash orqali axborotga tanqidiy baholashni o‘rgatishi lozim. Shunday dars o‘tish orqali o‘quv jarayonini o‘quvchilar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishimiz va shunga tayyor kadrlarni yetishtirib chiqishimiz lozim.

Har bir pedagogning o‘zini o‘zi rivojlantirishi va o‘zini o‘zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog‘liq. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o‘zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta’minlanadi. Pedagog o‘z- o‘zidan ijodkor bo‘lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma’lum vaqt ichida izchil o‘qib-o‘rganish, o‘z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo‘lgani kabi bo‘lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo‘yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o‘zini o‘zi ijodiy faoliyatga yo‘naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e’tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilish ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o‘z oldiga muammoli masalalarni qo‘yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo‘lgan dalillar bilan to‘qnash keladi. Buning natijasida o‘z ustida ishlash, mustaqil o‘qib o‘rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagog o‘zida quyidagi kreativlik malakalarini namoyon eta oladi: bajariladigan vazifaning mohiyati va ahamiyatini belgilay bilish; masalaning qo‘yilishini tahlil qila olish; masalani hal qilish rejasini tuzish; masalani hal qilishda samarali metodlar (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslash va b.)larni qo‘llash; masalani hal qilish usullarini tanlay olish; qabul qilingan qarorning to‘g‘riligini asoslash va qayta tekshirish; masalani hal qilishda kichik tadqiqot (izlanish)ni olib borish; masalani hal qilish sharoiti, jarayonning borishi va masala yechimi yakunlarini umumlashtirishga oid dalillarni rasmiylashtirish, ilmiy-tadqiqot ishlari, ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirish ham pedagogning kreativlik potensialini rivojlantiradi. Natijada pedagog: ijodiy fikrlashga odatlanadi; -ilmiy-tadqiqot faoliyatini olib borish ko‘nikmalarini puxta o‘zlashtiradi;

Pedagogika yoki mutaxassislik fani yutuqlari, ilg‘or tajribalardan foydalanish imkoniyatlarini mustaqil tahlil qiladi; pedagogik jamoa tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqot va ijodiy loyihalarni bajarishda faol ishlarni olib borishlari kerak bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki>
2. <http://reja.tdpu.uz>
3. <https://arxiv.uz>
4. zenodo.org.
5. kompy.info

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA 4K MODELIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Karimova Malohatoy Mo‘minjonovna
Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika va
psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
Madaminjonova Muxlisa Mahmudjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti “Tasviriy san’at
va muhandislik grafikasi” yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida 4K modeli va uning modelidan foydalanishning pedagogik xususiyatlari hamda shart-sharoitlari va pedagogik jarayonlarda umumiy amaliy ahamiyati, shuningdek boshlang‘ich sinf matematika darsini samaradorligini oshirishda 4K modelidan foydalanishning ahamiyati haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, 4K modeli, bilim, ko‘nikmalar, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kreativlik,

Barchamizga ma'lumki, boshlang‘ich ta'lim - o'quvchi shaxsi shakllanishining poydevori hisoblanadi. Chunki bu davrida bola ong ostida olamni anglashni, tasavvur va bilimlar poydevorini tiklash pallasi bo'lgani uchun ham alohida e'tibor talab etadi. Maktab ostonasiga qadam qo'yar ekan, bola o'zining o'quvchi ekanligini his qila boshlaydi, ta'lim olishga va birinchi ustoziga nisbatan mehrni tuyadi, ilm yo'lidagi kelgusi natijalar uchun harakat qila boshlaydi. Kelajakdagi egallamoqchi bo'lgan kasbini egallash uchun qattiq harakat qiladi. "4K" modeli ta'lim tizimiga zamonaviy yondashuv bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimida 4K modelidan foydalanishda o'quvchilarning tanqidiy fikrlashga, o'z fikrini erkin bayon etishga, boshlang‘ich sinf o'quvchilarining har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo'ladi. Masalan o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni oshirish. Bunda o'quvchilarga o'tilayotgan mavzu yuzasidan savollar beriladi va o'quvchilar shu mavzu bo'yicha o'z fikr mulohazalarini bildiradilar. Bunda o'quvchilarning fikrlash qobiliyati, darsga bo'lgan qiziqishlari va aqliy qobiliyatlarini yanada oshiradi va mustahkamlaydi.

4K modelining afzalliklari. 4K modeli 21asr uchun har tomonlama rivojlangan shaxslarni shakllantirishda ko'plab afzalliklarni taqdim etadi. Keling, har bir “K” ni ajratamiz va uning o'zgaruvchan salohiyatiga guvoh bo'laylik:

1. Bilim:

➤ Chuqurroq o'rganish: 4K modeli yuzaki tushunishdan tashqariga chiqadi, tanqidiy fikrlash va tahlilni targ'ib qiladi. Talabalar ma'lumotlar bilan faol shug'ullanadilar, aloqalarni o'rnatadilar va bilimlarni real dunyo stsenariylariga qo'llaydilar.

➤ Integratsiyalashgan o'quv rejasi: bo'linadigan fanlar o'rniga, 4K modeli fanlararo o'rganishni rag'batlantiradi. Turli sohalaridagi tushunchalar birbiriga bog'lanib, yaxlit tushunishni rivojlantiradi va sun'iy to'siqlarni yo'q qiladi.

➤ Shaxsiylashtirilgan ta'lim: 4K modeli individual o'rganish uslublari va sur'atlarini taniydi. Moslashuvchan o'quv muhiti turli xil ehtiyojlarni qondiradi va talabalarga o'z ta'lim sayohatlariga egalik qilish imkoniyatini beradi.

Ma'lumot o'rnida shuni aytish mumkinki, joriy kunda Prezident Sh.M.Mirziyoyev Xalqaro kongress markaziga kelib, boshlang‘ich sinflar uchun ishlab chiqilgan yangi avlod darsliklari taqdimoti bilan tanishib chiqdi. Yangi avlod darsliklari taqdimotida tanishtiriladigan o'quv-metodik komplekslar (O'MK) asosini Tanqidiy fikrlash, Jamoaviy

ishlash, Ijodkorlik (Kreativlik) va Muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish (4K) tamoyili tashkil etadi. Ularni ishlab chiqishda xalqaro dasturlar tomonidan o‘quvchilarning muvaffaqiyatlarini baholashda qo‘llaniladigan namunaviy topshiriqlar o‘rganib chiqildi va asos qilib olindi (PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA). Eng asosiysi 1-3 sinflar uchun taqdim etilgan darsliklarning bir qismi xususan tasviriy san’at, o‘zbek tili va musiqiy savodxonlik bo‘yicha kitoblar kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanilgan holda ishlab chiqilgan. Bu esa o‘quvchilarni dars jarayonlariga yanada qiziqtirish hamda o‘smirlar hayotida muhim. Masalan matematika darslarida o‘quvchilar faqat misol va masalalar bilan 45 minut darsni o‘tkizib emas balki kitobdagi masala yuzasidan atroflicha yoritilib o‘tish kerak. Shuni aytib o‘tish joizki 1-3 sinf o‘quvchilar ko‘proq fan yuzasidan o‘zlari qiziqtirgan savollarga javob olishni hohlashadi, shuni esa sinf bilan muhokama etilib barchaning fikrlari bilan tanishilib chiqiladi, chunki har bir o‘quvchining fikrlash doirasi turli xil 30 o‘quvchidan 30 xil fikrlar chiqadi ular esa bir biridan farq qiladi. Qachonki o‘quvchi savol berib o‘z fikrini bildirsa darsga qiziqayotganligi va bu haqida ko‘proq ma’lumotlarga ega bo‘lishni hohlashini anglatadi. Shunda matematika darsida samaradorlikga erishish mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich sinf darslarida 4K modelidan foydalanish quyidagi natijalarga olib keladi: o‘quvchining o‘rganish jarayonini boyitadi; o‘quvchilarga kognitiv (atrof-olam haqidagi bilim doirasini kengaytirish, bilish ehtiyojlarini rivojlantirish ta’limi) axborot beradi; o‘quvchilarda materialni o‘rganishga ishtiyoq uyg‘otadi; o‘quvchilarning o‘z shaxsiy bilim va dunyoqarashlarni shakllantirish imkoniyatlarni kengaytiridi; axborotni ikki tomonlama almashish samaradorligini oshiradi; o‘quvchilarga mustaqil hayotga tayyorlanishlari uchun zarur bilimlar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hargreaves, D. (2008). O‘qituvchilarni o‘zgartirish, vaqtni o‘zgartirish: O‘qituvchilar ta’limi va maktablarning ijtimoiy konteksti.
2. Fullan, M. (2013). 21-asr ta’lim tizimida nima uchun kurashishga arziydi? O‘qituvchilar kolleji matbuoti.

ZAMONAVIY SHAROITDA ATROF-MUHITGA MAS’ULIYATLI MUNOSABATNING ZARURIYATI

Madumarov Bekzod Yoqubjonovich
ADPI, Maktabgacha ta’lim
metodikasi kafedrası stajyo’r o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy sharoitda atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatning zaruriyatining nazariy asoslari yoritilgan. Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyat elementlarini, ya’ni tabiatga, atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirishga doir psixologik-pedagogik asoslar o’rganilgan.

Kalit so’zlar: Atrof-muhit, idrok etish, mas’uliyat, ekologik bilimlar, ekologik ong, tabiat muhofazasi bo’yicha ko’nikmalar, ekologik mas’uliyat, atrof-muhitga mas’uliyatli munosabat, ekologik ong.

Ma’lumki, xalqning yetuk milliy ongi, yuksak ma’naviyati har qanday taraqqiyotning bosh omili hisoblanadi. Respublikamizda demokratik huquqiy davlat va jamiyat qurish borasida ildam olg’a qadamlar tashlanmoqda.

Yurtimizning buguni va ertasi, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, ma’naviy-madaniy turmush tarzi har tomonlama kamol topayotgan yoshlar qo’lidadir. SHu boisdan ham kadrlar tayyorlash sifatini ustuvor qo’yayotgan davlatimiz yosh avlodni har tomonlama rivojlangan, madaniyatli, komil inson qilib shakllantirish masalasiga katta e’tibor qaratmoqda. Yurtboshimiz Mirziyoyev Shavkat Miromonovich: “Yurtimizda ilm-fan, sog’liqni saqlash, ma’daniyat va san’at, sport kabi muhim sohalar faol tarzda rivojlanmoqda”, - deb ta’kidlagan edilar. Darhaqiqat, Respublikamizda ta’lim-tarbiya sohasidagi islohotlar keng doirada amalga oshirib kelinmoqda.

Mustaqillik tufayli barcha to’planib qolgan muammolarni hal etish, ayniqsa, ekologik vaziyatga nisbatan ham yangicha yondashish, respublika fukarolarining manfaatlari yo’lida uni yaxshilashga qaratilgan samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish imkoniyatlari yaratildi. Bu tadbirlar kelgusi avlodlar oldidagi mas’uliyatni to’la anglab yetadigan ma’naviy barkamol insonning shakllanishiga olib keladi. U faqat tabiatdan oluvchi, iste’molchigina emas, balki uning g’amho’ri, fidoyisi kabi ezguliklarni o’zida mujassamlashtiradigan mas’uliyatli, javobgar shaxs darajasiga ko’tariladi. Bunday insonlar kelgusi avlodlarning sog’lom bo’lib rivojlanishlari uchun zarur sog’lom muhit yaratadilar.

Manbalar tahlilidan kelib chiqib aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalar bilib olishlari kerak bo’lgan quyidagi tushunchalar mavjud:

- atrofda dunyo bilan tanishish;
- tabiat – kishilarning hayoti va mehnat faoliyati kechadigan muhit;
- tabiiy sharoitlarning kishilar sog’lig’iga ta’siri;
- tabiatning xilma-xilligi va qadr-qimmatga egaligi haqidagi bilimlar;
- kishilar mehnatining turli tabiiy sharoit va yil fasllariga bog’liqligi;
- jonli va jonsiz tabiat ob’ektlariga munosabat;
- tabiatda yurish-turish qoidalari va me’yorlari.

Demak, Vatanimiz tabiatiga, atrof-muhitga nisbatan hurmat, ehtiyotkorona munosabat va unga mas’uliyat bilan qarash hissini maktabgacha yoshdagi har bir bola shaxsida tarbiyalashimiz lozim. Maktabgacha yoshdagi bola o’z atrofida tabiiy-ijtimoiy muhit ta’sirida va mahallada o’rnatilgan axloqiy-ekologik tartibotlar asosida yashaydi.

Zero, yurtimizning go’zal tabiati, uning kelgusi holati aynan ularning atrof- muhitga bo’lgan munosabati orqali belgilanadi. Shu bois pedagog olimlar va amaliyotchilar ekologik ta’lim va tarbiyani ilk bolalik yoshidan boshlash maqsadga muvofiq deb hisoblashadi.

Bularning barchasi shaxs kamolotining dastlabki bosqichlarida bolalarda shaxsiy munosabatlarni hosil qilish uchun ularni atrof-muhit qadriyatlariga o’rgatish zarurligidan dalolat beradi. Uning eng muhim vositalaridan biri esa bolalarni atrof-muhit bilan tanishtirish hisoblanadi.

Ma’lumki, bola shaxsi o’zaro va bioijtimoiy munosabatlar tizimida tarkib topadi. Bu munosabatlarni keltirib chiqaradigan asosiy manba – bolaning hissiy bilish jarayoni va o’yin faoliyatidir. Demak, bola shaxsiga xos bo’lgan barcha psixologik holat va jarayonlar ijtimoiy hayot hamda atrof-muhit ta’sirida vujudga keladi. Bola o’z faoliyati jarayonida o’zini o’rab turgan tabiiy va antropogen narsalar va hodisalar mohiyatini bilib oladi.

Bolaning atrof-muhitni hissiy bilish jarayoni o’z mohiyati va xususiyati jihatidan bir-biridan shartli farq qiluvchi uch bosqichdan iborat bo’ladi. Zero, hissiy bilish bolaning sezgilariga bevosita ta’sir etgan tashqi atrof-muhit (tabiat) va uning alohida xossalari ko’rinishlar, qiyofalar, tasvirlar, manzaralar shaklida miyasida aks etishidir.

Atrof-muhitdagi ob’ektlar va hodisalarni idrok etish sezishga nisbatan birmuncha murakkab jarayon. Idrokning sezishdan farqi shundaki, unda atrof-muhitdagi ob’ektlar yoki hodisalarning ayrim xossalari emas, balki ob’ektlar yoki hodisalar butun holda aks etadi. Boshqacha ifodalasak, ob’ektlar yoki hodisalarning yaxlit manzarasi, tasviri vujudga keladi. Masalan, yomg’ir, qor manzaralari va hokozo.

Atrof-muhitdagi ob’ektlar va hodisalarni hissiy bilishning yana bir shakli tasavvurdir. Tashqi muhit ta’siri natijasida bosh miya qobig’ining muayyan qismida paydo bo’lgan qo’zg’alish, ya’ni sezish va idrok ma’lum muddatgacha o’z izini qoldiradi. Demak, tasavvur atrof-muhitdagi ob’ektlar va hodisalarning xuddi shu onda idrok qilinmaydigan, biroq miyada qolgan, ko’z oldiga keltirilgan manzara, qiyofa-tasvirlarning tiklanishi yoki manzarali xotiradir.

Tasavvur bilimlarni saqlash va mustahkamlashga xizmat qiladi, ayni paytda ob’ektlar va hodisalarning xususiyatlarini bilib olishda, ya’ni umumlashtirishda ham muhim o’rin tutadi. Tasavvurdagi umumlashtirish xususiyati aqliy bilishning, boshlang’ich ekologik tushunchalarning tashkil topishiga katta yordam beradi.

Xususi tasavvurlar atrof-muhitdagi aniq ob’ektlar tasviri, manzarasidir. Bu tasavvurlar aniq ob’ektlarni, masalan, aynan daraxtni, yo’lni, ko’prikn, soyni, ariqni, ko’chani, mahallani aks ettiradi. Xususi tasavvurlar ayni paytda ko’cha yoki mahalla hududining tabiati va kishilar hayotini ham aks ettiradi. Natijada bola ongida muayyan hududlarning hajmdor yoki hajmsiz, rangli yoki rangsiz, aniq yoki noaniq shakldagi manzaralari hosil bo’ladi va bu jarayon vaqt va tajribaga bog’liq holda tiniqlashib boradi.

Demak, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni atrof-muhit bilan tanishtirish jarayonida ularning hissiy bilishiga tayanilib ish ko’riladi va shu asosda atrof-dagi muhit hamda uning har bir tarkibiy qismining tabiat va inson hayotida tutgan o’rni haqida aniq bog’lanishli misollar keltirilib, tegishli munosabat va madaniyat tarkib toptiriladi.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar shaxsida ekologik madaniyatni shakllantirish «munosabat», «mas’ullik»ni tarbiyalashda namoyon bo’ladi. Bunday munosabat insoniyatning, xususan, ayrim odamlarning bilib-bilmay, uzoqni o’ylamay tabiatga ko’rsatgan salbiy ta’siri oqibatlarini anglash va bunday ta’sirni bartaraf etish istagi natijasidagina shakllanadi. Ekologik madaniyat bir-birini taqozo etadigan, bir-biridan o’sib chiqadigan uch tushunchani qamrab oladi: ekologik bilimlar, ekologik ong va tabiat muhofazasi bo’yicha ko’nikmalar. Ushbu ko’nikmalarning kerakli vaqtda ishga tushishi axloqiy-ekologik irodaga bog’liq. Irodasi bo’sh odam nojo’ya xatti-harakatlarini to’xtatib qolishga moyil ham, qodir ham bo’lmaydi. SHu bois ekologik mas’uliyat hissini maktabgacha ta’lim yoshidan tarbiyalash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Axloqiy-ekologik iroda tarkibiga kirgan unsurlarning qaror topishi ekologik mas’uliyat – atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatning shakllanishiga olib keladi. Mas’uliyatli

shaxslargina noxush ekologik vaziyatda tegishli qaror qabul qila biladi.

Ekologik madaniyat ekologik ongga ega bo’lishni taqozo etadi.

Ekologik ong – har bir insonning hayoti va faoliyatida atrof-muhit uning yashasha makoni ekanligini anglash darajasi. Maktabgacha yoshdagi bolalardan ana shu tushunchani o’zlashtira borish talab etiladi.

Ona tabiat muhofazasini bir me’yorda boshqarish, tashkil etish, rivojlantirishda inson ekologik ongining o’sa borishi katta ahamiyatga egadir. Yosh avlodga ekologik ta’lim va tarbiya berish, unda atrof-muhitga nisbatan mas’uliyat, javobgarlik hissini uyg’otish uchun eng avvalo umumiy ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish taqozo etiladi. Bola ongiga: «Tabiat – bu men va sen, biz yashaydigan makon, tabiat butun Yer kurrasi mavjudotlari yashaydigan yagona zamin», - degan g’oyani, unga oid asosiy nazariy va amaliy bilimlarni singdirish lozim. Zero, hayot odamlardan atrof-muhitni nafaqat bugungi kun uchun, balki kelajak avlod uchun ham asrashni talab qilmoqda.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyat elementlarini, ya’ni tabiatga, atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirishga doir psixologik-pedagogik asoslar quyidagi umumiy mazmunni uz ichiga oladi:

1. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida boshlang’ich ekologik ta’lim va tarbiya maqsadlari, vazifalari va tamoyillarini aniqlash va ularning birligini ta’minlash.
2. Shu asosda bolalarda ekologik madaniyat tarkibiga kiruvchi atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirish mazmunini belgilash va amalga oshirish.
3. Bolalarning yosh guruhlariga mos va xos ravishda atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslangan didaktik tamoyillarini ishlab chikish va ularga tayanish.
4. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirishning samarali metodlari va vositalarini aniqlash va tavsiya qilish.

Bola ekologik madaniyatining asosi bo’lmish atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirishda oila, maktabgacha ta’lim muassasasi, umumiy o’rta ta’lim maktabi, o’rta maxsus, kasb-xunar va oliy ta’lim muassasalari hamda mahallaning izchil va uzluksiz o’zaro hamkorligini ta’minlash muvaffaqiyatli faoliyatning asosiy shartlaridan biri sifatida namoyon bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YHATI

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PF-5198-sonli “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Farmoni.
2. O’zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-sonli “O’zbekiston respublikasi maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to’g’risida”gi Qarori.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik o’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag’ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo’shma majlisidagi nutqi.– T: O’zbekiston, 2016.
4. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O’zbekiston, 2017.
5. Avazov SH. Ekologik pedagogika – yangi ilmiy soha sifatida / «O’zbekiston mustaqilligi – uning fani va texnologiyalarini rivojlantirish kafolati» mavzuidagi ikkinchi Respublika ilmiy kollokviumi ma’ruzalar to’plami. – T.: O’zbekiston Respublikasi Fan va texnika Davlat komiteti, 1998.- B. 82-85.
6. Berdanova P. Xalq og’zaki ijodida ekologik madaniyat / Xalq ta’limi. – Toshkent, 2001. - № 2.

7. Ziyomuhamedov B. Ekologiya va ma’naviyat. – T.: «Mehnat», 1997.
8. To’xtaev A.S. Ekologiya / O’quvchilar uchun qo’llanma. – T.: «O’qituvchi», 2001.
9. Nishonova N.O’. Umumiy o’rta ta’lim maktabi o’quvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirish (adabiy ta’lim jarayonida) / Ped. fan nomz. ... dis. avtoreferati. – T., TDPU, 2001.
10. To’xtaev A.S. Ekologiya / Pedagogika institutlarining talabalari uchun o’quv qo’llanma. – T.: «O’qituvchi», 2001.
11. www.tdpu.uz, www.pedagog.uz, www.ziyonet.uz, www.i-gnom.ru.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA’LIM JARAYONIDA O’QITISHDA INDIVIDUAL DASTURLARNI TUZISH, METODIK VA DIDAKTIK TA’MINOTINI YARATISH

Mamatazizova Azizaxon
ADPI, Maktabgacha ta’lim fakulteti
2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarga inklyuziv ta’lim berish, ularning turlari, metodik ta’minoti bo’yicha so’z borgan bo’lib, “Umumiy o’rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to’g’risida” gi nizom bo’yicha olib borilayotgan ishlar yoritilgan.

Kalit so’zlar: Inklyuziv ta’lim, bola, pedagogika, individual, korreksion sinf.

Inklyuziv ta’lim — alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo’lgan teng imkoniyatlarni ta’minlagan holda beriladigan ta’lim

Inklyuziv ta’lim barcha bolalarga, shu jumladan nogironlar uchun ham umumiy ta’lim sharoitlarida o’qish va rivojlanish uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan. Inklyuziv ta’lim konsepsiyasi keng e’tirof etilgan bo’lsa-da, imkoniyati cheklangan bolalarga ta’lim berishning samarali usullarini joriy etish pedagoglar uchun muammo bo’lib qolmoqda.

Imkoniyati cheklangan bolalar quyidagi guruhlariga bo’linadi:

- 1) eshitish kamchiliklariga ega bo’lgan bolalar (tug’ilishdan kar, zaif eshituvchi bolalar), keyinchalik zaif eshituvchi bo’lib qolgan bolalar);
- 2) ko’rish qobiliyati zaif (ko’r, zaif ko’ruvchi bolalar);
- 3) ko’r-kar-soqov bolalar;
- 4) oligofren (debil, imbesil, idiot bolalar);
- 5) og’ir nutqiy nuqsonlari bor bolalar;
- 6) harakat-tayanch a’zolarida kamchiliklari bulgan bolalar;
- 7) ruxiy rivojlanishi orqada qolgan bolalar.

Inklyuziv ta’limga ko’maklashishning asosiy jihatlaridan biri nogiron bolalar uchun individual dasturlarni yaratishdir. Ushbu dasturlar har bir bolaning o’ziga xos ehtiyojlarini qondirish va ularning o’ziga xos ta’lim muammolarini hal qilish uchun mo’ljallangan. Shaxsiy dasturlarni yaratish orqali o’qituvchilar nogiron bolalarning sinfda muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarur bo’lgan yordam va turar joyni olishlarini ta’minlashi mumkin.

“Inklyuziv ta’lim sinflari xamda boshlang’ich tayanch korreksion sinflarning o’quvchilarini ta’minlash va o’qitish qonunchilik hujjatlariga muvofiq davlat ta’minoti asosida amalga oshiriladi.

Inklyuziv ta’lim sinflari va boshlang’ich tayanch korreksion sinflarni moliyalashtirish belgilangan tartibda ro’yxatdan o’tkazilgan va tasdiqlangan xarajatlar smetasiga muvofiq, shuningdek, jamoatchilik, hayriya va xalqaro tashkilotlarning hayriya mablag’lari va qonun bilan taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobiga amalga oshiriladi.

Inklyuziv ta’lim sinflari o’qituvchilariga mehnatning alohida sharoitlari uchun har oyda to’lanadigan ustama haqi sinfda alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bir nafar bola uchun lavozim maoshining 10 foizi, ikki nafar bola uchun lavozim maoshining 20 foizi, uch nafar bola uchun lavozim maoshining 30 foizi miqdorida, ikki va undan ortiq inklyuziv ta’lim sinflarida to’rt nafar va undan ortiq bola uchun ta’lim-tarbiya ishlarini olib borgan o’qituvchilar va maxsus pedagoglarga lavozim maoshining 40 foizi miqdorida belgilanadi.

Boshlang’ich tayanch korreksion sinflar o’qituvchilari va maxsus pedogoglarga mehnatning alohida sharoitlari uchun har oyda to’lanadigan ustama haqi lavozim maoshining 50 foizi miqdorida to’lanadi”.

Samarali individual dasturlarni yaratish uchun o’qituvchilar birinchi navbatda har bir nogiron bolaning ehtiyojlari va qobiliyatini baholashlari kerak. Bu baholash o’tkazish, otanalar va boshqa mutaxassislar bilan maslahatlashish, bolaning kuchli va zaif tomonlari haqida ma’lumot to’plashni o’z ichiga olishi mumkin. Bolaning ehtiyojlari aniqlangandan so’ng, o’qituvchilar ushbu ehtiyojlarni qondiradigan va bolaning akademik maqsadlariga erishishiga yordam beradigan dastur ishlab chiqishi mumkin.

Nogiron bolalar uchun inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatida uslubiy va didaktik yordam ham hal qiluvchi rol o’ynaydi. Metodik yordam nogiron bolalar uchun samarali ekanligi isbotlangan dalillarga asoslangan o’qitish strategiyalari va o’qitish usullaridan foydalanishni o’z ichiga oladi. Bu strategiyalar tabaqalash- tirilgan ta’lim, tengdoshlar bilan o’qitish va yordamchi texnologiyalarni o’z ichiga olishi mumkin.

Didaktik yordam esa nogiron bolalarni darsda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur vositalar va resurslar bilan ta’minlashga qaratilgan. Bu maxsus materiallar bilan ta’minlash, o’quv rejasi va topshiriqlarni moslashtirish va o’qitish jarayonida qo’shimcha yordam ko’rsatishni o’z ichiga olishi mumkin.

Umuman olganda, individual dasturlarni yaratish, uslubiy va didaktik yordam nogiron bolalar uchun inklyuziv ta’limning muhim tarkibiy qismidir. Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali o’qituvchilar barcha bolalarning qobiliyatlaridan qat’i nazar, sinfda o’rganish va muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega bo’lishini ta’minlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Umumiy o’rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to’g’risida“ gi nizom. Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi 638-son qaroriga 1-ilova.
2. Defektologiya Asoslari (korreksion pedagogika).Kasb-hunar kollejlari uchun o’quv qo’llanma. Ikkinchi nashr. Toshkent 2017

ZAMONAVIY TA'LIM MAZMUNINI 4K MODEL ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Sirojiddinova Firuza Xosilbekovna
Andijon davlat pedagogika instituti pedagogika va
psixologiya kafedrasi dotsenti, (PhD)

Maxmudova Feruzaxon Abduraxmon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti pedagogika va
psixologiya yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf darslarini “4K” modeli asosida tashkil etishda ishlab chiqilgan darsliklar va ushbu model tamoyillari, zamonaviy ta’lim darslarida o’quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo’naltirish, yangi innovatsion uslublarni joriy etish, kolloboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash kabi tushunchalarni qamrab olgan “4K” modeli, yod olishga yo’naltirilgan kontent o’rniga o’quvchining mustaqil faoliyatini qo’llab-quvvatlovchi, tanqidiy, kreativ va ijodiy fikrlash, jamoada ishlash kabi muhim ko’nikmalarni shakllantirish va takomillashtirishda muhim omillar borasida fikrlar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: “4K” modeli, kolloboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, jamoada ishlash, hamkorlik muhiti.

Boshlang'ich ta’lim – shaxs shakllanishi davrining eng muhim bosqichi. Bu davr bola ong ostida olamni anglash, tasavvur va bilimlar poydevorini tiklash pallasi bo’lgani uchun ham nozik e’tibor talab etadi. Ayni shu pallada bola o’zida “o’quvchi shaxsi”ni yaratadi, maktabga va ta’lim olishga nisbatan qiziqishni, mehrni tuyadi, ilm yo’lidagi kelgusi natijalar uchun kuch to’plashni boshlaydi. Bu esa, zamonaviy pedagogika oldidagi doimiy va murakkab masala sifatida darsliklarning g’oyaviy, tarbiyaviy va ma’rifiy saviyasiga jiddiy yondashishni talab etadi.

Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o’qitish metodikasini takomillashtirish vazifasi belgilangan. Shunga muvofiq, darsliklarni yangilash bo’yicha muayyan ishlar bajarildi va endilikda boshlang'ich sinf o’quvchilari yangi avlod darsliklari asosida ta’lim olmoqda. Darsliklarning asosiy xususiyatlaridan biri – ularning 4K tamoyili asosida ishlab chiqilganidadir. Ya’ni bu tamoyilda quruq ma’lumotlarni yodlatish yoki shunchaki o’qish va yozishni o’rgatish bilan cheklanilmaydi. O’quvchilar nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo’lgan hayotiy ko’nikmalarni ham o’rganadi. Chunki zamonaviy ta’lim bugungi kun o’quvchilariga quyidagilarni o’rgatishi kerak:

1. Kompleks vazifalarni hal qilish;
2. Bilimlar, mantiq, tahlil, mushohadaga tayangan holda tanqidiy fikrlash, fikr-mulohazalarni shakllantirib, qaror qabul qilish;
3. Ijodiy fikrlash;
4. Insonlar bilan hamkorlik qilish;
5. Jamoada ishlash;
6. O’zining va boshqalarning emotsiyalarini (his-tuyg’ularini) to’g’ri baholash, ularni boshqarish, emotsional intellektga ega bo’lish;
7. Diqqatni bir vazifadan boshqasiga tez qarata olish, moslashuvchan bo’lish.

Buning uchun ta’lim jarayonida “4K” modeli ishlab chiqildi. Bu modelning tarkibi quyidagilardan iborat:

1. Kritik (tanqidiy) fikrlash (Critical Thinking);
2. Kreativlik (ijodiy yondashuv) (Creativity);
3. Kommunikatsiya (Communication);
4. Kooperatsiya (Coordinating With Others).

Quyida ularning har biriga alohida to’xtalib o’tamiz.

Kollaboratsiya: Darsliklar o’quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o’quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o’zaro qo’llab-quvvatlash ko’nikmalarini o’rganishga ko’maklashadi.

Kollaboratsiya ya’ni hamkorlikda o’qitish g’oyasi turli mamlakat olimlari, jumladan, Amerika J.Xopkins universiteti professori – R.Slavin (1990), Minnesot universiteti professori – R.Jonson, D.Jonson (1987), Kaliforniya universiteti professori – Sh.Sharon (1988) tomonidan ishlab chiqilgan. O’tgan asrning 70-yillarida J.Dyui hamkorlikda o’qitishda natijalarni oldindan ko’ra bilish, amaliy faoliyatni tashkil etish g’oyasini ilgari surdi. Hamkorlikda o’qitish g’oyasi didaktikada 1970 yillarda paydo bo’lgan va Buyuk Britaniya, Kanada, Germaniya, Avstraliya, Niderlandiya, Yaponiya, Isroil mamlakatlari ta’lim muassasalarida keng qo’llanila boshlagan.

Hamkorlikda ishlash ko’nikmasi tarkibi:

- umumiy maqsadlarni o’z maqsadidek qabul qilish qobiliyati, ularga erishish uchun birgalikda harakat yo’nalishini qurish qobiliyati;
- ijtimoiy o’zaro ta’sir, ya’ni umumiy maqsadlarni muhokama qilish, muzokaralar olib borish, o’z harakatlarini boshqa odamlarning harakatlari bilan muvofiqlashtirish;
- o’z rejaları va g’oyalarini amalga oshirish uchun yetakchilik ko’nikmalarini va o’z
- jamoasini shakllantirish qobiliyatini rivojlantirish;
- o’z zimmasiga olgan majburiyatlarni bajarish;
- mustaqillik va avtonomiya va tashabbuskorlik.

Hamkorlikda o’qitishning «Birgalikda o’qiyamiz» metodi

Hamkorlikda o’qitishning «Birgalikda o’qiyamiz» metodi 1987-yili Minnesot universiteti professorlari D.Jonson, R.Jonsonlar tomonidan ishlab chiqilgan. Sinf o’quvchilari 3-5 kishidan iborat kichik guruhlarga ajratiladi. Har bir guruh darsda bajarilishi lozim bo’lgan topshiriqni ma’lum qismini bajaradi. Guruhlar topshiriqlarning to’liq bajarilish natijasida o’quv materialining yaxlit o’zlashtirilishiga erishiladi. Mazkur metodning asosiy prinsiplari-jamoani taqdirlash, o’quvchilarga individual yondashish, muvaffaqiyatlarga erishish uchun bir xil imkoniyatlarni vujudga keltirish.

Kommunikativlik: O’quvchilar o’z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o’rganadi. Bu ko’nikmasi quyidagilardan iborat:

- muloqotdan cho’chimaslik va muloqotni uyushtira bilish qobiliyati savollar berish va ularga javob berishga tayyorlik.
- muloqot maqsadi va mazmuniga, shuningdek, suhbatdoshga moslashish qobiliyati;
- muloqotchanlik maqsadlariga erishishda verbal va nonverbal vositalardan foydalanish qobiliyati;
- muloqot qoidalarini ma’nosini tushunish va ishonch darajasini oshirish;
- boshqa odamlarning fikrini tinglashni o’rganish;
- o’zining ijobiy obrazi shakllanishini ta’minlash;
- o’z fikr va his-tuyg’ularini ifodalash amaliyoti;
- taqdim etish, qabul qilish va qayta aloqani aks ettirish amaliyoti;
- o’z fikrlari va mulohazalarini aniq dalillash amaliyoti;
- katta va kichik jamoada boshqalar bilan ishlash amaliyoti.

"Piyola" metodi

O’quvchilar doira shaklida turishadi va bir-birlariga piyolada choy uzatishadi. Lekin mashqning sharti shuki, bir kishi qilgan harakatni ikkinchi kishi

takrorlamasligi kerak. Masalan: kimdir piyolani qo’lini ko’ksiga qo’yib uzatadi, kimdir qo’lini orqasiga qo’yib uzatadi va hokazo... Agar kim boshqa birov qilgan harakatni takrorlasa o’yindan chiqadi. Ushbu texnologiya o’quvchilarda kommunikativlik a kollaboratsiyani rivojlantiradi.

Kreativ (ijodiy) fikrlash: O’quvchilar o’z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo’llashni o’rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko’nikmalariga ega bo’ladi. Kreativlik (Ijodkorlik) ko’nikmasi quyidagilardan iborat:

- qiziquvchanlik - tevarak-atrofdagi olamga qiziqish va u haqida ko’proq bilishga
- intilish, dunyo obyektlari o’rtasidagi sabab-natija munosabatlarini aniqlash, axborotni mustaqil izlash va o’z savollariga javob topish qobiliyati;
- tasavvur -ko’plab original va nostandart g’oyalarni ishlab chiqish qobiliyati;

- optimallashtirish - maqsadga tez va samarali erishish uchun bir nechta usullarni
- solishtirish qobiliyati;
- g’oyalarni rivojlantirish - g’oyalarni turli nuqtayi nazardan baholash, ularning kuchli va zaif tomonlarini izlash, o’zgaruvchan sharoitlarda va yangi ma’lumotlarning paydo bo’lishida o’z faoliyatini tezda qayta qurish qobiliyati.

Essey - bu erkin shakldagi insho bolib, u muallifning biror masalaga munosabatin ifodalab, uni asoslab beradi. Esseyning mazmuni puxta o’ylangan, mantiqan to’g’ri tuzilgan, tarkiblangan (kirish, asosiy qism va xulosadan iborat) bo’lishi kerak. Muallf esseyda murojaat qilgan ma’lumotlar, faktlar, raqamlarning manbayi ko’rsatilgan bo’lishi kerak. Esseyda ijodiy yondashuv sezilib turishi kerak. Esseyning tuzilishi: masalani qo’yish - fikrlash - rejalashtirish - yozish – tekshirish - takomillashtirish. Ushbu metod o’quvchilarning nutqiy-mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o’quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o’z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko’nikmalarini rivojlantirishni o’z ichiga oladi. O’quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o’rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o’z nuqtayi nazarini shakllantiradi. Tanqidiy fikrlashning tarkibi:

- tahlil - topshiriqni alohida kichik vazifalarga bo’lish, masalalarni yechishning yakuniy algoritmlarini yaratish qobiliyati;
- baholash - ma’lumotlarining sifati va muvofiqligini baholash qobiliyati,
- tushuntirish - o’z nuqtayi nazarini dalillash, mantiqiy-bog’liq izchil matnlar qurish;
- maqsadlarni belgilash - erishish mumkin bo’lgan maqsadlarni to’g’ri shakllantirish,
- zarur ma’lumotlarni va uning yetarliigini aniqlash, shu asosda mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyati;
- o’zini boshqara bilish - o’z-o’zini tekshirish, xulosalarni tuzatish va mulohaza yuritish (refleksiya);
- modellashtirish - amaliy vaziyatni sifatli tahlil qilish va vazifalarni hal qilish uchun vaziyatni mavhum modeli bilan almashtirish qobiliyati;
- o’rganilayotgan predmetga turli nuqtayi nazardan qarash amaliyoti;
- kuzatish va o’lchovlarni rejalashtirish va amalga oshirish amaliyoti;
- muammolarni hal qilish malakalarini rivojlantirish;
- dalllarni ajrata olish, ularni shakllantirish va baholash qobiliyati;
- strategik fikrlash.

“Sinkveyn” texnologiyasi

Sinkveyn - fransuz tilida “5 qator” ma’nosini beradi. Bu texnologiya ma’lumotlarni sintezlash (bir butunga keltirish) ga yordam beradigan qofiyalanmagan she’rdir. Sinkveyn yozish qoidalari:

- 1-qator: Mavzu bir so’z yordamida ifodalash (ot tanlanadi)
- 2-qator: Mavzuni 2 ta so’z bilan ifodalash (2 ta sifat)
- 3-qator: Ushbu mavzu bo’yicha harakatlarni ifodalash (3 ta fe’l)
- 4-qator: Mavzuga munosabat, his – hayajon (jumla)
- 5-qator: Mavzu sinonimini bir so’z bilan takrorlash.

Masalan:

1. Quyosh.
2. Zarrin, issiq.
3. Qizdiradi, yoritadi, isitadi
4. Quyoshning zarrin nurlari olamni charog’on etadi!
5. Oftob.

Ushbu texnologiya o’quvchilarda tanqidiy fikrlash va kreativlikni rivojlantiradi.

O’quv metodik komplekslar faol o’quv jarayoni uchun to’liq materiallar to’plami: darsliklar, mashq daftarlari, o’qituvchilar uchun uslubiy qo’llanmalarni o’z ichiga oladi. Yangi innovatsion yondashuvni O’zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o’rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta’limi ilg’or mamlakatlar o’quvchilarda 4K tamoyilini o’z ichiga olgan XXI asr ko’nikmalarini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratadi. PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o’rinlarni egallagan davlatlar ta’limida o’quvchilarda “4K”ni o’z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko’nikmalarga alohida urg’u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishishmoqda.

Hozirda ushbu yangi uslubdagi darsliklar endigina maktablarimizda o’qitilishi yo’lga qo’yilganligi sababli bir qancha qiyinchiliklar kuzatilmoqda. Chunki bu darsliklardagi topshiriqlar va yangiliklar o’qituvchilardan izlanish, yangi metodlarni qo’llash qobiliyati hamda ularga moslashuvchanlik, zamonaviy texnologiyalar haqida chuqur bilim talab etmoqda. Zero, yangi yondashuvni qo’llay olish asosan o’qituvchilarga bog’liqdir.

Birinchi sinfda ta’lim jarayoniga ko’proq o’yin orqali yondashiladi, ma’lumotlar asosan ko’rsatish-vizual tarzda yetkaziladi. 1-3 sinflar uchun taqdim etilgan darsliklarning bir qismi, xususan, tasviriy san’at, o’zbek tili va musiqiy savodxonlik bo’yicha kitoblar kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanilgan holda ishlab chiqilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Boshlang'ich sinflarda o'qitishning zamonaviy metodikasi"dasturi doirasida trening ishtirokchisi qo'llanmasi Toshkent: 2023.
2. O'rmonova Dilfuza Mamasalievna TAKRORLASH VA MUSTAHKAMLASH DARSLARINI "4K" MODEL ASOSIDA TASHKIL ETISHDA KOLLOBORATIV MUHITDAN FOYDALANISH USULLARI Innovative Development in Educational Activities (IDEA) Vol. 2 No. 3 (2023)
3. <https://parliament.gov.uz/articles/1623>
4. <https://kun.uz/82301169?q=%2Fuz%2F82301169#>
5. <https://kun.uz/uz/82301169>
6. <https://yuz.uz/uz/news/4k--bolajak-talimni-belgilaydi>
7. <https://xabar.uz/uz/talim/ozbekistonda-4k-bolajak-talim-tamoyili>

ZAMONAVIY TA’LIM MAZMUNINI 4 K MODULI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Turdaliyeva Namuna Turg’unali qizi
ADPI, Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy 4K moduli bolalarni har yo’nalishda rivojlantira oladigan metadalogiya 4 ta asosiy kompetensiyalarini o’z ichiga oladi. Bular: Kollaborasiya, Kommunikativlik, Kreativ fikrlash, Kritik fikrlash kompetensiyalariga bo’linadi. O’quvchilarning intellektual salohiyatini oshirishda tanqidiy ,ijodiy fikrlashning roli ochib berilgan.

Kalit so’zlar: PISA, PIRLS, kollaborasiya, kommunikativlik, ijodiy fikrlash, tadqiqot, innovatsion, tanqidiy fikrlash.

Bugungi kunda maktab va maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o’qitish metodikasini takomillashtirish vazifasi belgilangan. Shunga muvofiq, darsliklarni yangilash bo’yicha muayyan ishlar bajarildi. Xususan, ilg’or xorijiy tajribalar asosida 1-4-sinf darsliklari yangidan “4K” modeli asosida tayyorlandi. “4K” modelidan foydalanish ko’plab sinovlardan o’tgan, muhimi, zamonaviy yondashuvdir. Biz avvallari bolalarning yozuviga ko’proq e’tibor qaratganmiz, diktantlar yozdirganmiz.

Yangi tajriba bilan esa o’quvchilarning tanqidiy fikrlashi, o’z fikrini erkin bayon eta olishiga ko’proq ahamiyat beriladi. Ushbu yangi zamonaviy maktab darsliklari innovasion yondashuvni taqdim etadi. Bu metodologiya bolalarning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo’lib, to’rt asosiy kompetensiyalarni o’z ichiga oladi.

Kollaborasiya – darsliklar o’quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o’quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o’zaro qo’llab-quvvatlash ko’nikmalarini o’rganishga ko’maklashadi.

Kommunikativlik – darsliklar o’quvchilarning boshqalar bilan muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O’quvchilar o’z fikrlarini aniq va ravshan ifodalash, suhbatdoshni tinglash va tushunish, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishni o’rganadilar.

Kreativ fikrlash – darsliklar ijodiy fikrlash va yangilik qilish qobiliyatini rivojlantiradi. O’quvchilar o’z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo’llashni o’rganadilar, innovasion yechimlar ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko’nikmalariga ega bo’ladilar.

Tanqidiy fikrlash – ushbu metodologiya o’quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o’z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko’nikmalarini rivojlantirishni o’z ichiga oladi. O’quvchilar muammolarga analitik nuqtai nazardan yondashishni o’rganadilar va mantiqiy fikrlash asosida o’z nuqtai nazarini shakllantiradilar.

Yangi innovatsion yondashuvni O’zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o’rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta’limi ilg’or mamlakatlar o’quvchilarda 4K tamoyilini o’z ichiga olgan XXI asr ko’nikmalarini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratadi. PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o’rinlarni egallagan davlatlar ta’limida o’quvchilarda "4K"ni o’z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko’nikmalarga alohida urg’u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishishyapti.

4K modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda qo‘llash uchun alohida sharoitlar talab etmaydi. Masalan, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko‘nikmasi esa savol-javoblar bilan yangi innovatsion yondashuv natijasini o‘quvchining dunyoqarashi, fikrlashi o‘shida ko‘rish mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, zamonaviy ta’lim tizimida 4K moduli asosida yaratilgan darsliklarni yangilash va zamonaviy yondashuvdir. Oldin biz o‘quvchilarni yozishiga ko‘proq e’tibor qaratgan bo‘lsak yangi loyihada o‘quvchilarni tanqidiy fikrini bayon eta olishiga ko‘proq ahamiyat berilgan. 4K moduli ko‘plab sinovlardan o‘tgan bo‘lib bu metodologiya bolalarning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. YUNESCO. Education for Sustainable Development Goals: learning objectives, 2017.
2. Framework for 21st Century Learning. The Partnership for 21st Century Learning, 2015.
3. Toshtemirova S. A. (2020). Ta’lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Uzluksiz ta’lim. No 1 (86). -S.5
4. Gafforov Ya. X. (2019). Technical approach in the education system. International journal on Integrated Education. England. 2019. 40-41

BOSHLANG’ICH SINFLARDA CHET (INGLIZ) TILI O’QITISHNING O’ZIGA XOS MUAMMOLARI

N.O Yoqubova
Andijon shahar pedagogika kolleji
Umumkasbiy
fanlar kafedrası Oliy toifali o’qituvchi

Annotasiya: Bugungi zamonaviy ta’lim tizimida chet tillarini, xususan ingliz tilini o’rganish ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylandi. Shu bois ham ushbu maqola ingliz tilini boshlang’ich sinflarga o’qitishda yuzaga keladigan muammolar va ularning yechimlari mavzusiga bag’ishlangan. Ingliz tilini boshlang’ich sinf o’quvchilariga innovatsion metodlar va zamonaviy texnologiyalar vositasida turli interfaol psixologik o’yinlar yordamida qiziqarli tarzda o’qitish usullari ham yoritilgan. Shuningdek, maqolada olib borilgan tadqiqotlar va tahlillar natijasida ingliz tilini chet tili sifatida kichik yoshdagi o’quvchilariga o’qitishning intensiv yo’nalishlari, hamda metodik tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so’zlar: o’rganish usuli, interfaol, intellektual-psixologik o’yinlar, yangi so’z va iboralarini o’qitish, yozma mashlar, og’zaki muloqot

Barchamizga ma’lumki mustaqilligimizning keyingi yillarida chet tili o’qitishga bo’lgan talab sezilarli darajada ortib bormoqda. Ayniqsa, Prezidentimizning 2012-yil dekabr oyidagi chet tilini o’qitishning yanada takomillashtirishga oid qarori e’lon qilingandan so’ng bu borada keskin burilish bo’ldi, desak mubolag’a bo’lmaydi. Prezidentimizning qaroriga ko’ra chet tillarini o’qitishni birinchi sinfdanoq boshlash yo’lga qo’yildi. Endi chet tilini o’qitishda boshqacha talab, yangicha yondashuv, shuningdek yosh bolalarning ruhiyatidan kelib chiqqan holda yangi texnologiya va uslub yaratish zaruriyati tug’ildi. Dastlab yangi, mukammal darslik yaratish va darslikka oid ko’rgazmali qurollar ishlab chiqish ustida dasturlar ishlab chiqildi. Eng muhimi chet tili ona tili bo’lmaganligidan quyi sinf o’quvchilarining zeriktirib qo’ymaydigan o’yinli darslar o’tilishi yo’lga qo’yildi. Albatta bu ishlar birdaniga amalga oshirilgani yo’q. Dastavval, yaratilgan darslik ayrim belgilangan joylarda tajribalar o’tkazildi va kamchiliklar aniqlanib tegishli xulosalar qilindi.

Boshlang’ich sinflar uchun mo’ljallangan chet tili mashg’uloti o’quvchilarda o’rganilayotgan tilga nisbatan qiziqish uyg’otishi hamda ularni yangi notanish tilda muloqot qilishga chorlashi lozim. Mashg’ulotlarni uzluksiz olib borilishi va o’rgatilayotgan so’zlarni o’yinlar vositasida muntazam takrorlab borish maqsadga muvofiqdir. Bola ta’lim olayotgan muhitda o’zini erkin, ya’ni qo’rquv va bosimdan holi his etsa, bolalarcha qiziquvchanligi tufayli o’quv jarayonidagi ishtiroki yanada faollashadi. Mavzularni o’yin tarzida yetkazib berish uchun harakat va ijodkorlikka yetaklovchi, tanqidiy fikrlashga undaydigan, intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan, bolaning qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirishga keng imkoniyatlar beradigan harakatli o’yinlar va jismoniy mashqlarga yo’naltirilgan mashg’ulotlarni olib borish, mashg’ulotlarda esa bir xillikdan qochish lozim. Turli interfaol va intellektual-psixologik o’yinlardan foydalanish orqali bolalarning qiziqish darajasini kengaytirish darkor. Mashg’ulotlarda sifatli va zamon talabiga javob beradigan darajadagi innovatsion metod va ko’rgazmali qurollardan foydalanish mashg’ulotni muvafaqqiyatli tashkil etishdagi birinchi qadamdir. O’qituvchilar bolalarning ishtiroki bo’yicha ijobiy fikr bildirishi, ya’ni rag’batlantirishi zarur va shartdir. Rag’batlantirish bolani o’ziga bo’lgan ishonchini yanada kuchaytiradi. Undagi ijobiy qobiliyat va fazilatlarni yuzaga kelishida turtki bo’ladi. Og’zaki nutq jarayonida esa bolalarning nutqini bo’lmasdan, nutq yakunlanganidan so’ng xato va kamchiliklar xushmuomalalik bilan tushuntirilishi va tuzatilishi lozim.

Birinchi sinflarda chet tilini o’qitishni yo’lga qo’yilishi eng muhim qadamlardan bo’lib hisoblansa, quyi sinflarda chet tilini o’qitishning yangicha usulda o’qitish ham asosiy muammolardan biridir. Chunki mustaqilligimizning dastlabki yillaridayoq barcha sohalarida bo’lgani kabi chet tillarini o’qitishda ham islohotlar o’tkazilib kelindi. Avvalgi eskicha usulda dars o’tish hozirgi davr zukko bolalarga to’g’ri kelmay qoldi. Bugungi kunda o’quvchilarga chet tilini o’qitishda ko’proq ingliz tili grammatikasiga etibor berilar edi. Dars davomida ko’proq yozma mashqlar bajarilib og’zaki muloqotga kam e’tibor berilar edi. Bundan tashqari har bir darsga mo’ljallangan leksikumga mo’ljallangan mashqlar juda oz berilar edi. Bundan tashqari o’quvchilarni ruhiy holatlarini hisobga oluvchi usullar to’g’risida gapirilmay edi.

Hozirgi paytda esa o’quvchilarni xarakterini hisobga olgan holda qo’llanuvchi Auditory, Visual, Kinesthetic, Individual, Group learning kabi usullar mavjud bo’lib, bu usullar auditoriyadagi o’quvchilarni xarakterini hisobga olgan holda qo’llaniladi. Agar bir sinfda ba’zi bolalar eshitib o’rganishni ko’proq afzal ko’rishsa, bunday o’quvchilarni eshitib o’rganish usulini qo’llash yaxshi samara beradi. Shuningdek o’quvchi ko’rish orqali yaxshiroq tushunsa, bunday xarakterli o’quvchilarga Visual o’rganish usulidan foydalanish to’g’ri yondashuv bo’ladi.

Chet tilini o’qitishdagi yangi so’z va iboralarni o’qitish ham muhim rol o’ynaydi. Ilgari an’anaviy usulda yangi so’zlarni o’qitishda so’zlar yozuv taxtasiga yozilib, ularning tarjimalari o’qituvchi tomonidan aytib berilar edi va o’quvchilardan ular asosida gaplar tuzishlari talab etilar edi. Hozirda bu usul hech qanday samara bermaydi. Dars davomida yangi so’zlarni tarjimasisiz yozuv taxtasiga yozganidan so’ng o’qituvchi ularni qanday ma’no anglatishini ingliz tilida tushuntiradi. Shuningdek past o’zlashtiruvchi o’quvchilarni imkoniyatlarini hisobga olgan holda rasmlardan foydalanib tushuntirishi kerak. Shundagina past o’zlashtiruvchi o’quvchilarga ham tushunarli bo’ladi. Odatda past o’zlashtiruvchi o’quvchilarni darsga jalb qilish qiyinroq kechadi. Ularga tushunarli bo’lishi uchun berilgan yoki yangi o’zlashtirilgan so’zni ishlatib, muloqot qilish darsdagi faol o’quvchilar bilan bajarilib so’ngra past o’zlashtiruvchi o’quvchilar bilan ham amalga oshirilishi kerak. Shundagina yangi leksika ustidagi ishlash deyarli barchaga barobar samara beradi. Shuningdek, boshlang’ich sinfdagi bolalarga so’zlarni to’g’ri talaffuz ettirish muammosi ham ko’ldalang turadi. Bu borada o’quvchilarga tovushlarni alohida tushuntirish xuddi yuqori sinflarda bo’lgani kabi yaxshi samara bermaydi. Bunday holatlarda so’zlarni to’g’ri talaffuz etishda o’qituvchi o’rnak bo’lishi yoki so’zlarning to’g’ri talaffuzi yozib olingan yozuv eshittirilishi to’g’ri bo’ladi, deb o’ylayman.

Darhaqiqat, jadal rivojlanayotgan bugungi kunda chet tillarni o’qitish va o’rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang’ich sinflarda o’quvchilarning chet tillari bo’yicha fundamental bilimga ega bo’lishi yosh avlodning kelajakda chet tillarini mukammal o’rganishidagi poydevor hisoblanadi. O’qituvchining kasbiy kompetentligi, bolalar psixologiyasidan xabardorligi hamda innovatsion axborot texnologiyalari va multimedia vositalarini puxta bilishi boshlang’ich sinflardagi ta’limning sifati va samaradorligini kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 2017-yil 20-aprel PQ-2909-sonli Qarori.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o’rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to’g’risida” gi 2021-yil 19-may PQ-5117-sonli Qarori.
3. Horwitz, E. (1999). Cultural and situational influences on foreign language learners’ beliefs about language learning: A review of Balli studies. 557-576 .

4. Nikolov, M., & Mihaljevic Djigunovic, J. (2006). Recent research on age, second language acquisition, and early foreign language learning. Annual Review of applied Linguistics, 234-260.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARDA TASHABBUSKORLIK XUSUSIYATINI SHAKLLANTIRISHDA O‘YIN FAOIYATINING AHAMIYATI

Xalimova Mashraboy Vaxidovna
ADPI, Pedagogika va psixologiya
kafedrası mudiri, professor
Kadirova Omadxon Sobirjonovna
o‘qituvci

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan vaqtda maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda axborot-psixologik urush davrida o‘yin iste’moli madaniyatini shakllantirishning muhim tomonlari yoritib berilgan.

Kalit so‘slar: axborot xavfsizlik, mediaiste‘mol, psixologik urush, lokal qaroqchi, axborot urushi.

Maktabgacha tarbiya davri shaxsning haqiqiy tarkib topishi (voyaga etish) davri bo‘lganligi uchun ham shunday muhim bir davrdir. Hayotning birinchi yili mobaynida bolaning tevarak - atrofdagi muhitga munosabati jiddiy ravishda o‘zgaradi. Bola kattalar bilan aloqada bo‘lishi natijasida uning o‘rgatishga qarab o‘z ixtiyorlarini qondiradigan narsa bilan mustaqil xarakter qila boshlaydi. Dastlab u kattalar bilan birgalikda, so‘ngra o‘larning rahbarligida xarakter qiladi, undan keyin ovqat eyish bilan boqliq bo‘lgan harakatlarni va o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishga oid ishlarni mustaqil bajara oladi. Hayotning 2 yilida kattalar bilan munosabatlarda o‘zgarish ro‘y beradi. Maktabgacha tarbiya yoshida bola katta odamni o‘z xulq-atvori uchun o‘rnak deb hisoblaydi. Bola 1-yoshdan 3- yoshgacha narsalar, bilan xarakter qilishni egallaydi o‘yin bolaning xarakterlarini rivojlantirish va takomillashtirishga yordam qiladi. Maktabgacha tarbiya yoshida bola faoliyatining xilma-xil turlari o‘yin, mehnat rejimini bajarish bilan boq‘liq bo‘lgan faoliyat rivojlana boradi. 2 yoshdan boshlab bolalar o‘ynaydigan bo‘lishadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning (4 yoshdan boshlab) yetakchi faoliyatlarga bo‘lib o‘ynaladigan, ijodiy o‘yindir. O‘yin jarayonida bola muayyan rollarni bajarishni o‘z zimmasiga olishadi hamda o‘yin sharoitida odamlar faoliyati va munosabatini esga keltirishadi. 3-4 yashar bolalarda birgalikda o‘ynaladigan o‘yinlar hali bo‘lmaydi. Dastlab buyum, o‘yinchoq rolini go‘yo esga solganday bo‘ladi, so‘ngra bola o‘yinda ixtiyoriy suratda o‘z zimmasiga ma‘lum rolni oladi. Maktabgacha tarbiya yoshida bolaning kattalar tomonidan uyushtirilib, muayyan maqsadga qaratilgan ijodiy faoliyati uning taraqqiyotga qancha ta’sir ko‘rsatadi. 2-yoshda bola rasm sola boshlaydi va jon dil bilan rasm soladi. Rasm solish jarayonida uning idrok etishi aniqlashda buyumning rangi va shaklini yaxshiroq ajrata boshlaydi, kuzatuvchanligi rivojlanadi. Bola tasavvurlayotgan narsani o‘xshatish maqsadida rasmda aks ettirish zarur bo‘lgan narsalarning belgilarini ataylab ajratib ko‘rsatadi. Bola rasm solar ekan, rasmni so‘zlar bilan to‘ldirib, faollik bilan xarakter qiladi, u o‘z tasavvurlari asosida keyinchalik katta yosh odamlarning so‘ziga binoan rasmlar yaratmoqi mumkin unda ayrim narsalarning obrazlari vujudga keladi. Rasm solish bilan loy va plastiklardan shakllar yasaydi, natijada, bola analizatorlarining rivojlantirishda hamda moslashgan va differentsiyallashgan xarakterning tarkib topishidan tashqari narsa shaklini, hajmini, bir o‘lchovda bo‘lishi va munosabatligini idrok etish takomillasha boradi. 3-4 yashar bola narsalar o‘rtasidagi boqlanishni farqlab oladi va o‘z faoliyatini planlashtiradi, bu faoliyat asta-sekin ijodiy faoliyatga aylanadi Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bu o‘yindir. Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko‘p olimlarning diqqatini o‘ziga jalb qilib kelmokda. Bog‘cha yoshidagi bolalar o‘zlarining o‘yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olqa qarab borayotgan sermazmun qayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog‘cha yoshidagi bola

atrofidagi narsalar do ‘nyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy mo ‘nosobatda bo‘lishga intiladi. Bu o‘rinda shu narsa qarakterliki bola bilishga tashnaligidan atrofda o‘zining qaddi siqadigan narsalari bilangina emas, balki kattalarga mansub bo‘lgan o‘zining kuchi ham etmaydigan, xaddi siqmaydigan narsalar bilan ham amaliy munosobatda bo‘lishga intiladi. Shuni ham aytib o‘tish kerakki, fan-texnika mislsiz rivojlangan bizning gozirgi zamonamizdagi yaratilayotgan, xayratda qoldiradigan narsalar bolalarga go‘yo bir mo‘jizadek ko‘rinadi. Natijada ular ham o‘zlarining turli o‘yinlari jarayonida hayoliy har xil hayoliy narsalarni o‘ylab chiqaradilar (uchar ot, mashina odam, gapiradigan daraxt kabi). Bundan tashqari, bolalarning turli hayoliy narsalarni o‘ylab chiqarishlari yana shuni bildiradiki, ular o‘zlarining har turli o‘yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni chog‘da ehtiyojlari talab qilayotgan narsalarni ham aks ettiradilar. Bolalarning o‘yin faoliyatlarida har xil hayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishlaridan shunday xulosa chiqarish mumkin: odamning (shu jumladan bolalarning ham) tashqi muhitdagi narsa va xodisalarni aks ettirish jarayonlari passiv jarayon emas, balki faol hamda ijodiy, yarato ‘vchan, o‘zgartiruvchan jarayondir. Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yinlari atrofda narsa va xodisalarni bilish quroli bo‘lishi bilan birga yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega.

Bolalarning individual hususiyatlarini, xususan ularning jamoaviy o‘yinlari orqali kuzatish qulaydir. Bu o‘yinlarda bolalar kattalarning faqat predmetlarga munosabatini emas, balki ko‘proq o‘zaro munosabatlarini aks ettiradilar. Katta bog‘cha yoshida syujetli-rolli o‘yinlar rivojlanadi, lekin endi bu o‘yinlar o‘z mavzusining boyligi va xilma-xilligi bilan farqlanadi. Bu o‘yinlar jarayonida bolalarda liderlik yuzaga kela boshlaydi, shuningdek tashqilotchilik ko‘nikma va malakalari rivojlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar shu qo‘llanadigan ijodiy faoliyatlar orasida tasviriy san‘atning ham ahamiyati juda katta. Bolaning tasavvur etish xarakteriga qarab uning atrof qayotni qanday idrok etishi, xotira, tasavvur va tafakkur xususiyatlariga bao berish mumkin. Katta bog‘cha yoshidagi bolalar chizgan rasmlar ularning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari, orzu, umid va ehtiyojlarini ham aks ettiradi. Bog‘cha yoshdagi bolalar rasm chizishga ham niqoyatda qiziqadilar. Rasm chizish bolalar uchun o‘yin faoliyatining o‘ziga xos bir shakli bo‘lib qisoblanadi. Bola avvalo ko‘rayotgan narsalarini, keyinchalik esa o‘zi biladigan, xotirasidagi va o‘zi o‘ylab topgan narsalarni chizadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musobaqa juda katta ahamiyatga ega bo‘lib, aynan shunday o‘yinlarda muvafaqqiyatga erishish shakllanadi va mustahkamlanadi.

Bog ‘cha yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyatlari haqida gapirar ekanmiz, albatta ularning o‘yinchoqlari masalasiga ham to‘xtab o‘tish kerak. Bolalarga o‘yinchoqlarni berishda ularning yosh xususiyatlarini, taraqqiyot darajalarini va ayni paytda ularni ko‘proq nimalar qiziqtirishini hisobga olish kerak. Ma'lumki, 1-3 yosh bolalar hali tashqi muhitni juda oz o‘zlashtirganlar. Ular hali hattoki narsalarning rangini, hajmini va boshqa jihatlarini yaxshi ajrata olmaydilar.

O‘yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bo‘lgan taqlim faoliyatiga tayyorlaydi. Odam birdaniga ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishga kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni faol egallash uchun odam avvalo yetarli darajada nutqni egallagan bo‘lishi, ma'lum malakalar, uquvlar va elementar tushunchalarga ega bo‘lishi kerak bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida shu ayta olamizki, o‘yin faoliyati bolalarni individual ravishda o‘rganish imkonini beradi. Ayrim bolalar jamoa bo‘lib o‘ynashni yoqtiradilar bu psixologik bolani umumiy taraqqiyotiga ta’sir etadi. Shuning uchun tarbiyachilar bolalarni jamoa o‘yinlariga tortishlari kerak. Ijodiy va syujetli o‘yinlarda bolalarning barcha psixik proseslari bilan birlikda individual (shaxsiy) xislatlari ham shakllanadi. Mana shu nuqtai nazardan

o‘yin maktabgacha ta’lim muassasadagi ta’lim – tarbiya ishlari orasida eng asosiy, markaziy o‘rinda turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kalyushen G., M.Deyugina «Yo‘rgakdan maktabgacha» 1996 y.
2. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T., “O‘qituvchi”, 1996y
3. Loginova V.I., P.G.Samorukoalar taxriri ostida «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» . «Tarbiyachi» T., 1991 y.
4. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va o‘qitish metodikasi. T., 2007 y.
5. Norbosheva M. Bolalar Psixologiyasi. T., 2002 yil

KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA ONA TILINI O‘RGATISH IJTIMOIIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Sodiqov Muhammadali Abdullaxat o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Maqolada kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarida ona tili o‘rgatish darslarini integrativ tashkil etish jihatlari haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: og‘zaki bayon qilish, kar va zaif eshituvchi, kompleks yondashuvlar, ijtimoiy-siyosiy tavsif, imkoniyat,

Bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama zamon talablari doirasida tarbiyalash va zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish dolzarb masalalar sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Yosh avlod orasida kar va zaif eshituvchi bolalar ham mavjud bo‘lib, ularga ta’lim berish va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratish kompleks yondashuvlarni taqozo etadi. Mazkur toifa bolalar ta’limining asosini til egallash jarayoni tashkil etadi. Chunki ularda nutq mavjud bo‘lmaganligi sababli, ona tilini kattalarga taqlid asosida yoki evolyutsion jarayonda mustaqil ravishda egallash imkoniyati yetarli bo‘lmaydi. Kar va zaif eshituvchi bolalarning ona tili asosida nutqini rivojlantirish masalasi pedagogik-psixologik, ijtimoiy-siyosiy tavsifga egadir. Buning asosiy sababi shuki, mazkur toifa bolalarni kelajakda boqimanda bo‘lmasdan, mustaqil ravishda muayyan kasb bilan shug‘ullanishiga erishishda ona tilini egallash muhim omildir. Til orqali ular turli ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa munosabatlarga kirishadilar. Kasb egallashlari uchun ham ona tilida og‘zaki va yozma bayon ko‘nikmalari taqozo etiladi. Sog‘lom bolalar eshitgani uchun tilni egallashda kattalarga taqlid qiladi, mustaqil ravishda muloqotning ilk ko‘nikmalarini egallay oladi. Eshitish qobiliyatining turli darajadagi pasayishi yoki buzilishi esa, og‘zaki nutqni qabul qilish hamda o‘z fikrini og‘zaki bayon qilish, o‘zgalarga yetkazishda qiyinchilik tug‘diradi. Chunki inson tug‘ilgan kundan to maktab yoshigacha bo‘lgan davrigacha intensiv ravishda ona tilini egallaydi, maktab ta’limi va keyingi ta’lim bosqichlarida nutqiy amaliyotning turli jihatlari farqlaydi va egallaydi. Bunday imkoniyati bo‘lmagan eshitishda muammosi bo‘lgan bolalar va o‘smirlar o‘zgalar nutqini qabul qilish, tushunish va javob qaytarishga o‘rganishlari uchun maxsus ta’limiy sharoitlar, korreksion yo‘naltirilgan uslublardan foydalanish talab etiladi. Bu vazifalar esa, mutaxassis defektolog-surdopedagoglar tomonidan amalga oshiriladi.

Sog‘lom bolalarga ona tilini o‘rgatish va ona tili orqali yoshlarni ma’naviy jihatdan yetuk qilib tarbiyalash milliy amaliyoti uzoq va boy tarixga egadir. Bola tomonidan ona tilini egallanishida muhim bosqich bu maktab ta’limi davridir. Maktab sog‘lom bolalar kabi kar va zaif eshituvchi bolalarni hayotga tayyorlaydi, ijtimoiylashuvini ta’minlaydi. Buyuk ma’rifatparvar olim Maxmudxo‘ja Behbudiy: «Maktab dunyo imoratining eng muqaddas va eng qadrlisidir», - degan edi. O‘zbek xalqi o‘zining ta’lim-tarbiyaga oid ulkan ma’naviy merosini yaratib, takomillashtirgan xolda yuzlab avlodlarini, insonparvarlik, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, mardlik, odoblilik kabi umuminsoniy qadriyatlar va yaxshi fazilatlar ruhida tarbiyalab kelmoqda. Har qanday tarbiyaning asosini ma’naviy ta’sir tashkil etadi. Ma’naviy ta’sir esa, til orqali amalga oshiriladi. Ona tilini yetarli darajada egallagan o‘quvchi xalqning boy ma’naviy merosini o‘qib tushunadi, ularda ilgari surilgan g‘oya va qoidalarga hayoti davomida rioya qiladi. Buyuk allomalarimizdan Abu Rayhon Beruniy, Imom Al-Buxoriy, At-Termiziy, Ahmad Yugnakiy, Amir Temur, Yusuf xos Xojib, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Ulug‘bek, Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshbandiy, Abu Ali Ibn Sino, Al-Forobiy, Maxmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniylar kabi o‘nlab buyuk shoir va mutafakkirlar qoldirgan nodir va durdona asarlarning mazmun mohiyatini yoshlarga yetkazishda ona tilining beqiyos o‘rni bordir. Bundan tashqari xuquqiy, iqtisodiy, psixologik

va boshqa soha mazmuniga daxldor ma’lumotlar inson hayotida muhim o‘rin tutadi. Ularni o‘qib tushunish va shaxsiy hayotida foydalanish uchun ham ona tilini egallash taqozo etiladi. Bundan tashqari kar va zaif eshituvchi bolalar ham jamoada ijtimoiylashadi. Ular yakka holda o‘z olamida qolib ketmasligi kerak. Bu xususda buyuk tib ilmining sultoni Abu Ali Ibn Sino o‘zining pedagogik qarashlarida «...jamoadan, jamiyatdan ajralib tarbiya topgan bola baxtsiz bo‘lib, inson oilada dunyoga kelgani bilan jamiyatga aloqadordir» - deya ta’kidlaydi.

Inson nutq orqali atrofdagilar bilan munosabatda bo‘lib, u nutq tovushlarini eshitar ekan, bunda tovushlar o‘rtasidagi aloqalarning yuzaga kelishi orqali butun bir so‘z, so‘zlar o‘rtasida aloqalarning yuzaga kelishi esa, gap hosil qiladi. So‘zlar va ular orqali ifodalanayotgan narsa va hodisalar o‘rtasida assotsiatsiya yuzaga keladi. Demak nutqni egallayotgan kar va zaif eshituvchi bola faqat uning shakl tomoninigina emas, balki uning ma’no tomonini ham egallaydi. Bu esa, kar va zaif eshituvchi bola uchun juda qiyin va uzoq davom etadigan jarayondir. Chunki bola nutqni egallagan holda tug‘ilmaydi. Sog‘lom bola nutqining taraqqiyoti katta odamlar tilining ta’siri ostida kechadi. Shuning uchun bolaning atrofidagi-oilasidagi insonlar qaysi tilda gaplashsalar, u ham shu tilni o‘rganadi. Sog‘lom bola nutqni egallashdek juda ham qiyin jarayonni qisqa vaqt davomida uddasidan chiqa oladi. Demak, maktabgacha yoshdagi bola nutqi kattalarning ona tilidagi muloqotiga bog‘liq holda rivojlanadi. Bolalarning nutqi kattalar nutqiga taqlid qilishlari orqali shakllana boshlaydi. Kar va zaif eshituvchi bolalarga ham ona tilida so‘zlashish qanchalik erta o‘rgatilsa, ularning shaxs sifatida shakllanishi shunchalik samarali kechadi. Ya’ni ularga ona tili yetrali darajada o‘rgatilsa, ular ham jamiyatning faol fuqarosiga aylanadi. O‘zining moddiy va ma’naviy ehtiyojini qondirish bo‘yicha zarur harakatlarni amalga oshiradi. Natijada axloqiy va aqliy kamolotga erishadi. Bu haqida esa, Al-Forobiy shunday deydi: «Inson va jamiyatning g‘alabaga erishuvi, yaxshilikni qo‘lga kiritishi, axloqiy va aqliy yo‘nalishga erishuvi, inson va jamoaning o‘z qo‘lidadir». Biroq inson farovon hayot kechirishida so‘zlashish va kasb-hunarga muhtojligi ham qator olim va mutafakkirlar qarashlarida ta’kidlab o‘tilgan. Shaxs shakllanishining turli bosqichlarida sog‘lom insonlar kabi kar va zaif eshituvchilar uchun ham mustaqil mutolaaga ham ehtiyoj tug‘iladi. Chunki ularning yonlarida doim ham ular egallagan muloqot vositalari (imo-ishorali nutq, daktil nutq)dan foydalanishni biluvchi pedagoglar bo‘lmaydi. O‘z-o‘zidan kerakli tavsiyalarni manbalardan o‘qish va ulardan foydalanishga o‘rganishda mustaqil o‘qishga moslashish talab etiladi. Mustaqil bilim olishning inson hayotidagi roli haqida Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» va Ahmad Yugnakiyning «Hibat-ul haqoyiq» kabi pedagogik yodgorliklarida mustaqil ravishda olingan bilimlarning, mustahkam bo‘lishi haqida fikr yuritiladi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarga ona tilini o‘rgatishning mazmuni va o‘ziga xosligini tushunishda surdopedagogika fani rivojlanishini tahlil qilish zarurati tug‘ildi. Surdopedagogik qarashlar va g‘oyalarning paydo bo‘lishi va umumiy pedagogikada o‘rin topishi chuqur tarixga borib taqaladi. Fanning rivojlanish bosqichlarida faoliyat olib borgan olimlar va amaliyotchilar tomonidan ilgari surilgan ilmiy-amaliy qarashlarida eshitishda muammolari bo‘lgan insonlarga ona tilini o‘rgatish falsafa, tibbiyot, tabiiy fanlar, psixologiya, fiziologiya, tilshunoslik va boshqa fanlar bilan uyg‘unlashishi ta’kidlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Убайда Файзиева “Эшитишида муаммолари бўлган болаларга она тили ўқитиш методикаси” – “Tafakkur” nashriyoti Toshkent -2011
2. Л.С.Васильева, Л.И.Книшева, М.А.Султонова “Talaffuz” Toshkent O‘qituvchi – 1995
3. Mirzaev, O. (2022). The role of ethics and aesthetics in the formation of entrepreneurial relations between individuals. Science and innovation, 1(B6), 125-130.

4. Nargiza, Q. (2022). Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida logoped ishining olib borilishi. *pedagogs jurnali*, 22(2), 52-54.
5. Жўрахўжаев, М. Х. (2022). Имконияти чекланган болалар уйда якка тартибдаги таълимда ўқув жараёнини ташкил этиш. *pedagogs jurnali*, 1(1), 295-298.
6. Мирзаев, О. Х. (2020). Воспитание профессионально-нравственных качеств у будущих молодых фермеров средствами отечественной литературы. *Science and Education*, 1(2), 508-513.
7. Xusanovich, M. O. (2021). Formation Of Elements Of Entrepreneurial Activity In Pupils Of The Preschool Educational Organization. *JournalNX*, 1, 265.
8. Khalilkhoja, D. M. (2022, March). Problems and solutions of home individual educators. in conference *Zone* (pp. 315-318).
9. Azimova, Z. E., & Khasanova, g. The way of science. The way of science Учредители: Издательство Научное обозрение, (6), 58-59.
10. Азимова, З. Э., & Муллаахунова, Н. М. (2023). Развитие речи учащихся 6 класса узбекских школ средствами произведений искусства на уроках русского языка как иностранного. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 638-641.
11. Азимова, З. Э. (2018). Олий ўқув муассасаси маънавий-маърифий ишларининг педагогик назария ва амалиётда тутган ўрни. *Современное образование (Узбекистан)*, (2), 26-35.
12. Gulhayo, M. (2023). Technologies for development of general competences of preschool teachers. *Science and innovation*, 2(B4), 632-634.
13. Mominova, G. (2023). Maktabgacha talim tashkilotlari tarbiyachilarining umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalari. *Science and innovation in the education system*, 2(2), 122-126.
14. Iminova D. Maktabga tayyorlov guruhlarida bolalarni bilish jarayonlarini takomillashtirish //Models and methods in modern science. – 2022. – Т. 1. – №. 17. – С. 54-56.
15. Iminova D. N. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 301-303.
16. Iminova D. N. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati //Science and education. – 2021. – т. 2. – №. 1. – с. 301-303.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI O‘STIRISH VA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH USTIDA ISHLASH

**Abdullayeva Mavluda Aribovna - Andijon
davlat pedagogika instituti, Pedagogika va
psixologiya kafedrası katta o‘qituvchisi**

Annotatsiya: Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirishda quyidagi tamoyillarga asoslanish lozimligini ko‘rsatdi: yaxlit yondashuv; ta’lim oluvchiga – pedagogik qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj sezuvchi, individual munosabatda bo‘lishni talab etuvchi shaxs deb qarash; ta’limiy ish mazmuni, shakl va metodlarini tanlab olishda tabaqalashtirilgan yondashuv; tabiat bilan uyg‘unlik; madaniyat bilan uyg‘unlik; ta’limiy tarbiyaviy jarayondagi munosabatlarni tashkil etishga insonparvar yondashuv; qadriyatli-mazmunli yondashuv ifodalangan.

Kalit so‘zlar: Kreativlik, tafakkur, harakatlar strategiyasi, zamonaviylik, ta’lim-tarbiya, madaniyat, innovatsion ta’lim, pedagog, maqsad, kasbiy kompetentlik.

Maktabgacha yoshdagi bolaga singdirilgan bilim va qadriyatlar uning kelgusidagi hayotini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Shuni hisobga olgan holda, o‘tgan davrda O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’limni rivojlantirish va uning samarali faoliyat ko‘rsatishiga qaratilgan qator meyoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi hamda kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Haqiqatdan ham, “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” to‘g‘risidagi farmonning, hamda 2016 yil 29 dekabrda qabul qilingan olgan holda maktabgacha ta’lim muassasalarining meyoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish, o‘quv-uslubiy ta’minotini yanada mukammallashtirish, ta’lim menejmenti va nazoratini zamonaviy innovatsion usul va shakllari asosida boyitib borish, turli ta’lim texnologiyalarini manzilli qo‘llash asosida ta’lim-tarbiya sifatini tubdan o‘zgartirish borasida muhim vazifalar belgilab berildi.

Mazkur vazifalarni amalga oshirish, ijrosini ta’minlashda o‘quv biluv faoliyatining ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlarining uyg‘unligi asosida:

- kreativ yondashuv asosida tarbiyachilarning metodik va kasbiy kompetentligini rivojlantirish;

- yangi ijtimoiy talablarga mos tarzda ta’lim vositalarni ishlab chiqish, joriy etish va qo‘llash tizimi o‘quv jarayonini pedagogik mazmuni, samarali shakl va metodlarini to‘g‘ri tanlashga bevosita bog‘liq bo‘lib hisoblanadi.

Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirishning pedagogik mazmuni o‘quv uslubiy adabiyotlar va qo‘llanmalar, darsliklar, DTS, namunaviy va ishchi dasturlarda o‘z aksini topgan bo‘lib, ta’limiy jarayonda zamonaviylikni ta’minlash ya’ni o‘quv biluv faoliyatlarida ilmiy asoslangan va tajribada sinalgan ta’limiy mashg‘ulotlarga oid yangiliklar, faol metodlar va shakllar, tartib qoidalarni joriy etishning majburiyligiga, shuningdek ta’limning taraqqiyot darajasi uning mazmuniga kiritilayotgan fan-texnika yutuqlari bilan tavsiflanadi.

Biz mazkur tadqiqot ishi doirasida kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarnutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirishning pedagogik mazmunini belgilab berishda yuqoridagi komponentlar bilan bir qatorda:

- modulli-tarmoqli texnologiya; ta’limiy jarayonni modellashtirish alohida qism (modul)lari, xususiy, tarmoqli, didaktik, metodik yoki tarbiyaviy vazifalarni hal etuvchi faoliyatni ifodalaydi(mas.: subyekt va obyektning alohida faoliyat turlari, faoliyat turlarini o‘rganish, tadbir, tarbiyalanuvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini, o‘zlashtirish darajalarini nazorat qilish texnologiyalari)dan foydalanish;

– nutq o‘stirish va tafakkurni rivojlantirish jarayoni intellektual bilish psixologiyasi bilan uyg‘unligini ta’minlashga erishish ya’ni tarbiyalanuvchilarning fikrlashlari, bilish psixik jarayonlarining teranligi, bilim, o‘quv va ko‘nikmalarni shakllantirish jarayoni;

– o‘quv faoliyatida kichkintoylarning ichki, tashqi pozitiv motivatsiyalarini rivojlantirish;

–ta’limiy jarayonda emotsional sohani rivojlantirish;

–mashg‘ulotlarda innavatsion texnologiyalarning samarali usul va vositalarini qo‘llash orqali tarbiyalanuvchilarning o‘zlashtirishlari lozim bo‘lgan materiallarni idrok etish, bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish uchun ko‘nikma va malakalar hosil qilish muhim ahamiyat kasb etadi degan xulosaga keldik.

Ilmiy izlanishlar va tadqiqotlarimiz jarayonida bir qator maktabgacha ta’lim sohasida ilmiy izlanishlar olib borgan pedagog olimlar, psixolog olimlarning mazkur sohaga oid ilmiy izlanishlari to‘g‘risidagi fikrlarini mushohada qildik va maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari nutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirish pedagogik mazmunini: ta’lim jarayoniga kretaiv yondashadigan bo‘lsak, bu jarayonning asosiy komponentlari (ta’lim maqsadi, ta’lim mazmuni, ta’lim metodi, ta’lim vositasi, ta’lim natijasi) asosida quyidagicha guruhlashimiz mumkin:

- ta’lim maqsadi bilan bog‘liq innavatsion ta’lim integratsiyasi;

- ta’lim mazmuni bilan bog‘liq pedagogik innovatsiyalar: yangi dastur, dasturni takomillashtiruvchi, o‘quv materialini to‘ldiruvchi;

- ta’lim mazmunini loyihalashga ko‘ra – meyoriy hujjatlar o‘zgarishi asosida rejali, oldindan o‘ylangan, ichki va tashqi;

- ta’lim metodi bilan bog‘liq pedagogik innovatsion muhit;

- maktabgacha ta’lim tizimida ta’limiy jarayon shakli va turida: darajasiga ko‘ra takomillashtirish, ko‘rinishini o‘zgartirish, ma’lum uslubiyot elementlarini yangicha talqinda ishlab chiqish;

- ta’lim vositasi bilan bog‘liq ta’lim mazmuni;

- ta’lim natijasi bilan bog‘liq o‘zlashtirish mazmuni.

Kuzatishlarimiz asosida aytish o‘rinli, maktabgacha ta’lim samaradorligini oshirish maqsadida, nafaqat tadbirlar (bayram ertaliklari)da balki o‘quv jarayoniga ota-onalarni hamkorlik asosida jalb qilish ishlariga alohida e’tibor berish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Kichkintoylar uchun ota-ona birinchi ustoz, ular o‘z farzandlarining har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish muhim ekanligini his etgan holda, ta’lim-tarbiya jarayoniga bevosita ishtirok etishlari o‘qitishning interaktiv metodlari bo‘yicha ta’lim mazmuni yuzasidan o‘zlarining bilim, malaka va ko‘nikmalarni muntazam ravishda yangilab borish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. (Tajribalarimiz davomida biz ota-onalarning pedagogik bilimlari sayozligi guvohi bo‘ldik)

Ta’lim-tarbiya – ota-onalar va murabbiylardan katta sabr, mehr va bola tarbiyasiga ilmiy asoslangan yagona yondashuvni talab qiladi. Fikrimizcha, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari nutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirish tizimini takomillashtirishda ta’lim mazmuniga mos, shuningdek, ta’lim jarayonining boshlang‘ich bosqichida talab etilgan zamonaviy dunyoqarashga ega bo‘lgan raqobatbardosh kadrlarni ish bilan ta’minlash muhim deb hisoblaymiz.

Bu esa, tarbiyachilarning kreativlik potensialini, kompetentligini takomillashtirish jarayonlarida har bir pedagog belgilangan ta’limiy maqsadiga erishish bo‘yicha tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o‘zaro faoliyatini tartibli tashkil etish yo‘lini tanlaydi degan ilmiy xulosaga kelishimizga sabab bo‘ladi. Masalan, an’anaviy metodlar (uning asosida falsafiy va pedagogik tizimlar tashkil etadi), ko‘rgazmali metodlar, aks ettiruvchi metodlar, kitob bilan ishlash metodi, video metodlar.

S.Sanoyeva ilmiy izlanishlariga ko‘ra metodlarning turlarini tahlil etar ekanmiz ularni ikki toifaga ajratishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- didaktik maqsadi bo‘yicha metodlarning turlari;
- qabul qilish - bilish faoliyati xarakteri bo‘yicha metodlarning klassifikatsiyasi .

Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarnutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirishda yuqoridagi metodlar o‘ziga xos vazifalarni bajaradi, ya’ni: motivlashtiruvchi, tashkillashtiruvchi, rivojlantiruvchi, bilim beruvchi (ta’lim beruvchi), tarbiyaviy, ta’limiy.

Demak, kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirishda ta’lim metodlarini ham maqsadga muvofiq tanlash va o‘z o‘rnida qo‘llash talab etiladi. Shuningdek, ta’limiy vositalar: tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olib mavzu mohiyatini yoritishga xizmat qiladigan tarbiyachi va tarbiyalanuvchi tomonidan ta’lim jarayonida qo‘llanadigan turli obyektlar; ta’limiy jarayonni o‘zlashtirishga xizmat qiladigan yordamchi vositalari va didaktik materiallar:

- o‘quv biluv jarayonini vizualizatsiyalash, uni tushunish va eslab qolish; (bilish psixik jarayonlari: sezgi, diqqat, idrok, xotira, xayol, tafakkur.)

- ta’limiy materiallarni mustaqil tarzda mustahkamlash va qo‘llash uchun imkoniyat yaratadi. (esda olib qolish va esga tushirish jarayonida nutq faolligi)

Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarnutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirishda “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari”, Davlat o‘quv dasturi, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilari uchun o‘quv-metodik qo‘llanmalar, metodik tavsiyalar, metodik ishlanmalar, o‘quv dasturlari, o‘quv rejasi, haftalik va kunlik rejalaridan oqilona foydalanish muhim pedagogik omil bo‘lib hisoblanadi. Alohida ta’kidlash o‘rinliki, yana bir muhim omil Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha Davlat o‘quv dasturi asosida yillik, oylik, haftalik ishchi dasturlari talablariga mos kelish darajasi. Bu borada tadqiqot doirasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalarining tahliliga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarnutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirish, ya’ni tarbiyachilar o‘rtasida kreativ kompetensiyalar tizimini baholashda asosiy e’tiborni ijodiy tafakkurni shakllantirish bilan bog‘liq jihatlariga alohida e’tibor qaratilganligi ahamiyatlidir. Bu esa, o‘z navbatida kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarnutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirish mazmuni, bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yiladigan malaka talablarida mazkur jihatlarni alohida e’tiborga olish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shundan kelib chiqib, aytishimiz mumkinki maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirishga qo‘yilayotgan talablar va ta’lim konyunkturasi tez o‘zgarayotgan sharoitda, maktabgacha ta’lim sohasidagi barcha ta’lim dasturlarining safarbarligi va moslashuvchan bo‘lishini ta’minlanishi zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirish jarayoninimodernizatsiyalash sharoitida innovatsion faoliyat muhitini amalga oshirish mexanizmi va tashkil etishning istiqbolli texnologiyasi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, innovatsion jarayonning muvaffaqiyatli borishi tarbiyachilarning mashg‘ulotlarni kreativ yondashuv asosida tashkil etishga bevosita bog‘liq. Bilamizki, ta’lim-tarbiya tizimidagi har qanday yangilik g‘oya, fikr, innovatsiya bo‘la olmaydi Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko‘lami asos bo‘lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarnutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirish texnologiyasi bevosita innovatsiya asosida amalga oshiriladi, ya’ni shakl, vosita hamda metodlar yangilanadi, tizimli va davomli bo‘ladi, ma’lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot subyektlari pozitsiyalarini to‘la yangilaydi. Bunda faoliyatning yo‘nalishlari ochiladi, zamonaviy texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat samaralariga erishiladi, natijada amaliyotning o‘zi ham yangilanadi.

Shu o’rinda maktabgacha yoshdagi bolalarnutqini o’stirish va tafakkurini rivojlantirishning muhim ko’rsatkichlaridan biri sifatida tarbiyachining bolalarga to’g’ri motivatsiya bera olishi ham bevosita ta’lim jarayoniga ijobiy ta’sir ko’rsatishini e’tirof etib o’tish lozim. Motivatsiya uyg’otish bolaning rivojlanishi va ijtimoiy moslashishi uchun qulay muhit yaratish bilan bir qatorda bolaning ijodiy qobiliyatlarini qo’llab-quvvatlash, o’yin orqali ta’lim berish va rivojlantirish, shuningdek ta’lim jarayonida barcha turdagi rivojlanish sohalarining o’zaro bog’liqligini ta’minlaydi.

Pedagogik nuqtai nazardan yondashsak motivatsiya - bu tarbiyachining o’z kasbiga bo’lgan qiziquvchanligi hisoblanadi. O’z kasbini sevmagan, o’z kasbiga qiziqmagan tarbiyachi ideal darajada kreativ faoliyat bilan shug’ullanadi deb aytish qiyin. Ilmda motivatsiyaning qo’yidagi shakllari aniqlangan:

- tashqi motivatsiya – ijtimoiy ta’sirlarning natijasida shaxsning muayyan faoliyatni amalga oshirishga bo’lgan yo’nalish olishi. Bugungi kunda uzluksiz ta’lim tizimining barcha turlarida, maktabgacha ta’lim tizimida ham ta’lim-tarbiya ishlari innovatsion yangiliklar bilan boyib, pedagogik texnologiyalar hamda didaktik tizimlarning turli shakllaridan foydalangan holda tashkil etilmoqda. Bu esa, o’z navbatida har bir pedagogdan o’zining kasbiy faoliyatini qayta ko’rib chiqish va tashkil etishni, ya’ni pedagogik faoliyatning kreativ xarakterga ega bo’lishini talab etmoqda;

- ichki motivatsiya – tarbiyachilarning faoliyat yuritishini ta’minlashga qaratilgan o’zining hohishi, ehtiyojlari va manfaatlaridir. Yangi didaktik talablarga javob beradigan, pedagog kasbining mazmunini chuqur tushunadigan, individual va kasbiy sifatlarini rivojlantirib borish bilan bir qatorda pedagoglarning o’z kasbini samarali tashkil etishga qaratilgan pozitiv motivatsion tayyorligi katta ahamiyatga ega. - pedagogik faoliyatning motivlar strukturasi ichki motivga ega bo’lish;

- natijaga erishishga bo’lgan motivatsiya;

- tarbiyachining o’z-o’zini rivojlantirishga yo’naltirilgan motivatsiya

Mazkur motivatsiya asosida maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi Davlat talablarida belgilangan maqsad va vazifalarni mobilligi va istiqbolligini ta’minlaydi.

Davlat talablarining maqsadi – mamlakatda o’tkazilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni, xorijiy mamlakatlar ilg’or tajribasi hamda ilm-fan yutuqlari va zamonaviy informatsion kommunikativ texnologiyalarni inobatga olgan holda maktabgacha ta’lim tizimida ma’nan mukammal va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdir.

Davlat talablarining vazifalari: maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi, ta’lim-tarbiyasi mazmuni va sifatiga qo’yiladigan talablarni belgilash; milliy, umuminsoniy va ma’naviy qadriyatlar asosida bolalarga ta’lim-tarbiya berish, rivojlantirishning samarali shakllari va usullarini joriy etish; ta’lim-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish; kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta’lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta’minlashdan iborat, deb belgilangan.

Davlat talablari quyidagi tamoyillar asosida amaliyotga tatbiq etiladi: bolaning noyobligi; "Men" konsepsiyasini yaratishda bolaning roli; bolaning huquqlarini himoya qilish va ta’minlashning muhimligi; bola ta’limi va rivojlanishida kattalarning o’rni; bolalar rivojlanishida individual farqlanishlar mavjudligi sababli har bir bolaga moslashuvchan, individual variativlik asosida yondashish.

Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o’stirish va tafakkurini rivojlantirishda innovatsion ta’lim jarayoni bilan olimlarning kreativ kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan fikrlari bizga yetakchi metodologik manba bo’lib xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan metodist tarbiyachilarni kreativ potentsialini shakllanishi bir necha bosqichlarni o’z ichiga oladi. Bular:

1-bosqich. Bu bosqichda pedagoglarga tayyor metodik ko’rsatmalar beriladi;
2-bosqich. Bunda tayyor material va tizimlarga ayrim qo’shimchalar (modifikatsiyalar) va metodik tavsiyalar kiritiladi;

3-bosqich. Yangi g’oyani amalga oshirishning mazmuni, metodlari, shakllari to’liq ishlab chiqiladi;

4-bosqich. Bu bosqichda o’qitish va tarbiyalashning o’ziga xos betakror konsepsiyasi va metodikasi yaratiladi

Fikrimizcha, yangi g’oyani amalga oshirish orqali tarbiyachilar kreativ kompetentlikni rivojlantirishning qo’yidagi darajalariga erishish mumkin: - mahsuldorlik, ya’ni ishlab chiqilgan yangiliklarning kretivlik ahamiyati; - pedagogik jarayonlardagi turli masalalarni hal etishga doir masalalarni ko’tarib chiqish; - o’ziga xos original yechimlarni tavsiya etish; - hal etish mumkin bo’lgan konsepsiyalarni yoki pedagogik yondoshuvlarni davom ettirish yoki boshqa variantlarini topish va h.k

Aytish joizki, bola ta’limi va rivojlanishida innovatsion texnologiyalarni tashkil etuvchi asosiy struktura, uning komponentlari bilan pedagogik texnologiyaga qo’yiladigan talablar ham bugungi kunda kengayib bormoqda. Kuzatish va tahlillarimiz asosida aytishimiz mumkinki, maktabgacha ta’limning asosiy vazifasi bolalarni maktabga ta’lim olishga tayyorlashdan iboratdir. Bolalar maktabgacha ta’limda aniq bilimlarnigina emas, fikrlash ko’nikmasini egallashi, tengdoshlari va kattalarning nutqini tushunishi, ular bilan erkin fikr almashishi, hamkorlik asosida faoliyat ko’rsatishi talab etiladi. Bolalarning ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurlarini nutq orqali to’g’ri ifodalashi, o’zini nazorat qilishi, boshqarishi, kuzatish, eshitish, eslab qolish, umumlashtirish, solishtirish kabi tafakkur operatsiyalarini amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Bu vazifani bajarishda, albatta, nutq o’stirish va badiiy adabiyot mashg’ulotlarining ahamiyati kattadir. Quyidagi biz mashg’ulotlarda kreativ yondashuv asosida bolalar nutqini o’stirish va tafakkurini rivojlantirish vazifalarini quyidagi ko’rinishda tasvirlash mumkin degan xulosaga keldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Bikbayeva N.U., Ibrohimova Z.I. Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish. –T.: O’qituvchi, 1995. –181 b.

2. Berdaliyeva G.A. “Maktabgacha ta’lim muassasalari nutq o’stirish mashg’ulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o’rgatish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2019

3.Valixo’jayeva F.B. Talabalarni MTMDa bolalarga estetik tarbiya berishga tayyorlash. //DissertatsiY. Samarqand – 2005 y., 139b.

4.Vaxabova F.N. Osobennosti lichnostnogo razvitiya doshkolnika kak faktor gotovnosti k shkole. Dis....kand.psix.nauk / TashgU im. M.Ulugbeka –T., 2000. -136str.

5.Venger A.L., Sukerman G.A. Psixologicheskoye obsledovaniye mladshix shkolnikov. –M,: Izd-vo “Vlados-press”, 2003. – 160 s.

6..Veraks N.YE. Vozniknoveniye i razvitiye dialekticheskogo mishleniyau doshkolnikov.Dis....kand.psix.nauk- Moskva, 1990.

7..Vigotskiy L. S. Voobrajeniyeye i tvorchestvo v detskom vozraste. –Moskva: Prosvesheniye, 1991. –293 s.

8..Vigotskiy L. S. Pedagogicheskaya psixologiya. –Moskva: Pedagogika, 1991. –480 s.

BOSHLANG‘ICH SINFLARNING TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA 4 K TALIM MODELINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Xayitboyeva Mehrinoz Baxtiyorjon qizi,
Muhammadjonova Odina Farxodjon qizi
ADPI, Tabiiy fanlar fakulteti
Biologiya 2-bosqich talabalari

Annotatsiya: Hozirgi kunda O‘zbekistonda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari Yangi avlod darsliklari asosida ta’lim oladi. O‘zbekistonda yangi innovatsiyalar orqali ta’lim sifatini yaxshilash maqsadida O‘zbekistonga 4K modeli olib kirildi. Ya’ni bu tamoyilda quruq ma’lumotlarni yodlatish yoki o‘qish, yozishni o‘rgatish bilan cheklanilmaydi. O‘quvchilar nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo‘lgan hayotiy ko‘nikmalarni ham o‘rganadi.

Kalit_so‘zlar: Kollaboratsiya, kommunikatsiya, kreativ fikrlash, kritik fikrlash, PISA, PIRLS.

Boshlang‘ich ta’lim – shaxs shakllanishi davrining eng muhim bosqichi. Bu davr bola ong ostida olamni anglash, tasavvur va bilimlar poydevorini tiklash pallasi bo‘lgani uchun ham nozik e’tibor talab etadi. Ayni shu pallada bola o‘zida «o‘quvchi shaxsi»ni yaratadi, maktabga va ta’lim olishga nisbatan qiziqishni, mehrni tuyadi, ilm yo‘lidagi kelgusi natijalar uchun kuch to‘plashni boshlaydi. Bu esa, zamonaviy pedagogika oldidagi doimiy va murakkab masala sifatida darsliklarning g‘oyaviy, tarbiyaviy va ma’rifiy saviyasiga jiddiy yondashishni talab etadi. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o‘qitish metodikasini takomillashtirish vazifasi belgilangan. Shunga muvofiq, darsliklarni yangilash bo‘yicha muayyan ishlar bajarildi. Xususan, ilg‘or xorijiy tajribalar asosida 1-4-sinf darsliklari yangidan “4K” modeli asosida tayyorlandi. “4K” modelidan foydalanish ko‘plab sinovlardan o‘tgan, muhimi, zamonaviy yondashuvdir. Biz avvallari bolalarning yozuviga ko‘proq e’tibor qaratganmiz, diktantlar yozdirganmiz. Yangi tajriba bilan esa o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, o‘z fikrini erkin bayon eta olishiga ko‘proq ahamiyat beriladi. Ushbu yangi zamonaviy maktab darsliklari innovasion yondashuvni taqdim etadi. Bu metodologiya bolalarning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo‘lib, to‘rt asosiy kompetensiyalarni o‘z ichiga oladi. Kollaboratsiya: Darsliklar o‘quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o‘quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini o‘rganishga ko‘maklashadi. Kommunikativlik: O‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o‘rganadi. Kreativ fikrlash: O‘quvchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llashni o‘rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o‘quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o‘z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni

o‘rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o‘z nuqtayi nazarini shakllantiradi. Yangi innovatsion yondashuvni O‘zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o‘rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta’limi ilg‘or mamlakatlar o‘quvchilarda 4K tamoyilini o‘z ichiga olgan XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratadi. PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlarni egallagan davlatlar ta’limida o‘quvchilarda “4K”ni o‘z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko‘nikmalarga alohida urg‘u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishishyapti. “4K” modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda qo‘llash uchun alohida sharoitlar talab etmaydi. Masalan, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash

qobiliyati savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko‘nikmasi esa savol topshiriqlar va mashg‘ulotlar orqali rivojlanadi. Maktablarda bu usullarni ishlatish uchun sharoit yo‘q deb aytish noto‘g‘ri. E’tiborlisi, 1-3 sinflar uchun taqdim etilgan

darsliklarning bir qismi, xususan, tasviriy san’at, o‘zbek tili va musiqiy savodxonlik bo‘yicha kitoblar kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanilgan holda ishlab chiqilgan. Bu o‘quvchilarni fanga yanada ko‘proq qiziqtirish hamda bugungi

o‘smirlar hayotida muhim bo‘lgan gadjetlarni foydali vositaga aylantirish maqsadida ishlab chiqildi. Kengaytirilgan reallik ilovasi 1 marta yuklab olinadi va oflayn rejimida ishlaydi. Ushbu darsliklarda nafaqat fanlar, balki 21-asrda zarur bo‘lgan hayotiy ko‘nikmalar ham o‘rgatiladi. Ayni damda kitoblar yosh psixologiyasini hisobga olgan holda, ishlab chiqilgan. Masalan, birinchi sinfda ta’lim jarayoniga ko‘proq o‘yin orqali yondashiladi, ma’lumotlar asosan ko‘rsatish-vizual tarzda yetkaziladi. O‘quv metodik komplekslar faol o‘quv jarayoni uchun to‘liq materiallar to‘plami: darsliklar, mashq daftarlari, o‘qituvchilar uchun uslubiy qo‘llanmalarni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, Estudy elektron ta’lim platformasi ham ushbu tizimga uyg‘un tarzda qiritilgan. U matematika, tabiatshunoslik, informatika kabi fanlar bo‘yicha o‘quv kurslarni hamda egallangan bilimlarni mustahkamlash uchun 300 dan ziyod ongni oshiradigan o‘yinli vazifalarni o‘z ichiga oladi. Platformadan dars davomida ham, bo‘sh vaqtda ham foydalanish mumkin. O‘quvchilar uning yordamida o‘zlashtirgan materialni mustahkamlash bilan birga, mustaqil ravishda dasturdan ilgarilab ketishlari ham mumkin. Platforma TAS-IX tarmog‘ida joylashtirilgan, bu esa undan bepul foydalanish imkonini beradi. O‘quv-metodik komplekslar Android, IOS platformalari va “Matematika” va “Alifbo” mobil ilovalari uchun o‘zbek va rus tillarida ongni o‘stiradigan o‘yinlar to‘plamiga ega interfaol o‘quv dasturini ham o‘z ichiga oladi. E’tiborlisi, 1-3 sinflar uchun taqdim etilgan darsliklarning bir qismi, xususan, tasviriy san’at, o‘zbek tili va musiqiy savodxonlik bo‘yicha kitoblar kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanilgan holda ishlab chiqilgan. Bu o‘quvchilarni fanga yanada ko‘proq qiziqtirish hamda bugungi o‘smirlar hayotida muhim bo‘lgan gadjetlarni foydali vositaga aylantirish maqsadida ishlab chiqildi. Kengaytirilgan reallik ilovasi 1-marta yuklab olinadi va oflayn rejimida ishlaydi. Ushbu darsliklarda nafaqat fanlar, balki 21-asrda zarur bo‘lgan hayotiy ko‘nikmalar ham o‘rgatiladi. Ayni damda kitoblar yosh psixologiyasini hisobga olgan holda, ishlab chiqilgan. Masalan, birinchi sinfda ta’lim jarayoniga ko‘proq o‘yin orqali yondashiladi, ma’lumotlar asosan ko‘rsatish-vizual tarzda yetkaziladi.

Yangi avlod darsliklari taqdimotida tanishtiriladigan o‘quv-metodik komplekslar (O‘MK) asosini Tanqidiy fikrlash, Jamoaviy ishlash, Ijodkorlik (Kreativlik) va Muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish (4K) tamoyili tashkil etadi.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, hozirda zamonaviy 4K modeli bo‘yicha tashkil etilayotgan ta’lim modeli kelajakda yoshlarning bilimni yanada takomillashtirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.P. Anikeev Jamoada ruhiy muhit.-: T “O‘qituvchi”, 1993 y.
2. SH.A. Do‘stmuhammedova O‘qituvchilarning o‘quv faoliyatlarini boshqarish psixologiyasi.-: T , 2000 y.
3. Z.T. Nishanova Psixologik xizmat.-: T, 2015 y
4. Boynazarovna, A. S. (2022). Innovatsion faoliyat va axborotlar bilan ishlashga ijtimoiy-madaniy adaptatsiya hosil qilish muammosining psixologik asoslari. Ta’lim fidoyilari, 21, 73-77.
5. Oqilova, K. (2021). Pedagoglardagi emotsional toliqish va uni bartaraf etish yo‘llari. integration of science, Education and practice. Scientific-methodical journal, 307-310

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINING YANGI MODEL VA KONSEPTUAL ASOSLARI

Nabiyeva Dilzoda Abduvohidjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
biologiya yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi zamonaviy ta’lim tizimi va yangi modelni amalga oshirilayotgan yangi islohotlar, ta’limga e’tibor berish va sifatini oshirish haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, zamonaviy ta'lim tizimi, yangi model, Harakatlar strategiyasi, konseptual asoslari

O‘zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. Mustaqillik yillarida, O‘zbekiston Respublikasida, uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish ustuvor yo‘nalish sifatida e’tirof etildi. O‘zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida uzluksiz ta'lim tizimining mohiyati, yo‘nalishlari, ta'lim mazmuni, ta'limning huquqiy asoslari batafsil ochib berilgan. Mazkur me'yoriy hujjat mazmunida quyidagilar ifodasini topgan:

- 1) fuqarolarga ta'lim, tarbiya berish, kasb-hunar o‘rgatishning huquqiy asoslari;
- 2) ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari;
- 3) har kimning bilim olishdan iborat konstitutsiyaviy huquqi;
- 4) pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanish huquqi;
- 5) ta'lim muassasasining huquqiy maqomi;
- 6) ta'lim tizimi va turlari;
- 7) ta'lim jarayoni qatnashchilarini ijtimoiy himoya qilish;
- 8) ta'lim tizimini boshqarish.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida alohida urg‘u berilganidek, ta'limni tashkil etishning asosiy maqsadi - jamiyatda intellektual va ilmiy potentsialni rivojlantirish, jamiyat, oila va davlat oldidagi burchi, javobgarligini anglaydigan barkamol va mustaqil fikrli shaxsni shakllantirishdan iborat.[1; 317-bet]

Ta'lim sohasida amalga oshirilgan yangi islohotlar. 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi o‘rta muddatli istiqbolda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlarini belgilab bergan eng muhim dasturiy hujjat hisoblanadi. Mazkur hujjat asosida ta'lim sohasiga doir qator islohotlar amalga oshirildi. Ta'lim tizimini xalq bilan muloqot va ilg‘or xorijiy tajribalar asosida isloh qilishga asosiy e’tibor qaratildi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi «O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida» PQ-3305-son qarori asosida respublikamizda ilk bor Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi.[2; 10-bet]

O‘zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi va konseptual asoslari, O‘zbekistonning mustaqil davlat bo‘lishidan keyin rivojlantirilgan va mustahkamlikka buriladigan asosiy mexanizmlardan biridir. Bu tizim, davlat va jamiyatning o‘rta va uzluksiz rivojlanishi, inson manfaatlari uchun zamonaviy ilmiy texnologiyalar va strategik hujjatlar asosida shakllangan. Ushbu tizimning asosiy maqsadi, insonning ma'naviy, aqliy, jismoniy va ijtimoiy salomatligini ta'minlash, ma'rifat va bilim bazasini oshirib, ijtimoiy- iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha zarur umumiy asoslar va tamoyillarini shakllantirishdir.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston mamlakati ta'limga katta e’tibor qaratmoqda va mamlakatda ta'lim sifatini oshirishga harakat qilmoqda. Ta'lim tizimi o‘quvchilarni kelajakdagi muvaffaqiyatlarga tayyorlaydigan va mamlakat taraqqiyotiga hissa qo‘shadigan har tomonlama ta'lim berishni maqsad qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pedagogika, //M.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida, Darslik, T.:Ozbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.[317-bet]
2. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik T:SANO-STANDART, 2017 [10-bet]
3. Jalilovna, M. M.(2024). Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 130-133.
4. Otabayeva, F. T. (2019) . Technology using the case- study method in the study of computer graphics.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TABIIY GEOGRAFIYA BOSHLANG‘ICH KURSINING TUTGAN O‘RNI VA ISTIQBOLLARI

**Oybek Olimov Baxromjon o‘g‘li,
Durdona Kamolova Shamsiddin qizi,
ADPI, Tabiiy fanlar fakulteti, Geografiya va
iqtisodiy bilim asoslari ta’lim
yo‘nalishi 2- bosqich talabalari**

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab tizimida tabiiy geografiya boshlang‘ich kursining o‘qitilishi va o‘quvchilarda ushbu fanga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish chora tadbirlari yoritib berilgan. Bundan tashqari tabiiy geografiya boshlang‘ich kursining o‘qitish istiqbollari ham yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qitish istiqbollari, chora-tadbir, tizim,

Har bir fanni rivojlantirish va uning ko‘lamini kengaytirish, ushbu fanni ko‘p jihatdan o‘qitilishiga bog‘liq. Shu ma’noda tabiiy geografiya boshlang‘ich kursida ham yangicha usullaridan foydalanish ta’lim sohasidagi va bugungi kundagi eng muhim vazifalardan biri ekanligini hisobga olsak, bu kabi jihatlariga oddiy hol sifatida qarashning o‘zi kifoya. Bu o‘rinda tabiiy geografiya boshlang‘ich kurslarida badiiy usuldan foydalanish orqali mavzularni har tomonlama o‘quvchilarga oson, sodda va tushunarli tarzda yetkazish mumkin.

Avvalambor, badiiy ijod deganda, tabiiy geografiya boshlang‘ich kurslariga tegishli bo‘lgan asardan parcha, hikoya yoki sherni tushunish mumkin. Tabiiy geografiya boshlang‘ich kursida badiiy ijoddan foydalangan holda dars o‘tishning bir qator o‘ziga hos jihatlari va xususiyatlari mavjud va bular:

1. O‘quvchilarda tabiiy geografiya boshlang‘ich kursi darsliklaridagi mavzularni, geografik tushunchalarni sodda, ravon va tushunarli holatda yetkazishni ta’minlash;
2. O‘quvchilarning nutq ravonligini oshirish, yodda saqlab qolish qobiliyatlarini kuchaytirishga xizmat qilish;
3. Dars mashg‘ulotlari jarayonida mavzular bo‘yicha o‘quvchilar o‘rtasida o‘ziga xos raqobatni vujudga keltirish, shu orqali ularni mavzularga oid tushunchalarni mustahkamlash;
4. Mavzular bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni hosil qilishlariga yordam berish.

Tabiiy geografiya boshlang‘ich kursi darslarida badiiy ijod namunalaridan foydalanish, zamon ta’labidan kelib chiqqan holda, dars o‘tish jarayoniga yangicha yondashish kerakligini yana bir bor isbotlaydi. Tabiiy geografiya boshlang‘ich kursi darsliklarida keltirilgan badiiy ijod namunalari va u orqali berilgan ma’lumotlar hayotiyli bilan birga, o‘quvchilarga go‘yoki voqea va hodisalarning aynang o‘zini ko‘z oldida gavdalanitirib beradi. Bu bilan har bir o‘quvchi ozi ushbu voqea va hodisalarni chuqur anglab, geografik mavzularni tushunib olishlari oson bo‘ladi. Hayotga boglab o‘tilgan xar qanday mavzu o‘quvchilar ongida muhrlanib qoladi va uni yodlab olishlari xam juda tez kechadi. Shu bilan tabiiy geografiya boshlang‘ich kurslariga badiiylikni bog‘lab dars jarayonlarini olib borish o‘quvchilar ongiga har tomonlama ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Sobirxonov A.T. Tabiiy geografiya kursida mavzularni yoritishda badiiy metoddan foydalanish (o‘quv-uslubiy qo‘llanma) – T,:”Turon zamin ziyo” 2015. 32-33 b.
2. Nabixonov M. Tabiiy geografiya darslarida qo‘shimcha badiiy adabiyotlardan foydalanish ahamiyati. 1968. 17 b.

TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING “4K MODEL” KOMPETENSIYALARI: KREATIVLIK, TANQIDIY FIKRLASH, KOMMUNIKATSIYA, KOOPERATSIYA OMILI SIFATIDA

Oybekov Asadbek Sherali o’g’li
Andijon davlat pedagogika instituti
talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko’p qirrali 4K modeli, boshlang’ich ta’limda bilim, ko’nikma, ijodkorlik va xarakter orqali yaxlit rivojlanishga yordam beruvchi asosni o’rganadi. U XXI asr uchun jihozlangan har tomonlama rivojlangan shaxslarni va’da qiladigan jozibali afzalliklarni va amalga oshirishda qiyinchiliklar tug’diradigan kamchiliklarni tahlil qiladi va bu ta’limning bugungi kundagi ahamiyati asosiy jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: 4K modeli, boshlang’ich ta’lim, afzalliklar, kamchiliklari, bilim, ko’nikmalar, ijodkorlik, xarakter, amalga oshirish, qiyinchiliklar, ta’limning kelajagi “4 K”, kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya, kooperatsiya.

XXI asr o’quvchisi uchun zarur ko’nikmalarini o’rgatuvchi model hisoblangan 4K haqida. Biz bu modelning o’ziga xos jihatlari haqida gapirishdan avval o’zi “4K nima degani?” degan savolga javob beraylik.

4K yondashuvi o’z nomi bilan 4 ta tamoyilni o’z ichiga oladi:

Kollaboratsiya: Darsliklar o’quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o’quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o’zaro qo’llab-quvvatlash ko’nikmalarini o’rganishga ko’maklashadi.

Kommunikativlik: O’quvchilar o’z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o’rganadi.

Kreativ fikrlash: O’quvchilar o’z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo’llashni o’rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko’nikmalariga ega bo’ladi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o’quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o’z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko’nikmalarini rivojlantirishni o’z ichiga oladi. O’quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o’rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o’z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Yangi innovatsion yondashuv natijasini o’quvchining dunyoqarashi, fikrlashi o’sishida ko’rish mumkin. XXI asr o’quvchisi portretida XXI asr ko’nikmalari bo’lishi kerak. Innovatsion yondashuvni qo’llashdan asosiy maqsad ham shu. Qolaversa, ta’limning asosiy maqsadi – o’quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo’llay olishga o’rgatishdan iborat.

4K modelining afzalliklari

4K modeli XXI asr uchun jihozlangan har tomonlama rivojlangan shaxslarni shakllantirishda ko’plab afzalliklarni taqdim etadi. Keling, har bir “K” ni ajratamiz va uning o’zgaruvchan salohiyatiga guvoh bo’laylik:

1. Bilim:

- Chuqurroq o’rganish: 4K modeli yuzaki tushunishdan tashqariga chiqadi, tanqidiy fikrlash va tahlilni targ’ib qiladi. Talabalar ma’lumotlar bilan faol shug’ullanadilar, aloqalarni o’rnatadilar va bilimlarni real dunyo senariylariga qo’llaydilar.
- Integratsiyalashgan o’quv rejasi: bo’linadigan fanlar o’rniga, 4K modeli

fanlararo o’rganishni rag’batlantiradi. Turli sohalaridagi tushunchalar bir-biriga bog’lanib, yaxlit tushunishni rivojlantiradi va sun’iy to’siqlarni yo’q qiladi.

- Shaxsiylashtirilgan ta’lim: 4K modeli individual o’rganish uslublari va sur’atlarini taniydi. Moslashuvchan o’quv muhiti turli xil ehtiyojlarni qondiradi va talabalarga o’z ta’lim sayohatlariga egalik qilish imkoniyatini beradi.

2. Ko’nikmalar:

- Uzluksiz ta’lim: 4K modeli doimo o’zgarib turadigan dunyoda harakat qilish uchun zarur bo’lgan muhim ko’nikmalarga ustunlik beradi. Muammolarni hal qilish, muloqot qilish, hamkorlik va moslashuvchanlik ikkinchi tabiatga aylanib, o’quvchilarni dinamik kelajakka tayyorlaydi.

- Texnologiya integratsiyasi: 4K modeli texnologiyani passiv ko’ngilochar manba emas, balki o’rganish vositasi sifatida qamrab oladi. Talabalar tadqiqot, muloqot va ijodiy ifoda uchun uning kuchidan foydalanishni o’rganadilar.

- Global fuqarolik: 4K modeli empatiya, madaniyatlararo tushunish va dunyo bilan mas’uliyatli hamkorlikni rivojlantiradi. Talabalar faol va rahmdil global fuqarolar bo’lish uchun zarur bo’lgan ko’nikmalarni rivojlantiradilar.

3. Ijodkorlik:

- Qutidan tashqarida o’ylash: 4K modeli tasavvur va turli xil fikrlashni rivojlantiradi. Talabalar tajriba, savol va yangi g’oyalarni o’rganishga da’vat etiladi, bu esa innovatsiyalar va muammolarni hal qilishda yutuqlarga olib keladi.

- Badiiy ifoda: 4K modeli ijodkorlikning turli shakllarini nishonlaydi va tasviriy san’at, musiqa, raqs va dramaning rivojlanishi uchun joy beradi. Bu yo’llar o’zini anglash va ifoda etishning o’ziga xos usullarini taklif etadi. Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi

- Ochiq fikrlash: 4K modeli noaniqlikni qabul qilishga va turli nuqtai nazarlarni qamrab olishga undaydi. Talabalar murakkab vaziyatlarda moslashuvchanlik va kashf qilish istagi bilan harakat qilishni o’rganadilar.

4. Belgi:

- Axloqiy qadriyatlar: 4K modeli kuchli axloqiy xarakter va axloqiy qarorlar qabul qilishni singdiradi. Talabalar to’g’rilik, hurmat, mas’uliyat va hamdardlik muhimligini bilib, yaxshi fuqarolik asoslarini shakllantiradilar.

- Hissiy intellekt: 4K modeli hissiy intellektning hayotdagi qiyinchiliklarni engishdagi hal qiluvchi rolini tan oladi. Talabalar o’z-o’zini anglash, o’zini o’zi boshqarish va ijtimoiy ko’nikmalarni rivojlantiradi, sog’lom munosabatlar va farovonlikni rivojlantiradi.

- Chidamlilik: 4K modeli qat’iyatlilik va muvaffaqiyatsizliklardan qaytish qobiliyatini rivojlantiradi. Talabalar o’sish, chidamlilik va qat’iyatlilik uchun imkoniyatlar sifatida qiyinchiliklarni qabul qilishni o’rganadilar.

- Bular 4K modelining ulkan afzalliklariga bir qarashdir. Biroq, uning imkoniyatlarini inkor etib bo’lmaydigan bo’lsa-da, uni samarali amalga oshirish uning mumkin bo’lgan kamchiliklarini tanqidiy tekshirishni talab qiladi.[1]

Boshlang’ich sinf o’quvchilarida badiiy adabiyotni o’qishning bolalarning kognitiv rivojlanishiga chuqur ta’siri ko’plab afzalliklarni o’z ichiga oladi, ularning fikrlash tarzini hikoya qilish doirasidan tashqariga chiqadi. Ushbu ta’sirning muhim jihatlaridan biri empatiya va hissiy aqlnirivojlantirishdir. Bolalar xayoliy qahramonlarning hayoti va tajribalariga sho’ng’iganda, ular turli xil his-tuyg’ularni aylanib o’tib, empatik sayohatga kirishadilar. Qahramonning yutuqlari g’alabalariga sherik bo’ladimi yoki ular duch kelgan kurash va muvaffaqiyatsizliklarga hamdard bo’ladimi, yosh kitobxonlar inson tajribasi haqida nozik tushuncha hosil qiladi. Ushbu hissiy ishtirok empatiyani rivojlantirishga

yordam beradi, boshqalarning his-tuyg’ularini tushunish va baham ko’rish qobiliyatini, murakkab ijtimoiy landshaftlarni boshqarishda muhim mahoratni oshiradi. Qolaversa, badiiy adabiyot bolalarda tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini oshirishda katalizator bo’lib xizmat qiladi. Syujet chizig’ining murakkabligi, xarakter motivlari va mojarolarni hal qilish o’quvchilardan oddiygina yuzaki tushunishdan tashqarida bo’lgan kognitiv jarayonlarda qatnashishni talab qiladi. Hikoyaning nozik tomonlarini ochishda bolalar tabiiy ravishda analitik fikrlashni rivojlantiradilar, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashni, bashorat qilishni va kontekstli maslahatlardan ma’no chiqarishni o’rganadilar. Badiiy asarlarning o’ziga xos muammolari kognitiv faollikni rag’batlantiradi, hayotning turli jabhalarida yanada rivojlangan muammolarni hal qilish uchun zarur bo’lgan kognitiv mushaklarni tarbiyalaydi

Xulosa qilib aytganda, 4K modeli boshlang’ich ta’lim landshaftidagi chorrahasidada turibdi. Uning bilim, ko’nikma, ijodkorlik va xarakterni o’z ichiga olgan yaxlit rivojlanish va’dasi shubhasizdir. Shunga qaramay, muvaffaqiyatli amalga oshirish yo’li potentsial tuzoqlarga to’la bo’lib, g’ayrat va tanqidiy tahlil o’rtasida ehtiyotkorlikni talab qiladi. Qiyinchiliklarni tan olmasdan 4K modelini qabul qilish yosh bolaga kaleydoskopni berib, dunyoning aniq ko’rinishini kutish bilan barobar bo’ladi. Model amalga oshirilmagan potentsialning porlab turgan sarobiga aylanib ketishining oldini olish uchun o’qituvchilarni tayyorlash, resurslarni taqsimlash va baholash mexanizmlarini sinchkovlik bilan ko’rib chiqish kerak. Bundan tashqari, o’quv dasturlarini susaytirishdan himoya qilish va turli kontekstlarda adolatli amalga oshirilishini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Biroq, 4K modelini faqat kamchiliklari uchun rad etish avlodda bir marta bo’ladigan imkoniyatdan yuz o’giran bo’lar edi. Tasavvur qiling-a, sinf xonalari akademik qat’iyatni badiiy ifoda bilan uyg’unlashtirgan hamkorlik loyihalari bilan gavdalanadi, bu yerda yosh onglar murakkab tushunchalar bilan kurashadi, ammo empatiya va chidamlilikning nozik san’atini o’rganadi. Bunday muhitda 4K modeli oddiy ramkadan oshib, umrbod ta’lim va mas’uliyatli global fuqarolik iplari bilan to’qilgan jonli gobelenga aylanadi. Boshlang’ich ta’limning kelajagi an’anaviy usullarga qattiq yopishib olish yoki so’nggi modani ko’r-ko’rona qabul qilishda emas. U 4K kabi innovatsion modellarning oqilona quchog’iga asoslangan bo’lib, ularning cheklovlarini yaxshi bilish bilan ajralib turadi. Keling, 4K modeliga ochiq fikr, sodiq fidoyilik va doimiy takomillashtirishga sodiqlik bilan yondashaylik. Shundagina biz uning o’zgaruvchan salohiyatini ochib, nafaqat XXI asrning kabliklarini yengib o’tishga, balki barcha uchun yorqin kelajakni shakllantirishga moslashgan har tomonlama barkamol shaxslar avlodini tarbiyalashimiz mumkin

Adabiyotlar:

1. <http://web-journal.ru/> - Maxliyoxon Odilova Educational and Pedagogical Sciences | Статья | Опубликовано 2024
2. Maxliyoxon, O., & Sohobaxon, V. (2024). BADIY O ‘QISHNING BOLALARNING FIKRLASHIGA TA’SIRI. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(1), 10-14
3. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10115303> - Saidova Gulruh Halim qizi 2Halimova Hilola Habib qizi .N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti doktoranti, Buxoro davlat universiteti Xorijiy tillar fakulteti talabasi talabasi

ZAMONAVIY TA’LIMGA 4K MODEL ASOSIDA YONDASHUV PEDOGOGIK JARAYONNI TAKOMILLASHTIRISH, INSONPARVARLASHTIRISHNING ASOSIY OMILI EKANLIGI

**Maxammatova Ma’muraxon
Jalilovna**

**ADPI, Pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o’qituvchi
Tojidinova Maftuna Abdunabi qizi
biologiya yo’nalishi talabasi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi zamon ta’lim tizimida 4K modelini qo’llanilishi, uning fandagi asosiy samaradorligi, o’qituvchilarning 4K modelidagi bilim salohiyatlari va o’quvchilarga qo’yiladigan talablar haqida fikrlar bilan yoritilgan.

Kalit so’zlar: 4K modeli, boshlang’ich ta’lim, tizim, kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik fikrlash, tamoyil, fikrlash, bosqich, zamon metod va darsliklar.

Boshlang’ich ta’lim – shaxs shakllanishi davrining eng muhim bosqichi. Bu davr bola ong ostida olamni anglash, tasavvur va bilimlar poydevorini tiklash pallasi bo’lgani uchun ham nozik e’tibor talab etadi. Ayni shu pallada bola o’zida «o’quvchi shaxsi»ni yaratadi, maktabga va ta’lim olishga nisbatan qiziqishni, mehrni tuyadi, ilm yo’lidagi kelgusi natijalar uchun kuch to’plashni boshlaydi. Bu esa, zamonaviy pedagogika oldidagi doimiy va murakkab masala sifatida darsliklarning g’oyaviy, tarbiyaviy va ma’rifiy saviyasiga jiddiy yondashishni talab etadi.

2023- o’quv yilidan boshlab boshlang’ich sinf o’quvchilari yangi avlod darsliklari asosida ta’lim olishni boshladi. Darsliklarning asosiy xususiyatlaridan biri – ularning 4K tamoyili asosida ishlab chiqilganidadir. Ya’ni bu tamoyilda quruq ma’lumotlarni yodlatish yoki shunchaki o’qish – yozishni o’rgatish bilan cheklanilmaydi. O’quvchilar nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo’lgan hayotiy ko’nikmalarni ham o’rganadi.

Yangi innovatsion 4 K yondashuvni O’zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o’rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta’limi ilg’or mamlakatlar o’quvchilarda 4K tamoyilini o’z ichiga olgan XXI asr ko’nikmalarini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratadi. PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o’rinlarni egallagan davlatlar ta’limida o’quvchilarda "4K"ni o’z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko’nikmalarga alohida urg’u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishishyapti. "4K" modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda qo’llash uchun alohida sharoitlar talab etmaydi. Masalan, o’quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko’nikmasi esa savol-topshiriqlar va mashg’ulotlar orqali rivojlanadi.

Yangi innovatsion yondashuv natijasini o’quvchining dunyoqarashi, fikrlashi o’sishida ko’rish mumkin. XXI asr o’quvchisi portretida XXI asr ko’nikmalari bo’lishi kerak. Innovatsion yondashuvni qo’llashdan asosiy maqsad ham shu. Qolaversa, ta’limning asosiy maqsadi – o’quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo’llay olishga o’rgatishdan iborat.

2023 yilning yanvar oyidan O’zbekistonning 14 ta hududidagi tajriba-sinov maktablarda yangi avlod darsliklari joriy etilgandi. Sentyabrdan esa bu amaliyot respublikaning barcha boshlang’ich sinflari uchun davom ettirildi. Buning uchun kitoblar 770 nomda 72 mln nusxada chop etildi. Ularni ishlab chiqishda xalqaro dasturlar tomonidan o’quvchilarning muvaffaqiyatlarini baholashda qo’llaniladigan namunaviy topshiriqlar o’rganib chiqildi va asos qilib olindi (PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA). O’quv metodik komplekslar faol o’quv jarayoni uchun to’liq materiallar to’plami: darsliklar, mashq daftarlari, o’qituvchilar uchun uslubiy qo’llanmalarni o’z ichiga oladi.

Avvalo o’quvchilarning bilim va qobiliyatlarini yuzaga chiqarishda o’qituvchining o’zi kasb mahoratidan kelib chiqib, “4K” yondashuvining mazmun va mohiyatini anglab yetishi va dars jarayonida qo’llash lozim.

“4K” yondashuvining asosiy maqsadi komil haxsni shakllantirish uchun poydevor bo’lgan pedagogik jarayonni takomillashtirish, insonparvarlashtirish, o’quvchining mustaqilligini ta’minlash, o’qitish jarayonida texnik vositalar imkoniyatlaridan samarali foydalanishga erishishdan iborat.

O’qituvchi va o’quvchilarni faollashtiradigan, o’zi va o’rganuvchi uchun qulay bo’lgan yo’llarni, usul va uslublarni, o’qitishni izlaydi, zamonaviy pedagogik texnologiyaga suyanib o’quv jarayoni samaraorligini oshiradi. O’qituvchilarni mustaqil fikrlashga o’rgatib o’quv jarayonining yuqori sifat va samaradorligini oshirishda xizmat qiladi.

Ushbu muhim kompetentsiyalarni rivojlantirishni yordam berishni istasak o’quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishimiz kerak. Maktabdagi har bir dars o’quvchilar faqat fan mazmunini o’zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan va qobiliyatini rivojlantiradigan jarayondir.

Dars jarayonida qo’llanilayotgan interfaol metodlar, didaktik o’yinlar, ko’rgazmali qurollar va tarqatmali vositalar ham “4K” yondashuviga asoslangan holda tashkil etilsa, dars samaradorligi yuqori boladi.

Xulosa qilib aytganda ta’lim tizimida 4K modellini qo’llash o’quvchilarda kritik fikrlash va kreativlikni rivojlantiradi. Yangi inovatsion yondashuv natijasini o’quvchining dunyoqarashi, fikrlashi o’sishida ko’rish mumkin. XXI asr o’quvchilarida XXI asr ko’nikmalari bo’lishi kerak. Bunday inovatsion yondashuvni qo’llashdan asosiy maqsad ham shu hisoblanadi. Qolaversa, ta’limning asosiy maqsadi – o’quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo’llay olishga o’rganishdan iborat deb hisoblash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirining 2022 –yil 5- dekabrda 372-sonli “Xalq ta’limi vaziri ta’limi tizimida uzluksiz metodik xizmat ko’rsatish ishlarini yanada takomillashtirish” to’g’risidagi buyrug’i.
2. Avliyoqulov N.X., Musayeva N. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent -2008-yil.
3. G’afforova T. Boshlang’ich ta’limda zamonaviy texnologiyalar. – “Tafakkur” nashriyoti, Toshkent 2005-yil.
4. Jalilovna, M.M. (2024). Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 130-133.

ZAMONAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISH - PEDAGOGIK MAHORATNI OSHIRISHNING VOSITASI SIFATIDA

Umarjonova Malika
ADPI, Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada o‘qituvchining zamonaviy dars jaroyinini qanday tashkil qilishi kerakligi, darsga pedagogik mas’uliyat bilan yondashishi lozimligi, darslarda gi uchrab turadigan xato va kamchiliklar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: dars samaradorligi, tashhishtash, bashoratlash, loyihalashtirish (rejalashtirish).

Bugungi kunda zamonaviy darsning samaradorligi o‘qituvchining puxta tayyorlanganligi va samarali tashkil etilganligi bilan bog‘liq. Yaxshi rejalashtirilmagan, yetarlicha o‘ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va o‘quvchilar imkoniyatlariga moslashtirilmagan dars sifatli bo‘la olmaydi. Darsga tayyorgarlik aniq sharoitlarda eng yuqori yakuniy natijaga erishishni ta’minlovchi o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etilishini ta’minlash, kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqishdir. O‘qituvchining darsga tayyorgarligida quyidagi uchta bosqich ko‘zga tashlanadi: tashxishtash. bashoratlash. loyihalashtirish (rejalashtirish). Shu bilan birga o‘qituvchi amaliy materiallarni yaxshi bilishi, o‘z fanini erkin olib borishga erishishi lozim. Darsga tayyorgarlik asosini bo‘lajak mashg‘ulotning algoritmlari, samaradorligi bog‘liq bo‘lgan omillar va holatlarni hisobga olishni ta’minlovchi qadamlarni ketma-ket tartib bilan bajarish tashkil etadi.

Pedagogik jarayonda tashxis didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilashdir. Unda o‘quvchilarning imkoniyatlari, ularning faoliyatlari va xulqlari, talab va layoqatlari, qiziqish va qobiliyatlari, bilim donlik darajasi, o‘quv materialining xususiyati, uning amaliy ahamiyati, dars tuzilishi, mustahkamlash va tizimlashtirish, bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyon bo‘ladi.

Bashoratlash bo‘lajak darsni tashkil etilishining turli variantlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma’qulini tanlab olish.

Loyihalashtirish (rejalashtirish) o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo‘lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqichi hisoblanadi.

Darslarda pedagogning o‘quvchilar tomonidan uy vazifalarining halol bajarishlariga kam e’tibor berayotganliklari, ularni sinfda tekshirishga urinmasliklari, yaxshi o‘zlashtirayotgan o‘quvchilarni rag‘batlantirib bormasliklari ta’lim amaliyotida keng tarqalgan kamchilik hisoblanadi. Uy vazifalarini tushuntirib berishga ko‘pincha vaqt yetmaydi, ular shoshilinch beriladi.

Dars rivojlanishining asosiy tendensiyalari darsga bo‘lgan talablarda o‘zining aniq ifodasini topadi.

Zamonaviy darslar quyidagi talablarga javob bera olishi lozim:

- fanning ilg‘or yutuqlari, pedagogik texnologiyalardan foydalanish, darsni o‘quv-tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etish;
- darsda barcha didaktik tamoyil va qoidalarning optimal nisbatlarini ta’minlash;
- o‘quvchilarning qiziqishlari, layoqati va talablarini hisobga olish asosida ular tomonidan bilimlarning puxta o‘zlashtirilishi uchun zarur sharoitlarni yaratish;
- o‘quvchilar anglab yetadigan fanlararo bog‘liqliklarni o‘rnatish;
- zarur bilim, konikma va malakalar, fikrlash va faoliyat ratsional usullarini shakllantirish;
- mavjud bilimlarni doimo boyitib borish ehtiyojini yuzaga keltirish;

- har bir darsni puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxis va taxmin qilish.

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, yuqoridagi talablarga javob bera oladigan dars tashkil qilish pedagogning mahoratiga, uning izlanishlariga, malakasiga bog’liq. Agarda o’qituvchi hamma talablarga javob beradigan dars tashkil eta olsa u mukammal va zamon talabiga mos pedagog bo’la oladi. O’qituvchi mahoratli bo’lish bilan birga tajribaga, hamda keng dunyoqarashga ega bo’lishi kerak. U mas’uliyatli bo’lishi, o’quvchilarga e’tiborli bo’lishi, darsga to’liq tayyorlangan holda kelishi, o’quvchilarni qiziqtirgan savollarga javob berishi va o’quvchining kelajagiga befarq bo’lasligi kerak. Dars o’tishda zamonaviy va qiziqarli metodlardan foydalanish o’quvchini o’z darsiga qiziqтира olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik T:SANO-STANDART, 201
2. Pedagogika.// M.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida, Darslik,- T.:Ozbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
3. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T, Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi, Darslik,- T.:Iqtisodiyot dunyosi, 2018.

EKOLOGIK GLOBALLASHUV SHAROITIDA O‘ZBEKISTON TA’LIM MUASSASALARIDA EKOLOGIK MADANIYATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Azamova Sitora Ayonovna
Shahrisabz davlat
pedagogika instituti Ijtimoiy
fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Bugungi kunda ekologik inqirozning oldini olishda aholining ayniqsa, o‘sib kelayotgan yosh avlodning ekologik-huquqiy ta’lim-tarbiyasi, madaniyati va ma’naviyatini hal qiluvchi omillardan biri sanaladi. Maqolada ekologik globallashuv sharoitida yoshlarda ekologik madaniyatni oshirishda ekologik tarbiyaning o‘rni haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: ekologiya, globallashuv, ekologik madaniyat, biosfera, ekologik ong, ehtiyoj, ekologik ta’lim, ma’naviyat, ekologik vaziyat.

Jahonda kechayotgan global o‘zgarishlar ekologik jarayonlarni avj oldirib yubordi. Bugungi kunda ekologik ta’lim va tarbiyaning mushtarak-mujassam, uzluksiz, barcha uchun tushunarli tizimini yaratish muammosi ham dolzarb bo‘lib turibdi. Kishilarda ekologik madaniyatni tarbiyalash, ularning dam olishini, atrof-muhitni asrash borasidagi faoliyatini tashkil etish masalalari kun tartibida turgan eng muhim muammolardan biridir. Keng jamoatchilikni ekologik savodxon qilish ish joylari, mahalla ayniqsa ommaviy axborot vositalarining sa’y harakatlariga ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Buning uchun har bir gazeta va jurnal sahifalarida televideniya, radio eshittirishlarida tabiat muhofazasi va aholi salomatligini yaxshilash mavzusiga oid maxsus maqolalar chop qilib borish, joylarda va berayotgan ekologik noxush hodisalarning kelib chiqish sabablarini ko‘rsatib o‘tish zarur. Ekologik hatolar u tanbeh berish, tanqid qilish, noxush ekologik hodisalarning kelib chiqishiga sababchi bo‘lgan shaxslarning qonuniy jazolashning joriy qilish vaqti endilikda keldi. Xullas, tabiatga nisbatan shafqatsiz bo‘lganlarga matbuot, televideniya, radio, jazo organlari orqali shafqatsiz bo‘lish maqsadga muvofiq. Ekologik jihatdan tartivsiz odamni tegishli yo‘l bilan ya’ni qonun yo‘li orqali —tarbiyalash lozim. Ekologik savodxonlikni o‘rta maktabda amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Chunki maktab yoshidagi bola hayotga endi qadam qo‘yayotgan bo‘ladi. Ekologik ta’lim-tarbiya BMT va bu tashkilotning YUNESKO va YUNEP ni ham diqqat markazidagi masaladir. Mamalakatimizda ekologik vaziyatni yaxshilashda, atrof tabiiy muhitni asrab-avaylash yo‘nalishida amalga oshirilayotgan ishlarni yoshlarning ishtirokisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu bois, maktab ta’limida ekologik ta’lim-tarbiyaga yanada katta e’tibor qaratilishi, maktabgacha ta’limdan boshlab bolalarda ekologik tushunchalarni shakllantirib borish zarur. Chunki, yoshlar ongida ekologik dunyoqarashni shakllantirmasdan va uni mastahkamlamasdan turib, ekologik barqarorlikka erishish qiyin. Ekologik ta’lim esa inson faoliyatining barcha qirralariga ta’sir eta oladigan kuchga ega bo‘lishi darkor. Ekologik ta’limda ekologik dunyoqarashni shakllantirishning eng muhim jihatlaridan biri bo‘lgan inson bilan tabiat uyg‘unligiga amal qilinishiga erishish zarur. Bundan tashqari, zamonaviy ekologik ta’lim shu jihatni e’tiborga olishi kerakki, bilim orqasidan darrov ungaishonch tug‘ilmaydi, demak, ishonchdan harakatlar kelib chiqmaydi. Ma’lum hayvon va o‘simlik turlari haqida bilim berish – bolalar ularni asrab-avaylashni boshlaydi, degani emas. Zamonaviy ta’limning vazifalaridan biri – bu, istagan yo‘nalishda vaziyatni ijobiy tomonga o‘zgartirish bo‘yicha harakatlarda mujassam topgan ekologik irodani tarbiyalash ham hisoblanadi. Tabiat muhofazasini amalga oshirishda har qanday chora-tadbirlari qo‘llash bilan birga aholining ekologik ongini va madaniyatini ham rivojlantirish muhim ahamiyat

kasb etadi. Ekologik ong, madaniyat tabiatni avaylab asraganda, unga ongli munosabatda bo’lganda, boyliliklaridan me’yorida foydalanishda, noxush hodisalarning oldini olishda, eng zaruri atrof-muhit doimo toza saqlashda namoyon bo’ladi. Ekologik tarbiyalanmagan kishi tabiatni e’zozlay olmaydi. Ekologik ta’lim tarbiyaning barchasi barobar zarurdir. Atrof-muhit muhofazasida aholi ekologik ongning, madaniyatning ahamiyati – tabiat inson uchun yagona makon, u odamni turli oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim kechak, uy-joy va boshqa zaruriy buyumlar bilan ta’minlaydi. Ekologik ong – bu har bir insonning hayotiy faoliyatida atrof tabiiy muhit uning yashash makoni ekanligini aniqlash darajasi. Ekologik ongni insonni har doim ham ekologik madaniyatli deb bo’lmaydi. Chunki ekologik barqarorlik zaruriyatini anglash haqi uni inson o’z faoliyatida tadbqiq qildi, degan so’z emas. Insonlarning ona tabiatga nisbatan ekologik ongli faoliyatlari ularning ekologik madaniyatini belgilaydi. Ekologik ta’lim-tarbiyani rivojlantirish uchun Jahon, alohida davlatlar miqyosida turli tadbirlar o’tkazilmoqda. Har bir soha mutaxassisi ekologik savodxon, madaniyatli bo’lishi va o’z faoliyatida tabiatga zarar yetkazmasligi, ekologik ta’lim-tarbiyani rivojlantirishga xissasini qo’shish lozimdir. O’zbekiston Respublikasida ekologik ta’lim-tarbiyani rivojlantirish sohasida ma’lum tadbirlar o’tkazilmoqda. Mamlakatimizda ekologik ta’lim-tarbiya amalga oshirishning uzluksiz konsepsiyasi ishlab chiqilga. Lekin bu borada hma kamchiliklar ham ko’p. Jumladan; O’zbekiston Respublikasining —Tabiatni muhofaza qilish to’g’risidagi qonunida ushbu masalaga ham o’rin berilgan. Ekologik axborot tizimi yashi shakllangan. Atrof-muhit muhofazasi borasida ko’pdan-ko’p ilmiy-tadqiqot ishlari, kuzatishlar, nazorat ishlari olib boriladi. Ko’p sonli mutaxassislar ishtirokida o’tkaziladigan mavzuli ekologik ilmiy tadqiqotlar, monitoringlar natijasida butun respublika miqyosida juda ko’p turli axborotlar va ma’lumotlar yig’ildi. Har yilgi mazkur axborotlar yig’indisi katta hajmni tashkil qiladi. Ularni bir tizimga solib foydalanish uchun qulay holatga keltirilsa, ma’muraylatlar bazasi vujudga keladi. Biroq turli muassasalarda bu nodir ahamiyati jihatidan tengi yo’q ma’lumotlar ko’p hollarda foydalanish va ulardan tegishli ilmiy xulosalar chiqarish uchun mazkur soha egalari yetib bormaydi, qo’sha-qo’sha kulfatlar ortidagi temir sandiqlarda qalashib yeta boradi. Unda ularni yig’ishni nima keragi bor. Ular asosida nafaqat nufuzli ilmiy-texnika hisobotlar yoki oddiy hisobotlar tayyorlash, balki tegishli mavzularda yirik monografiyalar, ilmiy maqolalar va xabarlar yozish, ilmiy hamda keng jamoatchilikka yetkazsh maqsadga muvofiqdir. Ekologiya axborotlarining keng jamoatchilikka yetkazib turishda aynan bir paytda ularning tabiat muhofazasida faol qatnashishlariga jalb qilishda vaqtli matbuot, televideniya, radioning ahamiyati nihoyatda katta. Ekologik matbuotning hududda ekologik vaziyatni xususiyatni aniqlovchi eng maqbul va samarali mezon hisoblanadi. Muvozanatning holatiga qarab tabiatda qanday o’zgarishlar yuz berayotganligi va buning natijasida nimalar sodir bo’lishi mumkinligi to’g’risida oqibatlarni bilib olish mumkin. Tabiatda ekologik muvozanat juda nozik o’zgaruvchan bo’lib, uni tashkil qilgan tabiat unsurlari va majmualari (landshaftlarning morfologik qismlari) ning o’zaro munosabatlari, aloqadorligi va o’zaro ta’sirlari asosiy rivojlantuvchi omillar, kuchlar hisoblanadi. Tabiat kishilik jamiyatining va taraqqiyotining barcha bosqichlarida insonning hayotiy faoliyati uchun zaruriy energiya va moddalar manbai bo’lib xizmat qilib kelmoqda. Shuning uchun ham birinchi bobda koinot, atrof muhit, «birlamchi tabiat» va «ikkilamchi tabiat», ekologiya, ekologik bilim, ekologik ong, ekologik e’tiqod, ekologik munosabat, ekologik faoliyat, ekologik madaniyat, ekologik inqiroz, ijtimoiy ekologiya tushunchalari, tabiat bilan jamiyat o’rtasida vujudga kelgan qarama-qarshiliklar tahlil etildi. jtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini aks etdiradi. Jamiyat rivojlanish darajasini belgilab beruvchi siyosiy munosabatlar majmuasi – insonning tabiatni muhofaza qilishdan iborat ekologik faoliyatining asosi hisoblanadi. Bu holda ekologik munosabatlarning nisbatan mustaqilligi xususiy hodisa emas. Aslida «tabiat-jamiyat-inson» tizimidagi amaliy munosabatlar ekologik siyosat yordamida boshqariladi. Shunga ko’ra, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi amaliy

munosabatlarni, ekologik borliqni yalpi ekologik tafakkurdan, ekologik siyosatdan ayricha olib qarash va o’rganish mumkin emas. Zero, ekologik madaniyat shunchaki biror talafotni bartaraf etuvchi tadbir bo’lmasdan, insonlarning davr talabidagi komillik saviyasini belgilovchi bir mezon bo’lib qolmoqda. Ekologik madaniyat «tabiat-jamiat-inson» tizimidagi qismlarning o’zaro munosabatlarini muvofiqlashtiradigan, insoniyatga borliqdagi barcha mavjudotlarning dialektik bog’liqligini anglatadigan, atrof-muhit musaffoligini saqlashga undaydigan va shu orqali butun koinotni tanazzuldan saqlashga xizmat qiladigan falsafiy-axloqiy kategoriyadir. Muayyan hudud aholisining ko’pligi yoki kamligi har doim ham ekologik holatining yaxshi yoki yomonligini belgilayvermaydi. Chunki ayrim rivojlangan mamlakatlarning aksariyat megapolislaridagi ekologik vaziyat o’sha shaharlarda yashayotgan aholining ekologik madaniyati yuksakligi tufayli barqarordir. Ekologik madaniyat darajasining yuqori yoki pastligi, atrof-muhitga ta’siri o’zini mahalliy, mintaqaviy va global miqyoslarda namoyon qiladi. Xulosa Ekologik madaniyatning shakllanishi-ekologik ong va tushunchasi shakllanishi bo’lib, atroh-muhit bilan chambarchas bog’liq bo’lishdir. Ekologik madaniyatning asosiy g’oyasi-inson va tabiat o’rtasidagi bog’liqlik moddiy tomondan emas, balki ma’naviy jihatdan bo’lishi kerak. Tabiatga zarar bermaslik va global o’ylash har bir insonning burchi bo’lishi lozim. Yerdagi abadiy hayot borishi uchun insoniyat o’zi yashaydigan yerni doimo asrashi, qayta yashartirishi va ekologik madaniyatni rivojlantirishi zarur. Ekologik tarbiya bolaning yoshligida to’g’ri berib borilishi bugungi kunda asosiy vazifaga aylanib bormoqda. Ta’lim muassasalarida berilayotgan ta’lim-tarbiya bilan birgalikda ekologik ongni rivojlantirib borish juda to’g’ri va dolzarb bo’lgan muammoning yechimi deyishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi – Toshkent: O’zbekiston, 2021. – 392 b.
2. Mustafoyev S. Ekologik tarbiya – milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning ajralmas qismi. // Fuqarolik jamiyati. T.: - 2018. № 1. – 7 b.
3. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27 maydagi “O’zbekiston Respublikasida ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi 434-sonli Qarori.
4. Qodirova F.R., Toshpo’latova Sh.Q., Kayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika.// 5111800 - Maktabgacha ta’lim bakalavriat ta’lim yo’nalishi talabalari uchun darslik. – Toshkent, 2019.
5. Марар.О.И.Экологическая культура в современном российском обществе. Автореферат дис.доктора социологических наук. – Москва, 2012. – 41 с.
6. . «Tabiatni muhofaza qilish to’g’risida»gi O’zbekiston Respublikasi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-107115>.
7. Iqlim bo’yicha xalqaro sammit o’z ishini boshladi.// <https://ittiloot.com>, 2021, 23 aprel
8. Kamoliddin, A., & Iskandar, M. (2020). Geochemical barriers in irrigated soils and the impact of them on plants. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(3), 3082-3089
9. Karimov I.A. —O’zbekiston XXI asr bo’sag’asida xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent —O’zbekiston, 1997 yil, 315 bet.
10. Dernqolts V. Berlin. 1975. WWW. Neture. P. 213.
11. Ziyomuxamedov B. Ekologiya va ma’naviyat. – T., 1997. – B. 4
- 12.O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27 maydagi “O’zbekiston Respublikasida ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi 434-sonli Qarori.
13. Azamova.S.A. Yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirishda ekologik tarbiyaning samarali yo’llari va bosqichlari // FarDu Ilmiy xabarlari.2023.- №6-B. 223-227.
14. Azamova.S.A. Ekologik globallashuv sharoitida ekologik tarbiyaga bo’lgan ehtiyojning

ustuvor vazifaga aylanishi. // NamDu Ilmiy axborotnomasi. 2023.- №5-B. 96-992.

15. Azamova.S.A. Ekologik tarbiya – maktab o‘quvchilari ekologik ongini yuksaltirishning muhim ko‘rsatkichi. // Ilm sarchashmalari. 2024.- №2.- B. 93-96.

16. Azamova.S.A. Ekologik globalashuv sharoitida o‘quvchilar ekologik madaniyatini shakllantirishning nazariy-metodologik masalalari. // ADPI Ilmiy xabarnomasi.2024.- №1.- B. 38-41.

STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASI

Bozarova Maqsuda Salimjon qizi
ADPI, Maktabgacha ta’lim fakulteti,
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich
talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEAM ta’lim texnologiyasi va uning ahamiyat yoritilgan.

Kalit so’z va iboralar: STEAM, texnologiya, ta’lim, tajriba, muhandislik, ta’lim tizimi, robotlar.

STEAM bu — S — science, T — technology, E — engineering, A — art va M — math. Ingliz tilidan olingan bu qisqartma: tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika yo’nalishlarini anglatadi. Ushbu yo’nalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur bo’lib kelayotganini unutmang. Shuning uchun bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta’limi yo’nalishi va amaliy yondashuvni qo’llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta’lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan.

STEAM yondashuvi o’quv samaradorligiga qanday ta’sir qiladi?

Uning asosiy g’oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya’ni, o’rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo’limiz bilan ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf devorlarida o’rganish tez o’zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o’rganish uchun ham miyani, ham qo’llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o’zlari «uqib oladilar».

STEAM ta’limi nafaqat o’qitish usuli, balki fikrlash tarzidir.

STEAM ta’lim muhitida bolalar bilimga ega bo’ladilar va darhol undan foydalanishni o’rganadilar. Shuning uchun, ular o’sib ulg’ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o’zgarishi bo’ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu erda faqat bitta mavzu bo’yicha bilimga tayanish etarli emas.

STEAM yondashuvi bizning ta’lim va ta’limga bo’lgan qarashimizni o’zgartirmoqda.

Amaliy qobiliyatga e’tibor berib, talabalar o’zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o’rganadi. Ushbu ko’nikmalar va bilimlar asosiy ta’lim vazifasini tashkil etadi, ya’ni bu butun ta’lim tizimi nimaga intilishini.

Ta’limga ushbu yangi yondashuv qanday paydo bo’ldi?

Bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir. STEAM Amerikada ishlab chiqilgan. Ba’zi maktablar bitiruvchilarning martabalarini e’tiborga olishdi va fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi va STEM tizimi shu tarzda shakllandi. (Fan, texnika, muhandislik va matematika). Keyinchalik bu erda Art qo’shildi va endi STEAM oxirigacha shakllandi. O’qituvchilar ushbu mavzular, aniqrog’i ushbu fanlardan bilimlar kelajakda talabalarning yuqori malakali mutaxassis bo’lib etishishiga yordam beradi, deb hisoblashadi. Oxir oqibat, bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo’llashadi.

So’nggi o’n yilliklardagi o’zgarishlar yoqimli, ammo shu bilan birga bizni havotirlantiradi. Ushbu yangi narsalarning ixtiro qilinishi bilan odamlar ilgari duch kelmagan

ko‘plab yangi muammolar mavjud. Har kuni yangi ish turlari va hattoki butun kasbiy sohalar paydo bo‘ladi, shuning uchun zamonaviy o‘qituvchilar o‘qitadigan bilimlari va mahoratlari vaqt talablariga javob beradimi yoki yo‘qmi deb o‘ylashlari kerak.

O‘zingizning g‘oyangizni topishga bilim yordam beradi, ammo haqiqiy ish bu g‘oyani haqiqatga aylantiradi.

Agar biz an’anaviy ta’limning asosiy maqsadi bilimlarni o‘rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko‘nikmalar bilan birlashtirishga o‘rgatadi. Bu maktab o‘quvchilariga nafaqat ba’zi bir g‘oyalarga ega bo‘lish, balki ularni amalda qo‘llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi. O‘sha. haqiqatda ishlatilishi mumkin bo‘lgan bilimgina haqiqatan ham qadrlidir.

STEAM yondashuvining eng mashhur namunasi — Massachusetts Texnologiya Instituti (MIT). Ushbu dunyo universitetining shiori «Mens et Manus» (Aql va qo‘l). Massachusetts Texnologiya Instituti bolalarga STEAM tushunchasini oldindan o‘rganish va tanishish imkoniyatini berish uchun STEAM kurslarini ishlab chiqdi va hattoki ba’zi ta’lim muassasalarida STEAM o‘quv markazlarini yaratdi.

Statistikaga ko‘ra, 2011 yildan buyon STEAM-kasblarga bo‘lgan talab darajasi 17% ga oshdi, oddiy kasblarga bo‘lgan talab esa faqat 9,8% ga oshdi, bu esa butun dunyo bo‘ylab ushbu ta’lim tizimiga katta talabni ko‘rsatadi.

Lekin bunday yuqori talab nima bilan bog‘liq? Ko‘pgina mamlakatlarda STEAM-ta’lim ba’zi sabablarga ko‘ra ustuvor ahamiyatga ega:

Yaqin kelajakda dunyoda va shuning uchun O‘zbekistonda muhandislar, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish mutaxassislariga talab juda yuqori bo‘ladi.

Uzoq kelajakda biz tabiiy fanlar bilan birgalikda texnologiya va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan kasblarga ega bo‘lamiz, ayniqsa bio va nanotexnologiya mutaxassislariga katta talab bo‘ladi.

Mutaxassislar texnologiya, tabiiy fanlar va muhandislikning turli sohalaridan keng qamrovli ta’lim va tajribaga muhtoj bo‘ladi.

Integratsiyalashgan ta’lim

Xo‘sh, bu ta’lim tizimi va fanlarni o‘qitishning an’anaviy usuli o‘rtasidagi farq nima? STEAM-ta’lim o‘quvchilar ilmiy usullarni amalda qanday qo‘llashni tushunishga kirishadigan aralash muhitni nazarda tutadi. Ushbu dastur bo‘yicha talabalar, matematika va fizika bilan bir qatorda, o‘z robotlarini ishlab chiqadigan va ishlab chiqaradigan robotlarni o‘rganadilar. Darslarda maxsus texnologik uskunalar ishlatiladi.

2014-yilda Quddusda bo‘lib o‘tgan «STEAM forward» xalqaro konferensiyasida quyidagi bayonotlar bildirildi:

- Bolalarni STEAMga jalb qilish. Ushbu ta’lim maktabgacha yoshdan boshlab boshlanishi kerak, shuning uchun dasturlarni bolalar bog‘chalariga kiritish kerak.
- Fan tili ingliz tilidir. Agar ilm-fanni o‘rganish va olim bo‘lishni istasangiz, bu tilni bilishingiz kerak.
- Qizlar uchun Steam-ta’lim dasturlari kerak. Ilm-fan sohasidagi qizlar, ularning tartibliligi tufayli, o‘g‘il bolalar qila olmaydigan narsalarni qilishlari mumkin.
- Science is fun! Ilm-fan quvnoq bo‘lishi kerak, u o‘quvchilar uchun qiziqarli va o‘ziga jalb qiluvchi bo‘lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, shuni ta’kidlashni istardikki, an’anaviy o‘qitish uslublari bilan taqqoslaganda, o‘rta maktabdagi STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o‘tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishga, o‘z g‘oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Ushbu ta’lim yondashuvi bolalarga

nazariya va amaliy ko‘nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga imkon beradi va universitetga kirish va keyingi o‘qishni osonlashtiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Khakimov, S. R., & Sharopov, B. K. (2023). Educational Quality Improvement Events Based on Exhibition Materials in Practical Training Lessons. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, 1(2), 5-10.
2. STEAM ta’lim tizimi nima? |KOSMOS IT MAKTABI| Дзен (dzen.ru)
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-dasrlarini-tashkillashda-steam-tehnologiyasini-qo'llashning-aamiyati/viewer>
4. Шаропов, Б. Х., Хакимов, С. Р., & Рахимова, С. (2021). Оптимизация режимов гелиотеплохимической обработки золоцементных композиций. *Матрица научного познания*, (12-1), 115-123.
5. Хакимов, С. (2022). Актив ва passiv сейсмик усуллари ҳамда уларнинг асосий вазифалари. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(2), 30-36. 44-son 4-to’plam may 2023
6. Носиров, Р. А., & Темирова, С. В. (2021). История развития транспортного сообщения на территории среднеазии. *Научный журнал*, (1 (56)), 17-19.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA STEAM TA’LIMINING QO’LLANISHI VA UNING SAMARADORLIGI

Maxammadjonova Sevara Fayzulla qizi
ADPI, Tabiiy fanlar fakulteti
Biologiya yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida STEAM ta’lim tizimini qo’llash usullari uning samaradorligi, qanday ta’lim sohalarida qo’llash mumkinligi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: STEAM ta’limi, integratsiya, samaradorlik, ta’lim berish, fan, texnologiya, ijodiy fikrlash, tanqidiy fikrlash

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O’zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5712-son farmoniga ko’ra innovatsion ta’lim jarayoniga o’tish zamonaviy kadrlarga bo’lgan ehtiyojni inobatga olgan holda intensive til, AKT va ta’lim berishning yangi metodlarini o’rganish, STEAM pedagogika asoslarini o’zlashtirish, uchun zarur bilimlar bazasini shakillantirish kabi masalalar vazifa qilib olindi.

STEAM texnologiyasi ta’limdan farqli ravishda bilimlarni alohida emas, o’zaro munosib holda olib borishni taminlab beradi. O’quvchi o’zida nostandart fikrlash, muammoga bir nechta yechim toppish va ijodkorlik ko’nikmalarini shakillantiradi va bu uning kelajakdagi faoliyatida juda qo’l keladi.

STEAM bu S-science, T-technology, E- engineering, A-art va M-math, ya’ni tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika. Ushbu yo’nalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur bo’lib kelayotganini unutmang. Shuning uchun bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta’limi yo’nalishi va amliy yondashuvni qo’llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta’lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan. STEAM ta’limining asosiy g’oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya’ni, o’rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo’limiz bilan ham ishlashimiz kerak. STEAM ta’limi nafaqat o’qitish usuli, balki fikirlash tarzidir. STEAM ta’limi muhitida bolalar bilimga ega bo’ladilar va darhol undan foydalanishni o’rganadilar. Shuning uchun, ular o’sib ulg’ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o’zgarishi bo’ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu yerda faqat bitta mavzu bo’yicha bilimga tayanish yetarli emas. STEAM ta’lim tizimi birinchi marta AQSHda qo’llanilgan. Ba’zi maktablar o’quvchilarini martabalarini etiborga olishadi va fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi va STEAM tizimi shu tarzda shakillandi. O’qituvchilar ushbu fanlardan egallangan bilimlar kelajakda talabalarning yuqori malakali mutaxassis bo’lib yetishishiga yordam beradi, deb hisoblashadi. Oxir oqibqt, bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo’llashadi. Agar biz an’anaviy ta’limning asosiy maqsadi bilimlarni o’rgatish va bu bilimlardan fikirlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni birlashtirishga o’rgatadi.

STEAM ta’lim tizimining bir nechta asosiy vazifalari:

1. STEAM ta’limi amaliy, loyihaga asoslangan ta’lim faoliyatiga urg’u beradi, bunda talabalar o’z bilim va ko’nikmalarini haqiqiy dunyo muammolariga qo’llaydilar. Ushbu loyihalar ko’pincha talabalarda hamkorlik qilish, tanqidiy fikirlash va yechim topish uchun innovatsiyalarni talab qiladi.

2. STEAM ta’lim tizimining yana bir vazifasi talabalarda ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirishdir. O’quv dasturiga san’at va dizaynni kiritish orqali talabalar o’zgacha fikr yuritishga, turli g’oyalar bilan tajriba o’tkazishga va muammolarning original yechimlarini ishlab chiqishga undaydi.

3. STEAM ta’limi o’quvchilarni axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash va mantiqiy xulosalar chiqarishni talab qiladigan ochiq, so’rovga asoslangan faoliyatga jalb qilish orqali ularni tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu talabalarga muammoni hal qiluvchi va qaror qabul qiluvchi bo’lishga yordam beradi.

Shuningdek STEAM metodikaning boshqa metodikalardan yana bir farqli jihati auditoriyada qo’llanilishdan tashqari talabalarni mustaqil ta’limni yakka tartibda emas balki guruh-guruh bo’lib amalga oshirish hamda talabalarni ijodkorlikda birlashtirishda. Bu metodikani amalga oshirishda o’qituvchi auditoriyada o’tilgan mavzuni mustahkamlash yoki kelgusi mavzuni o’rganib kelish uchun bir nechta topshiriqlarni guruhlarga bo’linib, o’rganib kelishni vazifa sifatida berishi kerak bo’ladi. Bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitida STEAM ta’lim tizimidan foydalanishdan maqsad talabalarga nafaqat ushbu fanlarning asoslarini o’rgatish, balki ularning ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik va muloqotni rivojlantirishdan iborat.

STEAM ta’limida qanday amaliy ko’nikmalarga ega bo’lish mumkin?

- Dasturlash va kompyuter texnologiyalari ko’nikmalari.
- Muammoni hal qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari.
- Muhandislik tizimlari va uskunalari bilan ishlash ko’nikmalari.
- Dizayn va ijodkorlik qobiliyati.
- Matematik tahlil va statistika bo’yicha ko’nikmalar.
- Guruhda muloqot va hamkorlik qobiliyatlari.
- Ilmiy usullar va tadqiqotlar bilan ishlash malakalari.
- Ma’lumotlarni tahlil qilish va axborot savodxonligi ko’nikmalari

STEAM ta’lim tizimi o’quvchilarda dasturlash, muammolarni yechish, texnologiya, dizayn, hisob-kitoblar, aloqa va ilmiy uslub kabi ko’nikmalar to’plamini rivojlantirishga intiladi. Bu tez o’zgaruvchan dunyoga muvaffaqiyatli moslasha oladigan va malakali bitiruvchilarni yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, STEAM ta’limi bilan shug’ullanuvchi talabalar standartlashtirilgan testlardan yaxshiroq natijalarga erishadilar, yuqori motivatsiya va faollik ko’rsatadilar hamda oliy ta’lim va ishchi kuchiga yaxshiroq tayyorlanishadi.

Xulosa: STEAM kundalik hayotning ilmiy tadqiqot, texnika tarqqiyoti konsepsiyalari bilan ta’limning integrativ yondashuvini taqozo etadi. Bunday yondashuvdan maqsad ta’lim berish orqali butun dunyo taraqqiyoti va iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlashda maktab, jamoatchilikni jalb qilish, ilmiy savodxonlik, raqobatbardoshlikni targ’ib qilishga qaratilgan.

Fodalanilgan adabiyotlar:

1. Maxmutazimova Y.R. Maktabgacha yoshdagi bolalarni kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish (STEAM ta’lim texnologiyasi asosida) “Turon Iqbol” T;2021
2. Preschool educational practice. Guidelines for preschool teachers. State of Israel ministry of education preschool education division. 2010
3. Diane Belcher, Ann M. Johns, Brian Paltridge. New directions in English for specific purposes research. The University of Michigan Press 2011.
4. Jalilovna, M. M.(2024). Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 130-133.

TARBIYAVIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISHDA DIAGNOSTIKA VA KORREKSIYA

Andijon davlat pedagogika instituti
3-kurs talabasi Abdullayeva
Sug‘diyona
Holmuhammad qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarbiyaviy faoliyat jarayonida diagnostika va koreksiya metodlarining o‘rni va ahamiyati tahlil etiladi. Diagnostika - bu tarbiyaviy jarayonda o‘quvchining shaxsiy, ijtimoiy va o‘quv faoliyatiga oid muammolarni aniqlashni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: diagnostika, pedagogik diagnostika, koreksiya, tashxis (diagnoz), tashxislash, tashkil etish, nazorat qilish, koreksiyalash, baholash.

Tashkiliy fazilatlar axloqiy fazilatlar bilan umumiy xususiyatga ega, bunda hamkasblar bilan shaxslararo munosabatlarni o‘rnatish qobiliyati talabalarga o‘tadi. Ta’lim jarayoni sharoitida bunday o‘zaro ta’sir uning barcha ishtirokchilari kutilgan natijalarni oladigan mantiqiy kasbiy makonni nazarda tutadi. Ishbilarmonlik fazilatlarini biz o‘z biznesi, mehnat faoliyati bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladigan kasbiy mahorat deb ataymiz. Va bu erda men o‘qituvchining mas’uliyat, tanlov, erkinlik kabi fazilatlarini alohida ta’kidlamogchiman. Bu fazilatlar, aslida, pedagogik kasbiy adabiyotlarda ta’limning ekzistensial qadriyatlari sifatida belgilangan. Ta’lim jarayonining muvaffaqiyati, uning barcha ishtirokchilarini ijodiy fikrlash makoniga qamrab olish, ilmiy g‘oyalar, innovatsiyalarni izlash o‘qituvchining yuqoridagi vakolatlari va motivatsiyasi, bilimlarni o‘zgartirish qobiliyati, axborot texnologiyalari bilimiga bog‘liq.

Ularning tarkibida yuqoridagi kompetensiyalardan tashqari ijodiy fikrlash ham alohida o‘rin tutadi. Zamonaviy o‘qituvchi uchun ijodiy fikrlash - bu kasbiy faoliyatning ilmiy uslublari va usullarini ijodiy izlashga, innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqishga va bilimlarni yaratishga yordam beradigan eng muhim kompetensiyadir. g‘oyalar. O‘z kasbiy faoliyatiga bunday yondashish o‘quv jarayonining o‘ziga xosligini rivojlantirishga olib keladi, ongli yaratilish, o‘z resursini ochish. O‘qitish kompetensiyasi mazmunining o‘ziga xosligi, o‘ziga xosligi kommunikativ makon fonida shakllanadi. Kommunikativ makonni shakllantirish nafaqat o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqot orqali ta’minlanadi, balki kommunikativ kompetensiyani ham shakllantiradi. Shu munosabat bilan biz yuqorida aytilganlarning barchasini birlashtiradigan kompetensiyaga kelimiz: o‘qituvchining psixo-emotsional holatini tartibga soluvchi kompetensiya o‘z-o‘zini tartibga solishdir. O‘z ruhiy holatini boshqarish bo‘yicha professional ko‘nikmalarsiz zamonaviy universitet o‘qituvchisi kompetensiyalarini tuzib bo‘lmaydi. Zero, yuqorida ta’kidlanganidek, kasb-hunar ta’limi o‘qituvchilariga qo‘yiladigan ijtimoiy-texnologik talablar juda yuqori bo‘lib, bu talablarga erishish “bu yerda va hozir” kontekstida quriladi. Va bu birinchi navbatda "o‘qituvchi - talaba" o‘zaro ta’sir darajasiga taalluqlidir. O‘qituvchi o‘z aqliy qobiliyatini kasbiy “qiyinchilik”lari bilan o‘zgaruvchan dunyoning o‘zi kabi tez rivojlantira olishi kerak. Shu sababli, biz uchun oliy maktab o‘qituvchisining psixo-emotsional holatini tartibga soluvchi avtogen, dam olish usullarini shakllantirish muhim ko‘rinadi. O‘qituvchilar uchun kasbiy xulq-atvor tayyorlashdan foydalanish uning aqliy resursini ochib beradi, keyinchalik uning ichki tajribalari, fikrlari va xatti-harakatlarini amalga oshirishga olib keladi. Shaxsiy aqliy salohiyatni boshqarish, ularning aqliy energiyasini to‘g‘ri taqsimlash qobiliyati o‘qituvchigaimkon beradi

- 1) o‘z kasbiy loyihalarini amalga oshirish;
- 2) nafaqat talabalar bilan, balki ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ham ijtimoiy o‘zaro munosabatlarni malakali qurish;
- 3) ekzistensial nuqtai nazaringizni shakllantirish.

Ta’limning asosiy talablari bilan bir qatorda o‘z fikrini erkin ifoda etish imkonini beradigan, haqiqiy tarbiyaviy va amaliy funktsiyalar bilan ta’minlangan bunday kompetentsiyalarni shakllantirish kerak. O‘qituvchining ichki erkinligi ilmiy fikrlarni tushunishning yangi shakllarini izlashga, kommunikativ erkinlikka yo‘l ochadi, axborot sohasining rivojlanishini ochadigan bilimlarni tarqatadi, bu erda yangi g‘oya shakllanadi. Erkinlik mas’uliyat va tanlash huquqi bilan chambarchas bog‘liq. O‘qitishning qadriyati sifatida erkinlikning zaruriy sharti mas’uliyatdir. Ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etuvchi o‘qituvchi bu imkoniyatni, ta’limning maqsad va vazifalariga mos keladigan qarorlar qabul qilish qobiliyatini biladi. Bizning fikrimizcha, ichki erkinlik yo‘qligi bilan biz to‘liq javobgarlik haqida gapira olmaymiz. O‘qituvchi universitetning o‘quv jarayonining ishtirokchisi sifatida o‘zi ko‘rsatgan kasbiy mahorati, kasbiy malakasi uchun javobgardir va bu mas’uliyat unga o‘z kasbiy makonini to‘g‘ri tuzish imkonini beradi. Mas’uliyatli bo‘lish – o‘z mehnatiga yuksak xizmat qilishga, o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya berishga o‘zini bag‘ishlash demakdir. Mas’uliyat va erkinlik tanlash huquqi bilan chambarchas bog‘liq. O‘qituvchi uchun o‘z vakolatlari doirasidagi tanlov alohida ekzistensial tovushga ega. U har doim o‘zining kasbiy ma’nosini, mehnat faoliyatining ahamiyatini, haqiqiy insoniy qadriyatlar va kasbiy ta’lim qadriyatlari foydasiga tanlov qilish qobiliyatini amalga oshirish uchun tanlov qilish huquqiga ega. Ta’limning ekzistensial kompetentsiyalari o‘qituvchi shaxsini shakllantirish xususiyatlarini ochib beradi va ijodkorlik, o‘ziga xoslik, muloqot kabi qadriyatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu qadriyatlar o‘qituvchining kasbiy mahoratini oshiradi, uning malakasini faollashtiradi.

Bugungi kun ta’limining insonparvar pedagogik paradigmasidan kelib chiqib, biz zamonaviy o‘qituvchining ekzistensial kompetentsiyalari haqida to‘xtalib o‘tmoqchimiz, chunki uning yo‘nalishi shaxsning o‘ziga, uning qiymatiga qaytadi. Asosiy ekzistensial imkoniyat - bu borliq qadriyatlarini anglash orqali o‘zini erkin anglashdir. Atoqli mutafakkirlar (S.Kyerkegor, K.Yaspers) shaxsning qadr-qimmatini, uning o‘ziga, ichki o‘ziga bo‘lgan munosabatini, shu bilan birga boshqasiga munosabatini asoslab bergan. Bunday korrelyatsiyada inson doimo o‘zining ruhiy shaxsiy pozitsiyasini va xatti-harakatini tanlaydi. Z.Freydning butun insoniyat va alohida shaxs uchun hayotga chidash qiyin, deb yozgan pozitsiyasini eslash o‘rinlidir. Bunday hayot kechirish, ekzistensialistlar allaqachon taxmin qilganidek, chegaraviy vaziyatlarda insonga o‘zining ichki borlig‘i - qo‘rquv, tashvish, tashvish, erkinlik, tanlov, mas’uliyat, yolg‘izlik, sevgi bilan yashashga imkon beradi. Ushbu holatlarni hissiy jihatdan boshdan kechirish va ishlash orqali inson o‘zining haqiqiyligini, yaxlitlik, yaxlitlik kabi yangi hayot tuyg‘usiga ega bo‘ladi, ahamiyatsiz narsalarni tashlab yuboradi. Ta’lim sohasida ushbu qadriyatlar shaxsni "ochadi", ularning yordami bilan insonning kasbiy imkoniyatlari va voqeligiga chuqurroq kirib boradi. Qadriyatlar shaxsning o‘z mavjudligining ma’nosiga, uning mavjudligiga, ta’lim maqsadlarini belgilashga murojaat qilish bilan bog‘liq. Jeyms Bugental ta’kidlagandek, inson kelajakka intiladi, u hayotga qiziqadi, uning hayotida maqsad, qadriyat va ma’no bor. Qadriyat yo‘nalishlarining mavjudligi uning hayotiyligi, ishlash qobiliyati haqida gapiradi, yo‘qligi esa odamni chuqur his-tuyg‘ularga solish qobiliyatidir. Ekzistensial deganda inson mavjudligi asosan g‘amxo‘rlik, qo‘rqish, qat’iylilik, vijdon kabilarda namoyon bo‘ladi. Dahshat, qo‘rquv, o‘lim inson yashashining asosini tashkil etadi. Inson o‘zini ekzistensiya sifatida anglagandan keyin erkinlikka erishadi, bu erkinlik o‘z-o‘zini, o‘zining mohiyatini tanlashdan iborat bo‘lib, insonga olamda yuz berayotgan barcha narsa uchun mas’uliyat yuklaydi, qadriyatlarning borliq ma’nosi, ma’no izlash bilan bog‘liqligi shaxsning kuchli

ehtiyojlaridan biridir. Hayotiy rejani izlash va amalga oshirish sababi insoniyatning sivilizatsiya asosidir va rivojlangan qadriyatlar ierarxiyasi inson xatti-harakati uchun turtki bo’lib xizmat qiladi. Muayyan ijtimoiy-nutq vaziyatida bunday ekzistensial yo’nalish shaxsga psixologik xavfsizlik hissini ta’minlaydigan qiymat tuzilmasi mavjud bo’lmaganda, qat’iy kasbiy va ijtimoiy-madaniy talablar va dunyo bilan to’qnashuv natijasida yuzaga kelgan tashvishlarni kamaytirishga yordam beradi. Biroq, zamonaviy ekzistensial mutafakkir Irvin Yalomning nazariy va amaliy qoidalari ko’pincha inson mavjudligining ma’nosizligi haqidagi postulatni yangraydi. Yolg’iz qolishdan qo’rqqan odam turmushga chiqadi, turmushga chiqadi, o’zining yashash maydonini qiziq bo’lmagan zerikarli ish, ziddiyatli ishlab chiqarish munosabatlari, ba’zan xayoliy munosabatlar bilan to’ldiradi; biz sevgini his qilamiz deymiz, lekin aslida bu faqat sevimli mashg’ulot. Ekzistensial qadriyatlarni I.Yalom shaxsning o’zi uchun hayotiy ahamiyatga ega bo’lgan muayyan maqsadlarni hal qilishda uning ijtimoiy jihatdan belgilangan yo’nalishi

Foydalangan adabiyotlar:

1. Quronov M. Bolam baxtli bo’lsin, desangiz... Toshkent, “Ma’naviyat”, 2013.
2. Egorshin A. P. Upravlenie personalom: Ucheb. dlya vuzov 3-e izd. – Nijniy Novgorod.: NIMB, 2001.
3. Baxtli bola ma’naviyati. Uzluksiz ma’naviy tarbiya trilogiyasi 2 qism. 3-7 yoshli bolalarni ma’naviy tarbiyalash bo’yicha metodik qo’llanma. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi. “Sano- standart” Toshkent – 2018. -268 b.

4K MODELI ORQALI TARIX TA’LIMIDA ZAMONAVIY STRATEGIYALARNI QAMRAB OLISH

M.D.Mahkamov

ADPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrası katta o’qituvchisi

Email: mmmmaxkamov@gmail.com

Qodirov Abrorbek Alisher o’gli

ADPI, 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Bilamizki, tarix fani bizning o’tmish haqidagi tushunchamizni shakllantirishni hamda bugungi kundagi voqealarga xolis baho berishni o’rgatadi. Ushbu maqolada tarix fanini o’rgatishda 4K modelining innovatsion qo’llanilishi, ya’ni Kickoff, Characterization, Conversion va Confirmation bosqichlari haqida ma’lumotlar berib o’tilgan 4K modeliga asoslangan zamonaviy rivojlanish strategiyalarini o’zida mujassamlashtirgan holda, o’qituvchilar o’quvchilarning o’tmishni qadrlashini chuqurlashtiradigan va ularni kelajak uchun muhim bo’lgan tanqidiy fikrlash ko’nikmalari haqidagi fikrlar berilgan.

Kalit so’zlar: 4K modeli, Kickoff, Characterization, Conversion Confirmation, interaktiv.

Tarixni o’rganish shunchaki o’tmish voqealarini hikoya qilish emas; bu inson tajribasi, istiqbollari va ularning biz yashayotgan dunyoni shakllantirishga ta’sirini o’rganishdir. Raqamli asrda tarix o’qituvchilari o’tmishni o’rganishni dolzarb, qiziqarli va zamonaviy talabalar uchun ochiq qilish uchun innovatsion yondashuvlarni o’zlashtirmoqda. 4K modeli immersiv, interaktiv va umumiy merosimizni tashkil etuvchi xilma-xil rivoyatlarni aks ettiruvchi tarixiy kontentni ishlab chiqish uchun tuzilgan asosni taqdim etadi. Ta’lim sohasida tarixni o’rganish bizning dunyomizning murakkabligini tushunish, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va turli nuqtai nazarlarni qadrlashni tarbiyalash uchun darvoza bo’lib xizmat qiladi. Quyida 4K modelining innovatsion qo’llanilishi - Kickoff, Characterization, Conversion va Confirmation - tarix ta’limini modernizatsiya qilish va talabalar uchun boyituvchi o’rganish tajribasini yaratish uchun asos sifatida ko’rib chiqamiz.

Zamonaviy ta’lim darslarda o’quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo’naltirish lozimligini taqazo etadi. Ta’limni isloh qilish esa tizimga yangi innovatsion uslublarni joriy etish bilan bog’liq. Ana shunday yondashuvlardan biri “4K” modelidir. Yangi innovatsion yondashuv natijasini o’quvchining dunyoqarashi, fikrlashi o’sishida ko’rish mumkin. XXI asr o’quvchisi portretida XXI asr ko’nikmalari bo’lishi kerak. Innovatsion yondashuvni qo’llashdan asosiy maqsad ham shu. Qolaversa, ta’limning asosiy maqsadi – o’quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo’llay olishga o’rgatishdan iborat.

Kickoff bosqichi tarixiy ta’limda o’rganish jarayonining boshlanishi va o’quvchilarning tajriba borasida qiziqishni yangilash markazidir. Bu bosqich o’quvchilarning o’zlarini qiziqishi va savollar bermasligi uchun mo’ljallangan. Bu bosqichda, asosiy maqsad o’quvchilarni tarixiy voqealarga oid qiziqish, fikr-mulohaza qilish va mustaqil o’rganishga yo’l qo’yomoqdir. Bunda, o’qituvchilar boshqa ilmiy manbalardan foydalanish, multimedia vositalarini qo’llab-quvvatlash va texnikaviy uchrashuvlar orqali o’quvchilarning qiziqishini e’tiborga olgan holda, tarixiy voqealar bilan chuqurroq bog’lanishlar uchun asos yaratishlari kiritiladi. Bu bosqich o’quvchilarda iste’dod va ilg’orlik yaratish uchun zamin tayinlash va o’quv jarayonini ilg’or o’rganishda asosiy platforma sifatida faol ish qiladi. Tarixiy tadqiqotlarda qiziqish va izlanishni kuchaytirish Kickoff bosqichi tarixiy tadqiqotlarga qiziqarli sayohatning boshlanishini anglatadi. O’qituvchilar ushbu bosqichdan o’quvchilarning qiziqishini uyg’otish, savollarni rag’batlantirish va o’tmishga chuqur sho’ng’ish uchun zamin yaratish uchun foydalanadilar. Qiziqarli manbalar, multimedia

resurslari va immersiv faoliyatni o’z ichiga olgan holda, o’qituvchilar tarixiy voqealarga qiziqish uyg’otishi va jozibali ta’lim tajribasi uchun zamin yaratishi mumkin.

Characterization bosqichi tarixiy ta’limning birinchi bo’lib, o’quvchilarga tarixiy mazmundagi asosiy mavzularni, voqealar va hikoyalarni o’rganishga yo’l beruvchi yo’l. Bu bosqich, o’qituvchilar uchun tarixiy ma’lumotlarni tuzib chiqish, ta’lim maqsadlarini belgilash va o’quv jarayonini tartibga solishda ahamiyatga ega. Xarakterlash bosqichi o’qituvchilarga, avvalo, o’quvchilarning qiziqishlarini, bilim darajasini va ahvolini tushunish uchun kerak bo’lgan muhim mazmunlarni belgilashga yordam beradi. Bu bosqichda o’qituvchilar murakkab dars rejalarini tuzish, matnlar va materiallarni tanlash, o’quvchilarning tanqidiy fikrlashlarini kuchaytirish uchun ma’ruzalar tuzish va o’qitish standartlariga moslashadi. Shuningdek, xarakterlash bosqichi o’quvchilarni tarixiy voqealarni chuqur tushunish, ularning qiziqishlariga mos keladigan tarixiy hikoyalarni yaratish va fikr-mulohazalarini rivojlantirish imkonini beradi. Bu bosqich o’quvchilarning tarixiy kontekstlar va tushunchalarni rivojlantirishga yordam beradi va ularni tarixiy faoliyatiga oid izlanish va tahlil qilishga, intilishiga yo’l qo’yadi. Xarakterlash: qiziqarli tarixiy hikoyalarni yaratish xarakterlash bosqichida pedagoglar tarixiy mazmunni shakllantiradigan asosiy mavzular, voqea va hikoyalar bilan tanishadilar. Dars rejalarini ishlab chiqish, tegishli manbalarni tanlash va o’quv maqsadlarini ta’lim standartlariga moslashtirish orqali o’qituvchilar o’quvchilarning qiziqishlariga mos keladigan va tarixiy kontekstlarni chuqurroq tushunishga yordam beradigan ta’sirchan tarixiy hikoyalarni yaratadilar.

Conversion bosqichi tarixiy ta’limda interaktiv va tajribaviy o’rganish imkoniyatlariga o’tkazishga oid bosqich hisoblanadi. Bu bosqichda, o’qituvchilar tarixiy mazmundagi nazariy bilimlarni amaliy dasturlarga aylantirish, o’quvchilarning o’rganish jarayonida faolligini oshirish va tarixiy voqealarni yashirin ravishda o’rganish imkonini yaratishga asoslanadi. Xulosa va tahlillar, simulyatsiya o’yinlari, virtual sayohatlar, raqamli hikoyalarni qo’llab-quvvatlash va boshqa texnikaviy vositalar foydalanish orqali, o’qituvchilar o’quvchilarning tarixiy mazmundagi tushunchalarini amaliy qo’llanmadagi tajribaga aylantirishlari mumkin. Bu bosqich o’quvchilarning ta’lim tajribasini ko’plab shakllantirish, ularning teorik bilimlarni amaliy asosda o’rganishini ta’minlash va ularni tarixiy voqealarga oid shaxsiy muvofiqlash maqbuliyatlariga ega qilishga yordam beradi. Konversiya: Interfaol ta’lim tajribalarini amalga oshirish konversiya bosqichi tarixiy tarkibni interaktiv va immersiv o’rganish imkoniyatlariga aylantirishga qaratilgan. O’qituvchilar o’quvchilarning tarixiy voqealarga qiziqishini oshirish uchun rolli o’yin mashqlari, virtual simulyatsiyalar, raqamli hikoyalar va tajribaviy faoliyatlarni birlashtiradi. Nazariya va amaliyot o’rtasidagi tafovutni bartaraf etish orqali o’qituvchilar o’quvchilar va o’tmish o’rtasida mazmunli aloqa o’rnatadilar.

Confirmation bosqichi tarixiy ta’limda o’quv natijalarini baholash va o’quvchilarning mukammal tushunchalarini tasdiqlashga oid bosqichdir. Bu bosqichda o’qituvchilar o’quvchilarning tarixiy konseptlarni tushunish darajasini baholash, o’rganish natijalarini qiymatlash va o’rganish natijalarini yaxshilash uchun qo’llab-quvvat berishga ahamiyat beradi. Formativ baholash, hamkorlikda o’rganish va ko’rib chiqish amaliyotlari orqali, o’qituvchilar tarixiy mazmunni tushunishlarini kuchaytirish, kritik fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish va o’rganish amaliyotlarini tashkil etishga yordam beradi. Tushunishni tasdiqlash bosqichi tarixiy mazmunni o’rganishda, o’quvchilarni tarixiy materiallarni bu zamonga ko’chirib, ularning o’tganlik bilan bugungi dunyo bilan bog’liq bo’lgan holatlarini tushunish va o’rab turishlarini ta’minlashni maqsad qiladi. Bu bosqich o’quvchilar tarixiy mazmundagi tushunchalarni rivojlantirish, o’rtacha tartibli fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish va tarixiy mazmundagi tushunchalarni qabul qilish maqbuliyatlarini ta’minlash bilan bog’liq hisob-kitob va baholash jarayonlarini o’z ichiga oladi. Tasdiqlash o’quv

natijalarini baholash va o’zlashtirishni ta’minlash. Tasdiqlash bosqichida o’qituvchilar o’quvchilarning tarixiy tushunchalarni tushunishlarini baholaydilar, o’quv natijalarini baholaydilar va ta’lim tajribasini yaxshilash uchun fikr-mulohazalarini bildiradilar. Formativ baholash, hamkorlikda o’rganish va reflektiv amaliyotga urg’u berish orqali o’qituvchilar o’quvchilarning tarix haqidagi tushunchalarini mustahkamlaydi va tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantiradi. Tarixiy mazmunning o’zlashtirilganligini tasdiqlash o’quvchilarda o’tmish va uning bugungi kunga aloqadorligini yaxlit tushunishni ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, 4K modeli tarix ta’limini modernizatsiya qilish uchun rivojlanish va o’zgaruvchan asosni taklif qiladi. Kickoff, Characterization, Conversion va Confirmation tamoyillariga asoslangan innovatsion strategiyalarni o’zida mujassamlashtirgan holda, o’qituvchilar qiziqish, tanqidiy fikrlash va o’tmishning murakkabliklarini chuqur baholashni uyg’otadigan qiziqarli va chuqur o’rganish tajribalarini yaratishi mumkin. 4K modelini qo’llash orqali tarix ta’limi jonli va interaktiv tadqiqot va kashfiyot sayohatiga aylanishi mumkin, bu esa talabalarga dunyoning xabardor va faol fuqarolari bo’lish imkoniyatini beradi.

4K modeli o’tmishni o’rganishda innovatsiyalar, izlanishlar va kashfiyotlarni rag’batlantiradigan tarixiy ta’lim uchun o’zgaruvchan asosni taklif etadi. O’qituvchilar boshlang’ich, xarakterlash, konvertatsiya va tasdiqlash bosqichlarida zamonaviy strategiyalardan foydalangan holda, o’quvchilarga tanqidiy fikrlash va ilmiy talabalar bo’lishga imkon beradigan chuqur va rag’batlantiruvchi tarixiy o’rganish tajribalarini yaratishlari mumkin. 4K modeli orqali tarixiy ta’lim evolyutsiyasi ta’lim muassasalarida tarixiy tadqiqotlarni jalb qilish va boyitishning yangi davrini e’lon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning objectives. — 2017.
2. Framework for 21st Century Learning. The Partnership for 21st Century Learning. — 2015.
3. UNESCO. School and teaching practices for twenty-first century challenges: lessons from the Asia-Pacific region, regional synthesis report. — 2016.
4. Care E., Kim H., Vista A., Anderson K. Education System Alignment for 21st century skills: Focus On Assessment. — Brookings institution, 2018.
5. Azizxo’jaeva N.M. (2006) Pedtexnologiya va pedagogik mahorat. –T.: “Fan”.
6. Ziyomammedov B. (2002) Yangi pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. -T.: “Chinor ENK”.
7. Mavlonova R.A. va boshq. (2016) Pedagogika. Darslik. T.: «Navro’z».

ZAMONAVIY TARBIYACHI VA UNING JAMIYATDA TUTGAN O‘RNI

Oxunov Ilxomjon Abdunabiyevich
ADPI, Maktabgacha ta’lim nazariyasi
kafedrası v.b.dotsenti (PhD)
Tirkasheva Sarvinoz Odiljon qizi
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi zamon tarbiyachisi o‘z mutaxassisligiga oid bilimlar bilan birga, pedagogik va psixologik bilimlarni hamda turli fan yo‘nalishlari bo‘yicha maxsus bilimlarga ega bo‘lgan, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlarini egallashlari kerakligi haqidagi fikrlar yoritilgan. Shu bilan birga xalqimizning buyuk mutafakkirlarini tarbiyachi haqidagi fikrlarini yoritib bergan.

Kalit so‘zlar: Tarbiyachi, ta’lim-tarbiya, jamiyat, milliy qadriyatlar, ta’lim nazariyasi.

Yurtboshimiz tomonidan qabul qilingan Farmon va Qarorlar uzluksiz ta’lim tizimining muhim bo‘g‘ini sanalmish maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining davlat hamda nodavlat tarmog‘ini kengaytirish, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlashda dasturilamalga aylandi. Prezidentimiz SH.Mirziyoev tomonidan qabul qilingan Farmon va Qarorlar uzluksiz ta’lim tizimining muhim bo‘g‘ini sifatida maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining davlat hamda nodavlat tarmog‘ini kengaytirish, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Demak, hozirgi zamon tarbiyachisi o‘z mutaxassisligiga oid bilimlar bilan birga, pedagogik va psixologik bilimlarni hamda turli fan yo‘nalishlari bo‘yicha maxsus bilimlarga ega bo‘lgan, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlarini egallagan, ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatuvchi shaxsdir.

Tarbiyachi yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandlari qilib tayyorlashdek muhim, faxrli ish bilan birga mas’uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o‘z mas’uliyatini anglashga, ta’lim-tarbiya vazifalarini ijodiy yondashishga, o‘z mahoratini doimo takomillashtirib borish va ishdagi o‘rtoqlarini o‘sishiga yordam beradi.

Zero, tarbiyachi avvalo, bilimli bo‘lishi, o‘zi yashab turgan ulkan hayotini bilishi, tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo‘lishi, umumiy va maktabgacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati va fiziologiyasini egallashi va bolalarning yosh xususiyatlarini bilishi kerak. Shuningdek, pedagogik tarbiyachining hodisalarni tahlil qilishga ilmiy nuqtayi nazardan yondashuvi bolani har tomonlama rivojlantirish muvaffaqiyatini amalga oshirishga imkon beradi. Mustaqillik munosabati bilan respublikamiz rahbariyati tarbiyachilarning faoliyatini yuqori baholamoqda.

O‘zbekiston Respublikasida tarbiyachi kadrlarning ma’naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo‘yilmoqda. Chunonchi, bu borada O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov quyidagilarni qayd etadi: «Tarbiyachi – ustoz bo‘lish uchun, boshqalarning aql-idrokini o‘stirish, mahrifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining o‘zi ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlariga ega bo‘lishi kerak».

Xalqimizning buyuk mutafakkirlari bo‘lmish Imom-al-Buxoriy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Baxouddin Naqshbandiy, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug‘bek, Mirzo Bobur, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Botu, Maxmudxo‘ja Bexbudiy va

boshqa shu kabi ko‘plab buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma’naviyat sarchashmalari o‘zining tarbiyaviy jaamiyatga, ma’rifatni targ‘ib etish xususiyatlariga va ibratlilik xususiyatlariga ega ekanligi tufayli hozirgi kunga qadar o‘z qadr-qimmatini yo‘qotmay kelmoqda. Bular jumlasiga Navoiyning mashhur “Hamsa”sini, Bexbudiyning “Turkiy Guliston yoxud ahloq”, Imom-al Buxoriyning “As saxix” hadislar to‘plami kabi ko‘plab yuksak qadr-qimmatga ega asarlarni kiritishimiz mumkin. Xalqimiz tomonidan yaratilgan qadriyatlar va urf-odatlar hamda xalq og‘zaki ijodi namunalari bevosita xalqimiz ruhiyati asosida shakllangan bo‘lib, ular ma’naviy barkamol insonni tarbiyalashda eng muhim ahamiyatga egadir. Ushbu qadriyatlar o‘z navbatida yuqorida sanab o‘tilgan buyuk mutafakkirlarimizni ham tarbiyalab voyaga etkazgandir. Shunday ekan biz buyuk xalqimiz tomonidan yaratilgan milliy qadriyatlarimiz har qancha fahrlansak arziydi. Bizning burchimiz bunday qadriyatlarni asrab-avaylash va ularni izchil ravishda takomillashtirib borishdir.

Forobiyning fikricha, insonda go‘zal fazilatlar ikki yo‘l – ta’lim va tarbiya orqali hosil qilinadi: “Ta’lim nazariy fazilatlarini birlashtirsa, tarbiya esa tug‘ma fazilat – nazariy bilimlar va amaliy kasb-hunar, xulq-odob fazilatlarini birlashtiradi, ta’lim so‘z va o‘rganish bilan, tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi, har ikkalasi birlashsa, etuklik namoyon bo‘ladi...”. Demak, Forobiy ta’lim-tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta’lim bergan bo‘lsa ham, har birining insonni kamolga yetkazishida o‘z o‘rni va xususiyati borligini alohida ta’kidlaydi.

Sharqning buyuk allomasi, qomusiy olim Forobiy tarbiyachining ijtimoiy hayotda tutgan o‘rni va uning o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risida ibratli g‘oyalarni ilgari surgan. «Tarbiyachi – deydi Forobiy, - aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bo‘lishi va bolalarga aytmoqchi bo‘lgan fikrlarni to‘la va aniq ifodalay olishni bilmog‘i zarur. Shu bilan birga o‘z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo‘lishi lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo‘ladi va baxt cho‘qqisiga erishadi», - deb ta’kidlaydi.

Abu Ali Ibn Sino ning fikricha, «... tarbiyachi matonatli, sof vijdonli, rostgo‘y va bola tarbiyalash uslublarini, axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo‘lmog‘i lozim. Tarbiyachi bolaning butun ichki va tashqi dunyosini o‘rganib, uning aql qatlamlariga kira olmog‘i lozim».

Shunday ekan barcha kasblar orasida tarbiyachilik kasbi muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, tarbiyachi yosh avlod qalbi kamolotining me’mori, yoshlarga ta’lim-tarbiya beruvchi insondir. Bugungi kunda u yosh avlodni g‘oyaviy-siyosiy jihatdan chiniqtirib tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o‘rgatadi, bolalarni bolalik chog‘idan mehnat faoliyatiga tayyorlab, uning sirlarini puxta egallashlarida ko‘maklashadi va jamiyat uchun muhim bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlarni hal etadi. Ana shu mas’uliyat tarbiyachidan o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lishni, bolalarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatib, ularning qiziqishi, qobiliyati, iste’dodi, e’tiqodi va amaliy ko‘nikmalarini har tomonlama rivojlantirish yo‘llarini izlab topadigan kasb egasi bo‘lishni talab etadi. Buning uchun doimo tarbiyachilar kasbiy mahoratini, ko‘nikma va malakalarini oshirib borish, ularga har tomonlama g‘amho‘rlik qilish, zarur shart-sharoitlar yaratish, kerakli moddiy va ilmiy-metodik hamda texnik yordam ko‘rsatish, tarbiyachilarning ijodiy tashabbuskorligini muntazam oshirib borishga ko‘maklashish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. O‘zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentyabrdagi PQ-3261-sonli “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
2. O‘zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-sonli “O‘zbekiston respublikasi maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori.

3. Karimov I.A. Buyuk kelajagimizning huquqiy kafolati. – Toshkent, Sharq nashriyot-matbaa kontserni Bosh tahririyati, 1993.
4. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O‘zbekiston, 2016.
5. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. – T.: O‘qituvchi, 1991. – 256 b.
6. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2003. 7-b
7. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi.–T.: O‘qituvchi, 1993. – 264b
8. www.tdpu.uz, www.pedagog.uz, www.ziyonet.uz, www.i-gnom.ru.

DARSLARDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING QO‘LLANISH AFZALLIKLARI

U.A.Alibekova

Andijon shahar 22-umumta’lim maktabi
birinchi toifali o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagoglarning innovatsion faoliyat ko’nikma, malakalariga ega bo’lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko’nikma, malakalarini o’zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondashuvga ega bo’lishlari to’g’risida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: zamonaviy pedagogik texnologiya, an’anaviy ta’lim, o’qituvchi mahorati, pedagogik texnika, tashabbuskorlik

Yangi O‘zbekistonni yanada rivojlantirishni ta’minlash maqsadida ta’lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlar joriy etilmoqda. Shuningdek ta’lim-tarbiya borasida olib borilayotgan tub islohotlarning asosiy yo’nalishlarini to’laqonli anglab olmoq lozim. Bu yo’nalishlar:

- ta’lim mazmunini, tizimini isloh qilish;
- ta’lim- tarbiya boshqaruvini isloh qilish;
- ota-ona, o’qituvchi-o’quvchining ta’lim jarayoniga bo’lgan yangicha qarashlarini shakllantirish;
- nihoyat, bu tub islohatlarning bosh harakatlantiruvchi kuchi yangi pedagogik texnologiyani amaliyotga tadbiq etishdan iborat.

Bularni hisobga olgan holda ta’lim sohasidagi islohatlar, erishilayotgan yutuqlar, yo‘l qo‘yilayotgan kamchiliklar, xatolar; kamchiliklarni yuzaga keltirayotgan muammolarga yuzlanamiz. “Nima sababdan kamchiliklar yuzaga kelyapti?” Biz aytib o‘tayotgan yangi pedagogik texnologiyalar asosida darsni tashkil etishda o’quvchi asosiy o’rinda turishi, bosh figura bosh rolda o’quvchi bo’lishi kerak. Bizda esa aksincha, o’qituvchi bosh figura, u axborot berish, darsni tezroq o’tish, o’quvchilarni tezroq o’qitish bilan ovora. Ammo, o’quvchilarning qiziqishlari, bilim darajasi, yangiliklarni qabul qilish, tushunishi turlicha. Buni hisobga olmoq kerak. Qanday bo’lsa-da har bir o’quvchini darsda faol ishtirok etishga jalb etish darkor. An’anaviy tarzda o’tilayotgan darslarda esa o’quvchi passiv eshituvchi, quloq soluvchi xolos, u o’z fikri, mushohadasi bilan darsda ishtirok etmaydi. Bu darsning kamchiliklarini ko’rib chiqaylik:

- Darsning bir qolipdaligi; - Boshlang’ich ma’lumot berilib, uni o’zlashtirish jarayoni uyga reja, vazifa orqali amalga oshadi;
- O’quvchilar passiv eshituvchi va mustaqilligi yo‘q;
- O’quvchilar bir-biri bilan fikr almashmaydilar, nutqiy fikr almashuv amalga oshmaydi;
- Qayta aloqalar yo’lga qo’yilmaydi;
- Har bir faoliyat o’rtacha o’quvchiga yondashuv asosida kechadi;
- Ta’lim mazmuni asosan o’qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Bu dars o’quvchilarning o’quv jarayonidagi ma’suliyatini, javobgarlik hissini, mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini susaytiradi. Muammoning yechimini topmoq uchun nima qilmoq kerak?! Dars jarayonida, ta’lim-tarbiyada o’quvchi asosiy harakatlantiruvchi kuch, ta’lim jarayoni bo’lishi kerak, ya’ni o’qish, o’rganish, mutolaa qilishda o’quvchi faol ishtirokchi bo’lishi kerak. O’qituvchi esa o’qitishdan o’qishni o’rganishda, bilim berishdan o’quvchilarning bilimlarni mustaqil egalashlariga ko’maklashish zarur. O’qituvchi o’quvchini faol ishtirokchi bo’lishi uchun muhit yaratishga va uni mas’uliyatni sezishga yo’llashi kerak.

Ma’lumki, har bir dars uchun ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi, ya’ni birbiri bilan uzviy aloqada bo’lgan uch yoqlama maqsad qo’yiladi. Darsni tashkil qilish shakli, dars

ishtirokchilarining o‘zaro aloqalariga bo‘g‘liq bo‘lib, yuqorida keltirilgan maqsadlarga erishish o‘quv materiali xususiyatlariga, ta’lim metodlariga, o‘quv imkoniyatlari, o‘qituvchi mahorati va texnikasiga bo‘g‘liq. Bularning barchasini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o‘qituvchi rahnamoligida o‘qituvchi bilan o‘quvchilar birgalikda harakat qiladilar. Xuddi mana shu samarali amalga oshirilsagina u o‘quv jarayoni deyiladi.

O‘quv jarayonida asosiy harakatlantiruvchi kuch-o‘quvchi uchun ham, o‘qituvchi uchun ham ichki motivatsiya (diqqatni tortish, ichki tuyg‘u, istak, zaruratini shakllatirish) bo‘lishi kerak. Bunda o‘quvchilar bilim olishga intilishi, bilim olishga ehtiyoji yuqori bo‘lishi kerak. O‘quvchi real hayotga kirib borishi uchun bilim, ko‘nikma va malakalar bilan birga ilmiy bilish metodlariga ega bo‘lishi kerakligini ongli ravishda tushunib yetishi lozim. Chunki ochiq jamiyatning asosiy belgisi - bu dunyoni anglab yetish va unda o‘zining munosib o‘rnini topish uchun erkin ishlash, izlanish demakdir. O‘qituvchidan o‘quvchilarga tashabbuskorlik va mustaqillikni, bilimlarni puxta va chuqur o‘zlashtirishni, zarur malaka va ko‘nikmalarni, kuzatuvchanlikni, tafakkur va bog‘lanishli nutqni, xotira va ijodiy tasavvurni tarbiyalashda imkon beruvchi didaktik prinsip bu - ta’limdagi faollikdir. Bunday tizimda o‘quvchi ham, o‘qituvchi ham ta’lim tarbiya jarayoniga birgalikda mas’uldir. Ular birgalikda har bir o‘quvchining bilim va qobiliyatini, individual intilish va ehtiyojlarini aniqlaydilar. Bunday holatda o‘qituvchi faqat “baholovchi” emas, balki yangi bilim yetkazuvchi manbaga aylanadi. Pedagogik texnologiyaning boshqaruvchanligi shundan iboratki, bunda ta’lim jarayonini rejalashtirish, tashxis qilish, natijalash, tuzatish kiritish imkoniyatlari mavjud. Bunda ta’limdan kutilgan natijaga erishiladi, vaqt tejaladi, bu esa boshlang‘ich ta’lim tizimidagi qo‘llanadigan pedagogik texnologiyalarning samaradorligi deganidir. Pedagogik texnologiyaning boshqaruvchanligi – ishlangan model boshqa pedagoglar qo‘llaganda ham yaxshi samara – natija berishi kerakligini bildiradi. Bir so‘z bilan aytganda ta’lim jarayoniga yangicha yondashib, ijodkorlik, bunyodkorlik tadbiiq etilsagina, ta’lim samarasi yangi - samarali bosqichga ko‘tariladi. O‘quvchilarga dars jarayonini yaxshi tashkil etishga qulay muhit yaratiladi. O‘quvchilarning o‘zaro fikr almashishlariga imkon beriladi. O‘zaro axborot olish va berish uchun sharoit tug‘diriladi. Yechimini kutayotgan masalalarni hamjihatlikda muhokama etadilar. Vaziyatdan chiqishda hamkorlikda yechim topadilar. Olgan axborotlari asosida bilimlarini bir-birlariga namoyish etadilar. Bir birlaridan ilhomlanib, ruhiy qoniqlash hosil qiladilar. Bir-birlarini tushunib, balki qiziqish paydo bo‘lib, vaqt o‘tganini bilmay qoladilar. Har bir ishtirokchi ta’lim mazmunini mualliflardek his etadilar. Ta’lim mazmunini to‘la o‘zlashtiradilar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugun biz o‘quvchiga “sen buni bilishing shart” degan majburlovchi da’vatdan “menga bu zarur, men buni bilishga, uddalashga, uni hayotga tadbiiq etishga qodirman” degan bir ichki tuyg‘u – xohish-istakni uyg‘otishga harakat qilmog‘imiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017 yil, 104 bet.
2. Xoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005
3. R.A. Mavlonova M. Arabova, G’. Salohitdinova “Pedagogik texnologiya” Toshkent. O‘zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi. “Fan” nashriyoti. 2008 y.
4. J.G’.Yo‘ldoshev, F.Yo‘ldosheva, G.Yo‘ldosheva “Interfaol ta’lim sifat kafolati” (Bolaga do‘stona munosabatdagi ta’lim) Toshkent-2008 y.

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIGA “4K” MODELINING JORIY ETILISHI VA UNING AHAMIYATI

Mamashokirova Fotima Kenjaboy qizi
ADPI talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada “4K” modeli haqida umumiy tushunchalar, O‘zbekiston ta’lim tizimida “4K” modelining qo‘llanilishi, bu modelning ahamiyatli taraflari to‘g‘risida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘z: “4K” modeli, ta’lim tizimi, kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik (tanqidiy) fikrlash, innovatsiya, yondashuv, metodologiya, PISA, Platforma.

Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o‘qitish metodikasini takomillashtirish vazifasi belgilangan. Shunga muvofiq, darsliklarni yangilash bo‘yicha muayyan ishlar bajarildi. Xususan, ilg‘or xorijiy tajribalar asosida 1-4-sinf darsliklari yangidan “4K” modeli asosida tayyorlandi. “4K” modelidan foydalanish ko‘plab sinovlardan o‘tgan, muhimi, zamonaviy yondashuvdir. Biz avvallari bolalarning yozuviga ko‘proq e’tibor qaratganmiz, diktantlar yozdirganmiz. Yangi tajriba bilan esa o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, o‘z fikrini erkin bayon eta olishiga ko‘proq ahamiyat beriladi. Ushbu yangi zamonaviy maktab darsliklari innovatsion yondashuvni taqdim etadi.

Yangi o‘quv yilidan boshlab boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yangi avlod darsliklari asosida ta’lim oladi. Darsliklarning asosiy xususiyatlaridan biri – ularning 4K tamoyili asosida ishlab chiqilganidadir. Ya’ni bu tamoyilda quruq ma’lumotlarni yodlatish yoki shunchaki o‘qish va yozishni o‘rgatish bilan cheklanilmaydi. Bugungi kunda ta’lim muassasalarida sifatli ta’limni ta’minlash, o‘quvchilarni zamonaviy dars o‘tish metodikalari va axborot texnologiyalari orqali fanlarga qiziqitirish borasida qator islohotlar olib borilmoqda. Hozirgi vaqtda o‘quvchilardan tahlil, mushohadaga tayangan holda tanqidiy hamda ijodiy fikrlash, atrofidagi insonlar bilan sog‘lom hamkorlik qilish hamda moslashuvchan bo‘lishi talab etiladi. Bunda ta’lim jarayoniga keng tatbiq etilayotgan “4K” modeli o‘quvchilarga yordam beradi. “4K” boshlang‘ich sinflarda qo‘llanishi boshlanayotgan yangi tamoyil hisoblanadi. “4K” modeli o‘z nomi bilan 4 ta tamoyilni o‘z ichiga oladi:

- ✓ **Kollaboratsiya**
- ✓ **Kommunikativlik**
- ✓ **Kreativ fikrlash**
- ✓ **Kritik (tanqidiy) fikrlash**

Kollaboratsiya: Darsliklar o‘quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o‘quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini o‘rganishga ko‘maklashadi. O‘quvchilarning jamoada ishlash ko‘nikmasini rivojlantirishda dasr jarayonlarida o‘quvchilar bilan umumiy maqsadlarni muhokama qilish, o‘z harakatlarini jamoadoshlarining harakatlari bilan muvofiqlashtirish, ma’lum bir maqsadga erishishda jamoa bo‘lib harakat qilishga alohida urg‘u beriladi.

Kommunikativlik: Darsliklar o‘quvchilarning boshqalar bilan muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o‘rganadi. O‘quvchilarda muloqot qilish ko‘nikmasini shakillantirishda bolalarning muloqotdan cho‘chimaslik, suhbatdoshiga savollar berish va ularga javob berish ko‘nikmasini shakillantirish, boshqa odamlarning fikrini tinglashni o‘rganish jihatlariga alohida e’tibor beriladi.

Kreativ fikrlash: O‘quvchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llashni o‘rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Ushbu yo‘nalishda o‘quvchilarning tevarak atrofga qiziqish, u haqida ko‘roq bilishga intilish va bunda axborotni mustaqil izlash, o‘z savollariga javob topish qobiliyatini shakllantirish ustunlik qiladi. Shu bilan birga o‘z maqsadlariga yetishda samarali usullardan foydalanish, berilgan muammolarga samarali yechim topish, yangi g‘oyalarni ishlab chiqish va takomillashtirish kreativ fikrlashning asosini tashkil etadi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o‘quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o‘z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o‘rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o‘z nuqtayi nazarini shakllantiradi. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish barobarida o‘quvchilarda tahlil va vaziyatni tog‘ri baholash ko‘nikmalari ham rivojlanadi. Shuningdek o‘quvchilarning o‘z o‘zini boshqarish va tekshirish, mulohaza yuritish, mavjud muommoga turli nuqtai nazardan baho berish qobiliyatini shakllantirishda mazkur yo‘nalishning o‘rni katta.

Ushbu muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berishni istasab, o‘quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishimiz kerak. Maktabdagi har bir dars o‘quvchilar faqat fan mazmunini o‘zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan va qobiliyatini rivojlantiradigan jarayondir. Boshlang‘ich sinflar uchun yangi darsliklar esa kelajagimiz egalari bo‘lmish yosh avlodni har tomonlama rivojlantiribgina qolmay, balki zamonaviy jamiyatga muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni ularda shakllantirishga qaratilgani bilan yanada ahamiyatlidir. 4K modelining 4ta tamoyilini ishlab chiqishda xalqaro dasturlar tomonidan o‘quvchilarning muvaffaqiyatlarini baholashda qo‘llaniladigan namunaviy topshiriqlar o‘rganib chiqildi va asos qilib olindi (PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA).

PISA dasturida 15 yoshli o‘quvchilar uchun tegishli kreativ fikrlash tavsifidan foydalanadi. PISA tadqiqotida kreativ fikrlash bilim sohasida original va samarali yechimlar, yutuqlar va ta’savvurni ta’sirchan ko‘rinishlarga olib keladigan g‘oyalarni ishlab chiqish, baholash va takomillashtirishda samarali ishtirok etish qobiliyati deb ta’riflanadi. O‘quv metodik komplekslar faol o‘quv jarayoni uchun to‘liq materiallar to‘plami: darsliklar, mashq daftarlari, o‘qituvchilar uchun uslubiy qo‘llanmalarni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar uning yordamida o‘zlashtirgan materialni mustahkamlash bilan birga, mustaqil ravishda dasturdan ilgarilab ketishlari ham mumkin.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash joizki, bolalar bir xillikdan zerikadi. Endi faqatgina kreativ o‘ylagan insongina hammadan ajralib tura oladi. Ijodiy sermahsullik, bazaviy resurs boshqacha qilib aytganda sohaga bog‘liq qobiliyatlar, jumladan, bilim va texnik ko‘nikmalar bo‘lib, ularni yangicha usulda birlashtirish uchun kerak bo‘ladigan qobiliyatlar tayyor qo‘llanmalardan voz kecha olish kabi zarur motivatsiyani taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gafforov Ya. X. (2020). Methods for developing a system of teaching history and increasing the effectiveness of history teaching. Индия. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research. 2020, 108.
2. G‘afforov Ya. X. Maktab islohdagi Maktab islohdoti va ukitish metodlarini takomillashtirish. Science and education. Scientific Journal. 2020, 482.
3. Toshtemirova S. A. (2020). Ta’lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Uzluksiz ta’lim. No 1 (86). -S.5
4. Gafforov Ya. X. (2019). Technical approach in the education system. International journal on Integrated Education. England. 2019. 40-41

BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH ISHLARINI REJALASHTIRISHNING MAZMUNI

Muzaffar Usmanov

**Andijon viloyati Paxtaobob tumani 39-
maktabning geografiya fani o’qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarni tabiat bilan tanishtirish ishlarini rejalashtirishning mazmuni va pedagogik asoslari asoslari yoritilgan. Shu bilan birga, tabiat bilan tanishtirish ishini rejalashtirishning asosiy shakllari xususida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlar: Tabiat bilan tanishtirish, ta’lim va tarbiya jarayoni, reja, yillik reja, istiqbol reja, o’yin.

Uzluksiz ta’lim tizimining muhim bo’g’ini bo’lgan maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, samarali davlat boshqaruvi tizimini yaratish, maktabgacha ta’lim tashkilotlari davlat va nodavlat tarmog’ini kengaytirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash, maktabgacha ta’lim tashkilotlariga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta’lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma’naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish hamda ularni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash maqsadida to’qqiz banddan iborat vazifalar yuklatilgan. Shunday ekan, sog’lom, har tomonlama barkamol avlodni yetishtirish maktabgacha ta’lim tizimida mexnat qilayotgan pedagogning saviyasi, tayyorgarligi va fidoyiligi, yosh avlodni tarbiyalash ishiga bo’lgan munosabatiga bog’liqdir. Tarbiyachining mustakillik g’oyasiga e’tiqodi har tomonlama rivojlangan ilmiy tafakkuri, kasbiga doir tegishli ma’lumotga, ya’ni o’z kasbining chukur bilimdoni, pedagogik mulokot ustasi, pedagogik-psixologik va uslubiy bilim va malakalarni egallagan bo’lishi hamda turli pedagogik vaziyatlarni tezda sezishi, o’rganishi va baholay olishi, pedagogik ta’sir ko’rsatishning eng maqbul usul va vositalarini tanlay olish kobiliyatiga ega bo’lishi lozim.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirish ishlarini rejalashtirishdagi asosiy ko’llanma, manba «Bolalar bog’chasida ta’lim tarbiya dasturi» xisoblanadi. Bunda umumpedagogik qoidaga va rejalashtirish prinsiplariga amal qilinadi. rejalashtirishning asosiy prinsipi bola shaxsini aqlan, ahloqan shakllantirib, ularda tabiatga doir bilim, malaka va ko’nikmalar hosil qilish tabiatga nisbatan ilmiy nuqtai nazardan qarash buyicha oddiy tushunchalar berish, tabiatda kattalar mexnatini xurmat qilish va uni kadrlash, o’simlik va xayvonlarni sevishtirish xamda asrash ruxida ta’lim berishdan iboratdir. Buni amalga oshirish uchun pedagogik tarbiya ishlari turli rejalashtirilgan bo’lishi, bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olib, ta’lim- tarbiya berish, malaka va ko’nikmalar xosil qilinishi, bunda turli-tuman ta’lim-shakllari va bolalar faolligi xisobga olingan bo’lishi lozim. Reja aniq tizim asosida izchillik bilan oddiydan murakkabga qarab bir-biri bilan bog’liq turli uslub va shakllardan iborat bo’lishi kerak. Rejalashtirishning bosh maqsadi «Bolalar bog’chasining ta’lim tarbiya dasturini» to’liq amalga oshirishdir.

Yillik reja umumiy vazifani qamrab olib, butun pedagogik jamoaning maqsadini o’ziga mujassamlashtiradi. Ana shulardan biri tabiat bilan tanishtirish ishini maqsadga muvofiq tashkil qilishdir. Yillik rejada tarbiyachi bilan birga tabiat bilan tanishtirishning uslubiy ish shakllari rejalashtiriladi. Bunda pedagogik majlislarning mazmuni tabiat bilan tanishtirish sohasidagi ilgor tarbiyachilarning ish tajribalarini yoyish va ularni to’plash imkonlari (mashg’ulot kuzatish, uni muxokama qilish, ekskursiya va xokozolar). Rejada tabiatshunoslik harakteridagi, uslubiy mavzularidagi topshiriqlar, yo’llanmalar o’tkazish rejalashtiriladi.

Yillik reja ota-onalar bilan tabiatni muxofaza qilishga doir pedagogik tashviqot-targ’ibot ishlari borish ham kiritiladi.

Istiqbol rejaları bir guruh uchun tuziladi. Uni yil fasllari bo’yicha tuzish maqsadga muvofiq. Chunki bu tabiatning rang-barang xususiyatlarini xisobga olish va tabiat xodisalari bilan bolalarni tanishtirishga imkon yaratadi. Istiqbolli reja tarbiyachiga dastur materiallarini taqsimlashga yordam beradi. U bolalar bilimini, malaka va ko’nikmalarini ma’lum tizim asosida izchillik bilan borishini ta’minlaydi. Rejada jonsiz tabiat xaqidagi bilim, o’simliklar xaqidagi bilim, xayvonlar xaqidagi, tabiatda kattalar mexnati xaqidagi ma’lumotlar kiritiladi. Rejada tabiat burchagiga quyilgan vaqtincha va doimiy yangi obyektlar xam kiritilishi kerak. Bularni avvaldan aniqlashtirishdan maqsad, o’simlik va xayvonlar uchun ovqat, sharoit tayyorlab qo’yishdir. Rejada ta’limiy o’yinlar, kinofilm va diafilmlar, tabiatga doir adabiyotlar, tarbiyachilar uchun tabiatda oid lug’at va adabiyotlari kiritiladi. Istiqbolli rejada bolalarning yer maydonchasi va tabiat burchagida bajaradigan mexnatlari o’z ifodasini topadi. Bu ishlarni oldindan rejalashtirishdan maqsad zarur mexnat asboblari sharoitini oldindan tayyorlab qo’uyishdir. Asosiy kuzatish jonli va jonsiz, tabiatda kishilar mexnatini fasllar bo’yicha o’zgarishini aniqlashdan iborat.

Tabiat bilan tanishtirish ishini rejalashtirishning asosiy shakli - kundalik ish rejasini tuzishdir. Bu reja yilning har xil faslini uz ichiga oladi. Yosh tarbiyachilar bajaradigan ishlarini 2 haftaga tuzib olishlari maqsadga muvofiqdir.

Kundalik rejani tuzishda mashg’ulot utishning rejalashtirishdan boshlash lozim. Mashg’ulot - dastur mazmuni bulgan tabiat bilan tanishtirish ishini kunlik xayotda amalga oshirish va tabiatshunoslik ishining asosiy shaklidir. Kundalik rejada tabiat burchagidagi; kuzatish va mexnatning asosiy mazmuni o’z aksini topishi kerak. Rejada kuzatishning maqsadi va kuzatish yullari va kuzatilgan obyektning natijalarini taxlil qilish xam kundalik rejada tabiat materiallari asosida harakatli o’yinlarni bajarish xam kayd etiladi. Bajarish uchun kandy jixozlar zarurligi aniqlanadi. Tabiatshunoslikka doir ta’limiy o’yinlardan foydalanishda ularning shakli, mazmuniga karab ishlatish rejalashtiriladi. Tabiatshunoslikka oid ishlarni rejalashtirganda har bir yosh guruhning xususiyati xisobga olinib, ularning asosiy shakllaridan foydalanilib tabiat bilan tanishtirish uslublari asosida tuziladi. Tarbiyachi bajarilgan ishni kundalik ish rejasida xisobga olib boradi.

Mashg’ulot rejasi kalendar ish rejaga mos kelishi kerak. Didaktik o’yinlarda bolalar o’zlarida tabiat dagi narsa va hodisalar, hayvonlar va o’simliklar haqida mavjud bo’lgan bilimlarni aniqlaydilar, mustahkamlaydilar, kengaytiradilar. Ko’pgina o’yinlar bolalarni umumlashtirish hamda turkumlashga o’rgatadi.

Didaktik o’yinlar xotira, diqqat, kuzatuvchanlikning o’sishiga yordam beradi, yangi sharoitlarda bolalarni mavjud bilimlaridan foydalanishga o’rgatadi, turli aqliy jarayonlarni faollashtiradi, lug’atni boyitadi, bolalarda birgalikda o’ynash ko’nikmasini tarbiyalashga yordam beradi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda predmetli, stolbosma va og’zaki didaktik o’yinlardan foydalaniladi.

Tabiatga oid o’yinlarni o’rganish barcha didaktik o’yinlar uchun umumiy bo’lgan qoidalar bo’yicha amalga oshiriladi. Kichik yosh guruhlarda dastlabki bosqichlarda tarbiyachi o’yinni bolalar bilan birga o’ynaydi, o’yin davomida u bir qoidani aytib, uni shu zahotiy oq tadbiq qiladi. Takroriy o’yinda esa qo’shimcha qoidalarni aytadi. Ikkinchi bosqichda tarbiyachi o’yinda faol qatnashmaydi, chetdan rahbarlik qilib, o’yinni boshqarib turadi.

Xulosa o’rnida shunga to’xtalib o’tadigan bo’lsak, insoniyat taraqqiyotining barcha davrlarida dolzarb ahamiyat kasb etgan. Kishilarda, shu jumladan maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirish aniq psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni, maxsus tashkiliy-pedagogik jihatlarni hisobga olishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Qonunchilik palatasi tomonidan 2020 yil 19 mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020 yil 7 avgustda ma’qullangan. Toshkent sh., 2020 yil 23 sentabr, O‘RQ-637-son / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. Qonunchilik palatasi tomonidan 2019 yil 22 oktabrda qabul qilingan, Senat tomonidan 2019 yil 14 dekabrda ma’qullangan. Toshkent. sh., 2019 yil 16 dekabr, O‘RQ-595-son / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019 y., 03/19/595/4160-son.
3. Nishonova N. Adabiy ta’lim va ekologik madaniyatni shakllantirish: Adabiyot va ekologik tarbiya / Til va adabiyot ta’limi. –T.: 2000. - № 1.
4. To‘xtaev A.S. Ekologiya / Pedagogika institutlarining talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. – T.: «O‘qituvchi», 2001.
5. www.tdpu.uz, www.pedagog.uz, www.ziyonet.uz, www.i-gnom.ru.

YUQORI SINIF O‘QUVCHILARIDA MILLIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHDA XALQ OG‘ZAKI IJODINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Zulunova Culchexra Maxmudovna
Jalaquduq tumanida 62- DIUMning
Ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada milliy qadriyatlar yuqori sinf o‘quvchilarda qadriyatli munosabatni shakllantirishda va bu borada xalq maqollaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan

Kalit so‘zlar: millat, qadriyat, milliylik, xalq, ta’lim, ma’naviy-ahloqiy tarbiya, maqol.

Ma’lumki, hozirgi kunda milliy qadriyatlarga bo‘lgan e’tibor va uni asrab avaylash har bir xalq uchun, jumladan o‘zbek xalqimiz uchun ham muhim ahamiyatga ega. Chunki o‘z o‘tmishini anglamay turib kelajakni barpo etish mushkul ish ekanligi aniq bilamiz. Haqiqatdan milliylik bir millatning butun o‘tmishi, turmush tarzi, umuman olganda bir millatning tub mohiyatini o‘zida aks ettiradi. Xaqiqatan ham milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirishda eng yaxshi vositalardan biri bu shubhasiz xalq og‘zaki ijodidir. Chunki, aynan xalq og‘zaki ijodi namunalarida har bir xalqning o‘tmishni korishimiz mumkin. Xalq og‘zaki ijodi namunalari sifatida qo‘shiq, maqol, matal, topishmoq, afsona, rivoyat, asotir, ertak, latifa, lof, lapar, termalar, doston, askiya, tez aytish, alla, yor-yorlar, kelin salom kabilarni misol qilib keltirish mumkin.

Xalq og‘zaki ijodi namunalaridan biri bo‘lgan “maqol”ning ta’lim-tarbiya jarayonida ayniqsa yuqori sinf o‘quvchilarida milliy qadriyatlarni shakllantirishdagi ahamiyati juda kattadir. Maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy va xilma-xil bo‘lib, ular vatan, mehnatsevarlik, ilm-hunar o‘rganish, do‘stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, sevgi va muhabbat kabi mavzularda bo‘ladi. Shuningdek, maqollar insonlarda mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan salbiy va ijobiy xususiyatlarni ham o‘zida aks ettiradi.

Yuqori sinf o‘quvchilarini milliy ruhda tarbiyalashda maqollar ham o‘ziga xos xususiyatga egadir. Masalan, Vatan haqidagi maqollarda o‘zbek xalqining ona vataniga bo‘lgan cheksiz muhabbati, sadoqati, hurmati o‘z ifodasini topgan. Ularda Vatan - ona-yurt tariflanadi, har kim o‘z yurtida yashashi va unin gtoza havosidan erkin nafas olishi, izzat-hurmatda yashashi ko‘rsatilib, vatanni sevis, unga hamisha sodiq bo‘lish kerakligi uqtiriladi. “Bulbul chamanni sevar, odam- Vatanni”. Mazkur maqolda inson ruhiy olamida Vatan tushunchasining ahamiyati qayd etilgan. Bulbul chamanda qanchalar yayrasa, inson o‘z vatanida o‘zini shunchalar erkin his qiladi. Bulbulni bog‘larsiz, gulzorsiz, chamansiz tasavvur etib bo‘lmaganidek, odamni o‘z ona diyorisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Quyidagi maqolda ham Vatan haqida, uning tinchligi va farovonligi haqida so‘z boradi. Ya’ni: “Ona yurtning omon bo‘lsa, rangi-ro‘ying somon bo‘lmas”. Bu maqolda shaxsning ona yurtida yashashi va istiqomat qilishi undan ma’lum burchni ham talab qilishi ifodalangan. Agar yurt omon bo‘lsa, ya’ni tinch bo‘lsa, erkin-ozod bo‘lsagina inson o‘z Vatanida xotirjam yashashi mumkin. Yurt tinchligi, erkinligi, ozodligi, o‘z yurtiga bo‘lgan ishonchi, faxr va iftixori, g‘ururi, o‘zga xalqlar oldida qaddini tik tutishi bilan bog‘liqdir.

Bulardan tashqari, mehnat qilish va mehnatsevarlik xususiyatlarini o‘zida aks ettirgan maqollarimiz ham yuqori sinf o‘quvchilar bilan mehnat tarbiyasini olib borish jarayoniga ijobiy ta’sir etadi. Xalqimiz azal-azaldan mehnatsevar xalq bo‘lgan. Asrlar osha xalq orasida mehnatsevarlik hislatlari qadrlanib bizgacha mehnat, mehnatsevarlik tushunchalari maqollar orqali ham yetib kelgan. Misol uchun: “Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar” maqolini olaylik. Bu maqolda. inson mehnat qilsa uning rohatini ko‘rishi

qolaversa mehnat qilgan kishi haqli ravishda ishtaha bilan ovqatlanishi, chin ma’noda haqli ekanligini his etishidir. Ish yoqmas va o’zini mehnatdan olib qochadigan inson esa mehnat qilmasa rohat ko’rmasligi, oxir oqibatda ko’plab qiyinchiliklarga duch kelishligini o’quvchilar ongiga singdirishimiz mumkin. Bu borada xalqimiz tamonidan bir qancha maqollar mavjud. Odob-axloq haqidagi maqollar ham alohida o’ringa egadir. Ular bolalar ongida odob-axloq qoidalarini shakllantirish va milliy qadriyatlarimizga xos tarzda tarbiyalashga xizmat qiladi.

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, xalq maqollarining mazmun ko’lami inson hayotining turli sohalarini qamrab oladi. Zero, yuqori sinf o’quvchilarini barkamol shaxs qilib voyaga yetkazishda, milliy qadriyatlarimizni singdirishda, odobli bo’lishida, umuman olganda insonparvarlik va vatanparvarlik tuyg’ularini shakllantirib, milliy istiqbolimiz yo’lida fidokorona mehnat qilib, komil inson bo’lib voyaga yetkazishda xalq maqollaridan foydalanish ijobiy ta’sir etadi.

Yuqori sinf o’quvchilarida milliy qadriyatlarni shakllantirishda xalq og’zaki ijodining namunalaridan biri bo’lgan xalq maqollari yoshlarimizga milliy qadriyatlarimizni shakllantirishda muhim jihatlarni o’zida mujassamlashtiradi. Xalq maqollari yuqori sinf o’quvchilarida butun insoniyat tomonidan qadrlanuvchi quyidagi axloqiy sifatlarni shakllantirishga imkon beradi: milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, diniy qadriyatlar, vatanparvarlik, do’stlik, odob-axloq, ahillik, mehnatsevarlik, kasb-hunarga muhabbat, yaxshilik va yomonlikning oqibati, halollik, to’g’rilik, olijanoblik, adolatlilik, insof, botirlik, saxiylik, baxillik, kamtarlik, sabr-qanoat, muhabbat, or-nomus, samimiylik, andisha, farosat, isrof, me’yor va me’yorsizlik, ma’suliyat, kattaga hurmat, urf-odat, an’analarga sodiqlik kabi ko’plab xususiyatlarni shakllantiradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, xalq maqollari yuqori sinf o’quvchilarida milliy qadriyatlarimizni shakllantirishda ta’limiy-tarbiyaviy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan ta’lim-tarbiya jarayonida xalq maqollaridan o’rinli va maqsadli ravishda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zero xalq maqollari o’sib kelayotgan yosh avlodda milliy qadriyatlarni yanada shakllantirishda o’ziga xos xususiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Maxmudov Y.F. Xudoyqulov X.J. “Milliy g’urur-ma’naviy komillik mezonlari”. T. Dizany Press.2011. 327 b
- 2.Xamraqulova SH. Tulishov. “Oila-ijtimoiy ekologik tarbiya sub’ekti.” 291-296.
- 3.Xudoyqulov X. J. Xolov X.J. “Tarbiyaviy ishlar metodikasi”. O’quv qo’llanma. – T. “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. - 308 b.

BOLALAR MILLIY O‘YINLARINI MAKTAB TA’LIM JARAYONIDA BO‘LISHI ZARURYATI

Maxammatov Ziyodullo Abdullajon o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar milliy o‘yinlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida so‘z boradi. Shuningdek, bolalar milliy o‘yinlarining shakllanishi, uning turlari va ularning bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan. Milliy o‘yinlarning maktab ta’lim jarayonida, dars jadvalida bo‘lishi zarurligi haqida ham fikr-mulohazalar bildiriladi.

Kalit so‘zlar: bolalar milliy o‘yinlari, to‘p o‘yinlari, jismoniy tarbiya, aqliy kamolot, zukko bola, tarbiyaviy ahamiyati, ritmik izchillik.

E’tirof etish kerakki, Osiyo xalqlari azal-azaldan yosh avlod tarbiyasiga eng muhim masala sifatida qaraydi. Yana shuni alohida ta’kidlash kerakki, o‘zbek, qirg‘iz oilalaridan kattalar bolalar bilan, albatta, turli o‘yinlar o‘ynashgan va shu jarayonda “Voy, mening polvonim!”, “Sen kuchli bo‘lib ketyapsan-a!”, “Aqlli bolajonim-e, savollaringga tez javob topding-a!”, “Siz hammadan kuchli, hammadan bilimdon bo‘libsiz!” degan maqtovlar bilan ularni rag‘batlantirib, ruhlantirib turishgan. Har qanday milliy o‘yinlar bolalarni jismoniy chiniqtirish bilan birga aqliy kamolotiga katta xissa qo‘shgan.

Pedagogika fanlari doktori, professor M.Quronov G.Mardonovanning “O‘zbek milliy o‘yinlari” kitobiga bitgan so‘z boshida: “Ko‘p harakat qilgan organizm yashovchan bo‘ladi. Bobolarimiz kechirayotgan hayot tarzlariga, harakatlarga qarab o‘yinlarni kashf etganlar”, - deb yozadi. “Odam umri davomida qiladigan hatti-harakatlar, tirikchilik tashvishi, chetdan bo‘ladigan turli qarshiliklarni yengish, oilani himoya qilish kabi hayotiy vaziyatlar bu o‘yinnarga mavzu bo‘lgan. Dastlabki o‘yinlar insoniyatning bolaligi bo‘lgan terib yeyish davri bilan bog‘liq. Keyinchalik o‘yinlar mundarijasiga ovchilik, chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilik bilan bog‘liq turlari kirib keldiki, bu hayotiy jarayonlar, yashash uchun harakat qilish, intilish bilan bog‘liqdir. Bu o‘yinlar o‘sha davrdayoq odamlarning tabiat injiqliklariga dosh berishlariga, turli kasalliklarni yengib o‘tishlariga zamin hozirlab borgan” [1].

M.Murodovanning “Folklor va etnografiya” o‘quv qo‘llanmasida bolalar o‘yinlariga: “Xalq ijodi namunasi hisoblangan bolalar o‘yinlari o‘z tarkibida muayyan ritmik izchillikka asoslangan xatti-harakat, ramziy ma’no kasb etuvchi etnografik detallar, poetik folklor namunalari, ohang va tomoshaviylik elementlarini yaxlit holda mujassamlashtirgan sintetik hodisadir”, - deya ta’rif berilgan [2]. Shuningdek mazkur o‘quv qo‘llanmada, bolalar o‘yinlarining muayyan bir qismi insoniyatning o‘z turmush tarzini badiiy talqin etish ehtiyoji tufayli bevosita mehnat qilish jarayonida shakllanganligi e’tirof etiladi. O‘zbek, qirg‘iz xalqlari o‘z farzandlarini yaxshi chavondoz, mergan, kuragi yerga tegmagan pahlavon, zukko, chaqqon qilib tarbiyalash maqsadida elning barcha marosimlarida ot o‘yinlari, kurash, turli tosh, arqon, koptok o‘yinlariga alohida e’tibor qaratilgan. E’tiborlisi, XI asrda yashab o‘tgan turkshunos olim Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘otit turk” asarida ham bolalar o‘yinlari, jumladan, to‘p o‘yini – chavgon haqida alohida qaydlar mavjud.

O‘zbekiston hududida tarixan juda ko‘p milliy bolalar o‘yinlari bo‘lgan va ular avloddan avlodga o‘tib kelgan. “Oq terakmi-ko‘k terak”, “Berkinmachoq”, “Oshiq”, “Boychechak”, “Xola-xola”, “Qorxat”, “Ko‘pkari” kabi o‘yinlar ro‘yxatini mingga yetkazish mumkin. “O‘zbek xalq milliy o‘yinlari” kitobi muallifi Ro‘ziqul Mustafoulov ana shunday milliy bolalar o‘yinlarining yuzdan ortig‘ini yig‘gan [3].

Bolalar o‘yinlarida xalq donishmandligi mujassamlashgan. Bolalar uchun o‘yinlar ularning yosh darajasiga qarab tanlanadi. Kichik yoshdagi bolalar kam harakatli o‘yinlar – “Mehmon keldi”, “Echki bolalari”, “Halqaga tushirish” kabi o‘yinlarga jalb etilsa, o‘smirlik yoshidagi bolalar “Chillak”, “Lanka”, “Eshak mindi”, “Uzoqqa otish” kabi jismoniy kuch talab etiladigan o‘yinlar o‘ynashadi.

“Nina, ip va tuguncha”, “To‘ptosh”, “Arqoncha bilan tutish”, “Arg‘amchi bilan sakrab yugurish”, “Kim chaqqon”, “Chambaraklarga joylashish” kabi o‘yinlar qizlarni zehni, chaqqon, hozirjavob bo‘lib tarbiyalanishiga xissa qo‘shgan. Yigitlarimiz esa “Tosh ko‘tarish”, “Arqon tortish”, “Tortishmachoq”, “Tez yugurish”, “Ushlasang-minasan” kabi milliy o‘yinlarda kuch-quvvat to‘plashgan, mardlik, jasurlik, topqirlikka o‘rganishgan.

Ruhiiy hissiyotlarni rivojlantiruvchi o‘yinlar - “Signalga muvofiq harakatlar”, “O‘ylab top”, “Tulkilarni topish”, “Qatorlar bo‘ylab to‘plar poygasi” kabi o‘yinlar bolalarga fikrni bir joyga jamlash, mulohaza qilish, e’tiborlilik, so‘zlarni tahlil qilish ko‘nikmalarni shakllantiradi. Osiyoning o‘zgaruvchang tabiatiga mos ravishda kamol topishga yordam beruvchi “Oq ayiqlar ovi”, “Doiradan surib chiqarish”, “Bo‘ron”, “Podachi” kabi milliy o‘yinlar esa tog‘li, tabiat qo‘ynidagi hududlarda keng ommalashgan. “G‘ozlar – oqqo‘shlar”, “Podsho va vazir” kabi faqatgina dam olishga qaratilgan, xushkayfiyat beruvchi o‘yinlar esa barcha yoshdagi bolalarning sevimli o‘yinlaridan bo‘lib har qanday sharoitda, har qanday hududda o‘ynash imkoniyatini beradi.

Xalq milliy o‘yinlariga maktablarda o‘quvchilarni har kuni, har bir dars soati avvalida yoki har bir oyning, haftaning ma’lum bir kunida jalb etish mumkin. Faqatgina bunda o‘quvchilarning yoshi, maktab joylashgan hududning tabiati, milliy an’analaridan kelib chiqqan holda o‘yinlar tanlanishi kerak. Milliy o‘yinlar o‘quvchilarni, avvalo, vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi, xalqiga, ona yurtiga bo‘lgan muhabbatini oshiradi.

Foydalangan adabiyotlar va internet saytlari:

1. Mardonova G. O‘zbek milliy o‘yinlari. T.: 2022. 3-b.
2. Murodova M. Folklor va etnografiya. -T.: 2008. 96-b.
3. <https://kun.uz/news/2022/03/20/otma-tayoq-girboydi-dim-dim-yoqolib-borayotgan-xalq-oyinlaridan-qaysilarini-bilasiz>.
4. Usmonxo‘jayev T.S., Isroilov Sh.X., Pulatov A.A., Pulotov Sh.A. Milliy va harakatli o‘yinlar: Darslik. T., 2015. 49-b.

BO‘LG‘USI PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPITENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK JIHATLARI.

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrası
mudiri p.f.d.Professor Sh. H. Abdullayeva
ADU tayanch doktoranti, ADPI Pedagogika va
psixologiya kafedrası o‘qituvchisi M.D.Abdulmadjidova

Annotatsiya: Bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy kishilik jamiyati oldida turgan eng muhim muammolardan biri – ta’lim-tarbiya jarayonini modernizatsiya qilishga oid istiqbolli yo‘nalishi bo‘lgan pedagogik kompetentlik shakllanishidir. Bo‘lg‘usi o‘qituvchilarni kasbiy kompetensiyasini shakllantirish dolzarbli va kritik ahamiyatga ega. Ular o‘quvchilarni o‘rganish, rivojlantirish, va o‘zlashtirishda muhim rol o‘ynaydilar. Bo‘lg‘usi o‘qituvchilar kasbiy kompetensiyani shakllantirishdagi yirik rolni o‘ynaydilar va ta’lim-tarbiyaviy tizimning rivojlanishida kritik muhitlardan birini tashkil etadilar. Raqobatbardosh va sodda faoliyat, o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun sodda va samarali ta’limning yaratilishiga imkon beradi. Demak, jamiyatdagi barcha yangilanishlarni uyg‘unlashtirish uchun shaxsiy yetuklik bilan birga kasbiy kompetentlik ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Kasbiy kompetentlik, ijtimoiylashuv, moslashish, kasbiy o‘zini-o‘zi angash, shaxslararo munosabat, situatsion ta’lim, individualizatsiya, kasbiy yetuklik.

Bugungi kunda har bir jamiyatning yuksalib ravnaq topishi o‘sha davlatning har sohada muvaffaqiyati avvalo yosh avlodga berilayotgan ta’lim-tarbiyaning ahamiyati beqiyos. Yosh avlodni turli kasblarni tanlashi va ana o‘sha kasblarda kelgusida muvaffaqiyatga erishishi omillarini tahlil qilar ekanmiz birinchi navbatda kasbiy tanlovi uning qiziqish, moyilliklari, ichki va tashqi motivlar uyg‘unligida amalga oshirilmog‘i lozimdir. Bu unda bevosita kelgusidagi “kasbiy kompetentlik”ning shakllanishi va takomillashishiga asos bo‘ladi. Respublikamizda Malakali pedagog kadrlar tayyorlash hamda o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarini shunday kadrlar bilan ta’minlash tizimini yanada takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilib turli qaror va loyihalar amalga oshirilmoqda. Bunga misol qilib O‘zbekiston respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev 21.06. 2022-yildagi PQ-289-qarorini oladigan bo‘lsak Ushbu qarorda - “Pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni joriy qilgan holda zamonaviy ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga ko‘tarish, shuningdek, pedagogika sohasida ta’lim, ilm-fan va amaliyot uyg‘unligini ta’minlash maqsadida”[1.1b.] amaliy va nazariy chora tadbirlarini amalga oshirishni muhim jihatlarni belgilab berdi.

Har bir jamiyatda mavjud u yoki bu ish yoki xizmat o‘rnini egallab turgan har bir mutaxassisning u egallab turgan o‘ringa qay darajada mos ekanligi ana shu xizmat egasiga qo‘yildigan talablarga qay darajada javob berishi bilan belgilanadi. Ayni shu ish o‘rni bilan bilan shu ish o‘rniga talabgor nomzod o‘rtasidagi munosiblik darajasini jahonning turli davlatlarida, turli olimlar tomonidan izlanishlar natijasida kasbiy kompetensiyalarni tadqiq qilish va amalda qo‘llash uchun bir qancha kompetensiyalar paydo bo‘ldi.

“Kompetentlik tushunchasi” – ta’limga psixologik izlanishlar orqali kirib kelgan. Shuning uchun ham u mutaxassisning kutilmagan hollarda, vaziyatlard o‘zini qanday tuta olishi, uning shaxslararo muloqoti, raqiblar bilan munosabatlarda o‘zgacha yondoshuv, noaniq bo‘lgan topshiriq va vazifalrni mustaqil kreativ yondashuv asosida bajara olish, ziddiyatlarga boy bo‘lgan vaziyatlarda turli ziddiyatli malumotlardan foydalanishda izchil

rivojlanib boradigan va murakkab bo’lgan vaziyatlarda qay tarzda harakat qilish rejasiga ega bo’lishni anglatadi.

Demak “Kompetensiya” tushunchasiga alohida ahamiyat qaratadigan bo’lsak, kompetensiya - shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, uning shu sohani bilish darajasi tushuniladi. Kasbiy kompetensiya asosan aniq bir nazariy bilimlar majmuasi emas balki har bir kasb egasi uchun ayni o’z kasbi doirasida kasbiy bilimlarni o’zlashtirishi natijasida integrative yondashuv asosida toplangan bilimlar va harakatlarni o’zlashtirilishini nazarda tutadi.

Kasbiy kompetentlik bir qator fanlar jumladan: pedagogika nazariyasi va tarixi, pedagogik konfliktologiya, neyropedagogika, pedagogik imidjologiya, innovasion pedagogik texnologiyalar, yosh davrlar psixologiyasi, ijtimoiy pedagogika, pedagogik aksiologiya, pedagogik psixologiya fanlari bilan o’zaro aloqada shakllanadi. Bugungi globallashuv va axborot asri ehtiyojidan kelib chiqib o’qituvchilardan ta’lim-tarbiya jarayonlarida o’zgacha imij orqali dars o’tish jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalangan xolda ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishga ahamiyat berishi lozim. Bo’lg’usi pedagog o’z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o’z o’rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o’z sohasi, kasbi bo’yicha raqobatbardosh bo’lishini ta’minlashda asosan pedagog kadrlar salohiyati hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Bo’lajak pedagoglarda kasbiy kompetentsiyani shakllantirish nazariy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi:

Nazariy ahamiyati: Ta’lim nazariyasiga hissa qo’shish: Ta’limning nazariy asoslarini, o’qitish usullarini va o’qitish tamoyillarini tushunish bo’lajak o’qituvchilarga o’z amaliyoti uchun mustahkam nazariy asos yaratishga yordam beradi. Bu bilim ularga ta’lim tushunchalarini tanqidiy tahlil qilish va ta’lim nazariyasining rivojlanishiga hissa qo’shish imkonini beradi.

Pedagogik amaliyotni axborotlashtirish: Nazariy bilimlar pedagoglarga o’qitishning samarali strategiyalari, o’qitishni loyihalash tamoyillari va baholash usullari haqida tushuncha beradi. Nazariy tushunchalarni amaliyotda qo’llash orqali o’qituvchilar o’quvchilarning o’sishi va rivojlanishini qo’llab-quvvatlovchi qiziqarli ta’lim muhitini yaratishi mumkin.

Shaxsiy kasbiy rivojlanishda bo’lish: Kuchli nazariy asos yaratish bo’lajak pedagoglarga umrbod ta’lim olish va kasbiy o’sish bilan shug’ullanish imkoniyatini beradi. Ta’lim nazariyalari va tadqiqot natijalari haqidagi bilimlarini doimiy ravishda yangilab turish o’qituvchilarga o’zgaruvchan ta’lim landshaftlariga moslashish va vaqt o’tishi bilan o’qitish amaliyotini yaxshilash imkonini beradi.

Amaliy ahamiyati: O’qitish samaradorligini oshirish: Kasbiy kompetensiya bo’lajak pedagoglarni o’quvchilarni samarali jalb etish va o’rganishni osonlashtirish uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va munosabatlar bilan qurollantiradi. Pedagogik nazariya va strategiyalarni sinfda qo’llash orqali o’qituvchilar o’quvchilarning muvaffaqiyati va muvaffaqiyatiga yordam beradigan mazmunli o’rganish tajribasini yaratishi mumkin.

Talabalarining ta’lim natijalarini rag’batlantirish: Vakolatli pedagoglar o’z talabalarining turli ehtiyojlarini qondirish va ularning akademik, ijtimoiy va hissiy rivojlanishini qo’llab-quvvatlash uchun yetarli bilmga ega bo’lishi. Dalillarga asoslangan o’qitish amaliyoti va ta’lim tadbirlarini qo’llash orqali o’qituvchilar talabalarining ta’lim natijalarini oshirishi va ijobiy o’quv muhitini yaratishi mumkin. Ta’lim muammolarini hal qilish: Kasbiy kompetensiya bo’lajak pedagoglarga madaniy xilma-xillik, inklyuziv ta’lim va texnologik integratsiya kabi murakkab ta’lim muammolarini hal qilish imkonini beradi. O’qituvchilar o’zlarining nazariy bilimlari va amaliy ko’nikmalariga tayanib, ushbu

muammolarni samarali hal qilishlari va barcha o’quvchilar uchun sifatli ta’lim olishning teng huquqliligini ta’minlashlari mumkin.

Bo’lajak pedagoglarda kasbiy kompetentsiyaning rivojlanishiga turli xil ijtimoiy xususiyatlar ta’sir qiladi:

1. Hamkorlikdagi o’quv muhiti: Bo’lajak pedagoglar mashg’ulotlar davomida ko’pincha hamkorlikdagi o’quv muhitida qatnashadilar. Tengdoshlar bilan hamkorlikda ishlash ularga tajriba almashish, fikr almashish va bir-birining nuqtai nazaridan o’rganish imkonini beradi, ijtimoiy o’zaro ta’sir orqali kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishga yordam beradi.

2. Ustoz shogird ishlarning ahamiyati o’qitish tajribalari bo’lajak pedagoglarga tajribali o’qituvchilar tomonidan yo’l-yo’riq va yordam beradi. Ustoz shogird ishlarida ustoz qimmatli fikr-mulohazalarni taklif qiladilar, amaliy tushunchalar bilan o’rtoqlashadilar va yangi o’qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga hissa qo’shadigan samarali o’qitish amaliyotini modellashtiradilar.

3. Xalqaro va respublika miqyosida ilmiy anjumanlarda ishtirok etish: Onlayn va oflayn rejimda xalqaro va respublika miqyosida ilmiy anjumanlarda ishtirok etish bo’lajak pedagoglarga hamkasblari bilan bog’lanish, resurslardan foydalanish hamda ta’lim sohasidagi yangi tendensiyalar va ilg’or tajribalardan xabardor bo’lish imkonini beradi. Bu esa doimiy o’rganish, hamkorlik va kasbiy o’sish uchun imkoniyatlar yaratadi.

4. Amaliy tajribalar va amaliy mashg’ulotlar: amaliy tajribalari va amaliy mashg’ulotlar bo’lajak pedagoglarga nazariy bilimlarni real ta’lim sharoitlarida qo’llash imkoniyatini beradi. Amaliyot o’qituvchilar bilan birga ishlash va o’quvchilar, oilalar va jamoalar bilan muloqot qilish ularga amaliy ko’nikmalarni rivojlantirish, o’ziga bo’lgan ishonchni mustahkamlash hamda o’qitish va o’rganishning ijtimoiy mazmunini tushunishga yordam beradi.

Madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy xilma-xillik: Bo’lajak pedagoglar o’qish davomida turli xil talabalar populyatsiyasiga duch keladilar, bu ta’lim muassasalarida mavjud bo’lgan ko’p madaniyatli va ijtimoiy-iqtisodiy xilma-xillikni aks ettiradi. Turli nuqtai nazarlar, kelib chiqishi va tajribalari bilan tanishish ularni bugungi kunning xilma-xil sinflarida professional kompetentsiyaning muhim jihatlari bo’lgan madaniy kompetentsiya, empatiya va inklyuziv o’qitish amaliyotini rivojlantirishga undaydi.

6. Kasbiy standartlar va umidlar: Ijtimoiy jihatdan tuzilgan kasbiy standartlar va umidlar kelajakdagi pedagoglarda kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishni shakllantiradi. Ta’lim tashkilotlari, nazorat qiluvchi organlar va kasb-hunar birlashmalari tomonidan o’rnatilgan ushbu standartlar samarali o’qituvchilik amaliyoti uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va qobiliyatlarni belgilaydi va malaka oshirish uchun mezonlarni beradi.

Demak, bo’lajak pedagoglarda kasbiy kompetentsiyani shakllantirish ham nazariy yuksalish, ham ta’lim sohasida amaliy qo’llash uchun zarurdir. Nazariy tushunchalarni amaliy ko’nikmalar bilan birlashtirib, o’qituvchilar o’quvchilarning ta’lim natijalariga ijobiy ta’sir ko’rsatadigan va ta’limning kengroq maqsadlariga hissa qo’shadigan boyitilgan ta’lim tajribasini yaratishi mumkin.

Umuman olganda, bo’lg’usi pedagoglarda kasbiy kompetentsiyani rivojlantirish ta’lim hamjamiyatidagi ijtimoiy o’zaro ta’sirlar, tajribalar va kontekstlar bilan chambarchas bog’liq. Tengdoshlar, murabbiylar, jamoalar va turli xil talabalar guruhlari bilan muloqot qilish orqali bo’lajak pedagoglar bugungi dinamik va o’zaro bog’liq dunyoda muvaffaqiyatli o’qitish amaliyoti uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishlari mumkin.

Adabiyotlar

1. O’zbekiston respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev 21.06. 2022-yildagi PQ-289-qarori

1.Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003.

- 2.Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi.: Nasaf, 2000.y 3.Innovatsion ta’lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To’raev A.B. – T.: “Sano standart” nashriëti, 2015.
- 4.Yo’ldoshev J.G’., Usmonov S. Ilg’or pedagogik texnologiyalar. – T.: O’qituvchi, 2004.
- 5.Fayzullaeva N. Pedagogik bilimlar – o’qituvchi kasbiy mahoratining nazariy asosi // Uzluksiz ta’lim j. – T.: 2006
6. Ziyomhammadov, B., & Abdullayeva, S. (2006). Pedagogy. Study guide. Tashkent, 40.
7. Abdullaeva, S. H. (2014). Shaping to emotional stability future teachers of the professional education. *European Journal of Natural History*, (4), 23-24.
8. Khamidovna, A. S. The Role of a Psychologist in Creating a Learning Environment in Higher Education Institutions.
- 9.Абдуллаева, Ш. Х. (2021). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СТРЕССА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ: Абдуллаева Шоира Хамидовна Ташкентский государственный университет Востоковедения, заведующий кафедрой педагогики и психологии, доктор психологических наук, доцент. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал,
10. Khamidovna, A. S. (2018). The Study of the Emotional Stability of Secondary School Teachers—as a Component of Professional Competence. *Archive*, 75.
- 11.Абдуллаева, Ш. Х. (2016). КОММУНИКАТИВНЫЕ УМЕНИЯ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ ПЕДАГОГА. *NovaInfo. Ru*, 3(54), 304-306
- 12.Sattarova, I. M., & Abdulmadjidova, M. (2021). Ta’lim Jarayoni Samaradorligini Oshirishda O ‘Yinli Texnologiyalardan Foydalanish Pedagogik Zaruriyat Sifatida. *TA’LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 1(6), 5-9.
- 13 Sattarova, I. M., & Abdulmadjidova, M. (2021). Zamonaviy ilm-fan va ularning jamiyat taraqqiyotidagi o ‘rni. *Science and Education*, 2(12), 609-616.
- 14.Sattarova, I. M. (2020). THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF ACQUAINTANCE ACTIVITY IN THE UPBRINGING OF INTELLECTUAL ABILITY YOUTH. *Theoretical & Applied Science*, (1), 258-261.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING PSIXIK RIVOJLANISHINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abduraximova Dildora Muxtorovna
Andijon viloyati Paxtaobod tumani
43-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Kadr menejer

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda motivatsiyaning ahamiyati, kichik maktab yoshi davrda bola maktab o‘quvchilariga qo‘yiladigan turli talablar bilan tanishish, shaxsiy tayyorgarlik, motivatsion sohaning rivojlanganlik darajasi borasida fikrlar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kichik maktab yoshi, ta’lim, o‘quv faoliyati, motiv, motivatsiya, tasavvur, tafakkur, xotira, ijtimoiy omil, aqliy rivojlanish, senzitiv, davr.

Kichik maktab davri bu ijobiy o‘zgarishlar va yangilanishlar davridir. Kichik maktab yoshi davrda bola maktab o‘quvchilariga qo‘yiladigan turli talablar bilan tanishadi, Shaxsiy tayyorgarlik. Motivatsion sohaning rivojlanganlik darajasi. Bilishga qiziqishning mavjudligi. Ijtimoiy munosabatlar tizimida o‘zining maxsus o‘rni bo‘lishiga intilish, muhim baholanadigan faoliyatni bajarish — o‘quvchi bo‘lish fan asoslarini o‘rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyorlanadi. Uning psixikasi bilim olishga yetadigan darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o‘tkirliigi, ravshanligi, sofliigi, aniqligi, o‘zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurining yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. “Har xil ertaklarni eshitib yurgan bola endi real tashqi olamn, uning qanday bor bo‘lsa, shunday mavjud hususiyatlari doirasida idrok qilib, anglay boshlaydi.”

Maktab ta’limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatdan va shartli barqaror bo‘ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o‘qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va shaxsning shakllanishidaga o‘rni nihoyatda katta. Bu davrda bolaning "Men shuni xohlayman? motividan "Men shuni bajarishim kerak" motivi ustunlik qila boshlaydi. Ta’lim jarayonida tafakkur operatsiyalariga, mustaqil fikrlashga o‘rgatish kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarni kamol toptirishning garovidir. O‘quv faoliyati psixik funksiyalarni yuqori rivojlanganlik darajasini talab etadi. Bolaning diqqati, xotira va tasavvuri mustaqil tus ola boshlaydi. Lekin, odatdagi holat va vaziyatlarda bolaga o‘z psixik funksiyalarini yuqori darajada tashkil etish hali birmuncha murakkabdir. Ta’lim jarayoni kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning ixtiyoriy, barqaror, mustahkam, kuchli, faol ongli diqqatni rivojlantirishga qulay shart-sharoit yaratadi. Bilim olish jarayonida mustaqil aqliy mexnat qilish, misol-masalalar yechish, mashqlar bajarish, takrorlash irodaviy zo‘r berish jarayonida ixtiyoriy, ongli diqqat tarkib topadi. Bu yoshdagi bolada ixtiyoriy diqqatni to‘plash, Tashkil qilish, uni taqsimlash, ongli ravishda boshqarish o‘quvi shakllana boshlaydi. Kichik maktab yoshidagi bola ma’lum darajada o‘z faoliyatini o‘zi mustaqil rivojlantira oladi. U o‘z rejasini, u yoki bu ishni qanday ketma-ketlikda bajarishini so‘z bilan ifodalab bera oladi. Rejalashtirish so‘zsiz bolaning diqqatini Tashkil eta oladi va rivojlantiradi. Ularda ixtiyorsiz diqqat ustunlik qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalar so‘zsiz o‘z diqqatlarini aqliy masalalarga qarata oladilar, lekin bu juda katta irodaviy kuchni va yuqori motivatsiyalarni tashkil etilishini talab qiladi. Bolaning xayoli tevarak-atrof taassurotlari, tasviriy san’at asarlarini yetarli darajada aks ettirishda vujudga keladi. Siymolar, shartli belgilar, tabiat manzaralari jamlanib, o‘quvchilarda xayol paydo bo‘ladi. O‘quv faoliyati boladan berilgan o‘quv materiallarini esda saqlab qolishni talab etadi. o‘qituvchi o‘quvchisiga nimalarni eslab qolishi zarurligi haqida ko‘rsatmalar beradi. O‘quvchi nimani eslab qolishi kerakligini takrorlaydi, uni tushunib olishga harakat

qiladi. Lekin bu yoshda ixtiyorsiz xotira, shubhasiz, ustunlik qiladi. Bolanning xotirasida saqlab qolishini asosan uning ishga bo’lgan qiziqishi belgilab beradi. O’quv materialini tushunish, eslab qolishning asosiy sharti hisoblanadi. Dars jarayonida o’qituvchi turli vaziyatlarni tasavvur qilishni so’raydi. Bu holat. albatta, biron-bir yordamchi qurollar-predmetlar, maketlar, sxemalar bo’lgan taqdirdagina o’quvchi tasavvurini rivojlantirishi mumkin. Aks holda bu yoshdagi bolalar mustaqil tasavvur harakatlar qilishga qiynaladilar. Kichik maktab yoshidagi bolalarga axborot bosimining psixologik xususiyatlariga alohida e’tibor berish maqsadga muvofiqdir. Kichik maktab yoshidagi bola o’qituvchisi bilan yaxshi emotsional munosabatda bo’ladi. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni o’zlashtirib kelgan bo’lsa, endi o’z xohish irodasi bilan zarur ma’lumotlar to’plashga, o’z oldiga aniq maqsad va vazifa qo’yishga harakat qiladi. Bolaning ana shu faolligi xotirasining muayyan darajada rivojlanganligini bildiradi. Oqilona tashkil qilingan ta’lim jarayoni mazkur yoshdagi bolalarning tafakkuri jadal rivojlantiradi. Bu yoshdagi bola boshqa davrlarga nisbatan ko’proq narsani o’zlashtiradi. Maktab ta’limi o’quvchining turmush tarzini, ijtimoiy mavqeyini, sinf jamoasi va oila muhitidagi o’rnini o’zgartiradi. Uning vazifasi o’qishdan, bilim olish, ko’nikma va malakalarni egallash, o’zlashtirishdan iborat bo’lib qoladi. Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o’ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o’z mohiyatiga ko’ra muayyan bilim, ko’nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki faqat o’quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratir. Shu ehtiyojlar asosida o’z portfeliga, shaxsiy o’quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo’yish javoniga ega bo’lish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Kichik maktab yoshidagi bola o’zining tub mohiyati va vazifasini tushunib yetmaydi, balki hamma maktabga borishi kerak deb tushunadi, Kattalarning ko’rsatishlariga amal qilib tirishqoqlik bilan mashg’ulotlarga kirishib ketadi. Oradan ma’lum vaqt o’tgach, shodiyona lahzalarning taassuroti kamayishi bilan maktabning tashqi belgilari o’z ahamiyatini yo’qota boradi va bola o’qishni kundalik aqliy mehnat ekanligini anglaydi. Shunda bola aqliy mehnat ko’nikmasiga ega bo’lmasa uning o’qishdan ko’ngli soviydi, unda umidsizlik hissi vujudga keladi. O’qituvchi esa bunday holning oldini olish uchun bolaga ta’limning o’yindan farqi, qiziqarliligi haqida ma’lumotlar berishi va uni shu faoliyatga tayyorlashi kerak.

Ta’limning mazmuni o’quvchining bilimlarni egallashga qiziqishi o’z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy bog’liqdir. Bu his o’qituvchining rag’batlantirishi bilan amalga oshiriladi va o’quvchida samaraliroq ishlash moyili, istak va ishtiyoqini shakllantiradiyu. bolada paydo bo’lgan faxrlanish, o’z kuchiga ishonch hislari bilimlarni o’zlashtirish va malakalarni rivojlanishiga xizmat qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarni o’qitish jarayoni, o’quv faoliyatining asosiy komponentlari: o’quv vaziyatlari, o’quv harakatlari, nazorat etish va baholash bilan (V.V.Davidov bo’yicha) tanishtirishdan boshlanadi. Bu borada barcha predmetli harakatlar aqliy rivojlantirishda qulay bo’lgan sharoitda amalga oshirilishi juda muhim. Agar bola o’quv harakatlarini noto’g’ri bajarsa, bu uning o’quv harakatlarini nazorat va baholash bilan bog’lik harakatlarni bilmasligi, yoki ularni yaxshi egallamaganligidai bo’lishi mumkin. Bolaning mustaqil ravishda bajargan harakatlari natijalarini o’z xatti-harakatlari xususiyatlari bilan taqqoslay olishlari unda o’z-o’zini nazorat etish xususiyatlarini ma’lum darajada shakllanganidan dalolat beradi. O’quv vaziyatlarida bolalar ayrim turdagi masalalarni yechish yo’llari bilan tanishadilar va ularni-egallagan zahoti aniq bir masalalarni yechishda amaliy foydalanadilar. O’quv faoliyatining boshlanishi jarayonida bolaning kattalar va tengdoshlari bilan qiladigan muomala-munosabatlari yangicha tus ola boshlaydi. "Bola-katta" munosabati "bola-ota-ona" munosabatidan tashqarida yuzaga keladi. Chunki, o’qituvchi bolaga ota-onaga nisbatan ko’proq ravishda normativ talablar qo’yadi. Birinchi bor maktabga kelgan bola hali o’zini to’liq anglashi va o’zi xatti harakatlarini aniq bilishi qiyin. Faqat o’qituvchigina bolaga

me’yorlar quyishi, ularning xatti-xarakatlarini baholashi mumkin. O’z xatti-harakatlarini boshqalar bilan moslashtirishga sharoit yaratishi mumkin. Boshlang’ich sinfda o’quvchilar o’qituvchi tomonidan qo’yiladigan yangi shartlarni qabul qiladilar va ularning qoidalariga to’la amal qilishga harakat qiladilar. Bola uchun o’qituvchi uning psixologik holatini belgilab beruvchi asosiy figura hisoblanib, bu holat uning nafaqat sinfdagi, balki, umuman tengdoshlari bilan bo’ladigan munosabatiga, bu munosabat esa o’z-o’zidan oilasidagi munosabatlariga ham ta’sir ko’rsatadi. Muxtaram birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov aytganidek “Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevoori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo’lishi farzandlarimizning bugun qanday ta’lim va tarbiya olishiga bog’liq” deb aytib o’tgan.

Ma’lumki, yoshlarning ma’naviy-ahloqiy tarbiyasi bilan oila, mahalla, ta’lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, xuquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlar, ilmiy-pedagog kadrlar shug’ullanadilar. Kichik maktab yoshida o’qishga qiziqishning pasayish sabablaridan biri sifatida V.A.Suxomlinskiy o’qituvchi tomonidan past bahoning ko’p qo’yilishi, bu esa bolada o’qishga nisbatan qiziqishning pasayishi va o’z imkoniyatlariga nisbatan bo’lgan ishonchning pasayishida deb biladi. Vaholanki, o’qituvchi ustozlar kichik maktab yoshidagi bolalarni maktabga bo’lgan qiziqishlari, ta’lim olishga bo’lgan qiziqishlarini oshirish uchun ularni rag’batlantirish, ruhlantirish, baholarini past qo’ymaslik lozim. Tarbiya jarayoni barcha ishtirokchilarining hamjamjixatlik bilan olib boradigan ishlarigina o’zining ijobiy natijalarini berishi mumkin. «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ni amalga oshirish vazifalari hozirgi yangi O’zbekistonda yaratilgan barcha shart- sharoitlardan foydalanib, kelajagimiz poydevori bo’lmish yosh avlodga hozirdanoq mustahkam bilim berish, jamiyatdagi o’rni va mavqeni ko’tarish vazifalarini hozirdanoq bajarish ana shuni taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.A Karimov. Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. Toshkent. 2008 yil. 38-bet
2. M.Voxidov. Bolalar psixologiyasi. Toshkent.1974 y.
3. V. Karimova. «Psixologiya» T.Sharq 2002 y. 144-bet
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
6. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALAR RIVOJLANISHIDA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARINING O’RNI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası
o’qituvchisi Shukurova Ilminur,
Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 1-bosqich
talabasi Alimjonova Mahfuzaxon

Annotatsiya. Azaldan-azal tarbiya muhim masala bo’lib kelgan. Ushbu maqolada bola rivojlanishida maktabgacha ta’lim muassasalarining ahamiyati, yosh avlodga qaratilgan e’tibor, ularning ham ma’nan, ham jismonan sog’lom bo’lib ulg’ayishlari uchun maktabgacha ta’lim muassasalarida yaratilayotgan shart-sharoitlar hamda ushbu muassasalarda olib boriladigan mashg’ulotlar va ularning bola rivojidagi o’rni to’g’risida fikrlar yuritiladi.

Kalit so’zlar: tarbiya, maktabgacha ta’lim muassasalari, mashg’ulot, faoliyat, davlat talablari, qoniqish hissi, shaxsiy gigiyena, qobiliyat, rivojlantiruvchi markazlar, 5 tashabbus, tarbiyalanuvchi, bog’cha yoshi, xarakter, guruhlar.

Bugun ilm-fan va ta’lim izchil rivojlanib borayotgan bir davrda hech shak-shubhasiz tarbiya ta’limning asosida turishi shartdir. Shunday ekan, ilm-fan ta’lim-tarbiya asosida olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Qolaversa, har bir pedagog, muallim va ustozning ta’lim berishdan maqsadi kelajagi porloq, Vatan va el-yurt xizmatida turadigan halol kadrlarni tarbiyalash bo’lsagina, bunday ta’lim-tarbiya o’z samarasini bermay qolmaydi. Ya’ni, bugungi kunning o’qituvchi va muallimi o’zi ta’lim berayotgan shaxsga fidoyilik bilan ta’lim berishi, qolaversa jonkuyar tarbiyachi bo’lishi shart.

“Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” - deya Abdulla Avloniy bobomiz ham ta’kidlab o’tganlar. Bundan tashqari ko’plab olim-u fazalolarimiz, shu jumladan Alisher Navoiy, Abdurauf Fitrat, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy kabi mutafakkirlarimizning asarlarida namoyon bo’lgan tarbiyaga oid qarashlari fikrimiz isbotidir. Farzandlar kelajagi hamda tarbiyasiga nafaqat olimlar, farzandning oila a’zolari, qarindosh-urug’lar, qo’ni-qo’shnilar shular bilan birgalikda davlatimiz rahbarlari ham befarq emaslar. “Bir bolaga yetti mahalla ota-ona” naqliga amal qilgan holda mustaqillikdan so’ng bolalarimizning yaxshi yashashi, yaxshi tarbiyalanishi va kamol topishini ko’zlab, maktabgacha ta’lim tashkilotlariga katta e’tibor qaratilmoqda. Nafaqat davlat tashkilotlari balki-davlat xususiy sherikchilik asosida nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari tashkil etildi. Bularning barchasi kelajak avlod tarbiyasini o’z zimmasiga oladilar. So’nggi yillarda maktabgacha ta’lim tashkilotlari qamrovi keskin darajada ortdi. Masalan: 2023 yilga kelib 2017 yilga nisbatan 27.7%, 2 barobarga ya’ni 71.8%ga ortdi(4). Barcha bolalar cheksiz imkoniyatlarga ega va har bir bola este’dodlidir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolani ham ma’nan, ham ruhan va jismonan yetuk bo’lib shakllanishi uchun katta ahamiyatga egadir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari uzluksiz ta’limning poydevori. Bolaning asosiy faoliyati bu-o’yin faoliyatidir. O’yin faoliyati aslida nima uchun kerak? Bola ulg’ayar ekan uning kuchiga kuch, energiyasiga energiya qo’shib boradi. Bolajonlarimiz bu energiyani faqatgina o’yin orqali sarflay oladilar va ayniqsa ularning bu faoliyati do’sklar va tengdoshlari davrasida bo’lishi maqsadga muvofiq. Ayni shu jihatdan ham farzandlarimizni maktabgacha ta’lim tashkilotlariga ishonib topshirganimiz ma’qul. Yana shuni ham aytib o’tishimiz kerakki, turli xildagi gadjet va axborot tarqatuvchi vositalarning farzandlarimizga naqadar zararli ekanligini barcha ota-ona yaxshi biladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ushbu vositalardan uzoqlashgan holda erkin mashg’ulotlar ya’ni, o’yin faoliyati, mehnat faoliyati, bilim olish, tarbiya jarayonlari olib boriladi. Sog’lom turmush tarzini belgilab beradigan o’z yoshiga mos rejim asosida ovqatlanish jarayonlari esa ularni jismonan sog’lom bo’lib rivojlanishi uchun xizmat qiladi.

Mashhur rus pedagogi Lestgaftning fikricha “Insonning bog’cha yoshidagi davri shunday bir bosqichki bu davrda bolalar harakter hislarining namunalari shakllanib, ahloqiy harakterning asoslari yuzaga keladi”(1) deydi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarga odob-ahloq qoidalari, tartib intizom, shaxsiy gigiyena, o’z majburiyatlari va burchlari, kelajakdagi orzu-umidlari, do’st tushunchasi, vatanga muhabbat, xato qilganda aybdorlik hissi, orzu-istaklari yo’lida maqsad qo’yish, ustoz va shogird tushunchalari keng qamrovda o’rganiladi va bilimlar beriladi.

Bog’cha yoshidagi bolalarning qiziqishlari va intilishlari juda tez sur’atlarda o’zgarib boradi. Bog’chada tarbiyalanayotgan bola turli xil faoliyatlar natijasida o’z qirralarini ochib boradilar va o’zidan qoniqish hissini tuyadi (1).

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining yana bir yaxshi tomoni shundan iboratki, u yakka tartibda ishlash bilan ham shug’ullanadi. Sog’ligida muammolari bor, alohida ta’lim olishga ehtiyojmand bola bilan individual tarzda shug’ullanadilar. Bolalarning maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi kun tartibi va o’quv mashg’ulotlari ham davlat nazorati ostidadir. Ular uchun maxsus dasturlar, masalan “Bolajon” davlat dasturi, “Ilk qadam” davlat dasturi va guruhlariga mos mashg’ulotlar hamda mashg’ulotning davomiylik vaqti ishlab chiqilgan(4). Prezidentimiz ta’kidlagan besh tashabbus hamda faoliyat markazlari ham bolalar tarbiyasi va kelajagini o’ylab qilingan islohatlardir. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Qonuni ijrosini ta’minlashga doir chora-tadbirlarni amalga oshirish shuningdek maktabgacha ta’lim tizimining normativ huquqiy bazasini takomillashtirish maqsadida 2020 yil 22 dekabr kuni O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to’g’risida”gi 802-sonli qarori qabul qilindi. Ilk va maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalarni rivojlantirish bo’yicha davlat talablariga muvofiq “Ilk qadam” davlat dasturi ishlab chiqildi. Mazkur dastur doirasida har bir maktabgacha ta’lim tashkilotlarida beshta rivojlanish markazlari tashkil etilgan bo’lib, bolalar “Qurish-yasash”, “Til va nutq”, “Matematika” “San’at-ilm fan”, “Tabiat syujetli ro’lli o’yinlar” kabi yo’nalishlarda tahsil oladilar(5). Ushbu burchaklardan foydalanib, ular milliyligimizni unutmagan holda turli xil sahna o’yinlarini ijro etadilar, narsa va buyumlar yasaydilar, o’z nutqlari ustida ishlaydilar va tabiatning bebaho ne’mat ekanligi to’g’risida yetarlicha ma’lumotlar oladilar. “Matematika” hamda “Badiiy adabiyot” mashg’ulotlarida aqliy darajalari o’sib boradi, xotirasi mustahkamlanadi, o’z fikrini erkin bayon eta olishga o’rganadilar. O’z qiziqishlariga qarab kasb yoki hunarga ham yo’naltiriladi. Maktabga tayyorlov guruhlarida esa bolalarni maktabda o’qishlari uchun dastlabki bilimlar berib boriladi. Bog’chada bolaning yosh hususiyatlariga qarab, guruhlariga bo’linadi.

Biz erkin va farovon vatanda yashar ekanmiz, Vatanga munosib farzand bo’lish va munosib farzandlarni tarbiyalash har birimizning burchimizdir.

Xulosa. Hozirgi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlariga berilgan imkoniyatlar hamda mahalla va oila hamkorligi, maktabgacha ta’lim tashkilotlari va ota-ona hamkorligini amalga oshirgan holda ish ko’rilishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu muassasalardagi faoliyat jarayonlari, mashg’ulotlar rejasi, bolaning bilim darajasini belgilash uchun bolalar xaritasini yuritish va shaxsiy gigiyenaga qo’yilgan talablar maktabgacha ta’lim muassasalari yutuqlaridandir. Bu esa maktabgacha ta’lim tashkilotlarining bolalar hayotidagi o’rni beqiyos ekanligini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”. T.: “Fan va texnologiyalar” markazining bosmaxonasi : 2009.
2. E.G‘oziyev “Ontogenez psixologiyasi”, “Noshir”, Toshkent 20103. D.Asqarova “Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash metodikasi” Toshkent-2020
4. F.Qodirova, Sh. Toshpo‘latova, N. Qayumova, M.A’zamova “Maktabgacha pedagogika”T. “Tafakkur” 2019.
5. Sherbakov A.I. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum. Toshkent, 1991.
6. Shukurova, I. (2024). Psychological development of social intelligence in adolescence. *Multidisciplinary and Multidimensional Journal*, 3(1), 65-69.

МТТ ДА ДИДАКТИК ВА МНЕМОНИК ЎЙИНЛАРНИНГ ТАЪЛИМИЙ ВА ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

Алимова Дилрабохон Шухратбековна
АДПИ Мактабгача таълим факультети
Мактабгача таълим йўналиши 1-босқич
101-гуруҳ талабаси,

Аннотация: Ушбу мақола болаларни мактаб таълимига умумий ва махсус тайёрлаш Ушбу мақолада боланинг индивидуал хусусиятларини, атроф-муҳитни англаш ва идрок этиш, уни такомиллаштиришда мактабгача таълим тарбиячиларининг машғулотларда дидактик ўйинлар, мнемоник машқлардан тўғри фойдаланиши анча катта ёрдам бериши мумкинлигини ёритиб беришга ҳаракат қилинган.

Калит сўзлар: Дидактика, мнемоника, мактабгача таълим, бола, тарбиячи, педагог, ўйин.

Кириш. Ота-оналарнинг энг катта орзуларидан бири фарзандларининг бахтини, камолини кўриш. Мактабгача таълим узлуксиз таълимнинг энг биринчи, бош бўғини бўлиб, боланинг шахс сифатида шаклланишида катта аҳамият касб этади.

Мактабгача таълим ёшидаги боланинг эшитиш хотирасидан кўра кўз, тасаввур хотираси кучли бўлади. Ўйин болада иштиёқ ва қизиқишни уйғотади. Ўйин болаларда билимни ўзлаштиришни қулайлаштиради. Болалар билан машғулотларни ўйин шаклида олиб бориш уларни машғулот пайтида чарчаб қолишини, оддий дарс каби қизиқиш билдирмасдан эътиборсизлик билан туришини олдини олади. Муомилани, предметлар билан муносабатда бўлишни ўрганади. Дидактик ўйинлар ўқитиш вазифасида хизмат қилади ва машғулотларни қизиқарли, мароқли, тушунарли даражада олиб борилади. Дидактик ўйинлар ҳам ўйин, ҳам таълим воситаси. Дидактик ўйинлар ёрдамида боланинг ақли ривожланади. Дидактик ўйин болага янги билимларни ўрганишда ёрдам бериб, билиш жараёнида катта қизиқиш уйғотади. Болалар қолиб чиқиш мақсадида жону дили билан машқ қиладилар, берилган ҳар бир топшириқни албатта бажаришга одатланиб қоладилар, натижада уларда дидактик топшириқларни бажаришга бўлган қизиқиш орта боради. Машғулотларга қизиқиш билдириб актив қатнаша бошлайди. Мнемоник ўйинлар ёрдамида эса хотираси, эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Ўйиннинг энг муҳим аҳамияти ҳам ана шундадир. Дидактик ва мнемоник ўйинлар ўйин усуллари чексиз такрорлаш ва ўзгартириш, ўйинга турли нарсалар киритиш имконини беради.

МТТда дидактик ва мнемоник ўйинлардан ранглар, рақамлар, ақлий ўйинлардан(мимикалар, табиатни, ўсимликларни, хайвонларни билиш, ҳисобни ўрганиш ва хотирани яхшилаш ва х.к) фойдаланиш катта ютуқларга олиб келади. Келажакда катта-катта олимлар ёки халқаро хотира спорт устаси Хуснидин Исмоилов каби зехни, хотираси кучли ёшларни тарбиялашга ёрдам беради.

МТТ тарбиячиси ёш болалар билан мулоқотга киришимлик бўлиши керак. У талабчан, ижодкор, ўз тарбияланувчиларнинг характерларини яхши биладиган психолог бўлиши керак. Тарбиячи нафақат ўзида педагогик маҳоратни, балки ўзида педагогик техникани (нутқ, хатти-ҳаракати, қиёфаси, мимикалари) шакллантириши керак. Ўз устида кўпроқ ишлашдан чарчамаслиги керак бўлади. Машғулотларни олиб боришда дидактик, мнемоник усуллардан фойдаланиши, шеър, қўшиқлардан кўп фойдаланиши, эртақлар, хикояларни айтиб бераётганида ролларга киришимлик, эрудициялик, билимдон инсон бўлиши керак.

Жуда кўп тажрибалардан шуни кўриш керакки, мактабгача таълим даргоҳининг мактаб ёшидаги тарбияланувчилари ва кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар хали ўйинқароқ ёшдаги болажонлар бўлганлиги сабабли машғулотларни, дарсларни дидактик, мнемоник ўйинлар ёрдамида олиб борилса, хаттоки, тўпалончи, шўх болажонларимиз ҳам машғулотга қизиқиш билдириб, жону-диллари билан қатнашиб, саволларга, ўйин-машғулот шартларига жавоб бериб, фаол қатнашишга ҳаракат қиладилар. Болалар машғулотдан, дарс жараёнларидан зерикиб қолмайдилар.

6 ёшли болаларда ўз хулқ-атворини бошқариш қобилияти пайдо бўлади; эркин хотира, диққат ривожланади. Шу ёшда топшириқларни бажаришга, ўз ишига ижобий баҳо олишга интиладилар. Улар ўқув топшириқлар (вазифаси) сига катта қизиқиш билан қарайдилар.

Дидактик, мнемоник машғулотлар болаларни жамоа бўлиб ўйнашга, жамоани англашга ўргатади. Боланинг қобилиятлари, лаёқатларни очиб беришга ёрдам беради. Тарбиячи ва педагогни бола билан яқинлаштиради, дўстлаштиради. Ётсираш, четдан кузатиш ҳолатларига барҳам беради. Болани жону-дили билан талпиниб, катта хоҳиш билан боғча, мактабга келишини таъминлайди.

Болаларни ўқитиш ва тарбиялашда дидактик ўйинлардан кенг фойдаланиш анъаналари ўқитувчиларнинг амалий тажрибаларини анча ривожлантириб, ўз устида тинимсиз ишлашга ундайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “Евразийский Научный Журнал №9 2018”.(сентябрь,2018) Педагогические науки.- Т.А.Махмудовна, Ш.М.Худойназарова, У.А.Курбонова, С.М.Шукуркулова. “Бошланғич мактабларда дидактик ўйинларнинг таълимий ва тарбиявий аҳамияти.” 36,37,38-бет
2. Н.У.Бикбаева, З.И.Иброҳимова, Х.И.Қосимова. Мактабгача ёшдаги болаларда математик тасаввурларни шакллантириш. Тошкент “Ўқитувчи” 1996.

GLOBALLASHUV TA’SIRIDA O’SIRLAR XULQ - ATVORIDA YUZAGA KELADIGAN O’ZGARISHLAR

ADPI, tayanch doktoranti
Z.Alisherova,
texnologik ta’lim sirtqi yo’nalishi
1 bosqich talabasi Abdulxayev Avazbek

Annotasiya: Maqolada globallashuv sharoitida yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko’rsatuvchi omillar va ularning oldini olish yuzasidan tavsiyalar keltirilgan, axboriy-psixologik xavfsizlik nuqtai nazaridan amalga oshirilishi lozim bo’lgan ishlar borasida mulohaza yoritilgan.

Kalit so’zlar: axboriy-psixologik xavfsizlik, yoshlar siyosati, internet, virtual olam, ijtimoiy tarmoqlar, assertivlik, mafkuraviy immunitet.

Bugungi globallashuv davrida, shiddatli zamonda farzandlarning sog’lom turrmush tarzida ta’minlashning o’zigina yetarli bo’lmay qoldi. Zamonga xos va mos yuksak ma’rifatli, bunyodkor, shijoatli avlodni tayyorlash zarurati jamiyat, eng avvalo, oila instituti zimmasiga g’oyat katta mas’uliyat yuklamoqda.

Oilada inson, eng avvalo, sog’lom voyaga yetadi, yaxshi xulq namunalarini o’zlashtiradi, o’zida maksadga muvofiq shaxslararo munosabatlar ko’nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, oila farzandlarni mustaqil hayotga tayyorlashda hayot tajribalarini o’rgatuvchi maskan sifatida betakror xizmat qiladi. Ammo bugungi globallashuv davrida, shiddatli zamonda farzandlarning sog’lom bo’lishini ta’minlashning o’zigina yetarli bo’lmay qoldi. Zamonga xos va mos yuksak ma’rifatli, bunyodkor, shijoatli avlodni tayyorlash zarurati jamiyat, eng avvalo, oila instituti zimmasiga g’oyat katta mas’uliyat yuklamoqda.

Hozirgi zamonda o’sirlar ongi, ruhiyatida ilgari kuzatilmagan qanday o’zgarishlar ro’y beryapti, mazkur o’zgarishlar qanday xarakterga ega (ijobiy yoki salbiy), agarda nojoiz ta’sirlarga berilayotgan yoshlar bo’lsa, buning sabablari nimada, ushbu ta’sirlarning oldini olish uchun nimalarga e’tibor qaratish lozim?” degan savollarga javob topish zaruriyati xam yuzaga keldi.

Bugungi kunda ko’pchilik axborot olish manbai sifatida murojaat qiladigan, hayotimizning ajralmas tarkibiy qismiga aylanib ulgurgan internet xususida ba’zan kishilar bir yoqlama fikr yuritayotganini kuzatamiz. Ayrimlar internetning ijobiy tomonlarini qo’llab-quvvatlasalar, boshqalar esa foydalanish jarayonida inson oladigan negativ, salbiy ta’sirlarga ko’proq e’tibor qaratadilar. Ayni nuqtai nazardan, internetning funksiyalari, vazifalari, imkoniyatlarini to’g’ri anglash va undan maqsadga muvofiq foydalanishni har bir fuqaro uddalashi lozim, deb o’ylaymiz. Ba’zi yoshlarning internetga mukkasidan ketishini esa sabab emas, oqibat sifatida baxolagan bo’lardik. Shuning uchun, ta’lim muassasalarida ta’lim va tarbiyani uzviy holda, birga olib borish zaruriyati haqida bot-bot gapirilmoqda ekan, ta’lim berish jarayonida maqsadga muvofiq tarbiyalab borish, tarbiyalash jarayonida ta’limga oid ma’lumotlar, usullardan o’rinli foydalanish har doim xam dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Ta’lim muassasalari pedagogik jamoalarida oshkorlik, xayrixohlik, bag’rikenglik, tanqidiy-tahliliy mushoxadaga asoslangan o’zaro munosabatlar tizimini yo’lga qo’yishga alohida e’tibor qaratish lozim. Mazkur tizim pedagoglar va talabalarni destruktiv g’oyalar ta’siriga tushishdan saqlashda, ularning psixologik salomatligini ta’minlashda muhim rol o’ynaydi.

Ayniqsa, yosh davrlari bilan bog’lik shaxs inqiroz holatlari mavjudligini ota-onalar inobatga olishlari, mazkur holatlar o’sirlik davrida alohida e’tibor talab qilishini bilishlari zarur. Chunki inqiroz davrida inson biron-bir yaqin kishisining maslaxati, ma’naviy qo’llab-quvvatlashiga ehtiyoj sezadi. Agar yonida shunday kishisi bo’lmasa, uning faoliyatida salbiy

xususiyatlar, xulq-atvorida og‘ishlar kuzatilishi mumkin. Ularda psixologik madaniyat, mafkuraviy immunitet yetarli darajada shakllangan bo‘lsa, bu jarayon salbiy asoratsiz kechadi. Globallashuv sharoitida farzandlarimiz tarbiyasini virtual olam ixtiyoriga berib qo‘yish esa yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Yana bir masala o‘smirlardagi salbiy xulq-atvorni korreksiya qilish maqsadida umumta’lim maktablarida turli ijtimoiy, motivatsion psixologik trening mashg‘ulotlar va olib borilsa amaliy-psixologik maslahatlar korreksion texnikalar va salbiy xulq-atvorni bosqichma bosqich o‘zgartirish mumkin ya’ni, shaxsning o‘zini-o‘zi va o‘z his-tuyg‘ularini anglash, o‘z shaxsini qayta baholash, hissiyotlar ustida ishlash, salbiy xulq-atvorni anglash, shaxslararo munosabatdagi qiyinchiliklar, kognitiv jarayonlarni rivojlantirish, barkamollikka intilish, ota-ona va pedagoglar bilan ishlash kabi mashg‘ulotlar majmui qo‘llanildi. Ijtimoiy, motivatsion psixologik treninglar majmuini xalq ta’lim muassasalari amaliyotiga tatbiq etilishi orqali bola shaxsining pedagogik va psixologik jihatdan mukammal rivojlanishiga yordam beradi. Jumladan, maktab amaliyotchi psixologining ish rejasiga kiritilgan "Ijtimoiy psixologik muammolari mavjud bo‘lgan o‘quvchilarning salbiy burilish va og‘ishlarining oldini olish"ga qaratilgan psixologik profilaktika, "Xulqida og‘uvchanligi mavjud va moyilligi aniqlangan o‘quvchilari bilan korreksiyalash ishlarini tashkil qilish" hamda "bolalar va o‘smirlarning salbiy burilishi va og‘ishlarining oldini olishda maktab pedagogik jamoasi va ota-onalarning hamkorligini takomillashtirish" kabi vazifalarini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, intellektual asr talabiga javob beradigan har tomonlama taraqqiy qilgan dunyoqarashi keng o‘smir o‘quvchi shaxsini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGA ADABIYOTLAR:

1. Nishonova Z.T. va b. Rivojlanish psixologiyasi. pedagogik psixologiya .
2. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati . Toshkent 2018 y.
4. G‘oziyev E. Ontogenez psixologiyasi . Noshir taxriri ostida Toshkent. 2010 y
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
7. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
8. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.

ILK YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Azimjonova Mohichexra Bunyodbek qizi
ADPI Maktabgacha ta’lim fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilk yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari haqida so’z yuritiladi. Bolada yoshlik chog’idan boshlab o’ziga xos xususiyatlari borligini ko’ramiz. Bu xususiyatlar temperament bilan bog’liq bo’ladi.

Kalit so’zlar: Temperament, refleks, psixika, ong, analizator, shartli refleks, xulq - atvor, miya po’ssti.

Bola bir yoshgacha bo’lgan davrda jismoniy va psixik jixatdan tez o’sadi. Bu davrda bola ko’p jixatdan oqiz bo’lib, kattalarning doimiy va to’g’ri parvarish qilishiga muxtojdir. Bolaning to’g’ri kelgusida sog’lom bo’lishi va psixik jixatdan normal o’sishi uning bir yoshgacha bo’lgan davrda to’g’ri parvarish qilinishiga bog’liq bo’ladi. Yangi tug’ilgan bolaning jismoniy qiyofasi o’ziga xos bo’lib, kattalarning jismoniy qiyofasidan ancha farq qiladi. Yangi tug’ilgan bola gavdasining sondan bo’yingacha bo’lgan qismi juda uzun, oyoqlari kalta, boshi nisbatan katta, bo’yni qisqa bo’ladi.

Bir yoshgacha bo’lgan davrda bolaning jismoniy qiyofasida katta o’zgarishlar ro’y beradi. Uning vazni va bo’yi sezilarli o’zgaradi. Bola bir yoshga to’lish oldidan uning jismoniy o’sishi atrof-tevarakdagi sharoitga ancha moslashib qoladi va tashqi muhitning noqulay ta’siriga kamroq beriladigan bo’ladi. Ma’lumki, bolaning psixikasi, xulq-atvori katta yoshdagi kishining psixikasidan ancha farq qiladi. Uning sababi shuki, bola psixikasining moddiy negizi bo’lgan nerv sistemasi o’ziga xos xususiyatga egadir. Bolaning ayniqsa tug’ilganiga bir necha oygina bo’lgan bola nerv sistemasining quyi bo’limlari katta yoshdagi kishilar nerv sistemasining quyi bo’limlariga qaraganda beqiyos katta rol o’ynaydi. Nerv sistemasining quyi bo’limlari ancha ilgari paydo bo’ladi va tezroq yetiladi. Shartsiz reflekslar nerv sistemasining mana shu qismlari orqali vujudga keladi. Shu tufayli chaqaloqning dastlabki tamshanish, yutish, so’lak chiqarish va shu kabi reflekslar kondiriladi.[1] Bola tug’ilganidan oq unda bir qator analizatorlar normal yaxshilab turadi. Bazan analizatori ana shular jumlasidandir. Yangi tug’ilgan bola badanining sezgirligi katta yoshdagi kishi badanining sezgirligidan kuchliroq bo’ladi. Shu sababli yangi tug’ilgan bolaga badaniga qattiq botmaydigan kiyimlar kiydirish kerak. Tanasiga tegilsa bola turli xarakatlar bilan javob beradi. To’g’ri bu xarakatlarning ko’pchiligi tartibsiz tarzda, lekin juda muayyan shartsiz reflektor reaksiyalar xam bo’ladiki, bunday reaksiyalar faqat yangi tug’ilgan bolalargina xos xarakterli reaksiyalardir. Chaqaloqning labiga tegishingiz bilan unda darxol emish xarakatlari sodir bo’ladi. Kaftiga qo’lingizni tegizsangiz u barmoqlarini yumib oladi. Chaqaloqni ko’tarsangiz ham u qo’liga ushlab olgan barmoqlaringizni qo’yib yubormaydi. Robinzon refleksi deb ataluvchi bunday refleks bola bir necha xaftalik bo’lganida paydo bo’ladi va u ikki oyga to’lganidan keyin esa yo’q bo’lib ketadi.[2]

Bola tug’ilgan kundan boshlab , ta’m bilish analizatori ishlay boshlaydi. Yangi tug’ilgan bola shirinlikni , achchiqni, nordonni, sho’rni sezadi. Chaqaloqqa biror narsaning mazasi yoqmasa aftini bujmaytiradi. Bola ta’mi yoqmagan narsadan totinmaslikka xarakat qiladi, ya’ni yuzini o’giradi. Bola tug’ilgandan boshlab , uning hid bilish analizatori normal ishlay boshlaydi va shu tufayli hidni farq qila boshlaydi. Sassi, qo’lansa, badbo’y narsalarga nisbatan bolada salbiy reaksiya paydo bo’ladi. Ta’m bilish va hid bilish analizatorlarining faoliyati bolaning ovqatga bo’lgan muxim extiyojni qondirish bilan chambarchas bog’langan. Bola tug’ilganidan keyin uning qulog’iga azon aytish kerak, shundan keyin u yaxshi eshitadigan bo’ladi, degan xurofotning bizda paydo bo’lishiga sabab xam shu, xaqiqatdan esa chaqaloq tug’ilgan paytda qulog’ining eshitmay qolishiga sabab shuki,

quloqning ichi ona qornida suyuqlikka to’lib qoladi. Bir oz vaqtdan keyin bu suyuqlik yo’qolib, ochiladi. Ko’rish analizatorining takomillashmaganligi shu narsada ham namoyon bo’ladiki, bola tug’ilganidan keyin dastlabki vaqta uning ko’z to’r pardasidagi markaziy qismlargina sezish qobiliyatiga ega bo’ladi. 6 oylik bo’lganida bola asosiy ranglarni va eng oddiy shakldagi narsalarni farqlay boshlaydi. Eshitish va ko’rish analizatorlarining faoliyati mukammal emasligining sababi shundaki, bola tug’ilgan paytida uning bosh miya po’ssti xali yetarli ravishda rivojlanmagan bo’ladi, analizatorlarning markaziy qismlari esa bosh miya po’stida joylashgan.[3]

Bola o’sa borgan sari unda juda ko’p yangi shartli reflekslar paydo bo’ladi. Bu shartli reflekslar tobora murakkablashib, bola psixikasining o’sishida fiziologik negiz bo’lib qoladi. Bolaning bir yoshlik davri uning psixikasining tez sur’atlar bilan o’sishi davridir. Bola tug’ilgan kunlarda uning faoliyati faqat eng zarur extiyojlarni qondirish bilan cheklanadi. Yangi tug’ilgan bola sutkasiga 20 soatga yaqin uxlaydi. Faqat qorni ochqaganida, chanqaganida, sovuqni sezganida uygonadi. Extiyoji qondirilginidan keyin yana uyquga ketadi. Bu davrda uxlashni bolaning normal xolati deyish mumkin. Uzoq (uxlashdan keyin) tufayli bola energiyasining asosiy qismi uning tez o’sishiga va jismoniy jixatdan chiniqishiga sarf bo’ladi, chunki yuqorida aytib o’tilganidek, bola tug’ilganidan keyingi dastlabki vaqtlarda jismoniy jihatdan ayniqsa tez o’sadi. Bola sekin kamroq uxlaydigan bo’ladi va atrofdagi narsalarning ta’siriga ko’proq qiziqadigan bo’ladi.[4]

Bir oylik bola narsalarning xarakatiga qarab, boshini burishi mumkin, ikkinchi oyga o’tganda u tovush kelgan tomonga qarab boshini buradi, keyinroq esa ovozni eshitib, gapirgan kishini ko’zi bilan qidira boshlaydi. Bolaning miyasi tobora ko’proq taassurot oladigan bo’lib qoladi, bu esa yanada rivojlanishga yordam beradi. Bu vaqtlarda kelib bolada hamma analizatorlarning shartli reflekslari mutsahkamlanadi.[5]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy psixologiya P.I.Ivanov
2. Psixologiya V.Karimova Toshkent 2002y
3. Umumiy psixologiya M.V.Voxidov.Toshkent 1992 yil
4. Bolalar psixologiyasi ocherklari P.I.Leventuev. A.A.Askarxujayev.
5. Yosh va pedagogik psixologiyadan praktikum.T 1991.

BOLALAR PSIXIKASINI RIVOJLANISHGA TA’SIR ETUVCHI OMILAR

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti

Pedagogika yo’nalishi 202-guruh talabasi

Maxamattayirova Mehriyo

Annotatsiya: ushbu maqolada kelajak avlod egalari bo’lgan bolalarni psixikasini rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar shuningdek, uning rivojlanish davrlari bayon qilingan.

Kalit so’zlar: Psixika, yosh avlod, kelajak, mobile, idrok, bolalar, bolalar psixologiyasi, in’ikos.

Bolalarning psixik jihatdan o’sishida ta’lim va tarbiya g’oyatda muhim ahamiyatga ega ekanligi XIX asrlarning o’rtalaridan tobora ko’p ta’kidlana boshlandi. Bolalar psixikasining o’sishi bilan ta’lim va tarbiyaning o’zaro munosabati haqidagi masalalarni hal etishga urinayotgan nazariyalar hozir ko’p.

Kishining psixikasi haqidagi muntazam ta’limotni birinchi marta Aristotel (eramizdan oldingi 384—322-yillar) «Jon haqida» degan kitobida bayon qilgan. Shu sababli Aristotel alohida fan bo’lgan psixologiyani vujudga keltirgan kishi yoki psixologiya fanining «otasi» hisoblanadi.[1-6]

Aks ettirish materiyaning umumiy xususiyatidan iborat bo’lib, obyektlarning belgilari va alomatlarini turli darajada to’g’ri idrok qilishga qobiliyatligi, boshqa obyektlarning munosabatlari va tuzilishining tavsiflarini ifodalaydi. In’ikosning xususiyati materiyaning tashkil topganlik darajasiga bog’liq, chunki u organik va noorganik tabiatda, hayvonot olamida, ijtimoiy hayotda o’ta sodda va yuksak tashkil topgan tizimda sifat jihatdan xilma-xildir.[3-27]

Ta’lim va psixik o’sish bir-biridan mustaqildir, degan nazariyaning namoyandalari ta’lim va psixik o’sishni bir-biriga duch kelmaydigan ikkita parallel jarayon deb hisoblaydilar. Bu nazariyaning namoyandalari aqliy qobiliyatni aniqlash uchun dastlabki testlarni vujudga keltirgan edilar (Bine va Simón). Bu namoyandalar va ularning hozirgi izdoshlari aqliy qobiliyat «tug’ma» bo’lib, unga ta’lim ham, muhit ham ta’sir etmaydi, degan fikrga asoslanadilar. Ta’lim va psixik taraqqiyot bir-biridan mustaqil, degan nazariya amalda ta’lim-tarbiya ishlarining hammasini bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olmasdan tuzishga olib keldi.[2-13]

Bolalar psixologiyasi — psixologiya sohasi, bolalar psixologik rivojlanishining umumiy va alohida xususiyatlarini, turli yosh bosqichlarida bu jarayon qanday kechishi, uni harakatlantiruvchi kuchlar va qonuniyatlarni tadqiq qiladi. Shu sababli Bolalar psixologiyasini ko’pincha yosh psixologiyasi deb ataydilar. Bolalar psixologiyasi bolalarda psixik jarayonlar (ma’rifiy, nutqiy, hissiy, irodaviy va h. k.) paydo bo’lishi va rivojlanishini, psixik xususiyatlar qaror topishini, xilma-xil faoliyatning rivojlanishini, bolaning shaxs sifatida shakllanishini o’rganadi. Bolalar psixologiyasi umumiy psixologiyada ishlab chiqilgan tadqiqot usullaridan foydalanadi, biroq uni qo’llashning o’ziga xos xususiyatlari bor. Bola shaxsi yosh xususiyatlarini o’rganishda ko’ndalang kesma va longityud deb nomlangan tadqiqotlar o’tkaziladi. Birinchi holatda birgina psixik jarayonning o’zi bir vaqtda turli yosh guruhlariga taalluqli bo’lgan bolalarda tadqiq qilinadi. Ikkinchi holat (longityud) da esa ma’lum bir (alohida tanlab olingan) bolalarning psixik xususiyatlari ko’p yillar davomida tadqiq qilinadi. Bu esa o’z navbatida ular psixikasi rivojlanishining umumiy kechishini kuzatish imkoniyatini beradi. Bolalar psixologiyasida asosan ota-onalarga bolaga unga bo’lgan ishonch, hurmat, qo’llab-quvvatlash, unga bo’lgan e’tiborlarini his qildirish, mumkin bo’lgan va mumkin bo’lmagan holatlar o’rgatiladi.

Bola psixik rivojlanishi va organizm yetilishining biologik omillari Rivojlanishning biogenetik konsepsiyasi tarafdorlari shaxsning asosiy psixik xislatlari insonning hayotiy taqdirini belgilovchi uning tabiatini o‘ziga (biologik boshlanish) joylashtirilganligini taxmin qiladi. Ular intellekt, shaxsning amoral xislatlari va boshqalarni genetik dasturlashtirilgan, deb hisoblaydilar. [2-79] “Bola dunyoni, atrofni ota-ona ko‘zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo‘lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko‘rsa, bola uchun u inson yaxshi bo‘ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Undan keyin bola o‘zi xulosa qilishga o‘rganishni boshlaydi. Shunday ekan, bolaning har bir harakati - bu ko‘zgudagi sizning aksingiz. Bolaning ongi gul barglariday nozik va go‘zaldir. U eng ahamiyatsiz haqoratlarga nisbatan zaifdir. Shuning uchun uni sevgi va mehr bilan tarbiyalash kerak. Shuni tushunish kerakki, bolaning manfaatlarini ko‘zlab, bolalar ruhiy tushkunlikka tushganda, bolaning farovonligi va porloq kelajagi uchun yordam so‘rash kerak”- deb Doktor Sravanti Sanivarapu ta’kidlagan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak: bizning kelajagimiz bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalash hamda hozirgi turli axborot vositalari davrida yoshlarimizning turlicha psixik xastaliklar bilan dunyoga kelayotganini guvohi bo‘lmoqdamiz, ushbu holatlarni bartaraf etish hamda bunday holatlarni oldini olish uchun turli mobil qurilmalar va texnologik qurilmalardan homiladorlik davrida va go‘daklik davrida e’tibor qaratish kerakligini xulosa qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet manbalari:

1. P.Ivanov, M.Zufarovalarning “Umumiy psixologiya” [Toshkent -2008]
2. Z.Nishanova, M.Xolnazarovalarning “Rivojlanish psixologiyasi” [Toshkent-2018]
3. E.G‘oziyevning “Umumiy psixologiya” [Toshkent-2002]
4. uz.wikipedia.org

GERONTOPSIXOLOGIYA

Andijon davlat pedagogika instituti
Aniq fanlar fakulteti Fizika-Texnologiya
kafedrası Texnologik ta’lim yo’nalishi
101- guruh talabasi Mamasidiqova Dilnoza

Annotatsiya: Ushbu maqolada Gerontopsixologiya boshqa psixologiyadan qanday farqli tomonlar bor ekanligi haqida fikr yuritiladi. Bu psixologiya yosh va qarilar psixologiyasidir. Psixologiyaning umumiy vositalaridan qanday tartibda foydalanib, hozirgi kunda keksalar ruhiyati va fe’lining o’ziga xos xususiyati o’rganilishi, olimlar kishilarda keksayish tufayli paydo bo’ladigan ruhiy xususiyat va o’zgarishlarga avvaldan qiziqib kelishgani va shuningdek, ushbu maqolada qanday qilib qarigan paytlarda ham bardam tetik yashashiga yordam beradigan vosita va yo’llar ishlab chiqadi.

Kalit so’zlar. Geron-qari, umumfizilogik, psixofizik, tirik organizmlar, gerogigiyena, infeksiyon kasalliklar, qarish sabablar molekula va hujayra.

Dunyo aholisining keksayishi ro’y bermoqda, ya’ni rivojlangan davlatlarda keksa insonlar soni ortib bormoqda. Aholi keksayishi nima sabablaridan biri tug’ilishning kamayishi, salomatlikning yaxshilanishi, kichik va katta yoshdagilarda o’lim sonining kamayishi, hayotning individual davomiyligining ortishidir. Bron-za davrida hayotning o’rtacha davomiyligi 18—20 yil bolsa, o’rta asrlarda 35 yil, XIX asrda 44 yil bolsa, XX asrda 68-72 yilni tashkil etadi.

Aholining keksayishi fenomeni iqtisodiy, tibbiy, huquqiy, siyosiy va boshqa muammolarni tug’diradi. Saylovchilar va tovar iste’molchilarining ko’pchilik qismi keksalar bolganligi uchun barcha tizimlarni qayta ko’rib chiqishni talab qiladi. Keksalik barchamizning oldimizda turibdi va shuning uchun unga e’tibor qaratish lozim. Oxirgi Ontogenez bosqichlari, ehtimol, ilmiy nuqtai nazardan eng ko’p e’tibordan chetda qolmoqda. Buning sababi, bizda bor qarilik va qarilikni inson hayotining zerikarli va unchalik istiqbolli bo’lmagan bosqichi deb hisoblaymiz. Bu boradagi an’anaviy qarashlar g’oyalar va umidlarni tashvishlarga to’la muqarrar haqiqat sifatida shakllantiradi. va umidlar ko’p emasdur. Aholi kundan-kunga keksaygan sari, ong va aql bilan bog’liq savollar bilan shug’ullanadigan mavzular keksa odamlarning shaxsiyati tobora dolzarb bo’lib bormoqda. Bularga javob berishi kerak bo’lgan fan savollar gerontopsixologiya (qarish psixologiyasi). Uning diqqat markazida psixologik holat va ontogenez davrida odamning xatti-harakati - 60 yoshdan o’limgacha. Bu nisbatan yangi ilmiy soha asoslarini kuzatish mumkin bo’lgan gerontologiya va psixologiya bilan chambarchas bog’liq bo’lgan tadqiqot qadimgi mutafakkirlarning qarilik va qarilik haqidagi tushunchalari. Gerontologiyani o’rganish zaruratga ko’ra fanlardir. Ko’pchilik Biologiya fanlari sohalari, ijtimoiy va xulq-atvorshunoslikning deyarli barcha fanlari bilan birgalikda qarilik va keksa odamlar bilan bog’liq. Umumiy psixologiya vositalari hamda usullaridan foydalanib, keksalar ruhiyati va fe’lining o’ziga xos xususiyatlarini o’rganadi. Garchi olimlar kishilarda keksayish tufayli paydo bo’ladigan ruhiy xususiyat va o’zgarishlarga avvaldan qiziqib kelsalarda, gerontopsixologiya alohida fan sohasi sifatida XX asrning II yarmidagina shakllana boshladi. Gerontopsixologiya fani asoschisi Stenli Xoll hisoblanadi. XX asrning II yarmida jamiyatda keksalar soni kop bolib, ularning ijtimoiy hayotdagi roli ortib borgan. Bu esa “aholining qarishi” deyiladi. Aynan keksalik davrida inson organizmining jismoniy zaifligi va sogliqning yomonlashuvi natijasida ruhiyatda ham ozgarishlar kuzatiladi. Gerontopsixologiya psixologiya fanining tarkibiy qismi ekanini ilmiy jihatdan Stenli Xoll asoslagan bo’lsada, lekin bu yo’nalishning o’ziga xos xususiyatlari to’g’risida Mark Tulliy Sitseron ("Keksayish haqida" asarida),

I.I.Mechnikov ("Optimizm etyudlari" kitobida), O'rta Osiyo allomalari donolik, donishmandlik haqidagi durdonalarida falsafiy fikr va mulohazalarni bildirganlar.

Amerikalik psixolog Stenli Xoll (1846— 1924) "Keksayish" monografiyasida amaliy va metodologik ahamiyatga molik qator g'oyalarni ilgari surgan. O'sha asar keng ilm ahli ichiga tez yoyilishiga qaramay, uning izdoshlari birdaniga ko'paymadi. XX asrning 30-yillaridan boshlab keksalik davriga oid tibbiy-biologik tadqiqotlarning ko'payishi, Shuningdek, inson kamolotiga shaxs sifatida yondashishning paydo bo'lishi psixogerontologiyaning rivojlanishiga birmuncha ta'sir ko'rsatdi. Ana shu tariqa keksayishga tibbiy, ijtimoiy jihatdan yondashish bilan bir qatorda psixologik jabha jihatidan yondashish ham vujudga keldi va psixogerontologiyaning tadqiqot sohasi kengayib bordi, shu soha bo'yicha ingliz tilida maxsus jurnallar chiqa boshladi. Ilmiy izlanishlarning aksariyati keksayish davridagi odamlar shaxsining xususiyatlari, diqqati, xotirasi, tafakkuri, aql-zakovatiga bag'ishlangan bo'lib, boshqa psixik holatlar, jarayonlar juda kam tadqiq qilingan. Hozir keksayish psixologiyasi ham gerontologiyaga, ham ongogenez psixologiyasi sohasiga taalluqli degan ikki xil ilmiy nazariya mavjud, vaholanki, ular o'zaro bog'liq bo'lib, bir-birini doimo ilmiy axborot va ma'lumotlar bilan boyitib turadi. Psixogerontologiya fanida gerontologiya, involyusiya, geriatriya, gerogigiena, geteroxronlik kabi ilmiy tushunchalar mavjud. Gerontologiya — grekcha so'z bo'lib, keksayishning, keksalikning kelib chiqishi demakdir. Geriatriya so'zi keksaygan inson shaxsini davolashni bildiradi. Involyusiya tushunchasi evolyusiyaning teskarisi bo'lib, o'sishdan orqaga qaytishni ifodalaydi. Gerogigiena — keksaygan odamning salomatligini saqlash va mustahkamlash sohasidir. Gerogigiena keksa odamlarda asab, ruhiy kasalliklarning oldini olish uchun xizmat qiladi. Geteroxronlik bir xil Yoshdagi odamlarda ruhiy jarayonlarning turlicha (har xil vaqt va muddatda) namoyon bo'lishidir.

Psixogerontologiya fanida gerontogenezning evolyusion omillari qatoriga I.V.Davidovskiy nasliy, ekologik, biologik, ijtimoiy alomatlarini kiritadi. D.Bromley insonning qidirish sikli uchta bosqichdan iborat bo'lishini ta'kidlaydi: 1) "ishdan, xizmatdan uzoqlashish" (iste'fo) — 66-70 Yosh; 2) keksalik (70 va undan katta Yosh), 3) munkillagan keksalik (hasta keksalik va o'lim) — maksimum 110 Yosh. SHu bilan birga (keksayishning qonuniyatlari ham kashf qilingan, ular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin). 1) geteroxronlik (har xil vaqtliklik) qonuni; 2) o'ziga xoslik qonuni; 3) xilma-xillik qonuni.

I.V.Davidovskiy "Keksayish nima?" nomli asarida ta'kidlaganidek, inson 50—60 Yoshga to'lganda yoki undan oshgan chog'ida yetuklikning kechikkan davriga kirib keladi. SHu Yoshdagi odamlarning o'limini XVIII asrdagi tengdoshlari bilan taqqoslashsa, ularning yashash va mehnat qilish imkoniyati 75 Yoshgacha uzayishi mumkin. CHunki hozirgi kunda nafaqani belgilash haqiqiy biologik qarish Yoshidan 15—20 yil ilgari ketgan. Bu hol aqliy mehnat bilan shug'ullangan ziyoli odamlarda yaqqol ko'zga tashlanadi. I.V.Davidovskiyning fikricha, uzoq umr ko'ruvchilar asosan ozish, faol, harakatchan odamlar bo'lib, havodan erkin nafas olishni juda yoqtiradilar, organizm faoliyatiga daxldor tinka quritar kasalliklardan holi bo'ladilar.

Tadqiqotchi P.P.Lazerev 1928- yilda umr o'tishi bilan ko'ruv apparati markaziy etnologiyasining xiralashuvini aytgan edi. Keyinchalik, 1967- yilda amerikalik psixolog Gregori bu fikrni tajribadan o'tkazdi va inson keksayishi bilan retseptor apparatining optik funksiyasi zaiflashadi, ko'ruv sezgasi va idrokini xiralashtiradi. Ko'zning rangni sezishi Yoshi ulg'ayishi bilan o'zgarib boradi, hatto, rangni ajratish qobiliyati sezilarli darajada pasayadi. SHuni alohida ta'kidlash kerakki, rang ajratish, spektr nurlarining yoyilishi Ibn Sino tomonidan tushuntirib berilgan, fan olamida esa bu kashfiyot Gel'mgolsga qiyos beriladi. Ko'rishning pasayishi geteroxron xususiyat kasb etib, spektrning qisqa va to'kis qismida (ko'k va qizil rangda) aniqroq aks etadi. Psixogerontologik nuqtai nazardan sezish vaqtini rad qilgan E.N.Sokolov, E.I.Boyko, A.R.Luriya sezish vaqti .

Yosh davrining informatsion stimul funksiyasidan boshqa narsa emas, deya xulosa chiqaradilar. Ular sezish vaqqining egri chiziqli ko’rsatkichlarini sxema tarzida ishlab chiqib, keksalik davriga xos ikkita xususiyatni chuqur tahlil qildilar. Xuddi shunga o’xshash ma’lumotlar D.Birron, D.Botvinnik tajribalarida ham olingan. Psixogerontologiyada keksa erkak va ayollarning psixologik xususiyatlarini o’rganishda ko’proq test (sinov) dan foydalaniladi.

Testlar o’z maqsadi, mohiyati hamda tizimiga binoan bir nechta ko’rinishga ega:

1) maqsadga yo’naltirilgan, bilim hajmini aniqlovchi standart testlar — imtihon — sinov varaqasi;

2) insonning aql-zakovatini o’lchashga moslashtirilgan aql testlari; 3) inson shaxsining fazilatlarini tekshirishga mo’ljallangan testlar;

4) inson iste’dodi, iqtidori hamda qobiliyatining darajasini aniqlashga qaratilgan testlar.

Mikroskopiyaning natijalariga binoan: nerv hujayra- larining umumiy miqsoori kamayadi, bu o’zgarish qobig’ining III-V zonalarida aniq bilinadi;

2) Purkine hujayralarining mikdori keskin kamayadi, hujayralarning yo’qolishi etuk kyshilart nisbatan 25 % ko’p bo’ladi;

3) nerv hujayralari ajinlashadi: yadro esa noto’g’ri ko’rinishga ega bo’la boshlaydi; 4) nerv tolalari yo’g’on- lashadi;

5) xabar olib boruvchi yo’lda mielin tolalarining miqdori ozayadi.

Keksayish davri 61 yoshdan 74 yoshgacha bo’lgan davrni o’z ichiga oladi. Bu yoshdagi kishilar shaxslararo munosabatlarda boshqa yoshdagi kishilardan ajralib turadi. Ularni shartli ravishda ikki guruhga bo’lish mumkin: 1) mutlaqo istefoga chiqqan, ijtimoiy faol bo’lmagan erkak va ayollar; 2) nafaqaga chiqqan erkak va ayollar, lekin ijtimoiy hayotning turli sohalarida faoliyat ko’rsatayotgan keksalar. Keksalik davri 75 -90 davrlarni o’z ichiga oladi. Keksalar jismoniy va aqliy faollikka moyil hamda passiv turmush tarziga ko’nikkan qariyalar guruhiga ajratish mumkin. Biologik qarish, psixik jarayonlar, holatlar, xususiyatlar va xatti-harakatlarda keskin o’zgarishlarni vujudga keltiradi. Sezgi organlari zaiflashadi, asab tizimi kuchsizlanadi. Ma’lumotlarni qabul qilish, ularni qayta ishlash, mohiyatini anglash hamda ongni biror bir obyektga uzoq muddat ushlab turish qiyinlashadi. Grekov so’z metodi assotsiyasi asosida xotira jarayonining xususiyatlarini o’rgangan. Uning ma’lumotlari quyidagicha: 1. 70 dan 80 gacha bo’lgan keksalarda xotira (mexanik xotira) zaiflashadi; 2. 70 dan 80 gacha bo’lgan keksalarda mantiqiy-ma’noli xotirada miqdorning ahamiyati saqlanadi; 3. obrazli xotira zaiflashadi; 4. 70 -89 gacha yoshlarda xotiraning barqarorlik negizida ma’noning ichki aloqadorligi yotadi; 5. uzoq muddatli xotira kuchsizlanadi; 6. 90 yoshda nutqning ichki bog’lanishi buziladi; 7. xotiraning obrazli-hissiy turlari nutqning tuzilishiga bo’ysunmay qoladi.

O’sha davrda shakllangan ilmiy bilimlar bilan bir qatorda bir qator amaliyotlar ham mavjud asosan okkultizm va metafizika bilan bog’liq. Sayohatchilarni tez-tez ko’rish mumkin edi, yoshlik eliksirlarini, o’lmaslik toshlarini va har xil narsalarni taklif qilgan sehragarlar yoki oddiy charlatanlar mangu yoshlik, uzoq umr va hatto o’lmaslikni va’da qiluvchi marosimlar . Qarish jarayonlarini keyingi tekshirish klinik tibbiyotning rivojlanishi bilan bog’liq Bu keksa yoshdagi odamlarning ortobioz rejimiga (dono va sog’lom turmush tarzini o’rganish) qaratilgan.

Galen va uning maktabi keksalikni tabiiy jarayon degan qarashni birinchi bo’lib ommalashtirishgan. ni tanishtiradilar Diskrasiato atamasi qarilikning barcha belgilarini, masalan, to’qimalarda issiqlik va namlikni yo’qotish kabi narsalarni o’z ichiga oladi. ko’plab hayotiy jarayonlarga ta’sir qiladi. Galen birinchi marta normal va erta qarish o’rtasidagi farqni aniqladi u senium ex morbe deb chaqiradi. U o’z vaqtida davolanmagan har qanday kasallikka olib kelishi mumkinligiga ishongan erta qarish. Uning izdoshlari va u buni

sekinlashtirish uchun keksa odamning dietasi uchun dastur ishlab chiqdi. jarayon va uning alomatlarini engillashtirish uchun. Gerokomoia keyinchalik u keksalikni o’rganish deb nomlangan yangi tadqiqot sohasiga aylandi. Bu dietaga va faol harakatlarga bo’lgan ehtiyojga va shaxsiy gigiena qoidalarga qaratilgan. Shu bilan birga, keksa yoshdagi eng tez-tez uchraydigan kasalliklarning klinik holati tasvirlangan. O’rta asrlarda bu maktabning qarashlari keyingi rivojlanish uchun asos yaratdi. Gerokomiya deb nomlangan tadqiqot. Uning rivojlanishida arab maktabi vakilining hissasi katta Abu Ali Ibn Sino (Avitsenna). Uning maktabi va u o’zlarining insholarida Galenning tushunchalarini yanada rivojlantirdilar keksa odamlarning turmush tarzi haqida. Urg’u yana ovqatlanish rejasi va oziq ovqat tarkibiga, ehtiyojga qaratilgan harakat, massaj, ot minish, yaxshi gigiena odatlari va boshqalar uchun.

Fanga doir tadqiqotlar G.Stoynev qarilik va qarishni o’rganishning kelajakdagi rivojlanishini umumlashtiradi. 1489 yilda birinchi Qarish haqidagi ma’lum faktlar bo’yicha tizimlashtirilgan qog’oz Gerontokomia nomi ostida G. Zerbi tomonidan chiqarilgan. Qog’oz o’sha davrdagi boshqa qog’ozlardan keksalikning kelib chiqishini chuqur tahlil qilgani bilan ajralib turardi. Insonda sodir bo’ladigan fiziologik va psixologik o’zgarishlar. Bu eski ehtiyojga urg’u beradi. odamlar oilada yashashlari kerak, chunki yolg’izlik erta qarishning asosiy sabablaridan biridir. Ushbu tadqiqot sohasida muhim ahamiyatga ega bo’lgan keyingi ish J. Floyer tomonidan amalga oshirilgan. U 1724 yilda e’lon qildi. Ushbu mavzu bo’yicha Angliyada birinchi ilmiy maqola “Gerocomics Medicine” deb nomlangan. Bu qarish degan fikrni ilgari surdi, tana suyuqliklarining nomutanosibligi (kakokimyo) natijasida yuzaga keladigan kimyoviy xususiyatlarni o’zgartirish jarayonidir. Har bir insonning qarish jarayoni uning biologik konstitutsiyasiga qarab o’ziga xosdir. Uning sekinlashishi bo’ladi. individuallashtirilgan, chunki faqat ba’zi umumiy ortobioz tamoyillari mavjud va shaxsiylashtirilgan dastur bo’lishi kerak. har bir inson uchun yaratilgan. 1796 yilda nemis geriatriyasining asoschisi X. Xyufeland o’zining mashhur "San'ati" esesini nashr etdi. Inson umrini uzaytirish. U Makrobiotiklar nomi ostida bir nechta masalalarni o’tkazdi va uning asosiy qismi uning mazmuni umr uzunligini belgilovchi omillarga qaratilgan. Hufeland hissiyotlar va hissiyotlar degan xulosaga keladi qarish jarayonining ajralmas qismini tashkil etadi. U qo’rquv, nochorlik va yo’qlik hissi haqida fikr yuritadi hayotdagi istiqbollar, qat’iyatsizlik, azob-uqubatlar, umidsizlik, qayg’u va hasad, nafrat va hatto baxillik keksalikning kelishini tezlashtirishi mumkin. XX asrning 30-yillaridan boshlab sezilarli darajada rivojlangan ijtimoiy-psixologiya tadqiqotlari va nazariyalari asr, gerontopsixologiyaga ham ta’sir ko’rsatdi, garchi faqat moslashish, rol o’zgarishi va kabi ma’lum sohalarida manfaatlar. Bu masalalar Chikago universitetida E. Burgess, R. Havighurst, V. Genri, B. Noygarten va boshqalar. B. Ananiev va M. Aleksandrova gerontopsixologiyaning kashshoflaridan biridir.

Rus maktabidan. Ananiev gerontopsixologiyani tasniflashda birinchi urinishlarni amalga oshirdi. psixologiya, Aleksandrova esa sobiq Ittifoqda keksalikni birinchi kompleks tadqiq qildi. Qiziqish shaxsiyatda o’zgarishlar va qarishning shaxsiyat nazariyasi kuchayadi, ammo bu sohadagi yondashuv katta darajada eklektik. Agar kimdir Bolgariyada gerontologiyaning rivojlanishini kuzatishga harakat qilsa, uning ildizlarini u erda topadi. Bolgariya milliy tiklanishidan tibbiy adabiyotlar. Taniqli tabiblar va ma’rifatparvarlar, ular orasida P. Beron, I. Bogorov, D. Mollov, X. Stamboliyski va boshqalar keksalik masalalariga bir qator maqolalarini bag’ishlaydilar. Uzoq umr ko’rish. Bolgariya ozod qilingandan so’ng, uzoq umr ko’rish fenomenini o’rganish ko’pchilikni qiziqitirdi odamlar. 1911- yilda nashr etilgan A. Zlatarovning "Tib falsafasining ocherklari" nomli monografiyasi Bolgariyada keksalikni o’rganishning birinchi batafsil tavsifi. Hujayra metabolizmining yoshga bog’liq sekinlashishi va uni rag’batlantirish usullari bo’yicha eksperimental tadqiqoti uchun. So’nggi bir necha o’n yilliklarda Bolgariyada qarilik va qarilik muammolari bo’yicha ba’zi

batafsil tadqiqotlar olib borildi. I. Petrov, G. Stoynev, S. Vizev, G. Iolov, D. Gradev, N. Aleksandrova, L. Georgiev, P. Balkanskalar tomonidan.

Xulosa

Hozirgi kunda psixologiya fani hayotimizdagi ko‘p narsalarni hal qilib kelmoqda. Kundan-kunga uning yangi qirralari ochilib kelmoqda. Dori-darmon emas inson ruhiyatini o‘zgartirish orqali uning holatini o‘zgartirish, hayotga bo‘lgan qiziqishlarini oshirib uni hayotga qaytarmoqda. Bu albatta insoniyat uchun eng katta ixtirodur. Hayotning so‘nggi bosqichlarida aqlni bilish uzoq vaqtdan beri o‘tganligi ayon bo‘ldi va bu murakkab evolyutsiya yo‘lidur. Unda turli xil ilmiy sohalarning ko‘plab omillari va ta’siri birlashtiradi. Bu xilma-xilligi va ahamiyati uchun zaruriy shart. Gerontopsixologiya rivojlanishi hozirgi kunda ham, yangi ming yillikda ham davom etmoqda. Oxirgi qism sifatida yosh psixologiyasidan kelib chiqqan holda, u atrofdagi tobora ko‘proq keksayib borayotgan aholining ehtiyojlariga javob berishi va ushbu demografik faktdan tashqari, gerontopsixologiyaga bo‘lgan qiziqish bir qator boshqa narsalar bilan bog‘liq. Odatda quyidagi uchta toifaga bo‘linishi mumkin: Insonparvarlik - inson hayoti ne‘mat, u noyob va uning yaxshi va samarali tajribasi shaxs va jamiyat manfaatlarini chambarchas bog‘laydi. Kelingi yuz yilliklarda ham keksalar uchun namuna bo‘lishi mumkin. Ijtimoiy - uzoq umr ko‘rish keksa odamning ijtimoiy rolini, ishi, uning faoliyati va ijtimoiy qobiliyatlarini qayta baholashni talab qiladi. Gerontopsixologiya hozirgi kunda qarishni sekinlashtirish uchun bir sabab deb ayta olamiz. Rivojlangan mamlakatlarda erta qarish jarayonini sekinlashtirish uchun turli yo‘llar o‘ylab topilgan. Inson qarishni boshdan kechirayotgan paytlarda ham jismonan va ruhan kuchdan qola boshlaydi lekin gerontopsixologiya kishilarning qariganda ham bardam, tetik yashashiga yordam beradigan vositalarni izlab topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Bolshoypsixologicheskiyslovar/ Podredaksiy B.G. Мещерикова, V.P. Zinchenko. – 3-e izd., dop. i pererab. – SPb.: PRAYM-EVROZNAK, 2006. – 672 s.
2. Venger L.A., Muxina V.S. Psixologiya: Ucheb. Posobie dlya uchashchixsyapred uch-III. – M.: Prosveshchenie, 1988. – 336 s.
3. Vozrastnaya i pedagogicheskaya psixologiya: Uchebnik dlya studentov ped. in-tov/ V.V. Davidov, T.V. Dragunova, L.B. Itelson i dr.; Pod red. A.V. Petrovskogo. – 2-e izd., ispr. i dop. – M.: Prosveshchenie, 1979. – 288 s.
4. Efimkina R.P. Psixologiya razvitiya. Metodicheskie ukazaniya. – Novosibirsk, Novosibirskiy gos. un-t, 2004. – 54 s.
5. Yosh psixologiyasi : Ped. in-t. talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. M.G. Davletshin umumiy tahriri ostida. – T.: O‘qituvchi, 1974. – 194 s.

O‘SMIRLARDA AXBOROTNI PSIXOLOGIK XAVFSIZLIK MASALALARI

Djuxonova Noxida Xayotjonovna
Farg‘ona davlat universiteti
Psixologiya kafedrası katta o‘qituvchisi (PhD)

Annotasiya: ushbu maqolada deyarli barcha davlatlar axborot soxasida tadrijiy rivojlanishi va turli xil tazyiqlar mavjud bo‘lgan sharoitlarda jahon hamjamiyati rivojlanishining muhim omili bo‘lib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hisoblanishidan, har qanday jamiyat o‘zining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa axborotga bo‘lgan talab hamda ehtiyojini to‘liqroq qondirishga, bular barchasi axborot jarayonlarining globallashuvi bilan bog‘liq muammolar dolzarbligi borasidagi fikrlar ilgari surilgan

Kalit so‘zlar: axborot soxasi, jahon hamjamiyati, rivojlanish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy

Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish insonlarning mavjud qoidalar asosida yashashi faoliyat ko‘rsatishini ta‘minlash juda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu borada turli tomondan kelayotgan axborot ta‘sirleri uzluksiz o‘zining ta‘sirini ko‘rsatib turibdi. Insoniyat yangi axborot jamiyatiga qadam qo‘yar ekan axborot makonining mavjud tarzini axloqlashtirish xulq-atvoriga aylantirish borasida yangi imkoniyatlarni qidirishga intilmoqda. Ochiq axborot tahdidlaridan o‘quvchi o‘smirlarni ham himoya qilish dolzarb hisoblanib yangi imkoniyatlarni izlab topishga tadqiq qilishga undaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021 yillarda mamlakatni rivojlantirishning besh ustuvor yo‘nalishi Harakatlar strategiyasida “Jismoniy sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qa‘tiy hayotiy nuqatai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash” asosiy maqsad qilib olingan.

Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishda axborot psixologik xavfsizligini ta‘minlash yot g‘oyalarga qarshi kurashish uchun asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Axborot psixologik xavfsizlik nafaqat psixologiyada balki, pedagogika, sotsiologiya, falsafa, axloqshunoslik, madaniyatshunoslik, dinshunoslikda turlicha talqinda o‘rganilmoqda. Axborot-psixologik xavfsizlikni shakllantiruvchi muqaddas kitobimiz “Qur‘oni karimda” “hadis” ilmida, tarixiy manbalarda “Avesto”, qadimgi yozma yodgorliklar, ajdodlarimiz Kaykovus, Y.X.Hojib, A.Yassaviy, A.Farobiy, A.Beruniy, A.Navoiy, H. Koshifiy, B.Naqshband, tomondan yozib qoldirilgan ilmiy falsafiy asarlar, ta‘limotlarida o‘z aksini topgan.

Hozirgi vaqtda deyarli barcha davlatlar axborot soxasida tadrijiy rivojlanishi va turli xil tazyiqlar mavjud bo‘lgan sharoitlarda uning amal qilishi uchun shart-sharoitlar yaratish bo‘yicha faoliyatni kuchaytirdilar. SHuning uchun 21-asrni axborot texnologiyalari asri deb bejiz aytmayaptilar. Bu ma‘noda Akinavada 2000 yil 22 iyulda jahonning rivojlangan 8 mamlakati tomonidan imzolangan global axborot jamiyati xartiyasini eslash maqsadga muvofiqdir. Mazkur xartiya yangi asrga jahon hamjamiyati rivojlanishining muhim omili bo‘lib axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hisoblanishidan yaqqol dalolat beradi. Ilmiy texnika taraqqiyoti insoniyat va jamiyat moddiy ehtiyojlarini qondirish uchun ulkan imkoniyatlar yaratdi. Yangi yuqori texnologiyalar jamiyat a‘zolari turmushini istalgan mahsulot bilan ta‘minlashga sanoat xizmat sohasini jadal rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish imkonini beradi. Axborot yaratish va tarqatish sohasida ham ilgari ko‘z ko‘rib quloq eshitmagan sur‘at va ko‘lamga erishildi.

Kishilar o‘rtasida xabar yetkazishni ta‘minlashga qobil hisoblash texnikasi, axborot aloqa tizimi, internet tizimi, shuningdek boshqa axborot texnologiyalari inson va jamiyat hayoti va faoliyatida axborotning ahamiyatini keskin oshirib yubordi. hozirgi kunda ijtimoiy-texnikaviy rivojlanish bilan ijtimoiy-siyosiy rivojlanish o‘rtasida mutanosiblik mavjud

bo‘lgan jamiyatgina har tomonlama uyg‘un rivojlanishi mumkin. SHuning uchun har qanday jamiyat o‘zining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa axborotga bo‘lgan talab hamda ehtiyojini to‘liqroq qondirishga intiladi. Yuqorida aytib o‘tilgandek, bugunga kelib ilmiy-texnikaviy, ishlab chiqarish, ijtimoiy rivojlanishning miqyosi mazkur sohalarda to‘plangan va almashinayotgan axborotlar, ularning almashinish sur‘ati va o‘zlashtirilish tezligi bilan belgilanadi.

Globallashayotgan dunyoda axborot xalqlararo va davlatlararo munosabatlarda katta ahamiyat kasb etadi. Ya’ni u jahon hamjamiyati hayotida ham ijobiy, ham salbiy kuch sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. SHu ma’noda texnikaviy-texnologik sohada katta imkoniyatga ega bo‘lgan mamlakatlar qulay sharoitga ega bo‘ladilar. mana shu ustunlik tufayli ular o‘z shaxsiy manfaatlariga mos keluvchi qadriyatlarni, nuqtai-nazarlarni, g‘oyalarni, fikrlarni ilgari surishlari mumkin va surmoqdalar ham. SHunga ko‘ra ko‘pgina davlatlarda globallashuvga qarshi harakatlar yuzaga kelmoqda, bular yagona jahon uyg‘unlashgan axborot maydonini tuzishni rad etmoqdalar. Bu o‘rinda shuni alohida ta’kidlash joizki, globalshuvga qarshi harakatning o‘zi tobora global harakat tusini olmoqda. Zamonamizning o‘ziga xos jihatlaridan bo‘lib, har qanday mahalliy hodisa yoki voqea zamonaviy axborot texnologiyalari tufayli global hodisa yoki voqeaga aylanmoqda. Masalan, 2000 yil 11 sentyabrda N’yu Yorkda yuz bergan voqea, Levant tuprog‘idagi xarbiy harakatlar, Frantsiyadagi yoshlarning chiqishlari, u yoki bu mamlakatdagi saylovlar, avia halokat, tabiiy ofat, terrorchilik harakati va boshqa shunga o‘xshash voqea va hodisalar buning yorqin dalili bo‘ladi.

Jahon miqyosida kezib yuruvchi bunday axborotlar muayyan davlat manfaatlariga ta’sir etmay qolmaydi. Bu faqat shu axborot tarqaladigan alohida olingan bir mamlakatdagi ijtimoiy, siyosiy va jarayonlardan darak berishi bilangina emas, balki boshqa mamlakatlarning mazkur xabarlar haqida hech narsa aytilmagan auditoriyasi bularni o‘z davlatidagi holatga qiyoslashi bilan ham mazkur mamlakat manfaatlariga ham ta’sir etadi. SHu sababli davlatlar, xukumatlar o‘rtasida ayrim kelishmovchiliklar vaqti-vaqti bilan yuzaga chiqib turishi mumkin. Bunda kim haq yoki kim nohaq ekanligini aniqlash har doim ham oson bo‘lavermaydi.

Bular barchasi axborot jarayonlarining globallashuvi bilan bog‘liq muammolar dolzarbligini yana bir karra ta’kidlaydi. Ammo mazkur muammolar tufayli axborot ishlab chiqarish va tarqatish imkoniyatlari tengsizligi paydo bo‘ladi. Bu ob’ektiv vaziyatni shunday deb qabul qilmoq kerak. Mamlakatlar bu boradagi o‘z ustunliklarini shaxsiy manfaatlarida foydalanishlari boshqa gap. Mana shunday vaqtda munosabatlarda keskinlik yuzaga keladi, u ko‘p hollarda axborot kurashiga yoki boshqayaa qilib aytganda psixologik urushga aylanib ketadi. Ochiq axborot tizimlarida axboriy-psixologik xavfsizlikni ta’minlash hozirgi kunning dolzarb talabidir. har bir davlat buning ustida bosh qotirmoqda. Bu jahondagi yangi geosiyosiy taqsimot, yangi mintaqaviy nizolarning yuzaga kelishi, millatchilik, shovinizm, din niqobidagi ekstremizm, ekologik halokatning tahdidi kuchayishi, spid, parranda gripi va boshqa yuqumli kasalliklarning tarqalishi bilan bog‘liqdir.

Bugun mamlakatimiz yoshlari jahon bilan hamnafas bo‘lishga intilayotgan barcha narsaga qiziqish bilan yondashuvga ega bo‘lgan ularning ong-u shuuriga egalik qiluvchi yot g‘oyalar kurashuviga guvoh bo‘lib turibmiz. Yosh avlodni insonparvarlik, vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, sof islom tafakkuri negiziga asoslangan g‘oyalar asosida tasdiqlashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi

to‘g‘risida ”gi Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to‘plami.-2017.-6 (766)-son.

2. file:///C:/Users/user/Downloads/o-smirlarda-axborot-psixologik-xavfsizlikni-ta-minlashning-ijtimoiy-psixologik-imkoniyatlari.pdf

3. Umarov.B, Qodirov. U, Karimov.X. Ochiq axborot tizimlarida axborotpsixologik xavfsizlik:darslik. T., 2012.-239. b.)

O‘SMIRLIK DAVRINING PSIXIK RIVOJLANISHINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ismoilova Dilnoza Saidalixonovna
Andijon davlat pedagogika instituti
Texnologik ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada O‘smirlik davri haqida tushuncha, o‘smirlarning anatomik fiziologik xususiyatlari va o‘smirlarning bilish jarayonlarining xususiyatlari taxlil qilindi.

Kalit so‘zlar: O‘smirlik davri, fiziologik xususiyatlari, o‘smirlarning bilish jarayonlar, bolalarning psixik rivojlanishi, ta’lim va tarbiya.

O‘qituvchi va tarbiyachi uchun bolalarning o‘smirlik davri psixologiyasini bilish psixologik nuqtai nazaridan ham pedagogik nuqtai nazaridan ham muximdir. Bu davrni biz yana o‘tish davri ham deb ataymiz. O‘smirlik davri asosan 11-15 yoshdagi bolalarni o‘z ichiga qamrab oladi, ya’ni 5-8 sinf o‘quvchilarini.

O‘smir o‘quvchilarni ta’lim va tarbiya berish ishlarida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi va hususiyatlarini ba’zan etarli darajada bilmaslikdan yoki inkor qilishdan kelib chiqadi. Kichik va kattayoshdagi maktab o‘quvchilariga qaraganda o‘smirlik yoshidagi bolalarni tarbiyalashda juda ko‘p qiyinchiliklar bo‘ladi. Chunki, kichik bolaning katta odamga aylanishi jarayoni juda qiyin kechadi. Bu jarayon o‘smirlar psixologiyasining odamlar bilan bo‘lgan munosabat formalarining jiddiy ravishda o‘zgarishi, hamda hayot sharoitining o‘zgarishi bilan bog‘liqdir. Bu davrda o‘smirlarning o‘z shaxsiy fikrlari paydo bo‘ladi. Ularda o‘z qadr-qimmatlari haqidagi tushuncha kengayadi. Ilmiy psixologiyaning aniqlashi bo‘yicha o‘smirlarning psixik taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuchlar, ularning faoliyatlari bilan tug‘iladigan extiyojlar bilan bu extiyojlarni qondirish imkoniyatlari o‘rtasidagi dialektik qarama-qarshiliklarni yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir.

Psixologlarning fikricha, yosh psixologik xususiyatlari faqatgina yolg‘iz biologik jihatidan etilishi va taraqqiyot etilishining natijasi bo‘lmay balki bolaning ijtimoiy hayot sharoitlari va faoliyatlarining o‘zgarishi hamda bu jihatdan yangi ijtimoiy omillarning paydo bo‘lishi natijasida o‘smirning taraqqiyotiga va unga beriladigan maktabdagi ta’lim va tarbiya berishni aniq tashkil qilish o‘smirlarning konkret hayot sharoitlari va faoliyatning mahsuli deb qarab bo‘lmaydi. Bu davrda yurak qon tomirlari sitsemasining taraqqiyotida mos kelmaslik hodisasi kuchlaniladi. Bu paytda yurak xajmi jihatidan ancha kattalashadi, ancha kuchli ishlay boshlaydi. Ko‘pincha qon aylanishining vaqtincha bo‘zilishida qok bosimining yoshga bog‘liq xolda ko‘tarilishiga, yurak faoliyatining zo‘r berilishiga olib keladi. Natijada o‘smirlarda uchraydigan bosh aylanishi, yurak urishi, bosh og‘rig‘i paydo bo‘ladi.

O‘smirlarning yoshi ham jismoniy psixik xususiyatga egadir, organizm Pavlov ta’limotiga ko‘ra, bir butun sitsemadan iborat bo‘lib, bunda barcha to‘qimalar va organlar fiziologik jarayonlar uzviy ravishda bir-biri bilan bog‘langan bo‘ladi. Lekin bir butunlikda nerv sitemasi va uning bilan bog‘langan yuqori qismi I.P.Pavlov so‘zi bilan aytganda organizmda sodir bo‘ladigan barcha hodisalarni boshqarib turuvchi bosh miya po‘tsi asosiy yetakchi rolni o‘ynaydi. O‘smirlik yoshida nerv sitsemasining yuqori qismi sifat jihatidan o‘sa boshlaydi va miya ichki tuzilishining murakkablashishga o‘tadi. Katta yarim sharda nerv hujayralarning etilishi tugallanadi. O‘smirlik yoshida o‘pkaning xajmi kattalashadi nafas olish ancha miqdorda tezlashgan va sayoz bladi. O‘smirlik yoshida bola qancha toza havoda yursa shuncha foydalidir. Bu davrda ichki sekretiya bezlarining qayta qurishiga bog‘liq bo‘lgan jinsiy etilish davridir. Bu bezlarning yetilishi kishi organizm faoliyatida xizmati juda kattadir. O‘smirlik yoshining xarakterli xususiyatlaridan biri jinsiy etilish jarayonidir.

Kuzatishlar shuni ko’rsatadiki, jinsiy yetilishning boshlanish davri o’g’il bolalarda 12-13 yoshda, qiz bolalarda 11-12 yoshda boshlanadi. Ko’pchilik o’g’il bolalar hozirgi vaqtda jinsiy yetilish 15-16 yoshda, qiz bolalarda 13-14 yoshlarda kuzatiladi. O’qituvchilar sinf rahbarlari datsavval shuni chuqur anglashlari lozimki, jinsiy yetilish organizmning jismoniy taraqqiyotiga ta’sir qilishdan ularning psixik rivojlanishiga ham katta ta’sir kursatadi.

Aynan o’smirlik davridan boshlab, inson aynan nutq bilish jarayonlarining rivojlanishini belgilab berishini tushuna boshlaydi o’smirni ko’pincha muomalada so’zlarni ishlatish qoidalari - “qanday qilib to’g’ri yozish kerak?”, “qanday qilib yaxshiroq aytish mumkni?” kabi savollar juda qiziqtiradi. O’smirlar maktabdagi o’qituvchilar. kattalar otanalar nutqidagi kamchiliklarga kitob, gazeta radio va televidenie diktorlari xatolariga tez e’tibor beradilar. Bu holat o’smirning bir tomondan o’z nutqini nazorat qilish o’rgatsa, ikkinchi tomondai kattalar ham nutq, qoidalari bu’zilishi mumkinligini bilishlariga va o’zida mavjud xatoliklarni birmuncha barham toptirishlariga olib keladi.

Aynan maktab talimi o’smir bilshi jarayonlarini rivojlanish yo’nalishini sifat jihatidan o’zgarishdi asosiy omil bo’lib xizmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivojlanishida nutq ham oshadi, ham yozma mavjud bo’lishi bilan ham kuchli vosita xisoblanadi. Maktabdagi o’quv jarayonlarining to’g’ri tashkil etiliishi va amalga oshirilishi bilan o’smir nutqining to’g’ri rivojlanishiga sharoit yaratiladi

Nutqni o’zlashtirishga harakat bu o’smirniig muomala, bilish va ijodiy faoliyatga kirilishi ehtiyoj va intilish hisoblanadi. O’smirlik davrida o’qish va yozma monologik nutq jadal rivojlanadi. 5 sinfdan boshlab to 9-sinfgacha o’qish to’g’ri, tez va ifodali bo’lish darajasidan, yoddan ifodali, ta’sirli aytib bera olish darajasigacha ko’tariladi. Monilogik nutq esa asardagi kichik bir parchani qayta so’zlab berishdan, mustaqil ravishda nutq va chiqishlar tayyorlash, ogzaki mulohaza yuritish, fikr bildirish va ularni asoslab berishgacha o’zgaradi. Yozma nutq ham yaxshilangan holda o’smirlar endi ularga berilgan erkin mavzu bo’yicha mustaqil holda insho yoza oladilar. O’smir bu yoshda xuddi kattalar singari keng qamrovli tahlil etishni o’rgana boshlaydi. O’smir tafakkurning nazariy darajaga qanchalik tez ko’tarila olishi, o’quv materiallarini tez va chuqur egallashi uning intellektini ham rivojlanishini belgilab beradi.

Foydalangan adaboyotlar

1. G’oziyev E.G’.. Mamedov K.K.. "Kasb psixologiyasi". Toshkent.
2. Abduraxmonov F.R., Abduraxmonova Z.E. "Kasb psixologiyasi". Toshkent.
3. Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to’plami. Toshkent.
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
7. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.

IJTIMOIYLASHUV JARAYONIDA TA'LIM TARBIYANING PSIXOLOGIK AHAMIYATI.

Jonibekova Zulayho
Andijon davlat pedagogika instituti
Aniq fanlar fakulteti
Texnologik ta'lim yo'nalishi
1-kurs 101-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada butun respublikamizda ta'lim sifatini oshirish, uni jahon miqyosida oldingi o'rinlarga olib chiqish uchun kelajak avlodni yetishtirib beruvchi kuch – pedagoglar jamoasini mukammal darajaga yetkazish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Buning uchun bo'lajak pedagoglarni, ya'ni talabalarni yuqori ta'lim texnologiyalari bilan ta'minlash, ularda ruhiy va ilmiy potensialini oshirish masalalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Pedagog, o'quvchi, shaxs kamoloti, ta'lim-tarbiya, ta'lim psixologiyasi, tarbiya psixologiyasi, pedagogik faoliyat.

Pedagogik faoliyatning tuzilishi o'qituvchining o'z iga xosligi faqatgina uning har tomonlama pedagogik faoliyatidagi fazilatlari bilan bog'liqdir. O'qituvchi faoliyati o'z aro komponentlardan iborat. Pedagogik faoliyatning 3 komponenti farqlanadi: konstruktiv, kommunikativ va tashqilotchilik. Konstruktiv komponenti. O'qituvchining ishida konstruktiv dars katta o'rin egallaydi, ya'ni sinfdan tashqari ishlar maktab dasturlari bilan bog'liq o'quv materiallarni ta'lim oluvchilar uchun turlimetodik ishlanmasi va uni ta'lim oluvchilarga ifodasini qamrab olgan. Ushbu barcha ishlar dars konspekti tarkibida o'z ifodasini topadi, ya'ni: o'z faoliyatining tartibi va tizimi ta'lim oluvchilarning faoliyat tartibi va tizimi (yaxlit sinfni va alohida o'quvchilarni). Ayni vaqtda pedagogik faoliyatning ushbu komponenti maktab oldidaturgan asosiy vazifasi o'sib kelayotgan avlodning faol fuqarolik holatida tarbiyalash o'qituvchi shaxsiga ma'lum bir talablarni qo'yadi. O'qituvchi o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirishga intilishi kerak, buning uchun esa u eng qiyin nazariy savollarni oson o'zlashtirilishi uchun o'quv materialni tanlash va qayta ishlashi lozim. Birinchi navbatda ta'lim oluvchilarning faoliyati faol bo'lmasa, chuqur bilim va o'zlashtirish jarayoni amalga oshirilmaydi.

Muhit, ta'lim-tarbiya va tegishli mashq, miya tuzilishining organik jihatdan yetilishiga yordam beradi. Bu jarayonda ta'lim qanday mavqega ega? Ta'lim rivojlanishga nisbatan yetakchi vazifani bajaradimi yoki aksincha? Bu muammoning hal qillinishi ta'lim jarayonining mazmuni va metodikasini, o'quv darajalari va darsliklarning mazmunini belgilab beradi. Bu borada nemis psixologi V.SHtern: ta'lim psixik rivojlanishning orqasidan boradi va unga moslashadi, degan fikrni olg'a surgan edi. Bu fikrga qarama-qarshi rus psixologi L.S.Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ta'lim va tarbiyaning yetakchilik roli bor, degan qoidani birinchi bo'lib ilgari surdi va uni: ta'lim rivojlanishdan oldinda boradi va uni o'z orqasidan ergashtirib olib boradi, deb aniq ifodalab, beradi. Yuqorida bayon qilingan birinchi fikrga muvofiq ta'lim faqat rivojlanish tomonidan erishilgan narsalardan foydalanadi. Shuning uchun aqliy jihatdan yetilish jarayoniga aralashmaslik, unga, xalaqit bermaslik, balki ta'lim uchun imkoniyat yetilguncha chidam bilan passiv kutib turish kerak. Shveytsariyalik psixolog J.Piajening nazariyasi ham ayni shu g'oyalar bilan yug'rilgandir. J.Piajening fikricha, bolaning aqliy o'sishi o'zining ichki qonunlari asosida rivojlana borib, sifat jihatdan o'ziga xos bir qator genetik bosqichlarni bosib o'tadi. ishlar maktab dasturlari bilan bog'liq o'quv materiallarni ta'lim oluvchilar uchun turli metodik ishlanmasi va uni ta'lim oluvchilarga ifodasini qamrab olgan. Ushbu barcha ishlar dars konspekti tarkibida o'z ifodasini topadi, ya'ni: o'z faoliyatining tartibi va tizimi ta'lim

oluvchilarning faoliyat tartibi va tizimi (yaxlit sinfni va alohida o’quvchilarni). Ayni vaqtda pedagogik faoliyatning ushbu komponenti maktab oldida turgan asosiy vazifasi o’sib kelayotgan avlodning faol fuqarolik holatida tarbiyalash o’qituvchi shaxsiga ma’lum bir talablarni qo’yadi. O’qituvchi o’quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirishga intilishi kerak, buning uchun esa u eng qiyin nazariy savollarni oson o’zlashtirilishi uchun o’quv materialni tanlash va qayta ishlashi lozim. Birinchi navbatda ta’lim oluvchilarning faoliyati faol bo’lmasa, chuqur bilim va o’zlashtirish jarayoni amalga oshirilmaydi.

Ta’lim - bu aqliy yetilish jarayonini faqat bir qadar tezlatishga yoki sekinlashtirishga qobildir, lekin u aqliy jihatdan yetilish jarayoniga hech qanday jiddiyta sir ko’rsata olmaydi. Demak, ta’lim rivojlanish qonunlariga bo’ysunishi kerak. Masalan, bolada mantiqiy tafakkur yetilmay turib, uni mantiqiy fikr yuritishga o’rgatish foydasizdir. Ta’limning turli bosqichlari bolaning tegishli psixologik imkoniyatlari pishib yetiladigan muayyan yoshidan qat’iy nazar bogliqligi ana shundan kelib chiqadi.

Ta’limning imkoniyatlari juda keng bo’lsada, biroq cheksiz emas. Yirik rus psixologi L.S.Vigotskiy ta’lim va taraqqiyot muammosiga ijtimoiy-tarixiy jarayon nuqtai-nazaridan yondashib, bilimlarni o’zlashtirish insoniyatning tarixiy taraqqiyotida yaratilgan madaniyatda ishtirok etish jarayonidir, deb ta’kidlaydi. U olga surgan psixik funksiyalar taraqqiyotining madaniy-tarixiy nazariyasiga ko’ra, psixik faoliyattaraqqiyoti uning «tabiiy» shaklini bevosita qayta qurgan holda, turli alomatlar bilan avval tashqi, so’ng ichki ifodalanishni nazarda tutib, «madaniy» shaklini egallash tushuniladi.

Bolalar ta’lim-tarbiyasida bo’ladigan kamchiliklarning asosiy sabablaridan biri o’qituvchining psixologiyasiga bog’liq. Lekin bunga ko’pincha e’tibor berilmaydi. Shuning uchun o’qituvchilar jamoasini psixologik nuqtai nazardan o’rganish, uni muvaffaqiyatli boshqarishning psixologik yo’llarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga egadir. Pedagogik jamoani muvaffaqiyatli boshqarish uchun jamoa tarkibini o’rganish, kamchiliklarini korreksiyalash va haqiqiy pedagogik jamoa sifatida shakllantirish lozim. Jamoada ishlash ko’nikmalarining rivojlangan darajasi ham muvaffaqiyatli jamoa uchun asosiy omillardan biridir. Jamoada ishlash muloqot vositasida amalga oshadi. Pedagogik jamoaning rivojlanishida shaxslararo muloqot muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G’oziyev, E. (2010). *Umumiy psixologiya*. Yangi asr avlodi.
2. Davletshin, M. (2002). *Umumiy psixologiya*. TDPU.
3. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
5. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.

KEKSALIK VA KEKSAYISH DAVRINING AHAMIYATI.

ADPI Filologiya yo‘nalishi
1-kurs talabasi Ko‘charova Mohinur

Annotatsiya: Ushbu maqolada keksalik davrining psixologik xususiyatlari, keksayish jarayonlaridagi biologik va fiziologik o‘zgarishlar va uzoq umr ko‘rish uchun amal qilinishi kerak bo‘lgan vaziyatlar hamda jahon miqyosida keksalikning o‘rtacha umr ko‘rish statistikasi haqida mulohaza yuritilgan.

Kalit so‘zlar: keksalik, uzoq umr ko‘rish sirlari, biologik keksayish, statistika, donishmand, psixologik jarayon, muammo, inson umrini uzaytirish.

Donishmand xalqimizning asrlar osha yashab kelayotgan o‘lmas qadriyatlaridan biri-bu keksa avlod vakillariga chuqur hurmat va ehtiromdir. "Yoshlikda insonning kuch-quvvati oyoqlarida, o‘rta yoshda belida, keksayganda esa tilida" degan purma'no so‘zlar bejizga aytilmagan.

Insonning uzoq umr ko‘rishi bevosita undagi biologik va psixologik jarayonlarning kechishiga bog‘liq. Masalaning mohiyatini biologik tomondan tahlil qiladigan bo‘lsak, keksalik haqida turli davrlarda, turli xil olimlar tomonidan bir qancha nazariyalar ilgari surilgan. Keksalik sabablari va inson umrini uzaytirish masalalariga oid ilk qarashlar Gippokrat, Ibn Sino, Klavdiy Gallen asarlarida uchraydi.

Keksalik va keksayish davrini Gerontologiya fani o‘rganadi va bu fan XX asrning ikkinchi yarmiga kelib shakllana boshlagan. Keyinchalik, Gerontologiya rivojlanishi uning gerontopsixologiya (umumiy psixologiya vositalari hamda usullaridan foydalanib keksalar ruhiyati va fe‘lining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganadi), geriatriya (klinik tibbiyotning keksalarga xos kasalliklarini o‘rganadigan, shuningdek, ularning oldini olish va davolash usullarini, ishlab chiqadigan bo‘lim), (dori-darmonlar va ular tarkibini keksaygan organizm uchun moslashtirish), gerogigiena (katta yoshli kishilar gigienasi haqidagi ta’limot) kabi bir necha tarmoqlarga bo‘linishiga olib keldi va bu bo‘limlarning bari keksalarning uzoq umr ko‘rishiga xizmat qiladi.

Qayd etilishicha, O‘zbekistonda o‘zgalar parvarishiga muhtoj bo‘lgan yolg‘iz keksalarning soni 18 417 nafarga yetdi. Bu haqida Ijtimoiy himoya milliy agentligi axborot xizmati xabar berdi. Ularni, asosan, yolg‘izlik, salomatlik va xavfsizlik masalalari, harakatlarini cheklanganligi, kundalik uy ishlarini bajarishda qiyinchilik, noto‘g‘ri ovqatlanish, xotira susayishi, o‘z-o‘zini parvarish qilolmaslik va ijtimoiy xodimlar tomonidan parvarishlash gragifining noto‘g‘ri shakllantirish kabi muammolar qiynab keladi.

Qariyalarning eng katta muammolaridan biri bu noto‘g‘ri ovqatlanish masalasi bo‘lib, bu holat ularning o‘z umriga zomin bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Gerodietologlar (keksalar parhezi bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar) fikriga ko‘ra, yoshi ulug‘ insonlar taomnomasida geroproteklar (qarishni oldini oluvchi moddalar) ning mavjud bo‘lishi muhim ahamiyatga ega ekan. Ulardan antioksidlar (saraton (rak) huhayralari paydo bo‘lishining oldini oluvchi moddalar) yaxshi o‘rganilgan. Ibn Sino bobomizning "Tib qonunlari" kitobida barvaqt qarimaslik uchun olma va sutni doimiy iste'mol qilish kerakligi haqida ma'lumotlar keltirib o‘tilgan.

Qarishni rad etgan doktor Muriel.R.Gillick keksayishning tezlashib ketishida o‘z zamondoshlarini ayblaydi va ular to‘g‘ri jismoniy mashqlar va parhez bilan qarilik balosidan qochib, o‘rta yoshdagidek ko‘rishinda to umrning oxiriga qadar yashash mumkinligini ta’kidlaydilar. Ammo ular sog‘lom turmush kechirgan qariya ham 85 yosh va undan yuqori yoshda ham "nimjon va nogiron" bo‘lishi mumkinligi haqida zid fikrni ham aytib o‘tishadi.

Keksalik davrida "qarilik gashti" haqida gapirilsa-da, qarilik gashtini surib yashayotganlar, afsuski, kam.

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 1960-yilda dunyoda o'rtacha umr ko'rish 52 yoshni tashkil etgan bo'lsa, hozirda bu ko'rsatkich 75 yoshni tashkil qilmoqda. Natijada biz ko'proq resurslarga ehtiyoj sezyapmiz, hukumatlarda pensiya va sog'liqni saqlash tizimi borasida bosimlar ham kuchaymoqda. Shunday bo'lsa-da, davlatimiz bu muammolarni samimiyat va ma'suliyat bilan hal etib kelmoqda.

"Qariyalar mamlakati" bo'lgan Yaponiyada 65 yoshdan oshgan qariyalar soni birinchi marta 36.4 million kishiga yetdi. Bu aholi sonining 29.1 foizini tashkil etuvchi rekord ko'rsatkichidir. Bu ko'rsatkichlar iqtisodiy tomondan bosimga uchragan davlatning qariyalarning oiladagi va davlat nazdidagi o'rnini nechog'liq muhim ahamiyat kasb etishini ham ko'rsatib beradi. Keksalar soni ko'p bo'lgan davlatlarda ular xavfsiz hayot kechirayotgani sezilib turadi.

Keksalarni e'zozlash, ularga doimo e'tiborli, mehrlil bo'lish qon-qonimizga singigan qadriyatlarimizdan. Ularning hayot tajribalarida sinalgan bebaho o'g'itlari oilalarning tinch-totuv, to'kis yashashida, farzandlar tarbiyasida qanchalar zarurligini hammamiz yaxshi bilamiz.

Keksa avlod vakillariga davlat va jamiyat tomonidan diqqat-e'tibor, g'amxo'rlik ko'rsatish izchil va tizimli ravishda oshirilganligi hamda ularni ijtimoiy muhofaza qilishni, moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirilganligi natijasida sezilarli darajada namoyon bo'ladi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev konstitutsiyaviy normalarni hayotiyligini ta'minlashni o'zining oliy maqsadi sifatida belgilab olganligini 2016 yil dekabr oyida "Keksalar, nogironlar va aholining boshqa ijtimoiy ehtiyojmand toifalari uchun ijtimoiy xizmatlar to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunini birinchilar qatorida imzolaganligida ham ko'rishimiz mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 25 martdagi «Keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, «Saxovat» va «Muruvvat» internat uylari tizimini yanada rivojlantirish to'g'risida»gi Farmoni qabul qilinishi ham e'tiborga loyiqdir.

Darhaqiqat, keksalari bor xonadonda quvonch, fayzu baraka, xotirjamlik bor. Keksalarga ehtirom, e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatish esa azaliy qadriyatlarimizdan hisoblanadi. Mamlakatimiz asosiy Qonuniga muvofiq O'zbekiston Respublikasining Prezidenti fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O'zbekiston Respublikasining amaldagi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafilidir. Yangilangan Konstitutsiyamizda ham nuroniylarimiz haq-huquqlari mustahkamlab qo'yildi. Xususan, Konstitutsiyaviy qonun loyihasining 46-moddasida "Har kim qariganda, mehnat qobiliyatini yo'qotganda, ishsizlikda, shuningdek boquvchisini yo'qotganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot huquqiga egaligi, qonunda belgilangan pensiyalar, nafaqalar va boshqa turdagi ijtimoiy yordamning miqdorlari rasman belgilangan eng kam iste'mol xarajatlaridan oz bo'lishi mumkin emasligi, 57-moddada esa "Mehnatga layoqatsiz va yolg'iz keksalar, nogironligi bo'lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasidadir", deb yozib qo'yildi. 80-moddada "Voyaga yetgan mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburlar, degan normalar belgilandi.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. E.G'.G'oziyev "Psixologiya", -Toshkent.1994 y.
2. P.Ivanov, M.Zufarova "Umumiy psixologiya" - Toshkent.2008 y.
3. P.Kelder "Yoshlar sirlari", -Toshkent.2011 y.
4. J.Majidov va G.Majidova (2020) Shaxs ijtimoiy taraqqiyotida oila muhitining o'rnini. Arxiv. Научных Публикации. JSPI.

5. "Sog'lom avlod" gazetasi. 2010 y.
6. "Gerontology–definitoin of gerontology bu The Free Dictionary" Thefreedictionary.com. Archived from the original on 2016.03.31. Retrived 2016.04.04.
7. "Human rights of the older persons OHCHR.org. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Archived from the original on 2021.04.28. Retrived 2016.10.24.
8. Sof.uz. Jahongir Ergashev .07.03.2019.

PSIXIK RIVOJLANISH VA UNDA BOLALIK DAVRINING AHAMIYATI

ADPI 1-kurs talabasi
Komiljonova Qamarniso

Annotatsiya: Maqolada psixologiyada bilish jarayonlarining tasnifi va ularning maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalarda namoyon bo’lish shart-sharoitlari nazariy tahlillar asosida yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: bilish, sezgi, idrok, bola, oʻyin, faoliyat, akseleratsiya, psixika.

Psixologiya fanining bugungi kundagi vazifalari, tabiiy, uning predmetiga biroz oʻzgarishlar kiritadi. Zero, inson ongi va qalbi uchun kurash muammosi butun dunyo miqyosida dolzarb turgan masala sifatida qaralishini inobatga olsak, jamiyatimizning har bir aʼzosi, mustaqil yurt fuqarolari ongining milliy-madaniy muhit taʼsirida, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllanishi, ular qalbida sof imon va sogʻlom dunyoqarashlar, mustaqil fikrlashning shakllanishi mexanizmlarini oʻrganish ham fanning muhim predmeti hisoblanadi. Ayniqsa, buguni yoshlarda aniq maqsad va maslakning boʻlishi, milliy iftixor va gʻurur tuygʻularining toʻgʻri tarbiyalanganligi yaxlit xalq va millat manfaatlari bilan uygʻundir. Psixologiya fan sifatida aynan har bir shaxsda oʻziga, yurtdoshlariga, turli faoliyat turlari hamda dunyoga nisbatan toʻgʻri munosabatlarni shakllanishi yoʻllariniham oʻrganishi kerak. Aks holda yoshlar ongidagi oʻzgarishlarni aniq bashorat qilolmaslik, ularni toʻgʻri tarbiyalash vositalarini tanlashda xatoliklarni keltirib chiqaradi. Inson psixikasi – psixika taraqqiyotning eng oliy bosqichidir.

Har bir yosh davri psixik taraqqiyotning maxsus bosqichidir va bolataraqqiyotining maʼlum bosqichida shaxs strukturasidagi oʻziga xosliklar majmuini tashkil etadigan oʻzgarishlar toʻplami bilan xarakterlanadi. L.S.Vigotskiy yoshni taraqqiyotning maʼlum davri deb qaragan. Uning fikricha 1 yosh davrdan boshqasiga oʻtganda ilgari yosh davrida mavjud boʻlmagan yangi narsa paydo boʻladi, taraqqiyotning borishi oʻzgaradi va qayta quriladi. Yosh xususiyatlari koʻp sharoitlar majmui bilan belgilanadi. Ularga xayotning maʼlum bosqichida bolaga quyiladigan talablar sistemasi ham, munosabatlar ham, u egallaydigan faoliyat va bilimlar tipi ham bu bilimlarni oʻzlashtirish usullari ham kiradi. Yoshning xususiyatini belgilaydigan sharoitlar mazmuniga bola jismoniy taraqqiyotining xar xil tomonlari xususiyatlari ham kiradi. Shunday qilib, yosh davri xayot sharoitlari va taraqqiyotning maʼlum davrida bolaga quyiladigan talablar xususiyatlari va uning atrofdagilar bilan munosabatlari, bola shaxsi psixologik tuzilishidagi taraqqiyot darajasi bilan uning tafakkuri va bilimlari taraqqiyoti darajasi hamda maʼlum fiziologik xususiyatlar majmui bilan xarakterlanadi.

Yosh davrini atrofdagilarga munosabat taraqqiyot darajasi bilan bilimlar, usullar, qobiliyat taraqqiyoti darajasi oʻrtasidagi aloqa belgilaydi. D.B.Elkoninning taʼkidlashicha, taraqqiyot jarayonining bu 2 turli tomonlar oʻrtasidagi munosabatning oʻzgarishi keyingi yosh davrlarda muxim ichki asosni tashkil etadi. Masalan, goʻdaklik davrida bolaning tashqi muxit bilan aloqasi uning kattalar bilan munosabati orqali amalga oshiriladi. Bola xuddi shunday munosabatlar sistemasi sifatida maʼlum malakalarni egallaydi. Unda tasavvurlarning sodda bosqichlari shakllanadi. Kattalar bilan muloqat usullari kengayadi, nutqi rivojlanadi va boshqalar. Bularning bari bolaning mustaqil xarakter qilish imkoniyatlarining kengayishi uchun asos yaratadi. Soʻngra atrofdagilar bilan munosabat usullari ham oʻzgaradi. Bu esa psixik taraqqiyotning keyingi borishi sharoitini oʻzgartiradi. Bunday vaziyat oʻsmirlik davrida ham vujudga keladi. Bunda oldingi taraqqiyot yutuqlari majmui bola xayot sharoitlari oʻzgarishi bolaning atrofdagilar bilan munosabat usullarining oʻzgarishiga olib keladi.

Psixologlar tomonidan yosh davrlarning tabaqalashlarning nazariy masalalari ishlab chiqilgan. Ular ontogenetik qonuniyatlarni yoritishga katta xissa bo‘lib qo‘shiladi, amaliy va nazariy muammolarning xal qilishda keng qo‘llanilmoqda.

Keyingi yillarda bolalar va maktab o‘quvchilarining jismoniy va psixik rivojlanishida akseleratsiya (lotincha - ‘tezlanish’) xodisasi ro‘y bermoqda.

Olimlar akseleratsiya xodisasining ham biologik ham ijtimoiy sabablarini ko‘rsatmoqda.

1. Biologik sabablari oz miqdordagi ionlashgan nurlarning va radio to‘lqinlarining ta’siri qishloq xo‘jaligi va meditsinada o‘sinh va rivojlanishni, stimullashtiruvchi biologik faol moddalarning qo‘llanilishi, inson ozuqasida hayvon oqsil moddalari miqdorining oshishi.

2. Ijtimoiy sabablari-hayot tipining kuchayishi, hayot tonusining ortishi, televideniya, radio, kino orqali bolaning o‘smirlik chog‘idan boshlab miyasiga yig‘iladigan g‘oya ko‘p miqdordagi informatsiyalar, ma’lumot oqimining ta’siridan iboratdir.

Faoliyati davomida shaxsdan juda ko‘p bilimlarni hamda malakalarni talab qiladi. Nima uchun u yoki bu kasbni tanlaganini anglab yetgan shaxs (motivlarmuammosi), endi o‘z faoliyati va qobiliyatlarini boshqara bilishi va o‘z ustida muttasil ishlab, malakalarini orttirib borishi shart. Professional bilimdonlik shu nuqtainazardan shaxs umumiy madaniyatining shunday yo‘nalishiki, unga faqat kasbiga taalluqli bo‘lgan bilimlardan tashqari, shu bilimlarning hosil bo‘lish yo‘llari va malakalarning takomillashuvini ta’minlovchi psixologik jarayonlar va holatlarni bilishni ham taqozo yetadi. Bu psixologiyada bilish jarayonlari va ularning mohiyatini va kechishini bilish demakdir.

V.M.Karimova (2010)ning yozishicha, ongning muhim aks yettirish shakllari bo‘lmish bilish jarayonlariga: idrok, sezgi, xotira, diqqat, tafakkur, iroda va hissiyotlar kiradi.

Bilish jarayonlari – bu shunday psixik jarayonlarki, ular shaxsga o‘zini o‘rab turgan atrof-muhitning ma’lum va muhim xususiyatlarini anglashga, tushunishga va

ular o‘stida o‘ziga zarur xulosalar chiqarib, o‘z xulq-atvorini rejalashtirishga imkon beradi. Bu jarayonlar insonga juda yaqin va tanish.

Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, bilish jarayonlari ham ma’lum ma’noda boshqariladigan jarayonlar bo‘lib, agar siz o‘z imkoniyatlaringizni kengaytirish yoki iqtidor darajangizni orttirmoqchi bo‘lsangiz, bu jarayonlarga oid ma’lum qoidalar va xususiyatlarni bilib olishingiz kerak.

Inson ongi bir qarashda yaxlit narsa, aslida u ayrim alohida jarayonlardan iborat. Shuning uchun ham atrof-muhitni, o‘zimizni bilishimizga imkon beruvchi ongni o‘rganish uchun uni alohida psixik jarayonlarga bo‘lib o‘rgana boshlaganlar. Bu jarayonlar – sezgilar, idrok, xotira, diqqat, tafakkur, nutq va boshqalardir. Bu jarayonlar shu qadar bir-birlari bilan bog‘liqki, birini ikkinchisiz tasavvur qilishning o‘zi qiyin. Masalan, ko‘rib idrok qilib turgan narsangizni fikrlamay ko‘ringchi, uningmohiyatini bilasizmi?

3-7 yoshgacha bo‘lgan davr bog‘cha yoshi davri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o‘zgarishlari bo‘lishini inobatga olganxolda 3 davrga (3-4yosh) kichik maktabgacha davri, (4-5yosh)kichik bog‘cha yoshi, o‘rta maktabgacha davr(o‘rta bog‘cha yoshi) 6-7 yosh va katta maktabgacha davr katta bog‘cha yoshlilarga ajratish mumkin. Bola rivojlanish jarayonida odamlarning ilgari o‘tgan avlodlari tomonidan yaratilgan predmet va xodisalar olami bilan alohidamaxsus munosabatga kirishadi. B ola insoniyat ko‘lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o‘zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, hamda ular yordamida amalga oshiriladigan xatti–harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarningo‘sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog‘i kerak Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatikuchaya boshlaydi.

Bog‘cha yoshdagi bolalarning ko‘zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri ularning serharakatligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko‘rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va bir tomonlamaligidan charchab qoladi. Mana shu so‘zlardan bog‘cha yoshdagi bola tabiatining asosiy qonuni bo‘lmish serharakatlilikini ortiqcha cheklab tashlamay, balki maqsadga muvofiq ravishda uyushtirish kerakligi yaqqol ko‘rinib turibdi.

Kattalar va tengdoshlari bilan bo‘lgan munosabat orqali bola ahloq normalari, kishilarni anglash, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi. Bog‘cha yoshdagi bola endi o‘z gavdasini juda yaxshi boshqara boshlaydi. Uning harakati muvofiklashtirilgan xolda bo‘ladi. Bu davrda bolaning nutqi jadal rivojlana boshlaydi. U yangiliklarni egallashga nisbatan o‘zi bilganlarini mustaxkamlashga ehtiyoj sezadi. O‘zi bilgan ertagini qayta-qayta eshitish va bundan zerikmaslik shu davrdagi bolalarga xos xususiyatdir.

Bog‘cha yoshdagi bolalar ehtiyoji va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. Bu avvalo keng doiraga chiqish ehtiyoji, munosabatda bo‘lish, uynash ehtiyojlarining mavjudligidir. Bu davrda bolalarda hamma narsani bilib olishga bo‘lgan ehtiyojkuchayadi. Bog‘cha yoshdagi bola tabiatiga xos bo‘lgan kuchli ehtiyojlardan yana biri uning har narsani yangilik sifatida ko‘rib, uni har tomonlama bilib olishga intilishidir.

Bog‘cha yoshdagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatidan o‘shida qiziqishning roli ham kattadir. Qiziqish xuddi ehtiyoj kabi bolaning biror faoliyatga undovchi omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham qiziqishni bilish jarayoni bilan bog‘lik bo‘lgan murakkab psixik xodisa desa bo‘ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati bu o‘yindir. Bog‘cha yoshdagi bolalarning o‘yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko‘p olimlarning diqqatini o‘ziga jalb qilib kelmokda. Bog‘cha yoshdagi bolalar o‘zlarining o‘yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg‘a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog‘cha yoshdagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosabatda bo‘lishga intiladi. Bu o‘rinda shu narsa harakterliki bola bilishga tashnaligidan atrofdagi o‘zining haddi sig‘adigan narsalari bilangina emas, balki kattalarga mansub bo‘lgan o‘zining kuchi ham yetmaydigan, xaddi sig‘maydigan narsalar bilan ham amaliy munosabatda bo‘lishga intiladi.

XULOSA Bola insoniyat ko‘lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o‘zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, hamda ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarining o‘sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog‘i kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” PF-4947-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. – 6(766)-son. – 70-modda
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш бўйича” ПҚ-3261-сон қарори
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya: Darslik. – T., 2012. – 196 b.
4. G‘oziyev E. Umumiy psixologiya: Psixologiya mutaxassisligi uchun darslik / E.G‘oziyev; O‘zR OO‘MTV, M.Ulug‘bek nomidagi O‘zMU. – T.: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2010. – 544 b.

OILADA E'TIQOD TARBIYASI, UNING PSIXOLOGIK MOHIYATI VA SOG'LOM RUHIYATNI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI.

Ahmedov Lazizbek Alijon o'g'li
Andijon davlat pedagogika instituti
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola oilada diniy e'tiqod tarbiyasining psixologik mohiyatini hamda uning sog'lom psixikani shakllantirishdagi muhim ro'lini o'rganadi. Keng qamrovli adabiyotlarni tahlil qilish orqali tadqiqot e'tiqodning turli o'lchovlarini, uning psixologik rivojlanishiga ta'sirini va e'tiqodga asoslangan tarbiyani tarbiyalashda qo'llaniladigan usullarni o'rganadi. Natijalar oiladagi iymon va bardoshni hamda muvozanatli psixikani shakllantirish o'rtasidagi ijobiy bog'liqlikni ta'kidlaydi. Muhokama bo'limi ushbu topilmalarning oqibatlari to'g'risida tushuncha beradi, bu esa oilaviy dinamikada iymonni rivojlantirish bo'yicha yakuniy mulohazalar va amaliy takliflarga olib keladi.

Kalit so'zlar: Iymon, e'tiqod, oila, tarbiya, psixologik rivojlanish, sog'lom ruhiyat, e'tiqod tizimlari.

Oila jamiyatning asosiy birligi sifatida o'z a'zolarining psixologik farovonligini shakllantirishda hal qiluvchi ro'l o'ynaydi. Ushbu maqolada iymonning psixologik mohiyatini va uning sog'lom psixikani shakllantirishga ta'sirini tushunishga qaratilgan ushbu kontekstdagi ro'li ko'rib chiqiladi. Mavjud adabiyotlarni o'rganish orqali biz e'tiqodga asoslangan tarbiyaning nozik tomonlarini va uning individual rivojlanishga chuqur ta'sirini ochishimiz mumkin.

Ko'plab tadqiqotlar iymonning ko'p qirrali tabiatini ta'kidlab, uning diniy e'tiqod, magnesias va axloqiy qadriyatlar kabi turli xil ifodalarini tan oladi. Iymonning psixologik o'lchovlari maqsad, chidamlilik va hissiy barqarorlikni o'z ichiga oladi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, oiladagi iymonga ta'sir qilish stress omillaridan himoya qiluvchi omil bo'lib xizmat qilishi va kurashish mexanizmlarini rivojlantirishga hissa qo'shishi mumkin.

Oilaga bo'lgan ishonch va psixologik farovonlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun mavjud adabiyotlarni to'liq ko'rib chiqish o'tkazildi. Tegishli tushunchalarni olish uchun psixologiya, sotsiologiya va dishonestly bo'yicha tadqiqotlar tahlil qilindi. Sharh empirik tadqiqotlar, amaliy tadqiqotlar va e'tiqodga asoslangan tarbiyaning individual psixikaga ta'sirini o'rgangan nazariy asoslarga qaratildi.

Oilaning eng muhim vazifalaridan biri tarbiya hisoblanadi. Oila - tarbiya maskani. Aynan shu maskanda dunyoga kelgan farzand ota-onadan nafaqat irsiy xususiyatlarni oladi, ulardagi hatti-harakat, axloq-odob qoidalarini ham egallab boradi. Ota-ona o'rtasidagi o'zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi oliy darajadagi qadriyatlar ona suti, oila a'zolari mehri va namunasi bilan bola xulqi, hatti-harakati mazmuniga singib boradi. «Qush uyasida ko'rganini qiladi» degan purhikmat so'zlar oila tarbiyasining negizini tashkil etadi.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy-madaniy merosida bayon qilingan oiladagi tarbiya ayniqsa e'tiqod tarbiyasi haqida va faoliyatiga doir qarashlar, yoshlarni bilim egallash va ezgulikka chorlash, ustoz-shogird hamkorligi va munosabatlariga xos tartib-qoidalar, muomala madaniyati, insoniy fazilatlarining shakllanishi haqidagi qimmatli fikrlar sharq xalqlari, xususan o'zbek xalqining og'zaki ijodida (o'zbek xalq maqollari, ertaklari, dostonlari, afsonalari, rivoyatlari) uzviylik asosida tarkib topgan milliy-madaniy meros ekanligini ko'ramiz. Chunonchi, o'zbek xalqining og'zaki ijodi va eposlarida ustoz namunasi va o'giti sifatida bilimlarni egallash va ezgulikka intilish, mardlik, halollik, kamtarlik, ishonch, sadoqat, do'stlik, adolatlilik, mehr-muruvvat, mehnatsevarlik, sabr-qanoatlilik, hamfikrlilik, hamkorlik, oqillik, e'tiqod, hurmat-ehtirom, halol va pok yashash ulug'langan.

Bu voqelikni Alpomish, Kuntug’mish, Farhod va SHirin, Saddi Iskandariy, Yusuf va Zulayho kabi qator o’zbek xalq dostonlaridagi qahramonlar misolida ko’rish mumkin.

Sharq mutafakkirlarning ma’naviy me’rosi oilada bolalarni ma’naviy tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etishi bilan birga, jamiyatni ham har tomonlama ham iqtisodiy, ham siyosiy, xam ma’naviy, ham madaniy rivojlatirishning muhim sharti bo’lib hisoblanadi. Bugungi kunda bu masalaga nechog’lik chanqoqlik his qilinayotganligi tobora ravshanlashib bormoqda.

Shu boisdan ham keyingi paytlarda Sharq mutafakkirlarining hayotiga, faoliyatiga va ularning asarlariga bo’lgan e’tibor va ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Agar bu aytilgan fikrlarni misollar asosida ko’radigan bo’lsak, turk adibi Yusuf Tovasliyning «Hikmatlar xazinasi» asaridagi «YAxshi farzand Yasin suti bilan o’sadi» degan hikoyasi juda ibratlidir, Hikoyada bayon etilishicha; «Oliyjanob, dindor bir xonim bolasiga chaqaloqligida Yasin suti berar edi. YA’ni, aniqrog’i yangi tug’ilgan chaqalog’ini emizish vaqti kelganda, xuddi nomozdan oldin tahorat olganday poklanib chaqalog’iga ko’kragini tutib u emishni boshlagunicha:

«Bismillahir rohmahir rohim, Yasin val-Qur’onil-hakim» deb surani o’qishni boshlab to oxirigacha o’qirdi. Yasin surasi o’qib bo’linganda chaqaloq ham emishni to’xtatarkan. O’g’illarining axloq va fazilat ila o’z muhitida seviladigan kimsalar bo’lganlarini ko’rguncha ona doimo ollohga hamd aytar, shukur qilar va o’g’illariga:—Ey o’g’il, barcha yaxshiliklarning hammasini o’zimdan deb o’ylama. Men seni Yasin surasi bilan emizar edim. Yasin surasi ila o’stirdim!—deb onalik burchining farzandga bo’lgan ta’sirini tushuntirardi». Bu hikoyada barchaga ibrat bo’la oladigan tajriba mavjud. Ana shunday qadriyatlar asosida o’stirilgan har qanday bola ota-onasini, qolaversa, barcha insonlarni qadrlaydigan, imonue’tiqodli, har qanday diyonatdan o’zini olib qochadigan qadri baland insonlar bo’lib o’sishi azaldan ma’lum. SHuning uchun bo’lsa kerak, haqli ravishda islomiy manbalarda «Farzandlariga ollohni, Payg’ambarni, dinni o’rgatmagan, harom-xalol, gunoh-savob nimaligini tushuntirmagan ota-onalar bolalardan yaxshilik kuta olmaydilar», deyilishi haqiqat yuzasidan aytilgan bo’lsa kerak.

Shuni ta’kidlash kerakki, iymonning psixologik rivojlanishga ta’siri individual tajribalar, madaniy kontekst va oilaning o’ziga xos e’tiqodlari asosida keng farqqilishi mumkin. Oilalar turli xil diniy yoki ma’naviy e’tiqodlarga ega bo’lishi mumkin yoki ular umumiyqadriyatlar va tamoyillar orqali dunyoviy ma’noda iymonni uyg’otishi mumkin. Muayyan shakldan qat’i nazar, oilada iymonni tarbiyalash sog’lom psixikani shakllantirishga ijobiy hissa qo’shishi mumkin.

Oiladagi iymon vasog’lompsixika o’rtasidagi ijobiybog’liqlik iymon o’z ta’sirini ko’rsatadigan mexanizmlar haqida munozaralarni keltirib chiqaradi. Oilalardagi e’tiqodga asoslangan jamoalarning qo’llab-quvvatlovchi va uyg’un tabiati xavfsizlik tuyg’usini kuchaytiradi va hissiy farovonlikni oshiradi. Bundan tashqari, axloqiy va axloqiy qadriyatlarni diniy ta’limotlar orqali etkazish mustahkam psixologik asosni rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, oilada iymonni tarbiyalash shaxslarning psixologik rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Kuzatilgan ijobiy natijalar shuni ko’rsatadiki, iymonni oila dinamikasiga qo’shish sog’lom psixikani rivojlantirishga hissa qo’shishi mumkin. E’tiqodga asoslangan tarbiyaning muhimligini anglash ota-onalar, o’qituvchilar va ruhiy salomatlik mutaxassislari har tomonlama psixologik rivojlanishga yordam berishi mumkin.

Ushbu tadqiqotning amaliy natijalariga e’tiqodga asoslangan amaliyotlarni oilaviy tartiblarga kiritish, e’tiqod tizimlari haqida ochiq muloqot va ma’naviy izlanishlarni rag’batlantirish kiradi. Kelajakdagi tadqiqotlar e’tiqod psixologik farovonlikka ta’sir qiladigan o’ziga xos mexanizmlarni chuqurroq o’rganishi va turli madaniy va diniy kontekstlarda potentsial o’zgarishlarni o’rganishi kerak. Oiladagi iymonning ahamiyatini

anglash orqali biz shaxslarning yaxlit rivojlanishiga hissa qo‘shadigan muhitni rivojlantirishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. К.Назаров ва бошқ. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. Тошкент, 2007 й.
2. Т.Абдуллаев. Оила социологияси. Маърузалар матни. ФарДУ, 2008 й.
3. К.Рахимова. Соғлом муҳит - соғлом авлод. Услубий кўрсатма. ФарДУ, 2014 йил.
4. Н.Усмонов ва бошқ. Оила –жамият таянчи. Услубий кўрсатма. Фарғона, 2012 иил .
5. Abdulla Avloniy. “Turkiy Guliston yoxud axloq”. Toshkent.
6. Xosilbekovna, S. F. (2024). The impact of globalization on the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 134-137.
7. Xosilbekovna, S. F. (2024). Social and psychological determinants of increasing women's labor efficiency are related to the topic. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 440-443.

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALARNING JAMIYATDAGI O’RNI

Axmadaliyeva Shahnoza.

Andijon davlat pedagogika instituti

“Texnologik ta’lim” (SITRQI) 101-guruh talabasi

Annotatsiya; Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasini o’rganilganlik holati va ularga kerakli tavsiyalar borasida fikr yuritiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi va ularning o’rganilganlik sabablari o’rganilib tahlil qilingan va bartaraf etish yo’llari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: shaxs, psixologiya, maktabgacha yosh, muhit, oila, mahalla, shaxslararo munosabat, motiv, tarbiya.

Jamiyatimiz har bir shaxs taqdiriga alohida e’tibor qaratadi. Ayniqsa, inson hayotining kelajagiga tamal toshi qo’yiladigan maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berish, pedagogika va psixologiya, ijtimoiy psixologiya va maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi fanlarining dolzarb muammolaridan biriga aylanib borayotganligi shubhasizdir. Zotan, kelajagi buyuk davlatni bunyodga keltirish uchun har qanday davlatning fuqarosi dastlab oilada va so’ngra maktabgacha ta’lim muassasida mukammal tarbiyalanishi, shaxs sifatida to’laqonli shakllanishi imkoniyatlariga ega bo’lishi lozim bo’ladi.

Bu eng avvalo inson shaxsining psixologik asoslarini shakllantiruvchi, uning emotsional-hissiy, intellektual, ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga zamin yaratuvchi ontogeneznining dastlabki bosqichlariga taalluqlidir. Bunda oiladagi munosabatlar, xususan ota-ona va farzand o’rtasidagi munosabatning mohiyati, o’zaro shaxslararo muloqot katta rol o’ynaydi. Oiladagi shaxslararo munosabatlar xarakteriga ko’ra er-xotin o’rtasidagi munosabatlar, ota-onalarning o’z farzandlari bilan shaxslararo munosabatlariga bo’linadi. Biz nikoh juftligi hisoblangan er-xotin hamda farzand tarbiyalaetgan ota-onalarning maktabgacha bo’lgan yoshdagi bolalari bilan munosabatlarining turli jihatlarini eksperimental tadqiq etdik.

Bizni maktabgacha yoshdagi bo’lgan bolalarning psixologiyasidagi shunday jihat e’tiborimizni qaratdikki, ular aynan shu davrda o’z qiziqishlari, yetakchi faoliyati bo’lgan syujetli-rolli o’yinlardagi harakatlari bilan birgalikda ijtimoiy dunyoning, avvalo, ota-ona oilasidagi rollarga va o’zaro munosabatlarga e’tiborli bo’lib, aynan ota-onalikka xos qiliqlarni o’zlashtirishga kirishadilar. Bola bunda uning oldida ro’y berayotgan voqea-hodisalarning kuzatuvchisi va ishtirokchisiga aylanib, bu jarayonlar qanchalik dinamik bo’lsa, shunchalik faol va qiziquvchan bo’ladi, ota-ona va bola o’rtasidagi munosabatlarga nisbatan ko’proq, to’laroq va turli-tuman axborotlarni oladi, o’zlashtiradi va fikrlaydi.

Biz shunga ishonch hosil qildikki, aynan nikoh juftligidagi er-xotin munosabatlari bolaning ijtimoiy tasavvurlarida bilvosita ifodalangan ota-onalik munosabatlariga nisbatan moslashuvchan va dinamik bo’lib, shu sababli bolaning ota-ona munosabatini aks ettirishi uning shaxsida ifodalangan o’zgarishlarga zamin bo’ladi. Bunda nafaqat er-xotin-ota-ona o’rtasidagi munosabatlar va ularning bolaga bo’lgan munosabati, balki aynan shu munosabatlarning bevosita u bilan muloqotda aks ettirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev maktabgacha ta’lim muassasalari muammolariga bag’ishlangan tadbirda: “Mutaxassis va pedagoglarning ilmiy xulosalariga ko’ra, inson o’z umri davomida oladigan barcha axborot va ma’lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo’lgan davrda oladi. Ana shu dalilning o’zi bolalarimizning yetuk va barkamol shaxs bo’lib voyaga yetishida bog’cha tarbiyasi qanchalik katta ahamiyatga ega ekanini yaqqol ko’rsatib turibdi. Bunga qo’shimcha isbot qidirib uzoqqa borishning hojati yo’q.

Bog‘cha tarbiyasini olgan bola bilan bog‘chaga bormagan bolani solishtirganda, ularning fikrlash darajasi o‘rtasida yer bilan osmoncha farq borligini sezish qiyin emas” degan edi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi ilmida bu yoshdagi bolalarda sifat o‘zgarishlari tezlashganligini inobatga olgan holda bu davrni uch bosqichga taqsimlab o‘rganish maqsadga muvofiq deb topilgan: kichik maktabgacha davr (3-4 yosh); o‘rta maktabgacha davr (4-5 yosh); katta maktabgacha yosh (5-6 yoshgacha); maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yoshgacha). Maktabgacha yoshdagi bola rivojlanish jarayonida ajdodlari tomonidan yaratilgan narsa va hodisalar, olam sir-sinoatlari bilan alohida maxsus munosabatga kirishadi. U insoniyat tomonidan qo‘lga kiritilgan yutuqlarni faol o‘zlashtirib, egallab boradi.

Bolada narsa-hodisalar olami, ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlar, ona tili va odamlar orasidagi munosabatlarni anglash, ayni zamonda faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o‘zib borishi kattalarning bevosita yordami asosida amalga oshadi. Bu oilada ota-ona, maktabgacha ta’lim muassasalarida esa tarbiyachilar ko‘magida yuz beradi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Faoliyatdagi mustaqillik, o‘z- o‘zidan tafakkurdagi mustakillikka asos bo‘ladi. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bosqich ularda murakkab harakatlarni takomillashtirish, elementar gigiyena, madaniy va mehnat malakalarini hosil qilish, nutqini o‘stirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didning dastlabki kurtaklarini yuzaga keltirish davri hamdir.

Shuni aytish mumkinki, oilaning zimmasiga ulkan va zarur ijtimoiy missiya yuklangandir. Bola tarbiyasi eng og‘ir ijtimoiy vazifa ekanligi ayondir. Ota va onaning shaxsiy va ijobiy namunasi solih va soliha farzandlarning kamolga yetishi uchun garovdir. Ostona hatlab tashqi dunyoga qadam qo‘yilganida esa bolaga atrof- muhit va jamoatchilikning ta’siri sezilarli bo‘ladi. Ta’lim muassasalari va mahalla- kuy, umuman, ijtimoiy sfera muhiti inson farzandini to hayotining so‘nggi daqiqasigacha ta’qib qilib boradi. Shu boisdan, oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirishga erishish, nafaqat shaxsiy hayotda, balki, mamlakatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va ularning taraqqiyoti jamiyatning ruhiy va ma’naviy takomilida ham muhim o‘rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://president.uz/uz> - O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti.
2. Uruntaeva G.A. Detskaya psixologiya. - M.: «Akademiya», 2010. -C. 36.
3. Karimova V.M., Sunnatova R. Mustaqil fikrlash. - T.: «Sharq», 2000.
4. Nishonova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlash. - T.: «Fan», 2004.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431
7. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
8. Xosilbekovna, S. F. (2024). The impact of globalization on the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 134-137.

O‘SMIRLIK DAVRINING PSIXIK RIVOJLANISHIDA XARAKTER XUSUSIYATLARINING PSIXOLOGIK AHAMIYATI.

Andijon davlat pedagogika instituti
Aniq fanlar fakulteti Texnologik (sirtqi) ta’lim yo’nalishi
101-gurux talabasi Mamajonova Quddusaxon

Annotatsiya: Bu ilmiy maqoladan maqsad o‘smirlik davridagi jismoniy va psixik rivojlanishining umumiy xususiyatlari, uning psixik rivojlanishiga ta’siri, o‘smirlik davri inqirozi va uning psixik sabablari, o‘smirlik davrida intellektual va shaxs rivojlanish xususiyatlarini yoritib berish. ularning ong va dunyo qarashining shakllanishini tushuntirish orqali o‘smir yoshlarni, o‘z-o‘zini anglashga, tahlil qilishga va tarbiyalashga o‘rgatishdir.

Kalit so‘zlar: psixologik, jinsiy balog‘at, ruhiy, yetuklik, o‘smir yoshlar, o‘zgarishlar, akseleratsiya, individual, inqiroz.

Inson umrining o‘smirlik bosqichida asosan ikkita xarakterli jihati farqlanadi. Uning bittasi-kattalarga taqlid qilish, ikkinchisi-o‘smirning oilada va maktabda e’tibordan chetda qolishi, shu ikki jihat katta yoshdagi odamlarning e’tiboridan tashqari, o‘z oqimida, maqsadga muvofiq tarzda kechadigan bo‘lsa, oqibatda tarbiyasi qiyin deb ataluvchi yoshlar paydo bo‘lishiga olib keladi. Bu davr;

➤ „O‘tish davri“, „Inqiroz davri“, „Pubertat davri“, „Tarbiyasi qiyin davri“, „Murakkab davri“ deb nomlanadi.

➤ Akseleratsiya ham katta ahamiyat kasb etadi.

➤ Psixologik, psixofiziologik va ijtimoiy omillarga bog‘liq.

xususiyatlari bolalarcha bo‘lib qoladi. Bu hissiyot kattalik hissi deb ataladi va o‘smirlikdagi asosiy psixologik yangilikdir. Bu his o‘smirlarda o‘ziga, atrof muhitga, odamlarga nisbatan yangi hissiy pozitsiyasi yuzaga keltiradi. U bolalar xulq-atvorini kattalar xulqi va qadriyatlariga qayta moslashtira boshlaydi. O‘smir o‘z huquq doirasini kengaytiradi, kattalarni esa cheklashni xohlaydi.

O‘smirlar muammosiga e’tiborni kuchaytirib tarbiyasiga befarq bo‘lmash kerak. Buning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

1) Fan va texnika rivojlanishi natijasida, madaniyat, san’at va adabiyot, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitning o‘zgarayotganligi;

2) Ommaviy axborotko‘lamlarning kengayishi tufayli o‘smirlar ongliligi darajasining ko‘tarilganligi;

3) O‘g‘il va qizlarning dunyo voqealaridan, tabiat va jamiyat, fan va texnika rivojlanishi natijasida ijtimoiy qonunlaridan, tarixdan yetarlicha xabardorligi;

4) Akseleratsiya (jismoniy va aqliy kamoloti jadallashgani);

5) O‘smirlar bilan ishlashda g‘oyaviy siyosiy, vatanparvarlik va millatlararo totuvlik tarbiyasiga alohida yondashish zarurligi;

6) Oshkoralik, ijtimoiy adolat, demokratiya muammolarining ijtimoiy hayotga chuqur kirib borayotgani;

7) O‘quvchilar uchun mustaqil bilim olish, ijodiy fikr yuritish, o‘zini-o‘zi boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgani.

Shu bilan birgalikda o‘smirlik faoliyati natijasi haqida bir necha olimlar fikr bildirishgan, xususan:

Biogenetik yo‘nalish vakillari S. Call va Z. Freyd bu inqiroz biologik shartlanganligi tufayli muqarrardir deb hisoblaydi. Amerikalik antropologlar M.Mid va R. Benedikt o‘smirlik inqiroziy ijtimoiy munosabatlarning natijasi deb qarashadi.

Xarakter asentuatsiyasi- K. Leongard tomonidan kiritilgan tushuncha bo‘lib, xarakter ba’zi sifatning yorqin ifodalanganligining namunasidir. Xarakter aksentuatsiyasini bilish o‘smirlarga individual yondashish, kasbga yo‘naltirish kabilarda zarurdir. O‘z-o‘zini baholash- shaxsning boshqalar bilan taqqoslash va refleksiya natijasida o‘z-o‘zini baholash murakkab va o‘zgaruvchan bo‘lib, shaxs strukturasida katta o‘rin tutadi.

Venalik psixolog Z. Freyd va uning shogirdlari o‘smirlik davrini baholashda insonga azaldan berigan qandaydir ilk mayl nishonasi sifatida vujudga keladigan o‘z mavqeyini belgilashga ongsiz intilishni eng muhim asos deb hisoblaydilar. Bu intilish go‘yoki hudbinlik, boshqa kishilarni mensimaslik, paydo bo‘lishga, atrof muhit bilan kelisha olmaslikka, hatto nizolarga olib kelar, ongsizlik ehtiyojlari mayllari shaxsning faolligini belgilar emish. Rus psixologlari Z. Freyd nazariyasini mutlaqo asossiz hisoblab, o‘smirda imkoniyat bilan talabchanlik o‘rtasidagi kelishmovchilik, o‘zini ko‘rsatishga moyillik va o‘z ichki dunyosiga qiziqishning namoyon bo‘lishi bilan xarakterlanishini asoslab berdilar. Amerikalik olimlarning fikricha, o‘smirlik davrida uchta asosiy ijtimoiy-axloqiy kategoriya mavjud bo‘lib, ular:

1. Emansipatsiya (kattalar ta’siridan qutilish);
2. Mustaqillikka erishish;
3. Hayotiy yo‘li va kasb- hunar tanlashda jiddiy munosabatda bo‘lish zarur ijtimoiy-axloqiy normalarni o‘zlashtirishdan iboratdir.

Bola yuqoridagi muammolarga e’tibor bermas ekan, o‘smirlik davri qancha bo‘lishidan qat’iy nazar, u bolaligicha qolaveradi. O‘smir o‘zini nazorat qilmas ekan bu borada yo‘ldan adashishi muqarrar bo‘lib qoladi.

O‘smir yoshi dunyo qarash, e’tiqod, prinsip, o‘zlikni anglash, baholash kabi shaxs xususiyatlari shakillanadigan davr hisoblanadi. O‘smir ulg‘ayotgan sari unda „Ideal Men“, Axloqiy Men“ va „Haqiqiy Men“ singari shaxsga oid tizim, dunyoqarash, e’tiqod va boshqalar shakillana boradi, undagi o‘zi to‘g‘risidagi tasavvurlar ancha aniq va barqaror bo‘lib qoladi. O‘smir o‘z faoliyatini muayyan prinsip va shaxsiy nuqtai- nazari asosida tashkil qila boshlaydi. O‘smir shaxsini tarkib toptirishda uning atrof-muhitga, ijtimoiy hodisalarga, kishilarga munosabatini hisobga olish lozim. O‘smirlarning ko‘pchiligi qat’iyatlilik, kamtarlik, mag‘rurlik, samimiylik, dilkashlik kabi ma’naviy, axloqiy tushunchalarni to‘g‘ri anglaydilar. Shulardan kelib chiqib, o‘smirlikni katta hayotga qo‘yilgan birinchi qadam deb hisoblashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik texnologiya. T. 2004.
2. Manazarov Yo. Youth and pedagogical psychology. Methodical complex Namangan 2009. 72-80-153-160.b
3. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
6. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.
7. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.

BOLALAR PSIXIK TARAQQIYOTINI O’RGANISHDA PSIXOLOGIYANI AHAMIYATI

Mamatova Shoxsanam

**Andijon davlat pedagogika instituti Aniq fanlar fakulteti
Texnologik ta’lim yo’nalishi 1-kurs 101-guruh talabasi**

Annotatsiya. Maqola orqali maktab davridagi bolalarning o’rganish psixologiyasi bo’yicha nazariy ma’lumotlar bilan tanishasiz. Bolalar psixikasini o’rganish bu yillar davomida davom etib kelayotgan jarayon hisoblanadi. Har sinf yoshidagi bolalarning o’z psixologik holati mavjud hisoblanadi.

Kalit so’zlar: psixologiya, maktab, yosh bolalar, Petrovskiy nazariyasi.

Bolalar psixologiyasi - psixologiya fanining alohida tarmog’i bo’lib, bolaning tug’ilganidan to’etuklik davrida psixik taraqqiyotini, turli yosh davrlardagi bola psixik taraqqiyotining qonuniyatlarini, rivojlanishining turli bosqichlarida bola psixikasiga xos xususiyatlarini o’rganadi..

Bolalar psixologiyasi bola psixikasining taraqqiyoti hamda shaxsiy xususiyatlarining yuzaga kelishiga ta’sir qiluvchi omillarni ham o’rganadi. Bolalar psixologiyasi bu muammolarni hal qilishda mustaqil fan sifatida o’ziga xos vazifalarni hal etmog’i lozim. Bugungi kunda bolalar psixologiyasi fanining oldida bir qancha muhim nazariy va amaliy vazifalarni turadi. Bolalar psixologiyasining nazariy vazifalari uning nazariy muammolarini yechishga qaratilgan.

Chaqaloqlik davri (0-1 yoshgacha); Go’daklik davri (1 oydan -1 yoshgacha); Ilk bolalik davri (1-3 yoshgacha);

Bog’cha yoshi davri (3-7 yoshgacha);

Kichik maktab yoshi davri (7-11 yoshgacha);

O’rta maktab yoshi yoki o’smirlik davri (12-15 yoshgacha); Ilk o’smirlik (maktab, kollej, litsey) davri (15-18 yoshgacha)

Albatta bu davrlarni bir-biridan qat’iyan bir yosh bilan chegaralab qo’yish mumkin emas. Bola o’zining o’sishida shu davrlarni ertaroq yoki kechroq kechiradi, ammo bu davrlar bir-biriga tabiiy bog’laib boradi va oldingisi keyingisiga zamin hozirlaydi. Har bir davrda bolaning ayrim ruhiy tomonlarigina emas, balki uning umumiy siymosi, afti angori ham boshqacha ko’rinishda boshlaydi va ularning yosh belgilariga qarab ta’lim tarbiya muassasalariga qabul qilinadi.

Bolaning yosh belgisi uning taraqqiyoti darajasini ko’rsata olmaydi. Chunki ikkita bir yoshdagi bola belgisi jihatidan bir xil bo’lsa ham, taraqqiyot darajasi har xil bo’lishi mumkin. Shunga binoan bola shaxsining individual xususiyati va yoshlik xususiyati deb ularni bir-biridan farq qiladi. Har bir ota-ona, tarbiyachi va o’qituvchilar bola shaxsining xususiyatlarini bilishi va uning ko’ngliga yo’l topa olishi lozim. Uning amaliy vazifalariga turli yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyoti xususiyatlariga doir bilimlarni tarbiyachilar, o’quvchilar, ota-onalar ya’ni jamoatchilar o’rtasida keng yoyishdan iborat. Bolalar psixologiyasining amaliy vazifasi keng jamoatchilik taraqqiyotiga, yoshlik xususiyatlari orasidagi farqlar ya ularga individual munosabatda bo’lish yo’llariga doir, ruhiy taraqqiyot qonunlariga doir psixologik bilimlardan bahramand bo’lmoqlarini ta’minlashdan iborat. Jamoatchilikni psixologik bilimlardan xabardor qilish, ro’znoma va oynomalarga maqolalar yozish, radio va teleko’rsatuvlarda turli oshirishlar tashkil qilish, ota-onalar bilan suhbalashish, mahallalarda bola tarbiyasi haqida ma’ruza, suhbat va hahslar uyushtirish yo’li bilan amalga oshiriladi. Bu vazifalarni amalga oshirish komil insonni shakllantirishda muhim rol o’ynaydi, shuningdek o’rganilayotgan psixik protsessi bolalarda bir necha marta takrorlab o’rganish mumkin, yana qulay tomoni shundaki, bu metod kuzatish metodi singani ko’p vaqt talab qilmaydi.

eksperiment metodi 3 ga bo’linadi: 1) laboratoriya eksperimenti, 2) tabiiy eksperiment. 3) pedagogik psixologik eksperiment metodi Laboratoriya eksperimenti maxsus tashkil qilingan laboratoriyalarda turli asboblardan yordami bilan o’tiriladi. tabiiy eksperimentda biror psixik protsess o’rganilayotganda maxsus sharoit yuzaga keltiriladi. bolalar psixologiyasida eksperimenting har ikkala turidan keng foydalaniladi. biroq bu metodlardan bolalar psixologiyasida foydalanishning o’ziga xos tomoni shundaki, bog’cha yoshidagi bolalar laboratoriya sharoitida o’tkaziladigan eksperimentlar bilan tabiiy sharoitda o’tkaziladigan eksperimentlarning farqiga bormaydilar.

Pedagogik eksperiment orqali biron ta’lim-tarbiya metodining effektivligi aniqlanadi. Masalan: Biron tadqiqotchi bolalarni son sanoqqa o’rgatishning qandaydir yangicha metodini ishlab chiqqan bo’lsa, uni pedagogik eksperiment metodi orqali sinab ko’radi. Buning uchun oldindan bog’cha ma’muriyati bilan kelishib 1 ta eksperimental va 1 ta nazorat guruhini belgilab oladi. Shundan so’ng tadqiqotchi eksperimental guruhda yangicha metod bilan elementar mavhum tasavvurlarni o’stirish mashg’ulotini o’tkazadi. Nazorat guruhida esa bu mashg’ulotlar odatdagi eskicha metod bilan davom ettirilaveradi. 1-2 oydan so’ng har ikkala guruhdagi bolalarning o’zlashtirishlari taqqoslab ko’riladi. Agarda eksperimental guruh bolalar yangicha metod bilan o’zlashtirishlari nazorat guruhdagi bolalarning o’zlashtirishlaridan anchagina samarali bo’lib chiqsa, bu metod boshqa hamma bog’chalarga ham tarqatiladi. Bordi-yu, agar natija nazorat guruhdagi bolalarning o’zlashtirishlaridan yaqshimas, ya’ni past bo’lib chiqsa, yangicha metod bilan mashg’ulot o’tish darhol to’xtatiladi.

Xulosa qilib aytganda, bolalar psixologiyasida tadqiqot metodlari bilan tanishish tarbiyachilar va pedagoglar uchun amaliy ahamiyatga egadir. Bu metodlardan ta’lim-tarbiya ishlarida bolalarning psixik protsesslarini taraqqiyotini bilib olish uchun, shuningdek bolalar bilan individual munosabatda bo’lishda, ularning individual - psixologik xususiyatlarini bilib olishda keng foydalaniladi. Agar pedagogika odamni xar jixatdan tarbiyalamoqchi bo’lsa, u oldin o’sha odamni harjihatdan bilib olishi kerak» deb yozgan edi, K.D.Ushinskiy. Shuning uchun ta’lim-tarbiyaviy ishlarni to’g’ri tahsil qilish uchun bu metodlar bilan tanish bo’lish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. - T.: OPI, 2003.
2. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. - T.: Nizamiy nomidagi TDPU, 2005.
3. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. - M.: Znanlye, 1996.
3. Muslimov N.A. Bo’lajak kasb ta’limi pedagoglarini kasbiy shakllantirish / Monografiya - Te Fan, 2004 IV. UZ
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
7. Xosilbekovna, S. F. (2024). Social and psychological determinants of increasing women's labor efficiency are related to the topic. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 440-443.
8. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.

BOLALARDA AXLOQIY TUSHUNCHALAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

M.V.Xalimova

Andijon Davlat Pedagogika Instituti DSc, prof.

Mo‘minova Shoxsanam Murodjon qizi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti

Pedagogika va Psixologiya ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda axloqiy tushunchalar shakllanishining psixologik xususiyatlari muammosini ilmiy nazariy metodik, ijtimoiy-siyosiy manbaalar asosida o‘rganish, amaliyotdagi mavjud holatni tahlil qilish. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda ahloqiy tushunchalarning bolalardagi psixologik va ijtimoiy axloqiy xususiyatlariga o‘zaro aloqadorlikni aniqlash va asoslash haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: axloqiy ong, axloqiy tasavvur va bilimlar, madaniy xulq-atvor va ijobiy munosabatlarni shakllantirish, axloqiy xis-tuyg‘ular va munosabatlarni rag‘batlantirish, xulq-atvor normalari va qoidalari.

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF MORAL VIRTUES IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation : the article is a study of the problem of psychological features of the formation of moral behaviour in preschool children on the basis of scientific, theoretical, methodological, socio-political sources, analysis of the current situation in practice. It describes how to identify and justify the relationship between the concept of moral behaviour in preschool children and the psychological and social moral characteristics of children.

Key words: moral consciousness, moral imagination and knowledge, formation of cultural behaviour and positive attitudes, stimulation of moral feelings and attitudes, norms and rules of behaviour.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan teng foydalanishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2018-yil 30-sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ-3955-son qaroriga muvofiq:

- O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq holda maktabgacha ta’lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;

-maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual,axloqiy,estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish;

-bolalarning sifatli maktabgacha ta’lim bilan qamrovini oshirish,undan teng foydalanish, mazkur sohada davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish;

-maktabgacha ta’limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta’lim muassasasalari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligi va samaradorligini ta’minlash;

-maktabgacha ta’lim tizimiga maktabgacha ta’lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish;

-maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning sog‘lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta’minlash maqsadida bugungi kunda ta’lim tizimining eng yuqori bo‘g‘ini bo‘lgan maktabgacha ta’lim tizimida yosh avlodni tarbiyalash

masalasi ko’ndalang turadi. Ularning tarbiyasidagi aynan axloqiy xatti-harakatlarini psixologik jihatdan shakllantirish bugunning dolzarb masalasiga aylanib bormoqda.

Hozirgi shiddat bilan rivojlanib borayotgan jamiyatlardagi tashqi ta’sirlar yosh avlodning aynan axloqiy xususiyatlariga o’zining salbiy ta’sirini ko’rsatib bormoqda. Natijada bolaning axloqiy sifatlarida o’zgarish yuzaga kelib, bu holat nafaqat ota-onalarning balki jamiyatning ham muammosiga aylanib ulgurdi.

Demak axloq haqida gap ketganda biz aynan bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo’lgan maktabgacha yoshi bolalik davrining katta bir qismini tashkil etadi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivojlanadi hamda shaxsiy individual xususiyatlari (shaxsiy fazilatlari) tarkib topa boshlaydi.

Bolada axloqiy tarbiya jarayonida axloqiy xususiyatlar kamolga yetadi. Axloqiy xususiyatlarning rivojlanishi jarayonida eng avvalo ular o’zlarining boshqalar bilan bo’ladigan munosabatlarini ongli tushuna boshlaydilar, tengdoshlari va kattalar bilan bo’ladigan munosabatlarida axloq saboqlari rivojlana boradi. Psixologik tadqiqotlar natijalarining ko’rsatishicha, maktabgacha tarbiya yoshidagi davr bolaning ma’naviy-axloqiy shakllanishida eng muxim davr hisoblanadi. Aynan shu davrdan boshlab ma’lum maqsadga qaratilgan ta’lim-tarbiya ta’sirida shaxsning axloqiy sifatleri shakllana boshlaydi.

Bundan tashqari bolaning maktabgacha yoshidagi davri shu qadar mazmundor va faol davrdirki, bu davr bolaning kelgusi o’sishida albatta o’z aksini qoldiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta’sir o’tkazish kuchi jihatidan g’oyat mas’uliyatlidir.

Bola bog’cha yoshiga yetgach, uning psixik taraqqiyotida jiddiy o’zgarishlar yuzaga keladi. Chunki, xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kengayib boradi. Maktabgacha yoshidagi bola mustaqil faoliyatda bo’la olishi uchun zarur bo’lgan ikkita qudratli kuchga ega. Birinchidan ma’lum darajada o’ziga bo’ysundirilgan harakat apparatiga, ikkinchidan esa, atrofida katta odamlar va o’z tengdoshlari bilan bir qator erkin munosabatda bo’la oladigan nutqqa ega.

Mana shuning uchun bu yoshdagi bolalarning xulq-atvorlari, axloqiy sifatleri, xatti-harakatlari, qiziqish va ehtiyojlari ilk yoshdagi bolalarnikidan keskin farq qiladi. Bu esa, o’z navbatida, ilk yoshdagi bolalar bilan maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga ham turlicha munosabatda bo’lishni taqozo qiladi.

Maktabgacha yoshdagi davrda muhit bilan bo’lgan munosabatlarida anchagina o’zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, bola kattalarning doimiy yordamlaridan ancha ozod bo’lib, ulardan bir qancha uzoqlashadi, ikkinchi tomondan, kattalar bilan bo’lgan munosabatlari murakkab, ko’p tomonlama xarakter kasb eta boshlaydi.

Maktabgacha yoshi – bu bolaning atrofida dunyoni faol o’rganadigan davr. Maktabgacha yoshdagi bolalar o’zlarining psixologik rivojlanish xususiyatlariga ega. Yurish boshlanganida, bola juda ko’p kashfiyotlar qiladi, xonada, ko’chada, bolalar bog’chasida joylashgan narsalar bilan tanishadi. Turli narsalarni yig’ish, ularni o’rganish, mavzudan kelib chiqqan tovushlarni tinglash, bu obektning qaysi fazilatlari va xususiyatlari borligini biladi. Ushbu davrda bolaning figurativ va effektiv fikrlash shakllari yaratilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy qobiliyatlarining rivojlanishiga ijtimoiy omillarning: oila, bog’cha va jamiyatning ta’siri ko’plab olimlar tomonidan yoritilganligiga qaramasdan, bu muammoning psixologik nuqtai nazaridan hali ishlamagan muayyan qirralari mavjuddir.

5-6 yoshligida bola, shimgich kabi, barcha ma’lumotlarni so’radi. Olimlar ushbu yoshlik davrida bolaning bu ma’lumotni esga olishini, bundan keyin u hayotda hech qachon eslamasligini isbotladi. Bola ufqlarini kengaytira oladigan har qanday narsaga qiziqish uyg’otadigan davrdir va bu uning atrofida dunyoni qollab quvvatlaydi.

Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarda rag’batlantirish ular bajarayotgan ishlarning xarakteri va yosh xususiyatlari bilan belgilanadi. Masalan, kichik yoshdagi o’quvchilar

o’qituvchining maqtoviga juda sezgir bo’ladilar. Ularning emotsional qo’zg’aluvchanligi, tafakkurning obrazlilikini rag’batlantirishdan foydalanishda ko’rsatmalilik va oshkoralik bo’lishini talab etadi.

Rag’batlantirish o’quvchilarning ishlari va xatti-xarakatlarini ijobiy baholash, ularning ma’naviy qanoat hosil qilishga imkon beruvchi muvaffaqiyatlari va erishgan yutuqlarini tan olishdir. Rag’batlantirish o’quvchi shaxsini xurmat qilishga asoslanadi va insoniy qadr- qimmat xissini tarbiyalashga qaratilgan bo’ladi. U ijobiy sifatlarining mustahkamlanishiga yordam beradi.

Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi yoshlar xotirjamlik hissi bilan ajralib turadi. Ularning kichik sabablarga ko’ra ziddiyatlari va kuchli affektiv epizootiyalari yo’q. Biroq, bu bolaning hissiy hayotining to’yinganligi pasayadi degani emas.

Ushbu fikrlardan kelib chiqib kichik maktab o’quvchilarida ota-ona, o’qituvchi tomonidan bildirilgan qanday maqtov so’zlari unga yoqishi hamda shu maqtov so’zlari yordamida aktiv faoliyat ko’rsatishi mumkinligini tajriba sifatida o’rganish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A “Barkamol avlod O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” Toshkent, “O‘zbekiston”, 1997y .283b.
2. lex.uz/news/president-2030-yilgacha-maktabgacha-ta’lim-tizimini-rivojlantirish-bo’yicha 3326- sonly qo’shma qarori.
3. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi S.H.Jalilova, S.M.Aripova “Faylasuflar” nashriyoti Toshkent-2013 yil.
4. Karimov I.A “Barkamol avlod O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” Toshkent, “O‘zbekiston”, 1997y .283b.
5. lex.uz/news/president Joint Resolution No 3326 on the Development of the Pre-School Education System for 2030.
6. Psychology of preschool children S.H.Jalilova, S.M. Aripova “Philosophers” Publishing House Tashkent-2013

Recources of the internet

1. www.ziyonet.uz
2. www.gender.uz
3. www.pedagog.uz
4. www.psycholog.uz

O‘SMIRLARDA VIRTUAL O‘YINLARGA MOYILLIGINI ANIQLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Andijon davlat pedagogika instituti
Tayanch doktoronti
Mo‘ydinova Shohsanam

Annotatsiya. Virtual o‘yinlar butun dunyo bo‘ylab millionlab odamlar muntazam ravishda o‘ynaydigan bugungi jamiyatda tobora ommalashib bormoqda. Ushbu maqola virtual o‘yinlarning shaxsga va umuman jamiyatga ijtimoiy va psixologik ta’sirini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: virtual o‘yinlar, ijtimoiy o‘zaro ta’sir, psixologik effektlar, zo‘ravonlik, jamiyatga ta’sir.

Virtual o‘yinlar butun dunyo bo‘ylab millionlab odamlar muntazam ravishda o‘ynaydigan bugungi jamiyatda tobora ommalashib bormoqda. Ushbu o‘yinlar o‘yinchilar uchun qiziqarli va hayajonli tajriba taqdim etishi bilan birga, ularning jamiyatga ta’siri haqida ham savollar tug‘dirdi. Ushbu maqola virtual o‘yinlarning shaxsga va umuman jamiyatga ijtimoiy va psixologik ta’sirini o‘rganadi.

Virtual o‘yinlar bugungi jamiyatning keng tarqalgan qismiga aylandi, butun dunyo bo‘ylab taxminan 2,7 milliard geymer geymerlarga real dunyoda ko‘pincha imkoni bo‘lmagan immersiv va interaktiv tajribalarda qatnashish imkoniyatini taklif qilmoqda. Biroq, virtual o‘yinlarning tobora ommalashib borayotgani ularning odamlarga va umuman jamiyatga ta’siri haqida tashvish uyg‘otmoqda. Virtual o‘yinlarning jamiyatga eng muhim ta’siridan biri ularning ijtimoiy o‘zaro ta’siridir. Ushbu o‘yinlar o‘yinchilarga butun dunyo bo‘ylab boshqalar bilan bog‘lanish imkonini bersa-da, ular ijtimoiy izolyatsiya va aloqani uzishga olib kelishi mumkin. Ba’zi tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, haddan tashqari o‘yin shaxsiy ijtimoiy o‘zaro ta’sirning pasayishiga va ijtimoiy ko‘nikmalarning pasayishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, virtual o‘yin jamoalarida onlayn ta’qib va zaharli xatti-harakatlar keng tarqalgan bo‘lib, ularning ruhiy salomatlikka ta’siri haqida xavotirlarga olib keladi.

Kompyuter o‘yinlari yoshlarning vaqtini o‘g‘irlamoqda. Internet - klublarda yoshlar ayni o‘qib, ilm hosil qiladigan paytlarida vaqtlarini bekorchi o‘yinlarga, ijtimoiy tarmoqlarda mutlaqo notanish shaxslar bilan qimmatli vaqtini tanishishga sarflayotgani tashvishli holat. Chunki internet va kompyuter o‘yinlari asriga aylangan o‘smirlar hayotdan, ilm olish, kasb o‘rganishdan va ma’naviy qadriyatlardan tamoman uzilib, butunlay manqurtlashib boradi. Hozir kompyuter o‘yinlari orqali o‘smir yoshlarga salbiy ta’sir qilib, ular ongiga o‘z buzg‘unchi g‘oyalarni singdirish yoki ularni to‘g‘ri yo‘ldan ozdirishga urinadigan yashirin kuchlar juda ko‘p. Kompyuter o‘yinlariga mukkasidan ketgan o‘smirlar o‘zlari bilmagan holda yashirin kuchlarning qo‘g‘irchog‘iga aylanadi. Kompyuterga mute bo‘lgan yoshlarning fikri-xayoli, butun vaqti, hatto uyquasi ham bemani o‘yinlar bilan band bo‘ladi. Oxir-oqibat bunday manqurt yoshlar tengdoshlari, yaqinlari va hatto ota-onasiga ham qo‘l ko‘tarishgacha agar mubolag‘a bo‘lmasa qurol o‘qalishgacha borib yetadi. Bu esa jamiyatda ilimsizlik, johillikning tomir yoyishiga alal oqibat yurt parokanda bo‘lishiga olib keladi. Kompyuter o‘yinlari - bu odamning ko‘ngil ochishi, bo‘sh vaqtlarini o‘tkazish uchun mo‘ljallangan dasturlar. Kompyuter o‘yinlarini o‘ynab, odamlar dam olishadi, virtual dunyoga bosh urishadi. Ba’zan bolani faqat kompyuter o‘yinlari yordamida tinchlantirish mumkin, ba’zida, hech qanday ish bo‘lmaganda, bu zerikish uchun vosita. Biroq, hamma ham kompyuter o‘yinlari inson ruhiyatiga qanday ta’sir qilishi haqida o‘ylamaydi. O‘yinlarning bolalarga qanday ta’sir qilishi ko‘plab darsliklarda, maqolalarda, gazeta va jurnallarda muhokama qilinadi, televidenie, radio va bolalar poliklinikalarida muhokama qilinadi. Axir bu muammo tobora dolzarb bo‘lib qolmoqda. Bolalar kattalarga qaraganda yomonroq

kompyuter o‘yinlariga jalb qilinadi. Darhaqiqat, odamning, ayniqsa kichik odamning ruhiyatiga, tashqaridan osongina ta’sir qilish mumkin. Internetda ko‘plab onlayn o‘yinlar mavjud. Bu pul ishlashning ajoyib usuli. Olib ketilgan odam sudrab boradi. Natijada, u qandaydir o‘yin uchun barcha pullarni berishga tayyor. Bu psixologiya va inson psixikasiga qanday ta’sir qilishni biladiganlar unga yaxshi pul ishlashlari mumkin. Virtual dunyoga kirish, odamlar o‘zlarining muammolarini real hayotda o‘ylamaydilar. Virtual olam ko‘pincha haqiqatdan ko‘ra qiziqroq. U sehrlaydi, o‘ziga jalb qiladi. U erda inson bir marta yashamoqchi bo‘lgan yoki hozir yashamoqchi bo‘lgan hayotda yashashi mumkin. Biroq, ko‘pchilik inson o‘z hayotini o‘zi qurishini unutadi va faqat uni o‘zgartirishi mumkin. Kompyuter o‘yinlari - bu haqiqatdan yashirinishning bir usuli. Bu odamlarni o‘ziga jalb qiladi.

Xulosa. Virtual o‘yinlar o‘yinchilar uchun immersiv tajriba taqdim etsa-da, ular jamiyatga ta’siri haqida tashvish uyg‘otadi. Virtual o‘yinning ijtimoiy o‘zaro ta’sirga, psixologik farovonlikka va zo‘ravonlikka salbiy ta’siri tartibga solish va nazoratni kuchaytirishga chaqiriqlarga sabab bo‘ldi. Virtual o‘yinlar ommalashib borar ekan, bu o‘yinlar butun jamiyatga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ta’minlash uchun ushbu muammolarni tushunish va hal qilish zarur. Mumkin bo‘lgan salbiy ta’sirlarga qaramay, virtual o‘yinlar o‘yinchilarga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, masalan, idrokni yaxshilash va stressdan xalos bo‘lish. O‘yinchilar o‘zlarining o‘yin odatlarini yodda tutishlari va virtual o‘yinlarga mas’uliyatli va muvozanatli yondashishlari muhimdir. Virtual o‘yinlarning ommabopligi o‘sishda davom etar ekan, ularning jamiyatga ta’sirini yaxshiroq tushunish va potentsial salbiy ta’sirlarni yumshatish uchun strategiyalarni ishlab chiqish uchun qo‘shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Global Games Market Report," Newzoo, 2021,
<https://newzoo.com/insights/articles/global-games-market-report-2021-light-version/>
2. N. D. Bowman et al., "The Effects of Video Game Play on Young Children's Aggression, Fantasy, and Prosocial Behavior," Journal of Applied Developmental Psychology 23, no. 3 (2002): 374-92

O‘SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI.

ADPI MT ta’lim 1-kurs Muxammadiyeva Ra’no

Annotatsiya: O‘smirlik davridagi shaxsning psixologik xususiyatlarini izohlovchi, ularning nazariy jihatlarini to‘g‘risidagi yondashuvlar, o‘smirlik yoshiga xos bo‘lgan psixologik xususiyatlarni o‘rganish, o‘mirlar shaxsining shakllanib, rivojlanib, kamolotga erishish yo‘llarini va unga ta’sir etadigan biologik va ijtimoiy omillarning bevosita ta’siri haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: men obrazi, o‘smirlik davri, kattalik hissi, ideal men, mag‘rurlik, axloqiy men.

O‘smirlik yoshida psixologik jixatdan eng muxim xislat –voyaga yetish yoki kattalik hissining paydo bo‘lishi alohida ahamiyatga ega. Kattalik hissi ijtimoiy-ahloqiy soxada, aqliy faoliyatda, qiziqishda, munosabatda, ko‘ngil olish jarayonida, xulq-atvorning tashqi shakillarida o‘z ifodasini topadi. O‘smirlik yoshiga xos bo‘lgan psixologik xususiyatlarni o‘rgana turib, o‘mirlar shaxsining shakllanib, rivojlanib, kamolotga erishish yo‘llarini va unga ta’sir etadigan biologik va ijtimoiy omillarning bevosita ta’sirini tushunish mumkin. Jinsiy yetilish o‘smirning bu yoshdagi xulq-atvoriga asosiy biologik vosita sifatida ta’sir o‘tkazadi. Lekin bu bevosita ta’sirdir. Kichik o‘smir psixologik “mexanizmi” sxematik ravishda quydagicha baholanadi.

Endokrin garmonlarini paydo bo‘lishi va ularning markaziy nerv sistemasiga ta’sir qilishi bilan bog‘liq bo‘lgan jinsiy yetilishning boshlanishi bolalar faolligining jismoniy va psixologik imkoniyatlarini oshiradi xamda ularning o‘zlarini kattalardek his etish, mustaqil bo‘lish tuyg‘ularini tuyushlari uchun qulay shart-sharoitlarni olib keladi. Biroq, pisixik rivojlanishning bu bosqichida ham bola hali mustaqil xarakat qilishga to‘la tayyor bo‘lmaydi. Ijtimoiy omillar esa quydagilardir: kichik maktab yoshidan o‘rta maktabga o‘tish, ya’ni yakka o‘qtuvchi rahbarligidan ko‘pchilik o‘qituvchilar tasarrufiga o‘tish va muloqotdagi o‘zgarishlar ijtimoiy foydali ishlarni kengaytirib borish, mustaqil va amaliy ishlarni ko‘proq bajarish, shu bilan birga bolaning oiladagi o‘rnining ham o‘zgarishidir. Katta o‘smirlarga nisbatan kichik o‘smirlarda paydo bo‘ladigan kelishmovchiliklarni ulardagi jinsiy yetilish bilan emas, balki atrofda shart- sharoitlar, oiladagi ota-ona, aka-ukalarning unga munosabati, mahalla-ko‘y ya’ni ijtimoiy sharoitlar ta’siri bilan bog‘lash zarur.

O‘smirlik Yoshi dunyoqarash, e’tiqod printsip, o‘zligini anglash, baholash kabi shaxs xususiyatlari shakllanadigan davr hisoblanadi.

O‘smir ulg‘aygani sari unda o‘z meni shakllana boradi, undagi o‘zi to‘g‘risidagi tasavvurlar ancha aniq va barqaror bo‘lib qoladi, o‘zini kattalardek tuta boshlaydi va boshqalardan ham o‘ziga nisbatan kata insonlarga qilingan muomilani talab qiladi. O‘smir shaxsini tarkib toptirishda uning atrof muhitga, ijtimoiy xodisalarga, kishilarga munosabatini hisobga olish lozim. Pisixologlar o‘tkazgan tadqiqotlardan ko‘rinadiki, o‘smirlarning ko‘pchiligi qat’iyatlilik, kamtarlik, mag‘rurlik, samimiylik, dilkashlik kabi ma’naviy axloqiy tushunchalarni to‘g‘ri anglaydilar. Ularning turmush tajribasida fan asoslarini egallash natijasida barqaror etiqodiy va ilmiy dunyo qarash tarkib topadi, shular zaminida axloqiy idiallar yuzaga kela boshlaydi.

Ma’lumki o‘smirlik davrida o‘smirning “men” I shakllana boradi. Uning atrofida gilari ayniqsa o‘z o‘ziga bo‘lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlarini yo‘nalishi keskin o‘zgaradi. O‘smir o‘zining qobiliyati va kuchini to‘g‘ri baholamay turib, murakkab hayotiy masalalarni hal qilishga urinadi, ammo fikr yuritish qobiliyati va kuchini to‘g‘ri baholamay turib, murakkab hayotiy masalalarni hal qilishga urinadi, ammo fikr yuritish qobiliyati yuzaki bo‘lganligi sababli kundalik hayotida qator kamchiliklarga yo‘l qo‘yadi. Lekin u o‘z xatosini

tan olishdan ko‘ra kattalar bilan bahslashishni afzal ko‘radi. Tanqid qilgan kishilarni yoqtirmaydi, har bir tanqid go‘yoki uni mensimaslik belgisi, atayin qilinayotgan ish bo‘lib ko‘rinadi. U mustaqil, o‘zboshimchalik bilan ish tutishga urinadi, kattalarning maslahatiga e’tibor bermaydi.

O‘smirlik 11-12yoshdan 14-15yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Aksariyat o‘quvchilarda o‘smirlik yoshiga o‘tish asosan 5-sinf dan boshlanadi.” Endi o‘smir bola ham emas, biroq kata ham emas “ayni shu tarif o‘smirlik davrining eng muhim harekterini bildiradi. O‘smirlik bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib, fiziologik va psixologik jismoniy jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan harekterlanadi. Bu bosqichda bolaning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi, ma’naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, aslida o‘smir yoshidagi bolalarning psixik holatlarini va psixik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, psixik muammolarini erkin va to‘g‘ri yechishlari uchun yordam berish, ularga psixologik yondashish zarur. Kichik o‘smir yoshdagilar bilan ishlayotganda o‘quvchining har bir tashqi va ichki reaksiya ortida uning o‘z psixologik sabablari borligini bilish muhimdir. Masalan; bu davrda kattalarga taqlid qilish yoki oilada o‘z xurmatini talab qilish, o‘z so‘zini o‘tkazish, o‘zini xurmatli, obruli katta yoshli kishini obraziga o‘xshatib rivojlantirish kuchli bo‘ladi. Ularga biror so‘z yoki tanbeh bilan murojat qilsangiz, u o‘zini mustaqil fikrlay olishi va biror ishni albatta uddasidan chiqaroladigandek ko‘rsatadi.

O‘smirlik davrini inqirozini yengish uchun o‘smir bilan ko‘proq muloqot o‘rnatish, unga ko‘p mehr berish, qo‘ldan kelgancha yaxshi muomula qilish, kamchiliklarini to‘g‘ri yo‘l bilan tushuntura olish, o‘smirga kerakli inson ekanligini xis qildirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N. Ismoilova, D. Abdullayeva “Ijtimoiy psixologiya” Toshkent-2013
2. Do‘stmuhammedova Sh. A. Tillashayxova .X. A “Yosh davrlari pedagogik psixologiya”
3. Xaydarov F. I. Xalilova N “Umumiy psixologiya “Tfan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi 2009.
4. Zarnigor Alisherova “O‘smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi” 2022.
5. R. Usmonov “O‘smirlar xulqida namoyishkorlik g‘ayratlilik xususiyatlari tadqiqotish metodologiyasi”.

KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINING RIVOJLANISHIDA ZO‘RIQISHNING TA’SIRI.

Nabiyeva Nargizaxon Davlatbekovna
Andijon Viloyati Oltinko‘l tumani
MMTBga qarashli 36-sonli
umumta’lim maktabi kadr menejeri

Annotatsiya: Maqolada kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlani va xulq-atvor xususiyatlari to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Bolani erta o‘qish, yozish, sanashga o‘rgatib uning bilish jarayonlari zo‘riqtirilsa, bolaning emotsional hissiy rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan miya quvvatining tanqislashuviga sabab bo‘ladi. Bundan bolalarning emotsional hissiy jarayonlarining kechishida yoki jismoniy rivojlanishida kamchiliklar sodir bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: erta o‘qish, yozish, sanash, bilish jarayonlari, bolaning emotsional hissiy rivojlanishi, miya quvvati, jismoniy rivojlanish, miya strukturasi, nerv psixik jarayonlari, ko‘ruv harakat koordinatsiyasi, kichik motorikaning rivojlanmaganligi.

Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o‘ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o‘z mohiyatiga ko‘ra faqat muayyan bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o‘quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratdir. Shu ehtiyojlar asosidabolaning o‘z portfeliga, shaxsiy o‘quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo‘yish javoniga ega bo‘lish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Ana shu ehtiyoj bola shaxsining shakllanishida, Shuningdek uning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

Afsuski, o‘qish davomida aqliy-ruhiy zo‘riqish oqibatida turli xil kasalliklarga chalinib, jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsonlar paydo bo‘ladi. Bunday bolalarda eng avvalo miya strukturasi va nerv psixik jarayonlarining maktabda o‘qish uchun to‘liq etishmaganligi, ko‘ruv harakat koordinatsiyasi va kichik motorikaning rivojlanmaganligi, mantiqiy fikr mahsuldorligining pastligi kuzatiladi. Undan tashqari motivatsiya, irodaviy jihatlarning ayniqsa, ixtiyoriy diqqat va xotiraning shakllanmaganligi, xatti-harakatlarni ixtiyoriy boshqaruvdagi muammolar, bir so‘z bilan aytganda hali “O‘quvchi ichki pozitsiya”sining shakllanmaganligi maktabda o‘qishga tayyor bo‘lmagan bolalarning muqaffaqiyatli o‘zlashtirib ketishlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Pedagoglar, ota-onalar, bolalarni erta maktabga berishning foyda yoki zarari to‘g‘risida o‘ylaganlarida inson miyasi rivojlanishining neyrofiziologik qonuniyatlarini ham alohida e’tiborga olishlari lozim. Bolani erta o‘qish, yozish, sanashga o‘rgatib uning bilish jarayonlari zo‘riqtirilsa, bolaning emotsional hissiy rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan miya quvvatining tanqislashuviga sabab bo‘ladi. Bundan bolalarning emotsional hissiy jarayonlarining kechishida yoki jismoniy rivojlanishida kamchiliklar sodir bo‘ladi.

Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi kardinal o‘zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funksiyalaridagi o‘zgarishlarga to‘g‘ri kelib boladan kuchli zo‘riqish va o‘z ichki imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish zaruriyatini taqazo etadi. Maktabga tayyor bo‘lgan boladagi ushbu o‘zgarishlar salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. O‘qituvchining munosabat uslubi o‘quvchining faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar tez chalgiyidilar, uzoq vaqt diqqatlarini bir narsaga qarata olmaydilar, ta’sirchan hamda emotsional bo‘ladilar. Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi kardinal o‘zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funksiyalaridagi o‘zgarishlarga to‘g‘ri kelib, boladan kuchli zo‘riqish va o‘z ichki imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish zaruriyatini taqozo etadi. Ushbu yoshdagi o‘zgarishlar

salbiy oqibatlarini olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi.

O’qituvchining munosabat uslubi o’quvchining faolligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Kichik maktab Yoshidagi o’quvchi faolligining asosan uch xil ko’rinishi mavjud bo’lib, bular: jismoniy, psixik va ijtimoiy faollikdir.

Bu yoshdagi bolalar nihoyatda serharakat bo’ladilar. Bu jismoniy harakat bolaning atrofdagi narsalarga qiziqish bilan qarayotganligi, ularni o’rganishga intilayotgani bilan ham bog’liqdir. Bolaning jismoniy va psixik faolligi o’zaro bog’liqdir. chunki, psixik sog’lom bola harakatchan bo’ladi, charchagan, siqilgan bola esa deyarli hech narsa bilan qiziqmaydi.

Maktabga birinchi bor kelgan bolada qator qiyinchiliklar yuzaga keladi.. Boshlang’ich sinf o’quvchisi uchun eng qiyin qoida bu dars vaqtida jim o’tirishdir. O’qituvchilar o’quvchilarning doimo jim o’tirishlariga harakat qilishadi, lekin kamharakatli, passiv, quvvati kam bo’lgan o’quvchigina dars jarayonida uzoq vaqt jim o’tira oladi.

Bola o’quv faoliyatida o’qituvchi rahbarligida insoniy an’analar asosida harakat qilishga o’rganadi, o’z irodasini o’quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi. O’quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola xulq-atvorining rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Kichik maktab davri bu anglanilgan va ixtiyoriy xatti-harakatlarga o’tish davridir. Bola faol ravishda o’zini o’zi boshqarishga, qo’yilgan maqsadlarga ko’ra o’zining faoliyatini tashkil etishga o’rganish davridir. Hech bir o’qituvchi maktabga birinchi bor kelgan boladan o’zi o’rgatmagan arifmetik misol va masalalarni echishni talab etmaydi, lekin afsuski, juda ko’p o’qituvchilar ulardan qunt bilan o’qishni, uyushqoqlikni, ma’suliyatlilikni, tartibga aniq rioya etishni talab etadilar. Vaholanki, ushbu ko’nikmalar o’qituvchi tomonidan ma’lum odat va malakalarga o’rgatilinganidan so’nggina paydo bo’ladi.

Kattalar bolalarni amaliy jihatdan o’z vaqtlarini to’g’ri taqsimlash borasida yaxshi o’qish, o’ynash, sayr qilish va boshqa narsalar bilan shug’ullanish qoidalariga o’rgatadilar. Demak, oilada bola u bilan hisoblashadigan, maslahatlashadigan yangi bir o’rinni egallaydi. Agar shu yoshda bola bilish, o’rganish quvonchini his etmasa, o’qish malakalarini egallay olmasa, do’stlashishni bilmasa, o’ziga nisbatan, o’z imkoniyat va layoqatlariga nisbatan ishonchli bo’la olmasa, bu ishlarni kelgusida amalga oshirish qiyinroq bo’lib, boladan yuqori ruhiy va jismoniy zo’riqishni talab etadi.

Shuni hamisha yodda saqlash lozimki, bola ixtiyorsiz ravishda nafaqat chiroyli va kerakli narsalarga balki turli salbiy ko’rinish va holatlarga ham taqlid qilishi mumkin. Ixtiyoriy taqlidchanlik irodaviy zo’riqishni talab etadi. Bunday vaziyatlarda bola maqsadga yo’naltirilgan ravishda u – yoki bu xatti- harakatni amalga oshiradi, bu xatti-harakatlarini qoida, namuna etalonga moslashtirishga intiladi. O’qituvchi boladagi ixtiyoriy taqlidchanlik xususiyati orqali ularda samarali ijtimoiy odat va hislatlarni rivojlantirishi mumkin. Har qanday xatti-harakat va faoliyatda o’qituvchi bolani baholaydi, o’quvchi shu baholash asosida esa o’z-o’zini baholashga o’rganib boradi.

Xulosa qilib, aytadigan bolsak, yuqorida ko’rsatib o’tilganlar kichik maktab davridagi o’quvchilarning motivatsion sohasi o’zgarib borishini, maktabgacha davrda bo’lgan umumiy bilish va motivlarning ijtimoiy yo’nalganligi aniqlashib, “o’quvchi mavqei”ni egallashiga, ya’ni maktabga borishga intilish, bu pozitsiya qondirilganidan so’ng esa yangi munosabatlarning – o’quv motivlari va bir qadar murakkab shaklda bo’lgan ijtimoiy motivlarning yuzaga kelishidan dalolat beradi. Kichik maktab davrining oxirlariga kelib o’quvchilarda o’quv-bilish motivlari, ya’ni faqat yangi bilimlarnigina emas, hatto umumiy qonuniyatlarni emas, balki yangi bilimlarni topishning aynan biron bir yo’llarini egallashga

qiziqish shakllantirilgan bo‘lishi lozim. Ushbu motivlarning shakllantirilishi kichik maktab yoshidagi bolalarning o‘rta maktabga tayyorgarligining zaruriy jihati hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Z.Nishanova “Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya”2019-yil
2. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
3. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
5. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALARDA NUTQNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası
o‘qituvchisi Shukurova Ilminur,
Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich
talabasi Nizomiddinova Gulbahor

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalarda nutqni shakllantirishning psixologik jihatlari, bola muloqotini shakllanishida ta’sir qiluvchi omillar tahlili, bola nutqining taraqqiyot davrlari hamda ushbu davrlarda xos psixologik xususiyatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh davri, shaxs, muloqot, nutq, jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik jihatdan rivojlanish, og‘zaki nutq, yozma nutq, monologik nutq, dialogik nutq, o‘yin faoliyati.

Shaxsning har tomonlama shakllanishida muloqotning ahamiyati katta. Oddiy narsalarni o‘rganish uchun ham taqlid orqali o‘zaro muloqotda bo‘lish zarur. Jamiyat qonun - qoidalariga asoslangan holda munosabatlar rivojlanadi. Indivud bilan shaxs muloqoti o‘rtasida juda katta farqni ko‘rish mumkin. Masalan, o‘smir muloqoti bilan katta yoshli muloqoti, ruhiy kasal, ongi past rivojlangan kishilarning muloqoti bilan yetuk rivojlangan, ongi yuksak kishining muloqoti o‘rtasidagi farq. Ongli shaxs muloqotni boshlashdan avval tafakkur qiladi, so‘zlar ma’no – mazmunini rejalashtiradi.

Shaxsning jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik jihatdan rivojlanishida muloqotning o‘rni katta. Masalan, axloqiy rivojlanish uchun oilada, maktabda, bog‘chada bolaga kattalar muloqot orqali ta’sir qiladilar. Shuningdek, estetik, aqliy, jismoniy rivojlantirish uchun o‘quvchiga o‘qituvchi muloqot orqali ta’sir etishga harakat qiladi. Demak, muloqot ta’sir qilish vositasi bo‘lib ham xizmat qiladi.

Shaxs muloqotini shakllantirishda uning yoshi, jinsi, kasbi, dunyoqarashini hisobga olgan holda ish olib borish lozim. Masalan, biz kichik yoshdagi bolalarga kattalarga nisbatan qo‘llaydigan so‘zlarni ishlatmaymiz. Har bir yosh davriga kiradigan kishilarga o‘ziga xos so‘zlar qo‘llaniladi. Bunda so‘zning ta’sir kuchi hisobga olinadi.

Shaxs muloqotini shakllanishida uning tarbiyalanganlik darajasi muhim o‘rin egallaydi. Masalan, shaxsga kuchli ta’sir etadigan so‘zlarni qo‘llasangiz ham u qabul qilmasligi, sizning bergan ko‘rsatmalingizga amal qilmasligi mumkin. Chunki u yoshligidan muomala madaniyatini egallashi kerak. Muloqotning shakllanishida maqsad to‘g‘ri qo‘yilishi lozim. Muloqot ta’lim-tarbiya jarayonida turli vaziyatlarda rivojlanadi. Masalan, oilada, mahallada, jamoada va guruhda. Agar oilada kattalar bir-birlariga qo‘pol munosabatda bo‘lsalar, bola ham ularga taqlid qilib atrofdagilar bilan nizolarga borishi mumkin.

B.G. Ananov fikricha: “Muloqot ijtimoiy va individual holatdir. Shuning uchun nutq bilan uzviy bog‘liq, kommunikativ vazifani bajarishda pantomimika, imo-ishoralar muloqot shakllari sifatida yuzaga chiqadi” [5]. Demak, olim muloqot tushunchasini umumiy, yosh va pedagogik psixologiya kabi fanlar uchun chuqur tahlil qilib bergan.

Hozirgi paytda mamlakatimizda va xorijda muloqotni rivojlantirish muammosiga qiziqish ortib bormoqda. Globallashuv jarayonida kishilarning bir-birlari bilan qiladigan muloqoti katta ahamiyatga ega. Atoqli psixolog olimlardan V.N.Myasihev muloqot

masalasiga chuqur yondoshib, o’rgangan. Boshqa olimlar muloqotni nutq kommunikatsiyasi bilan bog’lab o’rgangan bo’lsalar, V.N. Myasishev muloqotni jarayon sifatida o’rgangan. Ya’ni shaxslarning bir-biriga muloqot orqali ta’sir ko’rsatishlarini, bir-birlarini idrok qilish ob’ekti sifatida tahlil qiladi. Uning fikricha: “Shaxs turlicha munosabatlarda qarama-qarshi sifatlarni namoyon qilishi mumkin” [2].

Psixolog A.A. Bodalev esa shaxs o’yinda, o’qishda, muloqotda, ya’ni faoliyatning turli sohasida o’zining o’rnini bilishi zarurligini uqtiradi. A. A. Bodalevning fikricha, “insonga muloqot orqali tarbiyalashda bu unga qanday ta’sir qilishini avvaldan o’ylash zarur”[5].

Shuningdek, o’zbek psixologlaridan M.G.Davletshin, E.G’oziev, N.P. Anikeeva, N. Safoevlar muloqot muammosini turli tomondan yoritib berganlar. Jumladan, professor E. G’oziev “Muomala psixologiyasi” o’quv qo’llanmasida muloqotning barcha qirralarini nazariy tomondan ochib berishga harakat qilgan. Professor M.G.Davletshin ham “Umumiy psixologiya” o’quv qo’llanmasida muloqotni kishilarda qanday shakllanishi haqida fikrlar bildirgan[2].

Bola nutqni egallab olganidan keyin o’zi tug’ilgan jamiyat hayotida kishilar bilan munosabatda bo’ladi. Agar bola biror sababga ko’ra nutqni eslab qolmasa, uning aqliy kamoloti past darajaga tushib qolishi mumkin.

Fikrlash bolaning nutqi va tafakkurini o’sishida muhim vositadir. Tashqi nutq tovushlar yordamida eshittirilib, yoki grafik belgilar bilan yozilib, boshqalarga qaratilgan nutqdur. Ichki va tashqi nutqning fiziologik tabiati bir xil, farq tovush chiqariladi yoki yozib bayon etiladi, ichki nutqda nutq organlarining harakati tovushsiz yuzaga keladi.

Ta’limiy o’yin bolalarning tevarak – atrof, ijtimoiy hayot to’g’risidagi bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, o’z shaxsiy tajribalari va mashg’ulotlarda olgan bilimlarini amalda qo’llay bilishga o’rgatadi, fikrlash qobiliyatlarini, ijodiy kuchlarni, senor jarayonini rivojlantiradi, olgan bilimlarini tartibga soladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Фридман Л.М. Психология воспитания. Книга для тех, кто любит детей. - М.: TTC “Сфера”, 1999.
2. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. T., 2006
3. Nishanova Z.T., Dusmuxeimova Sh.A. va b. “Yosh davrlari va pedagogik psixologiya” - T.: Fan va texnologiyalar nashriyotining bosmaxonasi. 2013. -344 b.
4. G’oziev E. G’. Muomala psixologiyasi. - T.: O’zMU. 2001.
5. Shukurova, I. (2024). PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF SOCIAL INTELLIGENCE IN ADOLESCENCE. *Multidisciplinary and Multidimensional Journal*, 3(1), 65-69.

TA'LIM PSIXOLOGIYASI VA UNING KELAJAK ISTIQBOLLARI

ADPI katta o'qituvchisi O'.Vaxabova
Tabiiy fanlar fakulteti 102-gurux talabasi
Xaydarova Nodirabonu

Annotatsiya: Ushbu tezis ta'lim psixologiyasi sohasining asosiy konseptsialari, pedagogik amaliyotdagi qo'llanilishi va kelajak istiqbollari haqida hikoya qiladi. Tezisda ta'lim jarayonida psixologik omillar va ularning o'quvchilarning o'rganish samaradorligiga ta'siri hamda o'qituvchi uslublari va strategiyalarining ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'quv materiallarini o'zlashtirish uchun optimal sharoit yaratish, dars muhitini yaxshilash va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish kabi muhim mavzular yoritilgan. Ta'lim psixologiyasi sohasining rivojlanishi zamonaviy texnologiyalar va masofali ta'lim tizimlarining kengayishi bilan yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

Kalit so'zlar: Ta'lim psixologiyasi, o'rganish jarayonlari, pedagogik amaliyot, motivatsiya, emotsional intelligensiya, kognitiv fasllanish, konstruktivist yondashuv, gumanistik yondashuv, formativ baholash, zamonaviy ta'lim texnologiyalari.

Kirish

Ta'lim psixologiyasi - insonlarning o'rganish va bilim olish jarayonlarini, ayniqsa sinf xonalariga o'xshash ta'limiy muhitlarda, o'rganadigan fan sohasidir. Bu emotsional, ijtimoiy va kognitiv o'rganish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Ushbu soha, psixologik fan yutuqlarini ta'lim jarayonini yaxshilash va ta'lim muvaffaqiyatini targ'ib qilish uchun qo'llaydi. Ta'lim psixologiyasi pedagogikaning muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchi shaxsini rivojlantirish, ta'limning psixologik jarayonlarini tadqiq etish va optimallashtirish bilan shug'ullanadi. Ushbu soha psixologiya va pedagogika o'rtasidagi bog'lanishni ta'minlaydi. Vao'quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida psixologik xususiyatlar va o'zaro munosabatlar, o'qitish usullari va o'rganish strategiyalari, shuningdek shaxsning dars materiallarini o'zlashtirish qobiliyatlari kabi turli omillar o'rganiladi. Ta'lim psixologiyasi o'z natijalarini amaliyotga tatbiq etish orqali, o'qituvchilarga o'quv materiallarini yetkazishda eng yaxshi usullarni tanlashda va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishda yordam beradi.

O'rganish jarayonlari, ta'lim psixologiyasining asosiy e'tibor qaratadigan masalalari - bu shaxsla ro'rganish qobiliyatlarining individual farqlari, bu intellekt, motivatsiya va shaxsiy xususiyatlar orqali o'lchanadi. Pedagoglar o'rganuvchilarni turli o'rganish uslublari, strategiyalari va yondashuvlaridan foydalangan holda qo'llab-quvvatlashi mumkin. Misol uchun, ba'zi o'quvchilar visual materiallardan foydalanish orqali yaxshiroq o'rganishadi, boshqalari esa amaliy tajriba orqali ko'proq o'rganishadi. Ta'lim sohasida yangi texnologiyalar va internetning keng tarqalishi bilan ta'lim psixologiyasi yanada muhimroq bo'lib bormoqda. Masofaviy ta'lim, o'quvchilarning o'zlashtirish uslublarini yanada individualizatsiya qilish kabi yangi qirralar mavjud. O'qituvchilar va psixologlar bu yangiliklarni o'z darslariga tadbiq etish orqali, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda davom etmoqdalar. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, o'quvchilarni tahlil qilish va ularning o'qish uslublariga moslashuvchan dasturlarni ishlab chiqish, interfaol o'quv resurslari va ta'limiy o'yinlar yordamida ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Shuningdek, psixologik tadqiqotlar natijasida olingan yangi bilimlar o'quvchilarning o'qish jarayonini qanday qilib yaxshilash mumkinligi to'g'risida yangi yondashuvlarni taklif qilishi mumkin. Bularga quyidagilar kiradi:

- O'quvchilarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash
- Individual o'rganish ehtiyojlariga e'tibor qaratish
- O'qitish metodlarini takomillashtirish

Bundan tashqari, ta'lim psixologiyasi o'quvchilarning zarur ko'nikmalarini rivojlantirish, jumladan kreativlik, tanqidiy fikrlash, tashabbuskorlik kabi asrning talablariga javob beradigan ko'nikmalar ustida ishlashga qaratilgan. Umuman olganda, ta'lim psixologiyasi kelajakda o'quvchilarning muvaffaqiyatli rivojlanishi, o'qitish samaradorligi va pedagogik amaliyotning yaxshilanishiga yordam beradigan yangi bilim va metodlarni kashf qilishga davom etishi kutilmoqda.

Kognitiv yondashuv o'rganish jarayonida o'quvchining qay darajada faol ishtirok etishini ta'kidlaydi va bu jarayon o'quvchining bilimini shakllantirish va tushunchalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Konstruktivistik yondashuv o'quvchi tomonidan bilimlarning mustaqil yaratilishini qo'llab-quvvatlaydi va o'gituvchi faqat yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi rolini bajaradi. O'qituvchilar turli o'qitish usullari va texnikalarini qo'llash orqali, o'quvchilarning turli xil o'rganish uslublarini qo'llab-quvvatlaydilar. Bu vizual, auditoriy va kinestetik o'rganish uslublarini qo'llash orqali amalga oshiriladi. Emotsional intelligensiya va ijtimoiy ko'nikmalar: O'quv muhitini yaxshilashga qaratilgan, o'quvchilarning emotsional va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiruvchi mashg'ulotlar olib boriladi. O'quvchilarning bilim darajasini aniqlash va ularning tushunishini yaxshilashga qaratilgan turli baholash usullaridan foydalaniladi.

Ta'lim psixologiyasi sohasidagi bu amaliyotlar, o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi ishtirokini yaxshilashga, o'z-o'zini rivojlantirishga va jamiyatdagi o'z o'rnini topishga yordam beradi. Ushbu metodlar ta'lim muassasalarida, shuningdek o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi kurslarida keng qo'llanilgan. Gumanistik yondashuv shaxsning o'zini o'zi anglashini va o'zini o'zi rivojlantirishini urg'u beradi, bu esa o'quvchining motivatsiyasini oshirishga va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim psixologlari pedagogik intervensiyaning muhimligini ta'kidlaydi. Bu turli xil ta'lim strategiyalari, sinf menejmenti texnikalari, o'qitish uslublari va baholash yondashuvlarini qo'llash yordamida ta'limiy natijalarni yaxshilashdir. O'qituvchilarga o'z sinflaridagi har bir talabaning o'rganish ehtiyojlariga moslashishga yordam beradigan usullarni rivojlantirish zarur.

Ijtimoiy va madaniy farqliliklar ham ta'lim psixologiyasida diqqatmarkazidadir. Har bir o'quvchi o'zining tarixiy, ijtimoiy va madaniy kontekstiga ko'ra o'rganadi, shuning uchun ta'lim moslashuvchan, inkluziv va turli xil talabalar tomonidan o'zlashtirilishi mumkin bo'lishi kerak.

Xulosa

Ta'lim sohasida yangi texnologiyalar va internetning keng tarqalishi bilan ta'lim psixologiyasi yanada muhimroq bo'lib bormoqda. Masofaviy ta'lim, o'quvchilarning o'zlashtirish uslublarini yanada individualizatsiya qilish kabi yangi qirralar mavjud. O'qituvchilar va psixologlar bu yangiliklarni o'z darslariga tadbiq etish orqali, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda davom etmoqdalar. O'qitishning psixologik tomoni shuni ko'rsatadiki, emotsional ta'lim va o'zini-o'zi boshqarish ko'nikmalari ham o'quvchining akademik muvaffaqiyatida muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar o'z sinflarida ijobiy ta'lim muhiti yaratish orqali o'quvchilarning o'zini anglatish ko'nikmalarini va o'zaro hamkorlikda ishlash qobiliyatini rivojlantirishi mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. "Educational Psychology Overview" - Washington State University College of Education
2. "Educational Psychology Promotes Teaching and Learning" - American Psychological Association (APA)
3. "Educational Psychology" - Wikipedia
4. "Introduction To Educational Psychology Theory" - Psychology.org Resources
5. "Educational Psychology: Vol 44, No 1 (Current issue)" - tandfonline.com

6. "UW–Madison School of Education - Educational Psychology" - edpsych.education.wisc.edu

7. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.

O‘SMIRLARNI IJTIMOIIY MUHIT TA’SIRIDA PSIXIK XUSUSIYATLARINING RIVOJLANISHI.

**Karimova Fotima,
Andijon davlat pedagogika instituti
“Texnologik ta’lim” yo’nalishi 1-bosqich talabasi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smir yoshdagi avlod organizmining anatomik, fiziologik va jismoniy jihatdan rivojlanish davrlarining asoslari, o‘smirlarning hayot tarzi xususiyatlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Fiziologik, psixologik, jismoniy, muhim, faoliyat, o‘qish, muloqot, ruhiy, ma’naviy, xususiyatlar, a’zolar, o‘zgarishlar, tashqi qiyofa, jinsiy balog‘at, jiddiy munosab, qarama-qarshiliklar, yetuklik.

O‘smirlik davrida, asosan, bilish jarayonlari yuqori darajada rivojlanadi. Bu yo‘llarda o‘smirlarga hayot davomida kerak bo‘ladigan asosiy shaxsiy va tadbirkorlik xususiyatlari ochiq ko‘rina boshlaydi. Xotira, mexanik xotira darajasidan mantiqiy xotira darajasiga kutariladi. Nutq rivojlangan, xilma-xil va boy tafakkur esa o‘zining barcha ko‘rinishlari: harakatli, obrazli, mantiqiy darajasida rivojlanadi. usmirlarni endi turli amaliyot va aqliy faoliyatlarga o‘rgatish mumkin. Shuningdek, bu davrda umumiy va maxsus layoqatlar shakllanadi va rivojlanadi.

O‘smirlik davriga juda ko‘p ziddiyatlar va qarama-qarshiliklar xos. Maktab dasturi va boshqa ishlar bilan bog‘liq turli masalalarni yechishda ko‘zga tashlanadigan o‘smirlarning intellektual rivojlanganligi kattalarni ular bilan birga jiddiy muammolar bo‘yicha fikrlashga undaydi, o‘smirlarning o‘zlari ham bunga harakat qiladilar. Boshqa tomondan esa ayniqsa, kelajak kasb, xulq-atvor etikasi, o‘z majburiyatlarga mas’ullik kabi muammolar muhokamasida infantillikni (yosh bolarlarga xos jismoniy va psixologik holat) kuzatish mumkin.

5-6 sinf o‘quvchilariga sinfdagi o‘zi egallagan mavqeiga katta e’tibor berish xususiyati xos. Ayniqsa, 6-sinfdan boshlab, o‘quvchilar o‘z tashqi ko‘rinishlariga, shuningdek qarama-qarshi jinsdagi bolalar va ular bilan o‘zaro munosabatlariga e’tibor bera boshlaydilar.

7-sinf o‘quvchilarida esa oz layoqatlarini rivojlantirishga xos qiziqish yuzaga keladi. 8-sinf o‘quvchilari esa mustaqillik, o‘ziga xoslik, do‘stlik va o‘rtoqlik bilan bog‘liq bo‘ladigan shaxsiy xislatlarni yuqori baholashadi. O‘smirlarning ana shu ketma-ket yuzaga keladigan qiziqishlariga asoslangan holda faol ravishda irodaviy ishbilarmonlik va boshqa foydali sifatlarni rivojlantirish mumkin.

O‘smirlik davrida o‘quv fanlarini turli o‘qituvchilar o‘qitish munosabati yuzaga keladi. Kattalar shaxsi va faoliyatyai baholashning yangi mezonlari ham ularda shakllana boshlaydi. O‘smirlik asosan, bilimli, talabchan, haqqoniy, o‘quv materialini qiziqarli va tushunarli yo‘l bilan yetkaza oladigan o‘qituvchilarni ajratmaydigan, o‘qituvchilarni ko‘proq hurmat qiladilar va yaxshi ko‘radilar. Ular o‘qituvchi bilan munosabatlariga ham katta e’tibor beradilar.

10-15 yoshli bolalarning faoliyat motivlarida ham o‘zgarishlar amalga oshadilar. Ilk o‘smirlik davrida ko‘pchilik o‘smirlar o‘zlariga salbiy shaxsiy xarakteristika beradilar. Katta bo‘lgan sari o‘smirning o‘z-o‘ziga bergan bahosi differentsyal xarakterda (xulq-atvoriga, ijtimoiy vaziyatlarda o‘zini tutishga va ayrim xatti-harakatlariga) namoyon bo‘la boshlaydi.

Jinsiy yetilish o‘smirning bu yoshdagi xulq-atvoriga asosiy biologik vosita sifatida ta’sir o‘tkazadi. Lekin, bu bevosita ta’sirdir. Sotsial omillar esa quyidagilardir: kichik maktab yoshidan o‘rta maktabga o‘tish, ya’ni yakka o‘qituvchi rahbarligidan ko‘pchilik o‘qituvchilar tasarrufiga o‘tish va muloqotdagi o‘zgarishlar ijtimoiy foydalanishlarni kengaytirib borish, mustaqil va amaliy ishlarni ko‘proq bajarish, shu bilan birga bolaning oiladagi o‘rni ham

o’zgaradi. Ushbu o’zgarishlar ta’sirida bolalar jismoniy va aqliy imkoniyatlarini o’sib borishi munosabati bilan o’zlariga ko’proq ishona boshlaydilar, u endi oilaviy muammolar muhokamasida ham idrok eta boshlaydi. Katta o’smirlarga nisbatan kichik o’smirlarda paydo bo’ladigan kelisha olmaslikni ulardagi jinsiy yetilishiga emas, balki atrofdagi shart-sharoitlar, oiladagi ota-ona, aka-ukalarning unga munosabati, mahalla-ko’y, ya’ni sotsial sharoitlar ta’siri bilan bog’lash zarur.

Shu ijtimoiy sharoit ijtimoiy va ulardagi psixologik iqlimni o’zgartirish bilan, kichik o’smirdagi yomon xulq-atvor, o’jarlik, kamchiliklarini tan olmaslik kabi tabiiy xislatlarning oldini olish mumkin.

Ba’zi o’qituvchilar kichik o’smirdagi bu o’zgarishlar urushqoqlik va salbiy alomatlar o’jarliklarining ildizlari qayerdan kelib chiqadigan va nimani bog’langanligi, nimaning ta’siri ekanligi bilmay turib, noto’g’ri tashxis va xulosalar keltirib chiqaradilar va bu aksariyat holda fojiaga olib kelishi mumkin.

Xulosa o’rnida ta’kidlash lozimki, ana shu muloqot va munosabat asosida o’smirlarda g’urur hissi shakllana boshlaydi, Albatta, g’urur norma va qoidalari kattalardan o’rganiladi, lekin o’z g’ururini qanday himoya qilishi o’smirlarning alohida nazoratida bo’ladi. Ular orasida sodiqlik va to’g’rilik kabi xislatlar yuqori baholanib, sotqinlik o’z so’ziga bevafoqlik, egoizm, qizg’onchiqlik qattiq qoralanadi va qattiq jazolanadi. Bu jazo u bilan urishish, kaltaklash unga qarshi baykot e’lon qilish va uni yolg’izlatib qo’yish shaklida bo’lishi mumkin. O’smirlar o’zini hurmat qilishini, o’z fikrini va qiziqishini himoya qilishni bilmagan tengdoshlariga juda past baho beradilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik texnologiya. T., 2004.
2. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o’qituvchisi psixologiya. T., 1998.
3. G’oziev E. Psixologiya. T., “O’qituvchi”, 1994
4. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T., “O’qituvchi”, 1976
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
7. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
8. Xosilbekovna, S. F. (2024). The impact of globalization on the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy JURNALI*, 4(2), 134-137.
9. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.

SHAXSLARDA TAVAKKALCHILIK BILAN BOG‘LIQ VIRTUAL O‘YINLARGA MOYILLIGINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

ADPI musiqiy ta’lim yo‘nalishi
2-kurs talabasi Odilova Mushtariyonu.

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxslarda tavakkalchilik bilan bog‘liq virtual o‘yinlarga moyilligining psixologik xususiyatlari, psixologiyada shaxs tushunchasi, shaxsga o‘z hayotida bajarish kerak bo‘lgan vazifalarni o‘rganish va ularni hal qilishni, virtual o‘yinlarni o‘smirlarga psixologik ta’siri, yoshlarga psixologik va fizeologik jihatdan foydali va zararli tomonlari haqida fikrlar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Virtual o‘yinlar, internet, xavf, internet klublari, virtual olam, filim, shaxs, individ,

Tavakkalchilik bilan bog‘liq virtual o‘yinlar psixologik darajada ko‘plab o‘zgarishlarni keltirishi mumkin. Ular shaxsga o‘zini guvoh his qilishni, xavotiravonlikni o‘z ichiga olganlikni, nazoratni yo‘q qilishni o‘rgatishda o‘z vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, ular shaxsga o‘z hayotida bajarish kerak bo‘lgan vazifalarni o‘rganish va ularni hal qilishni o‘rgatishda yordam beradi. Shuningdek, ular o‘zaro aloqalarni mustahkam qilish, jamoaga qo‘shilish va jamoatda muvaffaqiyat qilish uchun kerakli strategiyalarni o‘rganishda yordam beradi. Biroq, ular haddan tashqari qiziqarli va jiddiy bo‘lishi mumkin, shuning uchun odamni o‘zi uchun qanday muammo yaratishini o‘rganish lozim.

Psixologik xususiyatlarini o‘rganish uchun o‘yinlarni qanday qilib taqdim etishga, ularning shaxsni qanday ko‘rsatishiga, qanday motivatsiyalashga va qanday mavzuga tegishli ma’lumotlarni qanday olishiga qarab tushunish kerak. O‘yinlar qiziqarli va motivatsiyalash uchun zarur bo‘lishi mumkin, ammo o‘ynashda qanday psixologik o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Tavakkalchilik o‘ynalarda o‘ylagan amalga oshirish, insonning o‘zini kontrol qilish, sabr va muvaffaqiyatga yo‘naltirish qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin. Bu o‘yinlar psixologik ravishda insonlarning o‘zgarganlikka qarshi odamlar bilan munosabatlarini o‘rganish, sabr va yengilmaslikni o‘rganishga yordam beradi.

Virtual o‘yinlar, elektronik platformalar orqali o‘ynaladigan, umuman dunyodagi yuzlab, hatto minglab odamlar tomonidan muntazam ravishda qo‘llaniladigan o‘yinlar. Bu o‘yinlar grafika, dasturlash, dizayn va asosiy kontseptlari bo‘yicha keng imkoniyatlarga ega.

Shaxs-ijtimoiy munosabatlar yig‘indisidir. Odam bolasi tug‘ilishdan ma’lum biologik belgilarga ega bo‘lib, u ijtimoiy tajriba ortirishi jarayonida shaxs bo‘lib shakllana boshlaydi. Shaxs - ma’lum jamiyatning a’zosi bo‘lib, shu jamiyat a’zolari bilan ijtimoiy munosabatlarga kirishadigan konkret insondir. Demak, kelib chiqishi jihatidan ijtimoiy, o‘z e’tiqodiga, qarashlariga, munosabatlariga, baholariga ega subyekt shaxs hisoblanar ekan. Shunday qilib, odam ijtimoiy jamiyatda, konkret odamlar bilan ijtimoiy munosabatlar jarayonida shaxs sifatida tarkib topa boshlaydi. Har bir kishining shaxsi uning individualligini vujudga keltiradigan hislatlar va fazilatlar birikuvidan tarkib topadi. Individuallik- kishining o‘ziga hosligini, uning boshqa odamlardan farqini aks ettiruvchi psixologik fazilatlar birikmasidir. Individuallik temperament va harakter xususiyatlarida, odatlarda, ustun darajadagi qiziqishlarda bilish jarayonlariga oid fazilatlar (idrok, xotira, tafakkur, tasavvurlarda, qobiliyatlarda, faoliyatning shaxsga hos uslubida va vkhazolarda namoyon bo‘ladi. Zikr etilgan psixologik xususiyatlarning bir hildagi birikmasini o‘zida mujassamlashtirgan odam yo‘q, inson shaxsi o‘z individualligi jihatidan betakrordir.

Inson shaxsining rivojlanishi 4 manbaaga; irsiyat, ijtimoiy muhit, ta’lim-tarbiya, shaxsiy faollikka bog‘liqdir. Har bir odam o‘ziga hos ijtimoiy muhitda, ma’lum oilada, odamlar orasida yashaydi. Tug‘ilgan kunidanoq atrofidagi odamlar bilan ma’lum ijtimoiy

munosabatlarda bo’ladi. Uzoq davom etadigan bu munosabatlarning hammasi shaxsning xulq-atvoriga ta’sir etadi. Yoshlik chog’idanoq atrofidagi odamlarning fazilatlarini (mehnatsevarlik, halollik, rostgo’ylik va aksi) o’zlariga singdirib boradilar. Bu xususiyatlar keyinchalik shaxsiy sifatlarga aylanib qoladi. Oila va maktab tomonidan amalga oshiriladigan ta’lim-tarbiya jarayoni shaxsning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar va o’qituvchilarning vazifasi bolalarni faollik (aktivlik) ruhida tarbiyalashdan iboratdir. Bu faollik avvalo ularning jamiyat manfaatlari yo’lida qiladigan ongli mehnatida ko’rinishi lozim. Ta’lim-tarbiya natijasida bolalarning bilim, malakasi, qiziqish va e’tiqodlari, dunyoqarashlari o’rtasida ma’lum umumiylik yuzaga keladi. Odamga tug’ma ravishda beriladigan nasliy xususiyatlar inson shaxsining tarkib topishiga yordamchi manbaa sifatida ta’sir etadi. Ular imkoniyatlar tarzida beriladi. Bu layoqatlar qulay sharoit bo’lgandagina ro’yobga chiqishi mumkin.

XXI asrda dunyoning mafkuraviy manzarasi tubdan o’zgarib, global integratsiya jarayonlarning jadallashuvi yangicha tafakkur uslubni taqazo qilmoqda. Yoshlar, o’smirlar ongida Vatanga muhabbat tuyg’ularini shakllantirish, mustaqillikning oliy ne’mat ekanligini tushuntirish, millat va xalq mafaati yo’lida kerak bo’lsa fidoyilik ko’rsata oladigan, mustaqilligimizning mohiyati va qadriyatini anglaydigan, uni har qanday xavf-xatarda asrashni o’zining muqadas burchi deb biladigan, muayyan mutaxassislikni, kasb-hunarni chuqur egallagan, mustaqil, erkin fikirlaydigan, ma’naviy va jismonan barkamol insonni tarbiyalash dolzarb vazifalardan biriga aylanib qolmoqda. Bu esa yoshlarda tarixiy voqealikka ob’ektiv baho berish va to’g’ri xulosa chiqarish malakalarini shakllantirishni talab qiladi.

Ayni davrda yoshlarning qalbi va ongini egallashga qaratilgan turli xil vayronkor g’oyalarning kirib kelishi ayniqsa, internet tarmog’i orqali ko’proq ko’zga tashlanyapti. Bu jarayon farzandlarimizning kompyuter texnologiyalari, turli kompyuter o’yinlariga qiziqishining ortishi bilan ham bog’liq. Ularning bu qiziqishlaridan buzg’unchi g’oya targ’ibotvchilari o’z maqsadlari yo’lida samarali foydalanishga harakat qilmoqda. Ko’rinib turibdiki, o’smirlik davrida tarbiyaga jiddiy yondashmaslik, farzandlarning xatti-harakatlariga nisbatan befarqlik natijasida ko’pchilik hollarda farzandni qo’ldan chiqarish mumkin. Zero <<o’yinbozlik>> ning oqibati yoki informatsion o’yinlarga mukkasidan ketish natijasida nafaqat mutaassiblik, balki turli xil kasalliklarning kelib chiqishi ham kuzatilyapti. Ya’ni internet o’yinlariga ishqibozlik oqibatida miya faoliyati bilan bog’liq insult, ludomaniya, ruhiy kasalliklar, aksariyat hollarda yuragi yorilib o’lishi kabi salbiy oqibatlar ko’zga tashlanyapti. Bu esa rivojlanib borayotgan davlatimiz uchun eng katta tahdidlardan biri hisoblanadi. Kompuyuter o’yinlari yoshlarning vaqtini o’g’irlamoqda. Internet - klublarda yoshlar ayni o’qib, ilm hosil qiladigan paytlarida vaqtlarini bekorchi o’yinlarga, ijtimoiy tarmoqlarda mutlaqo notanish shaxslar bilan qimmatli vaqtini tanishishga sarflayotgani tashvishli holat. Chunki internet va kompyuter o’yinlari asriga aylangan o’smirlar hayotdan, ilm olish, kasb o’rganishdan va ma’naviy qadriyatlardan tamoman uzilib, butunlay manqurtlashib boradi. Hozir kompyuter o’yinlari orqali o’smir yoshlarga salbiy ta’sir qilib, ular ongiga o’z buzg’unchi g’oyalarini singdirish yoki ularni to’g’ri yo’ldan ozdirishga urinadigan yashirin kuchlar juda ko’p. Kompyuter o’yinlariga mukkasidan ketgan o’smirlar o’zlari bilmagan holda yashirin kuchlarning qo’g’irchog’iga aylanadi. Kompyuterga mute bo’lgan yoshlarning fikri-xayoli, butun vaqti, hatto uyqusi ham bemani o’yinlar bilan band bo’ladi. Oxir-oqibat bunday manqurt yoshlar tengdoshlari, yaqinlari va hatto ota-onasiga ham qo’l ko’tarishgacha agar mubolag’a bo’lmasa qurol o’qtalishgacha borib yetadi. Bu esa jamiyatda ilimsizlik, johillikning tomir yoyishiga alal oqibat yurt parokanda bo’lishiga olib keladi.

Kompyuter o’yinlari - bu odamning ko’ngil ochishi, bo’sh vaqtlarini o’tkazish uchun

mo’ljallangan dasturlar. Kompyuter o’yinlarini o’ynab, odamlar dam olishadi, virtual dunyoga bosh urishadi. Ba’zan bolani faqat kompyuter o’yinlari yordamida tinchlantirish mumkin, ba’zida, hech qanday ish bo’lmaganda, bu zerikish uchun vosita. Biroq, hamma ham kompyuter o’yinlari inson ruhiyatiga qanday ta’sir qilishi haqida o’ylamaydi. O’yinlarning bolalarga qanday ta’sir qilishi ko’plab darsliklarda, maqolalarda, gazeta va jurnallarda muhokama qilinadi, televideniya, radio va bolalar poliklinikalarida muhokama qilinadi. Axir bu muammo tobora dolzarb bo’lib qolmoqda. Bolalar kattalarga qaraganda yomonroq kompyuter o’yinlariga jalb qilinadi. Darhaqiqat, odamning, ayniqsa kichik odamning ruhiyatiga, tashqaridan osongina ta’sir qilish mumkin. Internetda ko’plab onlayn o’yinlar mavjud. Bu pul ishlashning ajoyib usuli. Olib ketilgan odam sudrab boradi. Natijada, u qandaydir o’yin uchun barcha pullarni berishga tayyor. Bu psixologiya va inson psixikasiga qanday ta’sir qilishni biladiganlar unga yaxshi pul ishlashlari mumkin.

Virtual dunyoga kirish, odamlar o’zlarining muammolarini real hayotda o’ylamaydilar. Virtual olam ko’pincha haqiqatdan ko’ra qiziqroq. U sehrlaydi, o’ziga jalb qiladi. U erda inson bir marta yashamoqchi bo’lgan yoki hozir yashamoqchi bo’lgan hayotda yashashi mumkin. Biroq, ko’pchilik inson o’z hayotini o’zi qurishini unutadi va faqat uni o’zgartirishi mumkin. Kompyuter o’yinlari - bu haqiqatdan yashirinishning bir usuli. Bu odamlarni o’ziga jalb qiladi. Kompyuter o’yinlari nafaqat qiziqarli o’yin. Ular filmlar, multfilmlar yaratadilar va kompyuter o’yinlarida kitoblar yozadilar. Odamlar ma’lum bir o’yinga bag’ishlangan mavzuli oqshomlarni to’plashadi.

Ko’pgina juftliklar bir-birlarini kompyuter o’yinlari yordamida aniq bilib olishadi, ko’pchilik bunday yaxshi do’stlarni, o’rtoqlarni yoki shunchaki quvnoq kompaniyani topadi. Shuning uchun, virtual dunyo haqiqiy bilan chambarchas bog’liqdir. Kompyuter o’yinlarning zarari foydadan ko’proq, bunga misol tariqasida: vaqtni o’g’irlaydi, insonni asabiy qilib qo’yadi va fikrlashdan to’htaydi kishi sababi bor e’tibori aynan kompyuter o’yinida bo’ladi. Shiddat bilan rivojlanayotgan mamlakatlar qatoriga chiqa olamiz. Agar xar bir shaxs mas’uliyatli bo’lib va vatanini sevib foydali ish bilan naf keltirsa. Eng muhimi loqaydlikdan qochish kerak ana shunda kutgan natijalarimizga erisha olamiz.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Ivanova O. A. Kompyuter o’yinlari o’ynash jamoat axloqiga tahdid sifatida. Yosh olim. – 2013. – 9-son.
2. D.B. Elkonin tahriri ostida “Bolaning aqliy rivojlanish bosqichlari” 1984
3. Elektron interaktiv o’yinlar to’g’risida: Belarus Respublikasi Prezidentining 2008 yil 10 apreldagi 201-son qarori [Elektron resurs]
4. Kutas E.A. склонность играть как объект исследования 2015.
5. www.ziyounet.com.
6. www.ziyouz.com.kutubxonasi/
7. www.arxiv.uz/

KICHIK GURUHLARDA BOSHQARUVCHILIK VA UNING AHAMIYATI

ADPI katta o’qituvchisi
Vaxabova O’g’ilxon Tolibjonovna
1-bosqich talabasi
Odilova Shohsanam Doniyorbek qizi

Annotatsiya: ushbu maqolada kichik guruhlar hajmi uni tashkil etuvchi shaxslar soni xususida kichik guruhlardagi boshqaruv, boshqaruv shakllari va ahamiyatli taraflari, kichik guruhlarda liderlik ya’ni boshqaruvchilik qilish bu juda ham jiddiy bo’lgan masalalar, liderni ahamiyati haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: guruh, kichik guruh, nonkonformizm, lider, rahbar, umumiy faoliyat, shaxs, diada.

Guruh tushunchasi - umumiy belgilar, umumiy faoliyat, muloqat hamda umumiy maqsad asosida birlashgan kishilar uyushmasi. Bilamizki, guruh yoki jamoani shakllanishi uchun, avvalo ma’lum maqsad yoki yo’nalish bo’lishi kerak.

Kichik guruhlar hajmi uni tashkil etuvchi shaxslar soni xususida shunday fikrga kelindiki, kichik guruh “diada” ikki kishidan tortib, to maktab sharoitida 30-40 kishi deb belgilandi. Ammo samarali o’zaro ta’sir nazarda tutilganda 7-2 kishi ko’zda tutiladi va yangi oila ham kichik guruh hisoblanadi. Ularni bohqarish esa shu guruh yoki jamoadagi tayinlangan guruh sardori yoki boshqaruvchining ishidir. Bu boshqaruvchilar guruh a’zolari tomonidan tayinlangan bo’lishi yo bo’lmasa shu guruhni tashkil qilgan asosiy inson bo’lishi mumkin.

Nonkonformizm – bu shunday kishilar guruhiki, ular hammaga ham, ayniqsa ko’p ikkilanuvhilarga ergashmaydilar. Ularga nisbatan lider termini qo’llaniladi. Lider –bu guruh faoliyati uchun mas’ul shaxs hisoblanadi. Kichik guruhlarda liderlik ya’ni boshqaruvchilik qilish bu juda ham jiddiy bo’lgan masalalardan biri. Chunki u shu guruhni o’zining ortidan ergashtira olishi va o’z gapini o’tkaza olishi kerak. Shu o’rinda savol tug’iladiki, guruh lideri qattiqqo’l bo’lishi kerakmi? Albatta o’z o’rnida ha, ammo har doim ham qattiq bo’lish va ularni ustidan hukmronlik o’rnatib qo’pol muomala qilish bu also to’g’ri emas. Aksincha bu narsani faqat ba’zi hollarda qo’llash kerak. Agar bu holat doimiy takrorlansa, bu guruh a’zolarini psixologiyasiga salbiy ta’sir qilishi va guruh tarqab ketishi mumkin. Bundan tashqari har qanday guruhni rivojlanib, qolgan guruhlarga nisbatan faol bo’lishida ham liderni ahamiyati katta. Chunki guruhga tayinlangan rahbar misol uchun, maktab misolida oladigan bo’lsak sinf rahbaridan ko’ra, sinf sardori ko’proq guruh bilan birga bo’ladi va guruhga qo’yilgan har qanday topshiriq va uni mas’uliyat bilan bajarishda ham uni ahamiyati katta. Negaki, u agar guruh bilan yaxshi chiqisha olsa, guruh a’zolari uni aytganlari qo’llab quvvatlaydi va o’z vaqtida mas’uliyat bilan bajarishadi. Shu bilan birga, “nega unda guruhga rahbar tayinlanadi?” deyish mumkin. Rahbar ham guruh uchun eng asosiy mas’ul shaxs va uning guruh sardoridan farqi, u tashkilot yoki muassasa rahbariyati tomonidan tayinlangan bo’ladi va guruhning barcha a’zolari uchun shu qatorda, guruh lideri uchun ham javobgardir. Guruh sardori esa shu guruh a’zolari tomonidan tayinlanadi va uni rahbar o’ziga yordamchi qilib saylaydi. Kichik guruhlarga hos eng muhim masalalardan biri - bu guruh uchun boshqaruvchining tayinlanishi muhimmi? Albatta, bu jiddiy masala bo’lib uni inkor etib bo’lmaydi. Chunki har bir guruhni birlashtirib turuvchi bu albatta guruh boshqaruvchisidir. Ya’niki, boshqaruvchi guruh zanjirini birlashtirib turuvchi asos hisoblanadi. Uni bo’lmasligi esa guruhdagi holatni buzilishiga sabab bo’ladi. Buni yana maktab misolida oladigan bo’lsak sinfda sinf rahbarining bo’lmasligi ko’p narsaga ta’sir o’tkazadi. Avvalo, maktabdagi davomat tushib ketadi, ya’ni birov maktabga kel demaydi, keyin hech kim o’quvchilarni odob-ahloqi ishlari bilan shug’ullanmaydi, ularni o’qishi, bo’sh

vaqtlari haqida qayg’urmaydi, hamma o‘z boshimchalik bilan ish qiladi va natijada o‘qish hamma uchun ahamiyatsiz bo‘lib qoladi. Yo bo‘lmasa kichik guruh hisoblanadigan oilalarimizni olaylik. Ularda boshqaruvchilarning ya’ni bobo buvi yo otalarimizning o‘rni va ahamiyati qanday? Bizning milliy o‘zbek oilalarida oila boshining aytgani aytgan degani degan va shu sabali ham har bir oilada tartib intizom kuchli. Chunki ular qolgan oila a’zolariga qaraganda ancha bilimli, tajribali va yoshlari ham katta. Ularni oilani birlashtirib turuvchi ustun desa ham bo‘ladi. Oilani har tomonlama ta’minlashadi va bu boradagi hamma masalalarga yechim topishadi. Oiladagi farzandlar tarbiyasi ham ularga bog‘liq. Kim nima qilyapti?, nima bilan mashg‘ul? hamma hammasi ularning nazoratidan o‘tadi. Bu esa shu oila a’zolari uchun albatta manfaatlidir.

Ammo hoh oila bo‘lsin, hoh maktab yo biror guruh unda munosib boshqaruv usulini olib borish juda muhim. sinfda tarbiyasi og‘ir o‘quvchilarga sal qattiqqo‘llik bilan, qaysar va dangasa o‘quvchilarni ham tilini topib shug‘illanish zarur. Agar hammaga bir hil e’tiborsiz holatda munosabat bildirilsa, o’sha qaysar o’sha qaysarligicha, dangasa dangasaligicha qolaveradi. Bu holatda bola psixik holatini bilmay ta’sir o‘tkazish ham juda qiyin va xato usul hisoblanadi. Ba’zilar uchun boshqaruvning qattiqqo‘llik bilan olib borish shakli qulay. Lekin bu holatda guruh boshqaruvchisi tez va ko‘p asabilashadi va bu narsa uni sog‘lig‘iga ham ta’sir qiladi.

Ayrimlar uchun esa hamma narsaga ham e’tibor beravermaslik yaxshi, ammo bu ham borib- boribko‘p narsaga mas’uliyatsiz munosabatda bo‘lishga olib kelishi mumkin. Natijada, guruhda bir nechta tartibsizliklar kuzatiladi. Guruh boshqaruvida shuni yodda saqlash zarurki, har doim boshqaruvchi bilan guruh a’zolari o‘rtasida hurmat, tartib yuzasidan chegara bo‘lishi kerak, agar bu chegara buzilsa, guruhda boshqaruvchining o‘rni yo‘qolishi mumkin.

Demak, guruh uchun boshqaruvchining bo‘lishi va uni guruh boshqaruvida munosib boshqaruv shaklini qo‘llashi muhim hisoblanadi. Chunki uning boshqaruvi natijasida guruh yo mustahkamlashib rivojlanadi, yoki aksincha.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Do‘stmammedova Sh.A, Tillashayxova X.A, Baykunosova G.Yu “Yosh davrilari va pedagogik psixologiya” – Darslik Toshkent. Nizomiy nomidagi TDPU, 2021y.
2. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O‘z.FMJ., 2008.
3. Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To‘ychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T.TDPU, 2009.
4. Сирожиддинова, Ф. Х. (2022, August). РАХБАР БОШҚАРУВИДА МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИ ВА ТАЪСИР КЎРСАТИШ ОМИЛЛАРИ: Сирожиддинова Фируза Хосилбековна, АндМИ “Гуманитар фанлар” доктаранти. In *Научно-практическая конференция*.
5. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.

YETUKLIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

ADPI Maktabgacha ta’lim
105-guruh talabasi Oqbutayeva Mubina

“Shaxsning yetukligi motivatsiyasining funktional avtonomligi bilan belgilanadi” Gordon Olport

Annatatsiya: ushbu maqolada yetuklik- hayot faoliyatining eng ijtimoiy davriligi, u kattalikning shunday davriki unda shaxs va intellekt rivojlanishining eng yuksak darajasida, yetuklik davri ancha murakkab davrdir, mazkur davrda shaxs ham jismoniy, ijtimoiy jihatdan yetuklikka yetgan, jamiyat fuqarosi sifatidagi huquqini qo’lga kiritib bo’lgan shaxs sifatidagi fikrlar keltirilgan

Kalit so’zlar ; Maqolada yetuklik davri, yetuklik davrining bosqichlari, yetuklik xaqida tadqiqot olib borgan psixologlar, o’zlikni anglash, yetuklik davri qonuniyatlari, yetuklik davri odam kuch-quvvati, qobiliyati.

Inson individ sifatida dunyoga kelib yillar mobaynida o’zini shakllantirib rivojlantirib, o’zgartirib boradi. Bu jarayonda bevosita tashqi muhit omillari ham o’z o’rnida kishini muayyan bir shaxsga ayllantiradi. Individ sifatida dunyoga kelib o’zini rivojlantirib o’z shaxsining buyuk cho’qqisiga olib chiqa olgan odam yetuk inson bo’la oladi. Aksincha o’z – o’zini ustida ishlagan , o’zini rivojlantirishga harakat qilmagan odam o’z shaxsini mukammal shaklda yarata olmaydi. Inson tug’ulganidan boshlab muayyan faoliyat bilan shug’ullanib keladi. Bog’chaga, maktabga boradi. Oliy o’quv yurtida o’qib o’z bilimlarini oshiradi. Muayyan ishga joylashib u yerda faoliyat yuritadi, jamiyatga foydasi tegadigon inson sifatida shakllanadi. Yetuklik davri aynan shu davrda boshlanadi.

Yetuklik- hayot faoliyatining eng ijtimoiy davridir, u kattalikning shunday davriki unda shaxs va intellekt rivojlanishining eng yuksak darajasida erishiladi. Qadimgi greklar bu yoshni va ruh holatini AKME deb atashgan, AKME so’zi cho’qqi oliy bosqich gullagan davr degan ma’nolarni anglatadi.

Psixologik bosqich sifatida yetuklik ontognezdagi nisbatan uzoq davom etadigon davrlardan biridir. Yetuklikning 3 bosqichi ajratiladi;

- ilk yetuklik (yoshlik)
- o’rta yetuklik
- yetuklik (qarilik va keksayish)

Yetuklik davri ancha murakkab davrdir, mazkur davrda shaxs ham jismoniy, ijtimoiy jihatdan yetuklikka yetgan, jamiyat fuqarosi hamda saylash huquqini qo’lga kiritib bo’lgan bo’ladi. Bularning barchasi ijtimoiy jihatdan voyaga yetish, turmushda o’z o’rnini topish, o’z taqdirini o’zi hal qilishi, yetuk shaxs sifatida ruhiyati va ma’naviyatining rivoji uchun jamiki shart-sharoitlar yaratadi. Shaxs ijtimoiy hayotda oliy o’quv yurti jamoasida, tengqurlari bilan shaxslararo munosabatlar davrasidagi, o’qish va turmush sharoitidagi o’zgarishlar ta’siri ostida tarkib topa boshlaydi. Shaxsning mehnat faoliyatida ta’lim tarbiya jarayonida aqliy vva axloqiy jihatdan o’sishida o’ziga xos o’zgarishlar, yangi xislat va fazilatlar namoyon bo’layotganligi ko’rsatiladi.

Yetuklik davrining kamol topishining birinchi bosqichiga 28-35 yoshlardagi rkak va ayollar kiradilar. Yetuklik davrida odam o’zining barcha kuch-quvvatini, qobbliyatini, aql-zakovati, ichki imkoniyatlarini o’z kasbiga, ijtimoiy faoliyatiga, jamoat ishlariga to’la safarbar qila oladi. Erkak va ayollarning ba davrda mehnat va ijtimoiy faoliyatda muayyan tajribaga egaligi istiqbol sari yetaklaydi.

Yetuklik davrining ikkinchi bosqichida qarulik alomatlari ko‘proq o‘riin egallay boradi, uning boshlanish nuqtasi 40-45 yoshlardir , lekin odamlarning o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra chegara turlicha masalan, bu bir kishida 60 yoshda bosha birida esa 70 yoshda bo‘llishi mumkin. Shu sababli yosh davrining chegaralari faqat shartli belgilanadi. Bu omil odamlar yashayotgan oila muhitiga tarixiy-ijtimoiy shart-sharoitiga, jug‘rofiy iqlim va hokazolarga ham bog‘liqdir.

Yetuklik davrining asosiy xususiyatlaridan biri ijtimoiy yetuklikning jadal sur‘at bilan ro‘yobga chiqarishdir. Ma’lumki ijtimoiy yetuklik shaxsdan zarur aqliy qobiliyatini hamda ijtimoiy tuzishda bajariladigon turli rollarni egallash, farzandlarni tarbiyalashga, foydali mehnatga qatnashishga tayyorlanishini talab qiladi. Mazkur jarayonning bosh mezonlari va ko‘rsatkichlari o‘rta ma’lumotlilik ko‘rsatish qonunlar oldida javongarlik, mutaxassis bo‘lish imkoniyati, unga intilish tuyg‘usi, irodaviy zo‘r berish, yosh otalik va onalik burchi, jamoat arbobi vazifasini o‘tash, ijtimoiy guruhga rahbarlik qilish, sport bilan shug‘ullanish, bo‘sh vaqtni tashkil eta olish, to‘garakda qatnashish va hokazolardan iboratdir.

Psixologlardan M. G. Davletshin, A.V.Dimitrieva, B.G.Ananyev, N.V.Kuznina, N.F.Talizina, V.Y.Lyandus, L.S.Kon, O.T.Lisovskiy, A.A.Badalov, A.V.Petrovskiy, I.I.Ilyasov, Z.F.Esarova, E.G‘.G‘oziyev va boshqalarning tadqiqotlariga ko‘ra yetuklik davrining boshlang‘ich qismi insonlar uchun og‘ir kechadi, chunki bu davrda shaxsning murakkab fazilatlar xislatlari sifatleri takomillashish bosqichida bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Z.T. Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “Rivojlanish psixalogiyasi pedagogik psixalogiya” TOSHKENT-2018
2. F.I. Xaydarov N.I.Xalilova “Umumiy psixologiya” Toshkent-2009

O‘SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
“Tabiiy fanlar” fakulteti “Kimyo” yo‘nalishi
1-bosqich talabasi **Muminjonova Zilolaxon Nasirillo qizi**.

Annotatsiya: Maqolada O‘smirlik davrida psixik rivojlanish holatlari, o‘smirlarning o‘tmishdoshlariga nisbatan holatlari, o‘smirlik yoshiga o‘tish, xarakterlari og‘irlashib borishi, psixik rivojlanishida nuqsonlar, xarakterlari tez o‘zgarib qolishi va o‘sish davrida qizg‘onchiq bo‘lib qolishi haqida gap boradi.

Kalit so‘zlar: Psixik rivojlanishdagi inqiroz, organizm to‘qimalarining o‘sishi, ijtimoiylashuv jarayoni, ijtimoiy tafakkur, o‘smirning rivojlanishi, psixik rivojlanish davri, jinsiy yetilish, psixik taraqqiyot.

Abstract: In the article, the conditions of mental development during adolescence, the conditions of adolescents in relation to their predecessors, transition to adolescence, worsening of character, defects in mental development, it is said that their characters change quickly and become hot during the growth period.

Key words: Crisis in mental development, growth of body tissues, socialization process, social thinking, adolescent development, period of mental development, sexual maturity, mental development.

Аннотация: В статье рассмотрены условия психического развития в подростковом возрасте, состояние подростков по отношению к своим предшественникам, переход в подростковый возраст, ухудшение характера, дефекты психического развития, Говорят, что их характеры быстро меняются и становятся горячими в период роста.

Ключевые слова: Кризис психического развития, роста тканей организма, процесс социализации, социальное мышление, развитие подростков, период психического развития, половая зрелость, психическое развитие.

Kirish: O‘smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo‘lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o‘smirlar o‘tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o‘sish oldinroq namoyon bo‘lmoqda. Aksariyat o‘quvchilarda o‘smirlik yoshiga o‘tish, asosan, 5-sinflardan boshlanadi. “Endi o‘smir bola emas, biroq katta ham emas” ayni shu ta’rif o‘smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O‘smirlik – bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib, fiziologik va psixologik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xakteri shakllanadi, ma’naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O‘smirlik balog‘atga yetish davri bo‘lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarni paydo bo‘lishi bilan ham xarakterlanadi. Bu yoshda o‘smir rivojida keskin o‘zgarishlar fiziologik hamda psixologik o‘zgarishlardir. Bo‘yga o‘sish bir tekis bormaydi: qiz-bolalarda 5-7 sm o‘ssalar, o‘g‘il bolalar 5-10 sm o‘sadilar. Bo‘yiga qarab o‘sish paysimon ilk suyaklarning uzunlashishi va umurtqa qismining kattalashishi hisobiga ro‘y beradi. Og‘iz bo‘shlig‘i va halqumdagi o‘zgarishlar oqibatida tovush tembri ham o‘zgaradi. Bu o‘g‘il bolalarda qiz bolalarga nisbatan ko‘proq darajada sodir bo‘ladi. O‘g‘il bolalarning tovushi vazminroq bo‘lib qoladi, do‘rillaydi. Garchi bu davrda mushaklar tez sur‘at bilan o‘ssa ham, mustahkamlashsa ham, lekin baribir oyoq va qo‘l suyaklarining o‘sish sur‘ati orqada qoladi. O‘smirlarda bu xususiyat ularning beso‘naqay xatti – xarakatlarida, yurish – turishlaridagi qo‘pollikka, katta – katta odim qadam tashlashlariga sabab bo‘ladi. Fiziologik o‘zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bu bilan bog‘liq ravishda tanadagi barcha a‘zolarining mukammal rivojlanishi va o‘sishi, hujayra va

organizm tuzilmalarining qaytadan shakllasha boshlashida namoyon bo’ladi. Organizmdagi o’zgarishlar bevosita o’smir endokrin sistemasining o’zgarishlari bilan bog’liqdir. Bu davrda ichki sekretiya bezlaridan biri gipofiz bezining funksiyasi faollashadi. Uning faoliyati organizm to’qimalarining o’sishi va muhim ichki sekretiya bezlarining (qalqonsimon bez, buyrak usti bezi va jinsiy bezlar) ishlashini kuchaytiradi. Natijada bo’y o’sishi tezlashadi, jinsiy balog’atga yetish (jinsiy organlarning rivojlanishi, ikkilamchi jinsiy bezlarning paydo bo’lishi) amalga oshadi. Ko’krak qafasi ham gavdaning bo’y o’sishiga nisbatan sekin rivojlanadi. Buning natijasida ayrim o’smirlarning yelkasi, ko’kragi tor bo’lib qoladi, bu esa o’z navbatida kislorod yetishmasligiga, nafas qisishiga olib keladi. Kislorod yetishmasligi natijasida ruhiy faoliyatga putur yetadi. Bu davrda yurak kengayishi bilan qon tomirlari ham yog’onlashadi. Qon aylanish sistemasining qayta qurilishi, vegetativ nerv sistemasidagi barqarorlik qon aylanishini buzadi va o’smirda ba’zi qon bosimining ortishi ro’y beradi.

Bu davrda ayniqsa jinsiy bezlar faoliyati kuchayadi. O’smirda ro’y beradigan biologik-jismoniy o’zgarish natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi. O’smirlik yoshida ularning xulq-atvoriga xos bo’lgan alohida xususiyatlarni jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bo’lmaydi. Jinsiy yetilish o’smir xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta’sir ko’rsatib, bu ta’sir bevosita emas, balki ko’proq bilvositadir. O’smirlar o’zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o’zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma’lum darajada o’rtoqlari va o’qituvchilariga ko’rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo’li bilan ham osongina ko’rish mumkin. O’smirlik davri “o’tish davri”, “krizis davr”, “qiyin davr” kabi nomlarni olgan psixologik ko’rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o’smirlarning xatti-harakati muqobil, yangi sharoitlarda o’z o’rnini topa olamaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O’z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni “psixik rivojlanishdagi inqiroz” deb nomlagan. Kichik maktab davridan so’ng bola alohida olingan shaxs sifatida o’z-o’ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki xil davrga – kichik o’smirlik davri va katta o’smirlik davriga to’g’ri keladi. Birinchi bosqichda o’smir o’zini “bola”lardan ajratib, endi o’zini kattalar olamiga mansubligini ta’kidlamochidek bo’ladi. Kattalar hayotiga kirishga qiziqish o’smirlarning asosiy xarakteristikasi hisoblanadi. Bu davr uchun kattalarning xatti – harakatlariga taqlid qilish va o’zining mana shu yarashmagan qiliqlariga tanqidiy baho bera olmaslik, uning katta yoshli kishilarga yaqin bo’lishi, yordam berayotgan bir guruh tengdoshlari bilan ortiq darajada bog’liq bo’lib qolishi va shu singari holatlar xarakterlidir. Ikkinchi bosqichda o’smir endi o’zining yosh bola emasligiga shubha qilmaydi va o’zligini aniq anglay boshlaydi, o’z shaxsini ulug’lab, o’ziga xos harakatlar qila boshlaydi. O’smirlarni o’z shaxslari haqidagi fikrlari ko’proq qiziqtiradi, ular o’zlarini bilishga, maqsadli rivojlantirishga, tarbiyalashga harakat qiladilar. O’smirlik davrida ichki erkinlikning o’sishida, o’z - o’zini anglash layoqatlarida, mustaqil xatti – harakatlarida katta sifat o’zgarishlari yuz beradi.

O’smirlik yoshi dunyoqarash, e’tiqod, prinsip, o’zligini anglash, baholash kabi shaxs xususiyatlari shakllanadigan davr hisoblanadi. O’smir ulg’aygan sari unda “Ideal Men”, “Axloqiy Men” va “Haqiqiy Men” singari shaxsga oid tizim dunyoqarash, e’tiqod va boshqalar shakllana boradi, undagi o’zi to’g’risidagi tasavvurlar ancha aniq va barqaror bo’lib qoladi. O’smir o’z faoliyatini muayyan prinsip, e’tiqod va shaxsiy nuqtayi nazari asosida tashkil qila boshlaydi. O’smir shaxsini tarkib toptirishda uning atrof – muhitga, ijtimoiy hodisalarga, kishilarga munosabatini hisobga olish lozim. Psixologlar o’tkazgan tadqiqotlardan ko’rinadiki, o’zmirlarning ko’pchiligi qat’iyatlilik, kamtarlik, mag’rurlik, samimiylilik, dilkashlikkabi ma’naviy, axloqiy tushunchalarni to’g’ri anglaydilar. Ularning turmush tajribasidafan asoslarini egallash natijasida barqaror e’tiqodiy va ilmiy dunyoqarash tarkib topadi, shular zaminida axloqiy ideallar yuzaga kela boshlaydi. Ma’lumki, o’smirlik davrida o’smirning “men”i qaytadan shakllana boradi. Uning atrofdagilari ayniqsa, o’z - o’ziga bo’lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlarini yo’nalishi keskin o’zgaradi. O’smir

yoshdagi bolani birinchi galda intilishi, u o’zini endi kichkina bola emas, balki katta bo’lib qolganligini atrofdagilarga ishontirishdan iboratdir. Mustaqil ishlar qilishga uringan o’smir shunday qilishga haqqi borligiga o’zini - o’zi ishontiradi, chunki men endi “katta bo’lib qldim” deb o’ylaydi. Shuning uchun ham psixologlar “katta bo’lib qolganlik tuyg’usi”ni shaxsning o’smirlik yoshidagi eng asosiy yangilik sifatida talqin qiladilar. L.S.Vigotskiy o’smirlik davrida qiziqishlarning o’zgarishiga bog’liq ravishda ikki fazani (salbiy va ijobiy) ajratib ko’rsatgan. Salbiy faza ilgarigi qiziqishlarning so’nishi va yangi dastlabki jinsiy qiziqishlarning paydo bo’lishi bilan bog’liq. Bunda quyidagi salbiy xulq – atvor ko’rinishlari namoyon bo’ladi: ish qobiliyatining, o’zlashtirishning pasayishi, o’smirning qo’polligi va yuqori qo’zg’aluvchanligi, uning o’zidan qoniqmasligi va xavotirlanish va boshqalar.

Ijobiy faza keng, chuqur yangi qiziqishlarning paydo bo’lishi bilan xarakterlanadi. O’smirda boshqalarning va o’zining psixologik kechinmalariga qiziqish paydo bo’ladi. O’smirlik davridagi inqiroz - o’smir kechinmalari, uning strukturasi, mazmunining qat’iy o’zgarishi, buzilishidir. L.S.Vigotskiy 13 yoshni inqirozni sindiradigan nuqtasi deb atagan. Inqirozdan keyingi davrlar (14-15 yosh) ota – onalar va o’qituvchilar tomonidan subyektiv yanada qiyinroq deb ataladigan yangi psixologik tuzilmalar shakllanadi. Inqirozning kechishi kattalarning o’sayotgan boladagi o’zgarishlarni sezuvchanligiga, tarbiya taktikasini mohirona o’zgartirishiga, o’smirning yangi ehtiyojlari, yangi qobiliyatlariga bog’liq ravishda munosabatlarni o’zgartirishga bog’liq. Sog’lom o’smirlarga ham kayfiyatning beqarorligi, depressiv kechinmalar, tez ranjish va boshqalar xos. G.V.Xrulnovaning fikricha, o’smirlarning stressli vaziyatlardan chiqish malakalarining mavjud emasligi somatik, emotsional, xulq – atvor, kognitiv, shaxsiy bosqichda ma’lum darajada stressdan keyingi buzilishlarni vujudga keltiradi. U o’smirlarda stress reaksiyalarini vujudga kelishiga oiladagi, tengdoshlari va kattalar bilan shaxslararo munosabatlar jarayonidagi muammolar, travmatik malaka sabab bo’ladi, deb hisoblaydi. O’quvchilarda emotsional barqarorlik va uning shakllanish masalalariga e’tiborini qaratgan M.G.Davletshinning shogirdi G.A.Bogdalova emotsional barqarorlik xususiyatlari tarkibi, mexanizmlarini hamda uning o’smirlik yoshidayoq shakllanish imkoniyatlari va prinsiplarini o’rgangan. G.A.Bogdalova tadqiqot natijalariga asosanib, emotsional barqarorlikni quyidagi jarayonlarning natijasi sifatida ko’rsatadi:

- a) xulq – atvor barcha emotsiyalarning e’tiborsiz namoyon etilishi;
- b) emotsiyalarning osonlik bilan, silliqqina bir holatdan ikkinchi holatga ko’chirilishi;
- c) kishining o’z xulq – atvoriga mustaqil baho berishi.

O’smirlik davri xususiyatlari va emotsional o’zgarishlarni tadqiq etish B.M.Umarov ishlarida ham ko’rinadi. U bolalar hamda o’smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy – psixologik xususiyatlarini yoritib bergan bo’lib, olimning fikricha, o’qituvchi o’quvchi hamda oila a’zolari o’rtasidagi shaxslararo nizolar, “sevgi – muhabbatga bog’liq bo’lgan nizolar”, “qo’rquv”, “his – hayajon”, “g’am - g’ussa” va yosh davri “inqirozlari” bolalar, o’smirlar suitsidining asosiy sabablari bo’lib hisoblanadi.

Z.Nishanova o’z izlanishlarida ijodiy tafakkurning ijtimoiy tafakkurga ta’sir etuvchi ijtimoiy psixologik omillarni o’rganadi. Z.T.Nishanovaning ta’kidlashicha, mustaqil ijodiy fikrlash darajasi yuqori shaxslar o’zlarini noadekvat baholaydilar. Guruh muhitida tan olingan a’zolari o’zlariga guruhviy baholashga nisbatan quyi baho beradilar, lekin ularda mustaqil ijodiy fikr yuqori ko’rsatkichga ega. Guruhdan ajralib qolgan a’zolar esa guruhviy baholashga nisbatan o’zlarini yuqori baholaydilar, biroq ularda mustaqil, ijodiy fikr ko’rsatkichi quyi rivojlangan. O’smir o’quvchilarning aqliy rivojlanish xususiyatlarini tadqiq etgan T.S.Jo’rayev aqliy taraqqiyotini ro’yobga chiqaruvchi asosiy omil sifatida o’quv faoliyatining umumlashgan usullarini ko’rsatadi. Muallifning fikricha, o’quvchilarning yoshi va saviyasi orta borishi bilan murakkab usullarni yangi sharoitga ko’chirish uquvi ularda

takomillashadi, usullarning ko‘chish ko‘lami kengayadi va fanlararo xususiyat kasb etadi, bu aqliy faoliyatning ko‘rsatkichi bir xil emasligini ta’kidlab, bu xususiyat ularning saviyasiga, topshiriqni yechish motivatsiyasiga bog‘liqligini aytib o‘tadi. Muallif ta’lim jarayonida o‘smir o‘quvchilarda aqliy faoliyat usullarini shakllantirish shaxs aqliy kamolotini ta’minlashning muhim mezonini deb hisoblaydi.

Xulosa: O‘smirlarning o‘z-o‘zini anglashda sifat jihatidan o‘zgaradi. O‘zi haqida o‘ylash, o‘zini boshqalar bilan taqqoslash o‘smirlarda kuzatiladigan holatlardan biri hisoblanadi. O‘smirlik davrida bola juda injiq va tanti bolib ovozlari o‘zgarib qoladi. O‘zini kattalarga taqlid qilib ularga o‘xshab yurishni boshlashadi, o‘zlariga yarashmaydigan qiliqlarni qila boshlashadi. Ijobiy faza keng, chuqur yangi qiziqishlarning paydo bo‘lishi bilan xarakterlanadi. Bunda quyidagi salbiy xulq – atvor ko‘rinishlari namoyon bo‘ladi: ish qobiliyatining, o‘zlashtirishning pasayishi, o‘smirning qo‘polligi va yuqori qo‘zg‘aluvchanligi, uning o‘zidan qoniqmasligi va xavotirlanish va boshqalar. O‘smir bolalarda men degan tushuncha kuchayib o‘z teng qurlariga taqlit qila boshlaydi, baholangi bolada pisxik va ongliy xarakterlari o‘zgara boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Do‘stmuxammedova Sh.A., Tillashayxova X.A., Baykunosova G.Y., Ziyavitdinova G.Z., “Yosh davrlari va pedagogik psixologiya”-Darslik Toshkent. Nizomiy nomidagi TDPU, 2021y.
2. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O‘z.FMJ., 2008.
3. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”.T “Fan va texnologiya” markazining bosmaxonasi: 2009.

O‘SMIRLIK DAVRIDAGI FIZIOLOGIK O‘ZGARISHLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Rahmonova Gulnora Raximovna
ADPI, Aniq fanlar fakulteti
Texnologik ta’lim (sirtqi)
yo’nalishi 102-guruh talabasi

Annotatsiya: Maqolada O‘smirlik davri haqida tushuncha, o‘smirlarning anatomik fiziologik xususiyatlari va o‘smirlarning bilish jarayonlarining xususiyatlari taxlil qilindi.

Kalit so‘zlar: O‘smirlik davri, fiziologik xususiyatlari, o‘smirlarning bilishjarayonlar, bolalarning psixik rivojlanishi, ta’lim va tarbiya.

O‘qituvchi va tarbiyachi uchun bolalarning o‘smirlik davri psixologiyasini bilish psixologik nuqtai nazaridan ham pedagogik nuqtai nazaridan ham muximdir. Bu davrni biz yana o‘tish davri ham deb ataymiz. O‘smirlik davri asosan 11-15 yoshdagi bolalarni o‘z ichiga qamrab oladi, ya’ni 5-8 sinf o‘quvchilarini.

O‘smir o‘quvchilarni ta’lim va tarbiya berish ishlarida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi va hususiyatlarini ba’zan etarli darajada bilmaslikdan yoki inkor qilishdan kelib chiqadi. Kichik va katta

yoshdagi maktab o‘quvchilariga qaraganda o‘smirlik yoshidagi bolalarni tarbiyalashda juda ko‘p qiyinchiliklar bo‘ladi. Chunki, kichik bolaning katta odamga aylanishi jarayoni juda qiyin kechadi. Bu jarayon o‘smirlar psixologiyasining odamlar bilan bo‘lgan munosabat formalarining jiddiy ravishda o‘zgarishi, hamda hayot sharoitining o‘zgarishi bilan bog‘liqdir. Bu davrda o‘smirlarning o‘z shaxsiy fikrlari paydo bo‘ladi. Ularda o‘z qadr-qimmatlari haqidagi tushuncha kengayadi. Ilmiy psixologiyaning aniqlashi bo‘yicha o‘smirlarning psixik taraqqiyotini harakatgakeltiruvchi kuchlar, ularning faoliyatlari bilan tug‘iladigan extiyojlar bilan bu extiyojlarni qondirish imkoniyatlari o‘rtasidagi dialektik qarama-qarshiliklarni yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir.

Qarama-qarshiliklar ancha yuksak darajadagi psixik taraqqiyotini, ancha murakkab shakldagi faoliyat turlarini va shaxsning qator yangi psixologik hususiyatlarini tarkib toptirish orqali bartaraf qilishdan iboratdir. Shundan keyinpsixik taraqqiyotning yuksakroq bosqichiga o‘tiladi. Sana shu nuqtai nazardan o‘smirlik yoshini yanada oydinroq qarab chiqaylik. Bola boshlang‘ich sinfni tugatadi. Bolaning o‘rta maktabda o‘qishga o‘tishi uning hayotida burilish davri hisoblanadi.

O‘smirlarning yangi ijtimoiy jihatdan tashkil topgan va rang-baranglantirilgan faoliyatni uning psixologik hamda shaxsning tarkib topishiga asos, sharoit va vosita xizmat qiladi. Shunday qilib, o‘smirlarga ta’lim-tarbiya berishning yangi to‘g‘ri usullari hamda vositalarni topishi uchun o‘smirlik yoshining o‘ziga xos hususiyatlarini jismoniy va psixologik taraqqiyotini yaxshi bilishimiz kerak.

O‘smirlik yoshining mazmuniy xarakteritsikasi vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib boradi, chunki inson xayotining xususan ijtimoiy sharoitlari o‘zgaradi. Psixologiya taraqqiyotining biologik omillariga o‘smirlar ongiga og‘ir, ba’zan kuchi yetmaydigan bo‘lib tushadigan, ularni jiddiy psixik inqirozga va hayajonga soladigan, masalan: o‘smirlar uchun xarakterli bo‘lgan norozilik, qo‘pollik, qaysarlik, o‘z-o‘zini analiz qilishga moyillik sub’ektiv olamga va shunga o‘xshash hislatlarni keltiradigan jinsiy etilishga nihoyatda katta ahamiyat beradilar. Jinsiy yetilish munosabati bilan paydo bo‘ladigan yangi sezgilar fikrlar, maylliklar, kechinmalar go‘yo o‘smirlar ongidahukmron bo‘ladi. Ularning xulqi atvorini belgilaydi. Mana shu tariqa oqibat natijada o‘smirlarning psixologik qiyofalari asosan yolg‘iz sof biologik omil deb qaraladi.

O‘smirda bosh miya po‘tsining po‘tsi otsida qismlari utsidan kontrolligi ortib boradi po‘st va po‘st otsida qismlari doimiy ravishda birga harakat qiladi. Ayrim xollarda po‘tsloq

osti qismining faoliyatini nazorat qilmay qoladi. Bu o’smirning betayinligi, jizzakiligi va emotsional xislariga berilganligidan dalolat beradi. Tormozlash reaksiyasini paydo qilish xarakteri turg’un bo’lmay qoladi. Qo’zg’alish jarayonlari ba’zan shu qadar kuchli bo’ladiki, o’smir yoqimsiz xarakterlarini tormozlay olmay o’zini to’ta olmay qoladi.

Qo’zg’alish jarayonlari jo’shqin, lekin tez o’sadi. Ikkinchi tomondan o’smir kuchli hayajonlanish paytida ayniqsa tegishli ijtimoiy sabablari asosida hayajonlanganda o’z hatti-harakatlarini idora etaolmaydi. O’smirlik yoshida ikkinchi signal sitsemasining roli kuchaya boradi. Qo’zg’ovchi vazifasini bajaruvchi so’z bilish jarayonida boshqa kishilar bilin munosabatda bo’lishda va o’z hatti-harakatlariga baho berishda ko’proq rol o’ynay boshlaydi. Shu bilan bir qatorda o’smirning nerv sitsemasining o’sishi hali tug’ilmagan bo’lib, tarkib topish bosqichida bo’ladi. U uzoq vaqt davom etadigan kuchli qo’zg’aluvchiga bardosh beraolmaydi. Ba’zan shu sababli ancha tez qo’zg’alish holatiga o’tib ketadi. Bu esa o’smir nerv sistsemasining ma’lum darajada bo’shligidan dalolat beradi.

O’smirning nerv sitsemasining tarkib topayotgan munosabatlari tarkibiy natijasida kuchayadi va mutsahkamlanadi. O’smirni ish o’qish hamda sport mashg’ulotlari paytida to’g’ri va chuqur nafas olishga o’rgatish zarurdir. Bu narsa shuning uchun ham muhimdirki, bo’yni tez o’sishi organizmda modda almashishining jadallashishi bilan o’smir ko’p miqdorda kislorodga muhtoj bo’ladi. Bu yoshda o’smirning toza havoda bo’lishi ayniqsa muhimdir. O’smirlik yoshida yurak ikki baravardan ko’proq o’sadi, gavda esabir yarim barobar o’sadi. Arteriyalari diametrining o’sishi yurakning o’sishidan orqada qoladi. Qon tomirining yo’li yurak hajmiga nisbatan kamayadi va bu nerv qalqonsimon bezlari faoliyatining kuchli darajada tezlashuvi bilan birgalikda qon bosimining ortishiga va yurak faoliyatining kuchayishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G’oziyev E.G’.. Mamedov K.K. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2003.
2. Abduraxmonov F.R., Abduraxmonova Z.E. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2018.
3. Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to’plami. Toshkent. 2020.
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.

O‘SMIRLIK DAVRIDA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARNING O‘ZGARISHI

Ramazonova Lola Murodovna
Andijon davlat pedagogika instituti
Texnologik ta’lim yo’nalishi talabasi.

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola davr o’smirlari psixologiyasi haqida. O’smirlarning bilish jarayonlarining xususiyatlari qizlar va o’smir bolalarda kechadigan psixologik o’zgarishlar, ularning rivojlanishiga ta’siri haqida tahlil qilindi.

Kalit so’zlar: fiziologiya, deviant, o’smir, psixologiya, aqliy faollik, jizzakilik davri, xarakter, xususiyat va tarbiya

O’smirlik bolalikdan kattalikka o’tish davri bo’lib, fiziologik va psixologik jismoniy jihatdan o’ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi, ma’naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O’smirlik balog’atga yetish davri bo’lib, yangi xislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo’lishi bilan ham xarakterlanadi. Bular ta’sirida o’smirning xarakteri, atrofdagi kishilar bilan muomalasi, jamiyatda sodir bo’layotgan voqealarga munosabati tez o’zgarib boradi. Ba’zan ijtimoiy masalalar to’g’risida noto’g’ri tassavvur va yanglish fikrlar hosil bo’lishi tufayli u muayyan tartib qoidalarga tanqidiy ko’z bilan qaraydi. O’smirlik quyidagi psixologik xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

1. Voyaga etganlik tuyg’usining paydo bo’lishi va emansipatsiya reaksiyasi. V.V. Kovalyovning ta’kidlashicha, bu balog’atga etish istagi, mustaqillik, o’zini kattalar vasiyligidan ozod qilish istagi, bolalarga tegishlilikni inkor etish. O’smir o’z huquqlarini kengaytirishga va unga nisbatan kattalarning huquqlarini cheklashga intiladi shaxsiyat. Norozilik va itoatsizlik - bu o’smirning vositasidir kattalar bilan munosabatlarning oldingi turini o’zgartirishga intiladi.

2. Tengdoshlar bilan reaksiyalarni guruhlash Tengdoshlar bilan muloqot o’smirlik davridagi etakchi faoliyat bo’lib, o’quv faoliyati fonga o’tadi. A.E.ning so’zlariga ko’ra. Lichkoning so’zlariga ko’ra, teng huquqlilik va hamkorlik asosida tengdoshlar guruhiga qo’shilish hozirgi davrning eng muhim muammosi: o’rtoqlar bilan doimiy muloqot o’smirning ular orasida munosib o’rin egallash istagini keltirib chiqaradi va xatti-harakatlarning asosiy motivlaridan biridir. faoliyat. Yigitlar guruhlarda muloqot qilishadi, ularning do’stligi juda hissiy, ko’plab tajribalarga to’la.

3. Qarama-qarshi jinsga qiziqishning paydo bo’lishi A.V. Matyuxinaning ta’kidlashicha, jismoniy va jinsiy rivojlanish o’smirda boshqa jinsga qiziqish uyg’otadi va shu bilan birga ularning tashqi ko’rinishiga e’tiborni oshiradi. Juda hissiy sevgi-do’stlik munosabatlari mavjud. Javobsiz hamdardlik ko’pincha juda kuchli his-tuyg’ularning manbai bo’ladi. Ba’zi o’smirlarda ilk bor jinsiy aloqaning birinchi tajribasi ham sodir bo’ladi.

4. O’z-o’zini anglashni rivojlantirish O’smir shaxsining eng muhim xususiyati, L.S.Vygotskiy ta’kidlaganidek, aks ettirishning tez rivojlanishi va uning asosida o’z-o’zini anglashdir. Aynan shu yoshda shaxsning o’zini o’zi qadrlashga yo’naltirilganligi paydo bo’ladi. O’smirning intilish darajasi o’z-o’zini hurmat qilish xususiyatiga bog’liq. O’z-o’zini hurmat qilish o’smirning boshqa odamlar bilan muloqot qilish jarayonida paydo bo’ladi va shakllanadi.

M.V.Gamezo, "Agar baholash adekvat bo’lsa, unda adekvat o’z-o’zini hurmat qilish shakllanadi, lekin agar o’smir kam baholansa yoki ortiqcha baholansa, u holda o’zini-o’zi qadrlashning etarli emasligi shakllanadi" dedi. -Yuqorida aytilganlarga asoslanib, shuni aytishimiz mumkinki, o’smir o’zining jismoniy va jinsiy rivojlanishidagi kuchli o’zgarishlarni sezib, oilada va maktabda ijtimoiy faol, ijtimoiy ahamiyatga ega bo’lish

imkoniyatini his qilib, endi bola emasligini tushunadi. Ijtimoiy faollik deganda, V. G. Maralov bolaning ijtimoiy muammolari hal qilish uchun ushbu yoshga xos bo’lgan faoliyatga qo’shilishi, aqliy faollik darajasini ko’rsatish qobiliyatini tushunadi. Ijtimoiy ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish nuqtai nazaridan boshqalar va o’zi uchun muhim bo’lgan natijalarga erishishga hissa qo’shadi. T.V. Dragunovanning ta’kidlashicha, o’smirning o’ziga xos ijtimoiy faoliyati kattalar dunyosida mavjud bo’lgan qadriyatlar, me’yorlar va xatti-harakatlarning o’zlashtirilishiga ko’proq moyillikni anglatadi. O’smir kattalar hayotiga taqlid qilib qo’shilishga harakat qiladi. Birinchidan, u o’zi uchun qulayroq bo’lgan narsalarni qabul qiladi: tashqi ko’rinishi va xulq atvor.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, buyuk davlatni qurish uchun barkamol inson tarbiyalanmog’i zarur. Shu sababli yoshlarni huquqiy davlat tizimi va mohiyatini chuqurroq anglashi, qonun asoslarini bilishi, qonun hurmat qilishi, ularga so’zsiz bo’ysunishi madaniyatiga ega bo’lishi ruhida tarbiyalash bugungi kunning asosiy vazifasidir. Deviant xulq-atvorning eng yaxshi profilaktikasi - bu tarbiyaning vositalari, shakllari va usullarini aniq belgilab olgan holda voyaga yetmaganlar ongiga maqsadga qaratilgan tashkiliy ta’sir ko’rsatishdir. Huquqiy tarbiyani oldini olish imkoniyatlari tiyishning boshqa vositalariga qaraganda ancha samaraliroqdir. Chunki huquqiy profilaktika choralari odatda, birmuncha kechikadi va qilmish sodir etilgandan keyin amal qila boshlaydi. Oldini olish bilan bog’liq huquqiy choralar —ishlashi uchun u bolaning ongiga qo’yilishi, uning e’tiqodi, tajribasining bir qismiga aylanishi kerak. Buni aniq maqsadga qaratilgan tarbiyaviy ta’sir ko’rsatish yo’li bilan erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ostapenko G.S., Ostapenko R.I. Deviant xulq-atvori bo’lgan o’smirlarning shaxsiy xususiyatlarini tahlil qilish // Fan va ta’lim istiqbollari. 2013. No 1. S. 54-60 3.
2. Raxmatjonqizi, N. (2023). PSIXOLOGIK YETUKLIKNING IJTIMOYPSIXOLOGIK OMILLARI. Scientific Impulse, 1(6), 436-438
3. G’oziyev E.G’.. Mamedov K.K.. "Kasb psixologiyasi". Toshkent.
4. Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to’plami. Toshkent.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
7. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.
8. Сирожиддинова, Ф. Х. Рахбар бошқарувида мулоқот маданияти ва таъсир кўрсатиш омиллари. In *Конференция состоялась 5 марта 2022 года на базе Ташкентского государственного стоматологического института по адресу: Республика Узбекистан, 100047, г. Ташкент, ул. Махтумкули, 103. Цель конференции— знакомство и обмен опытом в обучении и в работе с цифровыми данными, технологиями их применения в гуманитарных* (p. 326).

SHAXS RIVOJLANISHIDA PSIXOANALITIK RIVOJLANISH NAZARIYASI

Andijon Davlat Pedagogika Instituti talabasi
Raximova Dilafruz Xusnitdin qizi

Annotatsiya: Inson psixikasi va psixologiyasi murakkab o’rganish sohasi bo’lib, ularning individualligi bilan ajralib turadi. Ammo olimlar hayotning ma’lum davrlarida psixikaning rivojlanishiga oid asosiy qoidalarni aniqladilar. Hozirgi XXI asrda psixoanalitiklar, psixiatrlar va psixoterapevtlar psixoanalitik nazariya kabi bilimlar tobora rivojlanib bormoqda. Bu soha rivojida esa psixoanalitik nazariya asoschisi Zigmund Freyding o’rni beqiyos.

Kalit so’zlar : psixoanaliz, psixoanalitika, U, Men, Oliy Men, ontogenez, motiv, psixik rivojlanish, instinkt.

Kirish. Ontogenezda rivojlanish psixikasi tushunchasiga psixoanalitik yondashuv asoslari Z.Freyd tomonidan kiritilgan. Psixik rivojlanish psixoanalizida qiziqishlar, motivlar va tuyg’ular sohasini murakkablashishi jarayoni bilan shaxs rivojlanishi hamda uni tuzilishi va funksiyalarining takomillashishi bilan tenglashtiriladi.

Z.Freyd inson psixikasma 3 bosqichga, ya’ni psixik jarayonlarni prinsipial anglash imkoniyati mezonini bo’yicha ong, ongosti va ongsizlikka ajratadi. Uning ilmiy qiziqishlari birinchi navbatda jinsiy va agressiv qiziqishlarning majmuasiga qaratilgan. Aynan ongsizlik birinchi bo’lib jamiyatga qarshi turadi. Freyd shaxs rivojlanishini individni tashqi ijtimoiy dunyoga moslashishi sifatida kiritgan hamda unga begona, lekin juda ham zarur deb hisoblaydi.

Inson shaxsi Z.Freyd bo’yicha o’z tarkibiga tuzilmaviy tarkibiy qismlarni qamrab oladi: U; Men; Oliy Men. U (Id)-shaxsning primitiv yadrosi u tug’ma xarakterga ega. «Id» ongda aks etmaydi. U ong ostida joylashgan, to’g’rirog’i, ong ostiga tiqishtirilgan. «Id» qoniqish printsiplariga asoslanib faoliyat ko’rsatadi. U da tug’ma impulsiv qiziqishlar mavjud (hayot instinkti Eros va o’lim instinkti Tanatos) va psixik rivojlanishni energetik asosini tashkil etadi.

Men (Ego) shaxsni ratsional va anglanuvchi qism. U biologik yetilishga ko’ra, hayotning 12 va 36 oylari orasida yuzaga keladi va reallik prinsipi bilan boshqariladi. Egoning vazifasi sodir bo’layotganlarni tushuntirish va insonning xulqini shunday tuzish kerakki, uni instinktiv talablari qondirilishi, jamiyatning va ongning cheklovlari buzilmasligi kerak. Egoning hamkorligida individ va sotsium o’rtasidagi nizo hayot mobaynida sustlashishi kerak.

Oliy Men (Super Ego) shaxsning tuzilmaviy tarkibi sifatida eng oxirida 3—6 yoshlar orasida shakllanadi. Super Ego insonning moslashishini ifodalaydi va bu jamiyatda qabul qilingan normalarga amal qilishini qattiq nazoratga oladi. Id va Super Ego tarafidagi an’analar odatda nizoli xarakterga ega bo’lib, bu xavotirlanish, asabiylashishni keltirib chiqaradi.

«Id» doimo «Men» va «Super-men» bilan murosasiz jang olib boradi, chunki ular «Id»ni tinimsiz nazorat qilishga intiladi. «Id» kuchli energiyaga ega bo’lsa-da, «Men» uni ong ostidan suzib chiqishiga yo’l qo’ymaydi. Shuning uchun ham «Id» tajovuzkordir.

«Men» nazoratni to’la qo’lga olgunga qadar instinktlar go’yoki odamning hayot tarzini, ya’ni xulq-atvorini belgilab bergan. «Men» rivojlanishi odamning hayot tarzini o’zgartirib yubordi va uning xulq-atvorini nazorat ostiga oldi. O’sha paytda ham, hozirda ham psixoanalitiklar «Id» – bu odamning hayot tarzini belgilab beruvchi asosiy manba deb hisoblashadi. «Id» o’zgarmas, «Men» esa o’zgarib, rivojlanib boradi.

Xulosa: Odam boshqa jonzorlardan aql-zakovat, ya’ni ongning borligi bilan farq qiladi. Demak, ong – bu «Men» demakdir. Agar odam faqat «Id»ga bo’ysunib yashaganida edi, uning hayot tarzi hayvonlarnikiga o’xshab qolardi. Vaholanki, odam faoliyati ongli jarayondir va u o’z xatti-harakatlarida ham, asosan onga tayanadi.

Psixanalitiklar odamni, aniqrog’i, uning ruhini tirik hujayraga o’xshatishadi. Bunda hujayraning tashqi pardasi «Men» bo’lsa, uning ichki tarkibi – «Id». Hujayraning ichida moddalar almashinuvi natijasida katta energiya to’planadi va kuchli energiyaga ega bo’lgan «Id» tashqariga yorib chiqqisi keladi. Bunga esa hujayraning tashqi pardasi, ya’ni «Men» yo’l qo’ymaydi. «Super-men» esa – barcha «Men»larning yig’indisi. Hujayra organizmda hayot kechirgani kabi, organizm ham hujayrasiz yashay olmaydi. Organizm ham huddiki, «Super-men».

«Super-men», «Men» bilan birgalikda seksual xususiyatlarga boy bo’lgan «Id»ni nazorat qiladi. Buning natijasida ular orasidagi ziddiyatlar kuchayadi. Z.Freydning fikriga ko’ra, nevrozning kelib chiqishiga «Super-men» va «Men» sababchi. Psixanalitiklar nevrozni psixoterapevtik yo’l bilan davolashda aynan mana shu nazoratni kamaytirish yoki to’xtatishga va shu yo’l bilan «Id»ni ong doirasiga suzib chiqishiga yordam berishadi. Buning natijasida «Id» tajovuzkorligi pasayib, nevroz belgilari chekinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. Toshkent — 2018

N.Ismailova, D. Abdullayeva. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent — 2013

2.Z. Ibodullayev. Tibbiyot psixologiyasi. Toshkent — 2019
Ibodullayev ensiklopediyasi., 2022 y

Ziyonet internet portali.

RIVOJLANISH DAVRIDA ONG TARAQQIYOTI VA ONGSIZLIK

Teshaboyeva Inobathon Qahramonovna
Andijon davlat pedagogika insituti
Texnologik ta’limi sirtqi I-bosqich talabasi

Annotatsiy: Ushbu maqola psixologiya va pedagogikada ilk ong tushunchasini keng tadbiq qilgan holda ,bu tushuncha bilim ,ko‘nikmaga ega bo‘lish ,hamda insoniyat ongida paydo bo‘ladiga yangidan –yangi tushunchalar hamda ular keltirib chqaradigan asosiy voqealar haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy mahsul,ong ostidagi hodisalar,gallyusinatsiya,til amaliy – haqiqiy ongdir.

Psixika voqelikning kishi miyasida aksi sifatida har xil darajalar bilan farqlanadi. Psixikaning odamga xos bo‘lgan oliy darajasi ongni tashkil etadi. Ong psixikaning uni yaxlit bir holga keltiruvchi shakli bo‘lib kishining mehnat faoliyatida, boshqalar bilan til yordamida muloqot qilish jarayonida shakllanishini ijtimoiy tarixiy shart-sharoitlari natijasi hisoblanadi. Ongning strukturasi tuzilishi, uning muhim psixologik ta’rifi qanday? Uning birinchi ta’rifi-nomining o‘zidayoq berilgan bo‘lib, ong deganidir. Ong psixik jarayonning eng yuqori darajasi hisoblanadi. Uning asosiy xususiyatlari bu harakat va shiddatdir. U refleksik va turki bo‘luvchi xususiyatga ega. “Men-mohiyat”. Inson onggi va miya rivojlanishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik bo‘ladi. Kishining ongi bizning tevarak atrofimizni qurshab turgan olam haqidagi bilimlar majmuasidan tarkib topdi. K.Marks. «Ongning yashash usuli va ong uchun nimaningdir borligi bilimdir». deb yozgan edi. Ongning strukturasi muhim bilish jarayonlari kiradi. Ular yordamida odam o‘z bilimlarini doimo boyitib boradi. Bu jarayonlar qatoriga sezgilar va idrokni, xotirani, xayol va tafakkurni qo‘shish mumkin. Sezgilar va idrok yordamida miyaga ta’sir etuvchi kuzatuvchilarning bevosita aks etishi natijasida ongda borliqning o‘sha momentda kishi tasavvurida hosil bo‘lgan hissiy manzarasi gavdalanadi. Xotira ongda o‘tmish obrazlarini qaytadan gavdalandiradi. Xayol ehtiyoj ob’ekti bo‘lgan ammo hozirgi paytda yo‘q narsaning obrazli modelini hosil qiladi. Tafakkur umumlashgan bilimlardan fodalangan yo‘li bilan masalaning hal etilishini ta’minlaydi. Aytib o‘tilgan psixik bilish jarayonidan istalgan birining batamom barbod bo‘lishiga olib keladi. Ongning ikkinchi ta’rifi unda sub’ekt bilan ob’ekt o‘rtasida aniq farqlanishni o‘ziga ifodasini topishi, ya’ni odam «men» degan tushunchaga nima tegishli ekanini aniq biladi. Odam o‘z hatti-harakatlarini va umuman o‘zini-o‘zi ongli ravishda baholaydi. «Men»ning «men emas» degan ajratish har bir kishi kishi bolaligida boshdan kechiradigan yo‘l bo‘lib, uni o‘zidan o‘zi anglashi jarayonida yuz beradi. Ongning uchinchi ta’rifi-odamning maqsadini ko‘zlovchi faoliyatini ta’minlashdir. Faoliyatning maqsadlarini yaratish ongning funktsiyasiga kiradi. Bunda faoliyat motivlari yuzaga keladi va chamalab chiqiladi. Irodaviy qarorlar qabul qilinadi. Harakatlarni bajarishning qanday borishi hisobga olinadi. Unga tegishli tuzatishlar kiritiladi va hakazo. K.Marks «kishi tomonidan berilgan narsaning formasini o‘zgartirish bilangina cheklanmaydi, tabiat tomonidan berilgan narsalar bilan birga o‘zining ongli maqsadini ham amalga oshiradi. Bu maqsad qonun sifatida kishining ish usulini va bu ishning harakterini belgilab beradi va kishi o‘z irodasini ana hu maqsadga bo‘ysundirish lozim» deb ta’kidlagan edi.

Maqsadni ko‘zlovchi faoliyatni amalga oshirishda va yo‘nalishida kasallik oqibatida yoki biron-bir boshqa sabablarga ko‘ra har qanday buzilishning yuz berishini ongning buzilgani deb qaramoq kerak.

Ongning to‘rtinchi ta’rifi-uning tarkibiga muayyan munosabatning kirganligidir. «Mening o‘z muhitimga bo‘lgan munosabatim mening ongimdir» deb yozgan K.Marks.

Shu o’rinda chet el adibi Djon Keho ning ijtimoiy tarmoqlarda quydagi so’zlarni aytdi: Biz gaprayotgan har bir so’zlarimiz ma’lum bir tasavvurlar paydo qiladi bu xolatni biz o’z foydamizga ishlatishimiz mumkin. Shu sababsiz ong ortingizni sizga ishlashini sozlang va hayotingizni yorqinlashtiring. Biz ishlatadigan so’zlarimiz hayotimizga katta tasirini o’tkazadi farqi yo’q u hayolan mi yoki og’zakimi, bir narsani esda saqlab qolishingizni istardim ,siz nima xaqida gapirsangiz o’sha haqida o’ylaysiz va o’ylaganingizni yodingizga tortasiz va ya’na siz gapirishdan avval tasavvur qilasiz.Men hozir sizga bir narsani tez –tez qaytaraman oq fil, oq fil, oq fil ,oq fil,oq fil hayolingizga qanday obraz keldi oq fil keldi aaa ko’ryapsizmi biz gapirayotgan hamma gaplar hayolimizda shakillanadi. Biz bu holatdan hayotimizda zo’r foydalanishimiz mumkin. Endi ikkinchi qism siz nimani o’ylasangiz o’shani hayotingizga tortasiz.endi eng qizig’ini o’qing ishonaman bu sizga yoqadi .har qanday holatni obrazni hayolingizda o’ylab yursangiz o’sha holatni ong ortingizga tomir otib tasavvur qilsangiz hayotingizga ko’cha boshlaydi u, shu sababdan bizning hayollarimiz biz o’ylagandandakuchliroq aslida,bizning gaplarimiz hatto sog’ligimizga ham tasir ko’rsatadi hatto,shunday odamlarni eshitgansiz “e xudoyim, girpp mavsumi kelmoqda men bu yil ham doimgidek gripp bo’laman” deyishadi va bunday fikrdan keyin u odam albatta kasal bo’ladi. Axir bu tentaklikku, kasallikni o’zingizga tortib nima qilasiz, nega kasalangan holatingizni oldindan ong oostingizga joylab ,kasallikni chaqirasiz. Tajribalar shuni ko’rsatdiki, ko’p odamlar ijobiy fikrlashlari oqibatida hayoti go’zallashib, muvofaqqiyatlarga to’la boshlaydi. Men quyidagi gaplarni doim takrorlayman mening tanam juda g’aroyib, u qayta tiklanish imkoniyatiga ega. O’zingiz o’ylang, ovqatlanayotganingizda organizm foydali vitamin va elementlarni o’zi ajratib oladi, tanangizning kerakli joylariga taqsimlaydi, kerakmaslarini chiqarib yuboradi va bu avtomatik tarzda bo’lmoqda, qo’lingizni kesib olsangiz qon tomir kletkachalar infeksiya tushishini oldini olib, terini yopa boshlaydi va qon to’xtaydi, ularga buyruq berishingiz shart emas.Agar qo’lingiz sinsa mening qo’lim tuzalmoqda va tezroq tuzalmoqda deb takrorlashingiz kerak. Ongimiz va tanamiz bir –biriga mutanosib ishlashi uchun moslashtirilgan, shu sababdan ong ortingizni ,hayollaringizni o’zingiz foydangizga ishlatishga yonaltiring va hayotingizni yorqinlashtirib maqsadlarga erishing unutmang ;

Ongsizlik-kishini o’zini tuta olmaydigan qilib qo’yadigan taaassurotlar bilan bog’liq psixik jarayonlar harakatlar va holatlar yig’indisidir. Psixik holat sifatida ongsizlik voqelikni aks ettirishning shunday bir shakli hisoblanadiki ,bunda harakat o’rni va vaqtini mo’ljal qilish, yaxlitligi yo’qoladi, hatti-harakatining nutq yordamida boshqarilshi buziladi. Ongsizlikka quyidagi psixik holatlarni kiritish mumkin: Uyqu paytida yuz beradigan psixik hodisalar (tush ko’rish) sezilmaydigan lekin haqiqatda ham ta’sir ko’rsatadigan kuzatuvchilarga javob reaksiyalari: oldinlari ong harakat bo’lib, lekin takrorlanaverib avtomatlashib ketgan va shunga ko’ra endilikda anglanmaydigan bo’lib qolgan harakatlar faoliyatiga undovchi ammo maqsad hissidan anglanmaydigan ayrim moyillar, ongsizlik hodisalariga bemor kishining psixikasida ro’y beradigan ba’zi bir protologik hodisalarni-alahlash, ko’ziga yo’q narsalarning ko’rinishi kabilarni ham ko’rish mumkin. shularga, asosanib ongsizlikning ongga qarama-qarshi deb hisoblash, uni hayvonlar psixikasiga tenglashtirish noto’g’ri bo’lar edi.

Ongsizlik-bu kishining xuddi ong kabi o’ziga xos psixik qiyofasidirki, u kishi miyasida borliqning etarli darajada bir xil bo’lmagan qismiga aksi tarzida inson hayotining ijtimoiy shart-sharoitlari bilan bog’liq holda bo’lgandir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.Petrovskiy “Umumiy psixologiya” 1990-yil.
2. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.

3. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
5. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.
6. Xosilbekovna, S. F. (2024). The impact of globalization on the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 134-137.

AXBOROT ASRINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA SHAXSNING AXBOROT - PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

**Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika
va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
Karimova Malohatoy Mo‘minjonova
Andijon davlat pedagogika instituti
“Tasviriysan’at va muhandislik grafikasi”
yo‘nalishi 2-bosqich talabasi Mashrabov
Ro‘zimuhammad Baxodirjon O‘g‘li**

Anotatsiya: Ushbu maqolada axborot asrining o‘ziga xos xususiyatlari, mazmun - mohiyati haqida va shaxsning Axborot psixologik xavfsizligini ta’minlashning asosiy yo‘nalishlari, uning xavfsizlik tug‘diruvchi subyektlari va omillari borasida keng tahlil olib borilgan hamda fikrlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: Axborot, xavfsizlik, subyekt, omil, yo‘nalish, globallashuv.

Jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir.

Sh. M.Mirziyoyev

Yurtimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng ma’naviy - ma’rifiy ishlarga davlatimiz siyosatining muhim ustuvor masalalaridan biri sifatida qarala boshladi. Yurtimizda Ozod va obod Vatan, erkin va mustaqil jamiyat barpo etish kabi ko‘zlangan g‘oyalarini yurt ravnaqi, millatlararo totuvlik, inson kamoloti, barkamoli hamda Ijtimoiy- siyosiy hamkorlik tashkil etuvchi milliy mafkuraning metodologik va konseptual asoslari yaratildi. Eng avvalo kelajagimizning egalari, ertangi kunimiz poydevorlariga e’tibor kuchaydi, ularni o‘qishi, bilim olishi, biror sohani egasi bo‘lishligi uchun bir so‘z bilan aytganda yoshlarni yetuk va barkamol shaxs bo‘lib yetishishi uchun barcha shart- sharoitlar yaratildi. Bugungi kunda barchamiz uchun keng imkoniyatlar mavjud, faqatgina o‘zimizda xohish- istak, harakat bo‘lsa yetarli. Hozirgi tez sur‘atlarda rivojlanayotgan, taraqqiylashayotgan davrda barcha shart- sharoitlar yaratilayotgan ekan, ulardan unumli foydalanish zarur. Zamon shiddat bilan o‘sib, rivojlanmoqda. Texnika, texnologiya, fan, iqtisodiyot, aloqa kabi barcha sohalarda rivojlanish sezilarli darajada desak yanglishmagan bo‘lamiz. Zamon taraqqiylashayotgan shunday davrda biz yoshlar barcha imkoniyatlarimizdan foydalangan holda zamon bilan hamnafas bo‘lib o‘zimiz egallayotgan sohani, kasbni rivojlanishiga, taraqqiylashishiga o‘z hissamizni qo‘shishimiz lozim.

Insoniyat yaralibdiki, uning axborot tizimlaridan tegishli ma’lumotlarni qabul qilishi hamda shu asosda o‘z Ijtimoiy “men”ligini shakllantirishga bo‘lgan ehtiyoji tobora ortib kelgan, hozir ham shunday davom etmoqda. Insoniyatning XXI asrga qadam qo‘yishi axborot ko‘lami hamda sifati misli ko‘rilmagan darajada o‘sishi bilan nishonlandi. XXI asr boshlanishida tezkor, keng ko‘lamdagi axborot tizimi va telekommunikatsiya texnologiyalari zamonaviy rivojlanishning asosiy belgisi sifatida barcha jabhalarga kirib keldi. Shu boisdan ayni paytda axborot makonining globallashuvi butun dunyo taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatgan va ko‘rsatayotgan omil sifatida e’tirof etilmoqda. Hozirda axborot ko‘proq ma’lumotlar, xabarlar shaklida namoyon bo‘lmoqda. Albatta, zarur axborotlarga ega bo‘lishga intilish - davr talabi. Axborot atrof - muhit obyektlari va hodisalari, ularning parametrlari, xususiyatlari va holati to‘g‘risidagi ma’lumotlar, ular haqidagi bilimlarning noaniqligi va to‘liq emasligi darajasini kamaytiradi. Axborot atamasi lotincha *information* - axborot so‘zidan olingan bo‘lib, *tushuntirish, xabardorlik* taqdim etish degan ma’noni anglatadi.

Keng ma’noda esa axborot bu- odamlar, insonlar o’rtasida axborot almashish, jonli va jonsiz tabiat, insonlar va qurilmalar o’rtasidagi signal almashishni o’z ichiga olgan umumiy ilmiy tushunchadir. Hozirgi kunda zamon shu qadar shiddat bilan rivojlanyapdiki, yangidan yangi texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari yaratilmoqda. Ming yilliklar ayrilishida jamiyatda bo’lgan axborot hajmining keskin o’sishi odamlar kamolotiga, birgalikdagi faoliyati takomillashuviga ijobiy ta’sir ko’rsatgan va shu bilan birga “Tanganing ikkinchi tomoni bor” degandek har narsaning yaxshi va yomon tomonlari bo’ladi. Ya’ni bir qancha ijobiy hodisalarda bo’lgani singari mazkur hodisalarning ham salbiy jihatlari mavjud. Odamlar hozirda axborot almashinuvisiz hayot kechirishlari mushkul sanaladi. Chunki axborot almashinuvisiz hayot kechirish bu atrof- olamdan, jamiyatdan, umuman Ijtimoiy hayotdan uzilish demakdir, ammo o’sha jarayonning shunday salbiy jihatlari mavjudki, ular shaxs hamda jamiyat rivojini jiddiy xavf ostiga qo’yadi. Hozirgi zamon axborot texnologiyalarining ijtimoiy hayotning turli jabhalariga iqtisodiyot, transport, aloqa tizimiga, madaniyat, ilm- fan sohasiga tatbiq qilinishi butun jamiyatni va har bir insonni ana shu axborot infratuzilmasining faoliyat tarziga bog’lab qo’ydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, insoniyat o’zi yaratgan axborot texnologiyalarining va ulardan xavfsiz foydalanishning muayyan darajada garoviga aylanib qoldi desak mubolag’a bo’lmaydi. Hozirgi kunda shaxsning kamoloti, har tomonlama yetukligi, ijodiy salohiyatga ega bo’lishi taraqqiyotning eng oliy maqsadi hisoblanadi, shuning uchun hozirda axborot psixologik xavf va undan homoyalanish ya’ni xavfsizlikni ta’minlash tushunchalari paydo bo’ldi. Axborot psixologik xavfsizlik bu bevosita inson ruhiyatiga ta’sir o’tkazish orqali o’z aqidalari, muqaddas ideallari hamda e’tiqodidan ayiradigan buzg’unchi, yomon g’oyalardan saqlashdir. Shuning uchun axborot psixologik xavfsizlikka ehtiyoj zarur va u eng avvalo inson va jamiyat, inson va davlat, milliy qadriyatlar, urf- odatlar, an’analar, meroslar, avlodlar vorisiyligi bilan bo’lgan qadriyatlarga bevosita ta’sir ko’rsatuvchi buzg’unchi g’oyalar, tajovuzkor mafkuralar mavjudligidan kelib chiqadi. Agarda axborot psixologik xavfsizlikka rioya etilmasa, unga ta’sirchan choralari ko’rilmasa, bunday buzg’unchi g’oyalar, milliy an’ana, qadriyatlarni barbod etishi bilan birga tarixan mavjud bo’lgan millat va elatlarning g’oyaviy *genodsida* olib kelishi muqarrar.

O’zbekistonda axborot- psixologik xavfsizlikni ta’minlashda tashkiliy masalalarning o’rni muhimdir. Yurtimizda hozirgi kunda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti boshchiligidagi davlat hokimiyati, qonun chiqaruvchi, ijroiya va sud hokimiyati organlari, shuningdek jamoat tashkilotlari va alohida fuqarolar davlatni boshqarishdek bitta, yagona maqsad yo’lida o’z vakolati va huquqlari doirasida izchil, samarali faoliyat yuritib kelmoqda. Barchamiz ijtimoiy tarmoqlardan, axborot resurslaridan foydalanamiz albatta busiz imkon yo’q, lekin kim qanday maqsadda internetdan, axborot vositalaridan foydalanishi o’ziga bog’liqdir. O’zimiz uchun kerakli bilimlarni olish uchun, axborot xabarlarini, yangiliklarni o’rganib borishimiz menimcha zarar emas, zero kim qanday maqsadda foydalansa shuni topadi. Biz kelajak, ertangi kun egalarimiz shunday ekan hozirda bizga bildirilayotgan ishonchni oqlagan holda o’z ustimizda ishlashimiz, ertaga yurt uchun foydamiz tegadigan yetuk kadr bo’lib yetishishga harakat qilmog’imiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YHATI

1. O’zbekiston Respublikasi hukumati qarorlarining to’plamlari. 2006, 25, 26- sonlar.
2. O’zbekiston Respublikasining Miliy Xavfsizlik Konsepsiyasi.
3. F. Mo’minov, SH. Barotov va boshq. Ochiq Axborot tizimlarida Axborot- Psixologik xavfsizlik. Darslik.- T.: “Fan va texnologiya”, 2013.

O‘SMIRLARDA ISHONCH HISSI VA UNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Saidova Yulduzxon Akbarjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Psixologiya kafedrrasi o‘qituvchisi

Mustaqillik yillarida eski, o‘zini tarix oldida oqlamagan mafkuradan voz kechildi, yangi mustaqillik g‘oyasi, uning asosiy tamoyillari, yoshlarni ma’rifatli qilish borasidagi vazifalar Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev asarlarida muhtasar, aniq bayon etilgan. Ular asosida mamlakatimizda yangi «Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun» va «Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi» qabul qilindi. Ular yoshlarning eng ilg‘or ilm-fan yutuqlaridan boxabar qilish, buyuk allomalar merosini chuqur va teran o‘rganish, zamonaviy texnologiyalar asosida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, yoshlarni ma’rifatli qilishning barcha shart-sharoitlarini yaratishni nazarda tutadi. Bu say’i-harakatlar ma’naviyat borasidagi islohotlar, o‘zbek madaniyati, san’ati, adabiyotini rivojlantirish ishlari, tariximizni tiklash borasida amalga oshirilayotgan olamshumul ishlar tabiiy, yoshlarimizda yangicha dunyoqarashning shakllanishiga asos bo‘ladi.

Mustaqillikdan ruhlangan, uning moddiy va ma’naviy ne’matlaridan bahramand bo‘layotgan yoshlar o‘tgan qisqa vaqt mobaynida uning qadriyatlari, har bir shaxsga yaratilayotgan cheksiz imkoniyatlari, ilm va bilim borasidagi shart-sharoitlarni anglab, o‘zlari ongli ravishda ana shu tuzumga sadoqat va uni sevish, ardoqlash va himoya qilishga tayyorlik falsafasini shakllantirmoqdalar. Yangi mafkura mustaqillik va milliy qadriyatlar g‘oyasi ta’sirida shakllanmoqda va bu tabiiy, birinchi navbatda yoshlar dunyoqarashini o‘zgartiruvchi muhim shartdir.

Shaxsga taalluqli bo‘lgan fazilatlardan eng muhimi shuki, u shu tashqi, ijtimoiy ta’sirlarni o‘z ongi va idroki bilan qabul qilib (ob’ektni), so‘ngra shu ta’sirlarning sub’ekti sifatida faoliyat ko‘rsatadi. Oddiy qilib aytganda, inson bolasi ilk yoshlikdanoq «mening hayotim», «bizning dunyo» degan ijtimoiy muhitga tushadi. Bu muhit o‘sha biz bilgan va har kuni his qiladigan siyosat, xuquq, axloq olamidir. Bu muhit-kelishuvlar, tortishuvlar, hamkorliklar, an’analar, udumlar, turli xil tillar olami bo‘lib, undagi ko‘plab qoidalarga ko‘pchilik mutloq qo‘shiladi, ba’zilar qisman qo‘shiladi. Bu shunday qoidalar va normalar olamiki, ularga bo‘ysunmaslik jamiyat tomonidan qoralanadi, ta’qiqlanadi. Shulardan kelib chiqadigan xulosa shuki, shaxs jamiyatga nisbatan barcha tartib-qoidalarini qabul kiluvchi sub’ekt bo‘lsa, jamiyat-ijtimoiy intizom va tartibning, madaniyatning mufassal ko‘rinishidir.

Shaxs ijtimoiy hulqiga turli tashqi kuchlar ta’sir qiladi: siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy, ma’naviy, axloqiy va boshqalar. Bu ta’sirotlar mohiyatan aslida jamiyat a’zolari bo‘lmish shaxslar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning ayrim alohida yo‘nalishlarini belgilab beradi.

Shunday qilib, shaxs turli ijtimoiy munosabatlar tizimi ta’sirida bo‘ladi va ko‘plab ijtimoiy institutlar (oilal, mahalla, o‘quv maskanlari, mehnat jamoalari, norasmiy tashkilotlar, din, san’at, madaniyat va boshq.) bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, shaxsdagi turli g‘oyalar, fikrlar va mafkura mafkuraviy munosabatlar tizimi ta’sirida shakllanib, ular bevosita oila, bog‘cha, maktab va boshqa o‘quv va tarbiya muassasalari orqali ongga singdiriladi. Agar bu ta’sir uning e’tiqodi darajasida ko‘tarilsa, va unda yana yangidan-yangi fikrlar va g‘oyalarning paydo bo‘lishi va o‘rishiga olib kelsa, shaxs taraqqiyoti jarayonida shunday faoliyat sohasini tanlaydiki, u o‘z qobiliyatlari, malaka va ko‘nikmalarini rivojlantira borib, ziyoli sifatida yo‘ o‘qituvchi, yoki vrach, yoki olim, kashfiyotchi, muhandis bo‘lib, elu-yurtiga xizmat qiladi.

Iqtisodiy munosabatlar ham shaxs ongi va uning insoniy xususiyatlari shakllanishida katta rol o‘ynaydi. Masalan, bosqichma-bosqich bozor munosabatlariga o‘tayotgan

O‘zbekiston sharoitini oladigan bo‘lsak, yangicha iqtisodiy o‘zgarishlar, bozor, raqobat, legalizatsiya, liberalizatsiya, ya’ni erkinlashtirish va shunga o‘xshash yangiliklar har bir shaxsning moddiy boyliklar va ularga bo‘lgan shaxsiy munosabatlarida aks etib, uning iqtisodiy ongi, tafakkuri va mustakil fikrini belgilaydi.

Mustaqil fikr-insonning narsa va hodisalar, jamiyatda ro‘y berayotgan hodisalarning mohiyati xususida o‘z qarashlari bo‘lishini taqozo etadi, uning bilish va anglash imkoniyatlari chegarasini kengaytiradi.

Hozirgi buyuk islohotlar amalga oshirilayotgan O‘zbekiston sharoitida mustaqil fikrlovchi yoshlarning bo‘lishi davr taqozosi bo‘lib, shaxsiy dunyoqarashga ega bo‘lgan insonlarga jamiyat taraqqiyotini ta’minlovchi ko‘plab loyihalarni ishlab chiqishga kodir bo‘ladilar. Prezidentimiz Sh.Mirziyoevning siyosatining bosh omillaridan biri ham teran fikrlovchi, o‘z mustaqil dunyoqarashiga ega bo‘lgan iqtidorli shaxslarni kamol toptirish va tarbiyalashdir degan fikrlari maqsadimizning isbotidir. Chunki o‘zgalar fikriga qaram bo‘lish, turli biddiyatlar va yot mafkuraga ergashish psixologiyasi jamiyat ma’naviyatini tanazzulga olib kelishi shubxasiz. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, mustaqil fikrlash bir qarashda shaxsning individual xususiyati bo‘lsa-da, bu xususiyat jamiyatda, insonlar o‘rtasidagi munosabatlar muhiti yaxshi bo‘lganda rivojlanadi. Ya’ni, agar kichik yoshidanoq bolaning ko‘plab beradigan «Nega?» «Nima uchun?» kabilidagi savollariga o‘rinli javoblarning berilishi, undagi shaxsiy fikrning rag‘batlantirilishi, o‘qituvchi tomonidan u yoki bu muammo bo‘yicha har bir o‘quvchi fikrining so‘ralishi va o‘z vaqtida javoblarning ma’qullanishi kabi omillar musatkil fikrlashning shart-sharoitlaridan hisoblanadi. Demak, mustaqil fikrlash ijtimoiy muhitga bog‘liq qobiliyat ekan, guruh sharoitida tashkil etiladigan to‘g‘ri muloqot va samimiy muhit, bahs va tortishuvlarning omilkorona yo‘lga qo‘yilishi bunda katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

“Ishonch” tushunchasi odamlar o‘rtasidagi kundalik munosabatlar amaliyotini aks ettirishning oddiy holatidir. Shu munosabat bilan ijtimoiy-psixologik va psixologik tadqiqotlar asosida turli muammolarni o‘rganishda psixologlar ko‘pincha ishonch fenomeniga murojaat qilib, uning odamlar o‘rtasidagi ijobiy munosabatlarni o‘rnatish uchun juda muhimligini ta’kidlaydilar. Biroq ishonchni mustaqil ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida o‘rganishga bag‘ishlangan ishlar rus psixologiyasida hali mavjud emas.

Shaxs ontogenezi jarayonida qarama-qarshilikning rivojlanishini kuztish ushbu sohadagi eng nufuzli tadqiqotchilardan biri V.N.Kulikov menba, ko‘pincha o‘qituvchiga bo‘lgan ishonch u ilhomlantirgan narsaga ishonchni ham keltirib chiqarishi mumkin, shuningdek, ishonchsizlik –ishonchsizlikni ham keltirib chiqarishi mumkin degan taklifni bergan. Tahlil qilingan barcha tadqiqotlarda taklif va qarshi takliflarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganishda “ishonch” atamasi ko‘pincha “taklif” tushunchasining sinonimi sifatida qo‘llaniladi.

B.F. Porshnev tomonidan taklif qilingan “biz” amjamiyatini tushinishning asosiy qoidalariga ko‘ra, boshqalarning fenomenini o‘rganib, “biz” hamjamiyatini muloqatga maksimal ishonch bilan maksimal psixologik yaqinlikni anglatadi, deb hisoblashadi. “Biz”ni ichki aloqaga tenglashtirilishi mumkin ya’ni “o‘zi bilan yolg‘iz muloqot qilishdir”, deb ishonchga ta’rif bergan.

Shunday qilib ishonch ko‘plab ijtimoiy-psixologik hodisalar mavjudligining fon sharti va ishonchli aloqa bilan bog‘liq nisbatan mustaqil ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida qaraldi. Maxfiy aloqani tahlil qilishga bag‘ishlangan tadqiqot ushbu hodisaga quyidagi ta’rifni berdi: “Maxfiy aloqa –bu shunday muloqotki, bir kishi boshqa odamlar bilan muloqot qilish jarayonida ularga har qanday “maxfiy ma’lumot”, fikrlar bo‘lib, uning shaxsiyati va ichki dunyosining ma’lum qirralarini ochib beradigan his-tuyg‘ulardir”.

Shunday qilib, «bugungi oliy o‘quv yurtlarning talabasi ertangi kunning mutaxassisi va ziyoli inson sifatida o‘sib kelayotgan avlod ruhi va ongiga adolat, Vatan bilan

faxrlanish, ertangi kunga ishonch, milliy g‘urur, iftixor tuyg‘ularini singdirishda shaxsiy o‘rnak namunasi bilan o‘z hissasini qo‘shar ekan, demak u demokratik munosabat tizimiga tayyor bo‘lishi shart. Bu esa bugungi kunda ma’naviyat sohasidagi eng dolzarb masaladir.

Shunday qilib, bugungi o‘tib kelayotgan yoshlar ongiga kelajakka ishonch hissi va ertangi kunga ishonch, milliy g‘urur, milliy iftixor tuyg‘ularini singdirish biz pedagog-mutaxassislarning vazifasidir.

Foydalanilgan ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli Qarori.
2. Mirziyoev SH.M. «Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birligida barpo etamiz».- T.: «O‘zbekiston»-2016 yil.
3. Mirziyoev SH.M. «Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz».- T.: «O‘zbekiston»-2017 yil.
4. Mirziyoev SH.M. «Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak».- T.: «O‘zbekiston»-2017 yil.
5. Akmalovna A. F., Xayotjonovna D. N. Qizlarni oilaga tayyolashda etnik stereotiplar va psixologik ustanovkalarini o‘rganish //so ‘ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. – 2023. – T. 6. – №. 12. – C. 282-291.
6. Akmalovna, Akramova Feruza, and Djuxonova Noxida Xayotjonovna. "Qizlarni oilaga tayyolashda etnik stereotiplar va psixologik ustanovkalarini o‘rganish." *So ‘ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi* 6.12 (2023): 282-291.
7. Akmalovna, A. F., & Xayotjonovna, D. N. (2023). Qizlarni oilaga tayyolashda etnik stereotiplar va psixologik ustanovkalarini o‘rganish. *So ‘ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi*, 6(12), 282-291.
8. Dzhukhonova N. Studying ethnic stereotypes and psychological standards in preparing girls for a family //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B5. – C. 13-16.

KICHIK MAKTAB YOSHINING PSIXIK RIVOJLANISHIDA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sobirova Gulnigor Qo‘chqarali qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Texnologik ta’lim yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya: Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlarining rivojlanishi haqida ma’lumot beriladi, jumladan maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning maktabga tayyorgarlik jarayonida sodir bo‘ladigan psixologik o‘zgarishlar, haqida ma’lumotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Kichik maktab yoshi, Shaxsiy tayyorgarlik, intellektual tayyorgarlik, o‘quv faoliyatiga tayyorgarlik, harakat tayyorgarligi, psixik faollik.

Kichik maktab yoshidagi bolalar 7 yoshdan 12 yoshgacha bo‘lgan bolalar bo‘lib ular boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hisoblanadi. Bu yillarda bolaning hayoti va faoliyatida muhim o‘zgarishlar ro‘y beradi. Binobarin ularning psixikasida ham o‘zgarishlar sezilarli darajada bo‘ladi. Bolaning maktabga kirishi uning hayotida burulish chog‘idir. Bola maktabga kirib o‘qiy boshlashi bilanoq uning hayotida asosiy faoliyat o‘qish bo‘lib qoladi.

Maktabda bola tizimli ravishda yangiliklar oladi, bu o‘quvchilarning kundan kunga orttirib borayotgan hilma-xil mavzudagi bilimlarning manbayidir. Bolaning bilimlarni sistemali tarzda o‘zlashtirishi natijasida undagi bilimning doirasi kengayib boradi, aqliy jarayonlar rivojlanadi shu bilan bir qatorda bolaning emotsional-irodaviy xususiyatlari qayta tarkib topib rivojlana boshlaydi. Maktabdagi ta’lim jarayonining o‘zi bolaning sezgi, idrok, tafakkur, nutq va diqqatlariga yangi talablar qo‘yadi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchi faolligining asosan uch xil ko‘rinishi mavjud bo‘lib ular jismoniy, ijtimoiy va psixik, faollikdir. Jismoniy faollik-sog‘lom organizmning harakat qilishga bo‘lgan turli mavjud to‘siqlarni yengishda tabiiy ehtiyojdir. Psixik faollik-bu normal rivojlanayotgan bolaning atrof olamdagi predmetlarni, insoniy munosabatlarni bilishga nisbatan qiziqishdir.

Kichik maktab yoshidagi bolalar kattalarning u haqidagi fikr va bergan baholariga qarab, o‘zlariga o‘zlari baho beradilar. Shuningdek, o‘quvchining o‘ziga-o‘zi beradigan bahosi, turli faoliyatlaridagi muvaffaqiyatlariga ham bog‘liq bo‘ladi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda o‘z-o‘ziga beradigan baholari turlicha - yuqori, adekvat - mos yoki past bo‘lishi mumkin. Bu yoshdagi bolalarda mavjud bo‘lgan ishonuvchanlik, ochiqlik, tashqi ta’sirlarga beriluvchanlik, itoatkorlik kabi xususiyatlari ularni shaxs sifatida shakllantirish uchun yaxshi imkoniyat yaratadi.

Kichik maktab davrida boshqarishdan o‘z-o‘zini boshqarishga o‘tishi nihoyatda muhimdir. Yetakchi bo‘lgan o‘quv faoliyatidan tashqari boshqa faoliyatlar - o‘yin, muloqot va mehnat faoliyati ham o‘quvchi shaxsi rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bu faoliyatlar asosida muvaffaqiyatga erishish motivlari bilan bog‘liq bo‘lgan shaxs xususiyatlari tarkib topa boshlaydi. Kichik maktab davrini bolaning turli faoliyatlarda muvaffaqiyatga erishishini belgilab beruvchi asosiy, shaxsiy xususiyatlarni yuzaga kelish va mustahkamlash davri deb hisoblash mumkin. Bu davrda muvaffaqiyatga erishish motivlari tarkib topa boshlaydi.

Bu yoshdagi bolalar soatlab yolg‘iz holda sevimli mashg‘ulotlari bilan shug‘ullanishlari mumkin va shular asosida ularda mehnatsevarlik va mustaqillik fazilatlarini shakllanadi. Kichik maktab davridan boshlab o‘quvchilarni mustaqil mehnat faoliyatiga amaliy va psixologik jihatdan tayyorlashga e’tibor beriladi. Bu davr ichida bolalarda mehnatga nisbatan ongli, ijobiy munosabatda bo‘lish asoslari tarkib topa boshlaydi. Ularda mehnatga havas uyg‘onadi, mehnatga va mehnat ahllariga hurmat bilan qarash, ijtimoiy foydali ishlarda qatnashishga intilish singari fazilatlar tarkib topadi. Kichik maktab yoshidagi

o’quvchilarning axlokiy onglari I va IV sinfdagi o’qish mobaynida muhim o’zgarishlarga uchraydi va axlokiy sifatlar, bilim va tasavvurlar sezilarli darajada boyiydi. Bola o’quv faoliyatida o’qituvchi rahbarligida insoniy an’analr asosida harakat qilishga o’rganadi, o’z irodasini o’quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi.

O’quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola xulq-atvorining rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Kichik maktab davri bu anglanilgan va ixtiyoriy xatti-harakatlarga o’tish davridir.

Kichik maktab yoshidagi o’quvchilar rivojida yetakchi bo’lgan o’quv faoliyati o’qituvchi shaxsi va o’quvchi bilan munosabat uslubining ahamiyati juda kattadir. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning his-tuyg’ulari ularning faoliyatida namoyon bo’ladi va rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilar o’zlarining har bir faoliyat natijalariga baho bera oladilar. Baho kishida qoniqish va qoniqmaslik hislarini yuzaga keltirishi mumkin bo’lib, bu hislar bolani yaxshi o’qishga ruhlantiradi. Ba’zan past baho olish orqali yuzaga kelgan salbiy hislar chuqurlashib, o’qituvchining noto’g’ri reaksiyasi va kattalarning doimiy tanbeh va tanqidlari oqibatida bolaning xarakter xislatiga aylanib qolishi mumkin. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining faoliyatlari uchun ijobiy baho olishlariga yordam beruvchi asosiy hislardan biri intellektual hislardir. Odamning aqliy faoliyati bilan bog’liq bo’lgan hislar intellektual hislar deb ataladi. Bilishga qiziqish, taajjublanish va hayron qolish hislari, ishonch, ishonchsizlik va shubhalanish hislari intellektual hislar qatoriga kiradi. Kichik yoshdagi o’quvchilarda ixtiyorsitz diqqat yuqori turadi. Lekin, maktabda o’qish birinchi yiliyoq o’quvchilarda ixtiyoriy diqqatning vujudga kela boshlashiga kuchli ta’sir ko’rsatadi. Diqqatning bu turi B.T. Annoevning yozishicha,»... katta odamlar bilan bolalarning birgalika faoliyati va tarbiyaning maxsuli bo’lib hisoblanadi. Ixtiyoriy diqqatning yanada yaxshiroq o’sishi maktab yoshidagi bolalarda idrok va tafakkurning tarbiyalanishga bog’liqdir». Kichik yoshdagi o’quvchilarning ixtiyoriy diqqati to’g’risidagi masala bilan K.D. Ushenskiy ko’p shug’ullangan. U ba’zi pedagoglarning, kichik yoshdagi o’quvchilarda ixtiyorsiz diqqatning afzalligiga tayangan holda maktabdagi barcha o’qish jarayonining faqat qiziqarli va maroqli qilib tashkil etish kerak degan fikrlarga qo’shilmagan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ushbu maqola orqali siz o’zingizga ma’naviy ozuqa olishingizga shubha qilmaymiz. Maqola orqali siz bolaning maktabga kirishi, ya’ni hayotidagi burulish chog’idagi asosiy faoliyati psixologik xususiyatlari haqida ma’lumotga ega bo’lasiz. Ushbu maqola orqali kichik maktab yoshidagi bolaning psixologik, fizologik, va individual qiziqishlari borasidagi bilimlaringizni mustahkamlasangiz bu bizning yutug’imiz hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Z.T. Nishonova, N.G. Kamilova, D.U. Abdullayeva, M.X. Xolnazarova “Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya” Toshkent-2019.
2. SH.A. Do’stmuhammedova, Z.T. Nishonova, S.X. Jalilova, SH.K. Karimova, SH.T. Alimbaev “Yosh davrlar va pedagogik psixalogiya” Toshkent-2021
3. M.X. Xolnazarovna, M.Q. Muhliboyev <<Yosh va pedagogik psixologiya>> Toshkent- 2022.
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.

7. Xosilbekovna, S. F. (2024). Social and psychological determinants of increasing women's labor efficiency are related to the topic. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 440-443.

8. Xosilbekovna, S. F. (2024). The impact of globalization on the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 134-137.

OILAVIY SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING MUAMMOLARI, OILAVIY NIZOLAR

ADPI Pedagogika va psixologiya kafedrası
o‘qituvchisi Tojiboyeva Nodiraxon Tursunaliyevna
Temirboyeva Safuraxon Nazrilloqizi
ADPI talabasi

Annotatsiya: Hozirgi kunga kelib oilaviy shaxslararo munosabatlar ziddiyatli tarzda bir necha salbiy oqibatlarini yuzaga keltirmoqda. Tanlangan mavzuning dolzarbligi oiladagi ajralishlarning zamonaviy statistikasi bilan belgilanadi. Ushbu maqolada oiladagi kelishmovchiliklarning sabab-oqibatlari, oilaviy nizolarning jamiyatga salbiy tasiri, oilaviy nizolarni bartaraf etish yo‘llari haqida so‘z yuritiladi.

Kalitso‘zlar: Oila, shaxs, nikoh, ijtimoiy muhit, sevgi, jamiyat, tarbiya, axloq, destruktiv va konstruktiv nizolar.

Oiladagi nizolar va shaxslararo muammolar inson munosabatlarining universal jihati hisoblanadi. Moliyaviy masalalardagi kelishmovchiliklardan tortib, bola tarbiyasidagi turli fikrlargacha, oila ichidagi nizolar turli manbalardan kelib chiqishi mumkin. Ushbu mojarolarning asosiy sabablarini tushunish va samarali muloqo tstrategiyalarini o‘rganish uyg‘unlikni rivojlantirish va oilaviy rishtalarni mustahkamlash uchun kalit hisoblanadi.

Oilaviy nizolarning eng xarakterlilaridan biri bu er va xotin o‘rtasidagi nizolardir. Oila qanday bo‘lishidan qat’iy nazar nizolardan mutlaqo xoli (himoyalangan, kafolatlangan) bo‘la olmaydi. Chunki oiladagi shaxslararo munosabatlar odatda nizosiz bo‘lmaydi. Bu nizolar ma’lum darajada er-xotin munosabatlarini rivojlantiruvchi katalizator vazifasini o‘taydi. Lekin nizoning nizodan farqi bor. Ular kelib chiqishi, tashqi ifodalanishi, takrorlanib turish tezligi (soni) va nihoyat oqibatlariga ko‘ra bir-birlaridan farqlanadi. Biror-bir maxsus mezon yo‘qki, shunga asosan nizolarning qaytalanishi, kuchi, darajasi va boshqa ma’lumotlari (ko‘rsatkichlari)ni aniq belgilab berish (olish) mumkin bo‘lsa. Bunda hamma narsa subyektning o‘ziga, uning shaxsiy, psixologik xususiyatlariga, yoshiga, jinsiga, uning qo‘yilishiga, nizoning qanday idrok qilinishi va boshqa omillarga bog‘liq bo‘ladi. Ma’lumki, bir-birlariga aynan o‘xshash, mos ikki odamning bo‘lishi mumkin emas, chunki shaxs va uning individulligi takrorlanmasdir. Shunday ekan ikki va undan ortiq shaxsdan (individdan) tashkil topgan oila ham ikki, uch karra takrorlanmasdir. Bir oila uchun me’yorida bo‘lgan shaxslararo munosabatlar tizimi, ikkinchi bir oilaga mutlaqo mos kelmasligi, yoki biron-bir oila uchun u qadar ahamiyatga ega bo‘lmagan nizo va uning sababi boshqa oila a’zolarining o‘zaro munosabatlarida jiddiy oqibatlar olibkelishi mumkin va hokazo. Shunday ekan jamiki oilalarga xos bo‘lgan nizolar va ularning sabablarini yagona bir o‘lcham yoki xarakteristikasi bilan ko‘rsatib berish masalasi ham mantiqqa to‘g‘ri kelmaydigan ishdir. Lekin turli toifadagi oilalarni o‘rganish, ular a’zolarining o‘zaro munosabatlarini taqqoslash va shukabilar asosida ayrim nisbiy xulosalarga, mulohazalarga kelish mumkinki, shu nisbiylikdan har bir odam o‘zi uchun nisbatan «tegishli» xulosalar chiqarib olishi lozim bo‘ladi. Shuning uchun, biz quyida oilaviy munosabatlar, oiladagi nizolar haqida fikr yuritar ekanmiz, ularning barcha oilalarga mutlaq tegishli ekanligini da’vo qilolmaymiz. Quyidagilar ham bizning nisbiy mulohazalarimizdir.

Oilaviy nizolarturlari

1. Er-xotino‘rtasidagi.
2. Qaynona-kelin o‘rtasidagi.
3. Qaynona-kuyov o‘rtasidagi.
4. Ovsinlar o‘rtasidagi.
5. Ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi.

Oilada yuzaga kelish ehtimoli bo‘lgan nizo-janjallarning sabablarini aniqlash va ularning oldini olish masalalarini ijobiy hal qilish uchun birinchi navbatda ularni kimlar o‘rtasida yuz berayotganligini farqlab olish maqsadga muvofiqdir.

. Umuman oilada er-xotin o‘rtasidagi nizolarning yuzaga kelishi va rivojlanishi taxminan quyida keltirilgan sxemadagidek bo‘lishi mumkin. Lekin shu nizolarning xarakteri, ularning oqibatlariga ko‘ra turli oilalar va ulardagi oilaviy munosabatlar bir-birlaridan farqlanadi. Shunday ekan biz dastavval muvaffaqiyatli va muvaffaqiyasiz oilalarda ro‘y beradigan nizolarni ko‘rib chiqaylik. Sxemada ko‘rinib turganidek muvaffaqiyatli oilalardagi nizolar biriktiruvchi va muvaffaqiyasiz oilalardagi nizolar esa ajratuvchix arakterga ega. Shuning uchun ham psixologik adabiyotlarda nizolarshartli ravishda «konstruktiv» («biriktiruvchi») va «destruktiv» («ajratuvchi») nizolargafarqlanadi. Ular, o‘zlarining yuzaga kelishiga asos bo‘lgan muammolar, bu muammolarning hal etilishi bartaraf etilishi, kechinishi, ishtirokchilari, oqibatlari va boshqalarning xarakteriga ko‘ra bir-birlaridan farqlanadi. Biriktiruvchi nizolarning yuzaga kelishiga asos bo‘lgan muammolar va ularning hal qilinishi ham urning, ham xotinning, butun oilaning manfaatlariga qaratilgan bo‘ladi. Agar ular hal etilsa, buning oqibatida oilaning umumiy manfaatlariga oid muammolar o‘z yechimini topadi. Bunday nizolarga oiladagi tartib, intizom, ozodalik, oila budjetini yuritish, saranjomlik, tejamkorlik, isrofgarchilikka yo‘l qo‘ymaslik, bola tarbiyasi va boshqa shu kabi toifadagi nizolar misol bo‘la oladi. Ular asosan er-xotin o‘rtasidagina yuzaga keladi, ularning ishtirokchilari ham faqat er-xotinlarning o‘zlarigina hisoblanadilar. Bunday nizolarning muvaffaqiyatli hal etilishida er-xotinlarning bir-birlarini yanada yaqinroq bilib, tushunib, bir-birlarining salbiy va ijobiy xususiyatlarini o‘rganib borish, bir-birlariga moslashish, muammolarni hal etish borasida hamkorlik qilish kabi oilaviy hayot mustahkamligini ta’minlashga xizmat qiluvchi jarayonlar amalga oshadi. Boshqacha qilib aytganda, bunday nizolar «er-xotinnig urushi — doka ro‘molning qurishi » kabi nizolar toifasiga kiradi. Ajratuvchi nizolarda ularning yuzaga kelishiga asos bo‘lgan muammo va uning yechimi er-xotinlardan birining manfaatiga qaratilgan bo‘ladi. Bunday nizolarda bir tomonman faatining hal etilishi ko‘pincha, ikkinchi tomon manfaatining boy berilishi hisobiga amalga oshadi. Masalan, erni yoki xotinni shaxsan o‘zi uchun biron nima xarid qilishi, urning yoki xotinning ishi tufayli, o‘zbek oilasi uchun xarakterli bo‘lgan nizolardan bo‘lmish er yoki xotinning qarindosh-urug‘lari bilan bo‘ladigan munosabatlar tufayli yuzaga keladigan nizolar shular jumlasiga kiradi. Bunday nizolarning hal qilinishi, ya’ni bir tomon manfaatlarining qondirilishi ko‘pchilik holatlarda ikkinchi tomon manfaatlarining boy berilishi hisobiga amalga oshadi. Bunday vaziyatlarda manfaati boy berilgan tomondan orozilik, e’tiroz saqlanib qoladi va bu keyinchalik yana kuchayib navbatdagi nizoni yuzaga kelishiga asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ajratuvchi nizolarda, nizo hal etilgani bilan, nizoli vaziyat saqlanib qolaveradi. Shuningdek, ajratuvchi nizolar ularni yuzaga keltirgan sabablar bevosita er-xotinlarning o‘zaro munosabatlari doirasidan tashqaridagi omillarga ham bog‘liq bo‘ladi. Ularning sababchilari va ishtirokchilari ham ba’zan er-xotindan tashqari uchinchi inson bo‘lishi mumkin, ularning hal etilishi ham er xotinlarning o‘zlarigagina emas, balki shu uchinchi (boshqa) insonga bog‘liq bo‘ladi. Bularning oqibatida nizolarni yanada kuchayishi, sonining ortishi kuzatiladi. Ajratuvchi nizolar, aksariyat hollarda «chegaranmagan» nizolar bo‘lib, o‘z xarakteri, ishtirokchilari, hal etilishi va oqibatlariga ko‘ra er-xotin munosabatlari doirasidan chetga chiqadi. Bunday er-xotin nizolariga oilaning boshqa a’zolari: qaynona, qaynisingil, ovsinlar va boshqalar ham aralashadi. Ijtimoiy psixologiyada gap, so‘z, nizo haqidagi ma’lumot bir og‘izdan chiqib, kishilarning keng tomoniga qarab harakatlana boshlaydi. Uning ko‘lami ma’lumot manbayidan uzoqlashib, undan xabardor bo‘lgan va unga jalb etilgan ishtirokchilar soni ortib borgan sari kengayib boraveradi. Er yoki xotin bir-birlari bilan urishib qolganlaridan so‘ng bu haqda uchinchi bir odamga gapiradigan bo‘lsa, imkon qadar shu nizoda o‘zini aybsiz, haq qilib ko‘rsatishga, shu uchinchi odamni uning

manfaatlarini himoya qilishiga og‘dirib olish maqsadida biryoqlama gapiradi. Bunda subyekt foydalanadigan gap-so‘zlar, ohang, imo-ishora, mimika, urg‘u va boshqalar deyarli barcha verbal va noverbal vositalar ro‘yberib o‘tgan hodisa (nizo-janjal)ning asl holatiga qaraganda bo‘rttiribroq idrok yetilishini ta‘minlaydi. Nizo haqida qanchalik ko‘p odamga gapirib beraverilgan sayin, u ayanchli tus olgan holda avj olib boraveradi va oqibatda fojiali natijalarga ham olib kelishi mumkin. Shunday ekan, oilaviy hayotda ro‘y berishi mumkin bo‘lgan nizolarga birdek salbiy jihatdan qarayverish ham, yoki ularni birdek oqlash ham maqsadga muvofiq emas. Yoshlarimiz oilaviy hayotda ro‘y beradigan biriktiruvchi nizolarga tayyo rbo‘lishlari, ularni biriktiruvchilik, er-xotinni bir-birlariga moslashuvlariga, ularning o‘zaro munosabatlarining rivojlanishini ta‘minlovchi, ularning har ikkalovining ham, ya‘ni «biz»ning manfaatiga qaratilgan nizolarning biriktiruvchanlik imkoniyatlaridan samarali foydalanishga, ularni salbiy oqibatlarga olib keluvchi nizolarga aylantirib yubormaslikka o‘rganishlari lozim. Albatta ajratuvchi «men» xarakteridagi «chegaralanmagan» nizolarni oldini olish, uning oqibatlaridan voqif bo‘lishlari ham maqsadga muvofiq. Sxemada ko‘rinib turganidek er-xotinning o‘zaro munosabatlarida yuzaga keladigan konstruktiv nizolar aksariyat hollarda er-xotin o‘rtasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan qarama-qarshiliklarning hal etilishi, ularning o‘rtasida hamkorlikning yuzaga kelishi va oxir-oqibat er-xotin munosabatlarinig mustahkamlanishiga olib boradi. Ajratuvchi nizolarda yuqorida aytib o‘tganimizdek, bir nizoning hal etilishi (ya‘ni er-xotinlardan birining manfaatining qondirilishi) navbatdagi nizoning yuzagakelishiga asos yaratar ekan, o‘z navbatida bunday «men» xarakteridagi, «chegaralanmagan» nizolar tufayli er-xotin munosabatlarida nizolar «eskolasiyasi» shakllanib qoladi va oilaviy hayot er-xotin uchun «uzluksiz jang maydoni»ga aylanib qoladi. Bunday nizoli muhit nafaqat shu oiladagi er-xotinning ruhiy olamiga, ularning asabi, sog‘lig‘i, ijtimoiy holatigagina emas, balki shu oilalarda dunyoga kelib shunday muhitda tarbiyalanayotgan farzandlarning ruhiy olamiga ham jiddiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday oilalarda hukm surgan nizoli vaziyat, doimiy janjallar mehr-oqibatizlik, o‘z asoratini faqat shu oilalarning o‘zidagina qoldirmay, balki shu oila farzandlari tomonidan tuzilajak keyingi avlodoilalariga ham o‘z asoratini olib o‘tishi mumkin. Er-xotin munosabatlarida nizolarning rivojlanish yo‘li tasviri berilgan sxemadan ko‘rinib turibdiki, yangi yuzaga kelgan oilalarda er-xotin munosabatlarining u yoki bu tarzda rivojlanishi oqibatida shartli ravishda to‘rt xil oilalar shakllanib boradi. Bular: o‘zaro munosabatlari mustahkamlangan oilalar; munosabatlari vaqtincha mustahkamlangan oilalar; yangi nizolar yuzaga kelib va takrorlanib turadigan (nizoli) oilalar; va nihoyat munosabatlar uzil-kesil ajralishib ketganoilalar. Bularning orasida eng maqbuli — 1-toifa oilalar. Yoshlarimizning har biri shunday mustahkam oila qurishga intilishlari lozim.

2-toifa oilalar munosabatlari vaqtincha mustahkamlangan oilalar. Bunday oilalarda bo‘lib o‘tgan nizolardan so‘ng er-xotinlar o‘z vaqtida bo‘lib o‘tgan nizolar, ziddiyatlardan to‘g‘ri xulosa chiqarishib, o‘z xatolarini vaqtida anglab yetib, bir birlarini tushunishga harakat qilsalar, ularda ham o‘zaro hamkorlik yuzaga kelishi mumkin. Agarda qulay shart-sharoitlar yuzaga kelmasa, er-xotinlar o‘z xatolarini tushunib yetish va ularni tuzatish borasida yetarlicha bilim, tajribaga ega bo‘lmasalar, yoki bu xatolarni bartaraf qilishni xohlamasalar, shuningdek, ularning katta yoshdagi qarindosh-urug‘lari, yaqinlari o‘zlarining boy hayotiy tajribalaridan kelib chiqqan holda, yoshlarga umumiy yo‘l-yo‘riqlar, maslahatlar bermasalar, va aksincha yosh oila hayotiga noo‘rin aralashgudek bo‘lsalar bunday hollarda vaqtinchalik erishilgan zo‘riqishlarning pasayishi keyinchalik yana yangi nizolarning yuzaga kelishi bilan avj olib ketishi mumkin. Uchinchi toifa oilalar nizodan keyingi vaziyat xarakteriga ko‘ra: «nizolar qisman hal qilinadigan zo‘riqishlarning kuchayishi yangi nizoning yuzaga kelishi _ ular yana qisman hal qilinishi» zanjiridagi oilalar bu to‘rt tur oilalar ichida eng xarakterlisi va jiddiy e‘tibor talab qilinadiganidir. Chunki ayrim oilalar er-xotin munosabatlari yomonligi, nizolar chuqurlashuvi, zo‘riqishlar keskinlashuvi (hatto ayrim

hollarda arzimagan narsalar) tufayli buzilib ketishi mumkin. Albatta, ajralish hodisasi bu nikoh oila munosabatlari uchun ayanchli. Ayniqsa, bunday hollarda oilada farzandlar bo’lsa, ular otasiz yoki onasiz qolishadi. Ajralishdan so’ng har ikki tomonning ijtimoiy ahvoli keskinlashadi. Lekin birinchi marotaba oilasi buzilga nodam kelgusi safar o’z xatolarini tuzatishi, balkim keyinchalik «o’z tengini topib» baxtli hayot kechirib ketishi ham mumkindir. Biroq 3-toifa oilalarning o’zbek etnosi uchun xarakterli yana bir jihati shuki, o’zbeklarda, shuningdek, tojik, qirg’iz, qozoqlarda ham oilalarning buzilib ketish hollariga boshqa, yevropa xalqlarida bo’lganiga nisbatan salbiy munosabatlarda bo’lish an’analari kuchli. Ya’ni ajralish jamoatchilik fikriga ko’ra qoralanadi. Buning ustiga o’zbek oilalarida qarindosh - urug’ chilik nikohlari boshqa qardosh millatlar oilalariga qaraganda ko’proq uchraydi. Mabodo bunday oilalarda er-xotin munosabatlari kutilgan tarzda rivojlanmasa, ya’ni ular nizo janjalli, bir birlarini tushunmaydigan, bir-birlariga mos tushmaydigan, psixologik qovusha olmaydigan bo’lsalar ham «oilalar buzilmasin», «qarindosh-urug’chilik uzilmasin» qabilida ish tutib, qanday qilib bo’lmasin oilalarni saqlab qolishga harakat qilinadi. Hozirgi vaqtda nikoh-oila munosabatlari zaminida yuzaga keladigan noxush hodisalar, har xil asab buzilishlar kasalliklarning kelib chiqishi, har xil jinoyatlar, qotilliklar, o’z joniga qasd qilish, xiyonat, bolalar tarbiyasining buzilishi va shu kabi qator ko’ngilsizliklarning aksariyati shu 3-toifa oilalariga to’g’ri keladi. Shuning uchun ham nafaqat yoshlarimiz balki faoliyati bevosita nikoh-oila muammolari bilan bog’liq bo’lgan mutasaddi xodimlar, mahalla, hokimiyat vakillari, katta yoshdagilar ham hozirgi zamon oilasining ijtimoiy psixologik xususiyatlari, er-xotin nizolari, oilaviy nizolar psixologiyasi haqida tegishli ma’lumotlarga ega bo’lishlari maqsadga muvofiqdir. Yoshlarimiz esa er-xotin nizolarini jiddiy, ayanchli oqibatlariga olib keluvchi: ajratuvchi «men» xarakteridagi «chegaralanmagan» turlaridan ogoh bo’lishi, o’z hayotlarida shu toifa nizolarning yuzaga keltirmaslik, ularning oldini olish va bartaraf etish borasida zarur bo’lgan bilim va ma’lumotlarga ega bo’lishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <http://fayllar.org/4-mavzu-shaxslararo-munosabatlar-va-oila-muammolari-psixologik.html?page=2>
2. SHneyder L.B. Psixologiya semeynix otnosheniy: Kurslektsiy. – M.: 2000.
3. Fillipova G.G. Materinstvo: Sravnitelno-psixologicheskiy podxod // Psixologicheskiy jurnal. 1999. T. 20, №
4. Faxruddinibn Rizoutddin. Oila. – T.: Mehnat, 1991. – 64 b.

KICHIK MAKTAB DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası
o’qituvchisi Shukurova Ilminur,
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 1-bosqich
talabasi Umarova Maftuna Ulug’bek qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarning rivojlanishi haqida malumot beriladi. Jumladan maqolada kichik maktab yoshdagi bolalarning maktabga tayyorgarlik jarayonida sodir bo’ladigan psixologik o’zgarishlar haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so’zlar: Kichik maktab yoshi, intellektual tayyorgarlik, o’quv faoliyatiga tayyorgarlik.

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha davom etadi. Uning psixikasi bilim olishga yetadigan darajada rivojlanadi. Kichik maktab yoshdagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o’ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o’z mohiyatiga ko’ra faqat muayyan bilim, ko’nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o’quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratdir[1]. Fiziologlarning fikriga ko’ra, 7 yoshga kelib bolaning katta miya yarim sharlari ma’lum darajada rivojlangan bo’ladi. Lekin bu yoshda inson miyasining psixik faoliyatni rejalashtirish, boshqarish, nazorat qilish kabi murakkab shakllariga javob beradigan maxsus bo’limlari hali to’liq shakllanib bo’lmagan bo’ladi.(miyaning bu qismlari 12 yoshda rivojlanib bo’ladi.) Miyaning boshqaruv funksiyalarini to’liq shakllanib bo’lmaganligi kichik maktab yoshdagi bolalarning xulq-atvorida, faoliyatlarini tashkil etishlarida va emotsional sohalarida yaqqol namoyon bo’ladi. Ayrim 6 yoshli bolalar ota-onasining xohishi bilan hali o’qishga tayyor bo’lmay turib, maktab ostonasiga qadam qo’yishadi. Afsuski, o’qish davomida aqliy-ruhiy zo’riqish oqibatida turli xil kasalliklarga chalinib, jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsonlar paydo bo’ladi. Bunday bolalarda eng avvalo miya strukturasining va nerv psixik jarayonlarining maktabda o’qish uchun to’liq yetishmaganligi, ko’ruv harakat koordinatsiyasi va kichik motorikaning rivojlanmaganligi, mantiqiy fikr mahsuldorligining pastligi kuzatiladi. Bolani erta o’qish, yozish, sanashga o’rgatib uning bilish jarayonlari zo’riqtirilsa, bolaning emotsional hissiy rivojlanishi uchun zarur bo’lgan miya quvvatining tanqislashuviga sabab bo’ladi. Bundan bolalarning emotsional hissiy jarayonlarining kechishida yoki jismoniy rivojlanishida kamchiliklar sodir bo’ladi. [3]

Maktabga tayyor bo’lgan boladagi ushbu o’zgarishlar salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. O’qituvchining munosabat uslubi o’quvchining faolligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Kichik maktab yoshdagi bolalar tez chalg’iydilar, uzoq vaqt diqqatlarini bir narsaga qarata olmaydilar, ta’sirchan hamda emotsional bo’ladilar. [6] Ushbu yoshdagi o’zgarishlar salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. O’qituvchining munosabat uslubi o’quvchining faolligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Kichik maktab yoshdagi o’quvchi faolligining asosan uch xil ko’rinishi mavjud bo’lib, bular: jismoniy, psixik va ijtimoiy faollikdir. Jismoniy faollik - sog’lom organizmning harakat qilishga bo’lgan turli mavjud to’siqlarni yengishdagi tabiiy ehtiyojdir. Bu yoshdagi bolalar nihoyatda serharakat bo’ladilar. Bu jismoniy harakat bolaning atrofdagi narsalarga qiziqish bilan qarayotganligi, ularni o’rganishga intilayotgani bilan ham bog’liqdir. Bolaning jismoniy va psixik faolligi o’zaro bog’liqdir. [5]

Bola o’quv faoliyatida o’qituvchi rahbarligida insoniy an’analar asosida harakat qilishga o’rganadi, o’z irodasini o’quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi. O’quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola xulq-atvorining rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi.

Do’stlashish motivlari orasida tashqi motivlarning roli kamayadi. Bu davrga kelib bola atrofidagilar bilan o’zaro munosabatda ma’lum bir natijalarga erishgan, o’zi xohlayotgan narsalarni hamda, o’z sinfi va oilasida o’zi egallagan o’rnini aniq biladigan bo’ldi. Shuningdek, u o’zini-o’zi boshqarish malakasiga ega bo’ladi, vaziyat va holatga qarab ish yurita oladi. Bu yoshdagi bolalar xatti-harakatlari va motivlari ularning o’zlariga beradigan baholariga qarab “Men yaxshi bolaman” emas, balki bu xatti-harakatlar o’zgarar ko’z o’ngida qanday namoyon bo’lishiga qarab baholanishini tushuna boshlaydilar. [4]

Bola maktabda noaniqlikka duch kelsa, kattalarning xatti-harakatlari ma’nosini tushunmasa unda taqlidchanlik rivojlanadi. Bolaning taqlidchanligi ixtiyoriy va ixtiyorsiz bo’lishi mumkin. Ixtiyorsiz taqlidchanlik ustoz va sinfdoshlarining xatti-harakatlarini o’zlashtirishga olib keladi. Bunda xatti-harakatlarni anglamagan ravishda egallaydi. Shuni hamisha yodda saqlash lozimki, bola ixtiyorsiz ravishda nafaqat chiroyli va kerakli narsalarga balki turli salbiy ko’rinish va holatlarga ham taqlid qilishi mumkin. Ixtiyoriy taqlidchanlik irodaviy zo’riqishni talab etadi. Bunday vaziyatlarda bola maqsadga yo’naltirilgan ravishda u – yoki bu xatti-harakatni amalga oshiradi, bu xatti-harakatlarini qoida, namuna etalonga moslashtirishga intiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ushbu maqola orqali siz bolaning maktabga kirishi ya’ni hayotidagi burulish chog’ida asosiy faoliyati psixologik xususiyatlari haqida ma’lumotga ega bo’lasiz. Ushbu maqola orqali kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik, fiziologik xususiyatlarini individual qiziqishlarini o’rganib olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shukurova, I. (2024). PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF SOCIAL INTELLIGENCE IN ADOLESCENCE. *Multidisciplinary and Multidimensional Journal*, 3(1), 65-69.
2. Z. T. Nishonova, N. K. Karimova, " Rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixologiyasi " Toshkent 2018.
3. Sh. A. Dostmuhammedova, X. A. Tillashayxova. " Umumiy psixologiya (Yosh davri ba pedagogik psixologiya)" Toshkent 2020
4. Safayev N.S., Mirashirova N. A., Odilova N.G. “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti”:-T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
5. Nazirova L. V., Rahimova I. G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., “Obshaya psixologiya”- Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020 y
6. G`oziyev E. G`. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) T: O’qituvchi. 1994-y.

INSON OMILLARI PSIXOLOGIYASINING ASOSLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Filologiya fakulteti o’zga tili guruhlarida
rus tili yo’nalishi 305-guruh
talabasi Eshqobilova Umida

Annotatsiya: Ushbu maqolada Inson omillari psixologiyasi inson salohiyatini to’ldirish va ishlash va xavfsizlikni maksimal darajaga ko’tarish uchun mahsulot, uskunalar, mashina va muhitni yaratish va takomillashtirish, psixologiyaning inson hayotidagi o’rni, psixologlarning jamiyat, insoniyat uchun foydalari, psixologlarning insonning ichki ruhiyatini qanday o’rganishi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’z: psixologiya, psixolog, ruhiyat, psixologik vaziyat, ijtimoiy munosabatlar, san’at, his-tuyg’u, ruhiy tushkunlik, psixologik kasalliklar

Inson omillari psixologiyasi inson salohiyatini to’ldirish va ishlash va xavfsizlikni maksimal darajaga ko’tarish uchun mahsulot, uskunalar, mashina va muhitni yaratish va takomillashtirishga qaratilgan. Inson omillari psixologiyasi va bu sohada ishlaydigan psixologlar haqida ko’proq ma’lumot olish uchun ushbu jadal o’sib borayotgan pastki maydonga diqqat bilan qarang.

Inson omillari psixologiyasi juda qo’llanadi, ko’pincha bu sohada bevosita ishlayotgan sohada ishlaydi. Inson omillari bilan ishlaydigan psixologlar o’z vaqtlarini izlanish olib borishadi va insonning xulq-atvoridan,

Inson omillari psixologlar insonning ishlashiga ta’sir qiladigan haqiqiy muammolarni hal qilish uchun muayyan mavzular bo’yicha tadqiqotlar olib boradilar. Misol uchun, psixologlar ish joyida ishlatiladigan muayyan mahsulot bo’yicha, masalan, elektr zavodidagi ishchilar tomonidan ishlatiladigan ekran interfeysi kabi tadqiqotlarni amalga oshirishi mumkin. Xodimlar interfeysni qanday ishlatishi va ulardan foydalanishi bo’yicha tadqiqot olib borganidan so’ng, psixolog mahsulotni yanada osonroq, xavfsizroq va undan to’g’ri foydalanish uchun uni qayta yaratishi mumkin.

Inson omillari psixologlari sog’liqni saqlash xodimlari tomonidan qo’llaniladigan dasturiy mahsulotlar va mahsulotlar uchun ham yordam berishi mumkin. Odamlar bu narsalar bilan qanday aloqa qilishlarini tushunish orqali psixologlar sog’liqni saqlash sharoitida potentsial xavfli xatolar yuzaga keltirishni kamaytirishga yordam berishi mumkin.

Ma’lumki, insoniyat hayoti ijtimoiy munosabatlarda turli muammolarga duch kelishi mumkin, bunday holatlarni o’zini boshqarish hayotda o’z o’rnini topishi, to’g’ri kasb va boshqa turli xil muammolarda insonga albatta psixologiya insonga ta’sir o’tkizadi.

Malakali psixologlar yordam beradi. Inson bor ekan albatta unda o’ziga yarasha muammolar bo’ladi. Inson o’ziga ishochini ortirish va hayotga ildam qadamlar tashlash uchun maslahatlar beradigan shaxslar, Inson ruhiyatiga ta’sir o’tkizadigan shaxslar bular Psixologlar hisoblanadi.

Barchasi aslida o’zimizni qo’limizdadur. Baxtni his qilish barchasi Alloh tomondan yuborilgan sinovlar ekanligini o’ziga singdirishi, har qanday holda ham tushkunlikka tushmasdan barchasiga bardosh berish va inson hayoliga keltirgan yaxshi va yomon narsala miyyaga signaldek borishi va hayotimizda yuz berishi hammasi Allohdan. Faqatgina inson ruhiyatiga ta’sir o’tkizib to’g’ri niyat qilish hayot tarzini o’zgartirish samarali, foydali maslahatlar beruvchi Psixologlarimiz insonni avvalo psixologiyasini o’rganib unga o’z foydali maslahatlari bilan ta’sir o’tkazuvchi shaxslar insonga qaysidir ma’nodan psixologiya juda kerak hisoblanadi. O’ziga munosib kasb, yo’nalish tanlashda va hayoti izdan chiqqan tushkunlikka tushgan insonlar uchun, hayotini yangittan boshlash uchun psixolik maslahatlari kerak.

Psixologiyaga san’atning bog‘liqliklari, insonga ta’sir o’tkizishda eng samarali usullardan biri bu san’at, adabiyot hisoblanadi.

San’at ijodkorlikni rivojlantirish va ichki innovatsion kuchlarni o’rnatishning muhim vositalaridan biridir, agar to’g’ri mustahkamlangan bo’lsa, insonning ko’plab ruhiy muammolarini hal qilish mumkin. Psixologiya insonning qo’rquv, ruhiy tushkunlik, ruhiy va psixologik kasalliklar kabi xatti-harakatlarini o’rganadi. Biroq, san’at insonlar ularga tegib, his qiladigan tushunchalarga ma’no va qiymat berish uchun ishlaydi. Shuning uchun san’atni bolalar va o’smirlarning o’zini o’zi qadrlashini oshirishning samarali vositasi yoki psixologik muammolarni davolash vositasi sifatida qarash mumkin. San’atning psixologiyalar o’rtasidagi vositachilik aloqasi idrok va ma’noda, u har kuni sodir bo’layotgan voqea va hodisalarga beradi. San’atdagi bunday ma’no berish san’at durdonalari yaratish orqali kuzatiladi va psixologiyada ongsiz ravishda shaxs shaxsiyatida namoyon bo’lishi mumkin. Islom ta’lim tizimlari insonning tabiatiga, o’z-o’zini poklashiga e’tibor qaratadi va uning asl mazmuni san’atni eng muhim va barqaror tarbiya uslublaridan biri deb biladi va najotga erishadi. Shunday qilib, san’at va psixologiya vazifasi, asosan, insoniyat jamiyatlari uchun ob’ektiv tushuntirish, o’sish va kamolotga erishish, demak, insonning o’zi kabi tabiat va inson ijodiga munosabatda ularning ruhini tarbiyalash va silliqlashdir.

Insonni psixologiyasiga ta’sir korsatuvchi omillar judayam ko’plab uchraydi. Bulardan misollar kelitirib o’tamiz, hamma insonlarga har xil ta’sir o’tkaziladi. Insonlarga psixologik ta’sir o’tkazish, tushkunlikka tushgan odam har xil usullar bilan o’zida baxt garmonlarini ortirish va og’ir vaziyatlardan chiqish uchun, g’amginlikdan xolos bo’lish uchun, o’zini biror bir o’yinlar yoki turli bir yumishlar, raqsga tushish, yaxshi ko’rgan insonlari davrasida bo’lish, suhbatlashish bilan insonlar o’zini qo’lga olishi va yomon vaziyatlardan chiqish yoki yumshatish bilan o’ziga o’zi ta’sir o’tkazadi. Albatta yaxshi irodali insonlarga eng og’ir vaziyatda ham o’zini qo’lga olib, o’zini idora qilaoladigan va o’zini baxtli his qilaoladigan turli qiziqarli o’ziga qiziq bo’lgan narsalar bilan mashg’ul bo’laoladigan, insonlar kuchli irodali insonlardur. Hammada qiyin vaziyatlar uchraydi buni albatta yenga bilishi lozim.

O’zini qo’lga olish uchun, o’zini psixologiyasidan, xarakteridan va xohish-istaklaridan kelib chiqqan holda, o’ziga qiziq bo’lgan usullar, qiziqarli o’yinlar bilan vaziyatni yumshatish kerak. Hammasi o’zimizni qo’limizda, o’zimizni baxtli his qilish, hayotda hushchaqchaq bo’lib, kulib, baxtiyor his qilish, hech qachon tushkinlikka tushib qolmaslik kerak. O’zini siqqaniz bilan hech narsa o’zgarmasligi barchasi hayotda uchrab turadigan holat ekanligini, o’zini ongiga singdirmog’i, o’zini qo’lga olmog’i kerak. Barchada uchraydigan holat hayot mashaqatlari hammaning ham boshidan o’tadi. Hammada uchraydigan qiyin, og’ir vaziyatlardan chiqolmaydigan va depressiyaga tushib, o’z joniga qasd qiluvchi insonlar ham yoq emas. Bunday insonlar albatta psixologlarga murojat qilishi va psixolog nazoratida bo’lishi lozim. Chunki bunaqa insonlarda yana o’z joniga qasd qilish holatlari uchrashi mumkin. Ammo bu mashaqatlardan qochish hisoblanadi va bu yechim emas har bir inson o’zini hayotini yo’lga qo’yib, chiroyli hayot kechirishi o’zini qo’lida va bundan voz kechmasligi lozim. Hamma hayot uchun kurashib o’zini hayotini yo’lga qo’yib, shu mashaqatlardan, hayotizda bo’lyotgan noxush vaziyatlardan dars olib, yanada kuchli bo’lib o’zini idora qilmog’i va muvaffaqiyatlarga erishmog’i kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Psixologiya>
2. M.G. Davletshin, Sh. Do’stmuhammedova, M. Mavlonov Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. O’quv metodik qo’llanma. T: 2004 y.
3. Umumiy psixologiya F.I.Xaydarov N.I.Xalilova Toshkent – 2009

TA’LIM VA TARBIYA PSIXOLOGIYASI

Andijon Davlat Pedagogika Instituti
Biologiy yo‘nalishi 1-bosqich 102-guruh talabasi
Qo‘ldosheva Karimaxon Baxtiyorjon qizi
Ilmiy rahbar: Vaxabova O‘g‘iloy

Anotatsiya: Ushbu tezis ta'lim va tarbiya psixologiyasining asosiy tushunchalari va o'quv jarayonida psixologik omillarning rolini o'rganishga bag'ishlangan. Ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarda o'quvchilarning motivatsiyasi, diqqatini jamlay olishiga va shaxsiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi psixologik mexanizmlar muhokama qilinadi. Shuningdek, maktab psixologi vazifalari, pedagoglarning psixologik kompetentsiyalari va ta'lim muassasalarida yaratiladigan psixologik muhitning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Tezisning maqsadi ta'lim sohasidagi mutaxassislar uchun pedagogik faoliyatda psixologik bilimlarni qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar ishlab chiqishdir.

Kalit so'zlar:

Ta'lim psixologiyasi, motivatsiya, ijtimoiy moslashuv, maktab psixologiyasi, tarbiyaviy strategiyalar, rag'batlantirish.

Аннотация:

Данная диссертационная работа посвящена изучению основных понятий педагогической и педагогической психологии и роли психологических факторов в образовательном процессе. Обсуждаются психологические механизмы, влияющие на мотивацию студентов, их способность концентрироваться и развитие личности в образовательном процессе. Также рассмотрены обязанности школьного психолога, психологические компетенции педагогов, значение психологической среды, создаваемой в образовательных учреждениях. Целью дипломной работы является разработка методических указаний по применению психологических знаний в педагогической деятельности специалистов сферы образования.

Ключевые слова:

Педагогическая психология, мотивация, социальная адаптация, школьная психология, образовательные стратегии, мотивация.

Abstract:

This thesis is dedicated to the study of the main concepts of educational and educational psychology and the role of psychological factors in the educational process. Psychological mechanisms that influence students' motivation, ability to concentrate and personal development in educational processes are discussed. Also, the duties of a school psychologist, the psychological competencies of pedagogues, and the importance of the psychological environment created in educational institutions are considered. The aim of the thesis is to develop methodological guidelines for the application of psychological knowledge in pedagogical activities for specialists in the field of education.

Key words:

Educational psychology, motivation, social adaptation, school psychology, educational strategies, motivation.

Kirish qism:

Ta'lim va tarbiya psixologiyasi – bu insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi jarayonida ta'lim va tarbiya omillarining ta'sirini o'rganuvchi psixologiya sohasidir. Ushbu soha bolalar va yoshlar psixologiyasini, pedagogik metodikani, shuningdek, psixologik va pedagogik tamoyillarni o'z ichiga oladi. Ta'lim va tarbiya muhitining roli har bir shaxsning psixologik rivojlanishiga, jamiyatdagi o'rniga va kelajakdagi muvaffaqiyatlariga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, bu soha o'quvchilarning ilmiy yutuqlari, ijtimoiy moslashuvi

va psixologik farovonligiga qaratilgan. Ta’lim va tarbiya psixologiyasi insonning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuv jarayonlariga ta’lim muassasalari tizimidagi psixologik yondashuvlar orqali ta’sir etuvchi ilmiy soha hisoblanadi. Bu soha pedagogik faoliyatni ilmiy asosda tahlil qilish, ta’lim metodikasini optimallashtirish va ta’lim jarayonida shaxsning individual xususiyatlarini inobatga olishga qaratilgan.

Asosiy qism:

Ta’limning Psixologik Asoslari:

1. O’qitish Usullari: O’qitishning turli usullari va strategiyalari o’quvchilarning turli shaxsiy xususiyatlariga va o’rganish uslublariga mos kelishi muhimdir.

2. Motivatsiya: O’quvchilarni qiziqtirish va ularning o’quv faoliyatiga bo’lgan istagini oshirish uchun to’g’ri motivatsion tizimni yaratish zarur.

3. E’tibor va Qiziqish: O’quv materiallarini qiziqarli va diqqatni tortuvchi qilib tasvirlash o’quvchilarning darsga e’tiborini va qiziqishini kuchaytiradi.

Tarbiya Psixologiyasi:

1. Xulq-atvor Mozg’usini O’rganish: Bolalar va yoshlarning xatti-harakatlarining o’ziga xos xususiyatlari va ularning shaxsiyati shakllanishini tahlil etish.

2. Ijtimoiy Moslashuv: Ijtimoiy muhit va shaxsiyaroq tarbiyaviy ta’sirlar yordamida individning jamiyatga moslashuvini o’rganish.

3. Shaxs Shakllanishi: Shaxsiy qiymatlarni shakllantirish, ongli ravishda maqsad va intilishlarni rivojlantirish.

1. Ta’lim jarayonining yana bir psixologik asoslari:

- Ta’lim jarayonida bilim, ko’nikmalar va malakalarni o’zlashtirish psixologiyasi.

- O’quvchilarning motivatsion tizimi va uni rag’batlantirish metodikasi.

- Ta’limda individual yondashuvlar va har bir o’quvchining o’ziga xos talablarini qondirish.

2. Tarbiyaviy Jarayonlar va Shaxs Rivojlanishi:

- Tarbiya usullari va ularning o’quvchilar shaxsiyatiga ta’siri.

- Jismoniy, aqliy va ma’naviy tarbiya elementlari.

- Jamoat bilan ishlash, jumladan sinfda va maktabdan tashqari muhitda tarbiyaviy ish.

3. Ta’lim Muassasalarida Psixologik Xizmat:

- Maktab psixologining roli va uning ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati.

- O’quvchilarni diagnostika qilish, ularning muammolarini aniqlash va aralashuv strategiyalari.

- Stress, konfliktlar va moslashuv muammolarini boshqarish.

4. Pedagogik Psixologiya:

- O’qituvchilarning psixologik kompetentsiyalari va ularga tayyorgarlik ko’rish.

- Kommunikativ mahoratlar va o’qitish samaradorligi.

- Sinflarda o’quvchilarni boshqarish, to’g’ri muhitni yaratish va o’qituvchi-o’quvchi munosabatlari.

Rag’batlantirish - bu pedagogika, psixologiya va boshqaruv sohalarida insonlarning maqsadli xatti-harakatlarini va harakatlarini yo’naltirishda qo’llaniladigan asosiy tushunchalardan biridir. Bu foydalanuvchi yoki o’quvchi ishtirokini, samaradorligini va aniq vazifalar yoki maqsadlar sari intilishini qo’zg’atish imkonini beradi. Rag’batlantirishning quyidagi asosiy turlari mavjud:

1. Ichki Rag’batlantirish:

- O’quvchi o’z faoliyatidan shaxsiy qoniqish hissi yoki maroqli tajriba ola oladigan holatlar yaratish.

- Ma’ruza va darslarda qiziqarli va ijodiy yondashuvlarni qo’llash.

- O‘z ustida ishlayotganida, o‘quvchi o‘z natijalarining ahamiyatini va ularning o‘z maqsadlariga qanday ta’sir qilishini tushunishini ta’minlash.

2. Tashqi Rag‘batlantirish:

- Yaxshi natijalarga erishgan o‘quvchilarni mukofotlash yoki tan olish orqali rag‘batlantirish.

- Ma’lum bir vazifalarni bajarish uchun moliyaviy yoki moddiy mukofotlar.

- Ko‘rgazmali e’tirof va taqdirlash tadbirlaridan foydalanish.

3. Maqsadga Yo‘naltirilgan Rag‘batlantirish:

- Maqsadlarni aniq belgilash va ularga erishish yo‘llarida qo‘llab-quvvatlash.

- O‘quvchilarga ularning rejalaridan xabardorlik va ularning faoliyatiga qiziqishni ko‘rsatish.

- O‘quvchilarni o‘z maqsadlarini o‘zlari belgilashga va ularni amalga oshirishda tashabbus ko‘rsatishga jalb qilish.

4. Ijobiy Kuchaytirish:

- O‘quvchilarga ijobiy munosabatda bo‘lish va ularning yutuqlarini qadrlash.

- Jonlantiruvchi maqtovlar va ma’ruza vaqtidagi ijobiy baho berish.

- Yutuq va yaxshi natijalar uchun ijobiy o‘zgaruvchilarni qo‘llash.

5. Salbiy Kuchaytirish:

- Noxush oqibatlarings oldini olish uchun o‘quvchilar to‘g‘ri xatti-harakatlarni qilishlariga urg‘u berish.

- Ma’lum xatti-harakatlarni tuzatish uchun oyi-q-xato tahlilini amalga oshirish va oqibatlardan o‘quvchilarni xabardor qilish.

6. O‘z-o‘zini Rag‘batlantirish:

- O‘z maqsadlariga erishganligi uchun o‘zini o‘zi mukofotlash.

- Shaxsiy o‘shish va o‘quvchilarning o‘zlarini rivojlantirish maqsadlarini belgilash va shunga muvofiq harakat qilish.

Rag‘batlantirish har qanday ta’lim va tarbiya muhitida muhimdir, chunki u o‘quvchilarning o‘zlarini qo‘shishlarini va darslarda faol qatnashishlarini ta’minlaydi. Bu, o‘quvchilarning ilmiy ko‘nikmalarini mustahkamlash va ta’lim jarayonida ularni yanada mamnun bo‘lishiga yordam beradi.

Xulosa qismi:

Ta’lim va tarbiya psixologiyasi o‘quvchilarning muvaffaqiyatligiga, ularning o‘qish jarayoniga bo‘lgan munosabatini shakllantirishga va shaxs sifatida kamil bo‘lishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan soha. Ta’lim va tarbiya psixologiyasining asosiy maqsadi - ta’lim beruvchi muassasalarda sifatli va samarali ta’lim-tarbiyaviy muhitni yaratishdir. Bu esa o‘qituvchi va psixologlar o‘rtasidagi hamkorlik, pedagogik mahorat va zamonaviy psixologik bilimlarni qo‘llash orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Woolfolk, A. "Educational Psychology"-Ta’lim psixologiyasi bo‘yicha umumiy darslik.

2. Axmedova, M.A "Ta’lim va tarbiya psixologiyasi", Toshkent, 2006-yil.

3. Vygotskiy, L.S. “Fikrlash va nutqni rivojlanishi”

4. Piaget, J. “Bolaning Psixologik Rivojlanishi”.

5. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.

TALABALARIDA PSIXOLOGIK MADANIYATNING RIVOJLANTIRISHNING ILMIY ASOSLARI

**ADPI pedagogika va psixologiya
yo’nalishi 1-bosqich magistranti Usubjonova M.O.**

Annatatsiya: ushbu maqolada psixologik madaniyat shaxsning tizimli xususiyati sifatida shaxsning asosiy madaniyatining ajralmas qismi bo’lgan, jamiyatda o’zini o’zi belgilash va hayotda o’zini o’zi anglash imkonini berayotgan, o’z-o’zini rivojlantirish va muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashishga yordam berayotgan, o’zidan qoniqish hosil qilayotgan. Hayot, shaxsning psixologik madaniyati, o’zini (bo’lajak mutaxassisning shaxsiyati sifatida) va boshqalarni bilishga bo’lgan alohida ehtiyojlar majmuasi, individual va kasbiy qobiliyatlarni hisobga olgan holda pedagogik muloqot orqali samarali ta’lim faoliyati haqida fikrlar bildirilgan

Kalit so’zlar: o’z-o’zini rivojlantirish, psixologik madaniyat, muvaffaqiyat, ijtimoiy moslashish,

Madaniyat va xususan psixologik madaniyat, har qanday murakkab tashkil etilgan tizim kabi, jamiyatda o’zini o’zi tashkil qilish qobiliyatiga ega. Iqtisodiyot va davlat siyosatida ro’y berayotgan o’zgarishlar darhol o’tkinchi qadriyatlar darajasida o’z aksini topib, unutilgan ma’no va me’yorlarni jonlantiradi. Jamiyat yaxlit organizm sifatida yangi “ideal shakllar”ni tashqi ko’rinishga keltirishdan oldin ularni “o’zlashtirishi”, ularni ichkilashtirishi, ushbu standartlarni o’ziga xos xususiyatlar bilan ta’minlashi va ularni timsolga aylantirishi kerak. Ijtimoiy qatlamlarning xilma-xilligi tufayli madaniy ijod va madaniy rivojlanishning uzluksiz jarayoni suv bo’ylab tarqaladigan doiralarga o’xshaydi, ularning amplitudasi va chastotasi tebranishlar paydo bo’lgan joydan masofa bilan kamayadi.

Psixologik madaniyat - bu shaxsning tizimli xususiyati sifatida shaxsning asosiy madaniyatining ajralmas qismi bo’lib, unga jamiyatda o’zini o’zi belgilash va hayotda o’zini o’zi anglash imkonini beradi, o’z-o’zini rivojlantirish va muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashishga yordam beradi, o’zidan qoniqish hosil qiladi. hayot (L.D. Demina, N.A. Lujbina). Shaxsning psixologik madaniyati - bu o’zini (bo’lajak mutaxassisning shaxsiyati sifatida) va boshqalarni bilishga bo’lgan alohida ehtiyojlar majmuasi bo’lib, u individual va kasbiy qobiliyatlarni hisobga olgan holda pedagogik muloqot orqali samarali ta’lim faoliyati mumkin. Texnika, qishloq xo’jaligi va boshqa nogumanitar universitetlarda ko’pincha texnik va tabiiy fanlarga oid fanlar ustunlik qiladi, ular "texnokratik" dunyoqarashni shakllantirishga yordam beradi va talabalarni rasmiy va mantiqiy fikrlashga o’rgatadi. Aksincha, gumanitar, psixologik-pedagogik fanlarni o’rganish nafaqat mantiqiy fikrlashga, balki obrazli tafakkurga ham asoslanadi, mustaqil fikr yuritish istagini, turli nuqtai nazarlarni tushunish va hisobga olish ko’nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. boshqa odamlarning pozitsiyalari.

Bo’lajak mutaxassislarning psixologik madaniyatining maqbul darajasini shakllantirish bo’lajak mutaxassislarning yoshi, shaxsiy va kasbiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan maxsus ishlab chiqilgan ta’lim dasturlari asosida ta’minlanishi mumkin; psixologik bilimlarni kundalik hayotda qo’llash ko’nikmalarini rivojlantirish; biznes muvaffaqiyati uchun zarur bo’lgan shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish va takomillashtirish. Psixologik savodxonlik har bir inson uchun, ayniqsa, mutaxassis uchun, agar shaxslararo tushunmovchilik yoki ziddiyat yuzaga kelsa, o’z kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyatsizlikning mumkin bo’lgan psixologik sabablarini va ijtimoiy guruh a’zosi sifatida tahlil qilish uchun zarurdir.

O’z sohasi mutaxassisi uchun zarur bo’lgan psixologik-pedagogik bilim va ko’nikmalarni shakllantirishdagi bir qator muammolarni hal qilish, bizning fikrimizcha,

amaliy fanlar "Psixologiya va pedagogika", "Ishbilarmonlik muloqoti madaniyati" va boshqalar bilan bog'liq. Ularning bilimlari xotira uchun emas, test yoki imtihondan o'tgandan keyin tashlab yuborilishi mumkin.

Ular bilimli shaxsning dunyoqarashi, amaliy tafakkuri, uning ichki munosabati va odatlari tizimiga kirib, hayotiy muammolarni hal qilishda va kasbiy faoliyatda vosita sifatida foydalanishlari kerak.

- Odamlarning xulq-atvori, muloqoti va faoliyatida ong va o'z-o'zini anglashning o'rni haqida;

- Shaxsni shakllantirish omillari, ijtimoiy xulq-atvorni tartibga solishning asosiy qonuniyatlari va shakllari haqida, ijtimoiy jamoalar va ijtimoiy guruhlarining paydo bo'lish tabiati haqida;

- Pedagogik faoliyatning shakllari, vositalari va usullari haqida, shuningdek, aqliy o'zini o'zi boshqarishning elementar usullarini o'zlashtirish.

Psixologik fanlar bo'yicha o'quv dasturining mazmuni ta'lim mazmuni (o'quv jarayonining etakchi turini rivojlantirish qadriyatlari va maqsadlari), pedagogik faoliyat mazmuni (qadriyatlar va maqsadlarni ta'minlash shartlari va usullari) va o'quvchilar faoliyatining mazmuni (ta'limning individual ma'nolari). O'qituvchi psixologik madaniyatning hozirgi rivojlanish darajasini va psixologik ta'lim vazifalarini hisobga olgan holda, o'quvchi bilan turli xil hayotiy vaziyatlarda uning psixologik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda munosabatlar tizimini qurishi kerak. Psixologik kompetensiya deganda biz shaxsning rivojlanishi va muloqot qilish qonuniyatlari haqidagi bilimlarni, shuningdek, shaxsning aqliy ko'rinishlarini tushunish va maqsadli ravishda ta'sir qilishda amaliy ko'nikmalarni qo'llashni tushunamiz.

Ushbu fanlarni o'rganish doirasida biz iqtisod va yuridik yo'nalish talabalariga psixologik portret yaratish bo'yicha ishlarni taklif qilamiz. Ma'ruza darslarida ular asosiy nazariy jihatlarini o'rganadilar: psixologiya fan sifatida; psixika va uning strukturaviy elementlari; shaxs rivojlanishini belgilovchi omillar; aqliy jarayonlar; ijtimoiy jarayonlar va boshqalar. Amaliy mashg'ulotlar davomida talabalar psixodiagnostika usullari bilan tanishadilar: o'ng va chap yarim sharlar assimetriyasini, nazorat o'chog'ini, o'z-o'zini hurmat qilish, irodaviy fazilatlar, temperament va boshqalarni o'rganish. Sinov natijalari va o'zlarining kuzatishlari asosida talabalar psixologik portretni tuzadilar. Psixologik portretni tuzish jarayonida talabalar test natijalarini tahlil qiladilar va bunga munosabatini shakllantiradilar, ilgari shakllangan "o'z qiyofasi" ni olingan natijalar bilan solishtiradilar. Bu jarayon sof individual xususiyatga ega bo'lib, ularning munosabati, ehtiyojlari, munosabati va boshqalarga qarab shaxs tomonidan amalga oshiriladi va qabul qilinadi.

Demak, talabalar ushbu ish doirasida o'zlarini baholash, tushunish va qabul qilishni o'rganadilar, o'zlarini bilish qobiliyatini rivojlantiradilar; o'zining va boshqalarning ichki psixologik holatini tushunish; o'z-o'zini tarbiyalashga tayyorlik; asosiy muloqot qobiliyatlari; o'zini erkin ifoda etish; o'z xatti-harakati uchun javobgarlik; biznesga ijodiy yondashish va muammolarni hal qilish. Bu esa, o'z navbatida, bo'lajak mutaxassisning tarbiyasi, ta'lim sifati va uning psixologik madaniyatini shakllantirishga ta'sir ko'rsatishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nishonova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. Toshkent, 2003y.
2. Oliy pedagogik o'quv yurtlarining o'quv jarayoniga pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishning ilmiy asoslari. Respublika ilmiy-metodik konferentsiyasining materiallari. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2000.
3. Tolipov O.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. –T.: Fan, 2006.
4. Аминов, Н. А. Диагностика педагогических способностей / Н. А.

Аминов ; Акад. пед. и социал. наук, Моск. психол.-социал. ин-т. – М. : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 1997. – 80 с. : ил. – (Б-ка педагога-практика).

ONTOGENEZ TARAQQIYOTDA SHAXSNING TARKIB TOPISHI.

Xakimova Dilnoza Mo‘minjonovna
Andijon davlat pedagogika instituti Aniq fanlar fakulteti
Texnologik ta’lim yo‘nalishi 1-kurs 102-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsning ontogenetik taraqqiyot davrida shaxsdagi etnopsixologik xususiyatlarning tarkib topishi, dunyoqarashining shakllanishi, ijtimoiylashuv jarayonida ta’lim va tarbiyaning hamda etnopsixologik ma’daniyatning ijtimoiy va siyosiy hayotda muhim psixologik xususiyatlari.

Kalit so‘z: Ontogenez taraqqiyotida, shaxsning tarkib topishi, ta’lim-tarbiya, madaniy va manaviy, millatlararo munosabat, etnik qadriyat, ijtimoiy va siyosiy hayotda etnopsixologik qarashlar,

Har tomonlama yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalash hozirgi kun ta’lim tizimi oldidagi dolzarb muammolardan biridir. Barkamol shaxsni tarbiyalashda u dunyoga kelganidan boshlab, to maktabgacha tarbiya yoshigacha bo‘lgan davrdagi psixologik xususiyatlarini bilish tarbiyachilar, pedagoglar va psixologlar, hamda ota-onalar uchun muhim ahamiyatga ega. Eng mashhur rus psixologi va faylasuflaridan biri L.S. Vigotskiy o‘z ilmiy qarashlarida ilgari surgan ko‘plab g‘oyalar bevosita bolalarning psixik taraqqiyotiga oiddir. L.S.Vigotskiyning oliy psixik funksiyalar shakllanishi haqidagi qonuni bolalar ma’naviy tarbiyasi va ta’limini rivojlantirishda, tarkib toptirishda katta ahamiyatga ega. Psixolog ilmiy qiziqishlarining markazida bolaning ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti masalasi birinchi o‘rinda turar edi.

L.S. Vigotskiyning izlanishlari, ya’ni shaxsning ontogenetik taraqqiyot davrida oliy psixik funksiyalar ixtiyoriy xotira va diqqat, tafakkur, irodaviy harakatlarni bevosita miyaning faoliyati bilan tushuntirib bo‘lmashligini, ushbu funksiyalarning mohiyatini tushunish uchun ularning ildizlarini organizmdan tashqaridagi ijtimoiy muhitdan izlash lozimligini ko‘rsatdi. Aynan L.S. Vigotskiyning ilmiy qarashlari ijtimoiy muhit ahamiyatini aniqlashtirishda muhim yetakchi poydevor bo‘lib xizmat qiladi. L.S. Vigotskiyning fikricha, muhit oliy psixik funksiyalar taraqqiyot manbaidir. Muhitning taraqqiyotdagi roli yosh o‘tishi bilan o‘zgarib boradi. Shuning uchun muhitni absolyut emas, nisbiy qabul qilish kerak. Insonda xulq-atvorning tug‘ma shakllari mavjud bo‘lmaydi. Odamning psixik taraqqiyoti faoliyatning tarixan shakllangan turlari va usullarini o‘zlashtirish orqali kechadi. Miyaning morfofiziologik xususiyatlari va muloqot bola taraqqiyoti uchun sharoit sifatida xizmat qiladi. [1,c.54]. Taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ma’naviy ta’lim va tarbiyadir. L.F.Obuxovanning fikricha, L.S. Vigotskiyning katta xizmati shundaki, u bolalar psixologiyasi faniga tarixiylik tamoyilini kiritgan. Ushbu tamoyilga ko‘ra, psixik xodisalar harakatdagi narsa sifatida o‘rganilishi lozim. Madaniy-tarixiy kontsepsiya L.S. Vigotskiy tomonidan XX asming 20-30 yillarida ishlab chiqilgan inson psixik taraqqiyoti haqidagi nazariyadir. Kontsepsiyaning asosiy mazmuni quyidagilardan tashkil topgan. Mehnat qurollarini ishlatishi tufayli odam tabiatdan ajralib chiqqan. Tabiatga ishlov berish uchun odam ushbu qurollardan foydalansa, o‘z psixikasiga ta’sir ko‘rsatish uchun u psixologik qurollarni qo‘llaydi. Psixologik qurollar belgilardan iboratdir. Ushbu qurollar ixtiyoriy psixik funksiyalar, ixtiyoriy diqqat va xotira, mantiqiy fikrlash, irodaviy harakatlar va etnopsixologik bilimlarning asosinitashkil etadi. Masalan, bolaning manaviy ortda qolish, odatiy kiyim kiyishda ketma- ketlikni buzishi ham bilish jarayoni ya’ni xotirasining zaifligidan emas, balki ushbu jarayonni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan psixologik qurollarni egallamaganligi tufaylidir. Shunday qurol sifatida, bolaga kiyimlarni to‘g‘ri ketma-ketlikda kiyish tasvirlangan rasmlar taqdim etilishi mumkin. Madaniy-tarixiy kontsepsiyaning muhim g‘oyalaridan biri rivojlanishning eng yaqin zonasi haqidagi nazariy

qarashdan iborat. Rivojlanishning eng yaqin zonasi bola rivojlanishining ayni vaqtdagi darajasi bilan kelajakda erishish mumkin bo’lgan taxminiy darajasi o’rtasidagi vaqtinchi masofadan iborat. Bu zonaga yetilmagan, ammo yetilish jarayonida bo’lgan funksiyalar kiradi. Bolaning aktual rivojlanish darajasi uning bugungi kundagi taraqqiyot darajasini, bola rivojlanishining eng yaqin zonasi ertangi kunda bola o’z taraqqiyotida erishishi mumkin bo’lgan taraqqiyot darajasini ifodalaydi. Rivojlanishning eng yaqin zonasini bola katta odam yordami bilan bajara oladigan vazifalar darajasi belgilaydi. Agar bola o’zi uchun qiyin bo’lgan vazifani katta odam yordami bilan bajara olsa, bu vazifa bola rivojlanishining eng yaqin zonasida joylashgan bo’ladi.

Rus pedagogi va psixologi L.S.Vigotskiyning fikricha, psixik taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi ta’limdir. Ta’lim psixik taraqqiyotni o’z ortidan tortadi va uni tezlashtiradi. U kutilgan natijani berishi uchun taraqqiyotdan oldin bo’lishi, ya’ni rivojlanishning eng yaqin zonasiga mo’ljall olishi lozim. Millat va millat bilan bog’liq bo’lgan ko’plab omillar ijtimoiy va siyosiy hayotda muxim ro’l o’ynab kelgan va bundan keyin ham uzoq davrgacha o’z axamiyatini yo’qotmaydi. Olimlarning ko’rsatishicha ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotining turli bosqichlarida turgan to’rt mingga yaqin millat, ellat va turli xalqlar mavjud ekan. Ularning xar birini o’z tarixi, madaniyati va milliy qadriyatlar bor. Ularni o’rganish millatlararo munosabatlarini tashkil qilishda, turli iqtisodiy, madaniy aloqalarni o’rnatishda katta yordam beradi.

Lekin yaqin davrgacha bizning ijtimoiy fanlar tizimida milliy masalalar va unda psixologik omillarning tutgan o’rniga yetarlicha baho berilmay kelindi. Ayrim xollarda esa asossiz ravishda inkor etildi. Xatto ba’zi bir tadqiqotchilar milliy xususiyatlar, etnopsixologiya masalalarini o’rganishga shubxa bilan qarashdi. Bunda ular etnopsixologiya masalalarini o’rganish bir xalqni maqtab, ikkinchisini kamsitishga olib kelishi, irqchilik, millatchilikni kelib chikishiga sabab bo’ldi, deb xavotirlanishdi. Bu xadiksirashda ma’lum asos xam bor edi. Etnopsixologiyaga oid ayrim tadqiqotlarda mualliflar o’z millatlarni xaddan tashqari ko’klarga ko’tarib yuborish, boshqa qo’shni xalqlardan ustun qo’yish xollari bo’lganki, bu tabiiy turli noroziliklarni tug’ilishiga sabab bo’lgan.*3, c.153+. Shuning bilan birgalikda xalqlarning voqelik va tabiatni idrok qilish, kiyinish, avlodlar tarbiyasi, avlodlar o’rtasidagi munosabatlardagi o’ziga xosligini xisobga olmaslik xam mumkin emas. Etnik o’ziga xosligini inkor etish, milliy munosabatlarda xisobga olmaslik turli salbiy munosabatlarni, xatto etnik nizolarni keltirib chiqishiga ham sababchi bo’lib qolishi mumkun.

Etnopsixologiya fani ham xar bir ontogenez davrining psixolog xususiyatlarini hisobga olgan holda talimiy-tarbiyaviy ta’sir o’tkazish insonda o’z vaqtida o’zini o’zi anglashni vujudga kildiradi. Bolada o’zini o’zi anglash tuyg’usi qancha erta uyg’onsa, shaxsiy nuqtai nazar, o’z huquqini o’zi his etish, o’zining aqliy va jismoniy imkoniyatlarini baholash shunchalik tez paydo bo’ladi. Huddi shu asnoda injiqlik, o’jarlik va qaysarlik kabi illatlar tarkib topishiga ruhiy to’siq sifatida poydevor vazifasini o’tashda vujudga keladi. Shahslararo munosabatlardagi qarama-qarshilik, ziddiyat, inqirozlarning kelib chiqishi va rivojlanishi manaviy va tarixiy hamda etnopsixologik qonunlariga loqayd qarashning oqibatidir.

Inson psixikasidagi umidsizlik, ijtimoy adolat uchun kurashish ruhining nazariya bilan turmush nomutanosibligining mahsulidir. Odamlarda, dunyoqarash, muomila, muloqot, mustaqil hulq-atvorni samarali tarzda yuqoridagi yuqori darajadagi idealarga bog’liqdir. Kishidagi tashabbuskorlik hamda to’siqlarni yengishga intilish, iroda sifatlarini aniqlash va ularga yosh (ontogenez) psikologiyasi xususiyatlaridan kelib chiqqan xolda ruhiy turtki berish maqsadga muvofiqdir. *5, c. 273+ Ta’limning barcha bosqichlarida, ijtimoiylashishda uning samaradorligini oshirishda ontogenez psixologiyasining taraqqiyotiga hamda qonuniyatlariga suyanmog’i zarur. Bolalar jamoasi, oila muhiti, mehnat jamoalarida

shaxslararo iliq munosabatlarni shakllantirish va yosh davrlar xususiyatlarini inobatga olishning mahsuli sanaladi. Hatto, kishining uzoq umr ko’rishi va unda ishchanlik kobiliyatining saklanishi, istiqbol rejasi va ezgu-maqsadi bilan yashashi ham yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqotda bo’lishning mevasidir. Umuman, ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida oila, tarbiya muassasalari, ishlab chiqarish korxonasi va jamoat tashkilotlarida ontogenez psixologiyasidan foydalanish ta’lim va tarbiyaning, shaxslararo ijobiy munosabatlar o’rnatishning, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishninggarovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. E.G’. G’oziyev “Ontognez psixologiyasi” o’quv qo’llanma Toshkent.NIF MSH 2020
2. N. Ismoilova D.Abdullayeva “Ijtimoiy psixologiya” T. 2013
3. Ergash G’oziyev “Ontogenez psixologiyasi” nazariy eksperimental tahlil noshir t 2020
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). social And psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
7. Xosilbekovna, S. F. (2024). Social and psychological determinants of increasing women's labor efficiency are related to the topic. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 440-443.

PSIXIK TARAQQIYOT VA TA'LIMNING AHAMIYATI

Xoldarova Gulchexraxon Qosimjonovna
Andijon davlat pedagogika instituti
Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixologiya fani zamonaviy ta'limotga asoslangan holda inson shaxsining tarkib topishini asosan uchta omilning ta'siriga bog'liqligini dalillar asosida izoxlab berilgan. Bola tarbiyasidagi o'zgarishlar hamda ta'lim-tarbiyaning o'zaro uzviy holda bog'liq ekanligi va bola tarbiyasida to'g'ri ta'lim berishning usullari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Psixologiya, inson, komil inson, tarbiya, ta'lim, ijtimoiy munosabat, shaxsning mohiyati, psixik rivojlanish, senzitiv davrlar.

Ma'lumki, har bir odam o'ziga xos, boshqalarda aynan takrorlanmaydigan ijtimoiy muxitda, aniq ijtimoiy munosabatlarda, ya'ni oila, jamoa va jamiyatda, odamlar orasida yashab ulg'ayadi, shakllanadi. Bu ijtimoiy munosabatlarga odam jamiyat a'zosi sifatida, ma'lum sinfnig, u yoki bu ijtimoiy guruhning namoyandasi sifatida va nihoyat, Tashqil qilinganlik va uyushqoqlik darajasi turlicha bo'lgan muayyan jamoalarning faol a'zosi sifatida qatnashadi.

Mana shu ma'noda shaxsning taraqqiyoti odamlar bilan munosabatda yuzaga keladigan ijtimoiy tajribani egallash jarayonidan iboratdir. Buning natijasida insonning psixik xususiyatlari, axloqiy fazilatlar, xarakteri, irodaviy sifat, qiziqishlari, e'tiqod va dunyoqarashi tarkib topadi. Muhit, ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim va tarbiya, azaldan berilgan, genetik jihatdan qat'iy belgilangan nimanidir namoyon qilish uchun sharoitgina bo'lib qolmay, balki inson psixik xususiyatlarini tarkib toptiradi.

O'z-o'zidan ma'lumki, odamning psixik rivojlanishi uchun tabiiy, biologik imkoniyatlar nihoyatda zarurdir. Inson psixik xususiyatlari me'yorida tarkib topishi uchun muayyan darajadagi biologik tuzilish, inson miyasi va nerv sistemasi bo'lishi shart. Bu tabiiy xususiyatlar psixik rivojlanigani harakatta keltiruvchi kuchlar, omillar emas, balki faqat dastlabki sharoitlardir, xolos.

Tabiiy xususiyatlar taraqqiyotni harakatta keltiruvchi kuch emasligiga qaramay, insoniyat psixik taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatadi.

Birinchidan, tabiiy xususiyatlar psixik xususiyatlar taraqqiyotining turli yo'llarini va usullarini belgilab beradi. Inson nerv sistemasining xususiyatlari o'z-o'ziga shaxsning hyech qanday psixik xususiyatlarini belgilamaydi, Hyech bir me'yordagi bola dadil yoki qo'rqq, irodali yoki irodasiz, mehnatsevar yoki yalqov, intizomli yoki intizomsiz bo'lib tug'ilmaydi, Agarda tarbiya to'g'ri tashqil qilinsa, nerv sistemasida xarakterning barcha ijtimoiy qimmatli xislatlarini shakllantirish mumkin. Masalan, sabot-matonat va o'z-o'zini tuta bilish xislatini nerv sistemasining tipi shiddatli bo'lgan bolalarda ham, yoki nerv sistemasining tipi vazmin bo'lgan bolalarda ham tarbiyalash mumkin bo'ladi. Biroq birinchi hol bolalarni tarbiyalash ikkinchi holdagilarni tarbiyalashga qaraganda qiyinroq bo'ladi. Har ikkala holda kerakli sifatlarni tarbiyalash yo'llari va usullari ham turlicha bo'ladi. Ikkinchidan, tabiiy xususiyatlar odamning biror sohada erishgan yutuqlari darajasiga ham ta'sir qilishi mumkin. Masalan, qobiliyatda tug'ma individual farqlar mavjud. Shu sababli ba'zi odamlar boshqa odamlardan ma'lum bir faoliyatni egallash imkoniyati jihatidan ustun turishadi. Bazida esa aksincha, biror-bir faoliyat turini egallash imkoniyati jihatidan esa ulardan ortda qolishlari mumkin. Mana shu ma'noda odamlar o'z qobiliyatlarini baravar rivojlantirish imkoniyatiga ega emaslar. Garchi tabiiy ko'nikishlar o'quvchilarning psixik rivojlanishi uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lsa ham (shu sababli, masalan, ta'lim jarayonida ayrim o'quvchilardan boshqa o'quvchilarga nisbatan ko'proq- zo'r berish talab qilinadi, ayrim o'quvchiga

o’qituvchi ko’proq kuch sarflaydi, e’tibor beradi va ko’proq vaqt ajratadi), bu ko’nikishlarning o’zi psixik taraqqiyotda hal qiluvchi rol o’ynamaydi.

Turli yo’nalishga ega bo’lgan psixologlar, bir tomondan ta’lim va tarbiya, ikkinchi tomondan esa rivojlanish o’rtasidagi o’zaro munosabati muammosini keng doirada muhokama qilmoqdalar.

Bu borada nemis psixologi V.Shtern: ta’lim psixik rivojlanishning orqasidan boradi va unga moslashadi, degan fikrni olg’a surgan edi. Bu fikrga qarama-qarshi rus psixolog L.S.Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ta’lim va tarbiyaning yetakchilik roli bor, degan qoidani birinchi bo’lib ilgari surdi va uni ta’lim rivojlanishdan oldinda boradi va uni o’z orqasidan ergashtirib olib boradi, deb aniq ifodalab beradi. Yuqorida bayon qilingan birinchi fikrga muvofiq ta’lim faqat rivojlanish tomonidan erishilgan narsalardan foydalanadi. Shuning uchun aqliy jihatdan yetilish jarayoniga aralashmaslik, unga xalaqit bermaslik, balki ta’lim uchun imkoniyat yetilguncha chidam bilan passiv kutib turish kerak.

Shveysariyalik psixolog J.Piajening nazariyasi ham ayni shu g’oyalar bilan yo’g’rilgandir. J.Piajening fikricha, bolaning aqliy o’sishi o’zining ichki qonunlari asosida rivojlana borib, sifat jihatdan o’ziga xos bir qator genetik bosqichlarni bosib o’tadi. Ta’lim - bu aqliy yetilish jarayonini faqat bir qadar tezlatishga yoki sekinlashtirishga qobildir, lekin u aqliy jihatdan yetilish jarayoniga hech qanday jiddiy ta’sir ko’rsata olmaydi. Demak, ta’lim rivojlanish qonunlariga buysonishi kerak. Masalan, bolada mantiqiy tafakkur yetilmay turib, uni mantiqiy fikr yuritishga o’rgatish foydasizdir. Ta’limning turli bosqichlari bolaning tegishli psixologik imkoniyatlari pishib yetiladigan muayyan yoshidan qat’iy nazar bog’liqligi ana shundan kelib chiqadi.

Psixologlar psixik rivojlanishning umumiy qonuniyatlari borligini qayd etib ko’rsatmoqdalar. Biroq muhit ta’siriga nisbatan bu qonuniyatlar ikkilamchidir, chunki bu qonuniyatlarning o’ziga xos xususiyatlari hayot sharoitiga, faoliyatta va tarbiyaga bog’liqdir. Mana shunday umumiy qonuniyatlarga birinchi navbatda psixik rivojlanishning notekisligi qiradi. Buning mohiyati shundan iboratki, har qanday sharoitda, hatto ta’lim va tarbiyaning eng qo’lay sharoitlarida ham shaxsning turli psixik belgilari, funktsiyalari va xususiyatlari rivojlanishning bitta darajasida to’xtab turmaydi. Bolaning ayrim yosh davrlarida psixikaning u yoki bu yo’nalishlarida rivojlanish uchun nihoyatda qulay sharoitlar paydo bo’ladi va bu sharoitlarning ba’zilari vaqtinchalik, o’tkinchi xarakterda bo’ladi. U yoki bu psixik xususiyatlar va sifatlarning rivojlanishi uchun eng qulay sharoitlar bo’lgan ana shunday yosh davrlari sezitiv davrlar deb ataladi. Bunday senzitivlik davrining mavjudligiga miyaning organik jihatdan yetilgan qonuniyati ham, ayrim psixik jarayonlar va xususiyatlar ham, hayotiy tajriba ham sabab bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. E.G’. G’oziyev “Ontogenez psixologiyasi” o’quv qo’llanma Toshkent. NIF MSH 2020
2. N. Ismoilova D.Abdullayeva “Ijtimoiy psixologiya” T. 2013
3. Ergash G’oziyev “Ontogenez psixologiyasi” nazariy eksperimental tahlil NOSHIR T 2020
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of

Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.

7. Xosilbekovna, S. F. (2024). The impact of globalization on the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 134-137.

8. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.

O‘SPIRINLIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI KASB TANLASHDAGI AHAMIYATI

Andijon davlat pedagogika instituti
Texnologik (sirtqi) ta’lim yo’nalishi
102-gurux talabasi Xusanova Arofat Rahimjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘spirinlik davrining psixologik xususiyatlariborasida, shuningdek, ilk o‘spirinlar aql–idrokining xususiyatlari haqida atroflicha ma’lumotlar berib o‘tildi.

Kalit so‘zlar: O‘spirin, aql-zakovat, ma’naviy–psixologik qiyofa, ahloqiy xislatlar–jamoatchilik, samimiylik, tashabbuskorlik, faollik, mehnatsevarlik, emotsional xislatlar–xushchakchaklik, tetiklik, xazilkashlik va yangilikni xis etish, o‘z kuchiga ishonch, optimizm va boshqalar.

Ilk o‘spirinning psixik rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuch jamoat tashkilotlari, maktab jamoasi, ta’lim jarayoni qo‘yadigan talablar darajasining oshishi bilan u erishgan psixik kamolot o‘rtasidagi ziddiyatlardir. Turli qarama–qarshiliklar, ziddiyatlar o‘spirinning ahloqiy, aqliy, estetik jihatdan tez o‘sishi orqali bartarafqilinadi.

Ilk o‘spirinlik yoshidagi yetakchi omil yuqori sinf o‘quvchisi faoliyatining xususiyati, mohiyati va mazmunidagi tub burilishdir.

O‘spirinlarda avvalo o‘zini anglashdagi siljish yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bu xol shunchaki o‘shini bildirmaydi. O‘spirinda o‘zining ruhiy dunyosini, shaxsiy fazilatlarini, aql-zakovatini, qobiliyati hamda imkoniyatini aniqlashga intilish kuchayadi. Bu yoshdagi o‘quvchilarning o‘zini anglashga aloqador xususiyatlari mavjud. Ular avval, o‘zlarining kuchli va zaif jihatlarini, yutuq va kamchiliklarinimunosib va nomunosib qiliqlarini aniqroq baholash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. O‘spirin o‘smirga qaraganda o‘z ma’naviyati va ruhiyatining xususiyatlarini to‘laroq tasavvur eta olsa ham, ularni oqilona baholashda kamchiliklarga yo‘l qo‘yadi. Natijada u o‘z xususiyatlariga ortiqcha baho berib, manmanlik, takabburlik, kibrlanish illatiga duchor bo‘ladi, sinf va pedagoglar jamoalarining a’zolariga g‘ayritabiiy munosabatda bo‘la boshlaydi. Shuningdek, ayrim o‘spirinlar o‘z hatti–harakatlari, aqliy imkoniyatlari va qiziqishlariga past baho beradilar va o‘zlarinikamtarona tutishga intiladilar. O‘smirlik yoshidagi boladan yana bir xususiyat– murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch, vijdon xissi, o‘z kadr- qimmatini e’zozlash, sezish va faxmlashga moyillikdir. Masalan, o‘spirin yigit va qiz sezgirlik deganda nozik, nafis xolatlarning farqiga borish, zaruratni anglash, xolisona yordam uyushtirishni, shaxsning nafsoniyatiga tegmasdan amalga oshirishni tushunadi. O‘spirin o‘zining ezgu niyatini baholashda jamoada o‘z o‘rnini belgilash nuqtai–nazaridan yondoshadi, chunonchi, «o‘zim tanlagan mutaxassislikka yaroqlimanmi?», «Jonajon Respublikamga, ota-onamga munosib farzand bo‘la olamanmi?», «Jamiyatning taraqqiyotiga o‘z ulushimni qo‘sha olamanmi?» degan savollarga javob qidiradi. O‘quvchida o‘zining fazilati to‘g‘risida yaqqol tasavvur hosil qilish uchun o‘qituvchi unga juda ustalik, ziyraklik bilan yordam berishi lozim. Shundagina jamoada ustozga, do‘stlariga chuqur xurmat, minnatdorchilik tuyg‘ulari uyg‘onadi.

XULOSA

Kasb tanlashga yo‘llash va kasblarni targ‘ib qilish usullaridan yana biri– ko‘rsatmali vositalar, ya’ni fotostendlardan, kitoblar ko‘rgazmasidan, yosh rassom va tabiatshunoslar ijodiy faoliyatining mahsulidan, naqqoshlik va texnika to‘garagi

ishlaridan foydalanishidir. Bundan tashqari muzeylarga ekskursiyalar uyushtirish orqali ham ayrim kasblarga qiziqish uyg‘otish mumkin.

Mehnat psixologiyasining mutaxassisleri kasbga yo‘naltirishning boshqacha usullarini: barcha fanlarni o‘qitishning politexnik jihatini chuqurlashtirishni; tabiiy matematik fanlardan atrofda ishlab chiqarishdan ob'ekt sifatida foydalanishni; ijtimoiy turkumdagi fanlarni o‘qitishda o‘lkashunoslik materiallarini qo‘llab o‘quvchilarning kasbga qiziqishini oshirishni; mehnatga ishtiyoq uyg‘otishni; darslarda kasblar haqida axborotlar berib borishni; mehnat sohalari bilan o‘quvchilarning mustaqil tanishishi uchun sharoit yaratishni tavsiya etmoqdalar.

Adabiyotlar

1. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.T.: Nizomiy,2003.
2. G‘oziev E.«Psixologiya». Toshkent. «O‘qituvchi». 1994.
3. Yosh va pedagogik psixologiyadan praktikum. T.1991.
4. G‘oziev E. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
5. Ishmuhammedov R.Abduqodirov A.Pardaev A. Ta'limda innovatsiontexnologiyalar.Toshkent -2008.
6. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
7. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
8. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
9. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.
10. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.

VOLONTYORLIKNING JAMIYAT FAROVONLIGIGA TA’SIRI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Xushnazarova Ma’mura Nodirovna
Qo‘qon davlat pedagogika instituti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD), dotsent
ORCID: 0000-0001-8643-7729

Annotatsiya: Ushbu maqola talabalar volontyorligining jamiyat farovonligiga ta’siri, muammolarni hal qilish hamda unga potentsial yechimlar taklif etadi. U jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun volontyorlarning sa’y-harakatlaridan foydalanish bo‘yicha qimmatli adabiyotlarni va tushunchalarni o‘rganilgan va tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: volontyorlik, jamiyat, farovonlik, ta’sir, muammolar, yechimlar, rivojlanish, barqarorlik, ishtirok

ВЛИЯНИЕ ВОЛОНТЕРСТВА НА БЛАГОПОЛУЧИЕ ОБЩЕСТВА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Хушназарова Маъмура Нодировна - Кокандский государственный педагогический институт, доктор философии в педагогических науках (PhD),
доцент
тел.: +998905561700 e-mail:xushnazarovamamura@kspi.uz
ORCID: 0000-0001-8643-7729

Аннотация: В этой статье рассматривается влияние студенческого волонтерства на благополучие общества, проблемы и предлагаются потенциальные решения. Изучена и проанализирована ценная литература и концепции использования усилий волонтеров для устойчивого развития общества.

Ключевые слова: волонтерство, сообщество, благополучие, воздействие, проблемы, решения, развитие, устойчивость, участие.

THE IMPACT OF VOLUNTEERISM ON COMMUNITY WELL-BEING: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Khushnazarova Mamura Nodirovna - Kokand state pedagogical institute,
PhD in pedagogical sciences, associate professor
ph.: +998905561700 e-mail:xushnazarovamamura@kspi.uz
ORCID: 0000-0001-8643-7729

Annotation: This article examines the impact of student volunteerism on community well-being, challenges, and offers potential solutions. It has been studied and analyzed the valuable literature and concepts on using the efforts of volunteers for the sustainable development of society.

Key words: volunteering, community, well-being, impact, challenges, solutions, development, sustainability, participation

KIRISH

Volontyorlik uzoq vaqtdan beri jamiyat farovonligi va ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlashning muhim tarkibiy qismi sifatida tan olingan. Volontyorlik harakati nafaqat xizmatni oluvchilarga foyda keltiradi, balki volontyorlarning hayotini ham boyitadi. Biroq, ko‘plab afzalliklariga qaramay, volontyorlik jamiyat farovonligiga potentsial ta’siriga to‘sqinlik qiladigan turli muammolarga duch keladi. Ushbu maqola volontyorlikning jamiyat

farovonligiga ko‘p qirrali ta’sirini o‘rganish, volontyorlik tashabbuslarida duch keladigan muammolarni aniqlash va ushbu muammolarni hal qilish uchun samarali yechimlarni taklif qilishga qaratilgan.

Volontyorlik faoliyati to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasining qonuni Qonunchilik palatasi tomonidan 2019 yil 6 noyabrda qabul qilingan, Senat tomondan 2019 yil 30 noyabrda ma’qullangan.[1] Volontyorlik faoliyati jamiyatning rivojlanishida yildan-yilga katta ahamiyat kasb etmoqda va ilmiy-tadqiqot ishlarining yo‘nalishi sifatida qaralmoqda. Ushbu masalaga pedagogik-kontseptual jihatdan yondoshgan holda o‘rganish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Volontyor — (o‘zbekcha — ko‘ngilli) — o‘z xohishi bilan vaqti va mehnatini biror-bir jamoat ishiga, hech qanday manfaatsiz ixtiyoriy taklif etadigan shaxs yoki guruh. Bu ish bilan shug‘ullanish jarayoni volontyorlik deb yuritiladi. Ko‘pgina volontyorlar tibbiyot, ta’lim yoki favqulodda vaziyatlarda qutqaruv kabi sohalarida maxsus o‘qitilgan. Boshqalar esa kerak bo‘lganda, masalan, tabiiy ofatga javob sifatida xizmat qiladi. [2]

1-rasm. Volontyorlik uchun illyustrativ foto

So‘nggi yillarda volontyorlik tushunchasi an’anaviy xizmat shakllaridan tashqariga chiqib, mahalliy hamjamiyat loyihalaridan tortib xalqaro gumanitar sa’y-harakatlargacha bo‘lgan keng ko‘lamli faoliyatni qamrab oldi. Shunday qilib, volontyorlik dinamikasi va uning jamiyat farovonligiga ta’sirini tushunish uning ijobiy ta’sirini maksimal darajada oshirish uchun strategiyalarni ishlab chiqishda juda muhimdir. Volontyorlik samaradorligiga to‘sqinlik qilayotgan to‘siqlarni o‘rganib, ushbu tadqiqot volontyorlar tashabbuslari natijalarini yaxshilash va jamiyatning barqaror rivojlanishini rag‘batlantirish uchun amaliy tavsiyalar berishga harakat qilinadi.

Mavjud adabiyotlar, empirik tadqiqotlar va amaliy tadqiqotlarni chuqur tahlil qilish orqali ushbu maqola volontyorlikning murakkabliklarini va uning jamiyat farovonligiga ta’sirini yoritishga harakat qiladi. Natijada, ushbu maqola orqali jamiyatlarda ijobiy o‘zgarishlar va ijtimoiy taraqqiyot uchun katalizator sifatida volontyorlikni rivojlantirishga hissa qo‘shishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Volontyorlik jamiyat farovonligi sohasiga qiziqish ortib borayotgan mavzu bo‘lib, ko‘plab tadqiqotlar uning ko‘p qirrali ta’sirini o‘rganadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, volontyorlik jamiyat farovonligining turli yo‘nalishlarini, jumladan, ijtimoiy hamjihatlikni, individual qoniqishni va umumiy jamiyat hayotiyligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Volontyorlikning jamiyat farovonligiga ta’sirining asosiy jihatlaridan biri uning ijtimoiy hamjihatlikka qo‘shgan hissasidir. Olimlar tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot shuni

ko’rsatdiki, volontyorlik darajasi yuqori bo’lgan jamoalar aholi o’rtasida ishonch va ijtimoiy kapitalning yuqori darajalarini namoyon qiladi. [3] Bu shuni ko’rsatdiki, volontyorlik jamiyat farovonligining muhim tarkibiy qismlari bo’lgan kuchli shaxslararo munosabatlar va vataparvarlik tuyg’usini kuchaytiradi.

Bundan tashqari, volontyorlik shaxsiy rivojlanish va ruhiy salomatlik bilan bog’liq. Omoto va Snayderlar tomonidan olib borilgan meta-tahlil shuni ko’rsatdiki, volontyorlar faoliyati bilan shug’ullanadigan odamlar hayotdan qoniqish darajasi yuqori va depressiya darajasi pastroq bo’lishi kuzatilgan. Bu shuni ko’rsatdiki, volontyorlik nafaqat jamiyatga foyda keltiradi, balki volontyorlarning o’zlari ham hayotiy farovonligini oshiradi. [4]

Biroq, volontyorlikning jamiyat farovonligiga ta’siri o’z muammolaridan holi emas. Umumiy muammolardan biri vaqt o’tishi bilan volontyorlarning sa’y-harakatlarini davom ettirishdagi qiyinchilikdir. Fisher, Gwenithlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, volontyorlar uchun resurslarning cheklanganligi, beqarorlik va volontyorlarni boshqarishdagi noqulayliklar jamiyat farovonligi uchun uzoq muddatli foydasiga putur etkazishi mumkin. [5] Ushbu muammolarni hal qilish volontyorlarni yollash, o’qitish va saqlab qolish uchun samarali strategiyalarni amalga oshirishni talab qiladi.

Bundan tashqari, turli demografik guruhlardagi volontyorlar ishtirokidagi nomutanosibliklar volontyorlikning jamiyat farovonligiga ta’sirini maksimal darajada oshirish uchun yana bir qiyinchilik tug’diradi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, keksalar va marginal guruhlar kabi ba’zi populyatsiyalar volontyorlik uchun to’siqlarga duch kelishi mumkin, bu esa volontyorlik tashabbuslarining inklyuzivligi va samaradorligini cheklaydi. [6]

Volontyorlik turli ijtimoiy muammolarni hal qilish va yechimlarni taklif qilish orqali ijtimoiy farovonlikni oshirishda hal qiluvchi rol o’ynaydi. Volontyorlikning ijtimoiy farovonlikka ta’siri va yuzaga kelishi mumkin bo’lgan muammolar va yechimlarga oid ba’zi asosiy fikrlar:

1. Yoshlar jamoasi ishtiroki: Volontyorlik odamlarni umumiy maqsadlar uchun birlashtirib, jamiyatning ishtiroki va birdamligini rivojlantiradi. Bu ijtimoiy rishtalarni mustahkamlaydi va jamoalarda daxldorlik va mas’uliyat hissini rivojlantiradi.

2. Ijtimoiy muammolarni hal qilish: Volontyorlar ko’pincha qashshoqlik, uysizlik, ta’lim sohasidagi tengsizlik, atrof-muhitni muhofaza qilish va sog’liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish kabi dolzarb ijtimoiy muammolarni hal qilishga hissa qo’shadilar. Ular o’z sa’y-harakatlari bilan aholining zaif qatlamlarini qo’llab-quvvatlash va resurslar bilan ta’minlaydi, umumiy ijtimoiy farovonlikka hissa qo’shadi.

3. Potentsialni oshirish: Volontyorlik malaka oshirish, ta’lim olish va imkoniyatlarni kengaytirish orqali shaxslar va jamoalarning salohiyatini oshirishga yordam beradi. Volontyorlar nafaqat o’z vaqtlari va tajribasini taklif qilishadi, balki benefitsiarlar orasida o’rganish va o’sishni osonlashtiradilar.

4. Fuqarolik ishtirokini targ’ib qilish: Volontyorlik fuqarolarning ishtirokini va faol fuqarolikni rag’batlantiradi, bu orqali shaxslarga o’z jamiyatlarini shakllantirishda faol rol o’ynashga imkon beradi. U marginal guruhlariga ovoz berish va ularning huquqlarini himoya qilish orqali demokratiya, ijtimoiy adolat va inklyuzivlikni targ’ib qiladi. [7]

Muammolar va yechimlar:

1. Resurslarning cheklanganligi: Volontyorlikning muammolaridan biri cheklangan resurslar, jumladan, moliyalashtirish, ishchi kuchi va infratuzilma. Buni hal qilish uchun davlat, notijorat tashkilotlari va xususiy sektorlar o’rtasida resurslardan foydalanish va volontyorlar tashabbuslarini qo’llab-quvvatlash uchun hamkorlikni yo’lga qo’yish mumkin.

2. Barqarorlik: Volontyorlar loyihalari va tashabbuslarining barqarorligini ta’minlash qiyin bo’lishi mumkin. Uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqish, aniq maqsad va

vazifalarni belgilash va jamiyat mulkini rivojlantirish volontyorlarning qisqa muddatli sa’y-harakatlarini qo’llab-quvvatlash uchun muhim ahamiyatga ega.

3. Volontyorlarni boshqarish: Volontyorlarni samarali boshqarish volontyorlar dasturlarining muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Volontyorlarga tegishli ta’lim, nazorat va qo’llab-quvvatlashni ta’minlash, shuningdek, ularning hissalarini tan olish ularning ta’siri va qoniqlashini maksimal darajada oshirishga yordam beradi.

4. Ogohlik va faollik: Volontyorlikning ahamiyati haqida xabardorlikni oshirish va ko’proq odamlarni ishtirok etishga undash qiyin bo’lishi mumkin. Ta’lim kampaniyalari, targ’ibot dasturlari va volontyorlikni rag’batlantirish odamlarning keng doirasini jalb qilish va jamiyatda volontyorlik madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Umuman olganda, volontyorlik turli muammolarni hal qilish va jamoalarning imkoniyatlarini kengaytirish orqali ijtimoiy farovonlikni rag’batlantirishda muhim rol o’ynaydi. Muammolarni hal qilish va yechimlarni amalga oshirish orqali volontyorlar tashabbuslari jamiyatga ijobiy ta’sir ko’rsatishda davom etishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, volontyorlik jamiyat farovonligini oshirish uchun katta salohiyatga ega bo’lsa-da, u bilan bog’liq muammolarni hal qilish va samarali yechimlarni amalga oshirish uning ta’sirini maksimal darajada oshirish uchun juda muhimdir. Ijtimoiy birdamlikni, individual qoniqlashni va inklyuzivlikni rag’batlantirish orqali volontyorlik barqaror va gullab-yashnayotgan jamoalarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

2024 yil 1 yanvardan boshlab respublika va mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan budjetdan tashqari mablag’lar hisobidan har yili Qoraqalpog’iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri bo’yicha har bir hududdagi 5 ta eng yaxshi volontyorlik loyihalarini amalga oshirish uchun har bir loyihaga bazaviy hisoblash miqdorining 200 baravarigacha miqdorda mablag’ ajratish amaliyoti joriy qilinadi.

Bunda, har yili volontyorlar ishtirokida o’tkaziladigan yirik tadbirlar to’g’risidagi ma’lumotlar volontyor.uz elektron platformasiga joylashtirib boriladi va tadbirlarda ishtirok etadigan volontyorlarni platforma orqali elektron ro’yxatga olish tizimi yo’lga qo’yiladi. [8]

«Volontyorlik» deganda ko’ngilli bo’lib jamoat ishlarida qatnashish nazarda tutiladi. Boshqacha aytganda, volontyorlar o’zining shaxsiy manfaatidan tashqariga chiqib, jamiyatdagi muammolarni hal qilishga ko’maklashadi. Juda ko’p hollarda buni noto’g’ri talqin qilishadi va majburiy faoliyat turi sifatida talqin qilinadi. O’zbekistonda majburiy-ixtiyoriy volontyorlik asosan umumxalq bayramlarida hashar shaklida tashkil etiladi. Hozirgi paytda yoshlar ko’ngilli bo’lib ma’lum joyda o’z fuqarolik pozitsiyasini ko’rsatishdan qochishga harakat qilishadi. Nega shunday? Chunki bu yo’nalishning mohiyati to’liq anglashilmagan. Natijada, tushuncha noto’g’ri shakllangan va yoshlarga ham shu taxlitda singdirilgan.

Harvard Tibbiyot maktabi tadqiqotchisi Jamshid Jambulov: — AQSh maktablaridan birida o’qib yurgan paytimda volontyorlik dasturlariga qatnashganman. Darslardan keyin kambag’allarga ovqat, kiyim-kechak tarqatish, atrof-muhit tozaligiga ko’maklashish kabi ishlarni bajarganmiz. Misol uchun, har hafta kambag’allar uyiga borib, kiyim tarqatish, taom tayyorlash, tozalik ishlarini olib borishda yordamlashardik. Shu tariqa volontyorlik soatlari hisoblab borilardi. Yig’ilgan miqdorga qarab mukofot belgilanadi (oltin, kumush, bronza medal). Oq uy qoshida Milliy va jamoatchilik xizmati bor. Shu tashkilot volontyorlarni rag’batlantirish uchun prezidentning volontyorlik xizmati mukofotini berishda vakillik organi hisoblanadi. Jamoat ishlarida faollik ko’rsatganlarga alohida e’tibor berishdan maqsad yoshlarda jamiyatga daxldorlik hissini uyg’otishdir. Volontyorlikning yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, oliy o’quv yurtiga hujjat topshirayotganda yoki ishga kirishda bu alohida hisobga olinadi.

Volontyorlikning foydali jihatlar:

1. Mahalliy hamjihatlikni qaror toptiradi, odamlar orasida do‘stona munosabatlarni shakllantiradi.

2. Ko‘ngilli bo‘lib jamoat ishlarida qatnashish boqimandalik kayfiyatini yo‘qotishga yordam beradi

3. Volontyorlik jamoatchilik nazorati tizimini mustahkam bo‘g‘inga aylantiradi

Umumiy qilib aytganda, volontyorlik inson resurslarini to‘g‘ri tomonga yo‘naltira oladi. Uning quyidagi afzalliklari bor:

- qo‘shimcha inson resurslari;
- xarajatlarni iqtisod qilish;
- tashkilot nufuzini oshirish;
- yangi tajriba, bilim, g‘oyalarga ega bo‘lish.

YUNISEFning Yu-Report xalqaro yoshlar loyihasi rahbari Jamila Nurjanova: — Nega bizda volontyorlik qilishni unchalik xohlashmaydi? Buning sababi, fikrimcha, volontyorlik mohiyatini yetarlicha tushunmaslik va ayrim sabablarga ko‘ra, jamiyatimizda biroz salbiy ko‘rinishga kelib qolganidir. Volontyorlik deganda, majburiyat yoki borib «massovka» qilib berish tushuniladi. Shunday fikr bor: «Ishim, o‘qishim bor, uyda buni qilishim kerak. Yelkamga yana bitta toshni olib nima qilaman». Aslini olganda, volontyorlikka yuk sifatida qarash – xato. Unga imkoniyatlar nazaridan boqish darkor. [9]

Volontyorlikning uchta eng muhim afzalliklari

1. Networking. Oddiy qilib aytganda, yangi odamlar, tanishuvlar va yon atrofdagi doirangiz kengayishi. Kundalik hayotimizda o‘zimizning kichik «kontakt jamiyat»imiz shakllanadi va undan uzoqqa chiqib ketishingiz imkoniyati juda past. Qanchalik ko‘p volontyorlikda faol bo‘lsangiz, shunchalik ko‘proq insonlar bilan uchrashish va turli soxalarga kirib borish imkoniyatini qo‘lga kiritasiz. Balki, aynan volontyorlik ortidan bo‘lgan tanishuv hayotingizga keskin burilish yasashi, eng qadrli insonlarni tuhfa qilishi yoki muhim yutuqlarga ega bo‘lishga turtki bo‘lar.

2. Shaxsiy o‘sinh. Auditoriyada o‘qitilmaydigan tajriba, ko‘nikma va bilimlarni qo‘lga kiritish olasiz. Bu insonlar bilan muloqot qilish, omma oldida chiqish qilish, notiqlik mahoratini oshirish imkoniyatini beradi. O‘z volontyorlik jamoamdagilarga hamisha aytaman: «Volontyorlik qilish bu katta hayot oldidan kichkina repetitsiyalardir. Qanchalik ko‘proq repetitsiya qilsangiz, shunchalik kuchliroq bo‘lib, katta hayot sahnasiga kirib borasizlar. Volontyorlik bu kelajak tomon yo‘naltirilgan tuganmas investitsiyadir».

3. Hayotda ijobiy o‘zgarishlarga sababchi bo‘lish, ya’ni biron narsaning ustida ishlab, natijasidan zavq olish – bu juda muhim tajriba. O‘zini jamiyatga kerakli his qilish, kimgadir yordam bera olish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, volontyorlik jamiyat farovonligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, bu esa ijtimoiy hamjihatlikni, individual qoniqishni va chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, ko‘ngillilarning moliyalashtirish, ishchi kuchi, infratuzilma, ishtirok etishdagi nomutanosiblik kabi muammolarni hal qilish kerak. Yechimlar orasida samarali ishga yollash strategiyalarini amalga oshirish, ko‘ngillilarga tegishli yordam va treninglar berish hamda inklyuzivlikni targ‘ib qilish kiradi. Ushbu muammolarni tan olish va hal qilish orqali jamoalar volontyorlikning ijobiy ta’sirini maksimal darajada oshirishi mumkin, natijada yanada jonli va qiyinchiliklarga bardoshli intiliuvchan jamiyatlarga olib keladi. Kelajakdagi tadqiqotlar volontyorlik tadbirlarining jamiyat farovonligiga uzoq muddatli ta’sirini baholash uchun aniq tadqiqotlarga e’tibor qaratishi kerak.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasining 02.12.2019 yildagi "Volontyorlik faoliyati to‘g‘risida" gi O‘RQ-585-son Qonuni, web manzil:(<https://lex.uz/docs/-4623999>)

2. <https://grantgo.uz/blog/volontyorlik-faoliyati-va-uning-foydalari>
3. Putnam, Robert D. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and schuster, 2000.
4. Omoto, Allen M., and Mark Snyder. "Basic research in action: Volunteerism and society's response to AIDS." *Personality and social psychology Bulletin* 16.1 (1990): 152-165.
5. Fisher, Gwenith G., et al. "Cognitive functioning, aging, and work: A review and recommendations for research and practice." *Journal of occupational health psychology* 22.3 (2017): 314.
6. Rutherford, Alasdair, et al. "Volunteering for All: national framework-literature review." (2019).
7. Nodirovna, Khushnazarova Mamura. "THE IMPORTANCE OF PERSONAL MOTIVATION IN STUDENT VOLUNTEERING." *Open Access Repository* 9.12 (2023): 1-8.
8. <https://kun.uz/uz/60738117> Volontyorlik loyihalarini amalga oshirish uchun mablag' ajratish boshlanadi
9. Muhabbat Ma'mirova "Volontyorlik majburiyatmi yoki imkoniyatlar eshigi? Jamiyat volontyorlikdan qanday foyda ko'radi?" online maqola.11.08.2019. (web manzil: <https://kun.uz/uz/73094896>)
10. Xushnazarova, M. "OLIY TA'LIM TALABALARI ORASIDA VOLONTYORLIKNING MIKRO DARAJADAGI OMILLARIGA E'TIBOR QARATISH". *MODELS AND METHODS IN MODERN SCIENCE*, vol. 2, no. 12, Zenodo, December 4, 2023, pp. 168–73, doi:10.5281/zenodo.10253647.
11. Хушназарова, Маъмура. "VOLONTYORLIK FAOLIYATINIG IJTIMOIIY-PEDAGOGIK MUAMMOLARI." *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences*. 3.12/2 (2023).
12. Расулов, Эркин, and Мамура Хушназарова. "Talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda talaba portfoliosini muhim o'rni." *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире* 1.4 (2022).
13. Khushnazarova, M. N., and E. M. Rasulov. "EFFECTIVE ASPECTS OF APPLYING METACOGNITIVE METHODS TO UNIVERSITY STUDENTS." (2023).
14. qizi Rasulova, Dilafruzxon Sharobiddin. "INGLIZ TILINI O'RGANISH MOTIVATSIYASINI OSHIRISHDAGI INTERFAOL TA'LIM USULLARINING AHAMIYATI." *Innovative Development in Educational Activities* 2.15 (2023): 76-81.
15. Rasulov, Erkin Madraimovich. "ELEKTRON PORTFOLIO TALABANING KASBIY VA IJODIY FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA." *Innovative Development in Educational Activities* 2.13 (2023): 41-46.
16. Умарова, М. М. "Maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagog-tarbiyachilar faoliyatini tashkil etishning pedagogik masalalari." *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире* 1.4 (2022).
17. Khushnazarova Mamura Nodirovna, "VOLUNTEERING AS A FORM OF SOCIAL PROTECTION", *GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ)*ISSN (E): 2347-6915, Vol. 11, Issue 11, November (2023)
18. Xushnazarova Ma'mura Nodirovna, "Oliy ta'lim talabalari orasida volontyorlikning mikro darajadagi omillariga e'tibor qaratish", *Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi-2023-yil_12-son*

KO‘P BOLALI OILALARDAGI O‘SMIRLAR DEVIATSIYASINING PSIXOLOGIK PREVENSIYASI

Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi
«Oila va gender» ilmiy-tadqiqot
instituti tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya: Zamonaviy dunyo oilaviy tuzilmalar ilgari yo‘naltirilgan an‘anaviy chegaralar va qoidalarining “xiralashi” bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, oila tuzilishi quriladigan poydevorning “silkitishi” mavjud bo‘lib, bu shaxsning psixologik xavfsizligining buzilishiga, hissiy yaqinlik va mas‘uliyatning pasayishiga, ota-onalarni tark etishga majbur qilishi mumkin. Oxirgi tadqiqotlarga ko‘ra, oiladagi muhit va bolalarning xulq-atvori o‘rtasida bevosita bog‘liqlik bor. Oila muhiti bilan bog‘liq omillar bolalarda deviant yoki ijtimoiy maqbul xatti-harakatlarning shakllanishiga ta’siri nuqtayi nazaridan o‘rganildi. Oiladagi iqlim qanchalik qulay bo‘lsa, kelajakda bolalarda kamroq deviant xulq-atvor namoyon bo‘lish ehtimoli shunchalik yuqori bo‘ladi. Maqolada ko‘p bolalai oilalardagi o‘smirlar deviatitsiyasining psixoprofilaktik xususiyatlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: deviatitsiya, xulq-atvor, himoya mexanizmi, ko‘p bolali oilalar, ota-ona va bola munosabati, ijtimoiy yaqinlik, psixoprofilaktika.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРЕВЕНЦИЯ ПОДРОСТКОВЫХ ДЕВИАЦИЙ В МНОГОДЕТНЫХ СЕМЬЯХ

Аннотация: Современный мир характеризуется «размытием» традиционных границ и правил, на которые ранее ориентировались семейные структуры. При этом происходит «расшатывание» фундамента, на котором строится структура семьи, что может привести к нарушению психологической безопасности личности, снижению эмоциональной близости и ответственности, отказу от родителей. Согласно последним исследованиям, существует прямая связь между обстановкой в семье и поведением детей. Факторы, связанные с семейным окружением, изучались с точки зрения их влияния на формирование девиантного или социально приемлемого поведения у детей. Чем комфортнее климат в семье, тем выше вероятность того, что дети в будущем будут демонстрировать менее девиантное поведение. В статье говорится о психопрофилактических особенностях подростковой девиации в многодетных семьях.

Ключевые слова: девиантность, поведение, защитный механизм, многодетные семьи, детско-родительские отношения, социальная близость, психопрофилактика.

PSYCHOLOGICAL PREVENTION OF ADOLESCENT DEVIATION IN LARGE FAMILIES

Abstract: The modern world is characterized by a “blurring” of the traditional boundaries and rules on which family structures were previously oriented. At the same time, there is a “shaking” of the foundation on which the family structure is built, which can lead to a violation of the psychological security of a person, a decrease in emotional closeness and responsibility, and the abandonment of parents. According to recent studies, there is a direct connection between the environment in the family and the behavior of children. Factors related to the family environment were studied in terms of their influence on the formation of deviant or socially acceptable behavior in children. The more comfortable the climate in the family, the higher the probability that children will show less deviant behavior in the future. The article talks about the psychoprophylactic features of adolescent deviance in families with many children.

Key words: deviance, behavior, defense mechanism, large families, parent-child relationship, social closeness, psychoprophylaxis.

Deviant xulq-atvor haqidagi munozara psixologiya va sotsiologiya sohalarida muhim mavzudur. R.V.Ovcharov deviant xulq-atvorning nisbatan yangi bo‘linishini ikkita asosiy toifaga, psixopatologiya bilan og‘rigan shaxslarga xos bo‘lgan patologik xulq-atvorga va jamiyatning o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy, madaniy va huquqiy me’yorlarning buzilishi bilan tavsiflangan antisotsial xulq-atvorni taqdim etadi [1]. Deviant xulq-atvorni tasniflashga yondashuvlar har xil bo‘lishiga qaramay, ularning barchasi bunday xatti-harakatlar umumiy qabul qilingan qoidalaridan chetga chiqish ekanligini ko‘rsatadi. Binobarin, ularni o‘rganish ijtimoiy muhitning kishilar xulq-atvoriga qanday ta’sir qilishini, xulq-atvorning teskari o‘zgarishi butun jamiyatni qanday o‘zgartirishi mumkinligini tushunish uchun katta ahamiyatga ega.

O‘smirlik ko‘plab jismoniy va psixologik o‘zgarishlar bilan bog‘liq. T.A.Rodermelning izlanishlari o‘smirlarda deviant xulq-atvorga olib keladigan omillarni aniqladi. Ular orasida: egosentrizmning yuqori darajasi, axloqiy e’tiqodlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi, depersonalizatsiya va derealizatsiya, o‘zini-o‘zi qadrlashning yetarli emasligi, bundan tashqari, ko‘pincha norozilik, boykot qilish istagi borligi, hokimiyat, xavf va noma’lum narsaga chanqoqlik, o‘smirning tanasida sodir bo‘ladigan o‘zgarishlarga munosabat, muammolarni bo‘rttirishga moyillik, qiyinchiliklar va o‘sishga bo‘lgan kuchli istak kabilar mavjud [2]. Bu omillar odatda birgalikda yuzaga keladi va o‘smirlarning xatti-harakatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Deviant xatti-harakatlarning qanday namoyon bo‘lishini tushunish uchun barcha sanab o‘tilgan omillarni hisobga olgan holda maxsus tadqiqot o‘tkazish kerak.

O‘smirlarda deviant xulq-atvorning paydo bo‘lishiga ta’sir qiluvchi ko‘plab omillar orasida asosiylari barqaror qadriyatlarning yo‘qligi, ijtimoiy muhitning salbiy ta’siri, shaxslararo muammolar, shuningdek, ijtimoiy-psixologik moslashuv omillari va noqulay turmush sharoitlari, shu jumladan oila tuzilishi hamda tarkibi ham bor. O‘n sakkiz yoshga to‘lmagan to‘rt va undan ortiq farzandi (shu jumladan asrab olingan bolalar, shuningdek o‘gay o‘g‘illari va o‘gay qizlari) birga yashaydigan oilalar ko‘p bolali oilalar hisoblanadi. Ko‘p bolali oilaning bir qismi sifatida davlat tomonidan to‘liq ta’minlangan bolalar va ota-onalari ota-onalik huquqidan mahrum bo‘lgan yoki ota-onalik huquqi cheklangan bolalar hisobga olinmaydi. Bolalar o‘rtasidagi turli xil aloqalarning ko‘pligi katta yoshdagi bolalar va kichiklarga g‘amxo‘rlik qilish orqali hayot tajribasini boyitishga yordam beradi. Bu aloqalar shaxsni shakllantirish va bolalarni ijtimoiy faoliyatga tayyorlash uchun katta ahamiyatga ega. Ko‘p bolali oilalarda psixologik iqlim qulay, buning natijasida bolalar va ota-onalar o‘rtasidagi ishonch darajasi ancha yuqori. Oilada hokimiyat ota yoki ona bo‘lishi mumkin. Ideal variant - otaning oila boshlig‘i, boquvchisi va hokimiyati. Onaning vazifasi oilada qulaylik va iliqlikni yaratishdir. Bolalar ota-onalarning fikrlarini tinglashlari va ularning tajribasidan foydalanishlari kerak [3].

Ko‘p bolali oilalar ham noqulay iqlimga ega bo‘lishi mumkin, chunki ko‘p bolali ota-onalar mas’uliyatsiz va beparvo bo‘lishi mumkin. Bunday iqlimi bo‘lgan oilalarda bolalar ko‘pincha nazoratsiz o’sadi va ularga moyil bo‘ladi. Bezoriliklar bolalarning ichkilikbozligi ota-onalarning o‘z mas’uliyatiga beparvoligi oqibatidir. Shuning uchun ota-onalar ko‘cha bolalar uchun eng yaxshi joy emasligini va ular har doim va hamma joyda o‘z farzandlari uchun mas’ul bo‘lgan ota-onalar ekanligini tushunishlari va unutmashliklari kerak.

Noqulay iqlimi bo‘lgan ko‘p bolali oilalarda to‘g‘ri parvarish qilinmaganligi sababli bolalar yolg‘iz va kattalar nazoratisiz qoladilar. E’tiborsizlik natijasida barcha kasalliklar kech tashxis qilinadi va davolanadi, shuning uchun bu bolalar keyingi hayotda sog‘lig‘ida muammolarga duch kelishadi. Bir bolali oilalardan farqli o‘laroq, ko‘p bolali ota-onalar farzandlarining maktabdagi muvaffaqiyatiga unchalik qiziqish bildirmaydilar va ularga o‘qishdagi qiyinchiliklarni yengishda yordam berishmaydi. Ular, shuningdek, xatti-

harakatlarni kamroq talab qiladilar va nazorat qiladilar va o‘zlarining talablari, jazolari va mukofotlarida nomuvofiqdirlar [4].

Ko‘p bolali oilalarga alohida e’tibor qaratildi, chunki ular o‘ziga xos ijtimoiy omillarga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, oilaning kattaligi va tug‘ilish tartibi bolaning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashi mumkin. Turli oila guruhlaridagi bolalarning o‘ziga xos shaxsiy xususiyatlari bir-biridan sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Bolalarda ma’lum shaxsiyat yagona bola va katta oilalarda tug‘ilgan bolalar o‘rtasida yaqqol namoyon bo‘ladi. O‘smirga ta’sir qiladigan va har safar uning tajribalari dunyosini o‘zgartiradigan tashqi va ichki omillar sonini tasavvur qilish qiyin. Hamma bolalar ham o‘z fikrlarini, his-tuyg‘ularini va harakatlarini nazorat qila olmaydi [5]. Ko‘p bolali oilalarda o‘sgan o‘smirlar bir qator psixologik xususiyatlarga ega bo‘lib, ularni tengdoshlaridan kichik oilalardan ajratib turadi. Buning sababi, ko‘p bolali oilalarda bolalar ota-onalarning e’tibori va resurslari uchun raqobatlashishga majbur bo‘lib, ularning psixologik rivojlanishiga ta’sir qiladi.

Shunday qilib, bu o‘smirlar, mutaxassislarning fikriga ko‘ra, kamroq moslashuvchan va noaniq vaziyatlarga moslashishga qodir emas. Ular, shuningdek, mustaqil emas, balki konformistik bo‘lish ehtimoli ko‘proq. Bundan tashqari, ular ko‘proq tashvish va norozilikni boshdan kechirishlari mumkin, shuningdek, boshqalarning ma’qullanishiga bo‘lgan kuchli ehtiyoj mavjud. Boshqa tomondan, ko‘p bolali oilalarning o‘smirlari yuqori o‘z-o‘zini nazorat qilish va tashkilotchilik ko‘rsatkichlari, shuningdek, yetakchilik fazilatlarini namoyish eta oladi. Biroq, shu bilan birga, ular boshqa odamlarga nisbatan ko‘proq dushman va shubhali bo‘lishi munosabatda mumkin.

Umuman olganda, katta oilalardagi o‘smirlar orasida psixologik rivojlanishning ayrim xususiyatlarini aniqlash mumkin, bu ularning xatti-harakati va moslashuvchan salohiyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ammo shuni yodda tutish kerakki, har bir bola o‘ziga xosdir va uning psixologik rivojlanishida oiladagi individual vaziyat asosiy rol o‘ynashi mumkin. Ko‘p bolali oilalarda o‘smirlarning xarakterini shakllantirishga yordam beradigan muhim omil bu ularning uy-ro‘zg‘or masalalari bo‘yicha qaror qabul qilishda ishtirok etishidir. Bu esa ularda mehnat ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi, bu esa o‘z navbatida ularning oilaga daxldorlik hissini kuchaytiradi va o‘z qadrini oshiradi [6].

Katta oila ham yosh shaxsning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Aka-uka va opa-singillarga ega bo‘lgan bolalar yolg‘iz o‘sgan bolalarga qaraganda ko‘proq ifodalilik, do‘stona va xushmuomalalik ko‘rsatadilar. Bolalar tomonidan tez-tez o‘rnatilgan ijtimoiy aloqalar o‘zlariga nisbatan ham, boshqalarga nisbatan ham xulq-atvor, intizom va mas’uliyat normalarini shakllantirishga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, ehtiyotkorlik va shubhanuvchanlikning shakllanishiga yordam beradi.

Hozirgi vaqtda o‘smirlarning deviant xulq-atvori bilan bog‘liq muammolar jamiyat uchun dolzarbdir. Ushbu muammolarni deviant xatti-harakatlarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuasini qo‘llash orqali hal qilish mumkin. Buning oldini olish usullaridan biri oilaning samarali ishtirokini ta’minlashdir. Ushbu chora o‘smirlarni tarbiyalayotgan quyi ijtimoiy guruhdagi oilalarga yordam ko‘rsatishni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, nafaqat moddiy yordam, balki ijtimoiy-psixologik yordam va kundalik muammolarni hal qilishda yordam berish ham muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Азарова Л.А. Девиантное поведение и его профилактика : учебно-методический комплекс / Л.А.Азарова, В.А.Сятковский. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2009. – 164 с.
2. Андреева Т.Н. Когнитивные и личностные характеристики детей в многодетной семье : специальность 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» : диссертация на соискание ученой степени кандидата

психологических наук / Андреева Татьяна Наумовна ; Психологический институт при УРАО. – Москва, 1994. – 304 с.

3. Бойков А. Е. Первичная профилактика различных видов зависимостей детей и подростков в образовательной среде / А. Е. Бойков // Молодой ученый.– 2014. – № 3. – С. 871-874.

4. Гасанова П.Г. Международное познание закономерностей современного ребенка / П.Г.Гасанова, В.В.Белоусова, И.В.Боязитовой //Феномен психического здоровья в научной рефлексии как основа реформирования образовательных систем : материалы Международной научно-практической конференции / Пятигорский государственный университет. – Пятигорск, 2012. – С. 55-57.

5. Доронина А.В. Особенности развития личности в подростковом возрасте / А.В.Доронина // Моя профессиональная карьера. – 2020. – № 19. – С. 113-118.

6. Каракеева Г.Ж. Состояние здоровья детей из многодетных семей : специальность 14.01.08 «Педиатрия» : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата медицинских наук / Каракеева Гулмира Жолболдуювна ; Кыргызско-российский славянский университет. – Бишкек, – 2012. – 18 с.

АНТИЧНАЯ ПСИХОЛОГИЯ. ФИЛОСОФСКИЕ НАЧАЛА. УЧЕНИЕ ДЕМОКРИТА О ДУШЕ.

Преподаватель: Андижанского
Государственного Педагогического Института,
кафедры психология доцент Сирожиддинова. Ф. Х

Студентка: Андижанского Государственного
Педагогического Института
факультета: педагогики, направления: начальное образование
(евро) 1-курс 109-группа Мамаджанова Камилла Иномджоновна

Аннотация: в данной статье будет обсуждаться зарождение философии и предпосылки, которые она создала для появления психологии. Так же рассматриваются достижения Демокрита, где были выдвинуты первые подходы к пониманию души и её отношения к телу.

Ключевые слова: античная психология, философия, разум, учение о душе, атомы, панпсихизм.

Сегодняшняя наука стоит на фундаменте, который заложили первые греческие философы. Однако даже они придерживались множеству разных направлений. В частности многие из них разрабатывали натуралистический подход к объяснению психических процессов, на которых сейчас основывается вся западная наука. Однако при этом данные философы не проводили экспериментов ни эмпирических исследований. Это просто были люди, которые имели свободное время для того, чтобы размышлять и приходить к каким-то выводам. Они спрашивали себя что же такое нус или разум, из чего он состоит, какова его природа и как он связан с нашим телом.

Первым философом который интересовался данной проблемой был Фалес (625-547 до н э). Свидетельство тому можно найти в книге Аристотеля «О душе». Аристотель писал, что Фалес считал душу способной приводить к движению, ибо считал, что магнит имеет душу, которая и движет железо. Отсюда и сложилось парадигма о том, что душа является движущей силой человека, является источником его энергии. Это уже радикально отличается от того мнения, что в голову людей мысли закладываются путём божественных проявлений. Идеалисты полагают, что нус – это дух, материалисты считали, что нус состоит из материи. В скором времени стали считать, что он находится именно в мозгу.

Однако пока никто ничего не говорит о том, как осуществляются различные психические процессы, типа запоминание, мышление и др. Философы спрашивали себя: «Откуда если не от богов ум берёт материал для мышления?» Ответил на этот вопрос: Алкмеон (500 до н э). Он заявил, что материал мы получаем из чувственного опыта. Считая, что органы чувств посылают ощущения в мозг, который уже и интерпретирует эти ощущения и извлекает из них идеи. Именно он, а также некоторые другие философы предположили, что именно мозг является носителем нашего сознания, а не сердце как считалось раньше. Однако его так же интересовало: «Как же ощущения всё таки попадают в нашу голову?» Сам он производил вскрытия животных и открыл зрительный нерв соединяющий глаз с мозгом. Конечно тогда он не мог даже подозревать о существовании нервных импульсов. В связи с чем он решил , что это воздух путешествует определённым образом по воздушным каналам в нервах. Тогда ему было не важно, что этого в принципе дальше нельзя наблюдать, потому что как мы помним тогда все приходили к каким-то заключениям на основе уморассуждений.

Если в этом аспекте теория Алкмеона совершенно не верна, то его взгляд на процессы познания лёг в основу эпистемологии, то есть науке о том как мы обретаем знания. Также на основе теории Алкмеона Протагор выдвинул ошеломивший тезис. Он сказал: что если источником знания являются ощущения, то получается что истина не существует. Он сказал, что «Человек есть мера всех вещей», а это значит что любая вещь это то что представляется мне, но если она представляется тебе иначе, значит она то, что представляется тебе.

Следующий наш философ это Демокрит. Самой выдающейся его догадкой было предположение о существовании атомов. Свои объяснения о восприятии он основывал на атомистической теории. Он говорил, что каждый предмет отпечатывается на атомах своего возможного образа. Который по воздуху достигает глаз наблюдателя и взаимодействует с его атомами. Продукт взаимодействия попадает в мозг и уже там взаимодействует с атомами мозга. Тем самым Демокрит предвосхитил современную теорию зрения. Согласно ей фотоны света испускаемые объектом, достигают глаза, входят в него и стимулируют нервное окончание. Оттуда импульсы идут в мозг и там уже стимулируют нейроны мозга. Всякие знания по Демокриту и есть результаты этого взаимодействия. Также он пришёл к выводу, что мы не можем узнать: верно ли наше восприятие и схоже ли оно с восприятием другого человека? Этот вопрос мучает психологов и сегодня.

Душа- это причина движения тела, так понимал её Демокрит. Он считал, что душа материальна и состоит из рассеянных по всему организму из самых мелких, гладких, круглых необыкновенно подвижных атомов. Он говорил: Душа как и огонь, и что она – это атомы огня по своей активности и форме. Мелкие частицы проникшие в тяжёлые приводят тело в движение, тем самым становятся душой этих тяжёлых тел. Если маленькие тела рассеиваются и пропадают в пространстве, значит, что, душа смертна и уничтожается вместе с телом. Это говорит о том, что частицы, составляющие нашу душу, которые находятся в большом числе в воздухе, мы втягиваем в себя тогда, когда мы дышим. А при выдыхании какую-то часть нашей души мы выбрасываем. В связи с этим наша душа обновляется материально с каждым нашим дыханием. Демокрит считал, что душа принадлежит всем, даже мёртвому телу, но только у него очень мало души. Так он приходит к панпсихизму: все – и растения, и камни – имеют душу.

Использованная литература:

1. Книга « История психологии » А. Н. Ждан
2. Книга « История психологии » М. Хант
3. Xosilbekovna, S. F. (2024). Social and psychological determinants of increasing women's labor efficiency are related to the topic. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 440-443.
4. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.

NUTQ RIVOJLANISHIDA ILK BOLALIK DAVRI PSIXOLOGIYASINING O‘RNI VA AHAMIYATI.

ADPI talabasi S.Xusanova

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilk bolalik davrida nutqning paydo bo‘lishi, rivojlanishi va uning kattalar va bola hayotidagi o‘rni va ahamiyati tushuntiriladi. So‘zlarni to‘g‘ri tanlagan holda, bolalarga fikrlarini to‘g‘ri yo‘naltirishini o‘rgatish jarayonida so‘zlarimiz bola ongida tasvirli qiyofani paydo qiladi va undan harakatlarida ko‘rsatishi tushuntirilgan.

Kalit so‘zlar: Ontogenez, ilk bolalik davri, go‘daklik davri, nutq, shahs, tafakkur, xulq-atvor, ong, rivojlanish, yosh davri.

▪ Inson ontogenezida uning 1-3 yoshgacha bo‘lgan davri alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, bu davrda inson zotiga xos, eng muhim sifatlar, xarakter xislati, atrof-muhitga munosabat, xulq-atvor, tafakkur va ong kabi psixik aks ettirishning turli ko‘rinishlari aks etadi. Ilk bolalik davri, Go‘daklik davridan so‘ng eng muhim bosqichi hisoblanadi. Bolaning yurishga o‘rganishi, turli predmetlar bilan ovunishi va o‘zi mustaqil xarakatlanishi uning imkoniyatlarini kengaytirib, uning kattalarga bo‘g‘liqligi nisbatan kamayadi. Bu davrda rivojlanishning asosiy xarakteri bolaning to‘g‘ri yurishi, muloqotga kirishishi va predmetli faoliyatni egallash xususiyatlarini tashkil etadi. Tikka va to‘g‘ri yura olish imkoni bolani doimiy ravishda yangi ma’lumotlarni egallashga zamin yaratadi. Go‘daklik davridan, ilk bolalik davriga o‘tish, uning faoliyatida va kattalar bilan muloqotida jiddiy olga siljish bilan ajralib turadi. Ushbu siljish bolada atrofda odamlar va narsa-predmetlarga nisbatan tabaqali munosabatni shakllantiradi.

▪ 1 yoshli va undan sal oshgan bolaning harakatli o‘yinlarda muvaffaqiyatsizlikka uchrashi, ko‘zlagan ishni boshqarishdagi noxush kechinmalar, uning ruhiy dunyosida dastlabki effektiv jazava tuyg‘usini vujudga keltiradi. Odatda, bunday effektiv jazava, bolaning ota-onasi bilan bo‘lgan munosabatdan qoniqmaslikdan kelib chiqadi. Ilk bolalik davrida, bolalarda barcha psixik jarayonlar ma’lum darajada rivojlanar ekan, bu bola ongining rivojlanishiga imkon yaratadi. Tili chiqib, idrok, ong va tafakkuri ancha rivojlangan bola, tevarak atrofda har xil narsaga ongli munosabatda bo‘la boshlaydi. Bola o‘zining turli ehtiyojlarini anglab, o‘zining shaxsini shakllantira boshlaydi. Bu yoshda bolalar „men“ so‘zini tez-tez ishlata boshlaydi. Bu yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishi, ularning faoliyati, muloqoti bilan uzviy bo‘g‘liqdir. Bo‘g‘cha yoshdagi bolaning nutqi, ijtimoiy aloqalarni o‘rnatish funksiyasini bajara olmaydi. Buning uchun bolada ichki nutq tarkib topishi, monologik hususiyat kasb etib borishi lozim. Bola nutqining rivojlanishida asosan oilaviy va ijtimoiy muhitning o‘rni katta. Amerikalik mashhur psiholog professor Jerom Brunerning ta’kidlashicha, yahshi ota-ona "farzandi yahshi gapirishni boshlamasdan avval muloqotsiz aloqa o‘rnatadi va shu aloqa yordamida u bilan o‘ynab, bolani rivojlantiradi" degan. Nutq bola hayotining 2 chi yilida ikki bosqichda tarkib topadi. Dastlabki bosqich, 1 yosh ohiridan 1.5 yoshgacha bo‘lgan davri bo‘lib, bolada bu davrda asosan kattalarning unga murojaat qilib gapirgan gapini tushunish qobiliyati o‘tib boradi. Uning lug‘at boyligi ayniqsa, 1 yoshdan keyin ko‘p predmetlarga duch kela boshlagandan keyin, jadallik bilan o‘sa boshlaydi. Predmet nomlarini ham, tez yodlab oladi. Bu passiv nutq deyiladi. 3 yoshga to‘lar paytida predmetlarning vazifalarini to‘la o‘zlashtirgan bolalar, o‘z o‘yinlarida ushbu o‘rgangan predmetdan o‘z vazifalariga ko‘ra ishlatadi. 1-3 yoshdagi bola shakllanishida psixik rivojlanishning o‘ta ahamiyatli ekanligini e’tiborga olgan holda ayrim psihologlar (M, ZAZZO) "Inson tug‘ilgandan to‘ yetuklik davrigacha bo‘lgan psixik rivojlanishning o‘rtasi 3 yoshga to‘g‘ri keladi" deb mulohaza bildiradi. 3 yoshda bolaning so‘z boyligi 250 tadan 700 tagacha yetadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Yosh davrlari va pedagogik psixologiyasi M.G Davletshin,M.Mavlonov, S.Tuychiyeva,Sh,Do‘stmuhammedova. Nizomiy nomidagi T.D.P.U 2004-yil
- 2.G‘aybullayev D ,G‘aybullayeva D " Bir yoshdan uch yoshgacha bo‘lgan bolalar tarbiyasi".Onalar va maktabgacha tarbiya muassasalari uchun uslubiy qo‘llanma Toshkent:Ilm-ziyo 2004-yil
- 3.Ivanov I,Zufarova M,"Umumiy psixologiya",O‘zFMJ,2008
- 4.Sh.A.Do‘stmuhammedova,X.A Tillashayxova,G.Yu. Baykunosova,G.Z .Ziyavutdinova „Yosh davrlari va pedagogik psixologiya"-Darslik.Toshkent Nizomiy nomidagi TDPU ,2021-yil

GO‘DAKLIK DAVRI PSIXALOGIYASI.

Andijon davlat Pedagogika instituti
assistent o‘qituvchisi SH.Rahmonova
Pedagogika 102 guruh talabasi Pirmatova M

Annatatsiya: Ushbu maqolada go‘daklik davrida bolaning himoyasiz kam harakat, atrofidagi hodisalarga juda kam reaksiyasi bo‘lgan boladan juda tez rivojlanadigan faol xarakatchan bolaga aylanish davri hisoblanadi.

Kalitso‘zi: Pediatriya, Patopsixologiya, psixikjarayon, evalutsiya, psixiktaraqqiyot, badan analizatori.

Ma’lumki, bola shaxsi va uning psigologik hususiyatlari qanday dirtsodifiy omillarning tartibsiz ta’sir etishi natijasida emas balki muayyan konkret omillarning qonuniy ta’sir etishi.

Go‘daklikyoshida bolalarni xarakat ko‘nikmalari qo‘l oyoqlarining murakkab koordinatlashgan xarakatlari tez rivojlanadi, bu xarakatlar keginchalik bolalarni bilish va aqliy qobiliyatlarini yuzaga kelishida judayam sezilarli rol o‘ynaydi. Tabiat va jamiyat taraqqiyotining umumiy qonuniyatlaridan habardor bo‘lish bolalar psixologiyasiga bolalar psixik taraqqiyotini o‘rganishda vat tabiiy zot bo‘lib tugilgan bolaning shahs bo‘lib yetishishida to‘g‘ri yo‘l topishdir. Ollohning biz uchun atalgan hadyasi farzand hisoblanadi, yangi tugilgan farzandiz chaqaloqlik davrida taxminan ikki oygacha faqat zarur ehtiyojlarni qondirish bilan cheklanadi, yigirma soatga yaqini uyqubilan o‘tadi. Bola uzoq uxlashi tufayli energiyasining asosiy qismi tez o‘sadi jismoniy jihatdan tez rivojlanadi. Bola ikki oylik bo‘lganida go‘daklik davri boshlanadi, bu davrlar oraligi (2oydan-1 yoshgacha). Bola psixik jihatdan taraqqiy etishi muammoni o‘rganish falsafa bilish nazariyasi uchun ham katta ahamiyatga ega.

Bolaning psixologiyasining mustaqil fan sifatida ajralib chiqishiga quyidagi xolatlari sabab bo‘lgan:

- a) hamma fanlarga kirib kelayotgan evalusion goyasining psixikaning rivojlanish jarayonida o‘rganish zarurligini taqazo etishi
- b) umumpsixologik qonuniyatlar bolaning hatti- harakati , psixik xususiyatlarini va bolaning rivojlanishiga biror bir faoliyatning ta’sirini aniqlash uchun yetarli emasligini etirof etish
- c) bolalar psixologiyasining nazariy ahamiyatga ega ekanligi
- d) tibbiyot fani va uning tarmoqlarining pediatriya, bolalar patopsixologiyasi fanlari bolaning jismoniy rivojlanishigina emas normal bola psixikasining hususiyatlarini bilish

Ilk go‘daklik davrdan boshlab bolada turli xil his tuygular yuzaga kela boshlaydi. Organizmning hayoti va taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan tabiiy ehtiyojlar tufayli bolada dastlabgi hislar paydo bo‘ladi. Masalan to‘qmi? Ochmi? Issiq yoki sovuqqotish rohatlanish yoki norozilik hislari paydo bo‘ladi. Bular bolada tugma hislar bo‘lib bu hislar o‘zini o‘zi saqlash shartsiz reflekslari ko‘rinishlarining hissiy formasidir. Bola 3- 4 haftalik bo‘lganidayoq unda xarakat hotirasini dastlabki ko‘rinishlari paydo bo‘lab oshlaydi Masalan: agar bolani emizgan vaqtidagidek qilib qo‘limizga olsak bola talpinib emishga harakat qiladi. Bola 3-4oylik bo‘lganda esa yaqqol obrazli hotira paydo bo‘la boshlaydi, bola o‘z onasini taniydi, onasini ko‘rganda kulib unga qo‘l uzatadi. Bola 2 oyligida birinchi marta ko‘z yoshi paydo bo‘ladi, ingrash o‘rniga ko‘z yosh chiqarib yiglaydi. Bolaning yigisi sabrsizligini norozilikni ifodalaydi ikki oylik bola jilmayib kulishni ham o‘rganadi. Bola uch oyga to‘lganida uning hissiy tuygulari murakkablashadi jonlanish kompleksi yuzaga keladi, bola

katta kishini ko’rinishi bilan darrov jilmayadi unga qo’lini uzatib talpinadi oyoqlarini qimirlatib turli hil tovushlar chiqaradi bu hol bolada yaqin kishilariga nisbatan mexr hissining yuzaga kelayotganidan dalolat beradi .

Ilk yoshi davrida murakkab psixik jarayonlardan tafakkur elementlari ham yuzaga keladi bola olti oygacha nutqsiz taffakkur elementlari bo’ladi, ayni bir hil harakatlarni ko’p martalab takrorlash bolani bilish qobiliyatini o’stiradi, go’daklik davrida psihikasi nihoyatda tez rivojlanadi, bola asta sekin kamroq uxlaydi, atrofdagi narsalarga ko’proq qiziqadigan bo’ladi. Bola tovush qilgan tomonga qarab boshini ko’taradi, ammo bu harakatlarning ko’pchiligi betartib, ixtiyorsiz xarakatlardir tabora ko’proq ta’surot oladigan bo’lib qoladi.

Kattalarning aytgan so’zlariga tushunadi nomi aytilgan narsalarni ko’zi bilan qidirib topadi va uni qo’li bilan ko’rsatadi masalan: ko’zing qani, og’zingqani vax.k.

Bola bir yoshga to’lganida unda eslab qolishning dastlabki belgilari paydo bo’ladi, bola oti aytilgan narsani ko’zi bilan qidiradi agar topolmasa bezovta bo’la boshlaydi achchiqlanadi. Bu hol bolada idrok qilingan narsalar to’grisida tasavvurlar paydo boladi bola o’rnidan turib oladiyu, lekin qaltirab turadi chunki uning oyoqlari hali kuchsiz o’z gavdasini ko’tara olmaydi. Qadam tashlamoqchi bo’ladiyu lekin yiqilishdan qo’rqadi. Bolada “motivlar kurashi “ bir oz davom etadi so’ngra ikkinchi qadamni qo’yadi. Xulosa: Ilk yoshdagi bolaning psixik jarayonlari uning faol faoliyati, turli tuman harakatlari, atrofidagi narsalarni ko’proq bilish jarayonida rivojlanib boradi. Psixik jarayonlarni yanada taraqqiy etishi, maktabgacha tarbiya muassasalarida ishlovchi pedagoglarning, tarbiyachilarning va ota-onalarning eng muhum vazifalarida, biridir. Nihoyat qiyinchiliklarni yengib o’tadi, o’zi maqsadga erishadi bolaning irodasi mana shunday o’sadi.

Shunday qilib go’daklik davri bolaning psixik jarayonlari uning faol faoliyatidir

FOYDANALINGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Yosh davrlari pedagogic psixalogiyasi M,G,Davletshin, M,Mavlonov.
- 2.I Karimov “Barkam olavlod orzusi:1998y
- 3.<https://arxiv.uz> psixalogiya.

XXI ASR YOSHLARINING AXBOROT PSIXOLOGIK XAFSIZLIGINI TA’MINLASH MASALALARI

O’ktamov Madadjon O’ktam o’g’li
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
“Informatika va uni o’qitish metodikasi” kafedrası o’qituvchisi
Musurmanova Yayra Norbo’ta qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
“Matematika-informatika” yo’nalishi talabasi
Toshpo’lotova Jasmina Nuriddin qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
“Matematika-informatika” yo’nalishi talabasi

Annotatsiya. Bu maqola yoshlar va ota-onalar uchun axborot va psixologik xavfsizliklarini o’zgartirishda ko’maklashish usullari ko’rib chiqilgan. Maqola yoshlarni internet, axborot va psixologik xavfsizligi bilan bog’liq muhim masalalarga e’tibor qaratishga chaqiradi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются способы помочь молодежи и родителям изменить свою информационную и психологическую безопасность. Статья призывает молодых людей сосредоточиться на важных вопросах, связанных с интернетом, информационной и психологической безопасностью.

Abstract. This article examines ways to help youth and parents change their informational and psychological safety. The article urges young people to focus on important issues related to internet, information and psychological safety.

Kalit so’zlar. Internet orqali ziddiyat, sotsial tarmoqda tajovuz va shaxsiy ma’lumotlar, manbalar va media mavzular, internetdan foydalanish davomida vaqt sarf etish.

Ключевые слова. Интернет-конфликт, агрессия в социальных сетях и личная информация, источники и темы СМИ, времяпрепровождение в Интернете.

Keywords. Internet conflict, social network aggression and personal information, sources and media topics, spending time while using the Internet.

Yoshlar va axborot psixologiyasi yoshlarga o’zlarini tushunish, o’z-o’zini qabul qilish, o’z-o’zini rivojlantirish, o’z-o’zini qanday maqsadga yo’naltirish kerakligini o’rgatadi. Bu davolashning o’ziga xos bo’limi chunki yoshlarning o’zlarini tushunish va o’z-o’zini qabul qilishlari, o’z-o’zini rivojlantirishlari va o’z-o’zlarini maqsadga erishishlari hayotlarining muhim qismlarini tashkil etadi.

Yoshlar va axborot psixologik xavfsizligi masalalari yoshdagi shaxslarning axborotlarini va psixologik xavfsizliklarini ta’minlashga qaratilgan muhim masalalardir. Bu masalalar yoshlarga zararli tajovuz, axborotlarini himoya qilish, o’zlarini tushunish va qabul qilish muammolar bilan bog’liqdir.

Quyidagi masalalar yoshlar va axborot psixologik xavfsizligi ustida ko’p muhokama qilinadigan mavzulardir:

Cyberbullying (internet orqali ziddiyat) bu yoshlar internet va ijtimoiy tarmoqlarda tajovuzga uchrashishi mumkin. Bu tajovuzlar o’z-o’zini tushunish va qabul qilish, o’z-o’zlarini himoya qilish va yoshlar o’rtasidagi aloqalar tasiri bilan bog’liq masalalar ortidan chiqadi.

Sotsial tarmoqda tajovuz va shaxsiy ma’lumotlar bunda yoshlar o’z axborotlarini to’plab, ularga tajovuz qilish imkoniyatiga ega bo’lishi mumkin. Bu shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, to’g’ri fikr bildirish va o’z-o’zini internetda himoya qilishga qaratilgan masalalardan biridir.

Yoshlar mediada ko’rsatilgan rasm, videolar va matnlar orqali tajovuzga uchrashishi mumkin. Bu ularning o’z-o’zlarini tushunish va qabul qilish, o’z-o’zlarini qiyinchiliklarni qabul qilish kamchiliklarini oshirishga olib kelishi mumkin.

Internetdan foydalanish davomida vaqt sarf etishda yoshlar internet va mobil qurilmalardan qanday foydalanishlarini bilmaganligi sababli vaqt sarflash, internet zavisimligi va internetga oid xavfli muammolar ortidan chiqishi mumkin. Bu masalalar ularning o’z-o’zlarini tushunish, o’z-o’zlarini qabul qilish va o’z-o’zlarini maqsadga yo’naltirishdagi kamchiliklarini tugatishi bilan bog’liqdir.

Bu masalalar o’rtasida yoshlarga axborot psixologik xafsizligini ta’minlash uchun o’qituvchilar, ota-onalar, tarbiyachilar, psixologiklar va ijtimoiy sohalaridagi tashkilotlar tomonidan qo’llab-quvvatlash va ogohlantirish muhim ahamiyatga ega. Yoshlarga axborotlarini himoya qilish, o’z-o’zlarini tushunish, o’z-o’zlarini qabul qilish, o’z-o’zlarini rivojlantirish va o’z-o’zlarini qiyinchiliklarini qabul qilishni tushunishda yordam berishning qo’llanishlari va usullari yoshlar uchun muhimdir.

Yoshlarga axborotlarini himoya qilish, o’z-o’zlarini tushunish, o’z-o’zlarini rivojlantirish va o’z-o’zlarini qiyinchiliklarini qabul qilishni tushunishda yordam berishning qo’llanishlari va usullari yoshlar uchun muhimdir.

Yoshlar texnologiyaning jadal rivojlanishi, atrof-muhit ta’siri, akademik bosim va boshqa ko’plab omillar tufayli psixologik qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Yoshlar orasida tashvish, ruhiy tushkunlik, stress va o’z joniga qasd qilish fikri kabi ruhiy salomatlik muammolari ko’payib bormoqda. Bu holat ta’lim tizimi oila va jamiyatga e’tiborni kuchaytirishni talab qiladi. Erta tashxis qo’yish va davolash imkoniyatlarini ta’minlash uchun psixologik yordam xizmatlari yoshlarga ochiq bo’lishi muhimdir.

Texnologiyaga qaramlikda yoshlar ijtimoiy media, video o’yinlar va boshqa raqamli platformalar bilan keng aloqada bo’lishadi. Bu o’smirlarning ijtimoiy ko’nikmalariga, uyqu rejimiga va umumiy kayfiyatiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. Ota-onalar va o’qituvchilar o’smirlarga texnologiyadan foydalanishni cheklash, muvozanatni saqlash va sog’lom raqamli odatlarni rivojlantirishga ko’rsatma berishi kerak.

Maktabda va atrof-muhitdagi zo’ravonlik yoshlarning psixologik salomatligiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. Bezorilikka uchragan yoshlarda o’ziga ishonchning pastligi, tashvish va tushkunlik kabi muammolar paydo bo’lishi mumkin. Shuning uchun maktablar va jamiyat zo’ravonlikning oldini olish, xabardorlikni oshirish va jabrlanganlarni qo’llab-quvvatlash uchun samarali siyosat va dasturlarni ishlab chiqishi kerak.

Kuchli raqobat muhiti, imtihondagi stress va yuqori akademik umidlar yoshlar orasida psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Depressiya, uyqu buzilishi va o’rganishdagi nuqsonlar kabi muammolar juda ko’p ish yuki ostida bo’lgan yoshlarda keng tarqalgan. Ta’lim tizimi nafaqat talabalarning o’quv muvaffaqiyatlariga, balki ularning umumiy farovonligini qo’llab-quvvatlashga qaratilgan muvozanatli yondashuvni qo’llashi kerak.

O’smirlik bu yoshlar o’zlarining jinsiy o’ziga xosligini kashf etadigan va romantik munosabatlar o’rnatadigan davr. Biroq jinsiy salomatlik, jinsiy zo’ravonlik va munosabatlardagi muammolar yoshlarning psixologik xavfsizligiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli yoshlarga jinsiy ta’lim va sog’liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini berish, xavfsiz va sog’lom munosabatlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Yoshlar va axborot psixologik nopoklik jamiyatda yoshlarni ko’proq qo’llab-quvvatlash, tushuntirish va profilaktika choralari ko’rishi xarur. O’qituvchilar, oilalar, tibbiyot mutaxassislari va hukumatlar o’rtasidagi hamkorlik yoshlarning psixologik salomatligini himoya qilish va qo’llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jasmina Toshpo‘lotova, and O‘ktamov Madadjon. "Boshlangich talim yo‘nalishi talabalarini informatika fanini o‘qitishda interaktiv usullardan foydalanish." PEDAGOGS 51.1 (2024): 115-119.
2. Madadjon O‘ktamov. "Kuzatuv quduqlarida yer osti suvlarini gidrorejim parametrlarini masofaviy nazorat qilishning avtomatlashgan tizimlari." Science and Education 2.12 (2021): 202-211.
3. Uktamov, M. "Modeling the professional training development of future teachers through computer training." Science and innovation 2.B9 (2023): 139-141.
4. Israilovich, D. O., & Komilovna, T. L. (2022). Optimization of Validity of Text Information Based On Mechanisms with Soft Clustering. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(2), 369-373.
5. Турсунова, Л., & Жураев, С. (2024). ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 3(2), 35-37.
6. Yakhiyakhonova, Mukhiba. "The Urgency of Improving the Methods of Developing the Skills of Independent Learning of Future Teachers (on the Example of Information Technology in Education)." Academicia Globe 2.03: 47-51.
7. Xosilbekovna, S. F. (2024). PSIXOLOGIK HOLATLARGA TUSHISHNI OLDINGI OLISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 39(4), 56-58.

IJTIMOY JAMIYATDA O‘SMIRLAR MUNOSABATLARIGA VIRTUAL OLAMNING TA’SIRI.

**Andijon davlat pedagogika
instituti tayanch doktoranti Alisherova Z.**

Annotatsiya: Ushbu maqola texnika taraqqiyoti asrida inson hayotiga kirib kelgan virtual olam, uning jamiyatga ta’siri, o’smir yoshlarning ongiga olib kirgan salbiy illatlari hamda uni bartaraf etish istiqbollari haqidadir.

Kalit so‘zlar: virtual olam, texnokratik, IT, in’ikos, ekzistensial, umumplanetar ong, aksiologiya, aksiosfera, dominant, kinematograf.

Bugun insoniyat fan-texnika taraqqiyoti eng yuksak cho‘qqiga ko‘tarilgan davri da yashayotganligi bilan ham faxrlanadi, ham sarosimaga tushadi. Garchi insoniyat ushbu voqelikka ulkan aql-idrok va salohiyat orqali erishgan bo‘lsa-da, ulardagi moddiylik xususiyati birlamchi mohiyatga ega bo‘lgani uchun bugun bir qancha muammolarni yuzaga chiqara boshladi. Zamonaviy jamiyatlarda IT rivoji jamiyat moddiy taraqqiyotiga xizmat qilib, ma’naviy munosabatlarni o‘z soyasida qoldir moqda. Har qanday jamiyatda va har bir davrda farzand ta’lim-tarbiyasi eng ustuvor vazifa bo‘lib kelganligi hech kimga sir emas. Hozirgi axborot texnologiyalari va internetning shiddat bilan rivojlanishi virtual reallikni shakllanishiga olib keldi, hamda bu reallikning o’smirlar dunyoqarashiga, ta’lim-tarbiyasiga ta’siri ham ijobiy, ham salbiy jihatdan o‘zini namoyon qilmoqda. Bu ta’sirlar o‘z navbatida, ta’lim tizimidagi fanlardan o’smirlarga chuqur bilim berib uning fikrlash doirasini shakllantirishga yo’naltirish kerakligini ko‘rsatmoqda. Shu boisdan ham biz ushbu maqolada bolalar ta’lim-tarbiyasida virtual olam hamda virtual reallikning salbiy va ijobiy ta’siri masalasiga ijtimoiy-falsafiy jihatdan yondashib yoritishga urinib ko‘ramiz. Bunda biz, kompyuter va internet olamidagi virtual reallikning o’smirlar ongiga ta’siri haqida to‘xtalib, ba’zi ijtimoiy muammolarga e’tibor qaratamiz. Shu bilan birga, o’smirlarning dunyoqarashi va fikrlash doirasini shakllantirishda ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda virtual ko‘rgazmali qurollarning ahamiyatini ko‘rib chiqamiz.

Inson dunyoda yashashdan maqsadi nima ekanligini bilmasa, u har tomondan yutqazgan hisoblanadi. Unga jon berilgan ekan, u buni ne’mat bilib, o‘z oldiga oliy maqsadlar qo‘yib borishi kerak. Har kuni yaxshi amallar qilib, atrofdagilarga yordam berishga harakat qilishi lozim. Inson birgina maqsad qo‘yib olib, shuni amalga oshirish ilinjida harakat qilib borsa, ketayotgan vaqti ham taqsimlangan bo‘ladi. Natijada, bekorchilikka vaqti qolmaydi.

Yosh onalar bolalarini tinchlantirish maqsadida gadgetlardan foydalanishi, bola yig‘lasa qo‘liga telefon berib qo‘yib, o‘z ishi bilan andarmon bo‘lishi eng yomon holdir. Bolaga e’tibor kerak, telefon emas. Unga tarbiya beradigan eng ahamiyatli davrda telefon berilsa...

Bugun kitob o‘qimaydigan odamlarning bahonasi – yaxshi kitob yo‘q. Aslida juda qiziqarli, o‘qishli kitoblar mo‘l. Faqat ota-onalar farzandlariga yo‘nalish berishi va tanlashni o‘rgatishi lozim. Biror kitob haqida gap ketsa, elektron nusxasini so‘raydiganlar ko‘p. Kitobdan o‘qimgan odamni elektron nusxani o‘qishiga ishonmayman.

Taraqqiyot o‘z so‘zini aytib turibdi. Bugun texnika mo‘jizasi bo‘lib ko‘ringan buyum ertaga oddiy matohga aylanib, o‘rniga yuz chandon yaxshisi chiqmoqda. Rivojlanishdan asosiy maqsad turmush tarzini yengillashtirishdir. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf hazratlarining “Ijtimoiy odoblar” kitobida “Jumladan, matbuot va axborot vositalaridan foydalanishning ham me’yori bo‘lishi kerak. Ulardan o‘ziga, oilasiga, xalqiga va vataniga foydali bo‘ladigan narsalar haqida ma’lumotni olish mumkin. Buning uchun rejali ish yuritish kerak bo‘ladi. Ma’lum soatlarda ma’lum narsani ko‘rish, o‘qish yoki

eshitish mumkin”. Odam yuz yil yashasa ham umr qisqa. Uni ilm olish va o’rganishga sarflagan ma’qul. Virtualolamdan ham ilm yo’lida yaxshilik maqsadida foydalansak, o’z-o’zidan bu qurilmalar bizga xizmat qiladi. Hozirgi axborot texnologiyalari va internetning shiddat bilan rivojlanishi virtual reallikni shakllanishiga olib keldi, hamda bu reallikning bolalar dunyoqarashiga, ta’lim-tarbiyasiga ta’siri ham ijobiy, ham salbiy jihatdan o’zini namoyon qilmoqda. Bu ta’sirlar o’z navbatida, ta’lim tizimidagi fanlardan bolalarga chuqur bilim berib uning fikrlash doirasini shakllantirishga yo’naltirish kerakligini ko’rsatmoqda. Shu boisdan ham biz ushbu maqolada bolalar ta’lim-tarbiyasida virtual olam hamda virtual reallikning salbiy va ijobiy ta’siri masalasiga ijtimoiy-falsafiy jihatdan yondashib yoritishga urinib ko’ramiz. Bunda biz, kompyuter va internet olamidagi virtual reallikning bolalar ongiga ta’siri haqida to’xtalib, ba’zi ijtimoiy muammolarga e’tibor qaratamiz. Shu bilan birga, bolalarning dunyoqarashi va fikrlash doirasini shakllantirishda ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o’qitishda virtual ko’rgazmali qurollarning ahamiyatini ko’rib chiqamiz. Bir tomondan, bu ularga ommaviy qiziqish manbaidir. Boshqa tomondan, bu o’yinlar ko’rib idrok etish psixologiyasidan tortib, (fiziologiya bilan chegaradosh) to shaxsning chuqur psixologiyasiga bo’lgan (falsafiy jihatga ega) ta’limiy jihati bilan juda keng axborot doirasini beradi. O’yinlar — asosan faqatgina ikkinchi jihati bo’yicha axborot manbaidir. Kitoblar, ta’limiy o’yinlar hayotning eng odatiy qonuniyatlari to’g’risida hikoya qiladi, shuning uchun eng ko’p tarqalgan kompyuter o’yinlari ham tahlil qilishga asoslangan.

Xulosa qilib aytganda, kompyuter o’yinlari o’smir psixologiyasi, uning tarbiyasi bilan o’zaro aloqadordir. Kitoblarga nisbatan kompyuter o’yinlarining asosiy ustunligi — matn shaklidagi pedagogik va psixologik bilimlarni namoyish etishda, bu bilimlarni o’zlashtirishda bolalar barcha voqelikni birgalikda «boshdan kechirish» holatiga erishiladi. Shu bois ham mamlakatimiz dasturchilari oldida millatimizga xos ma’naviy qadriyatlarga tayangan holda turli ta’limiy va tarbiyaviy o’yinlar dasturini yaratishdek dolzarb vazifa turibdi. Chetdan kirib kelgan ma’naviyatimizga yot o’yinlar bilan farzandlarimizning ongini chalg’itmaylik. Qadimdan ota-bobolarimiz tarbiyaviy o’yinlar vositasida avlodlarimizni tarbiyalab, ularda vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, mehr-oqibatlilik xislatlarini shakllantirganlar. Bolalarimiz sevib o’ynaydigan o’yinlari ularga zarar emas, balki bilim, ta’lim va tarbiya manbai bo’lib xizmat qilsin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Z.T.Nishonova. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya 2019-yil
2. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
3. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
5. Xosilbekovna, S. F. (2024). The impact of globalization on the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 134-137.

ZAMONAVIY YOSHLAR VA AXBOROT PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI MASALALARI

M.J.Maxammatova
ADPI, Pedagogika va psixologiya
kafedrası katta o’qituvchisi
Toshmatova Gulyora Muhitdin qizi
Biologiya yo’nalishi 2- bosqich talabasi

Annotasiya : Ushbu maqolada XXI asrda shaxs, jamiyat va davlat taraqqiyotida axborot resurslari va texnologiyalarining rolini ortishi natijasida O‘zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatini axborotlashtirilgan jamiyat sifatida qurilish masalasini hal etish juda dolzarb masaladir.[1.] Kelajak-yoshlar qo‘lida ekan, demak, biz urg‘uni aynan yoshlarga qaratishimiz kerak. Ular bugun nima bilan band ekanligini, qanday saytlardan foydalanayotganligini muntazam ravishda nazoratga olish kerakligi haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Axborot xavfsizligi, axborot, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, kommunikatsiya tarmoqlari, dasturiy mahsulotlar

Axborot xavfsizligi (inglizcha Information Security) axborotni ruxsatsiz kirish, foydalanish, oshkor qilish, buzish, o‘zgartirish, tadqiq qilish, yozib olish yoki yo‘q qilishning amaliyotidir.

Axborot - manbalari va taqdim etilish shaklidan qat’iy nazar shaxslar, predmetlar, faktlar, voqealar, hodisalar va jarayonlar, to‘g‘risidagi ma’lumotlar; axborotni muhofaza etish - axborot borasidagi xavfsizlikka tahdidlarning oldini olish va ularning oqibatlarini bartaraf etish chora-tadbirlari. [2.]

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan bu davrda har qanday davlatning axborot resurslari uning iqtisodiy va harbiy salohiyatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Mazkur resurslardan samarali foydalanish mamlakat xavfsizligini va demokratik axborotlashgan jamiyatni muvofaqiyatli shakllantirilishini ta’minlaydi. Axborot xavfsizligi tizimi davlatning axborot sohasidagi siyosatini mamlakatda milliy xavfsizlikni ta’minlash davlat siyosati bilan chambarchas bog‘laydi. Bunda axborot xavfsizligi tizimi davlat siyosatining asosiy tashkil etuvchilarini yaxlit bir butunlikka birlitiradi.

O‘zbekiston Respublikasida 2015- yilning 4-fevral kuni e’lon qilingan “O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida”gi farmonga ko‘ra, Axborot xavfsizligini ta’minlash va kommunikatsiya tarmoqlari, dasturiy mahsulotlar, axborot tizimlari va resurslarini himoya qilishning zamonaviy texnologiyalarini tadbiq etish chora-tadbirlarini amalga oshirish, axborot resurslarini himoya qilishbo‘yicha texnik infratuzilmani yanada rivojlantirish”ustuvor vazifalardan biri sifatida qayd etilgan.

O‘zbekiston Respublikasining 2002- yil 12-dekabrda “Axborot erkinligi prinsplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi qonunida axborot xavfsizligi axborot borasidagi xavfsizlik deb belgilangan va u axborot sohasida shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarining himoyalanganlik holatini anglatadi.

Bugungi kunda axborot xavfsizligini ta’minlaydigan 3 ta asosiy tamoyil mavjud:

- Ma’lumotlar butunligi-axborotni yo‘qotilishiga olib keluvchi buzilishlardan, shuningdek, ma’lumotlarni mualliflik huquqi bo‘lmagan holda hosil qilish yoki yo‘q qilishdan himoya qilish;

- Axborotning konfidentsialligi-axborot va axborot tashuvchining holatini belgilaydi, va unda axborot bilan ruxsatsiz tanishishning yoki uni ruxsatsiz hujjatlashtirishning (nusxa olishning) oldini olish ta’minlangan bo’ladi;

- Foydalanish huquqlariga ega barcha foydalanuvchilar axborotdan foydalana olishlari [2.]

Takidlash joizki, ayrim faoliyat sohalari(bank va moliya institutlari, axborot tarmoqlari, davlat boshqaruv tizimlari, mudofaa va mahsus tuzilmalar) ularda ko’riladigan masalalarning muhimligi va harakteriga ko’ra ularning axborot tizimlari faoliyati ishonchligiga nisbatan yuqori talablar va xavfsizlik bo’yicha maxsus choralar ko’rilishini talab etadi. [3.]

Xavfsizlik siyosati – xavfsizlik obyekti va subyekting berilgan ko’pligining xavfsizligini ta’minlash protseduralari va mexanizmlarini belgilovchi qoidalar to’plami. Axborotni muhofaza qilish keng ma’noda axborot xavfsizligiga tahdidni oldini olish va ularning asoratlarini yo’q qilishga qaratilgan tashkiliy, huquqiy va texnik choralar kompleksini bildiradi. [4.]

Xulosa o’rnida shuni aytish kerakki, bugungi kunda axborotga hujumlar juda ko’payib ketgan. Kiberjinoyat, xakerlar, krekerlar, terroristik guruhlar, axborotlar urushi avj olib kelmoqda. Eng achinarli tomoni aksariyati yoshlardan iborat. Ular aslida huquqbuzarlik qilayotganligini bilmay qolishadi. Sekin astalik bilan fuqarolarning shaxsiy hayot daxlsizligi huquqidan mahrum qilish; intellektual mulk obyektlariga tahdid; axborotlashtirilgan jamiyatni qurishga to’siqlar; jamiyatning ma’naviy yangilanish, uning manaviy an’analarini rivojlantirish, milliy, madaniy merosini targ’ib qilish; axloq me’yorlari huquqlaridan mahrum qilish; mamlakat ilmiy va ishlab chiqarish potensialining rivojiga qarshilik qilish kabi bir qator huquqbuzarlikka sababchi bo’lishadi. Demak, yoshlar bilan ishlashda ularning qiziqishlarini e’tiborga olib, ularning bo’sh vaqtini mazmunli o’tkazish, qolaversa, huquq va tamoyillarni hozirdan o’rgatib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Axborot xavfsizligi asoslari” darslik. Karimov.I.M, Turgunov.N.A Toshkent- 2016 yil.
2. “Axborot xavfsizligi asoslari” O’quv qo’llanma. Tahirov B.N, Buxoro 2022-yil.
3. “Axborot xavfsizligi asoslari” ma’ruzalar matni. Toshkent 2013-yil.
4. Jalilovna, M. M.(2024). Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. *ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 130-133.
5. Xosilbekovna, S. F. (2024). The impact of globalization on the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 134-137.

INTERNETDAGI GLOBAL MUAMMONING TA’LIM-TARBIYAGA TA’SIRI

Alisherova Zulfiya
ADPI tayanch doktoranti,
Ergasheva Oygizxon
Farg’ona viloyati Qo’shtepa tumani
Barkamol avlod bolalar maktabi to’garak rahbari

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv jarayonlari hamda uning tarbiyaga ta’sir etayotgan salbiy oqibatlarini haqida so’z borildi. Yoshlar ma’naviyatiga qaratilgan tahdidlarni oldini olish, mavjud muammolarni bartaraf etish yo’llari haqida fikr yuritildi.

Kalit so’zlar: global, axborot, ma’naviyat, g’arblashgan, tahdid, mafkuraviy immunitet, g’oya, ommaviy ma’naviyat, tarbiya, ijtimoiy tarmoq, internet, boshlang’ich sinf.

Zamon shiddatli sur’atda rivojlanib borar ekan, har sohada ildam zamonaviylashib borayotgan jarayonni ko’ramiz. Bugungi globallashuv jarayonida axborot erkinligi, internet asri hisobidan dutun dunyo bir kaft yerdek bo’lib qolgandek go’yo. Yerning istalgan burchagidan turib hohlagan yangiligingizni bilib olish uchun bir necha soniya vaqt ketadi xolos.

“Globallashuv” atamasi dastlab amerikalik olim T.Levitt tomonidan 1983 yili «Garvard biznes rev’yu» jurnalida chop qilgan maqolasida qo’llangan. T.Levitt yirik transmilliy korporatsiyalar ishlab chiqaradigan turli-tuman mahsulot bozorlarining birlashuv jarayonlarini “globallashuv” deb atagan. Bugungi kun yoshlari har tomonlama teran fikrli, salohiyatli, zamonaviy dunyoqarashga ega ekanligi hech kimga sir emas. Dunyo bo’ylab 2 milliarddan ortiq aholini 30 yoshgacha bo’lgan yoshlar tashkil etadi. Bu juda katta kuchdir. Umuman olganda yer kurrasi, uning kelajakdagi taqdiri qaysidir ma’noda mana shu yoshlar qo’lida ekanligi ayni haqiqatdir. Shunday ekan qaysi davlat, qaysi millat bo’lishidan qat’iy nazar bugungi kundagi eng oliy maqsadi yoshlarining milliy an’alariga sodiq, o’zligini yo’qotmagan avlod etib tarbiyalashdir.

Yoshlar bugun hoh uyda, hoh maktabda bo’lishsin hohlagan axborotini televidiniya, radio, internet va boshqa OAV lardan bemalol olishlari mumkin. Ota - onalar ham bemalol bunday axborotlarni farzandlari ko’r-ko’rona suiste’mol qilishlariga qo’yib berishmoqda. To’g’ri biz rivojlangan XXI asrda yashayapmiz. Bugungi kunda har qadamda axborotlar bilan to’la. Biz bundan himoyalanganmiz va buni inkor ham etaolmaymiz. Mashhur hind dinshimandi Indira Gandi aytganidek “Men toza havo kirsin deb derazamni ochib qo’yaman, ammo, tashqaridan chang va g’ubor kirishini ham inkor eta olmayman”.

Bugungi kunda hayotimizga axborotlar kirib kelishini ham aynan yuqoridagi fikrlarga qiyos etishimiz mumkin. Biz yangilik va turli axborotlarga kunda ehtiyoj sezamiz. Sababi bizning rivojlanib borayotgan turmush tarzimiz shuni taqazo etadi. Ammo bular orasida milliyligimizga, qadryatlarimizga zid bo’lgan g’oyalar sezdirilmay singdirilishiga urinilayotgan holatlarga ko’zimiz tushadi.

Tarbiya har zamonda ham zaruriy ijtimoiy hodisa hisoblanib kelgan, ammo, bugungi shiddatli zamonda har qachongidan ham zarurroqdek nazarimda. Buyuk dahomiz Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek “Tarbiya bizga yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir” Birinchi prezidentimiz Islom Karimov ham Abdulla Avloniyning bu hikmatga aylangan gapini mushohada qilib, bu fikr ya’ni, tarbiya, . , o’tgan asr boshida millatimiz uchun qanchalar dolzarb va muhim bo’lgan bo’lsa, hozirgi vaqtda ham biz uchun shunchalik, balki undan ham muhim, dolzarb ahamiyat kasb etadi”, -deydi.

Hozirgi tahlikali zamonda internet tarmog’i orqali tarqalayotgan g’arazli ma’lumotlar, turli xil bu’zg’unchilikka yo’g’rilgan vayronkor g’oyalar, odob - axloqni yemiruvchi, insonni

manqurtlashtiradigan, asliyatiga yot bo‘lib umumat boshqa insonga aylantirishga undaydigan manfur illatlar har bir ongli kishini tashvishga solishi tabiiy. Internet yordamida ishlar oson va tez bajariladi. Uning bir qancha qulay tomonlari borligi hech kimga sir emas. Ammo tanganing ikkinchi tomoni ham borki bunga ko‘z yuma olmaymiz. Bugun har qanday ma’lumotni bir necha soniyalarda butun dunyoga tarqatish hech qiyinchilik tug’dirmaydi. Butun dunyo bir kichkina shaharcha kabidir. Ijtimoiy tarmoqlarga j oylangan ma’lumot soniyalar ichida bir necha million tomoshabinlar tomonidan kuzatiladi.

Bunday imkoniyatni qo‘ldan boy bermaydigan g‘arazli kimsalar global tarmoqdan qabih maqsadda foydalanishmoqda.

Bugun maktab o‘quvchilarining deyarli barchasida uyali telefon bor, ularning aksariyati internetga ulangan. Bu mitti matoh yordamida dunyoni kaftda ko‘rgandek kuzatish mumkin. Biroq global tuzoqlardan biriga ilinib qolish xavfi juda katta. Shu tariqa har xil ma’lumotlar bola ongini zaharlaydi. Unda zo‘ravonlikka moyillik uyg‘onadi, tajavuzkor, berahim insonga aylana boshlaydi. Bir qaraganda bu darhol ko‘zga tashlanmaydi. Ammo sekin sekin bola ruhiyatida salbiy o‘zgarishlar yuz bera boshlaydi. Fanda me’yordan og‘ish tushunchasi mavjud. Ana o‘sha og‘ishlarga sabab zo‘ravonlikka undovchi axborotlar ekanligi shubhasiz. Inson, uning joni, hayoti eng aziz tushuncha aslida. Alloh tomonidan berilgan eng ulug‘ ne‘mat tiriklik ne‘mati, ammo so‘ngi vaqtlarda inson hayoti qadsiz bir matohdek bo‘lib bormoqda unga hech ikkilanmasdan nuqta qo‘yishga bo‘lgan urinish bobora ortmoqda. Inson o‘z joniga suiqasd qilish barcha dinlarda ham qoralangan. Katta gunohlar qatoriga kiritilgan. O‘z joniga qasd qilish 15 yoshdan 29 yosh oraliqidagi bo‘lgan yoshlar orasidagi o‘limga sabab bo‘luvchi ikkinchi yirik omildir. Mutaxassislar virtual dunyo orqali ro‘y berayotgan tahdid - haqoratlar va ijtimoiy tarmoqlar vositasida tarqatilayotgan buzg‘unchi g‘oyalar bu muammoni yanada ortib borishiga sabab bo‘layotganini aytishmoqda.

O‘zbekistonda har yili ikki mingdan ortiq odam suisit qurboni bo‘lmoqda. Buning yanada achinarli tomoni shundaki ularning aksari yoshlar ekanligi. Inson bu qarorga bir kunda kelib qolmaydi bunga bir qancha vaqt tayyorlangan va bu eng so‘ngi qarori hisoblanadi. Buni qarangki shu qarorga targ‘ib qiluvchi internet o‘yinlar ham bunga asosiy sabablar qatoriga kirar ekan. Bugun axborot iste’mol qilinadigan tovarga aylangan ekan, har bir inson o‘zida uni iste’mol qilish ma’daniyatini tarbiyalashi lizim. Yoshlar shaxsiy xarakterdagi axborot himoyasi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi, o‘zi foydalanilayotgan salbiy axborotlardan himoyalana olishi zarur.

Axborot is’temoli ma’daniyati, eng umumiy ma’noda, axborot oqimidan inson manfaatlari, kamoloti hamda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ma’lumotlarni qabul qilish, saralash, tushunish va talqin etishga xizmat qiluvchi bilimlar qobilyat va malaka tizimini anglatadi.

Bugungi axborotlashgan asrda bir zum ham ogohlikni qo‘ldan boy bermaslik kerak. Zero farzandlarimiz ongiga majburan singdirishga urinayotgan tahdidchilarning g‘arazli niyatlari tom ma’noda davlatimizga qarshi ochilgan siyosiy urushning yashirin ko‘rinishidir.

Odamsot tafakkurining yuksak va namoyoni bo‘lgan yutuqlari ayni paytda katta kuch - quvvat va moliyaviy imkoniyatlarga ega bo‘lgan ayrim siyosiy kuchlarning g‘arazli niyatlarini amalga oshirishda mafkuraviy qurol sifatida ishlatilayotganini ham e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmayd. Odamlarning birinchi navbatda yoshlarning ongu tafakkurini, ma’naviy olamini izdan chiqarishga qaratilgan bunday urinishlarning asl mohiyatini, ularning uzoq va davomli, salbiy oqibatlarini anlash va bunday xavf - xatarlarning oldini olish bugungi kunda o‘ta muhim ahamiyat kasb etib bormoqda”, - deb yozadi Muhtaram Prezidentimiz o‘zining “Eng asosiy mezon - hayot haqiqatini aks ettirish” kitobida.

Yoshlarning turli oqimlarning ta’siriga tushib qolmasliklari uchun internetdan foydalanishda quyidagi zaruriy ko‘rsatmalarga ahamiyat berishi tavsiya etiladi:

-Yoshlarning bo’sh vaqtlarini ijtimoiy tarmoqlarda o’tirish bilan o’tkazishi xatodir. Chunki, xech narsa jonli, haqiqiy va real muloqotlar o’rnini bosa olmaydi.;

-Internetdan foydalanuvchilar shaxsiy ma'lumotlarini turli ijtimoiy tarmoqlar, bloglarga, electron pochtalarga kiritishlari, g’arazli maqsaddagi kishilarga ayni muddao bo’lib xizmat qiladi;

-“O’rgimchak to’ri”da aqidaparastlikni targ’ib qiluvchi saytlar tobora ko’payib bormoqda. Bunday tahlikali zamonda yoshlarga faqat “uz” domenidagi saytlardan foydalanish tavsiya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qomus.info online kutubxona \qomus.info\oz\encyclopedia\global
2. Umarav B. Gtoballashuv ziddiyatlari. - T.: Ma'naviyat, 2006. 8-b.
3. I. A. Karimov Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.

SHAXSNING RIVOJLANISHIDA VIRTUAL MUHITNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Isaqlonova Oyidinoy Azizbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda virtual muhit, haqiqiy dunyo o‘zaro ta’siri va tajribalarini taqlid qiluvchi raqamli makon sifatida, odamlarning fikrlari, his-tuyg‘ulari va xatti-harakatlariga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan bir qator psixalogik xususiyatlarni namoyish etadi. Virtual muhitning psixalogik xususiyatlari borasida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: virtual muhit, internet, virtual borliq, tobelik, elektron, psixologik ta’sir, kibermaydon, informatsion madaniyat.

Hozirgi biz yashab turgan dunyoda texnologiyalar misli ko‘rilmagan darajada juda ham tezlik bilan rivojlanib bormoqda. Internetning afzalliklari haqida hamma biladi, aksariyat odamlar undan ma’lumot qidirish, balki virtual olamga haqiqatdan qochish uchun ham foydalanadilar. Biz uchun bu boshqa dunyoga tashrif buyurish, dam olish, va muammolardan tanaffus qilish imkoniyatini beradi. Ammo uning ko‘plab salbiy tomonlari ham yo‘q emas. Virtual muhit, haqiqiy dunyo o‘zaro ta’siri va tajribalarini taqlid qiluvchi raqamli makon sifatida, odamlarning fikrlari, his-tuyg‘ulari va xatti-harakatlariga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan bir qator psixalogik xususiyatlarni namoyish etadi.

XXI asr bolalari kamyuter o‘yinlari olami hamda ijtimoiy tarmoqlar kengayib borayotgan davrda o‘tib, ulg‘aymoqda. Bu quvonarli holat albatta. Lekin har narsaniyam o‘z me’yori bo‘lmog‘i zarur. Bolalar virtual olamning haqiqiy olam emasligini bilib borishlari shart. Chunki internetdan ko‘p foydalanish, o‘smir shaxsida “o‘qish” va “o‘rganish” ga intilish o‘rniga “izlash” ni afzal ko‘rishni yuzaga keltiradi va internetga qaram shaxslarga aylanadi.

Virtual muhitning asosiy psixalogik xususiyatlaridan biri mavjudlik hissi bo‘lib, virtual dunyoda “bor bo‘lish” hissini anglatadi. Ushbu mavjudlik hissi virtual muhit bilan kuchli hissiy aloqani yaratishi va foydalanuvchilar uchun umumiy immersiv tajribani oshirishi mumkin. Ko‘pincha avatarlar, chat funksiyalari va ko‘p o‘yinchi o‘yinlari orqali boshqa foydalanuvchilar bilan ijtimoiy muloqotga imkon beradi. Ushbu virtual makonlarda ijtimoiy mavjudlik hissi real dunyodagi ijtimoiy o‘zaro ta’sirlarni taqlid qilishi va foydalanuvchilar o‘rtasida aloqa va tegishlilik hissini kuchaytirishi mumkin. Virtual muhit shaxslarga jinsi, tashqi ko‘rinishi, shaxsiyati va ijtimoiy rollari kabi o‘z shaxsiyatining turli jihatlarini o‘rganish va tajriba o‘tkazish imkoniyatini beradi. Shaxsni o‘rganishning bu jihati o‘z-o‘zini kashf qilish va shaxsiy o‘ziga olib kelishi mumkin. Umumiy oladigon bo‘lsak ushbu holatda internetga berilib ketgan har bir shaxs o‘zini boshqalar bilan teng ifoda etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Har bir shaxs – mavqei, salomatligi, millati, jinsi, va boshqa holatlardan qat’iy nazar – teng darajada barcha uchun barobar o‘yin maydonida doimiy bir xil qoidalar bo‘yicha o‘yinni boshlaydi. Bu holatda kim bilan muloqotda bo‘lmang geografik masofalar hech qanday ahamiyatga ega bo‘lmaydi. Masalan: Yevropami, Avstraliyami, Turkiyami baribir, serverda bamaylixtir suhbatlashish mumkin. Umuman olganda, dunyo huddi torayib qolganek tuyuladi. Bu muhitda odamlar o‘zlarining avatarlari’ profillari va o‘zaro ta’siri orqali o‘zlarini boshqalarga qanday ko‘rsatishini nazorat qiladi. O‘z imidjini boshqarish qobiliyati o‘z-o‘zini hurmat qilish, ijtimoiy munosabatlar va boshqalarning idrokiga ta’sir qilishi mumkin. Ayniqsa hozirgi davrda jahonning qator davlatlarida o‘z salbiy ta’sirlarini namoyon etib ulgurgan. Internet tarmog‘idan bolalarni himoya qilishga xizmat qiluvchi texnik imkoniyatlar mavjud. Ular maxsus dasturlar bo‘lib, aynan salbiy ta’sir etuvchi, axloqsiz, yomon odatlarni targ‘ib qiluvchi sayitlarning ochilishiga yo‘l bermaydi.

Virtual muhitlar quvonch, hayajon, qo’rquv, umidsizlik va g’azab kabi turli xil his-tuyg’ularni uyg’otishi mumkin. Ushbu makondagi dizayn, tarkib va o’zaro ta’sirlar hissiy javoblarni keltirib chiqarishi va foydalanuvchilarning umumiy tajribasini shakllantirishi mumkin. virtual muhitlarning immersiv tabiati, mukofot tizimlari, ijtimoiy o’zaro ta’sirlar va jozibador kontentning mavjudligi bilan bir qatorda, ba’zi odamlarda giyohvandlik xatti-harakatlari va haddan tashqari foydalanish naqshlarining rivojlanishiga yordam berishi mumkin. Ko’p yillardan buyon jahondagi ko’plab mutaxassis olimlar zamonaviy kommunikatsiya qurilmalarining inson markaziy asab tizimiga salbiy elektr-magnit ta’siri mavjudligini takidlab o’tishgan. Bu ayniqsa bolalarning asab tizimiga, organizmiga kuchli ta’sir etadi. Juda ham jizzaki, tajovuskor, asabiy va injiq bo’lib qoladi. Shuningdek tangani ikki tarafi bo’lganidek kompyuter o’yinlarini faqatgina yomon tarafi emas balki yaxshi tomonlarini ham ko’rishimiz mumkin. Masalan: xotirani yaxshilaydi – o’yin o’ynash jarayonida buyumlar va odamlarning holatiga diqqat qilishni o’rganadi. Kompyuterdagi o’yinlarni klaviatura va sichqoncha yordamida o’ynagani uchun qo’lning mayda motorikalari yaxshi rivojlanadi.

Yuqorida aytib o’tganimizdek, har bir narsaning ijobiy va salbiy tarafi bor. Bola uchun asosiy qoida me’yor hamda vaqt chegarasini bilishidir. Aynan shu odat foyda zararni ajratib turadi.

Bolalarni virtual muhitdan olib chiqish uchun quyidagi yo’llardan foydalanishimiz mumkin.

- ✓ Ota-ona bolani doimiy nazorat qilishi
- ✓ Kuniga 30 daqiqadan ortiq kompyuter o’ynashga ruxsat bermaslik
- ✓ Bola bilan do’stona munosabatda bo’lish va u bilan vaqt ajratib birga shug’ullanish
- ✓ Bolani bo’sh vaqtini mazmunli tashkil etish. Uni kitob o’qitish, sport yoki ijod qilishga qiziqtirish
- ✓ Bolani motivatsiyasini rivojlantirish, uni rag’batlantirib turish
- ✓ Tobe bo’lgan bolalarga birdaniga kompyuter o’yinlarini o’ynashni cheklash mumkin emas. Aksincha kompyuter o’yinlari o’ynash vaqtini har kuni kamaytirib borish bilan tobelikdan halos qilinadi.

Xulosa qilib aytganda virtual muhitning ushbu psixalogik xususiyatlarini tushunish foydalanuvchilar, ishlab chiqaruvchilar va tadqiqotchilar uchun virtual makonlarda mas’uliyatli foydalanish, farovonlik va axloqiy amaliyotlarni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Ushbu psixalogik omillarning patentsional ta’sirini tan olgan holda, odamlar virtual muhit bilan ongli va qastdan shug’ullanishlari mumkin. Ayrim hollarda virtuallashuv jarayonining jadallashishi o’smirda ijtimoiy munosabatlarni yomon kechishiga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jalilovna, M. M.(2024). Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 130-133.
2. Otabaeva, F. T. (2019) . Technology using the case- study method in the study of computer graphics.
3. O’g’li, A. N. K. (2021). O’smirlarda axborot – psixalogik xavsizlikni taminlashning ijtimoiy - psixalogik imkoniyatlari.
4. Utanova, U. (2021). “Kompyuter axborot madaniyati”- submadaniyatning vjudga kelishi.
5. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.

IJTIMOIIY JARAYONLARDA XOTIRANING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Texnologik (sirtqi) ta’lim yo’nalishi
102-gurux talabasi
Jabborova Nilufar Ro’ziyevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada xotirani ishlash prinsiplari, xotira turlari, jaronlari, individual xususiyatlari haqida batafsil yoritilgan.

Kalit so’zlar: Xotira, assotsiatsiya, tasvir, tasavvur, oerativ xotira, fenomenal xotira.

Xotira biz ilgari idrok qilgan, boshdan kechirgan va bajargan ishlarimizni yodda saqlash, keyinchalik ularni eslash yoki xotirlash jarayonidir. Xotira sohasida quyidagi asosiy jarayonlar farqlanadi: esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish va unitish. Xotiraning yuzaga chiqishi, rivojlanishi kishining faoliyati bilan bog’liq. Ma’lum materialni esda olib qolish hayot faoliyati davomida individual, ya’ni shaxsiy tajribani to’plash bilan bog’liqdir. To’plangan tajribadan keyingi faoliyatda foydalanish qayta esga tushirishni talab qiladi. Ma’lum materialning faoliyatda qatnashmay qolishi yoki faoliyatidan tushib qolishi uni esdan chiqarib quyishga olib keladi. Kishining qiziqishi xotiraga aniq va kuchli ta’sir ko’rsatadi, ya’ni yaxshi esda olib qolishni ta’minlaydi. Biz ko’pincha u yoki bu narsa va hodisalarni yomon esda qoldiramiz. Bu xotirani yomonligini emas, balki ularga qiziqish yo’qligini ko’rsatadi. Masalan, o’quvchilar hamma fanlarni bir xil o’zlashtira olmaydilar. Bu ularning har xil xotiraga ega ekanliklar bilan emas, balki o’qitilayotgan fanga qiziqishning har xilligi bilan tushuntiriladi. Kishi uchun yaqqol hayajonli reaksiya vujudga keltiruvchi narsalar ongda chuqur iz qoldirib, puxta va uzoq yodda saqlanadi. Biz bir narsadan ta’sirlansak, o’sha uzoq vaqt esda saqlanadi. Shunday qilib, xotiraning tabiati va uning samaraliligi shaxsning xususiyatlari bilan bog’liqdir. Xotira sohasida quyidagi asosiy jarayonlar: esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish va unutish bir-biridan farq qilinadi. Shunday qilib, xotiraning nerv- fiziologik asosida bosh miya po’stida hosil bo’ladigan shartli reflekslar, turli assosiativ bog’lanishlar yotadi.

A.V.Petrovskiy tahriri ostida chiqqan "Umumiy psixologiya" darsligida quyidagi klassifikasiya uchraydi:

- Faoliyatda ko’proq sezilib turadigan psixik faollikning xususiyatiga qarab: harakat, emosional, obrazli va so’z mantiq xotira.
- Faoliyatning maqsadlariga ko’ra: ixtiyorsiz va ixtiyoriy xotira.
- Materialni qancha vaqt esda olib qolish va esda saqlash muddatiga ko’ra: qisqa muddatli, uzoq muddatli va operativ xotira.

Xotira jarayonlaridagi individual farqlar esda qoldirishning tezligida, aniqligida, mustahkamligida va qayta esga tushirishga tayyorligida ifodalanadi. Bu farqlar malum darajada nerv faoliyati tiplarining xususiyatlari bilan, qo’zg’alish va tormozlanish jarayonlarining kuchi va harakatchanligi bilan bog’liqdir.

Xotiradagi individual farqlar shunday hollarda namoyon bo’ladiki ba’zan obrazli materiallarni (tasvirlar, tovushlar, ranglar v.h.) bir muncha samarali esda olib qoladiganlar, boshqa bironlar esa so’zli materiallarni (tushunchalar, fikrlar, sonlar v.h.) yaxshi saqlab qoladilar, uchinchi toifa odamlarda esa eslab qolishda yaqqolusullik sezilmaydi. Shunga muvofiq ravishda psixologiyada xotiraning ko’rgazmali, obrazli, so’z-abstrakt va orqali turli farqlanadi. O’qituvchi o’quvchilar xotirasidagi individual farqlarni hisobga olish zarur, shuning bilan birga o’quvchilarning xotirasini har tomonlama rivojlantirish kerak. O’quv materiali xilma-xilligining o’zi shuni talab qiladi, o’quv materiallarining xilma- xilligi

o‘quvchilar xotirasini har tomonlama rivojlantirish uchun maksimal sharoit yaratadi. Esda olib qolish va unutish tezligiga ko‘ra xotiraning quyidagi tiplari mavjud:

- 1) tez esda qoldirib, sekin unutish;
- 2) tez esda qoldirib, tez unutish;
- 3) sekin esda qoldirib, sekin unutish;
- 4) sekin esda qoldirib, tez unutish.

Xotira insonning asosiy kognitiv jarayonlaridan biridir. U kognitiv qobiliyatlar va yuqori aqliy funktsiyalarni o‘z ichiga oladi, bu odamga ko‘nikma va bilimlarni to‘plashga, ularni saqlashga va ko‘paytirishga yordam beradi. Biz tez -tez o‘zimizning yoki boshqa birovning xotirasi haqida gapiramiz, uni bir so‘z bilan ta’riflaymiz - "yaxshi" yoki "yomon". Xotiraning individual xususiyatlari bilan yaxshiroq tanishish orqali siz (va nafaqat) xotirangiz haqida ko‘proq bilib olishingiz mumkin. Xotiraning u yoki bu xossalari ma’lum bir shaxsda qanchalik ifodalanishi ko‘p omillarga bog‘liq. Ular orasida, masalan, neyrodinamik xususiyatlar; shaxsning ehtiyojlari, motivlari va yo‘nalishi; kasbning o‘ziga xos xususiyatlari; aqliy faoliyatning yaroqlilik darajasi; sezgi tizimlarining xususiyatlari va holati. Qoidaga ko‘ra, psixologiyada xotiraning individual xususiyatlari quyidagi xususiyatlarga qarab guruhlanadi:

1. Xotiraning etakchi xususiyatlari nimalardan iborat.
2. Inson xotirasining qaysi turi ustunlik qiladi (bu aqliy faoliyatning ustun turigabog‘liq).

3. Shaxsning manfaatlari va uning afzalliklari nimadan iborat.

Xotiraning asosiy xususiyatlari haqida gapirganda, biz quyidagi komponentlarni nazarda tutamiz:

Ovoz (biz bu xarakterli eruditlarning yuqori darajasi bilan odamlarni chaqiramiz. Agar, albatta, sodiqlik yuqori bo‘lsa).

Xotiralanish tezligi (agar u yuqori bo‘lsa, demak, bunday odam "hamma narsani tezda tushunadi". Bu parametr odam qancha vaqt yoki necha marta takrorlashi kerakligini hisobga oladi).

Ma’lumotni saqlash davomiyligi (odam o‘rganilgan materialni qancha vaqt eslab qoladi. "Xotira qisqa" va "yomon va yaxshi xotira bilan" iboralari - bu haqida).

Yodlashning aniqligi (takror ishlab chiqarish jarayonida qancha xatolarga yo‘l qo‘yilgan? Ma’no qanchalik to‘g‘ri etkazilgan?).

Shovqinlarga qarshi immunitet.

Qayta ishlab chiqarishga tayyorlik - javob berish tezligi (masalan, tez o‘ylash qobiliyati, zukkolik bilan javob berish. Bu odamga kerakli narsani qanchalik tez va oson eslay olishining ko‘rsatkichidir).

Xotiraning samaradorligi uning hajmi, axborot uzatish aniqligi va saqlash muddati bilan belgilanadi, ya’ni xotirani yaxshilash uning alohida komponentlarini yaxshilash demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bruner D. S. Psixologiya poznaniya. - M., 1977
2. Gamezo M. V., Domashenko I. A. Atlas po psixologii. - M., 1986
3. Karimova V. M. Psixologiya. - T., 2002
4. Nemov R. S. Psixologiya M. 1990
5. I.F.Xaydarova, N.I.Xalilova Umumiy psixologiya. T. 2009.
6. Umumiy psixologiya. A. V. Petrovskiy ta’hriri ostida. T. 1992.

7. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122- 125.

8. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.

9. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.

10. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 39(4), 56-58.

YOSHLAR HAYOTIDA VIRTUALLASHUV SABABLARI VA OMILLARI.

Madaminjonova Ruhshona
Andijon davlat pedagogika instituti
fizika va astronomiya yo‘nalishi
2-bosqich talabasi

Annotatsiya:Maqolada yoshlar, xususan, o‘smirlik davridagi bolalar virtuallashuv sabablari, omillari va bartaraf etish yo‘llari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar:Virtual olam, akseleratsiya, ma’naviy tahdid, dunyoqarash, ijtimoiylashuv, o‘smirlik, ta’lim, tarbiya.

Insoniyat ta’rixida aloqa almashinuv vositasi hisoblanmish nutqning rivojlanishi—bu odamda hayvonot olamidan farqli ravishda odamiylik tuyg‘ularining shakllanishiga xizmat qildi. O‘zaro munosabat orqali nafaqat axborot almashish, balki fikr va hissiy barqarorlik ham ta’minlanadi. Ammo axborot almashinuv jarayoni inson aql kuchining takomillashuvi natijasida yangi ko‘rinishlarni kasb etdi. Oddiygina xat orqali uzoqdagi yaqinlar bilan qilingan muloqot, bugungi kunga kelib virtual olamni yaratdi. Bu olam hozirda shu darajada rivojlandiki, insoniyat o‘z olamidan kechib, virtual dunyoda o‘zini baxtiyor his qilmoqda. Endilikda bolalar bolalikning beg‘ubor pallalarini ekranlarga termulish bilan o‘tkazib yubormoqdalar. Hali ijtimoiy dunyoqarash, hayotiy hodisalarni tahlil qilish ko‘nikmasigaega bo‘lmagan bolalarni virtual olam turli yo‘llar orqali o‘z domiga tortib ketmoqda. Bugungi kunda yoshlar hayotida virtuallashuv nihoyatda keng ommalashib bormoqda. Internet tarmoqlari turlari shunchalik ko‘pki, ulardan foydalanish uchun har bir odamda imkoniyatlar yetarlicha mavjud. Chunki har bir inson uchun hozirgi paytda smartfon o‘zining ikkinchi yarmiga aylanib ulgurgan. Smartfonlar xuddi suvhavodek ehtiyoj manbai hisoblanadi. Har bir oilada o‘tib kelayotgan farzandlar uyali aloqa vositalaridan foydalanishni yaxshi tushunadilar va qiziqishlari ham shunga yarasha yuqori suratlarni tashkil qiladi. Bularning barchasi bolalar rivojlanish ko‘rsatkichlarini oshishiga xizmat qilibgina qolmay, balki ma’naviy kamolotiga salbiy ta’sirlarni vujudga keltirmoqda. “Ma’naviy tahdid” deb yuritiluvchi holatlarga ko‘plab misollar mavjud. Bu tushunchaning tub mohiyati shundaki, ma’naviy tahdid bu –insonni o‘ziga sezilmagan holda ruhiy olamini tubanlashuviga yetaklaydi. Xususan, I.Karimov shunday ta’rif bergan: “ma’naviy tahdid deganda, avvalo, tili, dini, e’tiqodidan qat’iy nazar, har qaysi odamning tom ma’nodagi erkin inson bo‘lib yashashiga qarshi qaratilgan, uning aynan ruhiy dunyosini izdan chiqarish maqsadini ko‘zda tutadigan mafkuraviy, g‘oyaviy va informatsion xurujlarni nazarda tutishi lozim”

Shularni inobatga olgan holda yoshlarni virtual olam qurboniga aylanishini oldini olish har bir ota-onadan ta’lim-tarbiyada ogihlikka chorlaydi. Buning uchun esa, avvalo, g‘oyaviy ongni yot unsurlardan tozalash, yangi texnologiyalarni hayotga tatbiq etishda ulardan kelayotgan foyda va zarar nisbatini aniq baholay olish talab qilinadi. Internetning foydali tomonlari juda ko‘p va uni XXI asrda tanqid ostiga olib bo‘lmaydi. Chunki, internet orqali butun dunyoda axborot almashinuv jarayoni amalga oshirilmoqda. Masofaviy tarzda ta’lim olish jarayonidan tortib muhim strategik ahamiyat kasb etuvchi butunjahon doirasidagi loyihalar taqdimotlari amalga oshirilmoqda. Bugungi zamon yoshlarini internet tarmoqlaridan foydalanish jarayonini nazorat qilish orqali hech qanday tarbiyaviy natijaga erishish mumkin emas. Shuning uchun e’tiborni faqatgina yoshlar ma’naviyatini o‘stirish, e’tiqodini mustahkamlash, yot xurujlardan mustaqil

himoyalana olish ko‘nikmasini shakllantirishga qaratish kerak bo‘ladi. Internetning yoshlar hayot tarzidagi salbiy jihatlarini quyidagicha:

-real muloqotning virtual shaklga aylanishi;-internet o‘yinlariga bog‘lanib qolish;-sog‘likka zararli tomonlarining kengligi;-noxolis ma’lumotlarning mavjudligi;

-pornografik saytlar;-inson ongiga ta’sir etadigan saytlar (sektalar, terroristlar, pul bilan o‘ynaluvchi virtual o‘yinlar, internet mahsulotlari va h.k.) -turli giyohvand va terroristik klublar, o‘z joniga qasd qilishga olib boruvchi, o‘smirlar ruhiyati buzilishiga sabab bo‘luvchi virtual saytlar kabilardir. Bugungi zamon har bir ota-onadan pedagog-psixolog bo‘lishni talab etmoqda. Chunki yosh avlod barkamol rivojlanishiga ta’sir qiluvchi salbiy omillar shunchalik turli-tumanki, ulardan bolalarni himoyalash har bir ota-onadan doimiy hushyorlikni talab qiladi. Pedagogika nima? Odamni insonga aylantirish ilmi. Fanlar orasida eng qadimiysi. Pedagogikaning ta’rixi yer yuzida birinchi go‘dak yig‘isi eshitilgan kundan boshlangan. U farzandlarimizni o‘qitadi, tarbiyalaydi, O‘zbekistonimizni –ozod va obod Vatan, hayotimizni –erkin va farovon qilishga o‘rgatadi. Pedagogikada akseleratsiya jarayoni pedagogik nuqtai nazardan tezlashuvning bolalar tarbiyasidagi aqliy rivojlanishni nazarda tutadi.[3] Aqliy rivojlanishning o‘ta ketgan tezlashuvi esa tarbiyasi qiyin o‘smirlar guruhini vujudga keltiradi. Bunday yoshlar orasida virtual olamga chuqur kirib qolganlar tarbiyasi bahstlab mavzuni hamda yechimini talab etayotgan muammo sifatida turadi. Virtual olam ishtirokchilari ta’lim-tarbiya jarayonida murakkab qiyinchiliklar tug‘diradilar. Asosan ular xulq-atvorida egoistiklik va bilishga nisbatan befarqlik kuchli namoyon bo‘lib boradi. Psixologik nuqtai nazarga ko‘ra tarbiyasi qiyin o‘smirlar bir necha turlarga bo‘linib o‘rganiladi. Xususan E.G‘oziyev tadqiqotlarida murakkab xulq-atvoriga ega o‘smirlar to‘rt xil tipga ajratilib tushuntirilgan.[4] Biz esa virtuallashuv sabablari ham aynan shu tiplarga mansub bolalar xulqi bilan bog‘liq ekanligini kuzatilishimiz mumkin. G‘oziyev birinchi turdagi tarbiyasi qiyin o‘smirlarni, bunday bolalar orsizlar yoki subutsizlar deb ataydi. Ular o‘zlari qilayotgan xatoni bilib, ya’ni virtual olam (odnoklassniki.ru, facebook, Telegram, Instagram, You Tube kabi tarmoqlar)da juda ko‘p vaqtlari o‘tayotganligini anglab turadilar, lekin shunday zid hatti-harakatlardan qaytmaydilar. Ular jamoa orasida hamisha o‘z taassurotlarini boshqalarga bildirishga va shu jamoani tarmoqlarga jalb qilishni istaydilar. Ja’miyatdagi qonun-qoidalarni hamisha tanqid ostiga oladilar o‘z g‘oyalarini ko‘proq do‘stlari orasida tarqatib ularni o‘z orqasidan yurishga da’vat etadilar. Bunday bolalar ishonch qozonish va obro‘ orttirish maqsadida yolg‘on gapiradilar, sekin asta virtual olamdan ajrala olmay qolishlari mumkin. Deviant xulq-atvor ko‘rinishlari bunday bolalarda tezroq va aniqroq ko‘rina boshlaydi. Bunday bolalar birovlarini xo‘rlash, azob berishdan rohatlana boslaydilar. Ma’lum guruhlar tuzib, ularga rahbarlik qilib kichik jinoiy ishlarga aralasha boshlashlari mumkin. Shu bois kichik o‘smirlik davridan boshlab virtual olamda “sayr” qilishni boshlagan bolalarni aniqlash va tegishli choralarni ko‘rish zarur. Avvalambor ota-ona bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish, bola bo‘sh vaqtlarini qanday o‘tkazayotganini qat’iy tekshirish, ularni foydali mehnatga jalb qilish kabilarga e’tibor qaratiladi. Boladagi o‘zgarishlarni uning ota-onasiga to‘g‘ri tushuntirish, holat sabablarini to‘g‘ri aniqlash zarur. Chunki boladagi salbiy sifatlarning paydo bo‘lishida birinchi o‘rinda irsiy omillar turadi. Ota-onadagi bilimsizlik va tarbiyasizlik bola taraqqiyotiga o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmaydi. Tarbiyaning ilk bo‘g‘ini bo‘lmish oila nosog‘lom bo‘lsa, undagi jarayonlar atrof-muhitga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmaydi. Haqiqiy pedagog boladagi o‘zgarishlarni o‘z vaqtida anglaydi va uning sabablarini ham to‘g‘ri baholay oladi. Ota-onadan yetarli natija olinmagan taqdirda mahalla yig‘ini faoliyatini boshlaydi. Tushuntirish ishlari, foydali maslahatlar, hayotiy faktlar va turli mashg‘ulotlarga jalb qilishi mumkin. Bunda eng to‘g‘ri yo‘l o‘smir xatosini o‘zi anglab yetishiga va bu yo‘ldan faqat o‘z xohishi bilan qaytishiga erishish hisoblanadi. Bunda unga

o‘ziga bildirmagan holda u bilan psixologik suhbat o‘tkazish, uning hayot yo‘liga yaqin bo‘lgan videolavha yoki badiiy asar bilan tanishtirish, uning qiziqishlarini bilish (ba’zan qobilyatni aniqlash), shuningdek uning hayot, yashash to‘g‘risidagi qarashlarini aniqlash kerak bo‘ladi. O‘smirlar bo‘sh vaqtini to‘g‘ri tashkil etish, ularda vatanga, ota-ona, yor-u do‘stga nisbatan muhabbat kabi yuksak insoniy sifatlarni tarkib toptirish, ular ongiga yot g‘oyalar kirib qolishidan saqlash maqsadida iloji boricha adabiy olam bilan oshno etib borish, turli-tuman to‘garaklar fa‘oliyatini takomillashtirish, eng muhimi ular qiziqishlarini foydali tarmoqlardan foydalanish, yangi innovatsion g‘oyalar yaratish, turli tanlovlarda o‘zining imkoniyatlarini sinab ko‘rish ular tarbiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Pedagoglar va ota-onalar hamkorligida bunday ishlarni amalga oshirish eng yaxshi natijalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

- 1.I. Karimov, Yuksak ma’naviyat –yengilmas kuch, -Toshkent, “Ma’naviyat”, 2008, 176 bet
- 2.M.Quronov, Bolam baxtli bo‘lsin desangiz, -Toshkent, “Ma’naviyat”, 2014, 201 bet
- 3.www.arxiv.uz Akseleratsiya
- 4.Goziev M. Umumiy psixologiya, Toshkent, 2004 yil

MULOQOT JARAYONIDA MOBIL OLAMNING SHAXSLARARO MUNOSABATDAGI O’RNI

**Andijon viloyati Buloqboshi tumani maktab
va maktabgacha ta’lim vazirligiga qarashli
13-umum ta’lim maktabi texnologiya fani
o’qituvchisi Xonto’rayeva Dildora Abdulhayevna.**

Annotatsiya: Ushbu maqolada insonlarning bir-biriga o’zaro ta’sir olishi munosabatlari, bir-biriga bo’lgan e’tibor, do’stona, qo’ni-qoshni, qarindoshlik rishtalarini mustahkamlash, birgalikdagi faolyatni tashkil etish bilan bog’liq bo’lib, ularni shakllantirish uchun asos bo’lishga xizmat qiluvchi yondashuvlari ochib berilgandir.

Muloqot inson hayoti faolyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar bir-birini tabiatini o’zlashtirish va o’z individual ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qiladi. Muloqot jarayonida inson xulq-atvorining muayyan obroz va modellari shakllanib, keyinchalik ular insonning munosabat jarayonida ishtirok etadi. YE. Melibruda quyidagicha takidlagan: “Muloqot shaxslararo munosabatlarda biz uchun havodek ahamyatga egadir”.

Muloqot – hamkorlikda faolyat ehtiyoji bilan taqazolangan aloqa o’rnatish va uni rivojlantirish jarayonidir.

Muloqotning inson hayotidagi ahamiyati beqiyosdir. Inson bolasi aynan boshqalar bilan muloqatda, munosabatda bo’lish jarayonida shaxsga aylanib boradi.

Muloqot orqali inson ijtimoiy tajriba va madaniyatni egallab boradi, yangi tug’ilgan inson boshqalar bilan muloqotda bo’lish imkoniyatidan maxrum bo’lsa, u hech qachon shaxsga aylana olmaydi, ya’ni u o’z psixik taraqqiyoti bo’yicha orqada qolib ketadi. Zero, inson psixik taraqqiyoti muloqotdan boshlanadi.

Mazmun – maqsadlari va vositalarga ko’ra muloqotni bir nechta turlarga bo’lish mumkin.

Mazmuniga ko’ra moddiy, kognitiv, konditsiv, motivatsion, faoliyatli turlarga bo’lish mumkin. Vositalariga ko’ra esa maktublar, taklifnomalar va hozirgi kunda ommalashib ketgan uyali aloqa vositalariga bo’lish mumkin.

Men ushbu maqolamda mana shu mobil uyali aloqa haqida to’xtalib o’tsam maqsadga muvofiq bo’lar edi. Xar bir narsani yaxshi va yomon tomoni bo’lgani kabi uyali aloqaning ham yaxshi va yomon tomoni bordur, ya’ni yaxshi tomoni bu insonlarni uzog’ini yaqin mushkullarini oson qiladi. Internet olamidan esa bilmaganini o’rganib unumli foydalish ham mumkin.

O’smirlarda faollik qiziqish kuchli bo’lganligi uchun ilm-fandagi texnika yangiliklari ularning o’ziga jalb qiladi. Eng oxirgi rusumdagi telefon egasi bo’lish, eng oxirgi yangi model mashinasini minish o’smirlarni qiziqish ehtiyojlaridan biri hisoblanadi. Bu qiziqish natijasida biror narsa yaratib ko’rishga, biror yangi faoliyat olib borishga intiladilar. Buning natijasida, telefonlarda shu qiziqqan faoliyatiga doir videorliklar, yangiliklarni qiziqish bilan tomosha qilishni boshlaydilar. O’g’il bolalarda mashina harakatlari, rusumlari, uni minish usullariga qiziqsa, aksar qiz bolalarda ovqat qilish, turli xil shirinliklar tayyorlash, bezak, taqinchoq buyumlarni yasash, hamda kiyinish usullariga oid videoroliklar ko’rish ehtiyojlari ortadi. Shu bilan birgalikda bu ehtiyoj zaminida telefon internet bilan birgalikda undagi boshqa saytlarga kirib ko’radi.

Ma’lumotlarga ko’ra, 2021-yilda dunyo bo’ylab telefonlardan foydalanuvchilarning soni 5,3 milliardga yaqinlashdi, bu dunyo aholisini 67 foizini tashkil qiladi. Bilamizki, mobil telefonlardan foydalanishning afzal tomonlari bilan birga, salbiy oqibatlari ham mavjud. Ayniqsa, bolalar ta’lim – tarbiyasida. Bunda telefonlarning asab tizimiga, inson sog’ligiga

ayniqsa bolalar sog’ligiga zarari haqida targ’ibot tashviqotni kuchaytirib , undan foydalanish madaniyati bo’yicha tushuntirish ishlari olib borish kerak.

Va albatta , bu masalada ota-ona ma’suliyati birinchi o’rinda bo’lishi kerak. Farzandga mobil telefon olib berdimi, endi u balog’atga yetgunga qadar “ bola telefonda kimlar bilan gaplashyapti , qaysi internet sahifalaridan foydalanyapti , albatta nazorat qilib turish kerak.

Maktab ta’lim beradi , tarbiyani esa oiladan oladi. O’zidan kattaga birinchi bo’lib salom berishni odat va qadriyatga aylangandek , mobil telefondan to’g’ri va unumli foydalanish ham ota-ona tomonidan shu darajada qadriyat sifatida shakllantirilishi kerak. Zero kelajagimiz shu yoshlar qolidadir.

Xulosa : Men ushbu maqolani yozish davomida bir qancha kitoblarni o’qidim , izlandim va o’z ikirlarmini bayon qildim. Zero buni o’qib ota-onalar farzandlariga e’tiborini kuchaytirsam, yoshlarimiz esa ijobiy tomonga o’zgarib o’zlariga tegishli xulosa chiqarishsa nur ustiga a’lo nur bo’lar edi mening bo’lsa boshim ko’kka yetgunga qadar quvongan bo’lardim va maqsadim ham shu.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. F.I.Xaydarov , N.I. Xalilova “Umumiy psixologiya ”.
2. Alisherova Z.T. “Bola shaxsida mehnatga ijtimoiy-psixologik tayyorligining shakllanishi ”
3. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Social and psychological factors in the formation of psychological culture of students. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 428-431.
4. Tolibdjanovna, A. Z. (2024). Psychological factors in the manifestation of aggressive behavior in adolescence. *Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 122-125.
5. Tolibdjanovna, A. Z. (2023). Psychological Factors of Manifestation of Aggressive Behavior in Teenagers during Globalization.
5. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.
6. Xosilbekovna, S. F. (2024). Social and psychological determinants of increasing women's labor efficiency are related to the topic. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 440-443.
- Xosilbekovna, S. F. (2024). Social and psychological determinants of increasing women's labor efficiency are related to the topic. *Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 440-443.

TA’LIM-TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING RO’LI

Samatova Nilufar Numonjon qizi
Alfraganus Universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalar va ularning samaradorligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar haqida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: texnologiya, ta’lim-tarbiya, texnologik jarayon, texnologik xarita, frontal, yo’naltirilgan (individual), verbal, estetik, evristik, amaliy texnologiya

Texnologiya tushunchasi – ishlab chiqarish jarayonini tizimli, bir ma’romda tashkil etish va sifatli maxsulot yaratishni nazarda tutadi. Ma’lum maxsulotni olishning tejimli va samarali yo’l va usullarni ishlab chiqish jarayonini takomillashtirish masalalarini tadqiq etadi. Ishlab chiqarish texnologiyasi – texnologik jarayon, texnologik operatsiya, texnologik rejim, texnologik xarita kabilardan tashkil topadi. Texnologiya yunoncha so’z bo’lib, “texne” – mahorat, san’at hamda “logos” -ta’limot so’zlaridan tashkil topgan.

Pedagogika nazariyasi va amaliyotida ta’lim-tarbiya jarayonida ko’plab yondashuvlar mavjud. Pedagogik texnologiyalarni xarakteri ana shu yondashuvdan kelib chiqadi. Shunga qaramasdan ko’pgina pedagogik texnologiyalar o’z mazmuni, maqsadi, metodlari va vositalariga ko’ra bir-biriga o’xshash bo’ladi. Pedagogik texnologiyalarni ana shu o’xshash xususiyatlariga qarab ularni bir necha turga ajratish mumkin.

Qo’llanilishiga, qamrov hajmiga ko’ra ular uch guruhga ajratiladi:

1. Umumiy pedagogik texnologiyalar.
2. Xususiy pedagogik texnologiyalar.
3. Kichik modulli universal texnologiyalar

Falsafiy dunyoqarash o’z navbatida ta’lim – tarbiya tizimiga yondoshuvda ham o’z aksini topadi. Diniy dunyoqarash o’ziga xos ravishda ta’lim-tarbiya jarayonini talqin etadi, idealistik dunyoqarash o’ziga xos ravishda ta’lim-tarbiyaning mazmun mohiyatini ochib beradi. Materialistik dunyoqarash ta’lim-tarbiya ishini tashkil etishda materialistik nuqtai nazardan yondoshadi. Ilmiy dunyoqarash esa ilmiy kashfiyotlarga asoslangan holda ta’lim va tarbiya jarayonini tahlil etishga qaratiladi. Demak, har bir jamiyatning qabul qilgan dunyoqarashi ana shu jamiyatda ta’lim- tarbiya jarayonini tashkil etishga bevosita ta’sir o’tkazadi.

2. Tashkil etish, boshqarish, shaxs xususiyatlarini rivojlantirish bo’yicha klassifikatsiya. Tashkil etish va boshqarish jihatidan pedagogik texnologiyalarni quyidagi turlarini ajratish mumkin:

a. Sust boshqariluvchi o’quvchilar faoliyati boshqarilmaydi, stixiyalilik ustun turadi.

b. Siklli tekshirish – o’z-o’zini va o’zaro tekshirish ustun turadi.

v. Frontal (yalpi),

g. Yo’naltirilgan (individual),

d. Verbal –o’qituvchi ishtirokida,

e. Avtomatlashgan – texnik vositalardan foydalangan holda.

Amaliyotda bu ta’lim texnologiyalari kombinatsiyalashgan holda qo’llaniladi. Ta’lim texnologiyalari darsning maqsadi va mazmunidan kelib chiqqan holda tanlanadi.

Shaxs xususiyatlarini rivojlantirishiga qarab quyidagi texnologiyalar ajratiladi:

1. Operatsion texnologiyalar – fikrlash malakasini fikrlash refleksini rivojlantiruvchi texnologiyalar xisoblanadi. Ular har xil fikrlash turlarini shakllantirishga moslashgan bo’ladi.

2. Estetik – axloqiy xislatlarni shakllantirishga qaratilgan texnologiyalar.
3. Boshqaruvchilik xususiyatini rivojlantiruvchi texnologiyalar.
4. Evristik – ijodiy yondoshuvni rivojlantiruvchi texnologiyalar, talabalardan ijodiy yondoshgan holda masalani echimini topishni talab etadi.
5. Amaliy texnologiyalar – amaliy xatti-harakatlarni shakllantiruvchi texnologiyalar.

Pedagogik jarayonni tashkil etishda o‘quvchining va o‘qituvchining munosabati ham turlicha bo‘lishi mumkin. Bu munosabatni quyidagi turlarini ajratish mumkin:

- Avtoritar texnologiyalar.
- Didaktik markazlashgan texnologiya.
- Shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalar:
 - a) Insoniy texnologiyalar.
 - b) Hamkorlik texnologiyasi.
 - v) Erkin tarbiya texnologiyasi.
 - g) Ezoterik texnologiya.

Ilmiy tajribani o‘rganish bo‘yicha: Assotsiatsiya-refleks, Geshtalt texnologiya, Bixeveristik, Rivojlantiruvchi kabi texnologiyalarni ajratish mumkin.

Kredit-modul tizimining asosiy vazifalari:

- o‘quv jarayonlarini modul asosida tashkil qilish;
- bitta fan, kurs (kredit)ning qiymatini aniqlash;
- talabalar bilimini reyting bali asosida baholash;
- talabalarga o‘zlarining o‘quv rejalarini individual tarzda tuzishlariga imkon yaratish;
- ta’lim jarayonida mustaqil ta’lim olishning ulushini oshirish;
- ta’lim dasturlarining qulayligi va mehnat bozorida mutaxassisga qo‘yilgan talabdan kelib chiqib o‘zgartirish mumkin.

Demak ta’lim texnologiyalari turlari juda ko‘p bo‘lib, ular talabalarning intellektual salohiyatini oshirishga hamda ta’lim sifati va samaradorligini o‘sishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar – Qarshi.: Nasaf, 2000.
2. Tolipov O‘., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. – T.: 2005.
3. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar – T.: Moliya, 2003.
4. Ishmuhammedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. – T.: TDPU, 2005.
5. Kolechenko A. K. Ensiklopediya pedagogicheskix texnologiy – SPb.: KARO, 2005.
6. Farberman B. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar – T.: 1999.
7. Internet ma’lumotlari (https://uz.wikipedia.org/wiki/Kredit-modul_tizimi)

INTELLEKT VA KREATIVLIK

Andijon davlat pedagogika
instituti filologiya fakulteti.

1-kurs talabasi

Biloldinova Shoxsanam Niyoziddin qizi.

Annotasiya: ushbu maqolada kishilarning voqea-hodisa mohiyatini to’laligicha bilishga asoslangan va u orqali namoyon bo’ladigan faoliyati; tor ma’noda: insonning tafakkur, fikr yuritish salohiyati, kishilarning aql, idrok, zakovat, ma’naviy jihatdan yetuklik darajasini, tasavvur, idrok, sinchkovlik orqali jamlangan materialni bilish usullari, hozirgi zamonda sun’iy intellekt ham ancha rivojlanganligi, sun’iy intellekt natijasida bir qancha yoshlar o’z qobiliyatlaridan foydalangan holda mashinalar va turli-tuman texnologiyalarini kashf qilinishi. Sun’iy intellektning ijobiy va salbiy tomonlari borasida fikrlar keltirilgan

Kalit so’zlar: Intellekt, tafakkur, sun’iy intellekt, kreativlik, iroda, intellekt ko’effitsienti, intellekt testi.

O’zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Miramonovich Mirziyoyevning 6-noyabr 2020-yildagi " Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo’shimcha chora tadbirlar to’g’rosida’gi PQ-4884-son qarorida ta’lim sifatini oshirish, ilm fanni rivojlantirish, bitiruvchilarning bantligini ta’minlash, pedagog xodimlar va olimalarning faoliyat yuritishi uchun shart-sharoitlar yaratish ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash bo’yicha olib borilayotgan faoliyat ustidan ta’sircham parlament nazoratini yo’lga qo’yish- deb kelyirilgan bandlari ham bevosita kelajagimiz egalari bo’lmish yoshlarimizni aqliy rivojlanishiga qaratilgan.

Intellekt - (lotincha intellectus - aql, idrok, zehn) - keng ma’noda: kishining voqea-hodisa mohiyatini to’laligicha bilishga asoslangan va u orqali namoyon bo’ladigan faoliyati; tor ma’noda: insonning tafakkur, fikr yuritish salohiyati. Intellekt kishilarning aql, idrok, zakovat, ma’naviy jihatdan yetuklik darajasini ham bildiradi, tasavvur, idrok, sinchkovlik orqali jamlangan materialni bilish usullari (taqqoslash, obstraksiya, tushuncha, hukm, va hokazo.) orqali asosli bilimga ega bo’lish yoki mavjud bilimni tanqidiy tahlil etib chiqish qobiliyatini ham anglatad. Masalan: ba’zi insonlar o’zga joyga tashrif buyurganda, o’sha joyga va odamlariga ham ko’nikishi qiyin bo’ladi. Aksincha ammo ba’zilari bo’lsa makonga va zamonga tez moslashadi, tengdoshlar davrasida ham tez kirishubchan, muloqot jarayoni ham qiyin kechmaydi. Intellekt - inson va hayvonlarni yangi muhitga moslashtirish ham hisoblanadi. V. Shterni, J. Piaje va boshqa bir qancha olimlar ham intellektni insonlarning yangi hayotiy sharoitlarga moslashtiruvchi umumiy qobiliyat sifatida qarashgan. Tafakkur tarixida intellekt to’g’risida fikr-mulohazalar turlicha bo’lgan. O’rta asrlarda intellekt irodaga bo’ysunadimi yoki iroda intellektgami degan masala bo’yicha qizg’in mulohazalar avjiga chiqqan. O’sha davrlarda intellekt bilishning eng yuksak - ilohiy usuli sifatida inson tafakkuriga qarshi qo’yilgan. Birinchi nuqtayi nazar tarafdorlaridan biri Duns Skot va Uilyam Okkam bo’lsa ikkinchi qarash tarafdorlaridan biri Foma Akviniskiy edi. Hozirgi zamon falsafasida intellekt ham, iroda ham mavjud holatga asoslangan holda namoyon bo’ladi, yoki Intellekt ma’naviyatga taalluqli bo’lgani uchun ruhiy holat mahsuli sifatida irodadan ustun turadi, degan tasavvurlar mavjud. Intellektual resursinsonlarda bilim, hayotiy tajriba va idrok hamda zehn asosida avvalo o’z aqliy omilkorlik salohiyatini turmush tarzini turli yo’nalish va shakllarda yanada boyitish, uning yangi qirralarini ochish mustahkamlash imkoniyatidir. Inson bosh miyasi qobig’oda o’n to’rt milliarddan oshiq neyronlar mavjud. Ilarning vazifasi inson faoliyatini har tomonlama, to’la boshqarishdan iborat. Kishining qilayotgan har bir harakati neyronlar faoliyati mahsulodir. Bu jahon tibbiyotida chuqur o’rganilgan va to’la tan olingan haqiqatdir. Shuning uchun ham, aytish mumkinki, insonning intellektual o’zligini

namoyon qilishda uning imkoniyatlari - resurslarining o‘rni beqiyos. Lekin inson ana shu intellektual imkoniyatlar, ya’ni resurslarning bor yo‘g‘i 4-4,5 foizidan foydalanadi. Shundan 4 foizini 8-11 yoshgacha bo‘lgan davrda oladi va qolgan yarim foizini butun umri davomida qabul qiladi. Tabiatan iqtidorli kishilar esa o‘sha qolgan yarim foiz ma’lumotni 11 yoshdan keyingi umriga togri taqsimlay olish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Inson bosh miyasining fiziologik tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, uning miyasidagi intellektual kuch atom yadrosidagi beaiyos kuchga teng bo‘lar ekan. Bugungi kundagi ilm-fan xulosasiga ko‘ra insoniyat tarixida atigi 400 ga yaqin kishi daholik maqomiga sazovor bo‘lgan, xolos. Bu esa daho daho insonlarni tarbiyalash qanchalik qiyin ish ekanini ko‘rsatadi.

Intellekt testi - insondagi aqliy qobiliyatlarni boshqalarning aqliy qobiliyati bilan solishtirish yo‘li orqali amalga oshadi.

Aqliy yosh - fanga Bine tomonidan kiritilib, test natijalarining darajasiga mos keluvchi yosh.

Stenford-Bine testi - Bine testining amerikacha versiyasi bo‘lib, Stenford universitetida Lyuis Terman tomonidan ishlab chiqilgan.

IQ - koefitsienti - aqliy yoshni xronologik yoshga bo‘lib uni 100 ga ko‘paytirishimizdan hosil bo‘ladi. Asosan o‘rta yoshli odamning IQ koefitsiyenti 100 ga teng bo‘lishi kerak.

Gap shundaki, daholarni tarbiyalash, voyaga yetkazishda nafaqat bir oila yoki bir xalqning, balki butun insoniyatning ma’naviy yutuq va tajribalaridan foydalanish kerak bo‘ladi. Sun’iy intellekt - olingan ma’lumoylarni umumlashtirib oldindan taxmin qila olish qobiliyati va shunga mos keladigan dastur yozish. Hozirgi zamonda sun’iy intellekt ham ancha rivojlangan. Sun’iy intellekt natijasida bir qancha yoshlar o‘z qobiliyatlaridan foydalangan holda mashinalar va turli-tuman texnologiyalarini kashf qilishmoqda. Sun’iy intellektning ijobiy va salbiy tomonlari ham bor. U kimning qo‘lida, nima maqsadda foydalanishiga bog‘liqdir. Sun’iy intellektning bir qator ijobiy tomonlari shindaki, uning yordamida odamlar kosmos va okeanlarni tadqiq qilish, firibgarlikni aniqlash va bilimlarni tekshirishlari ham mumkin.

Pisixologiyada Intellekt va kreativlikni aloqasini tushuntiruvchi 3 ta nazariya mavjud.

Birinchi nazariya.

D. Veksler, G. Ayzenk, L. Termen, R. Sternberg va boshqalar Intellekt va kreativlik oliy darajadagi insoniy qobiliyatlarning birligi deb bilishadi. Intellekt kreativlikning yuqori bosqichidir. Gans Ayzenk kreativlikni qobiliyatning o‘ziga xos ko‘rinishi deb hisoblagan. Kreativlik intellektning yuqori bo‘lishi bilan belgilanadi.

Ikkinchi nazariya

Kreativlik - bu insonni hayotga moslashishi emas, balki o‘zgarishdir. Kreativlikning asosiy omili bu insonning dezadaptatsiyasi, ya’ni uni atrof olam va ijtimoiy muhitga moslasha olmasligiga deb qaralgan nazariyalar ham mavjud. Ba’zi olimlarni shaxsning kreativlik xususiyatini tashqi olam va insonlardan yolg‘izlanish deya ta’rif berishgan.

Uchinchi nazariya

Uchinchi nuqtayi nazar egalari Intellekt va kreativlik o‘zaro uzviy aloqador bo‘lgan ikki xil faktor deb qarashadi. Shaxsning orientirlashtirgan bu pisixologiya vakillari A. Maslau va boahqalar ijodiy qobiliyatni tan olishmagan. Ijodiy faollik shaxsda qobiliyatga qaraganda ba’zi shaxsiy xususiyatlarni (qiziqish tavakkalchilik) shakllantiradi.

Pisixologiyada Intellekt va kreativlik aloqasini tushuntiruvchi 3 ta nazariya mavjud. D. Veksler, G. Ayzenk, L. Termen va boshqalar bir qancha olimlar intellekt va kreativlikni oliy darajasidagi insoniy qobiliyatlarning birligi deb bilishadi. Intellekt kreativlikning oliy darajasi. Bundan kelib chiqib kreativlikni intellekt hosilasi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Yuqori darajadagi intellekt - yuqori intellektni, quyi darajadagi intellekt - quyi intellektni yuzaga keltiradi. Insonda intellekt qanchalik yuqori bo‘lsa, unda kreativlik ham shuncha

yuqori boladi. Zero, bu tushunchalar bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq. Bir qancha olimlar intellekt koeffitsientini aniqlash maqsadida bir qancha tadqiqot olib borishgan. Ulardan biri amerikada minglab maktab o‘quvchilaridan IQ (intellekt koeffitsienti) ni aniqlab olishgan. Ularning IQ siga qarab guruhlarga ajratishgan va 30, 40 yil davomida kuzatishgan. Ulardan IQ si yuqori bo‘lgan o‘quvchilar yuqori natijalarga, ko‘plab yutuqlarga erishgan. IQ si past bo‘lgan o‘quvchilar kam yutuqqa erishgan. Yuqorida ta’kidlanganidek intellekt va kreativlik bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq. O‘zbekistonda ham IQ darajasini aniqlarda bir-qancha sa’y-harakatlar olib borildi. Maktablarda o‘qituvchilar bu testni o‘quvchilar orasida ko‘p o‘tkazadi. Shuning natijasida qaysi o‘quvchi faol qaysilari sust va yana qaysilar zukko, bilimdonligini aniqlab, bilib oladi. Bu test o‘quvchilarga ham ma’qul bo‘ladi, o‘qituvchisidan qayta-qayta shu metodni o‘tkazishlariga istak bildirishdi. Ammo intellekt va kreativlikni qarama-qarshi qo‘ygan olimlar ham bor. Bular: konvergent va divergent tafakkurlar. Konvergent tafakkur masalalarni yechishda barcha mavjud usullardan eng maqbulini olish. Konvergent intellekt asosida quriladi.

Divergent tafakkur - turli masalalarni yechishda turlik yechimlarni qidirish. Divergent kreativlik asosida quriladi. Demak, intellekt va kreativlik umuman ko‘rinishda ikki xil qobiliyatlar bo‘lib, ularni ma’lumotlarni qayta ishlash jarayoni bilan bog‘lash mumkin. Kreativlik insondagi bor ma’lumotlarni qayta ishlash, ularni cheksiz modelini yaratishdan, Intellekt esa bu qayta ishlangan ma’lumotlarni amaliyotda qo‘llay olish, atrof-muhitga moslashtirishdan iborat. Biz yuqorida kreativlik haqida so‘z yuritdik. Tabiiyki, kreativlik o‘zi nima degan savol tug‘iladi. Kreativlik - bu insonning biror yangilik yaratishi, an’anaviylikdan chetga chiqishi, bir so‘z bilan aytganda ijodkorlik degani. Malasan: bir stulni oladigan bo‘lsak, uning qanda ko‘rinishda ekanligini bilamiz. Ammo kreativlik bilan yondashadigan bo‘lsak, u boshqa ko‘rinishda bo‘lishi mumkin. Oyoqlari to‘rtta emas balki uchta bo‘lishi. Bu insonning kreativlik darajasiga qarab bo‘ladi. Insonda intellekt qanchalik yuqori bo‘lsa kreativlik ham shunchalik yuqori bo‘ladi.

Har bir insonning qobiliyatlari turli yo‘nalishlarda bo‘ladi. Kimdir aniq fanlardan, kimdir gumanitar fanlardan qobiliyati bo‘ladi. Spirmenning fikricha, har bir insonning bir-biridan ajratuvchi qobiliyatlari bo‘ladi. Masalan: usta rassomnimatematik masalalarni yechishda esankirab qolishi, matematiklarni esa boshqa bir soha oldida ojiz qolishi. Insonlarning umumiy qobiliyatlari ham bo‘ladi, ammo shular ichida qaysi yuqori ekanligini aniqlab o‘sha sohaga yo‘naltirish bugungi kunning ta’lim tarbiya jarayonida ko‘zga tashlanadigan muammolar sirasiga kiradi. Agar bolaning qobiliyatini to‘g‘ri yo‘naltirilsa, ulardan kelajakda intellektual kreativ mutaxassis chiqadi. Endi emotsional Intellekt haqida gapirsak. Ba’zi olimlarning fikricha emotsional intellekt - intellektidan yuqoriroq tushuncha. Lekin shuni aytish lozimki, emotsional intellekt bizni bor xohish va qiziqishlarimizni aktivlashtiradi. Muammolarni kamroq o‘ylashga majbur qiladi. Shu o‘rinda yana bir savol tug‘uladi. Intellekt irsiyatga bog‘liqmi? Intellekt irsiyatga bog‘liq. Bunday deyishga sabab, bir onafan tug‘ilgan egizaklarning IQ - darajasi tekshirilganda, natija deyarli bir xil. Xuddi shu egizaklarni boshqa-boshqa oilalarda tarbiyalashganda baribir bir xil. Shunday ekan, bolada intellektni rivojlantirishda ijtimoiy muhit emas, balki irsiyat muhim ro‘l o‘ynaydi degan fikr hozirda bahsli masala bo‘lib qolmoqda.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, kreativlik bu ijodkorlik degani. Insonlarning kasbiy mahorati ham uning kreativ fikrlashi, kreativ yondashishiga bog‘liq desa mubolag‘a bo‘lmaydi. Agar biz har bir bolada intellekt va kreativlikni yaxshi rivojlanishiga o‘z hissamizni qo‘shsak, muhtaram prezidentimiz Shavkat Miramonovich Mirziyoyev aytganlaridek, uchinchi renesans vakillari yetishib chiqadi. Buning uchun bolalarning qobiliyatini to‘g‘ri yo‘naltirilsa, ular kelajakda o‘z kasbining yetuk mutaxassisi bo‘lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.X. Югай "Общая психология" --- Ташкент..2014
2. Davletshin M.G va boshqalar. Yosh davrlar va pedagogik psixologiya. T..2004
3. G‘oziev E. G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.

INTERNET VA VIRTUAL O‘YINLAR UMR O‘G‘RISI

**Andijon davlat pedagogika
insituti Tarbiya yo‘nalishi sirtqi ta’lim
1-bosqich 101-guruh talabasi
Toshboyeva Sarvirnoz**

Anotatsiya: Ushbu tezisda Internet va virtul o‘yinlar bolaligimiz vaqtimizni o‘zlashtirib o‘ziga qaram qilib qo‘ygani ko‘p yoshlarni ruhiy psixologik va moddiy taraflama tushkunlik va hattoki o‘liga ham olib keladigan holatlari haqida o‘z fikir va mulohazalarim yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Virtual o‘yinlar, internet, telegram, yutub, pubji, kontr, instagram feybook, X bet.

Xozirgi tez rivojlanib borayotgan zamonda hamma sohalar kabi internet olami ham juda rivojlanib uning turlari va unga bog‘liq atamalar ham ko‘payib bormoqda. O‘zi internetni bizda rivojlanib ommalashib bizni hayotimiz mazmuni va hayotimizni vaqtimizni og‘irlab hayotimizdagi biz uchun juda muhim va quvonchli voqealarni ham virtual o‘yinlaru internet tarmog‘ida o‘tirish bilan o‘tkazib yuboryapti. Bir eslab ko‘ring internet, telefon ,planshet va boshqa zamonaviy gadjetlar bo‘lmagan bollalik paytlarimizni bir eslaylik u damlarni o‘zgacha gashtibor edi ertalab turib yuzini yuvmasdan ham avval telefon ko‘rish bo‘lmasdi uni o‘rniga turib unga ketkazadigan vaqni boshqa o‘zimiz uchun foydali kelajagimiz uchun hich yo‘ sog‘lig‘im uchun yaxshi mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanardik misol uchun ukalarim ertalabdan o‘zimizning mahallada toza havoda yugurishardi, mashq qilishardi shu bilan organizmini chiniqtirib salomatligi uchun foydakli toza havodan to‘yib nafas olardi shu uchun ham u paytlarda hozirgi chalik ko‘p kasallanishlar insonni kasallik bilan kurashuvchi immuniteti yaxshi bo‘lardi. Shu oddiygina mashg‘ulot ham biz uchun juda foydali. Oldingi bolalarning o‘yinlarini aytmaysizmi juda maroqli bolani epchil, chaqqon, hozir javob va sog‘lom qiladi bu oyinlarimiz; arqondasakrash, o‘n besh o‘yini, to‘ptosh, quvlashmachoq, berkinmachoq biz bu o‘yinlarni o‘ynab katta bo‘ldik. Lekin xozirchi ko‘chaga chiqingga birorta berkinmachoq o‘ynagan bolani ko‘rasizmi yo‘q hammani qo‘lida telefon telegram, yutub, instagram, feysbok va xar –hil turdagi virtual o‘yinlar; masalan Pubji, X bet, kontr va hakazolar. Biz shunchalar internet virnual o‘yinlarga berildikki mukkamizdan kettikki va hatto o‘zimiz yaratgan virtuallikni quliga aylanib qoldik vaholanki u bizni emas biz uni boshqarishimiz kerak chunki biz o‘ngli mavjudodlar yetuk bilimdon insonlarmiz biz yaratdik shu narsalarni o‘zimiz uni quli bo‘lib qolishimiz juda ham ayanchli. Biz uzog‘gamas o‘zimizga bir nazar solaylik qachon oxirgi marta farzandingiz bilan biror o‘yin o‘ynadngiz yoki unga ertak o‘qib berdingiz yo u bilan ertak sahnalashtirib o‘ynadingiz eslab ko‘ringa. Bizbu o‘yinlarni o‘ynashga vaqtimiz yo‘q biz telegram, yutub, instagramda mazza qilib kulguli yoki qiziqarli video ko‘rishimiz kerak. Shu uchun ham farzandlarimiz ham telefonga mukkasidan ketib uni quli bo‘lib o‘rgatilgan zo‘mbilarga aylanib qolyapti. O‘zimiz shunga majbur qilyapmiz bola qachon qarasa ota onasini qo‘lida telefon ona deb borsa dadangga bor dada esa qara bolaga deb tursa bola ham bu telefon juda qiziqarli zo‘r narsa yomon bo‘lsa ota onam bunchalar qiziqmasdi deydid shu uchun ham aytadi ota ona bola uchun ideal bola ularga qarab andoza oladi. Bolangizni so‘kib urishishdan avval aybni o‘zingizdan qidiring bu nima uchun bunday bo‘ldi qayerda hato qildim tarbiyani qayeri hato deb o‘ylab hatoni tog‘irlashga harakat qilib koring. Albatta ijobiy natija olasiz masalan bir hafta telefonni ishlatmay qo‘lingizga kitob olib farzandingiz oldida kitob o‘qib o‘tiringchi nima bo‘lishini ko‘rasiz ikkinchi kundayoq farzandiz ham o‘sha kitobni o‘qishni hohlyotganini nima haqida ekanini so‘ray boshlaydi va yonizga o‘tirib o‘qib bersez eshitib

yana o‘qib berishimizni so‘raydi. Ko‘rinib turibdiki hamma narsa biz ota onalar qo‘lida yoshligidan u bilan shug‘ullanib tarbiyasiga ahamiyat bermasak hali aytgan zo‘mbilarni yaratib qo‘yamiz. O‘sha tarbiyamiz oqsab e’tiborsiz bo‘lgan bolalarimiz tarbiyasi ahloqi va hayotini bir o‘ylab atrofga bir qarab fikirlab ko‘raylikchi o‘sha inernetni quliga aylangan ota onani farzandi ham shu yo‘lda bo‘ladida keyin bu bolani hayotid nima kechadi uni kelajagi nima bo‘ladi bir o‘ylang bu bola virtual o‘yinlarga mukkasidan ketib unga qaram bo‘lib qoladi u siz hayotini tasavvur qilaolmaydigan tursa ham yursa ham o‘tirsam ham faqat virtual o‘yinda yurgandek bo‘lib qoladi. Unga boshqa narsani umuman qizig‘i yo‘q o‘qish bilim olish , do‘st ortirish , ota onaga mehr degan hissiyotlar o‘rnini faqat o‘sha o‘yindagi vahshi obrazlar va undagi g‘alabaga bo‘lgan qiziqish egallaydi.

Hozirda bu o‘yinlar tufayli nechta oiladagi ota onalar va farzdlari ham ruhan, ma‘nan jismonan ham moddiy taraflama aziyyat chekadi .

Bu o‘yinlarni aksaryati pul mablag‘iga o‘ynaladi bolani qiziqtirish uchun ko‘p miqdordagi pulni taklif qilib u bu summani eshitib yoki ko‘rib uni rad eta olmas darajadagi ko‘p summa unda buncha pul nima uchun osongina berildi deb o‘yalab o‘tirgisi yo‘q ha mayli bir marta o‘ynab ko‘ray hich nima yoqotmayman yutib qaytib o‘ynamayman deb bu o‘yin domiga tushib qoladi . Birinchi o‘ynaganida katta yutuq oladi, yana ham ko‘proq yutishni hohlab qoladi, shu tariqa o‘zi ham bilmagan holda qancha yutib qancha yutqazganini o‘sha pullarini qaytarib yutib olish uchun o‘ynaydi keyin shu bilan nechta nechta insonlarni bilaman hattoki yashab turgan uyini sotib berishga ham to‘g‘ri kelgan joylarini. Va hattoki o‘lim bilan tugaganlari ham bor. Bu o‘yinda juda katta miqdordagi pulni yutqazib qo‘yib ota onasidan qo‘rqib o‘zini osib o‘ldirishga ham olib kelganini guvohi bo‘ldik. Bu virtual o‘yinlarning oxiri yaxshilik bilan tugamasligi aniq diniy tarafdin qaraydigan bo‘lsak ham bu pullar bu o‘yinlar harom hisoblanadi demak bu ishni qilgan inson ham yaxshi ish qilmagan. Biz bu virtual o‘yinlarni tag tomiri bilan sug‘urib tashlolsimiz inernetni ham ko‘rma diydolsimiz hamma narsani me‘yori ozi yaxshi va bu inernetni ham yaxshi taraflari ham bor kim qanday foydalanishiga bog‘liq albatta yaxshi niyyatda foydalansa yaxshilik keladi yomonlik albatta yomonlikka olib keladi . Hulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki har qanday narsa o‘zimizni qo‘limizda inson yaxshilikni yani yaxshi hayoni ham yomonini ham o‘zi yaratadi hammasi o‘zimizni qo‘limizda . Avvalo farzand tarbiyasiga juda katta e’tibor berishimiz kerak ular nihol biz uni qanday parvarish qilsak shunday o‘sadi qaysi tarafga egsak shu tarafga qarab o‘sadi shunday ekan farzandlarimizga to‘g‘ri tarbiya beraylik ularni bilimli, aqilli, odobli mehnatkash va vatanini sevuchi mard jasur qilib tarbiyalash vataniga munosib farzand bo‘lishi bizni qo‘limizda .

Aziz ota onalar bir kunda hich bo‘lmasa bir ikki soatini farzandimizga ajrataylik keyin afsus qilmaslik uchun .

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maktab hayoti jurnali 2003
2. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya ”. T.: “Fan va texnologiyalar ” mazkazining bosmaxonasi : 2009
3. Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To‘ychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T.TDPU, 2009.
- 4.Www.ziyouz. com. Kutubxonasi.
- 5.cyberlenika. ru

INKLYUZIV TA’LIMDA PSIXOLOG VA UNING VAZIFALARI

**Andijon tumani Inson ijtimoiy xizmatlar,
ijtimoiy himoya milliy agentligi
5-hudud, 2-uchastka kompleks xizmat
ko’rsatuvchi xodim Mamadaliyeva Durdona Obidjonovna**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Inklyuziv ta’lim muassasasida ta’lim-tarbiya olayotgan maxsus yordamga muhtoj bolalarning ayrimlari doimiy ravishda tibbiy xizmatga muhtoj bo’lishi mumkinligi yoritilgan.

Kalit so’zlar: inkluziv ta’lim, shaxs, tibbiy-ijtimoiy, tarbiyachi, ta’lim samaradorligi, tarbiyachi, bolalarning faolligini.

Hozirgi kunda mamlakatda nogironlikning oldini olish va nogironligi bo’lgan shaxslarning yashash, o’qish, mehnat qilish va dam olishlari uchun qonuniy asos yaratilgan. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 avgustdagi F-5006-son farmoni nogironligi bo’lgan shaxslarni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirishga qaratilgan. Bu ta’lim amaliyoti va o’qitish xizmatlarini tashkillashtirishni, ularga fundamental, aniq o’zgarishlar kiritishni talab etadi. 2017 yil 7 fevraldagi O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risidagi PQ-4947-son Qarori [2] hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish, ularni nazariy hamda amaliy asoslash, bu jarayonni metodik qo’llanmalar bilan ta’minlash pedagogika va maxsus pedagogika fanlari zimmasiga tushadi.

Ijtimoiy xizmatlarning yakka tartibdagi dasturi — yolg’iz yashaydigan hamda yolg’iz keksalar va nogironligi bo’lgan shaxslarning yashash holatini baholash asosida ishlab chiqiladigan, ijtimoiy xizmatlarning va ijtimoiy yordam bo’yicha xizmatlar ro’yxatini, ularning hajmlarini, ularni ko’rsatishning davriyligini, shart-sharoitlari va muddatlarini, shuningdek mas’ul shaxslarni, shu jumladan yolg’iz yashaydigan hamda yolg’iz keksa va nogironligi bo’lgan shaxsning yoki uning qonuniy vakilining majburiyatlari tavsifini o’z ichiga oladigan hujjat; internat muassasalari — keksalar va nogironligi bo’lgan shaxslarga ijtimoiy xizmatlar ko’rsatadigan nogironligi bo’lgan shaxslar uchun «Muruvvat» internat-uylari, keksalar va nogironligi bo’lgan shaxslar uchun «Saxovat» internat-uylari, O’zbekiston Respublikasi Tibbiy-ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish agentligining Urush va mehnat faxriylari uchun respublika pansionati; fuqarolar yig’inining ijtimoiy qo’llab-quvvatlash bo’yicha komissiyasi (ijtimoiy qo’llab-quvvatlash bo’yicha komissiya) — qonunchilikka muvofiq aholining zaif toifalarini ijtimoiy qo’llab-quvvatlash maqsadida tashkil etiladigan fuqarolar yig’ini komissiyasi, uning tarkibiga fuqarolar yig’ini raisi, uning maslahatchilari va mas’ul kotibi, komissiya tarkibiga saylangan fuqarolar yig’ini hududida yashaydigan shaxslar, tuman (shahar) tibbiy-ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish bo’limining xodimi, davolash-profilaktika muassasasining vrachi, shuningdek, zarurat bo’lganda, tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasining, tuman (shahar) hokimligi moliya bo’limining vakillari va ichki ishlar organlarining profilaktika bo’yicha inspektori kiradi; o’zgalar parvarishiga muhtoj bo’lgan yolg’iz yashaydigan keksalar va nogironlar (yolg’iz yashaydigan keksalar va nogironlar) — yolg’iz yashaydigan yoki keksalar va nogironlar, voyaga etmagan bolalar yoxud qamoqda va jazoni o’tash muassasalarida, uzoq muddat davolanishda bo’lgan shaxslar bilan birga yashaydigan o’zgalar parvarishiga muhtoj bo’lgan pensiya yoshidagi shaxslar (60 yoshga etgan erkaklar, 55 yoshga etgan ayollar) hamda I va II guruh nogironlari;

Maxsus ta’lim muassasalari imkoniyati cheklangan bolalar uchun ijtimoiy yordamga muhtoj qatlamda tor doiradagi ijtimoiylashishga yordam berish bilan cheklanib qoladi.

Shuning uchun taniqli psixolog, defektolog L.S.Vigotskiy tomonidan bu tor doiradan chiqish, maxsus ta’lim bilan umumta’lim tizimidagi uyg’unlikka erishish deb ta’kidlagani, ayni haqiqat.

Yuqoridagi hamda Yurtboshimizning 2020 yil 13 oktyabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4860-sonli qarori yurtimizda inklyuziv ta’limning amaliy jihatdan e’tibor qaratishga asos bo’ldi. Unga ko’ra maktablarga inklyuziv joriy etilishi statistik ma’lumotlarga qaraganda, 2021-2022 o’quv yilida 31 ta umumta’lim maktabida 87 nafar alohida yordamga muhtoj bolalar qamrab olingan bo’lsa, 2022-2023 o’quv yiliga kelib, inklyuziv sinflar soni 195 tani tashkil etib, qamrov 504 nafarni tashkil etgan.

Bu shuni ko’rsatadiki, inklyuziv ta’limga bo’lgan ehtiyoj tobora ortmoqda. Albatta, inklyuziv ta’lim tashkil etilgan maktablarda imkoniyati cheklangan bolalar va o’smirlarning ta’lim olishlari uchun zaruriy psixologo - pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo’naltirilgan umumta’lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruxiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish vazifalari yotadi.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim tizimida o’qitish o’qituvchilardan ikki karra mas’uliyat bilan ishlashni talab etadi.

Tarbiyalanuvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanishini korreksiyalash va me’yorga keltirish ishlarini olib boradi;

- bolalarning faolligini, ta’lim samaradorligini oshiruvchi metodlarni qo’llaydi;
- diqqat-e’tibor, xotirani, kuzatuvchanlik, sinchkovlik va boshqa qobiliyatlarni tarbiyalaydi;

- o’z-o’zini nazorat qilish malakalarini, bolalarning bilishga doir qiziqishlarini va qobiliyatini rivojlantiradi.

Inklyuziv ta’lim jarayonida muassasa tarbiyachisi ham alohida o’rin egallaydi. Tarbiyachi ish faoliyatini tashkil etishda o’qituvchi-defektologlar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda sog’lom va alohida ehtiyojli bolalar bilan olib boriladigan mashg’ulotlarni rejalashtirishi hamda shu asosida olib borishi kerak. Shuningdek, tarbiyachi alohida ehtiyojli bolani oilada tarbiyalash masalasida ota-onalarga va qonuniy vakillarga metodik yordam ko’rsatadi, kerakli ish hujjatlarini yuritadi.

Inklyuziv ta’lim joriy qilingan muassasada albatta psixolog faoliyat yuritishi lozim. Psixologning faoliyati har bir bolaning ruhiy salomatligini himoyalash, ruhiy rivojlanishidagi kamchiliklarini bartaraf etish va korreksiyalashga qaratiladi. Muassasa psixologi har bir bolani psixologik jihatdan tekshiradi, doimiy ravishda psixologo-pedagogik jihatdan o’rganib boradi, individual rivojlantirish dasturlarini tuzadi, alohida ehtiyojli bolani oilada tarbiyalash bo’yicha ota-onalarga maslahatlar beradi, inklyuziv ta’lim muassasasining pedagogik hodimlariga psixologik rivojlantirish masalalarida metodik yordam ko’rsatadi.

Inklyuziv ta’lim muassasasida ta’lim-tarbiya olayotgan maxsus yordamga muhtoj bolalarning ayrimlari doimiy ravishda tibbiy xizmatga muhtoj bo’lishi mumkin. Inklyuziv ta’lim muassasasi shifokor-pediatric (psixonevrolog) har bir bolaning ruhiy asab holatini doimiy ravishda tekshirib boradi, zarurat bo’lganda davolash muolajalarini tavsiya etadi, korreksion pedagogik ta’lim jarayonida bolalar sog’lig’ini nazorat qiladi, aqliy va jismoniy yuklamaning me’yorini belgilaydi, ota-onalarga bolaning somatik hamda ruhiy salomatligini saqlash yuzasidan maslahatlar beradi.

Inklyuziv ta’lim sohasida psixologning asosiy vazifalari quyidagilarni o’z ichiga olishi mumkin:

- inkluziv ta’lim muhitida bolalarning individual ehtiyojlarini va xususiyatlarini aniqlash, baholash, va ularning o’qish jarayonida olishi mumkin bo’lgan qo’llab-quvvatlash turlarini belgilash;

- o‘qituvchilarga turli xil o‘quv usullarini va strategiyalarni qo‘llashda ko‘maklashish, shunda har bir bolaning ta’lim olish huquqi ta’minlanadi.

Imkoniyatlari cheklangan bolalarning, hoh u maxsus maktab, maktabgacha muassasalar bo‘lsin, hoh umumta’lim muassasalari qoshidagi sinf yoki guruhlar bo‘lsin, hoh uyda ta’lim olish bo‘lsin – o‘qitishning barcha shakllari–ta’lim sohasiga jalb qilinishi ma’lum jihatdan integratsiya jarayoni hisoblanadi, chunki o‘qish davrida va undan keyin ham bu bolalar boshqa bolalar, shu jumladan umumta’lim muassasalarda ta’lim olayotgan bolalar bilan o‘zaro muloqotda bo‘ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga uyg‘unlashuvi ta’minlanadi. Biroq, ta’lim olish uchun mos shart-sharoitlarni tanlash har bir bolaning va otasining huquqi hisoblanadi. Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya mutaxassislari zimmasiga bolaning ruhiy-jismoniy holatini o‘rganish va tashxis qilish vazifasi yuklangan bo‘lib, bolani har tomonlama tekshirish natijasida bolalarni o‘qitish va ularga mos keladigan ta’lim sharoitini aniqlashga doir tavsiyalar beriladi. Shunday qilib, o‘ziga xos ehtiyojlari bo‘lgan bolaning umumta’lim sohasiga samarali jalb qilinishi uchun quyidagilar zarur:

- bolaning rivojlanishida ijobiy natijalarga erishishga imkon beradigan korreksion tadbirlarni erta yoshdan boshlash

- umumiy ta’limga jalb qilingan har bir bola uchun tibbiy-psixologik-pedagogik kuzatuvni, ya’ni mutaxassislarning doimiy yordamini tashkil etish;

- ruhiy-jismoniy rivojlanishi va ta’lim ehtiyojlaridan kelib chiqib, imkoniyatlari cheklangan har bir bolaning sog‘lom bolalar bilan birgalikda tarbiya va ta’lim olishining zarur shakllarini tanlashni ta’minlash;

Bolaning ta’lim tizimiga jalb qilinishining biror ko‘rinishi u uchun oddiy va foydali bo‘lishi darkor, ayni paytda bu inklyuziv ta’lim maromida rivojlanayotgan tengdoshlarining sifatli ta’lim olishiga halaqit bermasligi lozim.

Xulosa tariqasida shuni aytish joizki, bugungi kunda, ta’lim olish – insonning siyosiy huquqi ekanligi, mamlakatimizda inklyuziv ta’limga berilgan e’tibor, amalga oshirilayotgan ishlarda o‘z ifodasini topmoqda. Inklyuziv ta’lim muhiti - bu ta’lim jarayonining barcha sub’ektlariga o‘z-o‘zini samarali rivojlantirish imkoniyatlarini ta’minlaydigan ta’lim muhitining bir turi. Bu ta’lim maydonini har bir bolaning ehtiyojlariga moslashtirish, shu jumladan ta’lim jarayonini isloh qilish, uslubiy moslashuvchanlik va o‘zgaruvchanlik, qulay psixologik iqlim, sinf xonalarini barcha bolalarning ehtiyojlarini qondirish uchun qayta loyihalash orqali nogiron bolalarni ta’lim olish muammosini hal qilishni o‘z ichiga oladi. istisnosiz va bolalarning ta’lim jarayonida to‘liq ishtirok etishiga imkon beradi. Bu jarayonlarda esa pedagog, psixolog, tibbiyot xodimlarining xizmatlari katta.

Foydalangan adabiyotlar:

1. «Bola ho‘quqlari kafolatlati» Toshkent 2008 yil. OOO «Kvinta Print» MChJ bosmaxonasi.

2. Bo‘lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentlikni rivojlantirish. Usmonova Dilnoza Toshmamatovna, Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2022 йил 6.2) ISSN 2181-1709 (P)

3. Alohida yordamga muhtoj bolalarni ma’naviy va estetik rivojlantirish mavzusidagi ilmiy – nazariy konferensiya materiallari. Toshkent—Uzinkomsentr-2002 yil

4. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta’limni tashkil etish: Darslik / Otv. ed. S.V.Alekhina, E.N.Kutepova. - M.: MGPPU, 2013.-324s.

O‘QUVCHILARNI INTERFAOL USULDA RAG‘BATLANTIRISHNING “4K” TAMOYILIGA TA’SIRI

Andijon davlat pedagogika instituti doktoranti
Axmedova Dilnoza Xabibullo qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim sifatini oshirishning muhim vositasi bo’lgan rag‘batlantirish metodining ahamiyati, yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalar va samarali interfaol metodlar asosida o’qitish, o’quvchilarini o’qitishda ularning xatti-harakatlari va intellektini munosib rag‘batlantirish, kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning o’zini anglash va xulq-atvor afzalliklariga ijobiy ta’sir ko’rsatish, tashqi va ichki motivatsiyaning o’zaro ta’siri, mukofot va jazo usullarining samardorligini o’rganish, o’quvchilarni interfaol usulda rag‘batlantirish orqali 4K tamoyilini shakllantirish haqida fikrlar keltirilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim, tarbiya, rag‘bat, mukofot, jazo, motiv, metod, bilim, ko’nikma, malaka.

XXI asrda ta’lim tizimida pedagoglar, jumladan boshlang’ich sinf o’qituvchilarining kasbiy faoliyatida metodik tayyorgarlik darajasini oshirish, ijodiy tafakkurni rivojlantirishga yo’naltirilgan texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini ta’limni jahon miqyosida barqaror taraqqiyotni ta’minlovchi asosiy omil sifatida e’tirof etish kengaytirib kelmoqda. Bugun 2030-yilgacha belgilangan xalqaro ta’lim konsepsiyasida “butun hayot davomida sifatli ta’lim olishga imkoniyat yaratish” dolzarb vazifa sifatida belgilangani bunga yaqqol misol bo’la oladi. Ta’lim sifatini ta’minlash esa yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalar va samarali interfaol metodlar asosida o’qitishni talab qiladi. Boshlang’ich sinf o’quvchilarini o’qitishda ularning xatti-harakatlari va intellektini munosib rag‘batlantirib borish o’quvchilarning ta’lim olishga bo’lgan qiziqishlarini orttiradi va ularning tarbiyasiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

O’qituvchi-tarbiyachi ta’lim-tarbiya berish davomida yaxshi o’qiydigan bolalarni sinfda, yangi jamoa ichida rag‘batlantirishi kerak. Bunda bolalar bir-biriga do’stona munosabatda bo’lishadi. Shuning uchun ular bir-biriga intilib, yaxshi o’qishga harakat qiladi. Yomon o’qiydigan bolalar yaxshi o’qiydigan bolalarga intilib ular ham yaxshi o’qishga kirishadi [2].

Yuqoridagi mavzu yuzasidan dunyo pedagog va psixolog olimlari ko’plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borishgan bo’lib, jumladan Ludvig va Maehr (1967), Xillman va Shilds (1974), Alfred Adler, Marchant (1972), (Deysi, Schvartz, Scheinman va Ryan, (1981), Anton Semyonovich Makarenko, Amonashvili Sh.A., S.N. Lysenkova, Shatalov V.F., Bepalko V.P., Selevko G.K., Shchurkova N.E., Yakimanskaya I.S. va boshqalar bunga misol bo’la oladi.

Sh.A. Amonashvili rag‘batlantirish metodiga quyidagicha ta’rif beradi. Rag‘batlantirish - bu shaxsning harakatlariga yuqori baho berish orqali uning ijobiy ko’rinishlarini rag‘batlantirish, insonning sa’y-harakatlari va harakatlarining boshqalar tomonidan e’tirof etilishidan zavq va quvonch hissini shakllantirish. Amonashvili texnologiyasidagi har bir pedagogik (muammoli) vaziyat o’qituvchi va o’quvchilar o’rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi. Bolaga ta’lim va tarbiya mazmunining u yoki bu elementini taklif qilib, iste’dodli o’qituvchi uni nafaqat ushbu mazmunni amalga oshirishga, balki uni ijtimoiy, hissiy, intellektual tajribasi bilan bog’lashga ham yo’naltiradi: nimani qabul qilish kerak? nimani rad etish kerak, nimani yana birinchi marta o’ylash kerak. Bu Amonashvilining texnologiyasidagi vaziyatlarni haqiqatan ham muammoli, rivojlanayotgan va qimmatli qiladi [6].

Hozirgi vaqtda o‘quvchilarda sinfdagi ijobiy xatti-harakatlarni rag‘batlantirishning samarali usuli sifatida rag‘batlantirishni qo‘llab-quvvatlash uchun empirik dalillar ozroq miqdorni tahlil etadi. Ludvig va Mayehr (1967) rag‘batlantiruvchi metodlar kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning o‘zini anglash va xulq-atvor afzalliklariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi va boshqalar tomonidan rag‘batlantirish o‘z-o‘zini anglashning ortishiga va xatti-harakatlar yo‘nalishini yaxshilashiga olib kelishini o‘zlarining ilmiy izlanishlari davomida isbotladilar.

B.F.Skinner amerikalik psixolog va xulq-atvor psixologi operant konditsionerlik bo‘yicha tadqiqotlari, shu jumladan mukofot va jazo usullarining samardorligini o‘rganish ishi bilan mashhur. Skinner modeliga ko‘ra, o‘rganish davom etayotgan operant atrof - muhitni mustahkamlash nazorati ostiga tushganda sodir bo‘ladi. Dastlab, operant kerakli operant belgisiga yaqinlashtirishni kuchaytirish orqali shakllanishi mumkin. Qayta ishlangan operantni takomillashtiruvchi hodisaning taqdimoti kuzatilsa, operantning paydo bo‘lish ehtimoli oshadi. Skinner jazoni qo‘llashni yoqlamagan. Uning tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, jazo xulq-atvorni nazorat qilishning samarasiz usuli bo‘lib, u odatda xulq-atvorning qisqa muddatli o‘zgarishiga olib keladi, lekin natijada, asosan, sub’ekt jazoga sabab bo‘ladigan xatti-harakatlardan qochish o‘rniga, jazolash stimulidan qochishga harakat qiladi [7].

X.Mandl o‘quvchilar motivatsiyasi va uning o‘quv jarayoniga ta’siriga e’tibor qaratdi. U motivatsiyaning turli jihatlarini, jumladan, tashqi motivatsiyani (mukofot va jazo kabi) va ichki motivatsiyani (mavzuga qiziqish, muvaffaqiyatga erishish istagi) o‘rganib chiqdi. Mandl tadqiqotining muhim jihatlaridan biri bu ijobiy ta’lim tajribasini yaratishda mukofotning rolidir. U maqtov, qo‘llab-quvvatlash va mukofot kabi turli xil kuchaytirish turlari motivatsiyani qanday rag‘batlantirishi va o‘quv yutuqlarini yaxshilashi mumkinligini tahlil qildi. U o‘z tadqiqotlari asosida qo‘llab-quvvatlovchi va rag‘batlantiruvchi ta’lim muhitini yaratishga qaratilgan pedagogik texnika va strategiyalarni ishlab chiqdi. U o‘qituvchilarga o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini rag‘batlantirish va ularning ilmiy yutuqlarini yaxshilashga yordam beradigan vositalar va yondashuvlarni taklif qildi. Uning ishi o‘quv jarayonlarini tushunish va o‘qitish amaliyotini rivojlantirishga, ayniqsa, o‘quvchilarni rag‘batlantirish kontekstida sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Tashqi motivatsiya: Mandl o‘quv jarayonida mukofot va jazo kabi tashqi stimullarni o‘z ichiga olgan tashqi motivatsiyaning rolini o‘rganib chiqdi. U ushbu mexanizmlar o‘quvchilarning ta’lim natijalari va motivatsiyasiga qanday ta’sir qilishini o‘rgandi. Misol uchun, qanday qilib mukofotlash shakllari o‘quv yutuqlari va o‘rganishga qiziqishni rag‘batlantirishi mumkin, jazo esa stressni va o‘rganishga salbiy munosabatni keltirib chiqarishi mumkin.

Ichki motivatsiya: Shuningdek, u o‘quvchining ichki motivatsiyasini o‘rganib chiqdi, masalan, fanga qiziqish, muvaffaqiyatga erishish istagi va o‘zini o‘zi anglash. Mandl ichki motivatsiyaning rivojlanishiga qanday omillar yordam berishini va u ta’lim natijalariga va umuman ta’lim jarayoniga qanday ta’sir qilishini tahlil qildi. Talabalarni o‘z manfaatlar va maqsadlari yo‘lida qo‘llab-quvvatlash muhimligini ta’kidladi.

Mandl shuningdek, tashqi va ichki motivatsiya o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni o‘rganib chiqdi. U mustahkamlashning ba’zi shakllari o‘quvchilarning ichki motivatsiyasini qanday qo‘llab-quvvatlashi va kuchaytirishi mumkinligini, shuningdek, mustahkamlashning salbiy shakllari uning rivojlanishiga qanday to‘sqinlik qilishini o‘rgandi. Bu motivatsiya va ta’lim samardorligini maksimal

"4K" modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda qo‘llash uchun alohida sharoitlar talab etmaydi. Masalan, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko‘nikmasi esa savol-topshiriqlar va mashg‘ulotlar orqali rivojlanadi. Maktablarda bu usullarni ishlatish uchun sharoit yo‘q deb aytish noto‘g‘ri.

Interfaol usulda rag‘batlantirish metodlari esa o‘quvchilarda "4K" modeliga asoslangan tamoyillarni shakllanishiga xizmat qiladi.

Kollaboratsiya: Darsliklar o‘quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o‘quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini o‘rganishga ko‘maklashadi.

Kommunikativlik: O‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o‘rganadi.

Kreativ fikrlash: O‘quvchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llashni o‘rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o‘quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o‘z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar muammolarga tahliliy nuqtai nazardan yondashishni o‘rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o‘z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Hech kimga sir emaski, har bir soha rivojining manbai shu soha vakillarini munosib rag‘batlantirishdir. Inson o‘z mehnati, muvaffaqiyati uchun atrofdagilardan moddiy va ma’naviy rag‘bat kutganidek, o‘quvchilarda ham rag‘batga bo‘lgan ehtiyoj kuchlidir. Rag‘batlantirishning to‘g‘ri va samarali usullaridan foydalanish esa oliy maqsadimiz bo‘lgan ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаева, Ш. Х. (2021). Психологические факторы эмоционального стресса в профессиональной деятельности учителя: Абдуллаева Шоира Хамидовна Ташкентский государственный университет Востоковедения, заведующий кафедрой педагогики и психологии, доктор психологических наук, доцент. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (5).
2. Dilnoza, A. (2023). O‘quvchilarni rag‘batlantirish orqali tarbiyalash va intellektual salohiyatlarini oshirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari (boshlang‘ich sinflar misolida). *Science and innovation*, 2(Special Issue 4), 69-73.
3. Mandl Heinz, Geyken Alexander. Unterstützung des selbstgesteuerten Lernens in einer Tele-CBT Umgebung. *Unterrichtswissenschaft*. 21. 1993. 214-232-b.
4. qizi Xabibullayeva, S. S., & qiz Abdulmadjidova, M. D. (2023, january). Tezkor qaror qabul qilish-hozirgi zamon muhim talabi. In *international conferences* (vol. 1, no. 2, pp. 45-49).
5. Sattarova, I. M., & Abdulmadjidova, M. (2021). Ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishda o‘yinli texnologiyalardan foydalanish pedagogik zaruriyat sifatida. Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 1(6), 5-9.
6. Y .Rasulova, D.M aqsudova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi (o‘quv qo‘llamna). - T. : “Sanostandart” nashriyoti. 2012 y. - 96 bet.
7. <https://uz.kineshma.net/B-Skinner-6106>

ZAMONAVIY TA’LIMDA YOSHLARNING AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH

Andijon davlat pedagogika instituti
Aniq fanlar fakulteti 2-bosqich,
201-gurux talabasi
Jabborova Odina Jahongir qizi

Annotatsiya Ushbu maqolada bugungi zamonaviy jamiyatda axborot xavfsizligini ahamiyati, axborot xavfsizligining yoshlar psixologiyasiga ehtimoliy salbiy ta’sirlari yoritilgan.

Kalit so’zlar: Yoshlarning axborot xavfsizligi, ko’p madaniyatli ta’lim maydoni, yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlash tamoyillari, yoshlarning axborot xavfsizligi.

Bugungi kunda endi shakllanayotgan yoshlarni turli axborotlarning salbiy ta’siridan himoya qilish dunyodagi eng dolzarb masalalardan hisoblanadi. Yoshlarga atrofini o’rab turgan olam haqidagi ma’lumot beruvchi asosiy manbalarga esa, matbuot, televidenie, radio, global kompyuter tarmoqlari va boshqalar kiradi. Yoshlar har bir millatning kelajagidir. Bu esa yoshlarga jiddiy ahamiyat berilishi lozimligini bildiradi. Har bir shaxsning kim bo’lishligi yoshlik paytidan bilina boshlaydi. Yoshlik paytida shakllanib qolgan sifatlar insonga butun umri davomida hamroh bo’ladi. Shuning uchun jamiyatda yoshlarning odobli, aqlli, halol, tarbiyali inson bo’lishlari uchun harakat qilinadi.

Zamonaviy ta’lim, ya’ni bugungi kunda o’quv-uslublar va texnologiyalar orqali o’quv-tarbiyaviy jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishning asosiy maqsadi, zamonaviy ta’limning asosiy xususiyatlaridan biri, interaktiv darsliklar, onlayn ta’lim resurslari, maqola va videolar orqali o’quvchilarga yangiliklar bilan tanishtirishdir. Bu uslublar o’quvchilarni motivatsiyalash va ularning qiziqishini oshirishda samarali bo’ladi. Zamonaviy ta’lim hamda tarbiya tizimi ishora qiladiki, dunyodagi tezroq o’sayotgan texnologik rivojlanishdan foydalanib, o’quvchilarni mustaqil fikrlashga yondashgan tadqiqotchilik va ijodkorni shakllantirishga yordam beradi. Bu esa ularni dunyo bo’yicha eng so’nggi yangiliklar bilan tanishtirib, ularning shaxsiy va jamiyatga foydali bo’lmaslikka qaramasdan chet elda yaxshi fan olmosini ko’tarish imkonini beradi. O’zbekistondagi zamonaviy ta’limda yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlash juda muhimdir. Bu, ularning internetda va boshqa onlayn platformalarda o’rganishlari va ma’lumotlar bilan ishlashlari paydo bo’lishiga yordam beradi. Bu maqsadda, o’qituvchilar va ota-onalar shaxsiy axborotlarini himoya qilish va yoshlarning internetda qatnashishlarini chuqurlashtirish lozim. Bundan tashqari, texnologiyalar va internetni juda samarali foydalanishni o’rgatish ham muhimdir. Bu jarayon orqali yoshlar axborot xavfsizligi haqida ma’lumotga ega bo’lib, o’zlariga zararli tarmoqlardan qanchalik ehtiyot bo’lishi kerakligini tushunadilar. Zamonaviy ta’limda yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlash maqsadida, o’quvchilarga axborot texnologiyalari va internetdan foydalanish bo’yicha darslar o’tkazish va ularni internetda ma’lumot qidirish, foydalanish va mavzular ustida muloqot qilishga oid xavfsizlik prinsiplarini o’rgatish tavsiya etiladi. Bu darslar o’quvchilarga shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, yomon faoliyat va internetda har qanday zararli tajribalardan saqlanish uchun kerak bo’lgan muhim ko’rinishlarni tushuntiradi. Shuningdek, bu darslar o’quvchilarga internet xavfsizligi sohasida mustaqil ishlash uchun kerak bo’lgan texnik vositalarni tushuntiradi va ularni foydalanishga yo’naltiradi. Bunaqa ta’lim usullari yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlash va ularning onlayn turmush hayoti davomida o’zlarini himoya qilishga yordam berishi mumkin. Yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlash uchun hamkorlikda ishlash, ularning internetda tomonidan ko’rsatiladigan risklarga duch kelish, shaxsiy axborotlarini himoya

qilish va qonunlar bilan tanishtirish juda muhimdir. Bunday chora-tadbirlar orqali zamonaviy ta’limda yoshlarning axborot xavfsizligi ta’minlanishi mumkin.

Zamonaviy ta’limda yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlash uchun bir necha muhim tavsiyalar mavjud:

1. Internetni foydalanishda e’tibor qaratish: Yoshlar internetdan foydalanishda juda ko’p ma’lumot va imkoniyatlardan foydalanadilar, lekin ularning internetni ishlash usullarini bilishlari muhimdir. Ular internetda shaxsiy ma’lumotlarini himoyalash, yomon saytlardan o’zingizni himoya qilish va hokazo uchun duchor qo’llagan bo’lishi kerak.

2. Aniq so’zlanish: Yoshlar bilan axborot almashuvining so’zlanishi juda muhimdir. Ularni onlayn platformalarda zararli tartibkorlik va g’ apparatlar to’g’risida tushunchalarini o’rgatishingiz sharti.

3. Xavfsizlik darslaridan foydalanish: Yoshlarga axborot xavfsizligi bo’yicha talimot beruvchi darslar o’tkazish juda foydali bo’ladi. Bu darslarda ular internet xavfsizligi, sotsial tarmoq xavfsizligi va boshqa muhim mavzular haqida o’rganishlari mumkin.

4. Internet faolliklarini cheklash: Yoshlarning internet faolliklarini cheklash uchun ularga chegarasiz muddat belgilangan chet elga borishi mumkin. Bu ularga faqat axborotli va maqsadli veb-saytlarga kirish ruxsat etiladi.

5. Ota-ona tomonidan kuzatib borish: Ota-ona yoki o’quvchi maslahatchilar yordamida yoshlarning internet faoliyatlarini kuzatib bormak juda muhimdir. Ularning internetdan foydalanish tarzi va mavjud risklar haqida bilim egallab turishi kerak.

Internet bolalar tarbiyasida o’ta muhim o’rin egallaydi. Chunki, bola tarbiyaga oid xulq-atvor ko’nikmasi, hayot tamoyillari, fikrlash va olam manzarasini ko’proq aynan internet yordamida o’rganish imkoniyatiga ega. Ayrim ota-onalar farzandining kompyuter qarshisida bo’lgan vaqtida hech qanday xavotirga o’rin yo’q, deb o’ylaydi. Biroq virtual olamda ham ularni muayyan xavf-xatarlar va tahdidlar kutib turgan bo’lishi mumkin.:

Internet foydalanishni monitoring qilish: O’quvchilarning internetda qanday vaqti sarflaganligini va qaysi resurslardan foydalandiklarini kuzatish;

Cyberbullyingga qarshi kurashish: O’quvchilar arasida yuz beradigan internetda g’alati harakatlar va munosabatlarga qarshi kurashish;

Sayt bloklash: Zararli saytlarga kirishni cheklash uchun filtrlar o’rnatilishi;

Xavfsizlik so’rovlari: O’quvchilar bilan internetda xavfsizlik haqida muloqot etish va ularning xavfsizlik so’rovlari bilan turli ko’maklarni olish;

Bu maslahatlar yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlashga yordam berishi mumkin, lekin muhimki, ota-onalar, maktab mudiriyatlari va tarbiyachi kadrlar ham bu jarayonga aktiv ravishda ishtirok etmali va tomonidan ko’mak ko’rsatilishi zarurligini tushuntirishadi. Bu tavsiya yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlashga yordam berishi mumkin, lekin muhimki, ota-onalar, maktab mudiriyatlari va tarbiyachi kadrlar ham bu jarayonga aktiv ravishda ishtirok etishda ko’mak ko’rsatilishi zarurligini tushuntirishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Ortiqov O.R. Globallashuv jarayonida bo’lajak o’qituvchilarda mafkuraviy immunitetni rivojlantirish omillari //Scientific progress. –2021. –T. –No.5 2.Shodiyeva Sh.F. Masofaviy ta’limda o’quvchilarning puxta bilim olishlariga psixologik yondoshuv to’g’risida.Психология фани ва ёшларнинг ривожланиши.Халқаро илмий-амалий онлайн конференция материаллари.Тошкент. 2020. В.1293 1301.

3.Shodiyeva Shohsanam Furqatovna, Tuxtapulatova Gulasal Turg’un qizi. Yoshlarning ijodiy fikrlash qobiliyatlari va fazoviy tasavvurini rivojlantirishda qadimiy me’morchilik yodgorliklarining o’rni. Ilm-fan va ta’limning rivojlanish istiqbollari. Respublika uchinchi konferensiya tuplami. Farg’ona. 26 iyun 2020 yil. (9-qism). B.374-378.

YOSHLAR VA AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIK MASALALARI

Ro ‘ziboyeva Ma’mura Abdunabiyevna
University of economics and pedagogy
Pedagogika kafedrasi v.b.dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqola axborot xavfsizligiga bo‘ladigan tahdidlarga bag‘ishlangan bo‘lib, unda tahdid haqida umumiy tushuncha, axborotni muhofaza qilishning maqsadi, tahdidlarning kelib chiqishi, ularning sababi, axborot tizimidagi zaifliklar ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, axborot xavfsizligiga bo‘ladigan tahdidlarning turlari atroflicha o‘rganilgan va O‘zbekistonda 2020 yilda yuz bergan taxdidlar taxlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Tahdid, axborot tizimi, axborotni muhofaza qilish, axborot havfsizligi, konfedenstial ma’lumotlar.

Annotation. This article focuses on threats to information security, provides an overview of the threat, the purpose of protecting information, the origin of threats, their causes and vulnerabilities in the information system. It also examines the types of information security threats and analyzes the threats that occurred in Uzbekistan in 2020.

Keywords. Threats, information systems, information security, information security, confidential information.

Bugungi kunda axborot xavfsizligi tushunchasiga ko‘plab ta’riflar berilgan. Axborot xavfsizligi (inglizcha "Information security") - axborot va tegishli infratuzilmani, shuningdek ma’lumot egalariga yoki foydalanuvchilariga zarar etkazish bilan bog‘liq tasodifiy yoki qasddan ta’sirlardan himoya qilinganligi. Axborot xavfsizligi – ma’lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini ta’minlash[4]

Tahdid deganda kimlarningdir manfaatlariga ziyon yetkazuvchi ro‘y berishi mumkin bo‘lgan voqea, ta’sir, jarayon tushuniladi. Axborotga yoki axborot tizimiga salbiy ta’sir etuvchi potentsial ro‘y berishi mumkin bo‘lgan voqea yoki jarayon axborot munosabatlari sub’ektlari manfaatlariga qaratilgan tahdid deb yuritiladi[5].

Masalaning mohiyatini tushuntirishdan oldin, shaxsiy xavfsizlik va psixologik xavfsizlik tushunchalariga to‘xtalamiz. Xo‘sh, shaxsiy xavfsizlik va psixologik xavfsizlik nima?

I. A. Bayevning ta’rifiga ko‘ra, "shaxsiy xavfsizlik" tushunchasi qanday shaxsning hayotiy manfaatlarini himoya qilish holati. Psixologik xavfsizlik-ta’lim muhitining holati shaxsiy va ishonchli muloqotga bo‘lgan ehtiyojni qondirishga hissa qo‘shadigan o‘zaro munosabatlardagi psixologik zo‘ravonlikning namoyon bo‘lishi, atrof-muhitning ahamiyatini yaratish va ruhiy salomatlikni ta’minlash unga kiritilgan ishtirokchilar " [2, 172-bet].Psixologik xavfsizlik normal sharoit yaratadi aqliy jarayonlarning ishlashi va insonning antisosial xatti-harakatlarini istisno qiladi.Insonning psixologik xavfsizligiga ko‘plab omillar ta’sir qiladi. Ushbu omillardan biri va bugungi kunda eng muhimlaridan biri kun hisoblanadi axborot xavfsizligi.Kompyuter texnologiyalarining Internet mo‘jizasi dunyoni o‘zgartirdi.

Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, axborot va psixologik xavfsizlik tushunchasini quyidagi holatlarga asoslanib talqin qilish tavsiya etiladi. Birinchidan, axborot-psixologik xavfsizlik himoya hisoblanadi psixikaga bevosita ta’sir qilish orqali o‘z e’tiqodlari, muqaddas ideallari va e’tiqodlaridan mahrum bo‘lgan buzg‘unchi g‘oyalardan. Shunday qilib, birinchi navbatda axborot va psixologik xavfsizlikka bo‘lgan ehtiyoj inson va jamiyat, inson va davlat, shaxs va uning bilan bog‘liq daxlsizlik, millat va milliy qadriyatlar, shu jumladan urf-odatlar, an’analar, tarixiy va madaniy meros, uzluksizlik.

Ikkinchidan, agar axborot va psixologik talablarga rioya qilinmasa xavfsizlik, uning samarali choralari ko‘rmasdan, halokatli g‘oyalar muqarrar ravishda tarixiy mafkuraviy

g’oyalar olib keladi xalqlar va Millatlar milliy qadriyatlarini yo‘q qilish orqali.

Uchinchi, axborot jamiyatida zamonaviy aqliy texnologiyalarning axborot orqali rivojlanishi tobora ortib bormoqda Ma’lum bo‘lishicha, bu holat xalqaro siyosatda yanada xavfli bo‘lib, buyuk davlat davlatlararo va mintaqalararo muammolarni hal qilishda gullab-yashnashi mumkin. Ushbu bosqichda ko‘proq foydalanish talab etiladi siyosiy muvofiqlashtirishning an’anaviy usullari.

Oltinchi, axborot va psixologik xavfsizlik kontseptsiyasi zamonaviylardan samarali foydalanish va boshqarishni talab qiladi tinchlik va barqarorlik uchun axborot texnologiyalari, bu muayyan hayot uchun jiddiy ijtimoiy xavf tug‘dirishi mumkin millat, mamlakat xalqi.

Axborot makonining paydo bo‘lishi nafaqat uning bo‘linishiga, balki nazorat qilish va boshqarishni istagan tomonlarning paydo bo‘lishiga olib keldi unda sodir bo‘layotgan jarayonlar. Ushbu guruhlarining kurash vositasi ham bu axborot vositasi. Tahlilchilar odamlarga psixologik ta’ir ko‘rsatadigan va ularni boshqaradigan axborot vositalarini, kompyuter virtualari, mantiqiy bombalar, qurilmalar, barqaror rivojlanish, bu muayyan hayot uchun jiddiy ijtimoiy xavf tug‘dirishi mumkin millat, mamlakat xalqi.

Axborot makonining paydo bo‘lishi nafaqat uning bo‘linishiga, balki nazorat qilish va boshqarishni istagan tomonlarning paydo bo‘lishiga olib keldi unda sodir bo‘layotgan jarayonlar. Ushbu guruhlarining kurash vositasi ham bu axborot vositasi. Tahlilchilar odamlarga psixologik ta’sir ko‘rsatadigan va ularni boshqaradigan axborot vositalari, masalan, kompyuter viruslari, mantiqiy bombalar, telekommunikatsiya tarmoqlarida ma’lumot almashishni bostiradigan qurilmalar, shuningdek hukumat va qurolli kuchlardagi ma’lumotlarni soxtalashtirish. Axborot xavfsizligi tahdidlariga ta’sir qilishning asosiy vositalari psixologik va axborot ta’sir qilish vositalari, masalan, bir martalik targ‘ibot kampaniyalari, uzoq muddatli targ‘ibot kampaniyalari, mafkuraviy bosim, madaniy kengayish, axborot blokadas. Psixologik va axborot ta’siri beqarorlar-ichki ijtimoiy-siyosiy vaziyatni qo‘zg‘atish, muxolifat g‘oyalarini qo‘zg‘atish va hatto isyonni qo‘zg‘atish.

Globallashgan axborot makonida bu mumkin emas psixo-axborot ta’sirini to‘liq cheklash yoki nazorat qilish. Demokratik boshqaruv, fikrlarning xilma-xilligi bunga yo‘l qo‘ymaydi. Aslida, tarqatiladigan har qanday ma’lumot ikki marta tekshirilishi kerak. Ammo haqiqat bu sarobga yo‘l qo‘ymaydi. Shuning uchun muammoning boshqa yechimlarini izlash tavsiya etiladi.

Birinchidan, tashqi tahdid kuchlariga munosabatni shakllantirish. Ikkinchidan, bilim va tahliliy darajani oshirish kerak fuqarolarning oq va qora ranglarni ajrata olish qobiliyatlari.

Uchinchi, jamiyat va davlat manfaatlariga javob beradigan turli xil ma’lumotlar oqimida kerakli ma’lumotlarni yetkazish odamlar uni tezroq qabul qiladigan va unga ishonadigan darajada. Qachon ushbu muammoni yetarli darajada hal qilish uchun salbiy ma’lumotlarning ijtimoiy ongga ta’siri keskin kamayadi.

To‘rtinchidan, milliy ommaviy axborot vositalariga ishonchni oshiring, chunki axborot xavfsizligini ta’minlashning eng muhim shartlari quyidagilar bilan bog‘liq jamiyatdagi axborot tanqisligini bartaraf etish bilan. Agar aholi bo‘lmasa mahalliy ommaviy axborot vositalariga ishonadi va ularni asosiy ma’lumot manbai sifatida qabul qilmaydi, tabiiyki, u boshqa manbalarni qidiradi.

Beshinchidan, sohada malakali kadrlar bilan ta’minlash axborot va yangi texnologiyalarni boshqarish.

"Rivojlanayotgan mamlakatlarning xalqaro hamjamiyatga tobora ortib borayotgan integratsiyasi ulardan global axborot makonida o‘z imidjini yaratishni talab qilmoqda. Chunki globallashuv inson hayotini qanchalik qizg‘in qilmasin, har bir millatning o‘ziga xosligi uning milliy qadriyatlar va urf-odatlariga sodiqlik uning millat sifatida o‘ziga xosligi

uchun jiddiy tahdiddir. Shuning uchun muammolar axborot xavfsizligi bugungi kunda nafaqat rivojlanayotgan, balki dunyoning etakchi mamlakatlari uchun ham muhimdir" [3, 54-55-betlar]. Axborot sohasidagi munosabatlarni kengaytirish bilan bir qatorda jamiyatda, eng dolzarb muammolardan biri bu sohada jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan yangi ijtimoiy munosabatlar – axborot xavfsizligi. Ta’limda yoshlarning axborot xavfsizligining psixologik jihatlari va uning ilmiy asoslanishi masalasini ko’rib chiqish tadqiqotning integral xususiyatini ta’minlaydi. Bu bog’liq va o’rganilayotgan muammoning o’zi murakkab va ko’p qirrali ekanligi sababli, uni yoshlarda shakllantirishning muvaffaqiyati asoslashni talab qiladi turli xil ilmiy-nazariy, uslubiy va uslubiy asoslar ilmiy sohalar, shu jumladan madaniy, psixologik, pedagogik va boshqalar. Ilmiy asarlarga murojaat qilish aslida etarli emasligini tasdiqlaydi psixologik jihatlarni o’rganishga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar yoshlarning axborot xavfsizligi.

Adabiyotlar

1. Karimov I.A Vatanimiz tinchligi va xavfsizligi bizning kuchimiz, birligimiz va xalqimizning o’zgarmas irodasiga bog’liq / И. А. Каримов. Matn: to’g’ridan-to’g’ri O‘zbekiston. 2004. 12-sahifa.
2. Баева, И. А. Психологическая безопасность в образовании / И. А. Баева. Психологическая безопасность в образовании. Санкт-Петербург: Союз, 2002. 172 с. Текст: непосредственный.
3. Qosimova, N.S. Internet jurnalistikasining texnologik asoslari / N. S. Qosimova. Matn: noma'lum / / Internet urnalizmining texnologik asoslari. 2012. 54-55 betlar.
4. <https://uzcert.uz/usefulinfo/prognoz-osnovnykh-riskov-kiberbezopasnosti-na2021-god/>
5. Рекомендации - ГУП "Центр кибербезопасности" (tase.uz)

TA’LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA VIRTUAL PEDAGOGIKANING O’RNI

“University of Economics and pedagogy” NOTM
Pedagogika kafedrası mudiri, dotsent v.b.
Bakiyeva Muhabbatxon Kamoliddinovna

Annotatsiya: Maqolada pedagogik tendensiyaning rivojlanishi, bo‘lajak o‘qituvchilarni fanni puxta o‘zlashtirishlari, hamda didaktikada virtual pedagogikaning o‘rni ta’lim jarayoniga kirib kelgan virtual ta’lim va uning didaktik jarayonidagi o‘rni haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tendensiya, virtuallashtirish, raqamli iqtisodiyot, media, virtual, pedagogik madaniyat, vizualizatsiya, raqamli texnologiya.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan ta’lim muhitida virtual ta’lim o‘ziga xos ahamiyatga ega. Virtual ta’lim mas’uliyatli munosabat - shaxsning virtual ta’limda shaxslararo va jamoa bilan aloqadorlikda o‘zining ijtimoiy va ma’naviy yetukligini aks ettiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmoni da “talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko‘nikmalari shakllantirish, individual ta’lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish; o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish” kabi ustuvor vazifalar belgilangan.

O‘tkazilayotgan didkatik jarayonlar, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, pedagogik treninglar ham talabalar faolligi va tashkilotchiligini yanada oshirishga, shuningdek, o‘quvchilarimizga esa raqamli texnologiyalarning roli va o‘rnini tushuntirishga qaratilgan. O‘z navbatida virtual tafakkur ijodkorlik va tashabbuskorlik, kreativlik bilan chambarchas bog‘liqdir.

Keyingi yillarda mamlakatimizda yoshlar tarbiyasiga e’tibor davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yil 23-avgust kuni bo‘lib o‘tgan xalq ta’limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma’naviyatini yuksaltirish masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishida ta’lim va tarbiyaning ahamiyati haqida so‘z bordi. Mazkur yig‘ilishda Davlatimiz rahbari yosh avlod tarbiyasi, odob-axloqi haqida to‘xtalib, “Maktab - bu hayot-mamot masalasi, kelajak masalasi. Bu masalani davlat, hukumat va hokimlarning o‘zi hal qilolmaydi. Bu butun jamiyatning ishi, burchiga aylanishi kerak. Maktabni o‘zgartirmasdan turib, odamni, jamiyatni o‘zgartirib bo‘lmaydi”, - deya alohida ta’kidladi.

Darhaqiqat, uzoq yillar davomida tarbiya bolalar ta’limdan bo‘sh vaqtida amalga oshiriladigan qo‘shimcha yuklamaga – ikkinchi darajali ishga aylanib, uzoq-yuluq jarayon bo‘lib kelganligi sir emas. Tarbiyada yo‘l qo‘yilgan xatolar asoratlari kundalik hayotda, ommaviy axborot vositalarida, ijtimoiy tarmoqlarda keng muhokama qilinib, jamoatchilikning haqli e’tirozlariga sabab bo‘lmoqda.

Virtual borliqqa mas’uliyatli munosabatni rivojlantirishning pedagogik xususiyatlaridan biri virtual-pedagogik madaniyat hisoblanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda virtual-pedagogik madaniyatni rivojlantirishning muhim usuli – bu o‘z-o‘zini tarbiyalashdir. Bu esa maxsus pedagogik adabiyotlarni mustaqil o‘rganish, pedagogik fikrlashini ham o‘z ichiga oladi. Shuningdek, talabalarning virtual-

pedagogik madaniyati darajasini oshirish oliy ta’lim muassasasida o’qitiladigan fanlar mazmuniga integratsiyalashgan.

Virtual ta’lim talabalarga quyidagi ijobiy ta’sir etish mumkun:

- talabalarda fanlarga kognitiv qiziqishni oshirishga yordam beradi;
- mutaxassisligi bo’yicha fanning ilg’or yutuqlarini yaqqol tasavvur qilishga yordam beradi;
- virtual ta’lim talabalarni yangi rolda o’zini namoyon qilish imkonini beradi;
- virtual ta’lim mustaqil ishlab chiqarish, modellashtirish faoliyati ko’nikmalarini shakllantiradi;

- talabalarining muvaffaqiyat holatini yaratishga yordam beradi. Virtual ta’lim o’quv jarayonida quyidagi didaktik imkoniyatlarni yaratib beradi:

-talabalar bilan virtual ta’lim vositalari yordamida interfaol muloqot o’tkazish imkoniyati;

- obyektlarni, jarayonlarni, hodisalarni (ham real, ham “virtual”) vizualizatsiya qilishning zamonaviy vositalar imkoniyatlarini, ularning modellarini, rivojlanish dinamikasida, vaqt va fazoda taqdim etishni o’z ichiga olgan o’quv ma’lumotlarini kompyuterda vizuallashtirish. Pedagogik tadqiqotlarda “Virtual pedagogika” tushunchasi keng qo’llanila boshlandi. Virtual pedagogika virtuallikning, raqamli mediavositalarining qo’llanilishi, shuningdek raqamli ta’lim sharoitida yangi shart-sharoitlar va talablarni tadqiq qilib boradi.

Bilimlar davridan ma’lumotlar davriga transformatsiya jarayonida reallik va virtuallik o’rtasidagi qiyoslash ortib boradi.²

Pedagogik amaliyotda virtual borliq tizimlari tushunchasi keng qo’llanilmoqda. Bu tizimlar o’qituvchi ishtirokidagi virtual o’quv muhitini shakllantiruvchi dasturlarni o’z ichiga oladi. Virtual borliq immersivlik va interfaollik tushunchalari bilan bog’liq. Immersivlik deganda odamning virtual borliqda o’zini faraz qilishini tushunilsa, interfaollik foydalanuvchi real vaqtda virtual borliqdagi obyektlar bilan o’zaro muloqotda bo’lib ularga ta’sir ko’rsatishga ega bo’ladi.

“Virtual ta’lim” tushunchasi mazmunini tushunish virtuallik sifatlarini belgilash imkonini beradi. Real mavjud obyektlarning o’zaro hamjihatlikdagi harakati virtual jarayonlarning asosi hisoblanadi. O’qituvchi bilan o’quvchining ta’lim jarayonidagi o’zaro hamjihatlikka asoslangan faoliyati virtual holatni tashkil etsa, real subyekt (o’qituvchi-o’quvchi)larning virtual holatdagi ichki o’zgarishlari ta’lim jarayoni va sifati bilan tasiflanadi.

Ta’lim jarayonida virtual texnologiyalar quyidagi imkoniyatlari:

- o’quv axborotlarining tezkor yangilanishini inobatga olgan holda ularni taqdim etish tezligini zarur darajada bo’lishga ko’maklashadi;
- real faoliyatga mos keluvchi hajm, psixologik va mantiqiy-tarkibiy tuzilma mohiyatga ko’ra o’quv axborotini to’la taqdim etilishini ta’minlaydi;
- ta’lim oluvchilarga turli obyekt, tushuncha, jarayon, ish-harakat hamda faoliyatni tasavvur qilishi, anglashi va eslab qolishida tezkorlikni ta’minlaydi.

Kuzatishlarimiz shuni ko’rsatadiki, talabalarining yashash va ijtimoiy muhiti virtual-pedagogik madaniyatini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. Virtual ta’limni nafaqat masofadan turib o’rganish, balki “subyektlar va ta’lim obyektlarining o’zaro ta’siri jarayoni va natijasi, ularni yaratish bilan birga amalga oshiriladi, ularning o’ziga xosligi ushbu obyektlar va subyektlar tomonidan belgilanadi”. Virtual ta’limning fazoviy modelini qurish insonning ichki dunyosini ko’plab kengayib borayotgan sohalar: intellektual, emotsional-obrazli, madaniy, tarixiy, ijtimoiy va boshqa sohalarida aks ettirishga olib keladi, virtual-pedagogik madaniyat virtual tafakkur bilan uyg’unlikda rivojlanadi Virtual borliqqa ijodiy

va ijobiy munosabatni rivojlantirishning yana bir pedagogik xususiyati virtual moderatorlik va tashkilotchilik qobiliyati hisoblanadi.

Virtual ta’lim boshlang’ich ta’limda unib o’sayotgan yosh avlod uchun ham atrof-olamni o’rganish, fanlardan barcha bilimlarni o’zlashtirish, ijtimoiy faol kompetensiya va qobiliyatlarni egallashlarida asosiy bosqichi bo’lib hisoblanadi. Bu ta’lim davrida bolalarning o’qish motivatsiyasi, tashqi olamga qiziqishlari kuchayadi, ularda jamoa ruhiyatini hamda o’zligini his etish, o’ziga nisbatan tanqidiy tahlil barqarorlashgan tarzda tus oladi. Shuning uchun tarbiya, jamiyat va davlat talablarini bajarishda boshlang’ich bilimlar o’qitiladigan fanlar mazmunini takomillashtirish, o’qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirish, oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining nazariy hamda amaliy kompetensiyalarini shakllantirish kabilar muhim omillardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>.
2. Воронин А.С. Виртуальная педагогика – педагогика XXI века // М.: Новые образовательные технологии в вузе, 2009. – С. 71-74.
3. Хуторской А.В. Виртуальное образование и русский космизм // EIDOS-LIST. - 1999. - Вып. 1(5): <http://www.eidos.techno.ru/list/serv.htm>
4. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika Darslik. T. “Sano-standart”, 2017. 21 b.
5. <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/15137>

ZAMONAVIY TA’LIM MAZMUNINI 4K MODEL ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Andijon davlat pedagogika institute
Ijtimoiy-gumanitar fanlar va san’at
fakulteti Tarix yo‘nalishi 2-bosqich
talabasi Olimova Zulfiyaxon Ibrohimjon qizi

Annotatsiya: ushbu maqolada 4K modelidan foydalanib dars jarayonlarini tashkil etish, 4K yondashuvining tamoyillari; kalloboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik (tanqidiy) fikrlash, innovatsion yondashuv, hamkorlik pedagogikasi, maktab darsliklarining 4K yondashuvi asosida ishlab chiqilishi to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Kalit s‘zlar: 4K modeli, zamonaviy yondashuv, XXI asr ko‘nikmalari, kalloboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik (tanqidiy) fikrlash, xalqaro reyting, 4K ning o‘z ichiga olgan ko‘nikmalari: muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish, komsepsiya.

Abstract: in this article, the organization of lesson processes using the 4K model, the principles of the 4K approach; collaboration, communicativeness, creative thinking, critical (critical) thinking, innovative approach, cooperative pedagogy, development of school textbooks based on the 4K approach are discussed.

Key words: 4K model, modern approach, 21st century skills, collaboration, communication, creative thinking, critical (critical) thinking, international rating, skills included in 4K: communication, research, creativity, formation of students' critical thinking, conception.

Аннотация: в данной статье организация уроковых процессов с использованием модели 4К, принципы подхода 4К; обсуждаются сотрудничество, коммуникативность, творческое мышление, критическое (критическое) мышление, инновационный подход, кооперативная педагогика, разработка школьных учебников на основе подхода 4К.

Ключевые слова: модель 4К, современный подход, навыки XXI века, сотрудничество, коммуникация, творческое мышление, критическое (критическое) мышление, международный рейтинг, навыки, входящие в 4К: общение, исследование, творчество, формирование критического мышления студентов, концептуализация.

Zamonaviy ta’lim darslarida o‘quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo‘naltirish bugungi kun yoshlari uchun juda ham zarur hisoblanadi. Ta’limni yuksaltirish uchun esa tizimga yangi innovatsion yondashuvlarni joriy etish bilan bog‘liq. Ana shunday yondashuvlardan biri 4K modelidir. Kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik fikrlash kabi tushunchalarni qamrab olgan 4K yondashuvi yod olishga yo‘naltirilgan content o‘rniga o‘quvchining mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi, tanqidiy, kreativ va ijodiy fikrlash, jamoada birgalikda ishlash kabi zarur ko‘nikmalarni shakllantirish va takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. “4K yondashuvi haqida Xalq ta’limi vazirining 2022-yil 5-dekabrda 372-sonli “Xalq ta’limi tizimida uzluksiz metodik xizmat ko‘rsatish ishlarini yanada takomillashtirish” to‘g‘risidagi buyrug‘ida ham ta’kidlab o‘tilgan.” Yangi o‘quv yilidan boshlab boshlang‘ich sinflarda ta’lim oluvchi o‘quvchilar yangi avlod darsliklari asosida ta’lim olishni boshlashdi. Ushbu darsliklarning asosiy tamoyillaridan biri bu – ularning 4K modeli asosida ishlab chiqilganligidadir. O‘qituvchi bu tamoyilda ma’lumotlarni yodlatish yoki shunchaki o‘qish va yozishni o‘rgatish bilan cheklanmaydi. O‘quvchilar nafaqat fanlarni, balki XXI asr yoshlari uchun zarur bo‘ladigan hayotiy ko‘nikmalarni ham organadi.

“4K” modeli ta’lim tizimiga zamonaviy yondashuv bo‘lib, zamonaviy ta’lim tizimida 4K modelidan foydalanishda o‘quvchilarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish, o‘z fikrini erkin bayon etishga, maktab o‘quvchilarining har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo‘lib, to‘rt asosiy kompetensiyani o‘z ichiga oladi:

Kollaborasiya – hamkorlik bu jamoada ishlash ko‘nikmasi hisoblanadi. Topshiriqni bajarayotganda o‘quvchilarning hamkorlik asosida ishlashlari, birovning g‘oya va fikrlarini to‘g‘ri qabul qilish, shuningdek, o‘z fikrini himoya qilishga asoslangan, o‘zaro hamkorlik ishlash, samarali fikr almashish va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini o‘rganishni shakllantiradi. Kollaborativlik, ya’ni hamkorlikda o‘qitish g‘oyasi turli mamlakat olimlari, shu jumladan, J.Xopkins universiteti professori R.Slavin, Minnesotti universiteti professorlari R.Jonson, D.Jonson, Kaliforniya universiteti professori Sh.Sharon tomonidan tadqiq etilgan. XX asrning 70-yillarida J.Dyui hamkorlikda o‘qitishda natijalarni oldindan aniqlash, amaliy faoliyatni tashkil etish g‘oyasini ilgari surgan, Buyuk Britaniya, Kanada, Germaniya, Avstraliya, Niderlandiya, Yaponiya kabi davlatlarning ta’lim muassasalarida bu g‘oyalar keng miqyosda qo‘llanila boshlagan. Hamkorlikda o‘qitish har bir o‘quvchini kundalik aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o‘rgatish, shaxs sifatida shakllantirish, har bir o‘quvchida shaxsiy qadr-qimmat tuyg‘usini vujudga keltirish, o‘z kuchi va qobiliyatiga bo‘lgan ishonchni yanada oshirish, tahsil olishda mas’uliyat hissini shakllantirishni ko‘zda tutadi. Hamkorlik muhitini shakllantirish metodikasi A.S.Makarenko tomonidan ishlab chiqilgan jamoani rivojlantirish nazariyasi bilan o‘zaro bog‘liq hisoblanadi. Bu nazariyaning mohiyati insonning shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishida jamoa (kollektiv) muhim o‘rin tutishiga asoslanadi. Har bir inson jamiyatda yashaydi, faoliyat yuritadi, boshqa odamlar bilan muloqotga kirishadi. O‘quvchi turli vaziyatda o‘z fikrini erkin bayon eta oladi, axborotni qidiradi va olingan ma’lumotlarni ongli ongli ravishda tahlil qilishni o‘rganadi.

Kommunikativlik – bu jamiyatda muloqot qilish qobiliyati bo‘lib, o‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq va ravshan ifodalash, suhbatdoshini tinglash va tushunish, ma’lumotlarni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishni o‘rganishdir.

Kreativ fikrlash – ya’ni ijodiy fikrlash insonni mashina va sun’iy intellektdan ajratib turadigan yangilik qilish qobiliyatini shakllantiradi. O‘quvchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llashni o‘rganishini, innovatsion yechimlarni ishlab chiqishni va muammolarni ijobiy hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tanqidiy fikrlash – tanqidiy fikrlash bu mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida boshqalarning fikr va g‘oyalarini o‘zlashtirmaslik, har doim o‘z fikriga ega bo‘lish va ularni dalillar bilan isbotlash, olingan ma’lumotlarni tanqidiy baholash, o‘z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilarning ana shunday muhim kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi zamonaviy ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda o‘quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishga inson yaratishini hisobga olsak, maktabdagi har bir darsni o‘quvchilar faqat fan mazmunini o‘zlashtiradigan darajada emas, balki mustaqil bilim oladigan va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantiradigan jarayonga aylantirishimiz zarur.

Dars jarayonida qo‘llanilayotgan turli xil metodlar, didaktik o‘yinlar va tarqatma materiallar ham 4K modeli asosida tashkil etilsa, darsning samaradorligi yana ham oshadi. Quyidagi metodlar orqali 4K ning qaysi yondashuvga asoslanganligini tahlil qilamiz:

“Yumaloqlangan qor” metodi

Ushbu metod mavzuni bir necha qismlarga bo‘lgan holda o‘zlashtirish imkonini beradi, hamda o‘quvchilarda guruh va juftlik tarzida ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Metodni qo‘llash jarayoni quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

1. Tasvirli kartochkalar tayyorlanadi;

2. Uning orqa tomoniga mavzu mazmuniga oid bir necha variantdan iborat savollar yoziladi;

3. O‘quvchilar ikki yoki uch guruhga bo‘linadilar;

4. Har bir guruhdagi ishtirokchilar bir necha juftliklarga biriktiriladi va har bir juftlik bir varianrdagi topshiriqni bajaradi, jarayon yakunida umumiy xulosalar chiqariladi.

“Yumaloqlangan qor” metodidan muayyan bo‘lim yoki bob bo‘yicha o‘zlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlarni mustahkamlash jarayonida foydalanilsa kutilgan natijani beradi. Ushbu texnologiya kommunikativlik va kreativlikni rivojlantiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, dars jarayonlarida 4K modelidan foydalanish quyidagi natijalarga olib keladi: o‘quvchilarning bilim darajasini yaxshilaydi har tomonlama bilim doirasini kengaytiradi, o‘quvchilarni yangi bilimlarni egallashga undaydi, mustaqil hayotga tayyorlanishlari uchun muhim bo‘lgan bilimlarni beradi, o‘quvchilarga o‘zaro hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Hamkorlik shunday jarayonki, unda o‘rtoqlik, o‘zaro yordam va jamoachilik yuzaga keladi. Natijada – jamiyat buyurtmasi bajariladi – raqobatbardosh, hamkorlikka doimo shay, turli hayotiy vaziyatlarda muammolarni aniqlab, ularni hal qilishga dadil kirishuvchi, o‘z fikr va qarashlarini mustaqil himoya qila oladigan yutuk shaxslarni tarbiya qilamiz. 4K modelidan unumli foydalanish orqali kelajagimiz egalari bo‘lmish yosh avlodni tomonlama rivojlantirib, ularni jamiyatga muvaffaqiyatli moslashishlariga har tomonlama yordam berishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.<https://lex.uz>.

2.YUNESCO. Barqaror rivojlanish maqsadlari uchun ta’lim: o‘quv maqsadlari, 2017-yil.

3.Care E., Kim H., Vista A., Anderson K. 21-asr malakalari uchun ta’lim tizimini uyg‘unlashtirish: baholashga e’tibor qarating.- Brookings institute, 2018-yil.

4.Avliyoqulov N.X., Musayeva N. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent. 2008-yil.

PEDAGOG FAOLIYATINING TA'LIM VA TARBIYA JARAYONIDAGI O'ZIGA XOS TALABLARI

**ADPI 1-bosqich o'zbek tili
yo'nalishi Zuxriddinova Xilola**

Annotatsiya : Ushbu maqolada pedagogning ta'lim tizimidagi faoliyatini o'ziga xos talablari majburiyatlari va o'quvchilar bilan o'zaro munosabatining turli metodlari haqida, shuningdek pedagogik jarayonda tarbiyaning qanday xolda ta'lim bilan hamohang xolda berish yo'llari to'g'risida ham fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar : pedagogika, ta'lim, tarbiya, pedagogik metod, pedagog muloqoti, pedagog xususiyatlari, pedagogik jarayon.

Pedagogik psixologiya - faqatgina ta'lim berib qo'ymay, tarbiyani ham o'zgaradi. Kasblar ichida "O'qituvchilik" kasbi eng murakkab kasb hisoblanadi. Yosh avlodni kelajakka tayyorlash uning zimmasida bo'ladi.

Pedagogika - (yunoncha paidagogike) tarbiya, ta'lim hamda ma'lumot berishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganuvchi fanlar majmuasi. Dunyoni o'qituvchisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Hattoki bironbir kasbni egallagan insonni ham ustozidir. O'qituvchi fanlarni o'qitish bilan cheklanib qolmaydi. U har bir o'quvchini hayot yo'lini to'g'ri topishga o'rgatadi. Yaxshilikka, ezgulikka yetaklaydi. Shuning uchun ham donishmandlarimiz : "Ustoz otangday ulug'" - deb bejizga aytishmagan.

Ta'lim - o'quvchilarga Nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayondir. Ta'lim jarayonining ta'lim berish funksiyasi - o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Har bir o'qituvchining bilim berish usuli har xil. Ba'zilar qattiqqo'llik bilan bilim bersa, boshqalari qiziqarli o'yinlar tarzida bolani darsga qiziqitirib o'tadi.

Tarbiya - aniq maqsadga yo'naltirilgan ta'sir jarayoni: shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy, madaniy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan uzoq muddatli amaliy pedagogik jarayon. Yuqorida aytib o'tilganidek o'qituvchi faqatgina bilim berib qo'ymay tarbiya ham beradi. Odamlar jamiyatda yashashi uchun, o'zgaralar bilan muloqot qilishi uchun ham tarbiya juda katta rol o'ynaydi.

O'qituvchining,umuman olganda pedagogik jamoaning ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarni bilish va o'rganish kaliti va o'quv faoliyatining ijodiy xarakteri,o'quvchi shaxsining shakllanishi uchun eng yaxshi sharoit yaratadigan,ta'lim-tarbiyada maqbul bo'lgan emotsional muhitni ta'minlovchi. jumladan,ruhiy psixologik to'siqlarning paydo bo'lishini oldini oladigan,bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik jarayonlarni to'g'ri yo'lga solib boshqarishni ta'minlaydigan va o'quv tarbiyaviy jarayonda o'qituvchining o'z pedagogik mahoratidan oqilona foydalanishi uchun imkoniyatlar yaratadigan muhim vositadir.Agar insonning ilmi to'la bo'lsa-yu, tarbiyasi bo'lmasa, oilada, do'stlar davrasida aslo hurmat topmaydi. (1)

"Metod" so'zi yunoncha tarjimasi " tadqiqot", "usul", "maqsadga erishish yo'li" kabi ma'nolarni anglatadi. Pedagogik metoddan foydalanishning asosiy maqsadi sinaluvchida vujudga kelayotgan ichki, jamiki obrazlarning rivojlanishi faoliyat va bilish jarayonlarining o'zgarishiga tajriba natijasiga suyanib ta'rif va tavsif berishdir. Kuzatish, test kabi bir qancha metodlar bor. Kuzatish metodi - 2 xil bo'ladi ichki va tashqi metod.

Inson psixikasidagi o'zgarishlarni kuzatish uchun quyidagilar kerak bo'ladi:

1. Kuzatish maqsadi, vazifasi
2. Kuzatilayotgan obyekt tanlanadi
3. Tadqiqot o'tkazish vaqti rejaqilinadi.

"Test" metodi- shaxsning aqliy qobiliyatini, irodaviy sifatlarini va boshqa xususiyatlarini tekshirishda yordam beradi. Test odamni qaysi kasbni tanlashini, oldindan qanday maqsadlari borligini va shuni aytib o'tish kerakki, xulq-atvorini ham ochib beradi.

Pedagog muloqoti deganda, pedagog va o'quvchilar o'rtasida o'zaro birgalikdagi harakatning mazmunan axborot ayirboshlashdan, o'quv tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish va o'zaro hamjihatlikni tashkil etishdan iborat tizim, usul va malakalar tushuniladi. Ayrim o'qituvchilar bor o'quvchilarga haddan ortiq qo'ppollik qiladi. Albatta bu narsa bolaga yoqmaydi. Hatto o'sha o'qituvchining fanini yomon ko'rishgachaboradi. Boshqalari juda muloyim bo'lishadi. Bu odat o'quvchini layoqatsizlikka olib kelishi mumkin. Pedagogda birmuncha tartiblilik va mehribonlik ham bo'lishi kerak. Ana o'shanda uning o'quvchilari darslarni yaxshi o'zlashtiradi va fanga bo'lgan qiziqishi ham ortadi. Har bir pedagogning o'ziga xos xususiyatlari bo'ladi. Endigina ishga kirgan yosh pedagogni ham, ko'p yillik ish tajribasiga ega bo'lgan o'qituvchilarni ham ko'rishimiz mumkin. Yosh o'qituvchilar dastlabki paytlarida o'quvchilarga ortiqcha mehribonlik munosabatda bo'ladi. Hozirgi kunda tajribali pedagoglar anchagina vazminlik va qattiqqo'llik bilan ajraladi. Adabiyot o'qituvchisi o'quvchilar bilan muloyim, samimiy muloqot qiladi. Ular o'quvchilar bilan qiynalmasdan emotsional aloqalar o'rnatadi. Tabiatshunoslik o'qituvchilarining boshqalardan ajralib turadigan xislati shundaki, ular o'quvchilar bilan qat'iy, ishchan munosabatda bo'ladi. Ularning munosabati rasmiy bo'ladi. Pedagogik jarayon - bu o'qituvchilar va o'quvchilarning rivojlanish va ta'lim muammolarini hal qilishga qaratilgan maxsus tashkil etilgan o'zaro ta'siridir. "Pedagogik jarayon " tushunchasining sinonimi sifatida "Ta'lim jarayoni" atamasi ham qo'llanadi. Pedagogik jarayonning ajralmas xususiyati o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi aloqa, odob-axloqi va faoliyatining o'zaro o'zgarishi natijasidir. Pedagogik jarayonning asosiy maqsadi o'qituvchi va talabalar intilayotgan aniq bir natijasini aks ettirishi kerak. Ushbu jarayon barcha ijtimoiy jarayonlar bilan chambarchas bog'langan.

Foydalanilganadabiyotlar:

1. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki>
2. <http://reja.tdpu.uz>
3. <https://arxiv.uz>
4. kompy.info
5. N Tojiboyeva "Muloqot psixologiyasi". O'quv qo'llanma T 2024

ZAMONAVIY TA’LIM MAZMUNINI 4K MODEL ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Mirzaahmedova Nigoraxon Abdusalim qizi
ADPI, Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi
yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada 4K modeli va uning tarkibiy qismlari, boshlang’ich ta’lim tizimida 4K modelidan foydalanishning pedagogik xususiyatlari, ta’lim samaradorligini oshirishda 4K modelidan foydalanishning ahamiyati haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar. “4K” modeli, Kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik fikrlash, ta’lim, tarbiya.

Bugungi kunda o’quvchini maktaga tayyorlash bu o’quvchining ehtiyojini inobatga olmasdan tashkil etilmaydigan jarayon. Chunki, o’quvchilarning ehtiyojlari, uning qobiliyatlari ta’lim traektoriyasini samarali qurishga ya’ni o’quvchini o’qitish emas uni o’qishga o’rgatish, o’quvchining imkoniyatlarini uning shaxsiy rivojlanishiga yo’naltirish hisoblanadi.[1] Boshlang’ich ta’lim-shaxs shakllanishi davrining eng muhim bosqichi. Bu davr bola ong ostida olamni anglash, tasavvur va bilimlar poydevorini tiklash pallasini bo’lgani uchun ham nozik e’tibor talab etadi. Ayni shu pallada bola o’zida “o’quvchi shaxsini” yaratadi, maktabga va ta’lim olishga nisbatan qiziqishni, mehrni tuyadi, ilm yòlidagi kelgusi natijalar uchun kuch toplashni boshlaydi. Bu esa zamonaviy pedagogika oldidagi doimiy va murakkab masala sifatida darsliklarning g’oyaviy, tarbiyaviy va ma’rifiy saviyasiga jiddiy yondashishni talab etadi. [2]

Aytish lozimki, hozirgi davr o’qituvchilaridan faqatgina turli ma’ruza va qolipga tushib qolgan mavzular bilan cheklanib qolmay, mustaqil ta’lim, elektron resurslar va texnologiyalardan foydalanib, dars o’tishni ilg’or metodikalaridan unumli foydalanib dars o’tib amaliyotga joriy etishni talab qilmoqda. Bunday ta’lim berish shakli o’quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki bugungi kunda zarur bo’lgan XXI asr kònikmalarini rivojlantirish orqali bilimlarini oshirishga yordam beradi. Shu ma’noda o’quvchilarni tahlil, mushohadaga tayangan holda tanqidiy, ijodiy fikrlashi, atrofdagilar bilan sog’lom hamkorlik qilishi hamda moslashuvchan bolishini talab etadi. [3] Buning uchun ta’limni isloh qilish tizimiga yangi inovatsion uslublarni joriy etish bilan darsda o’quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo’naltirish lozim. Ana shunday yondashuvlardan biri 4K modelidir. 4K yondashuvi o’z nomi bilan to’rtta tamoyilni o’z ichiga oladi: Kollaboratsiya. Darsliklar o’quvchini jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o’quvchilarga hamkorlik qilish samarali fikr almashish va o’zaro qo’llab-quvvatlash kònikmalarini o’rganishga ko’maklashadi. Kommunikativlik. O’quvchilar o’z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshini tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o’rganadi.

Kreativ fikrlash. O’quvchilar o’z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo’llashni o’rganadi, inovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish kònikmalariga ega bo’ladi. Kritik(tanqidiy)fikrlash. Ushbu metodologiya o’quvchilarning axborotni tanqidiy baholash o’z fikri va mulohazalarini shakllantirish kònikmalarini rivojlantirishni o’z ichiga oladi. O’quvchilar muammolarga tahliliy nuqtai nazardan yondashishni o’rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o’z nuqtai nazarini shakllantiradi. [4]

Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim- o’quvchining fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda, uning shaxsi, o’ziga xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo’naltirilgan ta’lim. Shaxsga yo’naltirilgan ta’limning o’ziga xos jihati ta’lim oluvchi shaxsni tan olish,

uni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay, zarur muhitni yaratishdan iborat. [5] Shaxs ijodkorligi uning tafakkurida, muloqotida, his tuyg’ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo’ladi va iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi. Qolaversa, ijodkorlik zehn o’tkirligini ham belgilab beradi.

1. Odatda ijodkorlik bolalarning faoliyatida tez-tez ko’zga tashlansada, biroq bu holat ularning kelgusida ijodiy yutuqlarni qo’lga kiritishlarini kafolatlamaydi. Faqatgina ular tomonidan u yoki bu ijodiy ko’nikma, malakalarni o’zlashtirishlari zarur degan ehtimolni ifodalaydi. Bolalarda ijodkorlikni shakllantirishda quyidagi shartlarga e’tibor qilish zarur.

2. Ular tomonidan ko’p savollar berilishini rag’batlantirish va bu odatni qo’llab-quvvatlash,

3. Bolalarni mustaqilligini rag’batlantirish va ularda mas’uliyatni kuchaytirish,

4. Bolalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish,

5. Bolalarni qiziqishlariga e’tibor qaratish.

P.Torrens fikricha, ijodkorlik -muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish, farazni tekshirish va o’zgartirish qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash, muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o’zaro qarama-qarshiligiga nisbatan tasirchanlikni ifodalaydi. [6]

Haqiqatni izlash shubhalanish hissi bilan bir vaqtda amalga oshishi mumkin. Bu his odam faol bilish faoliyati orqali hosil qilgan g’oya hamda e’tiqodlarni hayotda tatbiq qilish uchun bo’lgan kurashning qiyin daqiqalarida unga madad bo’ladi. [7]

O’quvchilarda muloqotini shakllantirish-bolalarda hayajonni yengishga, muloqotdan cho’chimaslikka, savol bera olish va javob berish ko’nikmalarini shakllantiradi.

Yuqorida aytib o’tganimizdek, boshlang’ich ta’lim-shaxs shakllanishi davrining eng muhim bosqichi. O’quv faoliyati bolada nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurni rivojlanishini taqozo etadi. Shaxsning ijtimoiylashuvi ham o’quv faoliyati bilan o’zaro bog’liq ravishda rivojlanadi. O’yin faoliyatidan o’quv faoliyatiga o’tish o’ziga xos qiyinchiliklarga sabab boladi. O’quv faoliyatini o’yinlar, ko’rgazmali qurollar bilan tashkil etilishi bu muammoni hal qilishni samarali vositalaridan biri. Chunki, bu davrda so’z-mantiq xotiraga nisbatan ko’rgazmali-obrazli xotira ko’proq rivojlangan bo’ladi.

Baxs-munozara metodini qo’llash. Har bir bola muammoli vaziyatga o’z dunyoqarashidan, e’tiqodidan kelib chiqib turlicha yondashadi. Bolaga o’z fikrini bayon etishda erkinlik berish, fikrini bo’lmaslik kerak. Bu uslubda bolalar nafaqat mushohada qiladilar, balki boshqalarni tinglash, fikrlarni tahlil qilish va o’z fikrlari bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo’ladi.

O’quv faoliyati davomida shaxs ijtimoiylashuvi ham shakllana boshlaydi. Bunda tarbiyaning o’rni katta. Boshlang’ich sinfning “Tarbiya” fani darsliklarida “vaziyatni o’rganing” topshiriqlari insondagi qaysi xislatlar yaxshi-yu, qaysilari salbiy ekanligi va nima uchunligini mulohaza qilishga undaydi.

Kichik guruhlarda savol-javob musobaqalarini o’tkazish orqali bolalarni bilimlari sinovdan o’tkaziladi, mustahkamlanadi. G’oliblar rag’batlantiriladi. Rag’batlantirish yangi motivlarni yaratilishiga turtki bo’ladi, jamoa bo’lib ishlash esa mas’uliyat hissini shakllantiradi. Chunki bola o’z javobini guruhga ta’sir etishini anglagan holda harakat qiladi, bunda bolaning o’ziga bo’lgan ishonchi muhim rol o’ynaydi

Bola o’z manfaati uchun bajon-u dil mehnat qiladi, lekin barcha mehnat ham bolada ijobiy hislatlarni shakllantirmaydi. Bolani asta sekinlik bilan mehnatsevarlikka o’rgatish, ko’pchilik manfaatini ko’zlaydigan mehnat faoliyatiga jalb etish lozim. “Sen shunday inson bo’lsang, yaxshi yashaysan” deb emas, “Sen shunday inson bo’lsang, shuncha odamga yordam berish imkoniyatiga ega bo’lasan” kabi.

Bolaning tarbiyaviy shakllanishi faqat ta’limga bog’liq jarayon emas. Ma’lumki, yoshlarning ma’naviy axloqiy tarbiyasi bilan oila, mahalla, ta’lim muassasalari, ommaviy

axborot vositalari, huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlar, ilmiy pedagogik kadrlar shug‘ullanadilar. Tarbiya jarayonida barcha ishtirokchilarning bahamjihatlik bilan olib boradigan ishlarigina o‘zining ijobiy natijalarini berishi mumkin.

Vatandoshimiz marifatparvar va davlat arbobi Abdulla Avloniy aytganidek, “Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo ma’mot, yo najot, yo xalokat, yo saodat, yo falokat masalasidir...”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Boshlang‘ich sinflarda o‘qitishning zamonaviy metodikasi"dasturi doirasida trening ishtirokchisi qo‘llanmasi Toshkent: 2023.
2. O‘rmonova Dilfuza Mamasalievna TAKRORLASH VA MUSTAHKAMLASH DARSLARINI “4K” MODEL ASOSIDA TASHKIL ETISHDA KOLLOBORATIV MUHITDAN FOYDALANISH USULLARI Innovative Development in Educational Activities (IDEA) Vol. 2 No. 3 (2023)
3. <https://parliament.gov.uz/articles/1623>
4. <https://kun.uz/82301169?q=%2Fuz%2F82301169#>
5. <https://kun.uz/uz/82301169>
6. <https://yuz.uz/uz/news/4k--bolajak-talimni-belgilaydi>
7. <https://xabar.uz/uz/talim/ozbekistonda-4k-bolajak-talim-tamoyili>

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALARNING O’YIN FAOLIYATI ORQALI BILISH JARAYONLARI RIVOJLANISHI.

ADPI Pedagogika va psixologiya kafedrası o’qituvchisi
Abdumajidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi
ADPI talabasi Xusanova Mashxura Erkinjon qizi,
Islomova Ozoda Sherali qizi

Annotatsiya: Mazkur maqola maktabgacha yosh davridagi bolalarning o’yin faoliyati orqali bilish jarayonlarining rivojlanishi haqida fikr yuritilgan. Turli xil chet el olimlarining bu mavzuga bo’lgan turlicha qarashlari yoritilgan.

Kalit so’zlar: Maktabgacha yosh davri, o’yin faoliyati, bilish jarayonlari, rolli o’yinlar, predmetli o’yinlar, qoidali o’yinlar, sujetli o’yinlar.

Maktabgacha yosh davridagi bolalarda o’yin yetakchi faoliyat sanaladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar asosan predmetlar, turli xil o’yinchoqlar bilan o’ynaydilar. O’zlarining predmetli va konstruktorli o’yinlarida idrok, xotira, tasavvur, tafakkur jarayonlarini, shuningdek, o’z harakat qobiliyatlarini takomillashtirib boradilar. Turmush tajribalari va faoliyatlari doirasi cheklangan kichik yoshdagi bolalar (ba’zan kichik guruh bolalari ham) o’zlarining o’yinlarida faqatgina ayrim odamlarni va ularning harakatlarini aks ettiradilar. Birinchidan, bolalarning o’yin faoliyati qandaydir moddiy mashg’uloti ishlab chiqarishga qaratilgan faoliyat emas. Shuning uchun bolalarni o’yinga undovchi sabab (motiv) kelib chiqadigan natija bilan emas, balki shu o’yin jarayonidagi turli harakatlarning mazmuniga bog’liqdir; Ikkinchidan, bolalar o’yin jarayonida o’z ixtiyorlaridagi narsalarni, o’zlarini qiziqtirgan, ammo kattalargagina mansub bo’lgan narsalarga aylantirib, xohlaganlaricha erkin faoliyatda bo’ladilar. Bolalarning o’yin faoliyatlari ularning jismoniy va psixik jihatdan va bilish jarayonlari rivojlanishi uchun birdan-bir vositadir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning o’yin faoliyatlari masalasi asrlar davomida juda ko’p olimlarning diqqatini o’ziga jalb qilib kelmoqda. Bu mavzuda barcha olimlar o’z fikrlarini bildirishgan. Misol uchun:

“1933-yil “o’yin” tushunchasining etimologik tahlilini amalga oshirilgan va uning o’ziga xos alomatlarini tasniflashga harakat qilgan golland olimi F.Boytendeyk hisoblanadi. O’yinning alomatlari “u yoqdan bu yoqqa harakat, ixtiyorsizlik va erkinlik, quvonch va ermaklik”” [1]

“D.B.Elkonin maktabgacha yoshdagi bolalarga xos rolli o’yinlarning syujetiga ko’ra uchta guruhga ajratishni tavsiya qiladi: 1) maishiy mavzu syujetiga oid o’yinlar; 2) ishlab chiqarish syujetiga taalluqli o’yinlar; 3) ijtimoiy-siyosiy sujetli o’yinlar. Muallif ayrim o’yin turlari maktabgacha yoshdagi bolalarning barcha bo’g’inlariga mosligini, sujetlar maishiydan ishlab chiqarishga qarab va undan ijtimoiy-siyosiy voqealarni aks ettirishga qarab rivojlanishini alohida uqtiradi. Uning fikricha, o’yin syujetidagi bunday izchillik bolaning bilim saviyasi, turmush tajribasi kengayishi uning katta yoshdagi odamlar turmushiga chuqurroq kirib borishi bilan bog’liqdir.” [2]

“A.P.Usovaning tadqiqotida ta’kidlanishicha, rolli o’yin ishtirokchilarining safi yosh ulg’ayishiga qarab, jinsiy tafovutlarga binoan kengayib boradi: a) uch yoshli bolalar 2 -3 tadan guruhga birlashib 3 -5 daqiqa birga o’ynay oladilar; 2) 4 -5 yoshlilar guruhi 2 -5 ishtirokchidan iborat bo’lib, ularning hamkorlikdagi faoliyati 40-50 daqiqa davom etadi, o’yin davomida qatnashchilar soni ortib ham boradi; 3) 6 -7 yoshli bolalarda rolli o’yinni guruh yoki jamoa bo’lib birga o’ynash istagi vujudga keladi, natijada roller taqsimlanadi, o’yinning qoidalari va shartlari tushuntiriladi” [2] Darhaqiqat, o’yinlar maktabgacha yosh davridagi bolaning rivojlanishida asosiy omil. Bu davrda bolaning bilish jarayonlari ya’ni sezgi, idrok, xayol, xotira, tafakkur, shuningdek, o’z harakat qobiliyatlarini takomillashib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonlarini o’yinlar bilan rivojlantirishda tarbiyachi va ota onasining ro’li katta. Bolaning sezgisini rivojlantirishda narsalarni farqlash ranglarni ajratish kabi o’yinlar ko’rish sezgisini shakllantiradi.

“Rus psixologlaridan S.L. Rubinshteyn, S.N. Shabalina va M.N. Volokitina tarbiyalarining ko’rsatishicha, bog’cha yoshdagi bolalar aniq narsalarning shaklinigina emas, balki bu narsalarning qora rang bilan qilgan siluetlariga (andozalariga) qarab ham ularni bir-biridan farqlay oladilar. Bolalar sujetga qarab (ya’ni qora rangda ishlangan quruq shaklga qarab) bu narsalarning nima ekanligini adashmay aytib bera oladilar. Bunda shu narsa ma’lum bo’ladiki, bog’cha yoshdagi bolalar narsalarning shakllarini ularning mazmuni bilan bog’liq ravishda idrok qila boshlaydilar.” [3]

Maktabgacha yosh davridagi bolaning diqqati shakllanishi faqatgina tarbiyachi emas, balki ota onasiga ham bog’liq. Ayrim bolalarning uyida ota onasi erkalab yuborgani tufayli diqqatini tartibga sola olmaydilar. Bolaning diqqatini rivojlantirish uchun asosan sahnalashtirilgan o’yinlar, rasmlar yordamida suhbatlar foyda beradi.

Bu yoshdagi bolalarning xotirasi ixtiyorsiz xotira bo’ladi. Asosan, bu davrdagi bola o’yin tufayli ko’p narsalarni eslab qoladi.

“Bolalar xotirasini mashq qildirishda turli mazmunli o’yinlardan, mashq va treninglardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, «Magazin-magazin» o’yini, har turli loto o’yinlari, topishmoqli o’yinlar, didaktik va maxsus xotira o’yinlari shular jumlasidandir. Umuman, bolaning ma’lumotni esda olib qolishini va qayta esga tushirishini tarbiyachi doimo boshqarib borishi zarur. Chunki bog’cha yoshida xotiraning hamma tiplari o’sa boshlaydi.”[3]

Maktabgacha yosh davridagi bolalarda tafakkur tez shakllanadi. U yangi jamoaga qo’shilishi, ko’p narsalarni qo’l bilan ushlab ko’rishi sabab bo’ladi. Bu yoshdagi bolalar narsalarni taqqoslash, bir biriga o’xshatishni o’rganishadi. Bu davrda bolaga turli misollar yordamida bajariladigan va qoidalari o’yinlar tafakkur shakllanishiga yordam beradi.

Maktabgacha yosh davridagi bolalarda xayol bir xilda shakllanmaydi. Ularning xayoli ixtiyorsiz xayol hisoblanadi. Bolaning xayolini shakllantirishda ko’proq rasm chizish, plastilindan turli narsalar yasash kabi mashg’ulotlar yordam beradi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki maktabgacha yosh davridagi bolalarda o’yin faoliyatiga e’tiborli bo’lishi kerak. Chunki bu davrdagi o’yinlar bolaning psixologik rivojlanishiga katta ta’sir ko’rsatadi. O’yin faoliyati – faoliyatlarning ontogenezi deb atalishi ham bejizga emas. Bola o’yin orqali kelgusi faoliyatlarini tajribada sinab, bajarib ko’radi. Ota onasi birgalikda o’ynalgan o’yinlar bolaning yaxshi xislatlarini tarbiyalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jo’rayeva S.N., Sharafutdinova X.G., Mamaradjabova B.A. “UMUMIY PSIXOLOGIYA” Toshkent-“Innovatsiya-Ziyo”-2022.[115.b]
2. Ergash G’oziyev. “ONTOGENEZ PSIXOLOGIYASI” Toshkent. “NIF-MSH” 2020. [105-b, 107-b]
3. Sabohat Xalilovna Jalilova, Sayyora Mirsoatovna Aripova
“MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR PSIXOLOGIYASI” “Faylasuflar” nashriyoti 2017.[330-b, 341-b,]

KOLLOBOLATIV YONDASHUV ASOSIDA O’QITISHDA QO’LLANADIGAN SAMARALI USULLAR

ADPI tayanch doktoranti
Toxirova Maxbubaxon Shuhrat qizi.

Annotatsiya: Kollobolativ yondashuv asosida o’qitish, tengdoshga yoki kattaroq guruhlarda amalga oshirilishi mumkin. Tengdoshlarni o’rganish yoki tengdoshlarni o’qitish - bu o’quvchilarning juftlik yoki kichik guruhlarda tushunchalarni muhokama qilish yoki muammolarni hal qilish yo’llarini topishni o’z ichiga olgan hamkorlikdagi ta’lim turi. Ikki yoki uchta bosh bittadan yaxshiroq degan fikrga o’xshab, ta’lim sohasidagi tadqiqotchilar tengdoshlarning ko’rsatmalari orqali o’quvchilar tushunmovchiliklarni bartaraf etish va noto’g’ri tushunchalarni aniqlashtirish orqali birlarini o’rgatishlarini aniqladilar. Kollobolativ yondashuv asosida o’qitishdagi quyidagi samarali usullardan foydalanilsa, ta’lim sifati yanada samarali bo’ladi deb ayta olamiz.

Kalit so’zlar: kollobolativ yondashuv, guruh dinamikasi, jamoaga asoslangan ta’lim, akvarium bahsi, amaliy ish metodi(keys study).

Nima uchun kollobolativ yondashuvdan foydalanish kerak? Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, faol, ijtimoiy, kontekstli, qiziqarli va talabalarga tegishli bo’lgan ta’lim tajribalari chuqurroq o’rganishga olib keladi. Hamkorlikdagi ta’limning afzalliklari quyidagilardan iborat:

Yuqori darajadagi fikrlash, og’zaki muloqot, o’z-o’zini boshqarish va yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish, talabalar va o’qituvchilarning o’zaro hamkorligini rag’batlantirish, talabalarning o’zini tutib turishi, o’zini o’zi qadrlashi va mas’uliyatini oshirish, turli nuqtai nazarlarga ta’sir qilish va tushunishni oshirish, haqiqiy hayotdagi ijtimoiy va ish sharoitlariga tayyorgarlik.

Kollobolativ yondashuvdan foydalanish bo’yicha maslahatlar

- Talabalarning aniq umidlarini belgilash uchun semestr boshida guruh yoki tengdoshlar bilan ishlashni joriy qiling.

- Ishtirok etish va hissalar uchun asosiy qoidalarni belgilang .

- Guruh ishining har bir bosqichi uchun reja tuzing.

- Guruhlar yoki o’rtoqlar muhokamasi qanday ishlashini va talabalarga qanday baho qo’yishini talabalarigizga diqqat bilan tushuntiring.

- Talabalarga muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo’lgan ko’nikmalarni rivojlantirishga yordam bering, masalan, jamoani shakllantirish mashqlaridan foydalanish yoki o’z-o’zini aks ettirish usullarini joriy etish.

- Yozma shartnomalardan foydalanishni o’ylab ko’ring.

- Guruh a’zolari o’zlarining va boshqalarning hissalarini baholash uchun o’z-o’zini baholash va tengdoshlarni baholashni qo’shing .

Kattaroq guruhdagi ish loyihalari uchun samarali guruh dinamikasini ta’minlashga yordam beradigan ba’zi strategiyalar:

- Talabalarga jamoa tuzish va mulohaza yuritish mashqlari orqali o’zaro munosabatlar va guruh hamjihatligini rivojlantirish imkoniyatini yarating .

- Talabalarga belgilangan muddatlarni rejalashtirish va mas’uliyatlarini taqsimlash imkonini beruvchi guruh ish rejasini tuzish uchun vaqt bering.

- Talabalarga asosiy qoidalarni o’rnatish . Talabalar har bir a’zo uchun imzolash uchun shartnoma tuzishlari mumkin. Ushbu shartnoma majburiyatlarni bajarmaganlar uchun kelishilgan jarimalarni o’z ichiga olishi mumkin.

- Har bir guruh a’zolariga rollarni tayinlang va vaqti-vaqti bilan rollarni o’zgartiring. Masalan, bir talaba koordinator, ikkinchisi eslatma yozuvchi, yana biri xulosalovchi, yana biri keyingi bosqichlarni rejalashtiruvchi bo’lishi mumkin.

- Talabalarga bir-birlarining hissalarining sifati va miqdorini baholashga ruxsat bering. Shaxsiy baholarni qo’yishda ushbu baholashlardan foydalaning, lekin bu talabaning yakuniy bahosiga og’ir bo’lishiga yo’l qo’ymang. Tengdoshlarni baholash baholarga qanday ta’sir qilishini aniq aytib bering.

• Guruhlar bilan vaqti-vaqti bilan tekshirib turing, lekin yordam uchun sizga kelishdan oldin talabalarni o’z muammolarini hal qilishga undash.

Birgalikda o’rganish yoki guruhdagi ish faoliyatiga misollar

O’z sherigingizni turtib qo’ying metodi

1. Talabalar shu vaqtgacha ma’ruza mazmuni asosida qiyin savol yaratish uchun bir daqiqa vaqt ajratadilar.

2. Talabalar savolni yonida o’tirgan kishiga berishadi.

3. Ushbu faoliyatni bir qadam oldinga olib borish uchun talabalardan savollarini yozib, topshirishlarini so’rang. Bu savollardan testlar yoki imtihonlar yaratish uchun foydalanish mumkin. Ular talabalarning tushunishini o’lchash uchun ham ko’rib chiqilishi mumkin.

O’ylab ko’ring-juftlashing. Yozing-juftlashing-baham ko’ring metodi

• O’qituvchi tahlil, baholash yoki sintezni talab qiladigan savol beradi.

• Talabalar tegishli javobni o’ylash uchun bir necha daqiqa vaqt oladi.

• Talabalar sherigiga (yoki kichik guruhlarga) murojaat qilishadi va o’z javoblarini baham ko’rishadi. Talabalardan o’zlarinikidan farq qiladigan javobni topib, sherigini fikrini o’zgartirishga ishonitirishni so’rash orqali yana bir qadam tashlang.

• Talabalarning javoblari keyingi munozarada kattaroq jamoalar yoki butun sinf bilan baham ko’riladi.

Yetib olmoq, yetkazmoq usuli

- Ma’ruzangizning o’tish nuqtasida to’xtang.

- Talabalardan sherigiga murojaat qiling yoki kichik guruhlarda ish olib boring va eslatmalarni solishtiring va aniqlovchi savollar bering.

- Bir necha daqiqadan so’ng, so’zni bir nechta savollarga oching.

Akvarium bahsi metodi

- Talabalardan uch kishilik guruhlarga bo’linishlarini so’rang.

- Rollarni tayinlash. Masalan, chap tomondagi kishi bahs mavzusi bo’yicha bitta pozitsiyani egallaydi, o’ngdagi odam esa qarama-qarshi pozitsiyani egallaydi va o’rtadagi kishi eslatma oladi va qaysi tomon eng ishonchli ekanligini hal qiladi va o’z tanlovi uchun argument beradi.

- Muhokamalarni yakunlash uchun bir nechta guruhlarini chaqirish orqali xulosa qiling.

Amaliy ish metodi

- Xuddi shunday qiyinchilikdagi to’rt-beshta misolni yarating.

- Talabalar to’rt yoki besh kishidan iborat guruhlarga bo’linib, o’zlarining amaliy ishini tahlil qilishlari kerak.

- Ishlarni ko’rib chiqish uchun 10-15 daqiqa (yoki yetarli vaqt) bering.

- Atrofda yuring va barcha savollarga javob bering.

- Guruhlarga tasodifiy qo’shiling va o’quvchilardan tahlillarini baham ko’rishlarini so’rang.

Har bir vaziyatni o’rganish ko’rib chiqilmaguncha davom eting.

Jamoaga asoslangan ta’lim

• Talabalarga o’qish yoki laboratoriya topshiriqlari kabi bajarishi kerak bo’lgan ba’zi vazifalarni berish orqali kurs bo’limini boshlang. Bularni darsdan oldin bajarishni tayinlashni o’ylab ko’ring.

• Talabalarning materialni tushunishini tez bir nechta tanlovli viktorina orqali tekshiring. Talabalardan o’z javoblarini taqdim eting.

• Talabalarni guruhlariga ajrating va konsensusga erishish uchun ularning javoblarini guruh a’zolari bilan ko’rib chiqing. Har bir guruhga bitta javob viktorina topshiring.

• Talabalarning individual baholash ballarini va yakuniy guruh baholash ballarini yozib oling (ikkalasi ham har bir talabaning kurs bahosi uchun ishlatiladi).

• Baholashda aniqlangan har qanday noto’g’ri tushunchalar yoki bilimlardagi bo’shliqlarga qaratilgan ma’ruza o’qing.

• Guruhlarga muammoni hal qilish yoki nazariyani real vaziyatda qo’llash kabi qiyin topshiriqlarni bering.

Guruhdagi muammolarni hal qilish metodi Muammoni hal qilish uchun talabalarning birgalikda ishlashini o’z ichiga olgan ko’plab o’qitish strategiyalari mavjud, jumladan so’rovga

asoslangan o’rganish, haqiqiy o’rganish va kashfiyotlarni o’rganish. Ularning har biri o’ziga xos xususiyatlarga ega bo’lsa-da, ular asosan quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- Talabalarga muammoni taqdim etish.
- Muammoni hal qilish uchun qandaydir tuzilma yoki ko’rsatmalar berish. Shuni yodda tutingki, ularning barchasi talabalarga qaratilgan faoliyat bo’lib, unda o’qituvchi juda kam rol o’ynashi mumkin.
- Yakuniy natijaga yoki yechimga erishish.

Xulosa o’rnida shuni ayta olamizki, yuqorida berilgan barcha ta’limiy metodlar juda samaralidir. Ko’zlangan natijaga erishish uchun ta’lim jarayonini to’g’ri tashkil etish, samimiy muhit yarata olish, talabalar bilan do’stona munosabat o’rnatish va yakunida ishtirokchilarni adolatli baholash katta ahamiyat kasb etadi. Noto’g’ri baholangan jarayondagi talabalar keyingi ta’limiy metodlaringizga ijobiy natija ko’rsatmasligi ehtimoli yuqori. Bu esa ta’lim samarasiga jiddiy ta’sir o’tkazadi. Shunday ekan, baholash jarayoniga jiddiy e’tibor qaratishimiz maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Yangi metodlar, yangi g’oyalarning barchasi samarali ta’lim sifati uchun xizmat qilsa, biz oldimizga qo’ygan maqsadimizga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. Yuqoriga o’tish: "Ta’rif - jamoaga asoslangan hamkorlikdagi ta’lim". Jamoaga asoslangan hamkorlikda o’qitish. Olingan 2016-11-03.
2. Mayklson, Larri va Maykl Svit. "Jamoaga asoslangan ta’lim". Veb jurnali posti. NEA - Jamoaga asoslangan ta’lim. Np, nd Web. 27 noyabr 2012 yil. < <http://www.nea.org/home/34362.htm> >.
3. Michaelsen, LK, Watson, WE, Cragin, JP va Fink, LD. (1982) Jamoaga asoslangan ta’lim: Katta sinflar muammolariga potentsial yechim. Almashinuv: Tashkiliy xulq-atvorni o’rgatish jurnali 7 (4): 18-33.
4. Yuqoriga o’tish: Larri K. Michaelsen; Arletta Bauman ritsar; L. Dee Fink, muharrirlar. (2002). Jamoaga asoslangan ta’lim: kichik guruhlardan transformativ foydalanish. Nyu-York: Prager. ISBN 978-0-89789-863-8.
5. Yuqoriga o’tish: Michaelsen L, Richards B (2005). "Sog’liqni saqlash fanlari ta’limida jamoaviy o’quv adabiyotlaridan xulosalar chiqarish: sharh". Tibbiyotda o’qitish va o’rganish. 17 (1): 85-88. doi : 10.1207/s15328015tlm1701_15. PMID 15691820. S2CID 1835344.
6. Von, S.; Kuz, AM; Roberts, G.; Wanzek, J.; Swanson, E.; Martinez, LR (2019). "Mazmunni bilish va tushunish bo’yicha o’qish qiyinligi bo’lgan o’quvchilarning sinf ulushi". Nogironliklarni o’rganish jurnali. 52 (2): 120-134. doi : 10.1177/0022219418775117. PMID 29779435. S2CID 29156830.
7. Yakobsen, KV; Knetemann, M. (2017). "Jamoaga asoslangan o’qitishdan foydalangan holda o’zgaruvchan sinflarga strukturani o’rnatish". Oliy ta’limda o’qitish va o’rganish xalqaro jurnali. 29 (1): 177-185.
8. Xovard Hills (2001) Jamoaga asoslangan ta’lim Gower nashriyot kompaniyasi ISBN 0-566-08364-7
9. Sibley, Jim; Parmeli, Din X. (2008). "Bilim endi etarli emas: jamoaviy ta’lim bilan professional ta’limni kuchaytirish" (PDF). Ta’lim va ta’limning yangi yo’nalishlari. 2008 (116): 41-53. doi : 10.1002/tl.332.
10. Larri K. Michaelsen; Arletta Bauman ritsar; L. Dee Fink, muharrirlar. (2002). "2-bob: Jamoada o’rganishni boshlash". Jamoaga asoslangan ta’lim: kichik guruhlardan transformativ foydalanish. Nyu-York: Prager. ISBN 978-0-89789-863-8.
11. Kelly PA, Haidet P, Schneider V, Searle N, Seidel CL, Richards BF (2005). "STROBE sinfda kuzatish vositasidan foydalangan holda ma’ruza, muammoli ta’lim va jamoaviy o’rganish bo’yicha sinfda o’quvchilarning faolligini taqqoslash". Tibbiyotda o’qitish va o’rganish. 17 (2): 112-118. doi : 10.1207/s15328015tlm1702_4. PMID 15833720. S2CID 22498091.
12. Haidet P, Morgan RO, O’Malley K, Moran BJ, Richards BF (2004). "Katta guruh sharoitida faol va passiv o’rganish strategiyalarining nazorat ostida sinovi". Sog’liqni saqlash fanlari ta’limidagi yutuqlar. 9 (1): 15-27. doi : 10.1023/B:AHSE.0000012213.62043.45. PMID 14739758. S2CID 6413794.

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA BOLANING “MENI” SHAKLLANISHIDA OTA-ONA VA OILANING AHAMIYATI.

ADPI Pedagogika va Psixologiya kafedrası o’qituvchisi
Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjonovna
ADPI 1-bosqich talabasi
Turg’unova Mubinaxon To’ychiboy qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalarda kechadigan inqiroz, bolalarning shaxs sifatida shakllanishida hamda “MEN”i shakllanishida ota-ona va oilaning ahamiyati haqida so’z boradi.

Kalit so’zi: ontogenez, “Men”, avtoritar, demokratik, rivojlanish, yosh davri, shakllanish.

Ontogenezda insonning shaxs sifatida shakllanishida, yetuk inson bo’lib rivojlanishida har bir yosh davrlarining o’rni beqiyos. Ammo bolaning shaxs sifatida shakllanishi, jamiyatda o’z o’rnini topishi va “MEN”i vujudga kelishida “Maktabgacha yosh davri” muhim ahamiyatga ega.

Bog’cha yoshidagi bolalar shaxsining shakllanishiga, bu davrni uch bosqichga ajratish mumkin:

1-davr: 3-4 yosh oralig’ida bo’lib, bola emotsional jihatdan o’z-o’zini boshqarishning mustahkamlanishi bilan bog’liqdir;

2-davr: 4-5 yoshni tashkil qilib axloqiy o’z-o’zini boshqarish bilan bog’liqdir;

3-davr: bu davr esa shaxsiy ishchanlik va tadbirkorlik xususiyatining shakllanishi bilan xarakterlanadi.[2]

Birinchi davrda bola onasining bag’ridan chiqib (bog’chaga chiqadi, ko’chada do’stlari bilan o’ynashni boshlaydi), ijtimoiylashuv jarayoniga qo’shilishni boshlaydi va bevosita bolada har bir yosh davrlarda bo’lganidek turli inqirozlar boshlanadi. Jismoniy jihatdan mustaqillikka erishish(yurish, yugurish) bolada erkin, kattalarning nazoratisiz, o’z holicha qandaydir ishlarni bajarish, ijtimoiy muhitda shaxs sifatida yashash istagini tug’diradi. 3 yoshli bolalar o’zlarini kattalar bilan taqqoslay boshlaydilar, hatto kattalar qilayotgan ishlarni, ular bajara oladigan harakatlarni bajarishga intiladilar. Men katta bo’lsam mashina haydayman, “Men sizga katta tort olib kelaman”, “Mening 100 ta qo’g’irchog’im bo’ladi” kabi istaklarni kelasi zamonda gapirsa ham bugun amalga oshirishga harakat qiladi. Ko’pincha bu harakatlar qaysarlik va qat’iylilik bilan namoyon bo’ladi[1].

3-3,5 yoshlar oralig’ida bolalar o’zlarining muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklariga o’z munosabatlarini bildiradilar va bu asosan o’zlariga beradigan yuqori bahosi asosida shakllanadi.[2]

Ikkinchi davrdagi ya’ni 4-5 yosh orasidagi bolalar hali shaxsiy xususiyatlarini idrok etishga va baholashga qodir emaslar, shuningdek o’zlari haqida ma’lum bir xulosani bera olmaydilar.[2] Mazkur davrda bolalarning “MEN” endigina yuzaga chiqishni boshlagan bo’ladi hamda ular o’zini ota-onalarining unga bergan bahosi bilan baholaydilar. Ota-onaning fikri va munosabati bu davrda shunchalik katta undovchi kuchga ega bo’ladiki, u xulq-atvorning regulyatori va tsimulyatori bo’lib xizmat qiladi.[2]

Har bir davrda insonning o’z-o’ziga baho berishi,(MEN) I mavjud bo’ladi va u turli omillar ta’siriga hamda insonlarga bog’liq bo’ladi. Aynan ushbu davrda ota-onaning bolaga bo’lgan bahosi shunchalik ahamiyatga ega bo’ladiki, bu omil bolaning kelajakda o’ziga bo’lgan ishonchi yuqori bo’lishida, muvaffaqiyatga erishishida va “Buyuk inson” bo’lib yetishida juda katta ta’sir ko’rsatadi. Tarixdagi buyuk insonlar hayotiga nazar tashlasak ham bu bolaning hayotida qanchalik muhim ekanini ko’rishimiz mumkin. Bunga misol tariqasida esa Edisonning hayotidagi qisqa hikoyani olishimiz mumkin.

“Yangi uyga ko’char mahali Tomas bolalik uyining har bir qarichini ko’zdan kechirdi. Xizmatkorlardan o’ziga qadrdon jihozlarni mashinaga avaylabgina yuklashlarini iltimos qildi. Bolaligida kiyimlari saqlangan shkafning yuqorisidan onasining sevimli qizil g’illifli jomadoni chiqdi. Tomas uni ehtiyotkorlik bilan stol ustiga qo’yib, ochdi. Onasiga tegishli buyumlar orasidan chiqqan sarg’ish qog’ozni oldi. Maktub ostiga uning imzosi chekilgan ekan. Bu imzo Tomasga onasi bilan bog’liq xotirani eslatib yubordi. U paytda Tomas birinchi sinfda o’qir edi. O’sha u muallima unga bergan, onasiga berishi zarurligini tayinlagan maktubni volidasiga keltirib berdi. Xatga ko’z tashlayotgan onaizorning g’amgin ko’zlarida yosh aylandi, so’ng farzandini bag’riga bosdi. “Ustozim

nima deb yozibdi” deb so’radi o’g’il onasidan. “U seni o’ta qobiliyatli ekaningni, bu maktab senga to’g’ri kelmasligini aytib, mendan biror nufuzli maktabga o’tkazishimni so’rabdi”, ona jilmayishga harakat qilib javob qaytardi.

Jomadondan topilgan, vaqt urintirib qo’ygan maktubni Tomas o’qib hayratga tushdi. “Sizning o’g’lingiz ruhiy kasal. Iltimos, uni ixtisoslashgan boshqa biror maktabga joylashtirsangiz. Hurmat bilan muallima”.

19 va 20 asrning tengsiz daholaridan biri Tomas Edison kipriklari bexosdan namlandi. Onasining qanchalar oqila ayol bo’lganiga yana bir bora amin bo’lib, volidasini duo qilib, go’zal taqdiri uchun undan minnatdor bo’ldi.”[3]

Albatta, har bir bolaning oiladagi munosabatlar o’ziga xos hamda takrorlanmasdir. Biroq ota-ona va bola munosabatlarining umumiy jihatlari ham mavjuddir: Ota-onalar bolalar xulq atvorini boshqarishda qanday usullardan foydalanishlariga ko’ra o’rtadagi munosabatlar ko’pincha “demokratik” va “avtoritar” nazorat qiluvchi kabilarga ajratiladi.

“Oiladagi “avtoritar” muhit bolalarga nisbatan haddan tashqari ta’qiqlarning ko’pligi bilan xarakterlanadi. Hukmron “ota-onalar boladan to’liq bo’ysunishini talb qiladilar.”[2] Natijada esa bolalar kelajakda osongina bo’sunuvchi, shaxsiy fikrini ayta olmaydigan, o’z hohish istaklarini oxirgi o’ringa qo’yadigan bo’lib ulg’ayishadi va o’smirlik yoshida kasb tanlashga ham qiynalishadi. Bunday bolalarda hamma insonlarda mavjud bo’lgan, rivojlantirishlar asosida yuzaga chiqadigan hamda keyinchalik iste’didga aylanadigan layoqat kurtaklari ham uyg’unmay kurtakligicha qolib ketadi.

Shu narsa aniqlanganki, “avtoritar” va “demokratik” oilalarda tarbiyalanuvchi bolalarning shaxsiy xususiyatlarida muayyan farq mavjud bo’ladi. “Demokratik” oilalarning farzandlari ijodkorlikka moyil, tashabbuskor, liderlikka intiluvchan, konformizmni (guruh fikriga tobe bo’lishni) inkor etuvchi, ijtimoiy munosabatlarda ko’proq emotsiyalarni his etuvchi bo’ladilar[2]. Hamda bunday oilalarda tarbiyalangan bolalar shaxsiy fikriga ega, o’z hoxish istaklarini namoyon eta oladigan bo’ladilar va ularning jamiyatda shaxs sifatida o’rin egallashi, kasb tanlashi “avtoritar” ikkinchi oilalarda o’sgan bolalarga nisbatan osonroq bo’ladi va ular hayotda boshqalarga qaraganda ko’proq muvaffaqiyatlarga, yuksak cho’qqilarga erishadilar.

Sotsiometrik tajribalardan ma’lum bo’lishicha oiladagi muhit iliq, ota-ona va bola o’rtasidagi munosabatlar demokratik asosga qurilgan bo’lsa, bola o’z tengdoshlarining orasida, jamoada yuqori mavqega, aksincha, nosog’lom oilada tarbiyalanayotgan bolalar ancha past mavqega ega bo’ladilar.[2]

Ko’p bolali oilalarda o’tkazilgan tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, bola shaxsining rivojlanishiga aka-ukalari, opa-singillari ham kuchli ta’sir ko’rsatadi. Aka-opalar bolaga eng yaqin bo’lgan mikromuhit tarkibiga kirib, unda markaziy o’rinni egallaydi. Ba’zi tadqiqotchilar, hatto shunday fikrlardaki, oila a’zolarining soni ko’payib borgan sari bolalarga ota-onalarning ta’siri kamayib, aka-opalarning ta’siri kuchayib boradi.[2] Bu esa ayniqsa oiladagi katta farzandlarni tarbiyasiga ko’proq ahamiyat berish kerak ekanligini, ularni adolatli, samimiy mehribon hamda oqibatli qilib tarbiyalash kerkligini taqozo etadi.

Katta bog’cha yoshdagi bolalar o’z kamchiliklari va afzalliklarini yaxshi biladilar va atrofda tilarning bunga munosabatini inobatga oladilar. Bu bolada shaxsning rivojlanishida, axloq motivlarini o’zlashtirishda, ijobiy axloq namunalarga erishishda katta ahamiyatga ega bo’ladi. Bola shaxsining to’g’ri shakllanishi uchun, axloqiy me’yorlarni bilish ham katta ahamiyat kasb etadi. Ilk va maktabgacha yosh davrida bola atrofda insonlar (kattalar, tengdoshlar va boshqa yoshdagi bolalar) bilan muloqot orqali axloqning ijtimoiy me’yorlarini aniqlaydilar. Katta odamlar bolalarga ma’lum bir axloqiy xatti-harakatlarning kerakligi yoki to’g’rigi haqida fikrlashga yordam beradilar, katta odamlar bolaning ma’lum bir xatti-harakatiga nisbatan o’zining munosabati bilan ko’rsatma beradilar. Katta odamlarga hissiy bog’liqlik zahirida bolada tan olishga intilish rivojlanadi.

Kattalar tomonidan tan olishga intilish va tan olinish bolaning eng muhim ehtiyojlaridan biri hisoblanadi.[1]

Bu boladagi tan olishga bo’lgan intilish ham o’ziga bo’lgan ishonchini oshirishda (“men”i yuqori bo’lishida) katta ahamiyat kasb etadi. “Tan olingan” va “Tan olinmagan” bolaning o’rtasida, bolalarning o’ziga bo’lgan bahosida, keyinchalik uning hayoti davomidagi o’quv faoliyatida keskin farq qiladi. Bolalarning ota-onalari tomonidan tan olinishi, bu paytdagi har bir yutuqlariga,

fazilatlariga ular tomonidan rag‘batlantirilishi bolalar uchun muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bunday holatda hech qachon: "Sen buni qila olmaysan", "Qo‘lingdan kelmaydi", "bekorchi savollar bilan boshimni qotirma" va hokazo kabi iboralarni qo‘llamaslik kerak. Kattalarning bunday hurmatsiz iboralari bolada o‘z imkoniyatlariga nisbatan ishonchi tushib ketadi. Bolada nomukammallik kompleksi, o‘zining ojizlik hissi paydo bo‘ladi. Nomukammallik kompleksi –insonning eng murakkab axloqiy kamchiliklardan biri bo‘lib, u boshqa insonlar bilan muloqotga kirishishni murakkab lashtiradi hamda og‘ir ichki hissiyotni keltirib chiqaradi. [1]

Xulosa: Bola oppoq bir qog‘oz kabidir. Uning qanday rivojlanishi, shaxs sifatida shakllanishi, hayotda katta yutuqlarga erishishi bevosita oiladagi unga bo‘lgan munosabatlar, ota-ona tomonidan beriladigan ishonch va tarbiyaga bog‘liq. Shunday ekan ota-onalar va oila a'zolari har doim bolaga ishonch berishi, qo‘llab-quvvatlashi, ularning fikrlarini inobatga olishi juda muhim. Zero, farzandlar yurtning kelajagi va ularning tarbiyasidagi har bir jarayonga qattiq e’tibor berish nafaqat ota-onalarning, balki biz atrofdagi insonlarning vazifamizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi”, Z. T. Nishonova, F. N. Vahobova, S. T. Madaliyeva. "Faylasuflar nashriyoti", Toshkent-2017.
2. "Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi", Z. T. Nishonova, G. K. Alimova, A. G. Turg‘unboyeva, M. X. Asranboyeva. Nizomiy nomidagi TDPU bosmaxonasi, Toshkent-2017. Erkak.uz sayti.

РАЗВИТИЕ ПАМЯТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ф.Х.Сироджиддинова, доцент кафедры
педагогике и психологии АДПИ

Хан Л.С. АГПИ 1-курс дошкольного образование

Аннотация: данная статья, осознавая важность деятельности дошкольных педагогов, направлена на развитие памяти у детей дошкольного возраста в целях дальнейшего обучения и социализации, определяет эту психофизиологическую характеристику ребенка, приводит различные классификации памяти и рассматривает процесс ее постепенного развития и особенности в зависимости от возраста. Также в работе обращается внимание на современные методы и приемы развития памяти у дошкольников, их эффективность и целесообразность.

Ключевые слова: дошкольное образование, память, дошкольный возраст, игра, качественное образование, самостоятельная работа, учебная деятельность.

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев на мероприятии, посвященном проблемам дошкольных образовательных учреждений, состоявшемся 19 октября 2017 года: «Согласно научным заключениям специалистов и педагогов, 70 процентов всей информации и знаний человек получает в течение жизни, занимает до 5 лет. Эти данные ясно показывают, насколько важно дошкольное образование для того, чтобы наши дети выросли зрелыми и всесторонне развитыми личностями. Приходится далеко ходить в поисках дополнительных доказательств. «Если сравнить ребенка, получившего детсадовское образование, с ребенком, который в детский сад не ходил, то нетрудно заметить, что между уровнем их мышления существует огромная разница».

В процессе развития ребенок дошкольного возраста вступает в особое отношение к вещам и событиям, созданным его предками, к тайнам мироздания. Он активно примиряет и завладевает достижениями, разрушенными человечеством. Понимание ребенком мира предметов и явлений, действий, совершаемых с их помощью, родного языка и отношений между людьми, развитие мотивов деятельности, развитие способностей при этом происходит на основе непосредственной помощи взрослых.

Это происходит в семье с помощью родителей, а в дошкольных образовательных учреждениях – с помощью воспитателей.

Особенностью дошкольников, выделяющейся осенью, является активность и подражательность. Основной факт, характеризующий характер ребенка в этом возрасте, можно выразить так: ребенок требует непрерывного движения, но он утомляется не от результата деятельности, а от равномерности и односторонности движения. Собственно говоря, умение целенаправленно организовать деятельность, которая является основной характеристикой характера детей дошкольного возраста, не ограничивая ее, дает ожидаемый эффект в воспитании детей этого возраста.

Для специалистов, работающих с дошкольниками, очевидно, что новые государственные образовательные стандарты полностью отражают современные подходы к модернизации дошкольного образования и созданию индивидуальных образовательных программ, основанных на традиционных принципах развития ребенка. Внедрение этих стандартов направлено на создание оптимальных условий для развития детей дошкольного возраста в современных условиях и обеспечение доступного и качественного образования.

Образовательные учреждения в Узбекистане нацелены на развитие творческой и успешной личности, способной проявлять инициативу и аналитическую самостоятельность в социальном прогрессе, независимо от социальных изменений. В связи с этим необходимо обновление содержания дошкольного образования и педагогических подходов. Для этого педагоги детских садов должны использовать новые формы работы с дошкольниками, такие как совместная деятельность и самостоятельная работа, которые позволяют преподавателям эффективно обучать детей, не осознающих этот процесс. Важно понять, что развитие ребенка должно осуществляться через игру, а не через принудительные учебные занятия. В ходе игры педагог, не перегружая сознание ребенка, может не только научить его многому, но и развить лучшие человеческие качества.

Как отметил С. Л. Рубинштейн, память является основой личности и самой долговечной из наших способностей. Память проявляется уже в самом раннем возрасте, преимущественно на эмоционально насыщенные ситуации и предметы. В дошкольном возрасте наиболее развита произвольная память. Дети к началу систематического обучения уже способны запоминать не очень длинные стихотворения, а механическая память достигает довольно высокого уровня. Она преобладает как в детском саду, так и в начальной школе, позволяя детям запоминать необходимый материал благодаря многократным повторениям.

Если ранее основное внимание ученых было сосредоточено на школьном возрасте, где дети приобретают необходимые знания и навыки, развивают свои силы и способности, то сейчас ситуация кардинально изменилась. Современные дети с ярким общим интеллектуальным развитием и способностью воспринимать сложный современный мир проявляют свои способности уже в раннем дошкольном возрасте. Память играет важную роль в развитии детей дошкольного возраста. Психология, как наука, помогает педагогам найти правильный подход к каждому ребенку, применять соответствующие ему методы обучения и воспитания.

В настоящее время психологи используют различные принципы классификации типов памяти. Одним из наиболее распространенных является деление памяти на следующие виды:

- образная память (запоминание образов);
- словесно-логическая память (запоминание, сохранение и воспроизведение событий, понятий, мыслей и словесных формулировок);
- моторная или двигательная память (запоминание и воспроизведение движений и их систем);
- эмоциональная память (запоминание пережитых чувств и набора эмоций);
- произвольная и произвольная память (зависит от степени волевой регуляции, а также от цели и способов запоминания и воспроизведения).

Современные эксперты положительно относятся к классификации типов памяти в соответствии с длительностью сохранения информации, которая включает кратковременную память, долговременную память и оперативную память.

Тренировать и развивать память следует начинать с самого раннего возраста ребенка, поскольку хорошо развитая память существенно облегчит образовательно-воспитательный процесс в школе и вузе. Дети, обладающие гибкой памятью уже с раннего детства, с легкостью запоминают стихи, исторические даты, события и факты, а также решает математические задачи, используя уже изученный материал. Воспитание и обучение дошкольников достигается через различные взаимодействия с взрослыми, такими как воспитатели, психологи и члены семьи, а также с другими детьми в коллективе. Особое внимание уделяется игровой деятельности, которая играет важную роль в формировании памяти.

В самой младшей группе детского сада детям предлагается запомнить пять предметов, разложенных на столе, а затем называть предмет, который воспитатель убирает, когда дети отворачиваются. В старшей группе дети имеют возможность "покупать" продукты в магазине и повторять список, который с течением времени дополняется. Для подготовительной группы предлагается более сложное задание - найти отличия на двух картинках. Важно отметить, что тренировка и развитие памяти должны быть постоянными и целенаправленными.

Взрослым также необходимо заниматься со детьми разучиванием стихов, песен, рассказов и постановкой мини-спектаклей. В конечном счете, вне зависимости от новых методов и приемов, которые предлагают современные специалисты в области дошкольного образования, наиболее эффективным способом остается дидактическая игра, которую любят и активно применяют дети всех возрастов.

Список литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 08.05.2019 г. № ПП-4312 «Об утверждении концепции развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года»
2. Истомина З. М. Развитие памяти. Учебно-методическое пособие. М., Педагогика, 1978. 374 с.

3. Доронова Т. Н. Игра в дошкольном возрасте / Т. Н. Доронова, О. А. Карабанова, Е. И. Соловьева. М.: Просвещение, 2016. 160 с.
4. Миленко В. Нужно ли учить детей играть / В. Миленко // Дошкольное оно воспитание. 2014. № 4. 119 с.
5. Поддяков Н. Н. Особенности психического развития детей дошкольного возраста / Н. Н. Поддяков. М.: Просвещение, 2016. 298 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ-(РАЗВИТИЕ ХОРОШИХ ПРИВЫЧЕК)

АГПИ Кафедра педагогической психологии
д.ф.п.н. доцент Сироджиддинова Ф. Х.
АГПИ Факультет « Начальное образование»
109-группа Рашкина Ситора

Аннотация: в данной статье рассматриваются процессы и результаты социализации, реакция человека на социальные запросы, сопротивление условиям жизни, негативные тенденции в развитии общества и развитии его индивидуальности, постепенная эволюция, длинная череда малых побед, доброты, которые помогают изменить нашу жизнь к лучшему, смотрят на маленькие достижения с помощью привычек. Развитие хороших привычек буквально меняет жизнь и является путем к прогрессу.

Ключевые слова: привычки, изменения, результат, успех, прогресс, процесс, фокусирование, победы.

Процессы и результаты социализации имеют внутренне противоречивый характер, так как в идеале социализированный человек должен соответствовать социальным требованиям и в то же время противостоять негативным тенденциям в развитии общества, жизненным обстоятельствам, тормозящим развитие его индивидуальности. Так, нередко встречающаяся людям настолько социализированные, фактически растворенные в социуме, что оказывающейся не готовыми и не способными к личностному участию в утверждении жизненных принципов. В значительной степени это зависит от типа воспитания. Начнём с того что, вообще люди очень сложные существа у которых мозг анализирует и понимает по разному. И так со словом привычка, когда мы говорим про привычку все люди понимают его по разному. А вообще привычка- это распорядок дня или поведение, которое осуществляется регулярно и во многих случаях автоматически.

Привычка- часть поведения, осуществление которого стало потребностью и не требует сознательных усилий. Привычка возникает на основе многократного поведения определённых действий.

У всех людей своя жизнь, и конечно же свои привычки. Ни для кого не секрет что различают полезные (привычка к труду, привычка помощи кому то, вежливость, бережливость, организованность и т.д) а также вредные привычки (неаккуратность, лживость, грубость, употребление вульгарных выражений, сквернословие, лень, курение которых тоже очень много)

Полезные привычки повышают работоспособность, способствуют физическому и психическому развитию личности, обуславливают его активное долголетие. Чем раньше они сформировались, тем крепче его здоровье, тем легче ему избежать вредных привычек.

Вредные привычки, наоборот разрушают его волю и здоровье, снижают работоспособность, сокращают продолжительность жизни. Вредные привычки появляются вне зависимости какого возраста человек. Чем раньше они появляются, тем пагубно действуют и тем сложнее от них избавиться. Это всё конечно же банально может показаться но это все правда и мы пользуемся ими на протяжении всей нашей жизни и не задумываемся о том, как они влияют на нашу жизнь? У всех нас бывают частые проблемы в нашей жизни: цели, которые мы не можем достигнуть, семья которая нас не понимает, проблемы в учебе и в работе, которые загоняют нас в угол и не дают успокоиться. И мы задаёмся вопросами почему невезение только у меня? Почему меня преследуют одни неудачи? и в этом виним всех окружающих. В этом вся

наша сущность. Мы не думаем, а может быть дело во мне? В моем образе жизни? А решение кроется именно в этих вопросах. Мы все сталкиваемся с трудностями в этой жизни, и вы не исключение. Но именно вы, можете изменить свою жизнь в лучшую сторону вместо того чтобы сидеть и ныть по пустякам. Только не надо быстро сдаваться, вся суть в этом. Просто нужно начать действовать, нужно постепенно начать изменяться и изменять нашу жизнь

Изменения, которые на первый взгляд кажутся небольшими и неважными, принесут замечательные результаты, если вы готовы придерживаться их в течении долгих лет. Мы все сталкиваемся с неудачами, но качество нашей жизни зависит от качества наших привычек. Единственный способ добиться прогресса – это начать с малого.

Наши мысли, чувства и убеждения влияют на наше поведение. Внутренние состояния - наши настроения и эмоции тоже имеют значение. Так что не надо просто начать изменять наши привычки, заставляя себя, это ни к чему хорошему не приведёт. Вам просто станет скучно со временем и столько усилий и стараний пойдут зря. Вы не добьётесь нечего и все ваши надежды просто погаснут и вы ещё больше разочаруетесь в самом себе. Поэтому наши мысли должны быть сконцентрированы на этом, а также ваши чувства и поведение. Вы должны сами интересоваться этим и иметь сильную силу воли чтобы не сломаться.

Почему же маленькие привычки дают большие различия? Если отвечать на этот вопрос, слишком часто мы убеждаем себя что один огромный успех требует масштабных действий, будь то похудение, написание книги или достижение любой цели, мы заставляем себя сделать какое то потрясающее улучшение в которое мы вкладываем все свои силы сразу чтобы получить сразу. Но мы то все знаем что если мы хотим похудеть, если мы ходим в зал один раз и пробегаем 5 часов за раз и потратим все силы и желание мы не похудеем. Нам нужно каждый день ходить в зал по 1 часу и превратить это в привычку, чтобы не устать от этого за раз и увидеть желанный результат. Поэтому, улучшение на 1 процент может быть не заметно за 1 день но, оно будет более значимым и результативным в долгосрочной перспективе. То что начинается с маленькой победы или незначительной неудачи, перерастает в нечто гораздо большее!!! Конечно, медленные темпы трансформации не всем нравятся и всем проще не отказываться от вредных привычек, и для этого нужна наша сила воли. В течение мгновений, составляющих всю жизнь, эти выборы влияют на то, кем вы являетесь и кем вы бы могли быть.

Пошаговый план формирования лучших привычек Если вы не знаете с чего начать, то начните с самого простого:

1) Для начала возьмите один блокнот, который вам по душе, чтобы было интересно просто смотреть на него, ведь наши эмоции влияют очень сильно, и начните писать свои планы на следующий день, а также самый главный план на месяц для вашего развития.

2) Ложитесь пораньше, чтобы встать утром раньше и выспаться. Если человек выспался, то у него будет больше возможностей провести день энергичней и встать раньше чтобы день был продуктивнее и выполнить больше возможностей, и введите это в привычку, тогда вы увидите результат. Как я говорю, пока другие играют, мы спим, пока другие спят, мы работаем над собой и трудимся.

3) Начните день с небольшой зарядки, чтобы разгрузить свое тело от усталостей и как говорят в здоровом теле, здоровый дух.

4) Читайте побольше книг, они помогут вам узнать ответы на ваши вопросы, показать правильный путь, а так же расширить ваш кругозор.

5) Запишитесь на кружки, которые вас интересуют, чтобы провести время с пользой. Каждое прожитое время зря может сыграть вам во вред и вы будете жалеть о нем.

6) Занимайтесь любимым делом и развивайте его. Не проживайте свою жизнь зря.

Таких привычек очень много. Я написала самую малость. Если вы исключите свои вредные привычки это пойдет вам на пользу. Привычки -палка о двух концах. Плохие привычки могут вас сломить так же легко, как хорошие могут укрепить вас. И еще начните с малого, но с каждым днём добавляйте все больше и больше хороших привычек, это называется продуктивностью соединения. Выполнение однойдополнительной задачи – небольшой подвиг, который мы совершаем.

Совет напоследок:Не зацикливайтесь на победе, и только тогда у вас их будет много, и не расстраивайтесь на неудачи, ведь без них победы не будут иметь никакие ценности. Живите свою жизнь, развивайтесь и привыкайте к правильным привычкам.

Список литературы:

1. Джеймса Клира « Атомные привычки» “ Tiny changes, Remarkable Results”

2. Поддьяков Н. Н. Особенности психического развития детей дошкольного возраста / Н. Н. Поддьяков. М.: Просвещение, 2016. 298 с.

O’SPIRINLIK YOSHIDA KECHADIGAN O’ZIGA XOS O’ZGARISHLAR.

ADPI “Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari”
yo’nalishi 102-guruh talabasi Fozilova Robiya

Annotatsiya: Ushbu maqolada o’spirinlik davrining psixik xususiyatlari, bu davrdagi aqliy va emotsional rivojlanish, shaxs xususiyatlari yoritiladi. Ularning ong va dunyoqarashining shakllanishi, o’spirinlik yoshdagi bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ular bilan ishlash, muammoli vaziyatlarni yechish ko’nikma-malakalarini rivojlantirish masalalariga to’xtalinadi.

Kalit so’zlar: Pedagogika, psixologiya, ilk o’spirinlik, o’spirinlik, intellektual rivojlanish, yetakchi faoliyat, muloqot, emotsional rivojlanish, yangi psixologik tuzilma.

Ilk o’spirinlik davri “kamolot bo’sag’asi” deb ta’riflanadi. Bu kamolot bosqichi fiziologik, psixologik va ijtimoiy chegaralarni o’z ichiga oladi. Psixologiya fani o’spirinlik muammosini kompleks o’rganishni da’vat etadi. Bu juda qiyin masala, chunki psixofiziologik taraqqiyot sur’ati bilan uning bosqichlari ijtimoiy yetilish muddati bilan hamma vaqt ham to’g’ri kelavermaydi. “Akseleratsiya natijasida bugungi ilk o’spirinlarning taraqqiyoti avvalgi avlodlarga nisbatan o’rtacha ikki-uch yil avval yetilmoqda. 15-16 yoshdan 23 yoshgacha bo’lmoqda. Bunda ilk o’spirinlik 15-18 yosh, o’spirinlik 18-23 yoshdagi yigit va qizlarni o’z ichiga oladi”. [3.273B] Demak, o’spirinlik ham oldin boshlanadi. Lekin, bu taraqqiyot davrining konkret mazmuni birinchi navbatda ijtimoiy sharoitlar bilan belgilanadi. Yoshlarning jamiyatda tutgan o’rni, ularning mavqei, ular egallaydigan bilimlarning hajmi va bir qator boshqa omillar ijtimoiy sharoitlarga bogliqdir. “Ilk o’spirinlik yoshidagi bolalar bu 15 yoshdan 17-18 yoshgacha bo’lganlardir. O’spirinlik — bu odamning fuqaro sifatida shakllanishi, uning ijtimoiy jihatdan yetilishi, o’z taqdirini o’zi hal qilishi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi davri, fuqaro va vatanparvarning ma’naviy sifatleri tarkib topadigan davrdir” [3.273b].

Faol ijtimoiy hayot, o’qishning yangi xarakteri (mustaqil bilim olish) yigit va qizlarda dunyoqarashning shakllanishiga, ularda mustaqillik va burch hissining tarkib topishiga, bilimning turli sohalarida ularning ijodiy qobiliyatini avj oldirishga katta ta’sir ko’rsatadi. Rus psixologi L.I.Bojovich ilk o’spirinlik davrida shaxs motivatsion sohasining rivojlanishiga urg’u beradi: o’quvchilarning hayotda o’z o’rnini va ichki pozitsiyasini aniqlashi, dunyoqarashning shakllanishi va uning bilish faoliyatiga, o’z-o’zini anglashga va axloqiy ongga ta’siri nazarda tutiladi. Ilk o’spirinlar mustaqil hayot sohasida yaqin istiqbolga ega bo’lar ekanlar, o’zlarining hayot yo’llarini belgilab olishga, bundan buyongi mehnat faoliyatlarining aniq istiqbollari aniqlab olishga, o’zlarining kelgusi ixtisoslarini tanlashga intiladilar. Shu munosabat bilan kasb-hunarga oid qiziqishlar tarkib topadi va yanada barqarorroq bo’lib qoladi, yigit va qizlar o’z kelajaklari haqida jiddiyoq o’ylay boshlaydilar. Ilk o’spirinlik davridagi jismoniy rivojlanish ustida to’xtalib o’tamiz, bu narsa quyidagi sabablarga ko’ra muhimdir. Jismoniy rivojlanishning ayrim xususiyatlari ilk o’spirin shaxsining ayrim sifatleri rivojlanishiga ma’lum darajada ta’sir ko’rsatadi va uning bundan keyingi hayot faoliyati sohasidagi imkoniyatlarini bir qadar belgilab beradi. Birinchidan bu o’rinda kasb tanlash nazarda tutiladi, bu esa ma’lum darajada yigit va qizlarning individual jismoniy tuzilishi xususiyatlariga ham bog’liqdir. Ikkinchidan, jinslarning o’zaro mayli ta’sir ko’rsatadiki, bunda jismoniy rivojlanish xususiyatlari ancha muhim rol o’ynaydi. O’zining jismoniy kuchini va jozibadorligini, sog’lomligi va mukammalligini his etish yigit va qizlarda o’ziga ishonch, dadillik, tetiklik, optimizm va xushchaqchalik singari sifatlarning tarkib topishiga ta’sir ko’rsatadi.

Ilk o’spirinlarning bilish jarayonlari shunday darajaga yetadiki, kattalar bajaradigan barcha aqliy ishlarni bajarishga amaliy jihatdan tayyor bo’ladilar. Ularning bilish jarayonlari murakkab va egiluvchan bo’lib boradi. Ular bu yoshga kelib jiddiy ishlarga ko’p vaqtlarini ajrata boshlaydilar, dam olish va o’yin-kulguga juda kam vaqt ajratadilar. Ularning barcha bilish jarayonlari, jumladan, xayol, xotira, nutq, tafakkur rivojlanadi. Ilk o’spirinlik yoshidagi o’quvchilarning bilish jarayonlari turli nuqtayi nazarlarni tahlil etishga va bu masala bo’yicha har tomonlama fikr yuritishga yordam bera oladi. Bilishga qiziqishning rivojlanishi, o’qishga ongli munosabatda bo’lishning o’sishi bilish jarayonlarining ixtiyoriyligini, ularni boshqara olish mahoratini yanada rivojlantirishga undaydi. Bu

yosh davrining oxiriga borib, o’quvchilar o’zlarining bilish jarayonlarini to’la-to’kis egallab oladilar, ularni hayot va faoliyatning muayyan vazifalariga bo’ysundiradilar. Ular axloqiy va siyosiy va boshqa mavzular bo’yicha erkin fikrlaydilar. Ilk o’spirinlarga umumiydan xususiyga, xususiydan umumiyga xulosa chiqarish, ya’ni induksiya va deduksiya xosdir. Ilk o’spirinlar ko’pchilik ilmiy tushunchalarni o’zlashtiradilar, turli masalalarni yechish jarayonida ulardan foydalanishni o’rganadilar. Bu esa ularda nazariy yoki so’z- mantiq tafakkurning rivojlanganligini bildiradi. Kuzatish aniq maqsadga qaratilgan va yanada sistemali bo’lib boradi.

Shunday qilib, xulosa o’rnida ta’kidlash joizki, ilk o’spirinlik yoshi emotsional holatlarni ifodalash usullari va emotsional reaksiyalarning differensiallashishini hamda o’z-o’zini nazorat qilish va o’z-o’zini boshqarishning ortishini kuzatish mumkin. Ilk o’spirinlarning kayfiyati o’smirlarga nisbatan barqaror va anglangan hamda ijtimoiy sharoitning keng doirasiga mos bo’ladi. Doimo hissiyot vujudga keltiradigan shaxsiy muhim munosabatlar doirasining kengayishi oliy hislarning rivojlanishida namoyon bo’ladi. Axloqiy norma va tamoyillarning ma’lum tizimini o’zlashtirish jamiyat va boshqa odamlar oldida mas’uliyat hissi, hamdardlik qobiliyati, do’stlik va muhabbat ehtiyoji, o’rtoqlik hissi va axloqiy-siyosiy hislar kabi yuksak axloqiy hislarga aylanadi. Ilk o’spirin tomonidan qabul qilingan xulq-atvor normalarining buzilishi unda aybdorlik hissini vujudga keltiradi. Shu bilan birga unda estetik hislar doirasi ham kengayadi. Ilk o’spirinlarda intellektning rivojlanishi bilan birga hazil-mutoyiba hissining ham rivojlanishini ta’kidlash joiz. Intellektual va praksis hislar ham sezilarli rivojlanadi. Sodda bolalarcha qiziquvchanlik tafakkur jarayonidan ongli zavqlanish, qiyinchiliklarni yengishdan quvonish, ijodga ongli intilish va boshqalarga aylanadi. Shunga ko’ra har kim qobiliyatiga yarasha kasb- hunar tanlasa, bu sohada muvaffaqiyatli mehnat qilsa, ijtimoiy turmush taraqqiyotiga muhim hissa qo’shgan bo’ladi. O’spirinlar u yoki bu kasbni o’z ixtiyorlari bilan ongli ravishda tanlashlari uchun ular mustaqillik, dadillik, qat’iylik, o’zini tuta bilish, chidamlilik, sabr-toqat kabi irodaviy xislatlarga ega bo’lishlari kerak. Mehnat qilishda muqaddas burchni bajarish istagi, maqsadning aniqligi, hunar o’rganishga ishtiyoqmandlik mazkur fazilatlarining shakllanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. O’spirinlar aqliy rivojlanishida tasavvurning ahamiyati juda katta, chunki inson biron-bir ishni qilishga kirishar ekan, albatta uning natijasini tasavvur eta olishi kerak. Tasavvursiz hech qanday ishni to’g’ri rejalashtirish mumkin emas.

Adabiyotlar ro’yhati.

1. Ta’lim to’g’risida. O’zbekiston Respublikasining Qonuni. - T.: O’zbekiston, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. - T.:O’zbekiston, 2017.
3. Rivojlanish psixologiyasi Pedagogik Psixologiya Nishonova Z. Kamilova Abdullayeva Xoliqnazarova 2019 y
4. Davletshin M.G. va boshqalar. «Yosh davrlar va pedagogik psixologiya». — T.: TDPU. 2009.
5. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojibayeva R.N. Mustaqil fikrlash. — T.: Sharq. 2000.
6. Nishanova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlash. — T.: Fan. 2003.
7. G’oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.

YANGI O‘ZBEKISTONDA KEKSALARNI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK QO‘LLAB QUVVATLASH – UZOQ UMR KO‘RISH GAROVI SIFATIDA.

**ADPI Pedagogika va Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
Abdulmadjidova MahdiyonaDilmurodjon qizi
ADPI logopediya yo‘nalishi talabasi Nizomova Zulxumor Ne‘matovna**

Anotatsiya: Ushbu maqolada keksalik davrining psixofiziologik xususiyatlari, keksayish jarayonidagi fiziologik o‘zgarishlar va uzoq umr ko‘rish xususida munozaralar yuritilgan. Atrofdagilar va yaqin insonlari keksalarni hayotidagi o‘zgarishlarga moslashishiga intilishlari kerakligi haqidagi g‘oya asoslanadi, chunki yoshi bilan moslashish mehanizmi bu davrda juda zaiflashadi. Kexsa odam uchun Kuchli motivatsiya uning yaqinlari uchun foydali ekanligini his qilishi hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: gerontopsixologiya, keksalik psixofiziologik o‘zgarishlar, biologik keksayish, muloqot, stress, qarilik davri, samari faoliyat, kategoriya

Keksalik ijtimoiy kategoriya sifatida XX-asrda ajratildi. Donishmand xalqimiz asrlar osha yashab kelayotgan o‘lmas qadriyatlarida biri-bu kexsa avlod vakillariga chuqur xurmat va ehtiromdir.2015-yil yurtimizda “Keksalarni e‘zozlash” yili deb nomlanishi ham xalqimizning keksalarga o‘zgacha xurmat nishonasi desak hato bo‘lmaydi. Shu ma’noda xalqimizda keksalarning xolidan habar olish, ularni moddiy-ma’naviy, qo‘llab-quvvatlash, salomatligarini tiklash ishlariga amaliy ko‘mak berish kabi tadbirlarning yanada keng ko‘lamda olib borishi va borada davlat dasturing qabul qilinishi fikrimizning tasdig‘idir. Kexsa avlod vakillariga berilayotgan e‘tibor va ko‘rsatilayotgan tibbiy hizmat samarasi o‘laroq, aholining o‘rtacha umr ko‘rish darajasi oshib bormoqda. Bu haqida Prezidentimiz BMT bosh Assambleyasining Ming yillik rivojlanish maqsadlariga bag‘ishlangan yalpi majlisidagi nutqida: “qaryb 20 yil mobaynida odamlarning o‘rtacha umr ko‘rish 67 yoshdan 73 yoshgacha, ayollarning umr ko‘rish 75 yoshgacha oshdi” deb ta’kidlagan edi.[1]

Psixogerontologiya bu kexsa yoshdagi insonlarda yuzaga keladigan psixik hodisa va xususiyatlarini o‘rganuvchi fan bo‘lib, bu fanda gerontogeneznining evolutsion omillari qatoriga I.V.Davidovskiy nasli ekologik, biologik, ijtimoiy alomatlarini kiritadi. D.Bromley insonning qarilik sikli uchta bosqichdan iborat bo‘lishini ta’kidlaydi: 1) “ishdan,xizmatdan uzoqlashish”(istefo)-66-70 yosh; 2) keksalik (70 va undan katta yosh); 3) munkillagan keksalik (xasta keksalik va o‘lim)-maximum 110 yosh. Shu bilan birga keksalikni qonuniyatlari ham kashf qilingan, ular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: 1) geteroxronlik (har xil vaqtilik) qonuni; 2) o‘ziga hoslik qonuni 3) hilma hillik qonuni.I.D.Davidovskiy “keksayish nima?” nomli asarida ta’kidlaganidek, inson 50-60 yoshga to‘lganda yoki undan oshgan chog‘ida yetuklikning kechikkan davriga kirib keladi. Juda ko‘p olimlar keksalik yoshi va undagi bo‘ladigan o‘zgarishlarni o‘rganib, tadqiqotlar o‘tkazganlar.[2]

Keksalikda muloqot doirasi kengayib boradi. Shu sababli oil ava do‘stlik rishtalari turli sabablarga ko‘ra zaiflashadi, shaxs o‘zini yolg‘iz his qila boshlaydi. Keksalar g‘amxo‘rlik va e‘tiborga muhtojligini, ularning tajriba va bilimlarini atrofdagi odamlarning o‘zlashtirish istagida his qiladilar. Do‘stona aloqalar va muloqot almashuvining ro‘li ortib boradi. Shunday qilib, befarqlik kexsa odamning psixologik xavfsizligini his qilishiga yomon ta’sir qiladi. Do‘stona aloqalarning yo‘qligi va muloqot qobilyatining pasayishi hayotining o‘zgarishiga olib keladi. Ayniqsa, keksalar e‘tibor va g‘amxo‘rlikka sezgir bo‘ladilar va buning natijasida ularda do‘stlikning ro‘li oshadi. Ko‘pincha keksalikda odamlar haddan tashqari kam gapirishni boshdan kechiradilar va nutq keraksiz tushuntirishlar bilan ajralib turadi va mohiyatdan uzoqlashadi. Qoida tariqasida aytib o‘tish joizki, bu aloqa yetishmasligidan dalolat beradi[3]

Qarilik davri ijtimoiy mavqe va qadriyatlar tizimini o‘zgartiradi yaqin insonlaridan biri va turmush o‘rtog‘i vafoti his tuyg‘ular sonining keskin kamayishiga yolg‘izlanib qolishiga sabab bo‘ladi. Natijada paydo bo‘lgan bo‘shliqni hech narsa bilan to‘ldirib bo‘lmaydi yosh avlod kexsa qarindoshi bilan muloqot qilishni istamaydi ularning hayotiga qiziqish bildirmaydi. Muloqot telefon qo‘ng‘iroqlari kechki ovqatlarga ham kelmaydi. Shaxslararo aloqa va insoniy munosabatlarning keskin yetishmasligi vujudga keladi.

Ba’zida odamlar tezroq qariydi, boshqalari esa uzoqroq. Bundan tashqari, nafaqat tashqi yoshga bog’liq o’zgarishlar, balki fiziologik, anotomik, psixologik qarish jarayonlari mavjud. Shunga ko’ra, qarish jarayoni turli ichki va tashqi omillar ta’sirida vujudga keladi.

Qarishning tashqi omillari ma’lum turmush tarzi, jismoniy faollik darajasi, yomon odatlar, stress va kasalliklarga duchor bo’lishdir. Erta keksalikka shaxsning e’tiqodlari hayotiy tamoyillarining o’zgarishiga, hayotga boshqacha qarashga toqatsizlik paydo bo’ladi. Ba’zi hollarda, keksa odam o’z e’tiqodini himoya qilib, tajovuskor xatti-harakatlarni namoyish qilishi mumkin.

Shuni esda tutish kerakki, qariyalarning asosiy psixologik xususiyati-bu allaqachon yashagan hayotining ma’nosini izlashdir. Ko’pchilikning keksalik yoqimli va foydali bo’lishi mumkin emas degan fikri noto’g’ri, agar keksa odam o’zini baxtli va hotirjam his qilsa unda keksalik hayotining uyg’un davomi bo’ladi.

Agar qarilikning salbiy oqibatlari haqida gapiradigan bo’lsak, u holda rivojlanish psixologiyasida quyidagilarga e’tibor qaratiladi

1.Intellektual o’zgarishlar. Yangi materialni o’rganish, vaziyatga moslashish qiyinchiliklar mavjud.

2.Hissiy. Ko’z yoshi, qayg’uga olib keladigan kuchli asab tuyg’usi bo’lishi mumkin. Odatda oddiy hodisalar (masalan, sevimli filimingizni tomosha qilish)sabab bo’ladi.

3.Belgilardagi o’zgarishlar. Hayot matevatsiyasini o’zgartirish imkonsiz emas.

Garchi qariyalarga erishish hayotda hech qanday yorug’lik bo’lmaydi degani emas. Ko’pchilik o’zlarini “o’lim”ga qo’shib, ixtiyoriy ravishda tashqi dunyodan ajratib, ijtimoiy zaiflikdan qiynalishadi. Qoida tariqasida aytib o’tish joizki, bu aloqa yetishmasligidan dalolat beradi.[4]

Ko’pgina keksa odamlar psixosomatik kasalligidan aziyat cheka boshlaydilar, ular o’zlarini abadiy kasal ekanligiga ishontirishadi, bundan ham battar, ular doimiy kasallik tuyg’usiga o’rganib qolishadi, bu ularning yoshiga norma hisoblanadi.Bunday holatlarning asosiy sabablari noto’g’ri munosabat va psixo-emotsional stressdir. Ba’zi keksa odamlarda kasalliklar aniqlanmaydi, lekin ular o’zlarining holatini tahlil qilishda davom etadilar, yaqinlarining e’tiborini jalb qilishga va diqqat markazida qolishga harakat qilishadi.

Yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirib, shuni ta’kidlash kerakki, katta hayot tajribasiga ega bo’lgan keksalarimizni asrab-avaylash, unga mehr-muruvvat ko’rsatish, e’zozlash, jamiyatda o’zaro hurmat, insof, oqibat, ahillilik tuyg’ulari yanada mustahkamlashishiga hizmat qilishi lozim. Atrofdagilar va yaqin odamlar keksa odamlarni hayotidagi o’zgarishlarga moslashtirishga harakat qilishlari kerak. Chunki moslashish mehanizmi keksalik yoshi bilan juda zaiflashadi. Qariyalar uchun kuchli motivatsiya ularning ijtimoiy hayotda kerakli ekanligini his etishi deb xisoblaymiz. Keksalik hayotning ajralmas qismi bo’lib, unumli va qiziqarli bo’lib qolishi kerak

Foydalanga adabiyotlar

- 1.I.A.Karimov “yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch”-, Toshkent:2008-yil
- 2.Yoshlar psixologiyasi va pedagogik-psixologiya: Ped.in-t.talabalari uchun o’quv qo’llanma/M.G.Davletshin umumiy tahriri ostida.-T.:O’qituvchi,1074-194s
- 3.Xell L.Teorii Lichnosti /L.Xell, D.Zigler.-SPb.:Rech,2006.217s
- 4.I.G’.G’oziyev “psixologiya”-, Toshkent:, 1994-yil
- 5.Psixologiya jurnali, BUXDU-2014-yil 1-son
- 6.Abremova G.S Vozrostrnaya psixologiya. M:Akademichiskiy proekt, 2012. 340s

O‘SMIRLIK DAVRIDA PSIXOLOGIK VA FIZEOLOGIK O‘ZGARISHLARNING RIVOJLANISHDAGI AHAMIYATI.

ADPI Pedagogika va Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi,
ADPI talabalari
Odiljonova Sabohatoy Akbarjon qizi,
Xalilov Boburxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘smirlik davrida psixologik va fizeologik o‘zgarishlarning rivojlanishdagi ahamiyati hususida so‘z yuritilgan. O‘smirlik davri eng inqirozli davr sifatida yosh davrlari ichida ajralib turadi. O‘smirlik davrida psixologik va fizeologik o‘zgarishlarning shaxs sifatida rivojlanishdagi ahamiyati xususida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘tish yoshi, o‘smirlik davri, psixologik, fiziologik, krizis davr, psixik rivojlanish, empatsiya, qiyin davr.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning Davlatimiz qonunchilik tizimini mazmuni haqida munosabat bildirib ta’kidlaganlaridek – “Bugun O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo‘ygan bir davrda biz “Xalq davlat organlariga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak” degan bosh tamoyilga amal qilmoqdamiz, ushbu so‘zlarining mazmun mohiyati bugunda yurtimizda sodir etilayotgan o‘zgarishlar insonparvarlik, bunyodkorlik va xalqchilik asosida sodir bo‘layotganini va barcha say-harakatlar O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi tabiatidan kelib chiqayotganini ko‘rsatadi.

O‘tish yoshini turli olimlar turlicha chegaralaydi. O‘smirlik davri asosan 10-11 yoshdan 14-15 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Ba’zi o‘quvchilarda o‘smirlik yoshiga o‘tish, asosan, 5-sinflardan boshlanadi.[1]“Endi o‘smir bola emas, biroq katta ham emas “ aynan mana shu ta’rif o‘smirlik davri uchun juda xosdir. Bu yoshda o‘smir rivojlanishda keskin o‘zgarishlar ro‘y bera boshlaydi. O‘smirlik-bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib, fiziologik va psixologik jihatidan o‘ziga xos xususiyatlari bilan harakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotida turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, xarakteri shakllanadi, ma’naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O‘smirlik balog‘otga yetish davri bo‘lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga talluqli chigal masalalarning paydo bo‘lishi bilan ham harakterlanadi. Bo‘yga o‘sish bir tekis bormaydi: qiz bolalar 5-7 sm o‘ssalar, o‘g‘il bolalar 5-10 sm o‘sadilar. Bo‘yiga qarab o‘sish paysimon ilk suyaklarning uzunlashishi va umurtqa qismining kattalashishi hisobiga ro‘y beradi. Og‘iz boshlig‘i va halqumdagi o‘zgarishlar oqibatida tovush tembri ham o‘zgaradi. Bu o‘g‘il bolalarda qiz bolalarga nisbatan ko‘proq darajada sodir bo‘ladi. O‘g‘il bolalarning tovushi vazminroq bo‘lib qoladi, do‘rrillaydi. Garchi bu davrda mushaklar tez sur‘at bilan o‘ssa ham mustaxkamlashsa ham, lekin baribir oyoq va qo‘l suyaklarining o‘sish sur‘ati orqada qoladi. O‘smirlarda bu xususiyat ularning besunaqay hatti-xarakatlarida, yurish-turishlaridagi qupollikka, katta-katta odim tashlashlariga sabab bo‘ladi.[1]

Fiziologik o‘zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bu bilan bog‘liq ravishda tanadagi barcha a’zolarining mukammal rivojlanishi va o‘sishi, hujayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashida namoyon bo‘ladi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki jinsiy yetilishning boshlanish davri o‘g‘il bolalarda 12-13 yoshda, qiz bolalarda 11-12 yoshda boshlanadi. Ko‘pchilik o‘g‘il bolalar hozirgi vagtga jinsiy yetilish 15-16 yoshda, qiz bolalarda 13-14 yoshlarda kuzatiladi. O‘qituvchilar sinf rahbarlari datsavval shuni chuqur anglashlari lozimki. Jinsiy yetilish organizmning jismoniy taraqqiyotiga ta’sir qilishdan ularning psixik rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlarda jinsiy etilish bilan birga shu paytgacha ularga noma’lum bo‘lgan qandaydir xislar, kechinmalar qarama-qarshi jinsga spetsifik qiziqish noma’lum mazmundagi kitoblarga qiziqishlarning paydo bo‘lishi tabiiydir. O‘smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so‘z boyligini oshishi hisobiga bo‘lsa, ikkinchi tomondan tabiat va jamiyatdagi narsa voqea va hodisalarning mazmun mohiyatini anglashlari hisobiga bo‘ladi. Bu davrda o‘smir til yordamida atrof-borliqni aks ettirilishi bilan bir qatorda inson dunyoqarashini ham belgilab berish mumkinligini his qila boshlandi Aynan o‘smirlik davridan boshlab, inson aynan nutq bilish jarayonlarining rivojlanishini belgilab berishini tushuna boshlaydi o‘smirni ko‘pincha muomalada so‘zlarni ishlatish qoidalari “qanday qilib to‘g‘ri

yozish kerak?”, “qanday qilib yaxshiroq aytish mumkni?” kabi savollar juda qiziqtiradi. Organizmning fiziologik o’zgarishining tezlashuvi natijasida bu yoshda bola o’zida hayajon, ko’tarinki kayfiyatda uyg’onish va ba’zan o’z-o’zini yerga urish hissini sezadi. Bu davrda bola o’ziga nisbatan ko’proq diqqat -e’tiborni talab qiladi. U o’zini katta odam deb hisoblaydi va shaxsiga nisbatan kattalardek munosabatni talab qiladi. Lekin maktabda, kollej yoki litseyda va uyda uning mavqei avvalgidek qolaveradi. Natijada bolada o’smir yoshi inqirozi boshlanadi. O’smirlik yoshi inqirozi emansipatsiya, tengdoshlar bilan guruhlashish va hobbi reaksiyalarini keltirib chiqaradi. Emansipatsiya reaksiyasi xolatida bola kattalar nazoratidan chiqish va mustakillikka erishishni hoxlaydi, unda o’zining “men”i paydo bo’ladi. Kattalar tomonidan o’tkazilmoqchi bo’lgan kichkina ta’kib ham bolaning xulqining buzilishiga sabab bo’lishi mumkin. Tengdoshlar bilan guruhlashish bolada o’zaro harakat, jamoa tartibiga buysinish, hurmatga ega bo’lish va o’z hoxshidagi mavqega ega bo’lish qobiliyatlarini shakllaydi. Bolada o’z-o’zini baholash xususiyati o’sadi. U tengdoshlarining fikrlarini kattalarning tanqidiga nisbatan ko’proq qadrlaydi.

Bu yoshda bolada juda katta psixologik o’zgarishlar yuzaga keladi. Birinchi galda bu yoshdagi bolalarda uyatchanlik va tezda xafa bo’lish kuzatiladi. U arzimagan narsalardan ham xafa bo’ladi va bunga katta ahamiyat beradi. U o’z tashqi ko’rinishidan uyaladi, xarakatlari bukchaygan holatga keladi. Chunki, u xali o’z tanasini ilgarigidek boshqara olmaydi. Shunga o’xshab o’smir o’z hissiyotlarini ham jilovlay olmaydi. U o’zini katta odam deb hisoblaydi va atrofdagilardan ham shunga yarasha munosabatni talab qiladi. Erkinlikni talab qilish ularda qo’rquv uyg’otadi. Deyarli barcha o’smirlar ota-onasi ularning erkinligini siqib qo’ygandigidan shikoyat qiladilar. O’sayotgan bola uz haq-huquqini talab qilishi tabiiydir. Lekin ota-ona uning har bir talabini bajarishga majbur emas. O’smirlar ustidan rahbarlik qilish zarur. Ko’pincha ularning ba’zilari ota-onalari ular bilan qat’iyatliroq bo’lishini hohlashadi. Bolani to’g’ri yo’lda uni o’qitayotgan qoidalar emas, sog’lom tarbiya va unga bo’lgan ishonch ushlab turadi. O’smirlar esa qoida ham, ota-onasining hayotdagi bo’shliklarni to’ldiradigan bu qoidalarni o’rgatish uchun unga berayotgan e’tibori ham kerak. O’smirlar o’zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o’zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma’lum darajada o’rtoqlari va o’kituvchilariga ko’rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo’li bilan ham osongina ko’rish mumkin. O’smirlik davri “o’tish davri”, “krizis davr”, “qiyin davr” kabi nomlarni olgan psixologik ko’rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o’smirlarning hatti-xarakatida muqobil, yangi sharoitlarda o’z o’rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O’z davrida L.S. Vigotskiy bunday holatni “psixik rivojlanishdagi krizis” deb nomlagan. O’smirlar xaddan tashqari g’ayratli va besaramjon bo’ladilar. Ular uchun bekorchilik juda ogirdir, bir xil tarzdagi ishlardan tezda toliqadilar, bir xildagi ish bilan qiziqmay qo’yadilar, bu esa ularning ta’lim jarayonlari muvaffaqiyatiga kuchli ta’sir qiladi. Binobarin, o’smirlarga muvaffaqiyatli ta’lim va tarbiya berishda ularni turli faoliyatlarga qiziqtirish va har turli foydali mashg’ulotlarga jalb qilish hamda, qiyinroq, lekin kuchlari yetadigan ishlar bilan shug’ullantirish nihoyatda muhimdir. 5-6 sinf o’quvchilariga sinfdagi o’zi egallagan mavqeiga katta e’tibor berish xususiyati xos. Ayniqsa, 6-sinfdan boshlab o’quvchilar o’z tashqi ko’rinishlariga, shuningdek qarama-qarshi jinsdagi bolalar va ular bilan o’zaro munosabatlariga e’tibor bera boshlaydilar. 7-sinf o’quvchilarida esa o’z layoqatlarini rivojlantirishga xos qiziqish yuzaga keladi. 8-sinf o’quvchilari esa mustaqillik, o’ziga xoslik, do’slik, o’rtoqlik bilan bog’liq bo’ladigan shaxsiy hislatlar paydo bo’ladi. Oltinchi sinf muammolari”ga bag’ishlangan tadqiqot ishida shu yoshdagi bolalarning xulq-atvor xususiyatlari va turli xil fanlar bo’yich o’zlashtirishning pasayishi bilan bog’liq bo’lgan muammolarning o’sib borishi quyidagicha namoyon bo’lgan: Oltinchi sinf o’quvchilari to’rtinchi sinfga nisbatan 6-marta ko’proq qaysarlik qilishlari, 10-marta ko’prok o’qituvchilarga qarshilik ko’rsatishlari, 7-marta ko’prok boshqalar irodasiga to’sqinlik qilishlari, 9-marta ko’prok boshqalar kamchiliklariga e’tibor berishlari, 5-marta ko’prok faqat o’z hohish-istaklariga bo’ysunishlari va nihoyat 42-marta ko’prok o’z hatti-xarakatlari motivlariga ega bo’lmashliklari aniqlangan [1](Krakovskiy A.P 1970). 11-12 yoshdan boshlab o’smir endi mantiqiy fikrlab harakat qila boshlaydi. O’smir bu yoshda huddi kattalar singari keng qamrovli tahlil etishni o’rgana boshlaydi. 13-14 hamda 16 yoshlarda charchash chizig’i keskin ko’tariladi. Bunday holatlarda o’smir atrofdagi narsa va voqealarga to’liq diqqatini qarata olmaydi[2]

Xulosa qilib aytganda ota-ona bilan bo’ladigan kelishmovchiliklar o’smir o’zini katta his qilib, ota-onasining o’rnini egallamoqchi bo’lganligi oqibatida yuzaga keladi. Albatta, ota-onaga bu

yoqmaydi. Ota-ona va farzand o’rtasida kelishmovchiliklar paydo bo’ladi. Ba’zida bu ota va qiz, ona va o’g’il o’rtasidagi ziddiyatlar ham bo’lishi mumkin. Otaga qiz, onaga esa o’g’il bola yaqinroq bo’ladi, deyishadi. Lekin, vaqt o’tgan sari, ya’ni balog’at yoshida bola buni unuta boshlaydi. Chunki, oiladan tashqaridagi boshqa odamlarga o’z his-tuyg’ularini yo’naltirgan bo’ladi. U ota-onaga bo’lgan munosabatini yuqotishga harakat qila boshlaydi. Agar uyda o’smir yoshini hisobga olib, bola bilan o’zaro do’stona, yumshoq muomalada bo’linsa, sharoitga qarab farzandining hohish istaklarini inobatga olib ish ko’rilsa, farzandga shaxs sifatida qaralsa, u buni sezadi va yaxshi yo’ldan yurishga harakat qiladi. Aks xolda o’smir ko’chadan o’ziga boshqa mashg’ulot topadi va yomon yo’lga yurib ketish ehtimoli katta bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z. Nishanova, D. Abdullayeva, G. Baykunusova “O’smirlik davri psixodagnostikasi va psixokorreksiyasi” Toshkent-2015
2. E. G’. G’oziyev, K. K. Mamedov “Kasb psixologiyasi” Toshkent-2003
3. V. M. Karimova “Ijtimoiy psixologiya asoslari” Toshkent-1994
4. I. Ivanov, M. Zufarova “Umumiy psixologiya “ O’z.FMJ 2008
5. <https://arxiv.uz>

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA BOLALARNING PSIXIK VA NUTQIY RIVOJLANISHI.

ADPI Pedagogika va psixologiya kafedrası o’qituvchisi
Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi A
DPI talabasi Shaxobova Zamira.

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yosh davrida bolaning psixik va nutqiy rivojlanishi, bolaning psixik tomonlama rivojlanishi va bola “men” ning shakllanishi, bolalar bilan pedagogik ishlar olib borilayotganda ularni ko’proq rag’batlantirish, Maktabgacha yosh davrda bolalar birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan talaffuziga e’tibor haqida fikrlar ilgari surilgan

Kalit so’z: Psixika, nutqiy rivojlanish, ontogenez, ixtiyoriy esda qoldirish, o’z-o’ziga baho berishi, ijtimoiy institutlar

“Ontogenezda 3 yoshdan 7 yoshgacha bo’lgan davr maktabgacha yosh davri hisoblanadi. Maktabgacha yosh davri 3 ta davrdan:

- Kichik maktabgacha yosh davri.
- O’rta maktabgacha yosh davri.
- Katta maktabgacha yosh davridan iborat” [1.]

Maktabgacha yosh davrida birinchi davr 3 - 4 yosh oralig’ida bo’lib bola emotsional jihatdan o’zini - o’zi boshqarishni mustahkamlashi bilan bog’liqdir.

Ikkinchi davr 4 - 5 yoshni tashkil qilib davrda bola ahloqiy tomondan o’zini-o’zi boshqara olishidir.

Uchinchi davr 5 - 6 - 7 yosh oralig’ida bo’lib yosh davr bu davrda shaxsiy ishchanlik va bola nutqining to’la to’kis rivojlanib bo’lganligini ko’ramiz.

“Maktabgacha yosh davri bolalari uchun kattalar beradigan baho juda muhim hisoblanadi.”[1]. Kattalarning bolalar uchun bergan bahosi bolaning psixik tomonlama rivojlanishi va bola “men” ning shakllanishiga katta ta’sir ko’rsatadi. Maktabgacha yosh davridagi bolalarga maqtov, rag’bat va ular bilan faxrlanish juda yoqadi. Bu yosh davrdagi bolalar bilan pedagogik ishlar olib borilayotganda ularni ko’proq rag’batlantirib turish maqsadga muvofiq. Ularga ko’rsatilgan maqtov esa ularning o’zlariga bo’lgan ishonchini yanada oshiradi. Ushbu yosh davrda bolalarda kuzatiladigan har xil inchiqliklar kattalarning fikricha bolaning o’zini o’zi tan oldirishga intilish deb yuritilsa N.A Menchinskaya V. S. Muxinalarning oqilona mulohazalariga qaraganda ushbu inchiqliklar ular shaxsiga adolatsiz noto’g’ri munosabatda bo’lishdan iboratdir.

“Maktabgacha yoshdagi bolada ko’proq ixtiyorsiz esda qoldirish va ixtiyoriy esga tushirish ustunlik qiladi.”[2] Bola so’zlarni ma’nosini farqlamay tushunmay hech qanday ma’nosiz takrorlayveradi. Ammo, keyinchalik kattalarning ta’sirida ixtiyoriy esda qoldirish ham asta-sekin rivojlanib boradi.

Maktabgacha yosh davrda bo’lgan bolalarning oilasida kuzatiladigan har xil urush-janjallar bolalarning ruhiyatiga, psixikasiga ta’sir ko’rsatmasdan qolmaydi. Tinimsiz uyda janjal bo’ladigan bolalarda Ruhiy rivojlanishi sustlashganlikning Psixogen turi uchraydi. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar har tomonlama bilish jarayonlari xayoli tafakkuri diqqati aqliy faoliyati o’zlashtirishda o’z tengdoshlaridan ancha orqada qolgan bo’ladi. Bu yosh davrdagi bolalarda ruhiy rivojlanishlashganlikni kuzatmaslik uchun bolalarda oldida notinch masalalarni hal qilmaslik, urishmaslik lozim. Bu davrda bola o’yin faoliyatida bo’ladi ushbu o’yinlar orqali bolaning layoqati qizishiqishlari namoyon bo’lsa, bilish jarayonlari tafakkuri xayoli diqqati idroki va nutqi shakllanadi.

“Bola ulg’ayay ekan unda so’zlashishga ehtiyoj paydo bo’la boshlaydi, - deydi Farahnoz Bekmurodova. Dastlab atrofdegilarni taniydi eshitgan so’z va jummalarni asta-sekinlik bilan o’zlashtiradi. Tilga kirgach esa uning so’z boyligi jadal o’sadi.”[4.1040 b.] Bolaning dialogik nutqi oilada ota-ona aka-opalari davrasida vujudga keladi. O’ziga kerakli bo’lgan narsalarni so’rash uchun harakat, muloqotga kirishadi.

“Maktabgacha yosh davrda bolalar birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan talaffuz oson talaffuz etiladigan lab-lab, lab-tish undoshlari - p, b, m, f, v, va boshqa tovushlarni to’g’ri talaffuzini o’rganadilar. Artikulyatsion jihatdan talaffuz etish qiyin bo’lgan shivirlovchi sirg’aluvchi (s, z, sh, j,

ch,) va sensor (l va r) Tovushlarini talaffuz qilishda qiynaladilar “[5.76b]. Shuning uchun talaffuz paytida ushbu tovushlardan foydalanishmaydi yoki notoliq qo’llaydilar. Ushbu yosh davrda bolalarda fonematik idrok shakllanib boradi ya’ni bola-o’z o’zi talaffuz qilayotgan tovushlarga e’tiborini qarata boshlaydi ularni noto’g’ri talaffuz qilayotgan bo’lsa to’g’ri talaffuz qilishga intiladi. Sog’lom bolada fonematik idrok 4 yoshda shakllanlanadi, 3 yoshli bolaning lug’at boyligi o’rtacha hisobda 100 ta so’zdan iborat bo’ladi.

" Bolaning 4 - 6 yoshida uning aktiv lug’ati 3000-4000 ta so’zgacha yetadi. lug’at boyligi bilan birgalikda bola nutqning grammatik tomoni ham rivojlanib boradi. " [6.76 bet]

Bu yosh davrda bolalarning nutqiy tomonlarni orqada qolishining asosiy sababi deb bolalarning elektron vositalar telefon va televizorlarga bog’lanib qolganligini aytishimiz joiz. Ushbu elektron vositalar bolalarning nafaqat nutqiy tomonlarni balki bilish jarayonlaridan ham orqada qolishiga ta’sir ko’rsatmay qolmaydi. Shunday ekan bolalarning elektron vositalardan foydalanish vaqtini anchagina qisqartirish uning o’rniga esa bola nutqini bilish jarayonlarini aqliy faoliyatini rivojlantiruvchi o’yinlarni o’ynatish lozim. Qisqa vaqt bo’lsa ham bola telefon yoki televizorda tomosha qilayotgan multfilmini ota yoki onasi u bilan birgalikda tomosha qilib uning tafakkurini xayolini nutqini diqqatini xotirasini rivojlantirishim mumkin. Bola bilmasa aytib o’rgatishi yoki multfilmda bo’layotgan hodisaning yomon tomoni bo’lsa uning yomon ekanligini bolaga tushuntirishi o’rnak qilishi kerak.

Xulosa sifatida

Adabiyotlar ro’yhati.

1.Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiyasi Z.T.nishonova, N.G’.Kamilova, D.U. Abdullayeva T-2019

2. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish. Dursunov Sardor, Nigora Axtamova Tashkent Medical Academy Integrational of Science, Education and Practice in Modern Psychology and Pedagogy: Problems and Solutions 2023 y. 6 may 1040 bet

3. Logopediya M.Y.Ayupova T - 2007 76 bet.

4. Logopediya M.Y.Ayupova T - 2007 76 bet.

QARILIK DAVRIDAGI SHAXSLARNING IJTIMOIIY FAOLLIIGI-UZOQ UMR KO’RISH OMILI SIFATIDA

Andijon davlat pedagogika instituti
pedagogika-psixologiya
kafedra katta o’qituvchisi
Abdulmajidova Mahdiyona Dilmurodjonovna
Andijon davlat pedagogika instituti
Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya va iqtisodiy
bilim asoslari yo’nalishi 1- bosqich talabalari
Buvabekova Xonzodaxon va Sobirova Munajatoy

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson organizmini qarish jarayoni, keksalik muammolari, biologik o’zgarishlari, umumfiziologik va psixofiziologik xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: Gerontopsixologiya, Gerontogenez, psixosotsial, detereminant

Gerontopsixologiya- (yunoncha geron –qari, keksa va psixologiya) gerontopsixologiya va yosh psixologiya sohasi. Inson organizmining qarish jarayonini anglatadigan tibbiy va biologik fanlarning bir bo’limi hisoblanadi. Gerontopsixologiya faning asoschisi Stenli Xoll hisoblanadi. Gerontopsixologiya – qari kishilardagi umumfiziologik va psixofizik xususiyatlar bilan ularning xatti- harakatlari, felining psixologik xususiyatlari o’rtasidagi aloqadorlikni, shaxs faoliyati va boshqa omillar bilan bog’liq o’zgarishlarni o’rgandi. Gerontopsixologiyaning umumiy vazifasi – kishilarning qarigan ham bardm tetik yashashiga yordam beradigan vositalarni izlab topish. Qarilikning boshlanishi ijtimoiy mezon sifatida insonning nafaqaga chiqishi bilan belgilanadi. Rossiya gerontologiyasi asoschilaridan biri I.V.Davidovskiy keksalik boshlanishining aniq sanasi mavjud emas, degan fikrni bildirgan[1.]. Haqiqatdan ham keksalik boshlanishining aniq bir sanasi mavjud emas. Keksalik ba’zilarida erta yana ba’zilarida esa kechroq boshlanadi. Bu bo’yicha bir qancha olimlar bir qator tajribalar o’tkazishgan. Keksalikning yosh chegaralari muammosi qarilikning yosh chegaralarini turli olimlar turlicha tavsiflashadi, lekin ko’pchilik 60—65 yoshni qarilikning boshlanishi sifatida e’tirof etishadi. Misol sifatida bir necha olimlarning qarashlarini keltiramiz:

1. Chexiyalik professor B. Prijigoning tajribalarida 60-75 — qarilik, 75-100 yosh keksalikni ko’rsatgan.

2. Dj. Birrenning tajribalarida so’nggi yetuklik 50—75 yosh bo’lsa, qarilik 75 yoshdan boshlanishini ta’kidlab o’tgan.

3. D.B. Bromley qarilikning 3 bosqichga bo’lib o’rgangan’;

a) 65-70 yosh sevimli ishdan uzoqlashish;

b) 70 yoshdan keyin keksalik;

d) 110 yoshgacha — munkillaganlik, qarib kasalga chalinish va o’lim.

Keksayish davri 61 yoshdan 74 yoshgacha bo’lgan davrni o’z ichiga oladi. Bu yoshdagi kishilar shaxslararo munosbatlarda boshqa yoshdagi kishilardan ajralib turadi. Ularni shartli ravishda ikki guruhga bo’lish mumkin:

1) mutlaqo istefoga chiqqan, ijtimoiy faol bo’lmagan erkak va ayollar;

2) nafaqaga chiqqan erkak va ayollar, lekin ijtimoiy hayotning turli sohalarida faoliyat ko’rsatayotgan keksalar.

Psixologik keksayish - individ o’zi keksayish jarayonini qanday tasavvur qiladi va his qiladi, boshqalarning keksayishi bilan o’zini taqqoslab keksayish jarayoniga qanday munosabatda bo’ladi.

Biologik keksayish — yosh o’tishi bilan organizmda o’zgarishlarning sodir bo’lishi. Ya’ni keksalarda ko’rish, ta’min bilish va eshitishning pasayishini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Ijtimoiy keksayish — individ keksayishni jamiyat bilan, ijtimoiy rollarni bajarish bilan qanday bog’laydi. Aynan keksalik davrida inson organizmining jismoniy zaifligi va sog’likni yomonlashuvi natijasida ruhiyatda ham o’zgarishlar kuzatiladi. Yosh o’tishi bilan keksalarda 17-22 foiz to’qimalar qisqarib boradi. Keyin esa oshqozon, qizilo’ngach, o’n ikki barmoqli ichak, o’t qobig’i, oshqozon osti bezi hamda buyraklardagi 11-30 foiz, bir o’zi besh xil funksiyani bajaradigan jigardagi 12-14 foiz to’qimalarda atrofiya boshlanadi. Natijada insonlarning funksional va reaktiv imkoniyatlari pasayadi.[2]

Qarilikning 1 –davri gerontogenez yoki keksayish deb ataladi.

Ko’pchilik olimlarning fikriga ko’ra bu davr 60 yoshdan keyin boshlanadi desa ayrimlari ayollarda 55 erkaaklarda 60 yoshdan boshlanadi deb aytishgan. Bu yoshdagi insonlarni 3 guruhga bo’lish mumkin .

- 1 Qariyalar
2. Keksalar
3. Uzoq umr ko’ruvchilar

Yetuklik va keksalik orasidagi inqiroz 55—65 yoshlarga to’g’ri keladi. Keksalik davridagi inqirozni nafaqadan oldingi inqiroz deb ataladi, bunda asosiy determinant sifatida ijtimoiy omil nafaqa yoshiga yetish omili ko’rsatiladi. Darhaqiqat nafaqaga chiqish inson hayotini tubdan o’zgartirib yuboradi, jamiyatdagi muhim ijtimoiy rolining yo’qotilishi, insonning o’z referent guruhidan ajralishi, muloqot doirasining torayishi, moddiy ahvolining yomonlashuvi, ba’zan «iste’fo shoki» holatining o’tkir kechishida namoyon boladi. Bu holat ko’pchilik qartayayotgan insonlarda qiyin kechadi, salbiy hissiy holatlarni vujudga keltiradi.

Ijtimoiy nazariyalarga «erkinlik» hamda «o’yindan chiqish» nazariyalari misol bo’la oladi. Jamiyatdan uzoqlashuv, motivatsiyaning o’zgarishi, kommunikativlikning pasayishi, o’z ichki dunyosiga o’ralashib qolish kabilarda kuzatiladi. Subyektiv ravishda bu kerak emaslik tuyg’usi, qiziqishlar doirasining pasayishi, uning o’ziga qaratilishida namoyon boladi. Bu jarayon insonning nafaqaga chiqishi bilan boshlanadi, lekin qari inson ishxonada nimalar bo’layotgani bilan qiziqib turadi, lekin bu sekin-asta sun’iy harakterga ega bola boradi, sekinlik bilan bu ham to’xtaydi. Insonga keladigan ma’lumotlar kamayib boradi, qiziqishlar doirasi torayadi, faolligi pasayadi, qarish jarayoni tezlashadi.

E.Erikson konsepsiyasida qarilik ilgarigi hayot yolini tugashi sifatida talqin etiladi¹. Keksalik psixosotsial inqirozining mohiyati shundan iboratki, Egoning yaxlitlikka erishishidir. Kexsa psixologik yoshga olish muvaffaqiyatini E.Erikson oldingi yosh inqirozlarini ijobiy hal qilish bilan boglaydi. Eriksonning ta’kidlashicha, donishmandlik ruhning ma’lum holati bolib, bunda olmish, hozir va kelajakka bir vaqtda boqish, hayot tarixini tasodiflardan xalos etish hamda avlodlar bilan aloqa o’rnatish sifatida talqin etiladi.

Shuni xulosa qilib aytish mumkinki, Inson organizmi keksayayotgan paytda uning psixikasida jiddiy o’zgarishlar ro’y beradi. Uning o’ziga bo’lgan menini pastlashi, jismoniy quvvatining kamayishi, o’z sevimli kasbidan voz kechishi kabi muammolari mavjud bo’ladi. Shunday davrda ularni atrof-muhitdagi insonlar tushunishi, ko’proq e’tibor berishlari, kamchiliklarini yashirishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

- 1.G’oziyev E Umumiy psixologiya TO’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati 2010
2. Ergasheva Mohina –Pedagogika va psixologiya yo’nalishi 2-bosqich talabasining KEKSALIK DAVRINING BIOLOGIK VA PSIXOLOGIK HUSUSIYATLARI’nomli maqolasi
- 3.Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya Z.T.Nishonova, N.G’.Kamilova D.U.AbdullayevaT-2019

ILK O’SPIRINLIK DAVRIDA KASBIY TANLOV MUAMMOSI.

ADPI “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o’qituvchisi
Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjonovna
ADPI talabasi Ismatillayeva Iroda

Annotatsiya: Maqolada ilk o’spirinlarni kasbga yo’naltirishning nafaqat ijtimoiy, balki psixologik muammo ekanligi, bu ikki nuqtai nazar har doim bir - birini to’ldirib kelishligi, shuningdek, kasbga yo’naltirishning individual psixologik xususiyatlarining imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so’zlar: Kasbga yo’naltirish, ijtimoiy muhit, psixologik ta’sir, “Men” tabiati, kasb tanlash, faoliyat, kasbiy motiv, kasb tasavvurlari, kasbiy yo’nalganlik, kasbiy qobiliyat.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan tub islohatlarning yaratuvchisi sifatida shakllanayotgan yosh avlodni voyaga yetkazish, ularning zamon talablari darajasida bilim olishi, shaxs sifatida kamol topishi, kasb - hunar sirlarini o’rganishi va kundalik turmush yumushlarini hal etishga tayyorlab borish masalasi asosiy muammolar tariqasida ta’lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri bo’lib kelmoqda.

Kasbiy yo’nalganlik nafaqat ijtimoiy, balki psixologik muammo hamdir. Bugungi kunda kasb tanlashga turli nuqtai nazarlar asosida qarash mumkin bo’lgan jarayondir.

Birinchidan, yoshlarning biror-bir kasbga yo’naltirishda ijtimoiy muhitning roli asosiy omil sifatida qaralsa, ikkinchidan esa, individning o’z qiziqishlari va layoqatlari asosiy imkoniyat sifatida namoyon bo’ladi. Bu ikki nuqtai nazar har doim bir - birini to’ldirib keladi.

Aynan ilk o’spirinlik davri hayotiy kelajagi, rejalarini tuzadigan, o’z kelajagini yaratishga qadam qo’yan asosiy yosh bosqichi hisoblanadi.

Endigina o’sib kelayotgan o’spirin o’quvchilar kasbga qanday yondashadilar? Bu muammo ko’pchilikni qiziqtiradi. Kuzatishlardan, turmush tajribasidan ma’lumki, odatda ilk o’spirinlik yoshidagi o’g’il - qizlar hayotda mustaqil qadam tashlash to’g’risida aniq, asosli fikr bildirishga qiynaladilar. Shu sababli, kasb tanlash davrida oqilona va to’g’ri yo’l tutishni bilmay dovdirab yoki tavakkaliga ish tutadilar. O’zlarining imkoniyatlarini hisobga olib harakat qilishga ojiz bo’ladilar. Natijada, noxush kechinmalar, umidsizliklar, ijtimoiy sustlik holatlari vujudga keladi. Yuqori sinf o’quvchilarining ba’zilari kasb tanlashda yaqqol ko’zga tashlanib turgan namunalarga taqlid qiladilar va o’zlarida biror bir maqsadga yo’nalgan g’oyalar mavjud emas. Aynan atrofdagi xatti - harakatlarning xuddi shunday ta’siri ularda biror bir kasbni tanlab, shu borada o’quv faoliyatini amalga oshirayotgan davrda o’zi tanlagan kasbkorlikka nisbatan ikkilanishlar, umidsizliklarning kelib chiqishiga olib keladi. Shuning uchun ham yoshlarni kasb tanlashda pedagog va ota - onalardan ularning qobiliyatlari, layoqatiga qarab, ya’ni individual xususiyatlaridan kelib chiqib kasbga yo’naltira olishni talab qiladi. Bugungi fan texnika va ijtimoiy taraqqiyot davrida yoshlarni jamiyatni barpo etishda ishtirokini ta’minlash bugungi kun maktabini har qachongidan ham muhim vazifasidir.

Ma’lumki, kasbga yonaltirishda har bir shaxsning individual xususiyatlari, qiziqishlarini, shuningdek, jamiyatning qaysidir kasbga nisbatan ehtiyojini ta’minlash zarurligini inobatga olgan holda tanlashni taqozo etadi. Kasbga to’g’ri yonaltirish shaxsning hayotida to’g’ri yo’lni to’lishga imkon beradi. O’quvchilarni mustaqil mehnat faoliyatiga tayyorlash va ularning kasb-hunarni o’zlarining qobiliyatlariga yarasha to’g’ri tanlashlariga erishish uchun maktab o’qituvchilarining pedagogik mahorati, bilim saviyasi, perseptiv, akademik, kommunikativ kabi qobiliyatlari yuqori bo’lishi, kasblar bilan bog’liq fan to’garaklarining faoliyatini rivojlantirish, maktablarda kasb - hunar to’risidagi ma’ruzalarni tashkillash o’z natijasini beradi, shuningdek, maktablarda “Kasbim faxrim”, “Kasbim kelajagim dasturi” kabi mavzularda seminar - trening mashg’ulotlari, suhbatlar va munozaralar o’tkazilishi, uchrashuvlar, kasb - hunarga oid ko’rgazmalar tashkil etilishi, o’quvchilarda kasb tanlashga qiziqish hamda ishtiyoqini uyg’otadi. Umumta’lim maktablarida o’quvchilarni kasb hunarga yo’naltirish ishlari maktab rahbariyati bilan birgalikda maktabning amaliy psixologi, kasbga yo’naltiruvchi mutaxassislar va o’qituvchilar bilan birgalikda amalga oshiriladi.

Kasbga yo’naltirish borasida asosan maktab psixologi faoliyat olib borib, o’quvchilarning avvalo, qaysi kasbga nisbatan qobiliyati va qiziqishlarini aniqlash maqsadida diagnostikani o’tkazish va uning statistik tahlilini aniqlash maqsadga muvofiqdir. Biz tadqiqotlarimiz davomida yoshlarning iqtidorining yo’nalganligini, faoliyat va kasb - hunar sohalarini aniqlash maqsadida rus psixologi E.

A. Klimovning “ Professional - diagnostik so‘rovnomasini” 8-9 -sinf o‘quvchilardan iborat 60 ta sinaluvchilarda otkazdik. Sinaluvchilar guruhida o‘tkazilgan natijalar sifat va miqdor jihatdan tahlil qilindi.

Metodika bo‘yicha natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kasblarga nisbatan yo‘nalganlik shkalasi ko‘proq bizning sinaluvchilarimiz o‘g‘il bolalarni tashkil etganligi sababli texnika va belgili simvollar bilan bog‘liq bo‘lgan yo‘nalishlarda nisbatan yuqori natijani ko‘rsatdi. O‘quvchilarning ma‘lum bir kasbni tanlashida ularning individual xususiyatlari ham asosiy o‘rinni egallaydi. Xususan, o‘quvchilarning xarakter va temperament tiplariga xos xususiyatlari kelesakda ular tanlagan kasbkorliklarida o‘zini namoyon qilishlarida muhim rolni taqozo etadi.

Zero, atrofdagi yaqinlarini ko‘magida tanlangan kasbga intilish davomida, o‘quv faoliyati jarayonida ko‘pchilik yoshlarda tanlangan kasbdan qoniqmaslik xissi paydo bo‘ladi. Kasbga yo‘naltirish - shaxsning ijtimoiy taqdirini belgilashning tarkibiy qismidir. Kasb tanlash - hayot mazmuni haqidagi o‘ylari va shaxsiy “Men” tabiati bilan mos kelganda muvaffaqiyatli hisoblanadi.

Katta yoshdagi maktab o‘quvchilarida biror o‘quv faniga ishtiyoq natijasida ularda har xil kasblarga qiziqish vujudga keladi. Tanlagan kasbni o‘zlashtirish bilan bog‘liq fanga qiziqish ham ortadi. Natijada qiziqqan faniga oid ma‘lumotlarni o‘qish, to‘garak mashg‘ulotlarida qatnashish tug‘iladi. Bunday imkoniyatlardan unumli foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lib, bu esa pedagog va ota - onalardan ham mas‘uliyatlik bilan yondashish, teranlikni talab qiladi.

Yuqori sinf o‘quvchilarini qiziqishlari, mayllari, intilishlari, qobiliyatlari, iste’dodlari asosida tanlagan kasblarga to‘g‘ri yo‘naltirish o‘spirinlar uchun katta hayotiy masaladir.

O‘spirinlarda kasblar haqida yaqqol tasavvurlar bo‘lmazligi sababli, ular xatolarga yo‘l qo‘yadilar. Tanlangan va tanlanishi zarur bo‘lgan kasb qanday shaxsiy fazilatlarini talab qilishini tushunib yetmaydilar. Biroq, bunday ko‘ngilsizliklarni oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud bo‘lib, bu omillarni quyidagicha keltirish mumkin:

- kasblarni o‘rganish usullarini ishlab chiqish, ularni tasniflash va ifoda etish; -psixologlarning kasblar bo‘yicha tashviqot ishlari olib borishi, o‘quvchilarga kasblar yuzasidan maslahatlar berishi;
- psixolog va ota - onalar bilan birga kasbga yo‘naltirish tadbirlirini ko‘rib chiqishi; - o‘spirinlarni kasbning asosiy turlari bilan tanishtirish;
- mehnat ta’limi darslarida yuqori sinf o‘quvchilarini kasbga tayyorlash va qiziqish uyg‘otish;
- kasb tanlash usullarini amaliyotga tadbir qilingan psixodiagnostik usullarini ishlab chiqish;
- kasbga yo‘naltirish yuzasidan o‘spirinlar orasida targ‘ibot va tashviqot ishlari olib borish va psixologik tayyorlash kabi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, o‘spirinlarni yangi hayotga qadam bosayotgan, kelajagini yaratayotgan davrda ularga alohida e’tibor berishlikni, ularning individual xususiyatlaridan kelib chiqib, kasbga yo‘naltirishni talab etadi. Zero, o‘spirinlar tanlagan kasblaridan kelajakda qoniqish hissini hosil qilishsin.

Adabiyotlar ro‘yhati.

1. Klimov E. A. Puti v professionalizm. - M.: Filinta, 2003.
2. Karimova V. M. Psixologiya.- T. : 2000.
3. Nishonova Z. T. , Alimbaeva M. V. Psixologik xizmat. -T.: Fan va texnologiya markazi, 2014.
4. G‘oziev E.E. Psixologiya. Toshkent, 2008

KEKSALIK VA KEKSALIK PSIXOLOGIYASI

ADPI Maktabgacha ta’lim yo’nalishi Sirtqi ta’lim shakli 102-guruh Fazliddinova Muattar

Annatatsiya: Ushbu maqolada keksalar psixologiyasini o’rganish, kishilar yoshini uzaytirish, keksa yosh kishilar salomatligini va faolligini saqlash, jamiyatning nuroniylar qatlamini muhofaza etish, ularning bilimlaridan va faoliyatidan jamiyat uchun manfaatli foydalanish xaqida fikrlar keltirilgan

Kalit so’zlar: Gerantologiya, geteroxronlik, keksalar psixologiyasi, keksalik, depressiya, aqliy faollik, nuroniylar.

Bugungi sokin osmon ostida bir yoqadan bosh chiqarib yashayotgan ko’p millatli xalqimiz yoshi ulug’larimizga o’zgacha e’tibor ko’rsatmoqda. Boisi qarisi bor uyning pari bor degandek keksalarimiz hayot tajribalari, donoliklari orqali o’sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda ularning o’rni beqiyos. Shunga qaramay keksalarimizda Yoshi ulg’aygan sari ko’ngillari noziklashib ularda depressiyaga uchrash hodisasi ko’paymoqda. Bu sohada gerantologiya tadqiqotlari bizga yordamga keladi. Bemorlar eng ko’p tashxislanadigan psixiatrik kasalliklardan biri bo’lgan depressiya butun dunyo bo’ylab aholining turli qatlamlarida tobora ko’payib borayotgan tashxis qo’yilmoqda. Birgina Qo’shma Shtatlardagi depressiya har yili 17,6 million amerikalik yoki har 6 kishidan 1 nafariga ta’sir qiladi.[1] Keksalar depressiyadan saqlash ularni faolligini saqlash uchun avvalo oila a’zolari tomonidan alohida etibor va parvarish talab etiladi

Bugungi zamonda olimlar tomonidan ko’plab jabhada ilmiy ilshlar olib borib, muammolar uchun samarali yechim usullari va turlari haqida ko’plab tadqiqot natijalarini qidirib topishgan. Jumladan keksalar salomatli sohasini chuqur o’rganuvchi soha gerogigiena, gerantologiya, geterexronlik kabi soha bilimlaridan o’rganib hayotimizga tadbiiq qilish keksalarimiz faolligini saqlash va umrini uzaytirish uchun zarur bilimlar bilan boyitilgan.

Keksalari bor xonadonda quvonch, fayz-baraka, xotirjamlik hukm suradi. Yoshi ulug’larga ehtirom, e’tibor va g’amxo’rlik ko’rsatish esa necha ming yillardan buyon yashab kelayotgan boqiy qadriyatlarimizdan hisoblanadi.

Davlatimiz tomonidan ham keksalar e’zozlanib, g’amxo’rlik ko’rsatib kelinmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27 sentyabrdagi “Keksa avlod vakillarining jamiyatdagi o’rni va ijtimoiy faolligini yanada oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qaroriga asosan joriy yilda “Keksalar haftaligi” kunlari e’lon qilindi va barcha hududlarda turli tadbirlar tashkil etilib, nuroniylar holidan xabar olindi. Olimlar kuzatuvi natijasida keksalarda bolalikka qaytish shakllanadi. Bunga misol qilib R.Tagorning 25 yoshida yozgan “Kelin” she’ri bilan 70 yoshida yozgan “Sarob” asari o’xshashligida ham naoyon bo’ladi. Yoshi ulg’aygan sari ko’ngli noziklashib, faoliyati sekinlashib boradi. Esda saqlashga, sezgi organlariga nozik ruhiyatiga yillar o’z ta’sirini o’tkazadi.

Hozirgi sharoitda odamda qarilikning dastlabki belgilari yetuklik davrida, ya’ni 60-65 yoshda yuz bermoqda. Ammo tamaki chekadigan va muntazam spirtli ichimlik iste’mol qiladiganlarda bu jarayon boshqalarga qaraganda 15-20 yil oldin boshlanadi. Bundan tashqari, a’zoldagi to’qimalarning qanchalik kech yoki erta atrofiyaga uchrashi irsiyat va odamlarning qaysi sohada mehnat qilayotganiga ham bog’liq. Asab sistemasining qarishi borasidagi tadqiqotlarda, jumladan:

V.D.Mixaylova, M.M.Aleksandrovskaya kabi olimlarning fiziologik va gistologik tadqiqotlarida keksalarning asab sistemasi o’rganil

gan bo’lib, bu xol makroskopiya va mikroskopiya ma’lumotlari asosida ifodalangan.
[2] Makroskopiya ma’lumotiga ko’ra:

- keksalik davrida miyaning og’rligi 20-30 % yengillashadi;
- bir davrning o’zida miya bilan kalla suyagining hajmi o’rtasida dispropotsiya kuchayadi;
- keksayish davrida miya burmalari kamayadi va ariqchalari kengayishi kuzatiladi, bular ayniqsa miya qobig’ining peshona qismida yaqqol ko’rinadi va yetuk yoshdagi odamlarga qaraganda 3-4ta yo’l qisqaradi;

—miyaning zichligi ortadi.

Mikroskopiya natijalariga binoan:

—nerv xujayralarining umumiy miqdori kamayadi, bu o’zgarish miya qobig’ining III, V zonalarida aniq bilinadi;

—Purkine hujayralarining miqdori keskin kamayadi, hujayralarning yo’qolishi 25% ko’p bo’ladi;

—nerv hujayralari ajinlashadi: yadro esa noto’g’ri ko’rinishga ega bo’la boshlaydi;

—nerv tolalari yo’g’onlashadi;

—habar olib boruvchi yo’lda mielin tolalarining miqdori ozayadi.(darslikdan)

Masalaning mohiyatiga psixologik jihatlariga yondashadigan bo’lsak, keksalik davrida organizmning biologik zayiflashuvipsixik jarayonlarning ham o’zgarishiga olib kelishini aytib o’tishimiz mumkin. Ruhiy keksayish alomatlar 5 ayollarda ertaroq paydo bo’ladi. Erkak va ayollar o’rtasidagi farqlar borgan sari yaqqol ko’zga tashlana boshlaydi. Bu farqlar bilish jarayonlari (sezgi, idrok, xotira, tafakkur), axloqqacha (farosatlilik, hushyorlik, hozirjavoblik, topqirlik), va aql-zakovat (aql, bilim, ijtimoiy tajriba, mahorat, ijodiy faoliyat, barqaror malaka) kabi ruhiy holatlarda o’z aksini topadi

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki bugun mamlakatimizda keksa avlod vakillariga qaratilayotgan yuksak e’tibor shundoq ham ularning tilidan tushmas shukronalik hissini ming chandon oshirdi. Shuning uchun ham sakson-to’qsonni qoralasa-da, qaddi baland nuroniylarimizning ruhiyati tetik, ishga chanqoq. Ayni qutlug’ kunlarda esa, barchasining duoga ochilajak qo’llari Yaratgandan yurtga tinchligu, mo’l rizq so’raydi. Bu esa kelajakda ulkan samaralar berishi mumkin. Uning ahamiyati shundaki, yangi texnologiya, ya’ni davolashning mikrominiatyurizatsiya usuli organizmdagi zararlanishi mumkin bo’lgan «hudud»lar va atrofiyaga uchrash ehtimoli yuqori bo’lgan to’qimalarni erta aniqlash hamda ularni bartaraf etish imkonini beradi. Bu esa insoniyat genofondida xususan keksalarning ham muayyan o’rni borligini bildiradi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Internet sahifasidan olingan ma’lumotlar

2. Do’stmuxamedova Sh.A., Tillashayxova X.A., Baykunusova G.Yu., Ziyavitdinova G.Z., «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya» - Darslik Toshkent. Nizomiy nomidagi TDPU, 2021y.

2. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O’z.FMJ., 2008.

3. Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To’ychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T. TDPU, 2009 .

PSIXOLOGIYANING INSON HAYOTIDA TUTGAN O‘RNI

Abdujabborova Nigora Ikromjon qizi
Xasanova Gulmira Muxtorjon qizi
Andijon Davlat Pedagogika instituti “
“Maktabgacha ta’lim pedagogikava psixologiyasi”
yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixologiyaning inson hayotiga ta’sir qilish darajasi, uning inson hayotidagi o‘rni va ahamiyati haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Psixologiya, psixologik metodlar, tafakkur, pedagogik psixologiya, psixologik xizmat.

Hozirgi vaqtda ko‘pchilik insonlar psixologiyani bilishi va shu bilan birga ma’lum darajada psixologik bilimlardan va psixologik o‘zgarishlardan xabardor bo‘lishlari mumkin. Masalan, ijtimoiy muhitdagi har bir inson psixologik ma’lumotlarni har xil internetdan, gazeta va jurnallardan, psixologik kitoblardan olishi mumkin. Shu o‘rinda psixologiya so‘ziga tarif berib o‘tsak, psixologiya so‘zining lug‘aviy ma’nosi grekcha “psyuxē”- jon, ruh; “logos”- fan degan ma’noni bildiradi. Psixologiya fan sifatida psixik faktlar, ularning qonuniyatlari va mexanizmlarini o‘rganadi. Psixologiya asosan psixikani keng doirada tadqiq qiladi. Shunga kora psixikani yuzaga keltiruvchi asosiy psixik faoliyatlari ko‘rsatilgan. Aynan psixik faoliyatlar quyidagi jarayonlarni o‘z ichiga oladi.

Bilish jarayonlari: sezgi, idrok, xayol, xotira va tafakkur;

Bilish faoliyatlari: diqqat, nutq jarayonlari.

Shaxsning hissiy, irodaviy sohasi: hissiyot, iroda;

Shaxsning individual psixologik xususiyatlari: temperament, xarakter, qobiliyat.

Psixologiya haqidagi dastlabki fikrlar bundan ikki yarim ming yil ilgari paydo bo‘ldi. Psixologiya fan sifatida XIX asrning ikkinchi yarmigacha falsafa fanining tarkibida rivojlangan. Ilmiy psixologiyagacha bo‘lgan davrda psixologiya dastlabki og‘zaki fan sifatida, keyin esa yozma fan sifatida mavjud bo‘ldi. Shunga qaramasdan insonlarning jamiyatga, tabiatga va tirik mavjudotlarga va ijtimoiy muhitga nisbatan bo‘lgan munosabatlari ma’lum funktsiya va mexanizmlar yordamida qanday amalga oshirilishi, bu mexanizmlar asosini nima tashkil qilishi savol tariqasida namoyon bo‘ladi.

Psixologiya — inson faoliyati va hayvonlar xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik aks etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar, hislatlar to‘g‘risidagi fan. Psixologiyaning tadqiqot predmetiga sezgilar va idrok obrazlari, tafakkur va hissiyot, faoliyat va muomala kabi psixologik jarayonlar kategoriyalari kiradi. Psixologiyaning asosiy vazifalari — psixika qonuniyatlarini, inson ruhiy holatlari shakllanishini filogenetik va ontogenetik taraqqiyot birligida ochishdan iboratdir. Mazkur vazifalar yechimini topishda psixologiya bir tomondan, biologiya fani sohalar bilan, jumladan, fiziologiya bilan, boshqa tomondan esa, sotsiologiya, pedagogika, madaniyat tarixi, mantiq hamda ijtimoiy fanlar bilan jips aloqaga kirishadi. Psixologiya eng avvalo, psixikaning insonga xos shakli bo‘lmish ong va o‘zini o‘zi anglashni tadqiq etadi.

Psixologiya sohasi bizning hayotimizda muhim rol o‘ynaydi, bizning fikrlarimiz, xatti-harakatlarimiz va his-tuyg‘ularimizga ta’sir qiladi. Bolalikdagi tajribamizdan, ta’limdagi yutuqlarimizdan, ishdagi, hayotimizdagi va shaxsiy munosabatlarimizdagi psixologiya biz qilayotgan hamma narsaga ta’sir qiladi.

Bugungi psixologiya fani ijtimoiy taraqqiyoti an’analari bilan bog‘liq insonning amaliy psixologiyasini, uning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi va ijtimoiy tabiatidan ajratib bo‘lmaydi. Shu nuqtai nazardan, inson omillarini va uning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarini to‘g‘ri va samarali boshqarish jarayoni jamiyatga va jamiyat a’zolariga psixologik xizmat ko‘rsatish muqarrarligini talab qiladi. Bu borada iqtisod, huquq, etika, etnografiya, tarix, sotsiologiya va shu kabi barcha fanlarning o‘zaro mustahkam hamkorligi natijasida inson psixologiyasining amaliy muammolari hal etilishi lozim. Psixologik xizmat metodologiyasi esa ko‘proq birinchi yo‘nalish „psixologik ijtimoiy psixologiya“ asoslari zaminida tarkib toptiriladi

Bolalikda psixologiya bolalarning qanday rivojlanishi va o‘rganishini tushuntirishga yordam beradi, rivojlanishdagi nuqsonlar yoki o‘rganishdagi buzilishlar kabi muammoli sohalar haqida

muhim tushunchalar beradi. Bola rivojlanishi va xulq-atvorini tushunish ota-onalarga farzandlarini ishonch bilan tarbiyalashda va hayotlarida yaxshiroq qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Biz o’sib ulg’ayganimizda, psixologiya maqsadlarimiz, ehtirolarimiz va orzularimizni qanday qilib eng yaxshi tarzda amalga oshirishimiz mumkinligi haqida muhim ma’lumotlarni beradi. Masalan, bu odamlarga o’zlarining kuchli va zaif tomonlarini tushunishga, real va erishish mumkin bo’lgan maqsadlarni belgilashga imkon beradi. Shuningdek, u eng yaxshi kasb tanlashni tushunishga yordam beradi va yanada foydali va qoniqarli martaba olib kelishi mumkin bo’lgan strategiyalarni taklif qiladi. Ish joyida psixologiya tashkilotlarga qiziqarli, hamkorlikka asoslangan va samarali ish muhitini yaratishda yordam berishda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Misol uchun, psixologiya menejerlarga odamlarning fikrlash va o’zini tutish usullarini tushunishga yordam beradi va xodimlarni samarali boshqarish, ijodkorlik va innovatsiyalarni ilhomlantirish, motivatsiyani oshirish va muloqotni yaxshilash strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Psixologiya har bir insonga ma’lum darajada ta’sir qiladigan ruhiy salomatlik muammolarini tushunish va hal qilishga qaratilgan. Biror kishi ruhiy salomatlik bilan bog’liq muammolarga duch keladimi yoki do’shti yoki oila a’zosi bo’ladimi, psixologiya ruhiy farovonlikni saqlashda muhim rol o’ynaydi. Ba’zi hollarda, bu terapevtni shaxsning muammolariga nima sabab bo’lishi mumkinligini tahlil qilishni va ularni engishga yordam beradigan davolash rejasini ishlab chiqishni o’z ichiga olishi mumkin. Boshqa hollarda, bu stress, tashvish, depressiya yoki boshqa ruhiy salomatlik muammolarini yaxshiroq boshqarish uchun ruhiy salomatlik haqida xabardorlik va strategiyalarni o’z ichiga olishi mumkin.

Psixologiya sog’lom shaxsiy munosabatlarni o’rnatishga yordam beradi, u sog’lom munosabatlarni saqlash uchun ishlatilishi mumkin bo’lgan muhim muloqot qobiliyatlarini ta’kidlaydi. Ishqiy munosabatlar, do’stlik yoki professional hamkorlik bo’ladimi, psixologiya qanday qilib muloqot qilish, ishonchni mustahkamlash va nizolarni hal qilish bo’yicha qimmatli fikrlarni taqdim etadi. Bunda psixologiya hayotning umumiy sifatini va sog’lom yaqin munosabatlardan kelib chiqadigan baxtni yaxshilashda muhim rol o’ynaydi.

Oddiy insonning o’ziga bo’lgan qiziqishidan kelib chiqib, o’z psixologiyasini o’rganishga qiziqadilar. Psixologiyaning biz uchun afzalligi biz har kuni atrofdagi insonlar bilan muloqot qilamiz, odamlar orasida bo’lamiz, shu sababli har xil xarakterli insonlar bilan munosabatda bo’lamiz, shu orqali biz insonlar psixologiyasini o’rganamiz. Psixologiya, ayniqsa, o’sib keladigan yosh o’smir uchun muhim ahamiyat kasb etadi, chunki uning jamiyatda o’z o’rnini topishi, yaxshi va yomonni anglashida qiyin davr hisoblanadi. O’spirinning xulq-atvoridagi o’zgarishlarda, o’ziga bo’lgan munosabatlarida va o’ziga to’g’ri baho berishda maktab psixologi yordam berishi mumkin. Tajribali psixolog sizga qanday qilib qiyinchiliklarni yengib o’tishni, muammolarni to’g’ri hal qilishni va boshqalar bilan muloqatga kirisha olishda maslahatlar berishga yordamlashadi. Bunday vaziyatlarda psixologga turli xil psixologik usullar, metodlar va test metodlari yordam beradi.

Bugungi psixologik xizmatning qulay va shaxs kamoloti uchun nihoyatda ahamiyatli tomonlari barchaga ma’qul va manzur bo’lgan. Lekin psixologik xizmatning keng targ’ibot qilinishi uchun yuqoridan maxsus rasmiy farmoyishning va amaliyotchi psixologlarning nihoyatda taqchilligi yoppasiga barcha maktablarda xuddi shunday psixologik xizmatni tatbiq etish ishiga birmuncha to’squinlik qilib kelar edi. 1990-yillarga kelib mustaqillik, erk, o’zlikni anglash hislari hukmron bo’lgan O’zbekiston sharoitida inson va jamiyat kamolotini ko’zlovchi barcha ijtimoiy sohalar singari psixologik xizmat tatbiqining keng quloch yoyishi uchun ham o’ziga xos zamin hozirlandi. Bu esa O’zbekiston uchun xarakterli bo’lgan psixologik xizmat rivojlantirilishining navbatdagi amaliyotchi-psixologlar tayyorlash bosqichiga o’tishni muqarrar qilib qo’ydi. Chunki maktabdagi ijtimoiy-psixologik iqlimni tahlil qila oluvchi malakali amaliyotchi-psixologlar tayyorlamay turib, O’zbekistonda psixologik xizmat tatbiqini muvaffaqiyatli amalga oshirib bo’lmas ekan. Shunga muvofiq dastavval Toshkentda, so’ngra Buxoroda, keyinchalik Navoiy, Andijon, Samarqand va boshqa viloyatlarda umumta’lim maktablari uchun “Amaliyotchi-psixologlar” mutaxassisligi bo’yicha qayta tayyorlov kurslari ochildi va bu kurslarni muvaffaqiyatli tugatganlar Respublikamizning talaygina maktablarida psixologik xizmat tashkilotchisi, targ’ibotchisi va tadqiqotchisi samarali ish olib bormoqdalar. Psixologik xizmat qanchalik yaxshi yo’lga qo’yilsa, insonlarda uchraydigan turli ruhiy holatlar ham shunchalik oson korreksiya qilinadi. Insonlar o’z hayotida uchraydigan muammolarni bartaraf qilishni o’rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Urolmaxmatovna D. M. UMUMIY PSIXOLOGIYA FANINING PREDMETI, VAZIFALARI VA ILMIY TADQIQOT METODLARI //INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. – 2023. – T. 2. – №. 13. – C. 171-173.
2. G‘oziyev E.G‘ Umumiy psixologiya.Toshkent.2007.1-2-kitob.
3. B.M.Umarov “Psixologiya” qo‘llanma;
4. M.E.Zufarova “Umumiy psixologiya” darslik;
5. Fayzullayeva S. F. PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYANING UZVIY BOG‘LIQLIGI //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 384-387.
6. P.I.Ivanov va M.E.Zufarova “Umumiy psixologiya” darslik.

YETUKLIK VA KEKSALIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası
o’qituvchisi Yoqubaliyeva Dilafuz
1-kurs talabasi Irodaxon Abdulxayeva

Annotatsiya: Ushbu maqolada yetukli va keksalik davrining psixologik xususiyatlari haqida mulohaza yuritilgan. Yetuklik davrining psixologik, fiziologik xususiyatlari o’rganilgan.

Kalit so’zlar: o’rta yetuklik, yetuklik bosqichlari, gerontopsixologiya, yetuklik davri inqirozi, olimlar fikrlari, yetuklik davri yoshlari, yetuklik davri psixologiyasi.

Yetuklik ontogenezdagi nisbatan uzoq davom etadigan davrlardan biridir. Odatda yetuklikning uch bosqichi ajdatiladi: -ilk yetuklik(yoshlik); -o’rta yetuklik;

-yetuklik(qarilik va kesayish). Yetuklik tushunchasi va yetuklikka erishish mezonlari. Rivojlanish jarayonining ko’p qirraliligini hisobga olgan holda yetuklikning ko’pgina belgilarini ajratish mumkin: -jismoniy o’sish bilan kamroq, ko’proq kognitiv takomillashish bilan bog’langan rivojlanishning yangi xarakteri; -yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashish, qarama-qarshilik va qiyinchiliklarni ijobiy hal qilish; -xarakterning ayrim xislatlari(qat’iylik, umidvorlik, vijdonlilik, hamdardlik bildirish). "Kattalik" va "yetuklik" tushunchalari aynan bir xil emas. Yetuklik hayot faoliyatining eng ijtimoiy faol va mahsuldor davridir, u kattalikning shunday davriki, unda shaxs va intellekt rivojlanishining eng yuksak darajasiga erishiladi. Gumanistik psixologiyada (A.Maslou, G.Olport, K.Rodgers) yetuk shaxsning o’z-o’zini namoyon qilishi jarayoniga katta ahamiyat berilgan. G. Olportning ta’kidlashicha, shaxsning yetukligi motivatsiyaning funksional avtonomligi bilan belgilanadi. G. Olportning fikricha, o’z-o’zini namoyon qiladigan shaxs quyidagi xislatlarga ega bo’ladi;

A) tashqi dunyoga qiziqish, Men hissi kengaygan;

B) boshqalarga nisbatan g’amxo’rlik;

D) emotsional xavfsizlikni fundamental his qilish;

E) borliqni real idrok qilish, harakatlardagi faollik;

F) o’z-o’zini tushunish, tajribani tajribaga soladi, tizimlashtiradi va individual individual hatti-harakatlarga ma’no beradi. Mashhur gollandiyalik psixolog va psixoterapevt B.Divexud kattalar hayotidagi 7 yillik bosqichlarni ajratgan Uotering davrlashtirishini misol sifatida keltiradi.

A) 21-28 yosh - hayotiy bazisni egallash;

B) 28-35 yosh- topilgan hayot asoslarini tasdiqlash ;

D) 35-42 yosh- ikkinchi jinsiy yetilish, kasbiy maqsadlarga yo’nalganligi;

E) 42-49 yosh- maniakal- depressiv davr;

F) 49-56 yosh- shaxsiy qartayish bilan kurashish;

G) 56-63 yosh- donolik;

H) 63-70 yosh- o’z hayotida yana muvaffaqiyatga erishish mumkinligini anglash, “ikkinchi yoshlik” imkoniyati.

Lekin inson hayot yo’lini bunday davrlashtirish tavsiflovchi xarakterga ega bo’lib, jiddiy empirik asoslarga ega emas. Antropologlar va fiziologlar tomonidan yetuklikning quyi chegarasini 17 yoshdan (D.Birren), 21yoshdan (D.B. Bromley), 20 yoshdan ayollar, 21 yoshdan erkaklar (xalqaro klasifikasiya bo’yicha), 25 yoshdan (W.Bunak) boshlanadi, deb hisoblagan. O’rta yetuklik chegaralari ham turli olimlar tomonidan turlicha ko’rsatilgan: 20 yoshdan 35 yoshgacha (D.Veksler), 25 yoshdan 40 yoshgacha (D.Bromley), 25 yoshdan 50 yoshgacha (D.Birren), 36-60 yoshgacha (yoshning xalqaro klassifikatsiyasi bo’yicha).

Yetuklikning yuqori chegarasi va keksalikning boshlanishi haqida ham turlicha qarashlar mavjud: 55yoshdan (W.Bunak, W.Ginzburg, D.Bromley, D.Veksler), 60 yoshdan (G.Grim va ko’pchilik demograflar), 75 yoshdan (D. Birren). Ilk yetuklik bosqichi saylov huquqiga ega bo’lish, to’liq huquq va iqtisodiy javobgarlik, ijtimoiy faollikning barcha turlari bilan shug’ullanish imkoniyati bilan tavsiflanadi. Bu bosqichda hayotiy muhim qarorlar qabul qilinadi, kasbiy ta’lim olish tugallanadi, kasbiy rollar egallanadi, ma’lum muloqot doirasi shakllanadi.

G’arb psixologiyasida yetuklik davridagi inqirozlarni o’rganish bu yosh davridagi rivijlanishni tahlil qilishning asosiy yondashuvlaridan biridir. Ko’proq shaxsiy o’sishlar ro’y beradigan yosh davrlarini ajratish mumkin: 20 yoshlar atrofida, 30 yoshlar atrofida (28-34), 40-45, 55-60 yoshlarda va nihoyat keksalik davrida. Yetuklik davrida inqirozlarning kechishi davomiyligi shaxsiy hayotdagi sharoitlarga bog’liq. Bu yosh davrida rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi o’sishga va o’z-o’zini takomillashtirishga ichki intilish hisoblanadi. Psixik funksiyalar rivojlanish mexanizmlarida quyidagi xususiyatlar aniqlandi: Psixofiziologik funksiyalar rivojlanishi ikki fazali xarakterga ega. Birinchi bosqich- funksiyalar taraqqiyotida frontal rivojlanish bo’lib, tug’ilgandan ilk yoki o’rta yetuklikkacha kuzatiladi. Ikkinchi bosqich- psixofiziologik funksiyalarning ixtisoslashuvi 26 yoshdan keyin faolroq namoyon bo’la boshlaydi. 30 yoshda ixtisoslashuv hayotiy tajribaning egallanishi va kasbiy mahorat evaziga ustunlik qiladi. Yetuk insonning psixologik va psixofiziologik rivojlanishi qarama-qarshi va murakkab strukturaga ega, bilish qobiliyati va alohida funksiyalar, funksional darajasining susayishi, barqarorlashishi va kuchayishi jarayonlarining almashinishini (birgalikda kelishini) kuzatish mumkin.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov tomonidan 2015-yilni “Keksalarni e’zozlash yili” deb e’lon qilganligi keksalarimizga nisbatan chuqur hurmat va ehtirom nishonasi desak mubolag’a bo’lmaydi. Shu o’rinda aytish kerakki, keksalar qalbimizning munavvar shamchirog’i, uyimizning ko’rki, beminnat duogo’yimiz, maslahatlari bilan to’g’ri yo’l ko’rsatuvchi porloq yulduzimiz.

Qarisi bor uyda tinchlik, fayzu-barokat, izzat- hurmat, mehr oqibat yo’qolmaydi.

Keksalarni qadrlaylik!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Do’stmuhammedova Sh.A., Tillashayxova X.A., Baykunosova G.YU., Ziyavitdinova G.Z.,
2. Ivanov I., Zufarova M. “umumiy psixologiya”. O’z.FMJ.,2008.
3. Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To’ychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T.TDPU, 2009.
4. Safayev N. S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti” :-T: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.

MAKTABGACHA YOSH DAVRNING PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

ADPI maktabgacha ta’lim sirtqi yo’nalishi
1-kurs 101-guruh talabasi Abdurahmonova Gulmira

Annotatsiyasi: Ushbu tezisd bolalarning psixologik xususiyatlari bilan bog’liq ekanligini holatini o’rganish har xil turdagi o’yinlarga qiziqtirish ularga mativatsiya berish lozimligi yoritilgan,

Kalit so’zlar: Maktabgacha ,bolalar ,o’yingohlar, pedagog, ta’lim, ustoz maqsad .

Ma’lumki pedagog ta’lim sohasida olib borayotgan ishlari da oqilona fikr yuritish kerakligini o’zida his qilishi darkordir. Maktabgacha yosh davrning psixik rivojlanish xususiyatlari bunda har bir bolaning psixik rivojlanish tarixi hisobga olinadi Maktabgacha muassasalari faoliyatini metodik qo’llanmalar chop etish ularni bola ongida rivojlantirish va takomillashtirish bo’yicha takliflar bildiradi.Bolalarni har xil turdagi o’yinlarga qiziqtirish maqsadga muvofiq bo’ladi.Ularga turli xil turdagi didaktik o’yinlar o’rgatish metodikasi mavzusida ish olib boradi.Bolalarda nutq madaniyati katta ahamiyatga ega. Bola o’zini o’zi boshqarish darkor.Ikkinchi tomonidan qaratilgan da tarbiyachi ham o’zini mehnatini munosib qadrlab natijasini ko’ra olishi buning uchun bolalarini rivojlanish saviyasini nazorat qilish darkor. Lekin bu jarayonda yosh tarbiyachilar imiz mana shu masalada katta qiyinchilik larga uchraydilar. Bo’lajak tarbiyachilar da kasbiy metodik bilim va ko’nikmalarni shakllantirish bo’yicha takliflar tayyorlaydi. Pedagogik malakalari kamchiligini bartaraf etish ni ham hisobga olish zarur.

Ayrim hollarda maktab gacha muassasalari da tarbiyachi bolalarga nisbatan ko’proq ruhiyatiga ta’siri natijasida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solish bo’yicha takliflar tayyorlash ham mumkin.Masalan tarbiyachi bolalarga nisbatan ko’proq yoqimli qiyofalar vaziyatlarni oldini olish da bolalarga do’stona munosabatda bo’lish ularni muassasalari ga kelganda turli xil turdagi o’yinlar bilan kutib olishni yo’lga qo’yish bo’yicha takliflar tayyorlash ham mumkin.

Bizning kelajagimiz egalari bo’lgan bolalar uchun har qancha harakat qilsak ham oz. Maktabgacha muassasalarida ta’lim jarayoni birinchi turdagi didaktik o’yinlar o’rgatish metodikasi mavzusida ish olib borish darkor. Muassasalarda har xil o’yingohlarini ko’paytirish va bolalarga turli xil o’yinlarini o’rgatish, Tendoshlari bilan birga o’yinlar o’ynashlari masalan o’rtada quyon o’yini bunda ikki tomonlama bolalar o’ynashlari o’rtada bitta qiz yoki yigit turadi unga to’p otishadi shunga o’xshash boshqa o’yinlar o’rgatish bolani mustaqil hayotda o’z o’rnini topishida, shaxsiy intellektinni shakllantirishda juda ham muhimdir.

Odob axloq qoidalari mustahkam zaminda vujudga keladi. Mustahkam zamin bu donishmad bobo momolarimizning ko’p ming yillik tarixga ega bo’lgan. Ahloqli ruhiy hayotiy tajribalari o’gitlari adolatli yurt rahbarining samimiy yo’l yo’riqlari hamda sahovotpesha zotlarning ko’rsatgan holis yordamidir. Bunda sog’lom avlod muhitida voyaga yetgan yosh avlod turgan gapki, odobi go’zal bilimi chuqur taffakuri yuksak mushohodasi keng mas’uliyatni teran his etadigan, jamiyat ravnaqiga hizmat ko’rsatadigan komil inson bo’lib shakllanadi.

Ilk bolalik davri. Ilk bolalik davrining oxiriga kelib boshqa faoliyat turlari, masalan, qiyin va produktiv faoliyati (rasm chizish, plastilindan narsa yasash) rivojlana boshlaydi.

Bu yosh davri nutqning rivojlanishidagi senzitiv davri hisoblanadi. 1,5 yoshgacha bola 100 tacha, 2 yoshgacha 300 tacha, 3 yoshgacha 1500 so’zni o’zlashtiradi. Tilning grammatik tuzilishini o’zlashtirish bir necha bosqichga bo’linadi.

1. Avtonom nutq davri 1-2 yoshda bo’lib, nutq amorif so’z o’zaklardan iborat.

2. 3 yoshgacha davrda esa ona tilining grammatik tuzilishini o’zlashtira boshlaydi. Ilk bolalik davrida predmetlik faoliyati asosida tafakkur rivojlana boshlaydi.

Tushunishning eng qulay (senzitiv) davri bir yoshdan bir yarim yoshgachadir. Bu davrda bola predmet va jismlarning nomlarini engil o’zlashtirib oladi. Tadqiqotchi E.K.Kaverlanning tajribasida tasdiqlanganidek bolaning predmetlarni tushunishi quyidagi tartibda yuz beradi:

1) bola eng avval predmetlarning nomlanishini;

2) katta odamlarning va o’yinchoqlarning nomlarini o’zlashtiradi;

3) tana a’zolarining nomlarini o’zlashtiradi.

Ilk bolalik davrida bola shaxsi shakllanishi boshlanadi. Bolada “men o’zim” konsepciyasi vujudga keladi. Bu yosh davri 3 yoshlilar krizis davrining yuzaga kelishi bilan tugaydi. Krizisning

sababi bolada ma’lum darajada mustaqillikka ehtiyojning paydo bo’lishi, kattalarning esa eski munosabatlar tipini saqlab qolishidir.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kun tartiblarini nazoratga olish bolaning yosh inqirozida kichiklikdan va maktabga borish mas’uliyatini o’z bo’yniga olgan bolalikdagi inqirozdan katta yutuqlar bilan chiqib ketish qanchalar muhim vazifa ekanligini his qilamiz. Bu vazifani mas’uliyat bilan bajarish qiyin emas balki juda qiziqarli mashg’ulot ekanligiga ko’niktirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasining 2019-yil 16- dekabrda “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi URk;-595- son qonuni
2. Nishonava Z.T., Alimova G. K.Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostika Toshkent: “Fan texnologiyalar” , 2019
3. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”
4. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O’zFMJ,2008

ERIKSONNING SHAXS RIVOJLANISHIDA PSIXOIJTIMOY NAZARIYASI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası
o’qituvchisi Yoqubaliyeva Dilafruz
Pedagogika fakulteti 1-bosqich talabasi
Artikova Odinaxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada E.Eriksonning sakkiz bosqichlik psixoijtimoiy nazariyasiga ta’rif berilgan hamda ushbu nazariya bo’yicha xulosa va qarashlar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: shaxs rivojlanishi, muvaffaqiyat, muvaffaqiyatsizlik, qo’llab-quvvatlash, avtonomiya, g’amxo’rlik, tashabbus, shubha, ro’l chalkashligi, izolyatsiya, umidsizlik.

Eriksonning shaxs rivojlanishining psixoijtimoiy nazariyasini o’rganishim doirasidagi tushunchalarin shundan iborat bo’ldiki, ontogenez odam bo’lib yaralar ekan unda hayoti davomida avval shaxs keyn insoniylik fazilatları bosqichma bosqich rivojlanib boradi, buda uning yaqinlarining atrof-muhitning ta’siri juda katta ahamiyat kasb etadi. Erikson bu bosqichlarni o’z nazariyasida “rivojlanishning psixoijtimoiy nazariyasi” deb nomladi va u 8 bosqichdan iborat bo’ldi. U o’z nazariyasini bosqichlarga ajratar ekan har bir shaxs xar bir bosqichni “muvaffaqiyat” yoki “muvaffaqiyatsiz” lik bilan yakunlaydi deb izoh beradi. Erikson nazariyasining har bir bosqichidan Odamlarning muvaffaqiyatli o’tishi juda muhim deb hisoblaydi, har bir bosqich bir biri bilan chambarchas bog’liq bo’lib, bosqichlar ijobiy yakunlangandagina keyngi bosqichga o’tish rivojlanish ijobiy tus olayotganidan dalolat beradi. Muvaffaqiyarlı o’tish odatda, inson o’z rivojlanishining oldingi bosqichlarini qanchalik yaxshi bosib o’tganligini, turmush tarzi farovonligini ko’rsatadi. Bularning aksi urushlar, psixologik bosimlar, qo’llab-quvvatlanmaslik natijasida esa bosqichlar salbiy yakunlanadi.

1-bosqich: ISHONCH VA ISHONCHSIZLIK bosqichi bo’lib, bu bosqich tug’ilishdan bir yilgacha bo’lgan davrlarni o’z ichiga oladi. Bunda ishonch va ishonchsizlik o’rtasidagi kurash jarayoni sodir bo’ladi. Chaqaloq dunyoga kelishi bilan u ilk inqirozni boshdan kechirishini hisobga olsak unda uni ota-onasi (qarovchilar) uning barcha extiyojlarini qondirishiga bolada ishonch tuyg’usi shakllanishi va shu bilan birga unda bu dunyo haqidagi ijobiy ta’surotlariga unga qilingan g’amxo’rlik, mexr-muhabbat orqali erishiladi. Agar yuqoridagilarning aks holatlari kuzatilsa, chaqaloqda bu dunyoda va unga g’amxo’rlik qilayotga shaxslarga ishonchsizlik hissi yuzaga keladi.

2-bosqich: AVTONOMIYA VA SHUBHA bosqichi bolalarning 1 yoshdan 3 yoshgacha bo’lgan davrlardagi bolaning rivojlanish bosqichi hisoblanadi. Bu davrda bolalar mustaqillikga intiladilar. Ular nafaqat mustaqil yurishni boshlaydilar, balki bir qator harakatlarni bajarish jarayonlarini ham o’zlashtiradilar. Bolalar ko’pincha ularning hayotiga ta’sir qiladigan ba’zi oziq-ovqat va kiyim-kechaklar haqida ko’proq tanlov qilishni xohlashadi. Va bu uning mustaqil shaxs bo’lishida muhim ro’l o’ynaydi va bolalarda avtonomiya tuyg’usi paydo boladi. Bu bosqichda tarbiyachilarning ham ahamiyati katta ular bollalarning tanlovini rag’batlantirish, qaror qabul qilishlariga imkon berish va mustaqillikni oshirish orqali ushbu bosqichda muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi. Haddan tashqari tanqidiy munosabatda bo’lgan, farzandlariga tanlov qilishiga yo’l qo’ymaydigan yoki haddan tashqari nazorat qiluvchi ota-onalar bolalarlarning bu bosqichdan o’z-o’zini hurmat qilmasdan va o’ziga ishonchsiz chiqib ketishlariga, o’z qobiliyatlaridan uyalishiga va boshqalarga haddan tashqari qaram bo’lib qolishlariga sabab bo’ladi va bu bosqich muvaffaqiyatsiz yakunlanganidan dalolat beradi.

3-bosqich: TASHABBUS VA AYBDORLIK bosqichi bo’lib, bu yosh davrlari 3 yoshdan 5 yoshgacha bo’lgan oraliqni o’z ichiga oladi. Bu yoshdagi bolalarda o’yingaroqlik va o’z tengdoshlari davrasida vaqt o’tkazishga xohish kuchayishi holatlari kuzatiladi, bu davrdagi bolalar uchun ota-onalarning vazifasi farzandlarini izlanishga tegishli qarorlarni qabul qilishga undashligi kerak bo’ladi bu ulardagi tashabbuskorlik qobiliyatlarini yanada rivojlanishiga aybdorlik hissini yo’qolishiga yordam beradi bu esa bosqich muvaffaqiyatli yakunlanganidan dalolat beradi. Bosqichda muvaffaqiyatsiz o’tish esa bolada aybdorlik hissini shakllantiradi.

4-bosqich: SANOAT VA PASTLIK bosqichi bolaning 6 yoshdan 11 yosh oralig’ida sodir bo’lib, bolalarling o’qish, yozish chizish kabi qobiliyatlari namoyon bo’la boshlaydi, ularga har bir yangi

o’rgangan narsalariga ota-ona hamda ustozlar tomonidan e’tirof etilib, qo’llab quvvatlanishi kerak bo’ladi bu yoshdagi qo’llab quvvatlash va rag’batlantirish bolada KOMPETENTLIK qobiliyatini uyg’otadi bu qobiliyatini uyg’ota olgan bolada o’z oldiga qo’yilga vazifalarni hal qila olishiga ishonchi kuchli bo’ladi. Bu bosqichni o’zlashtira olmaslik esa pastlik hamda o’ziga bo’lgan ishonchni yo’qolishiga olib keladi oqibatda bolaning qobiliyatlari uyg’onmay qolib ketadi.

5-bosqich: SHAXS VA RO’L CHALKASHLIGI bosqichi 12 yoshdan 20 yoshgacha bo’lgan davr bo’lib, bu bosqich o’zligini aniqlash uchun muhim hisobladadi. Bolada o’zi nima xoxlashi, kim bo’lishni istashi uchun javob topadigan bosqich ham aynan shu bosqich hisoblanadi. Bu bosqichni muvaffaqiyatli yakunlash uchun ota-onadan farzandini ko’proq qo’llab quvvatlashi, sevgi bilan tarbiya qilishni talab qilinadi. Muvaffaqiyatli yakunning belgisi bu sodiqlik xissining paydo bo’lishidir. Muvaffaqiyatsizlik ozligini anglay olmaslik, nima xoxlashini bilmaslik kabi hislarni yuzaga keltiradi.

6-bosqich: INTIM VA IZOLYATSIYA bosqichi 21 yoshdan 40 yoshgacha bo’lgan davr bo’lib, bunda asosan boshqa odamlar bilan sevgi, uzoq muddatli va barqaror munosabatlarni shakllantirish kerak bo’ladi o’zbekcha qilib aytganda, oila qurish oilani mustahkamlash bosqichi desak ham bo’ladi. Bu bosqichning muvaffaqiyatli yakuni mustahkam aloqalarda namoyon bo’lsa, muvaffaqiyatsizligi-yolg’izlik va yolg’izlik hissi orqali namoyon bo’ladi.

7-bosqich: UNUMDORLIK VA TURG’UNLIK 40 yoshdan 65 yoshgacha bo’lgan bosqich bo’lib, bu yoshdagi odamlar dunyoga qandaydir iz qoldirish haqida o’ylaydilar bunga: bolalarni tarbiyalash, g’amxo’rlik qilish, dunyoda qandaydir iz qoldirish harakatlari boshlanadi. Ushbu bosqichni muvaffaqiyatli yakunlash Kishida g’ururni xis qiladi va o’zlarida g’amxo’rlik tuyg’usini rivojlantiradi. Muvaffaqiyatsiz yakun esa o’zlarini dunyodan chetda his qilishlariga olib keladi.

8-bosqich: YAXLITLIK VA UMIDSIZLIK bosqichi 65 yoshdan umrning oxirigacha bo’lgan davr bo’lib, odamlar o’zlarining hayot yo’llarini qanday bosib o’tganlari haqida o’ylay boshlaydilar, ularning aksariyati o’zlariga: "Men yaxshi hayot kechirdimmi?" degan savolni berishadi, Muhim voqealarni g’urur va qadr-qimmat bilan eslaydigan odamlar o’zlarini his qilishadi o’zida qoniqish hosil qiladi, orqasiga afsus bilan qaraganlar esa achchiqlanish yoki hatto umidsizlikka tushishadi. Umrning so’nggi bosqichidan muvaffaqiyatli o’tgan insonlar o’zlarini donolik tuyg’usi bilan ko’rsatib, o’linga to’g’ri kelishiga qaramay, munosib va mazmunli hayot kechirganliklarini tushunadilar. Muvaffaqiyatsiz o’tganlar esa, yillarni behuda o’tkazganliklaridan afsuslanish, qayg’u va g’azabni boshdan kechiradilar.

Eriksonning shaxs rivojlanishining psixoiijtimoiy nazariyasidan xolosa qilib aytish mumkinki, shaxsning barkamol rivojlanishida Erikson nazariyasining har bir bosqichini muvaffaqiyatli yakunlanishi juda muhim hisoblanadi. Eriksonning ushbu nazariyasi uning o’zini qiziqtirgan shaxsiyat inqirozi muammosi uning hayotiy tajribasi bilan bevosita bog’liq edi. O’z asarida u Freydning shaxsning psixologik rivojlanishi besh bosqichga bo’lingan nazariyasiga qarshi chiqqan xolda sakkiz bosqichli nazariyani ishlab chiqdi va bunda Erikson balog’at yoshining uch bosqichini qo’shgan. Freydning shaxsning psixologik rivojlanish nazariyasida asosan tug’ilish va o’smirlik davriga qaratilgan bolsa, Eriksonning psixoiijtimoiy nazariyasi inson tug’ilgandan to o’lgungacha bo’lgan davrlarni o’z ichiga olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Schaffer, doktor & Kipp, K. Rivojlanish psixologiyasi: bolalik va o’smirlik. Belmont, KA: Wadsworth; 2010 yil.
2. Newman, BM va Newman, PR. Hayot orqali rivojlanish: Psikososyal yondashuv. Boston, MA: Cengage Learning; 2017.
3. Kreyg.G «психология развития» питер-2000

YOSH VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA FANINNG TADQIQOT SOHASI VA MUAMMOLARI.

Asiydinova Shaxnoza Shuxratbek qizi.
Andijon Davlat Pedagogika Instituti
Maktabgacha ta’lim 1-bosqich talabasi.

Yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanlari har tomonlama bir biriga bog’liq fan hisoblanadi. Yosh davrlari muammolari. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari. Bolalarda xarakter , yoshlik davri shaxs xususiyatlari „meni,“ rivojlanish davri hisoblanadi. Shaxsning , bolaning dunyoqarashi , Maktab va Maktabgacha yoshdagi bolaning psixikasi bilan jiddiy shug’ullanish kerak. Bolada diniy e’tiqodning shakllanishi, dunyoviy bilimlarni egallashi, saviyasi ortishi, turli noto’g’ri yo’llarga kirib ketmasligi uchun jamiyatda Tarbiyachi, Psixolog va o’qituvchilar mas’ul shaxs hisoblanadi va albatta ota -onasi , bolaning bolaning o’li a’zolari ham birdek javobgardir. Tarbiya asosan oiladan boshlanadi. Bolaga boshlang’ich tarbiyani uning oilasi beradi. Qush uyida ko’rganini qiladi deganlaridek bola hali psixik rivojlanmagan yoshda bo’ladi uni oilasi dastlabki bilim, odob-axloq, tarbiya va ko’chada yurish-turish odoblarini o’rgatib boradi. Bolaga keying bilim, tarbiyalarni tarbiyachisi va ustozidan oladi. Inson o’zini yaqindan tanishi va ruhiy holatining qay darajada ekanligi bilishi uchun o’zini o’zi hissiy tahlildan o’tkazishi kerak bo’ladi. O’zini hissiy tahlildan o’tkazayotgan kishi eng avvalo o’ziga „Ayni paytda ruhiy ahvolim qanday?“, degan savolni berib ko’radi. Agar bu savolga javobi salbiy bo’lsa, u holda , „o’zimni o’zgartirishim kerak,“ deb o’ylashni boshlaydi. „Xato qildim tuzatishim kerak, o’zimni qo’lga olishim kerak,“ degan tushunchalar kishining hissiy intellektga ega ekanligini ko’rsatadi. Maktabgacha va maktab yoshidagi bola, bunday fikrlaydimi?. Bunday vaziyatda bolaga katta odamlar psixikasini o’rganishi, unga vaziyatdan chiqishiga ko’maklashishi lozim. Jamiyatda xar hil odamlar bor , va ularning psixikasi, xarakteri har xil. Ular har xil vaziyatda o’zini tuta olmasligi, vaziyatni to’g’ri baxolay olmasligi mumkin. Bunday vaziyatlarda ularda stress, zo’riqish, kasbidan zerikish, hayotdan ko’ngli to’lmaslik holatlarini kuzatish mumkin. Bolalar psixikasi juda ham murakkab. Ularda quyidagi holatlar o’smirlik va o’spirinlik yoshlarida kuzatiladi. Hayotda to’g’ri qarorlar qabul qilishni hamda har qanday holatda o’zi uchun ma’qul yo’lni topishni istagan kishi nafaqat o’zidagi, shuningdek, suhbatdoshiga xos xususiyatlarni yaxshi tanib -bilib olishi lozim. Kishilar o’rtasidagi muloqot va o’zini tanitishda og’zaki nutqning (ya’ni so’z) ahamiyati atigi 25 % ni ya’ni umumiy muloqotning to’rtidan biri qismini tashkil etadi. Bugungi kunga kelib insonlar „Iste’mol qilyapman , demak mavjudman „ , g’oyasiga tayanib kelmoqda. Zamonaviy davrda insonlar har bir ondan zavqlanib, o’yin -kulguga keragidan ortiq e’tibor qaratayotganini inkor etib bo’lmaydi . Insonlardagi his-tuyg’ularni e’tiborsiz qoldirayotgan yondashuv bilim aniq zavqlarni birinchi o’ringa olib chiqdi. Rivojlanish deganda odatda hodisalarning har ikki turi tushiniladi va bu tushunchalar bir -biri bilan uzviy bog’liqdir . Bolaning psixik rivojlanishi harakatlar keltiruvchi kuchlar murakkab va turlichadir. Rivojlanishning mohiyatini ichki ziddiyatlar, bolaning psixik rivojlanishini bevosita harakatga keltiruvchi kuchlar, ta’lim tarbiya jarayonida yuzaga keladigan hamda bartaraf qilinadigan eskilik va yangilik o’rtasidagi qarama- qarshiliklardan, turli ziddiyatlar , muammolar dunyoviy bilim olishda yuzga keladigan qiyinchiliklar paydo bo’ladi. Bolaning o’sib borayotgan jismoniy va ruhiy imkoniyatkarida o’zaro munosabatlar, faoliyat turlari o’rtasidagi ziddiyatlar kundan -kunga murakkablashib borayotgan talablar, intizom qoidalari, ijtimoiy tarmoq xurujlari , insonlar bilan munosabatlar, ishqiy munosabat, do’stona munosabatdagi turli ziddiyatlar psixik taraqqiyotning ziddiyat muammolariga kiradi.

Hissiy holatni boshqarish, o’zini qobig’ida tura olish, turli xil tahdidlarga tushib qolmaslik insonning o’ziga bog’liq albatta. Bunda avvaldan , maktabgacha yoshidan boshlab psixikasini to’g’ri o’stirish, yaxshi tarbiya va kerakli bilimlarni o’rganish lozim. Hozirgi o’smirlar o’tmishdoshlariga nisbatan jismoniy , aqliy, siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish , ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o’sish oldinroq namayon bo’lmoqda. O’smir ulg’aygan sari unda „Ideal Men,“ , „ Axloqiy Men „, va „ Haqiqiy Men,“ singari shaxsga oid tizim dunyoqarash, e’tiqod va boshqalar shakllanib boradi. Undagi o’z tasavvurlarini ancha aniq va barqaror bo’lib qoladi. Psixologlar o’tkazgan tadqiqotlardan shu ko’rinadiki , o’smirlikning ko’pchiligi qat’iyatlilik , kamtarlik, mag’rurlik, samimiylik, dilkashlik kabi ma’naviy, axloqiy tushunchalarni to’g’ri

anglaydilar. Bolalarda psixik holatlar o’zini anglash turli yoshlarda ma’lum bo’ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar xarakteri turli tuman bo’ladi. Ular jamoga qo’shish , do’stlar orttirish , jamiyatda o’z fikrini namoyon eta olish kabi xayot ustunlarini o’rganib boradi. Tarbiyachi har tomonlama bola bilan qanday ishlashni bilishi , uni jamoa bilan tanishtirish , maktabga boshlang’ich bilimlar bilan qadam qo’yishini ta’minlash kerak. Ular bilan do’stona munosabat qurish Bolani tarbiyasi , xarakteri bilan jiddiy shug’illani kerak. Yoshlar jamiyatimizning kelajagi ular har tomonlama mukammal bo’lishi kerak bunda psixologiya fani bosh mezondir.

XULOSA: Psixogiya fani insoniyat uchun juda kerakli fandir. Jamiyatimizda insonlar har tomonlama yuksaklikka erishishmoqda , bunda ular uchun motivatsiya bo’lib turgan yurtboshimiz ishonchi, xalqimiz tinchligi, ota -onalarimiz oldimizdaligi va ruhan sog’lom bo’lganimizdir. Dunyoviy bilimlarni egallashda ,, men,, shakllanishi , shaxs xususiyatlarini o’rganish psixologianing muhim mezoni desak mubolog’a bo’lmaydi. Tarbiya asosan oliadan boshlanganidek , bola psixikasi ham oilada o’sadi, rivojlanadi. Bunda ota – onalar farzandi kelajagi uchun befarq bo’lmasligi, uni har tomonlama psixik tomonlama ham o’stirib borish kerak. Bola huddi yangi o’sayoygan novda uni qanday o’sib borishi jamiyat, oil ava bizga bog’liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Do’stmuxamedova . SH. A. Baykunosova G. YU. Ziyavitdinova G.Z. ,, Yosh davrlari va pedagogik psixologiya ,, Darslik Toshkent . Nizomiy nomidagi TDPU , 2021- YIL.

2.Nevzat Tarxan ,, Tuyg’ular psixologiyasi,, .

3.Rivojlantirish_psixologiyasi_Pedagogik_psixologiya_Nishanova_Z_T

O‘SMIRLIK DAVRIDA XULQ-ATVOR XUSUSIYATLARI

ADPI talabalari

Mo‘ydinjonova Mubina, Karimova Dildora

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘smirlik davrida xulq-atvor xususiyatlari, o‘smir shaxsning shakllanib kamolotga erishish yo‘llari, ijtimoiylashuv jarayoni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: O‘smir, alkohol, serzarda, ruhiyat, fiziologik, psixologik, balog‘at, xarakter, ijtimoiylashuv jarayoni, munosabat.

Bugungi kunda dunyo aholisining 30% yoshlar tashkil etmoqda. Bizning yurtimizda ham yoshlarni qo‘llab quvvatlashga katta e’tibor qaratilmoqda. O‘smirlik davri 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo‘lgan davrni tashkil qiladi. Hozirgi o‘smirlar o‘tmishdoshlarga nisbatan aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka ega. O‘smirlik bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib, fiziologik va psixologik jismoniy jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xakteri shakllanadi, ma’naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O‘smirlik balog‘atga yetish davri bo‘lib, yangi xislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo‘lishi bilan ham xarakterlanadi. Bular ta’sirida o‘smirning xakteri, atrofdagi kishilar bilan muomalasi, jamiyatda sodir bo‘layotgan voqealarga munosabati tez o‘zgarib boradi. Ba’zan ijtimoiy masalalar to‘g‘risida noto‘g‘ri tasavvur va yanglish fikrlar hosil bo‘lishi tufayli u muayyan tartib qoidalarga tanqidiy ko‘z bilan qaraydi. Fiziologik o‘zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bu bilan bog‘liq ravishda tanadagi barcha a’zolarining mukammal rivojlanishi va o‘sishi, xujayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashidir. Organizmdagi o‘zgarishlar bevosita o‘smir endokrin sistemasining o‘zgarishlari bilan bog‘liqdir. O‘smirlik yoshida bolalikdan kattalikka o‘tish jarayoni sodir bo‘ladi.

Bular, avvalo, ta’lim jarayonida ro‘y beradi: yangi axborot, ma’lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va uslublari o‘smirni qoniqtirmay qo‘yadi. Ko‘pgina o‘smirlarda o‘zidan qoniqmaslik holati kuzatiladi. Shuningdek, o‘zi haqidagi mavjud fikrlarining bugun unda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarga to‘g‘ri kelmayotganligi o‘smirni asabiylashishiga olib keladi. Bu esa o‘smirda o‘zi haqida salbiy fikr va qo‘rquvni yuzaga keltirishi mumkin. Ana shunga o‘xshash o‘zgarishlar ko‘pincha o‘smir ruhiyatiga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. U tajangroq, ba’zida huda-behudaga injiqlik qiladigan, serzarda, gap ko‘tarmas bo‘lib qoladi.

O‘smirlik davrida yetakchi faoliyat- bu o‘qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. O‘smir bolalarni butun a’zolarida keskin fiziologik o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Unda o‘pka, yurak, jigar, taloq, buyrak hajmlari kattalashadi. Bundan tashqari gavda tuzilishi ham o‘zgaradi. Kattalarning o‘smir yoshidagilarga ta’sir ko‘rsatishi, tarbiya berishi uchun eng qulay sharoit bu- mehnat bilan shug‘ullanishidir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo‘lish rollaridan qoniqsalar, o‘smirlar, ayniqsa katta o‘smirlar kattalar bilan teng ravishda faoliyat ko‘rsatayotganlaridan, lozim bo‘lganda ularning o‘rinlariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. Fiziologik rivojlanish va jinsiy balog‘atga yetishishi jarayonining yangi bosqichi boshlanadi. O‘smirlik yoshida qizlar va o‘mg‘il bolalarning jismoniy qiyofasida muhim o‘zgarishlar ro‘y beradi. Bu davrning boshlanishida qizlar o‘g‘il bolarga nisbatan tezroq rivojlanadilar. Bu narsa qiz bolalarning ertaroq jinsiy balog‘atga yetishishiga bog‘liqdir. VII-VIII sinflarda o‘g‘il bolalar tez o‘sib, qiz bolalar bilan tenglashib oladilar. 9-10 sinfga o‘tganlarida bu bosqich o‘g‘il bolalarda yuqorilab ketadi. Qizlar 14 yoshda, o‘g‘il bolalar 15 yoshda balog‘atga yetadilar. O‘smirlik davrida o‘g‘il bolalarning bo‘yi 25-30 sm, qiz bolalarniki 18-20 sm o‘sadi. O‘smirlik yoshining 2- davrida yuz suyaklari, ayniqsa uning o‘rta qismi (burun, yuqori jag‘, yonoq) juda tez shakllana boshlaydi. Maktabda o‘smirning mavqei yanada keskin o‘zgaradi. Uni endi bir necha o‘qituvchi o‘qitadi. O‘smir oldida har bir o‘qituvchining o‘ziga xos metod va usullariga moslashish, ularning talablarini anglab, bilib olish kabi murakkab vazifa turadi. Endi o‘smir ko‘pgina yangi o‘quv fanlarini o‘rganib olishi kerak bo‘ladi. O‘smirning bolalar jamoasiga bo‘lgan munosabati ham murakkablashadi. O‘smirga o‘zining o‘qishi, mehnati va xatti- harakatlariga mas’uliyat bilan qarash jamoat topshiriqlarini aniq bajarish, bilim va ko‘nikmalarni egallashda reja bo‘yicha sistemali ravishda ko‘tarila borish kabi avvalgidan ko‘ra jiddiyroq talab quyiladi. O‘smirning oiladagi mavqeining o‘zgarishi, maktabda o‘qishning yangi sharoiti, bolalarning ijtimoiy hayotida murakkab

munosabat-lar o’rta yoshdagi o’quvchilar oldiga ko’pgina yangi talablar qo’yadi va ularning butun psixik hayotida yangi qiyinchiliklar tug’diradi. Avval mustahkam o’rnashib qolgan ko’nikma va malakalar yangi hayot kechirish tarziga ko’p jihatdan mos kelavermaydi. Shuning uchun o’smirlarning psixik jihatdan normal hayot kechirishi va o’sishini ta’minlash uchun o’smirlik yoshining o’ziga xos psixologik xususiyatlari e’tiborga olingan ta’lim-tarbiyaviy tadbirlar qo’llanilishi zarur.

O’smirlarda boshqalarda bo’lgani kabi bir xislat bor — taqiqlangan narsaga qiziqishadi. Aslida, bu inson psixologiyasiga xos jihat hisoblanadi. Shu boisdan ruhiy tarbiyaning boshqacharoq usulini qo’llash lozim. Masalan, alkogol mahsulotlari. Spirtli ichimliklar zarar deb, boladan ularni yashirgandan ko’ra biror bir spirtli ichimlikni olib, ko’rsatib, “Buni ichsang, mana bunaqa yoki mana bunday kasalliklarga chalinasan”, deb erinmay tushuntirish, birorta hayotiy misol bilan fikrni dalillash lozim.

Xulosa: Shuni xulosa qilib aytish mumkinki o’smirlik davrida asosiy e’tiborni bolaga qaratish lozim. Uning o’ziga bo’lgan motivatsion sohasi rivojlanitirilsa, bolaning jamiyatda o’z o’rnini topishi osonlashadi. Bu davrdagi inqirozga uchragan o’smirlarga ota onasi yordam berishi kerak. Shundagina bu o’smirlar inqirozni ijobiy boshdan kechirib, hayotini yaxshi tarafga o’zgartirishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. G’oziyev E Umumiy psixologiya TO’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati 2010._548-b
2. Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik texnologiya. T., 2004.
3. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya Z.T.Nishonova, N.G’.Kamilova D.U.Abdullayeva. T-2019_240-b

GO‘DAKLIK DAVRI PSIXOLOGIYASI, YANGILIK VA BIR YOSH INQIROZI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası
o‘qituvchisi Yoqubalieva Dilafruz
Pedagogika fakulteti 1-bosqich
talabasi Elmurodova Minavvar

Annotatsiya: Ushbu tezis chaqaloq psixologiyasi, innovatsiyalar va avlod inqirozi o‘rtasidagi dinamik o‘zaro ta’sirni o‘rganadi, bu erta tajribalar va texnologik yaxshilanishlarning individual va jamoaviy rivojlanishga chuqur ta’sirini yoritadi. Bolalik - bu inson rivojlanishining muhim davri bo‘lib, unda fundamental psixologik jarayonlar o‘rnatiladi. Ushbu tezis Erik Erikson tomonidan ta’kidlanganidek, bolalik psixologiyasi, go‘daklik davridagi yangilikni izlash va ishonch inqirozi o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: go‘daklik, ilk bolalik, maktabgacha yosh davri, tafakkur, xissiyot, idrok,iroda, intellekt.

Bolalik psixologiyasi rivojlanish bosqichlarining keng spektrini o‘z ichiga oladi, ularning har biri o‘ziga xos muammolar va bosqichlarga ega. Bolalikning asosiy bosqichlaridan biri bu go‘daklik bo‘lib, u tez jismoniy, kognitiv va ijtimoiy-emotsional o‘rish bilan tavsiflanadi. Ushbu bosqichda chaqaloqlar kognitiv va hissiy rivojlanishda hal qiluvchi rol o‘ynaydigan atrof-muhitdagi yangiliklarni o‘rganishga tug‘ma qiziqish uyg‘otadi. Eriksonning psixososyal nazariyasi ishonch inqirozi va ishonchsizlik inqirozini chaqaloqlar duch keladigan asosiy muammo sifatida belgilaydi va kelajakdagi munosabatlar va hissiy barqarorlik uchun xavfsiz poydevor yaratishda g‘amxo‘rlik qiluvchilarning asosiy rolini ta’kidlaydi.

Go‘daklik davrida yangilikning o‘rni: Go‘daklik - bu chaqaloqlarning yangilikka tabiiy moyilligi tufayli qizg‘in izlanishlar va kashfiyotlar bilan ajralib turadigan davr. Hissiy tajribalar, ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar va kognitiv jarayonlar orqali chaqaloqlar dunyoni idrok etish uchun atrof-dagilar bilan shug‘ullanadilar. Yangi stimullar asabiy aloqalarni rag‘batlantiradi, o‘rganishga yordam beradi va kelajakdagi kognitiv rivojlanish uchun zamin yaratadi. Yangilikni o‘rganish sxemani shakllantirishga, ma’lumotni tartibga solishga va ob’ektning doimiyligi va sabab-ta’sir fikrlash kabi kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Go‘daklik davridagi ishonch inqirozi:

Eriksonning nazariyasi ishonchsizlik va ishonchsizlik inqirozi erta bolalik rivojlanishining markaziy o‘rni ekanligini ta’kidlaydi. Kichkintoylar asosiy ehtiyojlarni qondirish, xavfsiz aloqani o‘rnatish va hissiy yordam ko‘rsatishda o‘z tarbiyachilariga ishonishadi. Agar g‘amxo‘rlik qiluvchilar sezgir, izchil va g‘amxo‘r bo‘lsa, chaqaloqlarda o‘ziga, boshqalarga va atrof-muhitga ishonch hissi paydo bo‘ladi. Bu ishonch sog‘lom munosabatlar, hissiy tartibga solish va keyingi hayotda o‘zini o‘zi qadrlash uchun asos yaratadi. Aksincha, noto‘g‘ri g‘amxo‘rlik ishonchsizlik, ishonchsizlik hissi va xavfsiz qo‘shimchalarni shakllantirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Go‘daklik - bu kelajakdagi kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanish uchun poydevor qo‘yadigan chuqur o‘rish va izlanish bilan tavsiflangan hal qiluvchi rivojlanish davri. Tez texnologik taraqqiyot asrida innovatsiyalar insoniyat tajribasining barcha jabhalariga kirib boradi, chaqaloqlarning atrof-muhit bilan aloqasi va shaxsiyatini shakllantirish usullarini shakllantiradi. Ushbu dissertatsiya chaqaloq psixologiyasi, innovatsiyalar va avlod inqirozining kesishishini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, individual va jamiyat farovonligiga ta’sir qiluvchi murakkab o‘zaro ta’sirlarni yoritishga qaratilgan. Erta rivojlanishdagi yangilikning ahamiyati va uning ishonchni shakllantirishga ta’sirini o‘rganib, ushbu tadqiqot umrbod psixologik farovonlikni shakllantirishdagi dastlabki tajribalarning ahamiyatini yoritadi.

Chaqaloqlik davrida innovatsiyalarning roli: Innovatsiyalar zamonaviy dunyoda chaqaloqlarning tajribasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Interfaol qurilmalardan raqamli interfeyslarga chaqaloqlar kognitiv rivojlanishiga, ijtimoiy o‘zaro ta’siriga va hissiy tajribalariga ta’sir qiluvchi ko‘plab yangi ogohlantirishlarga duchor bo‘lishadi. Erta bolalik davrida texnologiyaning integratsiyasi o‘rganish, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini oshirish potentsialiga ega, ammo ekran vaqtining rivojlanish natijalariga ta’siri haqida tashvish

uyg’otadi. Chaqaloqlarning innovatsiyalar landschaftida qanday harakat qilishini tushunish texnologik taraqqiyot tomonidan taqdim etilgan muammolar va imkoniyatlarni hal qilish uchun juda muhimdir. Doimiy texnologik taraqqiyot bilan ajralib turadigan dunyoda tug’ilgan chaqaloqlar an’anaviy qadriyatlarni zamonaviy aloqa, o’rganish va ijtimoiy o’zaro ta’sir usullari bilan integratsiya qilishning murakkabliklari bilan kurashishlari kerak. Avlod inqirozi innovatsiyalar individual rivojlanish va jamoa farovonligini qanday shakllantirishini qayta ko’rib chiqishni talab qiladi.

Dastlabki tajribalarning umr bo’yi rivojlanishga ta’siri: chaqaloqlik davridagi tajribalar va o’zaro ta’sirlar umr bo’yi psixologik farovonlikka chuqur ta’sir qiladi. Kichiklik uchun ishonchning o’rnatilishi kelajakdagi munosabatlar, kurashish mexanizmlari va hissiy barqarorlik uchun zamin yaratadi. Go’daklik davrida xavfsiz bog’lanishni boshdan kechirgan bolalarda kuchli ijtimoiy ko’nikmalar, empatiya va ijobiy o’zini o’zi imidjiga ega bo’lish ehtimoli ko’proq. Boshqa tomondan, beparvolik, suiiste’mollik yoki nomuvofiqlikning dastlabki tajribasi uzoq muddatli hissiy qiyinchiliklarga, bog’lanish muammolariga va ishonchli munosabatlarni shakllantirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, bolalik psixologiyasi, ayniqsa, go’daklik davrida, psixologik rivojlanishni shakllantirishda yangilikni o’rganish va ishonch inqirozining muhim rolini ta’kidlaydi. Yangilik, ishonch va dastlabki tajribalar o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni tushunish bolalik rivojlanishining murakkab mexanizmlari haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Yangilikka, sezgir g’amxo’rlik va xavfsiz bog’lanishlarga boy muhitni targ’ib qilish orqali tarbiyachilar bolalarning sog’lom psixologik o’sishi va farovonligini qo’llab-quvvatlab, ularning kelajakdagi muvaffaqiyati va baxtiga mustahkam poydevor qo’yishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Goziyev, E. (2010). Umumiy psixologiya. Yangi asr avlodi.
2. Davletshin, M. (2002). Umumiy psixologiya. TDPU
3. Z. Nishanova, G. Alimova (2006). Bolalar psixologiyasi va uni o’qitish metodikasi.
5. S.h. Jalilova, S.M. Aripova (2013). Maktab yoshdagi bolalar psixologiyasi

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALARNI MAKTABGA PSIXOLOGIK TAYYORLASH

Andijon Davlat Pedagogika instituti
“Maktabgacha ta’lim” fakulteti
“Maktabgacha ta’lim pedagogikava psixologiyasi”
yo’nalishi 101-guruh talabasi
Ergasheva O’g’iloy O’ktamjon qizi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasini o’rganilganlik holati va ularga kerakli tavsifatlar borasida fikr yuritiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi va ularning o’rganilganlik sabablari o’rganilib tahlil qilingan va bartaraf etish yo’llari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: shaxs, psixologiya, maktabgacha yosh, muhit, oila, mahalla, shaxslararo munosabat, motiv, tarbiya. Respublikamizda mustaqillik yillarida inson shaxsiga nisbatan bo’lgan munosabat keskin o’zgardi. Jamiyatning a’zosi bo’lgan har bir shaxs taqdiriga alohida e’tibor qaratila boshlandi. Ayniqsa, inson hayotining kelajagiga tamal toshi qo’yiladigan maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berish, pedagogika va psixologiya, ijtimoiy psixologiya va maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi fanlarining dolzarb muammolaridan biriga aylanib borayotganligi shubhasizdir. Zotan, kelajagi buyuk davlatni bunyodga keltirish uchun har qanday davlatning fuqarosi dastlab oilada va so’ngra maktabgacha ta’lim muassasida mukammal tarbiyalanishi, shaxs sifatida to’laqonli shakllanishi imkoniyatlariga ega bo’lishi lozim bo’ladi. Qolaversa, kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog’liq bo’lgan, uzluksiz ta’lim tizimi orqali, har tomonlama barkamol shaxs -fuqaroni shakllantirishni nazarda tutadi. Shu jihatdan qaraganda insonning shaxs sifatida shakllanishida uzluksiz ta’limning boshlang’ich va joiz bo’lsa, asosiy bo’g’inlaridan biri hisoblangan maktabgacha ta’lim muassasasi muhim o’rin tutadi. Qolaversa, O’zbekistonda ko’plab yangi sohalar qatori aholiga psixologik maslahatlar berish hamda maktabgacha eshdagi bolalarni rivojlantirishga xizmat qiladigan tadqiqotlarga bo’lgan muayyan ehtiyoj tobora ko’proq sezilmoqda. Zero, bunday xizmatlarga ehtiyoj bir tomondan maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsini rivojlantirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, shu maskanda tarbiyalanayotgan bolalarning ruhiy rivojlanishiga ota-onalar tomonidan ko’rsatiladigan e’tiborning samarasini belgilaydi. Bolaning psixik jihatdan o’sishiga o’zlikni anglash, o’zini-o’zi baholash va o’zaro munosabatlar xususiyatlari muhim hisoblanadi. Bu eng avvalo inson shaxsining psixologik asoslarini shakllantiruvchi, uning emotsional-hissiy, intellektual, ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga zamin yaratuvchi ontogeneznining dastlabki bosqichlariga taalluqlidir. Bunda oiladagi munosabatlar, xususan ota-ona va farzand o’rtasidagi munosabatning mohiyati, o’zaro shaxslararo muloqot katta rol o’ynaydi. Oiladagi shaxslararo munosabatlar xarakteriga ko’ra er-xotin o’rtasidagi munosabatlar, ota-onalarning o’z farzandlari bilan shaxslararo munosabatlariga bo’linadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bizni maktabgacha yoshdagi bo’lgan bolalarning psixologiyasidagi shunday jihat e’tiborimizni qaratdikki, ular aynan shu davrda o’z qiziqishlari, yetakchi faoliyati bo’lgan syujetli-rolli o’yinlardagi harakatlari bilan birgalikda ijtimoiy dunyoning, avvalo, ota-ona oilasidagi rollarga va o’zaro munosabatlarga e’tiborli bo’lib, aynan ota-onalikka xos qiliqlarni o’zlashtirishga kirishadilar. Bola bunda uning oldida ro’y berayotgan voqea-hodisalarning kuzatuvchisi va ishtirokchisiga aylanib, bu jarayonlar qanchalik dinamik bo’lsa, shunchalik faol va qiziquvchan bo’ladi, ota-ona va bola o’rtasidagi munosabatlarga nisbatan ko’proq, to’laroq va turli-tuman axborotlarni oladi, o’zlashtiradi va fikrlaydi. Bunda "Oila" bola "men"ini shakllantiruvchi muhim sotsium -ijtimoiy muhitga aylanib, o’zining ushbu muhitga aloqadorligini anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yerda shuni qayd etib o’tish joizki, ijtimoiy psixologlarning fikricha, oiladagi shaxslararo munosabatlar tuzilmasida ota -ona -bola munosabatlari evolyutsion jihatdan nisbatan kechki va mazmunan aniqroq hisoblanadi, chunki ular shakllanib bo’lgan er-xotin munosabatlari asnosidavujudga keladi. Biz shunga ishonch hosil qildikki, aynan nikoh juftligidagi er-xotin munosabatlari bolaning ijtimoiy tasavvurlarida bilvosita ifodalangan ota-onalik munosabatlariga nisbatan moslashuvchan va dinamik bo’lib, shu

sababli bolaning ota-ona munosabatini aks ettirishi uning shaxsida ifodalangan o’zgarishlarga zamin bo’ladi. Masalan, onalar va otalarda ota-ona munosabatining umumiy ko’rsatkichlari mos kelish darajasi 0 dan 5 gacha bo’lgan bir paytda oilaviy qadriyatlar iyerarxiyasida umumiy ko’rsatkichlarning mos kelmaslik darajasi 1 dan 11 gacha, ya’ni ota-ona munosabatlarining xuddi shunday ko’rsatkichiga nisbatan 2 baravart katta bo’ldi. Oiladagi ichkimunosabatlar va ota-onaning bolaga munosabati ta’siri ostida shakllanuvchi biriamchi o’ziga munosabat, o’zini identifikatsiyalashning barcha ko’rinishlarida va kommunikativ faoliyat sub’yekti sifatida bolaning biriamchi kichik ijtimoiy guruh sifatida oilada o’zini anglashi rivojlanishining hal qiluvchi omili hisoblanadi. Bunda nafaqat er-xotin-ota-ona o’rtasidagi munosabatlar va ularning bolaga bo’lgan munosabati, balki aynan shu munosabatlarning bevosita u bilan muloqotda aks ettirilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev maktabgacha ta’lim muassasalarimuammolariga bag’ishlangan tadbirda: "Mutaxassis va pedagoglarning ilmiy xulosalariga ko’ra, inson o’z umri davomida oladigan barcha axborot va ma’lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo’lgan davrda oladi. Ana shu dalilning o’zi bolalarimizning yetuk va barkamol shaxs bo’lib voyaga yetishida bog’cha tarbiyasi qanchalik katta ahamiyatga ega ekanini yaqqol ko’rsatib turibdi. Bunga qo’shimcha isbot qidirib uzoqqa borishning hojati yo’q. Bog’cha tarbiyasini olgan bola bilan bog’chaga bormagan bolani solishtirganda, ularning fikrlash darajasi o’rtasida yer bilan osmoncha farq borligini sezish qiyin emas" degan edi. Maktabgacha yoshdagi bola psixologiyasi ilmda bu yoshdagi bolalar sifati o’zgarishlari tezlashganligini inobatga olgan holda bu davrni uch bosqichga taqsimlab o’rganish maqsadga muvofiq deb topilgan: kichik maktabgacha davr (3-4 yosh); o’rta maktabgacha davr (4-5 yosh); katta maktabgacha yosh (5-6 yoshgacha); maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yoshgacha). Maktabgacha yoshdagi bola rivojlanish jarayonida ajdodlari tomonidan yaratilgan narsa va hodisalar, olam sir-sinoatlari bilan alohida maxsus munosabatga kirishadi. U insoniyat tomonidan qo’lga kiritilgan yutuqlarni faol o’zlashtirib, egallab boradi. Bolada narsa-hodisalar olami, ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlar, ona tili va odamlar orasidagi munosabatlarni anglash, ayni zamonda faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o’sib borishi kattalarning bevosita yordami asosida amalga oshadi. Bu oilada ota-ona, maktabgacha ta’lim muassasalarida esa ta’viyachi ko’magida yuz beradi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Faoliyatdagi mustaqillik, o’z-o’zidan tafakkurdagi mustakillikka asos bo’ladi. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bosqich ularda murakkab harakatlarni takomillashtirish, elementar gigiyena, madaniy va mehnat malakalarini hosil qilish, nutqini o’stirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didning dastlabki kurtaklarini yuzaga keltirish davri hamdir. Hozirgi zamon psixologiyasining erishgan natijalari shuni ko’rsatdiki, bolaning tafakkurini ko’rgazmali-harakatli, ko’rgazmali-obrazli va so’z-mantiqiy yo’li bilan shakllantirish kerak. Bunda so’z orqali bolalarni avvalo ko’ra oladigan, seza oladigan buyumlar bilan tanishtirib, keyinchilik tasavvur shakllariga o’tish mumkin. Metod va usul tanlashda ham yuqoridagilarga rioya qilish zarur. Shuning uchun ham ilk va bog’cha yoshdagi sensor tarbiya aqliy tarbiyaning muhim omili hisoblanadi. Bolada nutq paydo bo’lishidan ancha oldin, birinchi bor gapira boshlaganda u tevarakatrofdagi odamlar va buyumlar dunyosini katta yoshdagi kishilar yordamida bilib oladi: Ona bolasiga o’yinchoqni uzatganda, bola qo’lini cho’zib uni oladi. Uning ko’rib, idrok qilishi eshitish bilan qo’shiladi. Aynan o’yinchoq nomi aytilganda, hissiy idrok bilan so’z o’rtasida o’zaro ta’sir sodir bo’ladi. Masalan ona “mushukchani ber”, “mushukchani olib kel” deb bir necha marta takrorlasa, bola muayyan o’yinchoqning nomini yaxshi eslab qoladi. Pirovardida “mushukcha” degan so’z bola xayolida ma’lum bir buyumni hosil qiladi. Mashhur rus fiziologi Ivan Sechenov bunday deb yozgan edi: “Bola gapirishning o’rganib olgandan keyin unda tevarakatrofdagi narsalarga qiziqish va ularni bilishga intilish oshib boradi, bu hol bolaning onasiga: nega stol yurmaydi-yu, quyosh esa oyoqsiz yuradi, kechqurun u qayerga yashirinadi, nima uchun shamol g’uvullaydi?”- kabi savollar berishga sabab bo’ladi”. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda nutqni rivojlantirish alohida rol o’ynaydi. Inson o’z fikrlarini ifodalash va boshqalarning fikrlarini tushunish uchun ona tilidan foydalanadi. Nutqni egallash bolaga hikoya, badiiy asar, so’zlovchining tushuntirishlari orqali bilimlar hosil qilishga imkon beradi. Bolalar bog’chasida lug’at boyligini oshirish, so’zning grammatik tuzilishini shakllantirish, bog’lanishli nutqni rivojlantirish vazifalari hal etiladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda ongli ravishda eslab qolish qobiliyati yaxshi shakllanadi, xotira hajmi kengayadi. Xayol,

tafakkur qilish ijodiy faoliyat uchun zarurdir, shuning uchun uni bog’cha yoshidan boshlab rivojlantirib borish katta ahamiyatga ega. Bog’cha yoshining dastlabki bosqichlarida bolalarda tasavvur xayoli bo’ladi. Hayotiy tajribaning ortib borishi va tafakkurning rivojlanishi bilan ijodiy xayol kengayadi. Kichik yoshidagi bola uchun ko’rgazmali-harakatli, ko’rgazmali-obrazli tafakkur xosdir. Buning asosida so’z, mantiqiy va tushunchali tafakkur rivojlantiriladi. Bu esa hodisalarni, voqealarni chuqur anglab olish, ulardagi muhim va nomuhim bo’lmagan tomonlarni ajratishga o’rgatadi. Qiziquvchanlik bolaga xos xususiyatdir. U bolani tevarak –atrofdagi voqea va hodisalarga, narsa va buyumlarga qiziqish bilan qarashida, hamma narsani ushlab, paypaslab, yurgizib, harakatga keltirib ko’rishida, qiziqtirgan narsasini diqqat bilan tomosha qilishi va kuzatishida namoyon bo’ladi. Bolaning savollaridan undagi qiziquvchanlik qay darajada ekanligini aniqlab olsa bo’ladi. Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar qiziquvchanligini, ular aqlining sinchkovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga qiziqish hosil qilishdan iborat. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari oldida bolalarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish vazifasi turibdi. Psixologiyada ma’lum bir faoliyatni muvaffaqiyatli egallab olish uchun shart-sharoitlar yaratadigan shaxsiy xususiyatlari qobiliyat jarayonida namoyon bo’ladi va rivojlanadi. Insonning aqliy qobiliyati aqlning ziyraklik, fahm-farosatlilik, tanqidiy ko’z bilan qarash, sinchkovlik, sermulohazalilik kabi sifatleri bilan ajralib turishi mumkin. Shunday qilib, tarbiyachi bolalarda aqliy sifatleri rivojlantiruvchi faoliyatlarni tashkil etib borishi kerak. Bolalarda ziyraklikni o’stirish uchun tez javob qaytarishni talab etadigan o’yinlarni tashkil etish lozim.

XULOSA

Shuni aytish mumkinki, oilaning zimmasiga ulkan va zarur ijtimoiy missiya yuklangandir. Bola tarbiyasi eng og’ir ijtimoiy vazifa ekanligi ayondir. Ota va onaning shaxsiy va ijobiy namunasi solih va soliha farzandlarning kamolga yetishi uchun garovdir. Ostona hatlab tashqi dunyoga qadam qo’yilganida esa bolaga atrof-muhit va jamoatchilikning ta’siri sezilarli bo’ladi. Ta’lim muassasalari va mahalla-kuy, umuman, ijtimoiy sfera muhiti inson farzandini to’ hayotining so’nggi daqiqasigacha ta’qib qilib boradi. Shu boisdan, oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirishga erishish, nafaqat shaxsiy hayotda, balki, mamlakatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o’zgarishlar va ularning taraqqiyoti jamiyatning ruhiy va ma’naviy takomilida ham muhim o’rin tutadi. Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://president.uz/uz-Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти>.
2. Урунтаева Г.А. Детская психология. -М.: «Академия», 2010. -С. 36.
3. Поддъяков Н.Н. Мышление дошкольника. -М.: «Педагогика», 1977. -С. 222.
4. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси. -Т.: «Укитувчи», 1990.
5. Каримова В.М., Суннатов Р. Мустакил фикрлаш. -Т.: «Шарк», 2000.
6. Нишонов З.Т. Мустакил ижодий фикрлаш. -Т.: «Фан», 2004.
7. Тихомиров О.К. Психология мышления. -М.: МГУ, 1984.
8. Венгер Л.А., Венгер А.Л. Домашняя школа мышления (для пятилетних детей). -М.: «Знание», 1984.
9. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте.

FAOLIYAT VA MOTIVATSIYA

Erkinov Xudoberdijon,
Andijon davlat pedagogika instituti
geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo’nalishi
1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kishining anglanilgan maqsad bilan boshqarib turiladigan ichki (psixik) va tashqi (jismoniy) faolligi haqida, motiv va uning mazmun-mohiyati, motivlarning tuzilishi bilan bevosita borliq ongning bosqichli tuzilishi muammosi haqida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: Faoliyat maqsadlari, faollik, ish, harakat, malaka, interiorizatsiyalash va eksteriorizatsiyalash, motiv, faoliyat va operatsiya, aqliy harakat, ichki harakat, motiv, motivatsiya.

Agar hayvonlarning xatti-harakati butunlay atrof-muhit bilan belgilansa, kishining faolligi uning ilk yoshlaridan q butun insoniyat tajribasi va jamiyat talablariga ko’ra yo’naltirib boriladi. Xatti-harakatning bu turi shu qadar o’ziga xoslikka egaki, psixologiyada una atash uchun maxsus termin-faoliyat termini qo’llaniladi. Faollikning bu, alohida maxsus insoniy turining farq qiluvchi psixologik belgilari nimalardan iborat?

Bu farq qiluvchi belgilardan biri shundan iboratki, faoliyatning mazmuni tamomila uni keltirib chiqargan ehtiyoj bilan belgilanmaydi.

Basharti motiv sifatidagi ehtiyoj faoliyatga turtki berib, uni rag’batlantirar ekan, u holda faoliyatning shakllari va mazmuni ijtimoiy shart-sharoitlar, talablar va tajriba bilan belgilanadi. Masalan, kishini ishlashga undagan motiv (sabab) ovqatga nisbatan ehtiyoj tug’ilishidan ham kelib chiqishi mumkin. Lekin odam stan’kni, masalan, uning ‘chligini bartaraf etish uchun emas, balki bu unga toshirilgan detalni tayyorlash imkonini bergani uchun ham boshqaradi. Uning faoliyati mazmuni shunchaki ehtiyoj bilan emas, balki maqsad bilan -undan jamiyat talab qilayotgan muayyan mahsulotni tayyorlash uchun belgilanadi. Kishining nima uchun, muayyai tarzda harakat qilayotgani uning nimani ko’zlab ish qilayotganiga mos kelmaydi. Uni faoliyatga undovchi xohish-istaklar, sabab bilan ushbu faoliyatni yo’naltiruvchi bevosita maqsad bir-biriga to’g’ri kelmaydi.

Binobarin, faoliyatning birinchi farqli belgisi shundan iboratki, u faollik manbai bo’lgan ehtiyoj sifatida yuzaga chiqqan holda faollikning yo’naltiruvchysi bo’lgan anglanilgan maqsad bilan boshqariladi.

Faoliyat muvaffaqiyatli bo’lishi uchun psixika narsalarnang xususiy obyektiv xossalarini aks ettirishi va ular bilan (rganizmning ehtiyojlari bilan emas) ‘ldiga qo’yilgan lshqsadga erishish usullarini ham belgilab berishi lozim. Va nihoyat, faoliyat kishining xulq-atvorini maqsadga qaratilgan harakatlarni ro’yobga chiqarish, xususan olganda esa yuzaga kelgan ehtiyojlarni, o’zina zudlik bilan qondira olmaydiga, ya’ni bevosita madadga tayanmaydigan faollikni rag’batlanti-rish va qo’llab-quvvatlash imkonina beradigan darajada boshqarishga qodir bo’lishi kerak. Bundan ko’rinib turibdiki, faoliyat bilish va iroda bilan chambarchas bog’liq bo’ladi, ularga tayanadi, bilish va irodaviy jarayonlarsiz yuz berishi mumkin emas.

Demak, faoliyat -kishining anglanilgan maqsad bilan boshqarib turiladigan ichki (psixik) va tashqi (jismoniy) faolligidir.

Shunday qilib, faoliyat haqida gapirish mumkin bo’lishi uchun kishi faolligida anglanilgan maqsadning mavjudligini aniqlash lozim. Faoliyatning barcha qolgan jihatlarini uning motivlari, bajarilish usullari, tegishli axborotni tanlash va qayta ishlash anglanilgan bo’lishi ham, anglanilmagan bo’lishi ham mumkin. Ular shuningdek, chala-yarim tarzda anglanilgan va hatto noto’g’ri anglanilgan bo’lishi ham mumkin. Masalan, maktabgacha tarbiya yoshidagi bola uni o’ynashga majbur qiladigan ehtiyojni kamdan-kam tarzda anglab etgani kabi kichik yoshdagi maktab o’quvchisi o’z o’qish faoliyatiing motivlarinn anglamagan holda ish ko’radi. Intizomsiz o’smir o’z xatti-harakatlarining haqiqiy motivlarini chala-yarim va kopincha noto’g’ri anglaydi. Hatto katta yoshdagi odamlar ham o’zlarining noto’g’ri va nomunosib xatti-harakatlari va qiliqlarini oqlash uchun ularga ikkinchi darajali, «niqoblangan» motivlarni to’g’ri deb da’vo qilishadi.

Faqat motivlar emas, balki faoliyatning u yoki bu rejalarinn tanlashga olib kelgan kopgina fikrlash jarayonlari ham kishi tomonidan to’la-to’kis anglanilgan bo’lavermaydi. Faoliyatni amalga

oshirishning usullariga kelganda shuni aytish kerakki, ularning ko‘pchiligi odatda ongdan tashqari holda yo‘naltiriladi. Bunga odatlanib qolingani har qanday harakat: gapirish, so‘zlash, xat yozish, avtomobilni boshqarish, musiqa asbobida kuy chalish va shu kabilar misol bo‘lishi mumkin.

Motivlarning tuzilishi bilan bevosita borliq ongning bosqichli tuzilishi muammosi psixologlar tomonidan tezkorlik bilan hal qilish, yechish, tekshirish, tadqiq etish zarur bo‘lgan dolzarb masalaga aylanib bormoqda.

S.L.Rubinshteyn ongning rolini ko‘rsatish bilan bir qatorda psixikaning ko‘pqirraliligi nuqtai nazaridan turli bosqichlarda ruhiy jarayonlarning vujudga kelishi, kechishi holatlarini tushuntirib berishga erishgan. Har qanday shaxsning xulq-atvorini psixologik jihatdan tushuntirishda qo‘zg‘atuvchilar(qo‘zg‘ovchilar)ni turli bosqichlarda o‘zaro murakkab bog‘liqlikda olib qarash, ko‘rish lozim, deb ta’kidlaydi. Bu ko‘p bosqichli tuzilma boshqarishni anglashilgan bosqichi singari anglanmagan motivatsion tendentsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Sobiq sovet psixologlari motiv tuzilishining bosqichli kontseptsiyasini ishlab chiqarishda quyidagi mulohazalarga tayanganlar:

a) ongni tarixiy kelib chiqishning jarayoni bilan inson xulq-atvorini boshqarishning murakkab tizimiga ega ekanligi;

b) ontogenezda bola shaxsini individual (yakkahol) shakllanish jarayoni bo‘lmish genetik dalillarga asoslanganligi va boshqalar.

Motivlar tuzilishini genetik bosqichda shakllanish ehtimolini tahlil qilish natijasida uni sodda, bir bosqichli tizimdan murakkab, ko‘p bosqichli yuksak darajaga o‘tib o‘tish jarayoni ishonchli omillar yordami bilan yaqqol ko‘rsatib beriladi. Umumlashtirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, sobiq sovet psixologlari motivlarning tuzilishi muomalasini tadqiq qilishda ularni dinamik va ma’noviylik tomonlarining birligi printsiptan kelib chiqish maqsadga muvofiq. Ular faol motivning dinamik holati haqida mulohaza yuritganlariga mazkur faoliyatning ba’zi jarayonlarida uning dinamikasi o‘ta bo‘rttirib talqin qilinadi.

Bilish motivlari shaxsning (sub’ektning) gnoseologik maqsad sari, ya’ni bilish maqsadini qaror toptirishga, bi-olim va ko‘nikmalarni egallashga yo‘naltiriladi. Odatda bunday turdosh va jinsdosh motivlar nazariy ma’lumotlarning ko‘rsatishicha, tashqi va ichki nomlar bilan atalib, muayyan toifani yuzaga keltiradi.

Tashqi motivlar jazolash va taqdirlash, xavf-xatar va talab qilish, guruhiy tazyiq, ezgu niyat, orzu-istak kabi qo‘zg‘atuvchilar ta’sirida vujudga keladi. Bularning barchasi bevosita o‘quv maqsadga nisbatan tashqi omillar, sabablar bo‘lib hisoblanadi. Mazkur holatda bilimlar va malakalar o‘ta muhimroq boshqa, hukmron (etakchi) maqsadlarni amalga oshirishni ta’minlash vazifasini bajaradi (yoqimsiz holat va kechinmalar yoki noxush, noqulay vaziyatdan qochish, ij-timoiy yoki shaxsiy muvaffaqiyatga erishish; muvaqqat erishuv muddaosi mavjudligi va hokazo). Bu turdagi yoki jinsdagi tashqi motivlar ta’sirida ta’lim jarayonida bilim va ko‘nikmalarni egallash (o‘zlashtirish)da qiyinchiliklar kelib chiqadi va ular asosiy maqsadni amalga oshirishga to‘sqinlik qiladi. Masalan, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning asosiy maqsadi o‘qish emas, balki ko‘proq o‘yin faoliyatiga moyillikdir. Mazkur vaziyatda o‘qituvchining o‘qishga ularni jalb qilish niyati o‘quvchilarning o‘yin maqsadining ushaliishiga halaqit berishi mumkin, lekin izoh talab dalillar yetishmaydi.

Motivlarning navbatdagi toifasiga, ya’ni ichki motivlar turkumiga individual xususiyatli motivlar kiradiki, ular o‘quvchi shaxsida o‘qishga nisbatan individual maqsadni ro‘yobga chiqaruvchi qo‘zg‘alish negizida paydo bo‘ladi. Ta’lim jarayonida bunday vaziyatlarni yaratish o‘qituvchining muhim vazifasi hisoblanib, uning faoliyati ichki anglanilgan motivlar o‘quvchilar xulq-atvorini shunchaki boshqarish bilan cheklanmasdan, balki ular shaxsini shakllantirishga, ularda maqsad qo‘ya olish, qiziqish uyg‘otish va ideallarni tarkib toptirishga qaratilgan bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida shuni alohida ta’kidlab o‘tish maqsadga muvofiqki, sobiq sovet psixologlari motiv tuzilishiga oid masalaga yondashish jarayonida butun e’tiborini uning mazmuniy jabhasini alohida ko‘rsatishga, ma’noviy tomonlarining birlamchiligini belgilashga yo‘naltiradi.

Psixologik ma’lumotlarga ko‘ra, har qanday faoliyat muayyan motivlar ta’sirida vujudga keladi va yetarli shart-sharoitlar yaratilgandagina amalga oshadi. Shuning uchun ham ta’lim jarayonida o‘zlashtirish, egallash va o‘rganishni amalga oshirishni ta’minlash uchun o‘quvchilarda o‘quv motivlari mavjud bo‘lishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.A.Do’stmuhammedova, X.A.Tillashayxova, G.Baykunosova, G.Ziyavidinova, Umumiy pedagogika, (2-kitob), (yosh davrlari va pedagogik psixologiya), T:- Toshkent – 2020;
2. P.I.Ivanov. , M.E.Zufarova, Umumiy psixologiya, T:- Toshkent – 2008;
3. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova, Umumiy psixologiya, T: - Toshkent- 2009.

O’SPIRINLARNI KATTA HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK USULLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya yo’nalishi
3-bosqich talabasi Foziljonov Jasurbek

Annotatsiya: Maqolada ilk o’spirinlarni kasbga yo’naltirishning nafaqat ijtimoiy, balki psixologik muammo ekanligi, bu ikki nuqtai nazar har doim bir – birini to’ldirib kelishligi, shuningdek, kasbga yo’naltirishning individual psixologik xususiyatlarining imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit sozlar: kasbga yo’naltirish, ijtimoiy muhit, psixologik ta’sir, “Men” tabiati, kasb tanlash, faoliyat, kasbiy motiv, kasb tasavvurlari, kasbiy yo’nalganlik, kasbiy qobiliyat.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan tub islohatlarning yaratuvchisi sifatida shakllanayotgan yosh avlodni voyaga yetkazish, ularning zamon talablari darajasida bilim olishi, shaxs sifatida kamol topishi, kasb – hunar sirlarini o’rganishi va kundalik turmush yumushlarini hal etishga tayyorlab borish masalasi asosiy muammolar tariqasida ta’lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri bo’lib kelmoqda. Kasbiy yo’nalganlik nafaqat ijtimoiy, balki psixologik muammo hamdir. Bugungi kunda kasb tanlashga turli nuqtai nazarlar asosida qarash mumkin bo’lgan jarayondir. Birinchidan, yoshlarning biror-bir kasbga yo’naltirishda ijtimoiy muhitning roli asosiy omil sifatida qaralsa, ikkinchidan esa, individning o’z qiziqishlari va layoqatlari asosiy imkoniyat sifatida namoyon bo’ladi. Bu ikki nuqtai nazar har doim bir – birini to’ldirib keladi. Aynan ilk o’spirinlik davri hayotiy kelajagi, rejalarini tuzadigan, o’z kelajagini yaratishga qadam qo’ygan asosiy yosh bosqichi hisoblanadi.

Endigina o’sib kelayotgan o’spirin o’quvchilar kasbga qanday yondashadilar? Bu muammo ko’pchilikni qiziqtiradi. Kuzatishlardan, turmush tajribasidan ma’lumki, odatda ilk o’spirinlik yoshidagi o’g’il – qizlar hayotda mustaqil qadam tashlash to’g’risida aniq, asosli fikr bildirishga qiynaladilar. Shu sababli, kasb tanlash davrida oqilona va to’g’ri yo’l tutishni bilmay dovdirab yoki tavakkaliga ish tutadilar. O’zlarining imkoniyatlarini hisobga olib harakat qilishga ojiz bo’ladilar. Natijada, noxush kechinmalar, umidsizliklar, ijtimoiy sustlik holatlari vujudga keladi. Yuqori sinf o’quvchilarining ba’zilari kasb tanlashda yaqqol ko’zga tashlanib turgan namunalarga taqlid qiladilar va o’zlarida biror bir maqsadga yo’nalgan g’oyalar mavjud emas. Aynan atrofdagi xatti – harakatlarning xuddi shunday ta’siri ularda biror bir kasbni tanlab, shu borada o’quv faoliyatini amalga oshirayotgan davrda o’zi tanlagan kasbkorlikka nisbatan ikkilanishlar, umidsizliklarning kelib chiqishiga olib keladi. Shuning uchun ham yoshlarni kasb tanlashda pedagog va ota – onalardan ularning qobiliyatlari, layoqatiga qarab, ya’ni individual xususiyatlaridan kelib chiqib kasbga yo’naltira olishni talab qiladi. Bugungi fan texnika va ijtimoiy taraqqiyot davrida yoshlarni jamiyatni barpo etishda ishtirokini ta’minlash bugungi kun maktabini har qachongidan ham muhim vazifasidir.

Ma’lumki, kasbga yonaltirishda har bir shaxsning individual xususiyatlari, qiziqishlarini, shuningdek, jamiyatning qaysidir kasbga nisbatan ehtiyojini ta’minlash zarurligini inobatga olgan holda tanlashni taqozo etadi. Kasbga to’g’ri yonaltirish shaxsning hayotida to’g’ri yo’lni to’ishga imkon beradi. O’quvchilarni mustaqil mehnat faoliyatiga tayyorlash va ularning kasb-hunarni o’zlarining qobiliyatlariga yarasha to’g’ri tanlashlariga erishish uchun maktab o’qituvchilarining pedagogik mahorati, bilim saviyasi, perseptiv, akademik, kommunikativ kabi qobiliyatlari yuqori bo’lishi, kasblar bilan bog’liq fan to’garaklarining faoliyatini rivojlantirish, maktablarda kasb – hunar to’g’risidagi ma’ruzalarni tashkillash o’z natijasini beradi, shuningdek, maktablarda “Kasbim faxrim”, “Kasbim kelajagim dasturi” kabi mavzularda seminar-trening mashg’ulotlari, suhbatlar va munozaralar o’tkazilishi, uchrashuvlar, kasb – hunarga oid ko’rgazmalar tashkil etilishi, o’quvchilarda kasb tanlashga qiziqish hamda ishtiyoqini uyg’otadi. Umumta’lim maktablarida o’quvchilarni kasb hunarga yo’naltirish ishlari maktab rahbariyati bilan birgalikda maktabning amaliy psixologi, kasbga yo’naltiruvchi mutaxassislar va o’qituvchilar bilan birgalikda amalga oshiriladi.

Kasbga yo’naltirish borasida asosan maktab psixologi faoliyat olib borib, o’quvchilarning avvalo, qaysi kasbga nisbatan qobiliyati va qiziqishlarini aniqlash maqsadida diagnostikani o’tkazish va uning statistik tahlilini aniqlash maqsadga muvofiqdir. Biz tadqiqotlarimiz davomida yoshlarning iqtidorining yo’nalganligini, faoliyat va kasb – hunar sohalarini aniqlash maqsadida rus psixologi E.

A. Klimovning “Professional – diagnostik so‘rovnomasini” 8-9 –sinf o‘quvchilardan iborat 60 ta sinaluvchilarda otkazdik. Sinaluvchilar guruhida o‘tkazilgan natijalar sifat va miqdor jihatdan tahlil qilindi. Metodika bo‘yicha natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kasblarga nisbatan yo‘nalganlik shkalasi ko‘proq bizning sinaluvchilarimiz o‘g‘il bolalarni tashkil etganligi sababli texnika va belgili simvollar bilan bog‘liq bo‘lgan yo‘nalishlarda nisbatan yuqori natijani ko‘rsatdi. O‘quvchilarning ma‘lum bir kasbni tanlashida ularning individual xususiyatlari ham asosiy o‘rinni egallaydi. Xususan, o‘quvchilarning xarakter va temperament tiplariga xos xususiyatlari kelesakda ular tanlagan kasbkorliklarida o‘zini namoyon qilishlarida muhim rol ni taqozo etadi.

Zero, atrofdagi yaqinlarini ko‘magida tanlangan kasbga intilish davomida, o‘quv faoliyati jarayonida ko‘pchilik yoshlarda tanlangan kasbdan qoniqmaslik xissi paydo bo‘ladi. Kasbga yo‘naltirish – shaxsning ijtimoiy taqdirini belgilashning tarkibiy qismidir. Kasb tanlash – hayot mazmuni haqidagi o‘ylari va shaxsiy “Men” tabiati bilan mos kelganda muvaffaqiyatli hisoblanadi. Katta yoshdagi maktab o‘quvchilarida biror o‘quv faniga ishtiyoq natijasida ularda har xil kasblarga qiziqish vujudga keladi. Tanlagan kasbni o‘zlashtirish bilan bog‘liq fanga qiziqish ham ortadi. Natijada qiziqqan faniga oid ma‘lumotlarni o‘qish, to‘g‘arak mashg‘ulotlarida qatnashish tug‘iladi. Bunday imkoniyatlardan unumli foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lib, bu esa pedagog va ota – onalardan ham mas‘uliyatlik bilan yondashish, teranlikni talab qiladi. O‘spirinlarda kasblar haqida yaqqol tasavvurlar bo‘lmasligi sababli, ular xatolarga yo‘l qo‘yadilar. Tanlangan va tanlanishi zarur bo‘lgan kasb qanday shaxsiy fazilatlarni talab qilishini tushunib yetmaydilar. Biroq, bunday ko‘ngilsizliklarni oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud bo‘lib, bu omillarni quyidagicha keltirish mumkin:

- kasblarni o‘rganish usullarini ishlab chiqish, ularni tasniflash va ifoda etish;
- psixologlarning kasblar bo‘yicha tashviqot ishlari olib borishi, o‘quvchilarga kasblar yuzasidan maslahatlar berishi;
- psixolog va ota – onalar bilan birga kasbga yo‘naltirish tadbirlirini ko‘rib chiqishi; - o‘spirinlarni kasbning asosiy turlari bilan tanishtirish;
- mehnat ta’limi darslarida yuqori sinf o‘quvchilarini kasbga tayyorlash va qiziqish uyg‘otish;
- kasb tanlash usullarini amaliyotga tadbiiq qilingan psixodiagnostik usullarini ishlab chiqish;
- kasbga yo‘naltirish yuzasidan o‘spirinlar orasida targ‘ibot va tashviqot ishlarni olib borish va psixologik tayyorlash kabi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, o‘spirinlarni yangi hayotga qadam bosayotgan, kelajagini yaratayotgan davrda ularga alohida e‘tibor berishlikni, ularning individual xususiyatlaridan kelib chiqib, kasbga yo‘naltirishni talab etadi. Zero, o‘spirinlar tanlagan kasblaridan kelajakda qoniqish hissini hosil qilishsin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Klimov E. A. Puti v professionalizm. – M.: Filinta, 2003.
2. Karimova V. M. Psixologiya.- T. : 2000.
3. Nishonova Z. T. , Alimbaeva M. V. Psixologik xizmat. –T.: Fan va texnologiya markazi, 2014.
4. G‘oziev E.E. Psixologiya. Toshkent, 2008

HARBIY XIZMATCHILARNI KASBIY FAOLIYATI VA ULARNING OILA AZOLARINING IJTIMOIIY MOSLASHUV OMILLARI.

Ibragimova Xurshida Xusanbayevna
Andijon davlat Pedagogika instituti
Pedagogika-psixologiya kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada harbiy oilalarning psixologik moslashuv muammosi bo’yicha mavjud psixologik nuqtai nazarlar tahlil qilinadi. Turli mualliflarning asarlarida harbiy xizmatchilar oilasida ayollarni moslashuvining mohiyati ko’rib chiqiladi. Harbiy xizmatchilar oilasining ijtimoiy-psixologik moslashuvining ob’ektiv va sub’ektiv mezonlari aniqlangan. Harbiy xizmatchilar oilasida ayollarning salomatligini saqlashni ularning shaxsiy moslashish salohiyatiga bog’liqligi tahlil qilinadi. Harbiy xizmatchilar ayollariga etnopsixologik moslashuvi ko’rib chiqiladi. Moslashuvchanlik komponentlarining kommunikativ kompetentsiya tuzilishi bilan mavjud o’xshashligi qayd etilgan.

Kalit so’zlar: moslashish, psixologik moslashish, shaxsiy moslashish potentsialli, ta’limga moslashish, etnopsixologik moslashish, mikroijtimoiy moslashuv, adabtatsiya.

Shaxs va moslashish muhiti o’rtasidagi o’zaro ta’sir shartlariga asosanib, bir vaqtning o’zida mavjud bo’lgan ijtimoiy omillarning umumiylikini hisobga olish muhimdir. Ularni o’rganish shaxsning o’zi va u faoliyat yuritadigan ijtimoiy muhitning hali o’rganilmagan xususiyatlarini topish, ularni moslashish va moslashishga ierarxik ta’sir darajasiga qarab tahlil qilish va umumlashtirishni o’z ichiga oladi. Ijtimoiy moslashish jarayonidagi qarama-qarshiliklar ushbu hodisaning miqdoriy va sifat tomonlariga bevosita ta’sir ko’rsatadigan asosiy omillar doirasini umuman aniqlashga imkon beradi. Harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolarining ijtimoiy moslashuvini sotsiologik tahlil qilishning o’ziga xos xususiyati shundaki, ko’rib chiqish, kasbiy ishbilarmonlik, shaxslararo va ijtimoiy munosabatlar prizmasi orqali amalga oshiriladi.

Harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolarining ijtimoiy moslashuvini o’rganish bo’yicha ko’rib chiqilgan nazariy yondashuvlarga asosanib, shaxsning o’zgargan turmush sharoitlariga moslashishiga yordam beradigan xulq-atvor munosabatlarini shakllantirish amaliy maqsad qilib qo’yilgan. Bozor munosabatlariga o’tish ijtimoiy-iqtisodiy xulq-atvor, qadriyat Ko’pgina hayotiy omillar shuni tasdiqlaydiki, Rossiya jamiyatidagi tub ijtimoiy-iqtisodiy o’zgarishlar adapterlar uchun zamonaviy sharoitlarga mos keladigan yangi hayot sifatiga erishish uchun mehnatga munosib munosabatni rivojlantirishga turtki beradi. Yo’nalishlari, motivatsiyaning tabiati haqida yangicha qarashlarni talab qildi.

Jamiyatning o’zgarishi undagi hukmron qadriyatlar tizimining o’zgarishi bilan bog’liq. Jamiyat hayotining bir davriga adekvat bo’lgan qadriyatlar boshqa davrning shartlariga javob bermaydi, buning natijasida o’zlarining oldingi qiymat yo’nalishlarini saqlab qolgan shaxslarning faoliyati buziladi.

Qadriyatlar va me’yorlar jamiyatdagi adapterlarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi yagona me’yoriy tizimni tashkil qiladi. Qiymat-me’yoriy tizim harakat usullarini tanlashda ko’rsatma bo’lib, ideallarni sinab ko’radi va tanlaydi, maqsadlarni quradi va ushbu maqsadlarga erishish yo’llarini o’z ichiga oladi. Qadriyatlar va me’yorlar ham individual, ham ijtimoiy ongni yaratishning bir qismi, madaniyatning bir qismidir. Qadriyatlar asosan sotsiologik tushuncha bo’lib, shaxsning motivlari va harakatlarini tahlil qilish bilan bog’liq holda psixologik ma’no kasb etadi.

Yangi ijtimoiy muhitda adapter harakatlarining moddiylashuvi shaxsning yo’nalishi - uning faoliyatini yo’naltiruvchi va mavjud voqelikdan nisbatan mustaqil bo’lgan barqaror motivlar to’plamining ta’sirini o’z ichiga oladi. Umuman olganda, yo’nalish adapterning umumiy xarakteristikasi bo’lib, u intilayotgan maqsadni tavsiflaydi. Adapter ijtimoiy (kollektiv), shaxsiy (egoistik) yoki biznes yo’nalishiga ega bo’lishi mumkin. Bunga qarab, u o’z oldiga u yoki bu maqsadni qo’yadi. Belgilangan maqsadga erishish qulay moslashishni ko’rsatadi. Agar maqsadga erishish yo’lida yengib bo’lmaydigan to’siqlar paydo bo’lsa, ular noto’g’ri moslashishga olib kelishi mumkin.

Xulosa: Moslashuvda muhim o’rinni adapterning o’zini o’zi anglashi, ya’ni yangi ijtimoiy muhitda o’z bilimlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari va kelajakdagi faoliyatidagi qiymat

yo‘nalishlarini anglash va baholashni amalga oshiradigan ong darajasi egallaydi. Ijtimoiy moslashuvga shaxsning xarakter xususiyatlari ta'sir qiladi, ular individual xususiyatlarning barqaror va muhim shakllari to'plamini aks ettiradi, o'ziga, atrofida odamlarga, uning faoliyatiga bo'lgan munosabatining barcha xilma-xilligi, ular ajralmas bo'lib, moslashish natijasiga jiddiy iz qoldiradi va uning samaradorligini kamaytirishi yoki oshirishi mumkin.

Harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining muvaffaqiyatli moslashishi uchun muhim sub'ektiv omillar, shuningdek, shaxsiyatning yo‘nalishi, xarakteri, temperamenti, o‘zini o‘zi anglashi, qobiliyatlari va ijtimoiy motivatsiyasi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений, 5-е изд. - М.: Аспект Пресс, 2007. - 267 с.
2. Анциферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита// Психолог. журнал. Т. 15. - 2005. - №1. - С. 21-27.
3. Барабанщиков А.В. Военная педагогика и психология: учебное пособие. / В.П. Давыдов, Э.П. Утлик, М.Ф. Феденко; под ред. Н.И. Резник. - М: Воениздат, 1996. - 240 с.
4. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. - Л., 1998. - 228 с.
5. Булгаков А.В. Социально-психологический тренинг: методика, содержание, организация. - М.: Знание, 2009. - 274с.
6. Сирожиддинова, Ф. Х. (2024). Хотин-қизлар меҳнат самарадорлигини такомиллаштиришнинг ижтимоий-психологик асослари. Scholar, 2(5), 188-192.

BOLA NUTQI RIVOJLANISHIDA MUHIM SHART-SHAROITLAR.

ADPI Iminjonova Moxichexra Alimardon qizi.

Annatatsiya: Ushbu maqolada bola nutqi rivojlanishi uchun muhim bo’lgan shart-sharoitlar va bola nutqi rivojlanshi uchun ko’rsatib o’tilgan davrlar hamda lug’at boyligini oshirish to’g’risidagi masalalar keng tarzda o’rganib chiqilgan.

Tayanch so’zlar: Nutq, genetik tamoyil, qobilyat, atrof muhit, til portlashi, ijtimoiylashuv jarayoni, eshitish analizatori, ko’rish analizatori, bilish faoliyati.

Nutq haqida so’z borar ekan, nutq bolaning ruhiy hayotida muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlab o’tishimiz joizdir. Bolaning gugulash davridan to to’liq nutqga kirishgunga qadar bo’lib o’tadigon davrlar haqida turli olimlar bir qator nazariyalarni keltirib o’tishgan. Jumladan, “A.N.Leontev bola nutqi rivojlanishining 4 ta muhim davrga ajratgan.Bular;

- tayyorgarlik davri (tug’ilgandan 1 yoshgacha)
- bog’chagacha bo’lgan davri (1-3 yoshgacha)
- maktabgacha bo’lgan davr (3-6yoshgacha)
- maktab davri (7-17 yoshgacha)”. [1.76-b]

Bola nutqi rivojlanishi uchunbir nechta muhim omillar mavjuddir. Shuningdek; bular sarasiga;
– Genetik tamoyil- ya’ni bolaning otasida, tog’asida (o’g’il bola), ammasida (qiz bola bo’lsa), kech gapirgan holati kuzatilsa, bunda umuman bir dona ham so’z aytmasdan 3 yoki 4 yoshidan tilishi chiqishi nazarda tutiladi.Lekin nutq irsiy o’tmaydi ya’ni “ Ha dadasiyam “R” ni yaxshi ayta olmasdi keyin yaxshi bo’lib ketgan” degan holat bunga to’g’ri kelmaydi.Chunki o’zbekni bolasi rus oilada katta bo’lsa, u ruscha gapiradi.

Ruhiy taraflama sog’lom bo’lishi ya’ni bilish faoliyatining to’liq ishlashi talab etiladi. Sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol va tasavvur bolada to’liq shaklansagina mukammal nutq rivojlanib boradi.

Atrof muhit- ya’ni bunda bola sog’lom nutq muhitiga ega bo’lishi kearak. Oilada bolaga “choyni- imma, nonni- nanna” deb o’rgatish holarlari yoki, aka “R”ni “Y yoki L” deb talafuz qilsa uka ham akaga taqlid qilib, “R”ni “Y yoki L” deb talafuz qiladi. Masalan; arrani- ayya deb talafuz qiladi.

Ijtimoiylashuv jarayonida – bola o’zidagi shaklangan nutq bilan muloqotga kirishi zarur bo’ladi.

Bolada nutq normal rivojlanishi uchun bolani eshitish va ko’rish analizatorlari sog’lom bo’lishi kerak. Chunki bola nutni taqlid orqali o’zlashtiradi. Artkulyatsion bo’lim harakatlarini kuzatish yo’li bilan o’rganadi.Eshitish orqali bola axborotni qabul qiladi va o’sha axborotga mos bo’lgan javobni qaytaradi.

Bolani nutqi rivojlanishida yana bir muhim omillardan biri bu bola biror qobilyatga ega bo’lishidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar biror o’yinchoqni o’ynayotganda ular ovoz chiqarib o’ynashadi. Masalan; O’g’il bolalar mashina o’ynayotganda g’ingng-g’ingng deb mashinani ovozini chiqarishga harakat qilib o’ynaydi. Qiz bolalar esa biror qo’g’irchoq yoki doktor o’yinchoqlarini o’ynayotganda qo’g’irchoq uchun alla aytib o’zining onasini obraziga kiradi, doktor o’yinchoqlarini o’ynayotganda huddi doktor kabi harakatlar qilib o’ynaydi. Bolada dialogik nutq oilada ota-ona, aka-opalari va yaqinlari davrasida shakllanadi. Shu tariqa bola ijtimoiylashuv jarayoniga o’tadi.

M. Ayupovani kuzatishlariga qaraganda “bola 1 yoshida aktiv nutqga kirishadi.Bunda bola emotsiyalar orqali muloqor almashadi. Ovoz toniga e’tibor bergn holda otasi yoki onasining ovozi ekanligini farqlaydi. Erkalatgan yoki g’azablangan tovushlarni ajratadi. 1 yosh-u 6 oyda 10-15 ta lug’at boyligiga ega bo’ladi. Bola hayotining 2 chi yiliga kelib, 300 ta lug’at boyligiga ega bo’ladi. 3 yoshga yetganda bolaning lug’at boyligi keskin ko’tariladi. Shu keskin ko’tarilishi natijasida “Til portlash” hodisasi sodir bo’ladi. 4 yoshida hamma tovushlarni bir-biridan farqlay oladi. 3-7 yoshida eshitish malakasi rivojlanib o’z nutqi va o’zgalar nutqiga e’tibor berish holatlar kuchayadi. Ya’ni o’zini nutqini kattalar nutqi bilan solishtiradi. 5 yoshga kelin qo’shma gaplardan foydalanadi va to’liq mukammal nutqga kirishadi. 4-6 yoshda bolaning aktiv lug’atidagi so’zlar soni 3000-4000 tagacha yetib boradi”. [2.75-b]

Bolaning lug‘at boyligi ko‘payishi uchun bolaga yuqorida aytib o‘tilgan shart-sharoitlar bo‘lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. M.Y.Ayupova. Logopediya. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2007.- 76 b.
2. M.Y.Ayupova. Logopediya. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2007.-75-b.
3. Ziyouz.uz

O‘SMIRLIK DAVRIDA TA’LIM VA TARBIYANING AHAMIYATI.

Andijon davlat pedagogika instituti
“Tabiiy” fanlar fakulteti “Kimyo”yo‘nalishi
1-bosqich talabalari:
Imomnazarova Sarvinov Inomjon qizi
Nabijonova Madina Abduqaxxor qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davri, o‘smirlarda yuzaga keladigan psixologik o‘zgarishlar, o‘smirlik davrida ta’lim-tarbiyaning ahamiyati, o‘smirlik avtonomiyalari, agressivlik holatlari, o‘smirlarda ikkinchi menni shakillanishi kabi holatlar keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: O‘smir, ta’lim, tarbiya, tarbiyasi qiyin o‘smirlar, axloqiy hislar, orsizlar, o‘smirlik avtonomiyalari,

Insonning psixik taraqqiyotida va shaxsiy sifatlarining tarkib topishida tashqi, ijtimoiy muhit va tarbiyaning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Insonning hayotiy tajribalarni bilimlar, ko‘nikmalar va malakalar tariqasida o‘zlashtirishga aloqador bo‘lgan bir necha tushunchalar mavjud. Bu o‘quv faoliyati, ta’lim, o‘qish va o‘rganishdir.

O‘smirlarning jismoniy o‘sishi va jinsiy yetilishi ularning psixikasida keskin o‘zgarishlarni vujudga keltiradi. O‘quv fanlarining ko‘payishi, axborotlar tarmog‘ining kengayishi ularning fikr yuritishini jadallashtiradi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda endigina rivojlanish bosqichiga ko‘tarilgan intellekt o‘smirlik davrida yanada takomillashadi. O‘smir o‘quvchilar o‘rganayotgan fan asoslari, avvalo ularning mavhum tafakkurini o‘stirishga qaratiladi. Uning aqliy faoliyati xususiyatlaridan biri - mavhum tafakkurning rivojlanishidir. O‘smirning eng muhim xususiyatlaridan biri mustaqil fikrlash, aqlning tanqidiyligi tez rivojlanishidir. Bu esa kichik maktab yoshidagi o‘quvchidan farqli o‘laroq, o‘smirning aqliy faoliyatida yangi davr boshlanganini bildiradi. Maktab ta’limining bevosita ta’siri bilan o‘smirda o‘zini anglash jarayoni rivojlana boshlaydi. U o‘zining fikriga, mustaqil qarashiga, biror masala yuzasidan o‘z mulohazasiga ega bo‘lishi uchun harakat qiladi. Shuning uchun o‘qituvchi yoki ota-onaning aytganlariga, kitob va darsliklarga tanqidiy nuqtai nazardan qaraydi. Ko‘pincha o‘qituvchining mulohazasidan, darslikdan xato va kamchiliklarni topishga intilib, o‘z gapida turib, ayrim fikrlarga qat’iy e’tiroz bildirishga, tortishishga va bahslashishga moyil bo‘ladi. Aqlning tanqidiyligi ayrim hollarda o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasida “anglashilmovchilik g‘ovi”ni vujudga keltiradi. Aqlning “tanqidiyligi” o‘smirning asosiy xususiyatlaridan biri bo‘lib, u o‘zgalar fikrini turli bahonalar, sabablar bilan yo‘qqa chiqarishga qaratilgan bo‘ladi. Tafakkurning mustaqilligi inson uchun juda katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi dars jarayonida va darsdan tashqari vaqtlarda, har qanday og‘ir shart-sharoitlarda ham turli usullar bilan bu xislatni qo‘llab-quvvatlashi, uning rivojlanishi uchun imkoniyat yaratishi kerak. Shuni ham esdan chiqarmaslik lozimki, dastlabki davrda o‘smirning nuqtai nazarini, mulohazalaridagi xatolarini, muvaffaqiyatsizliklarni yomonlash, uni izza qilish, izzat-nafsigaga tegish, masxaralash mutlaqo mumkin emas, aks holda o‘smir aqlining ajoyib sifati barbod bo‘ladi va uning o‘zi jamiyat hamda tabiat qonunlariga, holatlariga befarq qaraydigan shaxsqa aylanib qoladi.

O‘smir o‘quvchilarni ta’lim va tarbiya berish ishlarida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi va xususiyatlarini ba’zan yetarli darajada bilmasliklaridan yoki inkor qilishdan kelib chiqadi. Kichik va katta yoshdagi maktab o‘quvchilariga qaraganda o‘smir yoshdagi bolalarni tarbiyalashda juda ko‘p qiyinchiliklar bo‘ladi. O‘qituvchilar jamoasi har qancha urinishidan qat’i nazar, ta’lim jarayonida tarbiyasi qiyin o‘smirlar ham uchrab turadi. Hozirgi davrda, bunday o‘quvchilar bilan yakkama-yakka ishlash usuli yaratilgan, fe’l-atvordagi nuqsonlarning xatti-harakati nosog‘lomligining oldini olish va tuzatish yo‘llari ilmiy asosda ishlab chiqilgan. Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, tarbiyasi qiyin; injiq, xulqi salbiy bolalarning kelib chiqishining ijtimoiy sabablaridan tashqari, pedagogik va psixologik sabablari ham mavjud. O‘quvchilarda nojo‘ya xatti-harakatlar paydo bo‘lishining sabablari va turtkileri har xildir. Qonunni buzishi yoki qoidaga xilof ish qilishni darajasiga qarab tarbiyasi qiyin o‘smirlar jinoiy qonunbuzar va oddiy qoidabuzar (tartibbuzar) guruhlariga ajratiladi. Shaxsning biologik o‘sishidagi nuqsonlar, sezgi organlarining kamchiliklari, o‘qishga salbiy ta’sir etuvchi oliy nerv faoliyati va temperamentdagi qusurlar tarbiyasi qiyinlarni keltirib chiqaradi. Shaxsning psixik o‘sishidagi kamchiliklar, chunonchi, aql-idrokning zaif

rivojlangani, irodaning bo’shligi, hissiyotning kuchsizligi, zarur ehtiyoj va qiziqishlar mavjud emasligi, o’smirning intilishi bilan mavjud imkoniyati o’rtasidagi nomutanosiblik va hokazolar xatti-harakatni izdan chiqaradi. Shaxsning fazilatlarini tarkib topishidagi nuqsonlar: axloqiy hisslarning yetishmasligi, o’qituvchi, sinf jamoalari, oila a’zolari bilan noto’g’ri muloqot, ishyoqmaslik, bo’sh vaqtni to’g’ri taqsimlamaslik va boshqalar ham salbiy qiliqlarni vujudga keltiradi. Shaxsning bilim, o’quv faoliyatidagi kamchiliklari: aqliy faoliyat usullaridan keng foydalana bilmaslik, eng muhim bilim, ko’nikma va malakalarni egallashdagi uzilishlar; maktab faoliyatidagi: o’qitishdagi nuqsonlar, tarbiyaviy chora va tadbirlardagi xatolar ham shular jumlasiga kiradi. Maktabdan tashqari muhitning ta’siridagi nuqsonlar, chunonchi, oilada pedagogik-psixologik bilimlarning yetishmasligi, oilaviy nizolar, ajralish, ota-onaning ichkilikka va shahvoniy hayotga berilishi, balog’atga yetmagan tengqurlarining ta’siri, madaniy-ma’rifiy ishlab chiqarish o’z jamoalari hamda jamoatchilik qurshovidagi kamchiliklar ham tarbiyasi qiyin o’smirlar ko’payishiga sabab bo’ladi. Tarbiyasi qiyinlarni o’rganishda kinolavhalar, yuridik varaqa, ishontirish, rag’batlantirish, bo’ysundirishdan, qo’rqitish, “sun’iy qiyin hollarni yaratish” singari usullardan foydalaniladi. Shulardan ayrimlarining mohiyatiga qisqacha to’xtalamiz. Odatda novella, voqea, hikoya, sarguzasht, ocherk kabi adabiy asarlardan foydalanish O’smirlar xatti-harakatining sabablarini o’rganishda yaxshi samara beradi. O’qituvchi, sinf rahbari yoki ichki ishlar xodimlari tomonidan tarbiyasi qiyin o’smirlarga tegishli asardan parcha o’qib beriladi, so’ng ular qanday qo’zg’alish yoki ta’sirlanish paydo bo’layotganligi kuzatiladi. Tajriba qoidasiga binoan, O’qilgan parchada o’smirlarning sarguzashti, ajoyibot va g’aroyibotlar o’z aksini topishi shart.

O’smirlarning tipologik xususiyatlariga binoan bir nechta shartli guruhga ajratish mumkin:

Tarbiyasi qiyin o’smirlarning birinchi guruhi orsizlar yoki subutsizlar deyiladi. Ular o’z xatolarini bilib turib qonun va qoidalarni buzadilar, noma’qul ishlarni qiladilar.

Ikkinchi guruhga mansub tarbiyasi qiyin o’smirlar yaxshi va yomonni tushunadilar, biroq mustaqil e’tiqodga, barqaror yuksak his-tuyg’uga ega emasliklari sababli “orqa qanoat”da turib qoidani buzadilar.

Uchinchi guruhga mansub tarbiyasi qiyin o’smirlar shaxsiyatparastlik tufayli qonunbuzarlik, tartibbuzarlik yo’liga kirib qoladilar.

Xulosa: O’smirlik davri insonning eng murakkab davri hisoblanib, bu davrda ular o’z xatti-harakatlarini to’g’ri baholay olmaganligi uchun, yaqinlarini ham ko’pincha ranjitib qo’yadilar. Bu davrda bolaga ota-oasi bilan bir qatorda o’qituvchi ham e’tiborliroq bo’lishi kerak. O’smirlik davrida inqirozlarni boshdan kechirganligi sababli ham o’qish jarayonlaridan chalg’ish holatlari ham uchraydi. O’smirlar o’z yaqinlaridan maqtoqlar, motivlar olishga intiladi, shuning uchun ham ularni o’z vaqtida to’g’ri olqishlab ham turish kerak. Muhimi O’smir inson kimgadir ishona olishi kerak, u o’z yaqinlari bo’lsa maqsadga muvofiq bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Rivojlanish psixologiyasi”. Pedagogik psixologiya Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova Toshkent-2018
2. “Yosh davrlari psixologiyasi” E.G’oziyev Toshkent “NIF MSH “-2020
3. “Umumiy psixologiya” Jo’rayeva S.N, Sharofiddinova X.G, Mamaradjabova
4. “Ontogenez psixologiyasi” G’oziyev E.G’-T:Noshir 2010-yil
5. “Umumiy psixologiya” Xaydarov F.I, Xalilova N.I-T:TDPU, 2010
6. Xosilbekovna, S. F. (2024). PSIXOLOGIK HOLATLARGA TUSHISHNI OLDINGI OLISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 39(4), 56-58.
7. Abdulmadjidova, M. (2021). Muloqot–Bola Psixik Rivojlanishining Muhim Omili. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 1(6), 614-617.

BOG‘CHA DAVRIDAGI BOLALAR PSIXIKASIDA MAS‘ULIYAT

ADPI Pedagogika va psixologiya kafedrası
o‘qituvchisi : Nodiraxon Tojiboyeva
ADPI o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
103-guruh talabasi
Karimova Xolinisoxon To‘xtamurod qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yosh davrida rivojlanish xususiyatlari, shuningdek, bog‘cha davridagi bolalar tarbiyasida ahamiyat berilishi kerak bo‘lgan jihatlar; ularning psixikasidagi o‘zgarishlar, ba’zi holatlarda kuzatiladigan og‘ishlar, bartaraf etish zarur bo‘lgan muammoli vaziyatlar izohlanadi.

Kalit so‘zlar: psixologik rivojlanish, xarakter, psixologik xususiyat, ta’lim-tarbiya, ijtimoiy me’yor, pedagogika, psixologiya, xulq-atvor.

Psixik rivojlanish ona qornidan boshlab shakllanishi barchamizga ma’lum. Odam rivojlanishining har bir bosqichida psixologik rivojlanish jarayoni turlicha kechadi. Maktabgacha yosh davri 3-7 yoshlarni qamrab oladi va bu yosh oralig‘i rivojlanayotgan bola ongida muhim ahamiyat kasb etadi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Mashhur rus pedagogi Lesgaft ham bu davrga shunday ta’rif beradi:

Insonning bog‘cha yoshidagi davr shunday bir bosqichki, bu davrda bolalarda xarakter xislatlarining namunalari shakllanib, axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi.

Biz maktabgacha yosh davrini bevosita „bog‘cha davri“ deb atashimi mumkin. Tabiiyki, bog‘cha davridagi bolalarning aksariyati serharakat va o‘yingaroq bo‘ladilar. Yana shuni ham ta’kidlash joizki, bu yoshdagi bolalar ko‘rgan narsalarini uqib, o‘zlashtirib olishga layoqatli bo‘ladilar, garchi ular o‘zlashtirayotganlarini salbiy yoki ijobiy ekanligini farqlay bilmasalarda.

Ma’um yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini bilmay turib, ularga masadga muvofiq ravishda ta’lim-tarbiya berib bo‘lmaydi. Shuning uchun ham pedagoglarga, ya’ni tarbiyachilarga juda katta mas’uliyat nazari bilan qaraladi.

Bog‘cha davridagi bolalarning bir nechtasini kuzatishimiz natijasi shuni ko‘rsatdiki, bolalar o‘zining ichki dunyosiga ega bo‘ladilar va u yashayotgan muhit, oila sharoiti, ota-ona munosabatlari bolaning ichki dunyosiga salbiy yoki ijobiy ta’sirini o‘tkazmay qolmaydi, albatta. Agar uyida bolaga e’tibor bo‘lsa, u tarbiyachi tomonidan ko‘rsatilgan topshiriqlarni bajarishdan qochmaydi, lekin aksincha bo‘lsa, bola tarbiyachining topshiriqlariga nisbatan e’tiborsizlik ko‘rsatadi. Nega bunday? Chunki, ota-onalar talabchan, o‘z farzandining kelajagiga e’tiborli, mas’uliyatli bo‘lsalar farzandi bog‘chadan qaytgandan so‘ng kuni qanday o‘tganligi haqida so‘raydilar va bunga javob berish uchun ham bola nimalarnidir o‘zlashtirishga kirishadi. Agar ota-ona farzandini shunchaki kuni o‘tishi uchungina yuborsa, bog‘chadan kelganidan so‘ng unga e’tibor bermasa bola ham shu holatga moslashadi. Ota-ona e’tibori maktabgacha yosh davrida bo‘lgan bolalar psixologiyasi uchun juda ham muhim. Zero, inson tarbiyasida, ijtimoiy me’yorlari talabida tarbiyalashda eng muhim, eng birinchi ijtimoiy nazorat instituti bu oiladir.

Yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, „Yoshlarimiz tarbiyasi qanchalik mukammal bo‘lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi“. Shunday ekan tarbiya berishda kechikmaslik darkor, ayniqsa, bog‘cha davridagi bolalar tarbiyasi juda ham mo‘rt bo‘ladi. Shunday paytda bolaning shaxs sifatida shakllanishi uchun e’tibor va mas’uliyat talab etiladi.

Bog‘cha yoshidagi bolalar nutqi birmuncha to‘la o‘zlashtirganlari va haddan tashqari harakatchanliklari tufayli ularda o‘ziga yaqin bo‘lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo‘lish ehtiyoji tug‘iladi. Ular tor doiradan kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Masalan, har xil narsalarga qiziqish bildiradilar, ko‘p savollar beradilar va bu savollarga javob talab qiladilar. Qisqa qilib aytishimiz mumkinki, bola bu davrda mulohazaga tashna bo‘ladi. Shunday paytda ota-ona yoki tarbiyachilari ular bilan iloji boricha ko‘proq suhbat qurishlari, qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlashi, savollariga o‘rinli javob berishlari zarur bo‘ladi. Bola yashayotgan muhit shunday bo‘lishi kerakki, u hech qachon yolg‘izlanib qolmasin. Muammoli vaziyatlardan biri shuki, ota-onalar bola bilan suhbat qurishni xohlamaydilar, aniqrog‘i vaqt ajratmaydilar, o‘zlarini bolaning savollaridan xalos etish maqsadida bolani televizor yoki telefon bilan ovuntiradilar. Bu esa

albatta, bolaning ruhiyatiga sezilarli darajada o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Keyinchalik esa ota-onalar farzandining televizor ko‘rishdan yoki telefondagi o‘yinlarni o‘ynashdan to‘xtata olmayotganlaridan e’tiroz bildiradilar.

Ma’lumki, bolaning yoshi ulg‘ayib, mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari, uning atrofidagi narsa va hodisalar bo‘yicha dunyoqarashi kengayib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati o‘yindir. Inkori etib bo‘lmaydigan mashg‘ulot-o‘yin har qanday bolani o‘ziga jalb eta oladi. O‘yinlar ham bolalarning yoshiga qarab turli shakllarga ega. 3-4 yoshli bolalarni predmetli o‘yinlar, ya’ni rangli, rasmi o‘yinlar bilan mashg‘ul qilish olimlar tomonidan tavsiya etiladi, 5-7 yosh oralig‘idagi bolalarga esa musobaqali o‘yinlarni o‘ynatish foydaliroq, chunki ular shartlarni o‘zlashtira oladilar. O‘yinlar shunday bo‘lishi kerakki, bolani ham fiziologik jihatdan, ham psixologik jihatdan shakllanishida xizmat qilishi kerak. Qolaversa, o‘yin yakunida bolalarni rag‘batlantirish ham bola ruhiyati uchun ijobiy ta’sir o‘tkazadi. O‘yin mobaynida tarbiyachilar e’tibor berishi kerak bo‘lgan jihat shundaki, bolalarning hammasi o‘yinga qamrab olinishi kerak, hech qaysi bola e’tibordan chetda qolmasligi darkor. O‘yin mobaynida xato-kamchiliklarga yo‘l qo‘ygan bolani tengdoshlari orasida izza qilish bolaning psixikasida salbiy iz qoldiradi. Misol uchun keyinchalik shu o‘yinni o‘ynashga qiziqish bildirmaydi, eng yomoni esa tengdoshlariga qo‘shila olmaslik holatlari, ularning yonida o‘zini noqulay his qilishi mumkin.

Bog‘cha davridagi bolalarning psixik taraqqiyotida jiddiy o‘zgarishlar yuzaga keladi. Chunki, xuddi mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kengayib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolaning barcha psixik jarayonlari jadal rivojlanib, uning tashqi muhit bilan bo‘lgan munosabatlarida birmuncha o‘zgarishlar yuzaga keladi. Bunga sabab esa bola bu davrda ota-onasining doimiy yordamlaridan ancha ozod bo‘ladi. Bizning etnopsixologiyamizda shunday narsa borki, maktabgacha yosh davridagi boladan keyin ham farzand bo‘lsa, ko‘proq e’tibor chaqaloqqa ketadi va natijada inqirozni boshidan o‘tkazayotgan bola e’tibordan chetda qoladi. Shunday paytda bolaning qiziqish va ehtiyojlari haqida o‘rtoqlashuvchi inson bo‘lishi juda ham muhim. Unutmasligimiz lozimki, bola bu davrda juda ixtiyorsiz va qiziquvchan bo‘ladi. Ularda taqlidchanlik xususiyatlari hamda erkliklar, noroziliklar juda ko‘p kuzatiladi. Shu boisdan, ota-onalar va tarbiyachilar bola uchun asosiy yo‘naltiruvchi vazifasini o‘taydi. Bolaning shakllanayotgan qiziqishlarini e’tiborga olgan holda u qo‘llab-quvvatlansa, bolaning tarbiyasida hamda psixikasida turli og‘ishlar kuzatilmaydi. Agar bolada agressiv holatlar, ya’ni, g‘azab, jahldorlik, o‘jarlik, arzimagan narsaga arazlash kabi holatlar kuzatilsa bunday holatlarda, ota-onalar qattiqqo‘llik bilan emas, aksincha ularga sovg‘alar ulashish yoki ularni maqtash orqali vaziyatni yumshatishlari mumkin. Zero, bolaning ruhiyati sinmasin, undagi „men“ to‘liq shakllanishi uchun to‘liq va qulay muhit yaratish eng muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Do‘stmuhamedova SH.A, Tillashayxova X.A, Baykunosova G.YU, Ziyavitdinova G.Z, „Yosh davrlari va pedagogik psixologiya“
2. Ivanov I, Zufarova M. „Umumiy psixologiya“
3. „Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi“
4. Xosilbekovna, s. f. (2024). The impact of globalization on the manifestation of aggressive behavior in adolescence. ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 134-137.
5. Xosilbekovna, s. f. (2024). Social and psychological determinants of increasing women's labor efficiency are related to the topic. ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 440-443.

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA PSIXOLOGIK RIVOJLANISH XUSUSIYATI VA MUAMMOSI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası
o‘qituvchisi Yoqubalieva Dilafruz
Filologiya fakulteti 1-bosqich
talabasi Kaxramonova Maxzunaxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixik rivojlanishi haqida va hamda maktab yoshidagi bolalarni psixik muammolarni ularni psixikasi haqida.

Kalit so‘zlar: Bola, jarayon, til, faoliyat, rivojlanish, nutq maktabgacha, muloqot, harakat, o‘yin, faol, qiziqish.

Ontogenezda 3 dan 7 yoshgacha bo‘lgan davr bog‘cha yoshi davri deb hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida bola insoniyat qo‘lga kiritgan barchga yutuqlarni faol ravishda o‘zlashtirib, egallab boradi. Bunda pretmetlar olamini, ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o‘zib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog‘i kerak. Bog‘cha yoshidagi bolalarga beriladigan beriladigan tarbiya, ularning murakkab harakatlarini o‘zlashtirish, elementar gigiyena, madaniy va mexnat malakalarini shakllantirish, nutqini rivojlantirish, hamda ijtimoiy axloq va estetik didining dastlabki kurtaklarini hosil qilishga qaratilishi lozim. Mashxur rus pedagogi Lestgafning fikricha, insonning maktabgacha yoshidagi davr shunday bir bosqichki, bu davrda bolalar xarakter hislatlarining namunalarni shakllanib, axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ko‘zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri, ularning harakatchanligi va taqlidchanligidir. Bolatabiatiningasosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko‘rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va surunkalliligidan toliqadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqni bir muncha to‘la o‘zlashtirganlari va xaddan tashqari harakatchanliklari tufayli ularda o‘zlariga yaqin bo‘lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo‘lish ehtiyoji tug‘iladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatidan qiziqishning roli kattadir, qiziqishg xuddi ehtiyoj kabi, bolaning biror faoliyatiga undovchi omillardan biridir. Ushbu 5-6 yoshli bolaning muammosi nutq faoliyati bilan bog‘liq. Odatda katta farzand yoki yakka, bitta farzandli oilalarda ushbu yoshda nutqida harflarni noto‘g‘ri aytish muammosi ko‘p uchraydi hayot jarayonimkizda. Misol uchun “R” harfini “y” harfi tarzida “K” harfini “T” harfi tarzida aytish holatlari mavjud. Ushbu holastni maktab yoshidagi bolada yuz bermasligi uchun erkalanib gapirish nutq faoliyati jarayonida ota-onalarini tarbiyaviy o‘rni katta. Ushbu harflarni noto‘g‘ri talaffuz qilish jarayniga befarq bo‘lmagan holda vaqtida bola bilan shug‘ullanish u bilan do‘sti kabi muloqotni yo‘lga qo‘yish kerak.

Maktab yoshidagi bolalarning o‘zish jarayonida o‘yinlar ham yetakchi ahamiyat kasb etadi. O‘yin mazmunining rivojlanishi bolaning kattalar hayotida va faoliyatining mohiyatiga chuqurroq kirib borishida, atrofdagi voqealarga munosabatini o‘zgartirishida, shuningdek, o‘rin mazmuni hamda syujeti ijtimoiy shart-sharoiti va jamiyat a‘zolari turmushining tobora to‘g‘ri aks ettirishida ko‘rinadi. Shuning uchun bolalarda rolli o‘yinlar qobiliyatining o‘zishi o‘z-o‘zicha yuzaga kelmaydi, balki kattalarning, tarbiyachilarning ta’siri natijasi, atrof-muhit bilan tanishish, sayrlar uyushtirish, shaxslararo munosabatlarning mohiyatini tushunish va hakazolar natijasida amalga oshadi.

Bolalarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish jarayonini to‘g‘ri tashkil qilish orqali o‘yin syujetlarining ko‘lamini rejali kengaytirish mumkin. Ontogenez psixologiyasi fanida qat’iy ifodalanganidek, bola bog‘chaga kelganda uning o‘yin syujeti faqat oilaviy turmushdagi voqealarni aks ettirsa, sayrlarga olib borish, tabiat kuzatish natijasida o‘yinning turlari ko‘payib boradi bog‘cha, hayvonot bog‘i, oshxona, poyezd, paroxod, sartarosh, sotuvchi kabi o‘yinlar qo‘shiladi. Bolaning yoshi ulg‘aya borishi bilan o‘yinning, muddati ham uzaymagan. Mazkur jarayonni tadqiq qilgan AP.Usovaning

dagligasti bold yoshli bolalarning faoliyati 10-15 daqiqada yoshi: bolalarning o‘yin faoliyati 40 daqiqa, katta maktabgacha yoshidagilarning o‘yin faoliyati bir necha soatgacha cho‘zilishi mumkin. Hatto, bir turdagi o‘yinlarning syujetlari butun kun bo‘yi, qolaversa, undan ham ortiq vaqt davom etadi. Bu hol bola o‘yin faoliyati jarayonida hayot faoliyatning u yoki bu qirrasini muhim jihatini alohida ifodalab ijro etadi, deyishga hech qanday asos bo‘la olinaydi. Chunki psixologiya fanida hozirgacha to‘plangan ilmiy javob bera olmaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda harakatning o‘rishiga o‘yinning ta’siri haqida gap borganida avvalo shuni aytish kerakki, birinchidan, o‘yinni tashkil qilishning o‘ziyoq mazkur yoshdagi bolaning harakatini o‘stirish va takomillashtirish uchun eng qulay shart-sharoit yaratadi. Ikkinchidan, o‘yinning bola harakatiga ta’sir etishining sababi va xususiyati shuki, harakatning murakkab ko‘nikmalarini subyekt aynan o‘yin paytida emas, balki bevosita mashg‘ulot orqali o‘zlashtiradi. Uchinchidan, o‘yinning keyinchalik takomillashuvi barcha jarayonlar uchun eng qulay shart-sharoitlarni vujudga keltiradi. Shu boisdan o‘yin faoliyati xatti-harakatni amalga oshirish vositasidan bolaning faolligini ta’minlovchi mustaqil maqsadga aylanadi. Negaki, u (o‘yin) subyekt (jonot) ongining dastlabki obyekti darajasiga o‘tib o‘tadi. Maktabgacha yoshdagi bola muayyan xususiyatga ega bo‘lgan rolni tanlaydi, shu bilan birga u yoki bu personajga xos qat’iy yurish-turishni ongli ravishda ijro etishga intiladi. Shunday ekan, o‘yin mazkur bola uchun eng zarur faoliyatga aylana boradi va yangi shakldagi harakatlarni takomillashtirish, ularni anglagan holda esga tushirish ehtimoli yaqqol voqelikka aylana boshlaydi. Mazkur harakatlarni egallash bolada jismoniy mashqlarni ongli ravishda bajarish imkoniyatini vujudga keltiradi (A.V.Zaporojets).

Bola o‘yin faoliyatida maktab ta’limiga tayyorlanib boradi, shu boisdan, unda aqliy harakatlarning yaqqol shakllari tarkib topa boshlaydi. Lekin o‘yin faoliyatida bolaning aqliy o‘rishini chuqurroq izohlab berish hali yetarli tajriba ma’lumotlari mavjud emas.

D.B.Elkonin o‘z tadqiqotida rolni o‘yinning syujeti bilan bir qatorda uning mazmuni ham mavjud ekanligini yozadi. Uning fikricha, o‘yinda bola kattalar faoliyatining asosiy jihatini (tomoni) ni aniqroq aks ettirishi o‘yinning mazmunini tashkil qiladi. [1:421 bet]

L.S.Slavina to‘plagan ma’lumotlarga qaraganda maishiy turmushga aloqador bir xil syujetli o‘yin, maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyati qarab (kichik, o‘rta, katta) turlicha yo‘sinda amalga oshiriladi. [2:421 bet]

Maktab yoshdagi bolalarni psixik rivojlanishi va hamda uning nutqiy faoliyat bilan bog‘liq masala bo‘yicha o‘z fikr mulohazalarimni bayon etdim. Bolaning o‘rishiga, nutqiy faoliyatiga e’tiborsizlik qilmaslik, tabriyasiga befarq bo‘lmaslik darkor. Maktab yoshdagi bolaning psixik rivojlanishi bog‘cha yoshi davridagi o‘yinlar ularning o‘rish jarayonida uchrab turadigan nutq bilan bog‘liq muammoli vaziyat haqida ularni no‘to‘g‘ri talaffuz qilishga yo‘l qo‘ymaslik, tarbiya jarayoni ham bola hayotida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev "Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toldirilgan ikkinch nashri. - Toshkent: "O‘zbekiston" nashriyoti, 2022. - 416 bet.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. Toshkent sh., 2020 yil 23 sentyabr, O‘RQ-637-son. 5. Davletshin M.G., Mavlonov 3. M.M. Tuychieva S.M. “Yoshlar va pedagogik psixologiya” T. TDPU, 2009 y.
4. M.X. Asranbayeva, D.D. Oribboyeva, D.D. Boymirzayeva “Tafakkur avlodi”, 2023
5. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiyasi”. O‘z.FMJ., 2008 yil.
6. Klimov E.A. "Umumiy psixologiya". - Sankt-Peterburg, Pyotr, 2001 yil.
7. R.S. Psixologiya. M.: Vlados, 2003. 1-2 jildlar.
8. Radugina A.A. Pedagogika va psixologiya. M., 2007 yil.
9. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. Sankt-Peterburg: Pyotr, 2007 yil.
10. G‘oziyev E.G. Mamatov M.M. va boshqalar "O‘spirin psixologiyasi" Tosh D.U. 1992

O‘SMIRLIK DAVRI - SHAXSIY KAMOLOTNING SHAKLLANISHI SIFATIDA.

ADPI Abdulmadjidova M.D. ADPI talabalari
Axinjonova Madinaxon va Mamatisakova Zilolaxon.

Annotatsiya: Bu mavzuda O‘smir yosh davridagi bolaning psixologik, fiziologik xususiyatlari, muammolariva ularni bartaraf etishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: krizis davri, o‘tish davri, kattalik xissi, tanqidiy baxolash.

O‘smirlik davri Ayni paytda u bola emas katta ham emas deb ta’riflanadi. O‘smirlik davri "o‘tish davri", "krizis davri" deb nomlanadi. Bu davr 10-11 yoshdan 14-15 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi va o‘z ichida 2 bosqichga bo‘linadi; 1-bosqichda o‘smir o‘zini bola deb emas kattalardek korsatishga harat qiladi. 2-bosqichda U o‘zini bola emasligiga to‘la qonli ishonib, "men" ini oldinga qoyadi. O‘smir yosh davrida psixologik va fiziologik o‘zgarishlar yuz beradi. Psixologik o‘zgarishlarda bola ayni paytda o‘zi istayotgan xoxishlarini jismoniy jihatdan zaifligi sabab kelib chiqadi. Fiziologik o‘zgarishlar jinsiy yetilish bilan bogliq holda tanadagi barcha a’zolarining rivojlanishi va o‘sishi, organizmning qayta shakllanishi muhim ro‘l o‘ynaydi. Jumladan; bo‘y o‘sishi qiz bolalarda: 5-7 sm, o‘gil bolalarda: 5-10 sm o‘sadi. Ogiz bo‘shligi va halqumdagi o‘zgarishlar oqibatida tovush tembiri o‘zgaradi. Bu o‘g‘il bolalarda qiz bolalarga nisbatan ko‘proq darajada sodir bo‘ladi.

O‘smir yosh davridagi bola taqlidchan bo‘ladi, buning boisi ularda aniq bir fikrning dunyoqarash shakllanmaganligi bilan bog‘liq. U o‘zini kattalar yoki do‘stlari orasida o‘zini ko‘rsatib qo‘yishga intiladi. Bugun aktyor yoki qo‘shiqchiga taqlid qilsa, ertaga boshqa kasb vakillariga taqlid qilishi mumkin.

O‘smir kattalarga nisbatan qo‘pol muomilada bo‘lishi mumkin. Yoqimsiz xulq-atvor paydo bo‘lishi, o‘smirning tengdoshlari va jamoadagi mavqei, ota onasi va maktabdagi do‘stlari, o‘qtuvchi munosabatlari tufayli yuzaga keluvchi harakter belgisi hisoblanadi. Bu davrda o‘smir kattalar bilan munasabatda o‘zaro chegara saqlaydi va o‘zini mustaqil shaxs sifatida o‘z fikrini bayon etishi bilan tavsiflanadi. O‘smir asosan bu davrda salbiy fikrlashda va tanqidiy baholashda boshqa yosh davrlaridan farq qiladi. Ular ota onasi va o‘qtuvchilarining nutqidan kamchiliklariga tez-tez e’tibor berishadi.

O‘smirlik davrida psixologik jihatdan voyaga yetishi yoki kattalik hissini paydo bo‘lishining ahamiyati katta. Kattalik hissi ijtimoiy-axloqiy soxada, aqliy faoliyatda, ijtimoiy munosabatlarda, xulq atvorni ko‘rsatishda o‘z aksini topadi. O‘smir o‘zini aqliy jihatdan o‘sayotganini anglaydi va kattalarning g‘amxo‘rligi, uning uchun qayg‘urishini xohlamaydi va kattalar bilan munosabatda bir qator muammolar kelib chiqadi. Ularning tashabbuskorligi, mustaqil bo‘lishga intilishini hisobga olgan holda o‘smir bn do‘stona muloqot qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi va ijobiy natija beradi.

O‘smirlik davri xususiyatlarini o‘rgangan psixolog D.B.ELKONIN va T.V. DRAGUNOVning ta’kidlashicha “Bu yoshda o‘g‘il bolalar va qiz bolalarning o‘rtoqlari bilan munosabatlarga intilishi, tengdoshlari, jamoasining hayotiga qiziqishida yorqin namoyon bo‘ladi” [1.152b].

Endilikda o‘smir uchun o‘rtoqlari bilan ko‘proq muloqot shakllanadi, endi ular Kichik maktab yosh davridagidek kattalar bilan bo‘lgan muloqot yoqimsezdek tuyila boshlaydi va do‘stlik munosabatlariga urg‘u bera boshlaydi.

Munosabatlar murakkablashgan bu davrda o‘smir bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri munosabat o‘rnatish, yaxshi tarbiya berish uchun qulay sharoit bu umumiy mehnat bilan shugillantirish.

V.A.KURETSKIY va N.S.LUKINning fikricha “Haqiqiy o‘rtoqlik va chinakkam do‘stlik-mardonavor o‘rtoqlik va talabchan do‘stlikdir” [2.153b] Endilikda do‘stlik munosabatlarini o‘zaro shakllantirib unga urg‘u berishni nazarda tutadi.

O‘smir davrining o‘qish faoliyatida uning o‘z o‘zini anglashi oshadi. O‘quv fanlarining ko‘payishi, axborot hajmini oshishi fikr yuritishiga sabab bo‘ladi. Kichik maktab yosh davrida olgan bilimlar bu davrga kelib yuqoriga ko‘tariladi va o‘smirning tafakkur shakllari rivojlanadi.

M.N.SHARDAKOVning fikricha “Tafakkurning o‘sishi o‘qitiladigan fanning ta’siriga bog‘liq ekanligi takidlanadi. Ya’ni ta’lim fanlarini o‘zlashtirilishi o‘qtuvchining mahoratiga bog‘liq”. [3.160b.] O‘qtuvchi qay darajada oquvchilarni darsga qiziqitirib turli metodlar bilan darsni olib borsa darsning ritmikligi bir xilda zerikarli emas yorqin o‘tishini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda o’smir yoshdagi bolalardagi psixologik fiziologik o’zgarishlar bu davrning inqiroziga, shaxs bo’lib shakllanishiga sabab bo’ladi. Bu muammoli davrda o’qituvchi va ota ona o’smir bilan individual shug’ullanishi, unda yuzaga kelgan muammolarini do’stona, ortiqcha g’amxo’rliklarsiz, harakter xususiyatlarga e’tibor bergan holda unga yechim topishi, hattoki bu inqirozdan oqilona foydalangan holda bolani to’g’ri yo’naltirish mumkin. Agar bu davrdagi inqirozdan o’smir yaxshi tarafga yo’naltirilsa o’spirinlik davriga ijobiy xarakter xususiyatlar bilan o’tishi mumkin. Bevosita bu kelajakda uning shaxs bo’lib shakllanishi, "men"ini to’g’ri baholashi va o’zining pozitsiyasini to’g’ri qo’ya olishiga asos bo’ladi.

Adabiyotlar ro’yhat.

1. E G’oziyev „Ontogenez psixologiyasi" o’quv qo’llanma TOSHKENT "NIF MSH" 2020
2. E. G’oziyev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997 yil.
3. M. Voshidov. «Bolalar psixologiyasi». Toshkent. 1982 yil.
4. G’oziyev E. G’. Psixologiya (Yosh xatti psixologiyasi). T., O’qituvchi, 1994 yil.
5. Davletshin M. G., Do’stmuxamedova Sh. A., To’ychiyeva S. M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
6. Muxina V. S. "Shestiletnoy rebenok v shkole". M: 1986 yil

ONTOGENEZNING ILK BOSQICHLARIDA INSONNING PSIXIK RIVOJLANISHIGA XOS XUSUSISIYATLARI.

Andijon davlat pedagogika institute
Maktabgacha ta’lim fakulteti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 102 -guruh talabasi.
Mahammadsobirova Ro’zixon

Annotatsiya: Ushbu tezis “Ontogenezning ilk bosqichlarida insonning psixik rivojlanishiga xos xususiyatlari” mavzusi haqida to’la qonli ravishda qisqacha ma’lumotlar berilgacha, siz bu tezisda o’zingiz bilmagan ma’lumotlarni olishingiz mumkin.

Kalit so’z: Ontogenez, zigota bosqichi, embrion bosqichi, hissiy bog’lanish, homila bosqichi, asosiy reflekslar, idrok va sezgi rivojlanishi, til rivojlanishi, ijtimoiy aloqalar

Inson ontogenezi odatda uchta asosiy bosqichda sodir bo’ladi: zigota bosqichi, embrion bosqichi va homila bosqichi.

Zigota bosqichi: Zigota bosqichi urug’langan tuxumning hujayra bo’linish jarayonini o’z ichiga oladi. Tuxum sperma tomonidan urug’lantiriladi va zigota deb ataladigan bir hujayrali embrion hosil bo’ladi. Zigota tez bo’linish orqali ko’payadi va taxminan 4 kun ichida hujayralar to’plamiga aylanadi.

Embrion bosqichi: embrion bosqichi taxminan 2 dan 8 haftagacha sodir bo’ladi. Ushbu bosqichda hujayralar klasteri embrion deb ataladigan ko’p hujayrali tuzilishga aylanadi. Embrion hujayra qatlamlarining shakllanishi bilan boshlanadigan hujayra farqlanish jarayonini boshdan kechiradi. Ichki qavat ichki organlar kabi ichki tuzilmalarni, tashqi qatlam esa teri, asab tizimini va boshqa tashqi tuzilmalarni hosil qiladi. Embrion bosqichida organlarning poydevori qo’yiladi va asosiy tana rejasi shakllanadi.

Homila bosqichi: Homila bosqichi taxminan 8 haftadan tug’ilishgacha bo’lgan davrni o’z ichiga oladi. Embriondan keyin embrion endi homila deb ataladi. Ushbu bosqichda organlar va to’qimalar yanada rivojlanadi va o’sadi. Homila harakatga qodir bo’ladi va vaqt o’tishi bilan murakkabroq harakatlarni amalga oshiradi. Homila bosqichida organlar o’z funksiyalarini yaxshilaydi va homila tashqi ta’sirlarga nisbatan chidamli bo’ladi. Bu bosqichlar inson ontogenezinin umumiy xulosasidir. Har bir bosqichda aniqroq hodisalar va rivojlanishlar sodir bo’ladi, ammo bu urug’langan tuxumdan to’liq rivojlangan chaqaloqgacha bo’lgan jarayonni qamrab oladigan umumiy bosqichlardir. Ontogenezning dastlabki bosqichlarida insonning psixologik rivojlanishi ham sezilarli o’zgarishlarni ko’rsatadi. Birinchi bosqichlar urug’lanishdan tug’ilishgacha bo’lgan jarayonni o’z ichiga oladi, bu prenatal davr deb ataladi. Ontogenezning dastlabki bosqichlarida insonning psixologik rivojlanishining ba’zi xususiyatlari:

Hissiy bog’lanish: embrion davridan boshlab ona va chaqaloq o’rtasida hissiy bog’lanish jarayoni boshlanadi. Bachadondagi tovushlar, teginishlar va onaning gormonal ta’siri chaqaloqning hissiy rivojlanishiga ta’sir qiladi. Bu davrda chaqaloq ona bilan ishonchli aloqani shakllantirishga intiladi.

Asosiy reflekslar: chaqaloq tug’ilganda ba’zi asosiy reflekslarga ega. Bularga so’rish refleksi (ko’krak yoki shishani so’rish), qidirish refleksi (yuz va bosh harakatlari bilan qidirish), yutish refleksi va ushlab refleks kabi reflekslar kiradi. Bu reflekslar chaqaloqning omon qolishi va uning asosiy ehtiyojlarini qondirishi uchun muhimdir.

Idrok va sezgi rivojlanishi: Inson bolasi tug’ilishi bilan o’z atrofni idrok qila boshlaydi. Ko’rish, eshitish, ta’m, hid va teginish kabi hissiy qobiliyatlar tez rivojlanadi. Chaqaloq atrofda ogohlantirishlarni idrok etish orqali o’z muhitini o’rganishni boshlaydi.

Til rivojlanishi: chaqaloq prenatal davrdan boshlab til tovushlarini eshita boshlaydi. Tug’ilgandan so’ng, chaqaloq tilni rivojlantirish uchun eshitadigan tovushlarga ta’sir qiladi. Birinchi oylarda chaqaloq til tovushlarini taqlid qila boshlaydi va vaqt o’tishi bilan til rivojlanishi tezlashadi.

Ijtimoiy aloqalar: chaqaloq tug’ilgandan keyin ijtimoiy muloqotga ochiq bo’ladi. Uning inson yuzlarini tanib olish qobiliyati tez rivojlanadi va u yaqin munosabatda bo’lgan g’amxo’rlik qiluvchilar bilan ko’z bilan aloqa qila oladi. Bu davrda chaqaloq ijtimoiy signallarga javob berish, jilmayish va tovushlarni taqlid qilish kabi xatti-harakatlarni namoyon qila boshlaydi.

Motor rivojlanishi: chaqaloq tug‘ilgandan keyin motorli ko‘nikmalarni rivojlantira boshlaydi. Dastlab, mushak tonusi past bo‘ladi, lekin vaqt o‘tishi bilan mushaklarning nazorati va muvofiqlashtirish yaxshilanadi. Bola boshini ko‘tarish, ag‘darish, o‘tirish, emaklash va yurish kabi harakatlarda muvaffaqiyatga erishadi.

Bu xususiyatlar ontogenezning dastlabki bosqichlarida insonning psixologik rivojlanishi bilan bog‘liq ba’zi asosiy fikrlarni ifodalaydi. Biroq, har bir shaxsning rivojlanishi har xil bo‘lishi mumkin va individual farqlarni ko‘rsatishi mumkin.

Xulosa

Ontogenezning dastlabki bosqichlarida insonning psixologik rivojlanishi asosan hissiy va asosiy reflekslarga asoslanadi. Kichikintoy prenatal davrdan boshlab ona bilan hissiy aloqa o‘rnatishga intiladi va bu bog‘lanish ishonchli poydevor yaratadi. Bola tug‘ilganda asosiy reflekslarga ega va bu reflekslar omon qolish va uning asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun muhimdir. Umuman olganda, ontogenezning dastlabki bosqichlarida insonning psixologik rivojlanishi hissiy bog‘lanish, asosiy reflekslar, idrok va hissiy rivojlanish, til rivojlanishi, ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar, harakat qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu bosqichlar insonning asosiy psixologik xususiyatlarini shakllana boshlaydi va keyingi hayot bosqichlarida murakkabroq psixologik jarayonlarga asos soladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A. Karimov. «Barkamol avlod-O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori». Toshkent. 1997 yil.
2. E.G‘oziyev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997 yil.
3. M. Voshidov. «Bolalar psixologiyasi». Toshkent. 1982 yil.
4. G‘oziyev E.G‘. Psixologiya (Yosh xatti psixologiyasi). T., O‘qituvchi, 1994 yil.
5. Davletshin M.G., Do‘stmuxamedova Sh.A., To‘ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
6. Muxina V.S. "Shestiletnoy rebenok v shkole". M: 1986 yil

YOSHLAR VA AXBOROT PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI MASALALARI

ADPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrası
katta o’qituvchisi M.D.Mahkamov
Andijon Davlat Pedagogika Instituti
Ijtimoiy gumanitar fanlar va san’at fakulteti
Tarix yo’nalishi 2-bosqich talabasi
Mohinur Habibullayeva Umidjon qizi

Annotatsiya: Maqolada o’quvchilar hamda talabalarning ta’lim muhitidagi psixologik xavfsizlik darajasi va ijtimoiy intellekt darajalari o’rtasidagi bog’liqlik bo’yicha bir qancha tadqiqot natijalari bilan tanishib chiqishingiz mumkin. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi mana shu munosabatlarni takror aniqlash hamda ta’lim tizimida turli darajadagi psixologik xavfsizlik gipotezasini sinab ko’rish. O’smirlik hamda yoshlik davridagi ijtimoiy intellekt darajasi va uning tarkibiy qismlarini o’zgarishi bilan bog’liq.

Kalit so’z: ta’lim, yoshlar, axborot almashinuvi, ota-onalar, psixologik yordam, fuqarolik jamiyati, psixologik xavfsizlik, maktab muhiti, depressiya, xulq-atvor.

Barcha ta’lim beruvchilar yoshlarning ehtiyojlari haqida zarur ma’lumotlarni talab qiladi. Ta’lim muhitida ularning ehtiyojlarini hisobga olish hamda boshdan kechirishi mumkin bo’lgan qiyinchiliklarni baham ko’rilishi kerak. Ta’kidlash joizki, bu, ayniqsa, ruhiy sog’liq bilan bog’liq bo’lgan qiyinchiliklarning alomatlari darhol ko’zga tashlanmasa, juda muhim. Depressiya hamda tashvish kabi kasalliklar bilan bog’liq xotira, konsratsiya yoki e’tibor muammolari ustozlar tomonidan xulq-atvor muammolari sifatida e’tibordan chetda qolib ketishi yoki noto’g’ri talqin etilishi mumkin va maktabda o’quvchi yoshlarga qanday munosabatda bo’lishiga bu juda katta ta’sir ko’rsatadi. Bundan tashqari, o’qituvchilar o’quvchining murakkab bo’lgan qiyinchiliklari to’g’risida cheklangan tushunchaga ega ekanliklari sababli, ular qo’rqitish hamda imtixon jarayonidagi stress kabi bir qancha maktab bilan bog’liq bo’lgan zararli muammolarni faol tarzda boshqarishlari mumkin emas.

O’quvchi yoshlarning salbiy his-tuyg’ulari axborot almashinuvi sohasi uchun anchagina qiyinchiliklar tug’diradi. Ota-onalar o’z farzandlarining xohish-istaklarga hurmat bilan qarashlari hamda ma’lumot almashish ehtiyoji o’rtasida o’zaro munosabatni his qildilar. Yoshlar nuqtayi nazaridan qaydigan bo’lsak, ota-onalarning ma’lumot almashishda ishtiroki haqida qisman havotirlar ham bor edi. Masalan, ba’zi o’quvchilarning ota-onalari maktabdagi muammolarni beixtiyor tarzda murakkablashtiradilar, ota-onalarning maktabdagi qiyinchiliklarni bilishi uyda qo’shimcha muammolarni keltirib chiqarishida asosiy vosita bo’lib xizmat qilishi mumkin yoki ota-onalarning maktab tashvishlari haqida bilishlari kasalligi bo’lgan ota-onalarning qo’shimcha stresslarini keltirib chiqarishi ham mumkin. Eng qiziq tarafi shundaki, yosh o’quvchilar ota-onalarining maktab ishtiroki masalasida taxminan yetti yoki sakkiz marta murojaat qilishgan bo’lsa, ularning ota-onalari taxminan 364 va o’qituvchilari 67 marta murojaat qilganliklari aytiladi.

Axborot almashinuvi aniq, murakkab hamda nozik ishlov berishingizni talab etadi, ayniqsa ota-onalar va ustozlar o’rtasida kelib chiqadigan kelishmovchiliklar bilan ma’lumotlar qanday uzatilishi zarurligi to’g’risida muammolar mavjud bo’lganda. Ota-onalar ham asosiy ma’lumotlarni o’tkazib yubormaslikni hohlaganliklari uchun idoralararo xodimlar bilan ko’proq yuzma-yuz uchrashuvlar o’tkazishni xohlashdi. Ustozlarning ta’kidlashlaricha, yig’ilishlarning asosiy kamchiligi vaqt va resurslarni talab qilishi.

Biz boshqa chet el davlatlarining o’qituvchi va o’quvchi yoshlar ongidagi psixologik o’zgarish hamda axborot xavflari yuzasidan olib borilgan bir qancha tadqiqot hamda olimlarning izlanishlari bilan ham tanishib chiqdik, xususan Avstraliya va Rossiya olimlari tadqiqotlari shular jumlasidandir.

Avstraliya davlatida ishlab chiqilgan "Ruhiy hamda psixologik salomatlik bo’yicha birinchi yordam" kabi ustozlarga qaratilgan bir qancha an’anaviy ruhiy salomatlik bo’yicha o’quv seminarlari tashkil etildi bu o’qituvchilarning ishonchini ta’limdan keyin oshirganligini ko’rsatuvchi baholashlar bilan va’da berdi. Amomo, turli xildagi dasturlar baholashlari o’rtasidagi takrorlanadigan mavzu, o’rta maktabda tahsil beruvchi ustozlarining ushbu turdagi faoliyatlarida qatnashishga vaqtlari yo’qligi. Bu Buyuk Britaniyadan bo’lgan Karter tomonidan o’qituvchilarning boshlang’ich malakasini oshirilishini ko’rib chiqish va tavsiyalar berilishi ko’proq talabalar va o’qituvchilar boshlang’ich

treninglarini o’tkazishda ruhiy salomatlik to’g’risida o’rganishlari kerakligi haqida oqilona yo’l ekanligini yaqqol ko’rsatib beradi. Bu borada juda ehtiyotkor bo’lish zarur, chunki o’qituvchilarni tayyorlash bo’yicha o’quv dasturiga ruhiy salomatlikni tatbiq etish tezkor natijalarni keltira olmaydi.

Ota-onalar hamda yoshlarning ovozi bilan ta’kidlangan muhim masalalardan biri ma’lumot almashish uchun asosiy to’siq bu maxfiylik ekanligi edi. Izlanishlar, maxfiylik psixologik yordam so’ragan bolalar uchun qanday asosiy to’siq ekanligini ta’kidladi. Shunga qaramasdan, maktablarda ruhiy salomatlik masalalari maxfiyligini tekshirish bo’yicha keng ko’lamli tatbiqot izlanish ishlari amalga oshirilmagan. Maxfiylikning noaniqligi esa buni ayniqsa juda muhim qiladi. Bizning tadqiqot va izlanishlarimiz ishtirokchilari konfidensiallik ustozlarni chalkashtirib yuborgan protokollarni himoya qilish bilan murakkablashganini taklif qilishdi, shuning uchun ham bundan kelib chiqadigan narsa hissiy zarar etkazish potentsiali sanaladi. Vanihoyat, yangi aniqlangan maxfiylik kodi maktab xavfsizligini ta’minlashi hamda o’quvchi yoshlarni ma’lumot almashishga undashi mumkin deb bemalol ayta olamiz.

Xulosa

Xulosa o’rnida shu aytishimiz mumkinki ruhiy salomatlik va psixologik o’zgarishlarni o’rganish bir-biriga uzviy ravishda bog’langan. Rivojlanish hamda ta’lim muassasalarida muvaffaqiyatga erishish uchun avvalo murakkab ruhiyati bilan bog’liq muammolari bo’lgan yoshlar qo’shimcha maktab yordamiga muhtoj. Biroq, hozirda ko’pchilik o’quvchilar o’qituvchilariga o’z qiyinchiliklari haqida habar bermaslikni afzal ko’rmoqdalar, chunki ular shaxsiy ruhiy salomatlik ma’lumotlarini hamda psixologik ahvollarini almashishda ishonchsizlik his qiladilar. Stigmaning murakkab bo’lgan to’siqlari, maktabda ishlovchi xodimlar o’rtasidagi ruhiy salomatlik bo’yicha bilimlarning yetarli emasligi va rasmiylashtirilgan jarayonlar axborot almashinuviga eng kuchli to’sqinlik qilayotgan sabablardan biridir. Shuning uchun ham ta’lim muassasalari axborot almashinuvini kuchaytirish uchun birgalikda ishlanishi zarur deb o’ylayman. Birinchi navbatda, maktablar hissiy jihatdan qo’llab-quvvatlovchi muhitga juda ham muhtoj, bu maktab xodimlaridan psixologik holatlari haqida ko’proq bilimga ega bo’lishlarini talab etadi, shuning uchun ular maxfiylikni boshqarish uchun yaxshi jihozlangan bo’lishlari zarur. Shuningdek, o’quvchi yoshlar hamda ota-onalarni hamkorlikda qaror qabul qilishlari, qanday ma’lumotlar va qanday almashishni hal qilishda ishtirok etishda rol o’ynashi zarur. Eng muhimi, yoshlar yangi axborot protokollarini shakllantirishda ishtirok etishlari zarur, buning boisi shundaki ular ko’pincha kattalar bilan deyarli bir xil fikrda emas va hozirda ularning hatti-harakatlariga yetarlicha e’tibor berilmayapti.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida "gi Farmoni. O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to’plami.-2017.-6 (766)-son.
2. Umarov.B, Qodirov. U, Karimov.X. Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik:darslik. T., 2012.
3. Safayev N.S., Ergashev P.S., Amirova N.A., Odilova N.G., Rahimova I.I., Ziyaviddinova G. Z. Psixologik yutuklik asosiy mezonlarva rivojlanish qonuniyatlari. Toshkent-2018.
4. Грановская Р. М., Крижанская й, С. Творчество И преодоления стереотипов.-СПб.: ОМС, 1994.-С.56.
5. Sharopova S. Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. Monografiya. Guliston sh. 2020.

PAST DARAJADA O‘ZLASHTIRUVCHI O‘QUVCHILARNI KOGNITIV EXTIYOJLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI.

ADPI talabasi Mo‘minjonova Feruza Xabibullo qizi

Annotatsiya: Maqolada past darajada o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni kognitiv extiyolarini shakllantirishning psixologik omillari, past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda turli amaliy va nazariy yondashuvlar olib boirish, o‘quvchilarni kognitiv extiyolarini shakllantirish, ularni muvaffaqiyatga yo‘naltirish, tushunchalari bilan qo‘llab-quvvatlash, xato qilishga ruxsat berish va ularni o‘zlarini yaxshilashda erkinlik bermoq juda muhimligi ustida fikr yuritilgan

Kalit so‘zlar: kognitiv, extiyoj, ijtimoiylashuv, “men” konsepsiyasi, o‘z-o‘ziga baho, psixika.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonning zamonaviy ta’lim sharoitini yanada yaxshilash va o‘quvchilarni bilimini shakllantirish va rivojlantirish uchun ko‘plab shart-sharoitlar yaratilmoqda. Ta’lim jarayonida faoliyat olib borayotgan har bir pedagog psixologhamdir, zero uning ta’lim berish jarayonida bir murg‘ak qalbning kelajak hayot yo‘li yotadi. Psixologiyada ta’lim, o‘qish va o‘rganish tushunchalari talqin etadigan bo‘lsak ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchining o‘quv faoliyatidagi birgalikdagi bilim ko‘nikma va malakalarni almashuv jarayoni tushuniladi, ayni paytda ta’lim jarayoni ongli tarzda o‘qish faoliyatida amalga oshiriladi.

Past darajada o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni kognitiv extiyolarini shakllantirish avvalo ustoz pedagogik mahorati va ota-onalar bilan hamkorlik ishlarini amalga oshirishga e’tibor qaratilganda maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu yana past darajada o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni psixik xolatlari bilan bilish jarayonlariga ham uzviy bo‘g‘liq xisoblanadi.

Past darajada o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni kognitiv ehtiyojlarini shakllantirishda bir nechta psixologik omillar o‘rnini o‘zlashtiradi. Ba’zi omillar quyidagilardan iborat bo‘lishi mumkin:

1. Irsiyat bilan bog‘liqlik va bilimlarni o‘zlashtirish: O‘quvchilar o‘zlarining kuchli va kamchiliklarini tanishish, ularning o‘zlarining qobiliyatlarini tushunish va o‘zlarini o‘zgartirishga yo‘l qo‘yish orqali o‘zlarini o‘zlashtirishlari mumkin.

2. Ijtimoiy tajribalari: O‘quvchilarning o‘zlashtirishlari va rivojlanishi uchun munosabatlarining muhit tomonidan qo‘llanilishi, ularning muhitda qiziqishlari va yagona qobiliyatlari hisobga olinganida ularni o‘zlashtirishga yordam beradi.

3. Ustoz va ota-ona tomonidan qo‘llab quvvatlanish va motivatsiya: O‘quvchilarning maqsadlari, maqsadlari va o‘zlarini o‘zlashtirishlari uchun yuqori darajada motivatsiya va qo‘llanishlarining bo‘lishi kafolatlanishi kerak.

4. O‘z fikrlarini namoyon qilish: O‘quvchilar o‘zlarining o‘zlashtirishlari va o‘zlarini rivojlantirishlari uchun ideyalarini, fikrlarini va tushunchalarini o‘zgartirishlari kerakligini tushunishlari lozim.

5. Muvaffaqiyatga yo‘naltirish: O‘quvchilarni o‘zlashtirishlari uchun amaliyotlarga olib kelish, ularni muvaffaqiyatga yo‘naltirish, tushunchalari bilan qo‘llab-quvvatlash, xato qilishga ruxsat berish va ularni o‘zlarini yaxshilashda erkinlik bermoq juda muhimdir.

Past darajada o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni kognitiv ehtiyojlarini shakllantirish o‘qituvchi tomonidan turli usullar bilan amalga oshiriladi. Mavzu va dars materiallari o‘quvchilarning qiziqishlarini va turli ko‘nikmalarini oshirishga muvofiq tuzilishi kerak. O‘quvchi qiziqishi bilan bog‘liq bo‘lgan mavzularni tanlash uning motivatsiyasini oshiradi.

Tashqi Muhitni Qo‘llab-quvvatlashi Masalan: laboratoriyalar, kasblar, yoki ilmiy ma’ruzalar o‘quvchilarning ko‘nikmalari va qiziqishlarini oshirishi mumkin.

Amaliyotlarga Yo‘naltirish: O‘quvchilarni murakkab bo‘lgan nazariy bilimlar bilan qiyinmaslik, ularni amaliy mashg‘ulotlar va ilmiy tadqiqotlar tashkil etish o‘quvchilarning ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Taqdimot usullari: O‘quvchilarga o‘qituvchining qiziqtiradigan, chuqurlashtiradigan taqdimot usullari foydalanilishi, masalan, bilim olish qo‘llanmalari, filmlar, yoki onlayn ma’lumotlar, o‘quvchilarni qiziqtiradi va ularning kognitiv ehtiyojlarini qondiradi.

Ko‘nikma uchun Ilovalar: O‘quvchilarning ijodiy fikrlash va muhokamalarini oshirish uchun savollar, ilmiy topshiriqlar, va o‘quvchilarni o‘zlarini tahlil qilish uchun ilmiy ilovalar taqdim etilishi.

Tushunchalarni Bog’lash: Ko’nikmalarini o’zgartirishga yo’l qo’yish va yangi bilimlarni qabul qilish uchun o’quvchilarning mavzuga oid fikrlarini, o’ylashlarini, va tushunchalarini boshqarish.

Bu usullar past darajada o’zlashtiruvchi o’quvchilarni kognitiv ehtiyojlarini shakllantirishda yordam beradi va ularga o’zlarini o’zlashtirish, yangi bilimlarni o’rganish va o’zlashtirishdagi muvaffaqiyatlarini kuchaytirishga imkon beradi.

Ta’lim jarayonida past darajada o’zlashtiruvchi o’quvchilarni kognitiv ehtiyojlarini shakllantirish nafaqat o’qituvchi murabbiylar uchun dolzarb muammo balki davlat siyosati darajasida olib chiqilishi mumkin bo’lgan mavzu sanaladi. Zero millatning jahonda o’z o’rni, mavqei, rivojlangan davlatlar qatoridan joy egallashi kelajak avlodning sog’lom fikrli, ongli bo’lishi va berilayotgan bilimlarni to’la o’zlashtirishi bilan bog’liq jarayondir. O’qituvchi va o’quvchi munosabatlarida bola “men”I o’qituvchi unga bergan bahosi bilan o’z-o’ziga baho shakllanib borishi uning past o’zlashtirishida ijtimoiy “men”ining tushib ketishi oqibatiga ham olib keladi.

Adabiyotlar ro’yhati:

1. PSYCHOLOGICAL FACTORS OF COGNITIVE LEARNING STRATEGIES FORMATION IN STUDENTS Article • November 2021

2. S. N. Kostromina, T. A. Dvornikova PSYCHOLOGICAL FACTORS OF COGNITIVE LEARNING STRATEGIES FORMATION IN STUDENTS Abdulmadjidova, M. (2021). Muloqot–Bola Psixik Rivojlanishining Muhim Omili. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 1(6), 614-617.

3. qizi Xabibullayeva, S. S., & qiz Abdulmadjidova, M. D. (2023, January). TEZKOR QAROR QABUL QILISH-HOZIRGI ZAMON MUHIM TALABI. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 2, pp. 45-49).

AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA’MINLASHNING ASOSIY FAOLIYAT YO’NALISHLARI VA USLUBLARI

ADPI “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o’qituvchisi
Turdiyeva Muhayyo Soxibjon qizi,
ADPI talabasi Ma’rufjonov Muhammadali

Annotatsiya: Maqola axborot texnologiyalari sohasidagi xavfsizlik muammolarini tahlil qiladi va ularning psixologik ta’sirini ko’rsatadi. Axborot xavfsizligi sohasidagi asosiy faoliyat yo’nalishlarini, ularning o’ziga xos xususiyatlarini, xavfsizlikni ta’minlashda muhim bolgan uslublar va ulardan foydalanishning afzalliklarini ta’riflaydi.

Kalit so’zlar: Axborot, xavfsizlik, global, aloqa, boshqaruv, kompyuter, axborotlashgan jamiyat.

«Axborot» tushunchasi bugungi kunda global mohiyat kasb etmoqda. U inson tafakkuriga turli yo’nalishlarda ta’sir o’tkazuvchi, yaxlit insoniyat hayotini va taqdirini u yoki bu tomonga burib yuboruvchi, goh salbiy goh ijobiy mohiyat kasb etuvchi qudratli vositaga aylandi.

Aslini olganda axborot tushunchasi dunyoqarashni ifodalaydigan barcha bilimlar sohasida qadimdan mavjud bo’lgan. Kibernetikaning kelib chiqishi va rivojlanishi bu tushunchani «aloqa» va «boshqaruv» tushunchalari bilan birga keng qo’llanilishiga olib keldi. Hozirgi vaqtda axborotlarni hosil qilish, qayta ishlash, saqlash, ko’paytirish va tarqatish alohida ilmiy sohani - informatika sohasini tashkil etadi. Bu lotinchada tanishtirish, tushuntirish, sharq tillarida esa xabar, axborot ma’nosini bildiradi.

Axborot sohasining tez sur’atlar bilan o’sishi, uni avtomatlashtirish usullarining shiddat bilan rivojlantirilishi kompyuterlarning yaratilishiga va kishilik hayotining turli sohalarini kompyuterlashtirishga olib keldi. Bu esa o’z navbatida bugungi kunda g’oyatda tezkorlik bilan o’sib borayotgan «Axborotli jamiyat» nazariyasini maydonga keltirdi.

Kompyuterlashtirilgan dunyo, yalpi axborotlashtirilgan global tizimning vujudga kelishi millatlar, xalqlar va butun insoniyat taqdirini bir-biriga bog’lab qo’ydi. Axborot olish, uni ishlash, saqlash va tarqatish texnologiyasining tasavvur qilib bo’lmaydigan darajadagi taraqqiyoti bugun jiddiy tashvishlar tug’dirmoqda. Chunki hozirgi zamon komp’yuterlarining eng so’nggi avlodi har birining protsessorida 80-100 million tranzistor bo’lib, har soniyada ikki milliardgacha vazifani bajara oladi. Axborot texnologiyasining ana shunday mo’jizasi tufayli xohlagan kishi Er yuzining xohlagan nuqtasidagi odam bilan soniyalarda aloqa o’rnatishi, muammoni lahzalarda hal etishi mumkin. Ana shu holatning o’zi inson faoliyatini, tafakkur tarzini, axloqiy me’yorlarini, olamga munosabatlarini, yaxlit olganda esa yangi yuz yillikdagi insoniyat hayoti va taqdirini ifoda etadi. Boshqacha qilib aytganda, XXI asr tsivilizatsiyasi axborot xuruji, informatsion-psixologik urush qiyofasida o’zini namoyon etmoqda.

Insoniyatning kelajakdagi taqdiri va istiqboli xususida o’ylar ekanmiz, axborot texnologiyasi mohiyati, uning taraqqiyoti, inson va insoniyat hayotiga ta’sir o’tkazishi omillarini chuqur o’rganishni taqozo etadi. Bular quyidagilarda ko’rinadi:

Birinchidan, inson faoliyatini maqsadga muvofiq holda yo’lga quyish, yo’naltirish. Umummanfaat atrofida birlashtirish, jamoa va jamiyat ishiga daxldorlik tuyg’usini shakllantirish, insoniyat hayotini saqlashda mas’ullik, uning taqdiriga taqdirdoshlik hissini shakllantirish.

Ikkinchidan, turli fe’l-atvorga, tabiatga ega bo’lgan, o’z manfaati ustuvorligiga intilayotgan siyosiy sub’ektlar o’rtasidagi o’zaro muvofiqlikni ta’minlash. Urush madaniyatsizligidan tinchlik madaniyatiga o’tish, davlatlararo va mintaqalararo munosabatlarda bir-biridan qochish emas, bir-biriga intilish kayfiyatini yaratish, jahon muammolarini hal etishda sog’lom g’oyalarga tan berish ruhiyatini shakllantirish.

Uchinchidan, fan-texnika taraqqiyoti cheksiz darajada rivojlanayotgan bir paytda uning keng imkoniyatlarini umumiy taraqqiyot yo’liga safarbar etish kayfiyatining ustuvorligini ta’minlash. Aks xolda g’ayriaxloqiy va g’ayriinsoniy kayfiyatdagi fuqaro qudratli texnologiyalarni jamiyat taraqqiyotiga zid bo’lgan g’oyat xatarli maqsadni amalga oshirishga ishlatishi mumkin. Bu, ayniqsa, xalqaro terrorizm, narkobiznes, diniy eksterimizm singari global fojealarni boshqarishda, davlatlararo iqtisodiy munosabatlarni chalkashtirishda, bank, moliya-irodit tizimini izdan chiqarishda qo’l keladi.

To’rtinchidan, axborot texnologiyasining beqiyos imkoniyatlarini, ulkan qudratini to’la-tukis inson hayotiga tadbiiq etish, inson taqdiriga xizmat qildirishni ta’minlaydigan eng zamonaviy va samarali boshqaruv mexanizmini iqtisodiy, ijtimoiy, ma’naviy, ruhiy va siyosiy sohalarda yuksak madaniyat bilan unumli foydalanish asosida tashkil etish.

Tig’iz axborotlashgan jamiyatda «shaxs-jamiyat-davlat» aloqadorligi, ularning o’zaro uzviyligi va yaxlitligini ta’minlash bir muncha qiyinlashadi. CHunki axborot oqimi tezlashgani va axborotlar girdorbida yashash kabi murakkab, ziddiyatli vaziyatning yuzaga kelishi bevosita shaxs tafakkurining, inson dunyoqarashining keskin o’zgarishiga sabab bo’lmoqda.

Axborot-psixologik xavfsizlik tushunchasi ana shu tarzda ma’naviy-axloqiy mezonga aylanadi. erkin shaxs va ozod kishilik jamoasi bo’lgan fuqarolik jamiyati sharoitida axborot-psixologik xavfsizlikning o’ziga xos tizimlari shakllanmog’i lozim. Bu bevosita OAV faoliyati va unda xizmat qiladigan axborot oluvchi, saqllovchi va tarqatuvchi xodimlarning siyosiy saviyasiga, kasb mahoratiga va eng muhimi fuqarolik pozitsiyasiga, jamiyat ishiga daxldorlik tuyg’usiga bog’liq. Zotan, axborot-psixologik xavfsizlikni ta’minlashning bosh mezoni va asosiy tayanchi - millatparvarlik, vatanparvarlik, fidokorlik tuyg’usi!

Demak, axborot xuruji tobora avj olib borayotgan, yakka tartibda har bir fuqaro, har bir inson ongiga kuchli ta’sir o’tkazayotgan, keng miqyosda olganda esa jamiyat taraqqiyoti va millat taqdirini hal qilishga qodir bo’lgan, global miqyosda esa butun insoniyat hayotini kafolatlaydigan, uning taraqqiyoti yoki tanazulini belgilashga qodir bo’lgan tig’iz axborot tizimini boshqarish, tartibga solish, undan foydalanish me’yorlarini ishlab chiqish hozirgi zamonning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1) O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida” gi Farmoni. O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to’plami.-2017.-6 (766)-son.
- 2) Umarov.B, Qodirov. U, Karimov.X. Ochiq axborot tizimlarida axborotpsixologik xavfsizlik:darslik. T., 2012.-239. b.
- 3) Safayev N.S., Ergashev P.S., Amirova N.A., Odilova N.G., Rahimova Ziyavidtinova G. Z. Psixologik yutuklik asosiy mezonlarva rivojlanish qonuniyatlari. Toshkent-2018. 166. b.
- 4) Sharopova S. Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. Monografiya. Guliston sh. 2020.144 b.

KEKSALIK DAVRIDAGI INSONLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINING FIZIOLOGIK JARAYONLARGA BOG‘LIQLIGI.

ADPI logopediya yo‘nalishi Ne‘matullayeva Ruxshona

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiylashuv jarayonida keksalik davrining o‘ziga xos psixologik va fiziologik xususiyatlari va ularning bir-biriga bog‘liqligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘z: gerontopsixologiya, psixika, uzoq muddatli xotira, affiliatsiya, ontogenez

Millatimizga xos asrlar osha avloddan avlodga o‘tib kelayotgan qadriyatlarimiz, urf odatlarimiz insoniy munosabatlarimizdan biri Yoshi ulug‘ keksalarimizni ezozlab ularga xurmat ko‘rsatishimizdir. Keksalar hayotning shirin achchiq onlarini totgan donishmandlari xisoblanadilar. Bu davrga kelib jismoniy zaiflashuvi quvvatning pasayishi, inson psixologik jarayonlarida asta sekinlik bilan yo‘q kuchsizlanish jarayoni kuzatila boshlaydi. Bu birinchi navbatda xotirada zaiflashuvi bilan namoyon bo‘ladi. Keksalik davrida mexanik xotira sustlashib so‘z mantiq xotirasi saqlanib qoladi.

Keksayish davriga 61-74 yoshli yoshli erkak va ayollar kiradi. Bu davrga kelib keksalarda biologik organlarda o‘zgarishlar sodir bo‘ladi zaiflashuvga olib keladi. Psixik jihatdan ham birmuncha o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. ruhiy tomonlama bo‘ladigan holatlar keksalik davrida ayollarda erta boshlanib ketadi. Kexsa insonlarda sezgi organlari zaiflashuvi asab sistemasining kuchsizligi xotira pasayishi va shunga o‘xshash holatlar yuz beradi. B.A.Grekov so‘z assotsiatsiyasi metodi asosida keksalarda xotira jarayonining xususiyatini tekshirgan. Uning ma’lumotlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

1. 70-80 yoshlardagi keksalikda xotira (ayniqsa mexanik esda olib qolish) zaiflashadi
2. 70-89 yoshlarda mantiqiy ma’noli xotirada miqdorning ahamiyati saqlanadi.
3. Obrazli xotira zaiflashadi.
4. 70-89 yoshlarda xotiraning barqarorlik negizida ma’noning ichki aloqasi yotadi.
5. Uzoq muddatli xotira kuchsizlanadi.
6. 90 yoshda nutqning ichki bog‘lanishi buziladi.
7. Xotiraning obrazli hissiy turlari nutqning tuzilishiga bo‘ysunmay qoladi. 1.24bet]

Keksalik davrida insonda yangi sifatlar shakllar paydo bo‘ladi. Er-xotin o‘rtasidagi munosabatlar oldingiga nisbatan mustahkam ko‘rinishga ega bo‘ladi da miyadagi xotiralar sustlashsa ham kasbiy xotira izi uzoq turadi. "Normal fiziologik qarash yuz beradi a'zoldagi asosiy to‘qimalar atrofiyaga uchraydi ya’ni nobud bo‘ladi jarayon avvalo miyadan boshlanadi." [2.2-bet]. Undagi 17-22 foiz to‘qimalar qisqarib boradi keyin esa oshqozon qizil ungach 12 barmoqli ichak o‘t pufagi oshqozon osti va buyraklaridagi 11-30foiz bir o‘zi 5xil vazifani bajaradigan jigardagi 12-14 foiz to‘qimalarda atrofiya yuzaga keladi. Bundan kelib chiqib insonlarning reaktiv va funksional ya’ni vazifaviy imkoniyatlari dan pasayadi. Qarilar va keksalarida vaqt o‘tib yurak urishi sekin pasayib boradi. Yurak qisqarishning tezlashishi qon aylanishda sodir bo‘ladigan jarayonlar og‘ir xastaliklarga olib keladi.

Keksayish davrida tanada suv miqdori ham kamayadi tana vaznida yengillashish hodisasi ham kuzatilishi mumkin likda uyquning me’yori ham buziladi keksalik inson yoshining so‘ngi bosqichi bo‘lib boshlash jarayoni bilan kechadi iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda insonning keksalik davri 75 yoshdan so‘ng boshlanishi qayd etilgan bo‘lsa-da shayxur yrais ibn sino keksalikning chegarasi 59 yoshdan deb baholagan. Insonning qarish surati va individual xosligi ham bitta odamda nasliy omillar va atrof muhitni ta'siri bilan chambarchas.[3.Ziyouz.kom] Qarilikda insonlarning ko‘p qismida ruhiy jihatdan sayflashuv ham sodir bo‘ladi bu davrda katta insonlarda o‘z shaxsiyatiga yangicha munosabatlar paydo bo‘ladi. G.Leman bastakor I.S.Bax (1685-1850) ijodiyotini tekshirib uning durdona asarlari keksalikda yaratilganini aniqlangan. G.Leman o‘z tajribalarida huquqshunoslik kasblaridagi shaxslarni o‘rganab ular ijodiyotini muhim jihatlarini ochib bergan.[4.242bet].

Yosh o‘tishi bilan keksalik davridagi jismoniy quvvat va psixik jarayonlar faoliyati yoshlikdagi faolligi bilan solishtirganda birmuncha farq qiladi ya’ni keksalik davridagi psixik va jismoniy faollik pasayib boradi.

Yuqoridagi fikr va mulohazalarga asoslanib, donishmandlik keksalarimizni asrab-avaylash, ularga mehr-muruvvat ko’rsatish, ijtimoiylashuv jarayonida ularni jamiyatdan ajratmagan xolda qadrlash lozim ekanligini bildiramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.E.G‘oziyev.Ontogenez Psixologiyasi.Toshkent "NIF MSH" 2020
- 2.Ergasheva M.Keksalik davrining biologik xususiyatlari.
<https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/3074/2039>
- 3.Ziyouz.com
- 4.Ergash G‘oziyev. Ontogenez Psixologiyasi.Toshkent"NIF MSH"2020

O‘SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Norinova Dunyoxon,
Yigitaliyeva Nilufar,
Andijon davlat pedagogika institute
1-bosqich talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smir davrida bolaning psixik rivojlanish xususiyatlari, o‘smirlik yoshining psixologik xususiyatlari, o‘smirlarning intellektual rivojlanishi, o‘smirlik davrida shaxsning shakllanishi, o‘smirlik davrida yangi xislatlarning paydo bo‘lishi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Yosh davrlari, psixologiya, xotira, o‘smirlik davri, psixologik o‘zgarish, fiziologik o‘zgarish, «O‘tish davri», «Krizis davr», «Qiyin davr».

O‘smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo‘lgan davrni tashkil etadi. Aksariyat o‘quvchilarda o‘smirlik yoshiga o‘tish, asosan, 5-sinlardan boshlanadi. «Endi o‘smir bola emas, biroq katga ham emas» - ayni shu ta’rif o‘smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. Bu yoshda o‘smir rivojlanishda keskin o‘zgarigalar ro‘y bera boshlaydi. Bu o‘zgarishlar fiziologik hamda psixologik o‘zgarishlardir. Fiziologik o‘zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bog‘liq ravishda tanadagi barcha a’zolarining mukammal rivojlanishi va o‘sishi, xo‘jayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashidir. Organizmdagi o‘zgarishlar bevosita o‘smir endokrin sistemasini o‘zgarishlari bilan bog‘liqdir. Bu davrda ichki sekretiya bezlaridan biri gipoez bezining funktsiyasi faollashadi. O‘smirning faoliyati organizm to‘qimalarining o‘sishi va muxim ichki sekretiya bezlarining (qalqonsimon bez, buyrak o‘sishi va jinsiy bezlar) ishlashini ko‘chaytaradi. Natijada bo‘y o‘sishi tezlashadi, jinsiy balogatga yetish (jinsiy organlarning rivojlanishi, ikkilamchi jinsiy bezlarning paydo bo‘lishi) amalga oshadi.

O‘smirlar o‘zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o‘zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma’lum darajada o‘rtoqlari va o‘qituvchilariga ko‘rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo‘li bilan ham osongina ko‘rish mumkin, o‘smirlik yoshiga xos bo‘lgan psixologik xususiyatlarni o‘rgana turib, o‘smirlar shaxsining shakllanib, rivojlanib, kamolotga erishish yo‘llarini va unga ta’sir etadigan biologik va ijtimoiy omillarning bevosita ta’sirini tushunish mumkin. Bu davrda o‘smir baxtli bolalik bilan xayrlashgan, lekin kattalar taraqqiyotida hali o‘z o‘rnini topa olmagan holatda bo‘ladi. O‘smirlik davri «O‘tish davri», «Krizis davr», «Qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko‘rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o‘smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o‘z o‘rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O‘z davrida L.S, Vigotskiy bunday holatni «Stenik rivojlanishdagi krizis» deb nomlagan. O‘smirlik yoshida ularning xulq-atvoriga xos bo‘lgan alohida xususiyatlarni jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bo‘lmaydi. Jinsiy yetilish o‘smir xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta’sir ko‘rsatib, bu ta’sir bevosita emas, balki ko‘proq bilvositadir o‘smirlik davriga ko‘pincha so‘zga kirmaslik, o‘jarlik, tajanglik, o‘z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi xususiyatlar xos.

O‘smirlik davrida yetakchi faoliyat - bu o‘qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. O‘smirlik davri muloqotining asosiy vaziasi - bu do‘stlik, o‘rtoqlikdagi elementar normalarini aniqlash va egallashdir. O‘smirlar muloqotining asosiy xususiyati shundan iboratki, u to‘la o‘rtoqlik kodeksiga bo‘ysunadi.

O‘smirlik davrida, asosan, bilish jarayonlari yuqori darajada rivojlanadi. Bu yo‘llarda o‘smirlarga hayot davomida kerak bo‘ladigan asosiy shaxsiy va tadbirkorlik xususiyatlari ochiq ko‘rina boshlaydi. Xotira, mexanik xotira darajasidan mantiqiy xotira darajasiga ko‘tariladi. Nutq rivojlangan, xilma-xil va boy tafakkur esa o‘zining barcha ko‘rinishlari: harakatli, obrazli, mantiqiy darajasida rivojlanadi. O‘smirlarni endi turli amaliyot va aqliy faoliyatlarga o‘rgatish mumkin. Shuningdek, bu davrda umumiy va maxsus layoqatlar shakllanadi va rivojlanadi.

O‘smirlik davriga juda ko‘p ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarga xos. Maktab dasturi va boshqa ishlar bilan bog‘liq turli masalalarni yechishda ko‘zga tashlanadigan o‘smirlarning intellektual rivojlanganligi kattalarni ular bilan birga jiddiy muammolar bo‘yicha fikrlashga undaydi, o‘smirlarning o‘zlari ham bunga harakat qiladilar.

O‘smir o‘zida bo‘layotgan o‘zgarishlar, uni tashvishga solayotgan muammolar haqida kattalar bilan bo‘lishishga katta ehtiyoj sezadi, lekin buni hech qachon birinchi bo‘lib o‘zi boshlamaydi. O‘smir o‘ziga nisbatan yosh bolalardek qilinadigan muomala-munosabatiga qattiq norozilik bildiradi.

O’smirlar mo’loqoti nihoyatda o’zgaruvchanligi bilan xarakterlanadi. O’smirlik davriga kimningdir xatti-harakatini imitatsiya qilish xosdir. Ko’pincha ular o’zlariga tanish va yoqadigan kattalarning xatti-harakatlariga imitatsiya, taqlidchanlik qiladilar.

O’smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so’z boyligining oshishi hisobiga bo’lsa, ikkinchi tomondan tabiat va jamiyatdagi narsa voqea va hodisalarning mazmun mohiyatini anglashlari xisobiga bo’ladi. Bu davrda o’smir kattalar yordamida atrof-borliqni aks etgarilishi bilan bir qatorda inson dunyoqarashini xam belgilab berish mumkinligini his qila boshlaydi, Aynan o’smirlik davridan boshlab, inson aynan nutq bilish jarayonlarining rivojlanishini belgilab berishini tushuna boshlaydi, o’smirni ko’pincha muomalada so’zlarni ishlatish qoidalari - «Qanday qilib to’g’ri yozish kerak» «Qanlay qilib yaxshiroq aytish mumkin? kabi savollar juda qiziqtiradi. O’smirlar maktabdagi o’qituvchilar, kattalar, ota-onalar nutqidagi kamchiliklariga, kitob, gazeta, radio va televidenie diktorlar xatolariga tez e’tibor beradilar. Bu holat o’smirning bir tomondan o’z nutqni nazorat etishga o’rgatsa, ikkinchi tomondan kattalar ham nutq qoidalarini buzishlari mumkinligini bilishlariga va o’zida mavjud xatoliklarni birmuncha barham toptirishlariga olib keladi.

O’smir so’zlarning kelib chiqish tarixiga, ularning aniq mazmuni va moxiyatiga juda qiziqadi. U endi o’z nutqida yosh bola singari emas, balki katta odamlardan so’zlarni tanlashga harakat qiladi. Nutq madaniyatini egallash borasida o’smir uchun o’qituvchi, albatta, na’muna bo’lishi shart. Aynan maktab ta’limi o’smir bilish jarayonlarini rivojlanish yo’nalishini sifat jihatidan o’zgarishda asosiy omil bo’lib xizmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivojlanishida nutq ham og’zaki, ham yozma mavjud bo’lishi bilan xam kuchli vosita hisoblanadi. Maktabdagi o’quv jarayonlarining to’g’ri tashkil etilishi va amalga oshirilishi bilan o’smir nutqining to’g’ri rivojlanishiga sharoit yaratiladi. Nutqni o’zlashtirishga harakat bu o’smirning muomala, bilish va ijodiy faoliyatga kirilishiga ehtiyoj va intilish hisoblanadi.

O’smirlik davrida o’qish va yozma monologik nutq jadal rivojlanadi. 5-sinfdan boshlab to 9-sinfgacha o’qish to’g’ri, tez va ifodali bo’lish darajasidan, yoddan ifodali, ta’sirli aytib bera olish darajasigacha ko’tariladi. Monologik nutq esa asardagi kichik bir parchani qayta so’zlab berishdan, mustaqil ravishda nutq va chiqishlar tayyorlash, og’zaki mulohaza yuritish, fikr bildirish va ularni asoslab berishgacha" o’zgaradi. Yozma nutq xam yaxshilangan holda o’smirlar endi ularga berilgan erkin mavzu bo’yicha mustaqil holda insho yoza oladilar. O’smirlarning nutqi to’la tafakkur bilan bog’liq holatida amalga oshiriladi. 5-6 sinlardagi o’quvchilar ogzaki va yozma matn uchun reja tuzib, unga amal qila oladalar.

5-6 sinf o’quvchilariga sinfdagi o’zi egallagan mavqeiga katta e’tibor berish xususiyati xos. Ayniqsa, 6-sindan boshlab, o’quvchilar o’z tashqi ko’rinishlariga, shuningdek qarama-qarshi jinsdagi bolalar va ular bilan o’zaro munosabatlariga e’tibor bera boshlaydilar.

7-sinf o’quvchilarida esa o’z layoqatlarini rivojlantirishga xos qiziqish yuzaga keladi. 8-sinf o’quvchilari esa mustaqillik, o’ziga. xoslik, do’stlik va o’rtoqlik bilan bog’liq bo’ladigan shaxsiy xislatlarni yuqori baholashadi. O’smirlarning ana shu ketma-ket yuzaga keladigan qiziqishlariga asoslangan holda faol ravishda irodaviy ishbilarmonlik va boshqa foydali sifatlarni rivojlantirish mumkin,

Yuqoridagilarni inobatga olib xulosa qiladigan bo’lsak, o’smirlik davrida o’quv fanlarini turli o’qituvchilar o’qitish munosabati yuzaga keladi. Kattalar shaxsi va faoliyati baholashning yangi mezonlari ham ularda shakllana boshlaydi. O’smirlik asosan, bilimli, talabchan, haqqoniy, o’quv materialini qiziqarli va tushunarli yo’l bilan yetkaza oladigan o’qituvchilarni ajratmaydigan, o’qituvchilarni ko’proq hurmat qiladilar va yaxshi ko’radilar. Ular o’qituvchi bilan munosabatlariga ham katta e’tibor beradilar.

10-15 yoshli bolalarning faoliyat motivlarida ham o’zgarishlar amalga oshadilar. Ilk o’smirlik davrida ko’pchilik o’smirlar o’zlariga salbiy shaxsiy xarakteristika beradilar. Katta bo’lgan sari o’smirning o’z-o’ziga bergan bahosi diferentsyal xarakterda (xulq-atvoriga, ijtimoiy vaziyatlarda o’zini tutishga va ayrim xatti-harakatlariga) namoyon bo’la boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

4. Sh.A.Do’stmuhammedova, X.A.Tillashayxova, G.Baykunusova, G.Ziyavidinova, Umumiy pedagogika, (2-kitob), (yosh davrlari va pedagogik psixologiya), T:- Toshkent – 2020;
5. P.I.Ivanov, M.E.Zufarova, Umumiy psixologiya, T:- Toshkent – 2008;
6. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova, Umumiy psixologiya, T: - Toshkent- 2009.

KEKSALIK DAVRI INQIROZLARI VA ULARNING IJOBIY YECHIMLARI

ADPI Pedagogika va psixologiya kafedrası o’qituvchisi

Nodira Tojiboyeva

O’zbek tili va adabiyoti yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Nu’monova Xusnora Shavkatjon qizi

Annotatsiya: Ushbu tezisda yosh davrlari psixologiyasidan gerontopsixologiyaga oid xususiyatlar, ularni davrlashtirish muammolari va ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: Gerontopsixologiya, psixologik keksayish, biologik keksayish, ijtimoiy keksayish, nafaqadan oldingi inqiroz, identiklik inqiroz, yangi bandlik, nafaqadan oldingi inqiroz

Gerontopsixologiya qarilik davri psixologiyasi bo’lib, yunoncha geron -qari va psixologiya so’zlaridan tashkil topgan. Umumiy psixologiya vositalari va qoidalaridan foydalanib keksalar ruhiyati va fe’lining o’ziga xos xususiyatlarini o’rganadi. Ko’plab olimlar kishilarda keksayish sababli ro’y beradigan o’zgarishlarga azaldan qiziqib kelishgan bo’lsada, gerontopsixologiya fan sohasi sifatida 20-asrning 2-yarmida shakllana boshladi. Bu sohaning shakllanishiga ijtimoiy omillar: keksalarni ko’payib ketishi, ularning ish layoqati va turmush tarzi sabab bo’ldi. Gerontopsixologiyaning asosiy vazifasi kishilarning qariganda ham bardam, tetik yashashiga yordam beradigan vositalarni izlab topishdir. Keksalar sonining keskin ko’payib ketishiga sabab: tug’ulishning kamayib ketishi, salomatlikning yaxshilanishi, kichik va katta yoshdagilarda o’lim sonining kamayishi, hayotning individual davomiyligining ortishidir. Aholining keksayishi iqtisodiy ijtimoiy siyosiy muammolarni keltirib chiqaradi. Rivojlangan Yevropa davlatlarida keksalarni "sekin ta'sir qiluvchi demografik bomba" deya atashadi. Qarilik ijtimoiy kategoriya sifatida XX asrda ajratildi. Bu oxirgi yuz yilda Yer planetasidagi demografik o’zgarishlar bilan bog’liq. Dunyo aholisining keksayishi ro’y bermoqda, ya’ni rivojlangan davlatlarda keksa insonlar soni ortib bormoqda. Bronza davrida hayotning o’rtacha davomiyligi 18—20 yil bo’lsa, o’rta asrlarda 35 yil, XIX asrda 44 yil bo’lsa, XX asrda 68-72 yilni tashkil etadi. Aholining keksayishi iqtisodiy, tibbiy, huquqiy, siyosiy va boshqa muammolarni tug’diradi. Biologik nazariyalarga rus gerontologiyasining asoschisi A.A.Bogomolsning organizm fiziologik jarayonlari uyg’unligining buzilishini keksayishda asosiy omil deb hisoblagan nazariyasini hamda keksayishni intoksifikatsiya sifatida qaragan I.I.Mechnikov nazariyasini kiritish mumkin

Qarilikni o’rganishda yana bir nazariyalar ham mavjudki ularni inkor etib bo’lmaydi. Ular keksayishning kompleks nazariyalaridir. Kompleks nazariyalar keksayishning biron jihatiga urg’u beradigan nazariyalarga qarshi chiqadi. Keksayish ko’p qirrali jarayon bo’lib, u o’zaro biologik, ijtimoiy va psixologik jarayonlar bilan bogliqdir. Har bir insonga o’ziga xos keksayish yo’li bor bo’lib Dj.Terner, D.Xelms uch o’zaro bog’liq jarayonni ajratib ko’rsatadilar:

Psixologik keksayish - individ o’zi keksayish jarayonini qanday tasavvur qiladi va his qiladi, boshqalarning keksayishi bilan o’zini taqqoslab keksayish jarayoniga qanday munosabatda bo’ladi.

Biologik keksayish — yosh o’tishi bilan organizmda o’zgarishlarning sodir bo’lishi.

Ijtimoiy keksayish — individ keksayishni jamiyat bilan, ijtimoiy rollarni bajarish bilan qanday bog’laydi.

Keksalikning yosh chegaralari muammosi qarilikning yosh chegaralarini turli olimlar turlicha tavsiflashadi, lekin ko’pchilik 60—65 yoshni qarilikning boshlanishi sifatida e’tirof etishadi. Misol tariqasida bir necha olimlarning qarashlarini keltirib o’tamiz:

Chexiyalik professor B.Prijigoda: 60-75 — qarilik, 75-100 yosh keksalik.

Dj.Birren: 50—75 yosh so’nggi yetuklik, 75 yoshdan keyin qarilik.

D.B. Bromley qarilikning 3 bosqichini ko’rsatib o’tadi: 65-70 yosh sevimli ishdan uzoqlashish; 70 yoshdan keyin keksalik; 110 yoshgacha — munkillaganlik, qarib kasalga chalinish va o’lim.

Keksayish yoshga oid muqarrar jarayon bo’lishiga qarab har kimda har xil individual kechadi. Butunjahon sog’liqni saqlash Yevropa byurosining klassifikatsiyasiga muvofiq, erkaklarda qarilik 61—74 yosh, ayollarda 55—74 yosh, 75 dan keyin keksalik boshlanadi, 90 yoshdan keyin uzoq umr ko’ruvchilar deb ataladi. Qarilikning boshlanishi ijtimoiy mezon sifatida insonning nafaqaga chiqishi bilan belgilanadi. Qarilik davriga o’tishning ijtimoiy-iqtisodiy ko’rsatkichlari - bu asosiy daromad

manbayining o’zgarishi, ijtimoiy mavqening o’zgarishi, ijtimoiy rollar doirasining o’zgarishi hisoblanadi.

Yetuklik va keksalik orasidagi inqiroz 55—65 yoshlarga to’g’ri keladi. Keksalik davridagi inqirozni nafaqadan oldingi inqiroz deb ataladi, bunda asosiy determinant sifatida ijtimoiy omil nafaqa yoshiga yetish omili ko’rsatiladi. Darhaqiqat nafaqaga chiqish inson hayotini tubdan o’zgartirib yuboradi, jamiyatlardagi muhim ijtimoiy rolining yo’qotilishi, insonning o’z referent guruhidan ajralishi, muloqot doirasining torayishi, moddiy ahvolining yomonlashuvi, ba’zan «iste’fo shoki» holatining o’tkir kechishida namoyon boladi. Bu holat ko’pchilik qartayayotgan insonlarda qiyin kechadi, salbiy hissiy holatlarni vujudga keltiradi. L.I.Ansifirovaning ta’kidlashicha, qariyalarning uch xil asosiy shaxs tiplarini ajratish mumkin. Birinchi tipdagi qariyalar nafaqaga chiqishni yaxshi boshdan kechiradi, yangi qiziqarli mashg’ulotga jon deb ko’chadilar, yangi do’stona munosabatlarni o’rnatishga layoqatli. Bularning bari ularning hayotdan qoniqqanlik darajasining yuqori bo’lishiga hamda umrining uzun bo’lishiga ham ta’sir etadi. Ikkinchi tipdagi qariyalar hayotga passiv munosabatda bo’ladi. Ularda qiziqishlar doirasining pasayishi, o’z-o’ziga hurmatning yo’qolishi, kerak emaslik va mos emaslik hissi kuzatiladi. Ushbu yosh davridagi inqirozni yumshatish strategiyalaridan biri «hayotga yangicha qarash» texnikasidir. Bu texnika o’z ichiga yangi ijtimoiy yondashuvga psixologik tayyorgarlik, bo’sh vaqtni oldindan rejalashtirish, yangi hayot tarzini, jamiyatga kirishishning yangi usullarini izlash, salbiy holat va hodisalarni oldindan his qilish, nafaqaga chiqishni qat’iy kun tartibi va qat’iy cheklavlardan ozod bo’lish hamda insonning yangi qobiliyatlarini namoyon etadigan erkin fazo sifatida ijobiy idrok etish kabilarni o’z ichiga oladi. Keksalik davriga o’tishdagi inqirozlar bo’yicha boshqa bir yondashuv shaxs ichidagi, identiklik inqirozidir. Bunda qarilik alomatlarini subyekt tomonidan emas, balki atrofdagilar tomonidan seziladi. Fiziologik qartayish jarayonlari doimiylik tufayli uzoq vaqt subyekt tomonidan anglanmaydi, o’zining «o’zgarmasligi» haqida illyuziya paydo bo’ladi. Keksalikni anglash kutilmaganda sodir bo’ladi (masalan, sinfdoshlari bilan uchrashganda) hamda ichki nizolarga olib keladi. Ba’zan qarilikni anglash bilan bog’liq inqiroz o’smirlik davridagi inqiroz bilan tenglashtiriladi (bunda ham o’zining o’zgargan tanasiga yangicha munosabatni ishlab chiqishdan iborat), lekin qarilik inqirozi ongliroq kechadi.

«Yopiq kontur tipi» bo’yicha adaptatsiya strategiyasida tashqi dunyoga qiziqishlar va intilishlar darajasining pasayishida, egotsentrizm, emotsional nazoratning susayishi, toliqmaslik kompleksi, qo’zg’aluvchanlik ba’zan atrofdagilarga befarqlikda namoyon boladi. Ba’zan ushbu keksayish modelini «passiv keksayish» yoki ijtimoiy qiziqishlarning yo’qolishi ham deb atashadi. Bunga alternativ ravishda yana bir model mavjud, ya’ni jamiyat bilan aloqalar saqlab qolinadi, yanada rivojlantiriladi. Yetakchi faoliyat ijtimoiy tajribani tizimlashtirish va uzatishdan iborat boladi. Bu yoshda keksalar kasbiy faoliyatlarini davom ettirishlari, memuarlar yozishlari, o’qitishlari, ustozlik qilishlari, nabiralarni tarbiyalashlari va jamoat ishlari bilan shug’ullanishlari mumkin. O’zini shaxs sifatida saqlab qolish uchun kuchi yetadigan mehnat bilan shug’ullanish, turli qiziqishlarga ega bolish, yaqinlarga kerakli inson bolishga intilish, hayotga qiziquvchanlikni his qilish zarur.

Donishmandlik - keksalik davrining eng yuksak yutug’idir.

Amerika psixologlari tadqiqotlarida nafaqaga chiqqan erkaklar o’rganilib, 5 xil shaxs tiplari o’rganilgan.

1. Konstruktiv tip — ichki muvozanat, ijobiy emotsional kayfiyat, o’ziga nisbatan tanqidiylik va boshqalarga nisbatan chidamlilik bilan tavsiflanadi. Kasbiy faoliyatni to’xtatgandan so’ng ham hayotga nisbatan optimistik ustanovka saqlanib qoladi. Bunday keksalarning o’z-o’zini baholashi yuqori bolib, atrofdagilarning yordamiga tayangan holda kelajak uchun reja tuzadi.

2. Bog’liq tip - ijtimoiy qabul qilingan va yaxshi moslashgan tip. Yuksak hayotiy va kasbiy intilishlar bolmaganida turmush o’rtog’iga yoki farzandiga bo’ysunadi. Oilaviy vaziyat tufayli hissiy muvozanat saqlab turiladi.

3. Himoyalanuvchi tip — zo’r berib doimiy faollik orqali o’z-o’zini ta’minlashga intilish. Nevrotik tip sifatida baholanadi

4. Aggressiv-ayblovchi tip — bunday keksalar shaxsiy muvaffaqiyatsizliklari uchun aybni boshqalarga to’nkaydi, shubhalanuvchan va birdan tutoqib ketadi. Ular o’zlarining keksaligi, nafaqaga chiqqanligi haqidagi fikrni qabul qilishni istamaydi, kuchi tugayotgani va olim haqida o’ylab, yoshlarga nisbatan dushmanlarcha munosabatda bo’ladi.

5. O‘z-o‘zini ayblovchi tip — passivlik, depressiyaga beriluvchanlik, tashabbussizlik, yolg‘izlik, hayotga pessimistik munosabat, o‘lim baxtsizlikdan qutulish yo‘li sifatida qabul qilinadi.

I.S.Kon keksalikdagi ijtimoiy-psixologik tiplarni ajratishda mezon sifatida faoliyatning yo‘nalganligidan foydalanadi.

Ijobiy psixologik qulay tiplar:

1) nafaqaga chiqqandan so‘ng jamoat ishlarini davom ettirish, faol va ijodiy munosabatda bolish;

2) shaxsiy hayoti bilan shug‘ullanish — moddiy ta‘minlanganlik, xobbi, qiziqishlar, mustaqil ta’lim olish, yaxshi ijtimoiy va psixologik ta‘minlanganlik;

3) oilaning boshqa a‘zolariga qulay bolish uchun ularga yordamlashish, bular ko‘proq ayollardir. Zerikish yo‘q, lekin birinchi va ikkinchi guruhdagilarga nisbatan hayotdan qoniqqanlik quyiroq;

4) hayotning mazmuni sogliqni mustahkamlash bilan bog‘lanadi, bu ko‘proq erkaklarga xos. Hayotni bunday tashkil etish ma‘lum ma’noda axloqiy qoniqish hosil qiladi, ba‘zan sog‘liqqa nisbatan xavotirlanish kuzatiladi.

Keksalarning salbiy tiplari:

1) agressiv, maxmadonalar;

2) o‘z hayotidan norozi, baxtsiz, muvaffaqiyatsiz keksalar.

Keksalik davrida paydo bo‘lgan yangi psixologik tuzilma — bu hayotiy donishmandlikhamda ruhning chuqur qatlamlari bilan yashash qobiliyatidir

Xulosa qilib aytganda, keksalik bu individning ishdan qolishi va jamiyatdan uzulib qolish holatlaridir. Bunda gerontopsixologiya fani keksalikda ham kishilarni sog‘lom va bardam hayot kechirishlarini ta‘minlovchi kashfiyotlar qilish bilan shug‘ullanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Do‘stmuxamedova Sh.A., Tillashayxova X.A., Baykunosova G.Yu., Ziyavitdinova G.Z., «Yoshdavlari va pedagogik psixologiya» - Darslik Toshkent. Nizomiy nomidagi TDPU, 2021y.

2. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O‘z.FMJ., 2008

3. Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To‘ychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T. TDPU, 2009 .

4. Abdullaeva, S. H. (2014). Shaping to emotional stability future teachers of the professional education. European Journal of Natural History, (4), 23-24.

5. Xosilbekovna, S. F. (2024). The impact of globalization on the manifestation of aggressive behavior in adolescence. Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 134-137.

7. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. Образование наука и инновационные идеи в мире, 39(4), 56-58.

OILAVIY MUNOSABATLARDA TA’LIM-TARBIYANING O’RNI

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi
Isroilova Madinabonu Nosirjon qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oiladagi o‘zaro munosabatlar, bola tarbiyasida ota-ona tomonidan beriladigan ta’lim-tarbiyaning o‘rni, sog‘lom oilaviy muhit yaratish uchun nimalarga ahamiyat berish kerakligi to‘g‘risida fikrlar bayon etilgan. Kattalar tomonidan yosh oilani barpo etishda namuna sifatida ko‘rsatilayotgan ta’lim-tarbiya usullari hamda yangi qurilgan oilalarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida qilinayotgan yordam va imkoniyatlarning yosh oilalar mustahkamlanishidagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: oila, oilaviy munosabat, oilaviy muhit, psixologik iqlim, axborot xavfsizligi, ta’lim va tarbiya.

Oila jamiyatning bir bo‘lagi hisoblanadi. Jamiyat oilalardan tarkib topgan. Oiladagi muhit qanchalik sog‘lom bo‘lsa, o‘sha oila mustahkam qo‘rg‘on misolidir. Ajdodlar tomonidan boy merosni, qadriyatlarni, oila to‘g‘risida aytilgan o‘git-u pand nasihatlarini yosh avlodga singdirish, yosh avlod vakillari tomonidan bularni o‘zlashtirish va boyitish har doim ham oson bo‘lavermaydi. Shu o‘rinda aytib o‘tishim kerakki, Abdulla Qodiriyning "Moziyga qaytib ish ko‘rmoq xayrlidir" degan iborasi bejiz emas. Albatta, o‘tmish to‘fonlari-yu, asrlar silsilasida shakllanib kelgan urf-odatlar asosida qurilgan oilada va aynan shular negizida shakllangan oilaviy muhitda tarbiya ko‘rayotgan bolalar, nafaqat oilasi uchun balkim jamiyat uchun ham kerakli shaxslardir. "Har bir oilaning sog‘lom bo‘lishi, ularda ijobiy psixologik iqlimning hukm surishi, mana shu muhitda dunyoga kelib, shaxs sifatida shakllanib, so‘ng o‘zi yashayotgan davlatning fuqarosi sifatida o‘z davlatining iqtisodiyoti, ijtimoiy hayoti taraqqiyotini ta‘minlovchi, hal qiluvchi omil bo‘lgan inson kamolotida oilaning tutgan o‘rni beqiyosdir" [1, 10].

Darhaqiqat, oila ma‘naviyat, ta’lim va tarbiya o‘chog‘i bo‘lganligi uchun ham har bir ota-ona farzandiga ham diniy, ham dunyoviy bilim olishi uchun shart-sharoit yaratib berishi lozim. Bu bizning bosh qomusimiz hisoblanmish Konstitutsiyaning bir nechta moddalarida ham ko‘rsatib o‘tilgan. Tarbiya va ta’lim birinchi oilada shakllanadi va bular uzluksiz davom etadi. Ota-ona faqat farzandi uchun shart-sharoit yaratibgina qolmasdan, ular bilan birgalikda dars tayyorlashi va ilm olishida ko‘maklashishi ham kerak. Aynan ota-ona tomonidan berilgan qiziqish motivi bolaning ilm olishi uchun ham samarali bo‘ladi. O‘zbekistonda 180 mingdan ortiq nikoh qayd etilgan, bo‘lsa, shulardan 40%i yosh oilalarni tashkil qiladi.

Oilalar hayot siklidan kelib chiqqan holda 4 turga bo‘linadi:

1. Juda yosh oila – turmush qurgandan 4 yil mobaynida;
2. Yosh oila – 5 yildan 9 yilgacha;
3. O‘rta oilaviy hayot munosabati – 10 yildan 19 yilgacha;
4. Katta oilaviy hayot – 20 yil va undan ortiq yillarni qamrab oladi [2]

"Har bir oila ijtimoiy tizim struktura sifatida jamiyat oldida ma‘lum bir vazifani bajaradi. Bular: iqtisodiy, reproduktiv, tarbiyaviy, rekreativ, kommunikativ, regulativ (boshqaruv)" [1, 47].

Farzand oilada olgan tarbiyasi bilan ijtimoiylashuv jarayoniga kirishar ekan, bolada muomala madaniyati shakllanadi. Oilada ota va onaning o‘z rollari mavjud. Ota farzandiga nisbatan ijtimoiy ya‘ni tashqi muhitda o‘zini tutish madaniyatini shakllanishi uchun mas‘ul bo‘lish bilan birga iqtisodiy ta‘minotchi hamdir. Ona esa axloqiy me‘yorlar, etik, estetik madaniyat va odob mezonlari doirasida muomala qilish qonun-qoidalar bilan birga, diniy jihatdan ta’lim berish kerak. Buning uchun esa qiz farzand ham oila qurishdan oldin diniy va dunyoviy bilimlarni egallashi kerak. Burhoniddin Marg‘inoniy o‘zining "Hidoya" asarida oila va nikoh masalasida juda katta ma‘naviy-tarbiyaviy fikrlar yozib ketgan. Unda nikoh ostonasida turgan yoshlar iqtisodiy, ijtimoiy, ma‘naviy va aqliy jihatdan mumkin qadar teng bo‘lishligi aytib o‘tilgan. Oilada farzand tarbiyasida, ayniqsa, ota bosh rolni egallaydi. Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘zining "Padarkush" dramasida aynan oiladagi ilmsizlik va tarbiyaning asl mohiyatini ochib bergan. Asarda ota moddiy ehtiyojlarini ko‘zlab, o‘z ehtiyojlarini ma‘naviy saviya-yu ilmdan ustun qo‘yadi va asar so‘ngida ilmsizlikdan jabr chekib, o‘z aybiga iqrar bo‘ladi. Ilmsizlik, oqni qoradan ajrata olmaslik oqibatida farzand betayinlar, mayishatparastlar, nafsini jilovlay olmaydiganlar qurshovida qolib, o‘z umriga zomin bo‘ladi. Asarda aynan ota farzand

tarbiyasiga e’tibor bermaydi. Ammo hozir ham xasislik qilib, farzandi uchun ilm yo’lida mablag’ sarflamayotganlar ham kam emas, lekin to’qlikka sho’xlik qilib, otasining davrida davron surib yurganlar, berilgan imkoniyatdan unumli foydalanmayotganlar ham oramizda uchrab turibdi. Ilm yo’lida ilm nuri bilan ma’naviy dunyosini boyitayotganlar, zerokim, u dunyo-yu bu dunyo saodatda bo’lurlar.

Oilada birinchi o’rinda muhabbat, ishonch va samimiy munosabat bo’lishi kerak. Farzand tarbiyasida ota-ona hamfikrlikda ish olib borishi lozim. Qiz farzand oilada ta’lim-tarbiya olayotganda, avvalo, muhitga qarab, tarbiyasi shakllanadi. Ona qiz tarbiyasi uchun tayyor namuna va o’rnakdir. Aynan onasiga o’xshab uy ishlarida shu bilan birga estetik didini shakllantirsa, otasi siymosida kelajakda qanday inson bilan turmush qurishi haqida birlamchi ta’limni oladi. O’g’il farzand ham onasining tutumi va turmushdagi vazifalarini ko’rib, qanday qizga uylanish haqida tarbiya topsa, otasiga qarab, oilada yetakchi bo’lish, iqtisodiy jihatdan ta’minotchi, kuch-qudrat sohibi bo’lish ta’limini o’zining ongiga singdirib boradi.

Yoshlar ta’lim olishi uchun maktab, umumta’lim muassasalari bepul tarzda o’quv mashg’ulotlari o’tilsa, shu maktab tizimida ustozlardan ta’lim olsa, parallel ravishda ota-onasi tomonidan oilaviy muhitda mustahkamlanib boradi. Ilm-fan rivojlanganligi, urbanizatsiyalashuv jarayoni, ijtimoiylashuv jadal sur’atda keskin ortib borishi o’z navbatida ham ijobiy, ham salbiy oqibatlarga olib keladi. Muhitda farzand qanchalik o’zini erkin tutib oila a’zolari oldida o’zining fikrini to’liq bayon etsa, aynan ijtimoiy muhitda ham o’zini shu tarbiyasini aks ettiradi. Ba’zi oilalarda juda kam muloqot, e’tiborsizlik natijasida farzand tarbiyasida tub burilishlar yuzaga kelmoqda. Oiladagi ta’lim-tarbiya, odob-axloq, turmush tarzi tutumi haqida buyuk allomalar Yusuf Xos Hojib "Qutadg’u bilig" asari, Kaykovusning "Qobusnoma", "Odobnoma" asari, Z.M.Boburning "Boburnoma" asarlarida keng fikrlar nasihatlar berib o’tishgan.

Oila institutlarining mustahkamligi ijtimoiylashuv jarayonlarida ham o’z aksini topadi.

"Tarbiya tizimining milliy xususiyatlari:

- milliy tarix va madaniyatning o’ziga xos jihatlarini hisobga olish;
- tarbiyaviy ishlarda milliy udumlar, an’analar, urf-odatlar, diniy marosimlardan foydalanish;
- milliy madaniyat jahon madaniyatining bir bo’lagi ekanligi tushunchasini shakllantirish" [4, 6].

Milliy qadriyatlar hamohangligida bolaga namuna, ibrat tarzida ota-ona tomonidan tarbiya berilsa, farzandda umumbashariy qadriyatlarga hurmat tuyg’usi shakllanadi. Farzand tarbiyasida bobo-buvilarning ham o’rni beqiyos, ammo ayni paytda oilalar nuklearlashib ketayotganligi boisidan ham ba’zi oila farzandlari tarbiyasida xulqiy og’ishlar, nuqsoniy kamchiliklar uchrab turibdi. Oilalarda farzand tarbiyasiga salbiy ta’sir ko’rsatuvchi omillardan biri bu moddiy mablag’ yetishmaslik masalasi. Chunki ayni damda bo’sh ish o’rni kam, oylik maosh summasi oz, moddiy ehtiyojlar esa yildan-yilga keskin tarzda ortib bormoqda. Tarbiya jarayonida ota-ona barcha farzandlariga teng miqdorda e’tibor berishi lozim. Kingadur ko’proq e’tibor berish bu bola psixikasida salbiy og’ishlarni keltirib chiqaradi. Ammo ilm-fan taraqqiy etgan zamonda ijtimoiy tarmoqlar va sun’iy intellekt o’z ta’sirini ko’rsatmoqda. Yoshlarni axloqiy buzilishi, kattalarga hurmatsizlik qilishi, bu oila muhitida ijtimoiy tarmoqning o’rni va ahamiyati qay darajada yuqori ekanligini ko’rsatib bermoqda.

Rivojlanayotgan O’zbekistonda ta’limni tubdan isloh etishga katta e’tibor qaratilmoqda. Xotin-qizlar uchun ta’lim jarayonida: agar magistratura bosqichiga o’qishda kirsas, hech qanday kontraktsiz, davlat byudjetidan qoplab berilmoqda, bakalavriat bosqichi talabalari uchun esa foizsiz ta’lim kreditlari berilmoqda. Yosh oilalar, boquvchisini yo’qotgan, yolg’iz ona, ehtiyojmand oilalar uchun moddiy yordamlar ko’rsatilmoqda.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, oilaviy muhitda sog’lom fikrli farzand tarbiyalash uchun ota-ona birgalikda harakat qilishi, bolani yoshligidan boshlab halollik, to’g’riso’zlik, mehnatsevarlik, kattaga hurmat ko’rsatish, kichiklarga izzatda bo’lish fazilatlarini bilan uning ma’naviy dunyosini boyitib borishi kerak. Ijobiy kayfiyat hukm surgan oilada ta’lim olish istagi notinch oiladagi farzandlar bilan olib qaralsa, ilm olishga istagi yuqori bo’ladi. Ota-ona munosabati samimiy, ahillik va yuqori o’lchov mezonlari doirasida bolsa, farzandda ham shu xislatlar shakllanadi. "Qush uyasida ko’rganini qiladi", deyдилar va ushbu maqol ham bejizga aytilmagan. Oilada farzand ta’lim olsa, kelgusidagi o’zi qurgan oilasida ham sog’lom, ijtimoiy muhitni yarata oladi. Tarbiya jarayonida namuna metodidan foydalanib, farzandga ta’lim berilsa, bola buni ongida bir umr saqlab qoladi.

Farzand tarbiyasida birinchi o‘rinda ona turadi. Shuning uchun turmush o‘rtoq tanlashdan oldin erkak o‘sha qizni qanday muhitda tarbiya topgani, diniy va dunyoviy bilimlardan boxarbarligi, oilaviy ahvoli, hurmat qilish darajasi qay yo‘sindaligi, muomala madaniyati to‘g‘ri shakllanganligini inobatga olgan holda oila quradi. Notinch oilalarning farzandlari psixikasida salbiy o‘y-xayollar, stress va suidsitga moyillik holatlari mavjud. Bunday oila vakillari bilan vaqtida shug‘ullanib, oila muhiti yaxshilanmasa, jamiyat uchun ham oilasi uchun ham nafi yo‘q kimsalar yetishib chiqadi. Ta’limdan tashqari oilada farzandning sog‘lig‘iga ham e’tibor berish kerak. Sog‘lom turmush tarziga amal qilish darkor. Muntazam sport bilan shug‘ullanish asnosida farzand jismoniy jihatdan yetuklikka erishsa, kitob o‘qib, o‘rganib, bilim olish orqali esa ma’nan komillikka erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘.B.Shoumarov, I.O.Haydarov, N.A.Sog‘inov, F.A.Akramova, G.Solihova, G.Niyozmetova. Oila psixologiyasi. “Sharq”, – Toshkent, 2008 yil.
2. Karimova, Vasila. "Oila psixologiyasi". – Toshkent, 2007 yil.
3. S.N.Djurayeva, N.S.Turdiyeva, A.I.Baxronova. "Tarbiyaviy ishlar metodikasi". – Buxoro, 2021 yil.
4. D.Abdullayeva, R.Yorqulov, N.Atabayev. "Oila psixologiyasi". – Toshkent. 2015 yil.
5. X.I.Ibragimov, U.A.Yo‘ldashev, X.Bobomirzayev. "Pedagogika va psixologiya". – Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. 2009 yil.
6. F.I.Haydarov, N.I.Xalilova. "Umumiy psixologiya". – Toshkent, 2009 yil.

TA’LIMMI YOKI TARBIYA?

ADPI Pedagogika va psixologiya kafedrası o’qituvchisi
Tojiboyeva NodiraTursunaliyevna
ADPI 1-bosqich talabasi Omonkeldiyeva Munira

Annotatsiya: Bugungi kunda ta’lim va tarbiya tushunchalariga juda ko’p duch kelyapmiz. Bu ikki tushuncha yonma-yon kelsada, bir-biridan farqli va inson umrida juda ahamiyatlidir. Ushbu tezisda bu ikki tushunchaning inson hayotida muhimligi qaydarajada ekanligi haqida so’z boradi.

Kalitso’zlar: ta’lim, tarbiya, aqliyo’sish, ijtimoiylashuv, o’quv-biluvfaoliyati, ta’limiytarbiya, axloqiytarbiya, jismoniytarbiya, ma’naviy-axloqiytarbiya.

Bu hayotda inson yashar ekan har qachon o’rganishga, bilimlar va ko’nikmalar o’zlashtirishga ehtiyoj sezadi. Bularni o’zlashtirishga aloqador bo’lgan ta’lim, tarbiya, o’qish, o’rganish va o’quv faoliyati kabi tushunchalar mavjud.

Bunday faoliyat kishiga shu jumladan bolaga ham atrof-muhitga moslashish o’zining asosiy ehtiyojlari, shuningdek aqliy o’sish va shaxsiy rivojlanish ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Xo’sh, bu borada ta’lim va tarbiyaning ahamiyati qay darajada? Ulardan qay biri muhimroq? Hozir shu haqida fikr yuritamiz.

Tarbiya – bolaning ijtimoiy muhitda o’z o’rnini topishni o’rganishi hamda insonning hayotiy ko’nikma va malakalarga ega bo’lishidir. Ta’lim jarayonining markazida shaxsning bilish va anglash jarayoni, uning qobiliyati, ilm o’rganishi yotsa, undan farqli o’laroq tarbiya insonni shaxs sifatida shakllanishiga, uning dunyoqarashi va jamiyatga munosabatiga qaratiladi. Tarbiya – bu alohida jarayon emas, balki o’qitishning bir tomoni bo’lib, u bilan umumiy va farqli tomonlarga egadir. Bilim berish va tarbiyaga, asosan, insonning ijtimoiy ko’nikma olish mexanizmning o’ziga xos jihatlarini kiritish mumkin.

Tarbiyani ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir talaba, o’smir va yosh yigitning betakror va o’ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy huquqiy va erkinligining e’tiborga tutilishi:

—milliylkning o’ziga xos an’ana vositalariga tayanish, jahon madaniyatining ilg’or tajribalariga asoslanish;

— talabalar faoliyatida tarbiyaviy jarayonning asosini tashkil qilish,

— qiziqarli, to’laqonli talabalar yosh jihatlariga mos hayot iqlimini yaratish, mehnat, xayriya, ijtimoiy foydali, ijtimoiy ko’ngilochar va shunga o’xshash tadbirlar tashkilotish lozimki, natijada talabalar o’zlari xohlagan ishga qo’l ursinlar, muvaffaqiyat hissini tushunib o’zlariga ishonchlari ortsin, axloqan barqaror bo’lsin.

Tarbiyaning maqsad-mohiyati davrlar o’tishi bilan o’zgarmaydi, barcha millat uchun ham bir darajada ahamiyatli. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar, an’analar tarbiya mazmun-mohiyatini belgilaydi. Bugun nemis, rus yoki ingliz maktabida ham, o’zbek maktabida ham ta’lim muassasasining tarbiyaviy vazifalarini kuchaytirish, ta’limning “tarbiyalovchi” faoliyatidan qoniqmaslik holatlari olimlar tomonidan e’tirof etilmoqda. Tarbiyaga asoslangan maktablar, o’quvchini hayotga tayyorlashni, ijtimoiylashuvini asosiy maqsad bilayotgan ta’lim muassasalari tajribalarini o’rganishga ehtiyoj tug’ilayotganini ta’kidlash joiz.

Hozirgi zamon jahon pedagogikasida tarbiyaga turlicha ta’rif berilayotgan bo’lsa-da, biz uchun sharq mutafakkirlari qoldirgan meros o’zining hayotiyiligi va mazmunan keng qam-rovliligi bilan qimmatlidir.

Tanganing ikkinchi tarafi bo’lganidek, ayrim hollarda ta’lim muassasalarida ta’limni tarbiyadan ustun qo’yish, tarbiyani e’tibordan chetda qoldirish holati yoki tarbiyani ta’lim orqali amalga oshirish haqidagi fikrlar ilgari surildi. Ammo jahon pedagogikasidagi bu taj-ribalar o’zini oqlamaganligini hayot ko’rsatib turibdi. Rus olimi G.K.Selevko e’tirof etgani-dek, “tarbiyalovchi ta’lim” rus ta’lim tizimiga katta zarar keltirdi — bu ta’limni tarbiyadan ustun qo’ydi, jamoa tarbiyasini yetarli baholay olmadi, maktabni amaliy hayotdan ajratib qo’ydi”.

Maktab amaliy hayotdan ajralib qolishi-ning asosiy sabablaridan biri, shubhasiz (xuddi shuni sharq mutafakkirlari ta’kidlagan edilar), yosh avlod tarbiyasiga faqat nazariy (ta’limiy) tomondan yondashuv bo’lib, axloqiy faoliyat e’tibordan chetda qoldirilganidir. Haqiqatan, ta’lim olish (o’quv-biluv faoliyati) — aqliy tarbiyani amalga oshirishi, ya’ni mustaqil o’qish, fikrlashni

rivojlantirishi mumkin. Ammo ta’lim zahiridagi tarbiya nazariy bilimligicha qolave—radi, bu faoliyat emas.

Tarbiyaning ibratga, namunali amaliy faoliyatga asoslanganini ham unutmaslik joiz. Ya’ni aqliy tarbiya (ta’lim) aniq dastur va rejalar asosida oddiydan murakkabga tomon rivojlanib borsa, tarbiyada (axloqiy tarbiya) jamiyatda ro’y berayotgan voqea-hodisalarga nisbatan yoshlarda o’z vaqtida tegishli munosabat uyg’otish, aniq maqsad va natijaga yo’naltirilgan reja va dasturlar ijrosiga qo’shimcha ravishda ijodiy yondashuv, ijtimoiy muhitni sinchiklab o’rga—nish taqozo etiladi. Aqliy tarbiyaga nisbatan axloqiy tarbiyaning faoliyat qamrovi, oldiga qo’yilgan vazifalar katta bo’lib, buning samarali ijrosi uchun maktab imkoniyati torlik qiladi. Shunday bo’lsa-da, ta’lim muassasasi tarbiya jarayonining tashkilotchisi, muvofiqlashtiruv—chisi bo’lishi maqsadga muvofiq. Chunki oilalar bolalarni nafaqat ta’limiy (fikriy), balki axloqiy va jismoniy tarbiyalash borasida turli darajada, hatto farzandiga odob qoidalarini o’rgatishga qobil bo’lmagan ota-ona—lar ham oz emas. “Qaysi onalarni aytursiz, bilimsiz, boshipaqmoq, qo’li to’qmoq onalarmi? O’zlari da yo’q tarbiyani qaydan olib berurlar”[1;4].

Xulosa o’rinda shuni aytmoqchimanki, Pedagogik jarayonda axloqiy tarbiyani ham, ta’lim tizimidagidek (davlat ta’lim standartlari singari) uzluksizlik talablaridan kelib chiqib shakllantirish qanchalik katta va murakkab masala bo’lsa-da, amalga oshirish lozim. Albatta, ma’naviy-axloqiy tarbiya tushunchalarini qolipga solib bo’lmaydi, ammo talablar shaklida hayot—dan ajralmagan holda ifodalash mumkin. Bu boradagi samarali vositalardan biri, shubhasiz, milliy adabiyot o’qitishni yanada takomillashtirishdir. Chunki milliy adabiyotimiz azaldan odobga asoslanganligini yodda tutishimiz lozim.

Tarbiya umr bo’yi davom etadigan jara—yon. Hayotdagi har bir kishi tarbiyaviy ta’sirga ega. U hayot maktabida tarbiyalanar ekan, tarbiyachi sifatida, tarbiya vositasi sifatida o’zi ham ijtimoiy muhit yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilganadabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. “Turkiy guliston yoxud axloq”. [1;4].
2. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/umumii-urta-talim/5137.htm>
3. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O’z.FMJ., 2008
4. Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To’ychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T. TDPU, 2009 .
5. Xosilbekovna, S. F. (2024). Psixologik holatlarga tushishni oldingi olish. образование наука и инновационные идеи в мире, 39(4), 56-58.
6. Абдуллаева, Ш. X. (2016). Коммуникативные умения как профессиональная компетенция педагога. NovaInfo. Ru, 3(54), 304-306.

O‘SMIRLIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Rahmonova Odinaxon Obiddin qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
geografiya va iqtisodiy bilim
asoslari yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada o‘smirlik davri haqida tushuncha, o‘smirlarning ta’lim-tarbiya berishda uchraydigan ayrim qiyinchiliklar va psixologik xususiyatlar taxlil qilindi.

Kalit so‘zlar: O‘smirlar, ishonuvchanlik, ta’sirchanlik, analitik faoliyat, sintetik faoliyat, psixik taraqqiyot, dialektik qarama-qarshilik, o‘smirlik davri krizisi.

O‘qituvchi va tarbiyachi uchun bolalarning o‘smirlik davri psixologiyasini bilish psixologik nuqtai nazaridan ham pedagogik nuqtai nazaridan ham muximdir. Bu davrni biz yana o‘tish davri ham deb ataymiz. O‘smirlik davri asosan 11-15 yoshdagi bolalarni o‘z ichiga qamrab oladi, ya’ni 5-8 sinf o‘quvchilarini. O‘smir o‘quvchilarni ta’lim va tarbiya berish ishlarida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi va xususiyatlarini ba’zan yetarli darajada bilmaslikdan yoki inkor qilishdan kelib chiqadi. Kichik va yoshdagi maktab o‘quvchilariga qaraganda o‘smirlik yoshidagi bolalarni tarbiyalashda juda ko‘p qiyinchiliklar bo‘ladi. Chunki, kichik bolaning katta odamga aylanishi jarayoni juda qiyin kechadi. Bu jarayon o‘smirlar psixologiyasining odamlar bilan bo‘lgan munosabat formalarining jiddiy ravishda o‘zgarishi, hamda hayot sharoitining o‘zgarishi bilan bog‘liqdir. Bu davrda o‘smirlarning o‘z shaxsiy fikrlari paydo bo‘ladi. Ularda o‘z qadr-qimmatlari haqidagi tushuncha kengayadi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 15 – iyun kuni Toshkentda bo‘lib o‘tgan anjumanda so‘zlagan nutqida yosh avlod tarbiyasi haqida alohida to‘xtalib o‘tdi. «Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan» deb ta’kidlab o‘tdi.¹

O‘smirlik davrida o‘quvchilarda analitik-sintetik faoliyat yetarlicha rivojlanmagani, fikr yuritish usullari to‘liq emasligi uchrab turadi. Shuning uchun geometrik masalani yechish usulini yoki isbotlash yo‘lini ko‘rsatib berilmasa, qiyinchiliklar tug‘iladi, o‘quvchilar masalani eng oddiy usulda «tavakkal» yecha boshlaydilar. O‘smirlar fikr yuritish faoliyatining xususiyatlaridan biri -yaqqol-obrazli, ko‘rsatmali tafakkur tarkibining muhim rol o‘ynashidir. Ularda mavhum tafakkur o‘sishi bilan yaqqol-obrazli tafakkurning tarkibiy qismi mutlaqo yo‘qolib ketmaydi, balki saqlanib qoladi va rivojlanadi hamda tafakkurning umumiy strukturasida muhim rol o‘ynaydi. O‘smirning eng muhim xususiyatlaridan yana biri mustaqil fikrlash, aqlning tanqidiyligiga tez rivojlanishidir. Bu esa kichik maktab yoshidagi o‘quvchidan farqli o‘laroq, o‘smirning aqliy faoliyatida yangi davr boshlanganini bildiradi. Ko‘pgina o‘smirlarda o‘zidan qoniqmaslik holati kuzatiladi. Ba’zi o‘smirlarni nima uchun atrofdagilar, kattalar, shuningdek, ota-onasiga qarshi chiqayotganligini anglay olmayotganligi tashvishga soladi. Bu holat ularni ichdan asabiylashishlariga sabab bo‘ladi va o‘smirlik davri krizisi yuzaga keladi. Krizis boladagi mavjud tushkunlik, yolg‘izlikka intilish, passivlik yoki aksi, o‘jarlik, qaysarlik, agressivlik, hayotga salbiy munosabatlarning yuzaga kelishi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu krizis o‘smirning ma’naviy o‘sishi, shuningdek, psixikasidagi o‘zgarishlar bilan ham bog‘liqdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ilmiy psixologiyaning aniqlashi bo‘yicha o‘smirlarning psixik taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuchlar, ularning faoliyatlari bilan tug‘iladigan extiyojlar bilan bu extiyojlarni qondirish imkoniyatlari o‘rtasidagi dialektik qarama-qarshiliklarni yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir.

O‘smirlik davri xususiyatlarini talqin qilgan P.I.Leventuev, D.B.Elkonin, T.V.Dragunovning ta’kidlashicha, o‘g‘il va qizlarning bu yoshda o‘rtoqlari bilan munosabatlarga intilishi, tengdoshlari jamoasining hayotiga qiziqishi yorqin namoyon bo‘ladi. O‘smirlarning jismoniy o‘sishi va jinsiy

yetilishi ularning psixikasida keskin o’zgarishlarni vujudga keltiradi. O’quv fanlarning ko’payishi, axborotlar, ma’lumotlar tarmog’ining kengayishi ularning fikr yuritishini shakllantiradi.¹

¹<https://www.standart.uz/cyrl/news/view?id=963>

O’smir juda ko’p narsalarga; sport, turizm, kino-teatr, badiiy havaskorlik, pochta markalarini va qadimiy tangalarni yig’ish, o’simlik va hashoratlar kolleksiyasini to’plashga qiziqadi. Ko’p hollarda bu qiziqishlar ehtiros xarakteriga ega bo’ladi. Kun tartibi to’g’ri tashkil qilinsa, vaqt to’g’ri taqqoslansa, o’smir yaxshi o’qish, maktabdan tashqari xilma-xil ishlar bilan shug’ullanishi va o’yin-kulgu uchun yetarli vaqt topa olishi mumkin.

O’z-o’zini anglashning –bu o’zini o’zi tanish, sifat va kamchiliklarini, o’z qobiliyat va imkoniyatlarini bilib olish, o’z xatti-harakatlari haqida hisob berish ehtiyojidir. O’z-o’zini anglashning eng yuqori darajasi o’zining hayotdagi o’rnini aniq tasavvur qilish, o’zini shaxs sifatida anglab olishdir. Dastlabki paytlarda uning o’zi haqidagi fikrlari ko’p jihatdan boshqa kishilarning u xaqidagi fikrlaridan iborat bo’ladi «O’z xarakter hislatlaring xaqida sen qayerdan bilasan» degan savolga o’smirlar to’g’rilad to’g’ri ota-onalari o’qituvchilari, o’rtoqlaridan bilib olganlarini aytadilar, ammo keyinchalik buni o’zlari seza boshlaydilar. Lekin har qalay, o’zlaridan ko’ra boshqa kishilarni oldinroq baholay boshlaydilar. Ular o’z fikrlarini g’olib chiqishini hohlashadilar. O’smirlar boshqa kishilarni baholashda bazan shoshma-shosharlik qilib, qat’iy fikr yuritishga yo’l qo’yib qo’yadilar. Masalan: ular ko’pincha kishilarni faqat ayrim xatti - harakatlari va ayrim sifatlariga qarab baholaydilar. Bu bahoni esa butun bir shaxsga nisbatan tadbiq qiladilar. Natijada kishining qadr-qiyamatiga uning ijobiy va salbiy sifatleri haqida ko’pincha noto’g’ri xulosa chiqaradilar. Ularning o’z-o’ziga baho berishi ham har doim xolis bo’lavermaydi. Masalan: ular o’rtoqlarining qo’polliigi yoki pismiqliigi to’g’risida gapiradilar-u, ammo buni o’zlarida sezmaydilar. Hamma o’smirlar ham o’z-o’zini tanqid qilish, o’z xatolarini vijdonan va ro’yi- rost bo’yniga olishni uddasidan chiqavermaydi.

O’smir atrofdagilarning unga bergan bahosiga nisbatan sezgir bo’ladi. Uning kayfiyatidagi ranjish, ikkilanishning sababi ana shunda. tasodifiy muvaffaqiyat yoki kattalarning maqtab qo’yishi, o’smirlarni o’ziga ortiqcha baho berishiga, o’ziga haddan tashqari ishonuvchanlikka, maqtanchoqlikka olib keladi. Xatto vaqtincha, tasodifiy muvaffaqiyatsizlik o’smirda o’z kuchiga ishonmaslikna uyg’otish, ikkilanish, qo’rqoqlik, jur’atsizlik va uyatchanlik hissini oshirib yuborish mumkin. Shuning uchun ota-ona yoki o’qituvchi o’smirlar bilan bo’ladigan munosabatda alohida e’tiborli va nazokatli bo’lishi zarur. O’smirlik yoshida zaif, mustaqil emas, kichkina deb nom chiqarishning qo’rqish xavfi kuchayadi. U o’zining mustaqilligini ko’rsatish uchun, o’zinin nohaqligini tushunib tursa ham, ko’pincha qaysarlik va qo’pollik qilaveradi. Muomalada dag’allik, talabchanlik va xurmatsizlik o’quvchiga yosh bolalarga bo’lganday muomalada bo’lish ular yaxshi tushunaman deb hisoblagan misollar bo’yicha o’zlarining mustaqil fikrlarini aytish huquqini mensimaslik ularning yuqori natijalarga erishishdagi kuch va imkoniyatlariga shubhalanish kabi hodisalar, odatda o’smirda norozilik yoki aniq ifodalangan boshqa bir salbiy harakatlarni hosil qiladi.

J.Piajening ta’kidlashicha, «Ijtimoiy hayot uch narsaning ta’siri - til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi». Bu borada o’zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o’z-o’zidan tafakkurini yangi imkoniyatlarini yaratadi. 11-12 yoshdan boshlab o’smir endi mantiqiy fikrlab harakat qila boshlaydi

Xulosa: Odatda, o’smirlarda bosh miya po’stining po’sti ostida qismlari ustidan kontrolligi ortib boradi po’st va po’st osti qismlari doimiy ravishda birga harakat qiladi. Ayrim xollarda po’stloq osti qismining faoliyatini nazorat qilmay qoladi. Bu o’smirning betayinligi, jizzakiligi va emotsional xislariga berilganligidan dalolat beradi. Tormozlash reaksiyasini paydo qilish xakteri turg’un bo’lmay qoladi. Qo’zg’alish jarayonlari ba’zan shu qadar kuchli bo’ladiki, o’smir yoqimsiz xarakterlarini tormozlay olmay o’zini tuta olmay qoladi.

Qo’zg’alish jarayonlari jo’shqin, lekin tez o’sadi. Ikkinchi tomondan o’smir kuchli hayajonlanish paytida ayniqsa tegishli ijtimoiy sabablari asosida hayajonlanganda o’z xatti-harakatlarini idora eta olmaydi. O’smirlik yoshida ikkinchi signal sitsemasining roli kuchaya boradi. Qo’zg’ovchi vazifasini bajaruvchi so’z bilish jarayonida boshqa kishilar bilan munosabatda bo’lishda va o’z xatti-harakatlariga baho berishda ko’proq rol o’ynay boshlaydi. Shu bilan bir qatorda o’smir nerv sitsemasining o’sishi hali tugallanmagan bo’lib, tarkib topish bosqichida bo’ladi. U uzoq vaqt davom etadigan kuchli qo’zg’aluvchiga bardosh bera olmaydi. Ba’zan shu sababli ancha tez qo’zg’alish holatiga o’tib ketadi. Bu esa o’smir nerv sistsemasining ma’lum darajada bo’shligidan

dalolat beradi. O‘smirning nerv sitsemasining tarkib topayotgan munosabatlari tarkibiy natijasida kuchayadi va mustahkamlanadi.

O‘smirlik yoshiga yetgan bolalarda burch va javobgarlik tuyg‘ulari yetarli darajada o‘sgan bo‘ladi. Bolalar o‘zlari ongli ravishda tanlagan qobil bo‘lib qoladi. Mana shu davrda kattalar bolalarga «bemalol ish topshirishni ishonadilar» o‘smirlarni oilada «kichkina» deb hisoblamay ulardan xo‘jalik ishlariga yordam berish topshirilgan ishga javob berishni talab qiladilar. Ular bilan maslahatlashadilar ba’zi o‘smirlar ayniqsa ular o‘rta maktab yoshining oxiriga borganda hatto o‘ziga yaqinlarini qo‘llovchi va tayanchi bo‘lib qoladilar.

QO‘LLANILGAN MANBALAR RO‘YXATI

1. G‘oziyev E.G‘.. Mamedov K.K.. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2003.
2. Abduraxmonov F.R., Abduraxmonova Z.E. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2018.
3. F.Xaydarov. Umumiy psixologiya darslik.
4. Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to‘plami. Toshkent. 2020
5. P.I.Ivanov. Umumiy psixologiya

SHAXSNING KASBIY FAOLYATIDA DIQQATNING O’RNI.

Qodirova Manzura Iftihorjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
“Maktabgacha ta’lim” yonalishi 102-gurux talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada shaxsning kasbiy faolyatida diqqatning o’rni va diqqatning sezish jaroyonida, idrok qilishda, xotira, xayol va tafakkur jaroyonlarida har doim ishtirok etishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: Diqqat, shaxs, pedagog, bilish jaroyonlari, ong, adabiyot, individ.

Diqqat kishi faolyatining barcha turlari, eng avvalo, mehnat o’quv faolyati samaradorligi muhim hisoblanadi. Insonlar tevarak atrofdagi ko’plab ta’sirlar orasidan kishi hamisha nimanidir idrok qiladi, nimanidir faraz qiladi, nimadir haqida fikr yuritadi. Ongning muhim xossasi diqqat kabi xususiyat bilan bog’liqdir. Diqqat tushunchasi psixolog olimlar tomonidan bir qator ta’rif keltirgan. Xususan, psixolog P.I. Ivanov tomonidan diqqat deb – ongni bir nuqtaga to’plab muayyan bir obyektga faol qaratilishi hisoblanadi. Diqqat shunday muhim jarayondirki, u odamning barcha faolyatlarida albatta ishtirok etadi. Diqqatning muhim tamoni uning bir faolyat turidan boshqa bir faolyat turiga o’tishidir. Shaxsda diqqatni jamlash ko’p hollarda o’qituvchilarda, pedagoglarda, haydovchilarda asosan katta o’rin egallaydi. Pedagoglar tarbiyalanuvchilar, o’quvchilar va talabalarni diqqatini jamlashda 45 minut 80 minut bir me’yorda ushlab turishi va qiziqtirishi lozim. O’quvchilarda bu jarayon irodaviy zo’riqmagan holda ro’y berish kerak. Diqqatning o’ziga xos xususiyatlariga uning kuchi va barqarorligi, eng murakkab faolyatni ham diqqatning ishtirokisiz bo’linishi, kulami parishonxotirlik, taqsimlanishi kabilar kiradi. Parishonxotirlik diqqatning sabiy tamoni tashkil etadi. Parishonxotirlik deganda ko’pincha ishga nihoyat berilib ketish tushuniladi. Shunday paytda odam atrofdagi narsalar mutloq payqamay qoyadi. Bolalarda parishonxotirlik tez-tez uchraydi. Shaxs kasb tanlashda diqqatni o’rni katta hisoblanadi. Kasblar juda ham ko’p, lekin ularni egallashda qiyinchiliklar, mashaqatlar uchraydi. Diqqatning bilish jaroyoni uchun ahamiyati alohida ta’kidlab o’tish lozimdir. Diqqat sezish jaroyonida, idrok qilishda, xotira, xayol va tafakkur jaroyonlarida har doim ishtirok etadi. Diqqat barcha aks etish jaroyonlarimizning doimiy yo’ldoshidir. Diqqat barcha psixik jaroyonlarimizda qatnashsa ham, lekin diqqatning o’zi hech narsani aks etmaydi. Odam biron narsaga zo’r diqqat bilan kirishgan paytida uning tashqi qiyofasida ayrim o’zgarishlar ko’zga tashlanadi. Diqqat qaratilgan narsani yaxshi idrok qilish uchun unga muvofiqlashiga urinishdan iborat harakatlar (tikilib qarash quloq olish) qilinadi. Yana ortiqcha harakat to’xtaydi. Jiddiy diqqatning xususiyatlaridan biri qimirlamasdan jim turishidir. Bunga misol: auditoriya va teatr zalidagi jimlik diqqat vaqtidagi harakatsizlik natijasi bo’lib, bu jimlik odamlar ma’ruzachini yoki artistni zo’r e’tibor bilan tinglashyotgani anglatadi. Kuchli diqqat paytida kishining nafas olishi sekinlashib va pasayib qoladi. Shaxs kasbiy faolyatini puxta egalashda diqqat jaroyoni muhim hisoblanadi. Inson ayrim narsalarga o’z diqqatini ongli ravishda o’zi hohlab qaratsa, boshqa bir narsalar diqqatini beixtiyor ya’ni bizning hohishimizdan tashqari jalb qiladi. Shunga diqqat ikki turga bo’linadi: Ixtiyorsiz diqqat- rejasiz, maqsadsiz, iroda kuchisiz ongning biror ob’ektga to’planishi. Ixtiyoriy diqqat-reja maqsad iroda kuchi bo’ladi. Odamlarning ko’pchilik faolyatlari asosan ixtiyoriy diqqatning ishtiroki bilan amalga oshiriladi. Shuning uchun barcha faolyat turlarida, ya’ni o’qish, o’yin va mehnat faolyatlarida ixtiyoriy diqqatning ro’li nihoyat ahamiyatli. Ixtiyoriy diqqat ixtiyorsiz diqqatga nisbatan uzoq vaqt mobaynida davom etadigan diqqat turi bo’lib, u zo’r berishlikni, ya’ni irodaviy kuch sarf qilishlikni talab qilinadi. Shuni aytish lozimki, ixtiyoriy diqqat har doim ixtiyorsiz diqqat bilan almashinib turadi. Ixtiyoriy diqqat vaqtida odam tez charchaydi, chunki ixtiyoriy diqqat odamdan hamma vaqt iroda kuchini sarflashni talab qiladi. Iroda kuchini sarflashni orqali, ya’ni odam o’zini majbur qilish orqali diqqatni safarbar qilishi odamni charchatadi. Ixtiyorsiz diqqat esa hech qanday irodaviy kuch sarflash talab etilmaydi. Shaxsni kasb faolyat egallashida diqqatning ixtiyoriy to’planganligi emas, balki uning mazmuni va jarayonning o’zi qiziqarliligi va ahamiyatli bo’lsa ixtiyordan so’nggi diqqat deb tushunish mumkin. Bu holda faolyat kishini shu qadar qiziqtirib yuboradiki, u diqqatni obyektga qaratish irodaviy kuch sezirali darajada sarflash shart bo’ladi. Shaxs o’zi qiziqqan kasbiy faolyatni o’rganishda dastavval irodaviy kuch-g’ayrat madadiga tayangan diqqat

ixtiyordan so‘ngi diqqatga aylanadi. Ixtiyordan so‘ngi diqqat biror narsaga uzoq vaqt davomida juda barqaror qaratilishiga bilan belgilinadi, ko‘proq yuqori darajadagi jadal va unumli aqliy faoliyatning barcha turdagi mehnatning yuksak unumdorligini asosli ravishda ana shunday diqqatning turi bilan bog‘liq hisoblanadi. Odamlarning diqqati bir qancha xususiyatlariga ega bo‘lib, ulardan asosiylari- diqqatning kuchi va barqarorligi, diqqatning ko‘lami, bo‘linuvchanligi, ko‘chuvchanligi iborat.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Insonlarda diqqatning xususiyatlari hammda har xil nomoyon bo‘ladi. Shunday qilib, diqqatning asosiy xususiyatlari insonlarning faqatgini kasbiy faoliyatgina emas, balki barcha turdagi faoliyatlari uchun muhim o‘rin egallaydi. Diqqatning bu asosiy xususiyatlari tug‘ma berilmaydi irsiy ham o‘tmaydikan. Bu xususiyat insonlarning yoshlik chog‘idan boshlab turli faoliyat o‘yin, o‘qish mehnat faoliyatlari jaroyonlari orqali tarkib topadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1.M.X.ASRANBAYEVA, D.D.ORIBBOYEVA,D.D.BOYMIRZAYEVA “Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi” Toshkent “Tafakur avlodi”2023

2.F.I. XAYDAROV, N.I.XALILOVA. “Umumiy psixologiya”Toshkent” INNOVATSIYA-ZIYO 2019

3. <https://azkurs.org/diqqat/-va-uning-xususiyatlari.html?page=4>

4.<https://www.savol-javob.com/diqqat-v-a-uning-xususiyatlari>

O‘SMIRLIK DAVRI - PSIXOLOGIK “TOBE”LIK.

Andijon davlat pedagogika instituti maktabgacha
ta’lim fakulteti maxsus pedagogika yo’nalishi
talabasi Marifova Rohila

Annotatsiya: Maqolada ontogenezda yosh davrlarining rivojlanishida o‘smirlik davrining o‘ziga xos xususiyatlari, inqirozni yuzaga keltiruvchi sabablar va uning shaxs sifatida shakllanishidagi omillari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘z: ontogenez, balog‘at davri, inqiroz, psixika, rivojlanish, avtonomiya.

O‘smirlik davri 10 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga olib, ko‘pchilik o‘quvchilarda o‘smirlik yoshiga o‘tish asosan 5-8- sinflarga to‘g‘ri keladi. O‘smirlik deganda bu endi bola bo‘lmagan ammo hali to‘liq balog‘at yoshga yetmagan insonning hayotiy davrlardan biri. Bu davrda bolada juda ko‘p o‘zgarishlar bo‘la boshlaydi. Ya’ni bu qanday o‘zgarish degan savol tug‘ilishi tabiiy holat? Biologik o‘zgarish deganda bu tanadagi jinsiy yetilishning boshlanishi, hujayralarning o‘sib bo‘linishi tushuniladi. Psixologik o‘zgarishlar esa bu o‘zlarini tutishi layoqat qobiliyati va imkoniyatlarini ma’lum darajada ko‘rsatishga intilishidir. O‘smirlik davri xalq tilida “o‘tish davri” “qiyin davr” deb ham ataladi.

Bu davrni hammamiz boshidan kechirgan ekanmiz hammada har xil o‘zgarishlar bo‘lishi mumkin. Bola o‘ta injiq yoki xayolparast, o‘yinga, sevgi muhabbatga berilib ketishi mumkin bo‘lgan davrdir. Ayniqsa bu davrda u atrof muhitga, do‘stlari, yaqinlari, tengdoshlariga nisbatan muomalasi o‘zgarishi mumkin. O‘smirlik yoshida axloq mazmuni keskin o‘zgaradi. Bola xuddi o‘zini katta insondek tuta boshlaydi yurish-turishi ko‘zga tashlanadigan ayrim tomonlari ota-ona davriga tezroq yetish istagini uyg‘otadi. Inson umrining o‘smirlik davrida oilasi va maktab nazoratidan chetda qolishi xatarli holatga olib kelishi mumkin. Ya’ni bola o‘z oqimida o‘zini e’tibordan chetda qolgan insondek tutib yolg‘iz qolishi tamaki,alkogol va boshqa yomon moddalarni qabul qilishni boshlashi mumkin. O‘smirlik davrining inqirozi haqida juda ko‘p olimlar nazariy qarashlar olib borgan:

Biogenetik yo‘nalish vakillari S.Xall Z.Freyd bu inqiroz biologik shartlanganligi tufayli muqarrardir deb hisoblagan. Yana boshqa olimlar M. Med R. Benedekt o‘smirlik inqirozi ijtimoiy munosabatlarning natijasidir deb hisoblaydilar.

Ba’zida bolalarning o‘smirlik paytida injiq, qo‘rs bo‘lib qolishiga ota-onalar ham sababchi deb o‘ylayman. Ular bolalariga e’tibor bermaydi ular qiziqqan sohalariga o‘qishiga yoki shug‘ullanishga to‘sqinlik qilib o‘zlari tanlagan kasbini egallashini xohlashadi va boshqalarning farzandlari bilan taqqoslash ularni umuman o‘qishga va hech narsaga qiziqmaslikka olib keladi. Bu o‘smir o‘z kamchiligini o‘ylaydi va o‘zidan qoniqmasligi his paydo bo‘ladi natijada buni oqibati yaxshi bo‘lmasligi mumkin. Shuni alohida ta’kidlash lozimki shaxsning ishtiyoqini qondirishga yo‘naltirilganligini aks ettiruvchi qiziqishning qondirilishi hech qachon uning so‘nishini ifodalamaydi, aksincha obyektning noma’lum qirralarini aniqlashga yordam beradi.

Psixolog L.S.Vigotskiy o‘smir yoshi psixologiyasini “psixik rivojlanishdagi inqiroz” deb nomlaydi. Hozirgi davrda o‘smirlar o‘tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka ega. Muhit omillarining yaxshilanishi akseleratsiyani kuchayishiga olib kelmoqda. Hozirda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o‘sish oldinroq ro‘y bermoqda.

Xulosa qilib aytganda o‘smirning oiladagi mavqeining o‘zgarishi, maktabda o‘qishning yangi sharoiti, bolalarning ijtimoiy hayotida murakkab munosabatlar o‘rta yoshdagi o‘quvchilar oldiga ko‘pgina yangi talablar qo‘yadi va ularning butun psixik hayotida yangi qiyinchiliklar tug‘diradi. Avval mustahkam o‘rnashib qolgan ko‘nikma va malakalar yangi hayot kechirish tarziga ko‘p jihatdan mos kelavermaydi. Shuning uchun o‘smirlarning psixik jihatdan normal hayot kechirishi va o‘sishini ta’minlash uchun o‘smirlik yoshining o‘ziga xos psixologik xususiyatlari e’tiborga olingan ta’lim-tarbiyaviy tadbirlar qo‘llanilishi zarur.

Adabiyotlar.

- 1.F.Haydarov N.Halilova "Umumiy psixologiya" T- 2009.
- 2.G‘oziyev "Umumiy psixologiya"
- 3.M.Xolnazarova SH.Fayziyeva "Rivojlanish psixologiyasi"

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI RIVOJLANISHINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
“Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi”
1-bosqich talabasi
Ro‘zimboyeva Maftuna Jo‘rabek qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari va bola hayotida tarbiya va ta’limning mazmuni, shaxsiy qobiliyatlari haqida ma’lumot keltilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim – tarbiya, rivojlanish, qobiliyat, harakterlar, yosh davrlari, ilmiy tadqiqotlar.

Maktabgacha yosh davri bolaning hayoti haqidagi ilk tasavvurlarini shakillantiradigan davri hisoblanadi. Bu davrda olingan har qanday bilim bolaning boshqa fanlarni o‘zlashtirishida katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham bugungi kunda Maktabgacha ta’lim tashkilotlariga katta e’tibor berilmoqda. Kelajak avlodni tarbiyalashni maktabgacha ta’lim yoshdan boshlash kerakligi takidlanmoqda. Shuni ham aytish joizki bola tarbiyasini nafaqat maktabgacha yosh davridan balki, ona qornidan boshlash lozim. Barkamol avlodni tarbiyalash uchun avallambor ota-onalarning o‘zlari ma’naviyatli bo‘lmog‘i lozim. Bolalarni yosh davrlariga bo‘lishda bir qancha olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borgan. L. S. Vigotskiy, L. I. Bajovich, D. B. Elkonin, A. A. Lyublinskaya, A. V. Petrovskiy, o‘zbek psixolog olimlaridan: M.Sh. Rasulova, R. I. Sunnatova, va boshqa yosh davrlarini turli yosh bosqichlarida yaratish bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. Endi Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishidagi o‘ziga xos xususiyatlariga to‘xtalib o‘tsak. Bolalarni rivojlanish yosh xususiyatlarini o‘rganishga yosh davrlariga katta e’tibor qaratishimiz lozim. Ular quyidagi guruhlariga bo‘lingan:

2-3 yoshli bolalarning rivojlanish xususiyatlari: Bu davrda bola o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘ladi. 1 yoshdan 2 yoshgacha bo‘lgan davr mobaynida bolaning nutqi va o‘zgalar tomonida aytilgan so‘zlarni tushunish qobiliyati jadal rivojlangan bo‘lsa, 2-3 yoshga kelib o‘zgalar nutqini farqlash jarayoni boshlanadi, bola musiqaga, badiiy so‘z tasiriga tez beriladi. Shuning uchun ham unga xuddi shu davrdan boshlab she’rlar, aytish hamda raqsga tushushni o‘rgatish lozim. Bu yoshdagi bolalarni bir joyga jamlaganda ular orasida o‘zaro muloqatga kirishish ko‘nikmalari shakillana boshlaydi. Anashu ko‘nikmalarni shakillanishiga va ularni malakalarga aylanishiga yo‘naltirmoq lozim.

3-4 yoshli bolalarni rivojlanish xususiyatlari. Bola 3 yoshga qadam qo‘yganda jismoniy o‘sishi bir qadar shakillanadi. Bu davrda uning og‘irligi 14-15 kg bo‘yi 90-95 smga yetadi. Bola jismonan ancha chiniqib, asab tizimi taraqqiy etadi. Tayanch harakat o‘rganlari takomillashib boradi. 3 yoshli bolalar qisqa muddat davomida o‘z xatti-harakatlarini idora qilish, hisiyot hamda sensor idrok rivojlanib boradi. Jamoa bo‘lib o‘ynash ko‘nikmalari shakillanadi. O‘yin asosida amalga oshiriladigan mehnat faolyatini farqlash imkoniyati kengayadi. Yana: Tasviriy faoliyat, qurish-yasash faolyatlari ham shakillanadi. 3 yoshli bolalarning diqqati qisman markazlashadi, xotirasi mustahkamlanib boradi, moddiy borliqni idrok etish jarayoni boshlanadi. Faraz qilish imkoniyatlari vujudga keladi.

4-5 yoshli bolalarning rivojlanish xususiyatlari. Bola bu yoshga yetgach, uning jismoniy o‘sishi bir muncha jadallashadi. Bu davr mobaynida bo‘yi 105-108 smga cha o‘sadi, og‘irligi esa 18-19 kg bo‘ladi. Bu davrda bolaning miyyasi tez rivojlanadi. Katta yarim sharlar po‘stlog‘ining faolyati takomillashib boradi. Bolalarda qiyoslash ko‘nikmasi shakillanadi. Bu yoshda bolalarning nutqi ravon, xotirasi ancha teran, mustaqil fikrlash darajasi bir qadar rivojlangan bo‘ladi. Bola juda serharakat, o‘yingaroq o‘ta qiziquvchan bo‘ladi. Shuning uchun ham ularni to‘g‘ri ovqatlanish, o‘z vaqtida uxlash, salomatligini muhofaza qilish, quvnoq kayfiyatda bo‘lishini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

5-6 yoshli bolalarning rivojlanish xususiyatlari. Bu davrda uning oyoqlari gavdasiga nisbatan tezroq rivojlanadi, og‘irligi 20-22 kg tashkil etadi. Bolalarning umurtqa suyaklari qotmaganligi tufayli tez qiyshayib qolishi mumkin. Shuning uchun ham suyaklarning to‘g‘ri o‘sishini ta’minlashga alohida e’tibor berish kerak. Ularning yuragi chaqaloq yuragiga nisbatan 4-5 barobar kattalashgan,

biroq muskullari hali yetarli darajada mustahkamlanmagan bo’ladi. 6 yoshga yetganda miya po’stlog‘ining asab kataklari rivojlanin og‘irligi va tashqi o‘rinishidan kattalarnikiga yaqinlashadi. Bu davrda bolalarning matematik tafakkuri, hisoblash ko‘nikmalarini rivojlantirish lozim. Dastlabgi iqtisodiy tushunchalarga ehtiyoj seziladi. Bolaning faraz qilish qobiliyatini rivojlanishiga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

6-7 yoshli bolalarning rivojlanish xususiyatlari. Bola hayotining yettinchi yillarida undagi harakatlar ko‘lami kengayadi. 6-7 yoshli bolalar o‘zini idora qilish va o‘z harakatlarini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo‘la boshlaydi. Bu yoshdagi o‘g‘il bolalarda mustaqil faoliyat ko‘rsatish, tashabbuskorlik rivojlanadi hamda kattalar fikrini tinglash ishtiyoqi shakllanadi. Bu davrda bolaning bo‘yi 120 smga yetadi, og‘irligi 22-24 kg teng bo‘ladi. Bu yoshda bola chiniqadi qiziquvchan bo‘ladi, o‘z salomatligini nazorat qila oladi. Bolani maktabga tayyorlash jarayonida ularda faoliyatning yangi turi bo‘lgan ta’lim olishga ya’ni o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqni uygo‘tish lozim.

Demak bolalarda maktabgacha yoshda juda ko‘p rango-rang qobiliyat va xususiyatlar shakllanar ekan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri mahsus va amaliy qobiliyatlarning rivojlanishi. Qobiliyatning rivojlanishi tashqi va ichki sharoitlarning o‘zaro aloqalari orqali belgilanadi. Rubinshteyn aytganidek, qobiliyat spiralsimon tarzda rivojlanadi, bir ko‘rinishdagi qobiliyatlar keyingi rivojlanish uchun imkoniyat yaratadi, natijada yana ham yuqori darajadagi qobiliyatlar rivojlanadi. Masalan: musiqaga, matematikaga, rasm chizishga, qo‘shiq kuylashga va shunga o‘xshash minglab qobiliyatlar rivojlanadi. Demak bu davrda farzandlarimizga juda e’tiborli bo‘lib, ularni doimo qo‘llab-quvvatlab yaxshi tarafga yo‘naltirishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi, T- 2022 y.

2. Yo‘ldoshev J. “Ta’lim yangilanish yo‘lida” T.: O‘qituvchi. 2000 yil

3. Qodirova F.R, Toshpo‘latova Sh.Q, Kayumova N.M., Agzamova M.N. “Maktabgacha pedagogika” T.: Tafakkur, T- 2019. Darslik.

4. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. T.: Tafakkur bo‘stoni. 2013 y. Darslik.

5. Djurayeva.D.R. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari T.: 2015 y. O‘zPFITI. Uslubiy qo‘llanma.

6. Qodirova N.R. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini raqamlashtirish”. “O‘ZBEKISTONDA ILM-FANNING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI” xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. Navoiy-2022. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7342200>

OILADAGI NIZOLI VAZIYATLARNI BOLA PSIXIKASIGA TASIRI.

ADPI Pedagogika va Psixologiya kafedrası o’qituvchisi
Abdulmajidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi
ADPI 1-bosqich talabasi Ro’ziyeva Nozima

Annotatsiya: Maqolada bugungi kundagi oilalarda turli nizoli vaziyatlarning o’sib, shakllanib kelayotgan bolalarning psixikasiga salbiy ta’siri haqida so’z boradi. Bugungi kunda ajrimlarning ko’paygani yoshlarni oila haqidagi tasavvurlarining to’la shakllanmagani oilaning muqaddas ekani, farzand uning taqdiri haqida ota-ona birdek javobgarligi er-xotin birdek

Kalit so’z: nizo, psixika, rivojlanish, ontogenez, to’liq noto’liq oila, ruhiy tarbiya, bola “men”i.

“Eng katta baxt, men buni ming marta qaytarishdan charchamayman, oilamiz tinch bo’lsin! Oila kichik vatan, oila tinch bo’lsa, baxtli bo’lsa, vatan tinch bo’ladi. O’sha baxtli kunlarni, vatanimizning, yoshlarimizning kamolini hozir niyyat qilayotganimiz kabi ko’rish hammamizga nasib etsin”. Shavkat Mirziyoyev

Darhaqiqat, oila bu vatandir, unda kelajak avlod uchun yetuk farzandlarni tarbiyalash esa eng oliy burch.

Har qanday jamiyat taraqqiyotida oilalarning, oilalar mustahkamligining o’rni beqiyosdir. Chunki tirik organizmning salomatligi uni tashkil qiluvchi har bir hujayraning sog’lomligiga bog’liq bo’lganidek, butun organizm o’z faoliyatini maqsadga muvoffiq ravishda amalga oshirishda har bir hujayraning munosib o’rni bo’lganidek, oila ham davlat, jamiyat deb atalgan butun bir organizmni tashkil etuvchi hujayradir. Har bir oilaning sog’lom bo’lishi ularda ijobiy psixologik iqlimning hukm surishi, mana hsu muhitda dunyoga kelib, shaxs sifatida shakllanib, so’ng o’zi yashayotgan davlatning fuqarosi sifatida o’z davlatining iqtisodiyoti, ijtimoiy hayoti taraqqiyotini taminlovchi, hal qiluvchi omil bo’lgan inson kamolotida oilaning tutgan o’rni beqiyosdir.

O’zbekiston Respublikasining yangi oila kodeksi Oliy majlisning 1998-yil 30-apreldagi Qarori qabul qilindi va 1998-yil 1-sentabrdan amalga kiritildi.[1.-102-103b].

Oilani turlicha tasniflashimiz mumkin. Misol uchun ijtimoiy kelib chiqishiga ko’ra oila turlar :

- 1) Xizmatchilar oilasi
- 2) Dehqonlar oilasi
- 3) Aralash tipdagi oila
- 4) Ziyolilar oilasi
- 5) Ishchilar oilasi

Oilaning to’liqligiga ko’ra turlari:

- 1) To’liq oila
- 2) Noto’liq oila
- 3) Qayta tuzilgan oila(ikkinchi nikoh)

Oilaning bo’g’inlar soniga ko’ra turlari:

- 1) Nuklear oila – Ota-onalar va bolalardan iborat bo’lgan oila
- 2) Kop bo’g’inli oila – Ikki va undan ortiq avloddan iborat birga yashovchi oila

a’zolar

Oilaning bolalar soniga ko’ra turlari:

- 1) Farzandsiz oilalar
- 2) Bir bolali oilalar
- 3) Ikki bolali oilalar
- 4) 3-4 bolali oilalar
- 5) 5 va undan ortiq bolali oilalar[2.42-b].

Yuqorida ko’rib o’tgan jarayonlarning hammasi oilaning turlaridir. Hozirgi kunda ham oilalar aynan mana shu faoliyatlar bilan turlanadi yani bir biridan farqlanadi. Biz yuqorida ko’rib o’tgan oilaning to’liqligiga ko’ra turi, ya’ni to’liq, noto’liq hamda qayta tuzilgan oila (ikkinchi nikoh) holatlari bola psixikasiga o’z tasirini o’tkazmay qo’ymaydi. Shuning uchun

ham bugungi kunda to’liq oila turiga kiruvchi oilalar sonini ko’paytirishimiz va yoshlarimizni kelajakda vatanparvarlik ruhida tarbiyalashimiz joizdir.

Shu bilan birgalikda oilaning bir qancha vazifalari ham mavjud. Bular:

- 1) Iqtisodiy;
- 2) Reproduktiv;
- 3) Tarbiyaviy;
- 4) Rekreativ;
- 5) Kommunikativ;
- 6) Regulyativ(boshqaruv);
- 7) Feliotsitologik [2.48-b].

Shularning ichidan biz ko’rib chiqadigon vazifa - bu tarbiyaviy vazifadir.

Bolaning aqliy , jismoniy , axloqiy , estetik tarbiyasiga oilada asos solinadi. Oila inson deb ataluvchi binoni faqat poydevorini qo’yish bilan cheklanmasdan , balki uning so’nggi g’ishti qo’yilgungacha javobgardir. Ota-ona - san’atkor , bola – san’at asari tarbiya jarayoni esa san’atning o’zidir. Oilaning tarbiyaviy vazifasi yo’nalishlari:

- 1) Aqliy tarbiya
- 2) Jismoniy tarbiya
- 3) Axloqiy tarbiya
- 4) Madaniy tarbiya
- 5) Diniy tarbiya
- 6) Miliy urf – odatlarimizga asoslangan tarbiya
- 7) Jamiyatning siyosiy-g’oyaviy dunyoqarashi shakllangan komil fauqarosin tarbiyalash
- 8) Komil inson tarbiyasi
- 9) Milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya
- 10) Estetik tarbiya
- 11) Ma’naviy tarbiya [2.53-b].

Oilada aynan shunday ta’lim tarbiya takomillashgan bo’lishi kerak. Chunki bularning barchasi bola psixikasiga tasir etuvchi omillar hisoblanadi. Buni biz quyidagi jumalardan ham bilsak bo’ladi : “ Oila va maktab tomonidan amalga oshiriladigon ta’lim-tarbiya jarayoni shaxsning shakllanishida muxim ahamiyatga ega. Uzoq muddat davomida beriladigon ijtimoiy ta’lim tarbiya bolaning butun psixik taraqqiyotiga , unda shaxsiy psixologik hislatlarning tarkib topishiga ta’sir qilmay qolmaydi”[4.76-b]. Afsuski bunday omillardan tashqari salbiy xususiyatga ega bo’lgan omillar ham mavjud.

Agar oilada tarbiyaviy muhit rivojlanmasa shundagina salbiy muhit vujudga keladi. Bu albatta oiladagi tarbiyaviy ahamiyatning yaxshi emasligi , ya’ni ota-onaning bola tarbiyasi bilan shug’ullanishini izdan chiqishidir. Oilada bo’ladigon janjallar , ota-ona o’rtasida vujudga keladigon nizolar bolaning psixikasida katta o’zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Bolalarda uchraydigon nevroz kasalligining ham asosiy sababi oiladagi janjallar , ota-onaning bolaga nisbatan munosabati hisoblanadi. Bolaning ulg’ayishida ota-onaning o’rni juda katta ahamiyat kasb etadi. Bola ayni rivojlanish paytida har qanday o’zgarishga juda tasirchan bo’lib qoladi. Bolaning ulg’ayish jarayonida unga iloji boricha faqat ijobiy holatda bo’lgan jarayonlarnigina ko’rsatish kerak bo’ladi.

Bundan tashqari o’smirlik paytida ham bolalarda bir qancha o’zgarishlar kuzatiladi. Bu o’zgarishlar salbiy va ijobiy bo’lishi mumkin , chunki ayni shu davrda o’smirlar bolalik davridan katta hayotga o’tish arafasida bo’ladi. Bu davrda quyidagi bo’ladigon hodisalar ya’ni so’zga kirmaslik , o’jarlik , tajanglik , o’z kamchiliklarini tan olmaslik , urushqoqlik kabi hodisalar hosdir [3.6-b]. Shuning uchun bu jarayonda ham oilaviy muhitning o’rni , ota-onaning bolaga nisbata munosabati katta ro’l o’ynaydi.

O’smir yoshida bo’lgan bolalarda asosan tez jahl chiqish , o’ziga etiborni qaratish holatlari ko’p uchraydi. Bundan tashqari bu yoshdagi bolalarda alkagol , narkotik moddalarga bo’lgan qiziqishi ortadi. Ayni shu davrda ota-onadan bolaga nisbatan bo’lgan tarbiya va nazoratning kuchayishi talab etiladi. Ota-ona tarafidan aytilgan ozgina nasihat ham bu yoshdagi bolalarga salbiy tasir ko’rsatishi mumkin. Shuning uchun ota-ona har qanday vaziyatda o’zini

farzandlariga namuna qilib ko’rsatish kerak. Oilada qancha nizoli vaziyatlar bo’lsa, bu shuncha bola psixikasiga o’zining salbiy tasirini ko’rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bu holat turli xil ruhiy kasalliklarni keltirib chiqarsa, maktab yoshidagi va ayni o’smirlik yoshidagi bolalarda esa turli yomon illatlarga qo’shilib, tarbiyasining buzilishiga olib keladi.

Xulosa: Bir so’z bilan aytganda bolaning rivojlanishi, uning atrofdagilar bilan munosabati, jamoat joyida o’zini tuta bilishi, kelajakda vatan uchun fidoiy inson bo’lib yetishishi uchun oilaviy muhitni sof holatda tutish kerak. Oilada bo’ladigon ozginagina kelishmovchilik ham bola psixikasiga o’z tasir kuchini ko’rsatmay qo’ymaydi. Shuning uchun ham oiladagi janjallarni bartaraf etishimiz va farzandlarni to’g’ri va sog’lom bo’lgan muhitda o’stirishimiz kerak. Zero farzandlarimiz kelajak avlodning poydevoridir. Ularning qancha yaxshi muhitda tarbiyalasak kelajak avlod uchun shuncha barkamol inson bo’lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

- 1) “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi”, Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent
- 2) Professor G.B. Shoumarov tahriri ostida “Oila psixologiyasi”, “Sharq” nashriyot-matba aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent – 2010. 3) Z.Nishanova, D.Abdullayeva, G.Baykunosova “Osmirlik davri psixodiagnostikasi va psixoreksiyasi”, Toshkent-2015.
- 4) Jalilova.S.X. “Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi”, “Faylasuflar” nashriyoti Toshkent-2017.

O‘SMIRLARDA AGRESSIV XULQ – ATVORNING NAMOYON BO‘LISHI

Abduolimova Ruxshonabonu Muhammadsoli qizi
Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika
va psixologiya yo‘nalishi 302-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davri o‘ziga xos murakkab davr bo‘lib, aksar bu yosh vakillarida agressiv xulq-atvor kuzatilishi tabiiy holatga aylangan. Agressiv holatlarni mohiyatini anglash jamiyatda kishilar o‘rtasidagi kelishmovchilik oqibatida kelib chiqadigan har qanday xulq-atvor modellarini ijobiy yondashishga yordam beradi. Maqolada o‘smirlik davrida agressiv xulq ko‘rinishlarining tasnifi, korreksion imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: agressiya, motiv, ijtimoiy vaziyat, xulq-atvor.

Agressiya – bu odamlar, odamlar guruhiga nisbatan jismoniy va ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatti-harakatlar majmui hisoblanadi. Bugun insoniyat tarixi ishonchli tarzda shuni isbotlamoqdaki, agressiya shaxs va jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, agressiya ulkan tortishish kuchi va yuqumlilik xususiyatiga ega – ko‘pchilik o‘zining agressiv ekanini inkor etadi, ammo o‘zining kundalik hayotida esa, uni keng namoyish qiladi. Aynan agressiv xulq-atvor shaxslararo nizolarning vujudga kelishiga va ularni hal etishning asossiz yo‘llari paydo bo‘lishiga olib keladi. Insonlardagi shaxslararo munosabatlarda namoyon bo‘luvchi xulq-atvor tiplaridan biri agressiyadir. Psixologlar tomonidan «agressiya – boshqa tirik jonotga u buni istamagan vaziyatda haqorat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qo‘ygan fe‘l-atvorning har qanday shakli», degan ta’rif qabul qilingan. U agressiyaga emotsiya, motiv yoki ko‘rsatma sifatida emas, balki fe‘l-atvor modeli sifatida qarashni taqozo etadi. Bu muhim fikr ko‘plab chalkashliklarni tug‘dirdi.

G‘azab boshqalarga tajovuz qilish uchun aslo zaruriy shart hisoblanmaydi, agressiya o‘ta sovuqqonlik holatida qancha yuzaga kelsa, shuncha o‘ta emotsional hayajon holatida ham sodir etiladi. Shuningdek, agressorlarning ular tajovuz qilayotgan shaxslardan nafratlanishi yoki ularni yoqtirishi umuman shart emas. Ko‘pchilik odamlar o‘zlari yoqtirgan insonlarga zulm o‘tkazadilar. Inson agressiyasining turli-tumanligi va tubsizligidan kelib chiqib, mazkur fe‘l-atvorni o‘rganishda asos tomonidan taklif etilgan konseptual chegaralanish juda foydali ekanligi ayon bo‘ldi. D.Bassning fikricha, agressiv harakatlarni uchta shkalaga asoslangan holda tasvirlash mumkin: jismoniy – verbal, faol – sust va to‘g‘ri egri. Ularning kombinatsiyalari sakkizta ehtimolga yaqin kategoriyalarni berib, ular asosida ko‘plab agressiv harakatlarni tushuntirish mumkin.

Insonning agressiv xatti-harakatlarga moyilligini turlicha tushuntirishga qaratilgan dastlabki nuqtai nazarlar ichida U.Makdaugoll, Z.Freyd, G.Marrey va boshqa olimlarning «inson va hayvonlarda agressiyaning tug‘ma instinkti mavjud bo‘ladi», degan qarashlaridir. Agressiv xulq-atvor haqidagi fikr-mulohazalar XX asrning boshlarida frustratsiya nazariyasi bilan bog‘liq ravishda yuzaga keldi. Unga ko‘ra, agressivlik frustratsiyaning oqibatidir. Bunday qarashni birinchi bo‘lib J. Dollard ilgari surdi. Ammo, ushbu ikki xil nuqtai nazar ham amaliyotda o‘z tasdig‘ini topmadi.

O‘smirlar agressiv xatti-harakatning paydo bo‘lishi va namoyon bo‘lishida quyidagi asosiy sabablar mavjud:

1. Oilaviy muhitning nosog‘lomligi. Oilada ota-ona va farzand o‘rtasidagi nizolar, o‘zaro bir-birini tushunmaslik holatlari, oiladagi rahbarlik uslubining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmaganligi va noto‘liq bo‘lgan oilalarning mavjudligi o‘smirlarda agressiyaning paydo bo‘lishiga olib keladi. Agressiv xulq-atvor natijasi qotillikkacha olib borishi mumkin. Tadqiqotchilardan biri bo‘lgan F.Getting qotillar ko‘p hollarda to‘liq bo‘lmagan oilalardan chiqqanini aniqlagan. Uning "Oiladagi agressiv bolalarni o‘rganish" bo‘yicha olib borgan maxsus tadqiqotining natijalariga ko‘ra, noto‘liq oilalarda o‘ta qahrli, qo‘pol, agressiv va shu bilan birga voyaga yetmagan jinoyatchilar kelib chiqayotganligini alohida ko‘rsatib o‘tgan. Uning ta’kidlashicha to‘liq oilalarda ham, noto‘liq oilalarda ham sog‘lom yoki nosog‘lom oilaviy muhit mavjud bo‘ladi. Oiladagi doimiy janjallar, mojarolar oilada nosog‘lom muhitni vujudga keltiruvchi omillar

2. Tengdoshlar guruhi. O‘smirlar doim o‘zgalarga taqlid qiladilar. Ular tengdoshlarining xatti-harakatlarini kuzatgan tarzda o‘zlarini agressiv tutishga urinadilar. Haddan tashqari agressiv bolalar

esa o‘z tengdoshlari orasida siqib chiqariladi. Bunday bolalar o‘zini xo‘rlangandek his qilib, o‘zi kabi agressiv bolalar guruhidan joy topadilar. Bu esa muammo ustiga muammo tug‘dirmasdan qolmaydi.

3. Ommaviy axborot vositalari agressiya kuchayishiga ta’sir qilmoqda. Namoyish etiluvchi jangari filmlar, ko‘rsatuvlar, internet orqali o‘zining yosh va psixologik xususiyatlariga mos kelmaydigan ma’lumotlar, jangari o‘yinlarni o‘ynash agressiyaning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda.

Nizoli vaziyat hal etilganda jazolanish ham tugaydi. Bundan keyin o‘smirga qilgan xatolarini ta’kidlash aslo mumkin emas. O‘smir agressiyasini bartaraf etishning eng maqbul usuli kattalarning o‘z-o‘zlarini boshqara olishlari, sabr-toqat bilan o‘smirga to‘g‘ri yo‘llarni ko‘rsata bilishlariga bog‘liq. Bunday holatlarda birgalikda biror-bir foydali ish bilan mashg‘ul bo‘lish tavsiya etiladi. Agar o‘smir xatti-harakatlari atrofdagilar hayoti va salomatligi uchun jiddiy xavf tug‘dirsa, u muayyan bir davr ichida o‘zgarishlarga moyillik bildirmasa, psixiatrga murojaat etish, kerakli muolaja va chora-tadbirlar olib borilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bolalarga o‘smirlarga maslaxat berishda yosh psixologik yondashuv/Ed. G.V.Burmenskoy E. I. Zaxarova O.A. Karabova va boshqalar., Akademiya, 2012.-112s
2. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Social Psychological Characteristics Of Psychological Defenses Manifested In Adolescents In Extreme Situations. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 22, 2021 г. С 233 237.
3. Elov Z.S. Psychological influence of speech disorders and the causes that cause them on the child's psyche. Academia globe: inderscience research volume: 3, issue 1, january-2022 39-42
4. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya.. Psixodiagnostika va eksperimental

VIRTUAL O‘YINLARNING YOSHLAR ONGIGA TA’SIRI

Andijon davlat pedagogika instituti
Saksonboyeva Irodaxon Iskandar qizi
Abdurahmonova Matluba Akmaljon qizi

Annotatsiya. Ushbu tezisda kompyuter o‘yinlari inson psixologiyasi, tarbiyasi bilan aloqadorligi, internet, virtual va vizual olamning yoshlar ongiga ta’siri, virtual o‘yinlarning salbiy oqibatlar haqida fikrlar yuritiladi.

Kalit so‘zlar. Virtual va vizual olam, axborot axloqi, internetga qaramlik, ijtimoiy muhit, axloq, jamiyat, oila.

Hozirgi vaqtda ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy inson va ayniqsa, yoshlar hayotining muhim qismini egallaydi. Ko‘plab so‘rovlar, kuzatishlar va tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning aksariyati ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Bundan tashqari, kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich maktab yoshidagi (7-11 yoshli) bolalar ham ijtimoiy tarmoqlarda ro‘yxatdan o‘tgan, 17-25 yoshli yoshlar esa kunlik vaqtining uchdan bir qismini virtual dunyoda o‘tkazishadi.

Yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarga nima jalb qiladi?

Ijtimoiy tarmoqlar odamlar o‘rtasidagi shaxsiy muloqotni anglatmaydi, shuning uchun o‘z-o‘zidan shubhalanish hissi, aloqa o‘rnatishda qiyinchiliklar va o‘zini past baholaydigan o‘smirlar va yigitlar ko‘pincha virtual muloqotni "yashashdan" afzal ko‘radilar.

Ijtimoiy tarmoq sizni qiziqtirgan sohadagi (adabiyot, san’at, musiqa, tarix va boshqalar) qiziqarli faktlarni o‘rganish, o‘quv materiallarini almashish, xaridlar qilish, ish qidirish yoki taklif qilish, tashkiliy masalalarni hal qilish, hamfikrlarni topish imkonini beradi. Odamlar va yangi do‘stlar umumiy manfaatlar, fikr va tajriba almashish uchun jamoalar yaratish va h.k. Ushbu sabablarning ba’zilarini ijtimoiy tarmoqlarning afzalliklari deb hisoblash mumkin, ammo shuni esda tutish kerakki, ma’lumotlardan noto‘g‘ri foydalanish, shaxsiy sahifani yuritishning ma’lum bir uslubi, taklif qilingan materiallarni, Internet va ijtimoiy tarmoqlarni filtrlash imkonsizligi ayniqsa, yoshlar uchun xavfli bo‘lishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlardan nazoratsiz, cheklanmagan foydalanish nimaga olib kelishi mumkin?

Vaqtning katta qismi virtual dunyoda bo‘lishga sarflanadi, real hayotda aloqasi yo‘qolgan ko‘plab qiziqarli va foydali narsalar e’tiborsiz qoladi. Virtual dunyoga sho‘ng‘ish bilan bog‘liq holda, haqiqatga qaytish qiyinlashadi, shuning uchun odam noqulaylikni boshdan kechirishi mumkin, vaziyatga moslashishda qiyinchiliklar, ijtimoiy tarmoq dunyosiga qaytish istagi, qayerda va kim bilan bo‘lishini tanlashi mumkin. Masalan, Vaqt tuyg‘usini yo‘qotish - ijtimoiy tarmoqqa bir necha daqiqqa "kirish", talaba bir soat qanday o‘tganini, hatto vaqtni ham sezmasligi mumkin.

Xuddi shu narsa, odam o‘z sahifasini har bir necha daqiqada yangilash zarurligini his qilganda sodir bo‘ladi, aksariyat hollarda hech qanday maqsad yo‘q, odat tusiga kiradi. Va har qanday sababga ko‘ra Internetni o‘chirish juda og‘riqli qabul qilinishi va depressiyaga olib kelishi mumkin. Bu qaramlikning aniq dalilidir.

Vaqt o‘tishi bilan ijtimoiy tarmoqdagi muloqot nutqda iz qoldiradi: u juda soddalashtirilgan va ko‘pincha "nra", "xor", "thx", "ok", "DR bilan", "hech narsa" kabi so‘zlarga tushadi. Shubhasiz, bunday muloqot lug‘atning kambag‘allashishi, kamayishiga va nutqning uyg‘unligi va obrazlilikini yo‘qotishiga, so‘z boyligini parazit so‘zlar bilan to‘ldirishga olib keladi.

Internetda uzoq vaqt bo‘lish jarayonida yoshlar o‘zlarining muloqot qobiliyatlarini yo‘qotadilar, bu esa savolni to‘g‘ri tuza olmaslik, suhbatni boshlamaslik, juftlik, guruhda ishlashni istamaslik, o‘z-o‘zini his qilish kabi oqibatlarga olib keladi. o‘qituvchining savoliga javob berishda qo‘rquv, guruh oldida gapirishda qiyinchiliklarga sabab bo‘ladi. Ijtimoiy tarmoqlar tomonidan taqdim etilayotgan ma’lumotlarning hajmi va tabiati nazorat qilinmaydi va cheklanmagan, shuning uchun tarmoqda ijtimoiy va axloqiy me’yorlarni mensimaslik va inkor etish, nafrat, shafqatsizlik, zo‘ravonlik, noqonuniy targ‘ibot namoyishini topish mumkin.

Ayni davrda yoshlarning qalbi va ongini egallashga qaratilgan turli xil vayronkor g‘oyalarning kirib kelishi ayniqsa, internet tarmog‘i orqali ko‘proq ko‘zga tashlanyapti. Bu jarayon farzandlarimizning kompyuter texnologiyalari, turli kompyuter o‘yinlariga qiziqishining ortishi bilan ham bog‘liq. Ularning bu qiziqishlaridan buzg‘unchi g‘oya targ‘ibotchilari o‘z maqsadlari yo‘lida

samarali foydalanishga harakat qilmoqda. Boshqacha aytganda, «o‘yinbozlik» jamiyatning ma’lum bir qismiga tahdid ekanligini yaxshi biladigan ekstremistlar o‘smirlar, yoshlar ongini shu yo‘l bilan egallashga harakat qilmoqda.

«Olimlar I. P. Korolenko va T. A. Donskix o‘yinbozlik alomatlarini shunday tasniflashgan:

1. O‘smirning o‘yinda o‘tkazayotgan vaqti miqdorining oshib borishi
2. Oldingi odatlar, qiziqishlar doirasi torayib, o‘yin haqida ko‘proq o‘ylashi;
3. Yutsa ham, yutqizsa ham o‘yindan chiqa olmasligi;
4. O‘yin boshlanishini orziqib kutish, o‘yinsiz qolganda bezovta bo‘lib, asabiylashish;
5. Tobora ko‘proq o‘ynash istagi, o‘yinga tobora ko‘proq narsa tika borish
6. O‘yindan o‘zini to‘xtata olmay qolishi. «Bo‘ldi, o‘yinni tashladim», – deydi, biroq

oldin birga o‘ynagan sheriklarini ko‘rsa, o‘yin haqida gap ochilsa, o‘yingohning yonidan o‘tayotganda qaroridan tez aynib qoladi;

7. Ota-onasidan o‘yinga pul olish uchun yolg‘on gapirishi, o‘g‘irlik qilishi;

8. Oila a‘zolaridan, shifokorlardan va boshqalardan o‘zining o‘ta o‘yinparastligini yashirib, yolg‘on gapirishi kabilar o‘smirning o‘yinparastligidan dalolat beradi».

«O‘yinbozlik»ning oqibati yoki turli informatsion o‘yinlarga mukkasidan ketish natijasida nafaqat mutaassiblik, balki turli xil kasalliklarning kelib chiqishi ham kuzatiladi. Ya’ni internet o‘yinlariga ishqibozlik oqibatida miya faoliyati bilan bog‘liq insult, ludomaniya, ruhiy kasalliklar, aksariyat hollarda yuragi yorilib o‘lish kabi salbiy oqibatlar ko‘zga tashlanyapti. Bu esa rivojlanib borayotgan davlatimiz uchun eng katta tahdidlardan biri hisoblanadi.

Demak, tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil qilish, farzand tarbiyasini doimiy nazora qilish g‘oyat muhim. Farzandga internetni butunlay cheklash mumkin emas.

Ta’qiqlangan narsaga nisbatan bolada qiziqishning kuchayishi tabiiy. Turli xil kompyuter o‘yini, ya’ni «aksion», «strategiya» yoki «shuter» kabi bir qator o‘yinlarning qay biri bo‘lishidan qat’iy nazar bolani jazavaga tushish, tajovuzkorlik, ruhiy buzilishlardan asrash uchun internetdan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatish muhim. Boshqacha aytganda, internet global tarmog‘i insoniyat hayotiga qandaydir o‘yinlarni o‘ynab huzurlanish uchun emas, balki ilm-fan taraqqiyotiga xizmat qiladigan ilmiy ma’lumot va axborotlarni olish imkonini yaratish maqsadida kirib kelgan.

Darhaqiqat, bolaning fiziologik va aqliy rivojlanishi bevosita tarbiya jarayoniga bog‘liq. Bu jarayonni ota-onalar mas’uliyat bilan sidqidildan amalga oshirishga majburlarlar. Azaldan farzand tarbiyasida muhim o‘rin egallab kelgan, uning dunyoqarashi shakllanishiga xizmat qiladigan, faoliyat mezonini ezgulikka yo‘naltiradigan milliy o‘yinchoqlar o‘rnini qandaydir odam o‘ldirib huzurlanishga yo‘naltirilgan internet o‘yinlari egallab olishiga yo‘l qo‘ymaslik kerak. Ma’lumki, o‘sib kelayotgan bola beg‘ubor bo‘lgani bois ro‘parasidagi odamdan yomonlikdan kutmaydi. Xuddi shu tariqa bola uchun qiziqarli bo‘lgan o‘yinlarning salbiy oqibatlarga olib kelishi uning xayoliga ham kelmaydi. Ularni hushyorlikka o‘rgatish, tushuntirish ishlarini olib borish, eng asosiysi, ko‘ziga chiroyli ko‘ringan narsalarga mahliyo bo‘lib ketadigan darajada nodonlik botqog‘iga botmasligining oldini olish ota-ona va pedagoglarning jamiyat oldidagi ajralmas burchidir.

Xulosa o‘rinda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning so‘zlarini misol qilsak: “Qanchalik qiyin bo‘lmasin, biz yoshlar tarbiyasi bo‘yicha o‘zimizga xos va ta’sirchan, bugungi kunga hamohang usullarni izlab topishimiz kerak. Jondan aziz farzandlarimizni buzg‘unchi va zararli g‘oyalar, jinoyatchilik, giyohvandlik, loqaydlik, ma’naviy qashshoqlik kayfiyatidan asrashimiz zarur. Bunday salbiy holatlarni bartaraf etishda barchamiz, avvalo, siz, aziz yoshlar faol bo‘lishingiz kerak. Xalqimizning ma’naviy qudrati va boqiy an‘analarini asrab-avaylash va butun dunyoga tarannum etishga sizlar albatta qodirsiz”

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. –T.: O‘zbekiston, 2019.

2. Mamatova Y, Sulaymonova S. O‘zbekiston media ta’lim taraqqiyot yo‘lida. O‘quv qo‘llanma.Extremum-press, 2015. – 94 b.

SHAXSNI O’RGANISHNING PSIXODIAGNOSTIK VOSITALARI VA UNGA QO’YILADIGAN PSIXOLOGIK TALABLAR

Sirojiddinova F.X ADPI pedagogika va
psixologiya kafedrası v.b.dotsenti

Xaydarova Elvina

ADPI Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 105 guruh

Annotatsiya: Ushbu maqola psixologiya fanida shaxsni o’rganishning psixodiagnostik imkoniyatlari, bevosita shaxsni tarbiyalash va shakllantirish muammolarini o’rganish bilan bog’liq bo’lgan pedagogika va psixologiyada hozirgi vaqtda testlardan foydalanish, didaktik testlar va psixodiagnostik testlarning bir-biridan farqi, ularda bir-biriga o’xshagan tomonlari xaqida fikrlar keltirilgan

Kalit sozlar: didaktik testlar, tarbiyalash, psixodiagnostika, shaxsni o’rganish, psixologik amaliyot, qobiliyati, iqtidori

Hozirgi zamon psixologiyasida inson omilini, shaxsni o’rganishning juda ko’plab vositalari mavjud va ular psixologik amaliyotda keng qo’llanilib kelinadi. Shunday vositalardan biri psixodiagnostik testlardir. Ular deyarli hamma sohada, ko’plab fanlar namoyandalari tomonidan ishlatiladi. Maqsadi bevosita shaxsni tarbiyalash va shakllantirish muammolarini o’rganish bilan bog’liq bo’lgan pedagogika va psixologiyada hozirgi vaqtda testlardan foydalanish keng yo’lga qo’yilgan. Pedagogikada qo’llaniladigan testlar didaktik testlar hisoblanadi.

Didaktik testlar o’z mohiyatiga ko’ra, sinaluvchilarning ayni vaqtdagi (sinalayotgan vaqtdagi) bilim darajasini, u yoki bu predmetni, materialni, dasturni qay darajada o’zlashtirganligini aniqlashga xizmat qiladi. Lekin ular sinaluvchilarning individual psixologik xususiyatlari (qobiliyati, iqtidori, irodaviy- hissiy jihatlari va sh.k.lar)ni aniqlashga mo’ljallanmagan. Shaxsning individual psixologik xususiyatlarini o’rganish uchun psixodiagnostik testlardan foydalaniladi¹. Didaktik testlar va psixodiagnostik testlarning bir-biridan farqi shundaki, ularda bir-biriga o’xshagan, sinaluvchi e’tiboriga havola etiladigan savollar va ularga beriladigan javoblar variantlari berilgan bo’lsa-da, didaktik testlarda savollar ma’lum bir fan va uning dasturi bo’yicha o’zlashtirilishi (sinaluvchining bilishi) lozim bo’lgan masalalar haqida to’g’ridan - to’g’ri beriladi va bu savollar bo’yicha taklif etilgan javob variantlari “to’g’ri” va “noto’g’ri” javoblarga farqlanadi². Sinaluvchi qanchalik ko’p to’g’ri javob bersa, shunchalik yaxshi, yuqori natijalarga erishadi. Psixodiagnostik (shaxsni va uning u yoki bu masalaga nisbatan munosabatini o’rganuvchi) testlarda esa ulardan farqli ravishda, sinaluvchi e’tiboriga havola etiladigan savollar chalg’itib beriladi (aksariyat hollarda sinaluvchi gap nima haqida ketayotganligini anglolmaydi, chunki savollarning aksariyati go’yo bir-biriga mantiqan bog’lanmagandek berilishi mumkin). Bu savol, tasdiq, mulohazalarga byeriladigan javoblar “to’g’ri” yoki “noto’g’ri” javoblarga emas, balki “samimiy” yoki “nosamimiy” javoblarga farqlanadi (intellektni o’rganuvchi testlar bundan mustasno). Bu o’rinda sinaluvchi qanchalik samimiy javob byersa, shunchalik u haqda, uning u yoki bu hodisaga nisbatan munosabati haqida aniqroq ma’lumotni olish imkoniyati tug’iladi. Shuning uchun ham psixodiagnostik testlarda sinaluvchi javoblarining samimiy bo’lishligiga erishish muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi vaqtda psixologik amaliyotda foydalanilayotgan psixodiagnostik testlarni shartli ravishda ixcham va ixtisoslashtirilgan chuqur ilmiy tadqiqot psixodiagnostik testlariga farqlash mumkin. Ixcham testlar o’z nomiga yarasha ixcham, kam hajmli, ozgina savollardan iborat bo’lib, sinaluvchi shaxsi haqida birlamchi ma’lumotlarni olish imkoniyatini byeradi. Ulardan har bir pedagog o’z faoliyatida o’zini, o’quvchisini va eng muhimi uning ota-onasini o’rganishda foydalanishi mumkin. Ixcham testlarning afzalligi shundaki, ulardan foydalanish uchun tadqiqotchidan maxsus psixologik tayyorgarlik talab qilinmasligi bilan birga undan olingan natijalarni qayta ishlab, tegishli ma’lumotlarni olish na tadqiqotchidan va yana sinaluvchidan ko’p vaqt talab qilmaydi. Ularni dam olish vaqtlarida, shunchaki suhbat chog’larida ham o’tkazib ko’rish mumkin.

Odatda psixologik amaliyotda bunday testlardan sinaluvchilarni asosiy psixodiagnostik tadqiqotga tayyorlash, ularning e’tiborini qozonish, psixolog - pedagog ishonchini uyg’otish, qiziqishini yuzaga keltirish maqsadida, mashq (razminka) sifatida foydalaniladi. Ularning kamchilik jihati shundaki, ulardan olingan ma’lumotlar bir oz sayozligi, yuzakiligi, xatoga yo’l qo’yish

ehtimolining yuqoriligi bilan farqlanib turadi. Lekin, odam haqida hech nima bilmagandan ko‘ra qisman bo‘lsa-da, ma’lum bir ma’lumotga ega bo‘lishning o‘zi ham, u bilan olib boriladigan ish samaradorligini oshiradi. Bunday testlarning xatoga yo‘l qo‘yish ehtimoli yuqori bo‘lishi bilan birga, ularning sinaluvchi shaxsiga, uning taqdiriga (agar g‘araz maqsadlarda foydalanilmasa) ziyon yetkazish ehtimoli ham kam bo‘ladi. Shuning uchun ham so‘nggi vaqtlarda ixcham psixodagnostik testlar ommaviy axborot vositalari (gazeta, jurnallar) sahifalarida ko‘plab byerilib borilmoqda. Gazeta jurnallar tahririyati xodimlari bu testlardan o‘z nashrlariga o‘quvchilar qiziqishini oshirish, ularning xaridorgirligini kuchaytirish maqsadida ham foydalanishmoqda.

Amaliyotchi psixolog, pedagog tomonidan bunday testlardan foydalanish, uning ta’lim tarbiya jarayoni ishtirokchisi, shaxs ko‘z o‘ngida e’tiborini oshirishga, o‘rganilayotgan shaxsning individual psixologik xususiyatlarini yaxshiroq bilib olish, shu bilan birga uning “ko‘ngliga kirib borish” imkoniyatini yaratishga, uni faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Yuqorida keltirib o‘tilgan testlar bilan tanishib chiqib, ulardan foydalanishni o‘rganib olgan amaliyotchi psixolog va pedagog o‘z navbatida shu kabi testlarni boshqa psixologik adabiyotlardan, gazeta, jurnallardan ham qidirib topib, ularni o‘rganib, o‘zlashtirib, o‘zining psixodagnostik testlar “banki”ni boyitib borishi, o‘zining kundalik ish faoliyatida ulardan samarali foydalanishi mumkin. Tadqiqotchi ixtiyorida bunday testlar miqdori qanchalik ko‘p va xilma-xil bo‘lsa va ulardan o‘z faoliyatida, o‘z-o‘zini va atrofida qilgan o‘rganishda muntazam foydalanib borsa, ulardan tegishli maqsadlarda va o‘rinli foydalana olish ehtimoli yanada ortib boravayeradi.

Yuqorida aytib o‘tganimiz, ixtisoslashtirilgan chuqur ilmiy tadqiqot testlari esa, maxsus, jiddiy ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishda va maxsus psixologik tayyorgarlikdan o‘tgan mutaxassislar tomonidan foydalaniladigan testlardir. Bunday testlar toifasiga Kettelning 16-faktorli shaxsni o‘rganish testlari, G.Yu.Ayzenkning intellekt testlari, D.Vekslyer testlari, MMRI, FPI, Raven testi, Tematik Appyersepsiyalashgan Test (TAT) (Tematicheskiy Appyerseptivniy Test), Lyushyer testi, Liri testi, Rorshaxning "Siyoh dog‘lari" testi va shu kabi ko‘plab testlar kiradi. Ular ixcham testlardan savollari, topshiriqlari miqdorining ko‘pligi (ular ayrim hollarda bir-necha yuzlab bo‘lishi mumkin), tadqiqot o‘tkazish uchun qo‘yiladigan talablarning o‘ziga xosligi, olingan natijalarni qayta ishlash jarayonlarining murakkabligi, tadqiqot o‘tkazish va qayta ishlash uchun ko‘p vaqt, maxsus malaka talab qilinishi kabi xususiyatlari bilan farqlanadi. Ularning afzallik jihati shundaki, ular sinaluvchi shaxsi haqida, uning individual-psixologik xususiyatlari haqida to‘laroq ma’lumotlar olish imkoniyatini byeradi. Chunki, aytib o‘tilganidek, bunday testlardan foydalanish tadqiqotchidan maxsus psixologik tayyorgarlik, maxsus malaka talab qiladi. Bunday testlardan foydalanish jarayoniga qo‘yiladigan talablarga javob byermaslik, ulardan foydalanish tartibini buzish, olingan natijalarning. noto‘g‘riligiga, sinaluvchi shaxsiga noo‘rin psixologik tavsif byerishga, oqibatda sinaluvchi shaxsi va uning taqdiriga jiddiy ziyon yetkazishga olib kelishi mumkin. Bunday testlardan noo‘rin foydalanish xalq tili bilan aytganda "Qosh qo‘yaman deb - ko‘z chiqarish" bilan barobar. Eng ayanchlisi, bunday psixologik savodsizlik oqibatida psixologiya fani imkoniyatlari barbod etiladi, uning obro‘sig a putur yetkaziladi. Bunday xatolarga yo‘l qo‘yish, o‘quvchi shaxsiga, uning ota-onasi, ularning o‘zaro munosabatlari, jamiyatga jiddiy zarar keltirishi mumkin. Shuning uchun ham bunday testlarga nisbatan ehtiyotkorlik, ma’suliyat bilan yondashish lozim bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аверин В.А. Психология личности: Учебное пособие, 2-е издание.- СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2001.- 191с.
2. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология.- 2-е изд., доп.- СПб.: Питер, 2001.- 320 с.
3. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. International Journal of Formal Education, 3(2), 199-203.

INTELLEKT VA KREATIVLIKNING YOSHGA XOS XUSUSIYATLARI VA JIHATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti filologiya fakulteti
1-bosqich talabasi Biloldinova Shoxsanam

Annotatsiya: Ushbu maqolada intellekt va kreativlikning nazariy asoslari va yoshga xos bo’lgan jihatlari namoyon bo’lishi haqida ma’lumotlar ko’zda tutilgan. Shuningdek tafakkur tarixida intellekt to’g’risida fikr-mulohazalar turlicha bo’lgan. O’rta asrlarda intellekt irodaga bo’ysunadimi yoki iroda intellektgami degan masala bo’yicha qizg’in munosabatlar bildirilgan.

Kalit so’zlar: Intellekt, tafakkur, sun’iy intellekt, kreativlik, iroda, intellekt koeffitsienti, intellekt testi.

O’zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Miramonovich Mirziyoyevning 6-noyabr 2020-yildagi " Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo’shimcha chora tadbirlar to’g’rosida”gi PQ-4884-son qarorida ta’lim sifatini oshirish, ilm fanni rivojlantirish, bitiruvchilarning bantligini ta’minlash, pedagog xodimlar va olimalarning faoliyat yuritishi uchun shart-sharoitlar yaratish ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash bo’yicha olib borilayotgan faoliyat ustidan ta’sircham parlament nazoratini yo’lga qo’yish- deb kelyirilgan bandlari ham bevosita kelajagimiz egalari bo’lmish yoshlarimizni aqliy rivojlanishiga qaratilgan.

Intellekt - (lotincha intellectus - aql, idrok, zehn) -keng ma’noda: kishining voqea-hodisa mohiyatini to’laligicha bilishga asoslangan va u orqali namoyon bo’ladigan faoliyati; tor ma’noda: insonning tafakkur, fikr yuritish salohiyati. Intellekt kishilarning aql, idrok, zakovat, ma’naviy jihatdan yetuklik darajasini ham bildiradi, tasavvur, idrok, sinchkovlik orqali jamlangan materialni bilish usullari (taqqoslash, obstraksiya, tushuncha, hukm, va hokazo.) orqali asosli bilimga ega bo’lish yoki mavjud bilimni tanqidiy tahlil etib chiqish qobiliyatini ham anglatad. Masalan: ba’zi insonlar o’zga joyga tashrif buyurganda, o’sha joyga va odamlariga ham ko’nikishi qiyin bo’ladi. Aksincha ammo ba’zilari bo’lsa makonga va zamonga tez moslashadi, tengdoshlar davrasida ham tez kirishubchan, muloqot jarayoni ham qiyin kechmaydi. Intellekt - inson va hayvonlarni yangi muhitga moslashtirish ham hisoblanadi. V. Shterni, J. Piaje va boshqa bir qancha olimlar ham intellektni insonlarning yangi hayotiy sharoitlarga moslashtiruvchi umumiy qobiliyat sifatida qarashgan. Tafakkur tarixida intellekt to’g’risida fikr-mulohazalar turlicha bo’lgan. O’rta asrlarda intellekt irodaga bo’ysunadimi yoki iroda intellektgami degan masala bo’yicha qizg’in mulohazalar avjiga chiqqan. O’sha davrlarda intellekt bilishning eng yuksak - ilohiy usuli sifatida inson tafakkuriga qarshi qo’yilgan. Birinchi nuqtayi nazar tarafdorlaridan biri Duns Skot va Uilyam Okkam bo’lsa ikkinchi qarash tarafdorlaridan biri Foma Akviniskiy edi. Hozirgi zamon falsafasida intellekt ham, iroda ham mavjud holatga asoslangan holda namoyon bo’ladi, yoki Intellekt ma’naviyatga taalluqli bo’lgani uchun ruhiy holat mahsuli sifatida irodadan ustun turadi, degan tasavvurlar mavjud. Intellektual resursinsonlarda bilim, hayotiy tajriba va idrok hamda zehn asosida avvalo o’z aqliy omilkorlik salohiyatini turmush tarzini turli yo’nalish va shakllarda yanada boyitish, uning yangi qirralarini ochish mustahkamlash imkoniyatidir. Inson bosh miyasi qobig’oda o’n to’rt milliarddan oshiq neyronlar mavjud. Ilarning vazifasi inson faoliyatini har tomonlama, to’la boshqarishdan iborat. Kishining qilayotgan har bir harakati neyronlar faoliyati mahsulodir. Bu jahon tibbiyotida chuqur o’rganilgan va to’la tan olingan haqiqatdir. Shuning uchun ham, aytish mumkinki, insonning intellektual o’zligini namoyon qilishda uning imkoniyatlari - resurslarining o’rni beqiyos. Lekin inson ana shu intellektual imkoniyatlar, ya’ni resurslarning bor yo’g’i 4-4,5 foizidan foydalanadi. Shundan 4 foizini 8-11 yoshgacha bo’lgan davrda oladi va qolgan yarim foizini butun umri davomida qabul qiladi. Tabiatan iqtidorli kishilar esa o’sha qolgan yarim foiz ma’lumotni 11 yoshdan keyingi umriga to’g’ri taqsimlay olish imkoniyatiga ega bo’ladi. Inson bosh miyasining fiziologik tahlili shuni ko’rsatmoqdaki, uning miyasidagi intellektual kuch atom yadrosidagi beaiyos kuchga teng bo’lar ekan. Bugungi kundagi ilm-fan xulosasiga ko’ra insoniyat tarixida atigi 400 ga yaqin kishi daholik maqomiga sazovor bo’lgan, xolos. Bu esa daho daho insonlarni tarbiyalash qanchalik qiyin ish ekanini ko’rsatadi.

Intellekt testi - insondagi aqliy qobiliyatlarni boshqalarning aqliy qobiliyati bilan solishtirish yo’li orqali amalga oshadi.

Aqliy yosh - fanga Bine tomonidan kiritilib, test natijalarining darajasiga mos keluvchi yosh. Stenford-Bine testi - Bine testining amerikacha versiyasi bo’lib, Stenford universitetida Lyuis Terman tomonidan ishlab chiqilgan.

IQ - koeffitsienti - aqliy yoshni xronologik yoshga bo’lib uni 100 ga ko’paytirishimizdan hosil bo’ladi. Asosan o’rta yoshli odamning IQ koeffitsiyenti 100 ga teng bo’lishi kerak.

Gap shundaki, daholarni tarbiyalash, voyaga yetkazishda nafaqat bir oila yoki bir xalqning, balki butun insoniyatning ma’naviy yutuq va tajribalaridan foydalanish kerak bo’ladi. Sun’iy intellekt - olingan ma’lumotlarni umumlashtirib oldindan taxmin qila olish qobiliyati va shunga mos keladigan dastur yozish. Hozirgi zamonda sun’iy intellekt ham ancha rivojlangan. Sun’iy intellekt natijasida bir qancha yoshlar o’z qobiliyatlaridan foydalangan holda mashinalar va turli-tuman texnologiyalarini kashf qilishmoqda. Sun’iy intellektning ijobiy va salbiy tomonlari ham bor. U kimning qo’lida, nima maqsadda foydalanishiga bog’liqdir. Sun’iy intellektning bir qator ijobiy tomonlari shindaki, uning yordamida odamlar kosmos va okeanlarni tadqiq qilish, firibgarlikni aniqlash va bilimlarni tekshirishlari ham mumkin.

Pisixologiyada Intellekt va kreativlik aloqasini tushuntiruvchi 3 ta nazariya mavjud. D. Veksler, G. Ayzenk, L. Termen va boshqalar bir qancha olimlar intellekt va kreativlikni oliy darajasidagi insoniy qobiliyatlarning birligi deb bilishadi. Intellekt kreativlikning oliy darajasi. Bundan kelib chiqib kreativlikni intellekt hosilasi desak mubolag’a bo’lmaydi. Yuqori darajadagi intellekt - yuqori intellektni, quyi darajadagi intellekt - quyi intellektni yuzaga keltiradi. Insonda intellekt qanchalik yuqori bo’lsa, unda kreativlik ham shuncha yuqori boladi. Zero, bu tushunchalar bir-biri bilan o’zaro bog’liq. Bir qancha olimlar intellekt koeffitsientini aniqlash maqsadida bir qancha tadqiqot olib borishgan. Ulardan biri amerikada minglab maktab o’quvchilaridan IQ (intellekt koeffitsienti) ni aniqlab olishgan. Ularning IQ siga qarab guruhlariga ajratishgan va 30, 40 yil davomida kuzatishgan. Ulardan IQ si yuqori bo’lgan o’quvchilar yuqori natijalarga, ko’plab yutuqlarga erishgan. IQ si past bo’lgan o’quvchilar kam yutuqqa erishgan. Yuqorida ta’kidlanganidek intellekt va kreativlik bir-biri bilan o’zaro bog’liq. O’zbekistonda ham IQ darajasini aniqlarda bir-qancha sa’y-harakatlar olib borildi. Maktablarda o’qituvchilar bu testni o’quvchilar orasida ko’p o’tkazadi. Shuning natijasida qaysi o’quvchi faol qaysilari sust va yana qaysilar zukko, bilimdonligini aniqlab, bilib oladi. Bu test o’quvchilarga ham ma’qul bo’ladi, o’qituvchisidan qayta-qayta shu metodni o’tkazishlariga istak bildirishdi. Ammo intellekt va kreativlikni qarama-qarshi qo’ygan olimlar ham bor. Bulardan biri, J. Gilvord bo’lib, u o’z nazariyasini ikki xil tafakkur asosida qiyoslaydi. Bular: konvergent va divergent tafakkurlar. Konvergent tafakkur masalalarni yechishda barcha mavjud usullardan eng maqbulini olish. Konvergent intellekt asosida quriladi.

Divergent tafakkur - turli masalalarni yechishda turlik yechimlarni qidirish. Divergent kreativlik asosida quriladi. Demak, intellekt va kreativlik umuman ko’rinishda ikki xil qobiliyatlar bo’lib, ularni ma’lumotlarni qayta ishlash jarayoni bilan bog’lash mumkin. Kreativlik insondagi bor ma’lumotlarni qayta ishlash, ularni cheksiz modelini yaratishdan, Intellekt esa bu qayta ishlangan ma’lumotlarni amaliyotda qo’llay olish, atrof-muhitga moslashtirishdan iborat. Biz yuqorida kreativlik haqida so’z yuritdik. Tabiiyki, kreativlik o’zi nima degan savol tug’iladi. Kreativlik - bu insonning biror yangilik yaratishi, an’anaviylikdan chetga chiqishi, bir so’z bilan aytganda ijodkorlik degani. Malasan: bir stulni oladigan bo’lsak, uning qanda ko’rinishda ekanligini bilamiz. Ammo kreativlik bilan yondashadigan bo’lsak, u boshqa ko’rinishda bo’lishi mumkin. Oyoqlari to’rtta emas balki uchta bo’lishi. Bu insonning kreativlik darajasiga qarab bo’ladi. Insonda intellekt qanchalik yuqori bo’lsa kreativlik ham shunchalik yuqori bo’ladi.

Har bir insonning qobiliyatlari turli yo’nalishlarda bo’ladi. Kimdir aniq fanlardan, kimdir gumanitar fanlardan qobiliyati bo’ladi. Spirmenning fikricha, har bir insonning bir-biridan ajratuvchi qobiliyatlari bo’ladi. Masalan: usta rassomnimatematik masalalarni yechishda esankirab qolishi, matematiklarni esa boshqa bir soha oldida ojiz qolishi. Insonlarning umumiy qobiliyatlari ham bo’ladi, ammo shular ichida qaysi yuqori ekanligini aniqlab o’sha sohaga yo’naltirish bugungi kunning ta’lim tarbiya jarayonida ko’zga tashlanadigan muammolar sirasiga kiradi. Agar bolaning qobiliyatini to’g’ri yo’naltirilsa, ulardan kelajakda intellektual kreativ mutaxassis chiqadi. Endi emotsional Intellekt haqida gapirsak. Ba’zi olimlarning fikricha emotsional intellekt - intellektidan yuqoriroq tushuncha. Lekin shuni aytish lozimki, emotsional intellekt bizni bor xohish va qiziqishlarimizni aktivlashtiradi. Muammolarni kamroq o’ylashga majbur qiladi. Shu o’rinda yana

bir savol tug‘uladi. Intellekt irsiyatga bog‘liqmi? Intellekt irsiyatga bog‘liq. Bunday deyishga sabab, bir onafan tug‘ilgan egizaklarning IQ - darajasi tekshirilganda, natija deyarli bir xil. Xuddi shu egizaklarni boshqa-boshqa oilalarda tarbiyalashganda baribir bir xil.

Xulosa qilib aytganda, kreativlik bu ijodkorlik degani. Har bir insonda kreativlik yuqori bo‘lishi uchun juda ko‘p o‘z ustida ishlashi kerak. Insonlarning kasbiy mahorati ham uning kreativ fikrlashi, kreativ yondashishiga bog‘liq desa mubolag‘a bo‘lmaydi. Agar biz har bir bolada intellekt va kreativlikni yaxshi rivojlanishiga o‘z hissamizni qo‘shsak, muhtaram prezidentimiz Shavkat Miramonovich Mirziyoyev aytganlaridek, uchinchi renesans vakillari yetishib chiqadi. Buning uchun bolalarning qobiliyatini to‘g‘ri yo‘naltirilsa, ular kelajakda o‘z kasbining yetuk mutaxassisi bo‘lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. А.Х. Югай "Общая психология" --- Ташкент..2014
2. Davletshin M.G va boshqalar. Yosh davrlar va pedagogik psixologiya. T..2004
3. <https://oyina.uz>
4. Сирожиддинова, Ф. Х. (2022, August). Раҳбар бошқарувида мулоқот маданияти ва таъсир кўрсатиш омиллари: Сирожиддинова Фируза Хосилбековна, АндМИ “Гуманитар фанлар” докторанти. In Научно-практическая конференция.

OILADA AYOLLARNING IJTIMOIIY VA ETNOPSIXOLOGIK MOSLASHISH JARAYONLARI.

Soyibjonova Muhlisaxon Azizbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Tabiiy fanlar fakulteti, kimyo yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ayolning – xotin-qizlarning jamiyat va oilada tutgan maqomlarining o’zgarib borayotganligi, ular malakalarining oshib borayotganligi va kasb-hunar, lavozim pog’onalari erkaklardan qolishmaslikka intilayotganligi bilan izohlanadi. Xotin-qizlar huquqlarini himoya qilish, intellektual, ishbilarmonlik salohiyatini rivojlantirishga ko’maklashish hamda tashabbuslarini rag’batlantirishga qaratilgan sa’y-harakatlar opa-singillarimizning oila va jamiyatdagi mavqei yuksalib borishiga zamin yaratmoqda. Har bir qiz turmushga chiqar ekan yangi oila ostonasiga ulkan orzu-umidlar bilan qadam qo’yadi. U misoli bir navnihol. Kelinchakni oilada nafaqat turmush o’rtog’i, balki qaynona va shu oilaning boshqa a’zolari ham do’stona qo’llab-quvvatlashi zarur.

Kalit so’zlar: Xotin-qizlarning ijtimoiylashuvi, ayollar faolligi, oilaga moslashuv, temperament, yosh oila.

Barkamol avlod tarbiyasida xotin-qizlarning ijtimoiylashuv muammolari ijobiy hal etilishi nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy masalalarning yechimini topishda, balki yangi jamiyat quruvchilarni tarbiyalash ishlarini to’g’ri tashkillashtirish va amalga oshirish borasida ham ulkan ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli bugungi kunda inson, shaxs muammosi jamiyat miqyosida ham, ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasida ham eng dolzarb masalalar darajasiga ko’tarildi. Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish ko’p qirrali, murakkab hodisa bo’lib, bu ularning ijtimoiylashuv jarayoni bilan bog’liq bo’lgan muhim va o’ziga xos jihatlardan biridir. Tabiiyki, muammoning nafaqat mamlakatimizda demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish konsepsiyasi orqali o’rganilishi, balki yangi ma’naviy-axloqiy tamoyillar, yangi innovatsion texnologiyalar va jarayonlar orqali o’rganilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Jamiyat hayotida xotin-qizlar va ularning ijtimoiy faoliyati haqidagi qarashlar va ta’limotlar G’arb hamda Sharq falsafiy taraqqiyotida muhim o’rin egallaydi.

Xotin-qizlarning ijtimoiy, ma’naviy, siyosiy faolligiga ta’sir ko’rsatuvchi muhim omillardan biri ular faoliyat yuritayotgan mehnat jamoasidagi boshqaruvning qanday xarakterga egaligi bo’lib bu, asosan, rahbarlarning boshqaruv madaniyati, usul va vositalariga bog’liq bo’ladi. Rahbar mehnat jamoasidagi muhitni qanchalik erkinlashtirsa, ayollarimizning nozik jins vakillari ekanligini his qilib tursa va ular faoliyatini modernizatsiyalashga oid tashabbuslarni qo’llab-quvvatlasa, ularni amalga oshirishda o’rnak ko’rsata olsa, ayollarning jamoadagi faolligiga ta’sir qila oladi va bu o’z-o’zidan ularning siyosiy faolligini yanada oshishiga turtki bo’ladi.

Ayollar faolligini oshirishda ruhiy holat muhim rol o’ynaydi. Agar ayollar ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy sohalarida faoliyatni amalga oshirish uchun ruhiy jihatdan tayyor bo’lmasa ular o’rtasida olib borilayotgan tadbirlar o’zining kutilgan natijasini bermaydi. Shunga ko’ra, ayollar faolligi quyidagi mezonlar bilan belgilanadi:

- dunyoqarashni boyituvchi va mutaxassislik bilimlariga ega bo’lish;
- ma’naviy-ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etish;
- ma’naviy faoliyatning ko’lami va mazmuni;
- ma’naviy-ijtimoiy vaziyatlarni baholay olish;
- ma’naviy-ijtimoiy faoliyatni tashkil etishda ongliklik, g’oyaviylik, vatanparvarlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik, insonparvarlik, baynalminallik, ishchanlik, tezkorlik, erkin fikr yuritish, ijodkorlik, ma’suliyatni his etish kabi xislatlarni namoyon etish va boshqalar.

Prezidentimiz ta’kidlaganidek, “har qaysi oilada go’zallik va nafosat, mehr-muhabbat timsoli, xonadonlarimiz osoyishtaligining posboni bo’lmish, bir so’z bilan aytganda, oilani oilaga, jamiyatimizni jamiyatga aylantiradigan ayol zotiga qancha tasannolar aytsak, qancha ta’zim etsak, baribir, barchamiz o’zimizni ular oldida doimo qarzdor deb his qilamiz. Inson oila qurar ekan ahil-inoq yashab, murod-maqsadga yetishishni orzu qiladi, nikoh arafasida barcha yaqin birodarlar, qarindosh - urug’lar, to’yga taklif buyurgan mehmonlar yoshlarga ezgu niyatlar bildiradilar. Shuningdek, yoshlar oila qurish arafasida va nikohlarining dastlabki kunlarida turmush o’rtog’ining

timsolida, o ‘zining shu orzu-istaklariga, murod -maqsadlariga yetishishda yordam beruvchi, uni qo‘lab - quvvatlovchi, uni har soniya, har onda tushunuvchi o ‘z tabiatiga yaqin odamini tasavvur qiladi va unga imkon qadar shunday ijobiy, iliq munosabatda bo‘lishga harakat qiladi.

Biroq hayotda, ayniqsa, oilaviy hayotda hamma narsa ham odam kutganidayin bo‘lavermaydi. Oilaviy hayotning o ‘ziga yarasha notekisliklari, past –balandliklari, murakkabliklari, muammolari bo‘ladi. Shunday murakkabliklardan biri yosh er - xotinning yangi ijtimoiy statusga, mavqega : er, kuyov uylangan oilali yigit, xotin, kelin, turmushga chiqqan ayol rollariga, o‘zlari uchun yangi bo‘lgan ijtimoiy muhitga, yangi oilaga moslashish jarayoni bilan bog‘liqi. Xo‘sh bu yangi sharoitlarga moslashish jarayoni kimda qanday kechadi? Albatta, bu jarayon erkaklarda ayollarga nisbatan yengilroq kechadi. Chunki ular, o ‘zbek oilasining etnik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda aksariyat hollarda urning uyida, uning ota-onasi va boshqa qarindoshlari bilan yashaydi. Yan‘ni yigit uylanganidan keyin ham o ‘z oilasida, o ‘z yaqinlari va o ‘zi uchun oldindan odat bo‘lib qolgan oilaviy, shaxslararo munosabatlar tizimida qoladi. Ayol kishining esa nikohdan keyingi holati, oldingisidan keskin farq qiladi. Birinchidan, u o ‘zi uchun deyarli yangi bo‘lgan, oldingisidan tubdan farq qiladigan muhitga tushadi. U o ‘ziga xos shaxslararo munosabatlar tizimi, rollar taqsimoti, o ‘ziga xos «xulqqa» ega bo‘lgan o‘zining qizlik oilasidan, boshqa bir oilaga, boshqacha bir shaxslararo munosabatlar tizimiga ega bo‘lgan yangi oilaviy muhitga tushadi. Undagi mavjud turmush tarzi oldingisiga mos tushmaydi, bundagi oilaviy rollar taqsimoti ham oldingisiga o ‘xshamaydi, u yerdagi ma‘lumbir ishni bajarish tartibi, u yoki bu ishga qo‘yiladigan talablar ham oldingisiga o ‘xshamaydi. Buning ustiga yosh oilada yosh kelin zimmasiga yuklatiladigan vazifalar ham uni qizlik vaqtida bajaradigan ishlaridan ham miqdor, ham mazmun jihatdan tubdan farq qiladi. Yangi ijtimoiy sharoitga moslashish jarayonining o ‘zbek oilalarida ayol kishi uchun qiyin kechishining asosiy sabablaridan yana biri unda yosh kelin yuqorida aytib o‘tilgan vaziyatlarga tushishi bilan birga ularda bu yangi oilada kelin o ‘zini «begona» deb his etishidir, ya‘ni undagi «begonalik effekti»ning mavjudligidir.

Yuqorida keltirib o‘tilganlardan ko‘rinib turibdiki, yosh oila yuzaga kelganidan so‘ng unda er-xotin munosabatlarining «kutilganidek» rivojlanishiga xalaqit qiladigan ko‘plab ijtimoiy psixologik, etnik, hududiy, jinsiy omillar borki, yoshlarimiz bularning barchasi haqida oldindan xabardor bo‘lishligi va ularning salbiy ta‘siralarini yumshatib, ijobiy jihatlarini rivojlantirishga tayyor bo‘lishlari maqsadga muvofiqdir. Shunday qilib, eng ezgu niyatlar bilan oila qurgan yoshlarda er-xotinning shaxsiy munosabatlari baxtga qarshi yaxshidan yomonga qarab rivojlana boshlaydi. Chunki nikohning boshida kuzatiladigan er-xotin o‘rtasidagi ko‘tarinki emotsional yaqinlik asta-sekinlik bilan pasayib, ularda hissiyotlarining o‘tmaslashuvi ro‘y beradi. Bu holatlar albatta har qanday oilada shaxslararo munosabatlarni rivojlanishining o‘ziga xos dinamikasini tashkil qiladi. Bu holatdan voqif bo‘lish va uning o‘zgarishlariga tayyor turish yosh oilalarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ayrim ko‘ngilsizliklarning oldini olishga asos bo‘ladi.

Shuningdek, kelinning yangi oilaga moslashishi uning mijozi turiga ham bog‘liq. Masalan, ko‘proq xolerik mijozga mansub bo‘lanlar tez moslashadilar. Biroq yengilroq, tezroq va andishasiz kelinlarning yangi oilaga moslashishi qiyinroq kechadi. Yangi sharoitga oson moslashadigan hamda uni osongina o‘zlashtirishga tayyor bo‘lganlar sangvinik mijozdir. Flegmatik mijoz esa vazmin, og‘ir karvon bo‘lgani uchun yangi oila sharoitiga sekinlik bilan moslashadi. Bir moslashib olganidan keyin esa uni o‘zgartirishni sira-sira istamaydi, uncha-muncha gap-so‘zga parvo qilmaydi. Melanxolik mijozlar ham shunga yaqin. Ammo sal narsadan ularning ruhi tushib ketadi, bo‘lar-bo‘lmamasga xafa bo‘laveradi. Ruhiy jihatdan esa nihoyatda sezgir bo‘lishadi. Ayol, avalambor, ona. Farzandlariga chiroyli tarbiya, go‘zal xulq berish – ularning kasbi. Maqomi, martabasi shu bilan o‘lchanadi. Binobarin, mamlakat taqdiri shunga bog‘liq.

Shunga asoslanib aytish mumkinki, ayol ma‘naviyati va oila ma‘naviyati o‘xshash, uyg‘un, mushtarak tushunchalardir. Demak, allani ona suti bilan birga hazm qilgan, tarbiyani oilada olgan, mahallada chiniqqan bola vatan qadrini biladi, oila – nikoh muqaddasligini anglaydi. Tabiiyki, oilaviy ajrimlar soni keskin kamayib, ongu tafakkurda benazir, tiyran nigohli insonlar salmog‘i ortadi. Tarbiya – egasiga qaytuvchi jarayon. Kim nimani o‘zi uchun kutsa, shuni bolasiga bersin: oqibat istagan oqibat, mehr sog‘ingan mehr... Bu fazilatlar ayollarga xos nazokat, hayo, samimiylik, kamtarlik, oqilalik, uddaburonlik, tadbirkorlik... bilan egasiga yetkazilar ekan u kamolotdek, vafodek

o‘ziga jinsdosh xislatlarni yetaklab keladi. Insoniyat yaralibdiki, shunga intiladi, orzu qiladi. Xullas, ayol ma’naviyati bugun millat ma’naviyatiga aylandi. Unga befarq qarashga hech kimning haqqi yo‘q.

Ayol nafaqat bugungi kundagi maqomi va jamiyatdagi obro‘yi eng avvalo uning oilasidagi o‘rni, oila qadriyatiga munosabati hamda farzandlari tarbiyasidagi muvaffaqiyatlariga bog‘liq ekanini chuqur anglashimiz zarur. Ayolning baxtli bo‘lishi nafaqat oilada, balki butun jamiyatga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Uni e‘zozlagan va hurmat qilgan millatning kelajagi bardavom bo‘ladi.

Alisher Navoiyning ushbu benihoya ma’noli so‘zlari asosida ayol kishining oiladagi o‘rni oila shakllanishida katta ahamiyat kasb etishini bilsak bo‘ladi: «Yaxshi xotin – oilaning davlati va baxti. Uyning ozodaligi, uy egasining xotirjam va osoyishtaligi undan, husnli bo‘lsa – ko‘ngil yozig‘i, hushmuomala bo‘lsa – jon ozig‘idir. Tili achchiq bo‘lsa barchaning dilini yaralaydi. Pokiza bo‘lmasa, erining yuziga qoralik keltiradi, mayxo‘r bo‘lsa uy odobi yo‘qoladi, axloqsiz bo‘lsa oila parokanda bo‘ladi”.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Sayyora Djasanova. Jamiyat hayotida xotin-qizlar va ularning ijtimoiy faolligi. Toshkent: “Tafakkur qanoti”, 2014.- 96 b.

2. Oila psixologiyasi: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma / G. B. Shoumarov, I. O. Haydarov, N. A. Sog‘inov va boshq.; G. B. Shoumarovning tahriri ostida; O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta-maxsus ta’lim vazirligi, O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi markazi. — T.: «Sharq», 2008. — 296 b.

3. D. Abdullaeva, R. Yorqulov, N. Atabaeva. Oila psixologiyasi [Matn]: o‘quv qo‘llanma. Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2015. -256b

4. <https://yuz.uz/uz/news/ayol-olamni-gozal-mehrli-va-adolatli-qilish-uchun-yaratilgan>.

IJTIMOIYLASHUV JARAYONIDA MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH.

ADPI Pedagogika va Psixologiya kafedrası o’qituvchisi
Abdulmajidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi
ADPI 1-bosqich talabalari
Sotvoldiyeva Inoyatxon Isomiddin qizi
Abdujabborova Shukronaxon Ulug’bek qizi

Ushbu maqolada: shaxs ijtimoiy munosabatlarga kirib borishi va ijtimoiylashuv jarayonida o’z o’rniga ega bo’lishi, uning o’z-o’ziga bahosi, o’yin, ta’lim va mehnat faoliyatidagi muvaffaqiyati, o’z fikrini bayon eta olish ko’nikmasi bolalik davridan uning psixik jarayonlari aks ettirilishida va oilaviy muhit, ona-onasining bolaga munosabatlari, maktabgacha yosh davrida bola psixikasi atrof olamni to’la idrok etish jarayonida uning nutqi va ko’p savollari kuzatuvchan va taqlidchanligida, qiziquvchanligida bilimmlar ko’lami ortib borishi borasida fikrlar keltirilgan

Kalit so’zlar: o’z-o’ziga baho,

Har bir shaxs shakllanishi uning ijtimoiy munosabatlarga kirib borishi va ijtimoiylashuv jarayonida o’z o’rniga ega bo’lishi, uning o’z-o’ziga bahosi, o’yin, ta’lim va mehnat faoliyatidagi muvaffaqiyati muloqotda erkin, o’z fikrini bayon eta olish ko’nikmasi bolalik davridan uning psixik jarayonlari aks ettirilishida va oilaviy muhit, ona-onasining bolaga munosabatlari, maktabgacha ta’lim muassasasidagi pedagoglarning bolaga bahosi ta’sir etuvchi omillardan xisoblanadi. Maktabgacha yosh davrida bola psixikasi atrof olamni to’la idrok etish jarayonida uning nutqi va ko’p savollari kuzatuvchan va taqlidchanligida, qiziquvchanligida bilimmlar ko’lami ortib boradi. Ularni maktabga tayyorlash har bir pedagog, psixolog va ota ona e’tiborini tortadigan jarayon bo’lmog’i lozimdir. Uzluksiz ta’lim-tizimining bir bo’g’ini sifatida maktabgacha ta’lim tizimiga e’tibor berish, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni psixik jarayonlari rivojlanishiga va ta’lim faoliyatini samarali boshlab olishiga e’tibor berish maktabga chiqqan bolalarda “7 yosh krizisi”ni oldini olishga yordam beradi. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni psixologik va intellektual rivojlantirish uchun respublikamizda ko’plab ishlar amalga oshirilmoqda Bu borada Respublikamiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev shunday fikrlarni bildirgan.

"Bizni hamisha o’ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so’z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog’liq. Bugun zamon shiddat bilan o’zgaryapti. Bu o’zgarishlarni hammadan ham ko’proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o’z davrining talablari bilan uyg’un bo’lsin. Lekin ayni paytda o’zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug’ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o’zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"[1]

“Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo’lgan maktabgacha yoshi bolalik davrining katta bir qismini tashkil etadi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivojlanadi hamda shaxsiy individual xususiyatlari (shaxsiy fazilatlari) tarkib topa boshlaydi Rus pedagoglaridan P.F.Lesgaftning fikricha, “Insonning maktabgacha yoshidagi davri shunday bir davrki, ana shu davr mobaynida kelgusida qanday xarakter xislatlari paydo bo’lishi belgilanadi va axloqiy sifatlarining asoslari yuzaga keladi”. Insonning kamol topa borishida maktabgacha yoshdagi davrning ahamiyatiga doir P.F.Lesgaftning bu fikri rus pedagogi A.S.Makarenkonig quyidagi fikriga to’la mos keladi. A.S.Makarenko bolalarni juda kichik davridan boshlab tarbiyalash zarurligi haqida gapirib, tarbiyaning eng muhim asoslari bolaning besh yoshgacha bo’lgan davri mobaynida yuzaga keltiriladi. Mana shu davrda qilingan butun tarbiya, tarbiya jarayonining 90% ini tashkil etadi, degan edi. Haqiqatan ham bolaning maktabgacha yoshidagi davri shu qadar mazmundor va faol davrdirki, bu davr bolaning kelgusi o’sishida albatta o’z aksini qoldiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta’sir o’tkazish kuchi jihatidan g’oyat mas’uliyatlidir.”[2]

Bola ilk yoshdan maktabgacha davrga o’tgach, uning butun yashash sharoitida jiddiy o’zgarishlar yuz beradi. Maktabgacha yoshdagi bolaning yashash sharoitida yuzaga kelgan bu o’zgarishlar uning jismoniy va psixik jihatdan o’sib kamol topishniga ta’sir etmay qolmaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy jihatdan rivojlanishi

Maktabgacha yoshdagi bolaning tanasi, xususan, oyoqlarining uzayishi tufayli gavdasidagi umumiy mutanosiblik o’zgaradi. Maktabgacha yosh davrida bolaning oyoqlari nisbatan ko’proq o’sadi. Biroq shunday bo’lsa ham 6–7 yoshgacha bo’lgan bolaning suyaklari hali yaxshi qotmagan, ya’ni tog’aysimon holatda bo’ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning pay va muskullari hali baquvvat emasligiga qaramay juda harakatchan bo’ladilar. 1 yoshdagi bolaning yuragi bir marta qisqarishda 10,2 kub/sm qon siqib chiqarsa, 7 yoshli bolaning yuragi bir marta qisqarishda 23 kub/sm dan qon siqib chiqaradi. Katta yoshdagi odamning yuragi esa bir marta qisqarishda 60 kub/sm dan ortiqroq qon siqib chiqaradi. Maktabgacha yoshdagi davrda yurakning nisbatan tezroq ishlashi tufayli bolaning qon bosimi katta kishilarga nisbatan biroz kuchliroq bo’ladi. Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo’lgan davrida nafas olishining miqdori deyarli o’zgarmaydi. Lekin bu davrda bola haddan tashqari harakatchan bo’lgani uchun uning organizmi juda ko’p miqdorda kislorod talab qiladi. Shuning uchun bola mumkin qadar ko’proq ochiq havoda bo’lishi kerak. Ana shu yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, maktabgacha yoshiga kelib organizmining ishchanlik qobiliyati ancha oshadi. Shuning uchun bog’chada va oilada ta’lim-tarbiya ishlari hamda bola faoliyati rejimini tuzishda bolaning jismoniy taraqqiyoti xususiyatlarini doimo hisobga olish zarurdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nerv sistemasining o’sishi

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasining rivojlanishida ularning nerv sistemalarida sodir bo’ladigan o’zgarishlar juda katta rol o’ynaydi. Bolalar nerv sistemalarining eng kuchli taraqqiy etadigan davri 1 yoshgacha bo’lgan davrga to’g’ri keladi. Yangi tug’ilgan bola bosh miyasining o’rtacha og’irligi 380–400 g keladi. Bola bog’cha yoshiga yetguncha uning miyasi g’oyat tez rivojlanib, deyarli uch baravar ko’payadi. Bog’cha yoshidagi bola miyasining og’irligi 1100–1200 gr ga yetadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nerv sistemasining bundan keyingi takomillashishi davomida bosh miya po’sti qismidagi markazlarni bir-biri bilan tutashtiruvchi nerv tolalari ham miyelin qobig’i bilan qoplangan boshlaydi.

“Rus fiziologlari N.I.Krasnogorskiy va A.G. IvanovSmolenskiylar tomonidan ko’plab o’tkazilgan tajribalarning ko’rsatishicha, MTM yoshidagi bolalarning nerv sistemalari o’z faoliyati jihatidan hali qat’iy bir izga tushmagan, o’zgarib turadigan bo’ladi. Markaziy nerv sistemasi faoliyatining o’zgaruvchanligi xususan ilk yoshda ravshan ko’rinadi. Masalan, bu yoshdagi bolalarda qo’zg’alish jarayoni tormozlanish jarayonidan ustunlik qiladi. Mana shuning uchun ham bu yoshda bolalar juda serharakat va o’ta hayajonlanuvchan bo’ladilar.”[3]

Bola bog’cha yoshiga yetgach uning psixik taraqqiyotida jiddiy o’zgarishlar yuzaga keladi. Chunki, xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kengayib boradi. Bu davrda bolalarda ijtimoiy intellektual va axloqiy ehtiyojlar yaqqol ko’rina boshlaydi. Agar bog’chagacha tarbiya yoshidagi bola uzoq vaqt davomida yolg’iz o’zi biron o’yinchoq bilan mashg’ul bo’lib o’tira olsa, bog’cha yoshidagi (xususan o’rta va katta guruh bolalari) bola bunday yolg’iz o’ynashga toqat qila olmaydi. Ularda o’zlariga yaqin bo’lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo’lish ehtiyoji tug’iladi. Ular tor oila doirasidagi munosabatlar bilan o’z ehtiyojlarini qondira olmay, kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Natijada bu yoshdagi bolalarning ijtimoiy munosabat va faoliyat doiralari tobora kengayib boradi. Bog’cha yoshidagi bolalarning psixik jihatdan rivojlanishlarida bog’cha muhiti juda katta rol o’ynaydi. Bog’chadagi tartib, intizom va turli-tuman ta’limiy mashg’ulotlar bolalarda yuksak ijtimoiy, intellektual, axloqiy va gigiyenik ehtiyojlarning garmonik ravishda yuzaga kelishi uchun sharoit tug’diradi. Psixologiya nuqtayi nazaridan qaraganda, odatlar o’z mohiyati jihatidan ehtiyojga yaqin narsalardir.

Bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishga tirishadi va uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug’ullanishdan zerikmaydi. Bu esa, o’z navbatida, bolaning diqqati, irodasi kabi muhim psixik jarayonlarni rivojlantirish hamda mustahkamlashga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda o’yin faoliyatining xususiyatlari. Bola hayotida o’yinning ahamiyati. O’yin bolalar hayotida shunday ko’p qirrali faoliyatki, unda bolalarga mansub bo’lgan mehnat ham, narsalar haqida fikr yuritish ham, san’at, xayol qilish, dam olish va xushchaqchqlik manbalari ham mujassamlangandir. Mana shu jarayonlarning barchasi o’yin faoliyatida namoyon bo’ladi hamda bolalar talab qilayotgan darajadagi to’laqonli hayotni ta’min eta oladi. O’yinning bolalarni maftun etuvchi tomoni ana shunda. O’yin faqat tashqi muhitdagi, narsa va hodisalarni bilish

vositasi bo‘libgina qolmay, balki qudratli tarbiya vositasi hamdir. Ijodiy va mazmunli o‘yinlarda bolalarning barcha psixik jarayonlari bilan birlikda ularning individual fazilatlarini ham shakllanadi.

“Chet el psixologlaridan J.Piaje va Koffkaning fikricha, “Bolalar go‘yoki bir-biridan ajratilgan ikki xil dunyoda, ya’ni xayollar, afsonalar dunyosida va (real) voqeyiy dunyoda yashaydilar. Bolalar o‘zlarining faoliyatlarida qanchalik xayolga berilib ketmasinlar, har doim voqeyiy dunyoga, undagi real narsalarga nazar tashlab turadilar”. Buning haqiqatdan ham shunday ekanligini ularning o‘yin jarayonida o‘z xatti-harakatlariga «bunday bo‘ladi», «bunday bo‘lmaydi» deb baho berib turishlaridan ko‘rish mumkin. Ular qanchalik o‘yinga berilmasinlar, voqeyiy dunyoni hech qachon unutmaydilar va unga go‘yoki andaza tariqasida zimdan qarab turadilar.”[4]

Bolalar bog‘chada asosan mazmunli va rollarga bo‘linib o‘ynaladigan o‘yinlarni o‘ynaydilar. Ular o‘zlarining turli o‘yinlarida kattalarning oilaviy hayot sharoitlariga doir hodisalarni, mehnat faoliyatlarini, bayramlarni, muhim sanalar kabi hodisalarni qayta tiklaydilar. Ko‘pincha bolalar aks ettirayotgan tashqi muhit hodisalari ular o‘yin faoliyatining mazmunini tashkil etadi. Bolalar aks ettirayotgan muhit qanchalik keng va xilma-xil bo‘lsa, bolalar o‘yining mazmuni ham shunchalik keng va xilmaxil bo‘ladi. Uch yoshli bolalar 10–15 daqiqa mobaynida o‘ynaydigan bo‘lsalar, 4–5 yoshli bolalar esa 40–50 daqiqa davomida o‘yin faoliyati bilan shug‘ullanadilar. Katta yoshdagi bog‘cha bolalarida o‘yin faoliyati bir necha soat va hatto bir kundan ortiq vaqt mobaynida davom etishi mumkin. Katta yoshdagi bog‘cha bolalari mazmunli o‘yinlardan tashqari rollarga bo‘linib o‘ynaladigan o‘yinlarni ham juda mohirlik bilan o‘ynaydilar. Rollarga bo‘linib o‘ynaladigan o‘yinlarda bolalar tevarak-atrofdagi narsalarni aks ettiradilar.

Bolalarning psixik rivojlanishiga o‘yinchoqlarning ta’siri. O‘yinchoqning bola psixik taraqqiyotiga ta’sirini o‘rganish ishlariga XIX asrga kelib jiddiy e’tibor berila boshlandi. Bu yo‘nalishdagi birinchi tadqiqot ishlari nemis pedagogi Frebel tomonidan ilmiy ravishda o‘rganildi. Frebel o‘z tadqiqotlarida bolaning dunyoga kelgan birinchi kunlaridanoq bilish jarayonlarini rivojlantirish zarurligini, bolaning birinchi o‘yinchoqlari yumshoq o‘yinchoqlar bo‘lishi kerakligini aytadi. Bola qo‘lida ushlab tura oladigan yorqin, turli rangdagi yumshoq koptokchalar bolaning psixikasiga ijobiy ta’sirini aytib o‘tadi. Bolaning o‘z qo‘li bilan loydan yasalgan turli shakllari haqida: «Loydan narsalar yasab o‘ynash davomida ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni tushunadilar... bu mashg‘ulotlar nafaqat bolaning fikrlash qobiliyatiga balki uning ruhiy dunyosiga ham ta’sir ko‘rsatadi...» deydi. XIX asrning oxiriga kelib rus pedagogi M.Manaseinovaning fikricha “onaning bolasi bilan o‘ynaydigan ilk o‘yinchog‘i matolar qirqimi, yorqin rangdagi predmetlar “bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi. Oradan taxminan 100 yil o‘tgach amerikalik psixolog G.L.Lendret loyni bolaning shaxs xususiyatlariga ijobiy ta’siri haqida aytib: «o‘zidagi jahl, g‘azab, agressiyani chiqarib tashlovchi vositadir» – deb hisoblaydi.”[4]

Xulosa: Shuni xulosa qilib aytish mumkinki maktabgacha yosh davrida bola psixikasida turli o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Hususan jismoniy jihatidan bolani eng tez o‘sadigan davri hisoblanadi. Psixik taraqqiyotida esa jiddiy o‘zgarishlar yuzaga keladi. Chunki ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kengayadi. Bunga sabab oila muhitidan boshqa bir yangi muhitga ya’ni bog‘cha muhitiga o‘tadi. Bu esa bolada psixik tarafdin inqirozni yuzaga keltiradi. Bu muhitda ta’lim-tarbiya o‘yin faoliyati orqali olib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev 15-iyun kuni Toshkentda bo‘lib o‘tgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofliqini asrash – davr talabi" mavzuidagi anjumanda so‘zlagan nutqi

2. Sabohat Xalilovna Jalilova, Sayyora Mirsoatovna Aripova T” Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi” o‘quv qo‘llanma 26.09.2017_392-b.

3. G‘oziyev E Umumiy psixologiya TO‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati 2010

4. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiyasi Z.T.nishonova, N.G‘.Kamilova, D.U. Abdullayeva T-2019

BOLALARGA OMMAVIY AXBOROT TA’SIRI VA OQIBATLARI

Toshqulova Ozoda
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Bolaning psixik rivojlanishi qanday bo‘ladi, u qanday shakllanadi va unga ta’sir etuvchi omillar nimalardan iborat degan muammo juda qadim zamonlardan beri psixolog va pedagoglarning diqqatini jalb etib kelmoqda. Bolalar psixologiyasi fanining asosiy masalasi bola psixik taraqqiyotini o‘rganishdan iborat ekan, bu masalani hal qilishda, uni tushuntirib berishda turli xil qarashlarni o‘rganish, tahlil qilish muhimdir. Bolalarning ommaviy axborot vositalaridan ko‘p foydalanishi, ularni turli xil kasallikka chaqiradi.

Kalit so‘zlar .Bolalar psixologiyasi, xotira, diqqat, atrof-muhit, oila, o‘yinlar, teleko‘rsatuvlar, ommaviy axborot vositalari, ota-ona, multfilm, o‘yinchoqlar.

Bolalar psixikasini taraqqiy etishini tushuntirib berishga uringan ilk nazariya “Bola katta yoshli kishining kichik nusxasi” degan fikr bilan ta’riflanadi. Bu nazariya tarafdorlari bola sifat e’tibori bilan katta yoshli kishidan hech bir farq qilmaydi. Bola bo‘yi, shuningdek tasavvurlari, xotirasi, diqqati, tafakkuri va boshqa jarayonlaridan anchayin kichkina bo‘lgan katta yoshli kishilardir deb ko‘rsatishga urinadi. Lekin bola psixikasining sifat jihatidan o‘ziga xosligini tushuntirib bera olmaydilar va taraqqiyotning asosiy sabablarini yoritib bera olmaydilar. XVII asrdan boshlab falsafiy va psixologik yo‘nalishlarda bolaning taraqqiyoti haqida kurash boradi: psixologik yo‘nalish tarafdorlari psixik taraqqiyot butunlay muhitga va turmush tajribasiga bog‘liq deydi. Xo‘sh odam psixikasi va xatti harakatlarida bor bo‘lgan o‘ziga xos xususiyatlarni nima bog‘laydi –tabiiy, tug‘ma xususiyatlarmi yoki hayot davomida orttirgan xususiyatlarmi? degan muammoda turlicha qarashlar maydonga keldi. Bolalar psixologiyasi qobiliyatlarining taraqqiyotini tevarak –atrofdagi muhitning ta’siri bilan tushuntirishga asoslana boshladi. O‘yinlar, o‘yinchoqlar, multfilmlar, ko‘rsatuvlar, kiyimlar, o‘quv qurollari, uy anjomlari o‘zida axborot saqlovchi psixologik omillar bo‘lib, kundalik hayotda har bir inson va ayniqsa, farzandlar duch kelayotgan real voqelik bilan chambarchas bog‘liqdir. Bugungi kunda, bola informatsion oqimlar ta’sirida o‘sayotgan davrda ota-onalar, mahsulot ishlab chiqaruvchilar hamda keng jamoatchilik oldida muhim masala turibdi. Ya’ni “Biz bolalarga qanday kiyimlar xarid qilyapmiz?”, “Qaysi multfilmlarni tomosha qilyapti?”, “Qanday uy jihozlari, o‘qish qurollarini xarid qilib beryapmiz?”. Bu kabi savollarga o‘z vaqtida javob olinmasa, keyinchalik: “Farzandimiz nima uchun urishqoq, bemehr?”, “Farzandim o‘zgarib qolyapti...”, “Ilgari bunday emas edi-ku...”, “G‘alati harakatlar qilyapti...” degan ikkilamchi fikrlar yuzaga kelishi mumkin. Quyida “Oila” markazi tomonidan olib borilayotgan “Bolalarni ularning sog‘lig‘i va axloqiga zarar yetkazuvchi ma’lumotlardan himoya qilish” nomli tadqiqotning xorijiy amaliyotni o‘rganish natijalarini sizga havola etamiz. Xulosa esa o‘zingizdan.

Amerikalik psixologlarning ta’kidlashicha, teleko‘rsatuv va multfilmlarni ortiqcha ko‘rish bolada hadik va hayajonni yuzaga keltiradi. Bolani shaxs sifatida rivojlanishini, ayniqsa, mustaqil fikrlash qobiliyatini tormozlaydi. Bolalar eng ta’sirchan va himoyalannmagan tomoshabin bo‘lib, agar ota-onalar 9 oylik bolani o‘zlari bilan bo‘ladigan jonli muloqotni televizor bilan bo‘ladigan muloqotga almashtirishsa, 20% bolada rivojlanish ortda qolar ekan. Agar teleko‘rsatuvlarni ko‘rish shu tarzda davom etaversa, 3 yoshga yetganda rivojlanishda o‘z tengdoshlariga nisbatan 1 yilga ortda qolib ketar ekan. Bundan tashqari, 12 yoshga borganda bolalar televizor orqali 100 mingta zo‘ravonlik va qotilliklar guvohiga aylanib qolar ekan. Shuningdek, psixologik kuzatuvlardan ko‘rinadiki, hozirgi davrda 4 yoshdagi bolalarning 25 %ida nutqida nuqsonlar kuzatilmoqda. Taqqoslash uchun ushbu faktga murojaat qilish o‘rinli: 20-asrning 70-yillarida nutqida nuqson shu yoshdagi bolalarning faqatgina 4 %ida kuzatilgan ekan.

Mashhur kanadalik psixolog A. Bandura ommaviy axborot vositalarini inson shaxsiga ta’sirini tadqiq etgan. Tajribada 3-7-yosh bolalar ishtirok etishgan, ularga katta odam tomonidan qo‘g‘irchoqqa negativ munosabatni ifoda etilgan qisqa metrajli multfilmlar ko‘rsatilgan. Multfilmni ko‘rib bo‘lgach, bolalarga 10-20 minut o‘ynash imkoniyati berilgan. Eng e’tiborli tomoni shundaki, bolalarning aksariyat qismi aktyor tomonidan ko‘rsatilgan film lavhasidagi agressiyani takrorlashga harakat qilganligi kuzatildi. Chunki u ko‘rgan multfilmidagi qahramon obraziga o‘zini qo‘yib idrok etadi. O‘zini multfilm qahramoni bilan taqqoslash va andoza olish orqali u yaxshi yoki yomon

illatlarni o‘ziga singdiradi. Uning fikriga ko‘ra, g‘arb kinomahsulotlari tufayli juda ko‘p bolalar johil, urushqoq, qahri qattiq bo‘lib qolayotganligi va normal insoniy hislardan ancha yiroq bo‘lib qolishlari ko‘rinar ekan. Ekranda bolani kuzatadigan bunday negativ vaziyatlari bola uchun go‘yoki nizoli vaziyatlarda qo‘llashi zarur bo‘lgan model bo‘lib xizmat qilishi mumkin ekan. Biz bolalarni butunlay televizordan mahrum qilish kerak degan fikrdan yiroqmiz, aksincha ba’zi shunday ko‘rsatuvlar borki ular bolalarga dunyoqarashning shakllanishida juda foydali bo‘ladi. Biz bolalarimizga chet el mahsulotlarini hazm qildirishni to‘xtatib, o‘z milliyligimiz, din-diyonatimiz va urf-odatlarimizga to‘g‘ri keladigan mahsulotlarni o‘zimiz ishlab chiqarishimiz kerak demoqchimiz. Buning uchun har qanday imkoniyat bor. To‘g‘ri bu vaqt va harajat talab qilishi haqiqat. Xo‘sh, nima bo‘libdi, kelajagimiz poydevorlari bo‘lgan bolalar uchun har qancha harajat qilsak arziydi. Agar biz avvalgidek Imom Buxoriylar, Imom Termiziylar, Samarqandiy va Xorazmiylar chiqishini chin dildan istasak, bolalarimizni ularning onalari tarbiyalagani kabi tarbiyalashimiz, ulardek sidqi dildan xizmat qilishimiz kerak. Shundagina ko‘zlangan maqsadga yetishishimiz mumkin.

Xulosa: qilib aytadigan bo‘lsak, bola uchun odatiy bo‘lgan vaziyatlarning buzilishi bola hayot tarzi, kun tartibining o‘zgarishi sabab bo‘lishi mumkin. Bu esa ba’zida stress holatini yuzaga keltiradi. Shu sababli bolalarimizni asraylik uni ommaviy axborot vositalaridan uzoqlashtirib, kitoblar va unga eng kerakli bo‘lgan narsa mehrni beraylik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova, Umumiy psixologiya/darslik/Toshkent, "INNOVATSIYA-ZIYO"-2019, 360 bet;

Z.Nishanova, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma.-T.:O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. 160 bet;

K .Sodiqov, S .H .Aripova, G .A .Shahmurova, «Yosh fiziologiyasi va gigiyena». «Yangi asr avlodi», 2009-yil.

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI.

Andijon davlat pedagogika insituti
Tabiiy fanlar Fakulteti Kimyo yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Tohirjonova Latofatoy Jahongir qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bog‘cha yoshidagi bolalarning, maktab davrigacha bo‘lgan faoliyatlari haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Ontogenez, predmetli o‘yinlar, sujetli-rolli o‘yinlar, korreksion, individual, realizatsiya.

Аннотация: В данной статье представлена информация о дошкольной образовательной деятельности детей детского сада.

Ключевые слова: Онтогенез, игры с предметами, ролевые игры с предметами, коррекция, индивидуальность, реализация.

Abstract: This article provides information about the activities of children of kindergarden age before school.

Key words: Ontogeny, games with subjects, role-playing games with subjects, correction, individual, realization.

Kirish: Barkamol shaxsning tarbiyalashda, Bolani dunyoga kelaganidan boshlab to voyaga yetguniga qadar bo‘lgan davrdagi psixologik xususiyatlarini bilish tarbiyachilar, pedagoglar va psixologlar, ota-onalar uchun muhim ahamiyatga ega. Bolaning psixik taraqqiyoti haqidagi bilimlarni esa psixologik bilimlarning maxsus sohasi- Bolalar psixologiyasi fani o‘rganadi.

Bolalar psixologiyasi – psixologiya fanining alohida tarmog‘i bo‘lib, bolaning tug‘ilganidan to yetuklik davrida psixik taraqqiyotini, rivojlanishining turli bosqichlarida bola psixikasiga xos xususiyatlarini o‘rganadi.

Ontogenezdagi 3 yoshdan 7 yoshgacha bolalarda bog‘cha davri yoki maktabgacha yosh davri deb ataladi. Ta’lim – tarbiya jarayonida asosan didaktik o‘yinlar, turli xil amaliy va tasviriylar faoliyat shakllarida o‘tkazilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bolalar bilan an’anaviy maktab darsi shaklida zinhor – bazinhor ishlab bo‘lmaydi. Bolalar bog‘chada ta’lim olishlari uchun ta’lim jarayoni ularning tabiiy rivojlanishi bilan uyg‘un bo‘lishi kerak. Psixolog mashg‘ulotidan maqsad bilim va ko‘nikma bilan qurollantirish emas, rivojlantirish ekanini unutmasligi kerak. Psixolog rivojlantiruvchi ishlarning mohiyati shundaki, ular yordamida bolaning turli tuman bilish jarayonlari va shaxsiylar xususiyatlari rivojlanishiga ijobiy turtki beriladi, ular takimillashtiriladi. Psixolog ishining natijalari darhol namoyon bo‘lmaydi. Shu tufayli ko‘pincha tarbiyachi va ota-onalarning hafsalasi pir bo‘lib ketadi. Shuning uchun ota – ona va bog‘cha tarbiyachisi ongiga shuni yetkazish kerakki, psixologning ishi o‘qitish emas, balki rivojlantirish. Rivojlanish esa asta-sekin yuz beradi. Shu sababli bolaning rivojlanish jarayoni sezilmay o‘tadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o‘tkaziladigan rivojlantiruvchi ishlarning asosiy shakli o‘yindir, chunki o‘yin ushbu davrdagi yetakchi faoliyat sifatida bolaning psixik rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Ayni vaqtda bola o‘yin davomida yangi bilimlarni egallab boradi. [1] Maktabgacha yosh davrida bolaning yetakchi faoliyati bu o‘yinlar hisoblanadi.

1. Predmetli o‘yinlar (15-20 minut)
2. Sujetli-rolli o‘yinlar (30-60 minut)
3. Qoidali o‘yinlar (1 soatdan – 2 kungacha davom etishi mumkin)

Psixolog, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan shug‘ullanar ekan, ularning rivojlanishi istiqbolini ularda maktab ta’limiga to‘laqonli psixologik tayyorgarlikda ko‘radi. Uning bosh vazifasi rivojlanishining to‘laqonli va ko‘p qirraliligi nuqtai nazaridan, bola o‘zining maktabgacha bolaligini mahsuldor o‘tkazishi uchun tobora maqbul pedagogik – psixologik sharoitlarni yaratish. Psixolog go‘yo bolaning kelajagiga qarab, uning bir yosh davridan boshqasiga – maktab yoshiga qanchalik omadli qadam qo‘yilishini aniqlaydi, bolaning psixik va shaxsiylar rivojlanishi uyga maktabda qo‘yiladigan yangi talablarga muvofiq bo‘lishi uchun yana nimalar qilish kerakligini belgilaydi.

Korreksion ish zarurati yosh va individual imkoniyatlari o‘z vaqtida realizasiyalanmasa, yoshga oid yangi tuzilmalar va yorqin individual xususiyatlar ontogeneznin u yoki bu bosqichida bo‘lgan bolaning barchasida shakllantirilmasagina yuzaga keladi. Bog‘cha yoshidagi bolalarga turli

xil metodlar yoki o‘yinlar orqali ma’lumot berilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan: “Barmoq” o‘yini, uning qoidalari quyidagilar:

1. O‘ng qo‘lining barmog‘ini stolning uchida katta odam predmetni aytmagunicha ushlash. Barmoqni vaqtdan avval olmaslik kerak.

2. Sovg‘a tarzidagi rasmni kim birinchi kim birinchi barmog‘ini bilan shu rasmni ko‘rsatgan bo‘lsa o‘sha oladi.

3. Yutgan bolani o‘yinning barcha ishtirokchilari aytishadi.

Va yana “O‘yinchoqlar bilan berkinmashoq”, “Esnamasdan, javob ber!” kabilar kiradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, maktabgacha yosh davridagi bolalarga turli xildagi metodlar yoki o‘yinlar orqali ma’lumotlarni yetkazib berishimiz. Bolaning tasavvurini, iqtidorini, ongini, dunyoqarashini, xotirasini yanada rivojlantirishimiz zarur. Hayolida maktabga bo‘lgan hislari faqatgina ijobiy bo‘lishi lozim. Bunda ota-onalar va bog‘cha tarbiyachilarining hissasi katta bo‘ladi albatta. Chunki bu davrda bola ko‘proq vaqtini shu insonlar bilan o‘tkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.X.Asranbayeva, D.D.Oribboyeva, D.D. Boymirzayeva. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. “Tafakkur avlodi” 2023

2. Nishanova Z.T., Dusmuxamedova Sh.A. va b. «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya». — T.: Fan va texnologiyalar nashri- yotining bosmaxonasi. 2013.

3. arxiv.uz

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARNI BILISH JARAYONLARINI SHAKLLANTIRISH VA MAKTAKTABGA PSIXOLOGIK TAYYORLASH

Andijon Davlat pedagogika instituti
“Maktabgacha ta’lim” fakulteti
“Maktabgacha ta’lim pedagogika va psixologiyasi”
yo’nalishi 1-bosqich talabasi
Turdaliyeva Gulira’no Latibjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning xotirasini psixologik o’yinlar yordamida rivojlantirish haqida söz yuritildi. Va bu o’yinlarni bevosita ota - onalar o’z farzandlari bilan o’tkazishi va ota - onalarda psixologik bilimlarni shakllantirish haqida fikrlar baham korildi

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim, psixologik tayyorlash, bolalarni bilish jarayonlari.

Xozirgi ilm-fan asri bo’lgan globallashuv asrida yashayotgan ekanmiz biz zamon bilan hamnafas rivojlanishimiz, intilishimiz kerak. Albatta Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev aytganidek “Najot ta’limda, najot tarbiyada najot bilimda”.

Vatan taqdirini yoshlar hal qilishi bugungi kunda barchamizga birdek ayondir. Va albatta, yoshlar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar bejiz emas. Yangi O’zbekistonning kelajagi uchun komil insonlar tarbiyalash dolzarb masala bolib qoldi. Zero, berinchi prezidentimiz I. A. Karimov shunday deb takidlagan: “Komil inson deganda biz, avvallo ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan ibrat bo’la oladigan, bilimli, ma’rifatli kishilarni tushunamiz. Bunday kishilarni tarbiyalash uchun albatta pedagoglar ham balki ota-onalar ham birdek mas’uldir. Agar ota onalar farzandiga psixologik aqliy yordam bera olsalar bu farzand albatta yuqori marralarga erishadi. Barchamiz aqliy, jismoniy manan so’zlarni tushunamiz lekin nima uchun psixologik yordam deb o’ylashimiz mumkin. Ota - ona farzandiga qanday qilib psixologik yordam beradi ? Albatta yordam beradi.

Agar biz ota-onalarning psixologik saviyani oshirsak, ularda oddiy o’yin orqali ham farzandining xotirasi, diqqati, tafakkuri va fikrlash doirasini rivojlantirish mumkin ekanligini tushuntira olsak, demakki ota-onalar o’z farzandi ongining rivojlanishiga katta yordam bera oladi.

Psixoprofilaktika va psixologigiyenani biz albatta oiladan boshlashimiz darkor. Xo’sh ular o’zi nima?

Psixoprofilaktika - ruhiy kasalliklar va buzilishlarning yuzaga kelishiga omil bo’lgan sabablarni o’rganish ularni o’z vaqtida bartaraf etish.

Psixogigiyena - odam ruhiy salomatligini saqlash va mustahkamlashtirishdir. Agar ota - onalar ozgina bo’lsada farzandlari ruhiyatiga e’tibor bersalar nur ustiga a’lo nur bo’lar edi. Chunki ruhiyatan sog’lom bola ham aqlan ham ma’nan yetuk bo’ladi. Buning uchun ota - onalardan katta narsa ta’lab qilinmaydi. Oddiy o’yinlar orqali ham bolalarning xotirasini, diqqatini, umuman olganda ruhiyati bilan bog’liq bo’lgan jihatlarini rivojlantirish mumkin hisoblanadi.

Quyida biz bola xotirasini rivojlantiruvchi psixologik o’yinlar bilan tanishishdan avval xotira haqida to’xtalib o’tsak.

Xotira biz ilgari idrok qilgan, boshdan kechirgan va bajargan ishlarimizni yodda saqlash, keyinchalik ularni elash yoki xotirlash jarayonidir. Ko’pgina adabiyotlarda xotira tushunchasiga shunday ta’rif beriladi. Individdning o’z tajribasida eslab qolishi, esda saqlashi va uni esga tushirishi xotira deb ataladi. Xotiraga taniqli olim, professor E. Soziyer shunday ta’rif bergan “Xotira atrof-muhitdagi voqelik (narsa)ni bevosita va bilvosita, ixtiyoriy va ixtiyorsiz ravaishda, passiv va faol holda reproduktiv va produktiv tarzda

verbal va noverbal shaklda mantiqiy va mexanik yo’l bilan aks etiruvchi esda olib qolish, esda saqlash, qayta esgatushish va unutishdan iborat psixik jarayon. Alohida va umumiylik namoyon qiluvchi ijtimoiy hodisa barcha taassurotlarni ijobiy qayta ishlashga yo’naltirilgan mnemik faoliyatdir. Demak, xotira juda keng qamrovli jarayon. Kishinining qiziqishi xotiraga aniq va kuchli ta’sir ko’rsatadi. Agar bola biror narsaga qiziqsa uni juda yaxshi xotiralaydi. Agar qiziqmasa esda saqlashi ham yomon boladi. Kishi uchun yaqqol hayajonli reaksiya vujudga keltiruvchi narsalar ongda chuqur iz qoldiradi, uzoq yodda qoladi. samarali xotira kishining iroda sifatlariga bog’liq.

Irodasiz, dangasa kishilar han doim yuzaki yomon xotirlaydi. Irodali kishilar esa puxta va chuqur yodda saylaydilar. Samarali xotira kishining umumiy madaniyatiga, uning aqliy saviyasiga, bilimiga, fikrlash qobiliyatiga ham ta’sir ko’rsatadi. Demak biz farzandimizning xotirasini rivojlantirsak uni har tomonlama rivojlantirgan bo’lamiz.

Figuralarni ta’nib ol o’yini " O’yin maqsadi bolalardo diqqat, xotira, tahlil qilish qobiliyatini, mayda matorikani rivojlantirishga qaratilgan. Bolalar rang va shakliga qarab figuralarni ajratishlari kerak. 16 ta turli rangdagi geometrik shakllar aralashtiriladi. Bolalar ularni ma’lum vaqt davomida rangi qarab ajratadilar

“O’zing top" Birorta gazeta yoki jurnalni olib, undagi matndan biror harf, masalan A yoki B ni o’chirishini topshiring. U duch kelgan joydan emas, o’chirish jarayonini qatorma qator qilsin. Bu bolada tezkorlikni rivojlantiradi.

“O’nta sózni eslab qol" o’yini Ushbu o’yin bolalarning so’z boyligini oshirish, ularning nutqini o’stirish, xotirasini rivojlantirish maqsadida olib boriladi. Bolalarga o’nta so’z aytiladi. Imkoni bo’lsa, ushbu so’zlar ifodalanayotgan predmet - buyum rasmi ko’rsatiladi. Bola ham narsaning sur’atini ko’radi, ham nomini eshitadi. O’yin davomida sur’atdagi narsalarni bola qayta aytib berish kerak.

“Eslab ayt o’yini” Bu o’yinda ota-ona nonushtaga nima yedik?", "Sayr paytida nimalarni ko’rding?", “Kecha qaysi rangdagi kiyimni kiygan eding?" kabi savollarni beradi. Bu usulni ko’p marta takrorlagach, bola ham eslab qolishga o’rganadi, ham unda kuzatuvchanlik ortadi.

“Surat chiz" o’yini. Bu o’yinda bolaga biroz sur’at kórsatiladi, sóng sur’at yashiriladi. Bola sur’atda eslab qolganlarini chizadi.

Bu o’yinlar oddiy ahamiyatsizdek ko’rinishi mumkin, lekin, shu oddiy o’yinlar yordamida bola xotirasini rivojlantiradi. Xotira bilan bir qatorda uning barcha ruhiy jarayonlari shakllanadi. Buning uchun onalardan ozgina psixologik bilim, e’tibor va mehr talab qilinadi, xolos. Aynan ota-orasi bilan o’tkazgan vaqt bola uchun ahamiyatlidir Zero, ko’zlari munchoqdek, ilmga chanqoq bo’lgan bu bolalar ta’lim tarbiyasi uchun ota-onalar ham, pedagoglar ham birdek mas’uldir. Bugunimiz ertasi bo’lgan bu bolalar, Vatanimiz - Yangi O’zbekiston kelajagini hal qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. M. Mirziyoyev Prezident nutqidan
2. I. A. Karimov. O’zbekiston XXI asrga intilmoqda - T „O’zbekiston" 1999
3. F.A. Xaydarov N.R. Xalilova Umumiy psixologiya - Toshkent – Innovatsiya – Ziyo
4. Nasiba Erxonova Shoir Isakova “Psixolog kitobi" - Toshkent, Evrila" 2021
5. <https://tafakkur>.
6. Abdulmadjidova, M. (2021). Muloqot–bola psixik rivojlanishining muhim omili. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 1(6), 614-617. abdulmadjidova, m. (2021). muloqot–bola psixik rivojlanishining muhim omili. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 1(6), 614-617.

ZAMONAVIY YOSHLAR PSIXOLOGIYASI VA XARAKTERISTIKASI.

Tursunboyeva Mubinabonu Xurshidbekovna
Andijon davlat pedagogika instituti 1- bosqich talabasi

Annotatsiya: Zamonaviy yoshlar psixologiyasi va xarakteristikasi, bugungi yoshdagi boshqa shaxslarga o’xshash bo’lishi mumkin, ammo ularning dunyoviy tajribalari va muhirlari yoshlarning shaxsiy xarakter va psixologiyalari o’zlarining o’tmishdoshlaridan tubdan farq qilmoqda. Ushbu maqolada texnologiyalar asri yoshlari hamda ularning o’tmishdoshlari haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: xarakteristika, globallashuv, madaniy munosabatlar, eksperimental biologiya, oily nerv, diferensial psixologiya, yosh davrlar

Yosh davr psixologiyasini o’rganish ham amaliy ham nazariy ahamiyatga ega. U ham boshqa fanlar kabi rivojlanadi sayqallanadi. Yosh davrlar psixologiyasi fanini o’rganishda eksperimental biologiya va genetika, meditsina, sotsiologiya kabi fanlarning xizmatlari katta. Yosh davri va xarakteristikasi differensial psixologiya bilan uzviy bog’liq u oila nerv faoliyati qonunlariga differensial psixofiziologiya qonuniyatlariga, psixologlar to’plagan materiallarga tayanib inson psixikasining kechishi, rivojlanishi, o’zgarishi yuzasida baxs yuritadi. Ijtimoiy turmushning barcha jabxalaridagi amaliy masalalarni hal qilishda faol ishtirok etadi. Inson o’zi yashab turgan davrni, moddiy turmushini aks ettiradi, ijtimoiy-siyosiy muhit ta’siri ostida bilimlarini o’zlashtirib boradi, ijtimoiylashadi tarixan o’zgaradi. Yosh davr yoki o’smirlik davrida uning xis tuyg’ulari, xarakteri, qobiliyati, tafakkuri, ehtiyojlari, uni faolligi davat qiluvchi harakat motivlari istaklari, tilaklari hoxishlari pozitsiyasi ham ham asta-sekin o’zgaradi. Yillar o’tkani sarin insonlarning ongi dunyo qarashi ham ulardan oldin yashagan ajdodlaridan tubdan farq qiladi.

Bugungi globallashuv jarayonida yoshlarimiz tafakkuri ularning dunyo qarashi hamda psixologiyasi ham o’zgarib bormoqda. Ko’p ota-onalar o’zlarining farzandlari tarbiyasi, o’zini tutish xarakteristikasi o’zgarganliklaridan shikoyat qilishmoqda. Nima deb o’ylaysiz hozirgi zamonaviy yoshlarni psixologiyasi o’tmishdoshlarinikidan tubdan o’zgarganmi? Tan olib aytish kerakki yoshlarning psixologiyasi anchagina osish bilan bir qatorda jadalda rivojlanib ham ketmoqda. Ota-onalarning kichik yoshdagi farzandlaridan ham ko’proq narsani talab qilishi ularning bosh vaqtlarini ham turli mashg’ulotlar yoki til o’rganish bilan band qilishlari holatlari aslida yoshlar psixologiyasiga ta’sir qilmoqda ya’ni bolaning bolaligi yo’qolishi undan ko’p narsalarni umid qilish holatalari hozirgi kunda ota onalarning bollalariga qo’yilgan asosiy talablaridan biri hisoblanmoqda. Darhaqiqat, ota-onalar ham o’z farzandlarini yetuk shaxs sifatida tarbiyalashni o’z oldilariga maqsad qilib qo’yishgan ammo bu qanchalik to’g’ri? Olimlarning fikricha 21 asr yoshlari o’zlarining o’tmishdoshlariga nisbatan tezroq yetuklikka yoki o’smirlik davrining qisqa o’tishi o’spirinlik yoshi davriga tez fursatda o’tish holatlari ko’payib ketayotganini aytishmoqda. Ularning tajribalariga ko’ra 12-13 yoshlik bolaning yuz tuzilishi, fikrlashi, kattalar bilan bo’lgan muloqotda o’zlarining shaxsiy fikrlarini o’smir yoshlardek ifoda etishayotganini ta’kidlashmoqda. Buning asosiy sabablarini ko’pchilik esa turli xil gajet hamda texnologiyalar deb taxmin qilishlari tabiiy hol. Yoshlar orasida axborot texnologiyalarini omallashishi natijasida ularning tashqi dunyo bilan uzilish holatlariga olib kelmoqda. Y oshlar kundalik vaqtining 3 dan 1 qismini internetda o’tkazishlar va vaqtlarining bundanda ko’proq qismi virtual hayotda o’tkazayotkani balki hozir tabiiy holdir ammo, buning salbiy holatlari bevosita o’smir yoshlarga o’z ta’sirini ko’rsatmoqda. Ba’zi yoshlarda tengdoshlar bilan kamroq suxbat qurishi, jamiyatdan uzilib vertual olamdagi robot do’shini ustun qo’yishi holatlari kabi salbiy oqibatlarini kuzatmoqdamiz. Yoshlar psixologiyasining axborotning ta’siri quydagilarda ko’rinmoqda:

- 1-7 yoshlik bolalarning nutqida tutilishlar
- Ota onalar bilan bo’lgan munosabatda qo’pollik yoki o’zlarini tezroq ota-onalar qamrovidan chiqish mustaqill hayot kechirish kabi holatlar
- Do’stlar bilan muloqotning izchilligi yoki vertual hayotni ustun qo’yish
- Ularni yuz tuzilishi yoki erta yetilish

Zamonaviy yoshlar psixologiyasi va xarakteristikasi boshqa o’tmishdoshlarnikiga o’xshash bo’lishi mumkin, lekin ularning shaxsiy xususiyatlari va tajribalari ularni ajratib turadi. Zamonaviy yoshlar odatda tezroq o’rganishga qodir, innovatsion va ijodiy bo’lishga harkat qilishadi. Ularning o’zlari ozod his qilish, o’zgarishlarga ochiq bo’lish maqsadlarini qo’llab-quvvatlashga qiziqishadi.

Zamonaviy yoshlarning psixologiyasida stress kabi yangi termin paydo bo’lishi bilan ularni maqsadlariga bo’lgan intilish holatlari pasayishi kabi muomolari yoshlar orasida ko’payib bormoqda lekin, ularni shaxsiy xususiyatlari va tajribalari ularni o’tmishdoshlaridan faqr qiladi. Bu esa yoshlar psixologik xususiyatlari ularni shuxrat, muvaffaqiyat va maqsadlarini qo’llab quvvatlashga yo’naltiradi.

Yoshlar xarakteristikasi, ta’lim tarbiya sohasida faoliyat ko’rsatuvchi shaxslar uchun juda muhimdir, chunki bu ma’lumotlar ularga qanday yordam ko’rsatish kerakligini aniqlashda asosiy tamoyil hisoblanadi. Yoshlar xarakteristikasi shaxsiy ravishda har bir yoshga mos ta’lim va ko’nikmani ko’rsatishning muhim omilidir.

Yosh davrlar psixologiyasi fanining soxasi 19 asrda vujudga kelgan lekin, dastlabki ildizi Yunoniston madaniyatiga borib taqaladi. Uning predmeti va qonuniyatlari to’g’risidagi jahon psixologiyasi olamida turli qarashlar nazariyalar mavjud. Ularning juda keng tarqalgani biogenetik (V.shtern), sotsogenetika (K.Levin), bixevoristik (E.Torndayk) psixoanalitik (Z.Freyd) nazariyalaridir.

Foydanilgan adabiyotlar

1. Sh.A Do’stmuhammedova, X.A.Tilashayxova, G.baykunosova, G.Zyaviddinova, Umumiy pedagogika, (2-kitob), (yosh davrlar va pedagogic psixologiya) T:-Toshkent-2020
2. P.I.Ivanov. M.E.Zufarova, Umumiy psixologiya:-Toshkent-2008
3. Davaetshin M.G, To’ychiyeva S.M. Umumiy psixologiya. Toshkent-2010
V.Karimova. Toshkent-2010

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Tursunova Mashxura
Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim (SIRTQI) yo’nalishi
104-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yosh davri psixikasi, kichik guruhdan katta guruhga qadar rivojlanish bosqichlari haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so’zlar: maktabgacha yosh davri, kichik guruh, o’rta guruh, katta guruh, diqqat, inqirozlar.

Ontogenezda 3 yoshdan 7 yoshgacha bo’lgan davri maktabgacha yosh davri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida o’zgarishlar juda ham tez sodir bo’ladi. Shuning uchun ham biz bu davrni 3 ga bo’lib o’rganamiz:

1. Kichik maktabgacha davr (3-4 yosh)
2. O’rta maktabgacha davr (4-5 yosh)
3. Katta maktabgacha davr (6-7 yosh)

Rus pedagogi Lestgafning fikricha, insonning maktabgacha yosh davri shunday bosqichki, bu davrda bolalarda harakter xislatlarini na`munalari shakllanadi. Axloqiy xarakterining asoslari yuzaga keladi. Bog`cha yoshidagi bolalarni ko`zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri bu ularning harakatchanligi va taqlidchanligi hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davrining asosiy mashg`uloti o`yin hisoblanadi. O`yin turlari uchga bo`linadi:

1. Predmetli o`yinlar (legolar) – 15 daqiqadan 20 daqiqagacha
2. Syujetli-rolli o`yinlar (do`kon-do`kon, mehmon-mehmon) – 30-60 daqiqa
3. Qoidali o`yinlar (ma`lum qoidalar asosida) – 1 soatdan 2 kungacha

Maktabgacha yosh davrining asosiy faoliyati quyidagi ketma-ketlikda kechadi:

1. Predmetlarni o`rganadi
2. Individual predmetli o`yinlar
3. Individual va guruhliy ijod
4. Musobaqa o`yinlar
5. Munosabat o`yinlar
6. Muloqot o`yinlar
7. Uy o`yinlari (mehnat)

Maktabgacha yosh davrida bolalar tez o`svuchan bo`ladi. Yangi tug`ilgan chaqaloqning miyasi 380-400 grni tashkil etsa, bu ko`rsatgich bog`cha yoshiga kelib 1100-1200 gmni tashkil etadi, fiziologik jihatdan bog`cha yoshidagi bolaning oyoqlari nisbatan tez o`sadi. Suyaklari esa tog`aysimon bo`ladi.

Maktabgacha yosh davridagi kichik guruh 3 yoshdan 4 yoshgacha bo`lgan bolalarni o`z ichiga oladi. Bunday bolalarning inqirozi o`z “meni” shakllanayotgan davri hisoblanadi. Bunday bolalarda asosan predmetli o`yinlar o`ynaladi. Diqqati tarqoq bo`ladi. Kichik guruh bolalarida aqliy mashg`ulotlarni haftasiga ikki marotaba o`tish maqsadga muvofiq.

Maktabgacha yosh davrining o`rta davri 4-5 yosh bo`lgan bolalarni o`z ichiga oladi. Bu bolalarda ko`proq syujetli-rolli o`yinlar o`ynaladi. Bu guruh bolalari kuniga bitta o`yin va bitta mashg`ulot o`tilsa maqsadga muvofiq bo`ladi.

Maktabgacha yosh davrining uchinchi turi, ya`ni katta davri 6-7 yoshli bolalarni o`z ichiga qamrab oladi. Bunday bolalarda asosan mashg`ulotlar o`tiladi. O`yin turlaridan esa qoidali o`yinlar ko`proq qo`llaniladi. Diqqatni jamlash uchun esa biror takroriy harakatdan foydalaniladi.

Maktabgacha yosh davrida bolalarning xotirasi mexanik xotira hisoblanadi. Bu shunday deganiki, bola bir narsani takror qaytarish orqali, garchi ma`nosini tushunmasa ham yodlab oladi. Bu davrda bolalarga gapirib tushuntirgandan ko`ra ko`rsatib tushintirgan ma`qulroq hisoblanadi. Chunki bola ko`rgan narsasini ko`proq anglab yetadi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, bu davrda bolalarning o’z yosh davriga qarab muloqotga kirishimiz kerak. Ko’proq narsalarni ko’rsatish orqali o’rgatishimiz lozim. Zero, yoshlikda olingan ilm, toshga chizilgan naqsh kabi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

5. O’zbekiston Respublikasining 2019-yil 16- dekabrda “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi URK;-595- son qonuni
6. Nishonava Z.T., Alimova G. K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostika Toshkent: “Fan texnologiyalar” , 2019
7. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”
8. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O’zFMJ, 2008

YETUKLIK DAVRIDA XULQ - ATROFDAGI O'ZGARISHLAR.

ADPI Urayimjonova O'lmasxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada yetuklik davrida sodir bo'ladigan ijtimoiy o'zgarishlar, organizmdagi fiziologik holatlar, bilish jarayonlarining o'zgarib turishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: akne, psixika, akmeologiya, inqiroz, bilish jarayonlari.

Ma'lumki, jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni tadqiqot etishga mo'ljallangan fanlardan biri psixologiya hisoblanadi. Psixologik bilimlarni ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida tadbqiq etish ko'lami kengayib borishi uning mas'uliyati va nufuzi ortayotganidan dalolat beradi. Xudi shu bois psixolog mutaxassislariga nisbatan ijtimoiy buyurtmlarning ko'payishi ularning hozirgi zamon talabiga javob beradigan darajada tayyorlashni taqozo etmoqda. Istiqlool sharofati tufayli ilmiy yondashuvlar oldingi metadologik muommolarga xolisona munosabatda bo'lish imkoni vujudga keladi. Shu munosabati bilan bugungi kunda yurtimizda psixologik ilmiy izlanishlar kun sayin jadallik bilan olib borilmoqda. Xususan biz bugun so'z yuritadigan yetuklik davri haqida ham ko'lab ilmiy tadqiqotlar mavjud.

Yetuklik davri ancha murakkab davrdir, bu davrda shaxs ham jismoniy, ijtimoiy jihatdan yetuklikka yetgan, jamiyat fuqarosi hamda saylash huquqini qo'lga kiritgan bo'ladi. Bu davrda shaxsiy hayotdagi yutuqlar, g'alabalar yoki muvaffaqiyatsizlar kishining ruhiy dunyoqarashiga qattiq ta'sir etadi. Natijada unda takabburlik, mag'rurlik, jahldorlik, asabiylik paydo bo'ladi. Bu esa o'z navbatida yosh o'tishi bilan bog'liq bo'lib hozirgi zamon kishilarining o'rtacha umr ko'rishi XX-asr boshlaridagiga nisbatan, qariyb bir yarim ikki marta o'zgarganini o'z ifodasini topgan. Qadimgi greklar yetuklik davrini "akne" deb atashgan, cho'qqi, oliy bosqich, gullagan davr degan ma'nolarni anglatadi. [1.118b] A. Nafar. Ribnikov "1920 - yillarda katta odamlarning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadigan yosh psixologiyasi sohasini akmeologiya" [1. 117b] deb atagan. Bu g'oya so'nggi 10 yillikda akmeologiyaning insonni yetuklik davridagi rivojlanish qonuniyatlari va mexanizmlarini o'rganadigan mustaqil, ilmiy fanga aylanishiga sabab bo'ldi. Yetuklik davri asosan, uch bosqichda namoyon bo'ladi.

1-bosqich: Ilk yetuklik davri

2- bosqich: O'rta yetuklik davri

3- bosqich: keksalik davri

Ilk yetuklik ya'ni yoshlik davri 23 - 28 yoshlardan iborat bo'lib, bu davrning o'ziga xos xususiyatlaridan biri ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida kamolga erishgan shaxs sifatida faol ishtirok etish va ishlab chiqarishda mehnat faoliyatini amalga oshirishdan iborat. Yoshlik davri insonning kuch - quvvatga, orzu - havasga, ijodiy rejalarga, izlash va izlanishlarga, aqliy imkoniyatlarga boy davridir. Yoshlik davrida yigit - qizlar kamolotiga 3 ta muhim psixologik mexanizm ta'sir ko'rsatadi:

1) mehnat jamoasi;

2) oila muhiti;

3) ulfatlar davrasi;

Bu jarayonlar ya'ni yoshlarning ijtimoiy hayotda qatnashuvi, ijtimoiy faoliyatga kirishishini eng yuqori cho'qissi 25 yosh deb belgilanadi. [2.199b] Olimimiz V. Shevuk ham bu yosh bo'yicha o'z fikrlarini bildirib o'tkan. Ilk yetuklik ya'ni yoshlik bosqichida yoshlar asosan, saylov huquqiga ega bo'lishi, to'liq huquqiy va iqtisodiy javobgarligi, ijtimoiy faollikning barcha turlari bilan shug'ullanish imkonitlari paydo bo'ladi. Bu bosqichda hayotiy muhim qarorlar qabul qilinadi, kasbiy ta'lim olish tugab, kasbiy faoliyat egallanadi, muloqot doirasi shakllanadi. Dastlabki inqiroz ilk yetuklikka o'tishda, 20 - 22 yoshda namoyon bo'ladi va bu inqiroz "ota - ona ildizlaridan bo'linish" inqirozi deb ataladi. [2.198b]

2 - bosqich, o'rta yetuklik bosqichi sanalib, kamolot topishning bu bosqichiga 28-35 yoshlardagi erkak va ayollar kiradilar. Bu davrda inson qanday ishlarni amalga oshirishga, ayrim xatolar, tushunmovchiliklar sababli ko'ngilsizliklar vujudga keliganini anglay boshlaydi. O'ziga o'zi hisob bera boshlaydi. Organizmdagi ayrim o'zgarishlar, umrning tez o'tishi, kishini qattiq tashvishga

va iztirobga soladi. Bu yoshda shaxsiy hayotdagi yutuqlar, g'alabalar yoki muvaffaqiyatsizlar kishining ruhiy dunyosiga qattiq ta'sir etadi, natijada unda takabburlik, mag'rurlik hislari paydo bo'ladi, o'zining boshqalardan ustun qo'ya boshlaydi, yoki hayot zahmatlariga, narsa va hodisalarga nisbatan loqaysizlik vujudga keladi. Boshqa davrlarda bo'lgani kabi bu davrda ham bir necha inqirozlar sodir bo'ladi. Bu davrda inqirozlarning kechishi davomiyligi shaxsiy hayotdagi sharoitlarga bog'liqdir. 30 yoshlar - o'rta yetuklik, "oltin yoshga" olish yuqori darajada ishchanlik davri. 30 yosh inqirozi -to'plangan tajriba asosida hayotiy rejalarini karreksiya qilish vazifalari bilan bog'liq, kasbiy faoliyat va oilada tartibli va oqilona hayot strukturasini yaratishi bilan bog'liqdir. Shunday qilib, kamolot bosqichidagi odamlar istiqbol rejasi bilan yashashga harakat qiladilar, voqelikka, turmush ikir - chikirlariga, tabiat, jamiyat, koinot hodisalariga befarq qaramaydilar.[3. 45-50b]

Yetuklik davrining so'nggi oxirgi bosqichi, qarilik va keksayish bosqichi sanalib, asosan 36 - 55 (60) yoshdagi erkak va ayollarni o'z ichiga oladi. Oilaviy turmushga, ijtimoiy hayotga, yashashning maqsadiga, inson qadr - qimmatiga, tevarak - atrofga, o'zlariga va boshqa odamlarga yangi mezon bilan qaray boshlaydilar.[4.210b] Yetuklik davrining bu bosqichida qarilik alomatlari ko'proq o'rin egallab boradi. Uning boshlanish nuqtasi 45 -50-yoshlar oraligini belgilaydi. Yu. N. Kulyutkin bir xil yosh davrdagi odamlarda har xil jarayonlar, holatlar, xossalar xususiyatlarning o'sishi, o'zgarishi barobar emas, balki ularning birovda oldin xotira, keyin tafakkur, boshqa birovda aksincha, rivojlanishini, bir psixik jarayonning zaiflashuvi, ikkinchisini jadal sur'at bilan o'sishini ta'kidlaydi. Yetuklik davrida erkak va ayollarning o'zligini anglashi asosan, "Men" ko'rinishida ifodalanadi.[4.207b] Insonning keksayishi ham quvonchli ham o'kinchilik damlarga, kechinmalarga, his - tuyg'ularga serobligi bilan boshqa yosh davrdagi odamlardan ajralib turadi.

Xulosa qilib aytganda,, yetuklik davri eng katta davrlardan sanaladi. Bu davr 3 bosqichga bo'linishi bilan boshqa davrlardan farqlanib turadi. Bu davrning har bir bosqichida insonning rivojlanish xususiyatlari, xulq - atvoridagi o'zgarishlar, mehnat jarayonlaridagi faolliklari, bunda sodir bo'ladigan qiyinchiliklar, psixikasidagi bir qancha o'zgarishlar, kuch - quvvati, aqliy faoliyati, bilish jarayonlaridagi o'zgarishi, yosh o'tkan sari kuch - quvvati, ishchanlik faoliyati, tafakkur, xotira kabi holatlarning susayishi yuzaga keladi. Boshida aytib o'tkanimizdagi umur ko'rishning o'rtacha hisobi, asosan, yetuklik davrida erkak va ayollarning jismoniy baquvvatligi, ma'naviyati va ruhiyati tetikligi, ijtimoiy faollikni susaytirish haqida so'z bo'lishi mumkin emasligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vasila Karimova " Psixologiya", Toshkent, 2000y.C. 117-118-betlar
2. G'oziyev. E. "Umumiy psixologiya", 1 - kitob, Toshkent, 2004yil N-1.C.198-199-betlar
3. M. G. Davletshin. " Umumiy psixologiya ", Toshkent, 2002yil 11-son 45-50-betlar
4. G'oziyev. E. " Yosh davrlar psixologiyasi", Toshkent. 2007y.207-210-betlar

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARI VA O‘QUVCHILARINING O‘ZIGA HOS HUSUSIYATLARI

ADPI pedagogika va psixologiya
kafedrası o‘qituvchisi
Xo‘jamov Bek Alimovich

Annatatsiya: mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf oqituvchilari va o‘quvchilarining o‘zaro munosabatlari hamda ularning individual psixologik xususiyatlari, yoshga hos xususiyatlari haqida ma’lumotlar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, ta’lim-tarbiya, kichik maktab yoshi, axloq, ong, qiziqish, jamoa, or-nomus, mehr-oqibat

Biz mamlakatimizning istiqboli yosh avlod qanday tarbiya topishiga, qanday ma’naviy fazilatlar egasi bo‘lib voyaga yetishiga, farzandlarimizning hayotga nechog‘li faol munosabatda bo‘lishiga, qanday oliy maqsadlarga hizmat qilishiga bog‘liq ekanini hamisha yodda tutishimiz va biz bolalarimizning barkamol ruhiy dunyosi uchun, ularning ma’naviy - ahloqiy jihatdan yetuk, jismonan sog‘lom bo‘lishi uchun doimo qayg‘urishimiz, kurashmog‘imiz zarur. Bunin uchun o‘zgarishlarni o‘zimizdan boshlamog‘imiz zarur. Kelajak bugundan boshlanadi. Hozir tarbiya masalasiga e’tibor qilinmasa, kelajak boy beriladi. Ma’naviy va axloqiy poklanish, imon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat va shu kabi chinakam insoniy fazilatlar o‘z-o‘zidan kelmaydi. Hammasining zaminida tarbiya yotadi. Har tomonlama yetuk barkamol avlodni tarbiyalash, ularga ta’lim berish ishlarini o‘qituvchilar amalga oshiradilar. Shu bois bo‘lajak o‘qituvchilar har tomonlama bilimli va yosh davrlariga hos pedagogik va psixologik bilimlarni chuqur bilmogi zarur. Ayniqsa qaysi yosh yoki qaysi sinf bilan ishlasa o‘sha o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari, holatlari va qiziqishlarini bilishi va ta’lim jarayonida ularni inobatga olib yondashishi kerak.

Kichik maktab yoshi davrida bola shaxsining shakllanishi ahamiyatli hisoblanadi. O‘quvchining maktabdagi muvaffaqiyati uning keyingi psixik rivoji va shaxsining shakllanishida to‘liq ijobiy asos bo‘ladi. Buning natijasida bolaning o‘z-o‘zidan oilasi, o‘qiyotgan sinfi va boshqa jamoalardagi o‘z o‘rnini anglay boshlaganini ko‘rish mumkin. Yangi faoliyatga o‘tish o‘quvchi bolaning o‘z asosiy faoliyatiga yangi munosabatni paydo qiladi. Unda burch hissi o‘sa boshlaydi. U o‘qish shart ekanligini va u uning burchi ekanligini, belgilab qo‘yilgan qoida va talablar bajarilishi shartligini anglaydi. O‘zini haqiqiy o‘quvchidek his qilgan holda unda yaxshi o‘qishga ehtiyoj paydo bo‘ladi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning axloqiy onglari I va IV sinfdagi o‘qish mobaynida muhim o‘zgarishlarga uchraydi va axloqiy sifatlar, bilim va tasavvurlar sezilarli darajada boyiydi va bola o‘zini o‘zi anglay boshlaydi. U o‘ziga xos bo‘lgan yaxshi-yomon xususiyatlarni bilmasa ham, lekin u o‘zini —Menligini his qiladi. O‘zining vazifasi, maqsadi, uni bajarish lozimligi, uyga berilgan vazifalarni bajarish, takrorlash uning burchi ekanligi kabilarni anglab yetadi. Bu yoshdagi bolalarni maktab dasturiga kiritilmagan juda ko‘p atrof-muhit hodisalari haqidagi bilimlar qiziqtiradi. Bu qiziqishlar bolaning ko‘pincha e’tiborga olinmaydigan ijodiy o‘yinlarga nisbatan qiziqishlarida ham namoyon bo‘ladi. Bunday o‘yinlarda uning ijtimoiy qiziqishlari, emotsiyalari, jamoa uchun tashvishlanish kabi hislari aks etadi. Qiziquvchanlik kichik maktab yoshidagi bolalarning keng aqliy faolligini namoyon etilish shakli hisoblanadi. Vatanga kerakli inson bo‘lish uchun o‘qishning muhimligi va ahamiyatini bilishi uchun ochiqlik, ishonuvchanlik, ustozining barcha topshiriqlarini bajarishga tayyorlik xususiyatlari keng ijtimoiy burch motivlari, ma’suliyatlilik samarali shartlar hisoblanadi. Maktab ta’limining dastlabki yillarida qiziqishlar, xususan, bilim egallashga nisbatan qiziqishlar, intellektual qiziqishlar sezilarli darajada rivojlanadi. Psixologlarning ta’kidlashicha, dastavval ayrim faktlarga, boshqa narsalardan ajratib olingan yolg‘iz hodisalarga nisbatan qiziqishlar hosil bo‘ladi. III - IV sinflarda esa sabablarni, qonuniyatlarni, hodisalar o‘rtasidagi aloqa va o‘zaro bog‘liqliklarni bilib olish uchun bo‘lgan qiziqishlar rivojlanadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning qiziqishlarida samarali o‘qish uchun halaqit beruvchi qator salbiy xarakteristikalar ham mavjud. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning qiziqishlari:

- yetarlicha amaliy natija bera olmaydi;
- qat’iy emas, vaziyatli;
- tez qondiriladi va ustozning qo‘llab-quvvatlashisiz tez so‘nadi;

-o‘quv materiallari va topshiriqlar o‘quvchining joniga tez tegadi va charchashni yuzaga keltiradi;

– kam anglanilgan, o‘quvchining ma’lum bir predmetdagi nima yoqishini va nima uchun yoqishini aytib bera olmasligida ko‘rinadi;

- umumlashtirishning pastligi, bir yoki bir nechta predmetlarning tashqi belgilarigagina qarab umumlashtirish;

-o‘quvchini o‘qishning o‘quv faoliyatining usullariga emas, balki natijalariga yo‘nalganligi. Kichik maktab davrining so‘ngiga qadar o‘quv ishlaridagi qiyinchiliklarni yengishga nisbatan qiziqish yuzaga kelmaydi (bu holat ko‘pincha o‘qituvchilarning o‘zlari tomonidan amalga oshiriladi, ya’ni aksariyat hollarda o‘quvchining qiyinchiliklarni yengishga harakati emas, balki natija baholaniladi). Bularning barchasi kichik maktab yoshida qiziqishlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi bo‘lib, ba’zan o‘qishga nisbatan yuzaki munosabatni keltirib chiqarishi mumkin.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchilarning shu kabi pedagogik va psixologik hususiyatlarini yaxshi bilmog‘i kerak. Chunki o‘quvchi qiziqishlari va psixologik holatlar va hususiyatlari doimiy ravishda o‘zgarib boradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quv faoliyatining asosiy vazifasi - bu o‘quvchilarni —o‘qishga, bilim olishga o‘rgatishdir. Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishida ta’limning ta’sirida jiddiy o‘zgarishlar yuz beradi. Bu o‘zgarishlar ularni hayotlarining ma’suliyatli davri bo‘lmish o‘smirlik davriga o‘tish uchun tayyorlaydi. Kichik maktab davrida hayot uchun nihoyatda ahamiyatli bo‘lgan muvaffaqiyatga erishish motivi mustahkamlanadi, bu esa o‘z-o‘zidan boshqa layoqatlarni jadal rivojlanishiga olib keladi. Kichik maktab yoshidagi bolalar shaxsi rivojlanishiga ularning atrofidagi odamlar, ota-onasi va ayniqsa o‘qituvchi bilan bo‘ladigan munosabati katta ta’sir ko‘rsatadi. 3-4 sinflarga borib bola uchun uning o‘rtoqlari bilan munosabatining ham ahamiyati ortadi. Bu munosabatlardan kattalar ta’lim-tarbiya maqsadlarida foydalanishlari mumkin. I – IV sinf o‘quvchilari o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish, turli materiallardan har xil buyumlar yasash, o‘simliklar ekib o‘stirish, uydagi yumushlarga qatnashish kabi bir qancha ishlarda ishtirok etadilar va bu sohada dastlabki ko‘nikma va malakalarni hosil qiladilar.

ADABIYOTLAR:

1. SH.A.Do‘stmuhamedova, Z.T.Nishanova, S.X.Jalilova, SH.K.Karimova, SH.T.Alimbaeva. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. darslik T- 2013
2. Amonashvili Sh.A.Obuchenie.Otsenka.Otmetka. –M., 1980.
3. Anan’ev B.G. Izbrannyye psixologicheskie trudy. :V 2 t.-M. 1980.T 2.
4. M.G.Davletshin va boshqalar "Yosh davrlar va va pedagogik psixologiya" T.TDPU. 2009.
5. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya: Uchebnik dlya vuzov. Izd. vtoroe, dop., ispr. i pererab. - M.: Logos, 2002.- 384 s.

TA’LIMNI TASHKIL ETISHDA INTERNETNING INTELLEKTGA TA’SIRI

Turgunov Baxromjon Raximjonovich
ADPI pedagogika va psixologiya kafedrasi o’qituvchisi

Annatatsiya: Ushbu maqolada internet, turli hil o’yinlar va virtual olam va ularning jamiyatga va insonlarga ta’siri, yoshlar va axborot psixologik xavfsizligi masalalari, shaxslarda tavakkalchilik bilan bog’liq virtual o’yinlarga moyilligini psixologik xususiyatlari haqida ma’lumotlar keltiriladi.

Kalit so’zlar: internet, ijtimoiy tarmoqlar, kasallik, tobelik, borliq, elektron o’yinlar, ommaviy madaniyat, strategiya, auksion

Internet- bu hozirgi kunda barchani band qilgan va o’ziga o’rgatgan hayotimizning bir bo’lagiga aylangan. Bizga internetning qulaylik taraflari juda ko’p ammo shu bilan birga salbiy jihatlari ham mavjud. Uzog’imizni yaqin qilish bilan birga o’zimiz uchun kerakli barcha ma’lumotlarni osongina topa olish imkonini beradi. Internetdan qanday foydalanish esa o’zimizning qo’limizda. Hozirgi kunda internetdan turli maqsadlarda foydalanilmoqda. Internetdagi virtual video o’yinlar yoshlarga o’z ta’sirini o’tkazmoqda, ularning ma’naviy ongiga va ruhiyatiga ham salbiy ta’sir etmoqda. Bu virtual o’yinlarni ko’p davlatlar video o’yinlarga berilib ketishni rasman aqliy zaiflik kasalliklari qatoriga kiritishmoqda. Shifokorlarning fikricha, bu kasallik kuniga ikki-uch soatdan ortiq o’yin o’ynashlik har qanday kishi salomatligiga xavf tug’diradi. Bu internet kundan kunga ayniqsa yoshlar xayotida kundalik ehtiyojga aylanmoqda. Kompyuter o’yinlariga mukkasidan ketish, keragidan ortiq qimmatli bo’lgan vaqtlarini behuda o’tkazish va buning natijasida oilada va ta’lim muassasalarida turli hil muammolar kuzatilmoqda.

Bugungi kunda har qanday ma’lumotlar, yangiliklar, e’lonlar katta tezlikda tarqalmoqda. Bu esa dunyo hamjamiyatida katta o’zgarishlar va ayrim havflarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, gap yosh avlod haqida ketganida bu havfni yaqqol sezish mumkin. So’nggi yillarda diniy ekstremizm, terrorizm, odam savdosi bilan shug’illanuvchi o’ta havfli jamoalarning jabrdiydalarining ko’pchiligi ijtimoiy tarmoqlar orqali ularning changaliga tushib qolmoqda. Inson ongi kichrayib ketishi hayotga boshqacha nazarda qarashi hayotda xuddi yolg’iz yashayotgandek bu o’yinlar ularning do’stlaridek tuyiladi. Afsuski bu o’yinlar oqibatida bolalar, o’smirlar va xattoki kattalarda ham agressivlik, odamovilik kabi salbiy og’ishlar kuzatiladi. Kompyuter o’yinlariga mukkasidan ketgan va onlayn oyinlarda yutqazib, yig’gan ballari va mukofotlaridan ajralganlar, chidayolmay o’z joniga qasd qilish holatlari ham afsuski sodir bo’lyapti. Bugungi kunda ommalashgan o’yinlarga IXBET, Pabji kabi o’yinlarni misol qilishimiz mumkin.

Hozirda yoshlarning barchasida turli korinishdagi zamonaviy telefon va gadjetlar mavjud bo’lib, ularning qimmatli vaqtlari shu telefondagi ilova va chatlar va undagi turli xil o’yinlar bilan behuda o’tib ketmoqda. Jamiyatimizda o’tkazilgan ijtimoiy so’rovlardan ma’lumki o’smirlarning yarmi ko’pincha tengdoshlari bilan suhbat qurishni, kompyuter o’ynashni afzal bilarkan. Bundan ko’rinib turibdiki ta’lim muassasalarida aksariyat o’quvchilar darslik o’qish bilan cheklanmoqda yoki o’quv adabiyotlardan boshqa kitoblarni o’qimaydi. Bu esa o’quvchining intellektual salohiyatiga ta’sir qiladi.

Ma’lumotlarga ko’ra 15 yoshdan 24 yoshgacha bo’lgan maktab o’quvchilari va yoshlar internetning eng faol foydalanuvchilari bo’lib, internetga kirish yoshi yildan-yilga qisqarishda davom etmoqda. Bolalar, o’smirlar va yoshlar uchun sevimli dam olish shakli video (onlayn) o’yinlardir. Video o’yinlarga haddan tashqari aralashish bir qator xavflarni o’z ichiga oladi, masalan, giyohvandlik, jismoniy va ruhiy salomatlikning yomonlashishi, yaqinlar bilan ijtimoiy aloqalarni buzish.

Shu bilan birga, agar biz muvozanatli bo’sh vaqt haqida gapiradigan bo’lsak, o’yinlar bolaga ijobiy ta’sir ko’rsatishi ham mumkin, ta’lim, kasbiy faoliyat va yaqin munosabatlar sog’likka zarar keltirmaydi.

Video va kompyuter o’yinlari tarixi qirq yildan ko’proq vaqtga borib taqaladi. Yillar davomida ularga kundalik g’oyalardan ham, tadqiqot sohasida ham munosabat asta-sekin o’zgarmoqda, so’nggi o’n-o’n besh yil ichida ilmiy jamoatchilik salomatlik va farovonlikni yaxshilash uchun o’yinlardan foydalanishni faol muhokama qilmoqda. Bir qator tadqiqotlar ushbu siljishni aks ettiradi va o’yin o’ynashga vaqt ajratadigan odamlar uchun aniq foyda ko’rsatadi.

Qaysi ta’sir (ijobiy yoki salbiy) ustunlik qiladi? Quyida ko’rib chiqamiz.

Bugungi kunda video o’yinlarning umumiy ruhiy salomatligini yaxshilash orqali foydalanuvchilarga potentsial ijobiy ta’siri tobora ortib bormoqda. Psixologik nuqtai nazardan, kompyuter o’yinlari individual rivojlanish va shaxsning yuqori aqliy funktsiyalarini shakllantirishga bir qator ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar (E.E. Klopotova, Yu.A. Romanova, 2020) kompyuter o’yinlari bolalarda idrok, e’tibor, xotira va fikrlashni rivojlantirishga imkon berishini ta’kidlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, kompyuter o’yinlarini o’rtacha darajada o’ynaydigan bolalarning kognitiv rivojlanish darajasi ko’p jihatdan o’ynamaydigan va ko’p o’ynaydigan bolalarning rivojlanish darajasidan yuqori.

Olimlar kompyuter o’yinlarining bolalarga quyidagi ijobiy ta’sirini qayd etishgan:

Ijobiy his-tuyg’ular

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, mo’tadil o’yin ijobiy his-tuyg’ularga yordam beradi. Ijobiy ruhiy farovonlik, shuningdek, dam olish va stressni kamaytirish vositasi sifatida o’yin bilan bog’liq.

Ishtirok etish

Vazifalar bilan shug’ullanish baxtning ortishi, shuningdek, qiziqish va motivatsiya bilan bog’liq. Biroq, o’yin davomida ishtirok etishning kuchayishi haqiqiy dunyoga, muntazam va kundalik muammolarga duch kelishni istamaslikka olib kelishi mumkin.

Aloqalar sohasi

Ko’p o’yinchi o’yinlari ijtimoiy aloqalarni kengaytirish imkoniyatini beradi. 18 yoshgacha bo’lgan ko’p o’yinchi o’yinchilari onlayn do’sstlikni haqiqiy bilan solishtirishlari yoki ularni yaxshiroq deb bilishlari ma’lum. O’yindagi o’smirlar ishonchli ijtimoiy aloqalarni yaratadilar, tajriba almashadilar va birgalikda harakat qilishadi. Bundan tashqari, o’yinchilar ko’pincha oflayn rejimga o’tishlari va haqiqiy muloqotda aloqalarni mustahkamlashlari mumkin.

Ma’nolilik

O’smirlar va yoshlarning haqiqiy hayoti ular tomonidan ma’nosiz deb qabul qilinishi mumkin, chunki bu yoshda yoshlar erkinlik va ijtimoiy qaramlikdan voz kechish davrini boshdan kechiradilar. Ammo o’yinda o’smirlar ko’pincha global va muhim narsaning bir qismi ekanliklarini his qilishlari mumkin. Misol uchun, agar o’yin mamlakat yoki sayyoraga hujum haqidagi syujetni takrorlasa, o’yindagi bola himoyachi rolini o’ynaydi. Ijtimoiy video o’yinni mustaqil ravishda o’ynash yoki butun dunyo bo’ylab onlayn o’yinda millionlab o’yinchilar bilan muloqot qilish yuqori darajadagi mazmunlilikni o’z ichiga oladi.

Yutuqlar

O’yinda bajarilishi kerak bo’lgan maqsad va vazifalarga erishish muvaffaqiyat tuyg’usiga hissa qo’shishi mumkin. O’z ta’limida muvaffaqiyatsizlikka uchragan yoshlar uchun o’yinlar kompetentsiya bo’shliqlarini to’ldirishi mumkin. Boshqarish intuitiv va o’rganish oson bo’lgan o’yin kontekstlarida kompetentsiya kuchaytiriladi.

Intellekt

Asosan o‘smirlar va yoshlarda o‘tkazilgan ko‘plab nashr etilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kognitiv jihatdan talabchan bo‘lgan video o‘yinlarning ayrim turlari idrok etish, vosita va kognitiv qobiliyatlarni sezilarli darajada yaxshilashga olib kelishi mumkin.

Video o‘yinlar ta’sirining salbiy oqibatlari o‘yinchilarning individual psixologik xususiyatlari va noqulay tashqi sharoitlar (oilaviy muammolar, zo‘ravonlik epizodlari, umumiy qobiliyatsizlik va boshqalar) bilan bog‘liq va o‘yinning o‘zi tendentsiyani amalga oshirish uchun materialdir. (giyohvandlik yoki tajovuzkorlik)

Qaramlik muammosi

O‘yinga qaramlik bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, giyohvandlik asosan shaxsiy xususiyatlar va hayotiy sharoitlarga ko‘ra bir nechta funktsional ehtiyojlarni boshdan kechiradigan o‘smirlar va yoshlarda uchraydi (masalan, munosabatlarga bo‘lgan ehtiyoj yoki haqiqatdan qochish). Tadqiqot shuningdek, o‘yin vaqtini qisqartiradigan va video o‘yinlarga qaramlikni engillashtiradigan ta’lim va e’tiborni o‘zgartirish kabi tadbirlarni aniqlaydi.

Video o‘yinlarga qaramlik - bu kundalik hayotga xalaqit beradigan kompyuterlar va video o‘yinlardan ortiqcha yoki majburiy foydalanish. O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qimor o‘yinlariga qaramlik psixoaktiv dorilarga qaramlik (dofamin retseptorlari faoliyati) bilan ko‘plab umumiy fiziologik xususiyatlarga ega.

Internetga qaramlikning eng tez o‘sib borayotgan shakllaridan biridir. Ular o‘yinga berilib ketishadi, o‘yindan foydalanish haqida yolg‘on gapirishadi, faqat o‘yin uchun boshqa mashg‘ulotlarga qiziqishni yo‘qotadilar, o‘yin o‘ynash uchun oila va do‘stlardan uzoqlashadilar va o‘yindan psixologik qochish vositasi sifatida foydalanadilar. Oilada ishonchli aloqaga ega bo‘lmagan yolg‘iz bolalar ko‘roq qaram bo‘lishi mumkin.

Demak ta’lim-tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil qilishimiz, farzand tarbiyasini doimiy nazorat qilib turishimiz juda muhimdir. Turli xil kompyuter o‘yinlari jazavaga tushish, tajovuzkorlik, ruhiy buzilishlardan asrash uchun internetdan to‘g‘ri va samarali foydalanishni o‘rgatish zarur, ya’ni internet global tarmog‘i insoniyat hayotiga qandaydir o‘yinlarni o‘ynab huzurlanish uchun emas, balki ilm-fan taraqqiyotiga xizmat qiladigan yangiliklar, ilmiy ma’lumot va axborotlarni olish imkonini yaratish maqsadida foydalanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni.

2. Boysoatovna, R. R. Virtual o‘yinlarning yoshlarning ongiga psixologik ta’siri
Международный научный журнал № 8(100), часть 1 «Научный импульс» Март, 2023

3. Абульханова, К.А. Время личности и время жизни.К.А. Абульханова, Т.Н. Березина. – СПб.:Алетейя, 2001. – 304 с.

4. G‘oziyev E.G‘. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). T., 1994.

5. B.Turgunov. <https://cyberleninka.ru/article/n/talabalarda-intellektual-salohiyat-namoyon-bo-lishining-ijtimoiy-psixologik-xususiyatlari-va-rivojlantirish-imkoniyatlari/viewer>

Zamonaviy ta’lim/Современное образование 2023. 11. (132)

6. Abdulmadjidova, M. (2021). Muloqot–Bola Psixik Rivojlanishining Muhim Omili. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 1(6), 614-617.

O‘SMIR PSIXIKASI SHAKLLANISHIDA IJTIMOIIY TARMOQLARNING AHAMIYATI.

ADPI o‘qituvchi

Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi.

ADPI talabasi Abdullayeva Nodira Yo‘lchievna

Annostatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davri haqida tushuncha va o‘smirlarning anatomik, fiziologik, psixik xususiyatlari, ularning hayotiga ommaviy axborot vositalarining ta’siri sabablari haqida bayon qilindi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, psixik, fiziologik, anatomik xususiyatlar, ta’lim va tarbiya, internet va axborot vositalari

O‘smirlik davri inson shaxs sifatida kamol topishida alohida o‘rin egallaydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907- son qarori ijrosini ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2019-yil 12-iyulda “O‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risida” 577-sonli qaror qabul qilindi. Zero ta’lim olish uchun tarbiyaning o‘rni juda muhim sanaladi. Tarbiya esa oiladan boshlanadi.

Prezidentimiz Islom Karimovning “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch” asarida “Talimni tarbiyadan, tarbiyani ta’limdan ajratib bo‘lmaydi-bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi” deb bejizga aytmagan. [1. 21-b.] Farzand tug‘ilibdiki, mustahkam oilada chiroyli tarbiya olsa, hayoti davomida duch keladigan qiyinchilik, inqirozlarda qiynalmaydi. To‘g‘ri tarbiya olgan bola maktabga kelganida o‘qituvchida qiyinchilik tug‘dirmaydi. O‘z hohishi bilan bilim oladi. Ta’lim va tarbiya bir-biri bilan chambarchas bog‘liq.

O‘smirlik yoshidagi o‘quvchilarning hulq-atvor xususiyatlari; o‘smirlar 10-15 yoshlardan 14-15 yoshlarni o‘z ichiga oladi. Hozirgi yoshlar o‘tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan biroz ustunroqdir. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o‘sinh oldinroq namoyon bo‘lmoqda.

“Endi o‘smir bola emas, biroq katta ham emas”- ayni shu ta’rif o‘smirlik davrining muhim harakteridir. [2. 4-b.]

O‘smirlar hozir ilgariga nisbatan tez yetilishiga bir nechta sabablarni E.G.’G‘oziyevning “Ontogenez psixologiyasi kitobida keltirib o‘tgan.

-1) fan va texnikaning rivojlanishini, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning o‘zgarayotgani;

2) ommaviy axborot tizimining kengayishi tufayli o‘smirlar ongliligi darajasi ko‘tarilgan;

3) o‘gil va qizlarning dunyo voqealaridan, tabiat va jamiyat qonunlaridan, tarixdan yetarli darajada xabardorligi;

4) ularning jismoniy va aqliy kamoloti jadallashgani;

5) o‘smirlar bilan ishlashda g‘oyaviy- siyosiy, vatanparvarlik va baynalminal tarbiyaga alohida yondashish zarurligi;

6) oshkoralik, ijtimoiy adolat, demakratiya muammolarining ijtimoiy hayotga chuqur kirib borayotgani;

7) o‘quvchilar uchun mustaqil bilim olish, ijodiy fikr yuritish, o‘z-o‘zini boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgani; [3. 143-b.]

Yuqorida ko‘rsatilgan barcha sabablar o‘rinli. Bobo-buvijonlarimiz yoshlik davrlarini eslashganda avvalgi qiyinchiliklarni hozirgi zamon yoshlari butunlay ko‘z oldiga keltirishmaydi deyдилar. Mustaqillimizni qadriga yetishimiz kerakligini doimo takrorlashadi. Yurtboshimiz o‘gil-qizlarni o‘sib rivojlanishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratib berdi.

Ularni o‘qib, bilim olib, o‘z kelajagini poydevorini mustahkamlab olishga hamma imkoniyatlarni ochib berdi, buning uchun o‘z minnatdorchiligimizni bildirib qolamiz. Bu imkoniyatlardan to‘g‘ri foydalangan yoshlar ko‘p yutuqlarga erishmoqda. Noto‘g‘ri maqsadlarda foydalanish esa yomon oqibatlariga olib kelishi hammamizga ma’lum. Lekin tarbiyasi qiyin o‘smirlar bularni qo‘ldan boy berib qo‘yishmoqda. Tadqiqodlarning ko‘rsatishicha, tarbiyasi qiyin; injiq, xulqi salbiy bolalarning kelib chiqishining ijtimoiy sabablaridan tashqari, pedagogik va psixologik sabablari mavjud. Shaxsning biologik o‘lishidagi nuqsonlar, va sezgi organlarining kamchiliklari, o‘qishga salbiy ta’sir etuvchi oliy nerv faoliyati va temperamentdagi qusurlar tarbiyasi qiyinlarni keltirib chiqaradi. Shaxsning psixik o‘lishidagi kamchiliklar, aql-idrokning zaif rivojlangani, irodaning bo‘shligi, hissiyotning kuchsizligi zarur ehtiyoj va qiziqishlar mavjud emasligi, o‘smirning intilishi bilan mavjud imkoniyati o‘rtasidagi nomutanosiblik va boshqalar xatti-harakatni izdan chiqaradi. Shaxsning fazilatlari tarkib topishidagi nuqsonlar: axloqiy xislarning yetishmasligi, o‘qituvchi, sinf jamoalari, oila a’zolari bilan noto‘g‘ri muloqot, ishyoqmaslik, bo‘sh vaqtni to‘g‘ri taqsimlamaslik va boshqalar salbiy qiliqlarni vujudga keltiradi. Shaxsning bilim, o‘quv faoliyatidagi kamchiliklari: aqliy faoliyat usullaridan keng foydalana bilmaslik, eng muhim bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashdagi uzilishlar, maktab faoliyatidagi va maktabdan tashqari muhitning ta’siridagi nuqsonlar tarbiyasi qiyin o‘smirlarni o‘smirlar ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda. [3. 156-b.]

Yurtimizdagi keng imkoniyatlar o‘smirlarning psixik, fiziologik, ijtimoiy jihatdan erta rivojlanishiga sabab bo‘lmoqda. Tartib qoidalarga so‘zsiz amal qilib yurgan samimiy o‘smir endi maktabda, oilada intizomsiz, qo‘rs, injiq bo‘lib qoladi. Ustozlar va ota-onasining koyishlari, tergashlari yoqmay qoladi. Ularda o‘z shaxsiy fikr paydo bo‘ladi, o‘z qadr-qimmatini haqida tushuncha paydo bo‘ladi. Organizmda gormonal o‘zgarishlar sabab o‘smir o‘ziga-o‘zi ham yoqmay qoladi. Ba’zan o‘smirlar o‘z ichki his-tuyg‘u va fikrlarini atrofdagilarga ifoda etishga qiynalishadi. Bunday paytda ota-onalar ularni to‘g‘ri tushunishi, do‘stona munosabatda bo‘lishi, ochiq muloqotni rag‘batlantirish orqali jarayonni osonlashtirishi mumkin. O‘smirga yaqinlari tomonidan ko‘satilgan mehr, ishonch bu davr qiyinchiliklarini yengishiga yordam beradi.

O‘smirlik davrida ijtimoiy tarmoq, ommaviy axborot vositalarining ta’siri haqida to‘xalib o‘tsak.

1-marotaba 1954-yilda “Ijtimoiy tarmoq” iborasi Jon Berns tomonidan ilgari surilgan. Bizning yurtimizga 20- asrda kirib kelgan. Tarmoqlari rang-barang va xilma – xildir. Hozirgi vaqtda ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy yoshlarni hayotining muhim qismini egallaydi. Ko‘plab so‘rovlar kuzatishlar va tadqiqodlar ko‘rsatishicha foydalanuvchilarning aksariyat qismini o‘smirlar tashkil qilar ekan. Ijtimoiy tarmoqlardan nazoratsiz, cheklanmagan holda foydalanish yomon oqibatlariga olib keladi.

-avvalambor vaqt tuyg‘usini yo‘qotadi.

Bir necha daqiqaga kirgan foydalanuvchi bir necha soatlab qolib ketganini hatto o‘zi sezmay qolishi mumkin.

-hech qanday maqsadsiz tarmoqqa kirishi.

-muloqot qobilyati yo‘qolishi turli xil kasalliklar miya faoliyatiga, ko‘z nuriga zarar yetkazishi

-yolg‘on gapirishga odatlanish kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi.

lekin to‘g‘ri foydalansa ijobiy tomonlari ham bor.

-muhim masalalar boyicha bilimlarini oshirish

-ijtimoiy aloqalarni yaxshilash va ijodkorlikni oshirish ma’naviy dunyosini boyitishi

-masofadan turib do‘st orttirish, u bilan bog‘lanish, tajriba almashish

-o‘zi uchun kerakli ma’lumotlarni olishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda biz hohlardikki ota-onalar farzandlari bilan do‘stona aloqani o‘rnatib ularga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatishlarini, ularga qarshi chiqmasligini, shunda har bir farzand ko‘chadan do‘st qidirmaydi. O‘smirlarga ta’lim tarbiya berishning ularga xos bo‘lgan usullardan foydalanish, xis-tuyg‘ularini qadrlash, hurmat qilish, kamsitmaslik, muloqot jarayonida ehtiyotkorlik bilan ish tutishimiz kerak ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I. Karimov. Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch T “Manaviyat” 2008.
2. Z. Nishonova , D. Abdullayeva, G Bayqunusova, O‘smirlik davri psixodagnostiksi va psixokorreksiyasi. Toshkent – 2015y.
3. E. G‘oziyev. Ontogenez psixologiyasi. T: 2010 y
4. M.G. Davletshin, Sh. Do‘stmuhammedova, M. Mavlonov
Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. O‘quv metodik qo‘llanma. T: 2004 y.

BOLALARNI INTERNETGA QARAMLIK - PSIXIK, NUTQIY KAMCHILIK SIFATIDA.

ADPI Pedagogika va Psixologiya kafedrası
o’qituvchisi Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi
ADPI Maxsus pedagogika: logopediya
yonalishi talabasi Mirzahamdamova Nozima

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarni internetga qaramligi (internetdan haddan ziyod foydalanish) ularning turli gadjetlarda multfilm tomosha qilishi, turli online o’yinlar o’ynashga mukkasidan ketishi ularning psixik jarayonlari: sezgi, idrok, diqqat, xotira, hayol, nutq va tafakkuri shakllanishiga salbiy ta’sir etishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’z: internetga qaramlik, psixika, nutq, nevroz, virtual o’yinlar, globallashuv.

Texnologiyalarning jadal rivojlanishi bolalarga o’z hayotlarini internet bilan birlashtirishga imkon berdi. Biron, ushbu raqamli asrda bolalarda internetga qaramlik tashvishli muammoga aylandi. Internetga qaramlik bolalarning kompyuterlar, planshetlar, smartfonlar va boshqa raqamli qurilmalarda ortiqcha vaqt o’tkazishi va nazoratsiz ravishda onlayn faoliyat bilan shug’ullanishini anglatadi. Bu esa bolalarning psixikasiga salbiy ta’sir ko’rsatadi va bolalarning nutqi shakllanmay qoladi.

Internetga qaramlik - bu odamning onlayn faoliyat bilan haddan tashqari band bo’lgan va bu faoliyatni nazorat qila olmaydigan holat. Bolalarda ko’pincha bu holat o’yinlar, ijtimoiy tarmoqlar, video va multfilmlarni tomosha qilish kabi faoliyatlar atrofida bo’lish mumkin. Internetga qaramlik bolaning normal ijtimoiy, aqliy va jismoniy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin.

Internetga qaramlikning bir qancha belgilari mavjud bular: haddan tashqari ko’p vaqt sarflash, ijtimoiy izolyatsiya, aqliy muammolar, jismoniy salomatlik muammolari, ruhiy salomatlik muammolari, haqiqatdan uzilish, nazoratini yo’qotish. Bu belgilar rivojlanayotgan bolada paydo bo’lsa, tengdoshlaridan ortda qolishi va psixik hamda nutqiy kamchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Internetning bola psixikasiga ta’siri deganda bolaning injiq, jizzaki va tez asabi buziladigan bo’lib voyaga yetishini tushunsak, nutqiga ta’siri deganda esa, bola internet tarmog’idan ko’p foydalanishi, undagi video va multfilmlar, virtual o’yinlardan ko’p foydalanishi natijasida bolada ikki tillilikning paydo bo’lishi, virtual o’yinlarda mag’lub bo’lishi bilan asab sistemasida paydo bo’ladigan qo’zg’alishlar natijasida nevröz va bir qancha asab sistemasidagi kasalliklar va nutqiy kamchiliklarni keltirib chiqishini ko’rishimiz mumkin.

Bolalar psixologiga Emma Kenining aytishicha, ota-onalar ko’pincha bolalarni zo’ravonlik sahnalari aks etgan videolarni ko’rishi yoki internetga qaram bo’lib qolishdan qo’rqishadi. Ammo onlayn xatarga uchrash bolaning ruhiyatiga qattiq ta’sir qilishi isbotlangan. Bulrning oldini olish uchun bolalarga virtual olamni real kabi jiddiy qabul qilishga o’rgatishimiz kerak. Yòqsa u uy ichida o’tirib ham onlayn tahdidlarga uchrashi mumkin. Buni faqatgina bolalar kiradigan kontentni filtrlash, ilovallardan foydalanishlarini nazorat qilish, onlayn makondagi tahdidlardan ogohlantiruvchi xavfsizlik tizimi orqali qilsa bo’ladi. Masalan, Kaspersky Safe Kids ilovasi orqali amalga oshirish mumkin. Ilova bilan: Bola qanday dasturdan foydalanishi haqida ma’lumot olasiz.

* U internetdagi muayyan ilovalardan foydalanishi uchun vaqtini siz belgilab berasiz.

* Farzandingizning internetdagi faoliyatini nazorat qilish orqali rejimga tushurasiz. Bola xavfli kontentlarga yoki kattalar uchun mo’ljallangan resurslarga kirmoqchi bo’lsa dastur sizga ogohlantiruvchi xabarnoma yuboradi.

* Dastur bolangizning feacebook VKontakte va shunga o‘xshash boshqa ijtimoiy tarmoqlardagi do‘stlari haqida ma’lumot beradi. Agar bola do‘st qabul qilsa, sizga ogohlantiruvchi signal beriladi.

* Tuzmorqali bolangizni internetda harakatlanuvchi xavfsizlik predmetlari o‘rnatiladi. Agar bola bu predmetdan tashqariga chiqsa, sizga xabarnoma yetkaziladi. Bundan tashqari tizimda bola hozir qayerda ekanligini ham tekshirish mumkin bo‘ladi.

Bu ilova bolalarning vaqtini to‘g‘ri taqsimlashga hamda ularning noqonuniy ilovalarga kirishiga to‘sqinlik qiladi.

Internetga qaramlik jamiyatda keng tarqalgan holatda bo‘lsa-da, bu hodisa tasvirlash uchun halish standart termin yo‘q, chunki ko‘plab olimlar internetga qaramlikning alohida turi sifatida aniqlashning qonuniyligini shubha ostiga olishadi. Internetga qaramlik borasida olimlarning bir Qatar gaplari mavjud.

A. E. Voyskunskey 21-asr boshida xorijiy taraqqiyotlarda muammoni o‘rganishga yondashuvida sifatli o‘zgarishlar borligini qayd qiladi. Internetni inson faoliyatining o‘ziga xos sohasi, foydalanuvchilarning shaxsiy xususiyatlari va ularning ijtimoiy muhiti sifatida o‘z ichiga olgan barcha kelajakdagi tadqiqotlarning asosiy poydevoriga aylanadi. A. G. Asmolov shuningdek, boshqa tadqiqotchilar asta-sekin qaramlik obyektiga psixologik bog‘liqlik fiziologik jihatdan ancha oldin shakllanganligini ta’kidlaydi.

R. F. Teperik va M. A. Jukovaning shizoitlarga xos bo‘lgan aloqa xususiyatlari, shizoid emas, tabiatning bir xususiyati sifatida internetga qaramlikni shakllantirish uchun zarur shart bo‘lishi mumkinligini va oilada qabul qilingan va bolalikdan shaxsiyatning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadigan munosabatning o‘ziga xos xususiyatlarini keyinchalik shizoitlarga xarakter xususiyati va uning o‘ziga xos xususiyatlari va muammolar sifatida olib kelishi mumkinligini ta’kidlashganliklarini ko‘rsatish mumkin.

21-asr globallashuv davri bõlganligi uchun internetga qaramlik kundan kunga ortib bormoqda. Mutaxassislarning ma’lumotga kõra, mamlakatimizda internet tizimidan foydalanuvchilar Soni 12,1 million ga yaqin, boshqacha aytganda, respublikamiz aholisining uchdan bir qismi aynan internet tarmoõidan muntazam foydalanib kelmoqda. Bularning kõp qismini bolalar va õsmirlarga tõõri kelmoqda. Shu bois mutaxasislar, shifokorlar, pedagoglar, olimlar tarafidan internetdan foydalanuvchi õquvchi yoshlarga maslahat, kõrsatmalar berib borilsa yoki butunlay nazorat qilinmasa mazkur yangi texnologiyalar bolalar va yoshlar tarbiyasiga salbiy ta’sirga egaligi ham takidlanmoqda. Chunki bugungi globallashuv jarayoni ma’naviy dunyosini egallash borasida turli axborot maydonlarida faol foydalanish poygasi jadallashib bormoqda. Internetga qaramlik bolaning soõlom rivojlanishiga salbiy ta’sir kõrsatishi mumkin. Bunday xavf-hatar oldini olish uchun eng avvalo maktab ta’lim muassasalarida õquvchi yoshlarni internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirish lozim. Oilada ota-ona, õqituvchilar va jamiyatning boshqa a’zolari internetdan foydalanishni muvozanatlash va bolalarda soõlom odatlarni rivojlantirish uchun birgalikda harakat qilishlari kerak.

“Internetga qaramlikning haqiqiy sababi ma’lum emas. Biroq ko‘plab o‘rganilgan muammo xisoblanadi. Bu esa bugungi kundagi pedagoglar, psixologlar, shifokorlar va ko‘plab ijtimoiy soha vakillarini o‘ylantirib kelayotgan muammolardan biridir.”[6.85B]

Xulosa qilib aytganda bolalarda internetga qaramlik zamonaviy texnologiyalar tomonidan kelib chiqqan muammodir. Bu muammoni yechish uchun ongli ota-ona tarbiyasi, ta’lim va qõllab - quvatlash tizimlari muhim ahamiyatga ega. Bolalarni raqamli dunyo bilan soõlom muvozanatni õrnatishga yõnaltirish kelajak avlodlarga soõlom raqamli odatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalangan adabiyotlar rõyxati:

1. A. E. Voyskunskiy "Internetga qaramlikning dolzarb muammolari" // Psixologik jurnal. 2004. T. 25. №1. C. 90-100 better.

2. M. A. Jukova "Kompyuterga qaramlikni amalga oshirish turlaridan biri sifatida" // SUGGPU bulletins. 2013 yil. 11-son. 120-129-betlar.

3.A. B. Sorokina "Zamonaviy hayotda internetning bolalar va òsmirlar muammosi sifatida" // Zamonaviy xorij psixologiyasi. 2015. T. 4.№1. C. 45-46-betlar.

4.N. Y. Karimovna (2022)." Yoshlarda internetga tobelik muammolari. Ta'lim va rivojlanish tahlili". Ilmiy jurnal.

5. M. Ahmedova va Y. Narmetova (2022). "Neyropedagogika va neyropsixologiya rivojlanib kelayotgan yangi fan sohasi sifatida." Jamiyat va innovatsiyalar jurnali.

6. Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi O‘QUVCHILARNING INTERNETGA QARAMLIGI – KASBIY TANALOV MUAMMOSI SIFATIDA. “Globallashuv va integratsiya sharoitida zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolari”Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 2024 25 mart ADU

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIYASIDA ERTAKLARNING AHAMIYATI

**Maktabgacha ta’lim sirtqi yo’nalishi 105 guruh talabasi
Tillayeva Mahbubaxon Olimovna**

Annatsiya: Yosh avlodni bilimli, dono va axloqli qilib tarbiyalashda ertaklarning o’rni juda muhim. Ertak bola uchun axloqiy ta’limot va nasihatlardan ko’ra afzalroqdir. U yaxshilikka ishonchni uyg’otadi, qiyin vaziyatda yechim topishga, odamlar bilan munosabatlarni o’rnatishga yordam beradi. Ertak bolaning adolat, sevgi, do’stlik, yaxshilik va yomonlik haqidagi tasavvurini shakllantiradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib borilayotgan faoliyatlarni bolalar uchun ham aqliy ham jismoniy ahamiyati kattadir. Ushbu maqolada ertaklar orqali bola psixologiyasiga qanday ta’sir o’tkazish haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar. Bolalar psixologiyasi, obrazli faoliyatlar, xulq-atvor, ijtimoiy ehtiyoj, ongli maqsad, o’ziga bo’lgan ishonch, bolalar mohiyatiga ijobiy ta’siri.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta’lim berish” bo’yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi ochilish marosimidagi nutqida “Bolalarni kichik yoshdan boshlab rivojlantirish, ularning o’qishi uchun munosib shart-sharoitlar yaratish orqali kelajak yoshlarning o’zligini to’la namoyon etishga mustahkam zamin yaratyapmiz. Zero, bu kabi ezgu maqsadimiz yo’lida sarflangan investitsiyalar ertaga bir necha barobar ortig’i bilan qaytishiga shubha yo’q” deydi SH.Mirziyayev.

Ertaklar aqlga ham, yurakka ham faol ta’sir ko’rsatadi: aqlni to’ldiradi, yurakni hissiyotchana qiladi. Barchamiz bolalarimizning jasur va intiluvchan, diyonatli, e’tiqodli, aqlli bo’lib voyaga yetishini istaymiz. Buning uchun esa, uning tarbiyasiga ijobiy ta’sir qiladigan, aqliy salohiyatini o’stiradigan ertaklardan foydalansak bo’ladi. Ertakterapiya atrof-muhit bilan o’zaro munosabatni mukammallashtirish hamda emotsional buzilishlarni to’g’rilashda foylaniladigan usuldir.

Ma’lumki, bolaning yoshi ulg’ayib, mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari, uning ertaklardagi narsa va hodisalar bo’yicha dunyoqarashi kengayib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o’yindir.

Bog’cha yoshdagi bolalar o’zlarining o’yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg’a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bola atrofdagi narsalar dunyosini bilish jarayonida ular bilan bevosita amaliy munosabatlar bolishga kuzatiladi. L.S.Vigotskiyning madaniy tarixiy kontseptsiyasida bolaning psixik taraqqiyoti qarama-qarshiliklar kurashi asosida yuz beradi, bolaning shu choqqacha erishgan imkoniyatlari darajasi bilan yangi ehtiyojlari o’rtasida tug’iladigan qarama-qarshiliklar bolaning psixik jihatdan taraqqiy etishiga sabab bo’ladi deb aytadi.

Masalan, ilk yoshdagi bolaning tili endi chiqayotgan bo’ladi. Uning so’z zaxirasi deyarli bo’lmaydi. Bundan tashqari ular so’zlarni to’g’ri talaffuz eta olmaydilar. Shu sababli bu yoshdagi bolalarning tilini hamma ham bemalol tushuna olmaydi. Bolaning mana shu davrida biz ertaklardan foydalanishimiz mumkin. Bunda bola foliyatlar dovomida ertaklarni sahnalashtirishimiz orqali o’zi ham ishtirok etadi. Bolani o’ziga bo’lgan ishonchi ortadi. Orzusidagi qahromonga aylanadi (ma’lum mudadga bo’lsa ham) vatan parvalik ota-onaga bo’lgan mehr-muhabbat do’stlik tushunchasi hayvonat va o’simlik dunyosiga bo’lgan mehr-shavqat tuyg’ulari rivojlanadi. Bu ijobiy hislatlar ularning ruhiyatini ko’tarishga xizmat qilsa salbiy qahromonlarining yomon odatlari ularni to’g’ri yo’lga yetaklaydi. Bunday yomon odatlarni o’zlarida shakllantirmaslika harakat qiladilar. Yana bir muhim jihati, agar sahnalashtirilgan ertagimiz foliyat mavzusi bilan bir hillikda bo’lsa, mavzu tarbiyalanuvchi bolalar uchun yanada tushunarli tarzda bo’ladi. Masalan; O’zbek xalqimizning milliy

qadiryatlarni o’ziga singdirgan “Qimmat va Zumrad” ertagi. Bu ertakdagi ijobiy qaxramon mehribon mehnatkash Zumrad va uning ko’nggilchang otasi. Salbiy qahramon Qimmat va uning onasi. Shu bir ertakni o’zini bir necha foliyatlarda bog’lasak bo’ladi. “Hushmomilalik alifbosi” mavzusi, “O’zbekiston mening vatanim” mavzusi, “Meva va sabzavotlar” mavzusi. Bunda o’rmonda adashib qolgan Zumradni topib olgan dono kampirning uyidagi Zumradga bo’lgan samimiy munosabat, yaratilgan shart sharoitlar, Zumraratning o’z uyiga o’xshamasligi. Uni o’z uyi va vataniga bo’lgan muhabatini oshirsa, otasiga bo’lgan soginch tuyg’usi, ota-onaga bo’lgan mexrni yanada mustahkamlaydi. Bunday foliyat bolalarning jismoniy va psixik jihatdan rivojlanishi uchun yoxshigina vositadadir. Bolalar bunda tafakur qiladi. Shuni ham ta’kidlab o’tish keraki, bunday foliyatlar faqat tashqi muhitdagi narsa hodisalarni bilish vositasigina emas, balki qudratli tarbiya vositasi hamdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki to’g’ri tanlangan ertak yordamida boladagi ko’plab muammolar – qo’rquv, injiqlik kabilarni yo’qotish, bolada qat’iyat va irodani shakllantiradi. Ertaklarni faqatgina psixologik terapiyadagina qo’llamay, balki oila davrasida muntazam qo’llash bolalik davridagi eng iliq hislarni bola xotirasida muhrlashga imkon beradi. Ertaklar bolaning muammolaridan kelib chiqqan holda tuzilishi, ertak terapiyasini o’tkazish mobaynida bolaning har bir xatti-harakatiga ahamiyat berib borilishi lozim. Bunday faoliyatlar bolaning jismoniy va psixik jihatdan rivojlanishi uchun yaxshigina vositadur. Bolalar bunda tafakkur qilish, xom xayol surish, dam olish va xushchaqachaqlik jarayonlarining barchasi faoliyatda aniq boladi.

Adabiyotlar ro’yhati:

1.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta’lim berish bo’yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi ochilish marosimidagi nutqi. Sh.Mirziyoyev15.11.2022-y.

2.Do’smuhammedova.Sh.A , Tillashayxova.X.A,Baykunuva.G.Yu, Ziyavitdinova.G.Z, “Yosh davrlari va pedagogic psixologiya”- darslik Toshkent.Nizomiy nomidagi TDPU,2021-y

3.Ivanov.I, Zufarova.M “Umumiy psixologiya” Oz.FMJ.,2008.

4.Davletshin.M.G.,Mavlonov.M.M, To’ychiyeva.S.M “Yosh va pedagogik psixologiya” T. TDPU 2009 .

5.Xaydarov.F.I, Xalilova.N “Umumiy psixologiya” T. “Fan va texnologiyalar” markazining bosmaxonasi 2009

6. Xosilbekovna, S. F. (2024). PSIXOLOGIK HOLATLARGA TUSHISHNI OLDINGI OLISH. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 39(4), 56-58.

MAKTABGACHA YOSH DAVRNING PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Abdurahmonova Gulmira
ADPI maktabgacha ta’lim sirtqi
yo’nalishi
1-kurs 101-guruh talabasi

Annotatsiyasi: Ushbu tezisda bolalarning psixologik xususiyatlari bilan bog’liq ekanligini holatini o’rganish har xil turdagi o’yinlarga qiziqtirish ularga mativatsiya berish lozimligi yoritilgan,

Kalit so’zlar: Maktabgacha, bolalar, o’yingohlar, pedagog, ta’lim, ustoz maqsad

Ma’lumki pedagog ta’lim sohasida olib borayotgan ishlari da oqilona fikr yuritish kerakligini o’zida his qilishi darkordir. Maktabgacha yosh davrning psixik rivojlanish xususiyatlari bunda har bir bolaning psixik rivojlanish tarixi hisobga olinadi Maktabgacha muassasalari faoliyatini metodik qo’llanmalar chop etish ularni bola ongida rivojlantirish va takomillashtirish bo’yicha takliflar bildiradi. Bolalarni har xil turdagi o’yinlarga qiziqtirish maqsadga muvofiq bo’ladi. Ularga turli xil turdagi didaktik o’yinlar o’rgatish metodikasi mavzusida ish olib boradi. Bolalarda nutq madaniyati katta ahamiyatga ega. Bola o’zini o’zi boshqarish darkor. Ikkinchi tomonidan qaratilgan da tarbiyachi ham o’zini mehnatini munosib qadrlab natijasini ko’ra olishi buning uchun bolalarini rivojlanish saviyasini nazorat qilish darkor. Lekin bu jarayonda yosh tarbiyachilar imiz mana shu masalada katta qiyinchilik larga uchraydilar. Bo’lajak tarbiyachilar da kasbiy metodik bilim va ko’nikmalarni shakllantirish bo’yicha takliflar tayyorlaydi. Pedagogik malakalari kamchiligini bartaraf etish ni ham hisobga olish zarur.

Ayrim hollarda maktab gacha muassasalarida tarbiyachi bolalarga nisbatan ko’proq ruhiyatiga ta’siri natijasida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solish bo’yicha takliflar tayyorlash ham mumkin. Masalan tarbiyachi bolalarga nisbatan ko’proq yoqimli qiyofalar vaziyatlarni oldini olish da bolalarga do’stona munosabatda bo’lish ularni muassasalari ga kelganda turli xil turdagi o’yinlar bilan kutib olishni yo’lga qo’yish bo’yicha takliflar tayyorlash ham mumkin.

Bizning kelajagimiz egalari bo’lgan bolalar uchun har qancha harakat qilsak ham oz. Maktab gacha muassasalarida ta’lim jarayoni birinchi turdagi didaktik o’yinlar o’rgatish metodikasi mavzusida ish olib borish darkor. Muassalarda har xil o’yingohlar ini ko’paytirish va bolalarga turli xil o’yinlar ni o’gatish . Tendoshlari bilan birga o’yinlar o’ynashlari, masalan, o’rtada quyon o’yni. Bunda ikki tomonlama bolalar o’ynashadi o’rtada bitta qiz yoki yigit turadi unga to’p o’tishadi shunga o’xshash boshqa o’yinlar o’rgatish metodikasi mavzusida ish olib borish darkor.

Odob axloq qoidalari mustahkam zaminida vujudga keladi. Mustahkam zamin bu donishmad bobo momolarimizning ko’p ming yillik tarixga ega bo’lgan. Axloqli ruhiy hayoti y tajribalari o’gitlari adolatli yurt rahbarining samimiy yo’l yo’riqlari hamda sahovotpesha zotlarning ko’rsatgan holis yordamidir. Bunda sog’lom avlod muhitida voyaga yetgan yosh avlod turgan gapki odobi go’zal, bilimi chuqur taffakuri yuksak mushohadasi keng ma’sulyatni teran his etadigan, jamiyat ravnaqiga xizmat ko’rsatadigan komil inson bo’lib shakllanadi.

Ilk bolalik davri. Ilk bolalik davrining oxiriga kelib boshqa faoliyat turlari, masalan, qiyin va produktiv faoliyati (rasm chizish, plastilindan narsa yasash) rivojlana boshlaydi.

Bu yosh davri nutqning rivojlanishidagi senzitiv davri hisoblanadi. 1,5 yoshgacha bola 100 tacha, 2 yoshgacha 300 tacha, 3 yoshgacha 1500 soʻzni oʻzlashtiradi. Tilning grammatik tuzilishini oʻzlashtirish bir necha bosqichga boʻlinadi.

1. Avtonom nutq davri 1-2 yoshda boʻlib, nutq amorif soʻz oʻzaklardan iborat.
2. 3 yoshgacha davrda esa ona tilining grammatik tuzilishini oʻzlashtira boshlaydi. Ilk bolalik davrida predmetlik faoliyati asosida tafakkur rivojlana boshlaydi.

Tushunishning eng qulay (senzitiv) davri bir yoshdan bir yarim yoshgachadir. Bu davrda bola predmet va jismlarning nomlarini engil oʻzlashtirib oladi. Tadqiqotchi E.K.Kaverlanning tajribasida tasdiqlanganidek bolaning predmetlarni tushunishi quyidagi tartibda yuz beradi:

- 1) bola eng avval predmetlarning nomlanishini;
- 2) katta odamlarning va oʻyinchoqlarning nomlarini oʻzlashtiradi;
- 3) tana aʼzolarining nomlarini oʻzlashtiradi.

Ilk bolalik davrida bola shaxsi shakllanishi boshlanadi. Bolada “men oʻzim” konsepciyasi vujudga keladi. Bu yosh davri 3 yoshlilar krizis davrining yuzaga kelishi bilan tugaydi. Krizisning sababi bolada maʼlum darajada mustaqillikka ehtiyojning paydo boʻlishi, kattalarning esa eski munosabatlar tipini saqlab qolishidir.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kun tartiblarini nazoratga olish Bolaning yosh inqirozida kichiklikdan va maktabga borish masʼuliyatini oʻz boʻyniga olgan bolalikdagi inqirozdan katta yutuqlar bilan chiqib ketishga . Bu vazifasi qiyin emas balki juda qiziqarli mashgʻulot ekanligiga koʻniktirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasining 2019-yil 16- dekabrda “Maktabgacha ta’lim va tarbiya toʻgʻrisida”gi URk;-595- son qonuni
2. Nishonava Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostika Toshkent: “Fan texnologiyalar”, 2019
3. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”
4. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. OʻzFMJ, 2008

O‘SMIRLIK DAVRIDA INTERNET TARMOG‘IGA TOBELIK

**Andijon shahor 40-umumiy o‘rta ta’lim
maktabi kadrlar bo‘yicha menejer Asqarova Oybachin**

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘tib kelayotgan o‘smirlar o‘rtasida internet tarmog‘ida no‘g‘ri foydalanish o‘smirlar tarbiyasining psixologik jihatlari, ularning ma’naviy-xulqiy dunyoqarashini shakllantiruvchi omillardan biri bo‘lmish ijtimoiy tarmoqning psixologik jihatlari haqida so‘z yuritildi.

Kalit so‘zlar: O‘smirlik davri, ma’naviy tarbiya, ijtimoiy tarmoq virtual olam kibersport.

Bugungi axborot tasrida dunyoning bir nuqtasida yuz berayotgan voqea va hodisalar to‘g‘risida boshqa bir nuqtada turib xabardor bo‘lish mumkinligi hech kimga sir emas. Bu esa dunyoda sodir bo‘layotgan jarayonlarning yanada globallashtirishga imkon yaratib bermoqda. Axborot asrida yoshlar ongiga o‘z ta’sirini o‘tkazuvchi bu kabi tashqi va ichki omillar oqibatida, hali o‘z imkoniyatlarini to‘liq anglab yetmagan yosh avlod o‘rtasida noxush xolatlarining bo‘lib turganligi to‘g‘risida ma’lumotlarni uchratamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi” da keltirib o‘tilgan qator yo‘nalishlari doirasining to‘rtinchi ya’ni “Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari” ning to‘rtinchi bandida ham ta’lim va fan sohasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Chunonchi, komputer texnikasi va o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar bilan jihozlash orqali ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash yuzasidan maqsadli chora-tadbirlarni ko‘rish kabi muhim ko‘rsatmalar berilgan. Bunga yana shuni qo‘shimcha qilish mumkinki, Prezidentimiz tomonidan ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalaridagi ishlarni yangi tizim asosida yo‘lga qo‘yish bo‘yicha beshta muhim tashabbusni ilgari surildi. Ushbu besh tashabbusning uchinchisi aholi va yoshlar o‘rtasida komputer texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan. Shu o‘rinda Abdulla Avloniyning tarbiya haqidagi fikrini keltirib o‘tmoqchimiz: “Tarbiya – Pedagogika, ya’ni bola tarbiyasining fani demakdur. Bolaning salomati va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmak, tanini pok tutmak, yosh vaqtdan maslakini tuzatmak, yaxshi xulqlarni o‘rgatmak, yomon xulqlardan saqlab o‘sdurmakdir”.

Erta o‘smirlik davrida shaxsiyat rivojlanishining shakllanish darajasi va ularning keyingi rivojlanishi ko‘p jihatdan shaxsning hayot yo‘lini belgilaydi, shaxsiyatning yangi shakllarining paydo bo‘lishi uchun asosdir. O‘yin kompyuteriga qaramlikning yosh o‘smirning aqliy va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri muammosi yetarlicha o‘rganilmagan. Psixologik tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, yosh o‘smirlik davrida kompyuter o‘yinlariga qaramlikning xususiyatlarini aniqlaydigan psixologik omillar, shartlar va mexanizmlar masalasi

yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Zamonaviy bolalar kompyuter o‘yinlari olami hamda ijtimoiy tarmoqlar kengayib borayotgan davrda o‘tib, ulg‘aymoqda. Bu quvonarli hol albatta. Biroq har narsaning me’yori bo‘lmog‘i zarur. Bolalar virtual olamning haqiqiy olam emasligini bilib borishlari shart. Ba’zan bolalar kattalar tomonidan nazoratsiz va ularning ruxsatisiz tarmoqqa tashrif buyurish imkoniga ega bo‘lib qoladilar. Bolalar va o‘smirlar Internet tarmog‘ida sayr qilarkan, ularga umuman kirish mumkin bo‘lmagan saytlarga duch kelishlari mumkin. Tabiiyki, bunday axborotlar qiziquvchan bola va o‘smirni o‘ziga ko‘proq jalb etadi. Biror harakatni amalga oshirishda bolalarga qanchalik ruxsat etilmasa, ularda shunchalik yuqori darajada qiziqish uyg‘onishi barchaga ma’lum. O‘smirlar tarmoqdagi nosog‘lom turmush tarzidan axborot beruvchi ayrim manbalarga duch kelsalar, yanada

qiziqib, mazkur axborotlarga alohida e’tibor qaratishlari ehtimoldan holi emas. Shu sababdan kattalar farzand tug’ilgan kundan boshlab ulariga issiq choynak, qozonlarga yaqinlashish, pichoq, qaychi kabi o’tkir uchli narsalarga tegish mumkin emasligini onglariga singdirganlari kabi, tarmoqdagi axborotlar ham xavfli ekanligini tushuntirishlari, ularda axborotlardan to’g’ri foydalanish salohiyatlarini shakllantirishlari zarur. Albatta, Internet tarmog’i manbalari zamonamiz o’smirlari bilim doirasini, dunyoqarashini kengaytirishi bilan ayrim jihatlariga ko’ra ularning tarbiyasiga nafaqat salbiy, balki xavfli ta’sir ko’rsatishi ham mumkinligini unutmasligimiz zarur.

Yaqindagina ota-onalar bolalarning kompyuter o’yinlariga berilib, ularga bog’lanib qolishlari xavfidan cho’chib, oldini olishga harakat qilgan bo’lsalar, hozirgi vaqtda bu xavfga yana ijtimoiy tarmoqlar xavfi ham qo’shildi. Bolalar va o’smirlarning hovli va ko’chalardagi muloqotlari hozirda haqiqiy hayotdan asosan, aynan, cheti- chegarasi yo’q ijtimoiy tarmoqlarga ko’chdi. Mazkur muloqotlar bolalarga shunisi bilan ham qiziqroqki, avvalo, tarmoqda o’zlariga ko’proq «do’st» orttirish imkoni mavjud. Tarmoqda muloqot qilarkan, bolalar o’zlarini omadli bola qilib ko’rsata oladilar. O’zgalar rovida o’zlarini taqdim etib, turli yolg’on dunyolarga berilib ketadilar. Uyatchang va tortinchoq bolalar uchun ehtimol tarmoqdagi muloqotlarning foydali jihatlari bordir, vaqti kelib, haqiqiy hayotda bu muloqotlar o’z samarasini berishi ham mumkin.

Shunday ekan ma’naviy tarbiyasi yuzasidan taklif etuvchi muayyan axloqiy fazilatlar yoshlarda kelajakka nisbatan ishonch hislarini to’g’ri shakllanishida va ularning barkamol bo’lib unib-o’sishida asosiy o’rinlardan birini egallaydi. O’sib borayotgan shaxsning ma’naviy tarbiyasini shakllantirish muammosi ko’p qirrali bo’lganligi uchun, ushbu tushunchani din psixologiyasi, pedagogik psixologiya, yosh davrlari psixologiyasi, differensial psixologiya kabi psixologiya turli tarmoqlari o’rganib kelmoqda.

“Shaxsning ichki ma’naviy dunyosi ma’naviy ehtyoj, ma’naviy qiziqish va faoliyat, ma’naviy qadriyat kabi asosiy belgilar tizimidan iboratdir.” Ko’pgina psixologlar inson ma’naviy tarbiyasining asosini hissiyot, iroda, hayol, motivlar, bilimlar va shu kabi bir qator xususiyatlaridan iborat deb bilishadi. Shu o’rinda yoshlar hayotida yuqoridagi barcha xususiyatlarni birlashtirib turadigan yetakchi va sog’lom tarbiyaning asosi nimada degan savolga javob berish muhim ahamiyatga ega.

Bizning fikrimizcha, kompyuter o’yinlariga qaramlik fenomenini o’rganish o’smirlik davrida, o’z-o’zini bilish va o’z taqdirini o’zi belgilash zarurati paydo bo’lganda, tengdoshlari va kattalar bilan shaxslararo muloqot jadal shakllangan, mantiqiy va nazariy fikrlash rivojlanayotganda alohida ahamiyatga ega, sifat o’zgarishlar tengdoshlarni baholashda, shuningdek, kattalar bilan munosabatlarda namoyon bo’ladi.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, jamiyatimizning katta va kichik a’zolarida ayniqsa, yoshlar ongida ma’naviy tarbiyani shakllantirishda milliy va ma’naviy qadriyatlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyat taraqqiyoti keng dunyoqarashli, qobiliyatli, iste’dodli kadrlar orqali yuz beradi. Yoshlar dunyoqarashining yuksalishi natijasida ularning o’z kuchi, imkoniyati bilan ozod va obod vatan, erkinva farovon hayot, demokratik, fuqarolik jamiyati qurishga bo’lgan ishonchi kuchayadi. Har bir mamlakat o’z milliy taraqqiyotida yetishib kelayotgan avlodining ko’plab fazilatlarini qamrab olgan ijtimoiy psixologiyasiga tayanadi. Ijtimoiy tarmoq yutuqlaridan foydalanish barobarida yosh avlodning ma’naviy dunyosini shakllantiruvchi tarbiya metodlaridan foydalanish lozimligi begungi kunningham e’tiborga molik jabhalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. E.G’oziev. Ontogenez psixologiyasi-Nazariy-eksperimental tahlil. Monografiya-Toshkent: Ўз.Мил. Универ., 2010.-Б 222

2. E.G‘oziev. Umumiy psixologiya-Toshkent: Ўз.Мил. Универ., 2012.-Б 312
3. T.S.Safarov va boshq.“Informatika va axborot texnologiyalari”- O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti,Toshkent-2006. B-37.
4. P.I.Ivanov “Umumiy psixologiya”-Toshkent, “O‘qituvchi”.
5. O.Sodiqova, S.Madaliyeva-“Psixologiya”-Toshkent-2010. B.248.
<https://kun.uz>.
6. Xosilbekovna, S. F. (2024). SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF INCREASING WOMEN'S LABOR EFFICIENCY ARE RELATED TO THE TOPIC. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 4(2), 440-443.

VIRTUAL O‘YINLAR VA ULARNING JAMIYATGA IJTIMOIIY VA PSIXOLOGIK TA’SIRI.

**ADPI o‘qituvchisi Pedagogika va
Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
Fatidinova Dildora Muradjonovna,
Maktabgacha ta’lim 1-kurs talabasi Egamberdieva Feruza**

Annotatsiya: xozirgi globallashuv davrida virtual o‘yinlar butun dunyo bo‘ylab millionlab odamlarning muntazam ravishda o‘ynaydigan bugungi jamiyatda tobora ommalashib borayotganini ko‘rishimiz mumkin. Ushbu o‘yinlar o‘yinchilar uchun qiziqarli va o‘ta hayajon baxsh etuvchidir. Ushbu maqola virtual o‘yinlarning yoshlarga va umuman jamiyatga ijtimoiy va psixologik ta’sirini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: balog‘at yoshidagi o‘yin funksiyalari, rolli o‘yin, jonli rolli o‘yinlar, ommaviy ko‘p o‘yinchilar bilan jamoaviy onlayn rolli o‘yinlar, Second Life, o‘zini o‘zi anglash, o‘yin o‘zini o‘zi ijtimoiy-madaniy jihatlari norma va patologiya.

Bugungi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o‘zgarishlar jadal yuz berayotgan bir davrda, virtual o‘yinlar jamiyatning keng tarqalgan qismiga aylanib ulgurdi. Biroq, virtual o‘yinlarning tobora yoshlarimizni o‘rtasida ommalashib borayotgani ularning odamlarga va umuman jamiyatga salbiy ta’sir o‘tkazib kelmoqda.

Zamonaviy odamning faoliyatini kompyutersiz, internetsiz va kompyuter dasturlarisiz tasavvur qilish qiyin. Internet orqali amalga oshiriladigan asosiy faoliyat turlari, masalan, muloqot, bilish, o‘yinlar (ko‘ngilochar) insonning butun ongini qamrab olish qobiliyatiga ega bo‘lib, unga boshqa faoliyat turlariga deyarli vaqt qoldirmaydi. Shu bilan birga, bugungi kunda yoshlarning internet va kompyuter video o‘yinlariga qaramlik holati haqida ko‘proq ma’lumotlar mavjud. Qoidaga ko‘ra, ushbu ma’lumot ushbu hodisani juda salbiy ta’riflaydi, uni juda bir tomonlama ko‘rib chiqadi: "haqiqatdan ajralish", "o‘yinchilarning hissiy beqarorligi", "o‘yinlar shafqatsizlikni keltirib chiqaradi" va hokazo. Adabiyotlarni tahlil qilish "Kompyuterga qaramlik" va uning tarkibiy qismi sifatida "Internetga qaramlik" atamasining mavjudligini ko‘rsatadi [1]. Biroq, endi giyohvandlikning ushbu turi xalqaro kasalliklar tasnifi, 10-reviziya va diagnostik va statistik qo‘llanma ruhiy kasalliklarga kiritilmagan. I.Burlakovning fikricha, kompyuter o‘yinlari odamlarga illyuziya va orzular olamiga o‘tish uchun noyob imkoniyat yaratad.

Virtual o‘yinlarning jamiyatga eng muhim ta’sirlari biri ularning ijtimoiy o‘zaro ta’siridir. Kompyuter o‘yinlarida o‘yinchilarga butun dunyo bo‘ylab boshqalar bilan boglanish imkonini bersa-da, ular ijtimoiy xayot bilan aloqani uzishga olib kelishi mumkin. Haddan tashqari virtual o‘yinlarga ko‘p vaqt sarflash, shaxsiy ijtimoiy o‘zaro ta’sirning pasayishi va ijtimoiy ko‘nikmalarning pasayishiga olib keladi.

Rus psixologiyasida rolli o‘yin birinchi navbatda maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati sifatida kontsepsiyalangan bo‘lib, uning doirasida tasavvur, ixtiyoriy xatti-harakatlar va ramziy funktsiya rivojlanadi. Bolalar o‘yinlaridagi turli xil syujetlar bilan ularning mazmuni doimo odamlarning faoliyati va bir-biri bilan munosabatlaridir. Ushbu munosabatlarning rivojlanishi bola o‘z zimmasiga oladigan kattalar roli orqali sodir bo‘ladi va bu oy‘inning birligi sifatida qaraladigan roldir [2].

Kattalar insoniyat rivojlanishining butun tarixi davomida o‘ynagan, ammo o‘yinning funksiyalari sifat jihatidan o‘zgargan. An’anaviy jamiyatlarda sivilizatsiya boshlanishida rolli o‘yinlar odamga noma’lum dunyoda omon qolishga yordam berish, uning hayotini belgilaydigan kuchlarni nazorat qilish zarurligini anglash uchun yaratilgan [3]. Modernizatsiya jarayonida kattalar o‘yinlari "jiddiy" ishlab chiqarish faoliyati bilan bog‘liq holda marjinal pozitsiyani egalladi, ularga asosan rekreatsion funktsiya berila boshlandi.

Kattalar o‘yinlari (inglizcha o‘yin) qat’iy tashkil etilgan, tartibga solinadigan, aniq qoidalar tizimiga bo‘ysunadigan bolalar o‘yinlariga (inglizcha o‘yin) qarama-qarshi qo‘yildi. Vaziyat 20-asrning oxirida, kattalar aholisi orasida rolli o‘yinlarga bo‘lgan ishtiyoq portlashi sodir bo‘lganda yana o‘zgardi [4].

Ma’lum bo‘lishicha, o‘yinchilar va o‘yinchilarning o‘z-o‘zini hurmat qilishlarida farqlar bo‘lmaganda, rolli o‘yinlar ishtirokchilari o‘yinning o‘zini kundalik o‘ziga qaraganda bir qator yuqoriroq parametrlar bo‘yicha baholaydilar. Rolli o‘yin ishtirokchilarining o‘z-o‘zini anglashining o‘ziga xos xususiyatlari, jumladan, "men" obrazining kognitiv soddaligi va jonli rolli o‘yin ishtirokchilarining o‘zini o‘zi anglashning ijtimoiy yo‘nalishi, haddan tashqari farqlash aniqlandi. "Men" tasvirining va onlayn rol o‘ynaydigan o‘yinchilarning o‘z-o‘zini shaxsining egosentrik yo‘nalishi. Anketalarning mazmunini tahlil qilish asosida rolli o‘yinlarning etakchi funktsiyalari aniqlandi: jonli rolli o‘yinlar ishtirokchilari guruhida - yorqin his-tuyg‘ularni olish va shaxsiyatni o‘zgartirish imkoniyati, ikkinchi hayot guruhida (Second Life). Natijalar shaxsiyatning normalligi va patologiyasi mezonlari haqidagi zamonaviy g‘oyalarni o‘zgartirish kontekstida muhokama qilinadi.

Virtual o‘yinlarni o‘ynash natijasida quidagi salbiy oqibatlar kelib chiqadi:

- o‘yin davomida eyforiya;
- o‘yin o‘ynashga ortiqcha vaqt sarflash;
- o‘yinlarni sotib olishga doimiy nazoratsiz katta miqdorda pul sarflash;
- video o‘yinlardan voz kecha olmaslik;
- ijtimoiy faollikning pasayishi;
- Oilada, ishda, maktabda va hokazolarda doimiy muammolar.

Video o‘yinlar muxlislari forumining ellik nafar ishtirokchisi o‘rtasida onlayn so‘rov o‘tkazdik. So‘rov ma’lumotlariga asoslanib, biz video o‘yinlarning asosiy auditoriyasi, shuningdek, ularning insonning kundalik hayotiga ta’siri haqida xulosa chiqarishimiz mumkin. E’tibor bering, 18-25 yoshdagi yoshlar, o‘smirlardan farqli o‘laroq, biologik va ijtimoiy jihatdan kattalardir. Ushbu asrning psixologik tadqiqotlari (B.G.Ananyev, I.A.Zimnyaya, I.S.Kon) mavhum fikrlashni tasdiqlashga imkon beradi kognitiv faoliyatda ustuvor ahamiyatga ega bo‘la boshlaydi, dunyoning umumlashtirilgan tasviri shakllanadi va o‘rganilayotgan voqelikning turli sohalarida chuqur aloqalar o‘rnatiladi.

Kompyuter - bu ish, o‘qish va muloqot uchun zarur bo‘lgan qurilma. Ba’zi ota-onalar farzandining kompyuterda yoki telefonda vaqt o‘tkazishidan to‘liq mamnun, chunki bola uyda o‘tiradi va ko‘chada g‘oyib bo‘lmaydi. Bunday ota-onalar bolada biron bir anormallik paydo bo‘lmaguncha kompyuterdan ortiqcha foydalanishga e’tibor bermaydilar. Dastlabki bosqichlarda patologik jarayonlar sezilmasligi mumkin, ammo bir kun kelib, ular o‘zlarini ma’lum qiladilar. O‘smirning sog‘ligiga birinchi navbatda o‘yinlar va internet ta’sir qiladi. O‘smirlar ochiq havoda kam vaqt o‘tkazishni va ochiq o‘yinlarni o‘ynashni boshladilar.

"Kompyuterga qaramlik" atamasi odamning kompyuterda ishlash yoki vaqt otkazishga patologik qaramligini belgilaydi. Amerikalik olimlar kompyuterga qaramlik haqida birinchi marta 80-yillarning boshlarida gapira boshladilar.

Skypro onlayn-universiteti tahlilchilari 2021-yilda Rossiyada tadqiqot o‘tkazdilar va ular shunday xulosaga kelishdi: "Maktab bitiruvchilari (16–18 yosh) o‘rtasida o‘yinchilar ulushi bundan ham yuqori – 83,9%. Bolalarning atiga 25,4 foizi maktabdan tashqari mashg‘ulotlarga boradi, 11,6 foizi esa bo‘sh vaqtlarida kitob o‘qiydi. Respondentlarning atigi 4,4 foizi kompyuter o‘yinlarini o‘ynamaydi”.

Ko‘pgina ota-onalar farzandlari kompyuter o‘yinlarini o‘ynashda: "Meni o‘ldirishdi" yoki "Men o‘lib qoldim" kabi iboralarni qanday ishlatishini payqashadi. Bolalar bu iboralarni har qanday kompyuter o‘yinlarida yutqazganda ishlatadilar. Ushbu o‘yinlarning aksariyatida asosiy harakat o‘ldirish ekanligini hamma biladi. Kompyuter o‘yinlarini ishlab chiquvchilari o‘yinlarning bolalarga qanchalik ta’sir qilishini bilishadi, shuning uchun ular cheklavlarni

kiritadilar, ammo bu juda oz o’zgaradi. O’smir bolalarni maktabda qanday otib tashlaganini hamma chet el yangiliklarida eshitgan bo’lsa kerak. Bu aynan shu kompyuter o’yinlari tufayli sodir bo’ldi. Bunday holatlarni oldini olish uchun ota-onalar farzandlarini kompyuter o’yinlarini o’ynashga sarflayotgan vaqtlarini sportga, musiqa to’garaklariga va til o’rganish kurslariga jalb qilishlari zarur. Oilaviy muhit ham bu jarayonda juda katta ro’l o’ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ivanova O. A. Kompyuter o’yinlari o’ynash jamoat axloqiga tahdid sifatida. Yosh olim. – 2013. – 9-son.
2. D.B. Elkonin tahriri ostida “Bolaning aqliy rivojlanish bosqichlari” 1984
3. Elektron interaktiv o’yinlar to’g’risida: Belarus Respublikasi Prezidentining 2008 yil 10 apreldagi 201-son qarori [Elektron resurs]
4. Xosilbekovna, S. F. (2024). THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE MANIFESTATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENCE. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 4(2), 134-137.
5. Сирожиддинова, Ф. Х. (2024). ХОТИН-ҚИЗЛАР МЕҲНАТ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ. *SCHOLAR*, 2(5), 188-192.

YOSHLAR VA AXBOROT PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI MASALALARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Milliy g‘oya ma’naviyat asoslari va huquq
ta’limi yo‘nalishi 203-guruh talabasi
Ergashova Diyoraxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada kelajagimiz bunyodkori bo‘lgan yoshlar va ularda axborot psixologik xavfsizlik masalalariga e’tibor qaratiladi. Yoshlar va ularning axborot psixologik xavfsizligi tushunchasi va mohiyati yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: globallashuv, yoshlar, axborot, axborot psixologik xavfsizlik, sivilizatsiya, axborot huruji.

Annotation: This article focuses on young people, who are the creators of our future, and the issues of information psychological security in them.

Key words: globalization, youth information, information support, civilization, information crisis.

Аннотация: Данная статья посвящена молодым людям, которые являются творцами нашего будущего, и вопросам информационной психологической безопасности у них.

Ключевые слова: глобализация, молодежь, информация, информационная психологическая безопасность, цивилизация, информационный кризис.

Bugun biz XXI asr globallashuv jarayonida yoshlar va axborot psixologik xavfsizligi haqida so‘z yuritganda avvalambor Birinchi prezidentimiz Islom Karimovning quyidagi - “Bugungi kunda yoshlarimiz nafaqat o‘quv dargohlarida, balki radio-televideniye, matbuot, Internet kabi vositalar orqali ham rang-barang axborot va ma’lumotlarni olmoqda. Jahon axborot maydoni tobora kengayib borayotgan shunday bir sharoitda bolalarimizning ongini faqat o‘rab-chirmab, uni o‘qima, buni ko‘rma, deb bir tomonlama tarbiya berish, ularning atrofini temir devor bilan o‘rab olish, hech shubhasiz, zamonning talabiga ham, bizning ezgu maqsad-muddaolarimizga ham to‘g‘ri kelmaydi. Nega deganda, biz yurtimizda ochiq va erkin demokratik jamiyat qurish vazifasini o‘z oldimizga qat’iy maqsad qilib qo‘yganmiz va bu yo‘lda hech qachon qaytmaymiz”¹ gaplarini e’tirof etamiz. Axborot asri bevosita globallashuv jarayoni bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli, ushbu atamaga izoh berish maqsadga muvofiqdir. Bugun tez sur’atlar bilan rivojlanib borayotgan globallashuv har bir davlat, xalq, millat, yoxud insoniyat ongida, ma’naviyatida o‘zgacha ma’no-mazmun kasb etmoqda. Globallashuv jarayonidan chetda turaman degan davlatlar uning ta’siriga ko‘proq tushib qolmoqda. Mana shunday sharoitda dunyoning har bir davlati qolaversa bizning yurtimizda ham ertangi kun kelajagimiz poydevori, bunyodkori bo‘lgan yoshlarimizni turli xil axborot hurujlari ta’siriga tushib qolmasliklari, axborot psixologik xavfsizligi masalalariga e’tibor yanada kuchaygan. Chunki har bir mamlakatning taraqqiyot poydevori bu o‘sha mamlakatning-yoshlari.

Axborotning globallashuviga kelsak, bu tushuncha zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanib, ma’lum bir mamlakat doirasida va alohida davlat manfaatini himoya qiluvchi axborotlarni ishlab chiqish va butun dunyo bo‘ylab tarqatishdir. Bugungi kunda yurtimizda axborot psixologik xavfsizligi deganda, fuqarolarimiz, ularning alohida guruhlari va ijtimoiy qatlamlari, shuningdek umuman olganda aholini salbiy axborot-psixologik ta’sirlardan muhofaza qilinganlik holatiga aytiladi.

Har bir shaxsning axborot borasidagi xavfsizligi haqida so‘z borganda O‘zbekiston Respublikasining “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunning 13-moddasida “shaxsning axborot borasidagi xavfsizligi uning axborotdan erkin foydalanishi zarur sharoitlari va kafolatlarini yaratish, shaxsiy hayotiga taalluqli sirlarni

saqlash, axborot vositasida qonunga xilof ravishda ruhiy ta’sir ko’rsatilishidan himoya qilish yo’li bilan taminlanadi”² deb belgilab o’tilgan. Axborot xavfsizligi tushunchasi davlatimizning oliy bosh qomusi bo’lgan konstitutsiyamizda ham keltirib o’tilgan. Axborot psixologik xavfsizlik, avvalambor kishining ruhiyatiga ta’sir o’tkazish orqali uni o’z aqidalaridan, e’tiqodidan ayiradigan turli xil buzg’unchi g’oyalardan asrashdir. Axborot psixologik xavfsizlikka rioya qilinmasa hamda unga qarshi choralar ko’rilmasa turli xil salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Axborot-psixologik xavfsizlik tushunchasining mohiyatiga to’xtalsak, muayyan inson, jamiyat tushunchalari doirasidan chiqib ketib, yaxlit umumiy insoniyat, butun kishilik taqdiri bilan bog’liq global masalalarni qamrab oladigan, hozirgacha mavjud bo’lib kelgan global muammolarni eng tajovuzkor, buzg’unchi ko’rinishidir.

Ayni damda, axborot kommunikatsiya texnologiyalari axborot olish va almashish, jamiyatning ahvoli va xalqaro munosabatlarga ta’sir ko’rsatishida keng imkoniyatlarni ochadi.

Bugungi kunda endi rivojlanayotgan, shakllanayotgan o’sib kelayotgan yosh avlod ertamiz kelajaklarini turli axborotlarning salbiy ta’siridan himoya qilish mamlakatimizning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shunday ekan yoshlar har bir millatning kelajagidir. Bu esa yoshlarga jiddiy e’tibor berilishi kerakligini anglatadi. Bugungi kunda axborot texnologiyalari jadal rivojlanib bormoqdaki, ushbu texnologiyalardan foydalanishda yoshni ahamiyati qolmadi. Globallashuv sharoitida yoshlarni turli xil tahdidlardan asrash, ularning axborot xavfsizligini ta’minlash davlatimiz oldidagi eng muhim masala sifatida ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch” Toshkent 2008
2. “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to’g’risida”gi.12.12.2002
3. O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023.
4. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi 1948-y

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QIMOR BIZNESINI TASHKIL ETISHNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MUAMMOLARI.

Fatidinova Dildora Muratjonovna
Andijon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqola turli hil onlayn qimor o‘yinlarida ishtirok etib totalizatorlarda katta mablag‘ni yutqazib qo‘yganlar duch kelayotgan moliyaviy qiyinchiliklar sabab ular tomonidan sodir etilayotgan huquq buzarlilar soni ortib borayotganligi haqida.

Tayanch so‘zlar va tushunchalar: Onlayn qimor o‘yinlari, totalizator o‘yinlar, bukmekerlik, totalizator o‘yinlar, ommaviy kommunikatsiya.

Keyingi paytlarda internet orqali pul tikiladigan turli hil onlayn qimor o‘yinlarda ishtirok etish oqibatida katta mablag‘larni, davlat byudjetidagi pullarni yutqazib qo‘yib, xonavayron bo‘lgan, hatto, yutqazish natijasida depressiya holatiga tushib qolib, o‘z joniga qasd qilganlar soni ko‘payib borayotganligi haqidagi xabarlar ko‘paya boshladi.

Onlayn qimor o‘yinlari ayrim toifadagi insonlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bunday o‘yinlar natijasida nafaqat moliyaviy ta’sirga, balki qaramlikni keltirib chiqaruvchi hissiy ta’sirga ham tushib qolish holatlari ko‘p uchramoqda. Ba’zi mamlakatlarda qimor o‘yinlariga qaramlik o‘zining zararli oqibatlari tufayli sog‘liqni saqlash sohasining muhim muammolaridan biriga aylangan. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi bir necha yil ichida global miqyosda totalizatorlarda o‘ynash darajasi oshgan. AQSHda so‘nggi yillarda 6 milliondan ortiq odam qimor o‘yinlari tufayli sog‘ligini yo‘qotib, davolanishga muhtojligini ma’lum qilgan.

Milliy urf-odatlarimiz va mentalitetimizga, shuningdek, diniy qarashlarimizga yot bo‘lgan qimor o‘yinlarini noqonuniy ravishda tashkil etish holatlari, ayniqsa, onlayn tarzda ommalashib, nafaqat o‘smir va yoshlarni balki katta yoshlik insonlarni ham o‘z domiga tortayotgani achinarli holatlardan biridir.

Bundan ham yomoni, totalizatorlarda katta mablag‘ni yutqazib qo‘yganlar duch kelayotgan moliyaviy qiyinchiliklar sabab ular tomonidan sodir etilayotgan huquq buzarlilar soni ortib bormoqda.

Loxvitskiy to‘g‘ri ta’kidlaganidek, «bir necha soat ichida boyib ketish umidi, asosan, o‘ziga ishonchi yetarli bo‘lmagan odamlarni o‘ziga tortadi; boylik yaratishning halol yo‘li bo‘lgan mehnat hayotidan voz kechiladi; minglab odamlar bankrot bo‘ladi, biri boyib ketadi, lekin hatto o‘sha odamning tasodifan qo‘lga kiritgan boyligi ham odatda unga hech qanday foyda keltirmaydi. Hatto mulk tamoyili ham qimor o‘yinlari bilan larzaga keladi: boylik tasodif natijasi bo‘lishi bilanoq, u barcha ma’naviy ahamiyatini yo‘qotadi» [1]

Ta’kidlash joizki, bugungi kunda respublikamizda totalizator va bukmekerlik faoliyatini amalga oshirish va albatta, bunday xizmatlarni reklama qilish noqonuniy hisoblanadi. Bu borada mutasaddi idoralar tomonidan noqonuniy xizmatlar reklamasi aniqlanib, ularga chek qo‘yilmoqda.

Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan mutasaddi tashkilotlar bilan hamkorlikda 30 dan ortiq totalizator va bukmekerlik reklamasini noqonuniy ravishda yurituvchi saytlarga kirish cheklab qo‘yildi, totalizator va bukmekerlik faoliyatini amalga oshirish va albatta, bunday xizmatlarni reklama qilish noqonuniy hisoblanib, ularga chek qo‘yilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida “onlayn” qimor bilan bog‘liq jinoyatlar 2019 yilda 55 ta, 2020 yilda 86 ta, 2021 yilda 103 ta, 2022 yilning 6 oyida 90 tani tashkil etgan [2].

2021-yilda chiqqan boshqa bir xabarda ko‘ra Farg‘ona davlat universitetining 30 yoshli o‘qituvchisi 57 million so‘mni onlayn qimorda yutqazib qo‘ygach o‘z joniga qasd qilgan, Farg‘onadagi boshqa bir holatga ko‘ra esa Olimpiya kolleji bosh hisobchisi 4,3 milliard so‘mni qimor o‘ynash uchun ishlatgan.

Binobarin, mamlakatimizda qimor va tavakkalchilikka asoslangan o‘yinlarni qonunga xilof ravishda tashkil etish hamda o‘tkazish O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 278-moddasida jinoyat sifatida belgilab qo‘yilgan. Qolaversa, bunday o‘yinlarda qonunga xilof ravishda ishtirok etish, shuningdek, voyaga yetmagan shaxsni qimor va tavakkalchilikka asoslangan tatalizator o‘yinlarda ishtirok etishga jalb qilish O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining 191-moddasida ma’muriy huquqbuzarlik sifatida e’tirof etilgan.

Jumladan, qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o‘yinlarni qonunga xilof ravishda tashkil etish yoki o‘tkazish, shu jumladan, ana shunday o‘yinlar uchun qimorxonalar tashkil etish yoki ularni saqlash yetti yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Voyaga yetmagan shaxsni qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o‘yinlarga jalb qilish, shunday harakatlar uchun ma’muriy jazo qo‘llanilganidan keyin sodir etilgan bo‘lsa, eng kam oylik ish haqining yigirma besh baravaridan ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud to‘rt oygacha qamoq bilan jazolanadi.

Qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o‘yinlarni tashkil etish yoki o‘tkazish uchun telekommunikatsiya tarmoqlarida, shu jumladan, internet jahon axborot tarmog‘i provayderlari tomonidan xizmatlar ko‘rsatish, tegishli dasturiy ta’minotdan nusxa ko‘paytirish, tarqatish, shunday harakatlar uchun ma’muriy jazo qo‘llanilganidan keyin sodir etilgan bo‘lsa, eng kam oylik ish haqining ellik baravaridan yetmish besh baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq bilan jazolanadi”.

Qonunga xilof ravishda qimor o‘yinlarida qatnashish hamda kapital harakati operatsiyalarini amalga oshirish imkonini beruvchi saytlar O‘zbekiston qonunchiligi bilan tarqatilishi taqiqlangan axborot mavjud bo‘lgan internet tarmog‘i reyestriga kiritiladi. Bu reyestriga kiritish uchun qimor saytlari ro‘yxatini Istiqbolli loyihalar milliy agentligi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligiga taqdim etadi.

Amaldagi qonun hujjatlariga ko‘ra, O‘zbekistonda qimor va tavakkalchilikka asoslangan o‘yinlarni tashkil etish va reklama qilish ma’muriy va jinoiy javobgarlikka sabab bo‘ladi.

Xususan, Vazirlar Mahkamasining 2007 yil 16 avgustdagi 176 sonli qaroriga asosan, 2007 yil 1 sentabrdan boshlab O‘zbekiston hududida qimor o‘yinlarini va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o‘yinlarni (shu jumladan totalizatorlar) tashkil etish va o‘tkazish taqiqlangan [3].

Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 191-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston hududida qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o‘yinlarni tashkil etish, o‘tkazish uchun xizmat ko‘rsatish yoki uni tarqatish – bazaviy hisoblash miqdorining 5 baravaridan 15 baravarigacha miqdorda jarima solinishiga sabab bo‘ladi [4] .

Bundan tashqari, “Reklama to‘g‘risida”gi qonunning 46-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston hududida qimor va tavakkalchilikka asoslangan o‘yinlar, shuningdek, telekommunikatsiya tarmoqlari va internetdan foydalangan holda tashkil etiladigan qimor o‘yinlari va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o‘yinlar reklamasi taqiqlangan. 2022 yil boshidan buyon O‘zbekistonda bukmekerlik xizmatlarini targ‘ib qiluvchi 27 ta sayt bloklangani xabar qilingandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan O‘zbekistonda onlayn qimor o‘yinlari ishtirokchilarining kartalaridan transchegaraviy o‘tkazmalar taqiqlanadi. 2022 yil 30 noyabr kuni “Raqamli mahsulotlar (xizmatlar) iste’molchilari huquqlarini himoya qilish va raqamli

texnologiyalar vositasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarga qarshi kurashishni kuchaytirish choralari to’g’risida”gi prezident qarori imzolandi.

Qonunchilik palatasi deputati Rasul Kusherbayevning ma’lum qilishicha, deputatlar korib chiqayotgan qonun loyihasiga ko’ra, Jinoyat kodeksida internetda qimor va tavakkalchilikka asoslangan o’yinlar yuzasidan qator o’zgarishlar ko’zda tutilmoqda. Qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o’yinlarni qonunga xilof ravishda tashkil etish, o’tkazish yoki ularda ishtirok etish uchun telekommunikatsiya tarmoqlari yoxud Internet jahon axborot tarmog’i orqali xizmatlar ko’rsatish, tegishli dasturiy ta’minotdan nusxa ko’paytirish, uni tarqatish BHM ning 50 baravaridan 70 besh baravarigacha miqdorda jarima yoki 300 soatdan 360 soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud 3 yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

Aslida qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o’yinlarning qonunga xilof ravishda tashkil etilishi va o’tkazilishi fuqarolarga nafaqat ruhiy ta’sir o’tkazadi, balki moliyaviy qaramlikka duchor etib, oilaviy nizolarga ham sabab bo’ladi. Shuningdek, ushbu faoliyat naqd pullarning bankdan tashqari muomalasi ko’payishiga, soliqlar va boshqa to’lovlarni to’lashdan bo’yin tovlanishiga yo’l ochadi hamda shu orqali mamlakatimizning iqtisodiy ravnaqiga putur yetkazadi.

Xulosa qilib aytganda fuqarolarning ogohliligini oshirish, davlatning bu boradagi nazoratini kuchaytirish hamda ota-onalar tomonidan o’z farzandlarining bo’sh vaqtlaridan unumli foydalanishi ustidan muntazam nazorat olib borilishi yuqoridagi kabi salbiy illatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Onlayn qimor o’yinlariga tobelikdan davolanish uchun tavsiya qilinadigan asosiy usul bu kognitiv xulq-atvor terapiyasidir ya’ni mutaxassis bilan muddatli psixologik suhbatlar olib borish va proektiv metodlardir. Biroq tuzalish ehtimoli juda kam, buning ustiga tadqiqotchilar fikriga ko’ra qimorbozlarning 80 foizi hech qachon davolanishga murojat qilmaydi, shuningdek qimor ortidan kelgan moliyaviy nochorlik ham bunga yo’l bermasligi mumkin. qimor o’yinlarining shakl va usullarining evolyutsion rivojlanishi tarixning ma’lum bir davridagi insoniyat taraqqiyoti darajasiga to’g’ri kelgan degan xulosaga keldik. Dunyo davlatlari har doim qimor o’yinlari sohasida yuzaga keladigan munosabatlarni huquqiy tartibga solish zarurati bilan duch keladilar. O’zbekiston Respublikasi qonunlarida ham onlayn qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o’yinlarning qonunga xilof ravishda tashkil etilishi va o’tkazilishga qarshi qushimcha chora tadbirlar ishlab chiqilishi lozim deb o’ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Loxvitskiy A. Rossiya jinoyat huquqi kursi. - Sankt-Peterburg: Schreyer nashriyoti, 1871. - 714 b.
2. Javoxir Ergashev. *Oyna.uz* 01.12.2022, 18:34
3. Vazirlar Mahkamasining 2007 yil 16 avgustdagi 176 sonli qarori.
4. O’zbekiston Respublikasini Ma’muriy javobgarlik to’g’risidagi kodeksning 191-moddasi.
5. O’zbekiston Respublikasining “Reklama to’g’risida”gi qonunning 46-moddasi.
6. [https:// Kun.uz](https://Kun.uz) 2023.12.04
6. Xosilbekovna, S. F. (2024). THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE MANIFESTATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENCE. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 4(2), 134-137.
5. Сирожиддинова, Ф. Х. (2024). ХОТИН-ҚИЗЛАР МЕҲНАТ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ. *SCHOLAR*, 2(5), 188-192.

ONLAYN QIMOR O‘YINLARINING KELIB CHIQISH TARIXI.

**ADPI o‘qituvchisi Pedagogika va
Psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi
G‘ulomov Nozim Kozimjon o‘g‘li**

Annotatsiya: Mamlakatimizda qimor biznesining paydo bo‘lishi va yanada rivojlanishi jamiyatda noaniq qabul qilindi. Ma’lumki, yoshlar o‘rtasida qimor o‘yinlariga bo‘lgan ishtiyoq qimor o‘yinlarining paydo bo‘lishiga, jinoyatchilikning ko‘payishiga, ijtimoiy axloqning parchalanishiga olib keladi. Ushbu maqola Onlayn qimor o‘yinlarining kelib chiqish tarixi, ularni qanday rivojlanganligi xaqida mulohaza qilinadi.

Kalit so‘zlar: o‘yin funksiyalari, onlayn qimor, evolyutsion rivojlanish, raqamli madaniyat, virtual kazinolar, virtual dunyo, veb-saytlar, Internet, Webmoney,

So‘nggi yillarda zamonaviy aloqa vositalarining jadal rivojlanishi global axborot magistralining paydo bo‘lishiga olib keladi va hozirgi vaqtda "raqamli madaniyat" deb ataladigan inson faoliyatining tubdan yangi shaklini yaratish uchun asos yaratadi. Ushbu jarayonlarning ta’siri ostida axborot bilan ishlashning ko‘plab an’anaviy usullari ob’ektiv ravishda tubdan o‘zgarishlarga uchraydi. Uchinchi ming yillikning boshlari umumjahon kompyuter tarmog‘ining insoniyat uchun ulkan imkoniyatlarini tushunish va ulardan iqtisodiyot va xalqaro biznesning turli sohalarida foydalanish davriga aylanmoqda. Bir so‘z bilan aytganda, biz internet iqtisodiyoti yoki raqamli dunyo iqtisodiyoti, elektron biznes davri deb ataladigan yangi iqtisodiyot ostonasida turibmiz.

Ishbilarmonlar ham internetda biznes yuritishning afzalliklaridan unumli foydalana olmadi. Qimor o‘yinlarini tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tadbirkorlik ham bundan mustasno emas edi. Internet-kazinolar shunday paydo bo‘ldi. Onlayn kazino - bu internet orqali qimor o‘ynash imkonini beruvchi veb-sayt yoki maxsus dastur. Ularni haqiqiy pul uchun ham, "Maslahat" uchun ham, ya’ni pulni yo‘qotish yoki yutib olish imkoniyatisiz o‘ynash mumkin. Bunday holda, yuqoridagi ikkita o‘yin variantida xavf darajasi boshqacha bo‘ladi. Virtual kazinolar turli o‘yinlar bilan to‘ldirilgan, asosan haqiqiy qimor o‘yinlaridagi kabi. Qoida tariqasida, veb-saytlar juda rang-barang yaratilgan va ko‘pincha musiqiy hamrohlikka ega. O‘yin uchun tashkilotchilarga to‘lov va o‘yinchilarga yutuq miqdori turli yo‘llar bilan olinadi: plastik kartalar, standart bank o‘tkazmalari, Internetdagi Webmoney, Yandex.Money kabi to‘lov tizimlari [1].

Onlayn qimor Internet orqali pul uchun tasodif yoki mahorat o‘yinlarini o‘ynashni anglatadi. Onlayn qimor o‘yinlari tarixi Amerikada 1990-yillarda birinchi onlayn kazinolar ishga tushirilganda kuzatilishi mumkin.

Eng qadimgi onlayn kazinolardan biri 1994 yilda ishga tushirilgan "O‘yin klubi" deb nomlangan. Bu Microgaming tomonidan ishlab chiqilgan, bugungi kunda hamon onlayn kazino dasturiy ta’minotining yetakchi provayderlaridan biri bo‘lgan dasturiy ta’minot kompaniyasi. 1996 yilda birinchi onlayn poker xonasi "Planet Poker" ishga tushirildi.

Onlayn qimor o‘yinlarining dastlabki yillari tortishuvlar bilan ajralib turardi, chunki sanoat tartibga solinmagan. Bu halol o‘yin yo‘qligi va pul yutish kabi muammolarga olib keldi. 1990-yillarning oxirida birinchi onlayn qimor qonunchiligi Karib dengizidagi Antigua va Barbuda davlatida qabul qilingan. Ushbu qonunchilik onlayn kazinolarni litsenziyalash imkonini berdi va sanoatning o‘sishiga yo‘l ochdi.

2000-yillarning boshlarida onlayn qimor sanoati o‘sishda davom etdi, tobora ko‘proq mamlakatlar onlayn qimor o‘yinlarini tartibga solish va qonuniylashtirish uchun qonun qabul qildilar. Qo‘shma Shtatlarda sanoat bir nechta muvaffaqiyatsizliklarga duch keldi, chunki AQSh hukumati 2006 yilda noqonuniy Internet qimor o‘yinlariga oid qonun (UIGEA) kabi qonunlarni qabul qildi, bu esa banklarning onlayn qimor saytlari uchun tranzaksiyalarni

qayta ishlashni noqonuniy qilgan. Ushbu muvaffaqiyatsizliklarga qaramay, sanoat o‘shida davom etdi va 2010-yillarga kelib u ko‘p milliard dollarlik sanoatga aylandi.

Onlayn qimor o‘yinlari tarixidagi asosiy o‘zgarishlardan biri mobil qimor o‘yinlarining paydo bo‘lishi edi. Smartfonlar va planshetlarning keng qo‘llanilishi bilan ko‘proq odamlar mobil qurilmalaridan foydalangan holda onlayn qimor o‘ynashni boshladilar. Bu mobil uchun qulay qimor ilovalari va saytlarining rivojlanishiga olib keldi, bu esa odamlarning onlayn qimor o‘ynashini yanada osonlashtirdi.

So‘nggi yillarda onlayn qimor sanoatini tartibga solish kuchaygan. Bu qisman qimor o‘yinlari bilan bog‘liq muammolar va qimor o‘yinlari bilan bog‘liq zarar etkazish ehtimoli bilan bog‘liq. Bunga javoban, ko‘plab mamlakatlar onlayn qimor o‘yinlari bo‘yicha qat’iy qoidalarni, jumladan, onlayn kazinolar uchun litsenziyalar olish talabini va muammoli qimor o‘yinlarining oldini olish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirdi.

Umuman olganda, onlayn qimor tarixi tez o‘shish va doimiy evolyutsiyadan biri bo‘lgan. 1990-yillardagi onlayn kazinolarining dastlabki kunlaridan tortib, bugungi kunning mobil uchun qulay qimor ilovalarigacha sanoat uzoq yo‘lni bosib o‘tdi. Bu yo‘lda qarama-qarshilik va tartibga solish muammolariga duch kelgan bo‘lsa-da, u butun dunyo bo‘ylab millionlab odamlar uchun mashhur o‘yin-kulgi shakli bo‘lib qolmoqda [2].

MDHda qimor biznesining tarixi 1989 yilda boshlangan. O‘sha yili o‘yin avtomatlari birinchi marta Moskvaga keltirildi va sotildi. Xuddi shu yili Moskvada birinchi valyuta kazinosining ochilishi tashkil etildi. Ikkinchi valyuta kazinosi keyingi yili, 1990 yilda ochilgan. Xalq bu voqealarni Rossiyada hokimiyat va xorijliklarga ko‘rsatilgan xizmatlar sifatida qabul qildi. Sovet xalqi bu bozorga kirish qonuniy biznesning boshlanishi ekanligini anglamadi. 1990 yilda qimor o‘yinlari uchun rublga ruxsat berilgan kazinolar ochila boshladi. 1993 yilda qimor o‘yinlariga xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq faoliyatni litsenziyalash boshlandi. Rubl kazinolarining paydo bo‘lishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri bu vaqtga kelib G‘arb standartlari bo‘yicha yashashni xohlaydigan ko‘proq badavlat odamlarning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq edi. Talab taklifni hosil qiladi. Turli shaharlarda birin-ketin qimor uylari paydo bo‘la boshladi [3].

Qimor o‘yinlari tarixidan ko‘rinib turibdiki, ko‘p asrlar davomida bir nechta o‘yinchilarning ishtiroki to‘liq qimor jarayonini amalga oshirish uchun zaruriy shart bo‘lgan. Biroq, XXI asr qimor o‘yinlarida misli ko‘rilmagan inqilobni amalga oshirdi: o‘yin jarayonini avtomatlashtirish o‘yin qoidalari va shartlarini o‘zgartirdi, buning natijasida o‘yinchi yolg‘iz bo‘lishi mumkin edi va qimor o‘yin-kulgilari ham "ko‘chdi". virtual dunyoga haqiqiy hayot.

Qadim zamonlardan beri ma’lum bo‘lgan barcha o‘yinlarni global kompyuterlashtirish mavjud. O‘yinlar oddiy televizor yordamida ishlaydigan maxsus o‘yin konsollari shaklida ham, shaxsiy kompyuterda o‘rnatilgan dasturlar ko‘rinishida ham mavjud bo‘ldi. O‘yinlarni virtual dunyoga bunday keng ko‘lamli "ko‘chirish" uchun texnik mutaxassislar yordamida yangi o‘yin texnologiyalari ishlab chiqildi va amalga oshirildi.

So‘nggi yillarda zamonaviy aloqa vositalarining jadal rivojlanishi global axborot magistralining paydo bo‘lishiga olib keladi va hozirgi vaqtda "raqamli madaniyat" deb ataladigan inson faoliyatining tubdan yangi shaklini yaratish uchun asos yaratadi. Ushbu jarayonlarning ta’siri ostida axborot bilan ishlashning ko‘plab an’anaviy usullari ob’ektiv ravishda tubdan o‘zgarishlarga uchraydi. Uchinchi ming yillikning boshlari umumjahon kompyuter tarmog‘ining insoniyat uchun ulkan imkoniyatlarini tushunish va ulardan iqtisodiyot va xalqaro biznesning turli sohalarida foydalanish davriga aylanmoqda. Bir so‘z bilan aytganda, “biz Internet iqtisodiyoti yoki raqamli dunyo iqtisodiyoti, elektron biznes davri deb ataladigan yangi iqtisodiyot ostonasida turibmiz.

Shunday qilib, biz qimor o‘yinlari azaldan hozirgi kungacha paydo bo‘lgan, inson hayotida doimo hamroh bo‘lgan hodisadir, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Qimor

o‘yinlarining shakllari va usullarining evolyutsion rivojlanishi insoniyat tarixining ma’lum bir davrida rivojlanish darajasiga mos keldi. Dunyo davlatlari har doim qimor o‘yinlari sohasida yuzaga keladigan munosabatlarni huquqiy tartibga solish zarurati bilan duch keladila. Internetda qimor o‘yinlari keskin o‘sishni boshdan kechirdi, 1996 yil oxiridagi taxminiy 15 ta saytdan 1997 yil oxiriga kelib 200 dan ortiq saytga ko‘tarildi [4].

Hulosa qilib aytganda onlayn qimor o‘yinlarning o‘sishi bilan ko‘proq dasturiy ta’minot kompaniyalari paydo bo‘ldi. Haqiqiy onlayn o‘yin tajribasini taqdim etish uchun murakkab tafsilotlarga qaratilgan yuqori sifatli o‘yinlari bilan mashhur bo‘lgan Playtech plc 1999 yilda qo‘shildi. 1998 yilga kelib, 700 ta internet-kazino real pul tikishlarni bir nechta valyutalarda qayta ishladi va yillik daromaddan 835 million dollardan 1 milliard dollargacha daromad keltirdi. Onlayn qimor o‘yinlarining xronologiyasi - bu sanoatni bugungi kunga aylantirgan innovatsiyalar, tartibga solish yutuqlari va texnologik yutuqlar haqidagi hikoya qiladi. O‘yinlardan zavqlanishning qulay usullariga talab mavjud ekan, onlayn qimor sanoati o‘sishda va rivojlanishda davom etadi. Aytish mumkinki, qimor biznesi butun jamiyat uchun xavf tug‘diradi, chunki jamiyatning ba’zi a’zolari qimor o‘yinlariga qaramlik natijasida tirikchilik vositasidan mahrum bo‘lib, ijtimoiy nomutanosiblik holatiga tushib qolishlari mumkin. Qimor o‘yinlariga qaramlik ayniqsa yosh avlodga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shaxsning ijtimoiy moslashuvi jinoiy xatti-harakatlarning shakllanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. JAYLIBAEVA AYGUL KOBEEVNA. “O‘YIN BIZNESIGA QARSHI QILISHNI HUQUQIY TARTIB BERISH MUAMMOLARI“ 87-78 B
2. Kovalyov S.M. Xorijiy mamlakatlarda qimor biznesini huquqiy tartibga solish/S.M. Kovalev, E.V. Kovtun. – M.: Alel-2000, 2006. – B. 106
3. Kovalyov S.M. Xorijiy mamlakatlarda qimor biznesini huquqiy tartibga solish/S.M. Kovalev, E.V. Kovtun. – M.: Alel-2000, 2006. – B. 1064.
4. <https://playtoday.co/blog/guides/history-of-online-gambling/Exploring the Roots: The Gripping History of Online Gambling>
5. Xosilbekovna, S. F. (2024). THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE MANIFESTATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENCE. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 4(2), 134-137.

SHAXSDAGI INTERNET VA KOMPYUTER ÒYINLARIGA TOBELIKNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

**ADPI Pedagogika va Psixologiya
kafedrası o’qituvchisi**

**Abdulmajidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi.
ADPI talabasi Mamarasulova Sojidxon.**

Annotatsiya: Maqolada globallashuv davrida turli yoshdagi shaxslarning internetdan haddan ziyod ko’p foydalanishi, turli internet o’yinlari va ularning insonlar psixikasiga zararli ta’sirlari haqida so’z yuritilgan. Kompyuter o’yinlariga tobelik nafaqat bolalar yoki yoshlar balki yetuklik yoshidagi turli ijtimoiy kelib chiqishga ega bo’lgan shaxslarda kuzatilmoqda. Internet va kompyuter o’yinlariga tobelikni omillari bugungi kunda pedagoglar, psixologlar va shifokorlar tarafidan ko’p izlanishlar bilan muammo sifatida o’rganilayotgani mavzuning nechog’lik global muammo ekanidan darak bermoqda.

Kalit so’zlar: shaxs, tobelik, psixika, ontogenez, virtual olam, extiyoj, internetga qaramlik.

Biz yashab turgan yangi dunyoda texnologiyalar va internet misli kòrilmagan sur’atlarda rivojlanib bormoqda. Bugungi davr shu darajada rivojlanib, taraqqiy etib bormoqdaki, inson aqli tafakkuriga tan bermasdan iloji yòq. Darhaqiqat, 21-asrni ham ilm-fan va texnologiyalar rivojlangan asr desak mubolağa bòlmaydi. Internetning afzalliklari haqida hamma biladi, aksariyat odamlar undan nafaqat ma’lumot qidirish, balki virtual olamga haqiqatdan qochish uchun ham foydalanadilar. Kommunikatsiya vositalari ham shu darajada mukammal rivojlandiki, uzoq masofadagi yaqinlari bilan aloqa qilish osonlasha boshladi. Bundan tashqari kòpchilik insonlar uyidan chiqmagan holda ishlash imkoniyati, qidirib topaolmagan kitoblarni internet orqali topib olishi, yoki turli xil ya’ni qiziqarli o’yinlar o’ynashi, eng yangi va eng Sara kinolarni kòrish, yangi xit musiqalardan bahramand bòlishi esa oddiy xol bòlib qoldi. Bunday imkoniyatlarni texnologiya va kommunikatsiya vositalarining eng katta yutuği bòlmish „Internet“ hadya etmoqda.

Yangi texnologiyalarning imkoniyatlari haqida habardor bòlgan odamlar o’zlarini virtual olamga tashlashmoqda. Axborot sohasidagi globallashuv qanchalik yuqori chòqqisiga chiqqaniga bugungi kunda millionlab yoshlarning internetdan foydalanishga o’tganligi va o’z kasbining ustalarini internet tarmoği orqali mablağ topayotganidan ham anglash mumkin. Inson o’zini virtual olam deb atalgan chuqurlikka otar ekan uning psixologik ta’siri xavfli bòlishi mumkinligini unutishadilar. Bugungi kunda hayot muammolaridan qochib, boshqa dunyoga tushib ketishga imkon beradigan kòplab qurilmalar ham mavjud bòlib, yoshlar shu qurilmalarga tobe bòlib bormoqda.

Tobelik birinchi navbatda ziddiyatli xatti- harakatlar, surunkali depression holatlar, real ijtimoiy munosabatlardan o’zini Chetan olish va virtual olamni real olamdan ustun kòrish, jamiyatga moslashish, internetdan foydalanish qobiliyatining susayishiga, bolada nutq hosil bòlishini orqada qolishiga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda internetdan foydalanish, o’smir shaxsda „òqish“ va „òrganish“ ga intilish o’rniga „izlashni“ afzal kòrishni yuzaga keltiradi.

Internetga qaram shaxslarning asosiy muammolaridan biri- o’zini o’zi qabul qilish sohasidir. Qaram o’smirlar atrofdagilar bilan muloqot qilishda va o’zlarini kòrsatishda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Bunday payday yoshlarda o’z „men“ i va tanadagi ehtiyojlarini anglashda ham jiddiy muammolar kuzatiladi.

Odamlarning hayotiga tòliq internetning kiritilishi oqibatlarini o’ragnish xali ham dolzarb mavzudir. Internet texnologiyalari doirasini kengaytirish, yangi aloqalarni

òrnatishning bir usulidir. Shu òrinda insonlarda bir savol tuğilishi mumkin „ nima uchun odamlar internetdan foydalanishadi?" va bu mavzu kòplab psixologik tadqiqotlarning mavzusiga aylandi. A. E Voyskunskiy inson internet orqali qondirishi mumkin bòlgan ehtiyojlarini uch asosiy turini ishlab chiqaradi. Ular: komunikativ, bilim va òyin ehtiyojlaridir [1]. Komunikativ ehtiyoj elektron pochta orqali yozishmalar, formulary va boshqa narsalar orqali qondiriladi. Bilim ehtiyoji tarmoq matbuotini óqish, muayyan axborotni qidirish yoki mavjud yangiliklarni qidirish, shuningdek, masofaviy ta'lim shakllari va boshqalar bilan ta'minlanadi. Òyin ehtiyojlarini qondirish misol uchun kompyuter bilan yoki internet orqali yaqin xamrohlar bilan individual va guruh òyinlari bòlishi mumkin.

Bugungi kundagi bolalar kompyuter òyinlari olami hamda ijtimoiy tarmoqlar kengayib borayotgan davrda òsib, ulğaymoqda. Bu quvonarli holat, albatta. Biroq har narsaning me'yori bòlmoği zarur va bolalar virtual olamning haqiqiy olam emasligini bilib borishlari shart. Ba'zan bolalar kattalar tomonidan nazoratsiz va ularning ruxsatsiz tarmoqqa tashrif buyurish imkoniga ega bòlib qoladilar. Bolalar va òsmirlar internet tarmoğlarida sayr qilarkan, ularga umuman kirish mumkin bòlmagan saytlar chiqib qolishi mumkin.

Tabiyyi, bunday axborotlar qiziquvchan bola va òsmirni òziga kòproq jalb qiladi. Biror harakatni amalga oshirishda bolalarga qanchalik ruxsat etilmasa, ularda shunchalik yuqori darajada qiziqish uyğonishi barchaga ma'lum. Shu sababdan kattalar farzand tuğilgan kundan boshlab ularga issiq choy, qozonlarga yaqinlashmaslaik, pichoq, qaychi kabi òtkir ucli narsalarga tegish mumkin emasligini onglariga singdirganlari kabi, tarmoqdagi axborotlar ham xavfli ekanligini tushuntirishlari ularda axborotlardan tòğri foydalanish salohiyatlarini shakllantirishlari zarur. Albatta, Internet tarmoği manbalari zamonamiz òsmirlarining bilim doirasini, dunyoqarashini kengaytirishi bilan birga ayrim jihatlari kòra ularning tarbiyasiga nafaqat salbiy, balki xavfli ta'sir kòrsatishi ham mumkinligini unutmasligimiz zarur.

Yaqindagina ota-onalar bolalarning kompyuter òyinlariga tobe bòlib qolish xavfidan chòchib, oldini olishga harakat qilishgan bòlsalar, hozirgi bu xavfga Yana ijtimoiy tarmoqlar xavfi ham qòshildi. Internetga qaramlik hodisasi 1994- yikdan buyon xorijiy psixologiyada óragnila boshlangan hisoblanadi. Internet- qaramlik „ onlayn rejimga Marbury istak, onlayn rejimda bòlish va internetdan chiqib ketmaslik" deb ta'riflanadi [2].

Bolalar psixologi Emma Kenining aytishicha, ota-onalar kòpincha bolalarni zòravonlik sahnalari aks etgan videolarni kòrish yoki internetga qaram bòlib qolishdan qòrqishadi. Ammo onlayn xatarga uchrash balaning ruhiyatiga qattiq ta'sir qilishi isbitlangan. Bularni oldini olish uchun bolalarga virtual olamni real kabi jiddiy qabul qilishga òrgatishimiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarni fan- texnika yutuqlari bilan tanishtirishi zarur. Axborotlar oqimidan foydalanish bòyicha yoshlarda soğlom immunitetni hosil qilish, salbiy oqibatlarini ham aytib òtish kerak. Ayrim hollarda virtuallashuv jarayonining jadallashishi òsmirda ijtimoiy munosabatlarni yomon kechishga olib kelishi mumkin.

1. A. E Voysunskiy „ Internetga qaramlikning dolzarb muammolari " // Psixologik jurnal. 2004. T. 25. N°1. C.90-100 betlar.

2. Jichkina A.- virtual muloqotning zamonaviy tadqiqotlari: muammolar, farazlar, natijalar|| A. Jichkina. maqola 165bet.

3. Shabshin. I. I.- internetda muloqotning psixologik xususiyatlari va hodisalari |Moskov Sky psixoterapevtik jurnali.-2005.-N°1.

4. M. A. Jukova „ Kompyuterga qaramlikni amalga oshirish turlaridan biri sifatida"// SUGGPU bulletin. 2013- yil. 11 - son. 120-129-betlar.

ONALARNI INTERNETGA BOG‘LANIB QOLISHI NATIJASIDA OILADAGI NIZOLARNING KELIB CHIQISHI

ADPI Pedagogika va Psixologiya kafeddrasi o‘qituvchisi
Abdulmajidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi.

ADPI Maxsus pedagogika:logopediya yo‘nalishi I bosqich
talabasi Mamasheva Ra'no Qodirjon qizi.

Annotatsiya: Hozirgi globallashuv deb nomlanayotgan davrda inson ko‘proq internetga (ijtimoiy tarmoqlarga) vaqt sarflashi odat tusiga aylandi. Bu bir qaraganda odatiy holdek tuyulsada, lekin juda ham o‘ylashimiz va fikr yuritishimiz kerak bo‘lgan holat va muammodir. Ushbu maqolada hozirgi zamonning eng asosiy muammolaridan biri hayotning virtuallashib borayotgani va bu narsa yoshlarning, nafaqat kattalarning ham hayotida yaqqol ko‘zga tashlangani haqida fikrlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: internetga qaramlik, xulq-atvor, virtual hayot, psixika, globallashuv.

Ijtimoiy tarmoqlar qon qonimizga singib ketganini o‘ylagan sari odamni hadik qamrab oladi. Internet bizning ikkinchi oilamiz, do‘stimiz va hatto o‘zimizga aylanib borayotgani isbot talab qilmaydigan haqiqatdir. Har kuni ertalab 80% insonlar (xoh u katta bo‘lsin, xoh kichik) internet bilan tongni kutib oladi, har joyda u biz bilan, u qonimizda. Texnologiyalarning jadal rivojlanishi insonlarga o‘z hayotlarini internet bilan birlashtirishga imkon berdi. Biroq, ushbu raqamli asrda internetga qaramlik - tashvishli, yechimi yo‘q muammoga aylandi. Bu muammo kattalarni ham, kichiklarni ham o‘z domiga tortmoqda. Internet tarmoqlari insonlarning dunyoqarashini, fikrini o‘zgartirib yubordi. Bu olamga g‘arq bo‘lgan insonlarning deyarli ko‘pchiligida insoniylik, mehr-oqibat tuyg‘ulari, muomala madaniyati kamayib bormoqda. Masalan: telefonda ko‘zini uzmay o‘tirgan ona, yaqinlariga, hatto o‘z farzandiga ham internetga ajratganchalik ko‘p vaqt ajratmay qo‘yayotganini o‘zi ham sezmay qolmoqda. Buning oqibatida ko‘plab aziyat chekmoqda. Ya’ni onalarning o‘z farzandiga e’tiborsizligi tufayli ularda nutqiy kamchiliklar, turli kasalliklarning kech aniqlanishi oqibatida esa bolalarda bir qancha muammolar paydo bo‘lmoqda. Bu tufayli bolalar o‘z tengqurlariga nisbatan ortda qolmoqda. Bu esa bolalarning o‘zini yolg‘iz his qilishiga, bilish jarayonlarining buzilishiga, bir qancha ruhiy kasalliklarga, hatto autizm sindromiga chalinishiga sabab bo‘lmoqda.

Xalqimizda "Qush inida ko‘rganini qiladi" degan maqol bor. Bolaning o‘sib, kamol topishida oiladagi muhitning o‘rni katta ahamiyatga ega. Yoshligidan onasining qo‘lidagi telefonni ko‘rib o‘sib kelayotgan farzandning o‘zi ham telefonga qiziqib qoladi va bu qiziqish oqibatida bolada ham internetga qaramlik holati paydo bo‘ladi. Internet sababli sog‘lom bolalar soni kamayib, nosog‘lom (reallikdan uzilgan, bolalarga hos barcha o‘yinlarni telefonda o‘ynovchi) bolalar soni ko‘paymoqda. Birgina internetga qaram bo‘lib qolish - oilalarda tez-tez janjallar, kelishmovchiliklarning bo‘lib turishiga, hattoki, ba’zi bir hollarda ajrimlar sonini ko‘payishiga olib kelmoqda. Bundan ham ayanchlisi, internet tufayli insonlar real hayotdan uzilib, virtual hayotga o‘tib qolmoqda. Internet bu kabi insonlar vaqtining eng katta dushmani hisoblanadi.[1. 142b].

Internetga qaramlik - bu odamning onlayn faoliyat bilan haddan tashqari band bo‘lgan va bu faoliyatni nazorat qila olmaydigan holat. Kattalarda ko‘pincha bu holat ijtimoiy tarmoqlar (instagram, telegram, you tube, WhatsApp) tomosha qilish kabi faoliyatlar atrofida bo‘lish mumkin.

Internetga qaramlikning bir qancha belgilari bor: haddan tashqari ko‘p vaqt sarflash, psixik muammolar, ijtimoiy izolatsiya, aqliy muammolar, jismoniy salomatlik muammolari, ruhiy salomatlik muammolari, haqiqatdan uzilish, nazoratni yo‘qotish, atrofdagilarga befarqlik.

Internetga qaramlik - insonlarga faqatgina salbiy muammolarni olib keladi. Ya’ni ijtimoiy tarmoqlarga qaram bo’lgan ota-onalar farzandlariga e’tibor bermasligi, oilada o’ziga tegishli bo’lgan vazifalarni qilmasligi natijasida farzandlarida ham internetga qaramlik holati, internet o’yinlarida yutqazib qo’yishi tufayli depressiyaga tushib, turli xil giyohvand moddalarni iste’mol qilib ko’rish va ularga ruju qo’yish, turli diniy oqimlarga qo’shilib qolish, o’g’rilik qilish holatlari uchrab turibdi. Bunday holatlarning yuzaga kelishining asosiy sababi - internetga haddan ziyod bog’lanib qolishdir.

Ijtimoiy tarmoqlar ko’nikishni yuzaga keltiradi. Ekspertlar internetga ko’nikib qolish yoki ijtimoiy tarmoqlarga ko’nikib qolish sindromi mavjud - mavjud emasligi haqida yagona fikrga ega emas, biroq har ikkala holatda ham javob tasdiq shaklida bo’lishiga barcha asoslar bor.

Nottingham Trent universiteti olimlari kishi ruhiy xarakterikasi, shaxs tipi va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish o’rtasidagi aloqalar haqidagi ilmiy adabiyotlarni o’rganib chiqdi. Tadqiqot mualliflari quyidagi xulosaga keldi: "Facebook"ga bog’lanib qolish sindromi haqida gapirish uchun barcha asoslar mavjud. Chunki, ijtimoiy tarmoqlarda vaqt o’tkazuvchi bir qatorkishilarda shaxsiy hayotdan qochish, butun e’tiborni Facebookga qaratish, haqiqatdan uzoqlashish istagini yashirish kabi qaramlikning barcha belgilari kuzatiladi".

Shuningdek, tadqiqotlar xuruj sindromi ham mavjudligini ko’rsatadi. Bir necha yil avval Suonsidagi universitet olimlari internetdan foydalanishni to’xtatgan kishilar ruhiy xurujdan aziyat chekishini aniqladi. Yaqinda ular ushbu mavzuda yangi tadqiqot o’tkazdi va internetdan vos kechish nafaqat ruhiy shikast yetkazishi, balki jismoniy sog’liqqa ham zarar yetkazishni aniqladi.

Tadqiqot mualliflaridan biri Fir Rid bu holatni quyidagicha tariflaydi: "Internetda juda ko’p vaqt sarflovchi kishilar mobil qurilmadan foydalanishni to’xtatganda, tashvishli holatga tushib qolishi bizga ancha ilgari ma’lum edi. Biroq hozir ruhiy holatdagi o’zgarishlar real jismoniy o’zgarishlar bilan birga kechishini aniqladik".

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlar ijtimoiy tarmoqlardan hech qanday naf yo’qligini ko’rsatadi. To’g’ri, ular uzoq masofada aloqalarni saqlab turish yoki anchadan buyon aloqani yo’qotgan do’stlarimizni topishga yordam beradi. Biroq, ijtimoiy tarmoqlardan shunchaki vaqtni o’tkazish yoki undan ham yomonini kayfiyatni ko’tarish uchun foydalanish juda yomon g’oya. Xulosa qilib aytganda, internetdan (ijtimoiy tarmoqlardan) vaqti-vaqti bilan foydalanish kerak. Ulardan haddan ziyod ko’p foydalanish nafaqat o’zimizga, balki atrofimizdagi insonlarga ham zarar yetkazishi mumkin. Zero, ularning hayotiga ham xavf solmaylik.[6. 112b].

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Karimova V. "Oilaviy hayot psixologiyasi: O’quv qo’llanma.-T.:2006-142b.
2. Karimov X. K. O’zbek oilalarida er-xotin nizolarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Dis...psixologiya fanlari nomzodi.-T.: 1994.-142b.
3. Oila, jamiyat, qonun-T.: "O’zbekiston", 2007.-112b
4. <https://daryo.uz>.

KOMPYUTER O‘YINLARIGA TOBE O‘SMIRLARNI O‘RGANISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

**Andijon davlat pedagogika instituti
Xalqaro hamkorlik bo‘limi boshligi
Kamolova Minojatxon Jaloldinovna.**

Annotatsiya: ushbu maqolamizda hozirgi kunda barchamizning hayotimizda muhim ahamiyat kasb etayotgan kompyuter texnologiyalari va internet tarmog‘i haqida so‘z yuritilib, kompyuter o‘yinlari va ularning o‘smirlarga jismoniy, psixologik va ularning ongiga salbiy ta’siri natijasida qaramlik paydo bo‘layotganligi va yoshlarni bu qaramlikdan xalos etish bo‘yicha bir qator tavsiyalar xaqida.

Kalit so‘zlar: Kompyuter o‘yinlari, intellekt, qaramlik, tobelik, virtual, o‘nlayn, o‘smirlik, kiber o‘yinlar,

Hozirgi kunda kompyuter o‘yinlari dunyosi ushbu zamonaviy dunyoda o‘zini jozibali ko‘ngilochar sanoat sifatida isbotladi. Yirik sanoat bo‘lgani uchun u jamiyatimizga, ayniqsa, yoshlarimiz va bolalarimizga o‘z ta’sirini o‘tkazdi. Effektlar o‘yinlarning tabiatiga, shuningdek, ushbu o‘yinlarni o‘ynaydigan o‘yinchilarning yosh chegarasiga bog‘liq.

Biz kompyuter o‘yinlarni o‘ynashning salbiy oqibatlarini aniqlashga harakat qildik va o‘yin dunyosidagi turli aktsiyadorlarning axloqiy mas’uliyati nimadan iboratligini ta’kidlashga harakat qildik. Eng ko‘p sotiladigan virtual o‘yinlarning ko‘pligi zo‘ravonlik elementlari va zararli tarkibga ega bo‘lib, ular, ayniqsa, yoshlar ongiga salbiy ijtimoiy ta’sir ko‘rsatadi. Biroq, kompyuter o‘yinlar ham o‘smirlar orasida juda mashhur ommaviy axborot vositalari bo‘lib, ularni mukammal o‘qitish vositalariga aylantiradigan ko‘plab xususiyatlarga ega. O‘qituvchilar va o‘quvchilar yaxshi mo‘ljallangan dasturiy ta’minotdan foydalangan holda internet manba’laridan ijobiy o‘rganish xususiyatlaridan foydalanishlari mumkin, ammo anti-ijtimoiy tarkib va kiber o‘yinlarga qaramlik kabi potentsial salbiy muammolardan xabardor bo‘lishlari kerak.

Kompyuter o‘yinlarning dastlabki davrlarida ular shunchaki o‘yin-kulgi va kundalik hayotdagi stressni kamaytirish uchun ishlatilgan, ammo vaqt o‘tishi bilan odamlar unga qaram bo‘lib qolgan, bu esa ba’zi yomon odatlarni yaratish shaklida paydo bo‘lib, ularning oilalari va ijtimoiy hayotiga ta’sir qiladi [1]. Bu shuni anglatadiki, kompyuter o‘yinlarni o‘ynash o‘yinchiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, lekin boshqa tomondan, u o‘yinchiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi

Bugungi kunga kelib butun dunyo tarmog‘iga ulanayotgan o‘smirlari soni kun emas, soat sayin oshmoqda: birgina 2017-yilda Yevropada yosh avlod vakillarining 53 foizi onlayn tizimidan foydalanganini kuzatilgan. 2018-yilda jahon axborot tarmog‘idan 12million bola foydalangan bo‘lsa, 2020-yilda ularning soni allaqachon 23 milliondan oshib ketdi. Bu ko‘rsatkich kundan-kunga ko‘paymoqda. Germaniyada hozircha 3 million va Fransiya esa 1,5 million bola o‘z vaqtini, asosan, onlayn tizimida o‘tkazadi [2].

Kompyuter o‘yin kompaniyalari bozor strategiyasi bilan bir qatorda axloqiy qadriyatlarni, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan oqibatlarni ham hisobga olishlari kerak. Kompyuter o‘yinlar, ular bolalarni o‘rganishda, akademik martabada, innovatsion ko‘nikmalarni oshirishda va shaxsiyatni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi, ammo agar ular ba’zi mezonlarga muvofiq qabul qilinmasa, bu yoshlar va o‘smirlar ongiga yomon ta’sir qilishi mumkin.

Kelajak avlodimizni kompyuter o‘yinlarning salbiy ta’siridan himoya qilish uchun xabardorlik va axloqiy javobgarlik masalalari ta’kidlangan.

«Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya» nomli 10-son ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiyavirtual qaramlik domida qolgan yoshlarning aqliy va ruhiy holatini

tiklash va ularni himoya qilish maslasi dolzarb bo‘lib qoladi. O‘yinlarining ommaviyligi holatida avvalo uyda ota-ona nazoratining sustligi eng asosiy sabablardan biri bo‘lib qoladi. Mazkur yo‘nalishdagi ijtimoiy kichik tadqiqot natijasida respondenlarining ko‘rsatkichlari quyidagi ko‘rinishda aks etdi: doimo nazoratdagilar 49%, 33% o‘smirlarda esa «ha, ba’zan nazorat qiladilar» degan javobni olingan. Faqatgina 18% respondent «yo‘q, men mustaqilman, meni kimdir nazorat qilishi shart emas» - ko‘rinishidagi javobni berganlar [3]. Kompyuter o‘yinlari o‘ynashning ota-onalar tomonidan nazorat qilinishi bugungi kunda voyaga yetmagan yoshlar ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan internetda mavjud salbiy ma’lumotlarga zo‘ravonlikni, axloqsizlik, behayollikni, shafqatsizlikni targ‘ib etuvchi ma’lumotlar, real muloqot ko‘nikmalarini yo‘qolishiga va insonlararo munosabatlar rivojlanishini susaytirishga oid hamda o‘zbek xalqining milliy-madaniy qadriyatlariga zarar yetkazishga olib keladigan axborotlar, tanishuvlar saytlari, ijtimoiy tarmoqlar, bloklar, chatlar kabi resurslarni o‘z ichiga olgan xavf-xatarlar kiradi.

Umumiy qilib aytganda bu borada bajariladigan vazifalarimiz yuzasidan quyidagi xulosalarni berish mumkin. Birinchidan, axborot almashinishi, aloqa, yosh avlodni rivojlantirish va tarbiyalash uchun internet muhitni xatarsiz, etik va qulay qilish maqsadida ijtimoiy birlashish yo‘li orqali ko‘rsatmalar ishlab chiqish. Ikkinchidan, Internet va kompyuter o‘yinlarining salbiy ta’siri va virtual qartamlikdan o‘smir yoshlarni himoya qilish texnik metodlarni ishlab chiqish va tatbiq etishdan iborat. Bu borada asosiy maqsad davlat hokimiyati organlari ijtimoiy tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshiriladigan jamlanma dasturlar tadbirlari, tadqiqot va ta’lim loyihalari orqali yoshlarimizni Internet o‘yinlarining salbiy ta’sirlaridan saqlashimiz mumkin.

Adabiyotlar ro‘yx

1. Vasserman tahriri ostida -SPb., PNI, 1999.3.. «Jamiyat» gazetasi, 2007-yil 28-dekabr 52-son.
2. Понимание медиа: внешние расширения человека. -М.; Жуковский, 2013.-С.
3. Romanova E. S. Psixodiagnostika -"Butrus" 2015 yil
4. Hayot tarzi indeksining psixologik diagnostikasi (shifokor va psixologlar uchun qo‘llanma).
5. Axborot asrida ta’lim-tarbiya /-T.: Akademnashr, 2020.-Б.1085.МаклюэнМ. 6. 6. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.

YOSHLAR VA AXBOROT PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI MASALALARI

ADPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrası
katta o’qituvchisi M.D.Mahkamov
Andijon Davlat Pedagogika Instituti
Ijtimoiy gumanitar fanlar va san’at fakulteti
Tarix yo’nalishi 2-bosqich talabasi
Mohinur Habibullayeva Umidjon qizi

Annotatsiya: Maqolada o’quvchilar hamda talabalarning ta’lim muhitidagi psixologik xavfsizlik darajasi va ijtimoiy intellekt darajalari o’rtasidagi bog’liqlik bo’yicha bir qancha tadqiqot natijalari bilan tanishib chiqishingiz mumkin. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi mana shu munosabatlarni takror aniqlash hamda ta’lim tizimida turli darajadagi psixologik xavfsizlik gipotezasini sinab ko’rish. O’smirlik hamda yoshlik davridagi ijtimoiy intellekt darajasi va uning tarkibiy qismlarini o’zgarishi bilan bog’liq.

Kalit so’z: ta’lim, yoshlar, axborot almashinuvi, ota-onalar, psixologik yordam, fuqarolik jamiyati, psixologik xavfsizlik, maktab muhiti, depressiya, xulq-atvor.

Barcha ta’lim beruvchilar yoshlarning ehtiyojlari haqida zarur ma’lumotlarni talab qiladi. Ta’lim muhitida ularning ehtiyojlarini hisobga olish hamda boshdan kechirishi mumkin bo’lgan qiyinchiliklarni baham ko’rilishi kerak. Ta’kidlash joizki, bu, ayniqsa, ruhiy sog’liq bilan bog’liq bo’lgan qiyinchiliklarning alomatlari darhol ko’zga tashlanmasa, juda muhim. Depressiya hamda tashvish kabi kasalliklar bilan bog’liq xotira, konsentratsiya yoki e’tibor muammolari ustozlar tomonidan xulq-atvor muammolari sifatida e’tibordan chetda qolib ketishi yoki noto’g’ri talqin etilishi mumkin va maktabda o’quvchi yoshlarga qanday munosabatda bo’lishiga bu juda katta ta’sir ko’rsatadi. Bundan tashqari, o’qituvchilar o’quvchining murakkab bo’lgan qiyinchiliklari to’g’risida cheklangan tushunchaga ega ekanliklari sababli, ular qo’rqitish hamda imtixon jarayonidagi stress kabi bir qancha maktab bilan bog’liq bo’lgan zararli muammolarni faol tarzda boshqarishlari mumkin emas.

O’quvchi yoshlarning salbiy his-tuyg’ulari axborot almashinuvi sohasi uchun anchagina qiyinchiliklar tug’diradi. Ota-onalar o’z farzandlarining xohish-istaklarga hurmat bilan qarashlari hamda ma’lumot almashish ehtiyoji o’rtasida o’zlik va keskinlikni his qildilar. Yoshlar nuqtayi nazaridan qaydigan bo’lsak, ota-onalarning ma’lumot almashishda ishtiroki haqida qisman havotirlar ham bor edi. Masalan, ba’zi o’quvchilarning ota-onalari maktabdagi muammolarni beixtiyor tarzda murakkablashtiradilar, ota-onalarning maktabdagi qiyinchiliklarni bilishi uyda qo’shimcha muammolarni keltirib chiqarishida asosiy vosita bo’lib xizmat qilishi mumkin yoki ota-onalarning maktab tashvishlari haqida bilishlari kasalligi bo’lgan ota-onalarning qo’shimcha stresslarini keltirib chiqarishi ham mumkin. Eng qiziq tarafi shundaki, yosh o’quvchilar ota-onalarining maktab ishtiroki masalasida taxminan yetti yoki sakkiz martalab murojaat qilishgan bo’lsa, ularning ota-onalari taxminan 364 va o’qituvchilari 67 marta murojaat qilganliklari aytiladi.

Axborot almashinuvi aniq, murakkab hamda nozik ishlov berishingizni talab etadi, ayniqsa ota-onalar va ustozlar o’rtasida kelib chiqadigan kelishmovchiliklar bilan ma’lumotlar qanday uzatilishi zarurligi to’g’risida muammolar mavjud bo’lganda. Ota-onalar ham asosiy ma’lumotlarni o’tkazib yubormaslikni hohlaganliklari uchun idoralararo xodimlar bilan ko’proq yuzma-yuz uchrashuvlar o’tkazishni xohlashdi. Ustozlarning ta’kidlashlaricha, yig’ilishlarning asosiy kamchiligi vaqt va resurslarni talab qilishi.

Biz boshqa chet el davlatlarining o’qituvchi va o’quvchi yoshlar ongidagi psixologik o’zgarish hamda axborot xavflari yuzasidan olib borilgan bir qancha tadqiqot hamda

olimlarning izlanishlari bilan ham tanishib chiqdik, xususan Avstraliya va Rossiya olimlari tadqiqotlari shular jumlasidandir.

Avstraliya davlatida ishlab chiqilgan "Ruhiiy hamda psixologik salomatlik bo'yicha birinchi yordam" kabi ustozlarga qaratilgan bir qancha an'anaviy ruhiy salomatlik bo'yicha o'quv seminarlari tashkil etildi bu o'qituvchilarning ishonchini ta'limdan keyin oshirganligini ko'rsatuvchi baholashlar bilan va'da berdi. Amomo, turli xildagi dasturlar baholashlari o'rtasidagi takrorlanadigan mavzu, o'rta maktabda tahsil beruvchi ustozlarining ushbu turdagi faoliyatlarida qatnashishga vaqtlari yo'qligi. Bu Buyuk Britaniyadan bo'lgan Karter tomonidan o'qituvchilarning boshlang'ich malakasini oshirilishini ko'rib chiqish va tavsiyalar berilishi ko'proq talabalar va o'qituvchilar boshlang'ich treninglarini o'tkazishda ruhiy salomatlik to'g'risida o'rganishlari kerakligi haqida oqilona yo'l ekanligini yaqqol ko'rsatib beradi. Bu borada juda ehtiyotkor bo'lish zarur, chunki o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha o'quv dasturiga ruhiy salomatlikni tatbiq etish tezkor natijalarni keltira olmaydi.

Ota-onalar hamda yoshlarning ovozi bilan ta'kidlangan muhim masalalardan biri ma'lumot almashish uchun asosiy to'siq bu maxfiylik ekanligi edi. Izlanishlar, maxfiylik psixologik yordam so'ragan bolalar uchun qanday asosiy to'siq ekanligini ta'kidladi. Shunga qaramasdan, maktablarda ruhiy salomatlik masalalari maxfiylikni tekshirish bo'yicha keng ko'lamli tatbiqot izlanish ishlari amalga oshirilmagan. Maxfiylikning noaniqligi esa buni ayniqsa juda muhim qiladi. Bizning tadqiqot va izlanishlarimiz ishtirokchilari konfidensiallik ustozlarni chalkashtirib yuborgan protokollarni himoya qilish bilan murakkablashganini taklif qilishdi, shuning uchun ham bundan kelib chiqadigan narsa hissiy zarar etkazish potentsiali sanaladi. Vanihojat, yangi aniqlangan maxfiylik kodi maktab xavfsizligini ta'minlashi hamda o'quvchi yoshlarni ma'lumot almashishga undashi mumkin deb bemalol ayta olamiz.

Xulosa

Xulosa o'rnida shu aytishimiz mumkinki ruhiy salomatlik va psixologik o'zgarishlarni o'rganish bir-biriga uzviy ravishda bog'langan. Rivojlanish hamda ta'lim muassasalarida muvaffaqiyatga erishish uchun avvalo murakkab ruhiyati bilan bog'liq muammolari bo'lgan yoshlar qo'shimcha maktab yordamiga muhtoj. Biroq, hozirda ko'pchilik o'quvchilar o'qituvchilariga o'z qiyinchiliklari haqida habar bermaslikni afzal ko'rmoqdalar, chunki ular shaxsiy ruhiy salomatlik ma'lumotlarini hamda psixologik ahvollarini almashishda ishonchsizlik his qiladilar. Stigmaning murakkab bo'lgan to'siqlari, maktabda ishlovchi xodimlar o'rtasidagi ruhiy salomatlik bo'yicha bilimlarning yetarli emasligi va rasmiylashtirilgan jarayonlar axborot almashinuviga eng kuchli to'sqinlik qilayotgan sabablardan biridir. Shuning uchun ham ta'lim muassasalari axborot almashinuvini kuchaytirish uchun birgalikda ishlanishi zarur deb o'ylayman. Birinchi navbatda, maktablar hissiy jihatdan qo'llab-quvvatlovchi muhitga juda ham muhtoj, bu maktab xodimlaridan psixologik holatlari haqida ko'proq bilimga ega bo'lishlarini talab etadi, shuning uchun ular maxfiylikni boshqarish uchun yaxshi jihozlangan bo'lishlari zarur. Shuningdek, o'quvchi yoshlar hamda ota-onalarni hamkorlikda qaror qabul qilishlari, qanday ma'lumotlar va qanday almashishni hal qilishda ishtirok etishda rol o'ynashi zarur. Eng muhimi, yoshlar yangi axborot protokollarini shakllantirishda ishtirok etishlari zarur, buning boisi shundaki ular ko'pincha kattalar bilan deyarli bir xil fikrda emas va hozirda ularning hatti-harakatlariga yetarlicha e'tibor berilmayapti.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami. -2017.-6 (766)-son.

2. Umarov.B, Qodirov. U, Karimov.X. Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik:darslik. T., 2012.

3. Safayev N.S., Ergashev P.S., Amirova N.A.,.Odilova N.G.,.Rahimova I.I, .Ziyaviddinova G. Z. Psixologik yutuklik asosiy mezonlarva rivojlanish qonuniyatlari. Toshkent-2018.

4. Грановская Р. М., Крижанская й, С. Творчество И перодоленда стреотипов.- СПб.: ОМС, 1994.-С.56.

5. Abdulmadjidova, M. (2021). Muloqot–Bola Psixik Rivojlanishining Muhim Omili. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 1(6), 614-617.

SHAXSLARDA TAVAKKALCHILIK BILAN BOG‘LIQ VIRTUAL O‘YINLARGA MOYILLIGINI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

ADPI talabasi Musaxo’jayeva Robiya

Annotatsiya. Ushbu maqolada virtual o‘yinlarning shaxslar aro ta’siri ularning psixologik, fiziologik, aqliy rivojlanishida orqada qolishidagi ahamiyati, virtual o‘yinlarning aksaryatlari islom diniga zid ekanligi to‘g‘risida bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: axborot asri, virtual o‘yinlar, ommaviy madaniyat, tavakkalchilik.

XXI asri axborot texnologiyalari asri Internet tarmog‘i orqali yoshlarning qalbi va ongini egallashga qaratilgan turli xil vayronkor g‘oyalarning kirib kelishi, kompyuter o‘yinlariga qiziqish bilan bog‘liq. Bu qiziqishlarda buzg‘unchi g‘oya targ‘ibotchilari o‘z maqsadlari yo‘lida samarali foydalanishga harakat qilmoqda. «o‘yinbozlik» jamiyatning ma’lum bir qismiga tahdid ekanligini yaxshi biladigan ekstremistlar o‘smirlar, yoshlar ongini shu yo‘l bilan egallashga harakat qilmoqda. “Olimlar "I. P. Korolenko" va "T. A. Donskix" o‘yinbozlik alomatlarini shunday tasniflashgan 1. O‘smirning o‘yinda o‘tkazayotgan vaqt miqdorining oshib borishi 2. Oldingi odatlar, qiziqishlar doirasi torayib, o‘yin haqida ko‘proq o‘ylashi 3. Yutsa ham, yutqizsa ham o‘yindan chiqqa olmasligi 4. O‘yin boshlanishini orziqib kutish, o‘yinsiz qolganda bezovta bo‘lib, asabiylashish 5. Tobora ko‘proq o‘ynash istagi, o‘yinga tobora ko‘proq narsa tika borish 6. O‘yindan o‘zini toxtata olmay qolishi. «Bo‘ldi, o‘yinni tashladim” deydi, biroq oldin birga o‘ynagan sheriklarini ko‘rsa, o‘yin haqida gap ochilsa, o‘yingohning yonidan o‘tayotganda qaroridan tez aynib qoladi. 7. Ota-onasidan o‘yinga pul olish uchun yolg‘on gapirishi, o‘g‘irlik qilishi 8. Oila a‘zolaridan, shifokorlardan va boshqalardan o‘zining o‘ta o‘yinparastligini yashirib, yolg‘on gapirishi kabilar o‘smirning o‘yinparastligidan dalolat beradi” [1.128b.] Bola bu holatga tushishida uning ota onasi va u o‘rtasidagi munosabatlarda vaqtida mehrning yetishmasligi va qiziqishlarning e’tiborsiz qolishi, ehtiyojlarni aniqlay olmaslik kabi bir qancha asoslarni keltirish mumkin.

Internetdan foydalanish qonun qoidalariga rioya qilish – axborot media savodxonlikka ega bo‘lish bugungi globallashuv asridagi turli axborot tahdidlarini oldini olish omillaridan sanaladi. “O‘smirlik davrida tarbiyaga jiddiy yondashmaslik, farzandning xatti-harakatlariga nisbatan befarqlik natijasida ko‘pchilik hollarda farzandni qoldan chiqarish mumkin. Zero, «o‘yinbozlik»ning oqibati yoki turli informatsion o‘yinlarga mukkasidan ketish natijasida nafaqat mutaassiblik, balki turli xil kasalliklarning kelib chiqishi ham kuzatilyapti. Ya’ni internet o‘yinlariga ishqibozlik oqibatida miya faoliyati bilan bog‘liq "insult" "ludomaniya", "ruhiy kasalliklar" aksariyat hollarda "yuragi yorilib o‘lish" kabi salbiy oqibatlar hozirgi kundan judayam ko‘payib ketyabdi” [1-129].

Kompyuter o‘yinlari yoshlarning vaqtini o‘g‘irlamoqda. Internet – klublarda yoshlar ayni o‘qib, ilm oladigon bir paytda vaqtlarini bekorchi o‘yinlarga, ijtimoiy tarmoqlarda mutlaqo notanish shaxslar bilan qimmatli vaqtini tanishishga sarflayotgani ham tashvishli holat. Bu esa rivojlanib borayotgan davlatimiz uchun eng katta tahdidlardan biri hisoblanadi chunki biz yoshlar qancha ko‘p bilim olib aqlimizni vaqtimizni ilm olish uchun sarflasak davlatimiz kelajagi porloq bo‘ladi. Inson qancha ko‘p kitob o‘qisa shuncha fikrlashi ortib boradi, aqliy salohiyatiga katta ta’sir ko‘rsatadi eng muhimi esa yoshlar el yurtga xizmati tegadigon barkamol avlod vujudga keladi. “Kompyuter o‘yinlarining keragidan ortiq mashhur bo‘lib, ommalashib ketgani va yoshlarga salbiy ta’siri tibbiyotchilarni ko‘pdan beri tashvishga solib kelayotgan muammolardan biridir. Hozir dunyodagi juda ko‘p mintaqalar, jumladan, Yevropa mamlakatlarida internetga qullik hastaligini davolaydigan maxsus shifoxonalar ko‘paymoqda. Ma’lum qilinishiga ko‘ra, tadqiqotchi Hilmiy Xidir Soriy “internet orqali bog‘lanishning ijtimoiy munosabatlarga ta’siri” mavzuida 471 kishi o‘rtasida o‘tkazgan so‘rovlar natijalariga ko‘ra, internetga mutelik oqibatida ijtimoiy va ruhiy

yolg’izlik muammosi ko‘payayotgani aniqlangan. Sarosima, tushkunlik, xavotir, farzandlarning internet bilan mashg’ulligi sababli yosh oilalardagi kelishmovchiliklar, yoshlarning oila a’zolari bilan aloqalari beqarorlashuvi ushbu muammoning asosiy alomatlari sifatida ko‘rsatilmoqda” [1-131].

OAV — ayni paytda bu sohaning shaxs ijtimoiylashuviga ko‘rsatayotgan ta’siri juda katta ekanligi barchaga ma’lum. Ko‘rsatilayotgan, eshittirilayotgan, yozilayotgan barcha ma’lumotlar kishilar ongiga juda tez va unumli ta’sir ko‘rsatmoqda” [2-74].

Internetni yoshlar ongiga salbiy tomonlar bo‘lganidek ijobiy tomonlari ham mavjud. “Internetga bir buzg‘unchi va yot g‘oyalarni targ‘ib qiluvchi hamda jinoyat olamiga etaklovchi “balo”ga qaraganday qarab, ha deganda bolalarimizga Internetga kirishga taqiq qo‘yavermasdan, avval ota-onalar undagi foydali va zararli tomonlarni farqlashni, ajrata olishni o‘rganishimiz zarur va muhim. Ana undan so‘ng farzandlarimizga u yoki bu resurs yohud ijtimoiy tarmoq ularga ma’naviy yoki moddiy zarar etkizishi mumkinligi, boshqalari esa ma’naviyatini, bilim va ko‘nikmalarini oshirishga yordam berishi haqida tushuntirishimiz darkor. Buning ustiga Internetda shunday saytlar borki, ularda biznes ochish yo‘llari va shunga o‘xshash boshqa ko‘plab foydali resurslarga to‘lib-toshib yotibdi. Bir so‘z bilan aytganda, Internet pul topishning bepoyon imkoniyatlari manbasidir. Agar shularni hammasini yotig‘i bilan farzandlarimizga tushuntirib bera olsak, yoshligidan Internetning tegishli resurslaridan to‘g‘ri foydalangan holda o‘z kuchi bilan daromad topa olishi mumkinligini singdirib borsak, bolalarimizda vaqtini bekor o‘tkazmasdan, o‘z ota-onasiga tushayotgan og‘irligini kamaytirib borib, oila byudjetiga o‘zining ham ulushini qo‘shish istagi paydo bo‘ladi”[1-136]. Internet resurslarining shunday bir yo‘nalishlari borki bu yo‘nalishlari orqali hatto pul ishlab topib foyda olish ham mumkin bular quydagilar. “Onlayn so‘rovlar, O‘z saytingni och va undan foyda ol, Veb-saytlar va veb-ilovalarni naqd pul evaziga ko‘rib chiqish, Ijtimoiy tarmoqlar bilan ishlash”[1-137].

Insonni ijtimoiylashuvda oila a‘zolarining, do‘stlarining, ustozlarining bir so‘z bilan aytganda yaqinlarining o‘rni katta ammo, internetdan har bir inson har hil foydalanadi. Internetda to‘g‘ri foydalanishimiz har birimizni avvalo o‘zimizga bog‘liq deb o‘ylayman. Har bir inson o‘zini tez tez analiz qilib ya‘ni “men hozir qayerga ketyabman?”, “men o‘zi nima bilan mashg‘ulman?” , “bugun kelajagim uchun qanday foydali biron ish qildim?” degan savollarni berib tursa hech qachon u vaqtini bekorchi narsalarga sarflamaydi. Eng muhimi esa o‘zi uchun foydali biron ishga qo‘l uradi. Internetdan esa foydali ma’lumotlar izlashga harakat qiladi. Aytib o‘tkanimdek Internetni foydali tonmonlari ham ko‘p, biron bir kitobni electron shaklda shaklda yuklab olib o‘qisangiz bo‘ladi, internet orqali hunar o‘rganib shu hunarida foyda olish mumkin ayol qizlar uchun eng muhim jihatlaridan biri ozi hohlagan taomni pishriqlar salarlarni uyda otirgan holda o‘rganib tayyorlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1 2022-yil “30” avgustdagi 1-sonli Kengash qarori bilan tasdiqlangan “Media savodxonlik va axborot madaniyati” fan dasturi (sillabus) asosida ishlab chiqildi.
J.S.Iymanov - ADPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrası o‘qıtuvchısı

B.B.Bektashev - ADPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrası o‘qıtuvchısı

A.Axmedov - ADPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrası o‘qıtuvchısı

A.Egamberdiyev – ADPI “Ijtimoiy fanlar” kafedrası dotsenti, (DSc)

T.Ortiqov - ADU “Falsafa” kafedrası, falsafa fanlari doktori, professor

2 Ismoilova, Nurjahon

1-58 Ijtimoiy psixologiya: o‘quv qo‘llanma / N. Ismoilova, D. Abdullayeva;
O‘zbekiston Respublikası Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.

- Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013.- 168 b

VIRTUAL O‘YINLARNING YOSHLAR ONGIGA TA’SIRI

Andijon davlat pedagogika instituti
Saksonboyeva Irodaxon Iskandar qizi
Abdurahmonova Matluba Akmaljon qizi

Annotatsiya. Ushbu tezisda kompyuter o‘yinlari inson psixologiyasi, tarbiyasi bilan aloqadorligi, internet, virtual va vizual olamning yoshlar ongiga ta’siri, virtual o‘yinlarning salbiy oqibatlari haqida fikrlar yuritiladi.

Kalit so‘zlar. Virtual va vizual olam, axborot axloqi, internetga qaramlik, ijtimoiy muhit, axloq, jamiyat, oila.

Hozirgi vaqtda ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy inson va ayniqsa, yoshlar hayotining muhim qismini egallaydi. Ko‘plab so‘rovlar, kuzatishlar va tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning aksariyati ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Bundan tashqari, kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich maktab yoshidagi (7-11 yoshli) bolalar ham ijtimoiy tarmoqlarda ro‘yxatdan o‘tgan, 17-25 yoshli yoshlar esa kunlik vaqtining uchdan bir qismini virtual dunyoda o‘tkazishadi.

Yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarga nima jalb qiladi?

Ijtimoiy tarmoqlar odamlar o‘rtasidagi shaxsiy muloqotni anglatmaydi, shuning uchun o‘z-o‘zidan shubhalanish hissi, aloqa o‘rnatishda qiyinchiliklar va o‘zini past baholaydigan o‘smirlar va yigitlar ko‘pincha virtual muloqotni "yashashdan" afzal ko‘radilar.

Ijtimoiy tarmoq sizni qiziqtirgan sohada (adabiyot, san’at, musiqa, tarix va boshqalar) qiziqarli faktlarni o‘rganish, o‘quv materiallarini almashish, xaridlar qilish, ish qidirish yoki taklif qilish, tashkiliy masalalarni hal qilish, hamfikrlarni topish imkonini beradi. Odamlar va yangi do‘stlar umumiy manfaatlar, fikr va tajriba almashish uchun jamoalar yaratish va h.k. Ushbu sabablarning ba’zilarini ijtimoiy tarmoqlarning afzalliklari deb hisoblash mumkin, ammo shuni esda tutish kerakki, ma’lumotlardan noto‘g‘ri foydalanish, shaxsiy sahifani yuritishning ma’lum bir uslubi, taklif qilingan materiallarni, Internet va ijtimoiy tarmoqlarni filtrlash imkonsizligi ayniqsa, yoshlar uchun xavfli bo‘lishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlardan nazoratsiz, cheklanmagan foydalanish nimaga olib kelishi mumkin?

Vaqtning katta qismi virtual dunyoda bo‘lishga sarflanadi, real hayotda aloqasi yo‘qolgan ko‘plab qiziqarli va foydali narsalar e’tiborsiz qoladi. Virtual dunyoga sho‘ng‘ish bilan bog‘liq holda, haqiqatga qaytish qiyinlashadi, shuning uchun odam noqulaylikni boshdan kechirishi mumkin, vaziyatga moslashishda qiyinchiliklar, ijtimoiy tarmoq dunyosiga qaytish istagi, qayerda va kim bilan bo‘lishini tanlashi mumkin. Masalan, Vaqt tuyg‘usini yo‘qotish - ijtimoiy tarmoqqa bir necha daqiqa "kirish", talaba bir soat qanday o‘tganini, hatto vaqtni ham sezmasligi mumkin.

Xuddi shu narsa, odam o‘z sahifasini har bir necha daqiqada yangilash zarurligini his qilganda sodir bo‘ladi, aksariyat hollarda hech qanday maqsad yo‘q, odat tusiga kiradi. Va har qanday sababga ko‘ra Internetni o‘chirish juda og‘riqli qabul qilinishi va depressiyaga olib kelishi mumkin. Bu qaramlikning aniq dalilidir.

Vaqt o‘tishi bilan ijtimoiy tarmoqdagi muloqot nutqda iz qoldiradi: u juda soddalashtirilgan va ko‘pincha "nra", "xor", "thx", "ok", "DR bilan", "hech narsa" kabi so‘zlarga tushadi. Shubhasiz, bunday muloqot lug‘atning kambag‘allashishi, kamayishiga va nutqning uyg‘unligi va obrazlilikini yo‘qotishiga, so‘z boyligini parazit so‘zlar bilan to‘ldirishga olib keladi.

Internetda uzoq vaqt bo‘lish jarayonida yoshlar o‘zlarining muloqot qobiliyatlarini yo‘qotadilar, bu esa savolni to‘g‘ri tuza olmaslik, suhbatni boshlamaslik, juftlik, guruhda ishlashni istamaslik, o‘z-o‘zini his qilish kabi oqibatlariga olib keladi. o‘qituvchining savoliga javob berishda qo‘rquv, guruh oldida gapirishda qiyinchiliklarga sabab bo‘ladi. Ijtimoiy tarmoqlar tomonidan taqdim etilayotgan ma’lumotlarning hajmi va tabiati nazorat qilinmaydi va cheklanmagan, shuning uchun tarmoqda ijtimoiy va axloqiy me’yorlarni mensimaslik va inkor etish, nafrat, shafqatsizlik, zo‘ravonlik, noqonuniy targ‘ibot namoyishini topish mumkin.

Ayni davrda yoshlarning qalbi va ongini egallashga qaratilgan turli xil vayronkor g‘oyalarning kirib kelishi ayniqsa, internet tarmog‘i orqali ko‘proq ko‘zga tashlanyapti. Bu jarayon farzandlarimizning kompyuter texnologiyalari, turli kompyuter o‘yinlariga qiziqishining ortishi bilan ham bog‘liq. Ularning bu qiziqishlaridan buzg‘unchi g‘oya targ‘ibotchilari o‘z maqsadlari yo‘lida samarali foydalanishga harakat qilmoqda. Boshqacha aytganda, «o‘yinbozlik» jamiyatning ma’lum bir qismiga tahdid ekanligini yaxshi biladigan ekstremistlar o‘smirlar, yoshlar ongini shu yo‘l bilan egallashga harakat qilmoqda. «Olimlar I. P. Korolenko va T. A. Donskix o‘yinbozlik alomatlarini shunday tasniflashgan:

1. O‘smirning o‘yinda o‘tkazayotgan vaqti miqdorining oshib borishi
2. Oldingi odatlar, qiziqishlar doirasi torayib, o‘yin haqida ko‘proq o‘ylashi;
3. Yutsa ham, yutqizsa ham o‘yindan chiqqa olmasligi;
4. O‘yin boshlanishini orziqib kutish, o‘yinsiz qolganda bezovta bo‘lib, asabiylashish;
5. Tobora ko‘proq o‘ynash istagi, o‘yinga tobora ko‘proq narsa tika borish
6. O‘yindan o‘zini to‘xtata olmay qolishi. «Bo‘ldi, o‘yinni tashladim», – deydi, biroq oldin birga o‘ynagan sheriklarini ko‘rsa, o‘yin haqida gap ochilsa, o‘yingohning yonidan o‘tayotganda qaroridan tez aynib qoladi;
7. Ota-onasidan o‘yinga pul olish uchun yolg‘on gapirishi, o‘g‘irlik qilishi;
8. Oila a‘zolaridan, shifokorlardan va boshqalardan o‘zining o‘ta o‘yinparastligini yashirib, yolg‘on gapirishi kabilar o‘smirning o‘yinparastligidan dalolat beradi».

«O‘yinbozlik»ning oqibati yoki turli informatsion o‘yinlarga mukkasidan ketish natijasida nafaqat mutaassiblik, balki turli xil kasalliklarning kelib chiqishi ham kuzatiladi. Ya’ni internet o‘yinlariga ishqibozlik oqibatida miya faoliyati bilan bog‘liq insult, ludomaniya, ruhiy kasalliklar, aksariyat hollarda yuragi yorilib o‘lish kabi salbiy oqibatlar ko‘zga tashlanyapti. Bu esa rivojlanib borayotgan davlatimiz uchun eng katta tahdidlardan biri hisoblanadi.

Demak, tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil qilish, farzand tarbiyasini doimiy nazoraqilish g‘oyat muhim. Farzandga internetni butunlay cheklash mumkin emas.

Ta’qiqlangan narsaga nisbatan bolada qiziqishning kuchayishi tabiiy. Turli xil kompyuter o‘yini, ya’ni «aksion», «strategiya» yoki «shuter» kabi bir qator o‘yinlarning qay biri bo‘lishidan qat’iy nazar bolani jazavaga tushish, tajovuzkorlik, ruhiy buzilishlardan asrash uchun internetdan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatish muhim.

Boshqacha aytganda, internet global tarmog‘i insoniyat hayotiga qandaydir o‘yinlarni o‘ynab huzurlanish uchun emas, balki ilm-fan taraqqiyotiga xizmat qiladigan ilmiy ma’lumot va axborotlarni olish imkonini yaratish maqsadida kirib kelgan. Darhaqiqat, bolaning fiziologik va aqliy rivojlanishi bevosita tarbiya jarayoniga bog‘liq. Bu jarayonni ota-onalar mas’uliyat bilan sidqidildan amalga oshirishga majburlirlar.

Azaldan farzand tarbiyasida muhim o‘rin egallab kelgan, uning dunyoqarashi shakllanishiga xizmat qiladigan, faoliyat mezonini ezgulikka yo‘naltiradigan milliy o‘yinchoqlar o‘rnini qandaydir odam o‘ldirib huzurlanishga yo‘naltirilgan internet o‘yinlari egallab olishiga yo‘l qo‘ymaslik kerak. Ma’lumki, o‘sib kelayotgan bola beg‘ubor bo‘lgani bois ro‘parasidagi odamdan yomonlikdan kutmaydi. Xuddi shu tariqa bola uchun qiziqarli bo‘lgan o‘yinlarning salbiy oqibatlarga olib kelishi uning xayoliga ham kelmaydi. Ularni hushyorlikka o‘rgatish, tushuntirish ishlarini olib borish, eng asosiysi, ko‘ziga chiroyli ko‘ringan narsalarga mahliyo bo‘lib ketadigan darajada nodonlik botqog‘iga botmasligining oldini olish ota-ona va pedagoglarning jamiyat oldidagi ajralmas burchidir.

Xulosa o‘rnida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning so‘zlarini misol qilsak: “Qanchalik qiyin bo‘lmasin, biz yoshlar tarbiyasi bo‘yicha o‘zimizga xos va ta’sirchan, bugungi kunga hamohang usullarni izlab topishimiz kerak. Jondan aziz farzandlarimizni buzg‘unchi va zararli g‘oyalar, jinoyatchilik, giyohvandlik, loqaydlik, ma’naviy qashshoqlik kayfiyatidan asrashimiz zarur. Bunday salbiy holatlarni bartaraf etishda barchamiz, avvalo, siz, aziz yoshlar faol bo‘lishingiz kerak. Xalqimizning ma’naviy qudrati va boqiy an‘analarini asrab-avaylash va butun dunyoga tarannum etishga sizlar albatta qodirsiz”

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. –T.: O‘zbekiston, 2019.
2. Mamatova Y, Sulaymonova S. O‘zbekiston media ta’lim taraqqiyot yo‘lida. O‘quv qo‘llanma.Extremum-press, 2015. – 94 b.

SHAXSLARDA TAVAKKALCHILIK BILAN BOG‘LIQ VIRTUAL O‘YINLARGA MOYILLIKNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

ADPI pedagogika va psixologiya kafedrası
o‘qituvchisi SH.R. Abduraximova
Mirzayeva Durdonaxon Ilhomjon qizi
ADPI filologiya fakulteti O‘zbek tili
va adabiyoti yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotasiya; ushbu maqolada bugungi kunda yoshlar o‘rtasida tobora ommalashib borayotgan oyinlardan biri bo‘lgan virtual o‘yinlar va ularga tobeklik, shaxslarda tavakkalchilik bilan bog‘liq virtual o‘yinlarga moyillikni, yoshlar ongiga ta’sirini psixologik xususiyatlari kuchli depressiya, xulq-atvorning yomonligi, diqqatning pasayishi, aqliy jihatdan o‘ylamay, fikrlamay qolishi, muloqotning yo‘qligi, kuchli stress, irodaning sustligi borasida fikrlar bildirilgan

Kalit so‘zlar: virtual o‘yinlar, virtual olam, global integratsiya jarayoni, internet, depressiya, diqqat, stress

Bugungi kunda shaxslarda tavakkalchilik bilan bog‘liq virtual o‘yinlarga moyilligi tez suratlarda o‘sib bormoqda.

Buning asosiy sababi ham virtual o‘yinlarning yoshlar ongiga ta’siri hisoblanadi. Biz xohlaymizmi yoki xohlamaymizmi axborot texnologiyalaridan voz kecha olmaymiz va buning imkoni ham yo‘q. Chunki, zamon shiddat bilan rivojlanib, yuksalib yangiliklar olamiga aylanib bormoqda. XXI asrda dunyoda mafkuraviy manzarasi tubdan o‘zgarib ketdi, global integratsiya jarayonlarining jadallashib, ommaviy bo‘lib yangicha tafakkur uslubini yaratib bermoqda.

Virtual o‘yinlar- butun dunyo bo‘ylab millionlab odamlar muntazam ravishda o‘ynaydigan bugungi jamiyatda tobora ommalashib borayotgan o‘yin turi tushuniladi.

Hozirgi kunga kelib, juda ko‘p yoshlarda tavakkalchilik bilan turli xil o‘yinlar o‘ynab ko‘radi. Salbiy ko‘rinishdagi juda ham qo‘rqinchli bo‘lgan kinolar tomosha qiladi. Bu albatta, bolaning ongiga ta’sir o‘tkazmasdan qo‘ymaydi. Keyin esa o‘zlari bilmagan holatda virtual o‘yinlarga kirib o‘ynashni boshlaydilar.

Dunyoda bugungi kunga kelib, yer sharida yashovchi 58,8% aholi Internet tarmog‘idan foydalansa, buning qanchadir qismi ham virtual o‘yinlarni o‘ynash uchun kiradi. Bu aчинаrli holat hisoblanadi. Biz bugungi kunda beshinchi olamimizni ham yaratib ulgurdik, bu tom ma’noda virtual olam deganidir. Biz dastlab,

O‘simliklar olami

Hayvonot olami

Inson olami

Texnika olami

Virtual olami- bu hozirda keng tarqalgan virtual olamda, virtual o‘yinlar o‘zining juda katta salbiy tomonlarini o‘tkizib bormoqda. Shu sababli ham, virtual o‘yinlarga moyilligi yuqori bo‘lganligi uchun bolalarda, yoshlarda psixologik xususiyatlari anchagina yomon oqibatlariga olib kelmoqda. Chunki, bunday holatlarda kuchli depressiya, xulq-atvorning yomonligi, diqqatning pasayishi, aqliy jihatdan o‘ylamay, fikrlamay qolishi, muloqotning yo‘qligi, kuchli stress, irodaning sustligi, xattoki, “Abuliya”-(nerv sistemasining kasalligi, irodaning haddan tashqari sustlashishi) kabi holatlarining ham yuzaga kelishi va xarakter aksentuatsiyasini buzilishi “introvert”-(ichki dunyosiga yo‘nalgan yopiq odamlar), “ambrovert”-(boshqarib bo‘lmaydigan oraliq tip)dagi insonlarga aylanib qolishi ham hech gap emas, aslida.

Internet- bu davr talabidir. Hozirgi kunda internet hayotimizning bir bo‘lagiga aylangan. Internet- bizlar uchun juda ham yengiliklar va qulayliklarga egadir. Uzoq‘imizni bizga yaqin qiladi va o‘zimiz uchun kerakli barcha ma’lumotlarni internet orqali izlab topmoqdamiz. Internetdan qanday foydalanish o‘zimizning qo‘limizda. Har bir narsaning o‘ziga yarasha foydasi bo‘lgani kabi, shunga yarasha zarari ham bor. Hozirda internetdan hamma ham yaxshi maqsadda foydalangani yo‘q. Internetdagi virtual video o‘yinlar yoshlarga o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Ularning ma’naviy ongiga va ruhiyatiga ta’sir o‘tkazadi. Bu virtual o‘yinlarni Amerika tibbiyot uyushmasi video o‘yinlarga berilib ketishni rasman aqliy zaiflik kasalliklari qatoriga kiritish niyyatida. Shifokorlarning fikricha, bu kasallik kuniga ikki soatdan ortiq o‘yin o‘ynaydigan har qanday kishi salomatligiga xavf soladi. Bu internetdan ko‘ngilxushlik izlaydiganlarga ham tegishli hisoblanadi. Kompyuter o‘yinlarining keragidan ortiq mashhur bo‘lib, ommalashib ketgani va yoshlarga salbiy ta’siri tibbiyotchilarni ko‘pdan beri tashvishga solib kelayotgan muammolardan biridir. Hozir dunyodagi juda ko‘p mintaqalar, jumladan, Yevropa mamlakatlarida internetga asirlik xastaligini davolaydigan maxsus shifoxonalar mavjud.

Kompyuterda soatlab, kunlab o‘tirib, turli virtual mukofotlarni, yutuqlarni “qo‘lga kiritgan” kishi uchun ular chinakamiga qimmatli ma’no kasb eta boshlaydi. Bunday ball va yutuqlar “sodiq” o‘yinchilar orasida sotiladi, xarid ham qilinadi. Bunday ishga esa pullarini ayamasdan sarflashadi. Masalan, “Rgojest Yentropia” o‘yiniga mukkasidan ketgan avstraliyalik Devid Stor ismli talaba 35 ming AQSH dollari evaziga virtual orol sotib oladi. Bu orolda eski qal’a, bir qancha cho‘milish va turli maxluqlarni ovlash uchun maxsus joylar bor bo‘ladi. Lekin bu joylar faqat tasavvurda, kompyuter ekranidagina xolos edi.

“Hikmat izlaganga hikmatdir dunyo, Illat izlaganga illatdir dunyo” – hozir virtual o‘yinlar keltirib chiqarayotgan illatlar, yoshlarni halokatga giriftor etayotgani va nobud qilayotganini ko‘rishimiz mumkin. Shundan ham ko‘rinib turibdiki, bugungi kunda axborot vositalaridan ko‘p foydalanish holatlarida yoshlarga nima demoqchiman, hamma narsa ham “me’yor” degan tushuncha bo‘ladi. Men bitta narsaga ba’zida o‘ylanib qolaman, bugungi kundagi yoshlarni ongi, aqli shunchalik pastmi..? Hayotining teng yarmidan ko‘p qismini virtual o‘yinlarga sarflasa, undan ko‘ra “kitob” mutolaa qilgani yaxshi emasmi. Ijtimoiy tarmoqlardagi virtual o‘yinlar insonlarni shu qadar o‘ziga jalb qiladiki, unga o‘zi qanday qilib kirib qolganini bilmay qolishmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.Ablazov. Media savodxonlik va axborot madaniyati fanidan o‘quv-uslubiy majmua. And.2023 y
2. A.I. Xaydarov. N.I. Xalilova Umumiy psixologiya darslik. T. 2009.
3. E. G‘oziev- Tafakkur psixologiyasi T.1990.

BOLALARGA OMMAVIY AXBOROT TA’SIRI VA OQIBATLARI

Toshqulova Ozoda
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Bolaning psixik rivojlanishi qanday bo’ladi, u qanday shakllanadi va unga ta’sir etuvchi omillar nimalardan iborat degan muammo juda qadim zamonlardan beri psixolog va pedagoglarning diqqatini jalb etib kelmoqda.

Bolalar psixologiyasi fanining asosiy masalasi bola psixik taraqqiyotini o’rganishdan iborat ekan, bu masalani hal qilishda, uni tushuntirib berishda turli xil qarashlarni o’rganish, tahlil qilish muhimdir. Bolalarning ommaviy axborot vositalaridan ko’p foydalanishi, ularni turli xil kasallikka chaqiradi.

Kalit so’zlar. Bolalar psixologiyasi, xotira, diqqat, atrof-muhit, oila, o’yinlar, teleko’rsatuvlar, ommaviy axborot vositalari, ota-ona, multfilm, o’yinchoqlar.

Bolalar psixikasini taraqqiy etishini tushuntirib berishga uringan ilk nazariya “Bola katta yoshli kishining kichik nusxasi” degan fikr bilan ta’riflanadi. Bu nazariya tarafdorlari bola sifat e’tibori bilan katta yoshli kishidan hech bir farq qilmaydi. Bola bo’yi, shuningdek tasavvurlari, xotirasi, diqqati, tafakkuri va boshqa jarayonlaridan anchayin kichkina bo’lgan katta yoshli kishilardir deb ko’rsatishga urinadir. Lekin bola psixikasining sifat jihatidan o’ziga xosligini tushuntirib bera olmaydilar va taraqqiyotning asosiy sabablarini yoritib bera olmaydilar. XVII asrdan boshlab falsafiy va psixologik yo’nalishlarda bolaning taraqqiyoti haqida kurash boradi: psixologik yo’nalish tarafdorlari psixik taraqqiyot butunlay muhitga va turmush tajribasiga bog’liq deyдилar. Xo’sh odam psixikasi va xatti harakatlarida bor bo’lgan o’ziga xos xususiyatlarni nima bog’laydi –tabiiy, tug’ma xususiyatlarmi yoki hayot davomida orttirgan xususiyatlarmi? degan muammoda turlicha qarashlar maydonga keldi. Bolalar psixologiyasi qobiliyatlarning taraqqiyotini tevarak –atrofdagi muhitning ta’siri bilan tushuntirishga asoslana boshladi. O’yinlar, o’yinchoqlar, multfilmlar, ko’rsatuvlar, kiyimlar, o’quv qurollari, uy anjomlari o’zida axborot saqlovchi psixologik omillar bo’lib, kundalik hayotda har bir inson va ayniqsa, farzandlar duch kelayotgan real voqelik bilan chambarchas bog’liqdir. Bugungi kunda, bola informatsion oqimlar ta’sirida o’sayotgan davrda ota-onalar, mahsulot ishlab chiqaruvchilar hamda keng jamoatchilik oldida muhim masala turibdi. Ya’ni “Biz bolalarga qanday kiyimlar xarid qilyapmiz?”, “Qaysi multfilmlarni tomosha qilyapti?”, “Qanday uy jihozlari, o’qish qurollarini xarid qilib beryapmiz?”. Bu kabi savollarga o’z vaqtida javob olinmasa, keyinchalik: “Farzandimiz nima uchun urishqoq, bemehr?”, “Farzandim o’zgarib qolyapti...”, “Ilgari bunday emas edi-ku...”, “G’alati harakatlar qilyapti...” degan ikkilamchi fikrlar yuzaga kelishi mumkin. Quyida “Oila” markazi tomonidan olib borilayotgan “Bolalarni ularning sog’lig’i va axloqiga zarar yetkazuvchi ma’lumotlardan himoya qilish” nomli tadqiqotning xorijiy amaliyotni o’rganish natijalarini sizga havola etamiz. Xulosa esa o’zingizdan.

Amerikalik psixologlarning ta’kidlashicha, teleko’rsatuv va multfilmlarni ortiqcha ko’rish bolada hadik va hayajonni yuzaga keltiradi. Bolani shaxs sifatida rivojlanishini, ayniqsa, mustaqil fikrlash qobiliyatini tormozlaydi. Bolalar eng ta’sirchan va himoyalanganmagan tomoshabin bo’lib, agar ota-onalar 9 oylik bolani o’zlari bilan bo’ladigan jonli muloqotni televizor bilan bo’ladigan muloqotga almashtirishsa, 20% bolada rivojlanish ortda qolar ekan. Agar teleko’rsatuvlarni ko’rish shu tarzda davom etaversa, 3 yoshga yetganda rivojlanishda o’z tengdoshlariga nisbatan 1 yilga ortda qolib ketar ekan. Bundan tashqari, 12 yoshga borganda bolalar televizor orqali 100 mingta zo’ravonlik va qotilliklar guvohiga aylanib qolar ekan. Shuningdek, psixologik kuzatuvlardan ko’rinadiki, hozirgi davrda 4 yoshdagi bolalarning 25 %ida nutqida nuqsonlar kuzatilmoqda. Taqqoslash uchun

ushbu faktga murojaat qilish o‘rinli: 20-asrning 70-yillarida nutqida nuqson shu yoshdagi bolalarning faqatgina 4 %ida kuzatilgan ekan.

Mashhur kanadalik psixolog A.Bandura ommaviy axborot vositalarini inson shaxsiga ta’sirini tadqiq etgan. Tajribada 3-7-yosh bolalar ishtirok etishgan, ularga katta odam tomonidan qo‘g‘irchoqqa negativ munosabatni ifoda etilgan qisqa metrajli multfilmlar ko‘rsatilgan. Multfilmni ko‘rib bo‘lgach, bolalarga 10-20 minut o‘ynash imkoniyati berilgan. Eng e’tiborli tomoni shundaki, bolalarning aksariyat qismi aktyor tomonidan ko‘rsatilgan film lavhasidagi agressiyani takrorlashga harakat qilganligi kuzatildi. Chunki u ko‘rgan multfilmidagi qahramon obraziga o‘zini qo‘yib idrok etadi. O‘zini multfilm qahramoni bilan taqqoslash va andoza olish orqali u yaxshi yoki yomon illatlarni o‘ziga singdiradi. Uning fikriga ko‘ra, g‘arb kinomahsulotlari tufayli juda ko‘p bolalar johil, urushqoq, qahri qattiq bo‘lib qolayotganligi va normal insoniy hislardan ancha yiroq bo‘lib qolishlari ko‘rinar ekan. Ekranda bolani kuzatadigan bunday negativ vaziyatlari bola uchun go‘yoki nizoli vaziyatlarda qo‘llashi zarur bo‘lgan model bo‘lib xizmat qilishi mumkin ekan. Biz bolalarni butunlay televizordan mahrum qilish kerak degan fikrdan yiroqmiz, aksincha ba’zi shunday ko‘rsatuvlar borki ular bolalarga dunyoqarashning shakllanishida juda foydali bo‘ladi. Biz bolalarimizga chet el mahsulotlarini hazm qildirishni to‘xtatib, o‘z milliyligimiz, diniy onatimiz va urf-odatlarimizga to‘g‘ri keladigan mahsulotlarni o‘zimiz ishlab chiqarishimiz kerak demoqchimiz. Buning uchun har qanday imkoniyat bor. To‘g‘ri bu vaqt va harajat talab qilishi haqiqat. Xo‘sh, nima bo‘libdi, kelajagimiz poydevorlari bo‘lgan bolalar uchun har qancha harajat qilsak arziydi. Agar biz avvalgidek Imom Buxoriylar, Imom Termiziylar, Samarqandiy va Xorazmiylar chiqishini chin dildan istasak, bolalarimizni ularning onalari tarbiyalagani kabi tarbiyalashimiz, ulardek sidqi dildan xizmat qilishimiz kerak. Shundagina ko‘zlangan maqsadga yetishishimiz mumkin.

Xulosa: qilib aytadigan bo‘lsak, bola uchun odatiy bo‘lgan vaziyatlarning buzilishi bola hayot tarzi, kun tartibining o‘zgarishi sabab bo‘lishi mumkin. Bu esa ba’zida stress holatini yuzaga keltiradi. Shu sababli bolalarimizni asraylik uni ommaviy axborot vositalaridan uzoqlashtirib, kitoblar va unga eng kerakli bo‘lgan narsa mehrni beraylik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova, Umumiy psixologiya/darslik/Toshkent, "INNOVATSIYA-ZIYO"-2019, 360 bet;
2. Z.Nishanova, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma.-T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. 160 bet;
3. K.Sodiqov, S.H.Aripova, G.A.Shahmurova, «Yosh fiziologiyasi va gigiyena». «Yangi asr avlodi», 2009-yil.

GLOBALLASHUV DAVRIDA INTERNETNING YOSHLAR ONGIGA TA’SIRI.

ADPI Pedagogika va Psixologiya kafedrası
o’qituvchisi Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi
ADPI Maxsus pedagogika: logopediya
yònalishi talabasi Umaraliyeva Nilufar

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv davrida internetning yoshlar ongiga ta’siri haqida fikr yuritilgan. Bugungi kunda o’rgimcha to’ridek butun dunyoni o’z to’rlari bilan o’rab turli yoshdagi shaxslarni o’z domiga tortayotgan internet olami yoshlarni ham chetlab o’tmadi. Internetning ijobiy taraflari, foydalari bo’lgani singari uning zararlari ham yo’q emas albatta. Maqolada ushbu xususida, internetning o’sib, rivojlanib kelayotgan yoshlar ongiga ta’siri haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: Globallashuv, ong, internet, virtual olam, psixika, ommaviy madaniyat, ontogenez, shaxs, rivojlanish, individum.

XXI asr - axborot texnologiyalari taraqqiyoti asri. Bugungi kun taraqqiyotini jahon axborot tarmog’i - internetsiz tasavvur qilish mushkul. Ma’lumki, internet - axborot va hujjatlarning o’zaro almashinuvini ta’minlaydigan kompyuter tarmoqlarini birlashtiradigan xalqaro tizimdir. Internet keng imkoniyatlar eshigini ochdi. Uydan ko’chaga chiqmay turib orqali dunyo kutubxonalari bo’ylab sayr qilib, kurrai zaminning narigi chekkasida joylashgan oliy ta’lim muassasalarining masofaviy (virtual) talabasi bo’lishi, hatto elektron xizmatlarni (matnlarni tarjima qilish, video va audio mahsulotlarni tayyorlab berish, kitob va risolalarni sahifalash va hokazo) shartnoma orqali bajarish, pul berish topish mumkin. Hozirgi davrda internet tarmog’iga ulangan kompyuter, mobil telefonlari deyarli ko’pilib xonadonlarda mavjud. Bundan tashqari yoshlar internet kafelarida ham tarmoqdan foydalana oladilar. Bugungi kunda axborot texnologiyalari jadal taraqqiy etishi va ijtimoiy - iqtisodiy hayotning barcha jabhalariga joriy etish sababli barcha uchun kompyuter savodxonligi dolzarb masalalardan biriga aylandi.

Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Internet ta’sir ostida jamiyat tarkibida o’zgarishlar yuz beradi bu olimlar uchun juda qiziqarli mavzu. Buning sababi odamlar va jamiyatga internetning salbiy va ijobiy oqibatlariga olib keladigan noaniq ta’siridir. Zamonaviy dunyoda o’z hayotingizni internetdan foydalanmasdan tasavvur qilish qiyin. Internet yordamida siz juda ko’p foydali ma’lumotlarni olishingiz mumkin. Bu har bir inson uchun hayotining ajralmas qismiga aylangan butun dunyo bo’ylab tarmog’i. Ammo ko’plab mutaxassislar internet zararli ekanligini ta’kidlaydilar, ammo avval uning foydalarini ko’rib chiqamiz.

Internetning foydali taraflari - kutubxonaga bormasdan turib kitoblarni onlayn orqali xarid qilish va mutolaa qilish, uzoqni yaqin qilish ya’ni uzoq masofadan turib gaplasha olish imkoniyati. Google web shahar va mamlakatlari o’rtasidagi chegaralarini olib tashladi - elektron pochta, ijtimoiy tarmoqlar, skype qòng’iroqlari, dunyoning istalgan nuqtasida odamlar bilan aloqa o’natishga imkon beradi va bu kamdan-kam va zerkadiganlar uchun juda qulaydir.

Internetning zararli taraflari - bugungi kunda internetdan foydalanuvchilarning ko’pchiligini yoshlar tashkil etgan holda uning katta qismini o’quvchi o’smirlar tashkil etmoqda. Kompyuter o’yinlar yoshlarning vaqtini o’g’irlamoqda. Internet klublarida yoshlar ayni o’qib ilm hosil qiladigan paytlarda vaqtini bekorchi o’yinlarga ijtimoiy tarmoqlarda mutlaqo notanish shaxslar bilan qimmatli vaqtini tanishishga sarflayotgani tashvishli holat. Chunki internet va kompyuter o’yinlari asriyga aylangan o’smirlar hayotdan, ilm olish, kasb o’rganishdan va ma’naviy qadriyatlardan tamoman uzunlik butunlay manqurtlashib bordi.

Yoshlar birma turli xil tarmoqlar karvishlari orqali tahdidlari va aldovlarga uchramoqda. Zero, har qanday xabar to’g’ri va xolis bo’lavermaydi.

Virtual voqelik va keber madaniyat kishilarning fe’l-atvorini osonlik chet dasturlashtirish imkoniyatini beryapti ya’ni yoshlar ongi ichki dunyosi va qalbini yod g’oyalar ekanlashda eng oson harakatga aylandi. Bu borada mamlakat prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning quyidagi fikrlarini aytib o’tish zarur: "Bugungi tez o’zgaryotgan dunyo insoniyat oldida yoshlar oldida, yangi-yangi buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari surilgan ko’rilmagan turli yovuzlik ham xatirlarga hamdu chor qilmoqda. G’arazli kuchlar sodda, g’o’r bolalarni o’z ota-onasiga, o’z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga murojaka zomin bo’lmoqda. Bunday keskin tahlilkali sharoitda biz ota-onalar, ustoz murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko’y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarining qo’liga berib qo’ymasdan ularni o’zimiz tarbiyalashimiz lozim”. [1.25b.] To’g’ri, haqiqatni rad etmagan holda shuni alohida ta’kidlab o’tishimiz kerakki, internet tarmoqlari ta’lim olish yoki do’stlar bilan muloqot qilishning ajoyib vositasidir. Shu boisdan ham, internet tarmoqlaridan foydalanuvchilar soni yildan yilga oshib borayotganligini inobatga olsak, axborot manual sifatida OAV, internerdan axborotlar izlash kundan kunga jadallashmoqda. Bu esa qaysi sohaga oid bo’lishidan qat’iy nazar internetning milliy segmenting o’z axborotlarimizni tobora ko’paytirib borinini taqozo stadium.

Xulosa o’rnida shuni aytishimiz kerakki, har qanday mafkuraviy, ma’naviy va axborot tahdidlariga qarshi kurashda muhtaram prezidentimizning asarlari dastur amal vazifasini bajarish kerak. Jumladan "Besh muhim tashabbus va Harakatlar strategiyasi" buning yorqin timsoli hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, global o’zgarishlar davrida, jamiyatda axborot tahdidlariga qarshi samarali kurashish omillaridan biri alohida, ayniqsa, yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirish bo’lsa, ikkinchisi - mamlakatda yangi texnologiyalarni egallash va uni barcha sohalarga keng joriy etish bo’yicha kechiktirib bo’lmaydigan chora tadbirlarni amalga oshirishdir. Uchinchidan, turli xil ma’naviy tahdidlarni oldini olishda yoshlarda olinayotgan ma’lumotlarni ajratib olish savodxonligini shakllantirish, ulardan foydalanish bo’yicha tavsiyalar berish, axborot xurujlariga nisbatan targ’ibot ishlarini olib borish, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashi kerak. Shundagina ma’naviyatli tahdidlar va axborot xuruji yoshlarni yo’ldan og’dira olmaydi. Yana shuni xulosa qilib aytishimiz mumkinki, internetning yoshlar tarbiyasida o’ziga xos bo’lishi va o’zgaruvchan jihatini kengaytirish sababli, bu mavzu juda muhimdir. Yoshlar uchun internet darslarni texnologiyani o’rganish, kompyuter va internetni foydalanishni ma’naviyat bilan bog’liqlikni tushuntirish va qo’llash, aloqa qilish, ma’lumot topish va ularningdan foydalanish qobiliyatlari internetning yoshlar tarbiyasidagi o’rni katta ahamiyat saqlaydi. Shunday qilib, internetning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati katta. Bu ularning o’z fikr-mulohazalarini shakllantirish, yangiliklarda ishtirok etish va o’zlarini rivojlantirishlari uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Foydalangan adabiyotlar ro’yxati:

1. Sh. M. Mirziyoyev "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash, yurt taraqqiyot va xalq farovonligining garovi". T.: O'zbekiston, 2017. - B. 25 - bet.

2. I. H. Qo’ng’irov va Sh. I. Kungirova " Globallashuv sharoitida axborot tahdidlarga qarshi kurashishning zamonaviy texnologiyalarni yaratish muammolari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari T: 2020 yil, B - 191.

3. N. Y. Karimovna (2022). " Yoshlarda internetga tobelik muammolari. Ta'lim va rivojlanish tahlili " onlayn ilmiy jurnal 2 (12).

4. O’lmasjonovich, Xurshid Samatov "Insonlarning o’zaro ta’sirining mistik va falsafiy asoslari". (2021).

TOTALIZATOR O‘YINI QIMOR VA TAVAKKALCHILIKKA ASOSLANGAN O‘YINLARNING SALBIY OMILLARI

**ADPI. Pedagogika va psixologiya
kafedrasi katta o‘qituvchisi PhD.
U.T.Shobduraximova**

Annotatsiya: ushbu maqolada totalizator o‘yini qimor va tavakkalchilikka asoslangan o‘yinlarning salbiy omillari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: totalizator, internet, onlayn qimor o‘yinlari, g‘arazli jinoyatlar, bukmekerlik faoliyati, totalizator kompaniyalari, zamonaviy qimor, progressiv giyohvandlik.

Bugungi galaballashuv jarayonida onlayn qimor o‘yinlari ayrim toifadagi insonlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bunday o‘yinlar natijasida nafaqat moliyaviy ta’sirga, balki qaramlikni keltirib chiqaruvchi hissiy ta’sirga ham tushib qolish holatlari ko‘p uchramoqda. Hozirgi paytda internetsiz kunimizni tasavvur qilish qiyin. Bu tabiiy, bir kun internet ishlatmang, o‘zingizni zamondan orqada qolganday his etasiz. Ayniqsa, yoshlar internetda soatlab o‘yin o‘ynamoqda. Aholi orasida aynan internetdagi totalizator o‘yiniga qiziqish ortayotganini gap-so‘zlardan ham anglash oson.

Onlayn qimor ruhiy kasallikka olib keladi, uning nomi – ludomaniya. Qimorga qaramlik – bu ko‘plab salbiy psixologik, jismoniy va ijtimoiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo‘lgan progressiv “giyohvandlik” hisoblanadi. Totalizator qurboni topgan pulini o‘yinlarda isrof qiladi, oilasiga moddiy zarar yetkazadi, birovlardan qarz, bankdan kredit olib, tubi ko‘rinmas jarlikka qulay boshlaydi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi bir necha yil ichida global miqyosda totalizator o‘ynash darajasi oshgan. Bu illat tufayli bir necha salbiy oqibatlar yuzaga keladi[2].

Totalizator o‘zi nima? U fransuzcha «totalisateur» so‘zidan olingan bo‘lib, hisoblash, yakunlash ma’nolarni birdiradi. Oddiy aytganda, totalizator bu – mo‘maygina pul yutib olish maqsadida bukmeykerlik kompaniyasiga pul tikish deganidir. Ya’ni biror-bir bukmeykerlik kompaniyasida ro‘yxatdan o‘tasiz. O‘yin stavkalarini tashkil qiluvchi platforma hisob raqamiga pul tashlaysiz. Unda istagan odam biror-bir sport o‘yini voqealari, natijalarini oldindan taxmin qiladi va shu taxmin uchun pul tikadi. Yutuq miqdori taxmin bilan natijaning qanchalik to‘g‘ri kelishiga bog‘liq. Sizning taxminingiz to‘g‘ri chiqsa, sizga yutuq chiqadi. Ustama pul ham berilishi mumkin. Agar taxminingiz o‘zini oqlamasa, siz tikkan pul kuyadi[1].

Tarixga nazar tashlasak, Yevropada dastlab otlar poygasiga pul tikish boshlangan. Lekin bugungi kunga kelib, deyarli barcha sport turlarida totalizator o‘ynaladi. O‘z-o‘zidan ma’lumki, totalizator o‘yini qimor va tavakkalchilikka asoslangan o‘yinlar tarkibiga kiradi. Dastlab qo‘shimcha daromad topish, keyinchalik “jazava” sirtmog‘iga tushib, yutqazilgan pulning o‘rnini qoplash maqsadida kunlab, haftalab, oylab va hatto yillab ketgan vaqt natijasida inson o‘z shaxsiy taraqqi-yoti uchun investitsiya qilishi kerak bo‘lgan bebaho ne’matini yo‘qotadi[1].

Tavakkalchilikka asoslangan o‘yinlar insonda umidsizlik va nochorlik hissini keltirib chiqaradi. Ular depressiya, migren, ichak kasalliklari va stress bilan bog‘liq boshqa muammolarga duch keladi. Yirik summani yutqazish inson huzur-halovatini yo‘qotadi. O‘yinga berilib ketganlar yotganida ham, turganida ham, har doim pul tikib, yutish haqida o‘ylaydi. Zararli oqibatlari tufayli ko‘plab mamlakatlarda qimor o‘yinlariga qaramlik sog‘liqni saqlash sohasining muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Inson o‘ziga, yaqinlariga va xayrli ishlarga ajratishi kerak bo‘lgan mablag‘larni asossiz tarzda yo‘qotadi. Moliyaviy qiyinchiliklar sabab odamlar orasida huquqbuzarlik va jinoyatlar ko‘payadi.

Milliy urf-odatlarimiz va mentalitetimizga, shuningdek, diniy qarashlarimizga yot bo’lgan qimor o’yinlarini noqonuniy ravishda tashkil etish holatlari, ayniqsa, onlayn tarzda ommalashib, o’smir va yoshlarni o’z domiga tortayotgani achinarli holatlardan biridir. Hattoki, bunday o’yinlarda ko’p miqdoridagi pulni yutqazib qo’yib, oxir-oqibat o’z joniga qasd qilish yoki yutqazib qo’ygan pulni to’lash uchun jinoyat sodir qilish holatlari ham yuz bermoqda. Ta’kidlash joizki, bugungi kunda respublikada totalizator va bukmekerlik faoliyatini amalga oshirish va albatta, bunday xizmatlarni reklama qilish noqonuniy hisoblanadi. Qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o’yinlarni tashkil etish yoki o’tkazish uchun telekommunikatsiya tarmoqlarida, shu jumladan, internet jahon axborot tarmog’i provayderlari tomonidan xizmatlar ko’rsatish, tegishli dasturiy ta’minotdan nusxa ko’paytirish, tarqatish, shunday harakatlar uchun ma’muriy jazo qo’llanilganidan keyin sodir etilgan bo’lsa, eng kam oylik ish haqining ellik baravaridan yetmish besh baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq bilan jazolanadi”. Bu borada xorij tajribasiga e’tibor qaratadigan bo’lsak, Germaniyada qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o’yinlar bilan bog’liq jinoyatlar Jinoyat kodeksining “G’arazli jinoyatlar” bo’limidan joy olgan hamda qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o’yinlarda ishtirok etgan shaxs uchun belgilangan jazo esa 6 oygacha etib belgilangan.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o’yinlarning qonunga xilof ravishda tashkil etilishi va o’tkazilishi fuqarolarga nafaqat ruhiy ta’sir o’tkazadi, balki moliyaviy qaramlikka duchor etib, oilaviy nizolarga ham sabab bo’ladi. Shuningdek, ushbu faoliyat naqd pullarning bankdan tashqari muomalasi ko’payishiga, soliqlar va boshqa to’lovlarni to’lashdan bo’yin tovlanishiga yo’l ochadi hamda shu orqali mamlakatimizning iqtisodiy ravnaqiga putur yetkazadi. Shunga ko’ra, otanalar tomonidan o’z farzandlarining bo’sh vaqtlaridan unumli foydalanishi ustidan muntazam nazorat olib borilishi yuqoridagi kabi salbiy illatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Иванова О. А. Азартные игры как угроза общественной нравственности//Молодой ученый. – 2013. – №9. – С. 299-302.
2. Иванова О.А. Общественная опасность нелегального игорного бизнеса/О.А. Иванова//Научная дискуссия: вопросы юриспруденции: 35 сб. ст. по матер. XL междунар. заоч. науч.-практ. конф. М.: Изд-во «Интернаука», 2015. № 8 (36). С. 75-80
- 3.Xosilbekovna, S. F. (2024). PSIXOLOGIK HOLATLARGA TUSHISHNI OLDINGI Olish. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 39(4), 56-58.
4. Xosilbekovna, S. F. (2024). SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF INCREASING WOMEN'S LABOR EFFICIENCY ARE RELATED TO THE TOPIC. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 4(2), 440-443.

VIRTUAL O‘YINLARNING YOSHLAR ONGIGA TA’SIRI VA UNING ASORATLARI

Madaminjonova Ruhshona Dilmurodjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
aniq fanlar fakulteti 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Maqolada hozirgi kunda hayotimizga kirib kelgan va jamiyatimizning barcha qatlamlari orasida keng tarqalayotgan virtual o‘yinlar va shuning bizning yashash tarzimizga ta’siri va uning salbiy jihatlari haqida so‘z yu rtiladi. Shu bilan birqa torda quyidagi maqola virtual olam o‘zi nima? U bizning hayotimizga qanday kirib keladi? Yoshlar rivojlanishiga ta’siri qanday?- kabi savollarning javobini topishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: internet, ijtimoiy tarmoqlar, kasallik, tobelik, borliq, electron o‘yinlar, ommaviy madaniyat, strategiya, auksion.

Internet - bu hozirgi kunda davr talabidir. Uning hayotimizning bir bo‘lagiga aylangani bizga sir emas. Bizga internetning qulaylik taraflari ko‘p bo‘lishiga qaramay salbiy jihatlari ham mavjud. Uzog‘imizni bizga yaqin qilish bilan birga o‘zimiz uchun kerakli barcha ma’lumotlarni osongina topa olish imkonitini beradi. Internetdan qanday foydalanish esa o‘zimizning qo‘limizda. Hozirgi kunda internetdan turli maqsadlarda foydalanishmoqda. Internetdagi virtual video o‘yinlar yoshlarga o‘z ta’sirini o‘tkazish bilan birqa, ularning ma’naviy ongiga va ruhiyatiga putur yetkazypdi. Bu virtual o‘yinlarni Amerika tibbiyot uyushmasi video o‘yinlarga berilib ketishni rasman aqliy zaiflik kasalliklariqa olib kelishi va tez gakiritishi mumkunligini tasdiklagan. Shifokorlarning fikricha, bu kasallik kuniga ikki-uch soatdan ortiq o‘yin o‘ynaydigan har qanday kishi salomatligiga xavf soladi. Bu internetdan ko‘ngil xushlik izlaydiganlarga ham tegishli.

Kompyuter avval maxsus zallarda paydo bo‘ldi, ularda yuqori malakali mutaxassislar ishlay boshladilar. Asosan mudofaa va boshqa tadqiqotchilik masalalari bilan shug‘ullandilar. Ko‘pincha hisoblash texnikasi matematika, mantiq, ratsional g‘oyalar bilan bog‘liq masalalar ustida ish yuritdilar. Insonlar undan umuman oddiy maqsadlarda (masalan, o‘yinlar uchun) foydalanishlari mumkinligi hech kimning xayoliga ham kelmagan. «Kompyuter o‘yinlari» iborasi esa bema’ni xayoldek tuyulishi mumkin edi. Shunday bo‘lsa ham monitor oldidagi jiddiy, zavqsiz, sovuqqon olimlarning o‘rinlarini zavqli, qiziquvchan o‘yinchi bolalar egalladi.

Kompyuter o‘yinlarining keragidan ortiq mashhur bo‘lib, ommalashib ketgani va yoshlarga salbiy ta’siri tibbiyotchilarni ko‘pdan beri tashvishga solib kelayotgan muammolardan biridir. Bir taqqoslab ko‘raylik, internet mavjud bo‘lmagan davrda axborotlarni dunyo bo‘ylab uzatishning eng tez usuli bu televidenye bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda axborotlar telekompaniyalar tomonidan uzatilgunga qadar ijtimoiy tarmoqlar orqali bir necha soniyalar mobaynida butun dunyoga tarqatilmoqda. Jamiyatimiz ham allaqachon o‘zlarini qiziqtirgan yangiliklarni ijtimoiy tarmoqlardan izlashga o‘rganib ham qoldi. Televidenye esa jamiyatimiz tomonidan asosan siyosiy habarlarni ishonchli manbasi sifatida kuzatib boriladi. Internetning, ijtimoiy tarmoqlarning kashf etilishi ana shunday imkoniyatlar yaratdi. Ammo, bu kashfiyot boshqa kashfiyotlar singari ozining salbiy va hatto ayrim havfli jihatlarni ham namoyon etdi. Ma’lumotlar, yangiliklar, e’lonlarning bunchalik katta tezlikda tarqalishi dunyo hamjamiyatida katta o‘zgarishlar va ayrim havflarni yuzaga keltirgani rost. Ayniqsa, gap yosh avlod haqida ketganida bu havfni yaqqol sezish mushkul emas. So‘nggi yillarda diniy ekstremizm, terrorizm, odam savdosi bilan shug‘illanuvchi o‘ta havfli jamoalarning jabr diydalarining ko‘pchiligi ijtimoiy tarmoqlar orqali ularning changaliga tushib qolmoqda. Ammo, bu yagona havf emas!

Ayni davrda yoshlarning qalbi va ongini egallashga qaratilgan turli xil vayronkor g’oyalarning kirib kelishi ayniqsa, internet tarmog’i orqali ko’proq ko’zga tashlanyapti. Bu jarayon farzandlarimizning kompyuter texnologiyalari, turli kompyuter o’yinlariga qiziqishining ortishi bilan ham bog’liq. Ularning bu qiziqishlaridan buzg’unchi g’oya targ’ibotchilari o’z maqsadlari yo’lida samarali foydalanishga harakat qilmoqda. Ko’rinib turibdiki, o’smirlik davrida tarbiyaga jiddiy yondashmaslik, farzandlarning xatti-harakatlariga nisbatan befarqlik natijasida ko’p hollarda farzandni qo’ldan chiqarish mumkin. Zero uning oqibati yoki information o’yinlarga mukkasidan ketish natijasida nafaqat mutaassiblik, balki turli xil kasalliklarning kelib chiqishi ham kuzatilyapti. Ya’ni internet o’yinlariga ishqibozlik oqibatida miya faoliyati bilan bog’liq insult, ruhiy kasalliklar, aksariyat hollarda yuragi yorilib o’lishi kabi salbiy oqibatlar ko’zga tashlanyapti. Bu esa rivojlanib borayotgan davlatimiz uchun eng katta tahdidlardan biri hisoblanadi. Kompuyuter o’yinlari yoshlarning vaqtini o’g’irlamoqda. Internet – klublarda yoshlar ayni o’qib, ilm hosil qiladigan paytlarida vaqtlarini bekorchi o’yinlarga, ijtimoiy tarmoqlarda mutlaqo notanish shaxslar bilan qimmatli vaqtini tanishishga sarflayotgani tashvishli holat. Chunki internet va kompyuter o’yinlari asriga aylangan o’smirlar hayotdan, ilm olish, kasb o’rganishdan va ma’naviy qadriyatlardan tamoman uzilib, butunlay manqurtlashib boradi. Hozir kompyuter o’yinlari orqali o’smir yoshlarga salbiy ta’sir qilib, ular ongiga o’z buzg’unchi g’oyalarini singdirish yoki ularni to’g’ri yo’ldan ozdirishga urinadigan yashirin kuchlar juda ko’p. Kompyuter o’yinlariga mukkasidan ketgan o’smirlar o’zlari bilmagan holda yashirin kuchlarning qo’g’irchog’iga aylanadi. Kompyuterga mute bo’lgan yoshlarning fikri-xayoli, butun vaqti, hatto uyqusi ham bemani o’yinlar bilan band bo’ladi. Oxir-oqibat bunday manqurt yoshlar tengdoshlari, yaqinlari va hatto ota-onasiga ham qo’l ko’tarishgacha agar mubolag’a bo’lmasa qurol o’qtalishgacha borib yetadi. Bu esa jamiyatda ilimsizlik, johillikning tomir yoyishiga oqibatda yurt parokanda bo’lishiga olib keladi. O’yinlarning bolalarga qanday ta’sir qilishi darsliklarda, maqolalarda, gazeta va jurnallarda muhokama qilinadi, televidenie, radio va bolalar poliklinikalarida muhokama qilinadi. Axir bu muammo tobora dolzarb bo’lib qolmoqda. Bolalar kattalarga qaraganda yomonroq kompyuter o’yinlariga jalb qilinadi. Darhaqiqat, odamning, ayniqsa kichik odamning ruhiyatiga, tashqaridan osongina ta’sir qilish mumkin. Internetda ko’plab onlayn o’yinlar mavjud.

Yevropa mamlakatlarida internetga asirlik xastaligini davolaydigan maxsus shifoxonalar bor. Bunga misol qilib Koreyada va Yevropa davlatlarida bo’lib o’tgan voqealarni aytib o’tish joiz, - deb topdik. Bu o’yinga berilib ketish; u inson (bola) hayotni emas faqat virtual hayotni o’rgana boshlaydi bu esa hammaga ma’lumki inson hech qanday zarbaga tayyor bo’lolmaydi.

Bunga misol qilib; O’zbekistonda o’tkazilgan ijtimoiy so’rovda ishtirok etgan 12-16 yoshli o’smir bolalarning yarmi ko’pincha tengdoshlari bilan suhbat qurishdan, kompyuter o’ynashni afzal biladi. O’smirlarning 43,7 foizi o’quv adabiyotini o’qish bilan cheklanar ekan. Bundan ma’lumki 10 boladan 1-tasi o’quv adabiyotlardan boshqa kitob o’qimaydi. Axborotlardan ma’lum qilishicha Rossiyada 15 yoshli bola onasini pichoqlab o’ldirgan aniqlashicha ona bolasiga ko’p kampyuter o’ynamasdan dars qilishini aytgan ko’ryapmizki virtuall oyinlarqan kanchalik xavfli ekanligini ongimizni qachon zaharlab qo’rganini bilmay qolar ekanmiz. Tarbiya jarayonini to’g’ri tashkil qilishimiz, farzand tarbiyasini doimiy nazorat qilib turishimiz juda ham muhim. Farzandga internetni butunlay cheklash mumkinmi? Afsuski bunaqa ish qilishimiz xato chunki ta’qiqlangan narsaga nisbatan bolada qiziqishning kuchayishi tabiiy.

Internet global tarmog’i insoniyat hayotiga qandaydir o’yinlarni o’ynab huzurlanish uchun emas, balki ilm-fan taraqqiyotiga xizmat qiladigan ilmiy ma’lumot va axborotlarni olish imkonini yaratish maqsadida kirib kelgan. Farzand tarbiyasida muhim o’rin egallaydi,

uning dunyo qarashi shakllanishiga xizmat qiladigan, faoliyat mezonini ezgulikka yo’naltiradigan milliy o’yinchoqlar o’rnini qandaydir odam o’ldirib huzurlanishga yo’naltirilgan internet o’yinlari egallab olishiga yo’l qo’ymaslik kerak. Ma’lumki, o’sib kelayotgan bola beg’ubor bo’lgani bois ro’parasidagi odamdan yomonlik kutmaydi. Xuddi shu tariqa bola uchun qiziqarli bo’lgan o’yinlarning salbiy oqibatlariga olib kelishi uning xayoliga ham kelmaydi. Ularni hushyorlikka o’rgatish, tushuntirish, eng asosiysi, ko’ziga chiroyli ko’ringan narsalarga mahliyo bo’lib ketadigan darajadan nodonlik botqog’iga botmasligining oldini olish ota-ona va pedagoglarning jamiyat oldidagi ajralmas burchidir. Barkamol avlod tarbiyasida oila ilk maktab vazifasini o’taydi. Bolani yoshligidan yolg’on gapirmaslikka, to’g’ri fikrlashga, har birnarsadan to’g’ri foydalanishga o’rgatish, Vatanga muhabbat tuyg’ularini shakllantirish dastlab oilada amalga oshiriladi. Xulosa o’rnida shuni aytishimiz mumkinki, farzandlarimizni internet boshqarishiga yo’l qo’ymaslik lozim. Shunday ekan, farzandlarimizni ko’zlariga chiroyli ko’ringan narsaning tashqi tomoniga emas, balki mohiyatiga e’tibor berishga o’rgatish, “o’yinbozlik” kasaliga duchor bo’lishdan asrash uchun barchamiz birdek mas’ulmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Internetning ta’limga ta’siri [Elektron resurs]. – Kirish rejimi:
http://www.vfmgju.ru/sovremennye_tendencii_v_vissheym_obrazovanii_506/say
2. S.N. Makeev // Tarix, falsafiy, siyosiy va yuridik fanlar, madaniyatshunoslik va san’at tarixi. Nazariya va amaliyotga oid savollar. – Sertifikat, 2015. – No 7 (57). – I qism. – B. 96.
3. www.ziyouz.com.kutubxonasi.
4. www.arxiv.uz

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НЕГАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ ИНТЕРНЕТА НА УЧАЩИХСЯ И СТУДЕНТОВ И ПУТИ ВОЗВРАЩЕНИЯ ИХ К РЕАЛЬНОЙ ЖИЗНИ, К КНИГАМ

Джумабоева Ёзоза Мамаджановна –
старший преподаватель кафедры
Педагогики и психологии

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные проблемы негативного влияния Интернета на учащихся и студентов и даются примеры привития любви к чтению книг.

Ключевые слова: социальная сеть, виртуальный мир, духовность, интернет-зависимость, потеря контроля реального времени, развитие интеллекта у молодёжи.

Интернет в современном мире нужен всем людям, всех возрастов... для тех или иных целей. для развития интеллекта, Интернет играет важную роль в образовательном процессе, предоставляя большие возможности приобретения нужного теоретического и практического материала, для установления эффективной обратной связи и контроля ЗУН.

Благодаря интернету студенты могут учиться самостоятельно, творчески и дистанционно, а также получают доступ к множеству полезных курсов, которые бесплатно предоставляют развитые, ведущие учебные заведения мира

Современный научно-технический прогресс, наряду со своими положительными моментами, внес в современный процесс обучения и такие отрицательные моменты, как:

- психологическая зависимость от социальной сети и мобильно-коммуникативного устройства, сопровождающаяся ослаблением реальных социальных, человеческих, личностных связей;
- постоянное давление и навязывание массовой культурой бесполезной информации, распространяемой с помощью социальных сетей, и как следствие, отвлечение внимания от процесса обучения;
- замещение творческих креативных способностей искусством компиляции; (замещения, подмены)
- проблема идентификации личности при выполнении заданий, назначенных с помощью социальных сервисов, в связи с чем, возникает возможность отсутствия абсолютного контроля над обучением со стороны преподавателя и необъективная оценка за выполненное задание.

Общество, используя данную инновацию в обучении как вспомогательный элемент, делает процесс получения знаний более удобным и актуальным для современного поколения, но вместе с тем привносит и некоторые нюансы, которые отрицательно влияют на процесс обучения. Прежде всего, пользователь сети, в силу принципа построения виртуальной информационной системы, зачастую является больше собирателем информации, творческие процессы при этом начинают использоваться гораздо реже. Но, тем не менее, можно сказать, что внедрение социальных сервисов в образование очень значимо и актуально в нашем современном инновационном жизненном цикле, временные рамки которого сократились, и критерием оценки стало не только качество преподносимой информации, но и скорость обмена ею. Возможности интернет технологий в образовании позволяют сделать процесс обучения более доступным и быстрым для любого пользователя сети. На каждом этапе обучения эти возможности дают разный результат в зависимости от поставленной цели пользователя. Эти возможности создают людям условия, при

которых любой человек, независимо от географического места положения, материального уровня, уровня образования может получать необходимые ему знания в требуемом объеме и широте.

Интернет - зависимость способствует формированию целого ряда психологических проблем: конфликтное поведение, хронические депрессии, предпочтение виртуального пространства реальной жизни, трудности адаптации в социуме, потеря способности контролировать время пребывания за телефоном и компьютером, возникновение чувства дискомфорта при живом общении, апатия, физическая слабость и психическая хроническая усталость, раздражительность.

Интернет - зависимость, как правило, порождается, в так называемой, социальной не адаптированной среде; это не успешность ребенка в реальной жизни, неумение общаться; такой ребенок комфортно чувствует себя только в виртуальной реальности, и тогда, в первую очередь, нужно обращать внимание именно на психологические проблемы человека.

Влияние Интернета на образование приводит к развитию не личных форм общения на занятиях, а посредством технических средств на уровне обмена научными знаниями, а также иными информациями, что, в свою очередь, очень тесно связано с развитием компьютерной техники, сетей, средств телекоммуникаций и связи. Прежде всего, это относится к средствам визуализации информации и ее передачи...

Но из-за того, что телефоны, гаджеты, компьютеры совсем заполнили быт детей, молодёжи и даже взрослых, люди читают все менее и менее охотно, и школа борется за книги всеми силами, за каждую страницу прочитанной книги. Примеры привития любви к чтению книг в современном мире, объятom всемирной сетью Интернета.

Первый пример: На школьных мероприятиях бывает официальная часть, минут на 5-7. Директор может напомнить о миссии школы, рассказать о достижениях в науке и технике и о роли чтения книг и первоисточников в этом прогрессе. Как обычно, простым языком, без намека на высокопарность, просто, доступно и ясно, например «Родители, пожалуйста, не забывайте читать книги – детям и вместе с детьми. Читайте книги так часто, как можете, если получится – то каждый день. Поощряйте ребенка, хвалите за успехи в чтении. Пусть ребенок читает всем, кто есть в доме – вам, друзьям, гостям, бабушкам-дедушкам, домашним животным. Мы стараемся делать все, чтобы научить ребенка получать удовольствие от чтения, но без вашей поддержки и сотрудничества нам не обойтись.

Второй пример: Школа может организовать и проводить, конкурсы чтецов, (Выразительное чтение стихов, отрывков из произведений писателей или «Кто больше всех прочитал книги за месяц ...за год»), акций на популяризацию чтения. Организовать выставки книг в школах, «Неделя того или иного поэта, писателя-классика»

Третий пример- рекомендация для ребёнка:

1. Выделяйте время для чтения каждый день.
2. Выбирайте книги вместе с ребенком.
3. Окружите ребенка материалами для чтения.
4. Медленно и с удовольствием читайте для ребёнка.
5. Показывайте ребенку свою заинтересованность в **чтении**.

Четвёртый пример-рекомендация для подростка:

1. Дайте подростку выбора книги по его интересу.
2. Дарите книги и окружите **подростков** книгами по его интересу.
3. Постарайтесь совершать экскурсии в библиотеки, музеи и выставки
4. Постарайтесь, чтоб подросток посещал библиотеки и читальные залы.

5. Смотрите фильмы на основе книг с субтитрами ...

6. Делитесь с подростком тем, что вы читаете.

Пятый пример-рекомендация:

Чтобы привлечь детей к чтению книг, наряду с активными формами преподавания литературы, во внеурочной деятельности можно использовать следующие формы: акции, посвященные знакомству с книгами, волонтерское движение, конкурс на лучший отзыв о прочитанной книге, конкурс на лучшую иллюстрацию.

Что дает любовь к чтению?

Ученые из США рассказали, какую пользу здоровью приносит чтение книг. В частности, оно помогает бороться со стрессом. Человек погружается в другой мир и абстрагируется от своих проблем, что, по мнению исследователей, успокаивает.

Во время чтения работа нейронов мозга человека перестраивается. Предпочтение организм отдает внутренним процессам, а не внешним. Люди начинают лучше слышать и понимать себя, а это верный путь к борьбе с депрессией. Причем релаксации можно достичь, если уделять чтению как минимум два часа в день.

Список литературы:

1. Влияние Интернета на образование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vfmgju.ru/sovremennie_tendencii_v_visshe_m_obrazovanii_506/say

2. Макеев, С.Н. Социальная сеть как инструмент общения расширенной реальности [Текст] / С.Н. Макеев // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Грамота, 2015. – № 7 (57). – Ч. I. – С. 96.

3. Макеев, С.Н. Технология расширенной реальности в образовательном пространстве [Текст] / С.Н. Макеев // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2014. – № 1. – С. 39.

4. Пфаненштиль, И.А. Роль информационных технологий в преодолении трансформационных процессов в российском образовании [Текст] / И.А. Пфаненштиль, И.Г. Борисенко // Философия образования. – 2012. – №4(43). Стр. 59 – 67.

5. Роль Интернета в образовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mnl.su/sekretyiuspeha/item/50-rol-interneta-v-obrazovanii.html>

6. Шалимов, А.Б. Социальные сети как современная образовательная среда [Текст] / А.Б. Шалимов // Проектно-аналитическое агентство «Шаг». – № 11 (41). – Декабрь, 2013 г.

7. Khosilbekovna, S. F. (2024). Ethnopsychological Predictors of the Process of Acculturation in Migrant Students. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 199-203.

AXBOROT-PSIXOLOGIK URUSH DAVRIDA MEDIAISTE’MOLI MADANIYATIINI SHAKLLANTIRISH

Muladjanova Gulchexaxon Abidjanovna
Andijondavlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya
kafedrası assistent o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan vaqtda yoshlarda axborot-psixologik urush davrida mediaiste’moli madaniyatini shakllantirishning muhim tomonlari yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: axborot xavfsizlik, mediaiste’mol, psixologik urush, axborot makoni, axborot urushi.

Sivilizasiya rivojining zamonaviy bosqichida axborot nafaqat jamoat va davlat institutlari faoliyatida, balki har bir inson hayotida hal qiluvchi rolni o’ynaydi. Ko’z oldimizda jamiyatning axborotlashishi shiddat bilan va ko’pincha oldindan bilib bo’lmaydigan tarzda rivojlanmoqda. Biz esa uning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va boshqa oqibatlarini tushunib yeta boshlaymiz, xolos. Jamiyatimizning axborotlashishi yagona dunyo axborot makonining yaratilishiga olib keladiki, bu makon doirasida axborotni yig’ish, ishlash, saqlash va sub’ektlar – insonlar, tashkilotlar, davlatlar o’rtasida almashish amalga oshiriladi.

Urushlar doimo bo’lgan. Vaqt o’tishi bilan urushni olib borish butun bir fanga aylandi. Har qanday fanagidek urushda o’zining tarixi, o’zining qoidasi, mashhur namoyondalari, o’zining metodologiyasi paydo bo’ldi. Zamonaviy urush g’oyasi juda ildamlab ketdi. Endi uning makoni – butun yer shari. Urush lokal qaroqchi xujumidan bir necha davlatlarni vayron qiluvchi global muammoga aylandi.

Axborot urushiga oddiy vositalar yordamida harbiy harakatlar samara bermaydigan hollarga nisbatan strategik alternativa sifatida qaralmoqda. Harbiylar tomonidan kiritilgan axborot urushi atamasi real, qirg’inli va yemiruvchi harbiy harakatlar bilan bog’liq shafqatsiz va xavfli faoliyatni anglatadi. Bu urushning alohida qirralari-shtab urushi, elektron urushi, psixologik amallar va h.

“Axborot urushi” atamasini birinchi marta 1976-yilda T.Rona “Boing” kompaniyasi uchun tayyorlangan hujjatda qo’llagan. 1992-yildan boshlab, “axborot urushi” atamasi AQSH Mudofaa vazirligi tomonidan rasmiy ravishda ishlatilgan. Axboriy-psixologik kurash, kiber urushni o’rganuvchi ilmiy yondashuvlarning xilma-xilligi hodisaga nisbatan yagona qarash yo’qligini ko’rsatadi. Bugungi kunda ilmiy sohada quyidagi asosiy yondashuvlar aniqlangan: geosiyosiy, psixologik, kommunikativ, konfliktologik.[1]

Axborot urushi o’z maqsadi, mazmun-mohiyatiga ko’ra, maxfiy yoki oshkora, ahamiyati kam yoki radikal ta’sirli siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma’naviy-psixologik, tijoriy, harbiy hodisa bo’lishi mumkin. “Axborot urushi” va “axboriy kurash” tushunchalari farqlanadi. Axboriy-psixologik kurash tushunchasi neytral ma’no anglatib, salbiy mazmunda axboriy urush, psixologik urush, kiber urush shakllarida ham qo’llanadi. Bugungi kunda axborot-psixologik urush jangovar operatsiyalarni ta’minlashdan tashqari o’zi alohida mustaqil urush turiga aylandi va geosiyosiy darajadagi strategik vazifalarni hal qilishga qodir hodisa hisoblanadi. Shu bilan birga, agressiv axborot va psixologik kurashning o’zi urush va qurolli to’qnashuvlarni keltirib chiqaradi. Axborot va psixologik qurollarning xavfi ulardan foydalanishdagi shaxssiz xususiyatidadir, bu hujum harakatlarini, hatto urush e’lon qilmasdan ham noma’lum holda amalga oshirishga imkon beradi. Bundan tashqari, axboriy qurollarni ishlab chiqish va ulardan foydalanishni taqiqlash deyarli mumkin emas (masalan,

kimyoviy yoki bakteriologik qurollarga nisbatan taqiq o’rnatilgan). Axboriy urush shaxs, jamiyat, tuzilma va davlatlar o’rtasida manfaatlar to’qnashuvi, qarama-qarshilik yuz bergan holatlarda ustunlikka erishish, biror siyosiy, iqtisodiy yoki boshqa maqsad yo’lida ma’lumot olish, qayta ishlash va yetkazish, siyosiy va harbiy maqsadlarga erishish, axloqiy va psixologik ta’sir ko’rsatish maqsadidagi kurashdir. Axborot urushi kompyuterlar, dasturiy ta’minotga hujum qiladigan va axboriy tizimlarni izdan chiqaradigan kiber urushlardan farq qiladi. Axborot urushi muayyan maqsad yo’lida ma’lumotlarni manipulyatsiya qilish, qaysidir shaxs, guruh, tuzilma yoki davlatning manfaatlariga qarshi, lekin boshqa tomon uchun manfaatli bo’lgan, axboriy bosimga asoslangan harakat hisoblanadi. Axborot urushi qachon boshlanishi, tugashi va uning qanchalik kuchli yoki halokatli ekanligi aniq emas. Axborot urushi taktik ma’lumotlarni to’plash, o’z manfaatlariga yo’naltirilgan axborotlarni tarqatish, tashviqot, dezinformatsiya kampaniyasi, demoralizatsiya (ma’naviy, axloqiy tanazzul) yoki manipulyatsiya qilishni o’z ichiga olishi mumkin. Axborot urushi psixologik urush bilan chambarchas bog’langan. Axboriy, psixologik, kiber urushlar umumiy lashtirilib, “axborot operatsiyalari” atamasidan foydalangan holda ham ifodalanadi. Bunda texnologiyalar bilan bir qatorda axborotdan foydalanishning inson bilan bog’liq jihatlariga, jumladan, ijtimoiy tarmoq tahlili va insonni axborot orqali boshqarishga e’tibor qaratiladi.

Axboriy-psixologik, kiber urushlar bir necha shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

- matbuot, televideniye, radio, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali o’z maqsadiga yo’naltirilgan axborotlarni uzatish;
- dezinformatsiya kampaniyasi;
- aloqa va kommunikatsiya tarmoqlari o’chirilishi;
- aloqa tarmoqlari soxta bo’lishi;
- raqamli aralashuv bilan maxfiy ma’lumotlarni oshkor qilish yoki dezinformatsiyani joylashtirish orqali sabotaj;
- dronlar va boshqa kuzatuv robotlari yoki veb kameralardan foydalanish;
- kommunikatsiyani boshqarish;
- sintetik vositalar;
- ongni manipulyatsiya qilish;
- vandalizm, ya’ni xakerlar tomonidan veb sahifalarga zarar yetkazish, mazmunni almashtirish;
- axborot yig’ish, maxfiy ma’lumotlarni to’plash, soxta ma’lumotlar joylashtirish uchun shaxsiy sahifalar yoki serverlarni buzish va hokazo.

Zamonaviy axborot iste’molchisi ommaviy axborot vositalaridan ma’lumot olganda, ularni “do’stlariga ulashishi” mumkin va 99 foiz holatda uning to’g’riligini tekshirishi, ta’sirini tahlil qilishi mumkin emas. Manipulyatsiya muvaffaqiyatining asosiy sababi shundaki, aksariyat hollarda odam o’ziga berilgan xabarlarini tekshirish uchun vaqtini ham, aqlini ham sarflashni xohlamaydi. Axborotni zarur talqinda uzatish uchun jamiyatda obro’ga ega odamlar — akademiklar, shoirlar, san’atkorlar, chiroyli qizlar yollanadi. Ma’lumotlar turli manbalar orqali takror va takror, kichik dozalarda taqdim etiladi. Shunday qilib, odamlar mustaqil fikrlamay qo’yadi. Ong ostiga ta’sirni kuchaytirish uchun inson hissiyotlaridan foydalaniladi va ularning eng kuchlisi qo’rquvdir. Bunda sensatsion (shov-shuvli) oziqlantirish texnologiyasi keng qo’llanadi. Qo’rquv bilan ta’sir ko’rsatuvchi yolg’on vizual tasvir bilan beriladi.

Zamonaviy mediamakondagi axboriy-psixologik kurashning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va huquqiy sabab va oqibatlari turlicha. Axboriy-psixologik kurash davlat xavfsizligiga daxl qiladi, xalqaro tinchlikka tahdid soladi, jamiyatda xaos keltirib chiqaradi, madaniyatlar yemirilishiga sabab bo’ladi, nosog’lom raqobat muhitini vujudga keltiradi, insonlar ma’naviyati va sog’lig’iga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Bu jarayonda asosiy qurol, ta’sir vositasi axborot hisoblanadi. Shu bois jurnalistika va ommaviy kommunikatsiya yo’nalishtirishida

axboriy-psixologik kurashning axboriy muhitga ta’siri masalasi, xususan, axborot-psixologik kurash sharoitida axborot iste’moliga ta’siri va media iste’molida keltirib chiqarayotgan muammolarini o’rganish dolzarbdir. Axborot-psixologik kurashning ta’sirini 2 ta yo’nalishda o’rganish mumkin: kompleks va individual ta’sir. Kompleks ta’sir davlat, jamiyat, guruhga ta’sir o’rganilsa, individual ta’sirda insonga, uning tafakkuri, ruhiyati, salomatligiga qaratilgan bo’ladi.

Axborot-psixologik kurashning bu va boshqa salbiy ta’sir hamda oqibatlaridan himoyalaniish muhim vazifa. Axborotni uzatish kanallari va vositalarini nazorat qilish inkonsizligi tufayli media iste’molchilarida zarur malakani shakllantirish taqozo etiladi. Axborotdan bahramandlik, axborotdan to’g’ri foydalanish, to’g’rini noto’g’ridan ajrata olish, representatsiya va reallikning farqini anglash uchun axborot iste’molchilarini axboriy jamiyatga tayyorlashga qaratilgan mazkur vazifani zamonaviy mediamakonda media-ta’lim bajarmoqda.

Axborot texnologiyalari yetakchi o’ringa chiqib olgan hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda maktablar tizimini, ta’lim mazmunini yangilash zaruratga aylandi. Eskicha o’qitish usullari va metodlari ma’nan eskirib, ta’limning ilg’or pedagogik texnologiyalarga asoslangan metodlari va shakllariga ehtiyoj kuchaydi.[2]

Axborot-psixologik kurash sharoitida media-savodxonlikka qo’yiladigan talablar:

- qarama-qarshi tomonlar bir-biriga qarshi agitatsiya, qasddan dezinformatsiya tarqatishi mumkinligini tushunish;
- keng ko’lamli voqealarga ta’sir o’tkaza olmasligini haqiqat sifatida qabul qilish;
- ishonchi komil bo’lmagan axborotlarni tarqatmaslik, axborot oqimida g’arq bo’lmaslikka intilish;
- axborot urushida tomonlar bir-birini chalg’itish uchun foydalangan texnologiyalarni aniqlay olish;
- fikrlarni faktlardan ajrata olish;
- shoshilinch xulosa chiqarmaslik, hissiyotlarni boshqarish;
- faqat o’zi yoki yaqinlari guvoh bo’lgan, to’g’riligiga ishonchi komil bo’lgan faktlarni e’lon qilish;
- bahs-munozara madaniyatiga ega bo’lish, fikri bir xil bo’lmagan insonlarga nisbatan ham hurmatni saqlab qolish;
- vahima holatida qaror qabul qilmaslik;
- ertami-kechmi har qanday mojaro tugashi va vaziyat o’z yechimini topishini tushunish, shuning uchun bunday vaziyatlarga butun e’tiborni qaratish to’g’ri emasligini anglash.[3]

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Sanobar Jumanova. <https://factchecking.uz/uz/2023/06/30/axborot-psixologik-urush-davrida-mediaiste%CA%BCmoli-nimalarga-e%CA%BCtibor-qaratish-kerak/>
2. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda ta’lim-tarbiya jarayonining o’ziga xos jihatlari. Muladjanova Gulchehraxon Abidjanovna. <http://woconferences.com/index.php/pisrme/issue/view/38>
3. <https://uz.historical-facts.com/15238885-means-and-methods-of-psychological-influence-of-information-on-a-person>

AXBOROTNI INSON HAYOTIGA TA’SIR O’TKAZISH OMILLARI

Mullajonova Mubinabonu Doniyor qizi
Andijon davlat chet tillar instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborotlarni insonlar, ayniqsa yoshlar hayotiga qaday ta’sir o’tkazishi va bu jarayonda odamlarda kechadigan hissiyotlar va ularni boshqarish haqida ma’lumotlar keltirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: axborot, axborot xavfsizligi, infeksiya, manipulatsiya, axborot manbai, ijtimoi-psxologik tayziq, taqlid.

Bugungi kunda mafkuraviy tahdidlar aholining ma’lum bir qatlamlari, ayniqsa, yoshlarning qarashlarini o’zlariga ma’qul bo’lgan yo’nalishda o’zgartirish, yolg’on axborot, diniy ekstremizm, axloqsizlik kabi buzg’unchi g’oyalarni singdirishga urinishdek ko’rinishlarda sodir bo’lmoqda.

Ayni vaqtda, yoshlarning turli norasmiy, noislomiy diniy jamoalarning ta’siriga tushib qolishining oldini olishda o’quv muassasalari va mahalla tomonidan tizimli ravishda tushuntirish ishlari olib borishi muhim o’rin tutadi.

Yoshlarda yot g’oyalarga nisbatan ma’naviy immunitet shakllanmas ekan, “bu – yaxshi, bu– yomon” degan qat’iy fikr paydo bo’lmas ekan, mafkuraviy xatarlarga qarshi turish qiyin bo’ldi.

barqarorligiga munosib hissamizni qo’shish har birimizning, shu aziz Vatanda yashayotgan barcha fuqarolarning asosiy vazifalaridan biri bo’lib qolmog’i lozim. Mustaqilligimizni asrab-avaylashga chorlaydi. Muhimi, tinchlik-totuvlik, mehr-oqibat bor ekan, o’z orzu-maqсадlarimizga albatta erishamiz.[1]

Bu, shuningdek, ongimizga, insonning his-tuyg’ulariga murojaat qilishga asoslangan, lekin allaqachon og’zaki vositalar bilan va ilhomlantiruvchi odam oqilona holatda, ishonchli va obro’li bo’lishi kerak. Taklif asosan ma’lumot manbasining vakolatiga asoslanadi: agar taklif qilgan shaxs vakolatli bo’lmasa, unda taklif muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Bu yerda ovoz intonatsiyasining roli juda muhim (samaradorlikning 90% intonatsiyaga bog’liq bo’lib, u so’zlarning ishonarliligi, vakolati va ahamiyatini ifodalaydi). Taklifga moyillik darajasi, kiruvchi ma’lumotni tanqidsiz qabul qilish qobiliyati turli odamlar uchun har xil. Asab tizimi zaif bo’lgan odamlarda, shuningdek, diqqatni keskin o’zgartiradigan odamlarda tavsiya etiladi. Noto’g’ri muvozanatga ega bo’lgan odamlar ko’proq tavsiya etiladi (bolalar tavsiya etiladi), birinchi signalizatsiya tizimi ustun bo’lgan odamlar ko’proq tavsiya etiladi.

Takliflar axborotni qabul qilishda va hissiy uzatishdan foydalanishda insonning tanqidiyligini kamaytirishga qaratilgan. Shunday qilib, uzatish texnikasi, xabarni uzatishda, bu hissiy holatni yangi ma’lumotlarga (o’tkazish) o’tkazish uchun yangi fakt ma’lum faktlar, hodisalar, odam hissiy jihatdan ijobiy munosabatda bo’lgan odamlar bilan bog’liqligini nazarda tutadi. Bu holda kiruvchi ma’lumotlar rad etiladi). Guvohlik usullari (mashhur shaxs, olim, - mutafakkirdan iqtibos keltirgan holda) va "hammaga murojaat qilish" ("ko’pchilik bunga ishonishadi ...") tanqidiyligni kamaytiradi va odamning olingan ma’lumotlarga muvofiqligini oshiradi.[2]

Ishontirish mantiqqa, inson ongiga murojaat qiladi, mantiqiy fikrlashning yetarlicha yuqori darajada rivojlanishini nazarda tutadi. Ba’zida kam rivojlangan odamlarga mantiqiy ta’sir ko’rsatish mumkin emas. E’tiqodlarning mazmuni va shakli shaxsning rivojlanish darajasiga, uning tafakkuriga mos kelishi kerak.

Ishontirish jarayoni axborot manbasini idrok etish va baholashdan boshlanadi:

1) tinglovchi olingan ma’lumotni o’zida mavjud bo’lgan ma’lumot bilan taqqoslaydi va natijada manba ma’lumotni qanday taqdim etishi, uni qayerdan olishi, agar odamga manba

haqiqat emasdek tuyulsa, yashirishi haqida fikr hosil bo’ladi. faktlar, xato qiladi, keyin unga bo’lgan ishonch keskin pasayadi;

2) ishontiruvchining vakolati haqida umumiy fikr yaratiladi, lekin agar manba mantiqiy xatolarga yo’l qo’ysa, unga hech qanday rasmiy maqom va hokimiyat yordam bermaydi;

3) manba va tinglovchining munosabati solishtiriladi: agar ular orasidagi masofa juda katta bo’lsa, e’tiqod samarasiz bo’lishi mumkin. Bunday holda, eng yaxshi ishontirish strategiyasi: birinchidan, ishontiruvchi ko’ndirganlarning qarashlari bilan o’xshashlik elementlarini yetkazadi, natijada yaxshiroq tushunish o’rnatiladi va ishontirish uchun zarur shart-sharoit yaratiladi.

Shunday qilib, ishontirish mantiqiy usullarga asoslangan ta’sir qilish usuli bo’lib, u turli xil ijtimoiy-psixologik tazyiqlar (axborot manbai hokimiyatining ta’siri, guruh ta’siri) bilan aralashib ketadi. Ishontirish individual emas, balki guruh ishonch hosil qilganda samaraliroq bo’ladi.

Axborot texnologiyalari yetakchi o’ringa chiqib olgan hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda maktablar tizimini, ta’lim mazmunini yangilash zaruratga aylandi. Eskicha o’qitish usullari va metodlari ma’nan eskirib, ta’limning ilg’or pedagogik texnologiyalarga asoslangan metodlari va shakllariga ehtiyoj kuchaydi.[3]

Muhim ijtimoiy-psixologik hodisa - bu taqlid qilish – o’zingizga o’xshash bo’lishni xohlagan boshqa odamning faoliyati, harakatlari, fazilatlarini takrorlash.

Axborot xurujlariga qarshi kurashda kurashning tizimli bo’lishligi, uning zarur huquqiy bazasi shakllantirilganligi o’ta muhim. Shu bois axborot xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan alohida qonun hujjati qabul qilish masalasi ko’rib chiqilishi kerak. Bir so’z bilan aytganda, biz axborot xurujlariga qarshi yangicha fikrlashimiz, ishlashimiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Axborot xurujlariga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish – davr talabi (uza.uz)
2. <https://uz.historical-facts.com/15238885-means-and-methods-of-psychological-influence-of-information-on-a-person>
3. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda ta’lim-tarbiya jarayonining o’ziga xos jihatlari.
Muladjanova Gulchehraxon Abidjanovna.
<http://woconferences.com/index.php/pisrme/issue/view/38>

YOSHLAR HAYOTIDA VIRTUALLASHUV SABABLARI VA OMILLARI.

Madaminjonova Ruhshona
Andijon davlat pedagogika instituti
fizika va astronomiya yo’nalishi
2-bosqich talabasi

Annotatsiya:Maqolada yoshlar, xususan, o’smirlik davridagi bolalar virtuallashuv sabablari, omillari va bartaraf etish yo’llari haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar:Virtual olam, akseleratsiya, ma’naviy tahdid, dunyoqarash, ijtimoiylashuv, o’smirlik, ta’lim, tarbiya.

Insoniyat ta’rixida aloqa almashinuv vositasi hisoblanmish nutqning rivojlanishi—bu odamda hayvonot olamidan farqli ravishda odamiylik tuyg’ularining shakllanishiga xizmat qildi. O’zaro munosabat orqali nafaqat axborot almashish, balki fikr va hissiy barqarorlik ham ta’minlanadi. Ammo axborot almashinuv jarayoni inson aql kuchining takomillashuvi natijasida yangi ko’rinishlarni kasb etdi. Oddiygina xat orqali uzoqdagi yaqinlar bilan qilingan muloqot, bugungi kunga kelib virtual olamni yaratdi. Bu olam hozirda shu darajada rivojlandiki, insoniyat o’z olamidan kechib, virtual dunyoda o’zini baxtiyor his qilmoqda. Endilikda bolalar bolalikning beg’ubor pallalarini ekranlarga termulish bilan o’tkazib yubormoqdalar. Hali ijtimoiy dunyoqarash, hayotiy hodisalarni tahlil qilish ko’nikmasigaega bo’lmagan bolalarni virtual olam turli yo’llar orqali o’z domiga tortib ketmoqda. Bugungi kunda yoshlar hayotida virtuallashuv nihoyatda keng ommalashib bormoqda. Internet tarmoqlari turlari shunchalik ko’pki, ulardan foydalanish uchun har bir odamda imkoniyatlar yetarlicha mavjud. Chunki har bir inson uchun hozirgi paytda smartfon o’zining ikkinchi yarmiga aylanib ulgurgan. Smartfonlar xuddi suvhavodek ehtiyoj manbai hisoblanadi. Har bir oilada o’sib kelayotgan farzandlar uyali aloqa vositalaridan foydalanishni yaxshi tushunadilar va qiziqishlari ham shunga yarasha yuqori suratlarni tashkil qiladi. Bularning barchasi bolalar rivojlanish ko’rsatkichlarini oshishiga xizmat qilibgina qolmay, balki ma’naviy kamolotiga salbiy ta’sirlarni vujudga keltirmoqda. “Ma’naviy tahdid” deb yuritiluvchi holatlarga ko’plab misollar mavjud. Bu tushunchaning tub mohiyati shundaki, ma’naviy tahdid bu —insonni o’ziga sezilmagan holda ruhiy olamini tubanlashuviga yetaklaydi. Xususan, I. Karimov shunday ta’rif bergan: “ma’naviy tahdid deganda, avvalo, tili, dini, e’tiqodidan qat’iy nazar, har qaysi odamning tom ma’nodagi erkin inson bo’lib yashashiga qarshi qaratilgan, uning aynan ruhiy dunyosini izdan chiqarish maqsadini ko’zda tutadigan mafkuraviy, g’oyaviy va informatsion xurujlarni nazarda tutishi lozim”

Shularni inobatga olgan holda yoshlarni virtual olam qurboniga aylanishini oldini olish har bir ota-onadan ta’lim-tarbiyada ogihlikka chorlaydi. Buning uchun esa, avvalo, g’oyaviy ongni yot unsurlardan tozalash, yangi texnologiyalarni hayotga tatbiq etishda ulardan kelayotgan foyda va zarar nisbatini aniq baholay olish talab qilinadi. Internetning foydali tomonlari juda ko’p va uni XXI asrda tanqid ostiga olib bo’lmaydi. Chunki, internet orqali butun dunyoda axborot almashinuv jarayoni amalga oshirilmoqda. Masofaviy tarzda ta’lim olish jarayonidan tortib muhim strategik ahamiyat kasb etuvchi butunjahon doirasidagi loyihalar taqdimotlari amalga oshirilmoqda. Bugungi zamon yoshlarini internet tarmoqlaridan foydalanish jarayonini nazorat qilish orqali hech qanday tarbiyaviy natijaga erishish mumkin emas. Shuning uchun e’tiborni faqatgina yoshlar ma’naviyatini o’stirish, e’tiqodini mustahkamlash, yot xurujlardan mustaqil

himoyalana olish ko’nikmasini shakllantirishga qaratish kerak bo’ladi. Internetning yoshlar hayot tarzidagi salbiy jihatlarini quyidagicha:

-real muloqotning virtual shaklga aylanishi;-internet o’yinlariga bog’lanib qolish;-sog’likka zararli tomonlarining kengligi;-noxolis ma’lumotlarning mavjudligi;
-pornografik saytlar;-inson ongiga ta’sir etadigan saytlar (sektalar, terroristlar, pul bilan o’ynaluvchi virtual o’yinlar, internet mahsulotlari va h.k.) -turli giyohvand va terroristik klublar, o’z joniga qasd qilishga olib boruvchi, o’smirlar ruhiyati buzilishiga sabab bo’luvchi virtual saytlar kabilardir. Bugungi zamon har bir ota-onadan pedagog-psixolog bo’lishni talab etmoqda. Chunki yosh avlod barkamol rivojlanishiga ta’sir qiluvchi salbiy omillar shunchalik turli-tumanki, ulardan bolalarni himoyalash har bir ota-onadan doimiy hushyorlikni talab qiladi.

Pedagogika nima? Odamni insonga aylantirish ilmi. Fanlar orasida eng qadimiysi. Pedagogikaning ta’rixi yer yuzida birinchi go’dak yig’isi eshitilgan kundan boshlangan. U farzandlarimizni o’qitadi, tarbiyalaydi, O’zbekistonimizni –ozod va obod Vatan, hayotimizni –erkin va farovon qilishga o’rgatadi. Pedagogikada akseleratsiya jarayoni pedagogik nuqtai nazardan tezlashuvning bolalar tarbiyasidagi aqliy rivojlanishni nazarda tutadi.[3] Aqliy rivojlanishning o’ta ketgan tezlashuvi esa tarbiyasi qiyin o’smirlar guruhini vujudga keltiradi. Bunday yoshlar orasida virtual olamga chuqur kirib qolganlar tarbiyasi bahstlab mavzuni hamda yechimini talab etayotgan muammo sifatida turadi. Virtual olam ishtirokchilari ta’lim-tarbiya jarayonida murakkab qiyinchiliklar tug’diradilar. Asosan ular xulq-atvorida egoistiklik va bilishga nisbatan befarqlik kuchli namoyon bo’lib boradi. Psixologik nuqtai nazarga ko’ra tarbiyasi qiyin o’smirlar bir necha turlarga bo’linib o’rganiladi. Xususan E.G’oziyev tadqiqotlarida murakkab xulq-atvoriga ega o’smirlar to’rt xil tipga ajratilib tushuntirilgan.[4] Biz esa virtuellashuv sabablari ham aynan shu tiplarga mansub bolalar xulqi bilan bog’liq ekanligini kuzatilishimiz mumkin. G’oziyev birinchi turdagi tarbiyasi qiyin o’smirlarni, bunday bolalar orsizlar yoki subutsizlar deb ataydi. Ular o’zlari qilayotgan xatoni bilib, , ya’ni virtual olam (odnoklassniki.ru, facebook, Telegram, Instagram, You Tube kabi tarmoqlar)da juda ko’p vaqtlari o’tayotganligini anglab turadilar, lekin shunday zid hatti-harakatlardan qaytmaydilar. Ular jamoa orasida hamisha o’z taassurotlarini boshqalarga bildirishga va shu jamoani tarmoqlarga jalb qilishni istaydilar. Ja’miyatdagi qonun-qoidalarini hamisha tanqid ostiga oladilar o’z g’oyalarini ko’proq do’stlari orasida tarqatib ularni o’z orqasidan yurishga da’vat etadilar. Bunday bolalar ishonch qozonish va obro’ orttirish maqsadida yolg’on gapiradilar, sekin asta virtual olamdan ajrala olmay qolishlari mumkin. Deviant xulq-atvor ko’rinishlari bunday bolalarda tezroq va aniqroq ko’rina boshlaydi. Bunday bolalar birovlarini xo’rlash, azob berishdan rohatlana boslaydilar. Ma’lum guruhlar tuzib, ularga rahbarlik qilib kichik jinoiy ishlarga aralasha boshlashlari mumkin. Shu bois kichik o’smirlik davridan boshlab virtual olamda “sayr” qilishni boshlagan bolalarni aniqlash va tegishli choralarni ko’rish zarur. Avvalambor ota-ona bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish, bola bo’sh vaqtlarini qanday o’tkazayotganini qat’iy tekshirish, ularni foydali mehnatga jalb qilish kabilarga e’tibor qaratiladi. Boladagi o’zgarishlarni uning ota-onasiga to’g’ri tushuntirish, holat sabablarini to’g’ri aniqlash zarur. Chunki boladagi salbiy sifatlarning paydo bo’lishida birinchi o’rinda irsiy omillar turadi. Ota-onadagi bilimsizlik va tarbiyasizlik bola taraqqiyotiga o’z ta’sirini o’tkazmay qolmaydi. Tarbiyaning ilk bo’g’ini bo’lmish oila nosog’lom bo’lsa, undagi jarayonlar atrof-muhitga ham o’z ta’sirini o’tkazmay qolmaydi. Haqiqiy pedagog boladagi o’zgarishlarni o’z vaqtida anglaydi va uning sabablarini ham to’g’ri baholay oladi. Ota-onadan yetarli natija olinmagan taqdirda mahalla yig’ini faoliyatini boshlaydi. Tushuntirish ishlari, foydali maslahatlar, hayotiy faktlar va turli mashg’ulotlarga jalb qilishi mumkin. Bunda eng

to’g’ri yo’l o’smir xatosini o’zi anglab yetishiga va bu yo’ldan faqat o’z xohishi bilan qaytishiga erishish hisoblanadi.

Bunda unga o’ziga bildirmagan holda u bilan psixologik suhbat o’tkazish, uning hayot yo’liga yaqin bo’lgan videolavha yoki badiiy asar bilan tanishtirish, uning qiziqishlarini bilish (ba’zan qobiliyatni aniqlash), shuningdek uning hayot, yashash to’g’risidagi qarashlarini aniqlash kerak bo’ladi. O’smirlar bo’sh vaqtini to’g’ri tashkil etish, ular da vatanga, ota-ona, yor-u do’stiga nisbatan muhabbat kabi yuksak insoniy sifatlarni tarkib toptirish, ular ongiga yot g’oyalar kirib qolishidan saqlash maqsadida iloji boricha adabiy olam bilan oshno etib borish, turli-tuman to’garaklar fa’oliyatini takomillashtirish, eng muhimi ular qiziqishlarini foydali tarmoqlardan foydalanish, yangi innovatsion g’oyalar yaratish, turli tanlovlarda o’zining imkoniyatlarini sinab ko’rish ular tarbiyasiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Pedagoglar va ota-onalar hamkorligida bunday ishlarni amalga oshirish eng yaxshi natijalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

- 1.I. Karimov, Yuksak ma’naviyat –yengilmas kuch, -Toshkent, “Ma’naviyat”, 2008, 176 bet
- 2.M.Quronov, Bolam baxtli bo’lsin desangiz, -Toshkent, “Ma’naviyat”, 2014, 201 bet
- 3.www.arxiv.uz Akseleratsiya
- 4.Goziev M. Umumiy psixologiya, Toshkent, 2004 yil

O’SMIRLARDA VIRTUAL O’YINLARGA MOYILLIGINI ANIQLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Andijon davlat pedagogika instituti
Tayanch doktoronti
Mo’ydinova Shohsanam

Annotatsiya. Ushbu maqolada virtual o’yinlar, ularni jamiyatda keng tarqalganligi, butun dunyo bo’ylab millionlab odamlar muntazam ravishda o’yinlarga qaramligi ko’payib borayotgani, jamoalarda onlayn ta’qib va zaharli xatti-harakatlar keng tarqalganligi, ularning ruhiy salomatlikka ta’siri haqida xavotirlarga olib kelishi, virtual o’yinlarning shaxsga va umuman jamiyatga ijtimoiy va psixologik ta’sirini o’rganayotganligi, o’smirlarda virtual o’yinlarga moyilligini aniqlashning psixologik xususiyatlari borasida fikrlar keltirilgan

Kalit so’zlar: virtual o’yinlar, ijtimoiy o’zaro ta’sir, psixologik effektlar, zo’ravonlik, jamiyatga ta’sir.

Virtual o’yinlar butun dunyo bo’ylab millionlab odamlar muntazam ravishda o’ynaydigan bugungi jamiyatda tobora ommalashib bormoqda. Ushbu o’yinlar o’yinchilar uchun qiziqarli va hayajonli tajriba taqdim etishi bilan birga, ularning jamiyatga ta’siri haqida ham savollar tug’dirdi. Ushbu maqola virtual o’yinlarning shaxsga va umuman jamiyatga ijtimoiy va psixologik ta’sirini o’rganadi.

Virtual o’yinlar bugungi jamiyatning keng tarqalgan qismiga aylandi, butun dunyo bo’ylab taxminan 2,7 milliard geymer geymerlarga real dunyoda ko’pincha imkoni bo’lmagan immersiv va interaktiv tajribalarda qatnashish imkoniyatini taklif qilmoqda. Biroq, virtual o’yinlarning tobora ommalashib borayotgani ularning odamlarga va umuman jamiyatga ta’siri haqida tashvish uyg’otmoqda. Virtual o’yinlarning jamiyatga eng muhim ta’siridan biri ularning ijtimoiy o’zaro ta’siridir. Ushbu o’yinlar o’yinchilarga butun dunyo bo’ylab boshqalar bilan bog’lanish imkonini bersa-da, ular ijtimoiy izolyatsiya va aloqani uzishga olib kelishi mumkin. Ba’zi tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, haddan tashqari o’yin shaxsiy ijtimoiy o’zaro ta’sirning pasayishiga va ijtimoiy ko’nikmalarning pasayishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, virtual o’yin jamoalarida onlayn ta’qib va zaharli xatti-harakatlar keng tarqalgan bo’lib, ularning ruhiy salomatlikka ta’siri haqida xavotirlarga olib keladi.

Kompyuter o’yinlari yoshlarning vaqtini o’g’irlamoqda. Internet - klublarda yoshlar ayni o’qib, ilm hosil qiladigan paytlarida vaqtlarini bekorchi o’yinlarga, ijtimoiy tarmoqlarda mutlaqo notanish shaxslar bilan qimmatli vaqtini tanishishga sarflayotgani tashvishli holat. Chunki internet va kompyuter o’yinlari asriga aylangan o’smirlar hayotdan, ilm olish, kasb o’rganishdan va ma’naviy qadriyatlardan tamoman uzilib, butunlay manqurtlashib boradi. Hozir kompyuter o’yinlari orqali o’smir yoshlarga salbiy ta’sir qilib, ular ongiga o’z buzg’unchi g’oyalarini singdirish yoki ularni to’g’ri yo’ldan ozdirishga urinadigan yashirin kuchlar juda ko’p. Kompyuter o’yinlariga mukkasidan ketgan o’smirlar o’zlari bilmagan holda yashirin kuchlarning qo’g’irchog’iga aylanadi. Kompyuterga mute bo’lgan yoshlarning fikri-xayoli, butun vaqti, hatto uyqusi ham bemani o’yinlar bilan band bo’ladi. Oxir-oqibat bunday manqurt yoshlar tengdoshlari, yaqinlari va hatto ota-onasiga ham qo’l ko’tarishgacha agar mubolag’a bo’lmasa qurol o’qitalishgacha borib yetadi. Bu esa jamiyatda ilimsizlik, johillikning tomir yoyishiga alal oqibat yurt parokanda bo’lishiga olib keladi. Kompyuter o’yinlari - bu odamning ko’ngil ochishi, bo’sh vaqtlarini o’tkazish uchun mo’ljallangan dasturlar. Kompyuter o’yinlarini o’ynab, odamlar dam olishadi, virtual dunyoga bosh urishadi. Ba’zan bolani faqat kompyuter o’yinlari yordamida tinchlantirish mumkin, ba’zida, hech qanday ish bo’lmaganda, bu zerikish uchun vosita. Biroq, hamma ham kompyuter

o'yinlari inson ruhiyatiga qanday ta'sir qilishi haqida o'ylamaydi. O'yinlarning bolalarga qanday ta'sir qilishi ko'plab darsliklarda, maqolalarda, gazeta va jurnallarda muhokama qilinadi, televidenie, radio va bolalar poliklinikalarida muhokama qilinadi. Axir bu muammo tobora dolzarb bo'lib qolmoqda. Bolalar kattalarga qaraganda yomonroq kompyuter o'yinlariga jalb qilinadi. Darhaqiqat, odamning, ayniqsa kichik odamning ruhiyatiga, tashqaridan osongina ta'sir qilish mumkin. Internetda ko'plab onlayn o'yinlar mavjud. Bu pul ishlashning ajoyib usuli. Olib ketilgan odam sudrab boradi. Natijada, u qandaydir o'yin uchun barcha pullarni berishga tayyor. Bu psixologiya va inson psixikasiga qanday ta'sir qilishni biladiganlar unga yaxshi pul ishlashlari mumkin. Virtual dunyoga kirish, odamlar o'zlarining muammolarini real hayotda o'ylamaydilar. Virtual olam ko'pincha haqiqatdan ko'ra qiziqroq. U sehrlaydi, o'ziga jalb qiladi. U erda inson bir marta yashamoqchi bo'lgan yoki hozir yashamoqchi bo'lgan hayotda yashashi mumkin. Biroq, ko'pchilik inson o'z hayotini o'zi qurishini unutadi va faqat uni o'zgartirishi mumkin. Kompyuter o'yinlari - bu haqiqatdan yashirinishning bir usuli. Bu odamlarni o'ziga jalb qiladi.

Xulosa. Virtual o'yinlar o'yinchilar uchun immersiv tajriba taqdim etsa-da, ular jamiyatga ta'siri haqida tashvish uyg'otadi. Virtual o'yinning ijtimoiy o'zaro ta'sirga, psixologik farovonlikka va zo'ravonlikka salbiy ta'siri tartibga solish va nazoratni kuchaytirishga chaqiriqlarga sabab bo'ldi. Virtual o'yinlar ommalashib borar ekan, bu o'yinlar butun jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'minlash uchun ushbu muammolarni tushunish va hal qilish zarur. Mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlarga qaramay, virtual o'yinlar o'yinchilarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, masalan, idrokni yaxshilash va stressdan xalos bo'lish. O'yinchilar o'zlarining o'yin odatlarini yodda tutishlari va virtual o'yinlarga mas'uliyatli va muvozanatli yondashishlari muhimdir. Virtual o'yinlarning ommabopligi o'sishda davom etar ekan, ularning jamiyatga ta'sirini yaxshiroq tushunish va potentsial salbiy ta'sirlarni yumshatish uchun strategiyalarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Global Games Market Report," Newzoo, 2021, [https:// newzoo.com/insights/ articles/ global-games-market-report-2021-light-version/](https://newzoo.com/insights/articles/global-games-market-report-2021-light-version/)
2. N. D. Bowman et al., "The Effects of Video Game Play on Young Children's Aggression, Fantasy, and Prosocial Behavior," Journal of Applied Developmental Psychology 23, no. 3 (2002): 374-92

ТАЪЛИМ СИФАТИ – ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИДИР.

Абдурахимова Турсуной Абдувоҳид қизи
Андижон иқтисодиёт ва қурилиш институти
“Ўзбек тили ва ижтимоий фанлар”
кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистондаги олий таълим тизимида таълим сифати масаласи ҳамда бу жараёнга Болонья декларациясининг аҳамияти ҳақида муаллифнинг илмий изланишлари ёритилган.

Калим сўзлар: таълим сифати, Болонья декларацияси, трансформация, инклюзив университетлар, моноуниверситетлар, имплементация.

Аннотация: В данной статье описаны научные исследования автора по вопросу качества образования в системе высшего образования Узбекистана и значения Болонской декларации для этого процесса.

Ключевые слова: качество образования, Болонская декларация, трансформация, инклюзивные университеты, моноуниверситеты, реализация.

Abstract: This article describes the author's scientific research on the issue of the quality of education in the higher education system of Uzbekistan and the importance of the Bologna Declaration to this process.

Key words: quality of education, Bologna Declaration, transformation, inclusive universities, mono-universities, implementation.

Олий таълим тизими ва бу соҳада тадқиқод олиб боровчи файласуфлар фикрига кўра, таълим сифати масаласида ягона таърифни келтириш жуда мураккаб масала ҳисобланади. Таълим сифати ҳақида сўз борар экан, бу жараённинг асосий ячейкаси ҳисобланган Олий таълим тизими ва ундаги трансформация жараёнини четлаб ўтиш мумкин эмас. Чунинчи, 1950 йилда Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Европа конвенцияси биринчи протоколи 2-моддаси барча имзолаган давлатларнинг таълим олиш ҳуқуқини кафолатлашга мажбур қилди. 1966 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда олий маълумот олиш ҳуқуқини кафолатлаган бўлиб, унда қуйидагилар таъкидланган: «Олий маълумот ҳар кимнинг қобилятидан келиб чиқиб, барча зарур чоралар ёрдамида барчага бир хил, хусусан, бепул таълимни босқичма-босқич жорий этиш керак»[1]. Европада олий таълимни ривожлантириш учун катта туртки Болонья декларацияси томонидан берилган. 1999 йил 19 июнда Болонья шаҳрида бўлиб ўтган махсус конференцияда 29 та Европа давлатларининг таълим вазирлари «Европа олий таълим зонаси» «Болонья декларацияси»ни қабул қилган[2]. Бугунги кунга келиб Болонья келишувига аъзо мамлакатлар сони 49 нафарга етди. Бу бутун қитъадаги олий таълим тизимларида сезиларли ўзгаришларга олиб келди, кўплаб мамлакатлар уч босқичли диплом тузилмасини қабул қилдилар, кредит-модуль тизимини жорий қилдилар ва уларнинг сифат кафолати механизмларини такомиллаштиришди. Болонья жараёни ривожланишда давом этмоқда ва Европа олий таълимининг ўзгарувчан эҳтиёжлари ва муаммоларига мослашмоқда.

Олий таълим тизими модернизациялашуви ҳақида тадқиқод олиб борган файласуф олима Насиба Жуманиёзованинг ёзишича, «Биз хорижий олий таълим тизими фаолиятни ўрганиб, уни бир неча тоифага бўлдик: кўплаб факультетларга эга бўлган нуфузли «инклюзив университетлар», олий ўқув юртидан кейинги таълим тизими; кам миқдордаги факультетларга эга бўлган, кўпинча аспирантурасиз «аралаш» университетлар; битта факультети ёки таълим йўналиши бўлган

«моноуниверситетлар». Замонавий дунёда таълим сифати аллақачон иқтисодиёт рақобатбардошлигининг муҳим омилларидан бирига айланди. Мамлакатимизда таълимнинг миллий ва халқаро меҳнат бозорларида рақобатбардошлигини оширишни ривожлантириш 2030 йилгача бўлган Ўзбекистон Республикасини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш концепциясига киритилган»[3;17]. 2030 йилгача олий таълимни ривожлантириш концепциясининг муҳим жиҳатларидан бири таълимнинг назарий билимлар устунлик қиладиган моделидан, амалий кўникмалар устунлик қиладиган моделга ўтиш масаласидир. Маълумки, юз йилликлар давомида тараққиёт бир маромда кечган ва оламшумул аҳамиятга эга кашфиёт ва ихтиролар аста-секинлик билан қўлланган. Бу эса фундаментал билимларга эга бўлиб, келгусидаги ўзгаришларни аста-секин ўзлаштириш имкониятини яратган. Бугунги кунга келиб эса, шиддат билан ривожланаётган замон ва маконда инсонларни бирор янгилик билан ҳайратлантириш амримаҳол. Бунинг ижобий жиҳатлари ҳақида тўхталиб ўтадиган бўлсак, жамият ҳаётига бирор бир янгилик ва ўзгаришларни тарғиб қилиш, уларда бунга нисбатан тушунча ҳосил қилиш энди муаммо эмас. Ўзгаришларни онсон қабул қилиш ёки янгиликларни тез ўзлаштириш маълум бир тизимни иплементация қилиш жараёнида муҳим аҳамият касб этади. Биз Болонья жараёни томон одимлаб борар эканмиз ушбу йўлда биз хавф остида бўлмаслигимиз, Ўзбекистондаги олий таълим тизимининг энг яхши анъаналарини йўқотиш ва унинг сифати миллий стандартларини пасайтириш эмас, балки уни ривожлантириш ва янги сифат хусусиятларини эгаллашга қаратилган бўлиши керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. «Зона европейского высшего образования» – Болонская декларация.
2. Н.С.Жуманиязова – “Ўзбекистон олий таълим тизими модернизациялашувининг ижтимоий-фалсафий таҳлили” - дисс автореферати. Тошкент. 2022 й. Б-17.
3. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пакт – <https://lex.uz/docs/2686000>

ФОРМИРОВАНИЕ КОГНИТИВНЫХ УМЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В СОВРЕМЕННОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ

Алимова Тамина Алишеровна
докторант, Андижанский педагогический институт,
г. Андижан, Республика Узбекистан

Аннотация: Исследование посвящено изучению формирования когнитивных умений у детей дошкольного возраста в условиях современной информационной среды. Учитывая быстрое развитие технологий и все более широкое использование информационных ресурсов, важно понять, как эти изменения влияют на процессы усвоения знаний и развития когнитивных способностей детей. Цель исследования заключается в выявлении влияния современной информационной среды на формирование когнитивных умений у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: информационные технологии, дети дошкольного возраста, цифровые устройства, время, когнитивные навыки.

Период дошкольного возраста связан с существенными изменениями в когнитивной сфере ребенка, особенно в контексте подготовки к школе. Развитие когнитивных функций становится особенно важным в этот период, поскольку успешное обучение в школе напрямую зависит от уровня развития этих способностей. Формирование когнитивных умений неразрывно связано с общим развитием, обогащением знаний и улучшением навыков ребенка.

Когнитивные (познавательные) функции представляют собой совокупность процессов в мозге, которые обеспечивают восприятие и взаимодействие человека с окружающим миром. Эти функции включают в себя восприятие информации, ее анализ и обработку, запоминание, а также обмен информацией. К психическим процессам, связанным с познанием, относятся восприятие, мышление, память, ощущения, внимание, воображение и речь. Гармоничное взаимодействие этих функций необходимо для правильной оценки реальности и адекватной реакции на воздействия окружающей среды. Когнитивные функции мозга контролируют эти процессы, хотя некоторые из них могут проходить независимо друг от друга, например, дети с нарушениями речи могут успешно осуществлять другие когнитивные процессы.

Каждый этап психического развития ребенка характеризуется уникальными особенностями. Новые качества, появляющиеся на определенном этапе развития, представляют собой результат подготовки, прошедшей на предыдущих этапах. Таким образом, каждый этап развития является подготовкой к последующему и служит основой для продолжительного успешного развития. Имеет значение вовремя выявлять отклонения в психическом развитии и оказывать детям соответствующую помощь и поддержку. Эффективное обучение и работа с детьми подразумевают выбор методов, соответствующих их возрасту. В дошкольном возрасте большинство когнитивных функций развивается через игру. Таким образом, игровая деятельность играет важную роль в психическом развитии детей.

В соответствии с исследованиями Л.С. Выготского, М.И. Лисиной, Ж. Пиаже, С.Л. Рубинштейна, и других исследователей, дошкольный возраст характеризуется значительными изменениями в развитии когнитивных функций. В этом возрасте ребенок уже обладает выработанным чувством и активной речью, способностью к вниманию и предметному восприятию. В это время продолжают интенсивно развиваться память, мышление, речь, внимание, восприятие и воображение, а также формируется новое качество психических процессов - произвольность.

Особенности когнитивных функций в детском возрасте следующие. Развитие речи у детей старшего дошкольного возраста играет ключевую роль в их подготовке к обучению в школе. Заметно увеличивается словарный запас, обогащается звучание речи (к 7 годам заканчивается формирование умения правильно произносить слова), расширяется грамматическая структура. Дети осваивают все формы устной речи, включая сообщения (монологи, рассказы), диалоги (способствующие сотрудничеству, особенно во время игры со сверстниками), и внутреннюю речь (помогающую планировать и контролировать свои действия).

Развитие речи ребенка руководит его мыслительной деятельностью, в то время как усвершенствующаяся речь, в свою очередь, содействует улучшению мыслительной деятельности [5].

В раннем детском возрасте дети проявляют большой интерес к окружающему миру и стремятся к новым знаниям. Их мышление развивается, происходит переход от конкретно-действенного мышления (характерного для 3-4-летних детей) к образно-наглядному мышлению (характерному для 5-6-летних детей) и в конечном итоге к использованию языка для мышления. В этом возрастном периоде у детей уже появляется способность рассуждать и решать сложные задачи в определенных условиях. Однако дошкольники еще мыслят образно, а не логически, и хорошо справляются с задачами, основанными на их собственном опыте или наблюдениях. Важным аспектом развития мышления в дошкольном возрасте является формирование понятий и умение обобщать. Старшие дошкольники также развивают гибкость мышления и способность к формированию комплексных представлений о реальности. Л.С. Выготский отмечал, что развитие различных психических функций происходит неравномерно. Например, в раннем возрасте восприятие является доминирующим процессом, в то время как в дошкольном возрасте наиболее активно развивается память. По мнению И.Ю. Кулагиной, каждый возрастной период связан с изменением межфункциональных связей и установлением новых отношений между психическими функциями [4]. В процессе перехода от одного возрастного этапа к другому, эти связи становятся более сложными. В дошкольном возрасте дети легко запоминают разнообразную информацию, особенно если она вызывает у них эмоциональную реакцию. В младшем дошкольном возрасте дети запоминают информацию произвольно, тогда как в среднем дошкольном возрасте начинает формироваться произвольная память. В этом возрасте дети начинают целенаправленно запоминать и вспоминать информацию в рамках различных видов деятельности, таких как игры или участие в занятиях в детском саду. Образование произвольной памяти связано с развитием других когнитивных функций, таких как ассоциативное мышление и способность к обобщению. Желание запомнить что-то становится стимулом для создания собственных методов запоминания.

Как и другие психические функции, у дошкольников в возрасте до 6-7 лет внимание является произвольным - ребенок может сосредотачивать внимание на объекте лишь до тех пор, пока он представляет для него интерес. По мнению С.Л. Рубинштейна, после 3 лет дети обнаруживают увеличение стойкости внимания, и к 6 годам это достигает относительно высокого уровня, что является одним из показателей готовности к обучению в школе [6]. В. Зинченко и Н.Е. Веракса отмечают, что «в течение дошкольного возраста постепенно развиваются все аспекты внимания: увеличивается его объем, возможность распределения внимания при автоматизации действий ребенка, устойчивость внимания, а также произвольность его управления. Развитие произвольного внимания тесно связано с развитием речи, волевыми качествами ребенка, пониманием цели предстоящей деятельности и осознанием ее значения. Развитие свойств внимания тесно связано с общим психическим развитием

детей» [3]. Формированию произвольного внимания способствует включение в деятельность, требующую сосредоточенности.

Развитие восприятия происходит на протяжении всего дошкольного периода. Сначала восприятие у детей тесно связано с эмоциями, которые они испытывают. Постепенно они начинают воспринимать окружающее осознанно и целенаправленно. В старшем дошкольном возрасте они проявляют произвольные действия вроде наблюдения, рассматривания и поиска. Они начинают видеть объекты не только как цельные изображения, но и связанные с другими объектами и явлениями. Влияние на развитие восприятия оказывают различные виды деятельности детей, такие как игровая, творческая, конструктивная и элементы трудовой и учебной деятельности [3]. Развитию восприятия способствует накопленный личный опыт и влияние речи. В этом возрасте дети начинают обращать внимание на определенные объекты, их свойства, состояния и связи с другими объектами, называя их.

В дошкольном возрасте дети чаще всего используют воображение во время игры. Поначалу их воображение представляет собой подражательный, непроизвольный процесс. Однако по мере развития, это воображение становится целенаправленным и произвольным, переходя во внутренний план. Игровая деятельность играет важную роль в этом процессе, так как играющий ребенок вынужден максимально использовать свое воображение, чтобы адекватно вести себя в соответствии с выбранной ролью. Постепенно репродуктивное воображение, которое заключается в воссоздании образов согласно определенному образцу, развивается, дополняясь созданием новых, оригинальных образов [2]. В итоге, воображение становится по-настоящему творческим процессом. Фантазии, являющиеся характерной особенностью воображения детей данного возраста, становятся предпосылкой для творческой деятельности в других областях, таких как рисование, лепка и сочинение сказок. Мечты также выступают важным видом воображения, ориентированным на будущее, и могут способствовать развитию произвольности поведения ребенка в настоящем.

Исходя из выше изложенного, следует, что в дошкольном возрасте закладывается фундамент для развития когнитивных функций. Возникает вопрос: как же в условиях современного общества способствовать их развитию? Ведь в мире, полном гаджетов, привлечь внимание ребенка, заинтересовать его, добиться от него эмоционального отклика становится с каждым днем все сложнее и сложнее. И тут к нам на помощь приходят информационно-коммуникационные технологии, которые отвечают всем требованиям и потребностям современных детей. А что включает в себя понятие ИКТ, мы рассмотрим в следующем параграфе.

Литература:

1. Веракса Н.Е. История возрастной психологии: детская психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н.Е. Веракса, А.Н. Веракса // М.: «Академия», 2008. – 304 с.
2. Дьяченко О. М., Лаврентьева Т. В. Психическое развитие дошкольников. М.: Просвещение, Учебная литература, 2006. – 144 с.
3. Зинченко В. Большой психологический словарь / ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. М.: АСТ, 2009 - 816 с
4. Кулагина, И.Ю. Возрастная психология: развитие ребенка от рождения до 17 лет / Ун-т Рос. акад. Образования. 5-е изд. М.: Изд-во УРАО, 1999. – 175 с.
5. Мухина В.С. Возрастная психология: Детство, отрочество, юность. Хрестоматия: учебное пособие для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям. М.: Изд-во Академия, 1999. – 624 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2000. – 448 с.

AXBOROT XAVFSIZLIGI TUSHUNCHASINING PSIXOLOGIK MOHIYATI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti
Pedagogika va psixologiya
yo’nalishi 3-bosqich talabasi
Kozimov Sayfulloh Maxammadjon o’g’li

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot xavfsizligi tushunchasining psixologik mohiyati mavzusi yoritilib o’tilgan. Axborot-psixologik xavfsizlik muammosi tarixan olib qaralganda har qanday davlatning shakllanishi va jamiyatda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy manfaatlar hamda ularning mafkuraviy sohada ifodalanishi bilan vujudga keladi. Shuningdek, axborot-psixologik xavfsizlik muammosi ana shu vaqtdan barqarorlik, rivojlanish bilan birga muayyan xarakterdagi informatsion-psixologik xavf-xatar, ma’naviy va mafkuraviy tahdidlar ham paydo bo’ladi.

Kalit so’z: axborot, axborot-psixologik xavfsizlik, sivilizatsiya, axborot huruji, destruktiv g’oya, axborot sektori

Axborot tushunchasi hozirgi vaqtda global ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, u insonlar tafakkuriga turli yo’nalishlarda ta’sir o’tkazuvchi, hayot va undagi juda ko’plab taqdirlarni u yoki bu tomonga burib yuboruvchi, ba’zan salbiy, ba’zan ijobiy mohiyat kasb etuvchi qudratli qurolga aylandi. Shuningdek, hayotning har bir jabhasiga o’zining sezilarni darajada ta’sirini ko’rsatmoqda. Umuman olganda, axborot – moddiy dunyoning organizmda yoki organizmlar jamoasida aks etgan hamda ular tomonidan atrof-muhit o’zgarishlariga moslashish uchun foydalaniladigan moddiy dunyo obyektlarining aksidir [1;98].

Qachonlardir ilohiy ma’no kasb etgan bu so’z, uning qudrati bugungi kunga kelib, dunyo taqdirini hal qilishda eng asosiy rol o’ynaydigan kuchli vosita maqomiga ko’tarildi. Ilm-fan, texnika inqilobidan keyin kommunikatsion texnologiyalar hamda axborot infratuzilmalarining katta tezlikdagi taraqqiyoti, xususan, internetning paydo bo’lishi hamda uning qisqa vaqt ichida ijtimoiy hayot tarziga chuqur kirib borishi axborotni eng qimmat mahsulotga aylantirdi. Darhaqiqat, globallashuv va integratsiyalashuv sharoitida oltin, platina, javohirdan ko’ra ko’proq qiymatga ega bo’lgan - axborot jahon bozoridan munosib joy oldi. Kim axborotga egalik qilsa, u dunyoni boshqaradi, qabilidagi fikrlarni bir necha bor esga olinayotgani ham bejizga emas.

Har bir fuqaro o’z shaxsiy nuqtai nazari, fiklash doirasi, dunyoqarashi, ma’naviy-ma’rifiy, axloqiy, ruhiy imkoniyatlari doirasidagina faoliyat ko’rsatadi. O’z olami hududida yashaydi va tashqi olamga o’z aqli doirasida munosabat bildiradi. Har bir individ mustaqil inson sifatida tabiiy-biologik kamolotidan va ruhiy ehtiyojidan kelib chiqib, o’ziga mos axborotni qabul qiladi, tahlil etadi. Mushohada va tahlillar asosida shaxsiy xulosasiga ega bo’ladi. Natijada mazkur shaxs u yoki bu tarzda nuqtai nazarini shakllantiradi [3].

Demak, har qanday axborotning mazmuni, mohiyati, ta’sir etish darajasi, jamiyatga foydali yoki zararliligi, kishini ezgulikka yoki yovuzlikka da’vat etishi bilan shaxs, jamiyat, davlat mutanosibligiga ijobiy yoki salbiy ta’sir etadi. Ana shu jihatdan qaraganda, milliy manfaatlarini asrash va rivojlantirishda informatsion-psixologik xavfsizlikni ta’minlashning roli yana ham oshadi.

Axborot-psixologik xavfsizlik, avvalo, bevosita inson ruhiyatiga ta’sir o’tkazish orqali uni o’z aqidalaridan, e’tiqodidan ayiradigan buzg’unchi g’oyalardan asrashdir. Bundan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, informatsion-psixologik xavfsizligiga ehtiyoj, eng avvalo, bevosita inson va jamiyat, inson va davlat, shaxs va uning daxlsizligi, millat va milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an’analar, tarixiy va madaniy meros, avlodlarga ta’sir etuvchi

buzg‘unchi g‘oyalar va tajovuzkor mafkuralarning mavjudligidan kelib chiqadi. Qolaversa, axborot-psixologik xavfsizlikka rioya qilinmasa, uning ta’sirchan choralari ko‘rilmasa, destruktiv g‘oyalar milliy xavfsizlikka putur yetkazishi mumkin.

Axborotlashgan jamiyat kishilik jamiyati rivojlanishining hozirgi bosqichida shakllanayotgan va ijtimoiy hayotning barcha sohalarida axborot hamda informatsion texnologiyalardan oqilona foydalanishga asoslangan sifatli holatini ifodalovchi tushuncha. Axborotlashgan jamiyat nazariyasi asoschilari ijtimoiy rivojlanishni “bosqichlar almashinuvi” nuqtai-nazaridan qaraganda, uning shakllanishini qishloq xo‘jaligi, sanoat va xizmatlar iqtisodiyotidan keyin paydo bo‘lgan iqtisodiyotning to‘rtinchi – “axborot sektori” yuzaga kelishi bilan bog‘laydilar. Ularning fikriga ko‘ra, industrial jamiyatning asosi bo‘lgan kapital axborotlashgan jamiyatda o‘z o‘rnini axborot va bilimga bo‘shatib beradi [2;252].

O‘zbekiston sharoitida axborot almashish jarayoni xavfsizligini ta’minlash uchun o‘ylaymizki, axborot hurujlari sharoitida quyidagi vositalarga alohida e’tibor qaratish kerak: ya’ni axborotlashtirish vositalari faoliyatini, milliy o‘zligimiz va manfaatlarimizga zamonaviy usullar orqali muvofiqlashtirish; shaxs axborot xavfsizligiga qarshi barcha zamonaviy vositalardan foydalanish; ichki va tashqi siyosatda ro‘y berayotgan voqealarni yoritishda yangicha yondashuvlarni qo‘llash; O‘zbekistonning xalqaro aloqalarini tahlil qilish borasida tizimli yondashuvlarni ishlab chiqish, islohotlarning axborot ta’minotini ta’minlash ishida matbuot va elektron ommaviy axborot vositalari harakatini birlashtirishga alohida e’tibor qaratish, barcha axborot ta’sirlar doirasini nazoratga olish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

ADABIYOTLAR:

1. O.Abduazimov Ommaviy axborot vositalari – fuqarolik jamiyatini barpo etish omili Akademiya Toshkent-2008 98-bet
2. A.T.Kenjaboyev Axborotlashtirish milliy tizimini shakllantirish muammolari “Ibn-Sino” nashriyoti Toshkent-2004 252-bet.
3. M.Yoqubova Axborot texnologiyalarining falsafiy asoslari. Uslubiy qo‘llanma. Star – Poligraf Toshkent-2008
4. V.M.Karimova Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot «Universitet-nashriyoti» Toshkent-1999
5. S.M.Kozimov (2022). Insonlarda vaqtni to‘g‘ri taqsimlash muammosi va unga psixofiziologik yondashuv. Моя профессиональная карьера, 6(23), 50-56.
6. <http://farspublishers.org/index.php/ijessh/article/view/2071>
7. O‘Gilxontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA’SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.

TALABALARDA AXBOROT PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI IMMUNITETINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti
Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi
3-bosqich talabasi
Kozimov Sayfulloh Maxammadjon o‘g‘li

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda axborot psixologik xavfsizligi immunitetini rivojlantirish omillari mavzusi yoritilgan. Shu bilan birga, talabalarda axborot-psixologik xavfsizlik immunitetining dolzarb masalalari va rivojlantirish jarayoni, axborot-psixologik xavfsizlik immunitetini rivojlantirishning milliy ijtimoiy-madaniy, ildizlari haqida so‘z ketgan.

Kalit so‘z: Axborot, axborot-psixologik xavfsizlik, psixologik immunitet, talaba yosh davri, psixologik himoya.

Globalashuv jarayoni jadallik bilan sodir bo‘layotgan bu davrda kunda yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, ularni shaxs sifatida shakllantirish muhim masalalardan biri bo‘lib kelmoqda. Zero, yosh avlod tarbiyasi ta’limi Vatanimiz tarqqiyotini belgilovchi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Mamlakatimizning har tomonlama xavfsizligi, barqaror taraqqiyoti o‘rib kelayotgan yosh avlodning ta’lim-tarbiyasiga, ijtimoiy-madaniy muhit omillari, axborot makonining ta’siri ham sezilarli darajada kengayib bormoqda. Respublikamizda 2023-2024 o‘quv yili boshlangan paytda talabalarning umumiy soni 1 040 400 nafarga yetgan. [1] Yoshlar internet tarmoqlari tahdidlari kuchayib borishi natijasida axborotlarni tanlab, saralab olishda katta psixologik zo‘riqishlarga duch kelmoqda. Shu sababli talabalarning axborot-psixologik xavfsizlik immuniteti – Vatan xavfsizligi darajasining muhim ko‘rsatkichlaridan biriga aylandi.

Bugungi kunda yashayotgan har bir inson axborot iste’mol qilish va ishlab chiqish borasidagi qarashlari turlicha hamda uning mustaqilligi keskin darajada oshib bormoqda. Internet tarqqiyotning muhim omili bo‘lishi bilan birga asosiy targ‘botchi quroliga ham aylanib ulgurdi. Ayniqsa, pornografiya, jinoyatchilik, bezorilik, jinoyatchilik, odobsizlik, latifalar, mish-mishlardan iborat keraksiz, zararli axborotga ega juda ko‘plab internet kontentlari paydo bo‘ldi. Jamiyatga yot g‘oyalar birdaniga kira olmaydi. Qarama-qarshiliklar eng avvalo yoshlarning siyosiy, diniy, ma’naviy, ma’rifiy, ijtimoiy dunyoqarashlar tizimiga to‘xtovsiz tarzda ta’sir qilib turadigan psixologik texnologiyalardan foydalanilmoqda. Aniqroq aytadigan bo‘lsak, bunday yovuz xavf-xatarlarning oldini olishda ota-onaga, jamiyatga munosabatda ma’naviy birdamlik, ijtimoiy xavf-xatarlarning, psixologik xavf-xatarlarning holatini tahlil qila olishlari juda muhim hisoblanadi.

Hozir butun dunyodagi odamlarning 63 foiz qismi internetdan foydalanadi. Qariyb 1 yillik davr mobaynida internet foydalanuvchilari soni 200 millionga ortgan. Foydalanuvchilarning asosiy qismi (92,4 foiz) mobil qurilmalar orqali internetdan foydalanadi. 4,65 mlrd odam esa ijtimoiy tarmoqlarda faol. Dunyo bo‘yicha 3 milliarddan ortiq messenjer foydalanuvchilar mavjud. Eng ko‘p foydalanuvchiga ega bo‘lgan platformalar:

- ◆WhatsApp — 2,5 mlrd;
- ◆Wechat — 1,3 mlrd;
- ◆Facebook Messenger – 988 mln;
- ◆QQ – 574 mln;

- ♦ Snapchat – 557 mln;
- ♦ Telegram – 550 mln foydalanuvchiga ega.

O‘zbekistonda eng ommabop messenjerlar ro‘yxati:

- Telegram — 80 foiz;
- WhatsApp — 22 foiz;
- Facebook Messenger — 6 foiz.

Datareportal.com ma’lumotlariga ko‘ra O‘zbekiston aholisining qariyb 70 foiz qismi internet foydalanuvchisi hisoblanadi. Aholining 18,3 foiz qismi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Mamlakatda foydalanuvchilar tomonidan eng ko‘p Instagram ijtimoiy tarmog‘idan foydalaniladi. Hozirgi kunda ushbu tarmoqdan foydalanuvchilar soni 4,8 milliondan ortiq. Ularning 34,4 foiz qismi ayollar, asosiy qismi yoshlarni (18-35 yosh) tashkil etadi. [2]

Ana shunday xavflar turli axborot tarmoqlari orqali xalq ishonib kelgan narsalar yomonlanadi va obro‘sizlantiriladi. Qadriyatlarini yemirish usullarining jirkanch ko‘rinishlaridan foydalanishlari mumkin. Bu albatta erkinlik yoki oshkoralik, niqobi ostida sodir bo‘lishi ehtimoli yuqori hisoblanadi. Axborotni tanlash va u bilan ishlash salbiy yoki ijobiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo‘lgan jarayondir. Bir tomondan, individ mustaqil bo‘lishi lozim. Lekin, ikkinchi tomondan, u o‘zining ma’naviy negizlariga putur yetkaza oladigan yot ta’sirdan himoyalaniish dasturiga ega bo‘lishi darkor. Individ axborotning soxtaligini o‘z vaqtida payqamasligi mumkin, sababi bunday axborot, odatda — Yaltiroq qog‘ozga yaxshilab o‘ralgan bo‘ladi. Oqibatda insonning axborotlardan foydalanishdagi erkinligi aks samara beradiki, bu individning o‘zini ham bunday mustaqillikdan muhofaza qilish zarurligini ko‘rsatadi. [3]

Talaba yoshlarga axborot bilan ishlash bir qancha jihatlarni qamrab oladi, va ularning ish mexanizmi esa quyidagidan iborat:

- Ma’lumotlarni qabul qilish, anglab olish va yodga olish;
- qayta ishlash va yangilangan axborotni shaxs xotirasida saqlash;
- axborotni tarqatish.

Axboriy psixologik xavfning ko‘lami tobora kengayib bormoqdaki bunda shaxsga ta’sir etishning turli qarashlar tizimidan foydalangan holda tadqiq qilinishga muhtojdir. Shuning uchun ham biz yoshlarni uning psixologik sifatleri va unga ko‘rsatiladigan axborot ta’siri nuqtai nazaridan uchta asosiy mazmunda ko‘rib chiqsak, to‘g‘ri bo‘ladi: birinchidan, u maqsadli yo‘naltirilgan axborot-psixologik ta’sirga duchor qilinadigan bosh ob’ekt hisoblanadi; ikkinchidan, ayni bir paytda u ijtimoiy axborot bobida birdan-bir ishlab chiqaruvchidir; uchinchidan, u axborot tajovuzlaridan davlat va jamiyat tomonidan himoya qilinishga muhtoj sub’ektdir. [3] Barkamol shaxsni shakllantirish jamiyatimizning eng muhim psixologik xususiyatlar muhim ahamiyatga ega. Shaxsni axborotni quyidagi asosiy manbalardan oladi.

- davlat tomonidan yetkaziladigan axborot siyosati;
- turli ommaviy axborot vositalari;
- norasmiy muloqotdagi axborot.

Ochiq axborot tizimlarining turli mamlakatlarga o‘tkazayotgan ta’siri ham turlicha. Bu hol dunyo mamlakatlarining iqtisodiy, axborot, ma’naviy salohiyatlari va siyosati qanday ekani bilan bir muncha bog‘liq. Mamlakatimizning 60% ni yoshlar tashkil qilishini hisobga olsak, bu muommoning ko‘lamini sezish qiyin emas. Dunyoda yuz berayotgan shiddatli jarayonlarning har bir mamlakatga o‘tkazayotgan salbiy ta’sirini kamaytirish va ijobiy ta’sirini kuchaytirish uchun shu hodisining mohiyatini chuquroq anglash, uning xususiyatlarini o‘rganish ham kerak. Bu jamiyatning xulqiy o‘zgarishlarining axborot ta’sirida o‘zgarayotganligidan dalolat berib turibdi.

Talaba-yoshlarda – Psixologik xavfsizlik tushunchasi odatda shaxsning xususiyatlaridan biri sifatida tushuniladi, uni himoya qilish darajasini tashqi dunyodan unga yo’naltirilgan turli xil salbiy hamda halokatli omillardan xarakterlaydi. Shaxsiy daxlsizlikning psixologiyasi, birinchi navbatda, insonning farovon aqliy holatining zarur darajasiga bog’liq bo’lib, u o’zining professional va ijtimoiy funktsiyalarini o’z hayoti uchun qo’rqmasdan va uning rivojlanishining salbiy oqibatlaridan qo’rqmagan holdan amalga oshirishi mumkinligi bilan bog’liq.[5]

Insonning psixologik xavfsizlikning eng muhim xususiyatlaridan biri mustahkamlik va moyillikdir. Chunki u odamlarning turli xuruj va ekstremal holatlarga bog’liqligini, shuningdek, vaziyatdan chiqish yo’lini topish uchun qisqa vaqt ichida yordam beradigan to’g’ri qarorlarni qabul qilish qobiliyatiga ega.

Talabalarda axborot-psixologik immunitetini hosil qilishda quyidagi omillarni rivojlantirish zarurati mavjud:

- Talabalarda vatanparvarlik, sadoqat, milliy o’zlikka xos tushunchalarini boyitish shakllantirib borish;
- Huquqiy, axloqiy me’yorlarga rioya etish va aborot xavf omili uning zarurati haqida izchil va muntazam ravishda bilimlar berib borish;
- Internetga tobelikning psixologik ta’siri sog’lom turmush tarziga amal qilish;
- Internetga qaramlik, mobil telefonlarga tobelik, komyuter o’yinlarining psixologik mohiyati;
- Mamlakatimiz va dunyoda ro’y berayotgan voqealarga to’g’ri munosabatlarni shakllantirish;
- Axborot iste’moli madaniyatini shakllantirish haqida bilimlar berib borish;
- Sharq allomalarining buyuk meroslari axloqiy jihatlarining talaba-yoshlarga muhim zarurati;
- O’quv-tarbiya muassasalari, ota-onalar va jamoatchilik hamkorligini amaliy jihatdan yuqori saviyada olib borishga erishish;
- Talaba-yoshlarning go’zallikni his ettirish ko’nikmalarini tarkib toptirish orqali ma’naviy muhofaza qila olish imkonini yaratish omilidir.

ADABIYOTLAR:

1. <https://kun.uz/news/2023/02/14/ozbekistonda-talabalar-soni-1-milliondan-oshdi?q=%2Fuz%2Fnews%2F2023%2F02%2F14%2Fozbekistonda-talabalar-soni-1-milliondan-oshdi>
2. <https://daryo.uz/2022/08/10/ozbekistonda-ijtimoiy-tarmoq-va-messenjerlardan-foydalanish-korsatkichlari-malum-boldi>
3. B.M.Umarov. Shaxs axborot-psixologik xavfsizligining psixologik imkoniyatlari. The light of islam, 4-son 2019-yil 4-bet
4. <https://uz.tierient.com>
5. R.Samarov Axborot xavfsizligining nazariy va metodologik asoslari. T.: —Akademiyal, 2010.
6. S.M.Kozimov (2022). Insonlarda vaqtni to’g’ri taqsimlash muammosi va unga psixofiziologik yondashuv. Моя профессиональная карьера, 6(23), 50-56.
7. O’Gilxontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA’SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.

O’SPIRINLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISHNING NAZARIY TAHLILI

ADPI Maktabgacha ta’lim yo’nalishi
103-guruh talabasi Sayilova Shirinjon

Annotatsiya: Ushbu maqolada o’spirinlik davrining psixologik xususiyatlari borasida, shuningdek his tuyg’u, rivojlanish xususiyatlari haqida atroflicha ma’lumotlar berib o’tildi.

Kalit so’zlar: O’spirinlik, sevgi tuyg’usi, emotsiya, kasb tanlash, o’zini o’zi anglash, shaxs, sifat, taraqqiyot.

O’spirinlik davrida shaxs sifatlarini shakllanishi, o’zini o’zi anglash, baholash, tarbiyalash, axloqiy tushunchalarni shakllanishiga doir bilimlarga ega bo’ladi. O’spirinlik davrida shaxsning rivojlanishida bir qator o’zgarishlar sodir bo’ladi, bu albatta o’smirlar davridan keskin farq qiladi. Uning ijtimoiy faoliyati ko’pincha maktabdan tashqariga chiqadi va haqiqiy katta hayotga qadam bosishi boshlanadi. O’spirinlik davri 15-18 yoshgacha bo’lgan bolalarni qamrab olib, 8-10 sinf o’quvchilarini tashkil qiladi. O’spirinlik davrida yoshlarda ruhiy va jismoniy o’zgarishlar hosil bo’la boshlaydi. Bo’y o’sishi o’spirin qizlarda 15-16 yoshgacha, o’g’il bolalarda 17-18 yoshgacha davom etadi. O’spirinlik yoshida jismoniy sifatlar (bo’y, og’irlik) nisbatan barqaror darajaga yetgan bo’ladi. Shuningdek muskul kuchi va ishchanlik sezilarli darajada ortgan bo’ladi. Ko’krak qafasining hajmi kengayadi, skelet, aysimon suyaklar qattiqlashadi, to’qimalar va a’zolarining shakllanishi va funksional taraqqiyoti tugallanadi. Odatda bu yoshda yurak vaqon tomirlarining rivojlanishida o’smirlarga xos bo’lgan notekisliklar endi tekislanadi, qon bosimi baravarlashadi, ichki sekretiya bezlari bir me’yorda ishlay boshlaydi. Nerv sistemasining, xususan, miya rivojlanishidagi o’zgarishlar ma’lum bo’lib qoladi. Lekin, bu o’zgarishlar miya massasining ortishi hisobiga emas, balki miyaning ichki hujayralari tuzilishining murakkablashuvi hisobiga ro’y beradi. (1.371)

O’spirinlik davrida ichki his tuyg’ular rivojlanib qarama-qarshi jins vakillari o’rtasida bir biriga nisbatan qiziqish paydo bo’ladi. Bu do’slikdan tashqari bo’lgan sevgi hissiyoti. Sevgi- bu shunday tuyg’uki, u bir shaxsning ikkinchi shaxsga nisbatan sof, pokiza, beg’ubor tuyg’usi hisoblanadi. Yigit va qizlarimizning sevgini boshdan kechirishida bir birlarini hurmat qilish, do’slik, o’zaro yordam, bir-birini tushunish kabi xislatlarni o’zlarida namoyon qiladilar. O’spirinlik davrida yigit va qizlar o’rtasidagi munosabatlar juda faollashgan bo’ladi. O’spirin qizlarda aralash do’slik ehtiyojlari kengayadi. Ular dugonalari bilan ham o’zaro teng bo’lgan boshqa jins vakillari bilan ham bemalol do’slik aloqalarini bir tekisda olib boradilar. O’spirinlarda sevgi hissi bir qancha holatlarga bog’liq;

Jinsiy yetilish.

Ishonadigan, suyanadigan har qanday nozik masalalar bo’yicha gaplashish mumkin bo’lgan do’stga ehtiyoj.

Bu tabiiy insoniy ehtiyoj hisoblanib, inson ko’pincha o’zini yolg’iz his qilganida kuchli emotsional bog’liqlikka intiladi.

Tadqiqotlarning ko’rsatishich bunday tuyg’u kuchaygan shaklda birinchi bor ilk o’spirinlik davrida vujudga keladi. O’spirinlar yolg’iz bo’lishni istamaganligi uchun o’zlari faolravishda o’zaro yaqin muloqat, bir- birlari bilan intim munosabatni izlaydilar. Ba’zan o’spirinlar bu hislarga shunday berilib ketadilarki, boshqa narsalar mavjudligi haqida mutloqo unitib qo’yadilar.(2)

O’spirinlarning mustaqilligi ortishi bilan bir qatorda kattalaning unga munosabatlari ham o’zgaradi. Kattalar o’smirlarga ko’proq bola deb qarasalar, ilk o’spirin yoshdagilarga katta odamdek munosabatda bo’ladilar. Ilk o’spirinlar hayotda o’z o’rnini topishga intilish

anglagan holatida bo’la boshlaydilar. Ular hayotiy rejalarni amalga oshirish uchun harakat qila boshlaydi va muhim bir kasbni egallay boshlaydilar.

Kasb tanlash haqida o’ylay boshlaydilar. Lekin shunga qaramay o’spirinlarda kattalarga qaramlik xususiyatlari saqlanib qoladi.

O’spirinlarda intellektning rivojlanishi - bilan birga hazil- mutoyiba hissining ham rivojlanishini ta’kidlash joiz. Sodda bolalarcha qiziquvchanlik, tafakkur jarayonidan ongli ravishda zavqlanish ham uchraydi. Shunga ko’ra har kim qobilyatiga yarasha kasb hunar tanlasa, bu sohada muvaffaqiyatli mehnat qilsa yuqori yutuqlarga erishadi va o’z yurtiga katta hissa qo’shgan hisoblanadi. O’spirinlar u yoki bu kasbni o’z ixtiyorlari bilan ongli ravishda tanlashlari uchun ular mustaqillik, dadillik, qat’iylilik, o’zini tuta bilish, chidamlilik, sabr-toqat kabi irodaviy xislatlarga ega bo’lishlari kerak.

Yuqori sinfga o’tgan o’spirinlar psixologiyasining o’ziga xosligi shundaki, ular hozirgi vaqti, buguni va ertasini rejalar asosida yashaydilar. Ana shu davrga kelib o’spirinlar turli kasblarga qiziqqa boshlaydilar. O’g’il bolalar erkaklarga xos bo’lgan kasblarni, qiz bolalar ayollarga xos bo’lgan kasb vanarlarni egallashni reja qiladilar. Bunda faqat maktabda ustozlari qanday kasb tanlashlari uchun etiborliroq bo’lgan holda ularga maslahat berishlari zarur. Ular tanlagan kasb va hunarning yaxshi va yomon taraflarini aytib berishlari zarur. Oilada esa albatta ota ona katta ro’l o’ynaydi. Chunki o’spirin biron kasbni egallashda tanlagan kasblariga juda katta e’tibor qaratadilar shu sohada o’zlarini tasavvur qiladilar.

Hunar va texnika malakalari 15 yoshdan boshlab juda yaxshi o’zlashtirila boshlaydi. Buning sababi shuki, bunday malakalarni hosil qilish uchun yetarli darajada o’sgantafakkur va tajribadan tashqari yana organizm va muskul sistemasining chiniqqan va yetarli darajada o’sgan bo’lishi shart. Kishi ulg’aygan sari unda malakalarning hamma turlari hosil bo’lishi mumkin. (3. 349)

O’spirinlik davridagi o’g’il bolalarga ota onalar tamonidan o’g’il bolalar yig’lamaydi degan gapni ishlatish noto’g’ri. O’zi bunday qonun yo’q. Farzandingizni kuchli qilaman deb o’ylayabsiz, lekin bu harakat bilan uni hamma yamon emotsiyalarini chiqarib yubormasdan, ichiga yutib yuborishga sabab

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. E.G'.G'oziyev "Psixologiya",–Toshkent.1994 y.
2. P.Ivanov,M,Zufarova "Umumiy psixologiya"– Toshkent.2008 y.
3. P.Kelder "Yoshlar sirlari",–Toshkent.2011 y.
4. J.Majidov va G.Majidova(2020)Shaxs ijtimoiy taraqqiyotida oila muhitining o'rni.Arxiv.Научных Публикации.JSPI.
5. "Sog'lom avlod"gazetasi.2010 y.
6. O’Gilxontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOIIY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA’SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.

MAKTABGACHA YOSH DAVRI PSIXOFIZIOLOGIYASI VA SHAXS SHAKLLANISHIDA MULOQOTNING O’RNI

ADPI katta o'qituvchisi Vaxabova O'g'iloy
1-kurs talabasi Abduhakimova Shahnoza

"Yoshlar kelajagi bilan bog'liq har
qanday vazifa birlamchi ahamiyatga ega "(SH.Mirziyoyev).

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yosh davrida psixofiziologik o'zgarishlar hamda, ushbu davrda shaxs shakllanishida muloqotning tutgan o'rne, oiladagi tarbiyaning ahamiyati haqida so'z boradi.

Аннотация: В данной статье говорится о психофизиологических изменениях дошкольного возраста, роли общения в формировании личности, значении воспитания в семье.

Abstract: This article talks about the psychophysiological changes of the preschool age, the role of communication in the formation of personality, and the importance of upbringing in the family.

Kalit so'zlar : Imitatsiya, yosh davri, inqiroz,o'yin faoliyati, taqlidchanlik, ontogenez, tarbiya.

Yosh davrlarining har birini o'ziga xos xususiyatlari bo'lganidek maktabgacha yosh davri ham o'z tarifiga ega. Rus pedagogi Lestgaftning fikricha insonning bog'cha yoshidagi davr shunday bir bosqichki bu davrda bolalarda xarakterning asoslari yuzaga keladi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning ko'zga tashlanib turadigan xususiyatlaridan biri, ularning harakatchanligi va t aqlidchanligidir.[1.(38)].Bu yosh davri bolalari o'ta qizziquvchan bo'lishadi, ularda "bu nima "degan savol o'rnida "bu qanday bo'ladi "savoli paydo bo'ladi. Ontogenezda 3yoshdan 7yoshgacha bo'lgan davr maktabgacha yosh davriga kiritiladi

Maktabgacha yosh davri fizialogiyasiga to'xtaladigan bo'lsak, bu davrga kelib bosh miyya hajmi chaqaloqlik davridan 3 barobar ortishi kuzatiladi.1100-1200 g ga yetib qoladi. Suyaklari tog'aysimon bo'ladi, muskullari hali mustahkam bo'lishiga qaramay juda harakatchan bo'ladi. Maktabgacha yosh davrida bolaning yuragi hajmi chaqaloq yuragiga nisbatan 4-5 barobar katta, lekin,muskullari to'liq rivojlanmagan bo'ladi.Shu sababli yurak bir marta qisqarganda organizm uchun kerakli qonni chiqarib berolmaydi, shuning uchun bola yuragi kattalarnikidan tez uradi.Yurakning tez urishi hisobiga bolalar qon bosimi kattalarnikidan biroz yuqori bo'ladi. Oyoqlari gavdasiga nisbatan uzunroq bo'lib, bola gavdasida nomutanosiblik sezadi.

Maktabgacha yosh davrida bola psixikasida bir qancha o'zgarishlar bo'ladi. Jumladan,uning ehtiyojlari va qiziqishlari ortib boradi. Uning qiziqishlari yangi malumot o'rganishdan ko'ra uzi bilgan narsalarni chuqurroq anglashga qaratilgan bo'ladi .Atrofdagilar do'stlar bilan muloqotda axloq meyorlari, ijobiy hamda salbiy munosabatlarni anglab boradi. Nutq jadallik bilan rivojlanadi.

Atoqli rus psixologi L.S.Vigotskiy bu yoshdagi inqirozni 7yosh inqirozi deb atagan va bola xulq- atvori va xarakteridagi o'zgarishlarni ko'rsatib o'tgan. [2 (103)] .Bolaning xulq-atvorida bolalarcha bevositalik yo'qoladi. Inqiroz belgisi sifatida jarohatlaydigan kechinmalardan himoya qilish funksiyasini bajaradigan qiyshanglash,qiliq qilish , masxarabozlik qilishda namoyon bo'ladi.Kattalar ish buyurganda eshtmaganga olish, aytilgan ishni atay kechiktirib bajarish ,yoki qilishdan bosh tortish inqirozning salbiy belgilari hisoblanadi. Kattalar bilan muloqotga kirishish, bilisha bo'lgan qizziqishning ortishi kabilar misol bo'ladi .

7 yosh inqirozini yengishda bolaga ko'rsatiladigan yordamning asosiy shakllar bu talablar sababini asoslashga urinish, berilgan topshiriqni bajarish muhimligini eslatib turish, bu vazifani bola bajara olishiga ishonch bildirish va boshqalar. Maktabgacha yosh davrida emotional-irodaviy sifatlar rivojlanadi. Bola qurbi yetmaydigan ishlarni ham bajarib ko'rgisi keladi. Misol uchun, onasi ovqat pishirayotgan bo'lsa, uzi mustaqil tayyorlab ko'rgisi, avtobus haydovchisiga havas qilib avtobus haydab ko'rgisi keladi vahokazo. Bu davrda psixik jihatdan ancha qaysar, o'zini aytganini qiladigan, maqto'v eshtishni kutadigan, lidrligni davo qiladigan bo'ladi.

Maktabgacha yosh davrida shaxs shakllanishi uchun o'yinning ahamiyati katta hisoblanadi. O'yin tushunchasiga yuzaki qarashlik noto'ri. Bunda o'yin orqali bola bilan ota onasi yoki o'qituvchisi muloqotga kirishadi. Bola so'z bilan ifodalab berolmaydigan fikrini o'yinlarda namoyon qiladi. Zerikarli, bir xil oxangda yetkizilgan axborotga bola etiborini qaratish qiyin. Aynan biz tashkil qiladigan mantiqiy, kreativ fikirlashga undaydigan o'yinlar natijasida bolada tafakkur shakllanadi, nutqi o'sadi, va natijada jamiyatimizga kerakli shaxs bo'lib shakllanadi.

Bolaga ertak aytib berilganda bola nisbatan kam tushuncha oladi, agarda, tarbiyachi magnitli doskaga aynan usha ertak asosida tayyorlangan rasmlarni ketma-ketlikda joylashtirish so'ralganda bolada ko'proq tushuncha hosil bo'ladi, bolani fikrlashga undaydi.

Shaxsni shakllantirish jarayoni ko'p jihatdan katta yoshli kishilar bolalarning birgalikdagi faoliyatini qanchalik moxirlik bilan tashkil eta olishlariga bog'liq.

Maktabgacha yosh davridagi bolalar shaxshini rivojlantirishda nutqning ahamiyati haqida aytib o'tildi. Ayni shu davrda bola ulg'ayayotgan oila muhiti, ota-onalardan tarbiya natijasida bola kamolotining ilk poydevori shakllanadi. Mana shu poydevor mustahkam qurilmasa, hozirgi, "ijtimoiy tarmoqlar jozibadorligi" tavrida o'sib kelayotgan yosh avlod ongida paydo bo'lgan bo'shliq "zararli sahifa"lar joy oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.G. Davletshin, Sh. Do'stmuhammedova, M. Mavlonov, S. To'ychiyev "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya". Toshkent, 2004
2. Анатолий Андреевич Алексеев, Ирина Анатольевна Валентина Ниловна Бабий и др. Перевод с издания "Просвещение", 1987 г. Тошкент 3
3. O'Gilxontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOIIY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA'SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

ADPI MT 103- guruh talabasi Nazarova Dilfuza

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixologik xususiyatlari, ularning psixologik rivojlanishida ijtimoiy muhitning o’rni haqida fikr va mulohazalar bayon qilingan.

Kalit soʻzlar: oila, muhit, tarbiya, psixologiya, maktabgacha yosh, ta’lim muassasida, “men” tushunchasi, ijtimoiy muhit.

Oʻzbekiston mustaqillikka erishgandan soʻng jamiyatning aʼzosi boʻlgan har bir inson shaxsiga alohida etibor qaratildi. Ayniqsa ta’lim va tarbiya sohasiga juda koʻplab oʻzgarishlar kiritildi. Muxtaram prezidentimiz SH.M Mirziyoyev takidlaganidek, yurti, mamlakatni buyuk qiladigan kuch ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir. Shunday ekan, ma’sul shaxslar kelajak avlodlarni har tomonlama ilmiy va bilimli, tarbiyali qilib ta’lim va tarbiya berishi darkor.

Kelajagi buyuk davlatni qurush uchun inson, avvalo oilada, soʻng maktabgacha ta’lim muassasida mukammal tarbiyalanishi, shaxs sifatida barcha imkoniyatlarga ega boʻlishi zarur.

Oila-bu bolaning “men” ni shakllantiruvchi muhim ijtimoiy muhit hisoblanadi. Bola oilada ijtimoiylashib ilk bor maktabgacha ta’lim muassasiga qadam qoʻyadi. Maktabgacha ta’lim muassasi ta’lim maskanlarining poydevori hisoblanadi. Inson shaxsining psixologik tomonlarini shakllantiruvchi va uning emotsional-hissiy rivojlanish bosqichlari ontogenosning dastlabki bosqichlariga toʻgʻri keladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi ilmda bolalar rivojlanishi oʻzgarishi tezlashib borishi sababli bu davrni 3-bosqichga davrlab tarbiyalash joiz.

Kichik maktabgacha davr – (3-4) yosh

Oʻrta maktabgacha davr - (4-5) yosh

Katta maktabgacha yosh - (6-7) yosh

Asosan mana shu davrlardan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Bolaning faoliyatdagi mustaqilligi tafakkur qilishga, yani tafakkurini mustaxkamlanishiga olib keladi, bundan tashqari maktabgacha yoshdagi bosqichlarda bolaning mukammal harakatlari takomillashib , gigiyena qoidalarini bilishi, madaniy va jismoniy mehnat malakalarini anglashi, nutqining oʻsishi hamda ijtimoiy, ma’naviy, estetik tafakkurlar oʻsa boshlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati asosan oʻyin hisoblanadi. Oʻyin orqali ta’lim olish bolalarni ta’lim olishi va rivojlanishining yondashuvlaridan biridir. Oʻyin-bu bolani oʻzini va atrofdagi dunyoni anglashida yordam beruvchi usuldir. Oʻyinda bolalarning tengdoshlari va pedagogi bilan oʻzaro munosabati nutq va ijtimoiy koʻnikmalarini rivojlantirishga yordam beradi matorikasi ham takomillashib boradi. Oʻyin boshqa bolalar bilan birgalikda ta’lim olish imkoniyatini ham yaratadi, ularga tavakkal qilish va qiyinchiliklarni engish imkonini beradi, bolalar tasavvurini ijdkorligini rivojlantiradi.

Oʻyin har hil boʻlishi mumkin- ta’limiy oʻyin, qoidali oʻyin, didaktik oʻyin, harakatli oʻyin, syujetli-rolli ya’ni ijodiy oʻyin, erkin faoliyatli oʻyin.

Oʻyin doimo oʻzgarib turganligi sababli bola oʻynab charchamaydi va zerikmaydi. Oʻyin jarayonida bolaning faol ishtiroki psixik rivojlanishi uchun ahamiyati shundaki, bolaning turli sifat va hislatlari oʻyin jarayonida namoyon boʻladi, bunda bolaning sifat va hislatlari mustahkamlanib rivojlanib boradi. SHuning uchun oʻyin faoliyati psixologik jihatdan toʻgʻri tashkil qilingan. Oʻyin bola shaxsini har tomonlama oʻstiradi va bolaning barcha psixik jarayonlarida yani- sezish, idrok qilish, diqqat, xotira,xayol,tafakkur va irodani ham

rivojlanishiga yordam beradi. Bolalar syujetli – rolli o`yinda ko`proq kattalarga taqlid qilib ijtimoiy hayotdagi rollarga kirishib kattalar qilgan borayotgan munosabatlarni shakllantirib boradi. Bola bunda hayoti va ko`z o`ngida ro`y berayotgan voqea va hodisalarni kuzatuvchisi va ishtirokchisiga aylanib faol qiziquvchanligi sababli anglab o`zlashtirib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o`z o`yinlarida aks ettira oladilar. O`yin bolaning har bir bosqich yoshida atrofdagi voqealarni , kishilar o`rtasidagi munosabatlarini dunyoni anglashi va bilishini ifodalaydi. Bolaning nutqini, kishilarga va o`z o`ziga munosabatlarini o`zgarishini o`yin jarayonida o`z aksini topadi.

Bolalarga ta’lim tarbiya olish jarayonida, o`yin o`ynash imkoniyatini taminlash uchun rivojlantiruvchi va havfsizliklarini ta`minlovchi muhit, yetarli joy, vaqt va o`yin resurslari to`laqonli shart sharoitlar va albatta etuk tajribali malakali pedagoglar Maktabgacha ta’lim muassasalarining o`rni juda kata ahamiyatga ega.

Shuni aytish mumkinki, bolalar tarbiyasida doimo har bir shaxs ma`suliyatli bo`lib, bola tarbiyasi eng og`ir ijtimoiy vazifa ekanligini his qilishi, anglashi zarur. Kattalar na`muna bo`lib, yosh avlodni kelajakda yetuk va barkamol qilib voyaga yetkazishda ta`lim muassasalari bilan o`zaro hamkorlikda yondashish maqsadga muvofiq bo`ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Goziyev E. Tafakkur psixalogiyasi. T.”O`qituvchi” 1990
2. Uruntayeva G.A. Detiskaya psixalogiya – M : “Akademiya”,2010-c36
- 3.Davletshin M.G. Mavlonov M.M, To`ychiyeva S.M. ”Yosh va pedagogik psixalogiya”T.TDPU,2009
4. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixalogiya” E-HUQUQSHUNOS тизими.html
5. O`Gilxontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOIIY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA`SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.

ILK BOLALIK DAVRIDA PSIXOFIZIOLOGIK RIVOJLANISH VA TASHQI MUHITNING TA’SIRI

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi
105 guruh talabasi Hayitboyeva Yulduz

Annotatsiya: Maqolada ilk bolalik davrida tashqi muhitning ta’siri, ilk bolalik davri psixologiyasi va ota-ona o’rtasidagi muloqot, ilk bolalik davri muamolari va yechimlari haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: nutq, ilk bolalik davri, aktiv nutq, passiv nutq, predment, motivatsiya, psixika, inqiroz, men konsepsiyasi, tashqi muhit, ota-ona, muloqot, shaxs, bola, xotira.

Ilk bolalik davri bola bir yoshdan uch yoshgacha bo’lgan davrni o’z ichiga oladi. Ilk bolalik davri nutq rivojlanishi uchun eng samarali davr hisoblanadi. Ota-ona tamonidan nutq rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratib berilmasa bola nutqi buziladi. Bolada psixik rivojlanishning asosi nutq. Nutq buzilsa bola psixik rivojlanishidan ham tengdoshlariga nisbatan ortda qoladi.

Nutqning rivojlanishi ikki yo’nalishda bo’ladi: aktiv nutq - boshqalar nutqini tushunishga intilishi lekin o’zi tallafuz qila olmaydi. Aktiv nutq shaxsiy nutqning shaklanishi. Ilk bolalik davrida bolalarning psixikasi quyidagicha rivojlanadi. Bola ikki uch yoshlarga borib amaliy taffakurdan birinchi marta foydalanadilar, taffakurning rivojlanishi nutqining o’sishi bilan mustahkam bog’liqdir. Ilk bolalik davridagi bolalar idroklarini qo’yilgan vazida asosida tashkil eta olmaydilar ulardagi bu xil idrok juda qisqa muddatli bo’ladi. Rasmlarga qarash o’simlik va hayvonlarni parvarish qilish idrokning o’sishiga juda yaxshi tasir qiladi.

Diqqat ilk yoshdagi bolalarning diqqati nihoyatda ixtiyorsiz bo’ladi, ixtiyorsiz diqqatning taraqqiyoti qiziqishlarning boyib borishiga bog’liqdir. Bu yoshdagi bolalarda ixtiyoriy diqqat endigina vujudga kela boshlaydi. Xayol ikki yoshda ranglarni sezish birdaniga ortib boradi, xayolning elementary formation namayon bo’ladi, zavqlanish xayratlanish bu yoshda bola yangi narsani o’ylab topishga va aldashga qodir bo’lmaydi.

1,5 yoshga borganda o’zlarini tez-tez uchratib turgan predmentlarini, ularning rangi, hajmi, shaklining o’zgarishidan qat’iy nazar tanib oladilar.

2 yoshga kelganda bola bir necha hafta oldin ko’rgan narsasini eslay oladi. Ilk bolalik davrida psixolog olimlarning fikricha bolaning aqliy rivojlanishning yarimi 3-4 yosh davriga to’g’ri kelar ekan. Shuning uchun ham bu davrda bolalar ota onasiga ko’plab savollar beradi va savol berishdan also charchamaydilar ular savol berish orqali dunyoni bilishga harakat qiladilar ota onalar bu savollariga javob berib komil inson tarbiyalaydi. Agarda bola savollariga vaqtida javob berilmasa bolaning ongida bo’shliq paydo bo’ladi bu boshqalar tomonidan noto’g’ri ma’lumotlar bilan to’ldirilishi mumkin shuning uchun bolalarning savollariga vaqtida to’g’ri javob berishga harakat qilish kerak.

Agar biz miyani tassavur qilish mumkin bo’lganda eng kuchli va murrakkab kompyuter deb tassavur qilsak bolaning muhiti, xodisalarni kiritib boruvchi klaviatura kabi xarakterli kompyuter shu qadar ko’p xotira xajmiga egaki dastlabki uch yil ichida odamlar armiyasini kiritishi mumkin bo’lganidanda ko’proq ma’lumotni saqlashi mumkin” [1; 211.S]. Ilk bolalik davrida bolani to’g’ri ovqatlantirish, to’g’ri tarbiyalash turli yuqumli kasalliklardan saqlash butun umri davomida sog’lom yurishini kafolatlaydi. Ilk bolalik davrida bolalar jismoniy jihatdan juda tez rivojlanadilar.

Og’ir kasalliklarga uchramagan jismoniy jihatdan sog’lom o’sgan bola 9-10 oylikda yura boshlaydi. 1 yashar bolaning bo’yi 75 sm (yiliga 15 sm o’sadi), vazni 9 kg yiliga 6 kg ko’payadi. 2 yashar bolaning bo’yi 92 sm (yiliga 10 sm o’sadi) vazni 12,5 kg yiliga 3,5 kg ga

ko’payadi.3 yashar bolaning bo’yi 92 sm(yiliga 7sm o’sadi) vazni 14 kg yiliga 1,5 kg ga ko’payadi.Suyaklarining qotishi va o’sish pratsessi davom etadi 3 yoshga yetganda sut tishlari chiqib bōladi Umurtqasi rivojlanib bola gavdasini ko’taradigan bo’ladi ichki o’rganlari ham o’sadi o’pka va yurak xarakatlarining aktivligi xisobiga vazn ortib boradi.ilk bolalik davrida ko’rish, eshitish, Tam,va xid bilish, teri hamda xarakat sezgilarining sezgirligi ancha o’tkirlashadi.Bolalarning kattalar bilan hamkorlikda yoki mustaqil predmentli xarakatlarni egalashda yutuq yoki muvafaqiyatsizlik, omadsizlik xollar bolada turli his-tuygu va kechinmalarni quvonch ,tashvish, achinish,qaygurish, samimiylik kabilarni vujudga keltiradi.tushunishning eng qulay davri bir yoshdan bir yarim yoshgacha bo’lgan davr bu davrda bola predment va jismlarning nomlarini oson o’zlashtirib oladi.

Ikki yoshgacha davrida kattalar bilan muloqotga kirishadi va uy jihozlarini o’rgana boshlaydilar.Bolalrning o’yinlarini tashkil qilishga ularga uyinchoqlar tanlab berishga ota onalar ahamiyat berishlari kerak.Bu yoshdagi bolalarning o’yinchoqlari anchagina yirik rangbarang qimirlaydigan ya’ni bolalarning etiborini o’ziga jalb qiladigan yengil va osan yuviladigan bo’lishi kerak

Tili chiqib idrok va taffakuri anchagina o’sgan bola tevarak atrofidagi xar turli narsalarga ongli munosabatda bo’la boshlaydi bola o’zining turli ehtiyojlarini anglab o’zining shaxsini shaklantira boshlaydi. O’yin tevarak atrofidagi narsalarni bilish vositasi emas balki qudratli tarbiya vositasi hamdir. “Chaqalo’gingiz mukamal inson bo’lishi uchun xomilador bo’lishdan avval ham chaqalo haqida o’ylang homiladorlikning dastlabki 4-6 haftasi chaqaloqning rivojlanishidagi muhim davr bo’lajak onalar har kuni homilaning miyasi va orqa miyasi rivojlanishi uchun zarur bo’lgan 400 mikrogramm foliy kislotasini olishlari kerak shu tarzda asab tizimining umummiy nuqsonlarining 50-70 %oldini olish mumkin “[2;278 S]

Tadqiqotchiar quyidagi tajribani o’tkazib ko’rdilar; tarbiyachi ikki guruh bolalarni yig’di va birinchi guruh bolalarga tarbiyachisi televizorda kattalarning qo’g’irchoqlarga bo’lgan samimiy va mehrli munosabatini ko’rsatdi keyin bu guruhdagi bolalarni birma bir xonalarda qo’g’irchoqlar bilan yolg’iz qoldirishdi bolalar ham qo’g’irchoqlarga samimiy mehrli munosabatni bo’ldilar ikkinchi guruh bolalarga tarbiyachisi televizorda kattalarning qo’g’irchoqlarga yoman qo’pol munosabatda bo’lganini ko’rsatdi keyin bolalarni birma bir qo’g’irchoqlar bilan yolg’iz qoldirishdi bolalar kattalar nima qilgan bo’lsa shuni takrorladi bolalar ham qo’g’irchoqlarga yamon munosabatda bo’lishdi bundan xulosa shuki bolalar kattalarning qilgan barcha amallarini to’g’ri deb hisoblydilar o’zlari ham hayotda takkrorlashga harakat qiladilar.Bolalar kattalar yordamida dunyoni anglaydi

Xulosa: Bolalarkelajakda komil inson bo’lib kamol topishda bola istiqomat qilayotgan muhitning ro’li katta.Ota-ona kulol bola loy deganidek hozirgi kunda ko’proq vaqtimizni telefon va xar turli seriallar ko’rishga sarflamasdan bola tabiyasiga e’tiborimizni qaratsak Alisher Navoi, Abu Ali Ibn Sino kabi allomalrni yetishtirib chiqarishimiz aniq. Chunki har bir bolaning ichida o’z dahosi bo’ladi uni yuksaltirish ham sindirish ham ota onalarning qo’lida.Ota onalar farzand tarbiyasidan oldin o’zlarini tarbiyalab olishlari zarur ya’ni oilaviy muhitni ota ona bir biriga bo’lgan hurmat,ona otaning oiladagi o’rnini qadrlashi,ota esa onaga bo’lgan muomulasini yaxshilashi va ota onalar farzandlarining ko’z oldida bir birlar bilan janjallashasligi zarur chunki bolaning ota onasiga bo’lgan hurmati va ishonchi yo’qoladi.Oilada oilaviy kutubxona tashkil qilinishi , va oilada ko’p kitop o’qishni tadbiq qilsak Bolalarimizni telefon va shu kabi ijtimoiy tarmoqlarga emas kitobga bo’lgan mehrri oshadi.”Tarbiya qancha mukkamal bo’lsa, xalq shuncha boy yashaydi” SH.M.Mirziyoyev.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Ota-ona va farzandlar o’rtasidagi munosabatlar tuzuvchilar Xisham Altalib ,Abdulxamid Abusulaymon ,Omar Altali. Xalqaro Islam taffakuri instituti Bishkek 2023

2. Umumiy psixologiya darsligi tuzuvchilar F.I.Xaydarov ,N.I.Xalilova Toshkent 2009 nashrdan chiqarilgan
3. www.arxiv.uz
4. O’Gilxontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA’SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALARNING PSIXIK VA PSIXOFIZIOLOGIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

ADPI “O‘zbek tili va adabiyoti” yo‘nalishi
1-bosqich talabasi Ibroximjonova Gulnoza Nuriddin qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlari, ijtimoiy muhit va undagi shaxslarning bola rivojlanishiga ta’siri haqiqi fikr va mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, psixik rivojlanish, psixofiziologik rivojlanish, yetakchi faoliyat, o‘yin, mehnat va o‘quv topshiriqlari.

Kirish: Ma’lumki, bolaning yoshi ulg‘ayib, mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari, uning atrofidagi narsa va hodisalar bo‘yicha dunyoqarashi kengayib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o‘yindir. Bu yoshdagi bolalarning o‘yinlarini uchga bo‘lish mumkin: 1) predmetli o‘yinlar(15-20 minut o‘ynaladi); 2)sujetli-rolli o‘yinlar(30-60 minut o‘ynaladi); 3)qoidali o‘yinlar(1 soatdan 2 kungacha davom etishi mumkin). Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyatlari masalasi asrlar davomida juda ko‘p olimlarning diqqatini o‘ziga jalb qilib kelmoqda. Bog‘cha yoshidagi bolalar o‘zlarining o‘yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg‘a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. O‘yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bo‘lgan ta’lim faoliyatiga tayyorlaydi. Odam birdaniga ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishga kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni faol egallashi uchun odam, avvalo, yetarli darajada nutqni egallagan bo‘lishi, ma’lum malakalar, uquvlar va sodda tushunchalarga ega bo‘lishi kerak.

Maktabgacha yosh davrida o‘qishning motivatsion asoslarini – bilishga qiziqish (qiziquvchanlikni) rivojlantirish muhim hisoblanadi. Didaktik o‘yinlarni bilish, o‘quv faoliyatini shakllantiradigan o‘yinning maxsus shaklidir. Mehnat va o‘quv topshiriqlari tufayli bajarilgan mahsuldor faoliyat turlarida maktabgacha yoshdagi bola shaxsining rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar yaratadi: natijaga erishish, xulq – atvorni boshqarish va rejalashtirish, o‘z-o‘zini baholash, yangi motivlar, mehnatsevarlik kabilarni shakllantiradi. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, bolaning jismoniy jihatdan eng tez o‘sadigan davri bir-ikki yoshligiga to‘g‘ri keladi. Bola uch yoshga to‘lib maktabgacha yoshiga o‘tgandan so‘ng uning jismoniy jihatdan o‘sishi bir qadar sekinlashadi. Bolaning jismoniy jihatdan o‘shidagi notekislik bu davrda ham davom etaveradi. Masalan, bola tug‘ilgandan bir yoshga to‘lguncha bo‘yining o‘sishi tezlashib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nafas olish a‘zolarining ishida ham anchagina o‘zgarishlar yuzaga keladi. Bu yoshdagi bolalar o‘pkasining normal ishlashi va rivojlanishiga ko‘krak qafasining o‘sishi ko‘p jihatdan ta’sir etadi. Chunki, o‘pkaning faoliyati asosan ko‘krak qafasining shakli va elastikligiga (harakatchanligiga) bog‘liq bo‘ladi. Bolalarning ko‘krak qafaslarida nafas olish uchun qulay emas. Bolalarda diafragmaning bir qadar tik joylashganligi ko‘krak qafasining vertikal uzunligini qisqartirib qo‘ygan. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalarda ko‘krak qafasining doirasi ham kattalarnikiga qaraganda juda tor bo‘ladi.

Bolalar o‘pkasining hajmi yetarli darajada kattalashmaguncha chuqur nafas ololmaydilar. Natijada bolalar chuqur nafas olish o‘rniga tez nafas olish bilan qoniqadilar. Bolaning bog‘cha yoshidagi davrida boshqa organlari kabi ko‘rak qafasining o‘sishi ham biroz sekinlashadi. Lekin ko‘krak qafasi doirasining kengayishi bu davrda ancha tez davom etaveradi. Bola ko‘krak qafasining doirasi yiliga 1-2 sm dan kengayib borib, 13-14 yoshga yetganda o‘z shakli va hajmi jihatidan katta odamlarning ko‘krak qafasiga yaqinlashadi. Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan davrida nafas olishining miqdori deyarli

o’zgarmaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasining rivojlanishida ularning nerv sistemalarida sodir bo’ladigan o’zgarishlar juda katta rol o’ynaydi. Bolalar nerv sistemalarining eng kuchli taraqqiy etadigan davri 1 yoshgacha bo’lgan davrga to’g’ri keladi.

Yangi tug’ilgan bola bosh miyasining o’rtacha og’irligi 380-400 g keladi. Bola bog’cha yoshiga yetguncha uning miyasi g’oyat tez rivojlanib, deyarli uch baravar ko’payadi. Demak, bog’cha yoshiga yetgan bolalar miyasining og’irligi 1100-1200 g ga yetadi. Rus fiziologlari N.I. Krasnogorskiy va A.G. Ivanov-Smolenskiylar tomonidan ko’plab o’tkazilgan tajribalarning ko’rsatishicha. MMT yoshidagi bolalarning nerv sistemalari o’z faoliyati jihatdan hali qat’iy bir izga tushmagan, o’zgarib turadigan bo’ladi. Markaziy nerv sistemasi faoliyatining o’zgaruvchanligi xususan ilk yoshda ravshan ko’rinadi. Masalan, bu yoshdagi bolalarda qo’zg’alish jarayoni tormozlanish jarayonidan ustunlik qiladi. Mana shuning uchun ham bu yoshdagi bolalar juda serharakat va o’ta hayajonlanuvchan bo’ladilar. Nerv sistemasining taraqqiyoti bog’cha yoshidagi hamma bolalarda bir xil temp bilan davom etmaydi. Bu murakkab taraqqiyot bolalarning individual xususiyatlariga va xususan, yashash sharoitlariga, ya’ni oilada hamda bog’chada qanday tarbiyalanishiga bog’liqdir. Bolaning tarbiyasi qanchalik to’g’ri yo’lga qo’yilgan bo’lsa, uning nerv sistemasi shunchalik normal taraqqiy etadi.

Xulosa: Maktabgacha yosh davrida bolalarning aqliy rivojlanishi jadal sur’atlarda o’sib boradi. Bu yoshdagi bolalarni ota-onalari va o’qituvchilari tomonidan to’g’ri shakllantirib borilsa, bolalar kelajakda yetuk shaxs, aqliy tomonlama va jismonan barqaror bo’lib yetishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O’z. FMJ., 2008.
2. Safayev N.S., Mirashirova M.M., To’ychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T.TDPU, 2009.
3. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”.T. “Fan va texnologiyalar” markazining bosmaxonasi: 2009.
4. O’Gilxontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA’SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.

GO‘DAKLIK DAVRI RIVOJLANISHI, PSIXOLOGIYASI VA EMOTSIONAL MULOQOTNING AHAMIYATI

ADPI pedagogika yo‘nalishi 101- guruh talabasi
Jomurodova Mohina Sharof qizi

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda rivojlanish inson shaxsining tarkib topishi jarayonidir. Rivojlanish o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan qator bosqichlarda amalga oshadi. Bola aql zakovatining ko‘rsatkichi, sifati, xarakteri uning atrofdagi odamlar bilan kundalik muloqotlari va amaliy faoliyatida vujudga keladi. Go‘daklik davri psixologiyasi har bir yosh davrning qaytarilmas xususiyatlarini, yillar o‘tgan sari, asta-sekinlik bilan bola qanday qilib inson bo‘lib shakllanishi, shaxs sifatida o‘zini ijtimoiy munosabatlarda namoyon qilishi va emotsional muloqotni shakllantirib borishi bilan kechadi.

Kalit so‘zlar: individ, go‘daklik davri, yosh psixologiyasi, rivojlanish, ta’lim-tarbiya, emotsiya, moslashish.

Go‘daklik davri inson hayotidagi organik ehtiyojlarni (kislorodga, ovqatga, issiq yoki sovuqqa) qondirishga nisbatan yo‘naltirilgan xatti-harakatlarining tug‘ma, instinktiv shakllari sof holda kuzatiladigan yagona davr hisoblanadi. Ilk go‘daklik davri bu bolaning himoyasiz, kam-harakati harakat holatidan juda jadal ravishda rivojlanadigan, quvnoq bolaga aylanish davridir. U qisqa vaqtni ichida kattalar bilan munosabat o‘rnatadi predmetlarni ushlashga va ulardan foydalanishga o‘rganadi. U atrof olamdagi narsalarni kuzatadi, predmetlarni qo‘li bilan ushlab, ularni qandayligini bilishga intiladi, tovushlarga e’tibor beradi va predmetlar yordamida shu tovushlarni o‘zi yaratishga harakat qiladi. U o‘z onasi va boshqa yaqinlari bilan emotsional munosabatga kirishadi. Go‘dak yoshidagi bola ham jismonan, ham psixik, ham ijtimoiy jihatdan juda tez rivojlandi.

Go‘dak bola 2 oylik vaqtdan boshlab, o‘z onasining yuzini, ovozi o‘zgalarnikidan ajrata boshlaydi. 2-3 oylikdan boshlab esa onasining tabassumi va kulgisiga tabassum turli harakatlar bilan javob qaytaradi.

3-4 oylikdan boshlab bolalar yaqinlariga o‘z harakatlari bilan ko‘rish, eshitish yoki gapirishni xohlayotganligini ko‘rsatadilar, 8 oylikdan boshlab esa bola o‘zgacha muhit va begonalar qo‘liga tushsa, uz xavotirini yig‘isi orqali namoyon qiladi.

Bola hayotining birinchi kunlaridan boshlab individual hayot kechirish jarayonida tashqi muhit bilan aloqa vujudga keladi. Bola hayotining ikkinchi oyida unda barcha sezgi organlariga xos shartli reflekslar hosil bo‘ladi. Bolaning o‘sishi va rivojlanishi jarayonida egallayotgan reaksiyalari barqaror bo‘la boshlaydi, tez paydo bo‘la boradi va anchagina differensiyalashadi.

Bolaning tug‘ilganidan boshlab nafaqat sezgi organlari ishlashga tayyorligi ma’lum bo‘lmay, balki bosh miyasi ham faol ishlay boshlaydi. Onalar chaqaloqning faqatgina psixika va xulqning tug‘ma shakllarinigina bilmasdan, balki organizmni tabiiy rivojlanish jarayonini ham bilish kerak. Hayotining birinchi oylarida harakatlarning rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Yangi tug‘ilgan bolada diqqat qilish qobiliyati bo‘lmaydi. Unda turli qo‘zg‘olovchilar ta’sirida asta-sekin ixtiyorsiz diqqat rivojlanib boradi. Bolaning tasavvur doirasi qancha qisqa bo‘lsa, uning o‘zi uchun tanish va yangi bo‘lgan predmetga nisbatan diqqati shuncha intensiv va davomli bo‘ladi. Diqqatning psixik ta’siri ma’lum, u sezgi kompleksini idrokka aylantirib, psixik jarayonlarning o‘tishini kuchaytiradi va tasavvurlarning xotirada mustahkam saqlanishiga yordam beradi.

Go‘daklik davridagi bolaning hayoti to‘liq kattalar bilan hamkorlikdagi emotsional munosabat bilan bog‘liq bo‘lib, bola kayfiyatining yaxshi bo‘lishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir

ko'rsatadi. Kattalar bilan emotsional munosabat shu yoshdagi bolalarning asosiy yetakchi faoliyati bo'lib, bola psixik taraqqiyotining asosi bo'lib hisoblanadi.

Kattalarning bolaga nisbatan emotsional munosabati, ularning gaplariga bolaning o'z diqqatini qaratishi, javob qaytarishga harakat qilishi, ba'zi so'zlarni saqlab qolib, emotsiya bildirishi diqqat, xotira, nutq va boshqa bilish jarayonlarining rivojlanishiga zamin bo'ladi.

Emotsiya-shaxsning voqelikka o'z munosabatini his qilishidan kelib chiqadigan, uning ehtiyoj va qiziqishlari bilan bog'liq bo'lgan yoqimli yoki yoqimsiz kechinmalardir.

Xulosa qilib aytganda inson individ bo'lib tug'ilgandan to shaxs bo'lib shakllanganiga qadar onasi va oila a'zolarining ko'magi kerak bo'ladi. Bolaning ta'lim-tarbiyasi, zukko, namunali, har tomonlama yetuk shaxs bo'lib yetishishida oila muhim rol o'ynaydi. Go'daklik davrida shaxsning kelgusi rivojlanishi uchun asos bo'ladigan emotsional muloqot juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.G'oziyev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent.2002.1-2 kitob.
- 2.Nishanova Z.T. Rivojlanish psixologiyasi."O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati",nashriyoti 2018.
- 3.Axborot manbalari.Arxiv.uz.
4. O'Gilxontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA'SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.

PSIXIK RIVOJLANISH VA UNDA BOLALIK DAVRINING AHAMIYATI

ADPI 1-kurs talabasi
Komiljonova Qamarniso

Annotatsiya: Maqolada psixologiyada bilish jarayonlarining tasnifi va ularning maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalarda namoyon bo’lish shart-sharoitlari nazariy tahlillar asosida yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: bilish, sezgi, idrok, bola, o’yin, faoliyat, akseleratsiya, psixika.

Psixologiya fanining bugungi kundagi vazifalari, tabiiy, uning predmetiga biroz o’zgarishlar kiritadi. Zero, inson ongi va qalbi uchun kurash muammosi butun dunyo miqyosida dolzarb turgan masala sifatida qaralishini inobatga olsak, jamiyatimizning har bir a’zosi, mustaqil yurt fuqarolari ongining milliy-madaniy muhit ta’sirida, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllanishi, ular qalbida sof imon va sog’lom dunyoqarashlar, mustaqil fikrlashning shakllanishi mexanizmlarini o’rganish ham fanning muhim predmeti hisoblanadi. Ayniqsa, buguni yoshlarda aniq maqsad va maslakning bo’lishi, milliy iftixor va g’urur tuyg’ularining to’g’ri tarbiyalanganligi yaxlit xalq va millat manfaatlari bilan uyg’undir. Psixologiya fan sifatida aynan har bir shaxsda o’ziga, yurtdoshlariga, turlifaoliyat turlari hamda dunyoga nisbatan to’g’ri munosabatlarni shakllanishi yo’llariniham o’rganishi kerak. Aks holda yoshlar ongidagi o’zgarishlarni aniq bashorat qilolmaslik, ularni to’g’ri tarbiyalash vositalarini tanlashda xatoliklarni keltirib chiqaradi. Inson psixikasi – psixika taraqqiyotning eng oliy bosqichidir.

Har bir yosh davri psixik taraqqiyotning maxsus bosqichidir va bolataraqqiyotining ma’lum bosqichida shaxs strukturasidagi o’ziga xosliklar majmuini tashkil etadigan o’zgarishlar to’plami bilan xarakterlanadi. L.S.Vigotskiy yoshni taraqqiyotning ma’lum davri deb qaragan. Uning fikricha 1 yosh davrdan boshqasiga o’tganda ilgari yosh davrida mavjud bo’lmagan yangi narsa paydo bo’ladi, taraqqiyotning borishi o’zgaradi va qayta quriladi. Yosh xususiyatlari ko’p sharoitlar majmui bilan belgilanadi. Ularga xayotning ma’lum bosqichida bolaga quyiladigan talablar sistemasi ham, munosabatlar ham, u egallaydigan faoliyat va bilimlar tipi ham bu bilimlarni o’zlashtirish usullari ham kiradi.

Yoshning xususiyatini belgilaydigan sharoitlar mazmuniga bola jismoniy taraqqiyotining xar xil tomonlari xususiyatlari ham kiradi. Shunday qilib, yosh davri xayot sharoitlari va taraqqiyotning ma’lum davrida bolaga quyiladigan talablar xususiyatlari va uning atrofdagilar bilan munosabatlari, bola shaxsi psixologik tuzilishidagi taraqqiyot darajasi bilan uning tafakkuri va bilimlari taraqqiyoti darajasi hamda ma’lum fiziologik xususiyatlar majmui bilan xarakterlanadi.

Yosh davrini atrofdagilarga munosabat taraqqiyot darajasi bilan bilimlar, usullar, qobiliyat taraqqiyoti darajasi o’rtasidagi aloqa belgilaydi. D.B.Elkoninning ta’kidlashicha, taraqqiyot jarayonining bu 2 turli tomonlar o’rtasidagi munosabatning o’zgarishi keyingi yosh davrlarda muxim ichki asosni tashkil etadi. Masalan, go’daklik davrida bolaning tashqi muxit bilan aloqasi uning kattalar bilan munosabati orqali amalga oshiriladi. Bola xuddi shunday munosabatlar sistemasi sifatida ma’lummalakalarni egallaydi. Unda tasavvurlarning sodda bosqichlari shakllanadi.

Kattalar bilan muloqat usullari kengayadi, nutqi rivojlanadi va boshqalar. Bularning bari bolaning mustaqil xarakter qilish imkoniyatlarining kengayishi uchun asos yaratadi. So’ngra atrofdagilar bilan munosabat usullari ham o’zgaradi. Bu esa psixik taraqqiyotning keyingi borishi sharoitini o’zgartiradi. Bunday vaziyat o’smirlik davrida ham vujudga keladi. Bunda oldingi taraqqiyot yutuqlari majmui bola xayot sharoitlari o’zgarishi bolaning atrofdagilar bilan munosabat usullarining o’zgarishiga olib keladi.

Psixologlar tomonidan yosh davrlarning tabaqalashlarning nazariy masalalari ishlab chiqilgan. Ular ontogenetik qonuniyatlarni yoritishga katta xissa bo‘lib qo‘shiladi, amaliy va nazariy muammolarning xal qilishda keng qo‘llanilmoqda.

Keyingi yillarda bolalar va maktab o‘quvchilarining jismoniy va psixik rivojlanishida akseleratsiya (lotincha - ‘tezlanish’) xodisasi ro‘y bermoqda.

Olimlar akseleratsiya xodisasining ham biologik ham ijtimoiy sabablarini ko‘rsatmoqda. Biologik sabablari oz miqdordagi ionlashgan nurlarning va radio to‘lqinlarining ta’siri qishloq xo‘jaligi va meditsinada o‘shish va rivojlanishni, stimullashtiruvchi biologik faol moddalarning qo‘llanilishi, inson ozuqasida hayvon oqsil moddalari miqdorining oshishi. Ijtimoiy sabablari-hayot tipining kuchayishi, hayot tonusining ortishi, televideniya, radio, kino orqali bolaning o‘smirlik chog‘idan boshlab miyasiga yig‘iladigan g‘oya ko‘p miqdordagi informatsiyalar, ma’lumot oqimining ta’siridan iboratdir.

Faoliyati davomida shaxsdan juda ko‘p bilimlarni hamda malakalarni talab qiladi. Nima uchun u yoki bu kasbni tanlaganini anglab yetgan shaxs (motivlarmuammosi), endi o‘z faoliyati va qobiliyatlarini boshqara bilishi va o‘z ustida muttasil ishlab, malakalarini orttirib borishi shart. Professional bilimdonlik shu nuqtainazardan shaxs umumiy madaniyatining shunday yo‘nalishiki, unga faqat kasbiga taalluqli bo‘lgan bilimlardan tashqari, shu bilimlarning hosil bo‘lish yo‘llari va malakalarning takomillashuvini ta’minlovchi psixologik jarayonlar va holatlarni bilishni ham taqozo yetadi. Bu psixologiyada bilish jarayonlari va ularning mohiyatini va kechishini bilish demakdir.

V.M.Karimova (2010)ning yozishicha, ongning muhim aks yettirish shakllari bo‘lmish bilish jarayonlariga: idrok, sezgi, xotira, diqqat, tafakkur, iroda va hissiyotlar kiradi. Bilish jarayonlari – bu shunday psixik jarayonlarki, ular shaxsga o‘zini o‘rab turgan atrof-muhitning ma’lum va muhim xususiyatlarini anglashga, tushunishga va ular o‘stida o‘ziga zarur xulosalar chiqarib, o‘z xulq-atvorini rejalashtirishga imkon beradi. Bu jarayonlar insonga juda yaqin va tanish.

Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, bilish jarayonlari ham ma’lum ma’noda boshqariladigan jarayonlar bo‘lib, agar siz o‘z imkoniyatlaringizni kengaytirish yoki iqtidor darajangizni orttirmoqchi bo‘lsangiz, bu jarayonlarga oid ma’lum qoidalar va xususiyatlarni bilib olishingiz kerak.

Inson ongi bir qarashda yaxlit narsa, aslida u ayrim alohida jarayonlardan iborat. Shuning uchun ham atrof-muhitni, o‘zimizni bilishimizga imkon beruvchi ongni o‘rganish uchun uni alohida psixik jarayonlarga bo‘lib o‘rgana boshlaganlar. Bu jarayonlar – sezgilar, idrok, xotira, diqqat, tafakkur, nutq va boshqalardir. Bu jarayonlar shu qadar bir-birlari bilan bog‘liqki, birini ikkinchisiz tasavvur qilishning o‘zi qiyin. Masalan, ko‘rib idrok qilib turgan narsangizni fikrlamay ko‘ringchi, uningmohiyatini bilasizmi?

3-7 yoshgacha bo‘lgan davr bog‘cha yoshi davri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o‘zgarishlari bo‘lishini inobatga olganxolda 3 davrga (3-4yosh) kichik maktabgacha davri, (4-5yosh)kichik bog‘cha yoshi, o‘rta maktabgacha davr (o‘rta bog‘cha yoshi) 6-7 yosh va katta maktabgacha davr katta bog‘cha yoshlilarga ajratish mumkin. Bola rivojlanish jarayonida odamlarning ilgari o‘tgan avlodlari tomonidan yaratilgan predmet va xodisalar olami bilan alohidamaxsus munosabatga kirishadi. B ola insoniyat ko‘lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o‘zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, hamda ular yordamida amalga oshiriladigan xatti–harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarningo‘shib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog‘i kerak Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatikuchaya boshlaydi.

Bog‘cha yoshdagi bolalarning ko‘zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri ularning serharakatligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatinining asosiy qonunini shunday

ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko’rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va bir tomonlamaligidan charchab qoladi. Mana shu so’zlardan bog’cha yoshidagi bola tabiatining asosiy qonuni bo’lmish serharakatlilikini ortiqcha cheklab tashlamay, balki maqsadga muvofiq ravishda uyushtirish kerakligi yaqqol ko’rinib turibdi. Kattalar va tengdoshlari bilan bo’lgan munosabat orqali bola ahloq normalari, kishilarni anglash, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi. Bog’cha yoshidagi bola endi o’z gavdasini juda yaxshi boshqara boshlaydi. Uning harakati muvofiklashtirilgan xolda bo’ladi. Bu davrda bolaning nutqi jadal rivojlana boshlaydi. U yangiliklarni egallashga nisbatan o’zi bilganlarini mustaxkamlashga ehtiyoj sezadi. O’zi bilgan ertagini qayta-qayta eshitish va bundan zerikmaslik shu davrdagi bolalarga xos xususiyatdir. Bog’cha yoshidagi bolalar ehtiyoji va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. Bu avvalo keng doiraga chiqish ehtiyoji, munosabatda bo’lish, uynash ehtiyojlarining mavjudligidir. Bu davrda bolalarda hamma narsani bilib olishga bo’lgan ehtiyojkuchayadi. Bog’cha yoshidagi bola tabiatiga xos bo’lgan kuchli ehtiyojlardan yana biri uning har narsani yangilik sifatida ko’rib, uni har tomonlama bilib olishga intilishidir. Bog’cha yoshidagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatidan o’sishida qiziqishning roli ham kattadir. Qiziqish xuddi ehtiyoj kabi bolaning biror faoliyatga undovchi omillardan biri bo’lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham qiziqishni bilish jarayoni bilan bog’lik bo’lgan murakkab psixik xodisa desa bo’ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati bu o’yindir. Bog’cha yoshidagi bolalarning o’yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko’p olimlarning diqqatini o’ziga jalb qilib kelmokda. Bog’cha yoshidagi bolalar o’zlarining o’yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg’a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar.

Bog’cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosabatda bo’lishga intiladi. Bu o’rinda shu narsa harakterliki bola bilishga tashnaligidan atrofda o’zining haddi sig’adigan narsalari bilangina emas, balki kattalarga mansub bo’lgan o’zining kuchi ham yetmaydigan, xaddi sig’maydigan narsalar bilan ham amaliy munosabatda bo’lishga intiladi.

Xulosa: Bola insoniyat ko’lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o’zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, hamda ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o’sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog’i kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida” PF-4947-son Farmoni. O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to’plami. – 6(766)-son. – 70-modda
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш бўйича” ПҚ-3261-сон қарори
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya: Darslik. – T., 2012. – 196 b.
4. G’oziyev E. Umumiy psixologiya: Psixologiya mutaxassisligi uchun darslik / E.G’oziyev; O’zR OO’MTV, M.Ulug’bek nomidagi O’zMU. – T.: “O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2010. – 544 b.

OILA PSIXOLOGIYASI VA U HAQIDAQI TADQIQOTLARNING NAZARIY TAHLILI

ADPI Maktabgacha ta’lim
yo’nalishi 104-guruh talabasi
Komilova Muhayyo Oybekovna

Anatatsiya: Ushbu maqola “Oila psixologiyasi” haqida qiziqarli ma’lumotlar haqida va siz bilmagan ma’lumotlarga ega bo’lishingiz mumkin.

Kalit so’z: Oila psixologiyasi, oila-nikoh, ijtimoiy xulq, ustanovka, munosabat, qovushish, muammo va muammolar yechish.

Oila psixologiyasi fan sifatida oilaning ijtimoiy institut maqomidagi faoliyatining ob’ektiv qonuniyatlarini, oila-nikoh hamda qarindosh-urug’chilik munosabatlarining mexanizmlari va turmush tarziga oid konkret vaziyatlarda oila a’zolari ijtimoiy xulqining namoyon bo’lishini o’rganadi. Ijtimoiy psixologiyaning amaliy tarmog’i sifatida u nikohga oid ustanovkalarni, oila a’zolari o’rtasidagi munosabatlarning – mehribonlik, g’amxo’rlik, hamdardlik, hamjihatlik, tobelik, bo’ysunish, yetakchilik kabi o’ziga xos qirralarini, oilaviy rollar taqsiomtiva va o’zaro ta’sirning jinsga oid qonuniyatlarini, ota-ona va farzandlar, yaqin qarindosh urug’lar o’rtasidagi hissiy-emotsional bog’liqlikni, oilaviy ro’zg’or yuritish va turmush tarzini tashkil etishga bog’liq bo’lgan psixologik jarayonlarning kechishini tadqiq etadi, o’rganadi. Oilaviy hayot psixologiyasi, shunday qilib, insonlarning qanday qilib o’zaro qovushishlari, birgalikda yaxshi niyat bilan oila – ro’zg’or yuritishlari, bahamjihatlikda hayot kechirishlarini o’rganuvchi fan tarmog’idir. Har bir oila konkret davr, vaqt, zamon va makonda mavjud bo’lganligi sababli, u avlodlararo bog’liqlik, ma’naviy meros, milliy an’analar, urf-odatlar va rasm-rusmlarni saqlovchi noyob insoniy uyushmadir. Shu institut bo’lgani sababli, har bir millat, elat va xalqlarning noyob udumlari asrlar osha saqlanib kelmoqda. Umuman, nikoh deb atalmish qadriyatning mavjudligi va unga avlodlarning e’tiqod qilishi ham oilaning muhim vazifasidir.

Oila psixologiyasi, psixologiya sohasidagi bir yo’nalish bo’lib, oila a’zolarining o’rtasidagi aloqalarni, ularga ta’sir qilish tizimlarini, oiladagi muammolar va muammo-halokatlarni o’rganish bilan shug’ullanadi. Bu soha oiladagi odamlar o’rtasidagi munosabatlarni, ota-onalar bilan farzandlar, bir-biriga qarshi jinsiy aloqalar, ukalar o’rtasidagi munosabatlarni o’rganib, tahlil qiladi va ularga yordam beradi. Oila psixologiyasi, oiladagi muammolar va muammo-halokatlarni tahlil qilish, oila a’zolari orasidagi munosabatlarni mustahkamlash va oila a’zolarining yanada yaxshi bo’lishiga yordam berish maqsadida qo’llaniladigan tadqiqotlardan foydalanadi. Bu sohada, oila a’zolari o’rtasidagi kommunikatsiya, qo’l kelishlar, o’zaro yordam va qo’llab-quvvatlash, muammo va muammolar yechish, tarbiya va o’qitish usullari kabi mavzular o’rganiladi. Oila psixologiyasining muhim mavzularidan biri oila tuzilishi va o’zaro aloqalaridir. Bu sohada, oila a’zolari o’rtasidagi aloqalar, ota-onalar va farzandlar, erkak va ayollar o’rtasidagi aloqalar, ukalar o’rtasidagi munosabatlar, oila a’zolarining o’zaro qo’llab-quvvatlash jarayoni va o’zaro yordam kabi tushunchalar o’rganiladi.

Oila psixologiyasining bir boshqa muhim tarmoqlari oiladagi muammolar va muammo-halokatlarga bag’ishlangan tadqiqotlar va ularni hal qilish usullarini o’rganishdir. Bu muammolar oiladagi kommunikatsiya muammo-halokatlari, tarbiya muammolari, oiladagi stress va qo’rqular, erkak va ayollar o’rtasidagi jinsiy muammo-halokatlari kabi mavzularni o’z ichiga oladi. Oila psixologiyasi, oila a’zolarining o’zlarini yaxshi his qilishlari, o’z-o’zini tushunishlari, o’zlarini o’zlashtirishlari va o’zaro qo’llab-quvvatlashlari uchun ham yordam beradi. Bu sohada psixologlar oila a’zolariga tarbiya va maslahatlar berish,

munosabatlarni mustahkamlash, oiladagi muammo va muammolarni hal qilishda yordam berishadi. Umuman olganda, oila psixologiyasi oiladagi munosabatlarni, aloqalarni, muammo-halokatlarni o’rganish va mustahkamlashga yo’l qo’yadi. Bu soha oila a’zolarining o’zaro aloqalarini yaxshilash, oiladagi muammolarni hal qilish va oiladagi har bir a’zoning yaxshi his qilishini ta’minlashga qaratilgan.

Xorij mamlakatlarida oilaviy munosabatlarga qiziqish o’tgan asrning boshlarida keskin oshdi. Taniqli tadqiqotchi olimlar: U.Jems, CH.Kuli, U.Tomas, F.Znanetskiy, J.Piaje, Z.Freyd kabilar oilaning davrasida ro’y beradigan shaxslararo munosabatlarning xarakteriga alohida e’tibor berishib, bir shaxsning boshqa bir shaxs ta’sirida qanday qilib, o’z sifatlarini takomillashtirishi, o’zgartirishi, tarbiyalanishi kabi qator masalalarni o’rgandilar. Natijada, bu borada olib borilgan ilmiy izlanishlarning naqadar muhimligi o’z navbatida jamoatchilikning diqqat-e’tiborini tortdi. Olimlar oila borasida o’tkaziladigan tadqiqotlar va unda qo’llaniladigan usullarning noyobligini ta’kidlashib, oila tadqiqotlarida rioya etilishi zarur bo’lgan odob normalari haqida ham fikr yuritganlar.

Masalan, amerikalik sotsiolog R.Xill va boshqalar oila va nikoh muammosini o’rganishning sermashaqqat ish ekanligini ta’kidlab, usullarni tanlash va respondentlar bilan ishlaganda quyidagi omillarni hisobga olish maqsadga muvofiq ekanligi to’g’risida yozgan: tadqiqot uchun shunday metodikalarni, izlanish vositalarini topish lozimki, toki u bilan respondentlarga murojaat qilinganda, oilaviy hayotga ziyon etmasin, tadqiqotchi ketgach, er-xotin munosabatlari buzilmasin; tadqiqotda oila a’zolari bevosita qatnashishi hisobga olinsa, ushbu jarayon ularning nafaqat o’zaro munosabatlariga, balki psixologik holatlari va kayfiyatlariga ham salbiy ta’sir etmasin; tadqiqotchi ham tirik inson bo’lgani sababli, uning oilaga kirib kelishi, uydagi turmush tarziga, odatlar, o’zaro yaqinlik aloqalariga putur yetkazmasin. Darhaqiqat, barchamiz uchun juda yaqin va tanishdek tuyulgan oila va nikoh masalalari bilan shug’ullanadigan olimlarga, oila psixologi yoki pedagogi bo’lib faoliyat yurituvchilarga tashqaridan kuzatuvchilar ular ishini osonday tasavvur qilishadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, oila psixologiyasi, oiladagi munosabatlarni tahlil qiladi va oila a’zolariga yordam berishga qaratilgan. Ushbu ilmni o’rganish orqali oiladagi aloqalar, ota-onalar va farzandlar o’rtasidagi munosabatlar, erkak va ayollar o’rtasidagi aloqalar, ukalar o’rtasidagi munosabatlar, oila a’zolarining o’zaro qo’llab-quvvatlash jarayoni va kommunikatsiya muammo-halokatlari kabi mavzularni tahlil qilish mumkin. Oila psixologiyasi oila a’zolariga oiladagi muammolar va muammo-halokatlarni hal qilishda yordam beradi. Bu sohada psixologlar oila a’zolariga maslahatlar berish, tarbiya usullari va oiladagi muammo-halokatlarni hal qilishning yo’llarini topishga yordam berishadi. Ularning vazifasi oila a’zolarini o’zlarini tushunishga, o’zlarini o’zlashtirishga, o’zaro qo’llab-quvvatlashga va oiladagi muammolar va muammo-halokatlarni hal qilishga yordam berishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Karimov I.A. Oila farovonligi – millat farovonligi: O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 5 yilligiga bag’ishlangan majlisidagi tabrik so’zi. // Xalq so’zi gazetasi. – 1997. – B. 8.
2. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo’lida: T.6. – T.: “O’zbekiston”, 1998. – 429 b
3. Авдеева Н.Н., Хаймовская Н.А. Зависимость типа привязанности ребенка к взрослому от особенностей их взаимодействия (в семье и Доме ребенка) // Психологический журнал. 1999. Т. 20, № 1.
4. Брутман В.И., Филиппова Г.Г., Хамитова И.Ю. Методика изучения психологического состояния женщин во время беременности и после родов // Вопросы психологии. 2002. № 3
5. Ayol, oila va jamiyat / Ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari / Mas’ul muh.

F. Otaxonov. – T.: 2007 – 260 b.

6. O’Gilxontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOIIY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA’SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.

7. ВАҲАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.

BOLALARNING KOGNITIV JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAK VA PROEKTIV TESTLARNING AHAMIYATI

**Andijon davlat pedagogika
instituti Maktabgacha ta’lim
fakulteti
Sirtqi ta’lim 102-guruh talabasi
Ergasheva Maftuna**

Annotatsiya: Tezida maktabgacha ta’lim yoshidagi bola psixikasini o’rganish va rivojlantirishda proektiv testlarning ahamiyati va qo’llash yo’llari yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: proektiv, psixik, terapevtik, xarakter, ruhiy bezovtalanish.

Bola ruhiyatini o’rganish va tahlil qilish psixologik xizmatning ahamiyatli jarayonlaridan biridir. Bu esa bola shaxsini o’rganishga qaratilgan yangi yo’l va vositalarni ishlab chiqish zaruratini keltiradi. O’tgan davr mobaynida bola shaxsini o’rganish uchun turli xil psixologik tadqiqot usullari va metodikalardan foydalanib kelinmoqda. Ularning bola shaxsini o’rganishdagi o’rni va vazifalari bir-biridan tafovutlanadigan va o’rganish yo’nalishi hamda predmetidan ko’ra farqlanishi mutaxassislariga ma’lum. Shunday bo’lsa-da, bola shaxsini o’rganishga qaratilgan metodikalardan foydalanishda bolaning yosh psixologik xususiyatlarini ham inobatga olish maqsadga muvofiqdir.

Proektiv testlar inson psixikasini o’rganishda o’ziga xos ahamiyatga ega. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv va shaxsiy xususiyatlarini o’rganishda proektiv metodikalardan samarali foydalanish mumkin. Quyida bola ruhiyatini o’stirishda ertak va proektiv metodikalardan foydalanishning ahamiyatli jihatlariga to’xtalib o’tamiz. Ertaklar insoniyat tarixiy va hayotiy tajribasining natijasida vujudga kelgan ijod maxsulidir. SHu sababli ertaklar kundalik turmushimizda bolalar tarbiyasi uchun keng qo’llaniladi. Hattoki bolalarning o’zlari ham ertak bilan faoliyatlarini uyg’unlashtirishga doimo shay turadilar. Bugungi kun psixodiagnostik tajribalari esa aynan shu jihatlarni hisobga olib, bolalarning psixologiyasini o’rganishda ertaklardan samarali foydalanishni taqozo etmoqda. Bizga ma’lumki, “Qizil shapkacha”, “Uyqudagi parizod”, “Bo’ri bilan echki bolalari”, “Qor malikasi”, “Dono qiz”, “Donishmand yigit” va boshqa shu singari ertaklarni bolalar yaxshi bilishadi. Umuman olganda ertaklar 17- asrdan boshlab kitob sifatida nashr etila boshlandi. Frantsiyada SH. Perro, 19 sarda Germaniyada aka-uka Grimmilar ko’plab ertak yozganlar. A. S. Pushkinning mashhur 5ta ertagi, O’zbek xalq og’zaki ijodidan “Zumrad va Qimmat”, “No’xotpolvon”, “Kenja botir” va boshqa turli xalqlarning milliy ertaklari bolajonlarning qalblaridan chuqur o’rin olgan. Ertaklar proektiv xarakterga ega bo’lib o’zlarida obrazli va simvolli xususiyatni ifodalaydi. Bolalar bu ertaklarni sevib o’qishlari pedagogik-psixologik tadqiqotlarda ham qayd etilgan.

Psixologik jihatdan proektiv testlar bolalarni kognitiv jarayonlari yetilganligini, psixologik tayyorgarligini yashirin jihatlarini ochib beradi. Ertaklar nafaqat rivojlantiruvchi ahamiyatga ega, balki bolalarning salomatligi uchun terapevtik jihatdan ham foydalidir. Maktabgacha ta’lim muassasasi psixologlari va maktab amaliyotchi psixologlari ertaklardan bolalarning maktabga tayyorligini tadqiq etish chog’ida foydalanishlari mumkin, albatta.

G’arbda ertaklar diagnostik xarakterga ko’ra insonning ongsizligini yoritishda tatbiq etilgan. Bu holatni Z.Freyd va K.Gustav Yung ishlarida uchratamiz. Tadqiqotchilar proektiv testlarni spetsifik xarakterini o’rganadilar. Ertaklarning “Bir bor ekan bir yo’q ekan...” kabi kirish so’zi bilan boshlanishi bolalarni ikkinchi olamga yetaklovchi sifatida tushuntiriladi. Ertaklardagi takrorlanuvchanlik bolalarni idrok ko’lamini kengayishiga olib borishini tadqiqotlar isbotladi.

Xarakter- ertaklarda doimo bir xil o’zgarmasdir. Tugallanish esa qahramonlarning baxtli hayot kechirishi bilan tugaydi. Yalmog’iz obrazi doimo salbiylik timsoli sifatida gavdalanadi. Freyd o’z ishlarida ertaklarning simvolik xarakteriga alohida e’tibor qaratdi va u orqali inson ruhiyatining yangi qirralarini ochishga erishdi. Freyd ertaklarni tahlil qilar ekan, ularni shaxs psixikasini dastlabki qismiga qaratilganligiga urg’u beradi.

Ertakshunos olim Roxeym fikricha ertaklar tush ko’rish bilan yaqin turuvchi va o’zida to’rt vazifani mujassamlashtirganligi ta’kidlanadi:

1.Bog’lovchi. 2.Transformatsiyalash. 3.Vositachilik. 4.Himoyalovchi.

Analitiklarning fikricha, ushbu to’rt jarayon bolalardagi nizoli ruhiy bezovtalanish holatlarini ochib berishda qo’l keladi. Masalan, “Qizil shapkacha” ertagida psixologik himoya mexanizmi mavjudligi ustida so’z boradi. Kichkina qizaloq bo’rining yomonligini bilmaydi va undan qo’rqmaydi. Bu bolalarda himoya, qo’rqmaslik mexanizmini shakllantiradi. Bundan tashqari Rorshax testi va TAT testlari bolalarni o’rganish uchun qulaydir.

Oxirgi 20-yil ichida yangi proektiv testlar yaratish borasida ishlar olib borildi. Misol uchun AQSHda ishlab chiqilgan TMST (tell me a story test), ya’ni menga hikoyani aytib ber degan test shular jumlasidandir. Bolalarga rasm berilib, izohlash talab etiladi. Bu esa bolalarning aqliy taraqqiyotidagi tafovutlarni yoritishga imkon beradi.

Aslida ertakli proektiv testlarning maqsadlari nimaga qaratilgan? Ularni quyidagi maqsad yo’nalishlariga ajratishimiz mumkin:

-Bolalarni kognitiv (bilish jarayonlari) rivojlanishidagi psixologik muammolarni aniqlaydi;

-Bolalardagi bezovtalik, konflikt (nizoli) holatini, fikrlash doirasini aniqlaydi.

-Psixoterapevtik maqsadlarda bola shaxsining dinamikasini aniqlashda.

Ayrim hollarda ertak testlari etnik muhitni hisobga olishni talab etadi. Fikrlarimizni konkretlashtirish maqsadida alohida ertak test ustida to’xtalib o’tamiz.

Masalan, “Qizil shapkacha” ertak testi 21 ta rasmi karta va qahramonlarning 3 ta xulosa kartasidan iborat. Ushbu test qo’llanilayotganda psixolog quyidagi shartlarni bajaradi.

Testni tatbiq etish sharoitida savollar quyidagicha beriladi:

-Qizil shapkacha uydan chiqib ketganda, onasidan xafa bo’ldimi, u qo’rqdimi?

-Qizil shapkacha o’rmonga kirganda unga qiziqish bilan boqdimi yoki qo’rqdimi?

-Buvisining uyida bo’rini ko’rganda qo’rqdimi yoki xayratlanib qoldimi?

-Buvisini o’rnida bo’rini ko’rganda u o’zini qanday tutdi?

-Ertak yakunida qizil shapkacha o’zini yengil sezdimi yoki qayg’uga tushdimi? kabi savollar bilan murojaat etiladi.

Tadqiqot paytida qahramonlar rasmi aks ettirilgan kartochkalar tekshiriluvchi- bolalar qo’liga beriladi. Bolalarni psixologiyasini tahlil etishda ertak qahramonlari aks etgan 3 ta kartochka yordamida tahlil etilib, bolalar xususiyatlariga chizgilar beriladi.

Masalan, qizil shapkacha testining tahlili:

1-karta orqali - shaxsning kuchsizligi, hissiyotlari, baxtsizligi, tortinchoqligi va qo’rqoqlik singari xususiyatlari yoritiladi.

2-karta orqali – beg’uborlik, quvnoqlik, kamsuqumlik, psixologik sog’lomligi aniqlanadi.

3-karta esa boladagi xafalik, bezovtalanish, agressiv holatni ifodalaydi. Har bir ertak qahramoni shunday tahlil etiladi. MTM psixologi faqat metodikani qo’llash va uni tahlil etish bo’yicha yaxshi kasbiy tayyorgarlikka ega bo’lishi lozim.

Proektiv metodikalarni maktabgacha yosh bolalarda sinash ularning psixologik xususiyatlari, hissiy holatlarni va boshqa jihatlarini tadqiq etish uchun ancha qulay.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o’quvdasturi. Toshkent.: 2020.

2. Gaynazarova G.A. “Maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlar”. “Innovatsion rivojlanish nashriyot- matbaa uyi”, Toshkent.-2020 y UO‘K:372.2(075). KBK 74.104, G 15 60 b
3. ВАҲАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.

TA’LIM VA TARBIYA PSIXOLOGIYASIDA O’QITUVCHI VA O’QUVCHI MUNOSABATI

ADPI katta o’qituvchisi
Vaxabova O’g’iloy Tolibjonovna
1-kurs talabasi: Mamajonova Yulduzxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada, ta’lim va tarbiya psixologiyasida o’qituvchi va o’quvchi munosabatlarining ahamiyati hamda o’qitish usulining to’g’ri tanlanilishi haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: Ta’lim va tarbiya psixalogiyasi, o’qitish usuli, xotira, yosh xususiyati, pedagogik baholash, qiziqish, mexanik xotira, kichik maktab yosh davri.

Biz bilamizki, yurtning rivojlanishi va ravnaq topishida yosh avlodning o’rni beqiyosdir, qolaversa, har bir sohaning rivojlanishi yosh avlodning kamol topishi, ilm olishi, o’z ustida ishlab, o’z sohasi doirasida yutuqlarga erishishi uchun ta’lim va tarbiyani rivojlantirish, yangi zamon talabiga ko’tarish katta ahamiyatga ega hisoblanadi. O’zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek, “Ta’lim va tarbiyani yangi zamon talabiga ko’tarish o’sib kelayotgan yosh avlodlarimizning porloq kelajagini garmonik o’stirish imkoniyatini yaratish hozirgi kunning asosiy masalasidir”.

Har bir inson rivojlanar ekan uning asosini ta’lim va tarbiya tashkil qiladi. Bularning o’chog’i maktabgacha ta’lim, umumta’lim, oliy ta’lim tashkilotlaridir.

O’quvchilarga ta’lim berishda ularning psixalogik holatlarini hamda o’qitish usullarini to’g’ri tanlay bilish ta’lim va tarbiya psixalogiyasining mohiyati hisoblanadi. Bu haqida I.Ivanov o’zining "Umumiy psixologiya" darsligida ta’kidlaganidek: "Ta’lim-tarbiyaning muvaffaqiyati o’quv materialining mazmunigagina, ta’lim-tarbiya metodlarigagina bog’liq emas. Bu muvaffaqiyat ko’p jihatdan o’quvchining qanday o’qiyotganligini bilishga, ya’ni o’quvchining yosh xususiyatlariga, dastlabki aqliy taraqqiyoti va faolligiga muvofiq bilim va malakalar o’zlashtirish jarayonining psixik asoslarini bilishga ham bog’liqdir. O’quv materiali mazmunini tanlash, o’quv programmalari va rejalari, darslik va o’quv qo’llanmalari tuzish, shuningdek, maktab ta’limining har xil bosqichlarida turli o’quv predmetlari bo’yicha o’qitish metodlari sistemasini tashkil qilish va tanlash ham ko’p jihatdan ta’limning psixologik asoslarini bilishga va hisobga olishga bog’liqdir”. Bundan xulosa qilib aytganda, maktab ta’limida o’quvchi yuqori bosqichlarga ko’tarilganda o’quv qo’llanmalarining ma’lumot darajalari oshib boradi. Shu jarayonda har bir bosqichdagi o’quvchi psixalogiyasi, o’qish qobiliyati va yosh xususiyatidan kelib chib tanlanishi zarur. Bu ta’lim samaradorligini oshiradi.

O’qitishning ikki xil usuli mavjud. Ulardan biri an’anaviy o’qitish usulidir. Bunda o’qituvchi muammoni belgilab, vazifani aniqlaydi va muammoni yechib beradi. O’quvchi masalani yechish usulini eslab qolib, uni yana boshqa usullar bilan yechishga harakat qiladi va ular orasida qaysi usul samarali ekanini aniqlaydi. Bunda o’quvchilarda reproduktiv tafakkur shakllanadi.

Har bir yosh davrining o’ziga hos xususiyati mavjud bo’lib, ularning eslab qolish, o’rganish psixalogiyasi ham farqlanadi. Masalan, kichik maktab yosh davridagi bolalarda mexanik xotira boshqa xotiralarga qaraganda yaxshiroq rivojlangan bo’lib, o’qituvchi ko’proq ko’rgazmali usullardan foydalangani maqsadga muvofiq bo’ladi, sababi bola ko’rgan narsasini o’zgarishsiz eslab qoladi. Shu bilan birgalikda o’quvchini to’g’ri baholash undagi qiziqish va motivlarning rivojlanishida alohida omil sanaladi. Shuningdek, kichik maktab yoshidagi o’quvchining muhim xususiyatlaridan biri – bu undagi xos ehtiyojning mavjudligidir. Bu ehtiyoj muayyan tartibdagi bilim, ko’nikma, malakalarni egallashga qaratilgan bo’lmay, bu ehtiyoj ularning faqatgina o’quvchi bo’lish istagidagina iborat

bo’ladi. Uning ideal shaxsi uning ustozlari hisoblanib, aytganlarini bajarish, ustoziga o’xshash o’quvchiga zavq beradi, bundan faxrlanadi. Shu davrda o’quvchi sekin shakllana boshlaydi. Bunda o’qituvchining ta’siri sezilarli darajada ahamiyatli bo’ladi. O’qituvchi boladagi qobiliyatni to’g’ri shakllantirsa, to’g’ri yo’nalish berib uning qobiliyat va qiziqishlarini ochib bera olsa, boladagi qobiliyat rivojlanib boradi. Agar, bu qobiliyat vaqtida rivojlantirilmasa, yo’qolishi mumkin.

Bolaning qiziqishlarini o’stirishda, o’qishga bo’lgan munosabatini yuksaltirishda baholash va o’qituvchining o’quvchiga bo’lgan munosabati katta ahamiyatga ega bo’ladi. O’quvchini baholash uni yaxshi bilim olishga undashi kerak. Shuning uchun ham bolani yaxshi baho ya’ni “5” baho bilan doimiy rag’batlantirish, “Yanada yaxshi bilim olishim kerak” degan xulosani susaytirib qo’yadi. Shuning uchun pedagogik bahoning mahsuldorligi deganda, uning bolalar ta’lim va tarbiyasidagi undovchi ro’li tushuniladi.

Baholash haqida pedagog va psixolog olimlar B.A.Suxomlinskiy. SH.A.Amonashvili va ularning shogirdlari quyidagi fikr mulohazani keltirishganini ko’rishimiz mumkin. Ular kichik maktab yoshidagi o’quvchilarni baholash salbiy oqibatlariga olib kelishi nuqtayi nazarini yoqlaganlar. Ma’lumki, faqat baho uchun o’qish bilimning ijtimoiy ahamiyatini pasaytirishga olib keladi. Lekin bilimni tekshirishda boshqa usul va vositalarni qo’llash, hozirgi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Chunki baholashning bola kamoloti uchun ahamiyatini qat’iy ravishda inkor qilish ham oqilona vosita emas, modomiki shunday ekan, baholashdan maslahat, yo’llanma, tavsiya, ko’rsatma sifatida foydalanish ijobiy omil vazifasini bajara oladi. [1,143-144-bet] Ya’ni bolani baholashda uni yanada ko’proq o’qishi va o’rganishiga turtki bo’ladigan usulni tanlash kerak. Masalan: balli sistema yoki reyting usulini qo’llash, undagi intilish va o’rganishni oshiradi, o’quvchi yanada yuqoriroq ball yoki reytingni qayt qilishga intiladi.

Bolaga berilgan bilim toshga o’yilgan naqsh kabidir. Professor P.I.Ivanov "Umumiy psixologiya" kitobida takidlaganidek, "Tarbiyalanayotgan bola - bu xohlagan bo'yoqni berish mumkin bo'lgan, xohlagan naqshni solish mumkin bo'lgan toza paxta emas; bu insoniy qalbga, tug'ma kurtaklarga, qandaydir ehtiyoj va intilishlarga, qandaydir taraqqiyot darajasiga va nihoyat, albatta, hali o'zi anglab ololmagan, qandaydir potentsial imkoniyatlarga ega bo'lgan jonli odamdir". (461)

Ta’lim- o’qituvchi va o’quvchining birgalikdagi o’quv faoliyatidan iborat bo’lib, bilim, ko’nikma va malakalarni uzatish jarayonidir, hayotiy tajribani o’qituvchidan o’quvchiga uzatishdir. Ya’ni ta’lim o’qituvchi va o’quvchining bir butunligi desak mubolag’a bo’lmaydi.

Bolaning shaxs sifatida shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar:

1. Irsiyat
2. Ta’lim va tarbiya
3. Ijtimoiy muhit

Ko’rib turibmizki, bolaning shaxs sifatida shakllanishida ta’lim bilan tarbiya bir-biriga hamohangdir. Tarbiya-bu shaxsning ijtimoiy, ma’naviy va ishlab chiqarish faoliyatiga tayyorlash maqsadida uning ma’naviy, jismoniy kamolotiga muntazam ravishda ta’sir ko’rsatish jarayonidir hamda bolaning ijtimoiy muhitda o’z o’rnini topishni o’rganishi va insonning hayotiy ko’nikma, malakalarga ega bo’lishidir. Tarbiya o’qitishning bir tomoni hisoblanadi. Shu o’rinda Abdulla Avloniyning quyidagi so’zlarini ham keltirib o’tishni joiz deb o’ylayman: "Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir"

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ergash G’oziev “Ontogenez psixalogiyasi” “NOSHIR” Toshkent 2010
2. Kazakov V.G. Psixalogiya M. 1989

3. P.I.Ivanov “Umumiy psixalogiya” O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent-2014
4. Pedagogika va psixalogiya kafedrası “Umumiy psixalogiya” ANDIJON-2023
5. G’oziev E. Psixologiya.T.1994
6. Malikaxon Qodirova, ЧЕЛОВЕК И СТРЕСС , Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2020): Journal of Pedagogy and psychology in modern education
7. ВАҲАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.

KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi
sirtqi ta’lim shakli 1-bosqich105-guruh talabasi
Maxammadjonova Barnoxon Murodjon qizi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshi davridagi bolaning psixikasida kechayotgan o’zgarishlar, uni maktab yoshiga tayyorlash va o’quv jarayonlariga bo’lgan qiziqishini orttirish borsida so’z yuritilgan.

Kalit so’zlar: Kichik maktab yoshi, 1-4 sinf, aqliy faollik, psixik faollik, jismoniy faollik, psixika, ixtiyoriy diqqat, ixtiyorsiz diqqat, intellektual, senzitiv, refleksiya, o’quv faoliyati.

Abstract: This article discusses the changes in the child's psyche during the period of junior school age, preparing him for school age and increasing his interest in educational processes.

Key words: Junior school age, 1-4th grade, mental activity, mental activity, physical activity, psyche, voluntary attention, involuntary attention, intellectual, sensitive, reflection, educational activity.

Аннотация: В данной статье рассматриваются изменения в психике ребенка в период младшего школьного возраста, подготовка его к школьному возрасту и повышение интереса к образовательным процессам.

Ключевые слова: младший школьный возраст, 1-4 класс, умственная деятельность, умственная деятельность, двигательная активность, психика, произвольное внимание, непроизвольное внимание, интеллектуальное, сенситивное, рефлексивное, учебная деятельность.

Kichik maktab yoshi davri 1-4 sinf (6-7 yoshdan 10-11yoshgacha) o’quvchilarining yosh oralig’ini o’z ichiga oladi. Bu davrda bola psixikasida muayyan o’zgarishlar sodir bo’lishini kuzatish mumkin. Bolani birinchi bor maktab ostonasiga qadam qo’yishi bilan unda bir qator psixologik qiyinchiliklar yuzaga kela boshlaydi. Kichik maktab davrida bolaning birinchi bor maktab ostonasiga qadam qo’yishi unda o’quv faoliyatining boshlanishi hisoblanadi. Bu davrni bola uchun qiziqarli, ta’sirchan o’tkazish talab etiladi. O’quv faoliyati bolaning bilish jarayonlarining ixtiyoriy va barqaror xususiyatlarini, aql sifatleri va fikr yuritish jarayonlarining rivojlanishida psixologik qiyinchiliklarning paydo bo’lishiga sabab bo’ladi. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning bilim jarayonlari va ularning faoliyatida bir qator o’zgarishlarni kuzatish mumkin. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilar diqqatining asosiy xususiyati sifatida uning ixtiyoriy zaifligini keltirish mumkin. Kichik maktab yoshidagi bolalarning eng muhim xususiyatlaridan biri bu uning o’z ehtiyojlariga ega ekanligidadir. Bu ehtiyojlarga esa, bolaning o’z portfeli, o’quv qurollari, kitob javoni, dars stoli va shu kabi buyumlarining mavjudligi uning kattalar singari maktabga borishga qiziqishini, istagini oshiradi. inson borki, u hayoti davomida o’zini turli ehtiyojlarga moyilligini his etadi. Ushbu ehtiyojlarning mavjudligi ham bola shaxsining rivojlanayotganidan dalolat. Maktabning birinchi sinfiga kelgan bolada hayol yetarli darajada rivoj topgan bo’ladi va u xilma-xil tasavvurlarning kattagina zaxirasiga ega bo’ladi. O’qish jarayonida u faqat idrok va xotira tasavvurlariga tayanib qolmasdan, balki shu bilan birga hayolida yaratilgan tasavvurlarga ham tayanib, o’rgatilayotgan materialni yaqqol tarzda o’zlashtirib boradi. Bolaning hayoli tevarak atrof taassurotlari, tasviriy san’at asarlarini yetarli darajada aks ettirishda vujudga keladi. Siymolar, shartli belgilar, tabiat manzaralari

jamlanib, o’quvchilarda hayol paydo bo’ladi. Boshlang’ich sinf o’quvchilari o’ynaydigan o’yinlarda ham ularning hayolini o’sishi davom etaveradi.

O’quvchilar o’z o’yinlarida turli narsalarni yasaydilar, turli yerlarga sayohat qiladilar. Bunday o’yinlardan o’quvchi mazmundor taassurotlar oladi va unda turli tasavvurlar hosil bo’ladi, uning ijodiy, qurish-yasash va badiiy qobiliyatlari o’sadi. Kichik maktab yoshidagi o’quvchining xayoli o’zining kengligi va mazmundorligi jihatidagina o’zgarib qolmasdan, balki yo’nalishi jihatidan ham o’zgaradi. Kichik maktab davridagi o’quvchining ixtiyorsiz hayoli ham, ixtiyoriy hayoli ham maktabgacha yoshdagi bolalarning hayolidan o’zining barqarorligi bilan farq qiladi. Birinchi bor maktabga kelgan bola hali o’zini anglashi va o’z hatti-harakatlarini aniq bilishi qiyin. Faqat o’qituvchigina bolaga me’yorlar qo’yishi, ularning xatti-harakatlarini baholashi, o’z xatti-harakatlarini boshqalar bilan moslashtirishga sharoit yaratishi mumkin. Boshlang’ich sinfda o’quvchilar o’qituvchi tomonidan qo’yiladigan yangi talablar va shartlarni qabul qiladilar, shuningdek, ularning qoidalariga to’la amal qilishga harakat qiladilar. O’quvchilarning o’z xatti-harakatlarini o’qituvchi qo’ygan maqsad va vazifalarga moslashtirishi sinfdan-sinfga ko’tarilgan sari kuchayib boradi. Bu o’quvchining maktab qoidalariga amal qilishida, sinfdagi vazifalarini bajarishida ko’rinadi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilari, hatto mazmuni tushinarli bo’lgan materialni ham ma’nosiga e’tibor bermasdan, mexanik ravishda o’rganib oladilar. E.G’.G’oziyevning fikriga ko’ra, buning sabablari quyidagilar:

- Ularning mexanik xotirasi boshqa xotira turlariga qaraganda yaxshiroq rivojlangani uchun ham ma’lumotlarni aynan, o’zgarishsiz eslab qolish imkonini beradi.
- O’quvchilar o’qituvchi qo’ygan vazifani anglab yetmaydilar, natijada uning “to’g’ri tushuntirib ber” degan talabini so’zma so’z takrorlash deb biladilar.
- Ularning nutq boyligini yetishmasligi (ilmiy atamalar, til qonuniyatlarini bilmasligi) materialni ijodiy to’ldirish, unga qo’shimcha qilish imkoniyati yo’qligi uni so’zma so’z qaytarishni osonlashtiradi.
- O’quvchilar matnni to’g’ri usullar bilan eslab qolishni bilmaydilar.

Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning his-tuyg’ulari ularning faoliyatida namoyon bo’ladi va rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilar o’zlarining xar-bir faoliyat natijalariga baho bera oladilar. Baho kishida qoniqish va qoniqmaslik hislarini yuzaga keltirish mumkin bo’lib, bu hislar bolani yaxshi o’qishga ruhlantiradi. Ba’zan past baxo olish orqali yuzaga kelgan salbiy hislar chuqurlashib, o’qituvchining noto’g’ri reaksiyasi va kattalarning doimiy tanbeh va tanqidlari oqibatida bolaning xarakter hislatiga aylanib qolishi mumkin. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining faoliyatlari uchun ijobiy baho olishlariga yordam beruvchi asosiy hislardan biri intellektual hislardir. Odamning aqliy faoliyati bilan bog’liq bo’lgan hislar intellektual hislar deb ataladi. Bilishga qiziqish, taajjublanish va hayron qolish hislari, ishonch, ishonchsizlik va shubhalanish hislari intellektual hislar qatoriga kiradi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda ixtiyorsiz diqqat yuqori turadi. Lekin maktabda o’qishning birinchi yiliyoq o’quvchilarda ixtiyoriy diqqatning vujudga kela boshlashiga kuchli tasir ko’rsatadi.

Shunday qilib, kichik maktab yoshi davrida o’qish yetakchi faoliyatga aylanadi, o’qituvchining so’zi bola uchun senzitiv hisoblanadi. Intellektual refleksiya bu davrda paydo bo’lgan yangi psixologik tuzilmadir.

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi bolalarda turlicha o’zgarishlar ro’y beradi. Bu o’quv faoliyati ko’nikmalarining shakillanishi, o’z-o’zini boshqarish, dunyoni bilish munosabati shakillanishi uchun poydevor vazifasini o’taydigan davr hisoblanadi. Bu davrdan boshlab bola o’zining hulq atvorini boshqarishni boshlaydi. Hulq-atvor normalari o’zining ichki talabiga aylanadi va unda uyalish hissi shakllangan bo’ladi. Lekin shunga qaramay

kichik maktab yoshidagi bolalar uchun ahloqiy jihatdan barqaror emaslik, munosabat va kechinmalarning doimiy emasligi, o’ziga xos xususiyatlaridan xisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.G’.G’oziyev“Ontogenez Psixologiyasi” (darslik) Toshkent: “NIF MSH” 2020-yil.
2. M.E.Zufarova “Umumiy psixologiya” Toshkent-2008
3. Z.T.Nishonova, N.G’. Kamilova, D.U. Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “Rivojlanish Psixologiyasi pedagogik psixologiya” Toshkent-2019
4. SH.A.Do’stmuhammedova, Z.T.Nishonova, S.X.Jalilova, SH.K.Karimova, SH.T.Alimbaeva “Yosh davrlar va pedagogik psixologiya” Toshkent-2013
5. M.X.Xolnazarovna, M.Q.Muhliboyev “Yosh va pedagogik psixologiya” Toshkent-2014.
6. ВАХАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.

SHAXS RIVOJLANISHIDA ONGLILIK DARAJASI.

ADPI 1-kurs talabasi
Mirzakarimova O’g’i

Annotatsiya: Ushbu maqolada individning shaxs bo’lib shakllanishi va bunda onglilik darajasi nechog’lik muhim ahamiyat kasb etishi, jahon olimlarining bu haqidagi nazaryalaridan misollar keltirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: individ, shaxs, individuallik, ong, ontogenez, filogenez, psixik jarayon, ongli shaxs, irsiyat.

Shaxs bo’lish uchun shunchaki odam bo’lishni o’zi kifoya emas. Shaxs bu jamiyatda o’z o’rniga ega, qilayotgan ishini anglab, o’ziga javob bera oladigan, atrofdagilar bilan yaxshi muomila qilib, ham aqlan ham jismonan mehnat faoliyati bilan shug’illana oladigan individ hisoblanadi. Individ bu — bo’linmaydigan, alohida mustaqil holda mavjud bo’lgan organizmdir. Individ yillar davomida rivojlanib shaxs sifatida shakllanadi. Inson dunyoga individ bo’lib keladi, individning tana tuzilishi to’g’ri rivojlansa, jismonan sog’lom sog’lkm bo’lib ulg’aysa, yillar davomida mehnat faoliyati tufayli shaxsga aylanadi va fazilatlar shakllanib individual shaxsga aylanadi. Individuallik bu o’ziga xoslik, yani shaxsiy psixika hisoblanadi. Individual shaxs boshqa kishilardan o’z fazilatlari bilan ajralib turadi. Bunga kishining harakteri, irodaviy kuchi, qobiliyat, iqtidori, temperamenti, dunyoqarash va shunga o’xshash fazilatlari kiradi. Dunyoda barcha inson o’z individulligi bilan boshqa insonlardan ajralib turadi va har bir shaxs betakrordir.

Shaxs haqida jahonning juda kòplab olimlari hozirgi kunga qadar o’z nazaryalarini tatbiq etib kelmoqda. Eng yirik namoyondachilardan S.Xoll, E.Krechmer, Z.Freyd, Perikson E. Erikson va Pyajelarning o’ziga xos nazariyalari mavjud. Shaxs bu ongli mavjudoddir, ong esa olamni bilish mehanizimidir va u inson hayoti davomida rivojlanib boradi. Shaxsga xos aql farosat, o’zini o’zi anglash òzidan o’zi shakllangan emas albatta. Bu hayot davomida odamzotning paydo bo’lishi yani ontogenezda " individ paydo bo’lishidan toki umrining ohirigacha bo’lgan jarayon"da shakllanadi. Gekkeller va Myullerning biogenetik qonuniyatiga ko’ra ontogenez filogenezni qisqacha taraqqiyotini takrorlaydi. Filogenez— butun organik dunyoning taraqqiyoti hisoblanadi.

Ongli shaxsning qolgan mavjudodlardan farqi shundaki, u o’zini yashash tarizi uchun kerak bolgan ehtiyojlarni, moddiy manaviy boyliklarni yarata oladi, tashqi muhit tasiriga moslashadi. Boshqa jonzotlar ham tashqi muhitga moslashadiz lekin Ongli shaxs hayvonlardan farqli ravishda, o’z ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tashqi muhitni o’zgartira oladi. Odamni dunyoga kelishi va uning shaxs sifatida rivojlanishi atrof muhitga va boshqalarning munosabatiga ham bog’liqdir. Bunga misol qilib keltirsak Mavguli o’zi odam bo’la turib hayvonlar orasida, yovvoyi muhitda yashagani uchun u shaxs bo’la olmaydi. Odam ko’rinishidagi hayvonga aylanib qolishiga yashab turgan atrof muhiti o’z tasirini ko’rsatdi. Olimlar hozirgi kunga qadar mana shu vaziyat ustida ish olib borishadi. Bazi olimlar shaxs bo’lib irsiyatga bog’liq desa, yana bir gurux olimlar shaxs bo’lish uchun ijtimoiy muhit muhim ahamiyatga ega ekanligini takidlaydi. Lekin ongli shaxs bo’lish uchun ikkala nazarya ham juda zarur.

Dunyoning ko’zga ko’ringan namoyondalaridan biri bo’lgan Avstryalik psixiyator Zigmund Freyd inson psihikasini uch bosqichga, ong ong osti va ongsizlikka bo’lgan. Onsiqlik bu onglilikni aksi bo’lib aynan u jamiyatga qarshi turadi. Z.Freyd yomonidan fanga kiritilgan " himoya mehanizimi" (insonning salbiy kechinmalaridan, o’zini o’zi himoyalashga qaratilgan anglanmagan psixik jarayonidir. Zigmund Freyd nazaryasiga ko’ra;

inson havotirli vaziyatlarda o’zi anglamagan holda himoyalaniş uchun ongsizlik holatiga tushib qoladi. Bunday holat hammada kuzatilib turiladi.

Ong -- bu jonli tabiatning oliy shakli bo’lgan, yashab turgan tevarak atrofni anglab, sezib, ko’rib, taffakur qilib yashaydigan miyyamizning maxsulidir. Mana shu pisixik jarayonni buzulishi ongsizlikga olib keladi. Ongni rivojlanishi, shakllanishi bu insonning mehnatiga harakatiga bog’liqdir. Yoshligida ikki bahoga o’qigan bola kelajakda biror bir mavqega ega bo’laolmaydi deb hech kim aniq aytaolmaydi, sababi ong doimo rivojlanadi, yani mehnat faolligiga qarab. Hayoti davomida ko’p kitob o’qigan, bilim salohiyati kuchli bo’lgan, doimo izlanishda bo’lgan shaxs bilan doimo bir xillikda yashaydigan, o’z tafakkurini bekorchi narsalarga sarf qiladigan shaxsni dunyo qarashida, yani ongida farq juda katta bo’ladi. Demak hamma odamda ong bor lekin, uni rivojlantirish o’z mehnat faolligimizga bog’liqdir. Ongni anglash miyyani fikrlashga yonaltirish bu shaxsga koinotni anglashga yol ochadi.

Xulosa qilib aytganda, shaxs bo’lib yetishish uchun odam bo’lishning o’zi yetarli emas . Individdlikdan shaxslikga o’tish uchun esa inson ongi juda muhum ahamyatga ega. Ongning shakllanishi esa, insonning o’z ustida ishlashi, ham ma’naviy, ham jismoniy mehnat qilishi, hayotiy tajribalari, faoliyati natijasida yuzaga keladi.

Fodalanilgan adabiyorlar:

1. Umumiy psixologiya. Davletshin M.G T- 2002
2. Umumiy pisihalogiya. Ğoziyev. E. Ğ. 1-2 bet 2002
3. ВАХАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138

KEKSALIK DAVRI PSIXOLOGIYASI VA KEKSALIK BILAN BOG’LIQ O’ZGARISHLAR

101- guruh pedagogika yo’nalishi talabasi
Musayeva Oralxan Jumabaevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada keksalik davri psixologiyasi va keksalik bilan bog’liq o’zgarishlar, keksa insonlarning o’z-o’ziga ta’siri haqida fikr mulohazalar berilgan.

Kalit so’zlar: keksalik davri psixologiyasi, muhit, gerontologiya, o’tgan kunlarga qochish ” sindromi, kayfiyat, biologik qarish psixik jarayonlar, holatlar, xususiyatlar.

Tashqi muhit ta’siri va organizmning ichki omillari qarish jarayonining tezlashuviga, organizmning erta qarishiga olib keladi, bu jarayon organizmning o’sish va rivojlanishi to’xtaganidan keyin boshlanadi. "Gerontopsixologiya" tibbiy biologiya bilan chambarchas bog’liq bo’lib, u molekula va hujayralardan tortib butun organizmning qarish sabablarini o’rganadi. Qarish - qarilik, ya’ni yosh ulg’aya borishi bilan organizmda paydo bo’ladigan o’zgarishlarning qonuniy tarzda ro’y berish jarayonidir. Umuman olganda, bugungi kunda qarilik muammolarini har tomonlama o’rganadigan turli fan sohalari paydo bo’ldi va ular jadal rivojlanmoqda. Xususan, dunyo aholisi sonining qariyalar hisobiga oshishi "Geriatriciya" fanining rivojlanishini yanada tezlashtiradi. Keksalik va keksayish davri fanda gerontopsixologiya deb yuritiladi

Gerontopsixologiyaning umumiy vazifasi - kishilarning qariganda ham bardam, tetik yashahashiga yordam beradigan vositalarni topishdir.

Qariyalar va keksaya boshlagan insonlarning yurak urishi tezligi pastlashib boradi. Katta jismoniy zo’riqishlar bilan bog’liq bo’lgan, yurak qisqarishining to’sattan tezlashib ketishi, yurak muskullarida qon aylanishining etishmasligi natijasida og’ir asoratlarga olib kelishi mumkin. Keksalar sovuqqa chidamsiz va badanda suv ozayib qurushish hisobiga tana vazni engillashib terisi bujmayga boradi. Yosh bilan bog’liq o’zgarishlar asab tizimining yomonlashuviga, xotiraning yaqin hodisalarga unutuvchanligiga, ruhiy charchoq va sababsiz xafagarchiliklarning paydo bo’lishiga olib keladi. Ayni damdagi rangdor va yorqin hodisalarga nisbatan befarqlik yuzaga chiqib, “ o’tgan kunlarga qochish ” sindromi birinchi planga o’tib oladi. Ular asosiy vaqtlarini “ xotiralar mamalakatida ” yashab o’tkazadilar yoki hayollarini mudom sog’liklari bilan muommalar, o’zlaridagi kasalliklar sababli tushkun kayfiyatlar band qilib qoyadilar. Keksalar yoshli insonlar orasida keng tarqalgan eteroskleroz xastaligi, yurakda qon taminotining etishmasligi, yurak muskullarining siqilishi yoki infark- miokardi, bosh miyaning qon bilan qiyin ta’minlanishi va yana boshqa azolarning faoliyati buzilishi bilan bog’likdir. Keksalar yoshlilarda qon bosimining balandligi ham ko’p kuzatiladi va bu ham ateroskleroz xastaligining darakchisiga o’xshaydi.

Keksalarda yana ko’p uchraydigan xastaliklar sirasiga, qandli diabet, osteoxandroz, radikulit, bo’g’imlar bilan bog’lik kasalliklar ham kiradi. Keksalikda paydo bo’ladigan aqliy zaiflik- Alsgeymer kasalligi yoshdan o’tib har olti nafardan bittasida uchraydi. Ovqatlanishda mo’tadillikni yo’lga qo’yish va semirib ketishdan saqlanish, yuqorida sanab o’tilgan kasalliklardan har qanday yoshdagi insonlarni, shu jumladan keksalarni ham bir muncha himoya qila oladi.

Biologik qarish psixik jarayonlar, holatlar, xususiyatlar va xatti-harakatlarda keskin o’zgarishlarni vujudga keltiradi. Aksariyat sezgi organlari zaiflashadi, asab sistemasi kuchsizlanadi, ma’lumotlarni qabul qilish (xotira) va ularni qayta ishlash, mohiyatini anglash (tafakkur), u yoki bu holatlarga nigohini to’plash va unda muayyan muddat tutib turish (diqqat) qiyinlashadi.

Biologik qarish psixik jarayonlar, holatlar, xususiyatlar va xatti-harakatlarda keskin o’zgarishlarni vujudga keltiradi. Irodaning kuchsizlanishi og’riq sezgilariga nisbatan bardoshlilik tuyg’usini emira boshlaydi. Natijada tashqi ta’sirni qabul qilishda diqqatni saralash xususiyati o’z ahamiyatini yo’qotib borishi sababli qari odam bola tabiat arazchan, ko’ngli bo’sh, hissiyotga beriluvchan xarakterli bo’lib qoladi. Shuning uchun ular bilan muloqotga kirishishda mazkur shaxsning sifatlarini hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Xotiraning zaiflashuvi qariyalarda xayolparastlik illatini keltirib chiqaradi, ko’pincha esda olib qolish, esda saqlash va esga tushirish o’rtasida ko’pgina sabablarga ko’ra nomutanosiblik tug’iladi, natijada unutish jarayoni kuchayadi. Diqqatni muayyan ob’yektga to’play olmaslik oqibatida biron faoliyat turi ustida uzoq mashg’ul bo’la olmaslik vujudga keladi. Narsa va jismlarni noto’g’ri idrok qilish, ya’ni illyuziyalar ko’proq o’rin egallaydi.

Psixologlardan I.Baylash va D.Zabeklar keksalarda xotira, idrok, mantiqiy tafakkur, eruditsiya, nutq surhati kabilarni tadqiq qilib, ular o’rtasidagi korrelyatsion bog’lanishni (xotira-0,20, idrok-0,28, mantiqiy tafakkur -0,37, eruditsiya -0,33, nutq tezligi - 0,40 ligini) aniqlaganlar. Amerikalik psixologlar Frennd va Zabeklar keksalik davrida tafakkurning tanqidiyligini o’rganishda deduktsiya va sillogizmlardan foydalanib, keksalikda tafakkurning obhekti torayishi va keskin rad qilish kuchayishini aniqlaganlar. D.Bromley qariyalarda ijodiy tafakkurning pasayishi, o’ta qiyinchilik bilan yangi sharoitga moslashuvini va dogmatizmga asoslanishini topgan.

Xulosa qilib aytganda inson qarigan sari injiqroq, e’tibor talab, xuddi yosh bolalardek qaysar bo’la boshlaydi. Chunki ularning organizmida keksalik davri o’tayotgan bo’ladi. Shu sababli keying avlod ularga qo’lidan kelgancha mehribon, suyanchiq bo’lishi kerak.

Foydalangan adabiyotlar:

1. . S. A. Filatova, L. P. Bezdenejnaya, L. S. Andreeva «Gerontolodiya» Rostov – na – Donu 2009.
2. Umarova T.Yu, Qayumova I. A., Ibragimova M. K. -"Hamshiralik ishi" Toshkent 2003y.
3. ВАХАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.

MAKTABGACHA YOSH DAVRDA PSIXIK RIVOJLANISHDA O'YIN FAOLIYATINING XUSUSIYATLARI

Samarqand viloyati Payariq tumani
88-maktab o'qituvchisi Nafisa Akbayeva

Zamonaviy maktabgacha ta'lim sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim o'rin tutadi.

SH.M.Mirziyoyev

Annotatsiya. Tezida kichik maktab yoshidagi bolani maktab ta'lim tizimiga tayyorlashda maktabgacha ta'lim tizimining samaradorligi juda katta ahamiyat kasb etishi haqida so'z boradi.

Kalita so'zlar: o'yin , xotira, rivojlanish, muassasa, mashg'ulot,xarita, tajriba,sifatli ta'lim,faoliyat,"Ilk qadam"

Bizga ma'lumki bola ulg'ayib borgan sain mustaqil barakat qilish imkoniyati oshib boradi. Atrofdagi narsa va hodisalarni ko'rishi,o'rganishi natijasida dunyoqarashi kengayadi.

Maktabgacha yosh davrda bolalarda asosan o'yin faoliyati ko'proq xotirani mustahkamlashga yordam beradi. Bola eshitganidan ko'ra ko'proq ko'rganini tezroq eslab qoladi. Ularning nutqi va tafakkurini rivojlantirishda,diqqatini jamlashda,dunyoni anglay olishiga va jismonan sog'lom bo'lib voyaga yetishishiga nafaqat ertaklar o'qib berish , balki o'qigan ertaklarini sahnalashtirish, bolalarga qayta hikoya qilib berish ,pantomimalar o'tkazish ,rasmlar asosida kichik hikoyalar tuzish va qo'g'irchoq teatrlar tashkil qilish samaras juda katta bo'ladi.

Hozirgi kindi O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni sifatli maktab ta'limiga tayyorlashga alohida e'tibor qaratildi. Bunda muassasalarga barcha yosh guruhlariga mo'ljallangan "Beshta markaz" tashkil etilgan. Bu markazda tarbiyachilarni bolalar bilan ishlashda juda ko'p qulayliklar yaratilgan. Markaz "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida faoliyat olib boradi.

Bular quyidagilar:

Nutq va til markaz.Bolalarni nutqini o'stirish , atrof-muhitga va badiiy adbiyotlar bolan bog'liq mashg'ulotlar olib boradi. Xotira va diqqatni rivojlantirish , diqqat bilan tinglash , tezkorlik bilan javob berishga , ranglar haqidagi tasavvurlarini mustahkamlashda , do'stlari orasida o'z fikrlarini bera olishda ushbu markaz juda katta samara beradi .

Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazi. Bolalarni ijodkorlika o'rgatish va bir-birlari bilan do'stona muloqotga kirishga undaydi. Bolalarda sensor tarbiya rivojlanadi . Ular o'z qo'llari bilan yasagan o'yinchoqlaridan teatr, stol va barmoq teatrini sahnalashtirishda foydalanishlari mumkin. Bunda bola oddiy tomoshabin bo'lib qolmasdan , mehnat qiluvchi ijodkorga aylanadi.

San'at markazi. Markazda ishlashda bola ham miyyani, ham qo'l motorikasi ishlaydi. Loy ishlari, rassomchilik bola nutquni yaxshi rivojlanishiga sabab bo'ladi. Aynan barmoq uchlaridagi sezgi organlari bosh miyaning nutq shakllanishiga ta'sir etuvchi markazi bilan bog'liq bo'lgani uchun haykaltaroshlik mashg'ulotlari bolalarda badiiy estetik mazmundagi bilim va amaliy malakalarini shakllantirish bilan birga fikrlash, nafis differensial harakatlarni koordinatsiya qilish imkoniyatlarini oshiradi. Raqsga tushish go'zallik va jozibadorlikni namoyon etadi. Ashula ijro etish,ayniqsa xor bo'lib, bir-birini eshitib,tinglab kuylashga undaydi.

Syujetli-rolli o'yinlar va dramalashtirish markazi. Bu markaz bolalarning eng sevimli markazi hisoblanadi. Bunda bolalar ertak qahramonlariga aylanadi va ularga o'zlarini taqlid

qilib ko’rishadi. Eng avvalo ushbu markaz uchun kerakli jihozlar tanlab olinadi. Bolalar kichik sahna va syujetli-rolli o’yinlar uchun arbitutlar, ertak qahramonlarini tarbiyachi yordamida hamda birgalikda jamoa bo’lib tayyorlab yasab olishi juda maroqli va mazmunli bo’ladi. Ular o’zlari yasagan qahramonni o’zlari jonlantira olishi, o’zlari tilga kirib rol ijro etishni juda istaydilar va ular uchun bu eng qiziqarli hamda zavqli mashg’ulot hisoblanadi.

Ilm-fan va tabiat markazi. Bu markazda bolalar tabiat hodisalari, tabiatda ro’y berayotgan o’zgarishlar, tajriba-sinov maydonchasida o’tkaziladigan tajribalar haqida keng tasavvurlarga ega bo’lishadi. Markaz faoliyati to’g’ri tashkil etilsa bolalar tabiat haqidagi bilimlarni 80- 90 foizini o’zlashtirib oladilar. Hayotimizda kerakli bo’lgan narsa- buyumlarni qanday ishlab chiqarilganligi, nimalardan olinganligi, yasalganligi haqidagi ma’lumotlar oladilar. Bolalar o’z qo’llari bilan urug’larni tuvaklarga ekib, unga suv qo’yishi va urug’ unib chiqishini kuzatish bola uchun qiziqarli faoliyat sanaladi.

Mazkur yoshdagi bolaning rivojlanish xaritasi ta’lim jarayonining muvaffaqiyatliligi va samaradorligini aniqlaydi. Xarita yil yakuniga kelib hisoblab chiqiladi. Masalan, boladagi:

- Jismoniy rivojlanish va sog’lom turmush tarzini shakillantirish
- Ijtimoiy-hissiy rivojlanish
- Nutq, muloqot, o’qish va yozish ko’nikmalari
- Ijodiy rivojlanish

kabilar uni maktab muhitiga tayyorlovchi asosiy mezonlar sanaladi.

O’yin bolalarni xotirasini, fantaziyasini va jismoniy faolligini oshiradi.

Ayniqsa, jismoniy tarbiya mashg’ulotlarini musiqali tarzda tashkil qilish bolalarga zavq bag’ishlaydi. Ular har bir harakatlarni kuy, qo’shiqlarga moslab bajarishadilar. Bundan tashqari jismoniy tarbiya jihozlari orqali o’yinlar o’ynash qiziqarli bo’ladi. Masalan, koptok bilan "so'z " o'yinini o'ynash. Bunda bolalar aylana bo'lib turadilar. Tarbiyachi o'rta turadi. Qo'lidagi koptogni bir bolaga otadi va so'z aytadi. Masalan, uy hayvoni desa, bola koptogni ilib olib mushuk, deydi. Ikkinchi bolaga qushlar desa, esiga kelgan qushni nomini aytadi. To'xtab qolgan yoki so'zni takrorlagan bola o'yindan chiqib turadi. O'yin bolalardan tezkorlik va chaqqonlikni talab qiladi.

Yana bir qancha didaktik o’yinlar tashkil qilish mumkin. Didaktik o’yinlar bolani keng fikrlashga o’rgatadi. Shunday qilib maktabgacha yosh davrda o’yin yetakchi faoliyat sanaladi. Bu davr nutqning rivojlanishi uchun senzitiv davr hisoblanadi. Bola va kattalar o’rtasidagi yangi munosabatlar, kattalar obrazi bolaning xatti-harakatlarni ma’lum tomonga yo’llaydi. Xulosa qilib aytganda maktabgacha yoshdagi bolalarni psixik rivojlantirishda, jismonan barkamol bo’lib ulg’ayishida, ularni sifatli maktab ta’limiga tayyorlashda ushbu markazlar juda samarali yo’lga qo’yilgan deb o’ylayman va bu albatta ijobiy natija ko’rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. „O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda PQ-2707-son „2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to’g’risida”gi qarori
2. „Ilk qadam” davlat o’quv dasturi O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligini 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay’at yig’ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan dasturi
3. Maktabgacha ta’lim. Ilmiy metodik oylik jurnal. 12(289)-son 2019
4. Maktabgacha ta’lim. Ilmiy metodik oylik jurnal. 01(278)-son 2019
5. O’Gilkontolibjonovna, V. (2023). AXBOROT MUHITI YOSHLAR IJTIMOY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA’SIRINI TADQIQ ETISHNING METODIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.

YOSHLIK DAVRI PSIXOLOGIYASINING OILALARDAGI AHAMIYATI.

Oltinko’l tuman 35 - maktab o’qituvchisi
Po’latova Muharram

Annotatsiya: Bu maqolada yoshlik davri psixologiyasining oilalardagi ahamiyati, oilaning inson va jamiyat hayotidagi o’rni haqidagi fikr va mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: individuallik ,intellekt,yetuklik,inqirozlar, o’zgarish, oila, tarbiya, stress.

Kun sayin rivojlanib borayotgan O’zbekistonimizda har sohada ijobiy o’zgarishlarni ko’rishimiz mumkin.Davlatimiz rahbari tomondan olib borilayotgan islohotlar, qabul qilinayotgan qarorlar baralla aytishimiz mumkin inson qadrini ulug’lash uchun hizmat qilmoqda.

Mavjudotlar ichida eng oliysi ,azuzu mukarram xilqati -bu inson.Davlatning kichik jamiyat atalmish oilada yashovchi inson albatta.Insonning, jamiyatimizning ertangi kuni shu oilada tarbiya olayotgan farzandlarimizga bog’liq ekan, oila masalasiga jiddiyoq yondashishimizga undaydi. Kichik jamiyat atalmish oilalarda hozirgi kunda ko’zga ko’rinarli darajada muammolar kop.

Oila ikki shaxsning kelishuvi, roziligi bilan Davlat va din tomondan asoslanib tasdiqlab nikoh asosida quriladi.Oilaning eng muhim vazifalari inson zotini davom ettirish ,oila a"zolarining turmushdir.Oiladagi ota ona o’z farzandlarini tarbiyalab, ularga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish bilan ularga boshlang’ich ijtimoiy yo’nalish beradi.Afsuski yosh oilalar ,ular o’rtasidagi muammolar, kelishmovchiliklar oxiri ajralish bilan yakunlanmoqda.Bunga sabab nima? Moddiy yoki ma'naviy yetishmovchilikmi? Oiladagi sog'lom psixologik muhit bir maromda va yoshlarga berilayotgan tarbiya o’z o’rnida bo’lsa bunday nohush holat kelib chiqmaydi albatta.Oilada erkak va ayolning o’z o’rni bo’lishi zarur.Bu ikki oila a'zolar o’z vazifalarini, majburiyatlarini, mas’uliyatni his qilgan holda o’z vazifalarini bajarsa to’g’riroq bo’ladi .

Aks holda kelajakda juda katta oilaviy muammolar ko’payadi. Bizning kelajagimiz farzandlarimizni to’g’ri tarbiyalasak, ular turmush qurishga moddiy va ma'naviy tomondan yetuk bo’lgandagina oila qurdirsak maqsadga muvofiq bo’ladi albatta.

Yoshlar orasida erta turmush qurish ,psixologik tomondan yetuk bo’lmagan yoshlar oilada o’z o’rnini topa olmay kop qiyinchiliklarga uchramoqda.

Yoshlik davri psixologiyasi aynan turmush qurish davriga to’g’ri keladi. 19 -20 yosh qizlarimizning yoshlik davriga to’g’ri keladi. D.Levinsonning fikricha o’spirinlikdan yetuklik davriga o’tish davrida inson stresslarni boshdan kechiradi. Yetuklik davrining dastlabki inqirozi 20 -22 yoshda namoyon bo’ladi.Bu davrda yoshlikning asosiy vazifalari va muammolari :hayotiy rejalarni aniqlashtirish,ularni amalga oshirishga kirishish,o’zligini topish,individuallikni ishlab chiqish o’zining huquq va majburiyatlarini bilgan yetuk inson deb anglash ,turmush o’rtoq tanlash va o’z oilasini qurishdir.

Yoshlik davri hayot faoliyatining ijtimoiy faol va mahsuldor davridir. U kattalikning shunday davriki ,unda shaxs va intellekt rivojlanishning eng yuksak darajasiga erishiladi. Aynan shu davrda oila qurgan yoshlarimiz o’z oilalarida milliy sharqona tarbiya olmog’i zarirdir. Oiladagi ajralishlar jamiyatga o’z ta'sirini ko’rsatmay qo’ymaydi.Norasida go’daklarning tirik yetim bo’lib qolishi, hayotdan alamzada ayol yoki erkak atrofdagilarga salbiy ta'sir ko’rsatish ehtimoli kuchli bo’ladi.Oila degan muqaddas dargohdan yosh qizlarimiz qo’rqishni boshlaydi.

Bunday yomon holatlarlarni oldini olib yosh qiz va yigitlarimizga o’zbek ayoli sifatida tarbiya bersak to’g’ri bo’ladi.

Irodali ,sabrli o’zbek ayoli. O’zbek ayoli -bu jumlada bir olam sabrni ,

irodani ,matonatni o’zida mujassam etgan ayol siymosini ko’rish mumkin. Urush yillari turmush o’rtog’ini urushdan qaytishini sabr bilan kutgan vafodor o’zbek ayoli u. O’z halqini yovlardan mardona himoya qilgan To’maris avlodi u.

Aynan yoshlarning yetuklikkacha bolgan davrda o’zbek ayollari mehnatsevarlik, rostgo’ylik , shirinso’zlik, oriyatlik, sabrli vatanparvar kabi ijobiy fazilatlarni singdira olsinsa, demak maqsadga erishgan bo’linadi. O’z hayotiy tajribasidan kelib chiqib kattalar umidli, sabr bilan erishgan yutuqlarini ularga namuna qila olsa ,ularni to’g’ri yol dan odimlab mustahkam oila qurishlariga zamin yaratib beraladi. Milliy va Sharqona tarbiya bermoq har bir o’zbek ayolining burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.S.X.Jalilova.N.A Gayipova "Umumiy psihodiagnostika".2018.
- 2.Do’stmuhammedova Sh.A,Tillashayxova X.A, Baykunosova G.Yu “Yosh davrilari va pedagogik psixologiya” – Darslik Toshkent. Nizomiy nomidagi TDPU, 2021y.
- 3.Ivanov I.,Zufarova M. “Umumiy psixologiya” . O’z.FMJ.,2008.
- 4.Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To’ychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T.TDPU, 2009.
5. ВАХАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.

TA’LIM JARAYONIDA TARBİYANING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

ADPI katta o’qituvchisi O‘.Vaxabova
Sirtqi bo’lim MT yo’nalishi 105- guruh talabasi
Sohobova Oyshabonu.

Annotatsiya: Maqolada tarbiya haqida tushuncha, tarbiyaning asosiy turlari, shaxs shakllanishida tarbiyaning o’rni va oilada mehnat tarbiyasi, kichik yoshdagi bolalarda tarbiyaning o’ziga xosliklari, tarbiya tog’risida fikrlar haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: tarbiya, tarbiyali bo’lish, metod, kognitiv tarbiya, psixoterapiya, psixokorreksiya, psixoanaliz, xulq atvorli bo’lish, tarbiya ehtiyojlari.

“Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir” (Abdulla Avloniy).

Ta’lim jarayonida tarbiya –ma’naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda, o’qituvchining o’quvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o’zaro amaliy va nazariy muloqotdir. Biror bir maqsadga qaratilgan tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari tarbiyachi, ya’ni pedagog tomonidan rejalashtiriladi va tartibga solinadi.

Pedagogik psixologiyada tarbiya tushunchasi –shaxs ongini muayyan jamiyatning maqsad va vazifalariga muvofiq ravishda tarkib toptirish va rivojlantirish jarayoni, kishilarning ijtimoiy- iqtisodiy va madaniy aktiv ishtirok etishga qaratilgan barcha ta’sirlar majmui. Tarbiya bu alohida jarayon emas, balki o’qitishning bir tomoni bo’lib, u bilan umumiy va farqli tomonlarga ega. Bilim berish va tarbiyaga, asosan, insonning ijtimoiy ko’nikma olish mexanizmining o’ziga xos jihatlarini kiritish mumkin. Tarbiya jarayonining ilmiy asoslari bilan psixologiyadan tashqari falsafa, sotsiologiya va pedagogika fanlari shug’ullanadi.

Tarbiyaning asosiy turlari oiladagi tarbiya va ijtimoiy tarbiyadir. Tarbiya ijtimoiy hayotning muhim funksiyasidir. Tarbiya shaxsning individual taraqqiyoti, axloqiy, jismoniy kamolotida yetakchi rol o’ynaydi.

Oila tarbiyasi –oilada ota-onalar, vasiy yoki katta kishilar tomonidan bolalarni tarbiyalash. Oila qanchalik tartibli bo’lsa bolaning shunchalik muvaffaqiyatli bo’lishiga asos bo’ladi.

Ma’lumki, shaxsning rivojlanganlik darajasini ta’minlovchi asoslar dastlab oilada yaratiladi. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov ta’kidlaganidek “Bola tug’ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an’analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi”.

Oilada mehnat tarbiyasi bolalarni uy yumushiga jalb etishdan boshlanadi. Bolaning ilk mehnat tajribasi kelgusida uning mehnat faoliyati samarali bo’lishiga asos bo’ladi. Tarbiyaning bosh vazifasi- jamiyat hayotida zarur bo’lgan kerakli sifatlarni o’zida mujassamlashtirgan shaxsni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

Tarbiya jarayonida doimiy va o’zgarmas maqsad qo’yilmaydi, chunki o’zgarmas maqsad har qanday jamiyatga ham mos bo’lavermaydi. Tarbiyali bo’lish—bu xulq- atvorini nazorat qilishdan iborat. Bunday nazorat insonga yomon xatti- harakatlarni bajarmaslik imkoniyatini beradi. Agar shaxs xulq- atvorini axloqiyliги haqida qayg’ursa, u ijtimoiylashuvga erishgan bo’ladi.

Tarbiya vositalari sifatida tashkil etilgan va etilmagan ta’sirlar tushuniladi. Ular yordamida bir guruh insonlar—tarbiyachilar boshqa guruh odamlariga – tarbiyalanuvchilarga ma’lum psixologik sifatlari va xulq-atvor hosil qilish maqsadida

ta’sir o’tkazadilar. Aniq qilib aytganda, shaxsga psixologik ta’sir vositasida tarbiyachi tomonidan tarbiyalanuvchining shaxsiyatini o’zgartirish uchun qo’llanilgan harakatlar tushuniladi. Tarbiya vositalari sifatida o’ziga xos o’rinni kompleks, global va har taraflama o’tkaziladigan ta’sirlar egallaydi. Ular qatoriga, masalan, psixoterapiyani, ijtimoiy-psixologik treningni va boshqa psixokorreksiya turlarini ko’rsatish mumkin.

So’ngi paytlarda shaxsga psixoterapevtik va psixokorreksion ta’sir vositalarini, uslublarini qo’llash keng tarqalgan. Psixoterapiya pedagogik psixologiyaning bir bo’limi emas, balki to’la psixogen tabiatga ega bo’lgan, insonning psixologik holatiga bog’liq kasalliklarni davolash yoki ularni oldini olish vositasi deb tushunilgan. Psixokorreksion uslublarni qo’llash deb, psixolog-psixoterapevt va mijoz muloqotiga aytiladi. Kognitiv tarbiya ta’siri kishining bilim tizimlariga yo’naltirilgan bo’lib uni o’zgartirish mukammallashtirishni maqsad qilib qo’yadi. “Tarbiya uch narsaga ehtiyoj sezadi: iste’dodga ilmga va mashqqa” - degan edi ulug’ olim Arastu. Ana shu g’oyalarga asoslangan holda tarbiyachilar quyidagilarga amal qilishlari lozim;

- tarbiyada ulg’ayayotgan inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish;
- milliylikning o’ziga xos an’ana vositalariga tayanish, jahon madaniyatining ilg’or tajribalariga asoslanish;
- ulg’ayayotgan inson faoliyatida tarbiyaviy jarayonning asosini tashkil qilish;
- qiziqarli, to’laqonli ulg’ayayotgan inson yosh jihatlariga mos hayot iqlimini yaratish.

Bolaning oiladagi tarbiyasida ota-onaning obro’si muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandlarining o’zlariga xos psixologik xususiyatlarini yaxshi bilib olishlari zarur. Kichik yoshdagi bolalar maktab ostonasiga oyoq bosishlari bilan o’yin faoliyati o’sib o’tadi. O’qituvchi bilan notanish bolalar bilan muomila qilish ular uchun noqulay vaziyatni vujudga keltiradi. Bolalarga oilada talab bir xil bo’lishi yaxshi natija beradi. Ularga noto’g’ri yoki qalbaki ma’lumotlar berishdan saqlanish ma’qul. Bolaga yolg’on javob berish orqali ota-onaning farzand oldida obro’si pasayadi. Bolalar tasavvurida boshlang’ich boshlang’ich sinf o’qituvchisi donishmand, bilimdon sifatida namoyon bo’ladi. Kichik yoshdagi bolalar tarbiyaga beriluvchan hamda kishilarga ishonuvchan bo’ladilar. Ota-onalar ularning bu xususiyatlarini e’tiborga olgan holda munosabatta bo’lsalar oilada totuvlik qaror topadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, yoshlar tarbiyasi - eng muhim masalalardan biridir. Ota-onalar va biz tarbiyachilar kelajakda tarbiyali yosh avlodni tarbiya qilishda asosiy rol o’ynaymiz. Shunday ekan barchamiz tarbiya masalasiga mas’uliyat bilan yondashmog’imiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barkamol avlod orzusi; Toshkent, 1999, 127-147-betlar.
2. Ivanov. I., Zufarova M., “Umumiy psixologiya”. O’z. FMJ., 2008.
3. Safayev N.S, Mirashirova N.A, Odilova N.G., “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti”. -T; Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
4. Xaydarov F.I, Xalilova N. “Umumiy psixologiya”. T.; “Fan va texnologiyalar” markazining bosmaxonasi; 2009.
5. V.A. Kruteskiy Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent, 1976, 223-240-betlar.
6. ВАХАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA PSIFIZIOLOGIK RIVOHLANISH VA FAOLIYAT

ADPI MT yo’nalishi 104-guruh talabasi
Xasanova Nargiza.

Annotatsiya Ushbu maqolada bolalik davri psixologiyasi, go’daklik davridan boshlab rivojlanish bosqichlari va inqirozi haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so’zlar- ilk bolalik davri, go’daklik davri, inqiroz, faoliyat, o’z - o’zini anglash, kattalik, maktabgacha yosh davri.

Go’daklik davridan so’ng rivojlanishning yangi davri ilk bolalik (1-3 yosh) davri boshlanadi. İlk bolalik davri bola hayotidagi eng ahamiyatli, uning kelgusi psixologik rivojini belgilab beruvchi davr hisoblanadi. Bu rivojlanish asosini bolaning to’g’ri yurishini, muloqotga kirishishini va predmetli faoliyatni egallashi tashkil etadi. Tikka va to’g’ri yura olish imkoni bolani doimiy ravishda yangi ma’lumotlarni egallashga olib keladi. Bu yoshdagi bola o’z xatti - harakatlari jihatdan juda faol kattalar bilan muloqotga kirishishda intiluvchan bo’ladi. Bir - uch yosh bola shakllanishida psixik rivojlanishning nihoyatda ahamiyati kattaligini inobatga olgan holda ayrim psixologlar (m-n R. Zazzo) inson tug’ilgandan to’ yetuklik davrigacha bo’lgan psixik rivojning taxminan o’rtalari uch yoshga to’g’ri keladi degan mulohazani beradilar.

O’z - o’zini anglash bolaning ilk davridan boshlanadi. O’z - o’zini anglash degani - yaxlit holda o’z ustida ishlash mazmunini, o’z - o’zini tarbiyalash dasturini belgilaydi. Bola o’z yaqinlaridan maqto’v olishga harakat qiladi. Ota - onalar tomonidan bolaning hatti - harakatlari va shaxsiy xususiyatlariga beradigan ijobiy emotsional baholar ularda o’zlarining layoqat va imkonoyatlariga nisbatan ishonchni shakllantiradi. U o’z ota - onasiga nihoyatda qattiq bog’langan bo’lib, intizomli va itoatkor bo’ladi.

Anashu bog’liqlik sababli bolaning asosiy ehtiyojlari qondiriladi, havotirligi kamayadi. Onasi yonida bo’lgan bolalar ko’proq harakat qiladilar va atrof muhitni o’rganishga intiladilar. Kattalarning bola bilan qanday muomila qilishlariga qarab o’z "men" ini anglay boshlashi bir muncha avvalroq yoki kechroq yuzaga kelishi mumkin uch yoshli bola masalan o’z xohish va ehtiyojlarini qondirishi mumkin bo’lgan manba deb biladi va uning menga bering, ko’taring, men ham boraman kabi talablarida ko’rinadi. Uch yoshli bolalar o’zlarini o’zgalar bilan taqqoslay boshlaydilar. Shu davrdan boshlab bolalarda mustaqil bo’lish ehtiyoji yuzaga keladi va bu ularning o’zim qilaman so’zlarida namoyon bo’ladi.

Uch yoshdagi inqiroz: uch yoshga kirib bola o’zini kattalar bilan taqqoslay boshlaydi va kattalar qilishi mumkin bo’lgan (huquqi bo’lgan), ular bajara oladigan harakatlarni bajarishga intiladi. "Men katta bo’lsam mashina haydayman" "men sizga katta tort olib kelaman", "mening yuzta qo’g’irchog’im bo’ladi" kabi xohishlarni o’z tili bilan ifodalaydi va u kelasi zamonda gapirsa ham o’zining barcha xohishlarini shu bugun amalga oshirishga harakat qiladi.

Ko’pincha bunday xislat qat’iylilik va qaysarlik bilan namoyon bo’ladi. Bu qaysarlik asosan bolaning kattalarga bildirgan salbiy xatti-harakatlarda namoyon bo’ladi. Bola o’zi mustaqil harakat qila olishini anglagan vaqtdan boshlab, unda "o’zim qilaman" boshlanadi va bu yana qaysarlik va o’jarlik tarzida ko’rinadi. 3 yoshdagi inqiroz bola shaxsining ma’lum bir darajada rivojlanganligi va kattalar bajaradigan xatti-harakatlarini qila olmayotganligini anglashi natijasi hisoblanadi. Inqiroz davrida yuzaga keladigan iroda, layoqat va boshqa bir qancha hususiyatlar uni shaxs bo’lib shakllanishiga tayyorlaydi.

Mashxur rus pedagogi Lesgaftning firicha insonning bog’cha yoshidagi davri shunday bir bosqichki, bu davrda bolalarda harakter xislatlarning namunalari shakllanib, axloqiy

harakterning asoslari yuzaga keladi. Bog’cha yoshdagi bolalarning ko’zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri, ularning harakatchanligi va taqlidchanligidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati bu o’yindir. Bog’cha yoshdagi bolalar o’zini o’yin faoliyatlari masalasi asrlar davomida juda ko’p olimlarning diqqatini o’ziga jalb etib kelmoqda. Bog’cha yoshdagi bolalar o’zlarining o’yin faoliyatida ildam qadamlar bilan olg’a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tamonlarini aks ettirishga intiladilar.

3-7yoshli davrda bolalarning asosiy faoliyati quydagi ketma-ketlikda kechadi.

- predmetlarni o’rganish;
- individual predmetli o’yinlar, jamoa sujetli-rolli o’yinlar;
- individual va guruhli ijod;
- musobaqa o’yinlari;
- muloqot o’yinlari;
- uy mehnati;

Bog’cha yoshdagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatdan o’sishida qiziqishning o’rni kattadir. Bu esa o’z navbatida bolaning diqqati hamda irodasi kabi muhim hislatlarni o’stirishga va mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, ilk bolalik davrida bola o’zini boshqalarga taqqoslash orqali o’zini baholaydi va “men” konsepsiyasi shakllana boshlaydi. Bu davrda o’ziga xos psixologik jarayonlardan o’tadi. Psixologlarning fikricha bolalar bu davrda o’zini qiziqtirgan barcha savollarga javob olishi va qiziqishlarini so’ndirmaslikka harakat qilish kerak. Zero, bolaning kelajakdagi yutuqlari poydavori bugundan boshlanishini unutmaslik darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR .

1. N. Ismoilova, D. Abdullayeva " Ijtimoiy psixologiya" Toshkent - 2013.
2. Dustmuhammedova Sh.A. Tillashayxova .X.A. "Yosh davrlari pedagogik psixologiya" darslik Toshkent 2021.
3. Xaydarov .F.I. Xalilova N " Umumiy psixologiya " T fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi 2009.
4. Z.T. Nishonova ,N.G’. Kamilova, D.U. Abdullayeva, M.X. Xolnazarova. “Umumiy rivojlanish”.
5. ВАХАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.

BOLALIK DAVRIDA 7 YOSH INQIROZI VA UNI OSON YENGIB O'TISH UCHUN PSIXOLOGIK TAVSIYALAR

ADPI katta o'qituvchisi
O'g'ilxon Vaxabova Tolibjonovna
1- bosqich talabasi
Xaydaraliyeva Ruxshona Akbarjon qizi

Annotatsiya: Ushbu tezisda yosh davrlar psixologiyasida 7 Yosh inqirozi davrlari alohida e'tirof etiladi. Bu inqirozning ijobiy va salbiy tomonlari ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: 7 yosh inqirozi, xulq-atvor, aktiv faoliyat, odat, yangi davr, hissiyot, muloqot, ijodkorlik.

Bolaning o'z irodasini tarbiyalash uchun sharoit yaratish lozim. Chunki irodaviy xislatlar faqat doimiy ravishda mashq qilish orqali tarbiyalanadi. Kundalik tartib–qoidalarga rioya qilish iroda, intizomlilik, uyushqoqlik va ozodalilikni tarbiyalashda g'oyat katta ahamiyatga egadir. Kattalarning yaxshi xulqi bolalar uchun namuna bo'lishi kerak. Lekin namunaning o'zi yetarli emas. Balki ijobiy ish va harakatlarga doimo o'rgatib turish kerak, aktiv faoliyat jarayonidagina bolada eng zarur ko'nikma, malaka, odat, axloqiy xislatlar paydo bo'ladi, mustahkamlanadi. Bu davrda bolada “men o'zim” kontseptsiyasining vujudga kelishi shaxsiy fazilat shakllanishiga olib keladi va xuddi shu paytlarda bola shaxs sifatida tarkib topa boshlaydi. Bolada shaxsiy harakatlar paydo bo'lishi o'sishning yangi davri boshlanganini bildiradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda ma'naviy hislar ancha shakllangan bo'ladi. Ayniqsa, burch hissi, mehribonlik, to'g'riso'zlik, do'stlik –o'rtoqlik hislari va bir qator irodaga xos xususiyatlar: mustaqillik, intizomlilik, dadillik, chidamlilik kabilar shakllana boradi. Maktabgacha yosh davrda ijodkorlik jarayoni boshlanadi. Ijodkorlik layoqati, asosan, bolalarning konstruktorlik o'yinlarida, texnik va badiiy ijodlarida namoyon boladi. Bu davrda maxsus layoqatlar kurtaklarining birlamchi rivojlanishi ko'zga tashlana boshlaydi. Maktabgacha davrda tasavvur, tafakkur va nutq umumlashadi. Bu esa bu yoshdagi bolalarda tafakkur qilish omili sifatida ichki nutq yuzaga kelayotganligidan dalolat beradi. Bi-lish jarayonlarining sintezi bolaning o'z ona tilini toliq egallashi asosida yotadi. Bu davrda nutqning shakllanish jarayoni yakunlana boshlaydi. Nutq asosidagi tarbiya jarayonida bolada sodda axloq me'yorlari va qoidalar egallaniladi. Bu me'yor va qoidalar bola axloqini boshqaradi. Bu yoshdagi inqiroz atoqli rus psixologi L.S.Vigotskiy tomonidan "7 yosh inqirozi" deb ataladi va bola xulq-atvori hamda xarakteridagi o'zgarishlar ko'rsatib o'tiladi. Bolaning xulq-atvorida bolalarcha bevositalik yo'qoladi. Inqirozning belgilari sifatida jarohatlaydigan kechinmalardan himoya qilish funksiyasini bajaradigan qiyshanglash, qiliq qilish, masxarabozlik qilishda namoyon bo'ladi. Bola o'z hissiyotlari va kechinmalarini umumlashtirish asosida o'z-o'ziga munosabatda bo'la boshlaydi. Shu bilan birga bolada quyidagi xulq-atvor namoyon etiladi:

— bolaga gapirilgandan so'ng javob reaksiyasi orasida tanaffusning paydo bolishi («o'zini eshitmaganday tutishi», «yuz marta qaytarish kerak»);

— ota-ona tomonidan buyurilgan ishni bajarishda vaqtni cho'zish;

— «kichkina boladay» ko'rinmaslik uchun o'zining tashqi ko'rinishi va kiyimiga qattiq e'tibor berish;

— Qaysarlik, talabchanlik, injiqlik, berilgan va'dani qayta-qayta eslatish, tanqidni ko'tara olmaslik, maqto'vni kutish;

kabi xulq - atvor shakllari ham kuzatiladi. Inqirozning ijobiy tomonlariga quyidagilar kiritiladi:

- kattalar bilan muloqotga qiziqish, unga yangi mavzularni kiritish (siyosat, boshqa mamlakatlar va planetalardagi hayot, maktab haqida, axloqiy tamoyillar haqida);

- shaxsiy qaroriga ko‘ra o‘ziga ajratilgan majburiyatlarni bajarishda va sevimli mashg‘ulot (xobbi) bilan shug‘ullanishda mustaqillik.

Xulq-atvorning bunday xususiyatlarining psixologik mazmuni shundaki, bolaning o‘zi tomonidan mustaqil tashkil etilgan harakatlarning ichki qadrliligi oshiriladi, qoidalari anglashiladi. Eng muhim tuzilmalardan biri — muhim ijtimoiy mavqeni egallash qobiliyati, ijtimoiy harakat qilish ehtiyojidir.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish kerakki, yuqoridagi fikrlarni ko‘rib chiqib 7 yosh inqirozi davrining naqadar muhim va dolzarb mavzu ekanligini aytib o‘tish o‘rinlidir. 7 yosh inqirozini yengishda bolaga ko‘rsatiladigan yordamning asosiy shakllari ko‘rsatiladi: talablarning sababini asoslashga urinish; mustaqil faoliyatning yangi shakllarini amalga oshirishga harakat qilish; berilgan topshiriqni bajarish zarurligini eslatish; bu topshiriqni bolaning bajara olishiga ishonch bildirish. Bundan tashqari kichik maktab yoshida sodir bo‘ladigan inqiroz ko‘proq bolaning o‘quv faoliyati jarayoni va uning kechishi bilan bog‘liq xolda kechadi.

Maktab ta’limi o‘quvchining turmush tarzini, ijtimoiy mavqeini, sinf jamoasi va oila muhitidagi ahvolni o‘zgartiradi, uning asosiy vazifasi o‘qishdan, bilim olish, ko‘nikma va malakalarni egallash, tabiat va jamiyat to‘g‘risidagi qonuniyatlarni o‘zlashtirishdan iborat bo‘lib qoladi. Ta’lim muayyan darajada uyushqoqlik, intilish, irodaviy zo‘r berish, faollik va maqsadga muvofiq faoliyatni talab etadi. Ixtiyorsiz hatti-harakat o‘rnini anglashilgan, rejali, aqliy mehnat egallay boshlaydi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi oldiga qo‘yiladigan talablar tobora ko‘payib, murakkablashib boradi. Ana shular zahirida boladagi psixik kamolotning darajasi va ijobiy xislatlar bilan talablar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar yotadi. Talablarning tobora ortishi bolaning psixik jihatdan to‘xtovsiz o‘shishini taqazo etadi va shu berk zanjirning uzluksiz harakati natijasida insonning kamoloti amalga oshadi. 7 yillik inqiroz bolaning umumiy qabul qilingan intizom talablariga bo‘ysunmasligi bilan bog‘liq. 7-8 yoshli inqirozni boshdan kechirgan bola hayotning yangi bosqichiga tayyorgarlik ko‘rmoqda, u maktab ostonasidan o‘tgandan keyin boshlanadi. Hissiy qiyinchiliklarni yengish unga yangi muhitning to‘laqonli a‘zosi bo‘lishga, uning qoidalarini qabul qilishga va afzalliklarini tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O‘z.FMJ., 2008
- 2.. Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To‘ychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T. TDPU, 2009.
3. Safayev N.S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti”—T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
4. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”. T.: “Fan va texnologiyalar” markazining bosmaxonasi : 2009
5. Nishanova, Z.T.Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya [Matn] : darslik / Z.T. Nishanova va boshq. — Toshkent: « O ‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018. — 600 b.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TA’LIM–TARBIYA PSIXOLOGIYASI

Karibaeva Nag’ima
Andijon davlat pedagogika instituti
maktabgacha ta’lim fakul’teti
maktabgacha ta’lim yo’nalishi sirtqi
1-bosqich 101-guruh talabasi
tel: +998974630082

Annotatsiya – maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarga ta’lim - tarbiya berishning ahamiyati juda katta. Bolalarga ta’lim - tarbiya berishda har xil pedagogik faoliyatlardan foydalanish ma’quldir. Shu borada tarbiyachi bir jihatdan psixologik ta’lim - tarbiya berishda ham asosiy o’rin egallaydi.

Kalit so’zlar: ta’lim - tarbiya, faoliyat, maktabgacha ta’lim tashkiloti, bolalar, tarbiyachi, psixolog

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar bilan ishlash jarayoniga bir qator yangi o’zgarishlar kiritilmoqda. Bog’chalarda bolalarning vaqtini mazmunli o’tkazishni ta’minlashdan tashqari ularning psixologik holati, katta bo’lish jarayonlarida tashqi ta’sirlariga reaksiyasini o’rganilib, ular bilan malakali psixolog mutaxassislar ishlamoqda.

Tarbiya –tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o’rtasida tashkil etiluvchi pedagogik faoliyat bo’lib, tarbiya asosida tarbiyalanuvchining ongi shakllanadi, ma’naviy boyligi va his-tuyg’ulari rivojlanadi, o’zida ijtimoiy hayotda o’z o’rnini topish uchun zarur bo’lgan, kishilar bilan o’zaro munosabatni to’g’ri tashkil etishga xizmat qiladigan axloqiy odatlar hosil bo’ladi.

O’zbekistonda 3 mln nafarga yaqin 3–7 yoshli bola bor. Ularni maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish darajasi 74 foizni tashkil qilmoqda. Mamlakatda bu ko’rsatkichni 2026-yilgacha 80 foizga, 2030-yilga borib, 100 foizga yetkazish reja qilingan. Maktabgacha yosh 3-7 yoshgacha bolalarni qamrab oladi. Har bir yosh bosqichida bolaning jismoniy, aqliy va ruhiy jihatdan rivojlanishi o’ziga xos bo’ladi. Shu bilan birga ularning har biri o’ziga xos temperamentga ega bo’ladi. 6-7 yoshli bolani ta’limga jalb qilish masalasi murakkab masalalardan sanaladi. Bunda dastlab uch tomonlama aloqani mustahkamlash kerak. Ota-ona, bola, tarbiyachi (psixolog) o’rtasida aloqa har doimgidan ham mustahkamroq bo’lishi kerak. Dastlab bolada ta’limga bo’lgan qiziqishni shakllantirish kerak. Bolaning psixologik xususiyatlarini zarur bo’lsa psixolog bilan birgalikda aniqlab olib, o’ziga xos yondoshuvni topa olish, bolalarning diqqati, tafakkuri, qiziqishi, idrokini oshiruvchi psixologik o’yinlardan ko’proq foydalanib mashg’ulotlarni tashkil etish zarur.

MTTda bolalarga ta’lim - tarbiya berishda, ularni intellektual, ma’naviy-madaniy, ahloqiy yetuk, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, ularni maktabga har tomonlama tayyorlashga, voyaga yetkazishda tarbiyachining roli muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachi bolalarda hayvonlar, qushlar va o’simliklarni sevish zarurligi haqida tushuncha berishi, bolani sevishga o’rgatishi, bolaning tug’ma talantini ochib berishi, bolani aqliy, ma’naviy – ahloqiy jihatdan ham rivojlantirishi zarur.

Tarbiyachi bolani qiziqishlariga qarab besh faoliyat turida, yani beshta markazda aqliy jihatdan san’at, sahna, didaktika va ilm-fan faoliyatlarida har jihatdan kamol topishiga ko’mak berishi zarur.

1. Qurish, konstruktorlik va matematika markazi. Ushbu markazda har-xil qurish to’plamlari-kublar, legolar, bloklar, konstruktorlar, o’ynash uchun didaktik o’yinlar va

boshlang‘ich matematik tassavurlarni rivojlantirish uchun o‘quv materiallari bor. Unda qurish va yasashga qobiliyati bor bolalar jalb qilinishi kerak.

2. Syujetli-rolli o‘yinlar va dramalashtirish markazi: teatrning barcha turlari uchun artibutlar va o‘yin materiallari, rolli, dramatik, rejissorlik o‘yinlari, shlyapalar–maskalar, o‘yin to‘plamlari va burchaklarda o‘ynash uchun o‘yinchoqlar. Masalan: “Sartarosh”, “Kasalxona”, “Do‘kon” o‘yin artebutlari joy oladi. Shu kasbga qiziqishi bor bolalarni bu markaz o‘ziga jalb qiladi.

3. Til va nutq markazi: katta-kichik rasmlar, bolalar kitoblari kutubxonasi, tematik albomlar, topishmoqlar, albomlari magnit harflar to‘plami (rasmli alifbo).

4. Ilm fan va tabiat markazi: atrof muhit madaniyati bo‘yicha didaktik materiallar, “tabiat va odam” rasmlari va illustatsiyalar, valeologiya bo‘yicha maketlar, uy hayvonlari, dengiz hayoti, hashoratlar, qushlar maketlari.

5. San‘at markazi: Tasviriy faoliyat zarur jihozlar, xalq hunarmandchilik, mahsulotlari tasvir etilgan albomlar, dekorativ-amaliy san‘at, turli xil xalqlarning hayoti, madaniyati, urf-odati aks etgan tematik rang barang kitoblar, erkin ijod uchun rasm chizish albomlari.

Tarbiyachi-psixolog ham bo‘lishi kerak u muntazam ravishda bolalarning kayfiyatini, xarakterini, uning ruhiyatidagi turli hil o‘zgarishlarni kuzatib unga mos yechimlarni topib ishlashi kerak bo‘ladi, juda muammoli vaziyatlarda psixolog va ota-onalar bilan xamkorlikda ishlashlari kerak. Bolaga oilasida yoki bog‘chada majburlab ta’lim berilmaydi. Masalan: qiziqishi yo‘q bolaga majburan biron narsani o‘rgatib bo‘lmaydi. Bolalar bog‘chaga birinchi kundan kelganidanoq har tomonlarga boqib, atrofni sinchiklab o‘rganadilar. Birinchi kundanoq bolalarga qo‘shilmaydi, o‘rtoqlarini o‘rganadi. Bu borada tarbiyachi sinchkov psixolog vazifasini bajarishi kerak. Bolani jamoaga qo‘shilishi uchun har xil didaktik o‘yinlar, jismoniy mashqlar va har xil sahna ko‘rinishlar faoliyatiga jalb qilishi kerak.

Ma’naviyat – moddiy hayot bilan yonma-yon yuradigan, xalq va jamiyat hayotining ajralmas qismi bo‘lgan ijtimoiy hodisa. Bu tushunchaga birinchi Prezidentimiz Islom Karimov shunday ta’rif beradi: “Ma’naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg‘ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasining baquvvat, iymon– e’tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg‘otadigan beqiyos kuch, uning qarashlarining mezonidir”

Ahloq – kishining tabiati, muomala, xatti- harakati, odobi. Tarbiyachi bolaga milliy qadriyatlarimizni sevishtga, ilm tomonidan, didaktik, matematik o‘yinlardan, rasm chizishni o‘rgatish, aktyorlik qobiliyatlarini shakllantirishi lozim.

Xulosa: Bolalarning har biri bir olam, ularning har qaysining biron bir qiziqishi bo‘ladi. Tarbiyachi esa har bir bola biln alohida shug‘ullanib bolaning nimaga qiziqishini topa bilishi va to‘g‘ri yo‘naltira olishi kerak. Bolani mehnatga, o‘yinchoqlarini yig‘ishtirishga, guruhda bolalar bilan o‘ynashga, o‘rtoqlariga g‘amxo‘rlik qilishga, o‘zidan kattalarga hurmatda bo‘lishga o‘rgatish zarur. Bolani yaxshiroq o‘rganishi uchun pedagog tez-tez suhbat metodini qo‘llab turishi zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini o‘rganib chiqib, uch yoshdan to‘rt yoshgacha bo‘lgan yosh aqliy va jismoniy rivojlanishning yuqori intensivligi bilan ajralib turadi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Bolalar oddiy o‘yinlarni o‘ynash, rahbarlik ostida oddiy ijodiy ishlarni bajarish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.

Bu davrda bolalarda xotira va e’tibor faol rivojlanadi, sabab va oqibatni tushunish, tasavvur paydo bo‘ladi, ijtimoiy hayot ko‘nikmalari shakllanadi, o‘z-o‘zini hurmat qilish rivojlanadi, jinsni bilish paydo bo‘ladi va nutq faol rivojlanadi. Bu davrda ixtiyoriy xulq-atvorning shakllanishi sodir bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2019/ Nazirjonov Orifxo‘ja, Nuryog‘diyeva Mushtariy, Ubaydullayev Rustam Latipovich, Latifa Zarifovna Qorayeva “Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta’lim tarbiyasiga qo‘yiladigan davlat talablari” T.2013 y.

2. N.M Qayumova “Maktabgacha pedagogika” TDPU nashriyoti T. 2013 y
3. “Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi” S.X.Jalilova, S.M.Aripova Toshkent-2017
4. ВАҲАБОВА, Ў. (2023). ТУРЛИ ПСИХОДИАГНОСТИК МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(1), 134-138.

ZAMONAVIY TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA INTERFAOL METODLARNING AHAMIYATI

**Marhamat tumani 3-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi
boshlang'ich sinf, birinchi toifali o'qituvchi
Xaydarova Karomatxon Maxamatjonovna**

Annotasiya: Ushbu maqola bugungi zamonaviy ta’lim jarayonining sifati, tarkibidagi umumiy va xususiy jihatlarni, ularning o’zaro bir-birini to’ldirishi va boyitib borishi muhim masalalardan hisoblanadi. Shu – nuqtai nazardan kelib chiqib, boshlang’ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan va interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati asoslab berishga oid fikrlar bayon etilgan

Kalit soʻzlar: Interfaol metodlar, Interfaollik, “Klaster”, “BBB”, “Aqliy hujum”, “FSMU”, “Bumerang”, “Muloqat treningi”, “Blits- o’yin”, “Dumaloq stol”, “Zanjir”, “Munozara”, “Akvarium”, “Charxpalak”

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot bosqichi ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning keng qo'llanilayotganligi bilan xarakterlanadi. Uzoq yillar foydalanilgan o'qitish texnologiyasidagi bir xillik, ta'lim jarayonida o'qituvchi gegemonligi, o'qituvchi tomonidan fanni tayyor, ortiqcha mushohada qilmasdan ham qabul qilinadigan darajaga keltirib o'quvchiga taqdim etishga urinish o'quvchilarning faolligini pasaytirib, ularda ijodiy fikrlash malakasi shakllanishiga to'sqinlik qila boshlagan edi. Shuning uchun ham ta'lim jarayoniga o'quvchini o'qitadigan emas, balki uni o'qishga, bilim olishga o'rgatadigan interfaol usullarni qo'llashga urinish kuchaydi.

Interfaol metodlar – o’quvchilarning o’zaro muloqati va o’zaro ta’siri natijasida dars jarayonini amalga oshiruvchi usullar yig’indisidir. “Interaktiv” tushunchasi inglizcha so’zdan olingan bo’lib, inter – bu “o’zaro”, akt – “harakat, ta’sir, faollik” ma’nolarini bildiradi. Interfaol metodlar orqali tashkil etilgan darslar o’quvchilarni ijodiy fikrlashga, olingan axborotlarni faollikda hal etishga, masalalar yechimini topishga, hamkorlikda ish yuritishga, fikrlarini yozma yoki og’zaki bayon etishga chorlaydi.

Interfaollik – o’qituvchi va o’quvchilar faoliyatida sodir bo’ladi. Boshlang’ich ta’limda interfaol metodlardan foydalanishning bosh maqsadi ta’lim jarayoni uchun qulay sharoit va vaziyatlar yaratish orqali o’quvchilarning ijodiy, faol, erkin fikrlashi uchun muhit yaratib berishdan iboratdir. Boshlang’ich ta’limda interfaol metodlarni qo’llashda o’qituvchining o’rni beqiyosdir. O’qituvchi interfaol metodlarni tanlashda quyidagilarga e’tibor qaratish lozim:

- o’qitish usullarining chambarchas bog’liq bo’lishiga;
- maqsadga erishishda o’qituvchi va o’quvchi o’z aksini topishi shart ekanligiga;
- o’quvchilarning individual psixologik xususiyatlariga;
- berilayotgan ma’lumotlarning izchilligiga va tizimligiga.

Hozirgi kunda boshlang’ich ta’limda keng qo’llanilayotgan interfaol metodlar ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Bular: “Klaster”, “BBB”, “Aqliy hujum”, “FSMU”, “Bumerang”, “Muloqat treningi”, “Blits- o’yin”, “Dumaloq stol”, “Zanjir”, “Munozara”, “Akvarium”, “Charxpalak” va kichik guruhlarda ishlash metodlaridir.

Boshlang’ich ta’limda ushbu metodlar qo’llanilganda:

- muayyan nazariy bilimlarni puxta o’zlashtirilishiga;
- vaqtdan unumli foydalanishiga;
- o’quvchining erkin fikrlashi shakllanishiga;
- dars jarayonida o’quvchilarning faol ishtirok etishiga;
- o’zgalar fikrini tinglay olishiga;

- bildirilgan fikrlardan xulosa chiqarish ko’nikmasi shakllanishiga olib keladi. Shunday qilib boshlang’ich ta’limda interfaol metodlarni qo’llashda o’qituvchi ta’lim jarayonining boshqaruvchisi vazifasida bo’lib, bunda boshqaruv maqsadi ta’limning ob’ekti va sub’ekti sifatida o’quvchiga yo’naltiriladi. Demak, interfaol metodlar ta’lim mazmuni, usul, shakl va vositalar asosida yuzaga keladi.

Boshlang’ich ta’limda interfaol metodlar yana shunisi bilan ahamiyatli, o’qituvchi o’quvchining fikrini, javobini hech qachon keskin rad etmaydi, faqat vaqti bilan to’g’ri xulosani aytib ketadi. Natijada o’quvchi xatosini o’zi tushunib yetadi. Bu esa ularni tushkunlikka tushish, fikrlashda tormozlanish kabi xatolarni oldini oladi. Interfaol metodlar o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi o’zaro hurmatga asoslanadi. O’qituvchi qanday bo’lmasin o’quvchining fikrini tinglaydi va hurmat bilan qarashini bildiradi. Shu bilan o’quvchilarni bir-birini tinglashga o’rgatadi. Qo’shimchalar “sizning fikringizga qo’shilgan holda qo’shimcha qilamiz”, “bizning ham ba’zi fikrlarimiz bor” kabi so’zlar orqali bildiriladi. Bunday tarzda tashkil etilgan darsda o’quvchi o’zini hurmat qilinayotganini sezadi. Bunday sharoitda hech qanday taziqsiz yerkin fikrlay boshlaydi va uni ochiq bayon yeta oladi. Shu bilan birgalikda u boshqalarni hurmat qilishga o’rganadi.

Boshlang’ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, interfaol metodlarni qo’llab dars o’tish bugungi kun ta’limining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki, ta’lim jarayoniga qo’yilayotgan asosiy talablardan biri an’anaviylikdan ya’ni bir xillikdan chekinib, har bir darsimizda har xil usullardan foydalanib o’tishni taqozo etadi. Dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish orqali o’quvchilarga berilayotgan ta’lim sifati yanada oshadi.

Biz boshlang’ich ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishda quyidagilarga e’tibor qaratishimiz kerak:

- ❖ o’quvchi shaxsining rivojlanishiga;
- ❖ ta’limga oid me’yoriy xujjatlarga;
- ❖ mustaqil mutolaa qilishiga;
- ❖ o’qish asosida bilim olishiga;
- ❖ o’z-o’zini anglab yetishiga;
- ❖ o’z kuchi va imkoniyatlariga ishonch bilan qarashiga;
- ❖ o’z burchiga mas’uliyat bilan yondashishiga;
- ❖ o’zi va o’zgalar mehnatining qadriga yetishiga;
- ❖ mustaqil fikrlay olishiga;
- ❖ o’z faoliyatini mustaqil tashkil eta olishiga;
- ❖ o’z oldiga maqsad qo’ya olishiga;
- ❖ o’quv mehnatiga o’zida hohish-istak uyg’ota olishiga;
- ❖ har qanday vaziyatda faollik ko’rsata olishiga;
- ❖ tezkor fikrlay olishiga;
- ❖ manbalardan unumli foydalanishiga;
- ❖ boshqalar fikrini hurmat qilishiga;
- ❖ O’quvchilar dunyoqarashiga;
- ❖ ma’lumotlarni esda saqlab qolishiga.

Interfaol metodlarning bosh maqsadi o’quv jarayoni uchun eng qulay vaziyat yaratish orqali o’quvchining faol hamda erkin fikr yuritishga muhit yaratishdir. Interfaol metodlar asosida o’tgan darsni tashkil etish shunday kechadiki, ushbu jarayonda o’quvchi chetda qolmaydi, ya’ni bilgan, o’ylagan fikr va javoblarini ochiq oydin bildirish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Xulosa o’rnida shuni aytish kerakki, zamonaviy ta’limda, xususan boshlang’ich ta’limda o’quvchilarni bilim olishlari bilan birgalikda ularni erkin va mustaqil fikrlashga o’rgatish talab qilinmoqda. Zero, bilim va mustaqil fikrga ega bo’lgan yoshlardan yomonlik chiqmaydi, ularda o’zgalarga nisbatan hurmat paydo bo’ladi, vatanni sevadi, ona tabiatga

ongli munosabatda bo’ladi va kelajakka umid bilan qaraydi. Ushbu fazilatlarni o’quvchilarda tarkib toptirishda interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Padaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – T.: 2008. “Iste’dod” jamg’armasi. 113-b.
2. Yusupova Sh. Integratsiyali darslar tashkil qilish metodikasi.-T. Andijon.2007.
3. G‘ulomov A. Ona tili o‘qitish tamoyillari va metodlari: Ona tili o‘qituvchilari uchun uslubiy qo‘llanma.-T., O‘qituvchi, 1992, 71-b.
4. Husanboyeva Q. Ta’limning zamonaviy texnologiyalari va mustaqil fikrlash.Til va adabiyot ta’limi 2003 – yil № 3. 7 – 8 – bet.
5. Jalilovna, M. M.(2024). Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim modelini amalga oshirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 4(2), 130-133.

YETUKLIK DAVRINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Tabiiy fanlar fakulteti, kimyo yo‘nalishi 1-bosqich talabalari,
Turg‘unova Muslima Bozorboy qizi,
Rustambekova Muhsina Jo‘rabek qizi,
Biologiya yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.
Kelsinova Jayrona Nosirjon qizi

Annotatsiya: Maqolada shaxsning ontogenezdagi nisbatan uzoq davom etadigan yetuklikning umumpsixologik tavsifi, bu davrdagi inqiroz, mas’uliyat va ijtimoiy faollik hamda keksalik davrida emotsional sohaning xususiyati, ijtimoiy faoliyat tizimini o‘zgarishi to‘g‘risida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: qobiliyat, inqiroz, ijtimoiy faoliyat, biologik qarish, ko‘rish chegarasi, aktiv reaksiyalar.

Kirish: Yetuklik davrida odam o‘zining barcha kuch quvvagti, qobiliyati, aql-zakovati, ichki imkoniyatlarini o‘z kasbiga, ijtimoiy faoliyatiga, jamoat ishlariga to‘la safarbar qila oladi. Erakak va ayollarning bu davrda mehnat va ijtimoiy faoliyatida muayyan tajribaga egaligi ularni istiqlool sari yetaklaydi. Yetuk shaxsning boshqalarga munosabati, ularni baholash, dinamik stereotipida sezilarli o‘zgarishlar bo‘ladi.

Yetuklikning turli davrilarda kamol topish jabhalarining o‘zaro munosabatini tadqiq qilgan B.G Anan’ev laboratoriyasi xodimlari 29-32 yoshlarda funksional darajaning oshishi 46,2 barqarorlashuvi 15,8 funksional darajaning pasayishi 38,0, 33-35 yoshlarda mos ravishda 11,2; 33,3 va 55,5% ni tashkil qilishini aniqlashgan.

Yetuklik bosqichida jismoniy va aqliy imkoniyatlardan to‘laroq foydalanish ko‘nikmasi paydo bo‘ladi. Y Kulytkin tadqiqotning natijasiga qaraganda, 30-35 yoshlarda diqqat 102,8 xotira 99,5 tafakkur 102,3 birlikka baravardir. Yetuklik davri faoliyatining mahsuldorligini o‘rgangan G. Leman uning cho‘qqisi kimyogarlarda 30 yosh, matematiklarda 30-34, geologlarda va astronomlarda 30-35 yosh ekanligini va o‘rtacha mahsulot cho‘qqisi 37 yoshda bo‘lishini qayd qilgan.

Amerikalik psixolog S.Xool Keksayish monografiyasida amaliy va metodologik ahamiyatiga moillik qator g‘oyalarni ilgari surgan.

I.V. Davidovskiy Keksayish nima? Nomli asarida ta’lidlaganidek, inson 50-60 yoshga to‘lganda yoki undan oshgan chog‘ida yetuklikning kechikkan davriga kirib keladi. Shu yoshdagi odamlarning o‘limini XVIII asrdagi tengdoshlari bilan taqqoslansa, ularning yashash va mehnat qilish imkoniyati 75 yoshgacha uzayishi mumkin. Chunki hozirgi kunda nafaqani belgilash haqiqiy biologik qarish yoshidan 15-20 yil ilgarilab ketgan. Bu hol aqliy mehnat bilan shug‘ullangan ziyoli odamlarda yaqqol tashlanadi. I.V. Davidovskiyning fikricha, uzoq umr ko‘ruvchilar asosan ozg‘in, faol, harakatchan odamlar bo‘lib, havodan erkin nafas olishni juda yoqtiradilar, tinka quritar kasalligidan holi bo‘ladilar.[1]

Yetuklik yosh davridagi odamlarning ko‘rish maydonini o‘rgangan L.N.Kulenova va M.D.Aleksandrovalar 36-65 yoshli erkaklarda ko‘rish chegarasi quyidagicha ekanini aniqlaganlar: Normadan ortiq 4%, normada 53%, qolganlari normadan kam. Yu.N.Kulyutkin 36-40 yoshli sinaluvchilarda diqqat, xotira, tafakkurning 0-130 gacha shkalada 94,8, 93,7, 99,0 birligiga ega ekanligini isbotlab berdi. B.G. Anan’ev esa mazkur yoshdagilarda shaklni idrok qilishni bipopulyar va mopopulyar yo‘llarida muayyan darajada tafovutlar yuzaga kelishini aytadi.[2]

Keksalik-organizm hayotining yoshga bog‘liq muayyan bir davri, muqarrar ravishda yuz beradigan jarayon. A‘zo va sistemalarda o‘ziga xos o‘zgarishlar ro‘y berib boradi, bu esa asta-sekin organizmning hayotga moslashuv imkoniyatlari susayishiga olib

keladi. Odamlarning qarilik davri 75 yoshdan keyin boshlanadi (90 yoshdan oshgan kishilar uzoq umr ko’ruvchilardir), bu fiziologik qarilikdir bunda aqliy va jismoniy quvvat, ma’lum ish qobiliyati, xushchaqchaqlik va atrofga qiziqish saqlanadi. Turli noxush tashqi va ichki ta’sirotlarga olib keladi. Qarish jarayoni, birinchi navbatda, yurak tomir va nerv sistemasiga ta’sir qiladi; bunda bir faoliyatdan ikkinchisiga o’tish qobiliyati qiyinlashadi. Tormozlanish jarayonining yetarli bo’lmashligi nerv sistemasi qo’zg’aluvchanligining oshishiga olib keladi, shu tufayli atrofdagi narsalarga moslanish va javob reaksiyalari sust ishlanib, sekin yo’qoladi; emotsional barqarorlik kuchayadi.[3]

Keksalik davridagi insonlarga emotsional sohada ham maxsus o’zgarishlar xos. Bu affektiv reaksiyalarning kuchayishi (kuchli qo’zg’alishlar), sababsiz xafa bo’lish, yig’lash va boshqalarda namoyon bo’ladi. Qariyalarda o’tmish qadriyat hisoblanadi. Keksalik davrida vaqtinchalik hayotiy rejalarning umumiy o’zgarishi ro’y beradi. Hozirgi hayot va o’tgan umr haqida tasavvurlar kelajak hayotga nisbatan muhim ahamiyatga ega.[4] Yetuklik davrida inqirozlarning kechishi, davomiyligi shaxsiy hayotdagi sharoitlarga bog’liqdir. Inqirozni kenskinlashtiradigan sharoitlar sirasiga sog’liqning to’saddan o’zgarishi (kutilmagan kasallik, uzoq kasallanish, garmonal o’zgarishlar), ijtimoiy va siyosiy hodisalar, talablarning, sharoitning va ijtimoiy kutilmalarning shakllarda namoyon bo’lishi mumkun.

Bu davrning “inqirozligi” haqida tasavvurga barcha tadqiqatchilar han qoshilamaydilar. 30 yoshlar – o’rta yetkulik, “oltin yoshga” o’tish yuqori darajada ishchanlik davri. 30 yosh – inqirozi tiolangan tajriba asosida hayotiy rejalarni korreksiya qilish vazifalari bilan bog’liq, kasbiy faoliyat va oilada tartibli va oqilona hayot strukturasini yaratish bilan bog’liqdir. 30 yoshdan keyin – “ildizlar va kengayish” – moddiy va yashash muammolarini hal qilish bilan bog’liq, hizmat pog’anasida ko’tarilish, ijtimoiy aloqalarini kengayishi, o’z kelib chiqishini tahlil qilish, ilgari rasd etilgan o’z Menini astasekin qabul qilish. 40 yosh inqirozi – hayot o’rtasining inqirizi bo’lib, keng tarqalgandir. Bu yosh davridagi inqirozning dastlabki belgilari ichki dunyoning o’zgarishi – ilgari muhim, qiziqarli deb hisoblagan narsalarga befarq munosabat namoyon bo’ladi. Identiklik inqirozi – o’ziga o’xshamaslik, boshqacha bo’lib qolganini his qilishda ko’rinadi. Inqiroz jismoniy kuchlari va yoqimtoyligining kamayayotganini his qilish bilan bog’liqdir.[5]

Yetuklik davrining ikkinchi bosqichi 36-55 (60) yoshlardagi erkak va ayollarni o’z ichiga oladi. Mazkur davrda ijodiy faoliyatni qaytadan baholashda o’z ifodasini topuvchi yangi xislat namoyon bo’ladi. Ular shu kungacha mehnat faoliyatida miqdor ketidan quvib yurganbo’lsalar endi mehnat mahsulining sifatini ustida bosh qotira boshlaydilar. Oilaviy turmushga, ijtimoiy hayotga, yashashning maqsadiga, inson qadr-qimmatiga, tevarak atrofga, o’zlariga va boshqa odamlarga yangi mezon bilan qaraydilar. Umuman yetuklik davrining ikkinchi bosqichiga mansub kishilar bir tomondan, butun imkoniyatini mehnat va ijtimoiy faoliyatlarga bag’ishlagani bilan, ikkinchi tonondan, ijtimoiy faollikni susayib borishi bilan farqlanadi. Chunki insonning keksayishi ham quvonchli, ham o’kinchli damlarga, kechinmalarga his tuyg’ularga seroblighi bilan ajralib turadi.[6]

Xulosa: Yoshlik davri insonni kuch - quvvatga, orzu - havasga ijodiy rejalarga, izlash va izlanishlarga, aqliy imkoniyatlarga, boy davrdir. Yetuklik, kattalik, donishmandlik, g’amxo’rlik, rahnamolik, homiylik davridir. Keksalik boshqa kishilarga begonalarga ham xayrixohlik bildirishdir. Ana shu yuksak insonparvarlik hissi tufayli ular yer yuzidagi jamiki inson zotiga yaxshilik tilaydilar. Qariyalardagi rahmdillik, poklik, orastalik, muloyimlik, samimiylilik, singari tuyg’ularning ifodalanishi boshqa yosh davridagi odamlar tuyg’usiga aslo o’xshamaydi. Shuning uchun “qari bilganni – pari bilmas”- degan naql bor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. Xolnazarova “Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya”
2. abiturtest.uz
3. Wikipedia

4. azkurs.org
5. Nishonova.Z.T. “Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya” Toshkent-2018
- 6.E.G’oziyev “Ontogenez psixologiyasi” Toshkent-2020

OLIIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING FAN,TA’LIM MASALALARIDAGI PSIXOLOGIK QARASHLARI.

Andijon Davlat Pedagogika Instituti
“Pedagogika va psixologiya “kafedrası o’qituvchisi
Ibragimova Xurshida Xusanbayevna
Maktabgacha ta’lim pedagogika psixologiyasi
yo’nalishi 1-kurs 101-gurux talabasi
Yuldasheva Mohitabon Farhot qizi

Annatatsiya: Talabalarning ilk talabalik yillaridan boshlab moslashuvchanligi ularga ko’rsatiladigan yordam, bilim olishga bo’lgan ishtiyoqi yokida bilimning qadrsiz va qiymatsiz bo’lib qolmasligi uchun kurash xalqimizda shunday gap bor “Talabalik oltin davr” bu yosh talabaning fikricha xaqiqatdan xam oltin davr bo’la oladimi? Xamma talabalar xam bu davrning oltinga teng ekanligini tusgunib yetganmi? Talabalar bilan til topishishi va talabalik psixologiyasi xaqida.

Kalit so’zlar: psixologik, muassasa,tashkilot, jamiyat, instinkt, iminutet, jarlik Y.A.Kamenskiy, “Buyuk didaktika”, yunon, faylasuf, suqrot, ma’ruza, maktab, K.D. Uspenskiy, B.G. Ananayev, professional adaptatsiya,xarakter, ijtimoiy psixologik adaptatsiya, shaxs, aktiv.

KIRISH: Psixologik yetilgan insonlar xar qanday davlatning tayanch va harakat kuchi xisoblanadi. Bu masala bilan hozirgi kunda o’zini barcha shu jamiyatning bir bo’lagiman deb hisoblagan oila,muassasa, tashkilot va boshqalar jiddiy mas’uliyatni o’zlariga vazifa qilib olishi kerak. Talabalarni darsliklarga jalb etish ularda vaqtdan unumli foydalanish instinktini shakllantirish, hamda bilim olishga bo’lgan kuchli va ularni boshqalarga o’rnak bo’la oladigan darajaga olib chiqish,talabalarni yomon psixologik jarliklardan himoya qilish hozirgi kunning dolzarb masalasidir.

Yoshlar kelajakning poydevori ularni nafaqat ota ona balki jamiyat, atrofida gilar xam ularning yetuk kamol topishiga, ilm olishiga, sog’lom bo’lishiga, xar xil illatlardan muhofaza qilishga ma’suldir. Masalan Y.A.Kamenskiy o’zining “Buyuk didaktika” Asarida bolalar va o’smirlarni ma’lumotli qilish va ularga ta’lim berishning didaktik jihatlarini ishlab chiqadi. Yana shunga o’xshash buyuk olimlarning ishlarga bilim berish kerakligi xaqidagi fikri bir qancha. Yunon faylasufi Suqrotning bizgacha xech qanday yozma manbalarni yetib kelmagan, shu masalada uning bir shogirdi nega bilimlaringizni yozib qo’ymaysiz deganda, u sening jonsiz daraxt terisiga bo’lgan ishonching boqiy fikrlariga bo’lgan ishonchingdan ko’ra mustaxkamroq ekan deydi.Bundan ko’rinib turibdiki olingan bilim hech qanday qog’ozga muhtoj emas u shunday xam boqiy yashaydi. Qadimda aynan maruzalar o’rnini suxbatlar, munozaralar, tortishuvlar bilan o’tkazish va ko’rgazmali qurollar bilan dars o’tish metodikasi kiritgan ilk poyqadamlardan biri ham Suqrotidir. Shu davrlardan oq ustoz va talaba an’analari bizgacha yetib kelgan.Endi buni tahlil qiladigan bo’lgan o’sha davr talablarining xozirgi kun talabalaridan farqi.Xo’sh talaba o’zi kim? Uni qanday tasavvur qilamiz uning psixologiyasi qanday?

Talabalik bevosita maktab yuqori sinflaridan boshlab shakllanib keluvchi holat hisoblanadi, bunga K.D.Uspenskiy “Eng qat’iyatlik” davri deya tarif beradi. Negaki shu davr kimning o’z kelajagini belgilashda va o’z ustida uzliksiz ishlashni boshlaydigan davr hisoblanadi. Ya’ni talabalik hayotning yana bir pog’onasidagi ko’tarilishidir. Buni qaysi o’smir qanday qabul qiladi. B.G.Ananayevning fikricha 17 dan 25 yoshlar oralig’ini shahsiyatini shakllanishiga muhim ahamiyatga ega bo’lgan tugallanuvchi va professionalizmning asosiy pog’onasi deb hisoblaydi .

Tasavvur qilamiz zamonaviy talaba oliygohining birinchi bosqichi talabasi kechagina maktab o’quvchisi bo’lgan, jamiyatning bir bo’lagi, bo’lgan o’zini yanada takomillashtirishga hamma imkoniyatlarga ega bo’lgan, lekin kerakli malakaga ega bo’lmagan va unga juda qattiq muhtojlikni sezayotgan shaxs. Bunda pedagogning vazifasi iloji boricha birinchi kurs talabasida o’z ustida ishlashga moslashuvchanlik xosil qilishdir. Ayni bir talabani o’rganish paytida albatta, uning individual qobiliyatlarini hisobga olish juda zarur. Ayrim talabalar boshlang’ich bosqichlaridan o’z qobiliyatlarini namoyon etadi, ayrimlari esa alohida e’tibor yoki ko’makka muhtoj.

Oliygo’ha moslashuv ya’ni adaptatsiya 2 xil bo’ladi

1) Professional adaptatsiya bunda dars sharoitining xarakteriga, shartlari va tashkillashtirishiga moslashishiga, va o’quv ishlarida mustaqil bo’lishlik xislatlarini namoyon bo’lishi .

2) Ijtimoiy psixologik adaptatsiya bunda individualning guruhga moslashishi va u bilan iliq munosabatlar o’rnatish, va o’zining shaxsiy xulq atvori namoyon bo’lishi.

Xulosa: Mas’uliyatli talaba qanday bo’lishi kerak u aktiv, mas’uliyatli, o’z oldiga maqsad qo’yan, insofli, ilg’or, qiziqishlari ko’lami keng ulardan asosiysi bilim va kelajakdagi kasb bo’lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X. Maqsudova “Muloqot psixologiyasi
- 2” F. I. Xaydarov. “Umumiy psixologiya”,
3. N. I. Xalilova. “Umumiy psixologiya”
- 4 E. Goziyev. “Ijtimoiy psixologiya”
5. almavest.ru

TA’LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELEKTDAN FOYDALANISH.

Yuldasheva Gulsanam Nodirbek qizi
ADPI ning Filologiya fakulteti O‘zbek tili
va adabiyoti yo‘nalishi 107 guruh talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqola orqali ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektlardan foydalanish va ularni afzalliklari haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, Sun’iy intellekt, Raqamli ta’lim Bulutli texnologiyalar.

Bugungi kunda ta’lim tizimiga ko‘p o‘zgarishlar kiritildi. Ayniqsa raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning kirib kelishi dars sifatini oshishiga va internet tarmog‘i orqali yangi ma’lumotlarni topishga zamin yaratib bermoqda. Raqamli texnologiyalar, ta’lim sohasida katta o‘zgarishlarni keltirib chiqarishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Raqamli texnologiyalar o‘quv jarayonini yanada samarali va qulaylashtirishda katta ro‘l o‘ynaydi. Ular, o‘quvchilarga interaktiv ta’lim imkoniyatlari yaratishda, o‘quv materiallarini osonlik bilan o‘zgartirishda va o‘quvchilarning o‘zlashtirishini oshirishda yordam beradi. Raqamli texnologiyalar orqali ta’lim berilsa ta’lim oluvchilarga osonlashmoqda. Bunda esa ta’lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, internetga ulangan televizorlar va smart doskalar bajarib berdi. Ta’lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg‘ulotlar o‘tkazish ta’lim sifatini oshirishni ta’minlaydi. Raqamli ta’lim tizimining yuksalishiga Wi-Fi zonalar IT parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta’lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini o‘stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil etish imkoniyati tug‘iladi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim beruvchilarni o‘z ustida ko‘proq ishlashi va raqobat tufayli ta’lim sifatini yanada ortishiga xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish, ta’lim samaradorligini oshirish, taxlil qilish va amaliyotga joriy etishning muhim vazifalaridan biridi.

Raqamli texnologiyalar ta’lim sohasida quyidagi imkoniyatlarni beradi;

- O‘quvchilarning o‘zlashtirish va tushuntirish qobiliyatini oshirish.
- O‘quvchilarning o‘zlashtirish va tushuntirish jarayonida qiziqishlarini oshirish
- O‘quvchilarning o‘zlashtirish va tushuntirish jarayonida ishtirok etishini oshirish
- O‘quvchilarning o‘zlashtirish va tushuntirish jarayonida o‘quv materiallarini oson va qulay tarzda tadbqiq etish

Raqamli texnologiyalar ta’lim sohasida axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) hamda foydalanishga imkon beradi. AKT lar talabalar ongini axborot vositalarini faol joriy etish bilan bog‘liq. Ular talabalarning o‘zlashtirish va tushuntirish jarayonida faol ishtirok etishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida test tizimlaridan, grafiklaridan, audiovizual va multimediya vositalaridan foydalanishga imkon beradi. Ular o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini va umuman ta’lim sifatini kuzatish imkonini beruvchi yangi baxolash usullariga asoslangan. Raqamli texnologiyalar ta’lim muassasasi rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi.

Sun’iy intellekt (IS) ta’lim sohasida foydalashish, ta’lim jarayonini samarali va effektiv qilishda muxim rol o‘ynaydi. SI, ma’lumotlarni taxlil qilish, ma’lumotlardan foydalanish, muammolarni yechish va o‘quvchilarga maxsus ta’lim materiallarini tayyorlashda yordam beradi. Bu o‘qituvchilarni va o‘quvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi va ta’limning sifatini oshiradi.

Ta’lim sohasida sun’iy intellektning foydalanishiga misollar mavjud. Misol uchun, sun’iy intellekt tizimi, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini va o‘zlashtirish usullarini taxlil

qilishda yordam beradi. Bu tizimlar, o’quvchilarning o’quv jarayonida qaysi mavzularda qiyinchiliklarni tushunishga va ularning o’zlashtirish usullarini belgilashga yordam beradi. Sun’iy intellektning ta’lim sohasidagi foydalanishning bir qismi, o’quvchilarga maxsus ta’lim materiallarini taqdim etishda yashaydi. Sun’iy intellekt tizimlari, o’quvchilarning ma’lumotlarni oson va samarali ravishda o’rganishlarini ta’minlash uchun maxsus ta’lim dasturlarini tuzishda foydalaniladi. Bu o’quvchilarning o’zlashtirishini oshirish va ularning o’quv jarayonida samarali bo’lishini ta’minlaydi. Sun’iy intellektning ta’limda foydalanishning bir qismini davlat xaridlarida ham ko’rish mumkin. Davlat xaridlari sohasida sun’iy intellektidan foydalanish, shartnomalar tuzish va jamoatchilikka ochiqlash jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Sun’iy intellektning ta’lim sohasida foydalanishning muxim aspektlari shu jumladan pedagogik texnologiyalardan foydalanishni o’z ichiga oladi. Pedagogik texnologiyalar, o’quvchilar bilim va ko’nikmalarini oshirish, o’quvchilarning o’zlashtirishini oshirish va ta’lim jarayonini samarali va interektiv qilishga yordam beradi.

Ta’lim sohasida sun’iy intellektidan foydalanishining maqsadi, o’quvchilarga samarali o’qish, o’rganish va taxlil qilish imkoniyatlarini yaratishdir. Sun’iy intellekt, o’quvchilarning o’zlashtirish jarayonida o’rganishlarni qabul qilish, qayta ishlar va amaliyotga tatbiq etishda yordam beradi. Bu o’quvchilarning o’zlashtirishning turli ko’rinishlaridan foydalanishni talab etadi. Sun’iy intellektning ta’limda foydalanishning bir nechta usullar mavjud. O’qituvchilar innovatsion texnologiyalardan foydalanib, darslarni samarali tashkil etish uchun turli texnik vositalardan (kompyuter, proyektor, elektron doska va boshqalar) foydalanishi mumkin. Bunday inovatsiyalar o’quvchilarning o’rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi.

Bundan tashqari, sun’iy intellektning ta’limda foydalanishning muxim aspektlari shu jumladan, o’quvchilar bilan darsdan tashqari va darsdan tashqari interfaol metodlardan foydalanish, o’quvchilarning o’zlashtirish jarayonida o’rganishlarini chuqur tahlil qilish, o’quvchilarning bilim va tajribalarini mustaxkamlash, maqsadga erishish jarayonida o’z faoliyati natijalari uchun javobgarlik hissi bilan ishlash kabi masalalar muhimdir.

- O’quv jarayonida sun’iy intellektidan foydalanish quyidagilarga imkon beradi;
- O’quvchilarning darsda va darsdan keyin bilim faolligini oshirish
- Mavzuga doimiy qiziqishni saqlab qolish
- Turli fanlar bo’yicha darsdan ko’rib chiqiladigan murakkab jarayonlar va hodisalarni modellashtirish va tasavvur qilish
- Talabalarni mustaqil izlash, internetda kerakli ma’lumotlarni tanlash va tahlil qilish bilan shug’ullanish.
- Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, o’quvchilarda umumiy va axborot madaniyatini shakllantirish.

Raqamli talim, ya’ni raqamli texnologiyalar orqali o’quv jarayonini amalga oshirish, bugungi kunda talim sohasidagi muhim mavzulardan biridir. Raqamli ta’limning asosiy maqsadi, o’quvchilarga interaktiv darslar, onlayn o’quv resurslari va boshqa raqamli vositalar orqali o’qish va o’rganish imkoniyatlarini yaratishdir. Raqamli ta’limning O’zbekistonda rivojlanishi ham muhim ahamiyatga ega. O’zbekiston Respublikasi talim tizimida raqamli ta’limni rivojlantirishga oid markazlar faoliyat yuritadi. Misol uchun, Raqamli Ta’limni Rivojlantirish Markazi Telegram kanalida va YouTube kanalida o’quvchilarga maxsus ta’lim dasturlari, o’quv rejaları va boshqa ma’lumotlar taqdim etiladi. Boshqa universitetlar ham raqamli ta’limni rivojlantirishga e’tibor qaratishadi, masalan, Toshkent davlat Transport universitetida Raqamli Ta’lim Texnologiyalari Markazi faoliyat yuritadi.

Raqamli ta’limning rivojlanishi ta’lim sohasida yangiliklar va innovatsiyalar bilan bog’liq. O’zbekiston talim tizimida raqamli talimning rivojlantirishga oid konferensiyalar,

trenninglar va boshqa tadbirlar o’tkazilgan. Bu tadbirlar o’quvchilarga raqamli ta’limning muximligini tushuntirish, o’qish va o’rganish jarayonini yanada samarali qilishga xizmat qiladi. Raqamli talimni rivojlantirish bo’yicha O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi PF-6079 son Farmonida talim jarayoniga zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini qo’llagan xolda talimni boshqarishni avtomatlashtirish va har tomonlama tahlil qilib borish tizimini yaratish ta’lim pog’onasining boshlang’ich bosqichda o’quvchilarga raqamli texnologiyalarni taqdim etish orqali raqamli ko’nikmalarni o’zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kelajakda zarur bo’ladigan keng ko’lamli raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarga bilim va ko’nikmalar berish, ta’limning barcha yo’nalishlarida tatbiq etish maqsadida yaratish va amalga oshirish belgilab qo’yildi.

Bulutli texnologiyalar ta’lim jarayonini tashkil qilishning yangi usuli bo’lib, ta’lim jarayonini tashkil etishning an’anaviy usullariga muqobil variantni taklif qiladi, shaxsiy talim jamoaviy o’qitish va interfaol imkoniyatlar yaratadi. O’zbekistonda talim tizimida „bulut” texnologiyalarini o’quv jarayoniga qo’llash masalasi hali yaratilgan o’rganilmagan bo’lib, adabiyotlar ham yetarli emas.

Bulutli texnologiyalarni ta’limda qo’llash tizimlariga elektron kundalik, elektron jurnallar, interfaol tizimlar, axborot qidiruv tizimlarini misol qilish mumkin. Bulutli texnologiyalarni ta’limda qo’llashda talabalarning birgalikdagi loyihasini samarali tashkil qilish mumkin. Bulutli texnologiyalar ma’lumotlarni internet orqali saqlash va ulardan foydalanish imkonini beradi. Ta’limda bulutli texnologiyalardan foydalanishning bir necha samaradorligi mavjud;

- Elektron kundaliklar va jurnallar: Bulutli texnologiyalar orqali talabalarga elektron kundaliklar va jurnallar taqdim etish mumkin. Bu o’qituvchilar va o’quvchilar uchun ma’lumotlarga oson va masoffadan kirish imkonini beradi.
- Shaxsiy hisoblar: Talabalar va o’qituvchilar uchun shaxsiy hisoblar orqali ta’lim faoliyatini boshqarish imkoniyati mavjud. Bu hisoblar orqali talabalarning o’zlarining ma’lumotlarini saqlash, elektronik kundaliklarga kirish, interaktiv qabulxonalar va tematik forumlarga kirish imkoniyatini beradi.
- Interaktiv qabul qilish: Bulutli texnologiyalar, talabalarga interaktiv qabul qilish imkonini beradi
- Tematik formulalar: Talabalar uchun tematik formulalar orqali ma’lumot almashish va fikrlarni almashtirish imkoniyati mavjud.
- Ta’lim muammolarini hal qilish: O’qituvchilar, talabalar uchun muammolarini hal qilish uchun bulutli texnologiyalardan foydalanishadi.
- Bulutli muammolarni hal qilish: Ta’lim jarayonida talabalar va o’qituvchilar uchun ma’lumotlarni bulutda saqlash imkoniyatini beradi. Bu ma’lumotlarining xavfsiz va osonlik bilan saqlanishi va ularga istalgan vaqtda va istalgan joyda kirish imkonini beradi.

Bulutli texnologiyalardan foydalanish talim sohasida bir necha yo’nalishlarni o’z ichiga oladi. Ular orasida hujjatlar bo’yicha xodimlarning hamkorligi, ta’lim tizimini o’zgartirish tamoyillarini amalga oshirish va boshqalar kiritilgan. Shunday qilib, bulutli texnologiyalar – bu ma’lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari bo’lib, unda ko’mpyuter resurslari internet foydalanuvchisiga onlayn xizmat sifatida taqdim etiladi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishi mumkinki, bugungi kunda rivojlanayotgan sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarning ijobiy taraflari bo’lgani kabi salbiy taraflari ham mavjud. Yani bularni oqibatida kelajakda bolalar faqat internetda o’qishga o’rganib qolishadi, bir qancha kasblarning yo’q bo’lishiga va ko’p insonlarni ishsizligiga sabab bo’ladi. Ta’lim tizimiga raqamli texnologiyalarining kirib kelishi talabalarga ma’lumotlarni yanada oson olishlariga yordam bermoqda. Sun’iy intellektlarning ommalashuvi natijasida talabalar ongining

pasayishiga olib kelmoqda. Bunga sabab esa sun’iy intellekt talabalar uchun berilgan vazifalarni osonggina qilib beradi. Bu esa talabalarning bilim olishlariga to’sqinlik qiladi. Lekin bu texnologiyalarning foydali taraflari ham juda ko‘p, agar bulardan kerakli vaqtda to‘g‘ri foydalansak albatta biz raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekdan juda ham ko‘p ma’lumotlarni olib, bilimlarimizni yanada ko‘paytirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

3. „O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi”
4. „Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora – tadbirlari to‘g‘risida.
5. Романов И. Облачные технологии и их применение // Молодой ученый. – 2016. -№ 17.1. – С.191 - 112

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАДАРДА ЎЗ “МЕН”ИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА УЛАР БИЛАН ТЎҒРИ МУЛОҚОТ.

Андижон давлат педагогика институти
Мактабгача таълим факультети
Мактабгача таълим педагогикаси ва психологияси йўналиши
101-гуруҳ талабаси
Холматова Зиёда Азизбек кизи

Аннотация: Ушбу мақолада болаларда нима учун “мен” тушунчасини шакллантириш кераклиги ёритилган. Шунингдек, ота-оналарнинг болалар билан тўғри мулоқоти, ота-оналар мулоқоти болаларга қандай таъсир кўрсатади? Ўз “мен”и шаклланган бола худбин бўлиб қолмайдими? Ёки айнан “Мен”и ривожланган боладан етук шахслар етишиб чиқадими? Ота-оналарнинг болалар билан гаплашиши қандай таъсир кўрсатади? каби саволларга жавоб олишингиз мумкин.

Калит сўзлар: “Мен” тушунчаси, Бола, Шакллантириш, Ота- она, Фарзанд, Танбех, ривожланиш. Болаларда тўғри мулоқот, Мени бироз тинч қой, Барибир эпполмайсан, Ҳақорат қилманг.

Болаларда нима учун “Мен” тушунчасини шаклланиши керак? Ўз “Мен”и шаклланган бола худбин бўлиб қоладими? Ёки айнан “Мен”и ривожланган боладан етук шахслар етишиб чиқадими? Фарзанд ота-онаси, яқинлари билан суҳбатлашгани сари ўзи ҳақида кўпроқ маълумотга эга бўлиб боради. Энг асосийси, уни “Мен керакманми ёки йўқ?”, “Мени яхши кўришадими ёки ёмон?” каби саволлар қийнайди. Боланинг рухий ривожланиши учун у яқинлари томонидан тан олиниши муҳим. Болада ўз “Мен”и ривожланиши учун у билан мулоқим гаплашиш, унга этибор қаратилаётганини аниқлаши муҳим ва зарур. Ана шунда бола ўзини оиланинг тўлақонли аъзоси деб ҳис қилади, ўзига ишонади.

Яна болани кўзгуга қараганида кузатинг, агар ўзидан хурсанд бўлса, кай-фияти яхши ва унда “Мен”и ривожланиш босқичида эканлиги маълум бўлади. Қизиғи, болада бу сифат шакллангани сари “Йўқ” сўзини кўпроқ ишлатади. “Мен ухламайман, мен боғчага бормайман, мен овқат емайман” каби инкор гаплардан кўп фойдаланади. Инкор қилиш боладаги “Мен”нинг ривожланиши учун ўзига хос тажрибадир. Кичкинтойнинг сўз бойлигида “Мен ўтираман”, “Менинг ўйинчоғим” “Мен кўғирчоқ ўйнайман” каби гапларнинг пайдо бўлиши боладаги “Мен”и шаклланаётганини билдиради. Болада ўзимники деган тушунча пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам ўртоқларига берган ўйинчоғини сўраб олади, қайтариб беришмаса, инжиқлик қилади.

“Мен”и ривожланган болада ҳамдардлик туйғуси ҳам ривожланади. Бола отасининг кайфияти йўқлигини сезади, уларга ўз ширинлигидан бўлиб бериши ёки онасини қаттиқ қучоғлаб ўпиб қўйиши ҳам мумкин.

Хўш, ота-она, тарбиячи боланинг “Мен”и ривожланаётган масъсулиятли даврда унга қандай ёрдам беришлари мумкин? Болангиз қандай бўлса, уни шундайлигича қабул қилинг. Унинг гапларини кулгили бўлса ҳам жиддий қабул қилинг. Бола буюрган юмушингизни бажардими, уни мактаб рағбатлантиринг. Ана шунда бола ўз мавақеини ҳис қилади. Гап бошлаганда “Сен” деб емас, балки “Мен ўйинчоқнинг овозига деб чидолмаяпман”, “тез ўйинчоқларингни йиғиштир” дейиш ўрнига “мен ўйинчоқлар тартиб билар турганида жуда хурсанд бўлиб кетаман”, - деб айтинг. Ҳар доим бола учун ростгўй бўлинг. Сиз ҳаммани алдашингиз мумкин, лекин ёнингиздаги ҳали руҳияти тўла шаклланиб улгурмаган болага ёлғон гапирсангиз унинг ўзига бўлган баҳоси пасайиши, қалби шикастланиши мумкинлигини унутманг. Танбех бераётганда “Сен ўзи доим..” деб гап бошламанг. Сизга ёқмаётган хатти-

ҳаракатларини аниқ айтинг. Болангизни бошқалар кўз ўнгида танқид қилиманг. Бошқалар олдида фақат уларни макташ мумкин. Фарзандингизда ижодкорликнинг ривожланишига шароит яратиб беринг. Сурат чизиши, қуриши, ясаши учун керакли анжомларни олиб беринг. Лекин ўзи истамаётган бўлса, уни мажбурламанг. “Мен”и ривожланган бола келгусида мустақил ташкилотчи, ўзини ҳурмат қиладиган шахс бўлиб етишади.

Кўп ота оналар бола билан гаплашиш шартми, деб савол берадилар. Бола туғилганидан бошлабоқ у билан гаплашиш керак. У мени тушунмаяпти деб ўйламанг, ўзимнинг ақиллигим, ўзими чиройлигим, мени миттивойим деб эркалатинг. Бола гап охангидан сизнинг нима демоқчидингизни англайди. Хўш, бола гаплашиш унга қандай таъсир кўрсатади? Бола билан туғилган вақтиданок мулоқот қилсангиз, бу унинг интеллектуал ва руҳан ўсишига ижобий таъсир кўрсатади. Ота-онаси билан суҳбатлашган бола дунёни ижобий қабул қилади. Суҳбатлашиш унинг кўп саволларига жавоб беради. Бола ота-онаси билан гаплашаётганида ота-она бирданига уч ёки тўрт вазифани бажаради. Биринчидан, болани ҳис қилган ҳолда эшитади, болани қизиқтирган саволга жавоб беради, бола гапириб бераётган ҳолатга нисбатан ўз муносабатини билдиради. Агар бола саволларига онасидан жавоб олмас экан, бу унда норозиликнинг кучайишига сабаб бўлади. Болангиз билан бирга кетаётиб телефонда гаплашсангиз, сен билан ниманиям гаплашардим, жим тур, менга савол берма дейиш боланинг ўзига бўлган ишончи сўнишига олиб келади. Суҳбат – бола билан сизни яқинлаштирувчи калит. Боланинг кўнглини очувчи калитдан тўғри фойдаланинг. Ишингиз қанчалик муҳим бўлмасин, бола билан суҳбатлашиш учун вақт топинг. Тарбиячидан болам бугун ўзини қандай тутди, деб сўраманг. Боланинг ўзидан кунинг қандай ўтди, қандай воқеалар содир бўлди, деб сўранг. Ўз саволларига ота-онасида жавоб ололмаётган болада ўзига нисбатан ишончсизлик, камгаплик пайдо бўлади. Ўзини ёлғиз ҳис қилмаслиги учун ҳам у билан мунтазам суҳбатлашиш керак. Бола ўзини тинглайдиган ва у суяниши мумкин бўлган ота-онаси борлигини сезганида ўзини бахтиёр сезади. Суҳбат болада бир қатор ижобий фазилатлар шаклланишига пойдевор боулиб хизмат қилади.

Ота-она бўлиш катта вазифа. Сизга юзланиб гапираётган бола ўз саволига жавоб олоқчи. Жуда банд бўлсангиз ҳам, уни эшитишга куч топинг. Мулоқотсиз ижобий муносабатларга киришиш мумкин эмас. Шунинг учун ҳам болангиз билан кўпроқ гаплашинг. Бола билан мулоқот жарайоронида қуйидаги гапларни ишлатманг:

Мени биров тинч қўй. Болангиз Сизнинг ёнингизга келиб елкангизга бошини қўйса, бор, ҳозир сен билан гаплашолмайман, ма, манови телефонни ўйнаб тур, деманг. Бола бу ишингиздан кейин тамагир бўлиб қолади “Вақтим йўқ”, ойнаб “мени тинч қўй” деган гаплами ҳеч қачон айтманг. Бола ўзини кераксиз эканман деб ўйлаб қолади.

“Барибир эпполмайсан” каби бу сўзлар билан боланинг ўзига бўлган ишончини йўқотиб қўясиз. Бунинг ўрнига кел, мен сенга ёрдамлашаман, иккаламиз бирга бирпасда бажариб қўямиз, деб айтинг.

Ҳақорат қилманг. Бола ота-онаси айтган ҳамма гапга ишонади. Агар кўргоқ, бир ишни эппомайдиган деб баҳо берсангиз, ўзингиз билмаган ҳолда унга шу дастурни ўратган бўлиб қоласиз. Бола ножўя иш қилиб қўйса, унинг ўзини эмас, балки ўша ҳаракатини баҳоланг. Ўзингиз истамаган ҳолда болага нотўғри дастури ўрнатиб қўйманг.

Хулоса: Болаларда нима учун “Мен” тушунчасини шакллантириш керак. Чунки болада “Мен” шаклланмаган бўлса, у бола келажакда ўз ўрнини топишига қийланади ва ўз фиқирини тўлақонлик етказишга иккиланиб нотоғри гапириб қўйсамчи, устимдан кулушсачи, деган хаёллар ўтади ва келажакда раҳбарлик қила олмайдиган ва

бола ёшлигиданок кўрқоқ, фақат ота онаси айтганини қилиб шунга ўрганиб қолади ва мустақил бирон бир иш қила ололмайдиган бўлиб қолиши ҳам мумкун.

Болада “Мен”и шаклланмаганлигини ота –она асосий сабабчи бўлиб қолади, чунки бола болаликда кўп савол берадиган бўлишади, бу эса яхши, бунда бола атроф оламни танишаётган бўлади, ва катталардан, ота- онаси, ёки опалари ёки тарбиячилардан сўрай бошдади. Бу нима? Буни нима қилса бўлади? Бу нима учун турибди? Шу нарсани мен ҳам қилиб кўрай? каби шунга ўхшаш саволлар бера бошлайди, шунда катталар ёки ота- оталар шунга ўхшаш саволларга болага: “Бор, ҳозир ишдан чарчаб келганман, мени бироз тинч қўй, ёки бор, бошқасидан сўра”- дея гапиришади ёки ота-онасини олдига бориб гапирмоқчи бўлса, ота- она :”Мен ҳозир бандман, мени тинч қўйгин, ма монови телефонни ўйнаб тургин”-, дийишади ва бола озини кераксиз эканман деб ўйлайди ва ташқи оламдан қўнгли совиб, вертуал оламда ўз ўрнини топишга ҳаракат қила бошлайди ва бола кўп вақтини вертуал оламдаги ўйинлар ўйнаб, кўп вақтини ҳар хил фойдасиз ўйинларга, яъни ўғил боллар отишма ёки ҳозирда энг долзарб булган “ПУБГ” деб номланган ва шунга ўхшаш зарарли ўйинларга ўзини бағишлайди ва бола жирраки, асабий, кўпол ота -онасига гап қайтарадиган, бўлиб қолиши мумкин ва бу вертуал олам уни онгини захарлаши мумкун ва соғлигига яъни кўриш қобилияти пасайишига ва хотирасини сусайишига олиб келади.

Асло фарзандигизни ҳақорат қилманг, бола ота-онаси айтган ҳамма гапга ишонади, кўрқоқ, бир ишни эпллолмайдиган, деб баҳо берсангиз ўзингиз билмаган холда шу дастурни ўрнатиб қўйган бўласиз ва шунда бола мен эплломас эканман, мени қўлимдан ҳеч нарса келмайдикан, деб онгига синдириб олади ва ўзига бўлган ишончи йўқолади ва бола кўрқоқ бўлиб қолади ва одий оссон ишни ҳам қила олмайдиган қаноатсиз бўлиб етиши мумкун.

Бола ножўя иш қилиб қўйса унинг ўзини эмас, ўша ҳаракатини баҳоланг, яъни бу иш нотоғри ,бу ишни оқибати яхши бўлмаслигини айтинг ва бу ишни қайтиб қилмасанг, мен сени кечираман ва жазоламайман дийишигиз ҳам мумкун.

Фарзандигизга кўпроқ олтинга тенг бўлган сўзларни айтиб туринг, масалан “Сен қила оласан, мен сенга ишонаман, агар қила олмасанг бундан хафа бўлмагин, бу сенга дарс бўлсин кейинги сафар эҳтиёткор бўласан, мен сени жудаям яхши кўраман ва мен ишонаманки, сен келажакда етук фарзанд бўлиб бизнинг фахримиз бўлишинга чин дилдан ишонамиз”, каби сўзлар тез -тез айтиб туринг, шунда бола ўзига ишончи ошади ва ўз “Мен”и шаклланиб бўшлайди ва бола ўзи мустақил қарор қабул қила бошлайди.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Психолог китоби, Ғоя муаллифи : Зухра Розиева Муаллифлар: Насиба Эрхонова, Шоира Исканова
- 2.М.А. Махсудова Мулоқот психологияси Т.2006.
- 3.Махсудова М. Мулоқот психологияси. Тошкент. 2011
- 4.Каримова В.М. Ижтимоий психология. Тошкент. 2007
- 5.Е. Ғозиев Ижтимоий психология. Т.: ЎзМУ, 2013.
- 6.Д. Мамарасулов Имо ишоралар сирин. Т.2016

ZAMONAVIY TA’LIM MAZMUNINI 4K MODEL ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH.

Mirzaahmedova Nigoraxon Abdusalim qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Tasviriy san’at va muhandislik
grafikasi yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 4K modeli va uning tarkibiy qismlari, boshlang’ich ta’lim tizimida 4K modelidan foydalanishning pedagogik xususiyatlari, ta’lim samaradorligini oshirishda 4K modelidan foydalanishning ahamiyati haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar. “4K” modeli, Kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik fikrlash, ta’lim, tarbiya.

Bugungi kunda o’quvchini maktaga tayyorlash bu o’quvchining ehtiyojini inobatga olmasdan tashkil etilmaydigan jarayon. Chunki, o’quvchilarning ehtiyojlari, uning qobiliyatlari ta’lim traektoriyasini samarali qurishga ya’ni o’quvchini o’qitish emas uni o’qishga o’rgatish, o’quvchining imkoniyatlarini uning shaxsiy rivojlanishiga yo’naltirish hisoblanadi.

Boshlang’ich ta’lim-shaxs shakllanishi davrining eng muhim bosqichi. Bu davr bola ong ostida olamni anglash, tasavvur va bilimlar poydevorini tiklash pallasini bo’lgani uchun ham nozik e’tibor talab etadi. Ayni shu pallada bola o’zida “o’quvchi shaxsini” yaratadi, maktabga va ta’lim olishga nisbatan qiziqishni, mehrni tuyadi, ilm yòlidagi kelgusi natijalar uchun kuch toplashni boshlaydi. Bu esa zamonaviy pedagogika oldidagi doimiy va murakkab masala sifatida darsliklarning g’oyaviy, tarbiyaviy va ma’rifiy saviyasiga jiddiy yondashishni talab etadi.

Aytish lozimki, hozirgi davr o’qituvchilaridan faqatgina turli ma’ruza va qolipga tushib qolgan mavzular bilan cheklanib qolmay, mustaqil ta’lim, elektron resurslar va texnologiyalardan foydalanib, dars o’tishni ilg’or metodikalaridan unumli foydalanib dars o’tib amaliyotga joriy etishni talab qilmoqda. Bunday ta’lim berish shakli o’quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki bugungi kunda zarur bo’lgan XXI asr kònikmalarini rivojlantirish orqali bilimlarini oshirishga yordam beradi. Shu ma’noda o’quvchilarni tahlil, mushohadaga tayangan holda tanqidiy, ijodiy fikrlashi, atrofdagilar bilan sog’lom hamkorlik qilishi hamda moslashuvchan bolishini talab etadi. Buning uchun ta’limni isloh qilish tizimiga yangi inovatsion uslublarni joriy etish bilan darsda o’quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo’naltirish lozim. Ana shunday yondashuvlardan biri 4K modelidir. 4K yondashuvi o’z nomi bilan to’rtta tamoyilni o’z ichiga oladi: Kollaboratsiya. Darsliklar o’quvchini jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o’quvchilarga hamkorlik qilish samarali fikr almashish va o’zaro qo’llab-quvvatlash ko’nikmalarini o’rganishga ko’maklashadi.

Kommunikativlik. O’quvchilar o’z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshini tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o’rganadi.

Kreativ fikrlash. O’quvchilar o’z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo’llashni o’rganadi, inovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko’nikmalariga ega bo’ladi. Kritik(tanqidiy)fikrlash. Ushbu metodologiya o’quvchilarning axborotni tanqidiy baholash o’z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko’nikmalarini rivojlantirishni o’z ichiga oladi. O’quvchilar muammolarga tahliliy nuqtai nazardan yondashishni o’rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o’z nuqtai nazarini shakllantiradi.

Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim- o’quvchining fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda, uning shaxsi, o’ziga xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo’naltirilgan ta’lim. Shaxsga yo’naltirilgan ta’limning o’ziga xos jihati ta’lim oluvchi shaxsni tan olish, uni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay, zarur muhitni yaratishdan iborat.

Shaxs ijodkorligi uning tafakkurida, muloqotida, his tuyg’ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo’ladi va iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi. Qolaversa, ijodkorlik zehn o’tkirligini ham belgilab beradi.

Odatda ijodkorlik bolalarning faoliyatida tez-tez ko’zga tashlansada, biroq bu holat ularning kelgusida ijodiy yutuqlarni qo’lga kiritishlarini kafolatlamaydi. Faqatgina ular tomonidan u yoki bu ijodiy ko’nikma, malakalarni o’zlashtirishlari zarur degan ehtimolni ifodalaydi. Bolalarda ijodkorlikni shakllantirishda quyidagi shartlarga e’tibor qilish zarur.

Ular tomonidan ko’p savollar berilishini rag’batlantirish va bu odatni qo’llab-quvvatlash;

Bolalarni mustaqilligini rag’batlantirish va ularda mas’uliyatni kuchaytirish;

Bolalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;

Bolalarni qiziqishlariga e’tibor qaratish

P.Torrens fikricha, ijodkorlik -muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish, farazni tekshirish va o’zgartirish qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash, muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o’zaro qarama-qarshiligiga nisbatan tasirchanlikni ifodalaydi.

Haqiqatni izlash shubhalanish hissi bilan bir vaqtda amalga oshishi mumkin. Bu his odam faol bilish faoliyati orqali hosil qilgan g’oya hamda e’tiqodlarni hayotda tatbiq qilish uchun bo’lgan kurashning qiyin daqiqalarida unga madad bo’ladi.

O’quvchilarda muloqotini shakllantirish-bolalarda hayajonni yengishga, muloqotdan cho’chimaslikka, savol bera olish va javob berish ko’nikmalarini shakllantiradi.

Yuqorida aytib o’tganimizdek, boshlang’ich ta’lim-shaxs shakllanishi davrining eng muhim bosqichi. O’quv faoliyati bolada nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurni rivojlanishini taqozo etadi. Shaxsning ijtimoiylashuvi ham o’quv faoliyati bilan o’zaro bog’liq ravishda rivojlanadi. O’yin faoliyatidan o’quv faoliyatiga o’tish o’ziga xos qiyinchiliklarga sabab boladi. O’quv faoliyatini o’yinlar, ko’rgazmali qurollar bilan tashkil etilishi bu muammoni hal qilishni samarali vositalaridan biri. Chunki, bu davrda so’z-mantiq xotiraga nisbatan ko’rgazmali-obrazli xotira ko’proq rivojlangan bo’ladi.

Baxs-munozara metodini qo’llash. Har bir bola muammoli vaziyatga o’z dunyoqarashidan, e’tiqodidan kelib chiqib turlicha yondashadi. Bolaga o’z fikrini bayon etishda erkinlik berish, fikrini bo’lmaslik kerak. Bu uslubda bolalar nafaqat mushohada qiladilar, balki boshqalarni tinglash, fikrlarni tahlil qilish va o’z fikrlari bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo’ladi.

O’quv faoliyati davomida shaxs ijtimoiylashuvi ham shakllana boshlaydi. Bunda tarbiyaning o’rni katta. Boshlang’ich sinfning “Tarbiya” fani darsliklarida “vaziyatni o’rganing” topshiriqlari insondagi qaysi xislatlar yaxshi-yu, qaysilari salbiy ekanligi va nima uchunligini mulohaza qilishga undaydi.

Kichik guruhlarda savol-javob musobaqalarini o’tkazish orqali bolalarni bilimlari sinovdan o’tkaziladi, mustahkamlanadi. G’oliblar rag’batlantiriladi. Rag’batlantirish yangi motivlarni yaratilishiga turtki bo’ladi, jamoa bo’lib ishlash esa mas’uliyat hissini shakllantiradi. Chunki bola o’z javobini guruhga ta’sir etishini anglagan holda harakat qiladi, bunda bolaning o’ziga bo’lgan ishonchi muhim rol o’ynaydi.

Bola o’z manfaati uchun bajon-u dil mehnat qiladi, lekin barcha mehnat ham bolada ijobiy hislatlarni shakllantirmaydi. Bolani asta sekinlik bilan mehnatsevarlikka o’rgatish, ko’pchilik manfaatini ko’zlaydigan mehnat faoliyatiga jalb etish lozim.”Sen shunday inson

bo‘lsang, yaxshi yashaysan” deb emas, “Sen shunday inson bo‘lsang, shuncha odamga yordam berish imkoniyatiga ega bo‘lasan” kabi.

Bolaning tarbiyaviy shakllanishi faqat ta’limga bog‘liq jarayon emas. Malumki, yoshlarning ma’naviy axloqiy tarbiyasi bilan oila, mahalla, ta’lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlar, ilmiy pedagogik kadrlar shug‘ullanadilar. Tarbiya jarayonida barcha ishtirokchilarning bahamjihatlik bilan olib boradigan ishlarigina o‘zining ijobiy natijalarini berishi mumkin.

Vatandoshimiz marifatparvar va davlat arbobi Abdulla Avloniy aytganidek, “Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo ma’mot, yo najot, yo xalokat, yo saodat, yo falokat masalasidir...”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Boshlang'ich sinflarda o'qitishning zamonaviy metodikasi"dasturi doirasida trening ishtirokchisi qo'llanmasi Toshkent: 2023.
2. O‘rmonova Dilfuza Mamasalievna TAKRORLASH VA MUSTAHKAMLASH DARSLARINI “4K” MODEL ASOSIDA TASHKIL ETISHDA KOLLOBORATIV MUHITDAN FOYDALANISH USULLARI Innovative Development in Educational Activities (IDEA) Vol. 2 No. 3 (2023)
3. <https://parliament.gov.uz/articles/1623>
4. <https://kun.uz/82301169?q=%2Fuz%2F82301169#>
5. <https://kun.uz/uz/82301169>
6. <https://yuz.uz/uz/news/4k--bolajak-talimni-belgilaydi>
7. <https://xabar.uz/uz/talim/ozbekistonda-4k-bolajak-talim-tamoyili>

MOLIYAVIY RESURSLARIDAN FOYDALANIB, KICHIK BIZNESNING SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING PSIXOLOGIK OMILARI

**Ketmanov Avazbek Malikovich,
Andijon viloyati Davlat moliyaviy
nazorati boshqarmasi sho’ba boshlig’i**

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik biznes moliyaviy resurslari samaradorligi omillari va ularning o’ziga xos jihatlari, kichik biznes sub’ektlari faoliyatini moliyalashtirishning metodologik va amaliy jihatlari tadqiq qilingan va uni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy qarashlarlar to’grisida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so’zlar: kichik biznes, kredit, tadbirkorlik, tijorat banki, eksport, qayta moliyalash, inflyatsiya, kafolatlash jamg’armasi, monetizatsiya darajasi, moliyalashtirish,

Kichik biznes sub’ektlari faoliyatini rivojlantirish bilan bog’liq bo’lgan muammolarni hal qilish mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlash nuqtai-nazaridan juda dolzarb hisoblanadi. O’zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev e’tirof etganlaridek, “...har bir xonadonning tadbirkorlik borasidagi imkoniyatini o’rganish, moliyalashtirishni kengaytirish bilan bog’liq bo’lgan muammolarni hal etish, tadbirkorlarni ishontirish va ularga amaliy yordam berish – butun makroiqtisodiyot kompleksi faoliyatidagi kundalik qoidaga aylanishi kerak” (Mirziyoyev Sh.M. 2017).

Yurtimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning samaradorligi, iqtisodiy o’sish yuqori va barqaror sur’atlarining ta’minlanishi, aholi bandligi va farovonligi darajasining izchil ravishda o’sib borishi ko’p jihatdan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining taraqqiyotiga ustuvor ahamiyat qaratilayotganiga bog’liq. Prezidentimiz tomonidan O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 18 yilligiga bag’ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzada: “Bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik o’zining iqtisodiyotimizdagi o’ta muhim va salmoqli hissasi, roli va ta’siri, sodda qilib aytganda, boshqa hech bir soha va yo’nalish o’rnini bosa olmaydigan katta ahamiyati bilan davlat va jamiyatimiz rivojida alohida o’rin egallaydi. Mustaqillik yillaridagi taraqqiyotimiz misolida shuni hech ikkilanmasdan aytish mumkinki, bu sohani rivojlantirmasdan, unga tegishli ko’mak va rag’bat bermasdan, zarur imkoniyat, imtiyoz va preferensiyalar yaratmasdan turib, biz iqtisodiyotimizning kelajagini ta’minlay olmaymiz”[1] – deb berilgan baho ushbu fikrning yaqqol dalilidir. Iqtisodiyotimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rolining oshib borishi, jumladan, uning respublika yalpi ichki mahsulotidagi ulushini o’sishida mazkur sohaga davlat tomonidan yaratilayotgan qulay shart-sharoitlar, yengillik va imtiyozlarning ahamiyati kattadir. Shu o’rinda, kichik biznes sub’ektlariga beriladigan imtiyoz va preferensiyalarning mazmuni, samaradorligi va miqdoriy chegaralarini belgilashning nazariy asoslarini ko’rib chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Kichik biznes sub’ektlarini davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash maqsadida ularga turli imtiyozlar berishning ob’ektiv zarurligini eng avvalo quyidagi ikkita sabab bilan izohlash mumkin:

1) davlatning asosiy iqtisodiy vazifalaridan biri iqtisodiyotdagi barcha xo’jalik yurituvchi sub’ektlar uchun teng iqtisodiy sharoit yaratishdan iborat ekanligi;

2) xo‘jalik yuritishning muhim shakli sifatidagi kichik biznesning o‘ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy afzalliklarga egaligi. Ma’lumki, kichik korxonalar, mikrofirmalar va yakka tadbirkorlarni o‘z ichiga oluvchi kichik biznes sub’ektlarining samarali xo‘jalik yuritish imkoniyatlari yirik korxonalarga nisbatan cheklangan. Yirik korxona o‘zining iqtisodiy va moliyaviy quvvatidan kelib chiqqan holda ko‘plab xo‘jalik yuritish shart-sharoitlarini o‘zi mustaqil ta’minlash hamda bu boradagi mavjud muammolarni hal qila olish imkoniga ega.

Jumladan: - xo‘jalik yuritish faoliyati hamda ishlab chiqarishning texnologik jarayonlarini samarali tashkil etish va amalga oshirish uchun moddiy texnika bazasi (bino, inshootlar, uzatish moslamalari, asbob-uskunalar va boshqalar)ni ta’minlash;

- xom ashyo va materiallar, elektr energiyasi, suv, tabiiy gaz va boshqa resurslar bilan ta’minlash;

- avtomobil yo‘llari, temir yo‘llar, omborlar va boshqa ishlab chiqarish infratuzilmasi ob’ektlaridan foydalanish;

- moliyaviy resurslarga bo‘lgan ehtiyojini qondirishda ichki va tashqi manbalardan foydalanish;

- iqtisodiy, moliyaviy, huquqiy va boshqa masalalar bo‘yicha o‘zining alohida maslahat xizmatlarini tashkil etish yoki bu boradagi maxsus tashkilotlar xizmatlaridan foydalanish va h.k.

Kichik biznes sub’ektlarining bu kabi tashkiliy-iqtisodiy, moliyaviy, huquqiy va boshqa shart-sharoit hamda xizmatlardan foydalanishida ko‘plab to‘siq va muammolar uchraydi. Birinchidan, ushbu soha vakillari o‘z faoliyatini tashkil etishda aksariyat hollarda moliyaviy mablag‘larning yetishmasligi muammosiga duch keladilar. Ko‘pincha o‘zlarining xususiy mablag‘lari bo‘lmagani holda, boshqa moliyaviy institutlar ularga qarz berishga doimo ham xayrixohlik bildiravermaydilar. Ikkinchidan, ishlab chiqarish infratuzilmasi ob’ektlari faoliyatini mustaqil yo‘lga qo‘yish katta mablag‘ talab etadi. Uchinchidan, kichik biznes sub’ektlarida ushbu xizmatlardan muntazam ravishda foydalanish uchun ehtiyoj ham mavjud bo‘lmaydi.

Kichik biznes sub’ektlari faoliyat yuritish shart-sharoitlarining boshqa yirik xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar sharoitlari tenglashtirilishining o‘zi hali ular imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish uchun yetarli emas. Chunki, kichik biznesning iqtisodiyotda raqobat muhitini ta’minlash, yangi ish o‘rinlarini yaratish va ikkilamchi bandlikni ta’minlash, bozor tizimining moslashuvchanligini oshirish, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni jadallashtirish, resurslarni ishlab chiqarishga safarbar etish, budget tushumlari hajmining o‘shishini ta’minlash, aholi daromadlari darajasini barqarorlashtirish kabi o‘ziga xos afzalliklaridan imkon qadar kengroq foydalanish zaruriyati mazkur sohaga qo‘shimcha imtiyoz va qulayliklar berilishini taqozo etadi. Shunga ko‘ra, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlariga kompensatsiyalovchi imtiyozlar bilan bir qatorda ustunlik beruvchi imtiyozlar (ppr - preference priority)ni ham taqdim etish maqsadga muvofiq bo‘lib, ularning maqsadi iqtisodiyotning ustuvor tarmoq va sohalarida ayrim xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar (bu o‘rinda kichik biznes)ning salohiyati va ijobiy samaralaridan imkon qadar kengroq foydalanishni ta’minlashdan iborat.

Kichik biznesni rivojlantirish borasida yaratilgan qulay shart-sharoitlar sohaning iqtisodiy rivojlanishdagi aholini ish bilan bandligi va daromadlarining o‘shidagi rolini yanada kuchaytirish hamda yalpi ichki mahsuldorlik, eksport va tarmoqlar hamda sohalarning ishlab chiqarish ko‘rsatkichlaridagi ulushini ortib borishiga xizmat qiladi.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni “O‘zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi tug‘risida” 2017 yil 7 fevral, PF-4947-son.
2. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11.
3. Mirziyoyev SH.M. Erkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - Toshkent : O‘zbekiston, 2016. - 56 b.
4. Xodiev B.YU., Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. T.: TDIU, 2010.
5. Boltaboev M.R., Qosimova M.S., Ergashxodjaeva SH.J., G‘oyibnazarov B.K., Samadov A.N., Xodjaev R. Kichik biznes va tadbirkorlik: O‘quv qo‘llanma. – T.: “Iqtisodiyot”, 2019. – 275 bet.
6. Samadov A.N., Ostanaqulova G.N. Kichik biznes va tadbirkorlik. T.: Moliya-iqtisod, 2008.

INKLYUZIV TA’LIMNING MAQSADI VA VAZIFALARI

Iminova Dilnoza Nasirovna
ADPI, Maktabgacha ta’lim fakulteti o’qituvchisi,
Bozarova Maqsuda Salimjon qizi
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Inklyuziv ta’lim-maxsus ta’limga muhtoj bolalar, o’smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo’naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo’shishni ifodalovchi ta’lim turli xil ehtiyojli bolalarni ta’lim olish haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so’z va iboralar: Inklyuziv, strategiya, fe’l-atvor, korreksion, ehtiyoj, tenglik, shaxs, jamiyat

Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ’ibot qilinayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi, ya’ni o’sishi va rivojlanishida muammolari bo’lgan bolalarni o’qitish, tarbiyalash masalasi O’zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5712-son Farmoniga muvofiq O’zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko’rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida farmon imzolandi. Vazirar Mahkamasi tomonidan 2021-yil 12-oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlar tasdiqlash to’g’risidagi”638-son qaror qabul qilindi. 13-oktabr 2020-yildagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4860-son qarorga muvofiq ishlab chiqilgan.

“2020-2025-yillarda Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish Konsepsiya”sida alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ko’rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo’yicha quyidagi vazifalar belgilandi:

- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar ta’lim oladigan ta’lim muassasalari binolariga qo’yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar o’qitiladigan ta’lim muassasalarini zarur adabiyotlar, metodik qollanmalar, turli kasblarga o’qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni o’qitish uchun inklyuziv ta’lim tizimini tashkil etish, umumta’lim muassasalarini maxsus moslamalar (ko’tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), shuningdek tegishli kadrlar (maxsus pedagog, bolalarni ruhiy pedagogik kuzatish bo’yicha mutaxassislar) bilan ta’minlash;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning moslashishi va integratsiya uchun maktab-internatlarini bosqichma-bosqich maxsus jihozlar bilan ta’minlash va boshqalar.

Inklyuziv ta’lim – umumta’lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo’lgan ta’limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim olishga oid qo’shimcha moslamalarni tashkil qilib, bolalarni ta’lim olishga qulay sharoit yaratadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta’lim tizimida o’qitishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek ular o’z oilasidan uzoqda bo’lishga majbur bo’ladilar, bu esa ular fe’l-atvorlarida turli sa’lbiy illatlarning shakllanishiga turtki bo’ladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o’rganib qoladilar, o’z-o’ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari, juda ko’p maxsus ehtiyojli bolalar ayrim sabablarga ko’ra, masalan, ota-onalarni maxsus maktab-internatlarga yubormasligi sababli ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Alohida ehtiyojli bolalarning ota-

onalarini xohish-istaklarini inobatga olgan holda va ta’limdagi tenglik huquqini kafolatlash maqsadida Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko’ra maxsus yoki umumta’lim tizimida ta’lim olishni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta’lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi ta’limni boshlash imkoniyatiga ega bo’lgan barcha bolalar, shu jumladan alohida yordamga muhtoj bo’lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga qamrab olishdir. Inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj bolalarga ta’lim olishni taqdim etishi bilan katta ahamiyatga ega. Bu ana shunday bolalarni uzluksiz umumiy ta’lim tizimiga kiritishni bildiradi. Ko’p hollarda alohida yordamga muhtoj bolalarning otalari o’z bolalarining ta’limga oid huquqlari va boshqa imkoniyatlari haqida noto’g’ri tushunchaga ega bo’lganlari natijasida bu bolalarga to’g’ri ta’lim berishni talab qilmaydilar.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim muassasalariga qabul qilishni o’quvchilarni yanada bolaga qaratilgan faolroq va ko’roq o’quvchilarni qamraydigan yangi o’qitish uslublarini ishlab chiqishga undaydi. Buning nafi esa hamma bolaga tegadi. Umuman olganda, inklyuziv ta’limni O’zbekistonda joriy qilishni yana bir afzallik tomoni shundaki, maxsus ta’lim muassasalari mavjud bo’lmagan joylarda ham imkoniyati cheklangan bolalarni umumta’lim tizimiga to’liq jalb qilinishiga imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi qonun yangi qonuni. 23 sentabr 2020 yil Sh. Mirziyoyev.
2. SH.A. Amonashvili va b. ”Pedagogik izlanish” Toshkent “O’qituvchi” 1990 yil. 608 b.
3. M.G. Davlatshin “Ta’limning psixologik asoslari” Toshkent “O’qituvchi” 2000 yil 20 b.
4. Mirzaev, O. (2022). THE ROLE OF ETHICS AND AESTHETICS IN THE FORMATION OF ENTREPRENEURIAL RELATIONS BETWEEN INDIVIDUALS. Science and innovation, 1(B6), 125-130.
5. Nargiza, Q. (2022). МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА ЛОГОПЕД ИШИНИНГ ОЛИВ БОРИЛИШИ. PEDAGOGS jurnali, 22(2), 52-54.
6. Жўрахўжаев, М. Х. (2022). ИМКОНИЯТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАР УЙДА ЯККА ТАРТИБДАГИ ТАЪЛИМДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 295-298.
7. Мирзаев, О. Х. (2020). Воспитание профессионально-нравственных качеств у будущих молодых фермеров средствами отечественной литературы. Science and Education, 1(2), 508-513.

ILK BOLALIK DAVRI PSIXOLOGIYASI

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası
o’qituvchisi Yoqubaliyeva Dilafró’z
Maktabgacha ta’lim fakulteti 1-bosqich
talabasi Yusupova Nargiza

Annotatsiya: Maqolada ilk bolalik davrida tashqi muhitning ta’siri. İlk bolalik davri psixologiyasi va bolalik davrida fiziologik va jismoniy rivojlanish, nutq va tafakkurning rivojlanishi. Aqliy rivojlanish, ilk bolalik davri muomolari va yechimlari haqida sóz boradi.

Kalit so’zlar: Egotsentrizm, “Men” konsepsiyasi, predmetlivaziyat, predmetli faoliyat, mexanik xotira, vaziyat nutqi.

Bolaning yurishga urinishi, turli narsalar bilan ovunishi va mashg’ul bo’lish imkoniyatlari kengayishi, uning kattalarga bevosita tobeligi, ularga bog’liqligi nisbatan kamayishiga olib keladi. Binobarin, uning mustaqil harakat qilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi. Bir yoshli va undan sal oshgan bolaning har xil harakatli o’yinlarda muvaffaqiyatsizlikka uchrashi, ko’zlagan ishni bajarishdagi noxush kechinmalar uning ruhiy dunyosida dastlabki jazava (affektiv) tuyg’u va hisni vujudga keltiradi. Shuningdek, o’z faoliyatida uchraydigan ko’ngilsiz voqealarga shaxsiy munosabatini bildirish-aksettirishning yangi shakli ta’sirlanish (reaksiyaga kirishish) ni tarkib toptiradi. Bola mazkur holatni intuitiv ravishda kashf qiladi, bu narsa grammatik aloqalarda, morfologik o’zgarishlarda namoyon bo’ladi.

Emaklash bolaning 1 yoshdan 3 yoshgacha bo’lgan (ilk bolalik) davrida boshlanadi. Bu yoshdagi harakatdagi eng katta yutug’i to’g’ri va tik yura boshlashi psixikasining rivojlanishini ta’minlovchi predmetli faoliyatning yo’lga qo’yishi va gaplarni tushunib nutq rivojlanishidir. Yurish vaqtida to’g’ri yurish ularni qoniqtirmaydi. Orqaga ko’zlarini yumib baland-past joylardan yurib o’zlari-o’zlariga qiyinchilik tug’diradi va uni yengishga harakat qiladi. Uyqu vaqti kamaya boradi. 1,5 yoshdan 13,5 soat kechasi va 2 mahal, kunduzi 3 yoshga yetganda 12 soat kechasi va 1 mahal kunduzi uxlaydi. Jismoniy jihatda o’sishi quyidagi ko’rsatkichlar atrofida bo’ladi.

1 yashar bo’yi 75 (yiliga 25) vazni 9 (yiliga 6)

2 yashar bo’yi 85 (yiliga 10) vazni 12,5 (yiliga 3,5)

3 yashar bo’yi 92 (yiliga 7) vazni 14 (yiliga 1,5)

Suyaklar qotishi va o’sishi protsessi davom etadi. 3 yoshga yetganda sut tishlari chiqib bo’ladi. Umurtqasi rivojlanib bola gavdasini ko’taradigan bo’ladi. Ichki organlarda ham o’sadi, o’pka va yurak harakatlarining aktivligi hisobiga vazn ortib faolligi ortadi. Leykotsit kam bo’lganligi uchun yuqumli kasalliklarga tez beriluvchan bo’ladi.

Bola tafakkurida egotsentrizmning yuzaga kelishi.

1. Bolalarda 1-3 yosh oralig’ida kattalarga taqlid qilish holati kuchayib ketadi.
2. Bolalar 1,5-2 yoshdan boshlab o’zlarini boshqa insonlar va predmetlardan alohidan ekanligini anglay boshlaydilar va ular dunyoni quyidagicha idrok eta boshlaydilar: "Men odamlar e’tiborining markazidaman", "Butun olam mening atrofimda aylanadi". **Bu holatlarni qanday izohlaysiz?**

Nerv sistemasi ham tez taraqqiy etadi. Bu davrda bolalarda qo’zg’alish tormozlanishda ustunlik qiladi. Bolada shartsiz reflektor faoliyatiga endi bosh miya po’sti nazorati ostida yuzaga keladigan xilma-xil harakatlar bo’ladi. Masalan, issiq choynak. Bu 1 signal sistemasini faoliyati bo’lib, endi 2 signal sistemasi yani nutq so’z orqali xatti harakatlarni boshqarishda katta rol o’ynaydi. Bu davrda sezgi organlari yaxshi takomillashadi. (eshitish, tuyg’u, og’riqni sezish) bular psixik taraqqiyot uchun zamin yaratadi. Idrok va tasavvurni

o’sishi. Bolada shartsiz orentirovka refleksi asosida har narsaga qiziqish va dunyoni bilish ishtiyoqi uchun ularda idrok va tasavvur hisobiga bo’ladi. Bu analizator (sezgi organlari) takomilashishi sababli go’dak tevarak atrof haqidagi tarqoq tasavvurlar butun-butun obrazlardan idrokka aylanadi. Yana harakat ko’paygan sari uning bilish imkoniyati kengayadi. Faqat emaklab yurib qolmasdan zinalardan tushish to’siqlarni aylanib o’tish, stulga chiqish, o’yinchoqlarni mustaqil o’ynash va boshqalar. Tortmalarni sumkalarni titqilab, qiziqib, tekshirib yangiliklarni bilib oladi. Bu bola idroki rivojlanishini ko’rsatadi.

Bu yoshda bola narsalarning katta kichikligini idrok etishda qiynaladi. Fazani tusmallab idrok qiladi. Vaqtini idrok qilishga juda ko’ptirishadi. Erta-bugun kecha tushunchalarini ishlatishda qiynaladi. Maktab yoshida ham qiynaladi. (ba’zida). Nutq idrok uchun boy materiallari bo’lib, u yordamida tasavvur ham shakllana boradi.

Diqqat: Bu yoshda bolalarga ixtiyorsiz diqqat xosdir. Rang-barang narsalarga ko’proq e’tibor beradi. Beqaror diqqat (bir o’yinchoqdan ikkinchi o’yinchoqqa o’tib ketishi) fiziologik asosi bosh miyada qo’zg’alish tormozlanishiga nisbatan kuchli. Shuning uchun miyada muvozanatga kelish qiyin bo’ladi. Bog’chagacha davr oxirlarida diqqatni barqarorligi 2 barobar o’sadi. Bu davrda ixtiyoriy diqqat hali bo’lmaydi.

Xotira. Bu davrda ixtiyorsiz xotira bo’ladi. Bola materiallarni ongli ravishda esda saqlab qololmaydi. Lekin tanish protsesslar esga tushirishga sabab bo’ladi. 2 yoshga yakinuylarni, o’z buyumlarini tanib oladi. Rasmlardan ismlarini aytib beradi. Dastlabki xotiralar paydo bo’ladi. Bolada kuchli kechinma va juda yorqin obraz tug’dirgan narsa uzoq vaqt esda qolishi va esga tushishi mumkin. Bola idrok qilgan narsasini konkret obraz tasavvurlar shaklida esda saqlab qoladi.

Taqlid qilish. Kattalardan nusxa ko’chirish orqali ularning imo ishoralarini o’rganib, shu harakatlarni takrorlashga intiladi. (Telefonda, chaqaloq qaqarash, kir yuvish supurish sigaret chakish) Ularda mexanik xotira yaxshi o’sgan bo’ladi. 3 yoshga yaqin bolada ertak mazmunlarini ham 4 satrlik she’rlarni ham oradan bir oy vaqto’tkazib aytirilganda yaxshi eslagan. Savol berib uning manosini ham bilishga harakat qiladi.

Nutq va tafakkur. Sekin aytilgan so’zlarni tushuna boshlaydi. **1 davr.** 1-1,5 yosh 20-30 ta so’zni biladi. “oyi” so’zini imo ishoralar bilan aytadi. Bu “situativ nutq vaziyat nutqi” deyiladi. Birga bo’lgan kishisi tushunadi. Bolada lug’at passiv ravishda rivojlanadi, yani 1 tomonlama faqat tushunib, o’ziga singdirib beradi. **2 davr.** Aktiv lug’at rivojlanadi. Nutq egallash protsessi sifati o’zgaradi. Yangi so’zlarni osonlikcha o’rgana boshlaydi.

1 yoshda o’rgangan so’z 3ta

1,3 yoshda o’rgangan so’z 19-20

1,6 yoshda o’rgangan so’z 25-30

1,9 yoshda o’rgangan so’z 120

2 yoshda o’rgangan so’z 280

2,6 yoshda o’rgangan so’z 450

3 yoshda o’rgangan so’z 800-900

Bu ko’rsatkichlar turlicha bo’lishi ham mumkin. Ko’proq muloqotda bo’lishning ham ta’siri ko’p. Avval faqat nutqda extiyojlari ifodalangan bo’lsa, endi nutqning kam berish funksiyasi oshadi. Ma’no kira boshlaydi. Bu nima? Nima qiladi? Nutqning rivojlanishi tevarak atrofni bilish uchun vosita bo’lib ifodalanadi. Imo ishora qilib tafakkur bo’ladi, idrok va ish harakatlar bilan bevosita bog’langan bo’ladi. Fikarlarni so’zlar bilan tushuntira olmaydilar. Yaqqol konkret tafakkur bo’ladi. 3 yoshga qarab ketganda nutq orqali tafakkuri shakllana boshlaydi. Asosiy fikrlash operatsiyalari oddiy ko’rinishda paydo bo’ladi. Analiz taqqoslash sintez umumlashtirish, sodir bo’la boshlaydi. Tom ma’noda fikrlash operatsiyalari emas, grammatika rivojlangan sari fikrlarni aniq ayta boshlaydi. Kattalar nutqidagi noto’g’rilikni anglab tez takrorlashga harakat qiladilar. Bolada tafakkur rivojlanishi undagi qiziquvchanlik va sinchkovlik xususiyatidan kelib chiqadi. Titqilash, bu nima? Savollar

berish kattalar ishiga tiqilish va x.k. bola atrofdagi informatsiyalarni kattalarning tushuntirishlari bilan o’zlashtiring yaxshiroq tushunadi. Yuqorida aytilgan operatsiyalarni miyalari ayniqsa solishtirish analiz sintez rivojlanadi. Bolada “qo’l tafakkuri” davri 2 yoshda bo’ladi. Masalan vazani ichidan biror buyumni olish. Endi savollar bu nima? Shaklidan buni nima qiladi? Ko’rinishga ya’ni predmetning funksiyasini bilishga qaratilgan. Nutq o’sishi tafakkur o’sishi uchun zamin deyilgan edi. Tafakkur rivojlanishi ham o’z navbatida so’z zapaslarini oshishiga olib keladi.

Shunday qilib, yuqoridagi mulohazalar asosida umumiy bir xulosaga kelish maqsadga muvofiqdir. Ma’lumki, ikki yoshga to’lgan bola tilninig barcha tovushlarini fonetik jihatdan idrok qilish asosida nutqni tushinish imkoniyatiga ega bo’ladi. Nutqning o’sishi bola xayolining o’sishiga katta ta’sir ko’rsatadi. Bolalar kattalarning gaplariga tushunadigan bo’lgach, xar xil ertak va xikoyalarni qiziqib tinglaydigan bo’ladi. Bolalar u o’zlari biladigan, o’zlariga yaxshi tanish bo’lgan narsalar xakidagi xikoyalarni joni dili bilan eshitadilar. Xar bir hikoyani eshitganda bolada xilma-xil tasavvurlar yuzaga keladi. Bola bu tasavvurlari yordamida xayol qilish kobiliyatiga ega bo’ladi. Bola xikoyalarni eshitish orqali olgan tasavvurlarini so’zlar bilan ifodalaydi. So’z esa bolaning narsalarni boshkacha idrok qilishiga, ularning boshka narsalarga o’xshashligini aniqlashiga va ana shunday o’xshashliklarni aniqlash asosida yangi obrazlar, yangi tasavvurlar yaratishga yordam beradi.

Ilk bolalik davridagi bolalarda barcha psixik jarayonlar ma’lum darajada rivojlanar ekan, bu umuman ular ongining rivojlanishiga zamin yaratadi. Tili chiqib, idrok va tafakkuri anchagina o’sgan bola tevarak-atrofdagi xar turli narsalarga ongli munosabatda bo’la boshlaydi. Bola uzining turli extiyojlarini anglab, o’zining shaxsini shakllantira boshlaydi. Mashxur fiziolog I.M.Sechenovning tili bilan aytganda, bola ana shu davrdan boshlab, o’z sezgilarini tevarak atrofdagi narsalardan ajratib, o’z-o’zini anglay boshlaydi. Bu yoshdagi bolalarning so’z boyligida o’z shaxsini bildiruvchi «men» degan olmosh tez-tez uchrab turadigan bo’ladi. Ana shu tariqa bola juda elementar tarzda bo’lsa xam uzini shaxs sifatida anglay boshlaydi. Binobarin, ana shu davrdan boshlab ilk bolalik davridagi bolalarning shaxsiy (individual) xususiyatlari kamol topa boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Горошко Е. И. К уточнению понятия «Компьютерно-опосредованной коммуникация»: проблемы терминоведения // ОТО. - 2009. - № 2. - С. 445-
2. Болотова А.К., Жуков Ю.М. Психология коммуникаций [Текст] : моногр. А.К. Болотова, Ю.М. Жуков; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. - 495 с
3. Белинская Е.П. Современные исследования виртуальной коммуникации: проблемы, гипотезы, результаты / Е.П. Белинская, А.Е. Жичкина // Образование и информационная культура. - М., 2000. - С. 395-428
Жичкина А.Е. Взаимосвязь идентичности и поведения в Интернете пользователей юношеского возраста: дис. . .канд. психол. наук: 19.00.05 / А.Е. Жичкина. - М., 2001. - 199 с.

SHAXSNI TARBIALASHDA OILA, MAHALLA VA TA’LIM MUASSASASI HAMKORLIGINI AMALGA OSHIRISH TAMOYILLARI VA BOSQICHLARI

ADPI Boshlang‘ich ta’lim
metodikasi kafedrası dotsenti
Qodirova Buzulayho Turgunovna

Annotatsiya: Mazkur mahallada shaxsni tarbiyalashda oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligini amalga oshirish tamoyillari va bosqichlari xususida fikr yuritilgan. Shuningdek, shaxsni tarbiyalashda hamkorlik ishlarining samaradorligi hamda ularni amalga oshirish jarayolari haqida mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Shaxs, oila, mahalla, ta’lim muassasa, o‘quv bilim yurti, millat, ma’naviy va ijtimoiy shakllanishini ta’minlash,

Yosh avlodni yaxshi xulqli, davlat ramzlariga sadoqatli qilib tarbiyalashda ularning yosh jihatlariga, xarakteriga alohida ahamiyat berish lozim, chunki bularsiz tarbiyada ko‘zlangan maqsadga erishib bo‘lmaydi. Oila, mahalla, o‘quv bilim yurti hamkorligida quyidagi tamoyillarga va bosqichlarga amal qilinganda samaradorlik yanada yuqori bo‘ladi:

ta’lim va tarbiya sohasida hamkorlik jarayoni ishtirokchilari harakatlarining ish birligi;
tarbiyalanuvchiga hurmat va talabning uyg‘unligi;
hamkorlik jarayoni sub’ektlarining teng huquqliligi va yuksak mas’uliyati;
faoliyat jarayonida millat va davlat manfaatlari ustuvorligi;
hamkorlikning ilmiy asoslanganligi;

Birinci bosqich. Yosh oilalar bilan ishlash. Yosh ota-onalarga farzand va uning tarbiyasi haqida falsafiy, tibbiy tushunchalarni berish va bu masalalarga tibbiyot xodimlari, obro‘li xotin - qizlarni, ota-onalarni jalb qilib, "Yosh onalar va otalar o‘quv muassasasilari" faoliyatini yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi bosqich. Farzandning o‘quv muassasasigacha bo‘lgan davridagi jismoniy, aqliy va ma’naviy rivojlanishini ta’minlash borasida ularga rasm chizish, voqealarni bayon qilish, o‘ziga o‘zi xizmat qilish, harf tanish, qo‘shiq, aytish va raqs tushish, turli o‘yinlarda ongli qatnashish tushunchalarini singdirish va mustaqil ravishda bilim olish ko‘nikmalarini shakllantirish yuzasidan o‘quv muassasasiga tayyorlash sinflari, "Yakshanbalik o‘quv maskanlar" ishini tashkil qilish.

Uchinchi bosqich. Kichik yoshdagilar uchun mo‘ljallangan (6-11 yosh) o‘quv muassasalarida shaxslarning jismoniy, ma’naviy va ijtimoiy shakllanishini ta’minlash, uning ilk iqtidori, qiziqishi va aqliy imkoniyatlarini aniqlash, o‘z hatti - harakatlariga javobgarlik hissini tarbiyalash, bo‘sh vaqtini to‘g‘ri tashkil qilishni o‘rgatish, atrof-muhitga ongli munosabatda bo‘lib, do‘stlik, baynalmilallik, vatanparvarlik xislatlarini shakllantirish.

To‘rtinchi bosqich. O‘smirlarning (11-16 yosh) qiziqishini, bilimga chanqoqlik va aql zakovatini hisobga olgan holda ijtimoiy faoliyatga tortish, jismonan baquvvat bo‘lishini ta’minlash, maishiy mehnat faoliyati orqali turli kasblarga yo‘naltirish, o‘smirlar sinflari va jamoatchilik orasida o‘z o‘rnini topa olishiga ko‘maklashish, o‘z hatti-harakatlari uchun jamiyat, qonun va ota-onalari oldida javobgarlik tuyg‘usini shakllantirish, ijtimoiy faolligi va mustaqil dunyoqarashini yuzaga keltirish.

Beshinchi bosqich. Yoshlarni (16 yosh va undan yuqori) dunyo andozalariga mos bilim olishlari, kasb tanlashlari, mustaqil hayotga tayyorgarliklarini ta’minlash. Ularning imkoniyatlari darajasida ta’lim olishlariga, tanlagan kasblari bo‘yicha ish bilan ta’minlanishlariga, iqtisodiy mustaqil bo‘lishlariga shart-sharoit yaratish. Vatan, Davlat va jamiyat oldidagi fuqarolik burchlarini ado etishga javobgarlik hissini to‘la shakllantirish, mustaqil oila qurishga tayyorlash.

Ta’lim va tarbiya sohasiga e’tiborni kuchaytirish, bu borada hukumatimiz tomonidan qabul qilingan qonun va hujjatlarni, direktiv ko‘rsatmalarni samarali bajarish uchun oila, mahalla, o‘quv muassasasi hamkorligi faoliyati o‘ziga xos pedagogik tizim, uslub va shakllarga ega bo‘lishi zarur.

O‘tkazilgan tadbirlar har tomonlama puxta, shuning bilan qatnashchilarning yoshlariga mos pedagogik va psixologik mujassamlashgan, mantiqan teran, qiziqarli va ko‘rgazmali, ta’sirchan, ommabop, amaliy jihatdan qisqa va lo‘nda, estetik jihatdan keng ko‘lamli bo‘lishi kerak.

Hamkorlikda olib borilayotgan ishlar mahalla hududidagi barcha yoshlar va toifadagi fuqarolarni qamrab olishi hamda ularning qiziqish va intilishlariga mos bo’lishi lozim. Hamkorlik tadbirlarining mavzulari "Sog'lom avlod uchun", "Ota-onangga rahmat", "Odobinga balli", "Sog' tanda sog'lom aql", "Mehr chashmasi", "Qizlar ibosi", "Bir yigitga qirq, hunar oz", O'g'lim posbonim", «Hayot—ustoz, xalq—muallim", "O'zbekiston Vatanim manim!", "Milliy burch va mas'uliyat", "Oila saboqlari", "Oila etikasi", "Oila tinch —mahalla tinch", "Mustaqil hayot bo'sag'asida", "Askarlik — yigitlik o'quv muassasasi", "Oila baxti — Vatan baxti", "Sportchi oila", "Oilamiz ohanglari", "Vatan ostonadan boshlanadi", "Biz kimmiz" kabi tadbirlardan iborat bo'lishi mumkin.

Bahslar, bellashuvlar, uchrashuvlar va turli sanalarga bag'ishlangan anjuman va tantanalardan iborat bo'lishi mumkin.

Joriy qilingan jamoatchilik kengashi o'z faoliyati to'g'risida mahalla ahliga har chorakda bir marotaba hisobot beradi. Zarurat tug'ilganda o'quv-tarbiya muassasalari, mahalla faollari, mahalla hududida joylashgan tashkilot, korxona va idoralarning ta'lim-tarbiya yuzasidan olib borilayotgan ishlari to'g'risida hisobotlarini tinglab, ularga amaliy va nazariy yordam berishi ish samarasiga va uning izchilligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, 2016.
2. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O'zbekiston, 2017.
3. Karimov I.A. “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” T.: “Ma'naviyat”. 2008.
4. Ortiqov N.O., Jo'rayev A.J. Maktab, oila va jamoatchilik hamkorligi kengashi. T.:“O'qituvchi”, 1989.
5. Ochilov M. “Muallim – qalb me'mori” T.: “O'qituvchi” 2001.
6. Ochilov M. “O'qituvchi odobi” T.: “O'qituvchi” 1997.
7. Yo'ldoshev J.G'. O'qituvchi ma'naviyatini shakllantirish (qo'llanma)-T.: -2000.
8. Xo'jaev N. Tarbiya nazariyasi. va boshqalar. – T.: – 2003.
9. w.w.w. ziyonet . uz
10. w.w.w. pedagog. uz

OTA-ONALAR BILAN ISHLASHNING SHAKL VA METODLARI

Kurolova Moxiraxom Adxamovna
ADPI o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola ota-onalar bilan ishlashga jamoa bilan birgalikda olib borilsa maqsadga muvofiq bo’ladi. Bundan maqsad, faqatgina o’quvchilarning xulqi, savodliligi va boshqa xususiyatlari bilan ota-onani tanishtirish emas, balki shu bilan birgalikda ota-onalarga pedagogik va ruhiy maslahatlari bayon etilgan.

Kalit so’zlar: Maqsad, moddiy imkoniyatlar, sabr-toqat, tug’ma qobiliyat, ekologik ko’nikmalarni singdirish jamoatchilik

Sinf rahbari ota-onalar bilan ish olib borishda ishlashning xilma-xil shakl va metodlaridan foydalanishi lozim. Ota-onalar bilan ishlashga shaxsiy ishlar jamoa bilan birgalikda olib borilsa maqsadga muvofiq bo’ladi. Biz quyida ota-onalar bilan ishlashning asosiy shakllari bilan tanishib chiqamiz:

1. O’quvchilarning uylariga borish – bu oila bilan aloqa qilishning eng samarali shakllaridan biridir. Bunda sinf rahbari o’quvchining ota-onasi, uning yashash sharoiti, moddiy imkoniyatlari bilan tanishishga imkon topadi.

2. Ota-onalarni maktabga chaqirish. Bundan maqsad, faqatgina o’quvchilarning xulqi, savodliligi va boshqa xususiyatlari bilan ota-onani tanishtirish emas, balki shu bilan birgalikda ota-onalarga pedagogik va ruhiy maslahatlar berib, ularga o’quvchini oilada tarbiyalashlariga yordam ham qilishdir.

3. Ota-onalar bilan ishlash. Bu esa o’quvchiga chaqiriqlar yoki maxsus da’vatnomalar orqali amalga oshiriladi.

4. Ota-onalar sinf majlisini o’tkazish. Bu shakldagi aloqa maxsus ish rejasi orqali amalga oshiriladi.

5. Ota-onalarni maxsus pedagogik va psixologik bilimlar bilan qurollantirish maqsadida ular bilan suhbat va ma’ruzalar o’tkaziladi.

6. Savol-javoblar kechasi. Ishning bu shakli sinf o’quvchilarning xususiyati, xarakterini yaxshiroq o’zlashtirish imkonini beradi.

7. Ota-onalarning tarbiya borasidagi ilg’or tajribalar bilan fikr almashish, o’rtoqlashish. Bu narsa quyidagi mavzuda bo’lishi mumkin:

- a) yoshlarni qanday qilib mehnatga tayyorlash mumkin?
- b) o’quvchining kundalik rejimi haqida.
- v) “Ota-onalarning obro’si” haqida, “Oilada yoshlarga axloqiy tarbiya berish” va hokazolar to’g’risida anjumanlar o’tkazish.

8. Maktab qoshida ota-onalar universitetlarini tashkil etish va bu universitetlardan tizimli ish olib borish:

- a) ota-onalarni tarbiya sohasidagi adabiyotlar bilan tanishtirish.
- b) “Ota-onalar, sizlar uchun” degan mavzuda og’zaki jurnal.
- v) faol ota-onalarning tarbiyaviy ish tajribalari bilan boshqa sinf rahbarlarini tanishtirish kabi ishlar olib borilishi lozim.

Sinf rahbarining ota-onalar bilan olib boradigan ishlari g’oyat keng, ko’p qirrali bo’lib, bu ishlar faqat sinf va maktab miqyosi bilan cheklanmaydi, aksincha turar joylardagi va o’quvchining ota-onasi ishlab turgan korxonadagi jamoatchilik bilan ham yaqin aloqada bo’lishni taqozo etadi.

Bizning yosh avlod xalqimizni inqilobiy, mehnat, jangovar an’alarini o’zlashtirib, o’ziga katta avlodning eng yaxshi fazilatlarini — g’oyaviy e’tiqod va matonatni, Vatanga muhabbatni, uning iqtisodiy, siyosiy va jangovar qudratini mustahkamlashda ishtirok etishga intilishni singdiribgina o’z bobolari va otalari ishini davom ettira va ko’payтира oladi. Bu ishda ota-onalar ayniqsa muhim o’rin tutishlari kerak.

Buni barcha sinf rahbarlari nazarda tutishlari muhimdir, Bunda shaxsning huquqiy yetukligi shaxs ijtimoiylashuvining mahsuli ekanligini har bir oilaga tushuntirish g’oyat muhimdir. Oila shaxs

uchun uning ijtimoiylashuv jarayoni ro’y beradigan, uning axloqi, dunyoqarashi asoslari va hokazolar tarkib topadigan dastlabki va nihoyatda muhim ahamiyatga ega bo’lgan jamoadir.

Oila boshqa tarbiyaviy muassasalardan farqli paviyishda odamning butun hayoti davomida uning barcha tomonlariga, qirralariga ta’sir ko’rsatishga qodirdir va odatda ta’sir ko’rsatadi. Oila tarbiya vazifasining bu ulkan miqyosi uning mafkuraviy va psixologik ta’sir ko’rsatishning chuqur o’ziga xosligi bilan uyg’unlashib ketadi. Bu esa uni oliy darajada ta’sirchan qilibgina qolmay, shu bilan birga shaxsni shakllantirish jarayonining zarur bo’g’iniga ham aylantiradi.

Oilaning yuksak tarbiyaviy imkoniyati shaxslar va ota-onalarning o’ziga xos xususiyatlari: qon-qarindoshligi, muhabbati, yaqinligi, ishonchi, burch hissi, obro’liligi va hokazolar bilan ta’minlanadi.

O’z farzandining barcha zaif va kuchli tomonlarini yurgakdagi chog’idan biladigan, uning qalbidagi eng kichik harakatni ham sezadigan va tushunadigan, unga ta’sir etishni biladigan onadan va otadan yaxshiroq kim ham ularni ezgulikka, mehnatsevarlikka, do’stlikka, muhabbatga o’rgata oladi!

Ma’lumki, xilma-xil faoliyat sharoitida shaxsning qobiliyatlari eng samarali rivojlanadi, uning ijodiy imkoniyatlari ochiladi, shaxsni oiladan boshqa qaerda ham faoliyatning xilma-xil turlariga jalb etish mumkin. Oilaviy tarbiyaning qimmatliligi va ahamiyati yana shundaki, kichik shaxslik paytida oilada egallangan narsalar bir umr saklanib qoladi. Xuddi shuning uchun ota-onalarning shaxslarni har tomonlama tarbiyalash majburiyati qonuniy tarzda belgilab qo’yilgan.

Sinf rahbarlari ota-onalar bilan birgalikda tarbiyaviy ishini tashkil etar ekanlar, eng yangi psixologik-pedagogik tadqiqotlar ma’lumotlarini e’tiborga olishlari ham muhimdir, ularga muvofiq o’sib kelayotgan kishi shaxsini shakllantirishga oilaning qo’shadigan hissasi turli yosh bosqichlarida turlicha bo’ladi va to’lqinsimon o’zgaradi. Dastlabki 3 yil ichida u ayniqsa kuchli bo’ladi, shundan keyin oilaviy ta’sirning muayyan darajada barqarorlashuvi davri boshlanadi. Uning navbatdagi odatda maktabgacha yosh tugaydigan paytga to’g’ri keladi, shundan keyin taxminan o’smirlik davrigacha u zaiflashgandek bo’ladi. Yana ota-onalariing ta’siri ota-ona oilasidan ajralib, o’z oilasini tuzguncha ancha kuchayadi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarning ma’lumotlari ba’zan shaxsning imkoniyatlari to’grisidagi barqaror tasavvurlarni o’zgartirib yuboradi. Masalan, ych yillik shaxslar olimlar bir necha yil muqaddam taxmin qilganlariga nisbatan ancha chuqur idrok etish qobiliyatiga ega, uch yoshli shaxs hozir faqat olti yoshli shaxslar qilgan va qilmagan narsalarni bilishi va qilishi mumkinligi kichikintoyini yurishdan oldin suzishga, ona tili bilan deyarli baravar chet tilida gapirishga o’rganish mumkinligi va hokazolar ma’lum bo’ldi.

Vaholanki, tajribaning ko’rsatishicha, ota-onalar ko’pincha o’zlarini tarbiyaviy ishga to’la tayyor deb biladilar va maxsus pedagogik bilimlarni egallashni zarur deb hisoblamaydilar. Ota-onalarning bu xususiyatini taniqli pedagog va psixolog K. D. Ushinskiy o’z davrida ta’kidlagan edi. «Tarbiya san’ati, — deb degan edi u, — shunday xususiyatga egaki, deyarli barchaga tanish va tushunarli, ba’zilarga esa juda oson ish bo’lib tuyuladi — odam bu ish bilan nazariy va amaliy jihatdan qanchalik kam tanish bo’lsa, unga bu shunchalik tushunarli va oson bo’lib ko’rinadi. Deyarli hamma tarbiya sabr-toqatni talab etishini e’tirof qilishadi, ayrimlar buning uchun tug’ma qobiliyat va malaka, ya’ni ko’nikma kerak, deb o’ylaydilar; lekin juda kam odam sabr-toqat, tug’ma qobiliyat va malakadan tashqari yana maxsus bilimlar kerakligi haqida ishonch hosil qilish.

Bunday bilimlarning yo’qligi oilaviy tarbiyada ko’plab xatolarga olib keladi, guruh rahbari ota-onalar bilan ishlashda buni hisobga olmay iloji yo’q. Bu jihatdan ota-onalarning shaxslarni tarbiyalashdagi quyidagi qiyinchiliklari va xatolarini ajratib ko’rsatish mumkin:

1. Ota-onalarning shaxslar bilan muomalasining yetishmasligi. Ular o’zlari, ishlari haqida kam so’zlab beradilar, o’quv bilim yurti o’quvchilar jamoasining hayoti, o’z shaxsining qiziqishlari, uning jamoat ishlari, bu ishga munosabati va hokazolar bilan kam qiziqadilar. Muomalaning yetishmasligi shaxslarning ota-onadan uzoqlashishiga olib keladi, kattalarni shaxsga yanada faolroq ta’sir ko’rsatish imkoniyatidan mahrum etadi.

2. Shaxslarni mehnat jarayonlariga jalb etish orqali ularning mehnat tarbiyasini tashkil qila bilmaslik ona ishga ko’milib ketgan paytda shaxslar oilaviy ishlardan, turar joylardagi ishlardan va hokazolardan ozod etiladilar. Buning natijasida mehnatga mensimay munosabatda bo’ladilar.

3. Ota-onalar turmushida salbiy misollarning mavjudligi o’quv muassasasining pedagogik kuch-g’ayratini yo’qqa chiqaradi.

4. Ota-onalar tarbiyaviy ta’sirining izchil emasligi — onda-sonda o’qishini tekshirish, biror nojo’ya ish uchun jazolash va hokazolar axloqiy immunitet hosil bo’lishiga yordam bermaydi.

5. Oilaviy tarbiyaning asosi sifatida taqiqlashlar sistemasi — ijobiy namuna asosida tarbiyalay bilmaslik, shaxs hayotini u har doim turli hatti-harakatni mashk kiladigan tarzda tashkil eta olmaslik natijasidir. Bu sistema shaxsning kattalar xohishiga salbiy munosabatini tug’diradi, mustaqillikning rivojlanishini susaytiradi.

6. Harakatlarning o’quv bilim yurti bilan muvofiqlashtirilmaganligi yoki u bilan kelishmovchilik. Tarbiyalanuvchida pedagogga, o’quv bilim yurtiga ishonchsizlik paydo bo’ladi va o’sib boradi, bu esa uning kamchiliklarini tuzatishni qiyilanshtiradi, pedagogik jihatdan qarovsizlik holatiga olib keladi.

7. Ayrim ota-onalarning shaxslar ulg’ayib borishi bilan tarbiyaviy faollikni susaytirib yuborishlari, bu esa shaxslarning ota-onalardan uzoqlashuviga, o’quv bilim yurtiga qiziqishi pasayishiga va hokazolarga olib keladi.

8. Qarorlar qabul qilishda kechikish. SHaxs katta bo’lgandan keyin aqli kirib, tuzaladi deb o’ylash odatda o’zini oqlamaydi, ko’pincha qayta tarbiyalashni talab etadigan pedagogik jihatdan qarovsizlik holatiga olib keladi.

Ko’rsatib o’tilgan kamchiliklar qatoriga ota-onalarning tarbiya usullarini bilishlarini, shaxslar ulg’ayishi bilan ularni o’zgartirishni bilmaslik yoki istamaslik ota bilan onaning talablari birligining, pedagogik odob, chidamning yo’qligi, ota-onalarning turmushning ma’naviy tomoniga zid tarzda moddiy tomoniga qiziqib ketishi va boshqalarni qo’shish mumkin.

Ota-onalar bilan ish shakllari va usullarini tanlashni odatda sinf rahbari o’z shaxsiy xususiyatlari tajribasini, o’quvchilarning oilalarida vujudga kelgan o’ziga xos xususiyatlarni, ota-onalarning bilim va tajribasini, tarbiyalanuvchilarni tarbiyalashda yuqorida ko’rsatib o’tilgan xatolar va qiyinchiliklarni, fe’l-atvor xususiyatlarini, o’quv muassasasi pedagoglar jamoasidagi muhitni, ota-onalar bilan ish olib borishda tarkib topgan an’analarni va hokazolarni hisobga olib belgilaydi, tajribaning ko’rsatishicha, sinf rahbarining ota-onalar bilan hamkorligining ommaviy, sinf. tarzidagi va yakka tartibdagi ish shakllarini oqilona birga qo’shib olib borish, bunda uning mazmunida izchillikka rioya etish orqali erishiladi.

Ko’rsatilgan shakllar ta’rifi va ularni qo’llashning eng yuqori natija berishini ta’minlaydigan shart-sharoitlarga qisqacha to’xtalib o’tamiz.

O’quvchilarni tarbiyalashda oilaning bir qancha vazifalari mavjud bo’lib ular quydagilardir:

—oilada sog’lom muhitni yaratish, milliy ruh va turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-ona har tomonlama o’rnak bo’lishi, farzandlarning ota-onasiga, Vatanga muhabbat tuyg’usini shakllantirish, o’zaro g’amxo’p bo’lishni ta’minlash;

—oilada huquqiy tarbiyani yaxshilash, oila a’zolarining o’z huquq va burchlarini anglab yetishlarini va ularga rioya qilishlarini ta’minlash;

—farzandlariga chuqur dunyoviy bilim asoslarini berish, ma’rifatli va ma’naviyatli kishilar bo’lib yetishishlarini ta’minlash;

—bozor munosabatlariga mos bo’lgan kasb-hunar o’rgatish, iqtisodiy tushunchalarni farzandlar ongiga singdirish;

shaxslarning ma’naviy barkamol va jismonan sog’lom bo’lishlari uchun iqtisodiy va ijtimoiy muhitni yaratish;

shaxslarni mustaqil fikrlashga o’rgatish, istiqloq g’oyalari va milliy mafkuraga sadoqat ruhida tarbiyalash;

shaxslarning bo’sh vaqtlarini pedagogik nuqtai nazardan kelib chiqib unumli tashkil qilish, ularga qo’shimcha ta’lim berish;

farzandlarida mavjud bo’lgan iste’dod kurtaklarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratish;

o’z farzandlarining o’quv muassasasi, mahalla, davlat va jamiyat oldidagi burchlarini to’la ado etishlari uchun oilada mas’uliyatli bo’lish;

ota-onalar o’zlarining pedagogik va psixologik bilim saviyalarini doimo oshirib borishi;

shaxslarda tejamkorlik va ishbilarmonlikning ma’naviy axloqiy tomonlarini shakllantirish;

oilada milliy va umuminsoniy tarbiyaning barcha yo’nalishlarini uyg’un holda bosqichma-bosqich amalga oshirishga mas’ullikni ta’minlash;

sanitariya-gigiyenik, ekologik ko’nikmalarni singdirish, diniy aqidaparastlik, ichkilikbozlik, giyohvandlikka qarshi tarbiyani amalga oshirish;

oila, o’quv bilim yurti va mahalla oldida o’z farzandlarining barcha hatti-harakatlari uchun javobgardir;

sog’ligida va aqlida nuqsonlari bo’lgan farzandlariga hayot talablariga mos ravishda bilim va kasb-kor o’rgatishdan iborat.

Ota-onaning farzand oldidagi burchi, o’zbekona ta’bir bilan aytganda, farzandga yaxshi nom qo’yish, yaxshi muallim qo’liga topshirib savodini chiqarish, ilmi, kasb-hunarli qilish, oilali va uyli-joyli qilishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O’zbekiston, 2017.
2. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” T.: “Ma’naviyat”. 2008.
3. Ortiqov N.O., Jo’rayev A.J. Maktab, oila va jamoatchilik hamkorligi kengashi. T.:“O’qituvchi”, 1989.
4. Ochilov M. “Muallim – qalb me’mori” T.: “O’qituvchi” 2001.
5. Yo’ldoshev J.G’.O’quvchi ma’naviyatini shakllantirish (qo’llanma)-T.:2000.
6. Xo’jaev N. Tarbiya nazariyasi. va boshqalar. – T.: – 2003.
7. w.w.w. ziyonet . uz
8. w.w.w. pedagog. uz

KATTA YOSHDAGI BOLALARNI TASVIRIY FAOLIYAT MASHG‘ULOTLARIDA ART-PEDAGOGIKA ASOSIDA MAKTAB TA’LIMIGA TAYYORLASH

Namangan davlat pedagogika instituti
magistiri Nasirdinov Omoniddin Sayfidinovich
Tasviriy san’at va amaliy bezak san’atii.

Annotatsiya: Maskur maqola bolalarni tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarida art-pedagogika asosida maktab ta’limiga tayyorlash yosh avlodni tarbiyalash va o‘qitishda ko‘plab an’anaviy yondashuvlarni yosh avlodning zamonaviy hayotga moslashishida ta’lim tashkilotlarida olingan sifatli ta’lim-tarbiya jarayoni alohida ahamiyati bayon etilgan

Kalit so‘zlar: tasviriy faoliyat, zamonaviy, Internet materiallari, art-pedagogika

Bugungi global dunyoda va Respublikamizda sodir bo‘layotgan ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlar yosh avlodni tarbiyalash va o‘qitishda ko‘plab an’anaviy yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Yosh avlodning zamonaviy hayotga moslashishida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olingan sifatli ta’lim-tarbiya jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi. Shu ma’noda bolalar bilan tashkil etiladigan zamonaviy o‘quv-tarbiya jarayonida art-pedagogikadan foydalanish samarali sanaladi.

Art-pedagogika ilmiy va pedagogik amaliyotlarda nisbatan yangi yo‘nalish sanaladi. Matbuot va Internet materiallariga murojaat qilganimizda art-pedagogika resurslaridan to‘liq foydalanilmayotganiga guvoh bo‘lamiz. Amaliyotda art-pedagogika psixolog va psixoterapevtlar tomonidan qo‘llanib kelinayotgan art-terapiya o‘rnida, ya’ni o‘quvchilarning xulqi, ularning shaxsi va xarakterini korreksiyalash, dars jarayonida yaxshi munosabat muhitini o‘rnatish, bolalar va kattalar munosabatini to‘g‘rilash va hokazolarda ishlatilib kelinmoqda.

Art-pedagogika faqat boshlang‘ich sinflarda tasviriy va musiqiy faoliyat, dars jarayonini tinchlantirish maqsadlarida qo‘llanilmoqda.

“Art-pedagogika”, “art-terapiya” terminlari to‘liq aniqlanmagan bo‘lib, ular turlicha talqin qilinmoqda, turli ma’nolarda ishlatilib, turli xussiyatlarda ifodalanmoqda. Bu texnologiyalarning qo‘llanilish imkoniyatlari ham turlicha.

Pedagoglar va olimlar (B.П.Анисимов, Н.Ю.Сергеева, М.Ю.Алексеева) art-pedagogika va art-terapiyani quyidagicha tushunishadi: shakllangan san’at vositasida tarbiyalashning eski stereotip tushuntiruvchi ko‘rgazmali metodlariga (an’anaviy, avtoritar) muqobil sifatida; turli pedagogik masalalarni echishda san’atning universal yo‘llari, umumiy mexanizmi, tamoyil va qonuniyatlarini o‘rganuvchi pedagogika fanining amaliy yo‘naltirilgan yangi yo‘nalishi sifatida; bolaning badiiy madaniyati asoslarini shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi jarayonning (rivojlantirish, tarbiyalash, o‘qitish va korreksiyalash) barcha komponentlarini o‘zida mujassam etgan san’at vositalari birligi sifatida; bu alohida yondashuv bo‘lib, unda urg‘u san’atni o‘rganishdan subyektiv tajribaga (refleksiya) ko‘chadi, ya’ni (bolaning) o‘zining holati, sezgisi, kuyinchakligi, tafakkur yuritishi, olamga va o‘z-o‘ziga munosabati sifatida.

Hozirgi paytda fanda art-terapiya fanlararo bilim sohasi sanalib, u o‘zida tibbiyot, pedagogika, madaniyatshunoslik, psixologiya va boshqa ilm sohalarini mujassam etadi. Uning mohiyati san’atning subyektga terapevtik va korreksion ta’siri sanaladi va u o‘quvchining psixik travma olgandagi holatini badiiy-ijodiy faoliyat orqali tuzatishga qaratilgan.

Art-pedagogika va art-terapiyaning asosiy maqsadi rivojlanishida muammosi bo‘lgan bolalarni har tomonlama uyg‘un rivojlantirishdan iborat va u korreksion-shaxsiy va faoliyatli yondashuvlarga tayanadi; o‘quvchilarning turli ruhiy sifatlari hamda shaxsning badiiy madaniyatini shakllantirish xususiyatlarini rivojlantirishga, uning mikro va makro muhitda jamoaviy va madaniy faoliyatda ishtirok etishi, turli tajovuzlarni bartaraf etishiga alohida e’tibor qaratiladi. Bunga misol tariqasida YUNESKO va Xalq ta’limi vazirligi tashabbusi bilan tashkillashtirilgan O‘zbekiston maktab o‘quvchilari orasida bolalarga kuch ishlatish, zo‘ravonlik qilishni (bullingni) yo‘qotishga qaratilgan loyihani keltirish mumkin.

Art-pedagogika rivojlanishida muammosi bor bolalarni dunyoning turfa go‘zalliklarini ko‘rish hamda faoliyatning badiiy turlarida dunyoni o‘zgartirishga o‘rgatadi. San’at (bolaga) dunyoni

anglashda ijobiy manba sanaladi, u bolada kreativlik qobiliyatini dunyoga keltiradi. Shuning uchun unga ijtimoiy-pedagogik texnologiyalarning samarali vositasi sifatida qarash mumkin.

Art-terapiya (inglizcha art – “san’at” + terapiya) - bu terapiya uchun san’at va ijodkorlikdan foydalanishga asoslangan psixoterapiya va psixologik tuzatish yo’nalishi. So’zning tor ma’nosida art-terapiya odatda bemorning psixo-emotsional holatiga ta’sir etish maqsadida tasviriy san’at bilan davolanishni anglatadi.

Art-terapiyaning asosiy maqsadi o’zini ifoda etish va o’zini o’zi bilish qobiliyatini rivojlantirish orqali ruhiy holatni uyg’unlashtirishdir. San’atning terapevtik maqsadlarda ishlatilishining ahamiyati shundaki, u turli xil his-tuyg’ular va hissiyotlarni ramziy darajada ifodalash va o’rganish uchun ishlatilishi mumkin: sevgi, nafrat, xafagarchilik, g’azab, qo’rquv, quvonch va boshqalar. Art-terapiya uslubi e’tiqodga asoslangan. Inson ruhiyatining holati uyg’unlashganda, uning ichki “men”ning tarkibi vizual tasvirlarda aks ettirilganligini, u rasm chizganda yoki haykal yasaganda, unda ruhiy holatning uyg’unlashuvi kuzatiladi.

“Art-terapiya” atamasi (so’zma-so’z: art davolash) rassom Адриан Хилл tomonidan 1938-yilda sanatoriyalarda sil kasalligi bilan kasallanganlar bilan ishlashini tasvirlashda joriy etilgan. Ushbu usullar Qo’shma Shtatlarda Ikkinchi Jahon urushi paytida natsistlar lagerlaridan olib chiqilgan bolalar bilan ishlashda ishlatilgan. O’zining rivojlanishining boshida art terapiya З.Фрейд va К.Г.Юнгning psixoanalitik qarashlarini aks ettirdi, unga ko’ra mijozning badiiy faoliyatining yakuniy mahsuloti (rasm, haykaltaroshlik, montaj bo’lsin) uning ongsiz ruhiy jarayonlarini aks ettiradi. 1960-yilda Amerikada “Amerika Art Terapiya” Assotsiatsiyasi tashkil etildi.

Art-terapiya turlari:

1. Tasviriy san’atga asoslangan so’z-chizmachilik terapiyasi (Izoterapiya) tor ma’noda Art-terapiya. Bu o’rganish qiyinchiliklar va ijtimoiy moslashtirish bilan bolalar va o’smirlar o’rtasida nevrotik va psixosomatik kasalliklar psixologik tuzatish uchun mashhur. Rassomning emotsional holatini ifodalaydi.

2. Biblioterapiya (lat. biblio - kitob va gr. therapia - davolash) - bu psixoterapiya usuli, bu adabiyotni so’z bilan davolash shakllaridan biri sifatida ishlatiladi. Bu maxsus tanlangan adabiyotlarni yo’naltirilgan o’qish yordamida ruhiy holatni tuzatish uchun ishlatiladi. Biblioterapiyada ham ommabop ilmiy adabiyotlardan (masalan, psixoterapiya bo’yicha kitoblar) va badiiy adabiyotlardan foydalanish mumkin.

Qahramonlar bilan tanishishning maxsus biblioterapevtik ta’siri tufayli o’zlarining tajribalarida va boshqa davolanish holatlarida (tinchlanish, zavqlanish, faollik), hal qilinmagan mojarolar, shaxsiy muammolar va kayfiyat o’zgarishi aniqlanadi.

Biblioterapiya - bu kutubxonachi uchun qo’llanma va psixolog va psixoterapevt uchun psixoterapevtik usulni o’qish usuli.

3. Musiqa-terapiyasi - bolaning hissiy rivojlanishiga va nutq funksiyalarining faolligini oshirishga yordam beradi. Bugungi kunda ko’plab speech-terapevtlar musiqa terapevtlari elementlarini maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda ham qo’llashadi, bu kabi mashqlarning juda yuqori samaradorligini ko’rsatmoqda.

Bolalar guruhidagi musiqa terapiyasi quyidagi shakllarda ifodalanishi mumkin: musiqa tinglash; xor ijro qilish; raqs; o’zlarining musiqiy asarlarini yaratish va audiyozuvlarda yozish; oddiy musiqa asboblari o’ynash va h.k.

4. Dramaterapiyasi - (yunon. drama) – “harakat” amalga oshiriladi. Unda insonning shaxsiy hayoti va uning jamiyat bilan ziddiyati tasvirlangan. Bundan tashqari, urg’u ko’pincha muayyan belgilar fe’l-atvori va harakatlaridagi umumiy qarama-qarshiliklarga qaratiladi.

Drama terapiyasi - art terapiyasining yangi yo’nalishi bo’lib, u tobora rivojlanib, bugungi kunda moda bo’lib kelmoqda. U dramatisatsiya kabi keng tarqalgan texnikani qo’llaydi, drama terapiyasi deb nomlangan bo’lsa ham, u drama emas, balki teatr san’atiga asoslangan.

Ushbu soha mijozlar bilan ishlashda yashirin shifobaxsh manbalardan foydalanish uchun terapevtik jarayonning bir qismi sifatida san’atning kuchidan foydalanadi. Mijozning ijodiy o’zini namoyon qilishi ruhiy buzilishning sababini ham, tabiatini ham aks ettiradi va mijozning reintegratsiyasi va dissotsiativ sharoitlarini qo’llab-quvvatlaydi. Parchalanib ketgan ong sharoitida yaxlitlikni joriy etishga hissa qo’shadi va azoblanayotgan yaralangan odamni davolashga ta’sir qiladi

5. Raqs-terapiyasi - Raqs va harakat terapiyasi - psixoterapiya sohasi bo‘lib, unda raqs va harakat shaxsning hissiy va jismoniy integratsiyasiga yordam beruvchi jarayon sifatida qo‘llaniladi.

6. Qo‘g‘irchoq-terapiyasi - bolalar, o‘smirlar va ularning oilalariga psixologik yordam ko‘rsatish usuli bo‘lib, ular qo‘g‘irchoq san‘ati yordamida o‘z xatti-harakatlarini tuzatishdan iborat. Bu usul bola psixologlari tomonidan bolalardagi og‘riqli tajribalarni bartaraf etish, ularning ruhiy salomatligini mustahkamlash, ijtimoiy moslashishni yaxshilash, o‘zo‘zini anglashni rivojlantirish va jamoaviy ijodiy faoliyat sharoitidagi ziddiyatlarni bartaraf etishga yordam beradi.

7. Qum-terapiyasi - analitik psixologiya doirasida vujudga kelgan psixoterapiya usullaridan biri. Bu qum bilan ishlash orqali ichki keskinlikni bartaraf etish, uni ongsiz ramziy darajada mujassamlashtirish usulidir.

8. Glinoterapiya - bu tabiiy loydan foydalangan holda psixologik va psixoterapevtik ish usuli. So‘nggi yillarda u psixologlar va mijozlar tomonidan ortib borayotgan qiziqish jalb qilgan bo‘lsa-da, bu yo‘nalish, boshqalar kabi keng tarqalgan emas. Glinoterapiya psixologik ishning jiddiy va chuqur usulidir. Ko‘pgina mijozlar loy bilan darhol aralashishga tayyor emaslar, ularga ko‘nikish va tayyorlanish uchun vaqt kerak. Agar mijoz xavfsizlikni his qilsa, psixologga ishongan bo‘lsa, unga ushbu material bilan ishlashni taklif qilishingiz mumkin.

9. Fototerapiya - Phototherapy (nur davolash, nur davolash) — bemor shifokor tomonidan belgilangan ma‘lum bir vaqt uchun, ma‘lum to‘lqin uzunligi bilan sun‘iy manbalardan quyosh nuri yoki yorqin nur duchor bo‘ladi, deb aslida iborat davolash turi, va ba‘zan, shuningdek, kunning qat‘iy belgilangan vaqtda.

Fototerapiya mavsumiy affektiv kasalliklarni davolashda klinik samaradorlikni isbotladi va “kech uyqu sindromi” uchun standart davolanishning bir qismidir. So‘nggi paytlarda nur terapiyasi unseasonal depressiyani davolashda ham samarali ekanligi ko‘rsatildi.

Art-terapiyaning vazifalari:

1. Agressiya va boshqa salbiy his-tuyg‘ularga chiqarib yuborishning ijtimoiy jihatdan maqbul yo‘li.

2. Yordamchi usul sifatida davolash (psixoterapiya) jarayonini osonlashtirish.

3. Psixodiagnostika uchun ma‘lumot olish.

4. Bostirilgan fikrlar va his-tuyg‘ular orqali ishlash.

5. Mijoz bilan aloqa o‘rnatish.

6. O‘z-o‘zini nazorat qilishni rivojlantirish.

7. Sezgililar va his-tuyg‘ularini e‘tiborni qaratish.

8. Kreativlik va o‘ziga bo‘lgan hurmatni rivojlantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar qalam, bo‘yoq, loy, qaychi, elim va qog‘oz yordamida o‘zlarini va o‘z g‘oyalarini ifodalashni yaxshi ko‘radilar. Bolalar maktabgacha ta’lim muassasasida asosiy shakllarni yasashni boshlaydi va ranglar bilan bo‘yashni yoqtirishi mumkin. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalar ko‘pincha to‘nning tepasida porlayotgan quyoshli uylarni chizishadi. Buning sababi shundaki, bunday rasm kvadratlar, uchburchaklar va doiralar kabi asosiy shakllardan iborat.

Pedagogning art-pedagogik va art-terapevtik yo‘nalishdagi ishlari, birinchidan, uning faoliyatiga yordam beradi, ikkinchidan, bolalarning o‘quv va ijodiy faoliyatlari uchun maksimal shart-sharoit yaratadi, uchinchidan, ularning ijtimoiy va etik qobiliyatlarining to‘liq ochilishiga imkon beradi.

Katta yoshdagi bolalar o‘z emotsiyalari, his-hayajonlarini san‘atning turli materiallari hamda badiiy-ijodiy faoliyat orqali ifodalashda turli metodlardan, jumladan, mashq-topshiriq shaklidan foydalanishi maqsadga muvofiq:

art-terapiya texnologiyasi – bunda tarbiyachi bolalarning yetaklovchi savollari orqali topshiriqni mustaqil bajaradi va shu tariqa, o‘z shaxsini to‘liq ochib beradi, yangi bilim va ko‘nikmalar bilan boyitadi;

art-terapiya xususiyatiga asoslangan hamkorlik nafaqat verbal, balki vizual obrazlar, musiqa, o‘yin harakati, rolli o‘yinlar, ya‘ni o‘zligini ijodiy namoyon qilishning turli kanallari orqali ifodalanadi.

Art-pedagogik va art-terapevtik metodikalarni amalga oshirishda tarbiyachi muhim rol o‘ynaydi. Tajriba jarayonida bu yordam quyidagilarda: bolalar o‘z emotsiyalari, kechinmalarini so‘z

bilan ifodalashlarida; bolalar o’zgalar fikrini to’g’ri ifodalashlari, odobli savol berishlarida; san’at asariga (tasviriy, musiqiy, plastik, badiiy) bolaning reaksiyasi, ijro (rasm chizish, ashula aytish, cholg’u asboblari chalish) paytida uning o’zini tutishi, emotsiyalarida; bolalarning harakatlari, rasm chizishlari, ashula aytishlarini ularning yoshiga mos tarzda, tushunarli tilda tushuntirib berishida; rasmda, ashula aytishda, harakatlarda, mimikada sezuvchanlik holatini ifodalashda; o’qituvchi rasm, musiqiy ijrodan o’z hissiyotlarini ifodalashida namoyon bo’ladi.

Bolalarni maktabga tayyorlash juda murakkab jaryon bo’lib, ota-onalar va tarbiyachilardan katta e’tibor talab etiladi. Bola esini tanigandan boshlab qo’liga tushgan narsa bilan to’g’ri kelgan joyga rasm chizishga juda ishqivoz bo’ladi. Zamonaviy tarbiyachi-pedagogning vazifasi bolalardagi ana shu intilish, qiziqishlarni kerakli yo’nalishga solishdan iborat. Bu qiziqish va intilishlar bevosita maktabgacha ta’lim tashkilotida olib boriladigan tasviriy faoliyat mashg’ulotlarida yaqqol namoyon bo’ladi.

Ta’kidlash joizki, maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi tasviriy faoliyat mashg’ulotlarini art-pedagogikasi asosida tashkil etish hamda ushbu jarayonda bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash bugungi jamiyat uchun zarurat sanalib, bunda tarbiyachi-pedagogning mahorati va bilimi, oldindan ko’ra bilish qobiliyati muvaffaqiyatli natijani kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ostanov Sh.Sh. Art-terapiya // “Psixologiya” Ilmiy jurnal. – T. 2020. № 3. –B. 135-136.
2. Quronov.M. Bolam baxtli bo’lsin, desangiz... .T. Ma’naviyat, 2014. – B. 27.
3. Xamidova G. Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodkorligini interaktiv metodlar orqali rivojlantirish // Academic research in educational sciences. Volume 2 | Issue 5 | 2021 ISSN: 2181-1385. – B. 1197-1198.
4. Xasanova Sh. Tasviriy faoliyat metodikasi. Maruza matn. 2012
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Faoliyat>
6. <http://hozir.org/maktabgacha-talimni-rivojlantirishda.html?page=2>
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Qobiliyat>

SHAXSLARDA TAVAKKALCHILIK BILAN BOG’LIQ VIRTUAL O’YINLARGA MOYILLIGINI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

O’ktamov Madadjon O’ktam o’g’li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

“Informatika va uni o’qitish metodikasi” kafedra o’qituvchisi
oktamovm03@mail.ru

Musurmanova Yayra Norbo’ta qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

“Matematika-informatika” yo’nalishi talabasi
yayramusurmanova@gmail.com

Toshpo’lotova Jasmina Nuriddin qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

“Matematika-informatika” yo’nalishi talabasi
jasminatoshpulotova06@gmail.com

Annotatsiya. Bu maqola virtual o’yinlarning insonlar ustida qanday ta’sir qilishi va shaxslarda mavjud bo’lgan tavakkalchilik bilan bog’liq psixologik xususiyatlarni o’rganadi. Shaxslarda virtual o’yinlar bilan bog’liq tavakkalchilikning psixologik taraqqiyotga olib keladigan asoslari va oqibatlarini tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar. Shaarda tavakkalchilik, motivatsiya oshishi, kuzatish va qo’llab-quvvatlash, ko’nikmalarni rivojlantirish, stressni kamaytirish, kommunikatsiya va o’zaro munosabat, o’yin asabiyati.

Shaxslarda tavakkalchilik bilan bog’liq virtual o’yinlar turli janrlarda mavjud bo’lishi mumkin. Ba’zi o’yinlar virtual dunyolarni yaratish orqali o’yinchilarga to’liq ozgina bir hayot yashash imkonini beradi. Bu turlar misol uchun "The Sims" va "Second Life" o’yinlari kabi ommalashtirilgan o’yinlarni o’z ichiga oladi.

Boshqa virtual o’yinlar esa g’alati texnologik tajriba va ish bilan bog’liq bo’lib, o’yinchilarning mahoratlarini oshirish va boshqa o’yinchi bilan o’rtacha o’yin o’ynash imkonini beradi. Misol uchun sport o’yinlarida o’yinchilar futbol, basketbol yoki beysbol o’ynash, avtomobil o’yinlarida o’yinchilar strategik o’yinlarda o’yinchilar urushni boshqarish va boshqa o’yinlarni o’ynash imkoniyatiga egalar.

Virtual o’yinlar o’yinchilar orasidagi bir-biriga qarshi o’ynash, o’yinlardagi vaziyatlarni yechish, g’alaba qozonish va ko’p foydali bilim va mahoratlar olish imkonini beradi. Bunda o’yinlarning o’zaro hamkorlik va jamoatchilik aspektlari ham mavjud bo’lishi mumkin, masalan onlayn o’yinlarda komanda o’yinlari yoki o’yinchi jamoatlarini birlashtirish imkoniyati mavjud.

Shaxslarda tavakkalchilik bilan bog’liq virtual o’yinlar, o’yinchilarga yangi tajriba va imkoniyatlar taqdim etish bilan birga, o’yinchilarning masofaga qarshi o’ynash, ijodiy va muammoliy savollarni yechish, hayotda boshqa tajribalarga ega bo’lish va o’yin ustida qo’shimcha tafakkur qilishga imkon beradi.

Shaxslarda tavakkalchilik bilan bog’liq virtual o’yinlarga moyilligining psixologik xususiyatlari mavjud. Bu o’yinlar va o’yinchilar orasida turli psixologik ta’sir va o’zgarishlar hosil qilishi mumkin. Quyida bu o’yinlarning psixologik xususiyatlari haqida ba’zi muhim nuqtalarni ko’rishimiz mumkin

Virtual o’yinlar o’yinchilarda motivatsiyani oshirishi mumkin. Muvaffaqiyat hissi, darajani oshirish va yutuqlar qozonish kabi o’yinlardagi maqsadlar o’yinchilarga motivatsiya va qo’shimcha energiya berishi mumkin.

Virtual o’yinlarda o’yinchilarni kuzatish, uning ehtiyojlari va qobiliyatlari bilan tanishish va ularni rivojlantirishga yordam berishi mumkin. O’yinchilar o’zlarini o’zaro munosabatlarda, jamoatchilik va liderlikda imtihon qilishlari mumkin bo’ladi.

Virtual o’yinlar, o’yinchilarga ko’nikmalar va strategiyalarni rivojlantirish imkonini beradi. O’yinchilar o’zlarini muhim qarorlar qabul qilish va ularni amalga oshirish uchun tajribalar olishadi.

Virtual o‘yinlar o‘yinchilarga stressni kamaytirish imkonini berishi mumkin. O‘yinlar o‘ynash o‘yinchilarga qulaylik, qiziqish beradi. Bu esa kechirilishi kerak bo‘lgan kundalik stress va tushunishlarini o‘zgartirishga yordam beradi.

Bir nechta onlayn o‘yinlar o‘yinchilar o‘rtasida kommunikatsiyani oshirish imkonini beradi. O‘yinlarda jamoatchilik yoki komandadagi o‘yinlar o‘ynash, chat yoki ovozli kommunikatsiya orqali o‘yinchilar o‘rtasida aloqalar yaratish mumkin.

Ba’zi o‘yinlar intensivlik va raqobat hissiyatini oshirishi mumkin. O‘yinchilar o‘yin davomida qiyinchiliklar bilan bog‘liq ravishda stress va adrenalini hissiyatini his qilishi mumkin. Bu esa o‘yinchilarning asabiyatini oshirishi va harakatlanishlariga ta’sir qilishi mumkin.

Virtual o‘yinlarning psixologik xususiyatlari har bir o‘yin va o‘yinchining shaxsiy xususiyatlari va tajribalari bilan bog‘liq bo‘ladi. Ba’zi o‘yinlar o‘yinchilarda qo‘shimcha adrenalini va endorfin hissiyatini oshirishi mumkin, ba’zilarida esa o‘yinchilarning o‘zlarini o‘zlashtirish, o‘zlarini yo‘q qilish yoki o‘yinlarda muvaffaqiyatni yo‘qotish hissiyatini oshirishi mumkin. Har bir o‘yin o‘yinchilarga turli psixologik ta’sirlarni o‘zlashtiradi shuning uchun o‘yinlarni doimiy o‘ynash tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

8. Jasmina Toshpo‘lotova, and O‘ktamov Madadjon. "Boshlangich talim yo‘nalishi talabalarini informatika fanini o‘qitishda interaktiv usullardan foydalanish." PEDAGOGS 51.1 (2024): 115-119.

9. Madadjon O‘ktamov. "Kuzatuv quduqlarida yer osti suvlarini gidrorejim parametrlarini masofaviy nazorat qilishning avtomatlashgan tizimlari." Science and Education 2.12 (2021): 202-211.

10. Uktamov, M. "Modeling the professional training development of future teachers through computer training." Science and innovation 2.B9 (2023): 139-141.

11. Israilovich, D. O., & Komilovna, T. L. (2022). Optimization of Validity of Text Information Based On Mechanisms with Soft Clustering. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION,2(2), 369-373.

12. Турсунова, Л., & Жураев, С. (2024). ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 3(2), 35-37.

13. Yakhiyakhonova, Mukhiba. "The Urgency of Improving the Methods of Developing the Skills of Independent Learning of Future Teachers (on the Example of Information Technology in Education)." Academicia Globe 2.03: 47-51.

INKLYUZIV TA’LIMNING MAQSADI VA VAZIFALARI

Iminova Dilnoza Nasirovna
ADPI, Maktabgacha ta’lim fakulteti o’qituvchisi,
Bozarova Maqsuda Salimjon qizi
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Inklyuziv ta’lim-maxsus ta’limga muhtoj bolalar, o’smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo’naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo’shishni ifodalovchi ta’lim turli xil ehtiyojli bolalarni ta’lim olish haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so’z va iboralar: Inklyuziv, strategiya, fe’l-atvor, korreksion, ehtiyoj, tenglik, shaxs, jamiyat

Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ’ibot qilinayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi, ya’ni o’sishi va rivojlanishida muammolari bo’lgan bolalarni o’qitish, tarbiyalash masalasi O’zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5712-son Farmoniga muvofiq O’zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko’rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida farmon imzolandi. Vazirar Mahkamasi tomonidan 2021-yil 12-oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlar tasdiqlash to’g’risidagi”638-son qaror qabul qilindi. 13-oktabr 2020-yildagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4860-son qarorga muvofiq ishlab chiqilgan.

“2020-2025-yillarda Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish Konsepsiya”sida alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ko’rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo’yicha quydagi vazifalar belgilandi:

- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar ta’lim oladigan ta’lim muassasalari binolariga qo’yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar o’qitiladigan ta’lim muassasalarini zarur adabiyotlar, metodik qollanmalar, turli kasblarga o’qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni o’qitish uchun inklyuziv ta’lim tizimini tashkil etish, umumta’lim muassasalarini maxsus moslamalar (ko’tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), shuningdek tegishli kadrlar (maxsus pedagog, bolalarni ruhiy pedagogik kuzatish bo’yicha mutaxassislar) bilan ta’minlash;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning moslashishi va integratsiya uchun maktab-inernatlarini bosqichma-bosqich maxsus jihozlar bilan ta’minlash va boshqalar.

Inklyuziv ta’lim – umumta’lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo’lgan ta’limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim olishga oid qo’shimcha moslamalarni tashkil qilib, bolalarni ta’lim olishga qulay sharoit yaratadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta’lim tizimida o’qitishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek ular o’z oilasidan uzoqda bo’lishga majbur bo’ladilar, bu esa ular fe’l-atvorlarida turli sa’lbiy illatlarning shakllanishiga turtki bo’ladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o’rganib qoladilar, o’z-o’ziga

xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari, juda ko’p maxsus ehtiyojli bolalar ayrim sabablarga ko’ra, masalan, ota-onalarni maxsus maktab-internatlarga yubormasligi sababli ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Alohida ehtiyojli bolalarning ota-onalarini xohish-istaklarini inobatga olgan holda va ta’limdagi tenglik huquqini kafolatlash maqsadida Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko’ra maxsus yoki umumta’lim tizimida ta’lim olishni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta’lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi ta’limni boshlash imkoniyatiga ega bo’lgan barcha bolalar, shu jumladan alohida yordamga muhtoj bo’lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga qamrab olishdir. Inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj bolalarga ta’lim olishni taqdim etishi bilan katta ahamiyatga ega. Bu ana shunday bolalarni uzluksiz umumiy ta’lim tizimiga kiritishni bildiradi. Ko’p hollarda alohida yordamga muhtoj bolalarning ota-onalari o’z bolalarining ta’limga oid huquqlari va boshqa imkoniyatlari haqida noto’g’ri tushunchaga ega bo’lganlari natijasida bu bolalarga to’g’ri ta’lim berishni talab qilmaydilar.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim muassasalariga qabul qilishni o’quvchilarni yanada bolaga qaratilgan faolroq va ko’roq o’quvchilarni qamraydigan yangi o’qitish uslublarini ishlab chiqishga undaydi. Buning nafi esa hamma bolaga tegadi. Umuman olganda, inklyuziv ta’limni O’zbekistonda joriy qilishni yana bir afzallik tomoni shundaki, maxsus ta’lim muassasalari mavjud bo’lmagan joylarda ham imkoniyati cheklangan bolalarni umumta’lim tizimiga to’liq jalb qilinishiga imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

8. O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi qonun yangi qonuni. 23 sentabr 2020 yil Sh.Mirziyoyev.
9. SH.A.Amonashvili va b. ”Pedagogik izlanish” Toshkent “O’qituvchi” 1990yil. 608 b.
10. M.G.Davlatshin “Ta’limning psixologik asoslari” Toshkent “O’qituvchi” 2000 yil 20 b.
11. Mirzaev, O. (2022). THE ROLE OF ETHICS AND AESTHETICS IN THE FORMATION OF ENTREPRENEURIAL RELATIONS BETWEEN INDIVIDUALS. Science and innovation, 1(B6), 125-130.
12. Nargiza, Q. (2022). МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ ТАШКИОТЛАРИДА ЛОГОПЕД ИШИНИНГ ОЛИВ БОРИЛИШИ. PEDAGOGS jurnali, 22(2), 52-54.
13. Жўрахўжаев, М. Х. (2022). ИМКОНИЯТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАР УЙДА ЯККА ТАРТИБДАГИ ТАЪЛИМДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 295-298.
14. Мирзаев, О. Х. (2020). Воспитание профессионально-нравственных качеств у будущих молодых фермеров средствами отечественной литературы. Science and Education, 1(2), 508-513.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQIY KAMCHILIKLARINI BARTARAF ETISHDA O‘YINNING AHAMIYATI

Andijon davlat universiteti Pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim nazaruyasi kafedrası o‘qituvchisi
To‘xliboyeva Zuxra Abdumutal qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning nutqiy xususiyatlari, nutq kamchiliklari hamda ulardagi nutq nuqsonlarni bartaraf etishda o‘yining ahamiyat haqida so‘z boradi

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, bola, nutq, nuqtiiy kamchilik, nutq nuqsoni, nutqiy xususiyatlar, o‘yin

Mamlakatimizda ayni paytda vujudga kelgan shart-sharoitlar malaka oshirishning shakli, mazmuni va uni amalga oshirish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni va bu jarayonga tegishli o‘zgartirishlarni kiritishni taqozo etmoqda. Xususan, hozirgi kunda Respublika-mizda maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, takomillashtirish borasida amalga oshirilayotgan tizimli chora-tadbirlar natijasida makabgacha ta’lim tashkilotlarining moddiy-texnik bazasi, huquqiy-meyoriy, metodik ta’minot jihatdan bosqichma-bosqich musahkamlanib bormoqda. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning nutqiy kamchiliklarini bartaraf etish vositalaridan yana biri o‘yinlar hisoblanadi.

Shu o‘rinda muhtaram Prezidentimizning mazkur fikrlarini keltirishimiz maqsadga muvofiqdir. “Bolalar tarbiyasi jarayonida o‘z ishini puxta biladigan, malakali va har bir bolaga individual yondosha oladigan pedagog-kadrlarni jalb qilgan holda, ularning ongi va tafakkurini go‘dakligidan to‘g‘ri shakllantirib bormasak, kelajakda yuksak saviya, bilim va ma’naviyatga ega bo‘lgan barkamol avlodni tarbiyalash qiyin bo‘ladi”. Shu kunlarda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun tarbiyachilarning malakasi oshirish mazmuni va shakllarini takomillashtirish zarurati paydo bo‘ldi. Qiziqishimiz, bor diqqat e’tiborimizni qaratmog‘imiz lozimdir. Shu o‘rinda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni keng qamrovli bilimlarini o‘zlashti-rishlari hamda mustaqil fikrlay oladigan yetuk shaxslarni tarbiyalash pedagoglar tomonidan olib boriladigan ta’limiy faoliyatlarining samarali tashkil etilishiga bog‘liqdir. Maktabgacha ta’limda olib boriladigan nutq o‘stirish faoliyatlarining ahamiyati shundan iboratki, bolalarning o‘z atrofdagi insonlar bilan muloqotga kirishishida, o‘z fikr va mulohazalarini o‘zgalarga bildirishida, kattalar va tengdoshlari muloqotiga taqlid qilishida, o‘z xohish va istaklarini namoyon qilishida, tengdoshlari bilan muloqotga kirishish va ular bilan munosabat o‘rnatishida, o‘zini o‘zi baholashida, eng asosiysi mustaqil fikrlash qobiliyatlariga ega bo‘lishida nutq o‘stirish mashg‘ulotlarining o‘rni beqiyosdir. Nutq nafaqat maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida balki butun bir insoniyatning jamiyatda yashashi, o‘z o‘rnini topishida muhim ahamiyatga egadir.

O‘yin bola hayotining uzviy qismidir. Bolalarning o‘yin dunyosi boy va xilma–xildir. Nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan faoliyatlarda o‘yin usullari hamda elementlaridan foydalanish samarali natija beradi va shu sababdan keng qo‘llaniladi. Shu sababli o‘yin faoliyatidan keng foydalanish orqali bolaga har tomonlama ta’sir etish mumkin. O‘yin bolaning aqliy rivojlanish vositasidir. O‘yin vaqtida xilma – xil aqliy jarayonlar faollashadi, o‘yinning vazifa va shartlari esa diqqatni to‘plash, analizatorlarni farqlash, taqqoslash, umumlash-tirish jarayonlarining faollashuvini talab etadi. Bir xildagi harakat va so‘zlarning ko‘p takrorlanishi bola ongida narsa va hodisalar haqidagi mustahkam bog‘lanishlar hosil qiladi, muayyan fikr, xatti – harakatlarning tarkib topishiga yordam

beradi. “O‘yin – sinchkovlik va qiziquvchanlik olovini o‘t oldiruvchi uchqundir”, degan edi V. A. Suxomlinskiy.

O‘yin bolalarning har tomonlama kamol topishida katta ahamiyatga ega bo‘lib, o‘yin vaqtida bolalarning sezgi, idrok, tafakkur, hayol, xotira, diqqat, iroda, xissiyot va boshqa ruhiy jarayonlari ishtirok etadi. O‘yinlar bolalarning aqliy faoliyatini o‘stirishga, ularning fikriy tashabbuskorligini oshirishga xizmat qiladi.

Biz bilamizki, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning nutqiy kamchiliklarini bartaraf etishda asosan tarbiyachi nutq o‘stirish va savodga tayyorlash faoliyatlari davomida o‘yinlardan foydalanadi. Misol uchun “Qog‘irchoq Olima ovqatlanyapti”, “Qo‘g‘irchoq sayrga otlanyapti”, “Kim qanday o‘ylaydi”, “Qaydi shamol”, “Ayiqla biznikiga mehmonga keldi”, shuningdek, “Ortiqchasi top”, “Ajoyib xaltacha” kabi o‘yinlar shular jumlasidandir. Bunday didaktik o‘yinlar asosan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini shakllantirish, tovushlarni aniq talaffuz qilish ustida ishlash, lug‘at boyligi oshirish hamda nutqiy kamchiliklarini bartaraf etishga xizmat qiladi.

“QUVNOQ QAYIQCHAM”

Maqsad: Har bir bolani bir nafas chiqarishda “f” tovushini to‘g‘ri talaffuz qilish yoki bir nafas chiqarishda “p” (p-p-p) tovushini qayta-qayta talaffuz qilish ko‘nikmasiga erishish.

Kerakli jihozlar: suv havzani (suv to‘ldirilgan idish), qog‘ozli qayiqchalar tayyorlanadi.

O‘yin jarayoni: Bolalar katta yarim doira shaklda o‘tirishadi. Markazda stul ustida suv to‘ldirilgan idish bo‘ladi. Qayiqchalar suvga qo‘yiladi. Chaqirilgan bolalar stullarga o‘tirgan holatda f yoki p tovushlarni talaffuz qilib, qayiqchalarni puflab harakatlantirishadi. O‘yin qiziqarli tus olishi uchun tarbiyachi markazlarni belgilab, nomlaydi. (mazkazlar shahar nomlari bilan nomlanadi. Masalan: Soliha puflagan qayiqcha Samarqand yetib keldi kabi). Kimning qayiqchasi qayerga suzib borganini aniqlash uchun. Bu jarayon bolalar

tomonidan tartib bilan birin - ketin davom etadi.

Metodik ko‘rsatma: O‘yin jarayonida F tovushini talaffuz qilayotganda yanoqlar bilan puflamaslikka ishonch hosil qiling. shunday qilib, bolalar bir nafas chiqarishda p tovushini 2-3 marotaba talaffuz qiladilar va talaffuz jarayonida lablar ishtirokini ta‘minlashga ahamiyat qaratish lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq kamchiliklari ustida ishlash jarayonida nutq kamchiliklarini kelib chiqish sabablari, mexanizmlari va tuzilishi, alomatlarini aniqlash, bu masala yuzasidan ota-onalar bilan tushuntirish ishlari olib borilsa foydali natijalar beradi. Nutqiy kamchiliklarini bartaraf etish prinsiplari, metodlarini va vositalarini ishlab chiqish, nutq buzilishlarini oldini olish metodlarini takomillashtirish va hamkorlik ishlarini to‘g‘ri tashkillashtirish tarbiyachilarni metodik mahorati oshirilsa, yangi pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirilsa, shuningdek faoliyatlar asosan nutq o‘stirish hamda savodga tayyorlash va boshqa faoliyatlar noan‘anaviy tashkil etilsa bolalar orasida uchraydigan nutq kamchiliklarini bartaraf qilishda katta yutuqqa erishiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak nutq kamchiliklarini bartaraf etishda qulay va samarali usullardan hamda foydalanishning muhim ahamiyati katta ekan. Biz bo‘lg‘usi pedagoglar sifatida hamda barkamol avlod tarbiyachisi sifatida buni yaxshi bilmog‘imiz va tarbiyaviy

ish jarayonini va o’qitishni shu asosda tashkil etishni o’rganmog’miz darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev O’RQ 637-sonli 2020- yil 23-sentabrda “Ta’lim to’g’risida” qonuni
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi “O’zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsyepsiyasi to’g’risida”gi PQ-4312-son Qarori.
3. O’zbekiston respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi Qonuni. Qonunchilik palatasi tomonidan 2019- yil 22- oktyabrda qabul qilingan, Senat tomonidan 2019 yil 14 dekabrda ma’qullangan. №O’RQ-595 (18.06.2020 y. kundan kuchga kiradi).
4. O’zbekiston respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018 yil 4 iyuldagi 1450-sonli “O’zbekiston respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan Davlat talablarini tasdiqlash to’g’risida”gi Buyrug’i. QHMMB: 10/18/3032/1450-son. 04.07.2018 y.
5. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrda Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to’g’risida 802-sonli qarorining birinchi ilovasida “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari”
6. O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim Vazirligining Muvofiqlashtiruvchi kengashining 2022-yil 4-fevraldagi 1-sonli bayonnomasi bilan tasdiqlangan “Ilk qadam” takomillashtirilgan davlat o’quv dasturi.
7. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2018-yil 14 fevral kuni maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish bo’yicha ko’rilayotgan chora-tadbirlar natijadorligi tahliliga bag’ishlangan videoselektor yig’ilishidagi nutqidan
8. Ayupova M. “LOGOPEDIYA” O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent - 2019
9. ,Rahimova V. S. “Defektologiya asoslari” . Toshkent - “Voriz- nashriyoti” 2012 y
10. Mo’minova L, Ayupova M, Nurkeldieva D, Kalbaeva X. “Maxsus pedagogika”, “Noshir”. Toshkent - 2012 y.
11. Shamuratova Z. “ Logopediya me’yoriy talaffuzga o’rgatish”, “Niso poligraf”. Toshkent - 2012 y.
12. Shomahmudova R. “ To’g’ri talaffuzga o’rgatish va nutq o’stirish”
“Ilm-ziyo” nashriyoti. Toshkent - 2013 y.
13. Shodiyeva Q. “Nutq o’stirish uslubyoti”, “O’qituvchi nashriyot - matbaa ijodiy uyi,Toshkent - 2009 y.
14. Hasanboyeva O.U. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. Ilm-ziyo, Toshkent - 2012 y.
15. A.V.Kayumov “Pedagogik diagnostika va korreksion pedagogika” o’quv uslubi majmua 2019 y.
16. Qoridova F. R, Fayzullayeva M, Rustamova M, Raximova Z, Fayziyeva Z. “Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o’stirish” - Toshkent - 2011 y.
17. Nurmonov Sh, Iskandarov Sh. “Umumiy tilshunoslik”- Andijon - 2007 y
18. Ne’matov X, Bozorov O. “Til va nutq” - Toshkent. “ O’qituvchi” 1993 y.
19. Saidahmedov N. “Yangi pedagogik texnologiyalar” T., “O’qituvchi” 2002. y

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA CHET TILLARINI O’RGATISHNING AHAMIYATI

Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim nazariyasi kafedrası
o’qituvchisi To’xliboyeva Zuxra Abdumutal qizi

Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalish 1- kurs talabasi
Solijonova Dilobarxon Anvarjon qiz

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tillarining inson hayotidagi o’rni, yurtimizda xorijiy tillarga bo’lgan e’tibor, davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilinayotgan qonun va qarorlar haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: Maktabgacha ta’lim tashkiloti, chet tillari, til, muloqot, xorijiy tillar

Barchamiz bilamizki, inson yaralganidan buyon, ular birlari bilan til orqali muloqotga kirishadi, o’z fikrlarini bayon etadi. Til bu millatlar va xalqlarni bir-birlari bilan bog’lovchi unsur hisoblanadi. U xoh siyosiy, xoh iqtisodiy, xoh madaniy sohada bo’lmasin, u doimo o’z mavqeini yo’qotmaydi. Shu sababdan ham tilning ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Shu o’rinda ta’kidlab o’tish joizki, hozirgi shiddat bilan o’tayotgan globallashuv zamonimizda inson o’z tili bilan birga o’zga tillarni ham bilishi uning turli sohalarda yanada yanada muvaffaqiyatga erishishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, insonga yoshligidan o’z tili bilan birga chet tilini ham o’qitish davr talabiga aylanmoqda.

So’nggi yillarda O’zbekistonda ta’limga bo’lgan e’tibor hamda xorijiy tillarni o’rgatishga bo’lgan ehtiyoj ham tobora ortib bormoqda. Bundan tashqari mamlakatimiz maktabgacha ta’lim tashkilotlarida maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga xorijiy tillarni o’qitishda yana ham keng yo’l ochib berilmoqda. Bu borada davlatimiz tomonidan ta’lim sifatini oshirish va xorijiy tillarni takomillashtirish bo’yicha bir qator qonun va qarorlar qabul qilinmoqda va amalga oshirilmoqda. Jumladan, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-maydagi 312-sonli qarori “Xorijiy tillarni o’rganishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida” qarorini qabul qildi va 2022-yil 1-martda kuchga kirdi. Ushbu qarorga ko’ra: Vazirlar mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, Maktabgacha Ta’lim Vazirligi, Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi bilan birgalikda: uzluksiz ta’lim tizimi chet tillarini o’qitishning o’quv metodik majmualarni o’quvchilarning asosiy til ko’nikmalarini (tinglab tushunish, o’qish, yozish va gapirish) shakllantirish; malakali mutaxassislarni jalb etgan holda 2022-yil 1-martdan boshlab chet tili fani o’qituvchilarining tinglab tushunish, o’qish, yozish hamda gapirish kompetensiyalarini rivojlantirishga hamda sertifikatga ega bo’lishlariga yo’naltirilgan o’quv kurslarini tashkil etish va shu kabi qator vazifalar belgilab berildi. Shu kabi qonunlarning amalga oshirilishi yurtimizda xorijiy tillarga bo’lgan e’tiborning yuqorilab borayotganini ko’rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalrga chet tillarni o’rganish kishilik jamiyatida bag’oyat muhim sohalardan biri hisoblanadi. Muloqot vositasi bo’lmish tilni tabiiy muhitda ya’ni oilada, jamoatchilik orasida yoki uyushgan holda amaliy egallash mumkin. Til hodisalariga oid bilimlar esa nazariy jihatdan o’rgatiladi. Xalqaro munosabatlar avj olgan zamonamizda tillarni bilish, ayniqsa ko’p tillilik ulkan ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda tahsil oladigan yoshlar odatda uch tilni o’rganadilar. Ushbu tillar maxsus nomlar bilan yuritiladi. Bular quyidagilar: ona tili, ikkinchi til, va chet til. Ona tili tafakkur shakllanishida alohida xizmat o’taydigan birinchi til hisoblanadi. Ikkinchi til haqida so’z yuritilganda, unga boshqa millat

vakillaridan iborat qardoshlar, qo’shnilar tili sifatida qaraladi. Chet til - bu xorijiy mamlakat tilidir. Respublikamizda G’arbiy Yevropa (ingliz, ispan, nemis, faransuz) tillari va Sharq (arab, turk, fors, xitoy, hind) tillari o’qitilib kelinmoqda. Bu tillar ta’lim muassalarining o’quv rejalaridan o’rin olgan. Uchala tilni o’qitish jarayoni turlicha kechadi. Ona tili va ikkinchi til tabiiy vaziyatda, chet til esa sun’iy muhitda o’rganiladi. Chet tildagi muloqot, asosan, darsda muallim rahbarligida kechadi. Uchala til orasida chet tilni o’rganish va o’rgatish muayyan jihatlari bilan keskin farq qiladi. Bu esa, o’z navbatida, tegishli chet til o’qitish texnologiyasini qo’llashni taqozo etadi. Chet til muallimi metodika fani yutuqlarini puxta o’zlashtirish orqali bolaning to’plagan til tajribasi me’yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, bola chet tillarini yoshligidan boshlab o’rganishi unda turli xil ko’nikmalarni shakllantiradi, shaxsning yangidan yangi qobiliyatlarini ochadi. Masalan bir tilni biluvchi bolalarga nisbatan ikki va undan ortiq tilni biluvchi bolalarning o’qishi, bilim darajasi bir muncha yuqori bo’ladi, dunyoqarashi keng, eslab qolish qobiliyati yaxshi rivojlangan bo’ladi. Chet tilini biladigan bolalarni omadli inson bo’lib yetishadi desak mubolag’a bo’lmaydi. Sababi ular ulg’aygan sari ko’plab ilmiy yutuqlarga erishadi, turli mamlakatlarga borganda ham tarjimonning hojati bo’lmaydi, uning til bilishi katta foyda beradi, yangidan yangi do’stlar orttiradi va eng muhimi shaxsning hayotda o’z o’rnini topish, ishga joylashish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib aytish mumkinki, til bilish inson uchun ko’plab imkoniyatlar eshigini ochadi, dunyoni yaxshiroq anglashga yordam beradi. Shuni ham alohida ta’kidlash kerakki, til bu millatlarni bir-biriga bog’lovchi ko’prik vazifasini o’taydi, xalqlarning turli sohalarida tajriba almashishiga yordam beruvchi vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-maydagi 312-sonli qarori “Xorijiy tillarni o’rganishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida” qarori
2. Iminova D. N. MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI VA MAKTAB O’RTASIDAGI HAMKORLIKNING AHAMIYATI //Science and Education. – 2021. – T. 2. – №. 1. – C. 301-303
3. To’xliboyeva. Z A. MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARNING NUTQIY KAMCHILIKLARI HAQIDA TUSHUNCHA VA KELIB CHIQUISH SABABLARI// Educational research in universal sciences volume 2, special issue 1 march, 2023.
4. JALOLOV. J. CHET TIL O’QITISH METODIKASI „O’QITUVCHI“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi toshkent – 2012.
5. Rasulov.H. “O’qituvchilar uchun metodik qo’llanma kitoblari
6. Mirzayev, O. K. (2024). HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF ELEMENTARY ENTREPRENEURIAL SKILLS OF CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 5(02), 167-171.
7. Xusanovich, M. O. (2021). Formation Of Elements Of Entrepreneurial Activity In Pupils Of The Preschool Educational Organization. JournalNX, 1, 265.
8. Mirzaev, O. (2022). The role of ethics and aesthetics in the formation of entrepreneurial relations between individuals. Science and innovation, 1(B6), 125-130.

MUNDARIJA

Kirish.....	4
Bahtiyor Mahmudjonovich Rasulov	
Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlar samaradorini oshirish davr talabi.....	4
A.E.Egamberdiyev	
Ўзбекистонда олий таълим трансформацияси.....	6
M.V. Xalimova	
Talabalarda ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishning psixologik asoslari.....	8
G.R.Tojiboyeva	
Shaxslararo nizolarni bartaraf etishning ijtimoiy-psixologik jihatlari.....	13
O‘.M. Asqarova	
Magistrlarni ilmiy tadqiqot kopitentligini rivojlanrish mexanizmlari.....	18
N.J.Abdullayeva	
Bo‘lajak o‘qituvshilarda pedagogik mas’uliyatni oshirish orqali kasbiy jozibadorlik sifatlarini tarkib toptirish.....	22
T.I.Ismoilov	
Ta’lim strategiyalarining evolyutsiyasi: oliy ta’limda kredit-modul tizimining rivojlanish bosqishlari.....	24
Q.M.Azizova	
Ta’lim jarayonida kompetentsiyalarni rivojlantirish funktsiyalari va innovatsion muammolari.....	27
O.DJ.Qodirova	
Shaxs intellektual rivojlanishining psixologik xususiyatlari.....	30
A.A.Turg‘unov	
Barmoq izlari orqali shaxsni individual xususiyatlarini aniqlash.....	31
M.M. Karimova	
Sharq mutafakkirlarining buyuk namoyondasi abu rayxon beruniyning axloqiy qarashlari.....	33
M.T.Toshtemirova	
Bo‘lajak boshlang‘ish sinf o‘qituvshilarini kommunikativ va kooperatsiya (hamkorlik) kompetentsiyalarini shakllantirish metodikasi.....	37
G.D.Toxirova	
Professional karyera – ijtimoiy-psixologik muammo sifatida.....	42
O‘.T.Vaxabova	
Talabalarda ijtimoiy norma va axborot muhitining transformatsiyasi.....	45
G.S.Tursinboyeva	
Amir temur shaxsi psixologiyayasi va hozirgi yoshlar.....	48
U.B.Ismoilov	
Oliy ta’lim muassasalarida ects kredit-modul tizimi tamoyillari.....	51
D.N.G‘anijonova	
Bugungi kunda talabalarda milliy mafkurani shakllantirishda tarixiy komponentlarning o‘rni va roli.....	54
G.A.Axmadjonova, M.A. Kozimova	
O‘quvchilarni ta’lim jarayoniga jalb etish va ularni ijtimoiylashtirishda pedagogik texnologiyalarni o‘rni va ahamiyati	57
H.R.Rasulov., M.R.Alaydinova	
Bo‘lg‘usi pedagoglarda kasbiy deformatsiya, psixodiagnostikasi va psixokorreksiya.....	59
D.Yoqubaliyeva., D.Norqobilov	

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarida kreativlik sifatlarini rivojlantirish orqali ularni zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlash	60
M.Q.Fozilov	
Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositasida ta’lim muhitini rivojlanishi	65
D. Mambetkadirova	
Genres in fine arts	68
M.M.Inomjonova., D.A.Nabiyeva	
Talabalarining kasbiy deformatsiyasi va psixodiagnostikasining moslashuvining jihatlari...	72
M.M.Karimova., H.Holdorova	
Talaba yoshlarni ijtimoiy- innovatsion faolligini oshirish	74
M.M.Inomjonova	
Abu Nasr Farobiyning ta'lim-tarbiyaga oid fikrlarining bugungi kundagi dolzarbligi.....	76
M.SH.Jomorodova	
Ta'lim sifatini samaradorligini oshirishda pedagoglarni kreativligi.....	78
S.A.Sattarova	
Kredit- modul oliy ta’lim tizimida talabalarining mustaqil ta’lim faoliyati	81
J.N. Madaminova	
Zamonaviy pedagoglarga qo‘yiladigan talablar.....	83
I.A.Egamberdiyeva	
Relationship between metaphor and metonymy.....	85
M.J. Maxammatova., D.A.Vaxobova	
Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga integrasiyalashgan ta’lim asosida o‘qitishni o‘rgatish metodikasi	88
M.J.Maxammatova	
Innovatsion ta’lim sharoitida talabalarining tanqidiy tafakkur kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi	90
M.X.Xamdamova	
Talabalarining o'quv jarayonidagi motivatsiyasining ta'lim sifatiga ta'siri	92
A.A.Abdurazzoqov., A.Q.Abulqosimov	
Bo‘lg‘usi pedagogning kasbiy deformatsiyasi va o‘quuvchilarning psixologik salomatligini ta’minlash	95
M.D.Uzoqjonova	
Ekologik ma’daniyatni yoshlar ongiga pedagogik metodlar yordamida singdirish.....	97
M.F.Maxmudjonova	
Tilning sistemaviy xarakteri va uning belgi sifatidagi tabiati.....	99
R.B.Turg‘untosheva., D.D.Mirzaarapova	
Bo‘lg‘usi pedagoglarda kasbiy deformatsiyalashda psixokorreksiya usullarining ahamiyati	101
M.X.Mamatqulov	
Oliy ta’limda nogironligi bor talabalarining oquv-tarbiyaviy faoliyatlarini tashkil qilishning metodik o‘ziga hosligi.....	103
M.O‘. Muhammadyoqubova	
Kasbiy deformatsiyani yuzaga keltiruvchi omillar.....	106
M. Mamajonova	
Ta’lim maqsadilari-o‘quv axborotlarining mazmundorlining muhim omili.....	108
M.M.To‘lanova., M.O. Orifjonova	
Bo'lg'usi pedagoglarn faoliyatida psixokorreksiyaning asosiy yo`nalishlari.....	111
M.N.Sabirova	
Talabalarining xorijiy tillarni o‘rganishini rivojlantirish.....	113
M. O‘.O‘ktamov	

Oliy ta’lim muassasalarida talabalarida informatika fani bo’yicha axborot texnologik bilimlarini shakllantirish usullari.....	115
U.A.Oxunov., M.X.Murodova	
Yangicha yondashuvlar asosida bo’lajak maktabgacha ta’lim mutaxassislarida kasbiy va kreativ qobiliyatlarini shakllantirish	117
H.B.Toshpo’latov	
Python dasturlash tilida matematik funksiyalarni kengaytiruvchi math moduli bilan ishlash.....	119
H.B.Toshpo’latov	
Python dasturlash tilida sonlar ustida bajariladigan amallar.....	124
Z. Saydullayeva	
Pedagogik ta’lim jarayonlarida interfaol metodlar qo’llanilishi.....	128
Sh.Rahmonova	
O’quv axborotlari mazmundorligini ta’minlashda darsni rejalashtirish va oldindan loyihalashning o’ziga xosligi.....	130
Odina Jahongir qizi	
STEAM ta’limi, iqtidorli o’quvchilarni o’qitish.....	133
B.Q.Isaqova	
Kreativ yondashuv asosida talabalarining nutqi va tafakkurini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari.....	135
Sh.A.Tursunboyev	
Sharq mutafakkirlarining asarlarida ta’lim-tarbiya muammosining pedagogik-psixologik jihatdan tadqiq etilishi.....	138
M.X.Tursunova	
Bo’lajak o’qituvchilarning pedagogik mahoratga ega bo’lishlarining o’ziga xos xususiyatlari	142
G.M. Yigitaliyeva	
Zamonaviy yoshlarni qo’llab-quvvatlash va ularni intellektual rivojlantirishda chora tadbirlarning o’rni.....	144
G.Y.Yulchiyeva	
Sun’iy intellekt va uning pedagogik faoliyatda tutgan o’rni.....	147
Z.Rahmonova	
Ta’lim taraqqiyoti davrida o’quv axborotlarining mazmundorligi dolzarb pedagogik muammo sifatida.....	149
S.Sh.Abduraxmonova	
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabalarini pedagogik amaliyotga tayyorlash.....	151
B.B.Bektashev	
Pisa baholash dasturida kompetensiya tushunchasi.....	153
O.T.Karimov	
Bo’lajak o’qituvchilarni iqtidorli o’quvchilar bilan ishlashga tayyorlash: muammo va yechimlar.....	157
S.N.Usmonova	
Bolalarda nutq va tafakkurni rivojlantirishda axborot texnologiyasidan foydalanish.....	160
Ж.Ж.Эгамбердиев	
Lug’atshunoslikda terminlar muammosi.....	163
M. Sattarova	
Ta’limni mazmunan yangilashda intellektual imkoniyatlarni rivojlantirish masalasi.....	166
A.M.Negmatova	
O’rganish – ta’lim sifati va samaradorligini asosi sifatida.....	170
N.J.Abdullayeva	

Bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik mas’uliyatni oshirish orqali kasbiy jozibadorlik sifatlarini tarkib toptirish	173
N.M.Nematova, N.N.Samatova	
Osvoyeniye budushimiye pedagogami predmeta “russkiy yazyk” na osnove animatsionnogo podkhoda.....	175
D.Miraxmedova	
Bo‘lajak o‘qituvchilarni improvizatsion muxitda ta’limni amalga oshirishga tayyorlash....	177
Sh.A.Turdiyeva	
Boshlang‘ish sinf o‘qituvchilarida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o‘qitish texnologiyasi.....	179
G.Mirzaolimova	
Musiqqa madaniyati o‘qituvchisining pedagogik mahorati.....	181
S.Xodjayeva	
Talabalarning kreativ tafakkurini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari.....	183
D.P.Yoqubaliyeva	
Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy-metodik rivojlantirish orqali fanni o‘qitishga tayyorlash.....	185
G.N.Yuldasheva	
Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektidan foydalanish.....	188
S.X.Kamchiyev	
Pedagogik yondashuv asosida gimnastika darslarini tahlil etish.....	193
M.B.Xayitboyeva	
Yangi avlod darsliklarida 4k modelini joriy etilishining o‘ziga xos xususiyatlari.....	195
A.A.Tkacheva	
4K modeli yordamida ispan tilini o‘rganayotgan otm talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini takomillashtirish.....	197
D.T.Pulatova	
Zamonaviy ta’lim mazmunini “4k” modeli asosida takomillashtirish.....	201
A.A.Abdullayeva, N.Akbayeva	
O‘quvchilarni xalqaro baholash tizimi orqali ta’lim samaradorligini oshirish.....	203
Z.To‘xtasinova	
O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi.....	207
M.DUzoqjonova, A.F. Abdumalikova	
Imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni ta’lim jarayoniga jalb etish va ularni ijtimoiylashtirish.....	210
N.A.Tursunova	
Maktablarda imkoniyati cheklangan bolalarni o‘qitishda talim tizimining o‘rni va ahamiyati.....	212
D.O.Sayfiddinova	
Ta’lim muassasalarida surdopedagogika toifasidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berish.....	217
D.Sh.Kamolova, O.B.Olimov	
Maktabgacha ta’lim tizimida tabiatshunoslik fanining o‘qitish metodlari.....	219
Z.Z.Ergasheva, R.B.Nuridinova	
Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga moslashtirish mexanizmlari	221
G.E.Mirzaabdullayeva	
Inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari.....	223
G.M.Asqarova, M.N.Abdumutaliyeva	
Turli darajadagi intellektual yetishmovchiligi bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim strategiyalari va ularni amalga oshirish shart-sharoitlari.....	226
F.M.Qurbonova, S.M.G‘ulomova, M.I.Oribjonova	

Inklyuziv ta’lim sharoitida fanlarni o’qitish jarayoniga tadbiq etilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar.....	229
M.M.To’lanova, O.I.Jo’rayeva	
Boshlang’ich sinf o’quvchilari ongi va tafakkurini rivojlantirishda oila va maktab hamkorligi.....	231
K.M.Xaydarova	
Zamonaviy ta’lim sifatini oshirishda interfaol metodlarning ahamiyati.....	234
A.A.Abdullayeva, Q.Komiljonova	
Bo’lajak peagoglarda kreativlik qobiliyati rivojlanish masalalari.....	237
M.M.Karimova, M.M.Madaminjonova	
Boshlang’ich ta’limda 4k modelidan foydalanishning pedagogik xususiyatlari.....	239
B.Y.Madumarov	
Zamonaviy sharoitda atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatning zaruriyati.....	241
A.Mamatazizova	
Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta’lim jarayonida o’qitishda individual dasturlarni tuzish, metodik va didaktik ta’minotini yaratish.....	245
F.X.Sirojiddinova, F.A.Maxmudova	
Zamonaviy ta’lim mazmunini 4k modeli asosida takomillashtirish.....	247
N.T.Turdaliyeva	
Zamonaviy ta’lim mazmunini 4 k moduli asosida takomillashtirish.....	251
N.O Yoqubova	
Boshlang’ich sinflarda chet (ingliz) tili o’qitishning o’ziga xos muammolari.....	253
M.V.Xalimova, O.S.Kadirova	
Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda tashabbuskorlik xususiyatini shakllantirishda o’yin faoiyatining ahamiyati.....	256
M.A.Sodiqov	
Kar va zaif eshituvchi boshlang’ich sinf o’quvchilariga ona tilini o’rgatish ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida.....	259
M.A.Abdullayeva	
Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o’stirish va tafakkurini rivojlantirish ustida ishlash.....	261
M.B.Xayitboyeva, O.F.Muhammadjonova	
Boshlang’ich sinflarning ta’lim samaradorligini oshirishda 4K talim modelining o’rni va ahamiyati.....	267
D.A.Nabiyeva	
Zamonaviy ta’lim tizimining yangi modeli va konseptual asoslari.....	269
O.B.Olimov, D.Sh.Kamolova	
Boshlang’ich ta’limda tabiiy geografiya boshlang’ich kursining tutgan o’rni va istiqbollari.....	271
Sh.Oybekov	
Ta’lim samaradorligini oshirishning “4k modeli” kompetensiyalari: kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya, kooperatsiya omili sifatida.....	272
M.J.Maxammatova, M.A.Tojiddinova	
Zamonaviy ta’limga 4k modeli asosida yondashuv pedagogik jarayonni takomillashtirish, insonparvarlashtirishning asosiy omili ekanligi.....	275
M.Umarjonova	
Zamonaviy darslarni tashkil etish - pedagogik mahoratni oshirishning vositasi sifatida.....	277
S.A.Azamova	
Ekologik globallashtirish sharoitida o’zbekiston ta’lim muassasalarida ekologik madaniyatning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari.....	279
M.S.Bozarova	

Steam ta’lim texnologiyasi.....	283
S.F.Maxammadjonova	
Umumta’lim maktablarida steam ta’limining qo’llanishi va uning samaradorligi.....	286
S.H.Abdullayeva	
Tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda diagnostika va korreksiya.....	288
M.D.Mahkamov, A.A.Qodirov	
4K modeli orqali tarix ta’limida zamonaviy strategiyalarni qamrab olish.....	291
I.I.Oxunov, S.O.Tirkasheva	
Zamonaviy tarbiyachi va uning jamiyatda tutgan o’rni.....	294
U.A.Alibekova	
Darslarda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning qo’llanish afzalliklari.....	297
F.K.Mamashokirova	
O’zbekiston ta’lim tizimiga “ 4K ” modelining joriy etilishi va uning ahamiyati	299
M.Usmanov	
Bolalarni tabiat bilan tanishtirish ishlarini rejalashtirishning mazmuni.....	308
G.M.Zulunova	
Yuqori sinf o’quvchilarida milliy qadriyatlarni shakllantirishda xalq og’zaki ijodining o’ziga xos xususiyatlari.....	311
Z.A.Maxammatov	
Bolalar milliy o’yinlarini maktab ta’lim jarayonida bo’lishi zaruriyati.....	313
Sh. H. Abdullayeva, M.D.Abdulmadjidova	
Bo’lg’usi pedagoglarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishning ijtimoiy psixologik jihatlari.....	315
D.M.Abduraximova	
Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishining o’ziga xos xususiyatlari.....	319
M.Alimjonova	
Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar rivojlanishida maktabgacha ta’lim tashkilotlarining o’rni.....	322
D.Sh.Alimova	
MTT da didaktik va mnemonik o’yinlarning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati.....	325
Z.Alisherova, A. Abdulxayev	
Globalashuv ta’sirida o’smirlar xulq - atvorida yuzaga keladigan o’zgarishlar.....	327
M.B.Azimjonova	
Ilk yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari.....	329
M.Maxamattayirova	
Bolalar psixikasini rivojlanishga ta’sir etuvchi omillar.....	331
D.Mamasidiqova	
Gerontopsixologiya.....	333
N.X.Djuxonova	
O’smirlarda axborotni psixologik xavfsizlik masalalari.....	338
D.S.Ismoilova	
O’smirlik davrining psixik rivojlanishining o’ziga xos xususiyatlari.....	341
Z.Jonibekova	
Ijtimoiylashuv jarayonida ta’lim tarbiyaning psixologik ahamiyati.....	343
M.Ko’charova	
Keksalik va keksayish davrining ahamiyati.....	345
Q.Komiljonova	
Psixik rivojlanish va unda bolalik davrining ahamiyati.....	348
L.A.Ahmedov	
Oilada e’tiqod tarbiyasi, uning psixologik mohiyati va sog’lom ruhiyatni	

shakllantirishdagi o‘rni.....	351
Sh.Axmadaliyeva	
Maktabgacha yosh davridagi bolalarning jamiyatdagi o‘rni.....	354
Q.Mamajonova	
O‘smirlik davrining psixik rivojlanishida xarakter xususiyatlarining psixologik ahamiyati.....	356
Sh.Mamatova	
Bolalar psixik taraqqiyotini o‘rganishda psixologiyani ahamiyati.....	358
M.V.Xalimova, Sh.M.Mo‘minova	
Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tushunchalar shakllanishining psixologik xususiyatlari.....	360
SH.Mo‘ydinova	
O‘smirlarda virtual o‘yinlarga moyilligini aniqlashning psixologik xususiyatlari.....	363
R.Muxammadiyeva	
O‘smirlik davrida psixik rivojlanish xususiyatlari.....	365
N.D.Nabiyeva	
Kichik maktab yoshi davrining psixologik xususiyatlarining rivojlanishida zo‘riqlashning ta’siri.....	367
I.Shukurova, G.Nizomiddinova	
Maktabgacha yosh davridagi bolalarda nutqni shakllantirishning psixologik jihatlari.....	370
O‘.Vaxabova, N.Xaydarova	
Ta’lim psixologiyasi va uning kelajak istiqbollari.....	372
F.Karimova	
O‘smirlarni ijtimoiy muhit ta’sirida psixik xususiyatlarining rivojlanishi.....	375
M.Odilova	
Shaxslarda tavakkalchilik bilan bog‘liq virtual o‘yinlarga moyilligining psixologik xususiyatlari.....	377
O‘.T.Vaxabova, Sh.D.Odilova	
Kichik guruhlarda boshqaruvchilik va uning ahamiyati.....	380
M.Oqbutayeva	
Yetuklik davrining psixologik xususiyatlari.....	382
Z.N.Muminjonova	
O‘smirlik davrida psixik rivojlanish xususiyatlari.....	384
G.R.Rahmonova	
O‘smirlik davridagi fiziologik o‘zgarishlarning psixologik xususiyatlari.....	388
Ramazonova	
O‘smirlik davrida psixologik xususiyatlarning o‘zgarishi.....	390
D.X.Raximova	
Shaxs rivojlanishida psixosanalitik rivojlanish nazariyasi.....	392
I.Q.Teshaboyeva	
Rivojlanish davrida ong taraqqiyoti va ongsizlik.....	394
M.M.Karimova, R.B.Mashrabov	
Axborot asrining o‘ziga xos xususiyatlari va shaxsning axborot - psixologik xavfsizligini ta’minlashning asosiy yo‘nalishlari.....	397
Y.A.Saidova	
O‘smirlarda ishonch hissi va uning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.....	399
G.Q.Sobirova	
Kichik maktab yoshining psixik rivojlanishida o‘ziga xos xususiyatlari.....	402
N.T.Tojiboyeva, S.N.Temirboyeva	
Oilaviy shaxslararo munosabatlarning muammolari, oilaviy nizolar.....	405
I.Shukurova, M.Umarova	

Kichik maktab davrida psixik rivojlanish xususiyatlari.....	409
U.Eshqobilova	
Inson omillari psixologiyasining asoslari.....	411
K.B.Qo’ldosheva, O’.Vaxabova	
Ta’lim va tarbiya psixologiyasi.....	413
M.O.Usubjonova	
Talabalarida psixologik madaniyatning rivojlantirishning ilmiy asoslari.....	416
D.M.Xakimova	
Ontogenez taraqqiyotda shaxsning tarkib topishi.....	419
G.Q.Xoldarova	
Psixik taraqqiyot va ta’limning ahamiyati.....	422
A.R.Xusanova	
O’spirinlik davrining psixologik xususiyatlarini kasb tanlashdagi ahamiyati.....	425
M.N.Xushnazarova	
Volontyorlikning jamiyat farovonligiga ta’siri: muammolar va yechimlar.....	427
D.R.Yangiboyeva	
Ko’p bolali oilalardagi o’smirlar deviatsiyasining psixologik prevensiyasi.....	433
K.I.Mamadjanova	
Античная психология. философские начала. учение демокрита о душе.....	437
S.Xusanova	
Nutq rivojlanishida ilk bolalik davri psixologiyasining o’rni va ahamiyati.....	439
SH.Rahmonova, M.Pirmatova	
Go’daklik davri psixalogiyasi.....	441
M.O’.O’ktamov, Y.N.Musurmanova, J.N.Toshpo’lotova	
XXI asr yoshlarining axborot psixologik xafsizligini ta’minlash masalalari.....	443
Z.Alisherova, M.M.G’ofurova	
Ijtimoiy jamiyatda o’smirlar munosabatlariga virtual olamning ta’siri.....	446
M.J.Maxammatova, G.M.Toshmatova	
Zamonaviy yoshlar va axborot psixologik xavfsizligi masalalari.....	448
Z.Alisherova, O.Ergasheva	
Internetdagi global muammoning ta’lim-tarbiyaga ta’siri.....	450
O.A.Isaqjonova	
Shaxsning rivojlanishida virtual muhitning psixologik xususiyatlari.....	453
N.R.Jabborova	
Ijtimoiy jarayonlarda xotiraning psixologik xususiyatlari.....	455
R.Madaminjonova	
Yoshlar hayotida virtuallashuv sabablari va omillari.....	458
D.A.Xonto’rayeva	
Muloqot jarayonida mobil olamning shaxslararo munosabatdagi o’rni.....	461
N.N.Samatova	
Ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning ro’li.....	463
D.I.Mirzayeva	
Shaxslarda tavakkalchilik bilan bog’liq virtual o’yinlarga moyilligini psixologik xususiyatlari.....	465
SH.N.Biloldinova	
Intellekt va kreativlik.....	467
S.Toshboyeva	
Internet va virtual o’yinlar umr o’g’risi.....	469
D.O.Mamadaliyeva	
Inklyuziv ta’limda psixolog va uning vazifalari.....	471

D.X.Axmedova	
O‘quvchilarni interfaol usulda rag‘batlantirishning “4K” tamoyiliga ta’siri.....	474
O.J.Jabborova	
Zamonaviy ta’limda yoshlarning axborot xavfsizligini ta’minlash.....	477
M.A.Ro ‘ziboyeva	
Yoshlar va axborot-psixologik xavfsizlik masalalari	479
M.K.Bakiyeva	
Ta’lim jarayonini tashkil etishda virtual pedagogikaning o‘rni.....	482
Z.I.Olimova	
Zamonaviy ta’lim mazmunini 4K modeli asosida takomillashtirish.....	485
X.Zuxriddinova	
Pedagog faoliyatining ta’lim va tarbiya jarayonidagi o‘ziga xos talablari.....	488
N.A.Mirzaahmedova	
Zamonaviy ta’lim mazmunini 4k modeli asosida takomillashtirish.....	490
M.E.Abdulmajidova, M.E.Xusanova, O.SH.Islomova	
Maktabgacha yosh davridagi bolalarning o‘yin faoliyati orqali bilish jarayonlari rivojlanishi.....	493
M.SH.Toxirova	
Kollobolativ yondashuv asosida o‘qitishda qo‘llanadigan samarali usullar.....	495
M.T.Turg‘unova	
Maktabgacha yosh davrida bolaning “meni” shakllanishida ota-ona va oilaning ahamiyati...	498
F.X.Sirodjiddinova, Xan L.S.	
Развитие памяти у детей дошкольного возраста.....	501
F. X Sirodjiddinova, S.Rashkina	
Формирование личности в процессе общественной жизни-(развитие хороших привычек).....	504
R.Fozilova	
O‘spirinlik yoshida kechadigan o‘ziga xos o‘zgarishlar.....	507
M.D.Abdulmadjidova, Z.N.Nizomova	
Yangi o‘zbekistonda keksalarni ijtimoiy-psixologik qo‘llab quvvatlash – uzoq umr ko‘rish garovi	509
M.D.Abdulmadjidova, S.A.Odiljonova, B.Xalilov	
O‘smirlik davrida psixologik va fizeologik o‘zgarishlarning rivojlanishdagi ahamiyati.....	511
D.Abdulmadjidova, Z.Shaxobova	
Maktabgacha yosh davrida bolalarning psixik va nutqiy rivojlanishi.....	514
M.D.Abdulmajidova, X.Buvabekova, M.Sobirova	
Qarilik davridagi shaxslarning ijtimoiy faolligi-uzoq umr ko‘rish omili sifatida.....	516
M.D.Abdulmadjidova, I.Ismatillayeva	
Ilk o‘spirinlik davrida kasbiy tanlov muammosi.....	518
M.Fazliddinova	
Keksalik va keksalik psixologiyasi.....	520
M.Fazliddinova	
Keksalik va keksalik psixologiyasi.....	522
N.I.Abdujabborova, G.M.Xasanova	
Psixologiyaning inson hayotida tutgan o‘rni.....	525
O‘.Vahobova, I.Abdulxayeva	
Yetuklik va keksalik davrining psixologik xususiyatlari.....	525
G.Abdurahmonova.	
Maktabgacha yosh davrning psixik rivojlanish xususiyatlari.....	527
O‘.Vahobova, O.Artikova	

Eriksonning shaxs rivojlanishida psixoiqtimoiy nazariyasi.....	529
SH.SHAsiydinova	
Yosh va pedagogik psixologiya fanining tadqiqot sohasi va muammolari.....	531
M.Mo’ydinjonova, D.Karimova	
O’smirlik davrida xulq-atvor xususiyatlari.....	533
O’.Vahobova, M.Elmurodova	
Go’daklik davri psixologiyasi, yangilik va bir yosh inqirozi.....	535
O’.Ergasheva,	
Maktabgacha yosh davridagi bolalarni maktabga psixologik tayyorlash.....	537
X.Erkinov	
Faoliyat va motivatsiya.....	539
J.Foziljonov	
O’spirinlarni katta hayotga tayyorlashning ijtimoiy psixologik usullari.....	543
X.X.Ibragimova	
Harbiy xizmatchilarni kasbiy faoliyati va ularning oila azolarining ijtimoiy moslashuv omillari.....	545
A.M. Iminjonova	
Bola nutqi rivojlanishida muhim shart-sharoitlar.....	547
S.I.Imomnazarova, M.A.Nabijonova	
O’smirlik davrida ta’lim va tarbiyaning ahamiyati.....	549
N.Tojiboyeva, X.T.Karimova	
Bog’cha davridagi bolalar psixikasida mas’uliyat.....	551
O’.Vahobova, M.Kaxramonova	
Maktabgacha yosh davrida psixologik rivojlanish xususiyati va muammosi.....	553
M.D.Abdulmadjidova , M.Axinjonova, Z.Mamatisakova	
O’smirlik davri - shaxsiy kamolotning shakllanishi sifatida.....	555
R.Mahmadsobirova	
Ontogenezning ilk bosqichlarida insonning psixik rivojlanishiga xos xususiyatlari.....	557
M.D.Mahkamov, M.U.Habibullayeva	
Yoshlar va axborot psixologik xavfsizligi masalalari.....	559
F.X.Mo’minjonova	
Past darajada o’zlashtiruvchi o’quvchilarni kognitiv ehtiyojlarini shakllantirishning psixologik omillari.....	561
M.S.Turdiyeva, M.Ma’rufjonov	
Axborot-psixologik xavfsizlikni ta’minlashning asosiy faoliyat yo’nalishlari va uslublari.....	563
R.Ne’matullayeva	
Keksalik davridagi insonlarning psixologik xususiyatlarining fiziologik jarayonlarga bog’liqligi....	565
D.Norinova, N.Yigitaliyeva	
O’smirlik davrida psixik rivojlanish xususiyatlari.....	567
N.Tojiboyeva, X.SH.Nu’monova	
Keksalik davri inqirozlari va ularning ijobiy yechimlari.....	569
M.N.Isroilova	
Oilaviy munosabatlarda ta’lim-tarbiyaning o’rni.....	572
N.T.Tojiboyeva, M. Omonkeldiyeva	
Ta’limmi yoki tarbiya.....	575
O.O.Rahmonova	
O’smirlik davrining psixologik xususiyatlari.....	577
M.I.Qodirova	
Shaxsning kasbiy faoliyatida diqqatning o’rni.....	580
R.Marifova	
O’smirlik davri - psixologik “tobe”lik.....	582
M.J.Ro’zimboyeva	
Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanishining o’ziga xos xususiyatlari.....	583

M.D.Abdulmadjidova, N.Ro‘ziyeva	
Oiladagi nizoli vaziyatlarni bola psixikasiga tasiri.....	585
R.M.Abduolimova,	
O‘smirlarda agressiv xulq – atvorning namoyon bo‘lishi.....	588
R.M.Abduolimova,	
O‘smirlarda agressiv xulq – atvorning namoyon bo‘lishi.....	590
I.I.Saksonboyeva, M.A.Abdurahmonova	
Virtual o‘yinlarning yoshlar ongiga ta’siri.....	592
F.X. Sirojiddinova, E.Xaydarova	
Shaxsni o‘rganishning psixodiagnostik vositalari va unga qo‘yiladigan psixologik talablar.....	591
SH.Biloldinova	
Intellekt va kreativlikning yoshga xos xususiyatlari va jihatlari.....	594
M.A.Soyibjonova,	
Oilada ayollarning ijtimoiy va etnopsixologik moslashish jarayonlari.....	597
M.D.Abdulmadjidova, I.I.Sotvoldiyeva, SH.U.Abdujabborova	
Ijtimoiylashuv jarayonida maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanish.....	600
O.Toshqulova	
Bolalarga ommaviy axborot ta’siri va oqibatlari.....	603
L.J.To‘hirjonova	
Maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanish xususiyatlari.....	605
G.L.Turdaliyeva	
Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni bilish jarayonlarini shakllantirish va maktabga psixologik tayyorlash.....	607
M.X.Tursunboyeva	
Zamonaviy yoshlar psixologiyasi va xarakteristikasi.....	609
M.Tursunova	
Maktabgacha yosh davrida psixik rivojlanish xususiyatlari.....	611
O‘.Urayimjonova	
Yetuklik davrida xulq - atrofda o‘zgarishlar.....	613
B.Xo‘jamov	
Bo‘lajak boshlangich sinf o‘qituvchilari va o‘quvchilarining o‘ziga hos xususiyatlari.....	615
M.N.Xushnazarova	
Volontyorlikning jamiyat farovonligiga ta’siri: muammolar va yechimlar.....	617
B.R.Turgunov	
Ta’limni tashkil etishda internetning intellektga ta’siri.....	618
M.D.Abdulmadjidova, N.Y.Abdullayeva	
O‘smir psixikasi shakllanishida ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyati.....	620
M.D.Abdulmadjidova, N.Mirzahamdamova	
Bolalarni internetga qaramlik - psixik, nutqiy kamchilik sifatida.....	622
M.O.Tillayeva	
Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologiyasida ertaklarning ahamiyati.....	625
G.Abdurahmonova	
Maktabgacha yosh davrning psixik rivojlanish xususiyatlari.....	628
O.Asqarova	
O‘smirlik davrida internet tarmog‘iga tobeklik.....	630
D.M.Fatidinova, F.Egamberdieva	
Virtual o‘yinlar va ularning jamiyatga ijtimoiy va psixologik ta’siri.....	633
D.Ergashova	
Yoshlar va axborot psixologik xavfsizligi masalalari.....	636
D.M.Fatidinova	
O‘zbekiston respublikasida qimor biznesini tashkil etishni huquqiy tartibga solish muammolari.....	638
N.K.G‘ulomov	

Onlayn qimor o‘yinlarining kelib chiqish tarixi.....	641
M.D.Abdulmadjidova, S.Mamarasulova	
Shaxsdagi internet va kompyuter o‘yinlariga tobelikning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.....	644
M.D.Abdulmajidova, R.Q.Mamasheva	
Onalarni internetga bog‘lanib qolishi natijasida oiladagi nizolarning kelib chiqishi.....	646
M.J.Kamolova	
Kompyuter o‘yinlariga tobe o‘smirlarni o‘rganishning o‘ziga xos xususiyatlari.....	648
M.D.Mahkamov, M.U.Habibullayeva	
Yoshlar va axborot psixologik xavfsizligi masalalari.....	650
F.X.Mo‘minjonova	
Past darajada o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni kognitiv extiyojlarini shakllantirishning psixologik omillari.....	651
R.Musaxo‘jayeva	
Shaxslarda tavakkalchilik bilan bog‘liq virtual o‘yinlarga moyilligini psixologik xususiyatlari.....	653
I.I.Saksonboyeva, M.A.Abdurahmonova	
Virtual o‘yinlarning yoshlar ongiga ta’siri.....	655
SH.R. Abduraximova, D.I.Mirzayeva	
Shaxslarda tavakkalchilik bilan bog‘liq virtual o‘yinlarga moyillikninng psixologik xususiyatlari.....	658
O.Toshqulova	
Bolalarga ommaviy axborot ta’siri va oqibatlari.....	660
M.D.Abdulmadjidova, N.Umaraliyeva	
Globalashuv davrida internetning yoshlar ongiga ta'siri.....	662
U.T.Shobduraximova	
Totalizator o‘yini qimor va tavakkalchilikka asoslangan o‘yinlarning salbiy omillari.....	664
R.D.Madaminjonova	
Virtual o‘yinlarning yoshlar ongiga ta’siri va uning asoratlari.....	666
E.M.Djumaboyeva	
Актуальные проблемы негативного влияния интернета на учащихся и студентов и пути возвращения их к реальной жизни, к книгам.....	669
G.A.Muladjanova	
Axborot-psixologik urush davrida mediaiste’moli madaniyatiini shakllantirish.....	672
M.D.Mullajonova	
Axborotni inson hayotiga ta’sir o’tkazish omillari.....	675
R.Madaminjonova	
Yoshlar hayotida virtuallashuv sabablari va omillari.....	677
Sh.Mo‘ydinova	
O‘smirlarda virtual o‘yinlarga moyilligini aniqlashning psixologik xususiyatlari.....	680
T.A.Абдурахимова	
Таълим сифати – олий таълим тизими рақобатбардошлигининг муҳим омилидир.....	682
T.A.Алимова	
Формирование когнитивных умений у детей дошкольного возраста в современной информационной среде.....	684
S.M.Kozimov	
Axborot xavfsizligi tushunchasining psixologik mohiyati.....	687
S.M.Kozimov	
Talabalarda axborot psixologik xavfsizligi immunitetini rivojlantirish omillari	689
Sh.Sayilova	
O’spirinlik davrida psixik rivojlanishning nazariy tahlili	692

Sh.Abduhakimova

Maktabgacha yosh davri psixofiziologiyasi va shaxs shakllanishida muloqotning o'rni....694

D.Nazarova

Maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixologik xususiyatlari.....696

Y.Hayitboyeva

Ilk bolalik davrida psixofiziologik rivojlanish va tashqi muhitning ta'siri698

G.N.Ibroximjonova

Maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixik va psixofiziologik rivojlanish xususiyatlari701

M.Sh.Jomurodova

Go'daklik davri rivojlanishi, psixologiyasi va emotsional muloqotning ahamiyati.....703

Q.Komiljonova

Psixik rivojlanish va unda bolalik davrining ahamiyati.....705

M.O.Komilova

Oila psixologiyasi va u haqidaqi tadqiqotlarning nazariy tahlili709

M.Ergasheva

Bolalarning kognitiv jarayonlarini rivojlantirishda ertak va proektiv testlarning ahamiyati.....711

O'.T.Vaxabova

Ta'lim va tarbiya psixologiyasida o'qituvchi va o'quvchi munosabati.....714

U.N.Halimjonov

Axborot texnologiyalarini maktab davridagi bolalarga o'rgatishning ilmiy-pedagogik asoslar.....717

B.M.Maxammadjonova

Kichik maktab yoshi davrida psixik rivojlanish xususiyatlari718

O'.Mirzakarimova

Shaxs rivojlanishida onglik darajasi.....720

O.J.Musayeva

Keksalik davri psixologiyasi va keksalik bilan bog'liq o'zgarishlar.....722

N.Akbayeva

Maktabgacha yosh davrda psixik rivojlanishda o'yin faoliyatining xususiyatlari725

M.Po'latova

Yoshlik davri psixologiyasining oilalardagi ahamiyati.....726

O.Sohobova

Ta'lim jarayonida tarbiyaning pedagogik-psixologik xususiyatlari.....728

N.Xasanova

Maktabgacha yoshdagi bolalarda psifiziologik rivohlanish va faoliyat.....730

R.A.Xaydaraliyeva

Bolalik davrida 7 yosh inqirozi va uni oson yengib o'tish uchun psixologik tavsiyalar.....732

N.Karibaeva

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya psixologiyasi734

K.M.Xaydarova

Zamonaviy ta'lim sifatini oshirishda interfaol metodlarning ahamiyati.....737

M.B.Turg'unova., J.N.Kelsinova

Yetuklik davrining o'ziga xos xususiyatlari740

X.X.Ibragimova., M.F.Yuldasheva

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning fan,ta'lim masalalaridagi psixologik qarashlari....743

G.N.Yuldasheva

Ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish.....745

Z.A.Xolmatova

Мақтабгача ёшдаги болларда ўз “мен”ини шакллантириш ва улар билан тўғри мулоқот.....750

N.A.Mirzaahmedova

Zamonaviy ta'lim mazmunini 4K modeli asosida takomillashtirish.....752

A.M.Ketmanov

Moliyaviy resurslaridan foydalanib, kichik biznesning samaradorligini oshirishning
psixologik omilari755

D.N.Iminova., M.S.Bozarova

Ilk bolalik davri psixologiyasi.....760

B.T.Qodirova

Shaxsni tarbiyalashda oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligini amalga oshirish
tamoyillari va bosqichlari.....763

M.A.Kurolova

Ota-onalar bilan ishlashning shakl va metodlari.....765

O.S.Nasirdinov

Katta yoshdagi bolalarni tasviriy faoliyat mashg’ulotlarida art-pedagogika asosida maktab
ta’limiga tayyorlash.....769

M. O‘O‘ktamov., Y.N.Musurmanova., J.N.Toshpo‘lotova

Shaxslarda tavakkalchilik bilan bog‘liq virtual o‘yinlarga moyilligini psixologik xususiyatlari.....773

D.N.Iminova., M.S.Bozarova

Inklyuziv ta’limning maqsadi va vazifalari.....775

Z.A.To‘xliboyeva

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy kamchiliklarini bartaraf etishda o‘yinning ahamiyati.....777

Z.A.To‘xliboyeva., D.A.Solijonova

Maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tillarini o‘rgatishning ahamiyati.....780